

જાનેવારી ૧૮૯૨.

પુસ્તક ૬૧ મું.

આંક ૧ લો.

શ્રી ગામી

દર માસે છપાયેલું.

કહે નવાલ્યન દેશને કયા આગ્માદન;
અરમ રીત છે એજ કે, હા માતાને માન.

કીમત વસતીનાં રૂ.૦.

સાંકળી યુ'.

જિજ્ઞાસુરારિયો, અથવા કળા હાદુલ —
બાહારમીલ મળો, બાહેમી મીઠા પાચો
અરમી કેવી રીતે શવાલ છે * .....
કચનશીખ રાણી જેવીની કાઢણી ....
વાનની શાલ ....

૧૨૦૫૩૨૧ રીચીલ .....
૨ દારજી દુનિયાના દરેને લીન આયો
૧૪ ૧૨૨૫૨૫ બાજીતો .....
૧૫ અરમીઆના ક્રિકેટ તડનાર વિષે ગ
૧૭ રમી .....
૨૨

અગ્રેષ્ઠ દફતર આશિકારી છપાયાનાંમા છાપ્યું છે.

વાતી, કાલુષી, કીરસા, ઇત્યાદી.

જિભરભરિયો, અથવા કાળો હાલુસ, બાહુરથીજ કાળો, માલુથી સીકો માવો.

૩૨	૩૮—“તેમાં કામ તે તેજ કરે”	૧
૩૩	૩૯—હોમીનું “નવું કામ”	૩
૩૪	૪૦—બીખાનો એક સુધાકાત	૫
૩૫	૪૧—એક નમણું	૧૦
૩૬	૪૨—એકની ચોરી	૧૨
૩૭	૪૩—બીખાનો માહકાલુ બૈરીની	૨૩
૩૮	૪૪—પુત્રપુત્રીને અલગમતો બદલી	૨૫
૩૯	૪૫—સાચું ગંભીરિને એક છુપી અપ્રજ	૨૭
૪૦	૪૬—પાંદડિંગાડાનો બેદ	૨૯
૪૧	૪૭—આશા કેકમાં સુધાકાત	૩૧
૪૨	૪૮—નિર્મિત—સુખભરિની ડી પાટી	૩૩
૪૩	૪૯—“મીઠું પેચતવશાહ મેહરસુસાના ખી. એ. ઇત્યાદી ઇત્યાદી”	૩૫
૪૪	૫૦—પેચતવ પગે વધેચી પીડાઓ	૪૫
૪૫	૫૧—કાવચમાનાનો એક કવચવતના પેશામ	૪૫
૪૬	૫૨—“પરા મેહનવુની ખી મદદ”	૪૭
૪૭	૫૩—એકીને મજબા આવાનાઓ	૫૦
૪૮	૫૪—હીલુની અમચણી—બીખાના ભાડકણી	૫૨
૪૯	૫૫—આવીની વર	૫૫
૫૦	૫૬—એકી પોતાની આપડીને કેમ “લઈ ચલાવે છે”	૫૭
૫૧	૫૭—“કેડ એમાં નથી”	૬૦
૫૨	૫૮—તે બધા હાથે છે તે બધાને બધા મનકે છે.	૬૦
૫૩	૫૯—પાંડાની ધીમ	૬૨
૫૪	૬૦—કામચંદ્રના બે	૬૬
૫૫	૬૧—બીખા ભરભરિયાને માટે એક પુચ અપ્રજ	૬૬
૫૬	૬૨—“સીકા શું કામની?”	૬૮
૫૭	૬૩—“સાંખ બાહુરિયાને કુકાવતારાઓ”	૮૦
૫૮	૬૪—“વેસા મંધર”, “કોટા આવા.”	૮૬
૫૯	૬૫—“મીઠું મીઠું”	૮૬
૬૦	૬૬—કોટા કીકકિવ કેમ કાપાયો?	૮૭
૬૧	૬૭—બીખા પાસે પૈમાં સેત તો તે શું કરત?	૮૭
૬૨	૬૮—મતાની આપડીને બદલે પાટી આપડીઓ	૯૭
૬૩	૬૯—માર મનારાઓ	૯૭
૬૪	૭૦—“તમી વાતનું એક પુચું”	૯૯
૬૫	૭૧—બીખા ભરભરિયાનું “માયું”	૧૦૧
૬૬	૭૨—“તમાવા” સાથે એક મમજન	૧૧૧
૬૭	૭૩—“કામવતના લખ.”	૧૧૩
૬૮	૭૪—“કોટા કીકકિવ કેમ કાપાયો?”	૧૧૫
૬૯	૭૫—“તમી મીઠું”	૧૧૭
૭૦	૭૬—“તમી મીઠું”	૧૧૭
૭૧	૭૭—“તમી મીઠું”	૧૧૭
૭૨	૭૮—“તમી મીઠું”	૧૧૭
૭૩	૭૯—“તમી મીઠું”	૧૧૭

૪૪	૭૪—“મીઠી મીઠી.”	૧૩૩
૪૫	૭૫—બીખા ભરભરિયાની “અગત્યની વાત.”	૧૩૫
૪૬	૭૬—કાકાનો જમણું	૧૩૭
૪૭	૭૭—પેચી ચીડીની વાત મળી	૧૪૦
૪૮	૭૮—શું એકબી બની પકડાયા વગર રહીએ?	૧૪૨
૪૯	૭૯—“જુદાં રેહવા”નું ભવિષ્ય	૧૪૪
૫૦	૮૦—સુખમરિયાને શાનો ગમ લાગ્યો છે	૧૪૫
૫૧	૮૧—એક મિજબજના અનુભવ	૧૫૫
૫૨	૮૨—વડું કોણ?	૧૫૭
૫૩	૮૩—બહામાં અપ્રજાની એકને સ્વાદ અને ખીખાને વાચ	૧૫૮
૫૪	૮૪—કાકાના જમણું ઉપર બે ભાઈઓની હરીફ તરફ	૧૬૦
૫૫	૮૫—હોમી ઉપર હુમલો	૧૬૨
૫૬	૮૬—કુશમન કોણ છે?	૧૬૩
૫૭	૮૭—“એજ”	૧૬૫
૫૮	૮૮—આશીના હડીસોની કાલુષી	૧૬૭
૫૯	૮૯—હોમીની વીરી અને પેચીના કીરસા	૧૭૭
૬૦	૯૦—“શાહનદા સોલી” મુંબઈમાં	૧૭૭
૬૧	૯૧—કોટાથી એતવાડી	૧૮૧
૬૨	૯૨—એતવાડીથી પાકું કોટા	૧૮૪
૬૩	૯૩—કાકાકે ઉપર જમણમણ	૧૮૭
૬૪	૯૪—મેહનવાશાહ બહેલી કુંડાનો	૧૯૬
૬૫	૯૫—મીઠું ચાણા ઉપર ખુલ્લો થક	૨૦૦
૬૬	૯૬—મિજબજનું “સુત શું કાખી કાટીટવાએ કીધું નથી?”	૨૦૨
૬૭	૯૭—સોલી “કોટા લોક” થયો	૨૦૬
૬૮	૯૮—સોલી ચુમ થયો	૨૦૭
૬૯	૯૯—સોલીની શીધ	૨૦૯
૭૦	૧૦૦—નખાદાનો કે નખાદાનો તપાવ?	૨૨૧
૭૧	૧૦૧—સાણે જવાનો દરાવ	૨૨૩
૭૨	૧૦૨—એક અપ્રજા મહેલા નાસો	૨૨૫
૭૩	૧૦૩—એક એરતનો હાથ	૨૨૭
૭૪	૧૦૪—બીખા પોરિયાને તેડે છે	૨૨૯
૭૫	૧૦૫—સાણે જનું તો અર પણ તે કેમ?	૨૩૧
૭૬	૧૦૬—સા વિષે એક આપણું	૨૪૩
૭૭	૧૦૭—સામચંદની જામણી	૨૪૫
૭૮	૧૦૮—એકમાં એક સેવ	૨૪૭
૭૯	૧૦૯—બીખા ભરભરિયા પોતાની માને કેમ મલ્યો?	૨૪૯
૮૦	૧૧૦—બીખા ભરભરિયાની માતા અને બાધાઓ	૨૫૨
૮૧	૧૧૧—ભરભરિયા તે ભરભરિયાજ	૨૫૪
૮૨	૧૧૨—પરિપ્રકાશી પીરોજ	૧૮, ૪૦, ૬૪, ૮૫
૮૩	અપદાન વિષેની આશી રેહરાહની એક વારતા	૧૬
૮૪	એક અપદાન	૧૦૪
૮૫	પરિપ્રકાશ કેમ કર્યો?	૧૨૬
૮૬	ઉચ્ચગાને ઉત્તમ કાળામ	૧૪૭

માહાત્માનું કામ	૧૪૬
એક ક્ષત્રિય ઇનામ	૧૭૦
એક મહા આવીકારી અને તેના યોગિયો	૧૯૩
ગ્રામી કામના બદલા આવી જતો નથી	૨૧૪
દાનાઈનું ઇનામ	૨૧૭
ગાળાઓના રહ.	૨૧૯,
નાનગની નજીવી નવાલેશ	૨૫૮

જન્મ ચરિત્રો.

કમનસીલ રાણી મેરીની કાહણી .. ૧૫, ૪૧, ૫૯, ૮૩,	
૧૦૫, ૧૨૭, ૧૫૦, ૧૭૨	
મરહુમ શેઠ મેહરામજી જીજીભાઈ સી. એમ. આઈ.	૩૯
પારસીઓના મોટા પાદશાહ કાઈરમ	૧૨૫
મોટાં પુરુષોના કુંડાં થતી, ...	૧૬૧
કાઈરમ અને કૌરમ (કાહરણ)	૧૬૪
ઉદ્યોગી મજૂરોના એરમાહ હાઈ ચાફ્ટરગ્રીની લડતો, ૨૧૯, ૨૩૪	
ગરીબોની કુળવણી મંબઈ હાઈ ચાફ્ટરગ્રીની લડતો ..	૨૬૧

વિદ્યા વિષયો.

ગરમી કેવી રીતે ફલાયે ?	૧૪
ત્રવાહી અને હવાઈ પદાર્થોમાં ગરમી કેવી રીતે ફલાયે ? ..	૩૭
આમ ગરમી	૫૮
ગરમી પદાર્થોના રૂપ કેમ બદલે ?	૮૧
છુપી ગરમી	૧૦૩
નિદામાં પ્રદાહિ અને પ્રદાહમાં વિદાહિ	૧૦૭
છુપી ગરમીના બેદ.	૧૨૩
ગરમી વિશે ફરીગ્રીમ મોક્ષમરનો ધડો	૧૪૮
ઉકળતાં પાણી ઉપર હવાનું દબાણ	૧૭૧, ૨૧૨
પાણીના ઉકળવા ઉપર હવાનું દબાણ	૧૯૦
વંધ્યત્વ	૧૯૫
આગળા જમાનામાં માણસને ૪૪ દાંત હતા !!	૨૩૬
બરફના પાહોડોની અન્યપામીઓ	૨૩૭
માતાઓ મરે આમ મરી.	૨૬૨
અરતા તારા	૨૫૭
હવેના જમાનાઓ પછી માણસ દાંત વગર પાન ભોજો થઈ જવાની ધારતી.	૨૬૦

પ્રવાસ વર્ણનો.

લેડી ડ્રીનના સુઅહિના અનુભવ	૧૬૬
કેરે.	૧૬૨

દેશી પોથાકોમાં હંગ્રિંગની વાંદર નકલ માત્ર લેડી ડ્રી	
રીનની ટીકા.	
દેશી નાટકો તરફ લેડી ડ્રીની નાવખંડી	

સંસાર ચિત્રો.

માનવી માન	
દારંગી દુનિયાના દર્પણો—એરાકીની છુટાછુટ.	
દારંગી દુનિયાના દર્પણો—હાથની ભક્ષ	
દારંગી દુનિયાના દર્પણો—“ધેરનો ધણી હું” ને બાહર નીકલ દુ”	
દારંગી દુનિયાના દર્પણો—પુનરેજની ચાંચે છુટ.	
દારંગી દુનિયાના દર્પણો—તે આગ હોળવનારા તેજ આગ મુકગાવનારા	
દારંગી દુનિયાના દર્પણો—બળવાના પાહડ અને ધુવાના વારણો	
દારંગી દુનિયાના દર્પણો—ધેરની આગ	
દારંગી દુનિયાના દર્પણો—રેફરેનો ઉપરોમ, નાથ અને ખરાબીમાં	
દારંગી દુનિયાના દર્પણો—આપણે હંમીશ્	
લાચરિયાવણું	
અરે મત મમજવાનો ખ્યાર અને તે ખ્યારને જગાડનારી પીઠણ ચક્રિત	
દુનિયામાં રેહવું, પણ દુનિયાનાજ ઘરને નહી રેહવું.	
માણસને માણસ લેખે આહતાં શીખવું નેહજે—માત્ર તેના કામ મોટા નહી	
મંડલી	

કવિતાઓ.

ગરખીઓના એક જોડનાર વિશે ગરખી	
આત્માહુર મેહરજીભાઈ કુંવરજી તારાપોરવાળા સી. આઈ. ઇ.—(ગરખી)	
રીઝીચ રામ રણેહાડરે—આજ નાથ આવે—(ગરખી) ..	
રાત્રીનાઈ શવર ઉપરની પુનરેજ—(ગરખી)	
મતી બરુઆઈ અને મતી પીરેજાનાઈ—(ગરખી)	
મતીનું સત્ય—(રાગણીઓ)	
કામા આંસીટલના ફેન્સેરી બજારની રચના—(ગરખી) ..	
શેઠ પેરતનજ હોરમજી કામા સી. આઈ. ઇ.—(ગરખી) ..	
બંદગીઓ બારે દક્તાના—(ગરખી)	
સુમેહ મંપજ વિશે હાથર પ્રાર્થના	
શેઠ મમરવાનજ માણેકજી પીટીટ—(ગરખી) .. ૧.	
પુદરતનો એવ—(ગરખી)	

સ્ત્રીઓ

સંતક ૩૫ મું.

જાનવારી ૧૯૯૨

આંક ૧ લો.

ભીખો ભરભરિયો.

અથવા

ખો હાકુસ—બાહારથી જ કાળો, માઠેથી મીઠો માત્રો.

એક વાર્તા.

પ્રકરણ ૭૬ મું.

“જેની કામ તે તેજ કરે.”

શેડ, જનહીરશાહ જંગમવાળાની સુંદર હવેલીથી નીકળી, કોટેકોટની હારમાં જ એક નાનાં ઘરનાં આગળનાં પાનખાનામાં એક કોમળ અબળા કોઈ વિચારમાં મશ (બેઠી હતી. તે ઘેરના પેહલાન માળાના આગળથી એનાં દિવાનખાનું કાઢાડેલું હતું, જેના સાદરી નડેલા ને શાદા ઘેરશણગારથી આરાસ્તા કરેલા નાનકડા તારની વચોવચમાં એક રોશન લાંબ તલેનાં દીપતાં જ્વાળામાં ગોલ ટેબલ ઉપર તે બાઈ હાથ ટેકીને બેઠી હતી.

તે એક સોહામણી સોભાગવંતિ સોહાગવંતિ નારી. જેનો સાદો એરડો હતો તેવોજ સાદો તેની ઘર યાણીના રેખાવ હતો. તોપણ તે ખુબસુરતીમાં ઝલકી લેતો હતો. તેના ગોલાખી એકાઉપરનો કુદરતી રતાશ તેને તનદરોસ્ત હતો, અને તેની ચલકતી આંખોમાં ઉમર કરતાં વધારે આલાકી પ્રકાશતી હતી કે

ઉમર કરતાં સત્તાવીસ વર્ષ કરતાં વધારે નહીં હતી. ઘાટઘાટ એવોતો રોણકદાર ઘડેલો હતો કે તેને કુદરતે કોનીએ ગેરી બનાવીને તેની સુંદરતામાં ઉમેરો કીધો જાણે કે કશી જરૂર નહીં હોય. તે હાલ્યા આલ્યા તદન થઈ બેઠી હતી. તેની ગોલાખી રંગની સાડીની ને તેની મરોડદાર રોક્કી આગળથી ઝૂલાતી હતી જરા ખખડાટ વટીક સંભળાતો નહીં હતો.

“હું કહું કે નહીં કહું?” તે મનથી સવાલ પુછતી

“મેં એનાથી કોઈ ચીજ છુપાવી નથી, તેમજ મારીથીની કદી કશું છુપાવેલું નથી. પણ જો હું કહીશ કે દિલગીર ઘરો ને બળાપો કરશે. એના સ્વભાવમાં ફેરફાર થશે. આગળ ફિકરચિંતા થું તેની જાણે કે

દરકાર નહીં હતી. મને એવું કુખ આવી પડે તે હસીને કાઢાડી નાખવાનો એનો ખુદા સ્વભાવ હતો. હવે તેમ નથી. હુનિયાંની જંગલ માંજુસમાં કેવા ફેરફાર કરેલો!”

ચોડીવાર આ બાઈ પાછી ચૂપ બેઠી, પણ પલવારમાં તેના વિચારો પાછા તેજ વલાણ ઉપર દોડતા થયા.

“હું માહું તો એ વાત છુપાવી શકું. કાગળ આવ્યોજ તે કોઈ જાણતું નથી. હું બાહાર નતી હતી તેવામાં પોસ્ટનો સિપાઈ મને બાહાર જ કાગળ આપી ગયો તે કોઈએ જોયું નથી. પણ એ જાણવાના તો ખરાજ ને જો હું નહીં કહીશ તો પછી તેથીથી એ મારી ઉપર શુસો કરશે. ત્યારે હવે થું કરું? કહું તેતુંખી કુખ છે, નહીં કહું તેતુંખી કુખ છે. પણ અરે! હું એવી અણધારને ધચુપચુ કરાવે હતી!”

તેણીની આ સ્વગત મસલતની સ્વસ્થતા, તેજ ધડીએ એક બારણું ઉપડયાથી અને એક રમતિયાલ છોડી ગડબડ કરતી ટાપલ ધવાથી ખોળાઈ ગઈ. તે “મા, માયજી!” કરતી આવી અને પોતાના નાના નાના હાથથી માતાની માચીની આસપાસ વિટલાઈ ગઈ.

“જર! જર! એ શી ગડબડ! તુંને મેં કોટલી વખત કહું કે તું એરડામાં શુપચુપ આવ! પાંચ વર્ષ તું બચું એટલીબધી ગડબડ કરે! હડપાણું કું એમ ઝરતી કરે. સુવાનો વખત યઈ ગયો. માલ, આવ, આવોને કોટી કર ને પછી પોલી જા.”

જરની જા જરને આન ધમકાવીને એક પાસેના એરડામાં તેડી ગઈ. તે એરડાની અગાસી બાહાર કાઢાડેલી હતી, અને તે અગાસી ઉપરનો જરનો બાપ એક જલદ રીડિંગ લાંબ આગળ ખુલ્લી હવામાં લખવા બેઠેલો હતો અને અતિથણી કામમાં ગોતાઈ ગયો હતો.

“જરના બાવાને જર સુતી વખત કોટી કરવા આવ્યાજી!” માએ કેહતાંની વાર બાપે ફરીને હસ્તે ચેહરે તે બાળક તરફ જોયું. અને બાપ બેઠી ગયો બાળેલાં હતાં તે વખતે તેઓની એકસરખી સુરત કોઈ અજાણનેબી કહી આપે કે તેઓ બાપ અને બેટી હતાં—તેજ હસ્તા હોડ, તેજ અણિપાડું નાક, તેજ ચલકતી આંખો, તેજ પેહલી પેશાની.

“ને જરની હજીમુધી બાપ પાસે થું માગેલ કે હમણાં વેર પોલી નથી?” તેના બાપે તેને ગળે લગાડીને પુછ્યું.

“સાહેબજી, કાકા, કેમછો કાકા સાહેબ?” બીખાએ તેમને પેહલીબર સલામ કીધી. જાણે કે તેને દેખાડવા હેતુ કે હું અહીં ચાકરી લાગ્યોછું તેમ કાકાને જાણે કે અચરત કરવા તેણે વડાઈ લઈને પોતાની હાજરી જાહેર કીધી. બીખા મસ્તકથી પાછો ફર્યો તે માકા કાકાને ત્યાં સુરત આપ્યો ત્યારે એ ખાતખર કાકાએ બીખાને ગણકાવ્યો યા ગાંઠથે નહીં અને તેને એક ચાકરી ઉપર ભલામજીની સારી ચીડી વડીક લખી આપી નહીં. પણ “તે” અને ચીડી નહીં આપી તેથી શું હું રખડી મુલો કે? હું તો તારી બોહસપર અહીં ચાકરીએ લાગ્યોછું” એમ તે કજીસ કાકાની ઉપર ફેલેલના તુમાખથી બીખાએ તેને આ સલામ કીધી. કાકા પોતાના બડા ઉપસેલા ગલિયાં પેસી ગયેલી પોતાની ઝીણી આંખોના અમકારા સાથે પોતાના ભત્રીજા તરફ જોઈને જરા હસ્યા.

પણ તેણે ઉતાવળમાં હતા. તેણે સુરતથી કાંઈ કામસર મુંબઈ આપ્યા હતા. ફરામરોજ તેણે સાથ આ એકના કામની સેન વાત કીધી અને હજી તો તે એક ભરી આપે તે અગાઉ જી-૦ મેહરમુસાના બાહાર ચાલી ગયા અને પછી એક લેવા પાછો આવવા કહી ગયા. પેહલીને નાના ભાગિયો સ્વાવસ તેણેને આટલાવેર મુકવા ગયો.

“એક ‘કાસ’ કરવાને કે” એક ભરતાં ભરતાં ફરામરોજે યાદ કરીને પુછ્યું. “સ્વાવસ કેવા એક માગી ગયો? ‘કાસ’ કરેલો કે અમરોજ?”

“નહીં સાહેબ. સાવસ શેક કાંઈ ‘કાસ’ એક વિપે બોલ્યા નથી” પેસુ પનવેળીવાળો ને પાસેન ઉભેલો હતો તેણે યાદ આપી. “તેણે એક એક માગ્યો, ‘કાસ’ નહીં.”

“સાડી પાસો રૂપિયા?” બીખા ભરભરિયો ભડકી ઉઠ્યો. “મારો કાકો એકેક રકમે સાડી પાસો રૂપિયા આપેલ ને લેયલ, પણ ગરબની વખતે પોતાનાં ગરીબ સગામિત્રે એક અડધી પુછતો નથી. હું મસ્તકથી આપ્યો ત્યારે માત્ર ભલામજીની એક ચીડી લેવા ગયો તે એણે બરાબર આપી નહીં. હું ચાહું છું કે મારી પાસે સારી પાસો આપણા હોત! અરે સારી પાસો શેલડિયાં મળે તોખી બસ.”

“કામ કર! કામ કર! બીખાજી.” ફરામરોજે શેકે તાકીદ કીધી અને બીખા ચૂપ બેઠો.

ફરામરોજે એક ભરીને રેખલપરજ નાખ્યો. ત્યાં બીજાં ઘણાં કામનાં કાગલિયાં પડેલાં હતાં. થોડીવારમાં ફરામરોજે પોતાનું લખવાનું કામ અટોપી લીધું, પછી સઘળાં કાગ લિયાં—એક અને એકજુક મુઠાં—નેલસેલ ઉંચકી લઈને તે પોતાના ખાનગી ઓરડામાં ગયો. તેને બાહાર જવાની ઉતાવળ હતી. એક વાગતે એક અગત્યની મુલાકાતે જવાનું હતું, અને વખત યદ ગયો હતો, માટે સઘળાં કાગલિયાં જેમ ઉંચકી લાવ્યો તેમનાં તેમજ પોતાની રેખલ નાં ખાતામાં નાખી તે બંધ કીધું અને તેને કળ દઈને કલાકોના ઓરડામાં આપ્યા વગર પાછલે આરણે બાહારે બાહારે ચાલી ગયો.

ફરામરોજ ઝાઝીવાર બાહાર રહેવાનો નહીં હતો—અડધા કલાકમાં પાછો આવવાનો હતો—પણ એતેકાક એવો બન્યો કે તે જ્યાં ગયો ત્યાં રોકાઈ ગયો અને તેની ગેર હાજરીમાં માણકશાહ મેહરમુસાના પોતાનો એક લેવા આપ્યા ત્યારે એક તો ફરામરોજ પોતાના ખાતામાં બંધ કરી ગયેલો તેથી તે તેવજીને મળ્યો નહીં. પણ ફરામરોજ ને બદલે શેક જાહગીરશાહ ને જગમવાવાળા એ વખતે આપીસમાં હતા, તેણે માણકશાહ મેહરમુસાનાને રૂપ૫૦ નો એક બીજો એક ભરી આપ્યો અને માકો મેહરમુસાનો તે લઈને ગયો.

“ફલી, માણકશાહનો પેલો એક ‘કાનસલ’ (૨૬) કરને” ફરામરોજ મોટેથી આપ્યા પછી જાહગીરશાહ શેકે તેને ખખર કીધી. “તારી ગેરહાજરીમાં મેં તેને બીજો એક લખી આપ્યોછું. એથી ખાસી વાત કે કોઈના એક લખીને પછી આપ્યા વગર પેટીમાં બંધ કરી જવું!”

ફરામરોજે અણધારેથી આ રોકાણ યદ પડવા માટે દિલગીરી બતાવી અને પછી પોતાના બાપે માગેલું એક અગત્યનું કાગલિયું લેવા તે પોતાની આપીસમાં ગયો. આને સહવારે ને કાગલિયું તપાસવા તે કલાકોના ઓરડામાં બેઠો હતો તે એન હતું. તેમાં કાંઈ ભૂલ હતી, ન ભૂલ ફરામરોજની હતી માટે માકો શેકે તેને ઠપકો આપ્યો હતો અને હવે તે મુકાયા પછી માકો શેકે લેવા માગ્યું.

તે કાગલિયું તેના ખાનગી ઓરડાનાં ખાતામાં ફરેલું હતું, જેમાં પેલો એક વઢેરે હસ્તાલેખેને બપો ઉતાવળમાં બંધ કરી ગયો હતો. આ કાગલિયું લેવા ખાનગી ઉંચાડ્યું ત્યારે પોતાના ખાપના ફરામરોજ મુજબ પેલો રકમ એક પણ તે ફાડી નાખવા ગયો.

માટે તેણે એક શોધ્યો, પણ તે નડ્યો નહીં. ખાતામાં પેલું કાગલિયું જેમનું તેમ હતું. બીજાં અગત્યના હસ્તા લેલે હતાં; કેટલાક ખત ને તેન બપોરે ઉંચા કરેલાં તે પણ હતાં; તે એકજુક વડીક હતી; પણ ફક્ત પેલો એક જ મળ્યો નહીં. ફરામરોજે સઘળાં કાગલિયાં એક પછી એક ઉંચકીને જોયાં. સઘળાં જેમ મુકેલાં હતાં તેમજ હતાં, કોઈએ કશો હાથ લગાડેલો નહીં હતો. હાથ લગાડેલો? ખાનુ તો બંધ હતું અને તેને કળ દીધેલી હતી.

પણ એક તેમાં નહીં હતો. ફરામરોજ ગભરાયો. શોધ કરતાં કરતાં ઘણી વાર લાગી માટે અંતે પેલું કાગ લિયું લેઈને તે પોતાના ખાપના ઓરડામાં પાછો ગયો. એક ખોલવા માટે તેને ગભરાટ ઘણો ઉપજ્યો હતો, પણ પોતાનો ગભરાટ બાહારથી દેખાડવાનો ફરામરોજને ધારો નહીં હતો.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

એક ની ચોરી.

“શું થયું ફલી, કેટલીબધી વાર?” જાહગીરશાહ શેકે પોતાના દીકરાને લગાર ઠપકો આપ્યો. “કાગલિયું લેવા ગયો કે હમણાજ લખવા બેઠો તો?”

“પેલો એક ખોલવાઈ ગયોછું બાવાજી” ફરામરોજે ખરેખર કારણ સમજાવ્યું. “માણકશાહ મેહરમુસાનાને

માટે પેલો એક લખેલો તમે 'કાનસલ' કરવા કહેલોકની ? તે મળતો નથી."

"મળતો નથી ? ક્યાં ગયો ?" મોટા શેઠે લગભગ બરબોધે પૂછ્યું.

ક્રામરોજે સમજાવ્યું પાડી કે બપોરે એક લખ્યા પછી આહાર ભવાની ઉતાવળને લીધે એક "કાશ બાક" ની અંદર મેળવાને બદલે દેખવતાં ખાનામાં બીજાં કામગિયાં એ સાથે હુટો મેળી હતો.

"પણ ખાનાને કળ દીધીતોકની ?"

"હા બાવાજ, હું કળ દઈને ગયો તે પાછો આવ્યાની ને એક કાહાડવાન ખાતું ઉઘાડ્યું."

"ત્યારે તે ખાનામાં સુકેલોન નહીં." જાહંગીર શાહ શેઠે જત આપ્યું. "કેવે બાહાર જો. એક કેમે આહાર રહી ગયો હશે."

"મારી ખાતરી છે કે મેં તે ખાનાની અંદર મુક્યો હતોજ. એકલુકની સાથેજ એક હતો, તે એકલુક ખાનામાં છે."

ક્રામરોજે એક ખાનામાં મુક્યો હોય એ જાહંગીર શાહ એકના આખામાં આપ્યું નહીં. આજ કેટલુંક થયું ક્રામરોજે ધંધાધાપાનાં કામકાજમાં આગળનાં જોવા થાવકો ને એકસ નહીં હતો. તે વિસરભોજો અને મેકામ થતો હતો. તેની કેટલીક નાની નાની ભૂલમુકો, કેટલીક ગફલતો અવધારનવાર વધતી માલી હતી. અને તેથી તેના બાપ લગભગ બીનવાતા હતા.

"...એ તુને થયું શું? ક્રામરોજ ?" તેવલે બળાચો કાહાડ્યો. "આજ કેટલુંક થયું તું આવરોને એકામ કેમ રહેલું ? આગળ તું એવો નહીં હતો ? ક્રામરોજ અંદર કાંઈને કાંઈ ભૂલ થતી આવેલ અને તપાસ કરતાં તે ભૂલ તારીજ આવજ પડેલ. કાંઈ તારી તબીબત બિગડીલ કે શું ?"

"હું બીં એજન પાડુંજ છ." ક્રામરોજે જો આ કપ કાની સમાઈ કમ્બલ રાખતો હતો તેણે પોતાની તબીબતને વાંક કાહાડ્યો.

"ત્યારે તો મેહતર કે તું થોડા દાહાડા આસાપથ લે, ફલી." બાપે સુચવ્યું.

"નહી, નહીં," ફલીએ વાંધો લીધો. "હું કામમાં રોકાયેલો રહીશ તોજ મારી તબીબત મુશ્કરો, માફી આવજ મેઝાથી તો મારું મગજ વધારે કાટ ખારો."

"ક્રામરોજ, હું તારાંમાં દરરોજ ફેરફાર જોઉંજ" જાહંગીરશાહ શેઠે ઘણી મંભીરાઈથી બોલ્યો. "તું પરણ્યો ત્યારથીજ બદલાતો આવ્યોજ. તારા એ ફેરફારનું કારણ તારી બેરી છે. તું જાણેકે હું અત્યારમુખી એ નાચુક બાબત ઉપર મૂખ મેકોહ. પણ તું મારો દીકરો છે એટલે હવે વધારે મૂખ મેસવામાં હું બાપ દાખલની ફરજ બજાવતો ગણાઉં નહીં. હું તુને યાદ આપુંજ કે તારી બેરી તુને કમી કરેજ."

ક્રામરોજનું આખું અંગ આ શબ્દો સાંભળતાંજ તપી આવ્યું.

"બીજી બાબતમાં મને તે કહેા, બાવાજ," તે કુખ સાપ બોલ્યો. "પણ અગરને મારી તબીબત બિગડી હોય તો તેવી બેપર બિગાડેજ એજ કેહવારો નહીં."

"તે તો કોણ જાણે ?" શેઠે તકરાર લીધી. "તારી છાતીપર કાંઈ બોલે પડેલો હોય એવી તારી હંમેસની હાલત થઈ પડીજ. કાંઈ આહુરતા ભરેલી બેચેની જાણેકે રાત ને દાહલો તારો પીછોજ છોડતી નથી એવો તારો દેખાવ દેખાયોજ. એ તારી બધી ઇનતેજરી તારી બેરીને લીધે છે એજ હું જોઉંજ; અને એજ, એજ ઇનતેજરી તારી રહેને પણ કમી કરેજ. તારી બાપડીનું ઉડાઉપણું એજ તારું કુખ છે. એ ઉડાઉપણું જે તું અટકાવશે નહીં તો સેવરે તારો નાશ કરશે."

ક્રામરોજે કાંઈ બોલવા નતો હતો, પણ તેની જીભ માલી નહીં. તેને બાપ ખરું બોલેલ, માટે તેણે ગુપ્તમૂખ નીચે જોયા કીધું.

"જે તારી બાપડીનું ઉડાઉપણું તું અટકાવશે નહીં, ફલી," તેને મૂખ જોઈને શેઠે પેતાથી કહાડાંમજા માલુ રાખી "તો મને આફીસની ગોડવંચામાં કાંઈ નવો ફેરફાર કરવો પડશે. મારાં બીજાં અચ્ચાંઓના ઇનસાફની ખાતર આપણી પેહડીમાંથી તારું નામ હું કાહાડી નાખીશ. હું તારો ભાગ છોડવવા માગતો નથી, પણ તારું નામ પેહડી સાથે જોડેલું સલામત ગણારો નહીં."

ક્રામરોજે કુખતા મારેલા પોતાના હોઠ કરડ્યા. શેઠ જાહંગીરશાહ પોતાના દીકરાને આ બિગાડો લાંબા વખતેના જોતા હતા, તેવલુંજ દિલ લાંબા વખતનું એ બાપ તથી ભરાઈ રહેલું હતું, તેવલું પોતાના દીકરાને એ વાત કેહવાને લાંબા વખતથી તાંપી રહેલા હતા, તેમ કરવાની આજે તેવલુંને તક મળી, અને તેથી ક્રામરોજની ભૂલ થઈ તેથીજ તક મળી ત્યારે તેણે એ કપકો સાંભળબોજ જોઈ.

"બાવાજ, તમે બીડો ના," તેણે સમ્પારો આપ્યો. "મારું મને તે થશે પણ હું આપણી પેહડીને અલવલ આવવા દઈશ નહીં."

"પણ તારો બેરી આગળ તારું શું ચાલશે ?" મોટા શેઠે હુનંત માલુ રાખી. "બપોરે તારી બેરી દરરોજ નવું કરન કરતી બપ, તથા તેથી એવી રીતે કે તું જાણેથી નહીં અને બપોરે માગનારાઓનાં બિશે તારી ઉપર પગાર કરાવો આવે ત્યારેજ તું તે જાણે અને મને એટલું જાણે તોપણ મને માંડ ને મોહડું ક્યો દઈ તુને તે પગાર તો કરવુંજ પડે, ત્યારે પછી તું પેહડીની સંભાળ કેમ લઈ શકશે ? એનાં લખમુકપણા વચે હું પોતેથી સંભાળ લઈ શકું નહીં. એ કરતાં એમાં લખમુકપણાથી તારાને મારા કરતાં વધારે હાલતમાં મેનેજી લાડ લેવી પડીજ અને બેરી નાં લખમુકપણાથી કેટલાક ભતારો તો મિચારા જીવથીબી ગયાજ. તારી લખડતી કાડી ઉપર લોકો રીકા કરેજ અને મને કારણ પુટેજ, અને તુને કાંઈ નથી એજ બાહારથી લોકો આગળ ખોટું બોલતાં બોલતાં હું કંટાળી જઈઉંજ."

"એજ કોણ બોલેક ?"

"ઘણીબી. લેની, તે દાહડે તારી ઇવનિંગ પાર્ટીની રાતે તારા મામોના બરબેર બોલતોતો."

"અનાધિયાને મામની કનવાર" ક્રામરોજે બડ બડ્યો. "બરબેર મને એટલો પરવારો છે, પણ તેને થોડક કે તમારી આગળ તે મારી વાતો કરેક ?"

“અરુ” કહેવાય છે તે ઉપર એમ ચીહીરશાહ ના જા.” તેના બાપે તેને ધમકાવીને આ વાતની પુત્રવેળા નાખતી કીધી. “માલ આપણે અસલ વાત ઉપર પાછા આવીયે; પેલા ખોટવાયલા ચેકની શી ખબર! હું કાઢી દેવી કે તે ચેક તારી ટેબલના ખાતામાં મુકશે નથી. તે કેયે બાહાર રહી ગયોજા. જા, ફરીથી જાનને જા.”

ફરામરોજ પાછો ફરતો હતો તેટલામાં કોઈ મળવા આપ્યાથી તે ઉભા રહી ગયો.

મોટા શેકના પડાવાયો જે બાહાર બેસતો હતો તે ખબર લાચી કે મીંઠ મેહરમુસાના પુછેછે. જાહુગીરશાહ શેક સમજ્યા કે ભીષ્મી ભરભરિયો આવતો હશે. તેને તેવણ મીંઠ મેહરમુસાના કરી તેના બાપીકાં નામે બોલાવતા હતા. જેમ કામા ખાનદાનના દીકરાઓ મીંઠ કામા નામ થી ઓળખાયછે, જેમ મેહતાવાળાઓ સઘળા મીંઠ મેહતા કહેવાયછે, તેમ ભીષ્મી મેહરમુસાના ખાનદાનના હોવાથી જાહુગીરશાહ જંગબારવાળા તેને સમ્પત્તાથી માન આપવાના હોય ત્યારે મીંઠ મેહરમુસાના કરી બોલાવતા હતા.

પણ ભીષ્મી ભરભરિયાને બદલે આ તે મેહરમુસાનાં ખાનદાનના એક બીજાં ચેરાગ આપ્યો. તે ખાનબાહુર માણુકશાહ મેહરમુસાના વડો દીકરો સોહરાબશાહ હતો—ભીષ્મીના માઠા કાકાને તે ઘેતાલ નગીણી, કે જેને માટે ભીષ્મી એકવાર બાબડો હતો કે મારો સંગે પીતરાઈ થાયજો તેપણ મને ઓળખતો નથી.

મીંઠ મેહરમુસાના એક ચેકાવનારી વાત લાચો હતો. તે પેલા સાડી પાનસોના ચેકની વાત હતી. મુંબઈ શેહરની ધૂમધૂમીમાં ફરતાં થાકી જવાથી ખાનબાહુર માણુકશાહ—તેવણને એ ખેતાળ તેવણના દીકરાઓ મોટી ઉકામીથી બોલતા હતા—પાપરાજ પોતાને ધેરે ગયા હતા અને પેલા સાડી પાનસોના ચેક બેંકમાં પોતે વડાવવા નવાને બદલે પોતાના આ દીકરાને વડાવી લાવવા આપ્યો હતો. જાહુગીરશાહ શેક પાસેથી ચેક લખાવી લીધો અને સોહરાબશાહ તે આપ્યા બેંકમાં વડાવા ગયો તેની વચે અલબત્તા ત્રણ ચાર કલાક નિકલી ગયા હતા. બેંકના કલાકે સોહરાબશાહના હાથમાંથી ચેક લઈને જાહે કે પોતાને કાંઈ વેલમ નતો હોય તેમ પ્યાનથી તપાસે એ અને પછી આફ્રીસની બંદરે તે ચેક કોઈને દેખાડવા ગયો. તેણે પાછો આવીને પોતાના “હેડ” ના હુકમ મુજબ ચેકના રૂપિયા તે આપ્યા, કાંકે ચેક ખરો હતો—તેમાં ભૂલ કે કમી કાંઈ નહીં હતી—તે ઉપર શેક જાહુગીરશાહ જંગબારવાળાની સહી બરાબર હતી, પણ નવાઈની વાત એટલીજ હતી કે “જાહુગીરશાહ, ફરામરોજ સન્સ એડ કુઠ” ની હેડીંગને ખાનબાહુર માણુકશાહ મેહરમુસાને નામને સાડી પાનસો રૂપિયાને એક ચેક તે તે અગાડના વડાવી લઈ નવામાં આપ્યો હતો. તે અને આ ચેક બરાબર એકસરખો હતો, ફકત પણ એકની એક જ હતી, તકાવત એટલેજ કે તે પેહલા ચેક ઉપર ફરામરોજ અને બીજા ઉપર જાહુગીરશાહ શેકે સહી કરેલી હતી, કે જેમ જાને બાપ દીકરાઓને સહી કરવાના હક હતો, તેપણ બેંકને

તે નવાઈજુડું લાગ્યાથી કલાકે તે ઉપર સોહરાબશાહનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું.

જીવાન મીંઠ મેહરમુસાનાએ ધેર જઈ છુદા મીંઠ મેહરમુસાનાને એ વાત જાહેર કીધી, અને ખાનબાહુર માણુકશાહ તે વાત ઉપર ખીલવાઈ ગયા. “જાહુગીર ફરામરોજ સન્સ એડ કુઠ” પાસેથી તેવણે કાંઈ આપ્યું બે ચેક લીધા નથી—સાડી પાનસોના બે ચેકના તે ૩૧૧૦૦ થયા, પણ આપ્યું તેવણને ૧૧૦૦ રૂપિયા જેઠતા નહીં હતા અને તેવણે માગ્યાથી નહીં હતા, અને વળી જેઠતા હોય તો સાડી પાનસોના બે ચેક શા માટે મારો? ૩૧૧૦૦ ને એકજ ચેક લેવની? ખમતી પેહલા સાડી પાનસોના ચેક કાંઈ કમીથી વડાવી લાવીને ખાઈ ગયુંછે. અને એ કમી ખાનબાહુર માણુકશાહ મેહરમુસાનાને નામે થઈ એ તો સુરતના એ મોટા શેઠિયાને થયું માડું લગાડનાર થયું. તેવણે ચીહીડના મારેલા સર્વ કાંઈને ગાળો ચોપડી કાઢાડી અને પછી પોતાના દીકરાને એકદમ જાહુગીરશાહ શેક પાસે ખબર કહેવા રોકાવ્યો.

“વાતતો મળી, ફરામરોજ” આ હકીકત ઉપરથી શેક પુત્રે વેતીને બોલ્યા, “તારી સહીવાળો ચેક ખોટ વાયો નથી પણ ચેરાપેછ, અને કોઈ કાવકો ચેર હાવો જોઈએ, કે જે ચેરા પકડાય તે અગાઉ ઉતાવલે ચેક વડાવી લાવીને પૈસા ખાઈ ગયોછ.”

“કોણ ચેર હશે?” ફરામરોજ વિચારમાં પડ્યો. “તું” કહેલ તેમ જો ચેક તે તારી ટેબલનાં ખાતામાં મેળ્યો હોય” શેકે તક બાધી “ત્યારે તો તારું ખાતું ફાડીને તે ચેક ચેરા કાઢાડી દેવો જોઈએ.”

“મેં” ચેક ખાતામાં મેળ્યો એવો ચેકસ છે,” ફરામરોજે પીછી હુલત લીધી, “પણ ખાતાને તો કોઈએ હાથ લગાડેલો દીસતો નથી. સઘળાં કામલિયાં જેમ મેં મુકેલાં હતાં તેમનાં તેમજ અનામત છે. ખાતાની કમળી સલામત છે, તેને કશી અલલલ આપેલી નથી.”

તેમ સાંજે જાહુગીરશાહ શેક ખાનબાહુર માણુકશાહ મેહરમુસાનાને મળવા ગયા અને તેવણને નામે બે ચેક બાહાર પડવા માટે માફ માગી આપ્યા. પાછા ફરતાં તેવણ પોતેજ ચેકની આ ચેરા રિપે ચોલીસને ખબર આપી આપ્યા અને સાંજે પોતાના ધારા પ્રમાણે પોતાની ગાડીમાં ફરીને રાત્રે જમવાને વખતે તેવણ ધેર આપ્યા.

પ્રકરણ ૬૬ મું.

બીજી મોહકાણુ બેરીની.

બીજી સહવારે આફ્રીસ ઉઠડયા અગાઉ બેહુ દીકરાઓ પોતાના બેરાશમાં અસલતને માટે પાછાં આવી મળ્યા. કલાકે હજી આવારના હતા તેટલાં કલાકે નીજ વાત ચાલી.

“હું” પોલીસ આફ્રીસમાં ખબર આપી આપ્યોજ ફરામ, જાહુગીરશાહ શેકે તેમને ખબર આપી, “પોલીસ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટને તારા કલાકે ખાતા કોઈની ઉપર વેલમ જાય છે. પોલીસ કહેલ કે આ ચેકની ચેરા એક કલાકે સિવાયે બીજા કોઈથી થાય નહીં.”

“કલાકો ઉપર શક ન્યા એ કુદરતી છે, બાવા” ફરામરોને કલાકોનો સેન બમાવ કીધો. “પણ પેસુ પન વેલીવાળો અને લક્ષમણ તો બેહુ જુના ને વિશ્વાસુ છે, અને નનચેરણ અને લીખાજી બેહુ આપદ્ધાર મુદ્દરથો છે.”

“મોલીસ ધારે” ફલીના આ મોલાસા ઉપર ધ્યાન ન આપતાં મોટા શેડે કેલેવું ચાલુ રાખ્યું. “કે તારા ખાનગી ચોરડામાં આવવા બવાનો પકીંગ હોય એવા કોઈ તારાં માણસે એક બીજી કુચી વાપરીને તારાં ખાનાની કળ ઉઘાડી તેમાંથી એક કાઢાડી લીધી હોય.”

“પણ બાવાજી, એ તો જેમ ફલીના તેમજ આપ છાબી કોઈ કલાકોની બને એવું કામ છે.” નાના ભાગિયા સ્થાવલ અચ્છલ કીધી. એક ગાળામાં ફરામરોને કલાકો બેસતા હતા, તેમજ વચમાંની ચાલ એલંગીને પાસેના ગાળામાં જઈને તો ત્યાં મોટા શેડની આફ્રીસ હતી અને તેમોના કલાકો પણ પાસેજ બેસતા હતા તે વાંચનારી બાનુ એ જાણે. સ્થાવલની આ અચ્છલ એટલીજ હતી કે આ ચોરી ફરામરોજના ખાસ કલાકોજ કરે એવું કાંઈ નહીં હતું. તેના ખાનગી ચોરડામાં આખી આફ્રીસના કલાકોને પકીંગ હતા.

“પણ આપણા કલાકો શું જાણે કે ખાનામાં એક ચુકે લોએ ?” જાહંગીરશાહ શેડ પોતાના ખાસ કલાકોની તરફેણી બોલ્યા. “ફલીના કલાકો તો એક લખાણે તે જાણતા હતા. તેઓના જેખાં ફલીએ એક લખ્યો હતો.”

આ તકશરને દરમ્યાન શેડની રેખલ ઉપર સહવારના અંબેલો દખાલ પડેલા હતા અને જાહંગીરશાહ શેડ વાત કરતા જતા હતા તેમ વખતે કાગળો ઉઢેલી વાંચતા પણ હતા. એક કાગળ ઉપર તેવજુની નનર પડી કે જે ફરામરોજનાં સરનામાંનો હતો અને તે ઉપર મોટા અક્ષરે “ખાનગી” કરી લખેલું હતું.

શેડે તે કાગળ ફરામરોજ ઉપર ફેંકેલો. તેણે તે ઉઢેલ્યો. તેમ પરખિડામાં એક બીજી કાગળ બીડેલો હતો. તેના સરનામાં ઉપર પણ મોટા હરફે “ખાનગી” લખેલું હતું. ફરામરોજે તે માહેલો કાગળ પણ ઉઢેલીને વાંચ્યો. સ્થાવલ પાસે ઉઘેલો હતો તે જોતા હતા કે પેટો અંદરના “ખાનગી” કાગળ માત્ર એ માર લીડીને હતા. ફરામરોજ અપાઝમાં તે કાગલ વાંચીને નરા ફીકી પડી ગયો, અને કાંઈ ખબરાટથી તે કાગળનો કુચો વાલીને તેણે પોતાના ખીસામાં છાપી દીધો.

“શું છે, ફરામરોજ ?” સ્થાવલ હરફે. “કાંઈ કાગળ પર શુસે કીધે ? કાંઈએ ખાનગી કાગળમાં વળી બીજી ખાનગી કાગળ બીડેલો ? તમારી નાજાં વાંચે નહીં તેથી આ સાહુએતી લીધી હશે ?”

સ્થાવલ તો માન નમખમાં બોલ્યો, પણ ફરામરોજ ને તે ગમ્યું નહીં. તે દેખીતા આ ખાનગી કાગળથી હેખતી ગયો. તેના મેહરા ઉપર એક સનડ ફાળ ખાવાના ચિન્હો દેખાયાં અને તે લગભગ લથડતા પડે ચોરડામાંથી સાધી ગયો.

“એ એકાએક શું થયું ?” જાહંગીરશાહે પોતાના નાના દીકરાને પુછ્યું.

“કોણ જાણે ?” સ્થાવલે જવાબ દીધો. “ખાનગી કાગળ વાંચીને કાંઈ જિજ્ઞાસ તો બોલી દીધો અંદર કાંઈથી મોહકાણના સમાચાર હશે.”

“મોહકાણના સમાચાર ?” તેના બાપે મતે આપ્યું. “તેમ જો હોય તો, એકસ જાણને કે એ કાંઈ ને ચોરીની મોહકાણ હશે ? નાજાંની કોઈ મોહકાણના કાં સમાચારથીજ એ એટલેખાશે ગભરાશે હશે.”

આફ્રીસમાંથી એક એક મોસાથેલે એ ખબરજ આખી આફ્રીસ ઉપર કાંઈ આફત આવી પડી હોય એવ ઉલ્લસિલતા ફેલાઈ. ૧૦ વાગતે આફ્રીસ ઉઘડી અં. કલાકો પોતપોતાની જગ્યાએ આવી બેસતાંની વાર તેમને આ મોહકાણના મોસાટ થયો. દરએક કલાકને બેથેતી ઉપર, તેમાં અગત્ય કરીને ફરામરોજના ખાનગી કલા કો વિશેષ ગભરાયા.

આશા એકતા જે કલાકો મેહલા એકતા રૂપીયા ચુક વી આપેલા તેને પુછવામાં આવ્યું. તેના કેહવા મુજબ તે મેહલા એક એકમાં જપોરના કલાક ૧૫ અને ૨ ની વચે વડવા આચો હતો. એક લાવનાર ધણી તે કલાકોને એકસ યાદ નહીં હતા, પણ તે કાંઈ ઉંચો જ્યો, થેલિયા વાળો પારસી હતા એટલી તેને સુરતા રહી ગયલી હતી.

“જાહંગીરશાહ ફરામરોજ સનસ એડ કુલો” ના એક એકમાં દરોજ ધણીની આવતા હતા અને ધણા અજાણ્યો વડાવી લઈ જતા હતા, એટલે કોણ ચુકવી લઈ જાય તે કાંઈ લોકોને યાદ રેહ નહીં. તેણે કાંઈ ચુક વી આપેલી નાનાં નંબર લીધાં નહીં હતાં, તે એટલાજ માટે કે નોરો ચુકવી આખીજ નહીં હતી. એક લાવનારે સંખળા સાડી પાત્રો રૂપીયા રોકડા માખ્યા હતા અને રોકડા ચુકાવી ગયા હતા. એજ કલાકો પાસે માણકશાહ મેહરા મુસાનાનો દીકરો સોહરાખશાહ બીજી એક વડાવવા લાચો ત્યારે એજ કલાકો એ ઉપર તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું, પણ તેવજુના આપને નાખતો એટલીજ રકબતે એક એની અગાઉ કોઈ વડાવી ગયલું હતું તે ઉપર સોહરાખશાહને કથી નવાઈ લાગી નહીં હતી.

પોતાના ખાનગી કલાકો આગળ આ ચોરીની મેહલી વાત કાહડનાર ફરામરોજ પોતેજ હતા. તેણે ધણી શાંતિથી અને સમજુતીથી વાત છેડી હતી; કોઈનીથી ઉપર પોતાનો શક જમપડે એવું તેણે દેખાડ્યું નહીં હતું, પણ જાણે પોતાના કોઈ ખાસ હોસ્ત આગળ અમરથી વાત કરતો હોય તેમ તે બોલ્યો હતો. તોપણ તે આ વાત કરતી વખતે દરએક કલાકોના મેહરા એવી ખારીકીથી જોતા હતા કે કોઈ પોલિસ ડીટેક્ટિવ પણ તેટલી એકસ નનર રાખી શકે નહીં.

સંખળા કલાકો તો આ અમરથી રહાઈજ ગયા. તજુ કલાકો તો યુગા યુગા બેસી રહ્યા, તેમની બોલવાની છાતીજ આવી નહીં, પણ ચોથો એકજમ બોલી ઉઠ્યો.

“શું એક મોસાથે ? પેટો કાલે તમે સાડી પાસોનો એક લખી કાહડ્યોતો અને આખા વિના રહી ગયોતો તે ?” વાંચનારી બાનુએ એતી જગે કે આ બોલનાર અવજતાં લીખા ભરભરિયા હોયો જ્ઞેયે “આ ખોદા !

કંઈજ વાંધો લીધો નહી, કેમકે તેણે તેઓને હેતરવાને માટે બીજી છુપી ગોડવણ રાખેલી હતી. મેરીને વાસ્તે ઘણી મોટી કૌંતવ્ય સાંભળ્યાછું કેડવ્યું, અને રાણી દાખલના, વિધવા દાખલના તથા તેને છોકરાં થાય તેનાં અને નહી થાય તેના રાજપાટના બંદોબસ્તો એ લખતમાં કીધા. જે મેરીને છોકરો આવે તો તે તેઓનાં મોત પછી ક્રાન્સ અને સ્કૉટલંડ બેઠું દેશનો રાજ ગણાયે, પણ જે છોકરીઓ આવે તો સૌથી મોટી છોકરી સ્કૉટલંડની રાણી થાય કેમકે ક્રેન્ચ કાયદા પ્રમાણે બૈરીથી ગાદીપર નહી બેસાય; અને જે છોકરાં થાયેજ નહી તે સ્કૉટલંડનું રાજ ક્રેન્ચ રાજ સાથે જોડાય નહી, પણ જે બીજે સ્કૉટલંડ વારસ હોય તેજ સ્કૉટલંડની ગાદીપર મેરી બીજે બેસે એજ દરખાવું.

પણ રાજ હેનરી આટલાંથી સંતોષ પામ્યો નહી. કેમકે મેરીને છોકરાં થાય કે નહી થાય, તોપણ ગમે તેમ કરીને તે તો ક્રાન્સ અને સ્કૉટલંડનું જોડીયું રાજ કરવા માંગતો હતો. તેથી તેણે મેરીને પોતાની મતલબ પાર પડે એવાં એક બીજાં છુપાં લખતપર છુપી સહી કરવાને સમ બતી. અને મેરીએ સ્કૉટલંડથી આવેલા એલબીથિયારીથી લખત છુપાવ્યું. એ લખત ક્રાન્સ સાથે સ્કૉટલંડનું રાજ જોડી દેવાને લગતું અને મેરી ક્રાન્સનાં આવી ત્યારથી તેણીની પછવાડે કેળવણીનો, ખુસાહરીનો, રમત ગમતોનો, જોખી ખરચ થયો તે સ્કૉટલંડની સરકાર પાસથી પાછો લેવાને લખતું હતું. એ બેઠું લખતોપર મેરી પાસે છુપી સહી લીધી.

આ બધાં લખતો લખાઈ રહ્યા પછી પંદર દાહડા સુધી લગનની ભારી ધામધુમે પેરીસમાં બલકે આખાં ક્રાન્સમાં માલી. મેરીના પોશાક અને ઘરેણું કરતાં તેણીની ખુબસુરતીથી બધા લોકો અનન્ય થતાં હતાં. લગનકીર્મીમાં રાણી કેથેરાઈનથી હતી, પણ તે મેરીની અદેખાઈથી બેગને અને ઉંચક દેખાતી હતી.

મેરીનાં લગન પછી આસરે એક વરસે તેનું કનનશીલ શરૂ થયું. પેરીસમાં ફરીથી બીજાં રાજવંશી લગનની તૈયારીઓ માલી. તેમને લગતી ધામધૂમ વચે ભાજાની કસરતનો મોટો અપમાદો થયો જેને “ટુરનેમેન્ટ” કહેછે. “ટુરનેમેન્ટ” ને ત્રીજે દહાડે કે જ્યારે રાજ હેનરી અપમાદનાં મેદાનમાં યોડાપર બેસીને ફરતો હતા, એટલા માં તેને ભાગ્યાબાજમાં ઉતરવાનો શોખ થઈ આવ્યો. રાણી કેથેરાઈન અને બીજાં એક રાજને ઘણે સમજાયો; કે તેણે એવી રીતે પોતાનો જીવ જોખમમાં નહી નાખવો ક્રાન્સીસ અને મેરીથી રાજને સમજાવવા પડ્યાં. પણ હેનરીએ કોઈનું માન્યું નહી. અંતે હેનરી આ અપમાદમાં નજમી થયો અને નજમી થયા પછી અગીયાર દહાડે ખરણ પામ્યો. હવે મેરીના વર તેનાં બાપનાં ખરણથી ક્રાન્સની ગાદીપર આવ્યો. જે વખતે હેનરી પોતાના બીજાણુંપર હોતો તે વખતે ડોહીનથી ઘણો મારો હતો. પણ જ્યારે તેના બાપનાં મોતની ખબર તેને કરવામાં આવી ત્યારે તે એટલો ખુશી થઈ ગયો કે એકદમ બીજાંણુંપર ઉડીને પડે, અને તદન સારો થઈ ગયો. તે મેરીને લઈને તરતજ તે મેહેલ કે જ્યાં તેનો બાપ મરી ગયો હતો ત્યાં

આવી પોહ્યો. રાણી કેથેરાઈન હવે વીધવા થઈ અને મેરી કે જેને તેણી ધીકારતી તે હવે ક્રાન્સની રાણી થઈ તેથી કેથેરાઈનને ઘણું દુઃખ લાગ્યું.

ક્રાન્સીસ રાજ થવા પછી તો તેની તબીબેત વધારે નબળી થતી માલી. તે ઘણો ભાગ પોતાના દેશમાં ખુસા ફરી કરવામાં કાહડતો હતો. તે વખતમાં કોઈએ એવી અફવા ઉગાડી કે રાજને તો કંઈ એવું દરદ થયલું છે કે જેનો ઉપાયે કંઈ નથી, પણ જે નાનાં બાળકોને મારી નાખીને તેઓનાં લોહીમાં રાજ નાહે તો સારો થાય. ગામડાનાં વેહેજી અને અબાણુ લોકોએ આ વાત ખરી માની અને રાજને પોતાનાં ગામમાં આવવાની વાત સાંભળે કે સૌ પોતાનાં બાળકોને છુપાવી દેતાં.

મેરીની મા જે સ્કૉટલંડનું રાજ ચલાવાને ઘણી તલવી રહેલી હતી તે રીજે થઈ તો ખરી પણ તેણીના વખતમાં દેશમાં માહોમાહેની લડાઈ સરૂ થઈ. ફોરેસ્ટર વાળાઓએ રાજ સામે બંડ ઉઠાવ્યું. ઇંગ્લેન્ડે તેઓને મદદ મોકળી. કોયોલીક પંથવાળાઓ તરફ મેરીની મા હતી તેણીએ મદદને માટે ક્રાન્સ લખ્યું. આ માહોમાહેની લડાઈની વચે તેણી મરી ગઈ અને સઘળી તરફથી એજાં ધારવામાં આવ્યું કે રાજની નજલ અને ફીકરના બેગ તથે તેણીની જીંદગી કમડાઈ ગઈ. તેણી સ્કૉટલંડમાં મરી ગઈ પણ તેણીનાં શરીરને ક્રાન્સમાં દાટવા માટે લાચા હતા. તેણીએ મરવા પહેલાં પ્રિટેસ્ટર પંથના આગેવાનોને તેડીને દોસ્તી કરવાને માટે ઘણા સમજાયા, પણ કંઈ વધ્યું નહી. અંતે તેણીનાં મોત પછી ક્રાન્સ અને ઇંગલીશ સરકારોએ વચ્ચે પડીને સમાધાની કીધી અને પોતપોતાના લશકરને મોકાવી લીધું.

મેરીની મા ૧૫૬૦ નાં ઉનાવામાં મરી ગઈ, અને તેજ વરસનાં ડીસેમ્બર બીજીનામાં સૌથી ભારી દુઃખ મેરીપર પડ્યું તે તેણીના ધણીનું મોત હતું. ક્રાન્સીસ એક દીવસે શીકારે જવાની તૈયારીમાં હોતો, તેટલામાં તે બેથુદ થઈને પડ્યો અને ત્યાર પછી સઘળાંને ખાલમ પડ્યું કે તેની જીંદગી ઘણી ધાસ્તીમાં હતી. તે પોતેથી સમજાયો કે હવે તેનો વખત નજીક આવ્યોછે. તેને મેરીની બહુજ દયા લાગતી હતી. ક્રાન્સીસે પોતાની માને બીજાનાં પાસે મોકાવીને ઘણી આજીવ્યી કહ્યું કે તેનાં મોત પછી મેરી પર હેતર પામ્યું અને તેણીની સાથે આખાથી વર્તવું. મેરી પોતાના ધણીનું મોત પાસે આવેલું જોઈને ઘણીજ દુઃખી થઈ. તેણીએ જોયું કે હવે તેણીની હાલતમાં જ્યારે ફેકર થયો. કેમકે ક્રાન્સીસ પછી હેનરીના બીજી દીકરો ગાદીપર આવવાન હતા અને તે નાહો. હોવાને લીધે રાણી કેથેરાઈન રીજે થનાર હતી અને કેથેરાઈન રીજે થઈ એટલે મેરીના લાગતાલગતાઓને દરખારમાંથી રજા મળવાની અને મેરી જે દેશમાં યોડા વખતપર રાજ કરતી રાણી હતી તે દેશમાં નીરાધાર થઈ પડવાની. અને તેમજ થયું.

મેરી સતર વરસની ઉંમરે વીધવા થઈ. તે વખતના ઇતીહાસ લખનારાઓ કહી જાયછે કે, રાણી કેથેરાઈન પોતાના દીકરા ક્રાન્સીસનાં મોતથી ઘણી ખુશી થઈ હતી.

કેમકે ક્રાન્સીસનાં મોતથી રાજની સત્તાં તેણીના હાથમાં આવી અને મેરી પાછી તેણીના તાબા નીચે રહેનારી થઈ. રાણી ક્યેરાઈન મેરીના દોસ્તદારો અને મજતીયાઓ ને દરબારમાંથી તુર્ત દુર કીધા અને અને તેઓની નગમી મેરીના કુશમતને રાખ્યા. મેરી પેરીસની દરબારમાં ઘણી રીતે ડુઝી હતી, તેથી પેરીસથી દુર એક બીજા મેહેલમાં તે રહેવા ગઈ.

હવે સ્કોટલંડના લોકોએ મેરીને તેણીના બાવીસ દેશમાં આવવા લખ્યું. પ્રોટેસ્ટન્ટ અને રોમન ક્યેસલીક એ બેહુ ટોળીવાળાઓએ ક્રાન્સમાં મેરી આગળ પોતાના એલમીએ મોકલ્યા અને તેણીએ સ્કોટલંડ આવ્યા પછી થું કંઈ કરવું તે બેહુ ટોળીવાળાઓએ પોતપોતાના લાભની માંગણીમાં કીધી હતી. રાણી ક્યેરાઈન જે હજુ મેરીની અદેખી હતી, તેણીએથી સુચના કીધી કે હવે મેરી ક્રાન્સ માં રહે તે કરતાં પોતાને દેશ બંધ તો સારું. મેરી ક્રાન્સમાંથી નવાને ઘણી નાપુશ હતી. સ્કોટલંડ તો તેણીએ બમ્પલુમાં છોડ્યું હતું, તેથી તે દેશ તેણીને અજાણ્યો જ્યેવા હતો. એક છતાં મેરીએ જોયું કે હવે પોતાને દેશ નવાની આનાકાની કરવામાં કંઈ સાર ન હોતો. સ્કોટલંડ નવાની તૈયારીમાં કરવા માંડી તે વખતે તેણી અદાર ઓગણીસ વરસની હતી, અને પુરોપના ઘણા રાજાઓ તેણીના હાથ મેળવવાને ઉમેદવાર હતા. રાણી ક્યેરાઈન અને દરબારના બીજા ઉમરાવો જે તેણીના કુશ મના હતા તેઓ તેણીને ડુઝ દેવાને બહુ કરતા, પણ તેણી કોઈ મોટો કુશમેન તેણીની પીતરાઈ ઈંગલંડની રાણી ઈલીઝાબેથ હતી.

ઈલીઝાબેથ મેરીની કુશમન હતી તેનાં ઘણાં કારણો હતાં. પેહેલું તો એકે મેરી ઈંગલંડની ગાલીપરખી પોતાના દાવો કરતી. ઈલીઝાબેથની મા સાથ ઈંગલંડના રાજા હેનરી આઠમાનાં લગન ખરાં ગણાય કે નહી તે મોટો વાંધો હતો. જે તે લગન બોઝાં દરે તો ઈંગલંડની ગાલી મેરીને મળે તેમ હતું, કેમકે મેરીની બપાઈ તે હેનરી આઠમાની બેહેન થતી હતી, અને મેરી કરતાં વધારે નબળીકનું સંય કોઈ ન હોતું. વળી નવાને મેરીની માનાં મોત પછી ઈંગલંડની સરકાર સ્કોટલંડની ટોળીવાળાઓમાં સમજુતી કરાવા વચ્ચે પડી હતી, ત્યારે એક લખત એપુંબી દાખલ કીધું હતું કે મેરીએ ઈંગ્લેઝ રાજપર કંઈ હુક રાખ્યો નહી. આ લખત મેરીની સહી કરવાને મારે ક્રાન્સ મેકલવામાં આવ્યું હતું. પણ મેરીએ તે લખતપર સહી કરવાને સાફ ના પાડી. તેથીજી ઈલીઝાબેથ મેરીની કુશમન થયલી હતી.

હવે નવાને મેરી ક્રાન્સથી સ્કોટલંડ નવાની હતી, ત્યારે તેણીને વિચાર આવ્યો કે ઈલીઝાબેથ, તેણીને સ્કોટલંડ નતાં રસ્તામાં કંઈ અડચણ કરે, કેમકે ઈંગ્લીશ હુકમાં થઈને નવાનું હતું. તેથી મેરીએ નવા મગાડી ઈલીઝાબેથ ને લખ્યું કે તેણીને સલામતી સાથ નવા દેવા મારે "પાસ" મોકલવી. પાછો નવાજ કેહવાડો કે એવી કોઈ બી "પાસ" મોકલવામાં આવશે નહી, કેમકે મેરીએ ઈંગ્લીશ ગાલીપરના દાવો છોડી દેવાને સહી કીધી ન હોતી. મેરીને આ નવાબથી ઘણું ડુખ લાગ્યું. તેણીએ ઈલીઝાબેથ

ના એલમીને પોતાની આગળ છુપો બોલાવ્યો અને પછી આ મુજબ કહ્યું.

"ઈંગ્લીશ રાજપર મારો. દાવો છે તે મારે મેં પોતે નહી પણ મારા સસરાએ અને બીજાઓએ ખટપટ કીધી હતી. મારો હુક છોડી દેવો અથવા નહી, તે હું હવે સ્કોટલંડ નઈને મારી પારલ્યામેંટ સાથ મસલત કરીશ. કેમકે એ કંઈ મારી એકલીને લગતી નહી, પણ આમાં રાજને લગતી બાબત છે. હું ઘણી દલગીર છું કે મેં ઈલીઝાબેથની રજા મંગાવી. મને એવી રજા મંગાવાની કંઈજ નરૂર ન હોતી. કેમકે હુંબી ઈલીઝાબેથની બરાબરના દરબારની છું, તો ને કે હું જાણું છું કે હુડીયારો અને અનુભવમાં હું તેણીની બરાબર નથી. મને ઘણી વખત કેહવામાં આવ્યું હતું કે મારી સગી મારી સાથે દોસ્તી રાખવાને ખુશી છે. પણ મને હવે માલમ પડ્યું કે તેણીનું મન મારા વરુ કેવું છે. જે મેં નવાની તૈયારી નહી કીધી હોતે તો હું વખતે સ્કોટલંડ નવાને લીધાર માંડી વાળતે. પણ હવે મેં નવાને કસાવ કીધોએ. અને હું આશા રાખું છું કે તેણીના હકના દરીયામાંથી સહી સલામત મારે દેશ નઈ પોહુમીશ. ને કમનસીબે પવન સારો નહી હશે, અને હું તેણીના હાથમાં એક ફેરી થઈ પડીશ તો તેમ અને કદી ઈલીઝાબેથ મારી જાંઘીબી લેશે તો કંઈ મને અડચણ નથી. કેમકે મને હવે મારી જાંઘી ની દરકાર નથી. તે મારે મનથી એક જોત જોતી છે."

ઈલીઝાબેથ પોતાના એલમીની મારફતે મેરીના પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ વીંછોના લીધાર પુછાયા હતા. કેમકે ઈલીઝાબેથને ક્યેસલીક ધંધપર ધીકાર હતો. એ બાબતમાં પણ મેરીએ હીમત ભરેલો નવાજ કેહડાવ્યો. તે મોલી કે "હું ક્યેસલીક તરીકે નબી છું. અને તેજ ધંધમાં ઉછરી છું. તેથી જીવશ ત્યાંમુખી તેજ ધંધ મુજબ માલીશ. મારી રીયતને સૌની મરજ મુજબ ધર્મ પાળવાની છુટ છે. તે બાબદમાં હું વચ્ચે પડશ નહી, પણ હવે હું પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ પાળું તો મારી પ્રજા મને ધમ્મપટુ મનની ધારે અને પછી કોઈબી બાબતમાં મારો હોકમ માને નહી. હું કોઈ ધર્મની બાબદ માં લીધવાન નથી કે તકરાર કરી શકું; પણ મને પોતાના ધર્મ બદલવાને કંઈજ કારણ નથી." (સંધ્ય છે.)

D. B. S. (અપદવાદ.)

ગાનની મોજ.

આપણી જાંઘીના હરેક પ્રસંગમાં ગાન મેળવવા નો ઉદ્ધમ આપણાં મનને અવિશ્ય ખુશી આપેછે. પણ નવાની વખતમાં એ ઉદ્ધમ વધારે સંતોષકારક રહેછે. એજ પ્રસંગપર ગાન મેળવવાની ખુશી નવાઈજુકત રહે છે; એ વખતે તેઓની જગાસા અને ખ્યાલો ઉગી નિકળે છે; અને ભવિષ્યમાં નામવરી અને ઉજોગપણું મેળવવા ના આગ્રહમાં અંતઃકરણ ખિલેછે. માત્ર વિદ્વાતા હાંસલ કરવાના ઉમંગ પણ આ વેળા ભારે રહેછે. આવાં નવા નો એથી સારી રીતે કેળવાયે, અને આવાં ગાનથી જે મરતો દરજ્જો મેળવતો નથી તોપણ મારુસાઈને

શિંગાર તો ખખડે છે; એ વતરોએ દુરસદ અને રહેતાના વખતમાં એક ઘણી ખુબી ભરી રોકાવટ સાથે ઘરસંસારની સ્થિતિમાં સ્વચ્છતા અને નિરદોષપણું નિપજવે છે.

પણ સૃષ્ટિના કાષ્ઠાઓનું, મનશક્તિનું તેમજ ધર્મ તત્ત્વનું જે ચરતા દરબજાનું રાત્રી ભવાનીમાં ભરે છે તેજ વખતમાં આવે છે ત્યારે વધારે ઉત્તમ પ્રકારની ગંભિર ખુશી હાંસલ થાય છે. અગતિમાં જે બાબતો ગોપા વાદળથી ઘેરાયેલી આપણી નજરે લાગે છે તે હવે વધારે ખુલ્લી દેખાવા લાગે છે. જે દુનિયામાં આપણે વસીએ છિયે તેની તાજુબીઓ આપણી નજર આગળ ખુલતી જાય છે, તેમજ આપણા સંબંધની સઘળી ચીજોપરની અવલોકનની શક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે, અને ખુદાએ સજાવેલી સૃષ્ટિને અલાવાનારા સાધ પણ, મહાભારત કાષ્ઠાઓ ભરે આપણ વહેલાં સમજતાં થઈએ છિયે ત્યારે આપણ પેદા કરનારે માણસોને કેવી ચઢતી સ્થિતિમાં મેળવે છે તેની આપણને સમજ પડે છે.

જીંદગીના એજ ભાગમાં ભવાનોનું લવિષ્યકાળ કેવું નિવડે છે તે પ્રત્યક્ષ ઉમેદો અથવા શીકરો વેધ પડે છે. પરંતુ કેટલાંક મનો એવા નમળાં અને મંદ હોય છે કે આવા પ્રસંગમાં ઉપરના જેવી રોકાણોમાં ખુશાલી પ્રાપ્ત થતી નથી, કે આવી ખુબીદાર શિખામણુની ગફલતભર્યાં મનને અસર થતી નથી, યાતો પરવરદેગારના ઈરાદાએ ઉપરના પદોએ ઉઠેડેલા નજરે પડી શકતા નથી, અથવા તો આવી ખુલાવટથી મન પિગળતું નથી. આવા પ્રકારનું મન જે ઉત્તમ લાભો તેના કબજામાં છે તેના તિરસ્કાર કરી છુટા લપટમાં પડે છે. એથી ઉલટું, જેઓનાં મન રાત્રી સંપાદન કરવાને તથા ઉત્તમ પ્રકારની કસોટી ચલાવવામાં સામર્થ્યવન રહે છે તેઓનાં લવિષ્ય વિશે આપણે ઘણું જાનભરેલું મત બાંધી શકિયે છિયે. આવી વર્ગ કહ્યું ભવાનીને ઘણીજ ઇજાતી છે, અને તે પુણ ઉપરને કાનું મોટી ઉમેદ આપે છે. એવાંઓને માટે કંઈ નહિ તો સદગુણભર્યાં સુખવાળી જીંદગીની ઉમેદ રાખી શકાય છે, અને તેઓને ઉપોગપણું અને આહોજલાલી સાધારણ કરતાં વધારે હાંસલ થશે એવી કલ્પના બાંધી શકિયે છિયે.

એ ઉપરાંત એવાંઓ રાત્રી મેળવવાને આગ્રહ રાખે છે તેથી તેઓને સુખની તેમજ કીર્તિની પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ. “એક હાથ ઉપર લાંબી જીંદગીની ખાતરી રહે છે, અને બીજા હાથ ઉપર દોલત અને કીર્તિ વસે છે.” જે સેટેજ રાત્રી પગવારની ગમત આપે છે તેમાં સરસાઈ બતાવવાનું પણ ઇનતજાનું છે, પણ જે ચરતા પ્રકારની વિદ્યાથી માણસજાતના આભવણમાં વધારો થાય છે, તથા તેના દરબજે ચડે છે તેવી વિદ્યા સંપાદન કરવાનું કામ ઘણું વધારે કિંમતી રહે છે. આથી ઘણાં ખુલ્લે પડેલાં માણસો પણ જાહેરમાં આવે છે, અને આવા ઉલ્લેગ વડે તેઓ ઘણા ચરતા ઓદા મેળવી શકે છે; અને તે સાથે પોતાનાં દીલને દીલાસો મળે છે કે એ કુળ તેઓના જન્મને લીધે યુદ્ધતાલાના ખજાનામાંથી મેળવેલું છે, પણ પરિપૂર્વ કાળના દાક્ષા લોકોએ જે પ્રાકૃતે બજા લાવવામાં પોતાની સઘળી માયાકી અને લક્ષ પુરો કર્યો હતો એવી સૌથી

ઉત્તમ બાબતોમાં સરસાઈ મેળવવાને જ્યો ચઢતાં ચઢતાં રાત્રીનું ખડું-કરે છે તેઓ સૌથી શ્રેષ્ઠ દરબજાને લાયક કરે છે.

અગર પુરાતન વખતમાં થઈ ગયેલા વીર પૂરોએ લડાઈ અને લોભનાં કાર્યોમાં કોઈ પણ મહિમા મેળવવાની બકાત રાખી નથી, તેથી આગળના દહાડાઓમાં આપણી નજર ફેરવાઈને ધર્મને તથા સંસારી હાલતને લગતી તેમજ બીજા ચઢતા પ્રકારના સુંદર રાત્રીના વિષયો ઉપર આપણું લક્ષ ફેરવાયાથી વધારે સ્વચ્છ અને માનવી જાતને બોહાળો લાભો કરનારી કીર્તિ સંપાદન કરવાને લાયક થઈ પડે છે. આ છેલ્લી કીસમની કીર્તિ કે જે અસલતા લેકોએ પણ મેળવી હતી તે વિશે આપણને એવો વિચાર પેદા થાય છે કે એવા પ્રકારનું સઘળું માન ગુનાહ કર્યા વગર તથા દીલમાં પચાતાય કર્યા વગર મેળવી શકાય છે. વળી આવી કીર્તિના સંબંધમાં આપણને એવું મનજીવત ભાંસે છે કે તે કોઈ કાળે પણ કદા થાય એવી નથી. એજ પ્રકારની કીર્તિ સૌથી ગરિમદાં માણસને કાષ્ઠાની આહોજલાલી બક્ષે છે અને વળી એ કીર્તિ એવી છે કે આવાત્ર ભજામાં સઘળાં ઉપરનાં માણસો, મરદો યા ઓરો તો તે સંપાદન કરવાને સૌથી મોટી ઉમંગ બતાવી શકશે.

આથી એવું કરે છે કે રાત્રી અને દાનાઈઘ્રવ માત્ર સૃષ્ટિના તાલેકની લલાઈ અને હાણપણની શોષ પછવાડે વાંપરવી નેહિએ. એ ઉપરથી વળી સાર એવો નિકળે છે કે હરેક વિદ્યાને અભ્યાસ કરતાં આપણ પગ આગળ એક આ ઉમેદ ત્યાંથી પકડીને આસમાનના આકાશમાં તથા સીતારાઓ જે પોતાનું કાર્ય સુપકીલીથી ભરીલી મહા પ્રાપ્તિ રીતથી બજાયા જાય છે તેવા અનિત હુદની ભજા પ્રત્યેના ખુલ્લું ખુબીદાર ધર્મની યાદ આપે છે.

આવા વધતાંને વધતાં રાત્રીનાં જળ વડે મનજીવ જાતનાં કુખ અને દલિદ્રતાનો અટકાવ થતો જશે, એટલું જ નહિ પણ હરેક વિદ્યાનો શોષ કરનાર અંતના કાળ સુધી લોકોની સુખાકાંઈ અને આગાહીના અખૂટ વધારો કર્યા જતાં યુદ્ધતાલાના અતિ પ્રેમ અને મહેરના અભવણોથી પ્રકાશિત થશે, તથા જે રાત્રીઓ અને સેટેજાહાઓ જે પરિણામો નહિ મેળવી શકશે એવી ચલવનાં પરિણામો મેળવી જશે. આવાં ઇનસાનના ઉત્તમ આગળ ઇશ્વરની મહાન શક્તિ પ્રગટ થતી રહેશે, અને એવા ઉત્તમમાં રોકાયેલાં માણસો સૃષ્ટિની હિંચાતી સુધી ખુદ પરવરદેગારની નજીક માં વસી શકે એવા ભજના ભંડાર ભર્યાં જશે.

સુ. દી. તા.-(૧૩/૧૨/૧૯)

પરોપકારી પીરોજ.

એક નવી સંસારો વાર્તા.

(સી બોધને માટે ખાસ.)

લખનાર—“એક નરોત્તરી ખાતુ.”

મહીરામાંથી ગુલને આશું દીક પડ્યું નહીં. તેને બોલકની ને હસ્તી રમતી જિવાને બદલે સુગી મંતર ને

બલીપલ જેઠ સર્વ કોઈ અનન્ય યથા પુછતાં કે “શું થયું? શું થયું? તને છે શું? કંઈ સમજ પડે? એવી કુન્સરી તું ક્યે દહાડે હતી?” પણ શુભ તે સર્વ સવાલના રુકમાંજ નવાજ દેતી. “હાપ શું વળી? કંઈબી નથી.”

એક દીને પીરોજએ એકંતામાં પોતાની બેઠનને પુછવાની કહ સાંધી. “ખરૂં કેહ બેઠન. જે તું અને કેહ્યો તે તોમાં તુંને કઈ નુકસાન થવાનું નથી. હું તો તુને સારીજ સલાહ આપશ, માટે તારાં મનમાં શું બીના છે તે જાણવ. હમણાની તું તારે સાસરેથી આવીજ ત્યારની તારી હાલત ઉપરથી માલમ પડે કે કંઈબી તારા મગજ પર ભાર પડેલો તે શું છે તેથી અને વાકેફ કર વહાલી બેન.” આ સાંભળી શુભનું હૃદય કીમલનું અને તેણે પોતાની સર્વ બીના કહી દેવાને મન કીધું પણ દુરતોજ તેણીને પાછો કંઈ વીચાર આવી ગયો જેથી પોતાની આંખ માંના પાણીના કતરા ઉડારી નાખતા બોલી. “તમને જ્યુ એટલીબધી પચાત? એ તમે બધા જાણ એ ત્રીશાલ મારી પુઠે શું લાગા? કોઈ કેહ્યો હતો નહી, બીજા કેહ્યો બોલતો નહી, ત્રીજા કેહ્યો એનાં મનમાં કંઈ છે. બહેનું એમ તે કેમ રેહવાય? બાહ્યાં જાપ તાંહાં આગ ને આગળ.”

પીરોજ—મારી વહાલી બેન, તું હાથે કરી તારા જીવને બાલેજ. જરા હું તો ખુલાસો પુછું કે જેમાંથી તુનેબી વખતે કામચો થાય.

શુભ—પણ મને કંઈ કામચો ને ગેરકામચો નેહતા નથી. હું મારા જીવની કાપી છું. કંઈ બીજાં નથી.

પીરોજ—કીક છે ત્યારે. હું કંઈ જાણવા માગતીબી નથી. અમસયો તારો જીવ ના કુખવ. પણ જે શુભ, તું જરા ખુશ ત્રીજાજ રાખ; એમ ખાંડકું જેવો ત્રીજાજ ના રાખ.

શુભ—ચાલોની વાડું એમ તો એમ. હવેથી ખુશ ત્રીજાજ થવશ એટલે બસ કેની? પણ શું કરૂં મારેથી ત્રીજો સ્વભાવ રખાતોજ નથી?

પીરોજ—તું તેને તારી એક ફરજ ગણ કે ખુશ ત્રીજાજ તે એક ફરજપાત શુભ છે ને તે દરેક જાણે થયવો નેહએ, એવી હમેશ કાઢજ રાખ ને એકી નેકે. તેની અસર જરૂર થશે. ખુશ ત્રીજાજની સુખી-કંઈ અનન્ય મનતકારી છે. એક ખુશ ત્રીજાજ માણસ પોતે આનંદી રહેજ. એટલુંજ નથી, પણ તે પોતાની આસપાસના બીજાં સર્વને સુખી ને આનંદી કરેજ. એટલે તે શુભ જોયા એક પરોપકારી ધરમી ઘાતા જેવો છે.

શુભ—ગોઠો એટલુંબધું તે શું? એમાં તેણે શું ધરમ કીધો?

પીરોજ—એજ કે આનંદ સ્વભાવના માણસો બીજાં કુખી સુખી ઇનસાનોના જીવને આરામ બક્ષેજ તે કંઈ પોડું નથી. ખુશ ત્રીજાજ તો એમ સમજ કે એક નસીહતરૂપી અને તત્વદસ્તીકારક હવા છે, એક મનનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ મહેશપણું છે. તે એક પસંદ પડતું જરૂર છે કે જે કંઈબી કુખ દલગીરીના ભાર આવી પડેજ તો

પોતે ખત્રી શકેજ ને નબલાં તથા બલીપણોને ટેકો ને દીલાશ આપેજ.

શુભ—તે ખત્રી વાત પણ જોને કંઈ કુખ ને બલાપે નહી તે ખુશ ત્રીજાજ રહી શકે યા યથ શકે. પણ મારા જેવી સુસીંચતામાં આવી પડેલાંથી કંઈ તેમ થવાય નહી.

પીરોજ—નહી વહાલી બેન તું જાણેજ. ખુશ ત્રીજાજ માણસો કંઈ જાંઘીની સુસીંચતા નથી જાણતાં એમ ના સમજતી. તેઓનેબી સુશકલી અને આક્રમો કોઈને કોઈ રીતે વડેજ, તોપણ તેથી હાર ખાઈ તેઓ પીડ ફરવતાં નથી, અને ધીરબંધી ખમેજ અને તે સુસીંચતાને હકાલી પોતે સામા ઉગી નીકળેજ. ખુશ ત્રીજાજ, સારી ખશલત, સ્થાિર ને શાંત મન, ને ખુલ્લા વાજબી ઇનસાફનો ગોપા સુખી ગેલાજ છે કે જે અખતીયાર કીધાથી ઇનસાનોના હૃદય ખુશી ખુશી ભરયાં ને હસતાં હલરતાં રહેજ, પણ તેથી ઉલટુંજ પાછા, ઘમંડોલ, ને ચીડાઈ સ્વભાવનું પરીણામ આવેજ. તેવા સ્વભાવનું માણસ પોતે કુખી થાય ને બીજાંને કુખી કરેજ, માટે મારી વહાલી બેન હું માહુજ કે જે સુસીંચત તારોપર છે એમ તું કહેય તે તારા હાથે કરીને નહી હોરી લીધી હાપ.

શુભ—નહી બેન, તેનું કારણ હું પોતેબી જાણતી નથી પણ તે બીનાને લીધેજ હું આકલી કેહવાતી હતી તેમાં હવે વધુ ચીડાઈ થઈજ.

પીરોજએ ગંભીર થઈ પુછ્યું અને તે. કારણ શોધી કાઢવાની તે કંઈ કોશીશ કીધીજ શુભ?

શુભ—કોશીશ શું કરૂં? મને તો એવું જીનું સુખપર જેરી કાઢનાર ઉપર એવી ચીડીક લાગેજ કે જાણે તે લોકની જીભ કાપી નાખું. કોણ જાણે કોણ કમખખતે એવી કંઈ ચીડી લખીને નાખેલી તે મારા કાવસજીને રાંધણીમાંથી મલી? તે પરથી તેવણ તો કેહરે મોહ્યાં શું શું ભાવે, તેણે તરફ તરફનું બોલીને અને સતાવેજ, તેથી મને તો એની સાથ એક બોલવી બોલવા હવે ગમતો નથી, ને ધીકાર પુરેજ.

આટલું બોલતાં શુભની આંખમાંથી આંસુની ધાર વેહવા લાગી. તે નુછતાં નુછતાં તેણીએ પોતાની છાતીના ભાર પોતાની હેતાલી બેન આગલ ખાલી કીધો. આ અનુ ધીરજ અને દીલગીરી સાથે પીરોજએ સાંભળ્યું અને પછી બોલી “ખત્રીતી શુભાં, આ ઘણી ગંભીર બાજત છે, અને તે છુપી રાખવામાં હું માહુજ કે તેં દહા પણ વાપર્યુંજ. તોપણ તેટલાંથી કંઈ એ મામતો સુધે સ્વાનો નથી. ત્યારે બનતી જોગવાઈએ અને મલી આવતી તકે તારાં નીરજોશપણાં વીથે કાલીની ખાતરી કરવી જે ઇચ્છે અને તેનો વીશવાશ મેળવવો નેહએ અને તે મુજ ચીડી લખનારને ઘરતી સંજએ પુગાડવાનું તમે બંનેએ સાથે લોઈ પકડી કાઢવો નેહએ. તું જે તેની સાથ રૂસાઈ રહેજો તો કંઈ કામચો નથી થવાનો શુભ.”

“પણ કરૂં શું?” શુભે ચીંતાપૂર થઈ પુછ્યું. “એવણુ તો કેહજે પેહલાં તારી પાસ બીજ તણ માર ચીડીએ છે તે લાવ ને પછી બીજ વાત કર. મેં ઘણીબી પેહલાં તો સમજવણું કે ચીડીએ શું ને વાત શું? બજા

જાણે મારી ! હું તો કંઈ જાણતી નહીં. ત્યારે કાલી કેહજે એમાં સાફ લખેલું છે ને તું નાચુકર જાણ ત્યારે હવે કેમ કરું ?”

પીરોજ—“ત્યારે સમજાવું શું મેં તુને આગળ કહ્યું તમ શાંત ને મનજીવન મન રાખ ને તે જ કંઈ કહે બોલે તે પછી ગમે તેવું સમ્પત હોય તોખી તે બધું સમજાવ્યા પછી તું તારો પુલાસો તેને કહેજે અને હું ધારૂં કે તેવું પરીણામ કંઈ સાચું જ આવશે. વળી ત્રણ માર દીવસ તું આહી રહેલી છે, પણ જો તું વેલલી પાછી જાય તો સાચું નહીં તો એ નરાકમાંથી વધારે થઈ જતાં વાર નહીં લાગશે ને તેવું પરીણામ તમો બંનેને દુખી કરશે.”

“ત્યારે શું કરું ? આજે સાંજના જાહે ? ને જોઈએ કે શું થાય.” શું કહેલું. અને પોતાની માતાની રજા લઈ તેણી સાંજના માર વાગે લગાર ખુલ્લાં ને હલકાં મન તથા મનજીવન ને સંગીત વીચારો સાથે પોતાને સાસરે ગઈ.

તેણીના નવા પછી દયાલવાળો કાગળ લાવ્યો જે પીરોજને નામનું હતું. પીરોજ કાગળ ઉમેરી વાંચતી હતી તે વખતે તેણીના એકદમ ફીકરને દીલગીરીનો છાપ તેણીની માતાએ જોયો. “શું છે માય, પીલાં ? સહુ સાચું છેની ?” તેવજે અધીરાધથી પુછ્યું. “પાહાલનશાહ, શીયાવક્ષ સહુ સારી પરહે કેની ?”

પીરોજ ડોકું ધુતાવી ગમખાર સાથે બોલી “નહીં માયજી, માસે શીયાવક્ષ એકાએક સીક થઈ ગયોજી શું હશે ? અંદીથી તો સાંજે તાંજે બાંપને મળવા ગયો ને એકાએક શું થઈ ગયું ?”

પાહાલનશાહ લખેલું કે ખરાબ ઝેરી તાપ છે, તેથી એકદમ આવો. માયજી હું તો આજની જ રાત્રીમાં જાહેજી. મારા કાકા સસરા ફરજતજી આવેલા છે. ખુદ શરમ આવ્યું રાખે તો સાચું.

એમ બોલી પીરોજ યુસાફરીની તૈયારી કરવા પડી. શીયાવક્ષ પીરોજના સાવકો દીકરો હતા, તે તેણીને ઘણા વહાલો હતા. તેણી તે બાળકને પોતાના સમાન માહવા શીખી હતી. તે એવી સરસ રીતે એ બાળક બેઠાની માવ જતને જાનવંદી તેને માયા ક્રીતે સમ્પત્તી કે કોઈબી તેઓને સાવકાં જા દીકરાં સમજે નહીં. તેણીના પોતાનાની બે લુલકાં હતાં, પણ તેથી કંઈ શીયાવક્ષ તરફની રજા તે ચુકતી નહીં હતી. અને તેની કેળવણી પાછળ ઘણી ખતી રહેતી. એ શીયાવક્ષને તેની માતા સાત વરસના મેલી આ ફાની જાહાન તજી ગઈ હતી. પણ પીરોજએ તેને એક આતાને અવેજ આપી ઘણી લાખક રીતે ઉપાસ્યો. સ્કુલની કેળવણી માટે તેને યુનિવર્સમાં પીરોજએ પોતાની માતાના હસતકમાં રાખ્યો કે જ્યાં તેણીના વાહજી તની કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખતા હતા. મે માસની ગરમીની રજા હોવાથી તે જોઈ દર સાલ પોતાના બાપને મહવા આગરે જતા તેમ આ વર્ષેથી ગયો. ત્યાં તેને બોખાર આવ્યો. પાહાલનશાહે પોતે જ આ આપી ને બે માર દીવસમાં તો શીયાવક્ષ પાછો હુશીયાર થયો. અને જોઈ ગમે તેમ ખાવા પીવા ને મજ કરવા લાગો, જેમાં ત્યાંના થંડક આપનારાં ખરજીમાં ને તરજીન મુખ્ય હતાં.

પણ તેનો હૃદય જવાદા તેણે ઉપયોગ કીધો અને તેનાં પરીણામમાં મળી તાપ પાછી ઘણાં જોઈથી આવ્યો.

પીરોજ ત્યાં જોઈ જોઈ શું કે આ ઉધરતા જવાન બેઠો જોયા મોતાનાં મોહમાં છે અને તેના બચવાની રાક ટરેબી આશા સુધી. એવી મુશ્કેલી સરખી બેથપ હાલ તમાં તે ત્રણ માર દીવસ સુધી પડી રહ્યો અને ત્યાર પછી ખુદાવનતાવાની મેહુરથી તે ધીમે ધીમે સાંજે થતા ગયો. ને એક મહીનામાં તો તેવી ભયંકાર બીમારી પછી પાછો હસતો રમતો યુનિવર્સ ગયો કે સ્કુલના દીવસ વધારે ભાગે નહીં.

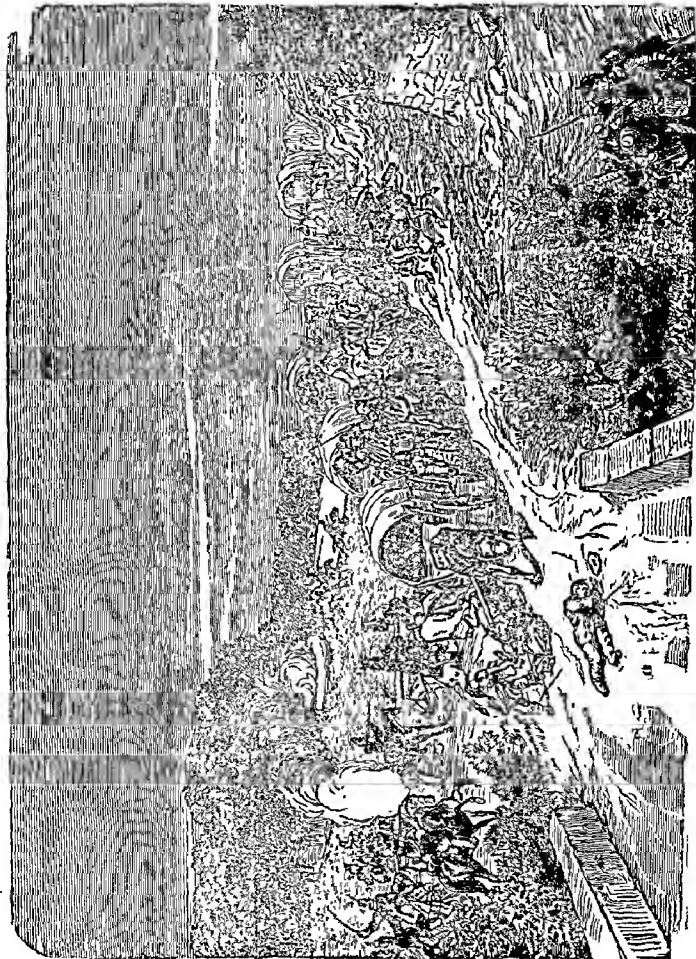
“આ હા ! શું તારી જોઈમત ને ખંત પીલાં ? આકે રીત છે !” એક દીવસ બપોરના ખાતુ ખાઈ રહ્યા પછી બધાં વાતે બેઠાં ત્યારે ફરજતજી કાકા ઘણા સંતાશ પામી બોલ્યા. “વખતસર દવા ને સુપ ને કુદ બસ બધું રોમ સીક, જે તે આવીને આપયું, ને ઉપરની ઉપર રહી જાન રહી, તોજી એ દીકરો જોયો બાકી, પાહલી, તમે રાક્ટર લોકેએ જ્યારે ધાસતી આપી ત્યારે હું તો જાણે દારૂ મારી નાખ્યો હોય એવો થઈ ગયો, કે અરે ખુદ એટલાને જવાદા ને મારું મોત આપ કે હું સુખી થાઉં ! તે ખુદાવનતાવાએ મારી અમર જણાય રાખી. તેવું મોહ દેશાન મારું.”

જુદા ફરજતજી કાકા પોતાના પાક પેદા કરનારને ઉપકાર માનતાં આજી ભરી આંખોએ બોલ્યા, તેવજીની એક પુરી દીકરી નાજા તેજ શીયાવક્ષની મરનાર માતા હતી અને જ્યારે તે બુદ્ધાલી દીકરીથી મોતાના જલમ હોયે જુદાઈ કરાવી, ત્યાર પછી તેવજી પોતાના બધા પ્યાર તેણીના બધાંમાં મુક્યો ને તેને જીવરતનું હોતથી માહવા લાગો. હમણા જ્યારે શીયાવક્ષ પોતાના બાપને ત્યાં છુટીના દીવસો જીવરવા આગ્યો ત્યારે તેવજી તેને મહવા માટે ખાસ ફીરો જ્યારે વેરથી આગ્યો હતા.

ફીરોજ્યારેમાં તેઓનું યુરોપ શાપ હતું. અગાઉ એવાં તેવજીના બીજાં માર પાંચ ફુકાનો લાહાર, લીહલી, આગરા, વગરેમાં હતાં અને તેમાં તથા બીજા દેશાવરો સાથનાં બોહલા વેપારમાં તેવજી સાચું નાહું પેદા કરડું હતું પણ પાછલથી તેવજીને તેમાં ખોટ નવાથી બધાં કાઢી નાખી ફક્ટ એકજ રાખ્યું હતું અને તે પોતે પ્રમાણિકણે ચલાવતા હતા, જેથી કાયરો થતા હતા.

જુદા ફરજતજીએ પોતાની માયા પુંજની વારસ પોતાની એકપુરી દીકરી નાજાને કરાવી હતી. પણ તેણીનાં દુખદાયક મરજી પછી શીયાવક્ષને તેવજી એટલે માહતા હતા કે પોતે હમેશ કહેતા જે મારું જે કંઈ છે તે મારા શીયાવક્ષનું છે. અને તે યુનિવર્સ તેણે વીલ પણ કર્યું હતું. હવે શીયાવક્ષ જે સમ્પત બીમારી ભોગવી ઉઠ્યો ત્યાર પછી તેવજીના જીવ તેને માટે બહુ અધીરો બન્યો. તેથી તેવજી પીરોજને લગાર મનીશાધી કહેડું.

“જે દીકરા મારું માને તો તારાં માયજીવન લખ કે તેવજી જે નજીસ ગલીમાંનાં કંગાલ ઘેરમાં રહે છે તે ખાલી કરે, નહીં તો કે તું આપણા શાવી મારે કંઈ બીજું બંદોબસ્ત કર. એ જીવાન ખીલતું બચ્ચું આવી નાજો

તનદરૂસ્તી ભોગવે એ મારાથી દેખી શકાતું નથી. બરા કંઈ નહયે બાહુને એની તબીએત બીગરેલ ને કંઈ ખાધું પીધુંની સદતું નથી. અરે! હમે એટલા હતા તારે પથરની નરવી નાખીયે, એવી રહે હતી ને આએ તો ભલા માણસ કંઈજ નહી. એ શું?

પીરોજ—શું કરે કાકાજ મેં તો ઘણીબી વખત માપજને સમજાયાં પણ એવણ કહેલ કે એટલાં ભાડાંમાં તો ઘણું ખર્ચ તે લતાપર બધે એવું ને બીજા લતાઓ પરની સારી જગા મલવી મુશકેલ.

“અરે! તમારું ભણું થાય તમારું તો પાહલી,” હવે ફરફત કાકા પોતાના ભર્તૃજ તરફ ફરી બોલ્યા, “શું તારેથી એટલું વધુ ભારું નહી અપાય? તારાં બચ્ચાંને ખાતર વુને આપવું સજાવા છે. તેવણ બીચારાં ગરીબ બાઈ માણસ તે કંધાંથી લાવે! વુને તો તેવણને મદદ કરવી જોઈયે.”

“પાહલી—તેવણ તેવી મદદ કયુલ નથી રાખતાં તારે હું શું કરું?”

“હા કાકાજ પાહલનશાહ કહેલ તે ખર્ચ છે.”

પીરોજ બોલી ઉઠી.

“વારું તારે એક કામ કરોની. તમારાં માપ શું ભારું ભરેલ વારું?”

પીરોજ—દશ રૂપ્યા. કે જે તેવણની ટુક ગુજસ તરફ જોતા ઘણું છે.

“ટીક છે ત્યારે” ફરફતલ વીચાર કરીને બોલ્યા. “મારા એક દોસ્તનું ગઈ કાલેજ કાગેજ આપ્યું, તેમા લખેલ કે વાંદરે એક મનેતું ખુલ્લાં હંવા પાણીવાળું ને મારેગમંથી ખુલ્લું એક ઘર એક વરયેસ્તીએ બધાચુંચ તેમાં દશ રૂપયામાં તો એવું સરસ ઘર વાપરેલ કે બોલવા ની વાત નહી. તેનો ત્રીજો માળ ઘેરવાળાએ પોતે રાખેલા છે, ને પેહલે માળે એ મારો ગરીબ પણ આખરુદાર દોસ્ત રહેલ. એનોબી બીચારાનો મુદારનો કંધો છે, ને જીવન આલીસ પચાસ કમાયલ, પણ એવો બુલીયાર છે કે શું કહેડું. અરે નવદીક મોના લાખની હીલડીંગ છે ને તેવું લેવા માટે તો ઘેરવાળાને ખાસકું મનેતું સાહાઈ સીતર રૂપયા ભાડું ઉપજે. પણ નહી. બસ, તેનો ધરાદો એવો કે આખરુદાર ગરીબોને સસતે ભાડે રાખવાં. તેથી જ ગાળાતું ઘેર હવું તે બધું ભરાઈ ગયું. ફકત બીજો માળો ખાલી છે: તેથી તમારાં માપજને લખી નજીવો કે કોટનો લતો હવે હોડી દેવા ને પાછળથી એવું મલવું મુશકેલ પડશે. વાસ્તે ખાલી કરી ત્યાં નઈ રહેવો તો સારું.”

પીરોજ—તે તો ખર્ચ કાકાજ પણ ભારું શું હશે. ફરફતલ—મેં કહ્યુંની કે દસ રૂપયા મારો દોસ્ત ભરેલ. તેજ તમારા માપજનેબી ભરવું પડશે.

“ત્યારે તો ઘણું ન સારું.” એજ બોલતી પીરોજ ખુશીભર ઉઠી.

“ને લખી મારા દોસ્ત શાપુરજપર હું લખાય કે અગવડ સગવડે જોઈતી મદદ કરે, તો તે ખુશીથી કરશે એવો આસામી છે,” ફરફતલએ ઉત્તર્યું. (સાધન છે.)

દોરંગી દુનિયાનાં દર્શનો.

દર્શન ૮ મું.

ખોરાકની લડાઈ.

વાંચતારી બાતુઓ, આ પારોતું મિત્ર જીવો. “ખાવાને વાસ્તે જીવડું નહી પણ જીવવાને વાસ્તે ખાડું.” એ દાનાવાની નસીહત છે; અને ખાનાં પીનાં બામેના કાતુનો બલકે ખુદ વિવેક, એ કેહવત ઉપરથી નમ્મ પામેલાં છે. ખાવા પીવા બામે સંભાળ, તપાસ, ચાલાકી, ચાન, વિલા, અને હુજર સમજા એ સિધાંતમાંથી નમ્મ પામ્યા છે કે આપણે જીવવા સારું ખાડું છે, ખાવા સારું જીવડું નથી. એવી રીતે ખાડું કે જ્યો તનદરોસ્તી બિગડે નહી પણ સુધરે, જ્યો મોત નવદીક નહી આવે પણ દૂર જાય, જ્યો જીંદગી લાંબી થાય અને આ દુનિયાનાં નમ્મ લીધેલા થયર્થ નહી જાય, એટલાજ મારે ખોરાકી ઉત પત્ત કરવા, બીલવવા અને વધારવામાં આવે છે—ખોરાક પકાવવા તથા બનાવવાની વિલા બની છે—અને પકાયા પછી ખાવા પીવાના કાયદા અને વિવેક બન્યા છે. ખોરાક આવે તેવો ખાઈ જવો એ જતાવરતું કામ છે—માણસ તો ખોરાક સમજીથી, સંભાળથી, આખરુથી, મલાઝાથી ખાય તોજ માણસ કેહવાય. માણસે તો ખોરાક પોતે ખાવો અને બીજાંએને ખવાડવો એજ કાયદો છે. બીજાં એને ખોરાક પોહ્યતો કરવો એ માણસનું મોટું પુન્ય પરમાર્થ થઈ પડયું છે. બીજાંનો ખોરાક લૂટી લેવો એ મહા ઘાટી પાપ ગણાય છે. પોતાના ખોરાકને મારે પણ વખતસર થેલડું અને મર્થાદાથી જમવા જવું—ખોરાક ઉપર લૂણલૂટ કરવી નહી એ પણ માણસોનોજ કાયદો છે. આપણી મોટી જમનવાડનાં કેટલીકવાર લોકો જમવાની ઉતાવલ કરે છે અને દોડાદોડીથી ધસારો કરે છે તે અવિચારી અવિવેક આપણાં લોકોમાં હીણાય છે અને વાનખી પિકાર પામે છે.

એ આપણી દુનિયાનું એક મિત્ર થયું પણ હવે આ બીજું મિત્ર જીવો. તેથી માણસોનુંજ મિત્ર છે, પણ શું તે માણસો જતાવર જવાં નથી લાગતાં? જેજ એક ખોરાકનાં ટુકડા ઉપર કુનાં બિલાડાં લડે છે તેમ આ માણસો ખોરાકી ઉપર લૂણલૂટ અને લડાઈની ચલાવીને જતાવર સરખા નમ્મલી અને હવાનો સરખા ફર અને ઘાતકી નથી નજીવતાં? અને તોપણ આ કોઈ સંહારવેડું કલ્પિત મિત્ર નથી. એ દુનિયાનાં વખતે વખત બનતો ખરેખરો એક બનાવ છે. લડાઈના વખતમાં માણસો દોર બને છે અને દોરનીજ પેઠે જ લૂટ અને ખૂનરેજ ચલાવે છે તેમાંની એક આ છે. આંહી વળી પાછા આપણુ જુડઈના ટંગળા પડેલા જોઈયે છીયે. શા મારે? એક આપણુ લશકર, કદાચ એક આખી પ્રજા, ગમે તે હોય પણ હજારો માણસોનાં ખોરાક નાં ગાડાં પસાર થતાં હતાં તે ઉપર જુથમનો દોરની પેઠે ઉતરી પડયા છે અને તે અસમભાવ લઈ જતા તથા તેની રખેવાલી કરનારાઓ તે ખોરાકીના બનાવ કરે છે. એજ કરતાં તેઓ લડે છે અને આખરુસામજી

મેહુના ઘણા છવ ગયાછે. બંદુકો તથા પિસ્તોલની ગોળી
ઓ ફેંકાયછે. આપા ઘોડા અને આપાં માણસોનાં શરી
રમાં ભાજા બોધી ઘાલ્યાછે અને તરવારો આપપાર પેસાડી
દીધીછે. તનદોસ્ત કદાવર ગાણસો નજીનદોસ્ત યંદ પડ
યાછે. બચાવ કરનારાઓ પોતાના, પોતાના જ્ઞાતાબાંધના
પોતાનાં દેશના ગુનરાણે સાંરે લડેછે—કંડે એ આ પોરાક
લડાઈ જાય તો લશકર, દેશીઓ અને દેશ ભૂખે ગરે. દુશમનો
ની ખતલખં તે પોરાક લૂટી લઈને તેમને ભૂખે ખારવાની
છે. જ્યોતી આ પોરાકી છે તેઓને તથા તેમની આપી
પ્રજાને ખાતાં પીતાં અટકાવી તેમનો નાશ કરવાનો
ઘાતકી હેતુ આ દુશમનો ફરાવેછે. કોઈના પેટપર લાત
મુકવી એ નીચ કામ ગણાયછે, પણ આ લોકો સેંકડો
જણના પેટપર લાત મુકવાનાં હુનેહગાર છે. એવ લોકો
પોતાના દેશમાં લોકોને નખાડવાનાં મોઝાં ધર્મખાતાંઓ કાઢા
ડેછે અને તોપણ એવ લોકો અહીં સેંકડો માણસોના ખો
રાક અટકાવી તેમને ભૂખે ખારવાના મહા પાપમાં હાથ મેળે
છે અને પોતાના કીધેલા ધર્મને પોતાને હાથેનું ડુખાડી મારેછે.

પણ વળી આ ઘાતકી લૂટ, આ પાપી ખૂનરેલ,
આ નીચ જલની સર્વ એ લૂટારાઓના દેશમાં વાળખી
ગણાયછે. એ લૂટારાઓ દેશને બચાવનારા દેશહિતકારી
મેહુલવાનોમાં ખપેછે. આ ખૂનીઓ માન મેળવેછે, તેમને
ખેતાઓ મળેછે, તેઓ આ ખૂનરેલ મલાવવા જાયછે ત્યારે
ધન્યવાદ મોલાયછે અને તેઓ ખૂન કરી પાછા આવેછે
ત્યારે તેમની કીર્તિ ગવાયછે. તેમને મારે ખોહની ધાર્યના
ઓ ધાયછે અને તેમને આપો દેશ તેમની ખૂનરેલમાં
ફેલેલ માહવા મારે ધર્મનાં પાક નાખની ધારી અને ખોહ
ના પાક નાખની પાદ માહેછે. વાંગનાર પુછે કે આવી
જે ડુનિયાં તે કેટલી શરંગી હાલી જાયે ?

પરચુટણ બાબતો.

કુત્રાનો સમજરાકતી—એક દિને હેન નામે એક પ્રથમ
ગેહરા એક કુત્રાનાં ભોમ્યાપી એક રેલવે અમદાવાદનું પ્લાન
જેમાં, તેનાં ભોમ્યાપી કુત્રાની ગતવ્ય છે એમ મનનને તે
મણી કુત્રાની પુરે પુરે ગયા. માર્ગમાં રેલવેના પટા ઉપર તેણે
એક એકાદિને બેસાડ્યું. હાલમાં વરસો દીસા કુત્રો તેનાં હતા.
કુત્રો તે માણસની સાથે આગળ ઉભા રહ્યા, જે ઉપરથી તેની
મનમન મનન જેવો પેસા અમદાવાદ એકાદિને લાગી ઉપરથી
ઉપાડી એક માણસને મુલાયો. હજી તો આ કામ થયું નહીં
એકાદમાં તેજ રસ્તેથી એક વેન પસાર થઈ ગઈ. કુત્રાની મનમન
શકતીથી એ રીતે તેનાં શેનો છવ અચ્ચો.

ખરા ખારની એક રમુછ વાતો—નર્મની દેશના
સ્પેયર નામે શેલ પાતે હમણાં એક નવાઈ સરખાં લગન
થયાંછે. પરચુટાર એક આગ લાંબી મુદતનું એક બીજા
ઉપર ફિદા હતું, પણ નસીબ સંભોગથી તેઓ બંને એક
બીજા સાથે પરચુટારને અદલે તલન જીવન વર અને બાથ
દીને બસ પડયાં. તેઓનાં સંસાર રૂપમાં ગયા કે મુખમાં,
તે જણાયું નથી. પણ રમુછ વાત તો એ છે કે જીવાની
ગઈ, ભર જીવાની વિદી અને નાનપણનાં મુખના દિવસો
પણ ગયા તે જ્ઞાતાં આ જોડું પોતાના જીવાનીના ખાર

છવતો રાખી શકયું, અને તેની બરકતથી ઘડપણમાં
પણ તેઓ એકેક સાથે જોડાઈને જાંઘડી ગુજારવાને શક્તિ
વાન થયાંછે. વાંસનારી બાનુઓને અમરત કરનારી વાત
તો એ છે કે વરરાજની ઉંમર ૭૧ વર્ષની છે અને તેની
નવી પરચુટી સૌ પણ તેટલીજ વયની છે ! વરની બેરી,
અને બેરીના વર મરણ પામ્યાથી તેઓ બંને એકલંવાયાં
પડી ગયાં હતાં. એક દિને એક જાહેર મકાનમાં તેઓ
બંને અધસ્પ્રાતિક રીતે એકકાં ગળી ગયાં; જે વેળા તેઓ
વચેની અસલી મોહમતની પાદ પાછી તાણ કરવામાં આવી,
જેનું શેવટ બંનેની રાજપુશીથી ઘરડે ઘડપણનાં લગ્નમાં
આવ્યું છે ! અસલી નર્મને કેહવત છે કે ખરો ખાર કદી
નથી ભતા નથી, અને તે કેહવત આ બે નર્મને તર નારીના
બાથમાં બોલેબોલ ખરી પડીછે.

ગરબીઓના એક જોડનાર વિષે ગરબી.

નૂરસારંગ-ગરબી-તાલ ધીમે ખિતાલો.

(૨૪)—“બીજા આલોની, જોવાને જિવેરે મહિમાં આનને.”
મગ યા મગની, ખતે ગરબી ગાધયે આગ ! ફિરોનની;
આગમ તમની, જાણુ ફરજ બપુ તારી આ નિતરોનની—૨૬.
જીણુ ધર ધર નેનાં હાં ગાને,
અતિ માન છાલું નેણે આને;
યશ વાન ય શો એ કા વાને—મગ યા મગની ૧
જ્ય કીધો નેણે જામ ભરી,
નિર્મળ નીતીનું નામ ભરી;
કવિતાથી કીધું દામ ભરી—મગ યા મગની ૨
ધન નામ યશ જવાન હવે,
મગ ખતે પામ્યા માન હવે;
યશ વળતા હાં વિદ્વાન હવે—મગ યા મગની ૩
પુરુ પુરુષ પણ બમદાર ખરી,
મતિ મેળનાં નિા મગ ભરી;
તન તેમ ઉપર મન તેમ તરી—મગ યા મગની ૪
ધન પરણીય અવતાર ખરી,
જય જય જય જય જયકાર ખરી;
દુખ ટાળી મુખ દોરાર ખરી—મગ યા મગની ૫
જીણુ ગાયા તે જીણવાન તણ્ય,
નહિ રાખી કાંઈ ખરીજ મણ્ય;
મુખ એને ફેલેમંદ ઘણું—મગ યા મગની ૬
રમિ શય કવીતા તે જોતે,
નિગ ઝાંઝ યકી બહુ જરે ખોતે;
ધન બોલે પુરુ ફત મો જોતે—મગ યા મગની ૭
મજાર કેરે મો જન શણે,
મન મગજ મોતોના દણે;
કવિ-જીણુ કેરો ટું મન રણે—મગ યા મગની ૮
પુરુ નામ અદી નિષળ રણે,
ધન-ધન મો જન તમને કેણે;
કવિતા કેરો દલોલ લણે—મગ યા મગની ૯
કવિ કામ મહી કેવાય ખરી,
નિર્મળ નીતી મગનાર નરે;
“દિક્ષિત” દયાણુ દાર ખરી—મગ યા મગની ૧૦
દાંડ એં તારાપોવાબ

મુખ, દુનર આચારા મેગમાં એકલજી શાહેલ,
વાવજીએ બાપુએ, જોન કોટ; કાવમજી પેલ સીક, નાં ૮૭.

ઈંગ્લેન્ડના ચુનંદા મહાન પુરુષોની તસ્વીરો.

૧. ધી રાઈટ આનરેબલ વિશ્વમ ઈવર્ડ ગ્લાડસ્ટન, એમ. પી.
(હોમોલિથો). સાઈઝ—૨૫×૧૭૧..... કીમત રૂ૦૧૧=
૨. ધી રાઈટ આનરેબલ જાન આઈટ, એમ. પી. (હોમો
લિથો) સાઈઝ—૨૫×૧૭૧..... કીમત રૂ૦૧૧=
૩. ધી રાઈટ આનરેબલ મારકિવસ આવ સાલ્ટરબરી, કે. જી.
(હોમોલિથો). સાઈઝ—૨૫×૧૭૧..... કીમત રૂ૦૧૧=

ઊપલા નામીયા પુરુષોની તસ્વીરો મેહુલો અને દિવાનખાનાઓમાં મુકવા લાયક છે.
જો સંઘર્ષી સુંદર અને ભપકાદાર તસ્વીરો પ્રખ્યાત તસ્વીર લેનારાઓએ લીધેલા
શેરોઆશે ઊપરથી આગેજીજી લેતારેલી છે.

રોકડેથી દ્રષ્ટર આશકારા છાપાખાનામાંથી મંગાવી લેવી.

જો દેશાવરવાળા સાહેબોએ પોસ્ટેજ તથા પેકીંગ ખર્ચના રૂ૦= વધારે વાલવા અને જો
રેજીસ્ટર કરાવવી હોય તો રૂ૦૧ વાલવો. વગર રેજીસ્ટરે પોસ્ટ આફીસમાંથી ગેરવધે જાય તો
તેનો નવાબ આપવામાં આવશે નહીં.

બીજીવાર છપાઈ બાહાર પડયું છે.

દુઃખ નિવારણ,

એટલે

સર્વેથી છૂલ્લી શોધો, અને સુધરેલી રીતિ પ્રમાણેનું દરેક જાતનાં
દરદાનો ઈલાજો તથા દવાઓનું કુટુંબમાં રાખવાજોગ

પડત સજાનું મોટું પુસ્તક.

ખ. ના. વ. ના. ૨—ડાક્ટર પેરીતનજી નવરોજજી,

માડ્યુએટ, માન્ટ મેડીકલ કોલેજ; ૪૪૦ જી. હાઈસ્ટ્રીટનાં માંજ મળ્ય-આસીસ્ટન્ટ મરજીપન; તથા
મરહુમ જોલ્ડ સાનનભાઈ મીરઅલીનાં ધર્મનાં દવાખાનાનાં ડાક્ટર.

બીજી આવૃત્તિ.

(કિંમત રૂપીઆ ૫)—પોસ્ટેજ તથા રેજીસ્ટર ખર્ચ આના ૭.

આ પુસ્તક નિચે નજીવેલાં કેટલાંકો ઊપરથી રોકડે નાણે મળશે.

કોટમાં, કાવસજી પટેલનો મોહિલો, ના. ૮૭, દક્ષિણ આશકારા છાપાખાનામાંથી.

નવાં મોદીખાને ક્રીધર રોડ, આઈસ કેક્ટરીની સામે કસરતશાળાની પડોશમાં

ડાક્ટર પેરીતનજી નવરોજજીનાં દવાખાનામાંથી.

અવેન પોસ્ટલ, મની આરડર અર્થવા હુડીથી વાળવો. પોસ્ટની ટીકીટથી અવેન વાળવામાં
આવે, તો રૂ૦ વધારેના વધ વાળવાની જોપડી મોકળવામાં આવશે.

છ પા છ બા હ ર પ ડી છે
મીં કપુરીશ નવશેછ કાબરાછની રચેલી પારસી સંસારી વાર્તા,
ગુલી ગરીબ.

તેના ભાગ ૩ એ—૩૦૪ સંખ્યા સુધી.

ભાગ ૩ નાં પુસ્તક વિષય—

વીકાબાઈની નવી વાર્તા,
 “એ નહીં શિખે” ત્યારે “એ
 નહીં સુધરે.”
 શીકરાજને શેઠિયા થવા ગયેછે—આવા
 છ તેને શેઠિયા થવા શિખેછે.
 ગરીબ ઘરમાં ગેબી મદદી.
 સુચીયતમાં કેટલું શિખવાયેછે
 “ડનબર” —શુલીની હિમત.
 પારડી રીકરી ધીરામ એવા રીકરાઓ.
 એક મોઠાંને ઘેર એક ગરીબની
 પરપુછ.
 રીકરા કે રીલસુર ? શીરાબ કે પારસી ?

એક હુમારક હુમાકાત.
 બાદાને બનાવ—પીરાબજી માત.
 કચરામાં પાપલો અડધી.
 હબરમાં એક મા અને હબરમાં
 એક રીકરો.
 કચરામાંથી કલ્યાણ.
 શિખ્યાં તે સુખિયા.
 “વાણિયા લોકાની બાલી.”
 શુલીની સ્ફુલ.
 સુખની રસબાત.
 ચેઠાણી તે આકરડી અને આકરડી
 તે ચેઠાણી.

ધરની અંદર એક પ્રેરણા—ધરની
 બાહર એક ભૂખ.
 ભૂતની પરીક્ષા.
 રૂસ્તમ કેમ આવેછે ?
 વીકાજ કેમ આવેછે ?
 કારખાનામાં એકની મારી.
 મોર કાણ ?
 પેહલાં પકડો રૂસ્તમને.
 મોટે ધરની શિશ્યારીઓ.
 ચેક બાવાએ પાતેજ માણસને
 અખર આપી.

કીમત ભાગ ૧ નો રૂબા—નીચલે કેકાણેથી મળશે—

કોટમાં દરતર આશકારા મિસ.
 “મીં જા. બે. કરાણીનો પુક ઉપા.”
 “મીં કે. જા. મળવાનની કાં.”

કોટમાં પીરાબજી રીસાહલનો પુક
 ઉપા.
 પોલીસલાખ મીં કરાણીનો પુક ઉપા.

કામબંદરો. મરુતમ એન. અને કો.
 હાથરદાર સાઈબીડી.
 મીરગામ મીં નાગવેદરની કાં.

મોટે ધરની એક ચોબાવલી છાડીને કવી રોત કળવીને
ઠકાણે પાડી તેની એક રચુછ વાર્તા.

હોસન આરા.

આ ચોપડી પેલી બાણીતી “મેરાગુલ અમરસ” નો બીજો ભાગ છે, પણ થણીએક રીતે તે
 “મેરાગુલ અમરસ” થી સ્વતંત્ર છે.

એમાં એક મોટે ધરની છાડીને કુંડે કળવવામાં આવી તેનું બનાવ વાર્તા—રૂપે કરવામાં
 આવ્યુંછે. ધર સંસારની તાલીમ, ડનિયાદારીનો અનુભવ, નીતિ અને રચુનો એ ચોપડીમાં
 અનન્ય ભેજ થયેછે. ધરોપમાં વખણાવેલી “કીન્ડર ગારટેન” નામની રીતિ દરશાવનારૂં અને
 તે ધારન ઉપર રચાયેલું આ પુસ્તક છે.

આ પુસ્તક અસલ ઉર્દુમાં “બનાગુત નઆરા” ને નામે લખાયેલું હતું અને તેના કરતાં
 મોટાવી મોહામદ નહર એહમદને વાંચ પ્રાંતની સરકારે એ ચોપડી રચવા મોટે મોટું ઇનામ આપેલું છે.

વેલાંતી પુઠાંની બાંધણી સાથે રૂપા, પારટેન રૂ૦ વધુ.

મુબઈમાં નિચલ્લે કેકાણાઓ ઉપરથી મળશે :—

કોટમાં, દરતર આશકારા હાયાખાતુ—જામે નમચેદ-સ્તીમ પ્રેસ, તથા. રેમેરીન્ડુ લેનમાં
 મેસર્સ રૂ૦ બે૦ મરેજાનની કુંપની. બાહેરકોટ—મીંબાં નમરઅલી કમરૂદીનની કુકાનેથી.

સ્ત્રીઓ.

પુસ્તક ૩૫ સું.

ચેતરવારી ૧૮૯૪

આંક ૨ જે.

લીપો ભરભરિયો.

અથવા

કાળો, હાથુસ—બાહારથીજ કાળો, માહુથી મીઠો ભાવો.

એક વાર્તા.

પ્રકરણ ૪૦ સું.

પુત્રપ્રઅસીના અણુગમતો બદલી.

પેલી ચેકની ચોરી વિષે દાદા હરિના લક્ષમણે માત્ર લીપા ભરભરિયાને મશાખરીમાં પુછ્યું હતું કે “લીપાજી, રખે આ ચોરી તે કીધી હોય?” પણ આપણે લીપો તો એ સવાલ પોતાની ઉપર ખરેખરો લઈ પડ્યો અને તેણે આફ્રીસના ગભરાટમાં નવો ગભરાટ તાહકનો વધારી મેળવી.

લક્ષમણે તો હલસેથી છુમ્મો ટાહકો પુચ્છો હતા, પણ લીપો તો જાહેર રીતે ખૂબ મારી ઉડ્યો. પેહલાં તો લક્ષમણ તરફ ફરીને લીપાએ તેને ભખી ખાવા સરખા ડોળા ધુરકયા. તેનો હસ્તો ચેહરો ફરમાઈ ગયો—તમે કેહો કે તે લાનથી ફીકો પડીને અંખવાઈ ગયો. તેની મગફળ મશાખામાં શુસાનો લાલ આપતશ ચમકવા લાગ્યો અને તેનો દેખાવ, આવાજ, મિજાજ સધળો ફેરવાઈ ગયો.

લક્ષમણે લીપાનો આ શુસો એતી ગયો અને ચેતાનાં મનથી ઘણે પરતાયો. તેણે આ ચેકની ચોરીમાં લીપા ભરભરિયાનું નામ જલતુંજ બોલી રીધું હતું, પણ તે જાણતો હતો કે આમ બોલવામાં તેણે એ બિચારા બોલા લીપાને તેની આગળી જાંઘની એવીજ કોઈ એક ભયંકર ભૂલની નાપસંદ યાદ તાજ કીધી હતી.

“એ ચોટી, કપાળની કાળી ટીલી ચોટી તે જાય નહી, પછી જોઈયે તો મસ્કત નઈ આવો ને જોઈયે તો મખે હજ કરી આવો.” લીપો ભરભરિયો એક ભૂતની પેઠે છેડાઈને બડબડ્યો. “હું જાણતોતોજ કે એ ચોરી મારે ગળે આવવાની ને તે આવી. હું ધારતોતોજ કે મને ગળે પડવાના ને તે પડ્યા. એવું જો હું જાણતે કે આ પાપી કલંક મારાં કપાળે ઉમેશતું ચોટી રહેવાનું છે તો હું મસ્કતજ રહેતે ને કદી પાછો નહી ફરતે.”

“હું માફ માગું છું, દોસ્ત લીપા” લક્ષમણ ઘણે નરમ પડીને ઘણું દુઃખથી અને પરતાવાથી માફ માગવા લાગ્યો. “હું તો વગર વિચારે અમસ્તું ભલતુંજ મશાખરીમાં બોલ્યો.”

“હું! મશાખરીમાં કે? ખરેખર?” લીપો બડકણ કાઢાડવા લાગ્યો.

“હું ખરું કહું છું, ખ્યારા દોસ્ત.” લક્ષમણ હજ પણ તેને સમજાવવા લાગ્યો. “મારા મનમાં જે ભલતું આવ્યું તે માત્ર વગર વિચારે હું બોલ્યો. મારાં મનમાં પાપ કાંઈ નથી. કાંઈ આગળી વાત યાદ દેવાડવાની મારી બીલકુલ ધારણા નહી હતી.”

“પણ તે યાદ તો દેવાડી. તે આગળી યાદને લીધે તો તું મારે વિષે બોલ્યો?” લીપાજી હુમત કરવા લાગ્યો. “કોઈ બીજાને વાસ્તે તો નહી બોલ્યો? મારેજ વાસ્તે તું શું જોઈને બોલ્યો? પણ તારાં મનમાં આગળી યાદ તે રાખી સુકેલી છે તેથીજ તું બોલ્યો.”

“હું તો માત્ર હસ્તો.”

“નહી, નહી, તે તો પેલી મારી આગળી ચોરીની યાદ આપી.” લીપો વધારે જોસથી સઘળું કહી આપવા લાગ્યો. “કે જે વખતે મેં મારા શેઠ રામચંદ્ર વટીલની આફ્રીસમાં એક કાગળની અંદરથી સો રૂપીયાની નોટ ઉપાપત કીધી હતી અને જેનો અન્યાય બિચારા સોલી ધારાશાનાં ઉપર ઢલી પડ્યો તે મેં પડવા દીધો હતો. તે વખતે મેં ચોરી કીધી હતી તે ઉપરથી તું એમ ધારે છે કે આ વખતથી મેંજ ચોરી કીધી!”

“પણ તું આસ્તે બોલ. હલુ વાત કર. નહી જાણ તારે જાણવે છે કે?” લક્ષમણે તેને ઘણે થડો પાડ્યો.

“શું કામ આસ્તે બોલું? કોઈના બાપની ચોરી ચોરી છે કે? મેં ખરેખર ચોરી કીધી હોય તો હું આસ્તે બોલું.”

“પણ હું આસ્તે બોલું છું કે ની? તેમ તું બી આસ્તે વાત કર.”

“તું બી શું કામ આસ્તે બોલે છે? મારે સાદે બોલતે કાં નહી? જા, જાઈને ડંડેરો પીઠાવ, ફરામરોજ શેઠને બોલાવ, જોઈયે તો મોટા શેઠને કહી આવવ કે સાત વર્ષ ઉપર મેં ચોરી કીધી હતી વાસ્તે આજે પણ હુંજ ચોર છું.”

લક્ષ્મણ બિચારો ખરેખર લગ્નવાદ ગયો. ન્યારે તેણે બેથું કે જેમ તે વધારે સમજાવે છે તેમ ભીષ્મી ઉસકેરાય છે ત્યારે તેણે વાત કરવાનાં અપમાદ કીધા અને ગુપ્તગુપ્ત પોતાની રેખલમાં પોતાની મુઠી ખોસીને લખ્યા કીધું. ભીષ્મી એટલાંથી ધરાયો નહીં. તેને કાંઈ કામ સુન્ય નહીં. તે પોતાને પસીના પસીના થઈ ગયેલાં એહોરો લુછતો લુછતો પેહલાં તે જરા વિચારમાં ઉભો રહ્યો, અને પછી લખવાનું મન કરી બેઠો ખરો, પણ પુતળ શાહીમાં બોળેલી તાજ કલમ તે હાથમાંથી ફેંકીને એક કુદકો મારી ઉઠ્યો અને આગળ મુકેલાં કાગળ ઉપર શાહીનાં રીપકાં પડ્યાં તેની દરકાર કીધા વગર તે લાગલોન ધસારામાં પોતાના શેઠ ફરામરોન પાસે ગયો.

“સાહેબ, હું કેહવા આચો છે કે આ તમારો એક મેં મોઝો નથી.” તે છાતી કાઢીને સીધા સડસડાટ ફરામરોન આગળ બોલવા ઉભો.

તેના શેઠે તે ડહાધને ભીષ્મીને એહોરોન જોવા કીધો. ભીષ્મી કેવો ભરભરિયો છે તે અત્યારમુખીમાં ફરામરોન જોવાની મુકપો છે અને તેનાં સાદાં બોળાપણાંને માટે છે તેથી લખવાનાં કામમાં તેની સધળી ભૂલો છતાં ફરામરોન તેને આકીસમાં શાંખે છે અને લઈ ચલાવે છે. ભીષ્મીના આ અનખખ જેવાં ભડભડવા ઉપર ફરામરોનને હસ્ટું આપ્યા વગર રહ્યું નહીં.

“ભીષ્મી, પેલી ફારસી કેહવત છે તે તું જાણે છે?” તે હંસીને બોલ્યો. “આપ શક્યપત તીયર રા નસીલવ.”

ભીષ્મી જાણે બળા ફારસી કે ફારસી થું? તે મસ્કતની મુસાફરી છતાં ફારસીથી અમરાન હતો.

“પણ, સાહેબ, હું કહું છું સાક હો કે તમજાર એકને મેં હાથ લગાડ્યો નથી.” ફારસીની દરકાર કીધા વિના ભીષ્મી તે જ કેહવા આચો હતો તે જ કેહવા પડ્યો. “હું સોગંદ ખાઈને કહું છું કે મેં એક મોઝો નથી. મેં તે તો જોયોયી નથી. કાલે તમે આકીસમાં એક બીંચીને અંદરના મોરડામાં લઈ ગયા ત્યારપછી તેનું થું થયું, તમે તે કપાં મુક્યો, કાણુને આમ્મે તે હું કશું જાણતો નથી.”

“પણ તુને પુછેછ કેણુ કે તું એટલું બધું બોલે છે?”

અને તેના શેઠે તેની ગંભીર દિલસોજ બોધને પુછ્યું. “એક તેં મોઝો એક કોઈના સ્વપ્નામાંથી નથી.”

“દાદા હરિના લક્ષમણ અને ગળે પડેછ. તે મને મોર સમજેછ.” ભીષ્મીએ રાવ કીધી.

હવે તે લક્ષમણ ખીનવાયો. તેનાં “મનમાં નહીં—મતમાં નહીં” ને ભીષ્મી એટલીબધી રાવ શા માટે કરે છે? પણ ફરામરોન ભીષ્મીપરથી લક્ષમણને અને લક્ષમણપરથી ભીષ્મીને જોવા પડ્યો.

“હું ભીષ્મીને કશું ગળે પડતો નથી, સાહેબ,” અને લક્ષમણને બોલવાની ફરજ પડી. “ખરી વાત એટલી જ છે કે ભીષ્મી મરાખરી થું તે સમજતો નથી. હું તે માન હસવામાં બોલ્યો, સાહેબ, અને તેની એટલામાટે કે ન્યારે ભીષ્મી ખાનવાહુદર માણકશાહના પૈસા જાય તે ખુશી થાઉં એમ બોલ્યો અને પોતેન કેહવા લાગ્યો કે ‘માકો કાકો એવો અખીયુસ છે કે તેના પૈસા હું પોતે

ચોરવાને શરમાવું નહીં,’ તે ઉપરથી મેં માત્ર મજબ કીધી કે ‘ત્યારે તો તું ચોર હશે.’ એટલું માફ બોલવું એને લઈ પડવાનું થું કારણ?”

“ભીષ્મી, તારી બધા ઉપર બધને બેસ.” આ નહીવી પંચાત ઉપર હસીને હવે ફરામરોન ફરમાવ્યું.

“ભીષ્મી તુમે મરે તોમી ચોરી નથી કરવાનો સાહેબ” ભીષ્મી પોતાને માટે બોલ્યો. “જે પૈસા મારા નહીં તેને હું હાથ લગાડવાનો નથી—મારા અખીયુસ માકો કાકાના હાથ તોપણ નહીં.”

“અલબત નહીં, તું ચોર નથી.” ફરામરોન તેને ધમકાવ્યો. “જા, હવે ગધેડો ના થા.”

“પણ સાહેબ તમારી પુરેપુરી ખાતરી તો થઈ? કાંઈ વેહમ તો નથી?”

“ખચીત નહીં. બસ હવે જા. હું ઘણો કામમાં છું.”

ભીષ્મી હવે પોતાની છાતીથી ખલાસી પામી ખરાં દિલથી ખુશી થતો પાછો પોતાની જગ્યાએ ગયો, અને ફરામરોન ભીષ્મીના સમજા કંટાળા છતાં મનમાં હસ્યા વગર નહીં રહ્યો કે ભીષ્મી ત્રીશ વર્ષની ભરતીમાં આચો છે, પણ એક બચ્માં જેવો છે. આવા સાદાં માણસો કદી કુનિયાં સમજે નહીં, પછી તેઓ ગમે એવા ઘરડા કાં નહીં થાય?

શેડી ખિનિટ ગઈ નહીં એટલામાં કોઈ આકીસમાં મળવા આપ્યું. તે આવનાર કોઈ અજાણો હતો, પણ તબે બેઠાને નહીં હતો. ફરામરોન શેઠે તેને શેડાંક વર્ષ ઉપર દીકો હતો. લક્ષમણ અને ભીષ્મીએ તેને એક દન જોવાખ્યો.

તે પેલો ચાલાક પોલીસ ડીટેક્ટિવ રાવખાહુદર રાણુ રામોશી હતો. આગળ કરતાં વધારે ચિંતિત એહોરા અને મુકપલાં અંગના, પણ વધારે ચાલાક આખ્યોવાળો હતો. તે આ આકીસમાં થયેલી ચોરીની તપાસ કરવા આચો હતો. તેણે ફરામરોન શેઠને સલામ કીધી—તેને જોવા થી શેઠ ખુશી દેખાયા નહીં.

જહંગીરશાહ શેઠ પોતેન ગઈ કાલે આ ચોરીની ખબર પોલીસ એકીમાં આપી આપ્યા હતા અને તેવજેન ખબર આપી હતી કે તલાશ કરવા ડીટેક્ટિવ યુસુફઅલી આન સહવારે આવનાર હતો. માટે ફરામરોન મુકક અલીની વડી રાખતો હતો—પ્રખ્યાત રાણુ રામોશીની નહીં.

“યુસુફઅલીને બદલે હું આચો છું” રાણુએ બોલાસો કીધો. “યુસુફને ડરેક્ટર જનરલનો કાલ રાત્રે અમલુમ તાર આપ્યાથી તેને જરૂર પડ્યું છે. માટે યુસુફની જગ્યાએ મને તારે કરી મોલાચો છે—હું પુત્ર વેળા કામચલાઉ દસ્યો છું.”

“તમારાં જાણેથી મુંબઈ બદલી થઈ કે થું?”

ફરામરોન પુછ્યું. “શેડો વખત. હાલ પુત્ર હું મુંબઈમાં છું.” રાણુ એટલું બોલીને આનની તપાસ ઉપર આચો “અને હવે સાહેબ આ ચોરીની શી વાત છે?”

“ઉત્તરવા થી છે?” ફરામરોન આ ચોરીની ચર્ચા રાણુ રામોશીને આપવા આનાકાની કીધી “યુસુફને આવવા દેવો. તે આવશે પછી તલાશ કરીયું.”

“યુસફની વાટ જોતા રહી નશો, સાહેબ,” રાધુએ બોલાસો કીધો. “તે આજે આવે તો હા મહીના રહીને. તે તો કલકતે ગયો છે અને કલકતેથી ડરેકટર જેનરલ કદામ તેને બરખા મોકલશે એમ લાગે છે.”

ફરામરોન ચપ થઈ ગયો. તેને રાધુ રાખોસીના કાંઈ ડર લાગતો હોય તેમ જ દેખાયો. પોતાના બુઝાલા પીતરાઈ ખરનાર બેબન બારિસ્ટરનાં ખરણ વખતે ફરામરોન રાધુને ઘણું વાપર્યો હતો અને તેનું થડું ચાલ્યાપણું તે વખત થીજ એને ગમતું નહીં હતું. વળી ફેરલાઈ ચોકસ કારણે એવાં હતાં કે જેને માટે ફરામરોન આ તપાસ ચુકુસમલી ના હાથમાં પસંદ કરત. પણ હવે તો લાચાર! તેણે વિચાર્યું કે આ ચોરીની તલાશ રાધુને સોંપવી પડશે. તેની અગાઉ તો મોટા શેડ પોતેજ એ તલાશ રાધુના હાથ માં મેલી ચૂક્યા હતા તે વિષેની ખબર એને બાહોસ રાખોસીએ કહી.

“પણ તમને તસરી લેવાની જરૂર નથી, સાહેબ. ચોરીની સંખળી બીના મોટા શેડ પોતેજ અને કહી છે. સંખળી દ્રવાશ તેવણુ મારા હાથમાં સોંપી ચુક્યા છે. તમારાં કામ થી હું તમને રોકવા માગતો નથી, સાહેબ. તમે તમારું કામ કરો ને હું મારી તપાસ મારી મેજે ચલાવીશ.”

પણ એમ વળી માલે? એમ કાંઈ ફરામરોનનું કામપર ખ્યાન લાગે? તે પોતાના હોડ કરડવા અને રાધુ રાખોસીની, ચલાવેલી તપાસમાં નજર રાખવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૪૧ મું.

રાધુ રાખોસીને એક છુપી અંચન.

રાધુએ પોતાની તિક્કણ નજર તુર્તજ મીઠ ફરામરોન ના કલાકોં તરફ ફેંકી. ચોરડાની બીત ઉપર નજીબાર વોરે રેશોના નકશા યંજેલા હતા તે જાણે કે જોતા હોય તેમ આ ડીકેટિવ બીત તરફ ફરીને ઉભો પણ બાડી નજરે આંહીસમાં ફેણ કોણ છે તે મારે કલાકોં તરફ ટીકવા લાગ્યો. લક્ષમણ રાધુ તરફ જોઈને નરા નમ્યો. પણ બીખા ભરભરિયાએ તો વાતો કીધી.

“કેમ છો, રાધોબા? ઘણું વર્ષે મદદ? પણ આ સાત વ્યાઠ વર્ષમાં તમે જીવને તેવા કેમ રહી ગયા? કાંઈ ઝોંગા બન્યા નહીં?”

રાધુને જવાબ એટલેજ હતો કે તેણે બીખા તરફ ટીકી ટીકીને જોયા કીધું, જાણે કે બીખાને અંહી જોઈને અચરતીમાં પડ્યો હોય તેમ.

“આ તો બીખાજ મેહરચુસાના જવો લાગે છે?” રાધુ જાણે એમખવાની કોશય કરતો હોય તેમ, બોલ્યો.

“તેમ હું. હસતક પોતે. હું જાંહગીરશાહ, ફરા મરોન સન્સ અને કુા ને ત્યાં કલાકોં છું. અજાણ ના થાયો રાધોબા.”

રાધુ એવા તો શકની નજરથી જોવા લાગ્યો કે કંઈ મરોનને વગે મોલવાની ફરજ પડી.

“મને કેહવાની રજા આપો, રાવબાહદુર” તે બોલ્યો “કે મને મારા કલાકોં ઉપર પુરતો વિશ્વાસ છે.”

“બરાબર છે” રાધુએ ટાહુકો પુચ્છો “જાંહગીરશાહ શેડ પણ એમજ કેહવે. હું આ મૂઠરચે ઉપર શક લઈ જતા નથી, તોપણ મારે તેઓને થોડાક સવાલો પુછવાના છે. તમે તમારો ચેક લખ્યો ત્યારથી તે તને બાંહાર મથા ત્યાંસથી આંહીસમાંની દરએક હીલચાલ મારે જાણવા વગર મારાથી આગળ ચાલી શકાયો નહીં.”

હવે તો રાધુએ ખીસામાંથી એક નોટ છુક કાઢાડી અને પેનસીલ લઈને કલાકોં શો જવાબ દેવે તે લખી લેવાને તૈયાર ઉભો. ફરામરોનને એ કામ વધારે નાખસંદ થયું. તેણે જોયું કે કલાકોં જરૂર અપમાન લેશે માટે આ શેડ ફરી વગે પડ્યો.

“આ સમજું કરવાની કાંઈજ જરૂર નથી, મીઠ રાધોબા. હું ફરીથી કહું છું કે મને મારા કલાકોં ઉપર નરા શક જતા નથી. મીઠ મનમેરજ મીણવાળા અને પેમુ પનવેલીવાળે આજ કલ્લાં વર્ષના મારા નોકર છે તથા લક્ષમણ અને બીખાજ તો મારા માણસનાં ફરજદ છે.”

“તે તું હું તમારા કરતાં વધારે જાણું છું સાહેબ,” રાધુએ લખાર તાણમાં કહ્યું “લક્ષમણ અને બી ખાજ તો મારે ગામના છે અને તેઓ સાથ તમારી અગાઉની મારી આગળ છે. તોપણ મોટા શેડ આ ચોરીની તપાસ અને સોંપી છે વાસતે હું મારે માગીને અચર કશું કે સાહેમે વગે આપવું નહીં. હું જાણું છું કે બધા મારા માણસ છે પણ એઓ મારી પેઠે સમજે છે કે હું જે કશું કે તેઓમાંની રૂએ, ફરાબી શક લાયા વગર, માત્ર સાધારણ એક પરચુલ કરજું.”

“હી છે, ત્યારે, તમારું કરો” અને ફરામરોન તાલે થયો. પણ તેણે એક અચર કીધી, “રાધુ, તમે તમારી પરચુલ ચલાવો તે અગાઉ નરા મારા ખ્યાનગી ચોરડામાં ચાલી જાવો.”

ફરામરોન પોતાને હાથેજ પોતાનું ખ્યાનગી આશું ઉઘાડ્યું અને રાધુ તેમાં દાખલ થતો હતો, પણ તેજ વખતે આંહીસને બારણેથી જાંહગીરશાહ શેડ પોતે અચ છુક દાખલ થયા અને ફરામરોન હવે અંદર જવાના અખાડા કરી રાધુને તેનું કામ ચલાવવાની ઇશારત કીધી.

શેડ જાંહગીરશાહ ખામખા આ ડીકેટિવ પોતાની તપાસ કેમ ચલાવે છે તે જોવા આજે હતા. આ ચોરી કેમ થઈ તે વિષે ફરામરોન મને એટલી નાખતી કરવા માગે પણ તેના બાપને ઘણી મરપટ થઈ હતી. હવે તેવણુ તપાસમાં સામેલ થવા આજે એટલે તેવણને કાંઈ પાછા વળાય? યા તપાસના કાંઈ અખાડા કરાય? રાધુએ હવે કલાકોંને પુછવા માડ્યું, જાંહગીરશાહ શેડ સાંભળવા લાગ્યા, અને ફરામરોન જાણે કે કામમાં હોય તેમ લખવામાં રોકાયો પણ તેનું ધ્યાન સમજું આ તપાસ શી ચાલે છે અને કલાકોં શા જવાબ દેવે છે તે સાંભળવામાં હતું.

શેડ જાંહગીરશાહ ઘણી વાર મેકા નહીં. તેવણે કલાકોં સાથ ઘણા ચીકાસથી વાત કીધી અને તેઓને સમજણ પાડી. સમજણ પાડીને પછી ગયા કે તેઓએ કાંઈ મનમાં માકું લેવું નહીં—આ તલાશ કાંઈ એકબી બજાને ચોર સમજાને ચલાવી નથી, પણ આ ચોરી પક

ડવાની છે અને તે પકડવામાં જેમ રોકાના તેમજ કલાકોની લાભ છે, માટે પોલીસે પરપુષ્ક કરવાની ફરજ છે અને રાષ્ટ્રમે રોકાને પોતાને સવાલો પુછાયા છે તે હવે કલાકોને પણ પુછવાની ફરજ છે.

શ્રી ૦ મનમેરજી ચીણવાળા આ તપાસની વચે હમેશના નવાજ શાંત હતા. તેવણને રાષ્ટ્રમે પુછ્યું તેના તેવણે ધીરજથી જવાબો દીધા અને પછી આફીના વખત તેવણે યુવયુવ લખ્યા કીધું. રાષ્ટ્રમે તેવણને પુછ્યું તે એટલું જ કે કાલે ફરામરોજને ચેક લખ્યો ત્યારે તમે ક્યાં હતા ? થું કરતા હતા ? ફરામરોજને ચેક લખતાં તમે જ્યાં હતા ? તેવણે ચેક લખીને પછી થું કીધું : ઇત્યાદી.

ભીખી ભરભરિયો કાંઈ આવી ગડબડ અને ગભરાટ વચે લખવા યા કામ કરવાનું મન લગાડે તેની તો વાતજ શી ? આખી તલાશ વચે તેણે હાથ જોડીને જ્યાં કીધું અને અવારનવાર ભડભડ ટાહકા પુરવાના ભાંગરો વાટ્યા કીધા. રાષ્ટ્રને જવાબો આપવાનો જ્યારે એને વારો આપ્યો ત્યારે એણે તો તીખા તમતમતા બલકે બેચમ્બ જવાબો દીધા, પણ રાષ્ટ્ર રામોસી જોઈ રાકતો હતો કે એ બાહ્યુલુએ તેમ કરતો નહીં હોતો. એ તો એના મિજાજ એવો આભાઓ હોતો.

અલખતાં રાષ્ટ્રની સંધળી પરપુષ્ક ફરામરોજવાળા ઓરડાની સાંકડી હદમાં અટકી હતી. બાહારના ઓરડા ના કલાકોં તો સાફ કહી ચુક્યા કે તેઓ કાલ સહવારે ફરામરોજના ઓરડામાં ગયાજ નહીં હતા અને ચેક વિધે તેઓને કથી ખમજ નહીં હતી. એકની વાત જાણનારા માત્ર ફરામરોજના આ ચાર કલાકોંનું હતા અને ઘણકે ઉલટપાલટ સવાલોનો સાર રાષ્ટ્રમે એ કાહાડ્યો કે આ ચારમાંના એકથી જાણને ફરામરોજના ખાતગી ઓરડામાં જવાની છૂટ હતી, તથા એકથી જાણ હુખ્યો જવા માગે તો જઈ શકે અને કોઈ જાણે નહીં એમ હતું. એ ચારે જાણ અવારનવાર આફીસમાં એકલા પડ્યા હતા. કોઈ જમવા ગયા, કોઈએ ફેર આંડો ખાધા, કોઈ કસ્ટરમાં ગયા, એમ વારાફરતાં કાલે સહવારથી બપોર સુધીમાં આ ચારે જાણએ આફીસની અંદર એકલાની પડ્યા હતા અને બાહારથી ગયા હતા. વળી બાહાર ગયા ત્યારે પેસુ પનવેલીવાળા સિવાયે બીજા દરએક જાણ, બેકમાં ચેક વરાવીને લાવતાં જ અડધો પાછો કલાક લાગે તેટલાબધો વખત સુધી તેઓ બાહાર રહ્યા હતા. ભીખી ભરભરિયો તો સવા વાગતે જમવા ગયો હતો અને પોતાના ધારા પ્રમાણે તેણે ખાસાં રોહોડ કલાકની પોતાની મરજનીજ છુટી લીધી હતી. શ્રી ૦ ચીણવાળા બપોરના ૧ થી રા. વાગતા સુધી બાહાર ગયા હતા, પણ તે આફીસનેજ કામે ગયા હતા. અને લકમણ પણ ખાસો પોણેએક કલાક બાહાર હોતો. મારે જે કદાચ ચેક ચોરીને વરાવી લાવનાર આ કલાકોંમાં કોઈ હોય તો એ બધા તેમ જરી શકે એવું હતું. એકતો પેસુ પનવેલીવાળોજ આફીસમાં આફીસ માં રહેલો હતો.

“અને હવે, શેડ, મને જરા તમારો ખાતગી ઓરડો દેખાડો.” રાષ્ટ્ર રામોસી કલાકોંના જવાબો ઉપરથી ચોડી

નોંધ લઈ રહી પોતાની નાટ જુક બંધ કરતાં બોલ્યો. “મારે તમારી ટેબલનું ખાતું જોવું છે.”

ફરામરોજ રાષ્ટ્રને પોતાના ઓરડામાં તેડી ગયો અને પોતાને હાથેજ આજુ બંધ કીધું. રાષ્ટ્ર રામોસી આ તલાશ કરવા આપ્યો ત્યારથી તેની સાથ ફરામરોજ એકાંત વાત કરવા માગતો હતો તે તક તેને છેક હમણા મળી. તેણે કુંઝી રાષ્ટ્રને આપી, જે ખાતામાં ખોસીને રાષ્ટ્રમે કથ તપાસી જોઈ, ખાતું ઉઘાડી જોયું અને પછી પાછું બંધ કરી જોયું. એટલામાં ફરામરોજ એક ખુરસી ઉપર બેઠો અને પોતાની સામેની ખુરસી ઉપર રાષ્ટ્રને બેસવા કહ્યું.

“રામોજા, હું આ ચોરી વિધે કરી તપાસ કરાવવા નથી માહતો.” તે બેઠા પછી ફરામરોજ ગભીરાઈથી બોલ્યો.

રાષ્ટ્ર રામોસીને પોતાની ડીટેકટિવ દાખલાની જીઠી માં ઘણી બધી અમજાઓ લાગ્યા હશે, પણ આજના જેવો અમજો તેને કદાચજ ઉપજ્યો હશે. એક સારો માણસ, મોટો વેપારી, પોતાનાં નાણાની ચોરી થયા છતાં, તેના બાપ મોઝા શેકે તલાશને માટે પોલીસને બોલાવ્યા છતાં હવે એમ કેહવા નિકલે કે તપાસ કરવી નથી, તેનો શો બેદ ? રાષ્ટ્રમે યુવવાડામાં પુછ્યું કે “સાહેબ, થું કહેહો ?” ત્યારે ફરામરોજ પોતાના આગળેજ બેઠી વાક્ય પાછો આપ્યો. “મારે આ ચોરી વિધે ગડબડ કરવી નથી. — કાંઈજ કરવું નથી.”

“કેમ વાડ ?” રાષ્ટ્રમે ડહાધને પુછ્યું. “તેમ હતું તો મને અંહી બોલાવ્યો શા માટે ?”

“વાત ખાતગી છે. પણ મારે તમને કેહવી પડશે. વિશ્વાસ ખરો કે ?”

ફરામરોજના આ કેવો સવાલ ? રાષ્ટ્ર રામોસી ઉપર અત્યાર અગાઉ થયો લોકો તો વિશ્વાસ સુધી ચુક્યા છે તે વિશ્વાસ વગર કે ? તેણે એટલાજ જવાબ દીધો કે “તમને વિશ્વાસ હોય તો વાત કરો, લોકો કેહશે કે હું વિશ્વાસ છું”

“હું તમને વિશ્વાસ તો પુરા માતા છું.” ફરામરોજ હવે વધારે હિંમતથી વાત ચલાવી. “અને તેજણ ગજા રી આગળ વટીકે મારાથી સંધળો બેદ ફોડીને તો કેહવાશેજ નહીં. હું મારે પોતાને વાસ્તે બીહતો નથી. હું પોતે તો પુરેપુરી તલાશ પસંદ કરેછ, પણ મારા ખાપની અને મારાં કુટુંબની આબરૂની ખાતર હું આ ચોરી ઉપર લંકણ વળેજું પસંદ કરેછ.”

આ ગભીર વચનો ઉપર રાષ્ટ્ર રામોસીએ પોતાના કાન ઉંચા કરીને ખુરસી વધારે આગળ તાણી. તેણે ધાર્યું હતું તે કરતાં વાત તો કાંઈ વધેલી જણાય. તે એટલુંજ બોલ્યો કે “તમારા બાપા તો તલાશ કરવા માગેછે ?”

“ખરી વાત છે, પણ હું જે જાણું છું તે તેવજ જાણતા નથી.” ફરામરોજ બોલ્યો. “કાલ સુધી તો હું ખી પુરતી તલાશની તરફેણમાં હતો. યુસુફખીલી આવીને તપાસ ચલાવે એવી બાવાના કરતાં ખી મારી ખાપજ વધારે હતી. પણ આજ સહવારના ટપાલમાં મને એક ખાતગી કાગળ મળ્યો, તેથી સંધળો ખામલો બદલાઈ ગયો. બોહવાખલો ચેક ખરેખરો કોણે લીધોજ તેનો મને એ કાગળ ઉપરથી કાંઈ પતો મળે. થીણા સેજ પતો છે,

બલકે ખાલી શક માત્ર કહો તો માલે, પણ એટલોથી શક લાંકપીછોડો કરવા માટે પુરતો છે. હું તો કહું છું કે હવે તો લામારીથી તપાસ માંડીને વાળવી પડશે. હજી આ એક ચોરા યાથી સાડી પાનસેતી ખોટ ખમાશે, પણ ગડબડ થશે તે નહીં ખમાશે.

રાધુ રામોસી વિચારમાં હોય ત્યારે પોતાના નિંદર ઉપર હાથ ટેકવીને ગંભિર બેસે છે તેમ બેઠો બનને બોલ્યો “હું કાંઈ સમજ નથી શકતા, ચેડા. તમારે વધુ બોલા સાથી કેહવું બેઠો.”

ક્રામરોજ નવાબ દેવાના ધન્યપસુપણામાં જરા ચોખ્ખો. વધારે બોલાસો કેહવાનું તેને ગમતું નહીં હતું. કદાચ અજાણતાં કાંઈ એવું કેહવાઈ જાય કે જે કેહવું ઘટે નહીં.

“તે ખાનગી કાગળ બરાબર લખેલો નથી.” અતે રાધુ ત્રો વધારે વાત સાંભળવા યુગો બેસીને રડ્યો છે ત્યારે કેહવું તો બેઠોએ એમ સમજાવે ક્રામરોજ વધુ બોલ્યો. “મને પોતાને કાંઈ કાગળ સમજાય એવું નથી. પણ હું જે સમજ્યો હોઈ તો સાર એ કાહાડું કે મારો આ ચોરાપણો એક એવા માણસના હાથમાં ગમેછા કે જેને નહીં હું કે નહીં આરા ખાવા કયું કરી શકવાના. તે માણસે જે એક લીધો હશે તો તેને ચોર કરીને અમે કહી શક્યું નહીં, પણ સઘળો લાંકપીછોડો કરવો પડશે. તે માણસને ડંધાડું પાડીએ એ તો બનેલ નહીં. તેને ખોલીસમાં ઘસડવાથી અમે ખાપ દીકરા બેઠુને ડુખ બલકે તુકસાન થશે.”

“પણ ત્યારે તમારા બાવાને એ દેડીને કેહતા કેમ નથી ?” રાધુએ છૂર્ત બુધ્ધિ.

“વાત એવી તો ડુખ ભરેલી છે, મારા બાવા જ્યારે જાણશે ત્યારે તેવણું દિલ એવું તો ડુખારો કે તેવણું એ કાગળ વંચાવાની મારી છાતીને ચાલતી નથી. બલકે આ કાગળ મને મચ્છે એટલુંથી હું કેહવા માહતો નથી.”

“તમારી એમન ખુશી છે તો આપણુ ચર્ચા માંડી વાલીયું” રાધુ રામોસીએ અતે ક્રામરોજને ધીરજ આ પનારો નવાબ દીધો “તમે કેહશો કે કામ ના ચલાવો તો નહીં ચલાવીયું. એવું તો અમારા અનુભવમાં બહુએ બને છે. આને એક જાણ કરે છે ને કાલે આવી ને ના કહી જાય છે. પણ હું એટલું કહું છું, ચેડા, કે આ શક ભરેલી હાલત આપના સરખાં મોટાં ઘેરને સાર લગાડનારી નથી; અતે તમારા બાવા આગળ તારે શો નવાબ દેવો તે પણ કાંઈ મને સુખ પડતો નથી.”

પ્રકરણ ૪૨ મું.

લાંકપીછોડાનો ભેદ.

રાધુ રામોસીએ આડકતરી રીતે આપેલો ઠપકો ખોટો નથી. એક મોટા વેપારીને ત્યાં ચોરી થાય અને તે વેપારી પોતે લાંકપીછોડો કરે એ કાંઈ તેને ઘેરના પસંદ કરવાળેગ માન્યો નથી. “કાંઈ વાત ચસકેલી છે” એ તેનો સાર છે.

પણ આટલી વાંત કરીને ક્રામરોજ રાધુ રામોસીને જવા દીધો નહીં. તેણે આ ચોરીની ગડબડ કરવા

માહું નથી એ ખરું છે, તોપણ તલાશ કરવા માહું છે. તે તલાશ પસંદ કરે છે પણ છુપી પસંદ કરે છે. ચોર કોણ છે તે રાધુ રામોસી ચોથી આપે તો ક્રામરોજ ખુશી છે, પણ તે ખાનગી રાખવા માહે છે. માટે રાધુ સાચની તેની માહીની વાત એ લાંકે માલી.

રાધુનાં મનનો સુચવાહો તો હજી માહુજ હતો. “આપણુ બરાબર એકમેકને સમજાવે તો સાર કે જલ નહીં થાય.” તેણે વાત ચલાવી. “તમારા કેહવાની મત લખ હું એ સમજું છું કે આ ચોરીમાં કોઈએક જાણ એવું ખરડાયલું છે કે જેનું નામ જાહેર કરવું ઠીક નથી. કદાચ તે કોઈ કુટુંબી હશે ?”

“હા—નહી.” ક્રામરોજે અચ્છી અચ્છીને ધન્યપસુ નવાબ દીધો. “અગર કુટુંબી નહીંથી હોય, તોપણ કુટુંબ સાથે તે એટલો અતલગનો છે કે તે કુટુંબનો માણસ કેહવાઈ શકાય.”

“ત્યારે તે કોઈ પુરખ છે ?” રાધુ ચેતીને બોલ્યો. “સી નથી ?”

“હા તે પુરખ છે.” ક્રામરોજે કહ્યું અને પછી રાધુને જમાર એગરખાલીથી કેહવા લાગ્યો. “તમે એટલું કરશો, રાધોબા, કે ખરા ચોર ઉપરથી મારા બાવાના શક અટકાવશો, તેવણુ જાણે નહીં એમ કરશો તો તમારો ઉપ કાર થશે. હું તમોને આ તલાશ બંધ પાડવા કેહતો નથી. તલાશ બંધ પાડીએ એમ હું બાવાને કેહવા પણ તમોને કેહતો નથી. તમે તમારી તલાશ ચલાવો અને તલાશ ચલાવેલો એમ મોટા ચેડાને બેલાશક જાણવા દેવો, પણ ખરેખરો પતો મળે તે ચેડાને કેહશો નહીં એટલું હું માહું છું. અગર તમો પતો જાહેર નહીં કરશો તો પતો મળ્યો નથી એમ બાવા સમજાવે રહેશે. તમે તમારી તપાસનું સેવક મને જાણાવશો તે ખસ થશે.”

“હવે હું સમજ્યો.” રાધુએ કમ્બલ કીધું. “તમારી મરજ એવી છે કે મારે આ ચોર પકડવો પણ છુપે પકડવો અને તમોને છુપો જાણાવવો.”

“હા, તેમજ, તેમજ.” ક્રામરોજે એક લાંબો દમ ખેંચીને ટેકો આપ્યો. “હું જે તમારી આગળ બધું કહું તો આ બીનામાં કેટલો સુચવાહો છે તે જાણીને તમે પોતે વાત માંડી વાળવા કેહશો.”

“પણ વારે જરા તમારી અટકલ શી માલે છે તે તો કહો.”

ક્રામરોજ હવે વધારે બોલાસાથી વાત કરવાને ખુશી થયો.

“હું એમ અટકલ કંઈ કે આ એક મારાં ખાના માંથી ચોરનાર મારા આ કલાકોમાંનો એક જાણ છે. એમ માનવાનાં મને બે કારણો છે. તેમાં એક તો એકે મારા ખાનગી ચોરમાં મારા આ કલાકો સિવાય બીજા કોઈ આથા ગયા નથી.”

“પણ, સાહેબ, તમે હમણા કલાકોની આગળ તો નામુકર ગયા ? અને બોલ્યા કે તમોને કોઈપર શક નથી ?” રાધુએ તાણે માચ્યો.

“પણ તે તો એટલાનમાટે કે હું કલાકો ઉપર શક લઈ જઈએ એમ તેઓને જણાવવા માહતો નથી. હું તેઓને નભરવશ રાખવા માગું છું. ખાતરી રાખજે, રાવબાહુર, કે આ ચમકાવ્યમારો નામને માટે એટલી તો જોખમ ભરેલી છે કે જેને પાત્રો રૂપરૂપીમાં બિરસાદ નથી, તોપણ હું માહું છું કે એ ચોરી નહીં થઈ હોત.”

“ત્યારે શું તમે એમ કહેવા માગો છો, કે ચોરી કર નાર તમારો કોઈ કલાક હોતો પણ ચોરી કરાવનાર કોઈ બીજો હોતો અને તે ખરો ચોર જેને વિષે તમે બીજાંજ તેજ હોતો ?”

“હા. હું ધારું છું કે મારા કલાકોમાંના એકે તે બીજાં માણસના શિખ્યાઓ તેના આડતિયા દાખલ ચોરી કીધી છે.”

“પણ તેટલાબી અપરાધ દસ વર્ષની દેખના છે.”

“તે દેખ તો જો તેને પકડાવીને તોજ મળે તો.” ફરામરોને ખાતરીથી કહ્યું. “પણ હું તેજ અટકાવવા માગું છું. નહીં નહીં, જે બીજો મહુડતો હાથ ઉઠાડે પડેછ તેની ખાતર હું ચોરી કરનાર કલાકને પણ જતો મેલવા માગું છું.”

“વારૂં તે કોઈ ઘેરના માકર કાં નહીં હોય ? આપા, મસાલ કે બજારની કાં નહીં હોય ?”

“નહીં, ઘેરનાં માણસો ઘેરમાંજ રહેછ, તેઓ કદી આફ્રીસમાં ફરકતાંજ નથી. મારી તો ખાતરી છે કે આ પાસેના ચોરડામાંના મારા કોઈ કલાકનુંજ એ કામ છે.”

“વારૂં, ત્યારે, જરા વિચાર કરીયે.” રાધુએ જાણેકે કાંઈ રસ્તો મળતો હોય તેમ ખુશીનું ડોલું હલાવ્યું. “એ કલાકો ચાર છે. તેમાં પેહલો હેડ કલાક મીઠો મનચેરછ છે કે જે તેમને કહોછો કે તમારો વિશ્વાસ છે—”

“વિશ્વાસ એટલે કે અત્યારસુધી તેના ઉપર અમેને કશો શક મળ્યો નથી.” ફરામરોને મીઠો ખીણવાળાની સાહુ બેતી બીરેલી સફેદિત આપી.

“બીજો આ ડીંગણો પેસુ પનવેલીવાળો છે” રાધુએ આગળ મલાવ્યું. “બીજા બે લક્ષમણ અને બીખાછ છે. એમાંના એક ઉપર તમેને શક છે વારૂં ?”

“શક છે કે નહીં તે હું કેમ કહી શકું ?” ફરામ રોન પવિત્ર આનાકાનીથી બોલ્યો. “કોઈનીબી ઉપર પકા આધાર વગર શક લઈ જવો એ કેવું ખોટું છે ! હું તો મારાં મનના ખાલી વેહમ બોલું છું.”

“અને હું પણ વેહમન પુછું છું.” રાધુએ ધીરજ આપી. “મારી આગળ શક કેહવાથી સાહેબ ડરો નહીં. હું કાંઈ તમારા શક કોઈને કેહવા જવાનો નથી, અથવા ખાલી શક ઉપરથી કાંઈ આગળ પગલાં ભરવાનો નથી. પણ પેહલી પેહલાં તમાસ મલાવેછે ત્યારે શક કોણ પર છે તે શોધી કાઢાડવાનું પેહલું મગણું હોયછે. હું ધારું છું કે આ બે છેલા—લક્ષમણ યા બીખાછ—માંના એક ઉપર તમારો શક છે.”

“અમરને ચારમાંના કોઈ ઉપરથી મારો શક જાય તો તે દાદા હરિના લક્ષમણ ઉપર છે.” અતે ફરામરોન બેદ શોડીને બોલ્યો.

“હીસસસ !” રાધુ રામોસી આ જવાબથી એટલો તો અજબ થયો કે તે અચરતીથી એક સિસોડી ફોડી ઉઠ્યો. “તમે શું કહોછો સાહેબ ! તમારા શક આ લક્ષમણ ઉપર જાય છે કે પેલા બીખાછ ઉપર ?” તેણે ફરીથી પુછ્યું.

“બીખાછ ઉપર તો સુદઝ નહીં.” ફરામરોને મજ જુતીથી કહ્યું. “પણ, રાવબાહુર, તમારો વેહમ બીખા ઉપર કેમ જાય છે ?”

“કાંઈ નહીં. અમથોન” રાધુએ વાત ઉડાવી.

“પણ હું ધારું છું કે દાદા હરિના લક્ષમણ સારો માણસ છે.”

“હુબી એમન ધારું છું. પણ મારે જાણ એવા સારા માણસો છે અને એક ઉપરથી શક લઈ જવો એટલો મુશ્કેલ છે કે ચારમાંથી કોણુપર શક જાય તે જો પુછો તો લામારીથી હું લક્ષમણને ખતાવું.”

એજ ધડીએ લક્ષમણ બારણું ઉઠાડીને ચોરડામાં આપ્યો. બાહાર આફ્રીસમાં કોઈ મળવા આવ્યું હતું તેની લક્ષમણ ફરામરોન શેક આગળ ખબર લાચી. “હું”

હમણા આપું છું, લક્ષમણ” શેકે જવાબ દીધો અને વળી લક્ષમણ પાછો જતો હતો તેને તાકીદથી કીધી કે. “બારણું બંધ કરતો જ.” રાધુ રામોસીએ લક્ષમણ ઉપર એક લાંબી નજર કીધી અને પોતેજ મત બાંધ્યું કે “ફરામરોન જૂલો છે. લક્ષમણ એક ચોરે તેમાંના માણસ નથી.”

હવે રાધુ જવા ઉઠ્યો તેને ફરામરોને પાછી એક છેલી તાકીદ કીધી. “રાધુ, મેં કહ્યું છે તે છુપું છે હો ! મારા બાપથી તો બચાવું છુપું ! તેવજુને એજ સમજવો કે તમે તલાશ મલાવોછ ત્યારે ખરેખર તો તલાશ પડતી નાખજે, અને તેટલાં જો કાંઈ મુદો તમેને હાથ લાગે તો મને ખાનગી રીતે કેહજે.”

“હજીતો એક આગળી તલાશનો મુદો મળ્યો નથી, તેટલાં વળી આ બીજી તલાશ તમારી તરફથી મારે માથે આવીછે.” રાધુ જરા કંટાળીને બોલ્યો.

“આગળી કઈ તલાશ ?” ફરામરોને યાદ કરતાં કરતાં પુછ્યું.

“પેલી તમારા પીતરાઈ બેગન બારિસ્ટરનાં મોત વિષેની ?” રાધુએ યાદ દેવાડી.

“જોહા ! તે તો બાવા આદમના જમાનાની જુની વાત ! તે તો હવે વિસરાઈથી ગઈ” ફરામરોને રાધુને સખારો આપ્યો.

“હું ધારતો હતો કે સાહેબને તે હજી યાદ હશે. સાહેબ તો મરનાર બેગનનું ખૂન થયલું સમજતા હતાની ?”

“તે વિચારનાર હું નહીં. તે તો બેહસ્તી બેગનનો બાઈ બરબેર હતો.”

“હા. હા. પેલા ડાકટર હતા તે. તેવજુ કયાં છે ! વસાઈમાંજ છે કે ?”

“નહીં તે તો એક લાંબી રજ ઉપર બુંબળ આવેલો છે.”

“તે હજી બેગનનું ખૂન થયલું માનિ છે કે ?”

“આગળ કરતાં વધારે માનેછ. તે તો એજન કેહજ કે મરનારનાં ખૂનની એનાં મનમાં કાંઈ બોદાઈ બસારત થયલી છે. એનાં મનમાં એક ખાતરી શી છે તે જાણી કોની ?”

“થું વાઈ?”

“બેનનની પેલી મરતી વખતની ચીઠી ન હજી તમારી પાસે છે, તે ઉપર બરબર ઘણા આધાર રાખેછ. તે ધારેછ કે તે ચીઠીમાં મુઠો છે તેથી તેા તેને તે રાખી મેળીછ.” તે ચીઠી એ સાચવીને રાખેલી છે, ખરી. કદાચ કોઈ ઘડેલે કામની છે. પણ જેમ ઘડેલા જાય છે તેમ હવે અને તે નકામી લાગતી જાય છે.” રાધુએ આ ખબર કહીને અચચચ પુછ્યું “વાઈ ફરામરોજ શેડ, આ તમારો કલાઈ પેસુ પતવેલીવાળો પેહલાં મરનાર બેનન બારિસ્ટરના કલાઈ હતોતી?”

“હા. એ બટકો ઘણો વિશ્વાસુ છે.”

“લાગેછે તેવોજ. અને આ બીજે મનચેરજી મીછ વાળો કોણ છે?”

“હું એટલું જ જાણું છું કે એ મનચેરજી મીછવાળા છે. તેને આમારી નોકરીમાં ત્રણ ચાર વર્ષ થયાંછ. તે કોણ છે, કોણનું ફરમંદ છે યા તેનું ખાનદાન થું છે તે હું કશું જાણતો નથી.”

“પણ તેને રાખતી વખતે કાંઈ પરપુછ કીધી હતેતી? તે આગળ કયાં હતો, કયાં નોકરી કીધી હતી તે સમજું અલખતાં પુછીને, તેની આબરૂની સરકીફિકેટ લેઈને તેને રાખ્યો હતો.”

“હાજતો. એને મારા બાવાએ રાખ્યોછ અને નવાં માણસે રાખતી વેળા મારા બાપ થણા ચોકસ છે.”

રાધુની આ પરપુછ ફરામરોજને લગાર નવાઈની લાગી. તેણે પુછ્યું “એ પુછોછ કેમ, રાધોબા? તમેને આ ચોરીના કાંઈ એના ઉપર વેહમ છે?”

“કાંઈ નહીં.” રાધુએ એકદમ ખોલાસો કીધો. “હું એટલાજ મારે પુછું છું કે તમારા ચાર કલાઈમાંના બીજા ત્રણે મારી આગળી ઝોળખાણવાળા છે, પણ આ મનચેરજી મીછવાળા એકલાનેજ હું ઝોળખતો નથી.”

આ વાત અંહી બંધ પડી. રાધુ સલામ કરીને હવે ગયો. વાંચનારી બાનુએ કંટાળેથી કે રાધુની આ સુલાકાત કેટલી લાંબી થઈ ગઈ. પણ તેએા કબલ કરશે કે આ સુનાકાત ઘણી અગત્યની હતી, હજી પછી તે વધારે અગત્યની નિવડશે.

“જ્યાં છે ત્યાં બધી એની બેરીની મોહકાણ છે” રાધુ રામોસીએ જતાં જતાં પોતાનાં મનમાં મત આપ્યું.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

આમા બેકમાં સુલાકાત.

ફરામરોજની પરણેલી જીંદગીમાં અચાંવાપણા વિષે ગામમાં ઘણી વાતો ચાલેલી હતી, અને તે વાતો અવધાર નવાર રાધુ જેવા આખા ગામની ખબર રાખનારને કાને નહીં આવે એ તેા બેનન નહીં. ફરામરોજની મોટી મોટી પાર્ટીઓમાં ઘણીવાર પોલીસને બારણા આગળ મેની અને મારે આવવું પડ્યું હતું. એ પાર્ટીએ ફરામરોજ ની બેરી કરેછે એ પોલીસને જાણીતી વાત હતી અને મિસિસ ફરામરોજ ભારી લખપુટ ખર્ચો રાખેછે એ તેા

સર્વને મોહકો મહડી ગયું હતું. મારે રાધુ રામોસીની આનની તરફે એજ વલાણ ઉપર આવી.

“શેડ બીહે છે ચોરી કરાવનાર કોઈ ઘેરનુંજ માણસ છે. હું ધાઈ છું કે એનાં મનમાં એની બેરીજ છે. એ બેલ મારા હોડ સુધી આવ્યો પણ હું ખાનખા અખાસા કરી ગયો. ભાઈ લંકપીછોડો કરવા માગેછ. તેણે લંકપીછોડો કરવોજ જોઈપે કરે નહીં તેા ફેલ કોણને? સાડી માસો રૂપીયા બાઈ પચાવી મેડાંછે, એટલે શેડને ગળે ગાંડ ને મોહકો હુએ. પણ એ કલાઈ ઉપર ખોટો શક લઈ જાયછ. કદાચ બાઈનું પાપ લંકવા કલાઈનું અમરજી એાડું કાઢાંછે. કલાઈ થું ને વાત થું? બેરીને શેડની ચાવી મેળવતાં અને ખાનું ઉઘારી ને ચેક કાઢી લેતાં વાર શી? પણ વાઈ એ ચેક વટાયો કોણે હતો? વાટાવા તેા બેરી ગઈ નથી. લક્ષમજી તેા નહીં હતો, ડીમણો પેસુખી હોય નહીં અને ભીષા ભરભરિયા ઉપર પણ શક નતો નથી. એણે આગળ એક વખતે ઘાણમાં પોતાની આડીસાંખ નોટ મોરી હતી; તે છતાં મારી ખાતરી છે કે આ ચોરી એણે કીધી નથી. ત્યારે પેલા મનચેરજી મીછવાળો હોય કે? તે તેા કોણ જાણે? આપણે કાંઈ તેને ઝોળખતા નથી.”

અંહી રાધુ રામોસીની અટકલો બંધ પડી. પણ એક સેવોપરી સાર તેનાં મનમાં નક્કી થયો તે એજ કે “આ ફરામરોજ પૈસાવાળીને પરણીને ચોખો ફર્યોછ. જમરી પીડા પડે વળગીછે અને તેનાં ડુખના દાંત એનાં દિલ્લેર માલખ વળગીછે. હજી તેા પરણ્યાને ત્રણ વર્ષ થયાંછે તેટલાં એનામાં કેટલોખો ફેરફાર! કાઠી, રેખાવ, સ્વભાવ બધેજ ફેરવાઈ ગયો. બેનન બારિસ્ટરનું ખૂન—અરે! મોત થયું ત્યારે એ ઘાણે આવેલો હતો તે વખતમાં અને આનમાં એ કેવો બદલાઈ ગયોછ! કારણ એટલુંજ કે તે વખતે એ પરણેલો નહીં હતો અને હવે પરણ્યોછ.”

રાધુ ગુપચુપ ગયો. પણ આડીસાની અંદર એક પોલીસ ડીકેટિવ તલાશ ચલાવે એ ગમે એવા લુણ કલાઈને પણ સાડી લગાડનાઈ હોય નહીં, તેા ફરામરોજ ના આ ખાસ કલાઈ જે સમજા સારા માણસો હતા તેમને તેા ઘણુંજ નરસ લાગ્યું, તેમને તેા કે કદી પસંદ આવેજ નહીં એ કુદરતી હતું.

પણ તેાની આપણને ફનિયામાં ઘણી બદનાતીએને તામે થયું પડેછે, તેમજ આ નામોશીને પણ તેએાને તામે થયું પડ્યું હતું. ભીષા ભરભરિયાને સહુથી વધારે લાગ્યું હતું, અને તે બહુખરેા હતો કે અસ્ત જઈ આવ્યા છતાં હજી તેનાં નસીબમાં ગાબડું પડેછું તે સંધાયું નહીં હતું. પોતાને વધે ઉપર ઘાણમાં લાગેલો એક નાપસંદ ડાથ, જે શેઈ કાઢાડવા માટે તે પોતાની આખી જીંદગી બરબાદ કરવાને રાજ હતો, તે ડાથ લક્ષમજી પુછેલા પેલા અવિચારી સવાલથી અને રાધુ રામોસીની હાનરીથી એવો તેા તાજે થયો હતો કે ભીષા એ નામોશી ઉપર આખી બચેર સુધી બડબડયા કીધો. તે એટલો ખીનવાળો હતો કે આનના ગલરાટમાં કાંઈ પણ ગાંડું પેહું કરવાને તે અચકે નહીં.

“કેમ લીખાજી, નમવા નથી જવું કે?” આજનાં ગભરાટમાં લીબો બપોરે નમવાના ‘રાધમ’ પાંચ સુકી ગયો હતો, તેને મીઠો મનચેરજી ચીણવાળાએ યાદ દેવાડી.

લીખાજી પુરસી ધસડીને ઉઠ્યો. તેણે ધબર ધબિ યોતાનાં માથાં ઉપર ખોપું ફેંક્યું, અને મનચેરજીને સલામ કીધા વગર, કોઈને જોયા વગર, ધસારાબંધ આફીસ ની બોહાર ચાલી ગયો.

તે ચાલ્યો તેવો લાગલોજ કોટેકોટ ઈંગ્લેન્ડ બજાર ભણી ચાલ્યો. ઝીનીનું ચોંટ્યખાનું જ્યાં તે રહેતો અને જમતો હતો, ત્યાંથી તે ઉલટીજી બાજુએ ચાલ્યો. તે યોતાના લાંબા પગે ફલાંગો ભરતો એ કે તણ મિનિટમાં આગા બેંક આગળ આવી પુચ્છો અને તેવોજ ત્યાં અંદર ધસારા બંધ શરાફી ખાતામાં પેઠો.

“હેડ શરાફ કયાં છે?” કલાકોનાં કાંઈદરની બાહાર ધણક લોકો ઉભેલા હતા તેઓને આચકા ભારતો તે કાંઈદરની આગળ નઈ એક કલાકને ધરપચમાં પુછવા લાગ્યો “મારે હેડ શરાફને મળવું છે, તે કયાં છે?”

લીખાજીની ધાંધલ, દમામ અને તોર જોઈને વડા વાળાઓ વગરેએ ખીસીને રસ્તો આપ્યો. પેલા કલાકે હેડ શરાફનો એરડો બતાવ્યો અને લીબો ત્યાં ધર્યો. હેડ શરાફનો એરડો કાંઈ હેલાયસો નહીં હતો, પણ શરાફી ખાતામાં કટોરોએ ભરી લઈને વડા શરાફનો લાગ અલગ ઠાહારેલો હતો, જેમાં જવાને માટે લાકડાંની એક નાની જાલી હતી.

લીબો તે જાલીને એક એવો તો હીચકો મારીને અંદર પેઠો કે તેના આચકાથી પાસેનીજ એક ટેબલ ઉપર શાહીના ખડિયો ઉંધો વળી ગયો અને તેના ધપકારાથી બીજા કલાકે સધળા જોવા પડ્યા. પણ લીખાજીને તે કશું જણાયું નહીં. હેડ શરાફ એક જીવન, ઉંચા, પતલા પારસી મૃદુસ્થ હતા. તેવણની વધ વધ તેવણના ચસમા ઉપરથી જણાતી હતી, તેવણની નરમ આંખોમાં અસરાફી

લીખાજીને આ વાતની નરમાસ ભરેલી લાંબકીથી યાદ આપી કે જ્યારે તેવણે પુછ્યું કે “સાહેબ કોણ છે? અને એ શા માટે પુછો છો?”

“મારું નામ લીખાજી મેહરમુસાનાં છે.” તે દમા મથી બોલ્યો.

“ત્યારે ખાન્યાહુર માણકશાહ મેહરમુસાના કોઈ સમા થતા હશે?”

“તે મારો સગો કાકો થાય, પણ ‘કાકા મામાં ફેલવાનાં ને પાસે હોય તે લેવાના.’ મારો મોકો કાકો” — લીબો વળી પાછો કાકાની સામે ભડભડ બોલવા જતો હતો તે અચળુચ અચકીને ડાહ્યો થયો, “પણ તેની વાત હમણ નહીં. તમે મને તે એક સુકવી આપનાર કલાક સાથે મળ્યો તો શું કામ પુછું છો તે તમે જાણશો.”

એક સુકવી આપનારો કલાક પાસેજ મેટેલો હતો, તેણે આ મડબડ સાંભળીને ડોકિયું ‘હું’ કીધું અને લીખાજી ધસારામાં એકજ કુદકો મારી તેની આગળ એવો ઝડપથી ધર્યો કે બિચારા જેકે હેડ શરાફી તો તેમ જવાબ નહીં — તેવણને કટલાક કદમ અંદરે આસ્તે આસ્તે ચાલીને જવું પડ્યું.

“અહીં જુવો લાઈ” તે અચરતીમાં પડેલા કલાકને લીખાએ જોવા કહ્યું. “મને જુવો. જો, બરાબર જોજો: મઈ કાલે જે ધણી એક વડાવા લાચી હતો તે હું જ કે?” “નહીં સાહેબ, તમે નહીં.” તે કલાકે નરમાસથી જવાબ દીધો — હેડ શરાફ આગળ ઉભેલા હતા તેથી કદ વધારે નરમાસથી હશે.

“જુવો, જુવો, ફરીથી જુવો, તપાસીને જોજો હું: કાંઈ ભૂલ નહીં થાય.” લીખાએ ફરીથી તાકીદ કીધી.

“અરે નારેજી! તે તમે નહીં.” કલાકે જરા વધે ચોકાસીથી જોઈને બોલ્યો. “તે માણસ અને તમે જા મળતાથી નથી.”

એક વડાવી લઈ જનાર કેવો હતો તેનું કશું

રશાહ, ફરામરોજ સંસ્તની કુંડોને ત્યાં ચાકરીએ છું. અને આમ સહુવારે અમો કલાકો વચે પોલીસ પરપુછ કરી ગઈછ. એવું સાંભળ્યામાં આવેછ કે અમો કલાકોમાંના કોઈપર શક છે. કેહછ કે એક લાંબો નેચો, યેલિયાવાળો પારસી ચેકના રૂપીયા લેવા આચો હતો. એ ઈપાણી અને મજતી આવેછ, વાસ્તે ખે પોતે અહીં આવીને તમેને રૂપીય થવાનું પસંદ કીધું કે નેથી તમારી ખાતરી થાય અને મારીબી થાય. હવે મને ઘણું કામ છે. સાહેબજી.”

બીબા વધારે વાત કીધા વગર નેચો અકાળજીખ કરતો આચો હતો તેવો નાહો ધસારામાં ચાલી ગયો અને આમાં શરાફીખાતાં અચરતીમાં નાખી ગયો. હેડ શરાફ તો તેની પાછળ હસ્યા વિના રહ્યા નહીં અને તે બારણાની બાહાર ગયો ત્યાંસુધી તેને દીકી દીકીને બેથા પછી તેવજી પાછા કામે લાગ્યા.

પ્રકરણ ૪૪ મું.

મિસિસ ફરામરોજની દી પાર્ટી.

બીબાજીએ હજી પણ જમવાની દરકાર કીધી નહી. તે બેંકમાંથી લાગલો પાછો પોતાની આફીસમાં ગયો, પણ આ વખતે તે આફીસવાળા ગાળામાં નહીં ગયો—તે ખામખા ખાનગી રહેવાના ગાળામાં ફરામરોજ શેડના માથા ઉપર ચઢી ગયો.

ફરામરોજ આમ ખપેરે બાર વાગતેના પોતાના ઓરડામાં પોતાની બાયડીની પાસે ધાકેલો અને કંઈજેલો કાંઈ આરામ લેવા આવીને બેઠેલો હતો. ખરેખર તે જંદ ગીધી કાપર થયેલો હતો, પણ તેમાં આ ચેકની ચોરીતી નવી માથાકુટથી વધારે કંઈજેલો હતો.

તેની બાયડી આજે વધારે કામમાં હતી. તે પોતાની બાયડીથી આશાપથ થું ભોગવે? તે બાનુ પોતે કામમાં ને કામમાં કંઈજેલો હતો. અને કામ થું હજી? ચાકરોને તરેહવાર વરદી આપવાનું—ગાલીયા બિજાવવા, હંડી, ઝૂમર શણગારવા, સામાજી ગોઠવવા અને છેડે સારાં સારાં પુડિંગ અને પેસ્ટીઓની ફરમાશ કરવાના બોહજાં કામની જાંજલ ભરેલી રોકાણોથી બાનુ નાજાં યાકી યાકી ગઈ હતી.

ફરામરોજ જઈને જુવેછે તો આખો ઓરડો જાહે કે ઉઘે વળી ગયેલો હતો. ઓરડામાં બેથા ફરામરોજ આજે વળી એક પાર્ટી હતી, પણ તે પાછલા પ્રહરની પાર્ટી હતી. ઘણાક ઓળખિતાં પારખિતાં, સહીમીતીએને તેડેલાં હતાં અને તેઓને આવવાના વખત નજીક આવ્યો હતો માટે મિસિસ ફરામરોજ ભારી પાંચપોરી તિખલમાં હતી. ફરામરોજને આ પાર્ટીની કાઝી ખબર નહીં હતી. નાજાં એ મેમાં કાંઈ છપાવેલાં કાહાડયાં નહીં હતાં—હાથે લખેલાં હતાં—એટલે પોતાના વરની રજા પુછવાનું નાજાંને ખાહુનું રહ્યું નહીં હજી.

“મોથરાં? અલખતાં મોથરાં લાવીને ખોસને” નાજાં પોતાના હાતીને વાજમાં કેવાં કુલો ખોસવાં તેની વરદી આવતી નહીં તેવામાં ફરામરોજ દાખર થયો તેના તરફ જોઈને તે ખોસી. “ફરામરોજ, જુ બહુછ કે તમેને

મોથરાં મળતાં નથી, તમે કહેછ કે મોથરાંથી તમારું માથું ફૂટેછ—પણ આપણા બાગમાં એવાં તો સરસ મોથરાં ખીલ્યાં છે આજે તો હું તેને સણગાર કરાવીશ.”

“તમારે મને તે કુલો શણગારો” ફરામરોજે કંટા જો પતાયો, પણ પુછ્યા વિના નહીં રહ્યો કે “આજે થું છે, નાજાં?”

“થોડાંક જાહેને ‘દી’ પર મોલાયાંછ. ને તેમની મળતને મારે હંગેરિયન ઓરડાનું બેંડ મોલાવ્યુંછ, બરાબર કહું તો તે બેંડને વાસ્તે અજાણ સાંભળી પાર્ટી કીધીછ. રાત માડવાની મેહરી માથું ખાઈ ન્યા કરતીતી કે એક છાહડો હંગેરિયન બેંડ મોલાવો, તે આજે જરા કુરસદ છે એટલે આજે મોલાવ્યુંછ.”

“અને તેનો ખર્ચ?” ફરામરોજે લગાર હેખતી ને પુછ્યું.

“ખર્ચ થયો નથી. ૧૦૦ રૂપીયા બેંડના યશે ને સો ખસો બીજા ઉપરના થયો.” નાજાંએ સેજ હિસાબ ગણાવ્યો.

“કેટલી તિખલ!” ફરામરોજ લાચારીથી ખટખટ્યો.

“નાજાં, નાજાં, તમે આ ઘેરમાં મને કરીને ખેસવા દેતા નથી. એકાંત આરામ થું તે તો હું જાણતોજ નથી.”

“તમેને એકાંત રહેવા ગમેછ? ત્યારે પોતાની, હું, કહું તમે કરોની?” નાજાં પોતાનાં આગળાં ટાલેલાં ઉપર તાણો મારતી ઉભી. “તમેને એકાંત રહેવા ગમેછ તો આ શેડર પેરથી દૂર વાલકેશ્વર રહેવા ચાલોની. મેં તમેને ઘણુંબી કહ્યું કે જુદા રહેા, વાલકેશ્વર ચાલો. મેં તમેને કેટલાખખા બંગલા દેખાડ્યા? એક તો ગવરનરની પાસેજ બંગલો દેખાડ્યો, પણ તમે માનતા નથી.”

“વળી પાછી તમે તમારી ભટાઈ લઈ મેકાં” ફરામરોજે પોતાની બાનુ આગળ ફરિયાદ કીધી. “તમારી સાથે વાત તે થું કરે? પણ તમે લાગલાંજ ગમે પડવાના. હું, તમેને કહી ચુકોછ કે તમારા જમરા ખર્ચો વચે મારીથી જુડું ઘેર તો મંડાવ્યું નહીં. મારા બાપનાં છતથી છુટો પડ્યો એટલે ખુશીના પાસાવાર. તેનાં કરતાં તો બાપુ તમે અહીં રહીને મોઘી પાર્ટીઓ આપણો તે પરવડો.”

ફરામરોજ આ સમજું કેવા અંતરનાં કુખથી ખોસે છે તેની બાયડી કયું જોઈ શકી નહી. તે સુખી થવા માટે પરવડે, તે આશાપથને માટે ઘેર આવ્યો, પણ વાંચનારી બાનુએ જુવેછે તેને કેવી આશાપથ ને કેટું સુખ મળેછે તે.

તેજ વખતે દાદરની ઉપર કાંઈ ગડબડ સંભળાઈ. જાહે કે નેકે ચાર ઘોડાની ગારી દાદરપર ચઢી આવતી હોય તેવો ધમકારો સંભળાયો. મીંઠ અને મિસિસ ફરામરોજ જુવેછે તેટલામાં તો બીબા ભરભરિયા ભટક દઈને ખારણું ડંધારી અંદર આવ્યો. બીબા તો પોતાનું કુખ રડવા સાટે પોતાની જીતી સોમતણ પીરોજ દારાશાનાંની ને ચોખતો હતો. તે કહે મજી નહીં ત્યારે ભાઈ પાસે ઓરડામાં હો એજ ધારીને ત્યાં આવ્યો. શેડ પોતાના ઓરડામાં છે એજ તેને વડી નહીં હતી. પણ હવે વધારે શેડજ અજા, ત્યારે તેવજી તેને આ બેચમીને માટે કપકો

આપે તે અગાઉ પોતે ક્યાં ગયો અને શું કરી આપ્યો તે એકદમ કહેવા પડ્યો.

અને એ વાત એટલી અગત્યની હતી કે ફરામરોજ તેને ઠપકો આપવાનું તો ભૂલી જ ગયો.

“શેક, શેક, હું અગત્યનું કામ કરી આપ્યો.” તે ઉતાવળમાં બોલ્યો.

“શું કામ કીધું?”

“હું બેકમાં નંદા આપ્યો સાહેબ.”

“બેકમાં? કાં? કઈ બેકમાં?”

“વળી કઈ? આ આગા બેકમાં જતો, અને બીજા

બેકમાં કામ શું હોય? આપણને એવી ખબર મળી કે જે ઘણી કાલે પેલો એક વઘાવી લઈ ગયો તે હવે નવો અને થેલિયાવાળો હતો. એ બધાન તો અને મળવું આપ્યું, સાહેબ. તે ઉપરથી હું પોતે જ ખરું નરું કરવા ગયો. મેં ધાતું કે હું નરુંને બતાવી આપું કે હું હવે છું અને અને થેલિયા છે, તોપણ જે ઘણી એક વઘાવી ગયો તે હું તો નથી.”

“પછી? બેકવાળાએ શું કહ્યું?”

“બેકના કલાકે કબૂલ કીધું કે એક વઘાવી લઈ જતાર હું નથી.”

“એટલું બધું કરવાની કાંઈ જ નરું નહીં હતી, બીખાજી,” તેના શેકે તેને નરમ ઠપકો આપ્યો. તે જાણતો હતો કે બીખાએ જોકે ઉતાવળ પાળું બીતજર બસું છે તોપણ કાંઈપણ નરમ કામ કીધું નથી. તે એટલું જ કરે છે કે પોતા ઉપરથી શક દર કરવાને ખતી છે, તો જોકે તે જ્યારે છે એ જ કાંઈ કહેવું નથી.

“જેમકણી માફ છે, સાહેબ, નરું નથી શું?”

લીખો પોતાનાં કામને બચાવ કરવા લાગ્યો. “પેલા બેવ કુક લશનજી મારા ઉપર શક નાખ્યો તે જોયાકની, સાહેબ? અને જે હું આમ તમારી ખાતરી નહીં કરતો તો તમે બી શું મારી ઉપર શક નહીં લઈ જતો?”

“તેથી શક ન્યા અગાઉથી જ ગડબડ કરતી કે?” ફરામરોજે તેને શિખામણ દીધી. “ફકત શક ઉપરથી કાંઈ છુનાહ સામેત થતો નથી. તારી ઉપર કાંઈ શક લઈ જાય તો તારે એટલું બધું કરવું જોઈએ.”

“કાંઈ નહીં તો સાહેબ, બોલાસો તો થયો.” બીખાએ પોતાનાં આ પગલાંનો થોડો થલેલ્લી કાપ્યો બોલ્યો. “બેકને કબૂલ કરવું પડ્યું કે જે ઘણી એક વઘાવી ગયો તે મારા જોવા મુદ્દલ નથી. તે હવે હવે પછી મારા જોવા હવે નહીં. તેને થેલિયા હતા પછી મારા જોવા નાના થેલિયા નહીં હતા. તેના થેલિયા તો છેક દાહડી સુધી ઉતરેલા હતા અને થેલિયા ને દાહડી વચે એટલો તો સેજ ખાંચો હતા કે દૂરથી કોઈ સમજે કે તે દાહડીવાળો જ છે.”

આ સઘળી ચર્ચા ફરામરોજની નાજાં ઘણી નવાઈ થી સાંભળતી હતી. તેણે એ શી ગડબડ છે તે હવે પુછ્યું અને રૂપિયા સાડી પાસેનો એક ચોરાપો છે તેણે હમ છાંવ પેલુલવેલું જાણ્યું.

તેની એ અચરતી જો રાધ રાખોસીએ જોઈ હોત તો ફરામરોજ ચોરી કરાવવા ને “કુટુંબનાં માણસ”

વિષે બોલ્યો હોત તે “કુટુંબનું માણસ” આ નાજાં છે એવો પોતાનો વેહન તે ડીટકરિવે પોતાનાં મનમાંથી કાઢી ડી નાખ્યો હોત અને આ ચોરાપાઈ સાહેબ ઉપર ચોરી શક લઈ જવા માટે તેણે પચાતાપ કીધો હોત.

“બીખાજી, આજ સાંજે મારી પાર્ટીમાં આવજો” નાજાંએ બીખા ભરભરિયાનાં આ શાદાપણું ઉપર ખુશી થઈ તેને નાનું દીધું. તેનાં એવાં બોલાપણું ઉપર કોણ ખુશ નહીં થાય?

“નહીં. હું નથી આવવાનો. અને માફ કરો” બીખો બખાળવા લાગ્યો. “નાજાં માય, આજે મારો મિત્રજી છેલ્લ જીવેલો છે, અને નવારે એક નળુંનો મિત્રજી મળ્યો હોય ત્યારે તે પાર્ટી ને પાર્ટીની પરવાર નહીં કરે.”

અને તોપણ સાંજે મિસિસ ફરામરોજની ટી પાર્ટી માં બીખો ભરભરિયા હાજર થયો. સાંજ પડતોમાં તો તેના મિત્રજી નરમ પડી ગયો. પાર્ટીની ખૂબ કામચૂમ માલી. હાથેરિયન સીઆનું બેંડ ખૂબ ખુબ શરોદ લલકારીને પોતાની આસપાસ તમાશગીરોના એક મોઢા જ્યાંને જોઈ શક્યું.

આ પાર્ટીમાં બીખા ભરભરિયા ઉપર ઘણા નળુંની નજર પેલાઈ. જ્યો તેને ઓળખતાં નહીં હતાં તેમો તેને કોઈ મોરો માણસ સમજ્યા, એવો તેના કુશરતી રોમ અને એવી તેની કુલંદ પેશાનીની પ્રભા હતી. ગમે એવી મિત્રજીમાં તે પોતાનો ટેકાવ શું તે સમજતો હતો અને લોકોમાં ઘુસવાની તેને ટેવ નહીં હતી પછી લોકો તેને સામા આવી મળતાં હતાં.

બીખાનો લાઈ પેસી આ પાર્ટીમાં હતા, પણ તેણે બીખાને દૂરથી જોતાં જ તેને ઉડાવ્યો. તે પોતાના આ લાઈથી બીધો કે શરમાયો—ગમે તે કહો પછી બીખો પીરોજના કાનપર પડીને હર્યો તેમ તેના લાઈએ તેને “ચેરયો.” બીખાને આજેની મિત્રજીમાં એકલી પીરોજના પસંદ હતી. પોતે આજે બેકમાં નરુંને જે “વાદ મારી આપ્યો.” તે પીરોજને કહેવા માટે તે તલ્લી રહ્યો હતો, અને “રીફે શમેટ” લેવાના ઓરડામાં પીરોજ નાની શીરીનની માફ રીમાં હતી ત્યાં જ તેને એ વાતથી રોડી રાખી ત્યારે જ બીખો ધરાયો.

“કેવો ખરાબ માણસ!” બીખા ભરભરિયાની સઘળી ફરિયાદ હાજી દાદ હરિના લક્ષમણ સામે હતી “મને કહેજે ‘તો ચોરી કીધી.’ એનાં નસીબ સારાં કે હું આગળના જોવા હવે રહ્યો નથી. સાંત વર્ષપર ભે એ અને એ જ બોલ્યો હવે તો એનું કોડું રંગાઈ જતો. એ તો સારું થયું જે હું મસ્કત જઈને સુધરી આવીશ ને એનું અપમાન ખતી ગયો.”

“હું લક્ષમણની ચાલથી દિલગીર છું.” પીરોજ બીખાનાં દુઃખમાં દિલસોજીથી ભાગ લઈ બોલી “પછી બીખાજી, એ દાદા હરિના લક્ષમણ વિષે અને કોઈ દાહડે સારું મત નહીં હવે.”

૩૪૨૯ ૪૪ મું.

“મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાના બી. એ.,
ઈત્યાદી, ઈત્યાદી.”

લીખાનો લાઈ પેસી—તે પોતે પોતાને લખતો હતો તેમ “મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાના બી. એ. ઈત્યાદી, ઈત્યાદી”—પણ આજે ઘણી ગડબડમાં હતો. ખિસિસ ફરામરોજની “દી પાર્ટી” માં તેણે પોતાના લાઈ લીખા ભરભરિયાને “મેરથો” તે આપણે લીધે, બલકે લીખા એ પોતે તેને તેમ બતાવ્યો. પણ તે સાંજની જિજ્ઞાસામાં પેસી ઘણો વાર. મેઠો નહીં હતો, કાંકે આજે તે ઘણાં કામમાં, ઘણી ગડબડમાં હતો—આજે પેસીને પોતાને ત્યાં પાર્ટી હતી.

પાર્ટી શાની? મોડી રાત્રીની ચંપીન પાર્ટી? વાંચ નારી બાનુઓ પુછશે કે વળી એ શું? એ મીઠો પેસતન શાહ મેહરમુસાના બી. એ. નો એક નવો “મુયારો” હતો. તે કોઈ કોઈવાર “મોડી રાત્રીની ચંપીન પાર્ટી” આપતો હતો. આજે તેણે આસરે દુનનેક દોસ્તોને નોતર્યા હતા, અને નાજની “દી પાર્ટી” માં વળી બીજા એ ચાર કંઠેએ મોહસ કરીને આપવા ખાચું હતું, જ્યોને માટે મેનીજ અને મોહસ કરવાને ખિસિસ ફરામરોજની “દી પાર્ટી” માંથી તે જલદી પાછો ફર્યો હતો—ત્યાંનું હંગેરિયન બેંડ સાંભળવા પણ સેગવાર મેઠો હતો.

આ મોડી રાત્રીની ચંપીન પાર્ટી કારણ વિનાની નહીં હતી. પેસીનું ઘેર “મેડી થિયેટર” ની પાસેનું હતું. એ નાટકશાળાની પડોશમાં જ મોડી મુંદર હવેલીઓ અંધા છીં તેમાં પેસીએ ચાર શણગારેલા મોરડા ભાડે રાખ્યા હતા. આજ રાત્રે “મેડી થિયેટર” માં “જલમ નંદા” નામનો એક નવોજ નાટક ધવાનો હતો. તે નાટક જોવાને પેસી અને તેના ઘણાક દોસ્તો જવાના હતા. તે નાટક રાતના ૧૨ વાગે પુરો થવાનો હતો, મારે તેમને નાટક પુરો થયા પછી પેસીએ પાસેને પાસે પોતાનાં ઘેરમાં મથરા તની ચંપીન પાર્ટી આપી હતી.

“જલમ નંદા” નો એ નવો નાટક આપણા લીખાના લાઈ પેસીનો પોતાનો લખેલો હતો. “મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાનાં બી. એ. ઈત્યાદી, ઈત્યાદી” એક મોટા લખનારમાં ખપવાનું ડોળ ધાળતો હતો અને લીખા ભરભરિયા પોતાના લાઈના એ “મનના કાંકા” ની મશખરી કરતો હતો તે તે વાંચનારી બાનુઓ જાણે. ઘરાશાનાંનો હોખી આગળાં વચોધીન એક નાગીચો લખનાર નિવડ્યો હતો, અને બરાબર મોલીયે તે મેહરમુસાનાંને પેસી જાહેર લખાણમાં હોખીના હરીફ થવા માગતો હતો.

પોતાને એ નાટક જોવા પેસીએ પોતાના દોસ્તોને મુક્તની દિફિટો આપી હતી. પણ પેસી અને તેના દોસ્તો રાત્રે બાર વાગતામાં શું ઘેર જઈને ઉંપે? નહીં, નહીં. રાત્રી તે જ્યોને મનથી લીસ હતી. તેઓ લીસે ઉઠનારા અને રાત્રે જાગનારા જીવાનો હતા. હજી તે બાર વાગતા પછી તેઓની રાત્રી શરૂ થઈ હતી. મારે “જલમ નંદા” નો નાટક ખલાસ થયા પછી પેસીના દોસ્તોએ તેનાં ઘરમાં

“ધામે નાખવા” માગ્યો હતો, અને ઘેર પાસેનું પાસે હોવાથી પેસીએ મોડી મુંદરી સાથે તેઓને ચંપીન પાર્ટી આપવાને કબૂલ્યું હતું.

મોડી રાત્રીની આ ચંપીન પાર્ટીમાં અલબત્ત “મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાનાં બી. એ. ઈત્યાદી, ઈત્યાદી” ની મતલબો હતી. “જલમ નંદા” નો ખેલ પોતે લખેલો, તેની પોતે વાખવાખી કરાવવી હતી અને મુક્ત દિફિટ લેઈને જોવા આવેલા દોસ્તો તેવાં ભાડુતી વખાણ કરવાને તૈયાર હતા. ખેલ પુરો થયા પછી ખેલની ફોલોને મારે તેઓ પેસીની સલામતી ચંપીનમાં લેવાના હતા, અને એ સમયે શું પેસીને વાટે યોડું માન હતું?

પણ જ્યોમાં મોડી બીજી વધારે ઉડી મતલબ હતી, અને તે પોતાનાં આ વખાણ વર્તમાન પત્રોમાં છપાવવા ની હતી. “મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાનાં બી. એ. ઈત્યાદી, ઈત્યાદી.” ને વર્તમાન પત્રોમાં સારો વગ હતો. એટલે કે મોહસ ભાડુતી પત્રો જ્યો મોહસ ભાડુતી સમયોસર કોઈનેથી છાપડે ચઢાવવાને ના પાડતા નથી તેવા પત્રોમાં અધિપતિએ અથવા રિપોર્ટરો સાથે આ નામીયા લખનારે ઘણી દોસ્તી રાખી હતી—તેમને ખાવા પીવા મોલાવતો, નાટકમાં નોતરતો, વગેરે વગેરે, અને તે સર્વનો બદલો તેને વખાણનાં માંમાં ઉપર માંમાં કુકાવામાં વળી રેહતો હતો.

અને આજની મોડી રાત્રીની ચંપીન પાર્ટીમાં એક વાર ફરી તેમ ધવાનું હતું—એટલે “મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાનાં બી. એ. ઈત્યાદી, ઈત્યાદી” આજે ઘણી ધોંધલ માં અને તિખ્ખાને રોકાયેલો હતો. તેનાં ઘેરમાં ચંપીન ની બાટલીઓ, આઈસ્ક્રીમનાં ટબો, અને મેવા તથા મુરખા ના રોપળા ને કંદિયા આવીને પડ્યા હતા. અલબત્ત ચંપીન ઘણો ઉંચો અને મોખો તે હોખન નહીં—કાંકે ૭૫ થી ૧૫૦ રૂપિયે દુનનેક ચંપીન પોતાના દોસ્તોને ખાવા નેટલા પેસી પાસે પૈસા નહીં હતા. તેપણ ૬૦ રૂપિયે ડુનનેક ચંપીન ખાવેલો હતો; અને સાંજના ૬ વાગે ખિસિસ ફરામરોજને ત્યાંથી પાછો ફર્યા પછી તે આ સમયે અસખાળ જોવા ઉપર પોતાનાં મન સાથે મગરૂરી લેવામાં રોકાયેલો હતો.

પેસીના મોરડાએ અજા શોખથી શણગારેલા હતા. બધી ઉમદા ને ઉત્તી ચીજો પેસીને પસંદ હતી. જોવા તેના પેહરવાસ જંગલોસાહી હતા તેવું નેતું રેહવાણ પણ ઈંગ્લેન્ડનાહી હતું—એટલે કે આપણું ઈંગ્લેન્ડ નહીં પણ અડધું ઈંગ્લેન્ડ, અડધું પારસી જેમ વાંદર નકલવાણું હતું. તેના પોશાક, કોટ ને પાટલન સાથે માથે પાથરીયી એક મેહલના છાપડામાં બેડું ધાણું બાંધ્યું હોય તેના જોવા લાગતો હતો. તેના પેહરવાસ પ્રખાણેન તેના રેહ વાસ હતો—અને તેપણ તે તમામ નરમ અને નાખુલ હતો. નરમ માલીયા, નરમ સોફા, નરમ મુરસીઓ, નરમ રમરચીડું, નરમ ગાલો, નરમ રંગો, નરમ રોશની સમયે નરમ નરમ પણ સમયે અતિ ભપકાદાર હતું.

“મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાનાં બી. એ. ઈત્યાદી, ઈત્યાદી” આ વાર્તામાં હવે પછી અગત્યનો ભાગ બજાયે

છે, માટે તેની થોડીક તવારીખ આપણે જાણવી જોઈએ. તે યાણમાં જનમ્યા અને વસતો હતો ત્યારે તેની મગરૂર મા માણકબાઈ—તેજ માતા કે જેણે પોતાના એક દીકરા ભીષીને જાતી મગરૂરીના પછી બીજા મેટા પેસીને ફિસ્થાની ના શોખના વારસા આપ્યા હતા—તેણીએ પેસીને આરિસ્ટર કરવા ચાહ્યો હતો. પણ તેના શિખવા ભણવાના વાખા હતા. સેંટ માઈકલ કાલેજમાં તે મારકુટે થોડુંક શિખ્યો અને મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં તે થયે વર્ષે બી. એ. દાખલ પસાર થયો, પણ એ તમે તેની સાથે ઈંગ્લેન્ડમાં વાત કરો તો તમે અચરત થાવો કે એ બી. એ. ની મુશ્કેલ ડીગ્રી કેમ મેળવી શક્યો હશે? ભીષી ભરભરિયાની ભાષા માં બોલીયે તો “માધમાં વેહેરને થુલું ભરેલું હતું” —તેનાં “મગરૂરમાં થુપવારના વાખા હતા” —તેનામાં “ઈંગ્લેન્ડના મારામાર હતા” —ભીષી તો ચોક્કસ જાનતો હતો અને દારાશાનાની પીરોજ આગળ થણીવાર બોલી પણ રહ્યો હતો કે “પેસી પરીક્ષામાં કાપી કરીને એટલે કે ચોરો કરીને પાસ થયો હશે.”

ગમે તેમની પેસી પાસ થયો એટલે તેની જા મુશી થઈ, પણ તે એટલે બધે વર્ષે પસાર થયો કે આરિસ્ટર થવાને તેને બીજાં કેટલાં વર્ષે જોઈશે તે એક મોટો સવાલ થઈ પડ્યો. તેની જા પાસે ખાનદાન અને પેસાની મગરૂરી થણી હતી પણ ખુદ પૈસા નહીં હતા, ત્યારે કોઈએ તેને કહ્યું હતું કે વિલાત મોકલ્યા વગરની તેના દીકરો આરિસ્ટર થઈ શકશે—એટલે કે મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાંના પારાને અભ્યાસ કરી એલ. એલ. બી. ની પદવી મેળવી શકશે અને પછી હાઈ કોર્ટમાં ચોક્કસ વર્ષની રત્ન ભરી “આડ વોકેટ” થઈ શકશે, કે જ, તેની માતા બોલેમાં “બાલિસ્ટરપણ” હતું. માટે પેસીને બી. એ. થવા પછી મુંબઈના આરિસ્ટર થવા ઉપર તેની માએ રાખ્યો પણ તે કોઈક વર્ષ ઉપર વધી નિકલી ગયાં, તેની કરજદાર માતા પાસે વધુ કરજ કરાવીને અપ્રમાસને માલને કેટલાક હજાર રૂપીયાની થૂલ કીધી—પણ, કોણ જાણે, કાપી કરીને ચોરીથી પસાર થવાની તક નહીં મળી કે થું, માટે આપણા પંડિત “મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાના બી. એ. ઈલાહી, ઈલાહી” થી એલ. એલ. બી. ની પરીક્ષા વરીક આપી શકાઈ નહીં. તેણે અતે આરિસ્ટર થવાના વિચાર માડી વાલ્યો, તેની માએ વધુ પૈસા મોકલવાના માડી વાલ્યા અને “મીઠો પેસતનશાહ બી. એ. ઈલાહી, ઈલાહી” મુંબઈમાંના દામ પડ્યા.

તેનાં નામ સાથ એ “ઈલાહી, ઈલાહી” થી બીજા કેટલાક ખેતાઓની જાવત ઇમાણી આપેછે તે કોઈ કહી શકતું નહીં હતું. ભીષી ભરભરિયા ભડભડ કહી આપતો હતો કે જ્યારે “કોઈ પાસે એકલાબધા ખેતાઓ હોય કે બધાં લખતાં થયું લખાણ થઈ જાય ત્યારે ટૂંકમાં પતાવવા “ઈલાહી, ઈલાહી, કરી લખવામાં આવેછે, પણ પેસીલાઈ પાસે એકલાબધા ખેતાઓ કાણ હશે કે જેથી તે અખ જાવત માં માડી વાજવાની લોંબકી ખતાવતો હશે? બીજાએ થણા ખેતાઓ થઈ જવાને લીધે “ઈલાહી, ઈલાહી” લખેછે

પણ આ પેસી તો પાસે કરા ખેતાખ નહીં મળે તેને થણા કરી ખતાવવા માટે પોતે “ઈલાહી, ઈલાહી” થયોછે.”

અને એ રીતે “મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાના બી. એ. ઈલાહી, ઈલાહી” મુંબઈને રહેવાથી થઈ પડ્યો. એટલા અચરસમાં એક માનીયા અને કવિ લખનાર દાખલ હોમી દારાશાનાની કીર્તિ એટલી બધી વધી ગઈ કે પેસીથી જ્યારે કાંઈ નહીં વધતું ત્યારે તેણેબી જાહેર લખનાર થવા ગયું અને તેને જાહેર મંડળીમાં જાન સાથ વસવા અને બપોથી બેળાવાતું ભાવી આવ્યું. તેણે સારે સારે ફેકાણે પોતાની જોળખાણ વધારી અને મોટા લોકોમાં માયાં માર્યાં. પણ તેમ કરવા માટે ભપકાથી રહેલું જોઈએ અને સારી પેઠે પૈસા ખરમવા જોઈએ—એ સર્વ કોઈ જે મંડળીમાં કરવા મળે છે તેના કડવો અનુભવ છે, પછી તેની પાસે કાહરૂણેના ખબરો કાં નહીં હોય? પણ પેસી પાસે એકતા પૈસા નહીં હતા, અને બીજું તો પૈસા નહીં હોય ત્યારે લોકો આંટ ઉપર રહી શકેછે તે આંટ તો તેની પાસે મુલક નહીં હતી. જેમ થણાં જણ અચરત થતા કે તે શિખેલો કાંઈ નથી ને તોપણ વિદ્વાન કેમ થયો? તેમ જાણા જણની આ પણ એક અચરતી હતી કે તેની પાસે પૈસા કાંઈ નથી તોપણ તે આટલો ભપકો કેમ રાખી શકેછે?

તેના રુહલા જવાના પણ દિવાલિયા કાપસ મામા તેને માટે વર્ષમાં એકવાર—પોતાની પાસે પૈસા હોય ત્યારે—કાંઈ વર્ષે રકમ મોકલતા હતા; અથવા તેની જા છ મહીને કે વર્ષે કોઈ સેવસાન—કાંઈ પાંચ પંચરની નોટ—બીડતી, તે “મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાનાં બી. એ. ઈલાહી, ઈલાહી” ની મુખ્ય કમાણી ધમાણી હતી. તે ઉપરાંત તેના લખવાના થંધામાં કોઈ એ મહીને પચીસ તો કોઈ છ મહીને પચાસ એક છુટક રકમો તેને મળતી હતી. તેણે પેહલાં કવિતામાં કાંઈ હાથ અજમાયો તેમાં તો તેની હાંસી થઈ હતી. આજ કાલ નિશાળિયાઓ કવિ થઈ નિકલેછે, તેમાં એ એક હતા.

પણ વર્તમાન પત્રોમાં પેસીનાં લખાણ વધારે લખતાં, છપાતાં અને વંચાતાં હતાં—કાંકે થણાંક વર્તમાનપત્રોને મુક્ત ના લખનારાઓ જોઈએ. તેઓ પોતાના લખનારાઓને કાંઈ લુભકો આપી શકતા નથી, માટે જે કાંઈ મળી આવે તેનાથી ભરતિયું કરેછે. તેમ જોતાં પેસીનાં લખાણ પત્રોમાં વધારે છપાયાથી અને તેનાં નામ મુજબ છપાયાથી તેનું નામ થોડું થયું જાણીયું થયું હતું. વળી તેના ઇનસાફને માટે એટલું તો કેહવું જોઈએ કે પેસીનું લખાણ કાંઈ છેક કંગાલ તો નહીં હતું. તેનામાં કુદરતી પ્રેરણા કે જાતીયુદ્ધિ કાંઈ નહીં હતી, પણ તેણે લખવાને માલવેશ પાડાથી થોડા વખતમાં તકરારી લખાણે દિકા સહીત લખવાના હુજરની કળ તેના હાથમાં આવી ગઈ હતી, અને સારી કેસરત પાડાથી તેનું લખાણ બીજા કંગાળ છુટકલિયાઓ કરતાં જરાવરતિ મહત્ત્વ હતું.

પણ વર્તમાનપત્રોના જાહેર લખનાર દાખલના જુખરી થંધામાંથી મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાના બી. એ. ઈલાહી ઈલાહીને કાંઈ પૈસાની ખાણ હાથ લાગી શકે

નહી. તેનો છેલો એક ઉપાય નાટકમાં રહ્યો હતા. નાટકનાં લખાણમાં થોડી ઘણી કમાણીને રસ્તો મળે છે— નાટક કરનારાઓ નાટક વેચાતા લઈ શકે છે તેનું દાખ મળે છે, અને વળી નાટક ધખાયાથી તે થોડો ઘણો ખર્ચ તો તેના પૈસા મળે છે તે જીદ. અલબત્ત એ આવક કાંઈ મોટી નથી, પણ યુગ્યુગ્યુ ગુજરાતમાં કદાચ કોઈ ટકી રહેવા માટે તો તે બની શકે છે. સારા લખનારાઓ—હોમી દારા શાન્નાઓ સરખાની તો અહીં વાત નથી. હોમી કેવો ફેરફાર લખનાર થયો છે તે આપણે આગળ જોઈએ. પણ તેની એ ફેરફાર તો એક ચુંનદા ઈંગ્લેજ લખનાર દાખલની છે. ગુજરાતી લખાણમાં, ભીષા ભરભરિયા કહે છે કે “કાંઈ કાંઈ કાણડાવા નથી.” હોમી તો ગુજરાતીના પણ એક નામીકા લખનાર હતા—પણ તે ગુજરાતીમાં આજુ લખતો નહીં હતા કાંકે તેમાં કાંઈ આજુ વળવું નહીં હતું—પણ પેસી ઈંગ્લેજ લખાણમાં તો પોતાની બી. એ. ની પદવી છતાં ભરભરિયા હતા.

પેસીએ ત્યારે ઘણાક ગુજરાતી નાટકો લખ્યા હતા, અને તે વળી સાધારણ તમાશાગીર લોકને થોડા ઘણા ગમ્યા હતા—લોકોને ગમે કે નહીં ગમે પણ વર્તમાનપત્રોમાં પેસીના લાગવગથી તેના નાટકોનાં માખણિયાં વખાણો વધારે થયાં હતાં. સારો નરસો ખાલ પિછાણવાની લોકોમાં શક્તિ ઘણી કમતર છે—થોડાક થીથી થાયા, કાંઈ હસવાના ભાટકા, કાંઈ કંગાલ રાગડા, કાંઈ થોડાક ભારી મોલોના નયો ને થોડીક ભપકાદાર શિખામણ હોય એટલે સાધારણ લોકો ખુશી થાય છે. લખાણની નમક, શબ્દ રચનાની ભારીકી, વિચારોની ઉંડાઈ, ભેદી ભાષા, ટિકા અને ટંકારનું તિસુલપણું, લાજુ પડતા મોલો એ સઘળું તપાસવાની સાધારણ લોકોમાં શક્તિ મોટી, એટલે પેસીના નાટકમાં એ સઘળી ખુબીઓ નહીં છતાં તે કોઈને લાગતી નહીં હતી. સઘળું પસાર થયું હતું—વર્તમાનપત્રોની ભાડુતી તારીફથી તે વધારે પસાર થયું હતું.

એ પ્રમાણે ત્યારે આન્—મિસિસ ફ્રાન્સોની “દી પાર્ટી” વાળી તથા “હૅરિયન મેડ” વાળી રાત્રે ગેટી થિયેટરમાં પેસીના નવો નાટક “ગલબ નંદા” થવાનો હતો, માટે પેસી આન્ તેની ગડબડમાં હતા—નાટકનીજ નહીં, પણ નાટક થઈ રહ્યા પછી પોતાના માખણિયા મિત્રો ને મધરાતની ચંપીન પાટી આપવાની આન્ તેની ગડબડ હતી.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

પેસીને પગે વળગેલી પીડાઓ.

સાંજ સુધી તો પેસી સારી પેઠે હતા. સાંજે ઘીવાની વખતે તે મિસિસ ફ્રાન્સોનનું હૅરિયન વાળું સાંભળી આંચી ત્યાંસુધી તો ખુશ, ઉલટમંદ, ઉત્તેજાવર હતા.

પણ ત્યાર પછી તેનો જીવ બિગડી આવ્યો, આન્ની ખુશાલીની રાત્રે ખાટો થઈ આવ્યો.

સાંજનો ટપાલ આવ્યા પછીજ તેમ થયું. તે છેલા ટપાલમાં બે કાગળ ખચ્યા, જે ખચીત ખુશ ખચરીના

નહીં હતા. તે વાંચીને પેસીના ચેહરા ઉપર કાંઈ ગુચવાડાનો ધાતકી ધુનરો ચઢી આવ્યો.

એ બેહુ કાગળો તેણે અક્ષર ઉપરથી પારખ્યા. એક કાગળ—તેના એક બાણીના માગનારાના હાથનો હતો. બીજો કાગળ તેની બાપડી આલીને હાથનો હતો, અને તે ઉપર “તાકીદનો છે” એમ માર્ક કરેલું હતું.

પેસી ઘણી જીવાનીમાં પરણ્યો હતો. રળતો કમાતો થયો નહીં, હજુ તો બી. એ. ઈલાદી, ઈલાદી થયો નહીં, હજુ તો પુરો પચીસ વર્ષનો પણ થયો નહીં, તે અગાઉ પરણીને અચરવાલ થઈ ગયો. તે પોતાની બાપડીની ખુબીમાં ખુબી ખુબસુરતી ઉપર લોભાઈને પરણ્યો હતો. તે કુમારીકા કખાણી પાસેનાં ભીખડી માનના એક દારૂવાળાની દીકરી હતી. આલીને પેસીએ બે ચારવાર થાણાનાં સ્ટેશન ઉપર આવતી નતી દીકરી હતી અને તેના રૂપાણા ચેહરાની નખરાંભાજ નાજુકી ઉપર એકદમ મોહિત થઈને ઉતાવળમાં તેને પરણી પડ્યો. તેનાં ખાનદાનનું નામ સારું હતું એટલે આલીનાં માખાપે પેસીના કોઈ બીજા શુભો તરફ જોયું નહો. આલીની ખુબસુરતીને ખાહર ખીલતો હતો—એટલે પેસીએ તેણીની કેળવણી યા તેના બીજા શુભો તરફ જોયું નહીં. પેસી પોતાની પરણેતરને પાળવા અચકત હતો અને આલી કશી પણ કેળવણી પામેલી નહીં હતી, તે છતાં બેહુ એકેકને “પસંદ કરીને” પરણ્યાં અને તેમને બચ્ચાં પણ થયાં હતાં.

પણ મુબંદમાં પેસી પોતાની બાપડી સાથે રહેતો નથી—બલકે તે પરણેલાએ એમ મુબંદના આગા લોકો બહુતા પણ નથી. એતો તેના ભરભરિયા ભાઈ ભીષાએ એક દાહડે ભરભરિયાશમાં ભાંગેરો વાટી દીધા, કે બપોરે તેની આલીની અખર ધુકી હતી. જો કોઈ પેસીને ધુકતા કે “તમે પરણેલા છો કે?” તેનો તે ઘણી આનાકાનીથી જવાબ દેતો—કુદમાં તેને પોતાની બૈરી વિષે વાત કરવા ગમતી નથી એવું તે બતાવતો હતો. તે મુબંદની વધારે સુંદર પરીચોને જોઈ અંજાઈ ગયો. હતાં અને ગેહરી નાનનીનો આગળ તેની ગામરિયણ બાપડી તેને ભાવતી નહીં હતી. તે કાંઈ ઈંગ્લેજ ભણેલી નહીં હતી. કલ્યાણીના પારસીઓ મરાઠી બોલી બોલે છે, માટે આલી ગુજરાતી જાણતી નહીં હતી તેટલું મરાઠી બોલતી હતી—તોપણ ગુજરાતી લખતાં વાંચતાં જાણેલી હતી. આજાં પરણી એટલે પેસીનાં કપાણે સદાની મેંડી, માટે તેણે પોતાની બાપડીને તજ દીધી નહીં હતી. તે બાપડી નાખુકેર નવા માગતોજ નથી. પણ બાપડી છોકરાં તેના ઉપર એક ભારી મોજે થઈ પડ્યાં હતાં, માટે તેણે તેઓને દૂર રાખ્યાં હતાં; એટલે અર્ચ પછેા બચ્ચો હતો, પગે વળગેલી એક પીડા વાળી હતી અને કાસર ટલી ગઈ હતી. અચરને પેસી પાસે પાખ બે લાખની પુંજ હોત તો તે બાપડી છોકરાં સાથે ભપકાથી રહેત, પણ તે તેવો પુંજ વાગે થાપ ત્યાંસુધી બાપડી છોકરાંને પોતાની સાથે રાખવાનું તેણે મુલતવી રાખ્યું હતું.

આલી પોતાના બાપને ઘેર પોતાનાં બચ્ચાંઓ સાથે પોતાનાં ગામડાંમાં પડી પડી સમજદા કરતી હતી—અને “મી

પેસતનશાહ મેહરમુસાના બી. એ. ઇત્યાદી, ઇત્યાદી," શેહરમાં જ એકલા પડીને એકલી મોજ કરતા હતા. બિચારી આલી નાં ખાખાપ ખરી ગયાં અને તેનું કોઈ રહ્યું નહીં હતું— તોપણ તેને પોતાના શેહરી અને શેઠિયા વર પાસે આવવા નો હુકમ નહીં હતો. પેસીને મુબઈમાં બૈરાની સંગત ક્યાં બોલી હતી? સાથે લઈને ફરવા હરવા તથા મંડળી માં બેળાવા માટે બીજાં બૈરાં ઘણાં હતાં. આજના "સુધરેલા જમાના" માં પોતાની બાપડીઓ પોતાનાં ઘેરમાં એકલી ઝૂરી ઝરે અને પોતે બીજાઓની બાપડીઓ સાથે ફરવા હરવાના મોજ શોખ કરે એવા "શિખેલા સુધરેલાઓ" પારસીઓમાં ઘણા વધી પડયાછે. પેસી તેઓમાંનો એક હતો.

બિચારી આલી સહુરીવાળી હતી, તેથીજ આજ માનડાંમાં પડીને એકલી જુઆ કરતી હતી. એ તો પેસીનાં સારાં નસીબ કે તેને આવી ધીરજવાળી અને ખમનારી એક મામડિપણ બાપડી મળી હતી, બાકી જે કોઈ શેહરી "સુધરેલી" સાથે તે પરણ્યા હોત કની તો તે અત્યાર અગાઉનો પેસીને પરણવાનો સ્વાદ ચખાડી રહી હોત. પણ આલી આજ ફેટલાં વર્ષો ઝૂરી ઝરે? હવે તે નાસખર થવા માડી હતી. તે બડબડતી અને ફરિયાદ કરતી હતી. પેસી તેને ભીમરડીમાં છેલ્લો મલ્લો ત્યારે તે ઘણું રડી ટટલી હતી, તેણે ઘણું કહ્યો કીધો હતો, મામડાંમાં રહેવા માટે પણ પૈસા ટકા ખાખા હતા, અને તેની સાથે શેહરમાં જ શેહરી જીંદગીમાં ભાગ માળ્યો હતો. પેસી તેને સખારો આપ્યા કરતો હતો, પણ ધીરજની બી હદ હોયછે. પછવાડેથી આલી એકલી અધીરી યદ કે એક વખત પોતાનાં બચ્ચાં સાથે અચનુચ મુબઈ આવીને પોતાના વરને ત્યાં પડવાની ઘણી ધમકીઓ આપી રહી હતી.

અને આજે ટપાલમાં આવેલો "તાકીદનો કાગળ" તેમાંની એક ધમકીનો હતો—પાલી ધમકીનોજ નહીં પણ તે ધમકી બરેખર બળવાનો કાગળ હતો. પોતાની બાપડીના અક્ષર ઓળખતાં વારજ પેસીએ તે ગભરાઈને ઉઠેલી વાંચ્યો અને વાંચતાં વારજ તે ફાળ ખાઈને પોતાની ખુરશી ઉપર ફસડાઈ પડ્યો. અગરને તેને કોઈએ ભેળાંમાં એક ફટકો માર્યો હોત તોભી તે એટલો ગભરાઈ નહીં તેવો એક સખત ગોદો તેની બાપડીના આ કાગળે તેને લગડયો.

અને આલી શું લખેછે? ટકાંબંધ કહીશું. આલીએ લખ્યું કે હું મારાં બચ્ચાંઓ સાથે મહીનાના મહીના, વર્ષનાં વર્ષો અહીં મામડાંમાં ઝૂરતાં ઝૂરતાં ફેટાલી મઠ છું. બચ્ચાં કેળવણી વગર થયેલ ધઈ જાયછે. તમે આજે તેડાંઉં, કાલે તેડાંઉં, આં મહીને તેડાંઉં, આવતે વર્ષ તેડાંઉં, એમ ભરૂસા આપ્યા કરોછો, પણ તમારા મોઝા વાપડાઓ ઉપરથી મારો વિશ્વાસ તદન ઉઠી ગયોછે. તમે અને તેડાવતા નથીજ, તો હવે મેં મારી મેળે આવવા નો ફરાવ કીધોછે. મેં ઘેર બંધ કીધુંછે, સામણ વેચી નાખ્યોછે, અને આજને આજ હું મારાં બચ્ચાંને લઈને નિકલી પડુંછું. આજે હું ભીમરડીની નિકલીશ, તે શત

કલ્યાણીમાં કાહાડીશ, અને કાલે બપોરની જેનમાં છોકરાં સાથે કલ્યાણીથી ઉપડીશ તે કાલ સાંભળના જ વાગતે મુબઈ આવીશ. મારે કાલે જ વાગતે મને બોરીબંદરનાં સ્ટેશન ઉપર મળજી તમે નહીં મળશો તો ફિકર નહીં. તમે નહીં મળશો તો હું ભાડેની ગાડીફરને મારાં છોકરાં સાથે તમારે ઘેર આવીશ, અથવા આવતી આવીશ, કાંકે તમારું ઘેર બોરીબંદરનાં સ્ટેશનથી દૂર નથી. તમે ઘેરમાં નહીં હશો તો તમે જ્યાં હશો ત્યાં તમાને શોધી કાહાડીશ.

પણ વળી આ કાગળમાં આવેલી એક છેલી ચેતવણી વધારે ચોકાવનારી હતી કે "તમે કાગળનો જવાબ લખતા ના, કાંકે હું તો નિકલી પડુંછું, અને જવાબ મને મળી શકવાનો નથી. પાછો તારખી કરતા ના, કાંકે તાર આફ્રીસમાં મેં ખબર આપીકે કે મારે મારે ગમે એવો તાર આવે તોપણ તે લાવવો નહીં."

"શીં પેસતનશાહ મેહરમુસાનાં બી. એ. ઇત્યાદી, ઇત્યાદી" ને મારે આ તે કેવી ખબર! હવે ફરવું 'શું'? આલી અભણ, અમતી, ને હુબતી હતી. તે કાલે આવવા માગેછે તો જરૂર આવવાની, ને બચ્ચાં સાથે આવીને પડશે તો પછી શું થશે? તેને ક્યાં રાખશે? અને કેમ રાખશે? અને પછી મોજમજાઓનું શું થશે? પાર્ટી ને પાર્ટીઓનું શું થશે? તેઓનું પેટ ક્યાંથી ભરશે? હોસ્તો શું કેહશે?

વખત વહી ગયો તે પેસીને આ ગભરાટમાં જણા મોખી નહીં. તે એટલી ભાણુ ભણુ કે તેના કીમતી "બાલમ બંદા" નો નાટકમાં જવાનો વખત થઈ ગયો તેની તેને યાદ રહી નહીં, અને ચાકરે આવીને યાદ આપી ત્યારે તેણે નાટકમાં જવાની દરકાર પણ કીધી નહીં. તેણે ચાકરને ધમકાવીને પોતાની આગળથી કાહાડી મેળી. ચાકર અચરતીથી વિચારમાં પડ્યો કે શેઠને આજે એકએક શું થયું?

પણ સાંભળા ટપાળમાં આ એકજ કાગળ આપ્યો નથી. બીજો કાગળ તેણે ફૂકડી ચટકીને ઉતાવલમાં ઉઠેલ્યો તો તેમાં એક માગનારે પેસી ઉપરના પોતાનાં લેહણનો તાખડતોખનો તકાલે કીધેલો હતો— "જો ચોવીસ કલાકમાં તમે મારા રૂપીયા ભરી નહીં રેશો તો હું એકદમ ફરિયાદી માડીશ" તે માગનારે લખ્યું હતું. આ ફરજ ૧૦૦ રૂપીયાનું હતું પણ "શીં પેસતનશાહ મેહરમુસાના બી. એ. ઇત્યાદી, ઇત્યાદી" નાં ગબવામાં ૧૦૦ રોહડિયાની નહીં હતાં. આજની ચંપીન પાર્ટીનો સામણ ઉધાર મંગાવ્યો હતો. "નિર" પત્રમાં પોતે કાંઈ લખાણ કરવા મારે સેબ પગાર મળતો હતો તે તો ખચકાઈ ગયો હતો.

આ તો મેં પીડા પેસીને પળવળી. એક તો કાલે આલી આવીને અડ્યો તેનો અર્થ કે, અને તેમાં આ માગનારને રૂ૧૦૦ એકદમ આપવાના તે તો જુદા.

પણ પૈસા હોય ક્યા બાપના કે પેસી પગાર કરે? આજે તેના કાંકો માણકશાહ મેહરમુસાના મુબઈ આવેલો સાંભળી પેસીએ રૂ૫૦ ઉઠીકા મંગાવ્યા, ત્યાંથી નાનો જવાબ આપ્યો એટલુંજ નહીં પણ કાકાએ કેહવડાવ્યું કે "આજે અને રૂપીયા બેઠતા હતા તે મેં બહોળીશાહ જંગમાર

વાળાને ત્યાંથી રૂપિયા સાડી યાસોના એક મંગાવીને લખ્યા, પણ વળી તેજ આફ્રીસમાં એરલીઅ રકમના મારે નામના એક બીજો એક ચોરાયેલ, તેથી હું સામે યાસલીમાં આવી મરણોઈ કેરખેને તે રૂપિયા મને ભરી આપવા પડે." એવી ગરીબીના વખતમાં વળી આવી કયાં આવીને પડવા માગે છે ?

"રાત આવી મેડ થઈ છે." પેસી સુતામાં સુતા માં તેને ગાળો દેવા પડયો, અને જે લાયા તે મંડળીમાં વાપરતાં લબવાયે તે પોતાનાં મનમાં વાપરવા પડયો. "એ રાત આવે તો ખરી, પેલેલાં તો રેશન ઉપરના રાતનાં માથાંમાં એક સુકી ખારીને કોઠું રંગી નાખું. રાત અમલ, એબિયલ, કંગાલ, મેલી, કુવડ, ગામડીયલુ બાપડી, ને કેળવણી વગરનાં ત્રણ છેકરો. બાપરે ! રાત આવીને પડશે તો હું શું કરીશ ?"

પાસેન દારૂના વ્હાસ પડેલાં હતાં, તેમાં પોતાને ગમ મારવા એક આંડીનું વ્હાસ ભરીને પેસી પાણી સાથે ઝોડી ગયો અને તેથી તેનું મગજ વધારે ફરવા લાગ્યું.

એજ વખતે બાહાર કાંઈ ગરબડ સંભળાઈ અને "શેઠ, તમારા ભાઈ ભીખાઈ આવ્યા" એમ માકર ખખર લાચો.

"વળી એ પીડા કયાંથી આવી ?" પેસી બડબડયો, પણ ભીખો ભરભરિયા કાંઈ બાહાર ખોટી ધાપ, અગત્ય કરીને પોતાના સંગા ભાઈને ત્યાં માકર કેહવા બધ ત્યાં સુધી પોતે બાહાર ઉઠો રહે તેમાંના માણસ નહી હોતો.

તે માકરની સાથેજ અંદર આવ્યો અને પેસી તેને કથો આવકાર દેવાને બદલે જેમ બે કુનાં એકેકને ધુરકે તેમ તે પોતાના ભોખા ભાઈને ધુરકવા લાગ્યો. પેસીને પોતાને જીવવું ભારી પડતું હતું, તેમાં વળી આ ગરીબડા ભાઈની વેડ તેને ભારી લાગતી હતી. ભીખો પેસીના વડો ભાઈ હતો, પણ એવા વડા ભાઈથી નાના ભાઈની આવજ રૂ ? એક કામત કલાઈ, રખડતા ભીખારી, પોંદ મપાનામાં રહેનારો અને વળી પોતાની ગરીબાઈને માટે ફિરયાદી મારનારો, તે પેસી જેવા આવજદાર અને ઈસ્કી તથા મંડળીમાં ફરનાર અને બૈરાંઓમાં બેસનારને કેમ ભાવે ! ભીખો પોતાના ભાઈને ત્યાં આવે પેલેલેલેલોજ આવ્યો ; અને ઝોરડાએના લખકા તથા દોલત, મોજ, સુખ અને આરામની ધધાણીએ નેઈને પેલેલાં તો પોતાના ભાઈને ઘણી સુખી હાલતમાં વિચારીને ખુશી થયો.

"કેમ ઈકરી, પેસી, કેમ છે ?" આવતાંનીવાર ભીખાએ છુટથી હાંકે ખારી પોતાના ભાઈને શેઠેડ કરવા લાંબો હાથ આપ્યો. પણ પેસીએ પાછો હાથ આપવાને બદલે એક થંડી આંગલી આપી અને ભીખાને બેસવાની કહ્યું નહી. પણ તેથી કાંઈ ભીખો બેઠા વિના નહી રહ્યો. તે કઠણ વગરન એક નરમ ખખમલની ખુરશી ઉપર થંડે કબેજે અદેલીને બેઠો.

પણ ભીખો તો "મીઠ પેસ્ટનશાહ મેહુરસુતાનાં બી. એ. ઈત્યાદી, ઈત્યાદી" ને માટે વધારે મોહકાણુના સમાચાર લાચો હતો, માટે ભીખા ભરભરિયાનું આવજવું પેસી ને વધારે અમલગતવું થઈ પડ્યું.

તે શું સમાચાર હતા ? આપણ બીજાં પ્રકરણમાં નેઈયું.

પ્રવાહી અને હવાઈ પદાર્થોમાં ગરમી કેવી રીતે ફેલાય છે ?

જેમ એક આદમીઓનાં ડોળાંને પાસે પાસે ઉભાં રાખી દોરડાં વડે મળ્યુત બાંધી લીધાં હોય અને તેથી તેઓથી એક છેડેથી બીજે છેડે જવાય નહી તેજ પ્રમાણે નક્કર પદાર્થની પણ બનાવટ એવી છે કે જે જણાં રમકણો નો તે બનેલોછે તે રમકણો એક એવી શક્તિથી એક એકની સાથે જોડાયલી છે કે ગમે એવી ગરમી લગાડયે અને તેનાં રમકણોમાં ગમે એવી જોડમાં હાલચાલ ધાપ તોપણ તે મીઠનાં રમકણો એક છેડેનાં હોય તે બીજે છેડે નઈ થકે નહી. જો એક લોટાંના સળીયાને ગરમ કરશું તો ગમે એવી ગરમી છતાં તેના એક છેડેનાં રમકણો બીજે છેડે આવે નહી.

પણ હવે પ્રવાહી પદાર્થમાં તો એથી ઉત્કૃષ્ટ બનેછે. જે રમકણોના પ્રવાહી પદાર્થ બનેછે તેમાં પણ ઉપલી શક્તિ હોયછે પણ પ્રવાહીમાં તે થોડી હોવાને લીધે તેનાં રમકણો ગરમી લાગતાંવાર ઉપર નીચે દોડતાં ફરેછે. જો તમે એક વાસણમાં થોડુંક પાણી લઈ તેને નીચેથી ગરમી લગાડશો તો જેવી પાણીનાં નીચલાં રમકણોને ગરમી લાગશે કે તરતજ તેમાં હાલચાલ થઈ તે સેહન હલકાં થશે અને ધીમે ધીમે સપાટી ઉપર આવતાં જશે, અને તેજ વખતે ઉપરનું પાણી જે હજ ઠંડું છે તેનાં રમકણો વધુ ભારી હોવાથી નીચે નઈ તેની જગ્યા કરશે. ટુકડાં આ પ્રમાણે ન્યાં સુધી આવયે પાણીને ગરમ કરશું ત્યાંસુધી પ્રયાજ કરશે અને ઉપરનું ઠંડું પાણી નીચે જશે અને નીચેનું જે ગરમ થતું જશે તે ઉપર આવવડું જશે. આ કારણેને લીધે જ્યારે પાણી ગરમ થાય ત્યારે ઉપરનું થોડું ને નીચેનું ઘણું ગરમ થવાને બદલે બધું ઘણું કરીને સરખું જ થાયછે.

હવે જેમ થંડો પ્રવાહી પદાર્થ ગરમ થાયછે ત્યારે ઉપરનું નીચે આવતી નીચેનું ઉપર જાયછે તેજ પ્રમાણે ગરમ પ્રવાહી ઠંડો પડેછે ત્યારે પણ થાયછે. જેનું આપણે પાણીનું તપીયું ચુલા ઉપરથી ઉતારી તેને ઠંડું પડવા સુધે તેવું જ તેમાં પાણી ઉપરનું નીચે નીચે ઉપર આવજતવ કરવા માંડેછે. જેવી પાણીની સપાટીને ઠંડી હવા લાગેછે કે તે સપાટી પરનાં રમકણો ઠંડાં પડી ભારી થાયછે ને તેથી તરતજ નીચે ઉતરવા માંડેછે અને તેની જગ્યાએ નીચલાં વધુ ગરમ ઉપર આવેછે અને એ પ્રમાણે પ્રવાહી ગરમ થાયછે ત્યારે કે ઠંડો પડેછે, ત્યારે તેનાં રમકણો ઉપર નીચે આવજતવ કરી તે રોહવાવા કરેછે.

એતો પાણીને નીચેથી ગરમી આપીને તેની વાત થઈ. પણ હવે આપણે નેઈએ કે જો પાણીને ઉપરથી ગરમી લગાડયે તોપણ તે સરખું જ ગરમ થાયછે કે નહી. આ અખખારો કરવા માટે એક વાસણમાં થોડુંક આઈસ લઈ તેનો લુકો કરી તેમાં થોડુંક મીઠું નાખો ને પછી એક પટલા કામની લાંબી નળી લઈ તેમાં થોડુંક પાણી નાખી તે નળી પેલાં આઈસવાળાં વાસણમાં સુકી નળીમાંનું

પાણી બંધાવા દેખો અને પછી તે નળી પાણીથી ભરી તેને દીવા ઉપર એવી રીતે વાંકી પકડો કે તેના ઉપરો છેડો દીવા ઉપર આવે ને પેટું પાણી ગરમ થાય. હવે જ્યારે આ પ્રમાણે આપણે નળીને ઉપરથી ગરમી લગાડ્યું ત્યારે કાંઈ પેટું નીચેનું પાણી ઉપર આવશે નહીં ને જ્યારે ઉપરનું પાણી દીવાની ગરમીથી આફ નીકળે એટલું બધું ગરમ થઈ જશે ત્યારે નીચે તો બંધાયું જ રહેશે.

આ ઉપરથી જણાય છે કે પ્રવાહી પદાર્થમાં યુક્તી લેવાનો યુગ્મ નથી એટલે તે ખેડ કંડકર છે પણ તેનાં રજકણોની રચણા એવી છે કે તેને ગરમી લાગતાં જ તે નક્કર પદાર્થનાં રજકણોની આફ એક છેડેનાં એક જ છેડે રહેતાં, નથી પણ ઉલ્લપાડલ થાય છે અને તેથી જ પ્રવાહી પદાર્થ એકસરખો જ ગરમ અને એકસરખો બધે ઠંડો માલમ પડે છે. જેમ પ્રવાહી પદાર્થ વધારે ઘાટો હોય છે તેમ તેમ તેમાંનાં રજકણો સહેલાઈથી ઉપર નીચે જઈ શકતાં નથી અને તેથી ઘાટો પદાર્થ સમજી જ્યાંએથી સરખો ગરમ કે ઠંડો થતો નથી. યુસાફરો આપણને કહે છે કે બળતા પવંતોમાંથી જે ગરમ ઝરાઓ વહે છે તે ઘણાંક વરસો સુધી ગરમ રહે છે. તેનું પણ કારણ એ જ કે તે પ્રવાહી ઘાટો હોય છે અને તેથી તેનાં રજકણો ઉપર નીચે આવવાનું કરી શકતા નથી અને તેથી જ્યારે તે ઠંડો પડે છે ત્યારે પણ ઉપરનું પડ ઠંડું પડી તેનું પડલું પડ ઉપર બંધાઈ રહે છે ને નીચેનું તો ગરમ જ રહે છે.

હવે હવાઈ પદાર્થોમાંનાં રજકણો પણ પ્રવાહીની આફ ઉપર નીચે જઈ શકે છે અને વળી તે પ્રવાહી કરતાં વધુ જલદીથી જાય છે, માટે હવાઈ પદાર્થની સરખામણી કરવા માટે થોડાંક આદમીઓને કમાનથી એક એકથી કોલસા બંધારે દુર રાખી બાંધે ને પછી તેઓને સાંકડી જગ્યામાં દાખીને બંધ કરીએ. હવે પેલાં આદમીઓને જે કમાનથી બાંધ્યા છે તે કમાનનાં જિરથી તેઓને જે સાંકડી જગ્યામાં બંધ કરીયાં છે તે જગ્યા જે નબળી હશે તો તેની દીવાલ ભાગી જઈ તેઓ એક એકથી દુર પાછા થશે તે જ પ્રમાણે ને એક બંધાર જગ્યામાં હવાઈ પદાર્થ ભરી તેને ગરમી લગાડ્યું તો તેનાં રજકણો એક એકથી ખસતાં જઈ જેમ જેમ ગરમી વધાર્યું તેમ તેમ વધુ જિર કરી જે જીનમાં તે પદાર્થને ભર્યું હશે તે જે નબળી હશે તો તેને ફાડી નાખશે.

ડાકરો કહે છે કે જો આપણને ઘર સ્વચ્છ હવા વાળાં રાખવા હોય તો બારીઓને છેક ઉપરથી ઉઘાડી રાખવી જોઈએ. કેમકે આપણે જે હવા આપણા દમ માંથી પાછી કાઢીએ છીએ તે તે વખતે ગરમ હોવાને લીધે ઉપર ચઢે છે અને જો તેને બાહર નીકળી જવા માટે ઉપરથી જગ્યા ન હોય તો તે પાછી ઠંડી પડી નીચે ઉતરે છે અને તે જ ખરાબ થયેલી હવા આપણાથી પાછી દમમાં લેવાય છે.

જેમ આપણે એક વખત દમમાં લીધેલી હવા ખરાબ થાય છે તે જ પ્રમાણે દીવા બળે છે ત્યારે પણ હવા ખરાબ

થાય છે. અને તે પણ ચીમનીને રસ્તેથી ઉપરથી બાહર નીકળી જાય છે અને તેની જગ્યાએ દીવા બળવા માટે બીજી સ્વચ્છ ઠંડી હવા નીચલાં આંધરાંઓમાંથી ચીમનીમાં દાખલ થાય છે. હવે જો આ પ્રમાણે નીચેથી સ્વચ્છ હવા આવવા માટે આંધરાં નહીં હોય તો દીવા બુજાઈ જાય છે. જો આપણે એક પોટાલી રકબીમાં સળગેલી ચીતબતી સુકી તે રકબીમાં પાણી નાખીએ ને પછી તે બળતી ચીતબતીની ઉપર એક મોટી નળી લાંકીએ તો જરાવારમાં બળતી ચીતબતી બળાવઈ જશે કેમકે નીચે પાણી હોવાને લીધે બતીને બળવા માટે સ્વચ્છ હવાનો માર્ગ નથી ને તેથી ઉપરની ખરાબ થયેલી હવા જ પાછી નીચે આવે છે અને તેથી બતી બુજાઈ જાય છે.

કેટલીક વખતે ગરમી હોવા છતાં આપણાં પગને જમીનપર ચુકતાં ઠંડી લાગે છે તેનું શું કારણ વાર ? એનું કારણ એ કે જેમ ચોરડામાંથી આપણે જે હવા દમ માંથી કાઢીએ છીએ તે ઉપર જઈ બારીના ઉપલા ભાગમાંથી બાહર નીકળી જાય છે તે જ બારણાંના નીચલા ભાગમાંથી ચોરડામાં બીજી ઠંડી સ્વચ્છ હવા દાખલ થાય છે અને તેથી નીચલી હવા ઠંડી હોવાને લીધે આપણા પગને નીચે ચુકતાં ઠંડી લાગે છે.

ગરમ રોશમાં જે જાતના કુકતા પવનને આપણે વેપારી પવન કહીએ છીએ તે ઉત્તર ગોળાર્ધમાં ઇશાણ યુગ્મ તરફથી અને દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં અગ્નિ યુગ્મ તરફથી કુકે છે અને તે પણ કુદરતમાં મોટા પાયા ઉપર બનતો આવો જ એક સર્વથી સરસ દાખલો છે.

વીધુવત્ર તરફના રોશમાં હમેશાં સુર્યનાં કીરણો સીધાં પડવાને લીધે ત્યાંની હવા ગરમ થઈ ઉપર ચઢી કરે છે અને તેથી તેની જગ્યાએ ઉત્તર અને દક્ષિણ તરફથી બીજી હવા પવનના અપાતાના આકારમાં આવે છે. એકે તે કાંઈ આપણને ઉત્તર કે દક્ષિણ તરફથી કુકતી જણાતી નથી કેમકે આપણી પૃથ્વી તે હમેશાં ગોળ ફરે છે. તોપણ ખરેખર તો એ પવન ઉત્તર દક્ષિણ ભણીથી જ આવે છે. હવે જ્યારે ઉત્તર દક્ષિણ ભણીથી પવન વીધુવત્ર ભણી જાય છે તે વેળાએ તે તરફથી જ હવા ગરમ થઈ ઉપર ચઢી તે પાછી ઉત્તર દક્ષિણ ભણી ફેલાઈ જાય છે ને પોતાની વારીએ પાછી વીધુવત્ર ભણી આવે છે. પણ પૃથ્વી પૂર્વ તરફ ફરતી હોવાને લીધે આ પવન ઉત્તર ગોળાર્ધમાં ઇશાણ યુગ્મ તરફથી અને દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં અગ્નિ યુગ્મ તરફથી આવતો માલમ પડે છે. આ જાતના પવન મોકસ વખતે દરિયામાં બહોળાને ઘણા મદદગાર થઈ પડતો હોવાથી તેને લોકો વેપારી પવન કહે છે. આ પવનથી કેય એફ યુડ હાપને રસ્તેથી બહોળા આજોલ્યા જાય છે અને કેપ હોર્નને રસ્તેથી પાછાં ફરે છે.

સીરીનબર્ગ ફ્રેન્કફર્ટ કંનાકર.

લડાઇ લાવે, માટે ક્રાન્સની વલણ કેવી છે તે વીશેની ખાતરી કરવાને તેણીએ પોતાના એલચીને લખ્યું. રાણી કેથેરા ઇને ઈંગ્રેજ એલચીને કંઈ પાકરો નવાબ નહી. આપો. એટલું જ કહ્યું કે “મેરીને અને ઈલીઝાબેથને મેહુને દોસ્તી થાય એવું હું માહું છું. હું તો મેહુની દોસ્ત છું. હું એક અમાલ બીજા માણુની પક્ષ તાણતી નથી.” પણ આ નવાબથી ઈલીઝાબેથની ખાતરી થઈ કે મેરીને રસ્તા માંથી ઈંગ્રેજ હુદમાં પકડવામાં આવશે તો ક્રાન્સ કંઈ વચ્ચે પડશે નહી.

હવે ઈલીઝાબેથે મેરીને પકડાવાની યુક્તિઓ રચી. પોતાના દરીયાઈ કાફલાપર હેકમ મોકલ્યો કે મેરીનાં વાહણો ન્યારે ઈંગલીશ દરીયામાંથી પસાર થામે ત્યારે પકડવાં. અને આ સઘલી દરીયાઈ લશ્કરની તૈયારીઓ ને માટે બાહુરથી તેણીએ એવું બાહુત કાહાડ્યું કે માંચી યાત્રો થયા વધી ગયાછે તેને પકડવાનાછે. જે વખતે મેરીનાં વાહણ ઈંગલીશ દરીયામાંથી પસાર થયાં તે વખતે એવો તો નજરો ધ્રુમસ વરસતો હતો, કે તેઓ દેખાયાં નહી અને ઈંગ્રેજ હુદમાંથી તેઓ સલામત પાસ થઈ ગયાં. ફક્ત એક વાહણ કે જેની આંદર મેરીના સરસામન હતો તે ઈંગ્રેજ કાફલાએ પકડ્યું. જે ધ્રુમસને લીધે એક વખત મેરીનો અમાલ થયો, તે બીજ વખતે થયી મુસકેલી અને ભયનું કારણ થઈ પડ્યું હતું, કેમકે ન્યારે મેરી ઉતરવાની તૈયારીમાં હતી, ત્યારેથી એવો જોરમાં ધ્રુમસ વરસતો કે વાહણના એક છેડાથી બીજે છેડે દેખાતો ન હતો, અને તેથી તે વાહણ નજર ખડકોની વચ્ચે નડું પડ્યું, બંધાથી તેને મુસકેલીથી ધ્રુમસ ખુલવા પછી કાહડ્યું.

મેરી આ સઘણો વખત ક્રાન્સ છોડી નવા માટે મોટી દીલગીરીમાં હતી. તેણીએ ક્રાન્સ છોડતી વખતની એક કવિતા ફ્રેન્ચ ભાષામાં જોડી હતી જેના થણ તર જુના ઈંગ્રેજમાંથી થયલાછે. મેરી સ્કોટલંડ આપ્યા પછી એક અમલાઈ સમાધાનીથી ગયું, પણ બીજ દરીવારને દીને કેયોલીક પંથ મુજબ ક્રીયા કરવામાં આવી, ત્યારે પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથવાળાઓએ નમસ્તું તુકાન મનાવ્યું. મેરીએ ગમે તે થાય તોપણ હાજરીના છેડા સુધી કેયોલીક રહેવાને કારણ કીધો હતો તેથી તેણીએ પોતાના મેહુલનાં ખાનગી દેવલમાં જ ક્રીયા કરાવી. મેરીના એક સાવકો ભાઈ અર્લ આફ મરે હતો તે જેકે પ્રોટેસ્ટન્ટ હતો, તોપણ તે દીવસે તે મેરીના અમાલને માટે દેવલના દરવાજા આગળ ઉભો રહ્યો અને લોકોને ઘણું ચાંત કીધાં. મેરીના એ ભાઈ સાવકો હતો અને તેણે મેરીને પાછળથી ઘણું ડખ આપ્યું.

હુકમાં મેરી સ્કોટલંડ આપ્યા પછીનાં ત્રણ માર વરસ ઘણી કીકર અને નંજલમાં ગયાં. મેરી પોતાના ભાઈની ખાતર મરેનો કીલ્લો અને મીલકત બીજ ઉતર વના તાખામાં હતી, તેને જીતવા લશ્કર લઈને ગઈ, અને નજરીથી જીતી લઈને ત્યાંના વડાને કાંસી દીધો. આવાં જીવમી કામોને લીધે મેરી તેણીની દૈન્યને અણ ગમતી થઈ હતી. આ અંધ વખત મેરી અને ઈલીઝાબેથ એક બીજા સાથે સારી રીતે વર્તતાં હતાં. ઈલીઝાબેથનાં

મનમાં મેરીનાં ઈંગ્રેજ રાજપરના દાવાને લીધે ધાસ્તી ઘણી રહેતી હતી. ઈલીઝાબેથ પરણેલી ન હોતી, અને પરણવાનીય ન હોતી; એટલે દોસ્તી હાય તો ઈલીઝાબેથ મુશીબી પોતાનાં મોત પછી મેરીને જ ઈંગ્લંડની ગાદી આપી જાય એમ મેરીનાં મનમાં ઉમેદ હતી. પણ ઈલીઝાબેથની તેમ કરવાની મરજ ન હોતી. જેવી મેરી સમી હતી, તેવીજ ઈલીઝાબેથની એક બીજ લેડી લીનાકસ નામની હતી અને તેણીને એક દીકરો હતો, જેનું નામ લાર્ડ ડાર્નલી કરીને હતું. જે ઈલીઝાબેથ છોકરાં વગર મરી જાય તો ઈંગ્લંડની ગાદીપર નેટલો મેરીના તેટલો લાર્ડ ડાર્નલીનાથી હક લાગુ પડે, પણ જે મેરી ડાર્નલી સાથે પરણે તો પછી તેની તરફના દાવાની હકત નીકલી જાય. પણ મેરી અને ડાર્નલી એક બીજનાં ખીતરાઈ હોવાને લીધે કેયોલીક પંથ મુજબ પરણાય નહી. પણ જે થોપ તેમને પરણવાની ખાસ રજા આપે તોજ તે બની શકે. વળી બીજાથી ગોઠવણે મેરીનાં લગન વાસ્તે થઈ હતી. યુરોપના ઘણા મંજઓ અને શાહજાદાઓ સ્કોટલંડનું રાજ પોતાનાં રાજ સાથે જોડવાને મેરીના હાથ મેલવવાની માંગણી કરતા હતા. મેરી ઈલીઝાબેથને રાજ રાખવા પોતાનાં લગનની આપતમાં હમેશાં મત પુછાવતી, અને ઈલીઝાબેથ હમેશ કંઈ કંઈ વાંધા દરેક રાજ અથવા શાહજાદાને વાસ્તે નાખતી હતી. આખરે તેણીએ પોતાની દરખાસ્તને એક મહુસ્થ કે જેનું નામ રોબર્ટ ડડલી હતું—અને જેને તેણીએ પછીથી અર્લ આફ લીસેસ્ટરના પોતાલ આપ્યો હતો, અને જે તેણીના માનીતા હતા—તેની સામે મેરીને લગન કરવા કહ્યું.

આ લગનને લગતી વાતો કરવાને મેરીએ પોતાના આગળા હજુરીયા મેલવીલને ઈંગ્લંડ મોકલ્યો. ઈલીઝાબેથે મેરીને ડડલીની સાથે પરણવાની માંગણી કીધી. મેલવીલે મેરી તરફથી નવાબ દીધો કે, “જે તમારા પછી મેરીનેજ ઈંગ્લંડની ગાદી મળે એમ નક્કી લખત થાય તો મેરીને ડડલી સાથે લગન કરવાને કશો વાંધો નથી.” ઈલીઝાબેથે કહ્યું કે “તે બાબદ મારી પારલામેન્ટના ઉત્તરોવા, અને મોટા ધારાશાસીઓના હુકમમાં છે, તે લોક જે કરે તે ખર; પણ મેરીની તરફેણમાં મારે યતનું કરશ.” પણ ઈલીઝાબેથે વળી નવાઈ જેવી ધમકી આપી કે “જે મેરી ઘણી મોહસ કરશે, તો હું પોતે મારાં લગન કરશ અને જેકે હવે પરણવાની મારી મુશી નથી, તોપણ મારાં પોતાનાં છોકરાં થશે તેનેજ મારી ગાદી આપી નવશ.”

મેરીની મરજ બીજ કોઈ સાથ નહી, પણ લાર્ડ ડાર્નલી સાથે પરણવાની હતી. ઘણી પંચાતીઓ પછી ડાર્નલી સ્કોટલંડ આવી પોહ્યો, અને મેરીએ તેને પોતાના બીજ ઘણી તરીકે કહ્યુલ રાખ્યો. ઈલીઝાબેથ આ સાંભળીને ઘણી ગુસ્સે થઈ, તેણીએ મેરીને ડાર્નલી સાથે અદરવાની સામે ઘણું સખત કાગળ લખ્યું; અને ડાર્નલીને અને તેના બાપને પાછા એકદમ ઈંગ્લંડ આપવાને હુકમ કીધો. તે મેહુએ નવાબ મોકલ્યો કે હવે તેઓ સ્કોટલંડની રાણીના નોકર થયા હતા. ઈલીઝાબેથ એકલીજ આ લગનની સામે હતી, એમજ નહી, પણ મેરીના ભાઈ અર્લ આફ મરે કે જે આટલો વખત મેરીનો

પાહલી—કચ્છ છે. સુરખી. તમારું હેશાન ખાતું છે. પણ અને અતરે સોહવાઈ ગયું છે, તેથી હું તે અહીંના લાવણ ને તમારે નામે ચલાવશ.

“ને કામ તો તમારું થશે,” પીરોજ હસીને બોલી. પાહલી—હાન તો વળી. કાકાજીની મેહેરબાનીથી બેવડી કમાઈ કરશ.

આ પછી છ મહીના બીજા નીકલી ગયા ને જુલ ફરફુનજ કાકા પોતાના સરવે વહીવત બરાબર પોતાના ભત્રીજાના હસતક કરી સુંબઈમાં વાંદરે પેલાંન ધરમાં નઈ રહ્યા. પીરોજબી થોડા વખત સાડ તેવજીની સાથે ગઈ.

અને ત્યારેજ તેણીએ તેમજ બીજાઓએ જાણ્યું કે તે ઘેર તો ફરફુનજ કાકાનું પોતાનું જ ગયે સાલ બંધાવેલું હતું. પીરોજ એ બીના શાપુરજ સુધારને મોહડેથી સમજ હતી કે આ ઘેરના ઘેરવાળા કોઈન નહી પણ જુલ ફરફુનજ શેક પોતે છે, એ સમજ તેણીનું હૈડું હેસાનમા ઉભરાથી ઉભાવા લાગ્યું. “આ હું મરે? કાકાજી, તમે અને કેવી કરી?” તેણી પુશી થતી તેવજીની આગળ નઈ બોલી. ફરફુનજ પોતાની આંખમાં ઘેરપર લેટેલા હતા ને શીઆવડ તેવજીની પાસેજ એક પુરશીપર બેસી પોતાના અભયાસ કરતો હતો. પીરોજનાં પગલાં થી તે ઘણું તરા થઈ બેઠા, ને હસીને પુછ્યું “શું છે માય? મારો શું વાંક પડ્યો.” પીરોજ પુશ થતી બોલી “શું વળી અને ને મારાં માથળને તો ગઈ કાલેજ આવજ પડ્યું” ને આ મુંદર હવેલીના તમે પોતે ઘણી છે. ખરેખર કાકાજી એ ઘણું નેક કામ તમે કીધું. ઘેર તો ઘણાંથી જણા બંધાવેલ, પણ તમારી માફક પારકાના બલાને ખાતર બંધાવનારા થોડાંન હશે.”

“પારકાં શાના, બેઠા? તમે મારી આંખ. તમે તમે અને નેટલાં નમેણ ને આ મારાં બચાં તરફની ફરજ બજાવોજ, તેટલા સંદોષ અને ઉપજેજ અને તેના બદલામાં હું ને કઈ તે મારે મનથી થોડું છે. મારું કોણું છે બીજું, ને તેની વાત? જોવશ તેથી તયુ લોકને ને નહી જોવશ તેથી તયુ લોકને.”

એમ બોલતાં જુલ ફરફુનજ કાકાની આખમાં પાણી ભરાઈ આમાં કેમજ તેવજીને પોતાના પોટેલા વહાલાઓની હુપ ભરી યાદ આવી. પીરોજ તેવજીની પીકપર નર માથથી હાથ ફેરવતાં બોલી “નહી, સુરખી એમ મનમાં એણું ના લાવો. વાડ હેડેની આરડીઓ અનબ છે કે ખાલી પડીય.”

ફરફુનજ—નહીરે દીકરા, ખાલી શું પડે? મે તયુ ભાડુત રહી ગયાં, પંજુ આપણુ પેહલે માજે શાપુરજ સુધાર છેની? તુતો આલખતી હશે.

પીરોજ—હાંજ.

ફરફુનજ—તે મારો હોસ્ત થાયજ. એ ને હું એકજ નીશાળે જતાતા ત્યારની હમારી હોસ્તી કામજ રહેલી તેથી એનેજ મે આપણી મેરહાબરીમાં આ ઘરને લગતું સરવે કામકામ સોરિહું હતું તે કેહેજે કઈ સારાં માણસ નહી ને. છાકરાં થઈ લડાઈ ફાદ કરી મરે, તેથી નાડીસ આપી ખાલી કરાવ્યાં તેને હજુ તો આઠ દશ દહાડા થયાજ.

પીરોજ—એનું શું ભાડું કાકાજી?

ફરફુનજ—ફરફીયા દરએક આરડીનું. પછી તો ને તુને ગમે તે બેઠા. હું જાણું કે તારાં મનમાં કંઈ છે. કોઈને રાખવાની તારી મજલ હોશે.

“હા સુરખી તેણી વીનંતી ભરયા દખાવે બોલી.”

ફરફુનજ—તારે રાખ, મારી કંઈ ના નથી. જો માણસ સારાં હોય તો. પેલાં લોકો રહી ગયાં તે લોક પાસથી તો છાંજ રૂપયા લીધાતા. તારે ગમે તો એકુ બે આજા કરજ.

“કાકાજી” પીરોજ ઘણીજ નરમાશથી બોલી “મારી અરજ કંઈક વધારે છે. હું કચ્છલ કરજ કે એ હોરોની મો રડીઆનું છ રૂપયા તો શું પણ પંદર સોલ કોઈથી પુશીથી આપે તેવી મોટી ને સુખવાશી એજ નજા છે, પણ હજો ઉપરની તમારી આટલી બધી મેરબાનીમાં એક વધુ નવાન્યશ કરી સવાખમાં શરીક થવાની અરજ કરૂં.”

ફરફુનજ—તે શું માય, બોલની?

પીરોજ—ગઈ કાલે ને ડોસાં અને ચલવા આયાતાં તેવજીને તમે જાણતાંની, કાકાજી તેવજીને હું મફત રાખવાની અરજ તપુને કરજ. એ બીચારાં ડોસાં તમે કેહતા હતા તેમ પેલી ગંધાતી ગલીમાં હમે રહેતાતાં તેમ ઘરમાં નીચે રહેતાં હતાં ને શુ હમારી કે-શું બીજાં ભર ભાડુતોની અગવડ સગવડે ઘણું મદદ લાગતાં, ને તેમાં અકસરકરી હમારી સાથે તો ઘણીજ લાપકી તેવજી વાપરેલી છે. વાસ્તે એ ગરીબ નેક ડોસાં જીવજીને હમે મનાઈ કરીને કહીએજ તેને જો તમારી રજ હોય તો ભોંપતલીએ રાખવાની મારી પુશી છે.

રાખો ત્યારે. એમજ છે તો રાખો. પણ તે શું એટલાં બધાં ગરીબ છે? તેવજીનું કોઈ હોરોની?

પીરોજ—હા જમાઈ છે, ને તેનાં છોકરાંઓ છે તેની સાથે રહેજ. દીકરી એકજ હતી તે બીચારી જીવજી ગઈ. જમાઈ જીવજી ૧૫ કે ૨૦ ના પગાર પાલેજ ને એ ભલાં ડોસાં કોઈનું ને કામ કરીને કંઈ નરા રતી મેજવેજ ને બચાંને પાલેજ. ઘણાં ભલાં માણસ છે. બાવાંજીને અગવડ સગવડે મદદથી લાગશે.

“દીક છે ત્યારે સુમેથી રાખો.” એમ ફરફુનજ બોલ્યા કે પીરોજએ તેવજીને આપણાં લીધા અને પછી પોતાનાં માતા આગળ નઈ સરવે વાતથી તેવજીને વાકેક કરતાં કહ્યું ને કોટમાંથી મનાઈને બોલાવી મંગાવેજ. બીજે દીને મનાઈ આયાં ને પીરોજએ તેવજીને મોંપતલીએ વગર ભાડે આવી રહેવા લાપકી અને નમનતાથી કહ્યું ને તેવજી ઉપકાર સાથે કચ્છલ રાખ્યું. (સાંધણ છે.)

કનનસીબ રાણી મેરીની કાઠણી.

(સાંધણ સર ૧૭ થી.)

બ્યારે રાણી ઈલીઝાબેથે જાણ્યું કે મેરી તો સ્કોટલૅન્ડ નક્કી જવાની છે, ત્યારે રમે મેરી ત્યાં ગયા પછી ઈંગલૅન્ડ પર લડાઈ લાવે એવી બીહીકથી ઈલીઝાબેથે મેરી સ્કોટલૅન્ડ નઈ પુગે તે પેહેલાં તેણીને પકડવા માહી. પણ એમ કરવાથી સ્કોટલૅન્ડ અને ક્રાન્સ બેહુ ગુસ્સે થઈને

લડાઈ લાવે, માટે કાન્સની વલણ કેવી છે તે વીશેની ખાતરી કરવાને તેણીએ પોતાના એલચીને લખ્યું. રાણી કેથેરા ઇને ઈંગ્લેન્ડ એલચીને કંઈ પાષરો નવાબ નહીં આપ્યો. એટલું જ કહ્યું કે “મેરીને અને ઈંગ્લેન્ડએયને મેહુને દોસ્તી થાય એવું હું માહું છું. હું તો મેહુની દોસ્ત છું. હું એક અથવા બીજા બાજુની પક્ષ તાણતી નથી.” પણ આ નવાબથી ઈલીઝાબેથની ખાતરી થઈ કે મેરીને રસ્તા માંથી ઈંગ્લેન્ડ હદમાં પકડવામાં આવશે તો કાન્સ કંઈ વચ્ચે પડશે નહીં.

હવે ઈલીઝાબેથે મેરીને પકડાવાની યુક્તિઓ રચી. પોતાના દરીયાઈ કાફલાપર હોકમ મોકલ્યો કે મેરીનાં વાહણો નજારે ઈંગલીશ દરીયામાંથી પસાર થાય ત્યારે પકડવાં. અને આ સઘલી દરીયાઈ લશ્કરની તૈયારીઓ ને માટે બાહુરથી તેણીએ એવું બાહુત કાહાડ્યું કે ચાંચી યાઓ ઘણા વધી ગયાં છે તેને પકડવાના છે. જે વખતે મેરીનાં વાહણ ઈંગલીશ દરીયામાંથી પસાર થયાં તે વખતે એવો તો નજરો ધ્રુસ વરસતો હતો, કે તેઓ દેખાયાં નહીં અને ઈંગ્લેન્ડ હદમાંથી તેઓ સલામત પાસ થઈ ગયાં. ફક્ત એક વાહણ કે જેની અંદર મેરીના સરસામન હતો તે ઈંગ્લેન્ડ કાફલાએ પકડ્યું. જે ધ્રુસને લીધે એક વખત મેરીના બચાવ થયો, તે બીજ વખતે ઘણી મુસકેલી અને બન્યું કારણ થઈ પડ્યું હતું, કેમકે નજારે મેરી ઉતરવાની તૈયારીમાં હતી, ત્યારેબી એવો જોરમાં ધ્રુસ વરસતો કે વાહણના એક છેડાથી બીજે છેડો દેખાતો ન હતો, અને તેથી તે વાહણ નજરા ખડકોની વચ્ચે નરું રહ્યું, ન્યાંથી તેને મુસકેલીથી ધ્રુસ ખુલવા પછી કાહડ્યું.

મેરી આ સઘણો વખત કાન્સ છોડી નવા માટે મોટી દીલગીરીમાં હતી. તેણીએ કાન્સ છોડતી વખતની એક કવિતા ક્રેન્ચ ભાષામાં જોડી હતી જેના ઘણા તર જુના ઈંગ્લેન્ડમાંથી થયલા છે. મેરી સ્કોટલૅન્ડ આવ્યા પછી એક અમલાવીર સામાધાનીથી ગયું, પણ બીજ સ્ત્રીવારને દીને કેથેલીક પંથ મુજબ ક્રીયા કરવામાં આવી, ત્યારે પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથવાળાઓએ બચડું તુફાન મચાવ્યું. મેરીએ ગમે તે થાય તેપણ જીંદગીના છેડા સુધી કેથેલીક રહેવાનો કરાવ ક્રીધે હતા તેથી તેણીએ પોતાના મેહુલમાં ખાનગી દેવલગીબ ક્રીયા કરાવી. મેરીના એક સાવકો ભાઈ અર્લ આફ્રિકા ગયો હતો તે જો કે પ્રોટેસ્ટન્ટ હતા, તેપણ તે દીવસે તે મેરીના બચાવને માટે દેવલગી દરવાજા આગળ ઉભો રહ્યો અને લોકોને ઘણું ચાંત ક્રીધાં. મેરીના એ ભાઈ સાવકો હતો અને તેણે મેરીને પાછળથી ઘણું દુખ આપ્યું.

દુકમાં મેરી સ્કોટલૅન્ડ આવ્યા પછીનાં ત્રણ ચાર વરસ ઘણી દીકર અને નંજલમાં ગયાં. મેરી પોતાના ભાઈની ખાતર મરેના દીલ્લો અને મીલકત બીજ ઉતર વના તાખામાં હતી, તેને જીતવા લશ્કર લઈને ગઈ, અને નજરથી જીતી લઈને ત્યાંના વડાને કાંસી દીધી. આવાં જીવમી કામોને લીધે મેરી તેણીની રૈયતને અણુ ગમતી થઈ હતી. આ બધો વખત મેરી અને ઈલીઝાબેથ એક બીજ સાથે સારી રીતે વર્તતાં હતાં. ઈલીઝાબેથનાં

મનમાં મેરીનાં ઈંગ્લેન્ડ રાજપરના દાવાને લીધે ધાસ્તી ઘણી રહેતી હતી. ઈલીઝાબેથ પરણેલી ન હોતી, અને પરણવાનીબી ન હોતી; એટલે દોસ્તી હોય તો ઈલીઝાબેથ ખુશીથી પોતાનાં મોત પછી મેરીને ઈંગ્લેન્ડની ગાદી આપી જાય એમ મેરીનાં મનમાં ઉમેદ હતી. પણ ઈલીઝાબેથની તેમ કરવાની મરજ ન હોતી. જેવી મેરી સગી હતી, તેવીજ ઈલીઝાબેથની એક બીજ દોડી લીનોકસ નામની હતી અને તેણીને એક દીકરો હતો, જેનું નામ લાર્ડ ડાનર્લી કરીને હતું. જો ઈલીઝાબેથ છોકરાં વગર મરી જાય તો ઈંગ્લેન્ડની ગાદીપર જેટલો મેરીના તેટલો લાર્ડ ડાનર્લીનોબી હક લાયક પડે, પણ જો મેરી ડાનર્લી સાથે પરણે તો પછી તેની તરફના દાવાની હરકત નીકલી જાય. પણ મેરી અને ડાનર્લી એક બીજનાં ખીતરાઈ હોવાને લીધે કેથેલીક પંથ મુજબ પરણાય નહીં. પણ જો પોપ તેમને પરણવાની પાસ રજ આપે તોજ તે બની શકે. વળી બીજબી ગોડવણુ મેરીનાં લગન વાસ્તે થઈ હતી. યુરોપના ઘણા રાજઓ અને શાહજાદાઓ સ્કોટલૅન્ડનું રાજ પોતાનાં રાજ સાથે મેહવાને મેરીના હાથ મેલવવાની માંગણી કરતા હતા. મેરી ઈલીઝાબેથને રાજ રાખ્યા પોતાનાં લગનની ખાતરતાં હમેશાં જીત પુછાવતી, અને ઈલીઝાબેથ હમેશ કંઈ કંઈ વાંધા દરેક રાજ અથવા શાહજાદાને વાસ્તે નાખતી હતી. આખરે તેણીએ પોતાની દમ્યારને એક ગ્રહસ્થ કે જેનું નામ રોબર્ટ ડડલી હતું—અને જેને તેણીએ પછીથી અર્લ આફ્રિકા સ્થરને મેતાબ આપ્યો હતો, અને જે તેણીને માનીતો હતો—તેની સાથે મેરીને લગન કરવા પુછ્યાં.

આ લગનને લગતી વાતો કરવાને મેરીએ પોતાના આગળા હજુરીયા મેલવીલને ઈંગ્લેન્ડ મોકલ્યો. ઈલીઝાબેથે મેરીને ડડલીની સાથે પરણવાની માંગણી કીધી. મેલવીલે મેરી તરફથી નવાબ દીધો કે, “જો તમારા પછી મેરીને ઈંગ્લેન્ડની ગાદી મળે એમ નક્કી લખત થાય તો મેરીને ડડલી સાથે લગન કરવાને કસો લાધો નથી.” ઈલીઝાબેથે કહ્યું કે “તે ખાબદ મારી પારલ્યામેન્ટના ઉતરાવો, અને મોટા ધારાધારીઓના હાથમાં છે, તે લોક જે કરે તે ખરું, પણ મેરીની તરફેણમાં મારું બનતું કરશ.” પણ ઈલીઝાબેથે વળી નવાઈ જેવી કમકો આપી કે “જો મેરી ઘણી મોહસ કરશે, તો હું પોતે મારાં લગન કરશ અને જોકે હવે પરણવાની મારી ખુશી થી, તેપણ મારાં પોતાનાં છોકરાં થશે તેનેજ મારી ગાદી આપી નવશ.”

મેરીની મરજ બીજ કોઈ સાથ નહીં, પણ લાર્ડ ડાનર્લી સાથે પરણવાની હતી. ઘણી પંચાતીઓ પછી ડાનર્લી સ્કોટલૅન્ડ આવી પોહ્યો, અને મેરીએ તેને પોતાના બીજ પછી તરીકે કબુલ રાખ્યો. ઈલીઝાબેથ આ સાંભળીને ઘણી ઝુસ્સે થઈ, તેણીએ મેરીને ડાનર્લી સાથે અદરાવાની સાથે ઘણું સખત કાગળ લખ્યું; અને ડાનર્લીને અને તેના ખાખને પાછા એકદમ ઈંગ્લેન્ડ આવવાનો હુકમ ક્રીધો. તે મેહુએ નવાબ મોકલ્યો કે હવે તેઓ સ્કોટલૅન્ડની રાણીના નોકર થયા હતા. ઈલીઝાબેથ એકલીન આ લગનની સામે હતી, એમજ નહીં, પણ તેનીબી ભાઈ અર્લ આફ્રિકા ગયો કે જે આટલો વખત મેરીના

ધણે માનીતા હોતો, અને રાજકારભાર ચલાવનારો હોતો તેની સામે ધથો.

મેરીએ કંઈ કોઈની દરકાર કીધી નહીં. તેણીએ પોતાના પીતરાઈ સાથે પરણવા સાડાં પોપતી રજા મંગાવી, પોતાની પાલામંડિની મંજૂરીપાત મેલવી, અને એ રીતે સઘળી વાતની તૈયારી કીધી. એ ઉપરથી અને અને તેની સાથવાળાઓએ એક હલડ કરીને મેરીને રસ્તામાં પકડી કેદ કરવી અને ડાનવીની અને તેના બાપને પકડીને ઈંગ્લંડ મોકળી દેવાનો સંપ કીધો. પણ મેરીને તે વાતની ખબર આગળથી પડવાથી તેણી એકદમ નહીં ધારેલે વખતે અને હમેશાના નહીં પણ બીજા રસ્તે ધડને બીજા મેહેલમાં ગઈ, એને ત્યારપછી છોડા વખતમાં લગન કીધાં. આ બીજાં લગન વખતે તેણી બાવીશ વરસની હતી અને આ બીજાં લગન પછી મેરીએ પોતાના પેહેલા વરને ખાતર પોતે જ શોકનો પોશાક પહેરતી હતી તે દુર કીધો.

ડાનવી મેરી સાથનાં લગન પછી ઘણો મગરૂર અને મીઠાઈ થતો ગયો. તે તેણીની સાથે ઘણી ખરાબ રીતે વર્તવા લાગ્યો અને મેરીના બીજા વખતનો સંસાર જેવો મિથે એવો મુખી નહીં ધયો. વળી મેરી બીજીની નજલમાં લગન પછી આવી પડી, તે એકે અર્થે આંકે અને તેની સાથવાળાઓએ જાહેર લડાઈ પોતાની રાણી સામે ઉઠાવી. દેશનો ઘણો ભાગ મેરીની તરફ હોતો.

મેરીનાં લશકરે હુલડખોરોને હરાયા, અને દેશ બાહર હાંકી કાઢાડયા. તેઓ ઈંગ્લંડ ગયા, અને ધવીઝામેથ ની મદદ માંગી. પણ ધવીઝામેથે તેઓને કહ્યું, “તમારા જેવા બંડખોરો કે જેઓએ મારી સગીને આટલી હેરાન કીધી, તેવાઓને હું મારાં રાજમાં રાખું તો, મારીબી કૈયત મારી સામે ધવા શીએ, તેથી હીમાંથી કંઈની મદદ ની આશા રાખવી નહીં. મારાં રાજમાંથી એકદમ ચાલ્યા જાવો.”

મેરી પોતાના દુશ્મનેનાં છોટી શકી મેરી, પણ તેણીને પોતાનાં વર સાથે મુદલ બન્યું નહીં. આ વખતે મેરીનાં એક ફ્રેંચ સેફ્ટરી ડેવીડ રીઝીએ તામનો હતો. તે ઘણો મુજમુરત અને વળી ઘણો સરસ ગાતાર હોતો. મેરી ગાણુની ઘણી શોધીન હતી, તેથી તેણી કોઈ કોઈ વાર આ રીઝીએ પોતાની આગળ તેનાં ગાન સાંભળવાને બોલાવતી. તેના ઉપર પ્રસંગ થઈ મેરીએ રીઝીએ પોતાનો ફ્રેંચ સેફ્ટરી નેગો. સ્કોટલંડના ઉમરાઓ રીઝીએ બીલકલ આહતા ન હતા. રીઝીએ રાણી સાથે ઘણી છુટથી રહેતા. રાણીના જન્મ જન્મ તે વધારે માનીતા થતો ગયો, તેમ તેમ ઉમરાવો તેની તરફ વધારે દુશ્મની રાખતા ગયા. પોતાક-ઉમરાવોએ જ્યુનું કે રીઝીએ રાણીને માનીતા છે, તેથી તેની સાથે દોસ્તી રાખવામાં કાપકા છે, પણ રીઝીએ એમ મોટા માણસોની દોસ્તીમાં આવવાથી વધારે દમાન રાખવા લાગ્યો.

ડાનવીને બ્યારે મેરી સાથે બનાવ હોતો, ત્યારે રીઝીએ ડાનવી સાથે સારી રીતે વર્તતો હોતો; પણ ડાનવી અને અને મેરીને બ્યારેની પંચાતી થતી ત્યારે રીઝીએ મેરીની તરફેલ કરતો હોતો. મેરીએ પરણતી વખતે ડાનવી

ને રાજ તરીકે જાહેર કીધો હોતો, પણ તેની કદંગી ચાલને લીધે મેરી પછી વધારે હુકો તેને આપતી બંધ પડી હતી. મેરીનાં લગન પછી શીક્ષાએ પર અને બીજા બધી રાજ દરબારી બાબદમાં “સ્કોટલંડના રાણી અને રાજ” એમ લખાવું હતું. ડાનવીએ આ બાબદમાં મેરી સાથે ઘણી બમામારી કરી તે “રાજ અને રાણી” એમ પોતાનાં નામ પેહેલા લખાવા માંગતો એટલે મેરીથીથી પોતે વધારે હક ધરાવા ચાહતો. રીઝીએ આ પંચાતી વખતેની મેરીની તરફેલ કીધી અને હવે કંઈની હક ડાનવીને નહીં આપવાને સમજાવી. ડાનવીને ખબર પડી કે રીઝીએ રાણીને ઘણો માનીતા છે, અને ઘણી બાબદમાં મેરી તેની સલવાલ લેછે, તેથી ડાનવીએ રીઝીએના મારી તાખવા ધાવ્યું.

પોતાના આ મુની લીમાર તેણે રૂથવન નામના એક ઉમરાવને બજાવ્યો. રૂથવન આ વીચારથી તો ઘણેજ મુશ્કેલ ધયો. તેણે ડાનવીના એમજ દાન બર્થા કે રાણી અને રીથેયો વગે પાપી પ્રીત બંધાવવી હતી. આ સાંભળીને તો ડાનવી ઘણેજ મુસ્સે ધયો, અને રીઝીએના હવ દેવાનો પક્કી ઠરાવ કીધો. મોરદન નામનો એક લશકરી અમલદાર હતો, તેણે આ કાવત્રામાં ભાગ લેવાને કબુલ કીધું; અને એવી ઝોઠવણ રાખી કે પાંચસો-આણસનું લશકર નીચે તૈયાર ઉનું રાખવું, જેથી રીઝીએ તાહસી નહીં જઈ શકે, અને રૂથવન, અને બીજાઓએ પેહેલાં તો ડાનવીના ઝોરડામાં છુપાઈ રહેવું; અને બ્યારે રીઝીએ રાણી આગળ ગાવા, અથવા વાત કરવા ઉમેલો હોય; ત્યારે એકદમ એક છુપે રસ્તે ધસી જઈને તેને હાપી તાખવો. રીઝીએના મારી તાખવાનો હતો, તેની થોડો વખત અગાડીથી રૂથવન માંદો હતો અને બીજાનાંપરથી ઉડી ન હોતો શકતો, પણ રીઝીએના મારી તાખવાની તેની કુચટ એટલી હતી, કે તે પોતાનું અખતર પેઢેરીને આ કામમાં પોતાનો ભાગ લેવા આપ્યો. તે અખતર હજી તેમ ઝોરડામાં, કે બર્થા રીઝીએને મારી તાખ્યો, ત્યાં સાચવી રાખેલું છે.

એક દહાડે સાંભળાં મેરી હોલીડેનમાં મેહેલાં ખાવા બેઠેલી હતી. મેરીની હજુરમાં રીઝીએની હતો, અને એ ત્રણ નોકરો ટેબલપર ખાતું પીરસવાને માટે ઉમેલો હતા. તે વખતે પેહેલાં તો ડાનવી ઉપર આપ્યો, કેમકે તેઓએ એવી ઝોઠવણ રાખેલી હતી, કે પેહેલાં ડાનવીએ ઉપર જવું, અને બે કંઈ અડચણ જિવું હોય તો, નીચે આવીને તરત ખબર કરવી; અને નહીં તો ડાનવીએ ત્યાંજ ઉનું રહેવું, કે બીજાઓની ઉપર ધસી આવે. તે મુજબ ડાનવી નહીં આપ્યો કે, રૂથવન અને બીજાઓ ઉપર ધસી ગયા. મેરી અખતરને આવાજ સાંભળીને ચોકી, અને રૂથવનને આવી રીતે તેણીના ખાનગી ઝોરડામાં ધસી આવવાનું કારણ પૂછ્યું. તેઓએ જવાબ દીધો, કે તેણીને કંઈની નુકસાન તેઓ કરવાના ન હોતા. પણ જ્યે અદમાશ તેણીની પાસે ઉભો હતો, તેને પકડવા આપ્યા હતા. હવે રીઝીએએ જ્યુનું કે તે રીથેસે તેનું મોત નક્કી હતું. ચાકરો-રાણીની અને રીઝીએની મદદ દોડ્યા. રીઝીએએ બચાવને માટે મુજો પાડી, અને બીજાઓને બોલાયા, પણ સપાળું શોકટ, કોઈ આવ્યું નહીં. રાણી મેથુદ ધઈ ગઈ, ટેબલ ઉપી વળી

ગઈ, અને રીઝીઆને એક જાણે જખમી કીધી, તેવોજ તે પડ્યો અને પછી બીજાઓ તેને ઘસડીને બીજા ઘોરડામાં લઈ ગયા, અને બધાઓએ વારાફરતી તેને જખમ કરીને મારી નાખ્યો.

આ બધું થઈ રહ્યા પછી ડાનવી, અને રૂથવન મેરીના ઘોરડામાં તેણીની પાસે ગયા. મેરી ડાનવી ઉપર થણીજ ચુસ્તે થઈ, અને તેની ઉપર ઠપકાને વરસાદ વરસાડી. મેરીએ કહ્યું, “તારી હાવી ગરીબ હાલતમાંથી મેં તને આટલોબધો વધારો તો તને આ બદલો આપ્યો.” ડાનવીએ જવાબ દીધો કે “તું જ્યારે મારી બેઠી થઈ ત્યારે હવે તારે મારા કહ્યા સુચન ચાલવું હતું, અને બીજાને વચમાં નહીં લેવો હતો. મારા બધા ઠસવો અને ધારેલું રીઝીએ હું મારતો હતો, કેમકે તે મારે બદલે તેને તારો માનીતો કીધો હતો.” રીઝીઆને મારી નાખ્યા પછી ડાનવીએ અને બીજાઓએ મેરીના બીજા મોઝા અમલદારો જ્યો મેહલમાં હતા, તેઓને પકડવાની ગોઠવણ કીધી. કેટલાકો પેહેલેથી તાહસી ગયા અને બીજા એ સામે થયા. અર્લ આફ્રિકાએ બેલ નામનો એક ઉમરાવ હતા, તેનેબી પેહેલાં તો મોરદનને મેહલમાંથી હાંકી કાઢવાની કોશિશ કીધી, પણ કાંઈ શય્યું નહીં, અને તેબી તાહસી ગયો.

મેરી હવે કેટલું ડાનવી અને બીજાઓ જતી વખત મેરીને ઠહી ગયા કે તુને કેટલું કરીછે. તેણીના ઘોરડાપર ચોકી કરવા સીપાઈઓ સુધીને તેઓ ગયા. (સંપન્ન છે.)

D. B. N.
(અમદાવાદ.)

પરચુટણ બાબતો.

ચંદ્રમાં એક નવી શોધ—હાલજસ નામના વિદ્વાને એવી શોધ કીધીછે કે ચંદ્ર આકારમાં તદ્દન ગોળ નથી પણ ઈડરોકો છે અને પૃથ્વીની તરફ તેના લાંબો નહીં પણ ટુકો ઘેરાવો ફરેલોછે. આ ગણતરી તેણે ચંદ્રની સપાટી ઉપર પડતા લાંબા ટુકાઓના અને યોથાઓ માપીને કીધીછે અને તે કેહછે કે જે ચંદ્ર તદ્દન ગોળાકાર હોતોતો એ રોશની અને છાંયડા હાલના જેવા નહીં પણ જુદાજ પડત.

બેર્નની બાંધણીનું કાન ડાકરોને કેવું જરૂરનું છે. કાનના ડાકર ડેડું આગળ એક દર્દીને લઈ આવ્યા કે જેના જમણાં જડાંમાં ગોળી લાગી હતી. તેની જાળને લકવો થયો નહીં હતાં તોપણ તે બેલવાને અશક્ત હતા અને ગોળી કયાં લાગીછે તે બોલી શકતા નહીં હતાં. ડાકર ડેડું જાણતા હતા કે ભાષા બેર્નના કયા ભાગમાંથી નિકલેછે, માટે ભાષાનું બેર્નમાં જે મથક તેજ ડાકર ડેડું એ અટકલથી બતાવ્યું અને કહ્યું કે ગોળી બેર્નના તે ભાગમાં પેવસ થવી જોઈએ. પાછળથી દર્દી મરી ગયો અને તેનું મસ્તક ચીરીને જિતાં ડાકર ડેડુંની અટકલ ખરી પડી કાંકે તેણે જ્યાં ગોળી પેઢેલી ધારી હતી ત્યાંથીજ તે મળી આવી.

આનંદાહાર મેહરજીભાઈ કુંવરજી તારાપોરવાળા, સી. આર્. ઇ.

[કોલ્હાપૂરના પારસી દિવાન.]

(નૂરજાંગ—ગરબી—તાજ ધીમે ત્રીતાલો.)
(૨૧૬)—“મુખિ યાલિની, જોવાને જ્યેરે, મહિમા આજનો.”
ધન નામ મુખી, કોલ્હાપૂરમાં દીપે, મેરજીભાઈનું;
વડી આજ નકી, ફતેહનો દાવો કરવું, મરજાઈનું—૨૬.
અતિ આલમમાં શોભે આજે,
અણ, માન વળી ગૈરવ કાણે;
મુતરમાં મિંદ્રો આકાશને.—ધન નામ મુખી ૧.
જય જમી આજ જગે જમ્યા,
યજ પૂણ જુઓ હાં પાંચા;
નકી નામ તણું રૈલા નામ્યા.—ધન નામ મુખી ૨.
મદ્યજી આપા ને માંની,
દીપે જ્યાં સોહિ અરે જ્યાંની;
ત્યાં હોય કહેા ખુશ થાની?—ધન નામ મુખી ૩.
જો નિજ ધર્મ તણે સાહો,
જો હિંદ રેકે તણે સાહો;
તે ભવ મે નિર્મળ જળ સાહો.—ધન નામ મુખી ૪.
એવો આ નર છે નધ ખરે,
જેને દિવ દાન તણેજ મરે;
નકી નામ વિદી નંગ નરે.—ધન નામ મુખી ૫.
તે જડજી હતા જ્યારે તારે,
કુકાળ પડી જોકો નહારે;
વળી કોઈ મરે કાંજી—પાસે.—ધન નામ મુખી ૬.
કઈ રેકતણું કુખમાં કાપ્યાં,
નામને જઈ વજો આપ્યાં;
ફરિફરિ તેને મુખમાં ધાપ્યાં.—ધન નામ મુખી ૭.
મુશી કીરત જ્યારે મરકારે,
કરે સુતિ નરની એ ભારે;
દિધિ પદિત માન તણી ત્યારે.—ધન નામ મુખી ૮.
મરકાર ખુશી ખુશ થાઈ ખરે,
જેવા કીવી જુમ ધન્ય નરે;
ખિતામાં નિત જેનો જોઈ મરે.—ધન નામ મુખી ૯.
કોલ્હાપૂર માંહે-દિવાન કર્યા,
જ્યાં આજમુખી એકામ કયાં;
અણ-જય: આવાજ નહિજ ક્યાં.—ધન નામ મુખી ૧૦.
ખુશ પ્યાર અને કીતિ જળી,
હિંદુ સર્વ પ્રજા કરે પામી;
નર આજ જાણ્યા શુભ નામી.—ધન નામ મુખી ૧૧.
ધર્મિપર જેનું ધ્યાન ધણું,
રકોમાં જેનું દાન ધણું;
મમતામાં જેનું માન ધણું.—ધન નામ મુખી ૧૨.
જગ યાજ પિતાની તુજી કાતી,
ધન એવી તારી હવાતી;
વડિ-વડિ કીર્તિયા વખણાતી.—ધન નામ મુખી ૧૩.
“દિલનન” તણી દુવા ફળજી,
પૃથ્વી-પાસણુ કેવી કળજી;
વધુ એવી પણ માનો મળજી.—ધન નામ મુખી ૧૪.

દાં એ તારાપોરવાળા.

* તારાપોરવાળા.

† આનંદાહાર મેહરજી.

મુખ, દક્તર આશ્રારા મેશમાં એદલજી માંહેજી
વાપરજી બાંધેછે. મોં કોઠા:—કાવમજી પિય સીધ, નાં ૯૫

ઈંગ્લેન્ડના ચુનંદા મહાન પુરુષોનો તસ્વીરો.

૧ ધી રાઈટ આનરેબલ વિલ્યમ ઈવર્ડ ડલાડરટન, એમ પી.

(ફોતોલિથો) સાઈઝ—૨૫×૧૭

કિંમત રૂ૦૧૧=

૨. ધી રાઈટ આનરેબલ જાન કાર્ટર, એમ પી. (ફોતો

લિથો) સાઈઝ—૨૫×૧૭

કિંમત રૂ૦૧૧=

૩. ધી રાઈટ આનરેબલ મારકિસ આલ સાલ્સબરી, કે જી.

(ફોતોલિથો) સાઈઝ—૨૫×૧૭

કિંમત રૂ૦૧૧=

ઊપલા નામીયા પુરુષોનો તસ્વીરો મેડુલો અને દિવાનખાનાઓમાં મુકવા લાયક છે
એ સ્વર્ણી સુદર અને લખકાદાર તસ્વીરો પ્રખ્યાત તસ્વીર લેનારાઓએ લીધેલા
મેટ્રોપોલિટન ઊપરથી આમેલુખ લેતાચેલી છે

રોકડેથી દરતર આશિકારા છાપાખાનામાંથી મળાવી લેવી.

જો રથાવરવાળા સાહીબોએ પોસ્ટેજ તથા પેકીંગ ખર્ચના રૂ૦= વધારે વાવવા અને જો
રેલ્વે કમિશની રૂબ તો રૂ૦૧ વાવવો વગર રેલ્વે પોસ્ટ આફીસમાંથી ગેરવ ને જાયે તો
તેનો જવાબ આપવામાં આવશે નહીં

બીજીવાર છપાઈ બાહાર પડયું છે.

દુઃખ નિવારણ,

એટલે

સર્વેથી સ્વસ્તી શોધો, અને સુધરેલી રીતિ પ્રમાણેનું દરેક જાતનાં
દરદોનાં ઈલાજો તથા દવાઓનું કુટુંબમાં રાખવાનો જોગ

૫૬૮ સપ્તાનું મોટું પુસ્તક.

ખં ના વ નો ર—ડૉક્ટર પેરીતનજી નવ રોજજી,

માડ્યુમેટ, ડાન્ડ મેડીકલ કોલેજ, નં ૭૦ હામિલીયન માલ્ડ મમ-આર્મીસ્ટ્રેટ માર્કેટ, તથા
મહાન જ્ઞાન સાગરમાંથી મોરચીની ધર્મનાં દવાખાનાના ડાકર.

બીજી આપૃતિ.

(કિંમત રૂપીઆ ૫)—પેરિટ તથા રેલ્વે ખર્ચ નાના ૭

આ પુસ્તક તિયે જણાવેલાં ડોક્ટરોએ ઊપરથી રાકડે નાણે મળશે.

કોટમાં, કાવસજ પટેલના મેડિલિસ, નં ૮૭, દરતર આશિકારા છાપાખાનામાંથી

નવા મોદીખાને કોપર રોડ, પુરોખત જનરલ હામ્પીટની સામે ઇરાનીના પેરની

પાસે પેરેને મળે ડૉક્ટર પેમનતજી નવરો જલતા દવાખાનામાંથી

અવેન પેરેલ, મની આરડર અથવા દુઃખી વાગવો પોસ્ટની ડીલીટથી અવેન વાજવામાં

જાહેર ખબરો.

પ્રાણી વીદ્યા.
વાલમ ૧ છુ.

ખરો મોટાનાનાં શુદ્ધ ચિત્રો સાથે.

આ પુસ્તક બિયા કાગળ બિર ચણધાર છાપા સાથે મુદ્રિત થીરીયા વેલાની પ્રકાશા આધિઆના આવેલું છે અને તે સમગ્રા મશી કીપાઈ કાઆરેના ૨૧૦ પૃષ્ઠા થાયેલું છે

ઉપરુ પુસ્તક મુબઈ દફતર આરિકારા છાપાખાનામાથી મલશે

કીમત—આ પુસ્તક પડેખાનાં ૬૪ તથા દેશવરના પારેનના ચીકે ૬૪૦

પકવાન પાથી,
વાને

પારસીઓના ૨ પાલી સમગ્રી વાનીઓ, પકવાનો, મીઠાકાઓ, અધાના વગરે બનાવવાની રીતી.

સમગ્રી મલશેને ૪૭૫ વાનીઓ છે.

ઉપરુ પુસ્તક મુબઈ દફતર આયકારા છાપાખાનામાથી ૨૧૦૦ નાણે મળશે

કીમત—મુદ્રિત છાપા તથા મુબઈન પુલાની માથળી માથે દરમ્મિક પુસ્તકનો ૬૫

પ્રસન્ન અને જર્મની વચ્ચેની લડાઈની તવારીખ.

૧૪૪ ચિત્રો સાથે.

બજાર—એદલજી જમશેદજી ઝીરી

સને ૧૮૭૦—૭૧ ના સાલના એ લડાઈ આલી હતી તેવું એક ચર પુસ્તક વેપાતી આખડે કારખાકે ૭ બીલીટા નામ સાથે બધે છુ તથાઆર છે

કીમત પુસ્તક ૧ ના ૬૮

દેશવરવાલાઓએ પાચરેનના ૩૧ વધુ વાલશે

સોનાના મુલની ખોરશેદ.
હીંદુસ્થાની નાટક.

કીમત ૬૧

તર આયકારા છાપાખાનામાથી મળશે

શેકસપીયર નાટક

અક ૧ લો

૫ જોડીયા માઈ—આધેસે બિહુર કલગુ તથા

લીવળના કારસ્તાન—કાચાકાનની ખરાખી એવા ૨ નાટકો આવેપાછે

લાર્ડ ચેસ્ટરફીલ્ડની તરીકેલો.

ઈંગ્લેન્ડ બિરમા ગુજરાતી કરનાર

ખરોડેબાઈ પેશાનજી ડાકટર.

કીમત ૬૧)—દેશવરવાલા સાહેબાએ પેશાનજીના ૦) વધારે વાલવા

દરતર આયકારા છાપાખાનામાથી મળશે

વેદિક જ્ઞાન.

એટલે શરીર વીધવાને લગતુ વસ્તુત તથા દરેક પેદા થવાના કારણો, અને દરેકની વીજાન

તથા એવાજ વીજેરેની સરવ

બિપોચી સમજાવ

બનાવનાર

બરજોરજ બેડેસામજી, એલ એમ

કીમત ૬૧૨

દેશવરવાલાઓએ પેશાનજીના ૩૧ વધુ વાલશે

ફરસત અને સોહોરાખ

નાટક ૫ અકી.

વીક્ટોરીઆ નાટક ૫૩૨નીએ પેતાની નાટક કથાવાળા ઘણીવાર કરી બતાવેને બિપો નાટક જેમ અરૂપ લખાએતે છે તે વરખાંચે સદાખરો જગા ગાયલો મુખા હમણા છાપી વરગટ કરે પોંછે, અને તેવું ૧૨૬ સરાશુ એક પુસ્તક મનીયુ છે એ પુસ્તક દરતર આયકારા છાપાખાનામાથી મળશે

કીમત ૬૧૨

દેશવરવાલાઓએ પારેનના ૦) વધુ વાલવા

શુલીવરનો મુસાફરી—ભાગ ૧ લો

એટલે જુનીવર નાખના મુલ પરેલોલીપટ

દેશના વેડે તીઆ ગાલસોખા કીધેલી મુસાફરી

કીમત ૬૧).

ડાકટર પેશાનજી નવરોજી,

છ છ એમ સી

તે મરજુમ શેક યામળામાઈ ચેરખીના

મરખના દયાખાનાના ડાકટર

રેલવાનું દેકાલ તથા દવાખાનુ કોલખા નવે

મોહીખાને મીપર રોડ મુરોખન નતરેપ લારસી

હલની સાંચે ઇરાનીના ઘેરની પાચે

તાન્જોલ મોહુક તથા અકાવતીના

કી શે,

અથવા કાહુાણી.

તાલુપ મોહુક નાચે આયક અને અકાવતી નાચે એક ૧૨ી તેહેની ગાકડની કાકાનીએ

કાનાઈથી મેઆન મેનીઈ

કીમત ૬૨)

નૂરે એલ મનો

માસ એપ્રેલનો આક બાહેર પડપોંછે

એ ખરે નીચે બાહુવેલી બાખતો આવે રીછે

૧—૭૦નાં સંખ અથવા મરીખનો મેવી બેલ

(મા બાપ વીનાની એક ડોકરીની થાતી)

૫૦ ૨૬ મુ, મારી એક મુકેન પરીલ

૫૦ ૨૭ મુ, "કે ફેમીડ" અને નજીવાન

૫૦ ૨૮ મુ, અરમરમુની ઓફિઓ

૫૦ ૨૯ મુ મરજીવીલિય કલગ તાગ માલવી.

૨—શુ માલુપ બોરાક વીના છપી શકે?

૩—અદિન નોશરવાન—૪.

૪—ઉડાના પ્રાણીઓ (મીનો માથે)

૫—પાઉ —ખોગા તરીકે તેનું ને ટાણું

૬—બગન મુજે લકાઈ

૭—અદ્રની આયપાસ લેપ આલી આ

બાણુ એક તોપના ગોળામા મુસાફરી

૫—પૃથ્વીની આયપાસ ફરતો બીએમ

૬—તખાલના મુખાઆ

૮—માસીક —

માયુમના માથાના વજન—ગીવ તખ

ઉતાવળની શેર—ઉલોમ આં વેપા

મા વીખળી—તપ મીરમા ડો—ઓ

થડ ઉપર નહુ ઝીડ—એકે મા

પુલ—હલાર્ફત વરગાક કેમ વ

વૃસા—એકાક જ્યેન થેના કેમે

જોઈપે—માયુમનુ કીપ કેડુ કા

૯—સેનજ—ખાજી ૨૪૨ મી

કીમત વરસાત ૬૭) પોસ્ટેજ સ્થાયે

દરતર આશખારા છાપાખાનામાથી મળે

પાક ખોરદેહ અવસતા.

મોટા કારા ટાઈપમાં

મળવામાં રેડી ચકે રેલી નાની તખતી

વેતાની પ્રકાશી બધેલી

કીમત ૬૧—૧૧૧—૭.

પુઠાં તૈયાર છે.

અથે જાગના નુરેએલમના વેલાતી ૫'

બધાઈ સાથે ૬૧૧

વાજનો બસવર ગેકડી બાર ધણી

૫ લખી દરતર આયકારા પરેજા મોક

દેવા બધા તેની પાકામ આજવામા આ

કુલક ૬૫ મુ.

મોર્ચ ૨૯૬૧:

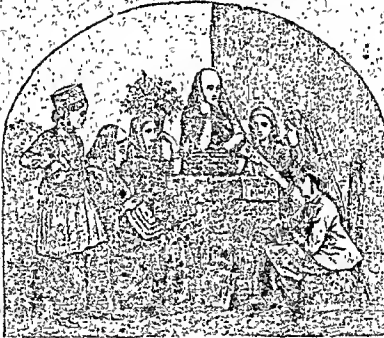
આક ૩ જી.

સીબોય

૬૧ માસે ૭૫૦૦૦૦.

કે નપાલ્યન રૂએ કરવા આપાસન
કેરુય શીતકે એકે, એ માતનિ માન.

કીમત ૧૨૨૦૦૦ રૂ.

સાં કંનીયુ.

નિમિત્ત મરનરિયો, અથવા ક્રોડ દારુય—

મોરદમી/ક્રોડ, મરિયો મોરદા મારી. ૪૫

મારુય મરુયી ૫૮

કેપનરિય રાષ્ટ્રી મેરીની કાલકી ૫૫

માનસાન વિચની આની દેવકાંની એક ૬૧

મારેલી ૬૧

દેવની કુનિપાનાં રૂએ—રૂએ ૫ મુ—

(સીય સાય) ૧૪

પરદાસી મેરીય ૧૪

પરદાસી માનસા ૧૧

દેવનીય રાષ્ટ્ર રૂએ ૨—આ/નાય ૧૧

આય—(મારુય) ૧૧

મુબક દક્તરે આરોગીસ દોષાપાનામા કાપાકુટ.

મોટા ઘરની એક ગ્રીબાવલી છાડીને ફેવી રીતે ફેળવીને
ઠંકાણે પાડી તેની એક રમુજ વાતી.

હોસનઆરા.

આ ચોપડી પેલી જાણીતી "મેરાતુલ અવસ" નો બીજો ભાગ છે, પણ ધણીએક રીતે તે
"મેરાતુલ અવસ" થી સ્વતંત્ર છે.

એમાં એક મોટા ઘરની છાડીને કેમ ફેળવવામાં આવી તેનું વ્યાખ્યાન વાર્તા-રૂપે કરવામાં
આવ્યું છે. ઘર સંસારની તાલીમ, કુનિપાદારીના અનુભવ, નીતિ અને રમુજનો એ ચોપડીમાં
અનન્ય ભેગ થયો છે. યુરોપમાં વખણાવતી "ક્રીન્ડર મારટન" નામની રીતે દરશાવનાર અંતે
તે ધોરત ઉપર રચાયેલું આ પુસ્તક છે.

આ પુસ્તક અંતેલ હૃદમાં "અનાતુન નઆશ" ને નામે લખાયેલું હૃદય અને તેના કર્તા
આવવી મોહામદ નજર એહમદને વાળ્ય પ્રાતની સરકારે એ ચોપડી રચવા માટે મોટું ધનામ આપેલું છે.

વેલાતી પુઠાંની બાંધણી સાથે રૂ૧૧, પોસ્ટેજ રૂ૦) = ૫૬.

મુંબઈમાં નિચલાં ઠંકાણાઓ ઉપરથી મળશે —

કોટમાં, દક્ષિણ આશાધારા છાપાખાનું—જામે નમશેદ સ્વીમ પ્રેસ, તથા ટેમેરીન્ડ સેનના
મથર્સ ૬૦ પેઠે મરઝખાનની કંપની આઉરકોટ—બીઆં નમરઅલી કમરૂદીનની કુકાનેથી

છ પાઈ યા હર પડી છે.

મીઠું કેખુરાંરો નવરોજ ડાબરાજની રચેલી પારસી સંસારી વાતા,

ગુલી ગરીબ.

તેના ભાગ ૩ નો—રૂ૦૪ સરૂ મુદી.

ભાગ ૩ જાનું સાકલિયું.

બીકામાંઈની નવી વાત
"એ નહીં શિખે" ત્યારે "એ
નહીં મુકરે"
રીકાછને શેઠિયો થવા ગમેછે—આવા
છ તેને શેઠિયો થવા શિખેછે
ગરીબ ઘેરમાં ગંખી ગઈદો
મુસીબતમાં કેટલું શિખવાનું છે
"ફેનગર — સુનીની કિંમત
પરકી રીકરી ધીરાપ એવા રીખાએ
એક મારાને ઘેર એક ગરીબની
પરપુષ
રીકરા કેરીપમુર ? પીરોજ કે પાદરી ?

એક મુવારક મુનાકાત
મારાને બનાવ—પીંગળજી મોત
કમરામાં પાપલો અડધો
કમરામાં એક મા અને કમરામાં
એક રીકરી
અમરામાંથી કમ્પાઈ
શિખ્યાં તે મુખિયા
"વાણિયા લોકોની ચાલી"
સુનીની રૂ૧૧
મુખની શરૂઆત
શેઠાણી તે આપરકી અને આપરકી
તે શેઠાણી

ઘેરની નાદર એક પરોણો—ઘેરની
આદર એક બેન
જાનની પરીક્ષા
ફરતમ કેમ આવેછે ?
રીકાછ કેમ આવેછે ?
અખાનામાં એકની ચારી
ચારે કાણ ?
પેડતા પડેલા ફરતમને
મોટે ઘેરની પ્રિયારીએ
શેકે બાવાએ પોતેજ પોતીએ
ખબર આપી

કીમત ભાગ ૧ નો રૂ૦૧—નીચલે ઠંકાણાથી મળશે—

૧. આ દેવર અરકાર પ્રેસ
" ૨. એ. જી. એ. રાણીના મુક કેષા
" ૩. એ. એ. આનની રૂ. ૦
૪. આ મોજવાલ રીતક દેવરના મુક
૫. આ મોજવાલ મીઠું કરાણીના મુક કેષા.
૬. કાપાદેવી મેટ્રાસ—અંત અને રૂ. ૦
" મેટ્રાસના સાઉદેરી
" મીઠામાં મીઠું ભાગવેકરની મીઠું

સ્ત્રીબોધ.

પ્રસિદ્ધ ઉપનિષદ.

માર્ચ ૧૮૮૯

આંક ૩૭૯.

ભીખો ભરભરિયો.

અથવા

ભીખો હાંકસ-બાહારથી જ કાળો, માહુથી મીઠો આવે.

એક વાર્તા.

૩૨૨૯ ૪૦ મું.

કાવસ મામનો એક કથખતનો પેગામ.

"મીઠો પેસતનશાહ મેહરુસાના બી. એ. હત્યારી, હત્યારી" ને તેનો ભાઈ ભીખો ભરભરિયો પસંદતો નહીં હતો, પણ આને જ્યારે પેસી પોતાની પગે વલગેલી અનેક રીઝામીની પંખાતીઓમાં પડેલાં છે ત્યારે એ જોળા બાંધીને મેઠો તેને વધારે નાપસંદ થયો જ નહિયો.

એકતો પેસીની આપડી આલી ભીમરડીના ને ગામ ધંમાં જઈ ખુલે પડીને સમુદ્રીથી સમુદ્રમાં કરતી હતી તેણી જે એકદમ છોકરાં સાથે નિકળી પડીને કાલને કાલ મુંબઈ પોતાના પતિ પેસીને ઘેર આવવાની અમુક મુશ્કેલીઓ પાતાની હતી. બીજું તો આને એક માગનારે પોતાના ૩૧૦૦ નો તકાલે દીધો હતો અને કાલને કાલ ફરિયાદી માંડવાની મુશ્કેલી આપી હતી. એવા પેસીના સાંકડા અને કંટાળાના વખતમાં જ જી તેનો મરીબડો ભાઈ ભીખાજી, જેને તે દૂરનો દૂર ખેરવ્યા કરતો હતો, તે તેને ઘેર આવે એ પેસીને કેમ ભાવે ?

"કેમ ભાઈ પેસી ? કાંઈ વિચારમાં ને વિચારમાં મેઠો ? કાંઈ ઉઘસ રેખાય ? કાંઈ મારા આચારી દિલ ગીર છે કે શું ?" જ્યારે પેસીએ તેને નહીં બોલાવ્યો કે નહીં કથો આવકાર દીધો ત્યારે ભીખાએ પોતે જ વાત મલાવી.

"ભીખાજી, તું હમણાં ક્યાંથી આવ્યો ? હું" થયો કામમાં છું, એક કામના ત્રાણસને કામના વખતમાં રોકવા એ સાફ નથી." પેસીએ તેને આવકારને બદલે સામે દપડો આપ્યો.

"ને હું" સાત વર્ષે મુંબઈ આવ્યો તો તું" સગા ભાઈ જેવો ભાઈ એકબી વખત અને પોતાને ઘેર બોલાવે નહીં એ પણ દીક નથી." ભીખાએ તાણે માર્યો.

"પણ તું" કેહ્યું શું ? હમણા હું કામમાં છું, તું મારે છે શું ?" પેસી તણાઈને બોલ્યો.

"અને હું" પણ કાંઈ કામ વગર તારે ઘેર આવ્યો નથી." હવે ભીખો પણ ઉભો થઈને સારીપેટ તરડાવે. "તું" અને તેડો બોલાવે નહીં થા પુછે પરછે નહીં તો હું" કાંઈ તારે ઘેર આવવા બેસી રહ્યો નથી કે હું" કામ વગર આવું. "હું" કામસરખ આવ્યો છે અને તેથી અગત્યના કામસર."

"ત્યારે શું" કામ છે તે બોલ નવધી."

"કામની તાર" છે, માર" નથી. હું" તારે વાસ્તે અગત્યની વાત લાચો."

"આલ, ત્યારે, બેસ ને કેહ્યું શું" વાત છે." પોતાની મતલબનું કાંઈ છે એમ જાણીને પેસીએ તેને બેસાડ્યો અને પોતે પણ વાત સાંભળવા મેરો.

"હું" તો આપણા કાવસમામા પાસેથી એક સંદેશો લાચો." ભીખાએ હવે પેસીને થડે પેટે વાત મલાવી.

"શું" કાવસ મામા મુંબઈમાં છે ?" પેસીએ કેવી ઉલટી પુછ્યું તે તો વાંચનારી બાનુએ વિચારી શક્યો. આનની પોતાની તંગદસ્તી અને આવતી કાલની પોતાની જાનલમાં જે એ દુસ્તો અને દયાલુ મામા મુંબઈ આવ્યો હોય તો તેની પાસેથી થોડા થણા પૈસા કહડાવો કેવા કામ લાગે ?

"નહી, કાવસ મામા કાંઈ મુંબઈ નથી આવ્યા." ભીખાએ પોતાના બાંધને નાસિપાસ કરનારો જવાબ દીધો. "પણ તેવજીનો એક કાગળ અને મળ્યો છે અને તેમાં તુને કેહવાનો એક ખાસ પેગામ અને લખ્યો છે તે હું" તો કેહવા આવ્યો."

"શું" પેગામ છે ? કાગળ ક્યારે મળ્યો ?"

"કાગળ હમણાં જ અને આદીસમાં મળ્યો. આને હું" આદીસમાં મેઠો વખતવેર મેઠો હતો. સાંજે હું" નાત" ની દી પાર્થીમાં હુમેરિપત મેંડ સાંભળવા મગ્યો—ત્યાં તું" હતો કે પેસી ?"

પેગામ પેગામને કેહાણે રહી ગયો અને ભીખો તો પોતાના કાસ પ્રજાણે બીજી બીજી વાતો ઉપર માલ્યો, તેને પેસીએ અડક્યો.

"હું" પાર્થીમાં મગ્યો તેવજી નવધી પાછો આવ્યો હતો. પણ તું" પેગામ શું લાચો છે તે કેહતી."

“ત્યારે પાર્થીમાં થયેા વખત ગયેા તેના બદલામાં પાર્થી પછી હું પાછો આફ્રીસમાં ગયેા. આફ્રીસમાં વળી આજે ગરબડ છે તેથી પણ અને મોડું થયું. ફરામરોજ રોડના લખેણે સાડીયાનસે રૂપિયાના ચેક ચોરાયેા. તે ચેક આપણા કાકા માકા મુસ્તિયાને નાખેના હતા.”

“તે તો હું જાણું છું, પણ પછી ? વાત આગળ ચલાવની.” પેસીએ ઉતાવલ કીધી.

“તું જાણે છે, પેસી ? આ ચેકની ચોરીની જીને ખબર થઈ છે ? તે ક્યાંથી જાણ્યું, પેસી ?” લીબો થડે પેટે પૂછવા પડયેા.

“મને જાણકથાહ કાકાએ પોતે એ વિષે ચીઠી લખી છે.” પેસીએ ખબર આપી, પણ એ ચીઠી તો પેસીએ પોતાના કાકા પાસે પૈસા મંગાવ્યા તેના જવાબની હતી એમ પોતાના લીબા ભાઈ આગળ કહેતાં પેસીને શરમ લાગી. તેણે ફરીથી તાકીદ કીધી કે “લીબા, હવે તું કાવસ મામાનો પેગામ શું કહેવા આપ્યો છે તે કહેતી.”

“કાવસ મામાનો કાગળ અને ખાતખા આફ્રીસમાં મળ્યો અને તે ઉપર ખાતખા તાકીદનું કરી લખ્યું છે તેથી હું ખાતખા કહેવા આપ્યો છું.” લીબાએ હવે મામાનો પેગામ કહ્યો. “મામા લખે છે કે તારી ઉપર કાગળ લખ્યાથી કાંઈ વળે એમ નથી અને તું કાંઈ જવાબ લખવા નો નથી, માટે તુને મોહડે મોહડું મળીને કહેવા લખ્યું છે. તે એટલું જ કે મામાનો હાથ હાલ ઘણે ભીડમાં છે, માટે તેવણે તુને રૂ.૫૦૦ કહડાવવામાં જામીન થઈને સહી આપી છે તે કરજનો લોચે પતાવવામાં હવે વધારે દીલ ના કર.”

લીબાએ હવે મામાના કાગળમાંથી ની વાંચવા માડ્યું—

“તે લેહણની મુદત થઈ ગઈ છે અને માગનાર માગી ઉપર તકાળે કરે છે. પેસી પાસે હેય શું કે તે માગે ને લેય ? હવે તે માગનાર અને પકડે છે, પણ મારો વખત ચારો નથી અને મારી પાસે તુનું આપવાના પૈસા નથી. જો મારા પોતાના રૂપિયા જે આપેલા હતા તે હું માગતે નહી. પણ આ તો પારકાના પૈસા છે અને તે પેસીને પરબાડે પરબાડા બસાડે, તેમાં મને લાભ કાંઈ નથી, પણ પેસીએ મારા કામાનાલા કીધાથી તેના કાપકને આડું એ માન સહી આપી છે. હું સહી આપીને ફરેલો. જો હું એમ જાણતું કે પેસી એ કરજ વખતનું અડા કરી શકવાને નથી તો હું સહી આપતે જ નહી. પણ મારી સહીથી રૂપિયા કહડાવીને પેસી હજમ કરી જાયને અને મારી ભીડના વખતમાં માગનારને વનગાડી ચુકે એ વાળની થયી. વાસ્તે દીકરા લીબા, તું આ કાગળ મજાતાંનીવાર પેસી પાસે જાને અને તેને મોહડે મોહડું મળીને આ માગનારને ભરવા કહેજે અને પેસી તેના થો જવાબ દેયે તે મને કાંતને કાંત લખી જાણવડે.”

આ પેગામ ખચીત પેસીને પુછી કરનારો અને ભાઈ લીબાનો આ ભેટ મુખારક કરનારો નહી હતા. લીબો પેસી આગળ આ પેગામના પેહલા બે મોલ મોલેણે તેલવાં પેસી પામી ગયેા અને પછી આ આખો પેગામ તેણે પોતાના પેટમાં કેવા આડા અને ઉભા બળતરા સાથે સંભળ્યો તે કેહવાની જરૂર નહી. લીબો તો કેયો આ મોહકાણના સંજ્ઞાસાર લાચો છે એમ જો પોતે જાણત તો પેસી તેને આટલેસાર મેસવાળી રેત કે ?

પણ કાવસ મામા તરફથી કાંઈ અગત્યનો પેગામ છે એવા લીબાનાં ભડભડ મોલવા ઉપરથી પેસી તો તે પેગામ પોતાના કાંઈ લાભનો સમજ્યો—કાંઈ મામાએ એકું રકમ મોકલી આપી હશે એમ ખુશી થયેા. વાત નિકળી ત્યારે તો તેથી જ ઉલટી. કાવસ મામાએ રૂપિયા મોકલવાને બદલે સામા મંગાવ્યા છે અને તેથી વળી તેની નાણા સંબંધી છુપી ગરીબાઈના આ લીબા જેવા ભરભરિયા ભાઈ આગળ ભેદ ફાડી દીધો છે, તે પેસીને કેમ ગમે ?

આવીને અચળુચ કાગળ આપ્યાથી પેસી ચીઠીર ડાખે તો હતાજ, તેજ સાંજે વળી પેલા માગનારે રૂ.૧૦૦ ની ફરિયાદીની નોટિસ આપ્યાથી તે વધારે ખીંચાયેલા હતા, તેવામાં લીબો આપ્યાથી તે ખુશી તો નહી થયેા, પણ તેમાં લીબાના આ પેગામે આગમાં તેલ નાચ્યું અને તે એટલે તો ચીઠીરડાઈ ગયેા કે કદાચ તે પોતાના ભાઈને મારી મેસત. પણ લીબો પેસી કરતાં જોરાવર અને કદાચ હતા, લીબાનો મીઠાજ વળી પેસી કરતાં વધારે ચમકેલો અને તીખો હતા, માટે જો પેસી કાંઈ હાથ ચલાવે તો લીબો હાથદરાલથીજ જવાબ દેવાને ચુકે નહી અને તેમાંથી કાંઈ આરતું દોહડા થઈ જાય એ બીજીકથી પેસી એ પોતાનો હાથ ખાંચે અને ખુબ દાંત પીસીને પોતાનો ગુસ્સો દાખતાં હાથદરાલને બદલે જુવાનદરાલથી પોતાના ભાઈ સાથે છીંટાં છખટાં શોધીને અકડી પડયેા.

“લીબાલ, એ તારી આફ્રીસમાં ચેક કેમ ચોરાયો ?” કાવસ મામાનો પેગામ ઉડાવીને અને લીબો મામા તરફ જીજવાબ લેવા આલેશે તે જવાબ ખાઈ જઈને તે ભલતીજ વાત ઉપર ઉતર્યો. “કોણે ચેક ચોર્યો ?”

“હું શું જાણું ?” લીબાએ તાણમાં જ ઉતર વાલેશે. “ચેક કોણે ચોર્યો અને કેમ ચોરાયો તે જો હું જાણતે તો પછી પોલીસને મેહનતજ કેમ પડતે ?”

“તે તો તારી ચોર્યો ?” પેસી લાગલેજ પોતાના ભાઈને ગદે પડ્યો.

“શું ? કોણની તાકાત છે કે મને ગળે પડે ?” લીબો એક સોસવાટની પેટે ઉછલીને ઉભો થયેા.

“લાહેરી ના કર.” પેસીએ તેને દમ ભરાયો. “તું થાણમાં હતા ત્યારની વાત ભૂલી ગયેા કે ? એ તો તારાં નસીબ કે અંહી કાંઈ તે વાત જાણતું નથી. રામચંદ્ર વધીલી નોટ કોણે ચોરી ? તેની આફ્રીસમાં તું હતા ત્યારેજ ચેકની ચોરી થઈ અને તે ચોરી તે કીધી હતી. ‘જાહગીરથાહ ફરામરોજ, સનસની કું’માં પણ તું ચાકરીએ રહ્યો કે ચેક ચોરાયો, તે તું નહી તો બીજે કોણે હાથ ? પણ જા હું તારી દયા કરું છું. તારી આગળી ચોરીની વાત કોઈને કહેવાનો નથી, કાંકે તું મારો ભાઈ છે અને ભાઈની કનેતી આ હાહાર પાડું તે તારો પોતાની કનેતી કીધા બરાબર છે.”

“પેસી તું જુલો છે, સાત જુલોનો એક જુલો તું છે, તેથીજ તું આમ અને સતાવે છે” હવે લીબો પોતાના ભાઈપર છેડાયેા. “પણ હું તારા ભાઈ રાખતો નથી. અને એ તારી ફરાર હતા તે તું મસકતથી કહેલા મહીનાનો આપ્યો છે તે રહી રહીને આજે જ પેહલવેહલો તુને મળવા

આવતે કે ? પણ નહી, હું જાણું છું કે તું મારો સગો ભાઈ છતાં એક સાવકો નહીં ચાલે તેવી ચાલ ચાલેછ, તું મને ઉડાવેછ, કેવો ખેરવેછ તે મેં પહેલેજ દાહડે જોયું છે અને તેથીજ મેં આજસુધી તારે ઘેર આવવાની દરકાર કીધી નથી. તો તારી આ જીડી સતાવણીના કોણ ભાર રાખેછ ? તારામાં હિંમત હોય તો બાહાર નિકલ અને આ ચોરીના મારા ઉપર ચાર્જ મેળ અને પછી જો કે હું તુને તારા જીડાણાંનો અને તારા ઢોંગસોંગનો કેવો સ્વાદ ચખાડું છું. હવે હું જાઉં છું. અને તો મામાએ મોકલ્યોછ તેથી હું અંહી આચોછ, પણ મને વધારે વાર બેસવાની જરૂર નથી. મામા તરફની મેં મારી ફરજ મજબૂતી અને હવે મારે તેવજીને જવાબ લખવાનો રહ્યોછ તે એટલેજ કે તું બિચારા ભોલા ને સખી મામાને કાગિને પૈસા ચાંપી ગયોછ અને તેવજીને તારી તરફથી સહી અપાવીને ફરસાવી હવે તે પૈસા આપવાને ના પાડેછ. આજસુધી હું તારા બાહાર ના ભપકા અને ઢોંગસોંગ ઉપરથી તુને આજરૂદાર અને પૈસે ટકે. સુખી સમજતો હતો. પણ તારો બધો ભરખ તો આજે જ જાણેછ કે આ બધો ભપકો—આ સંભિતો શણગાર, આ ફર ફનેટર, આ ઢોંગલોની ને ચેલ અને એતો બધી પારકે પૈસે દિવાલી છે. તું છુછો છે અને છુછાઈ સોદાઈથી કેવો રહેજોછ.”

બીખા ભરભરિયાનું આ ભડભડ મોલવું સાંભળીને ઘેસી તો ડચાઈ ગયો. તેણે બીખાની આગળી ચોરીની યાદ આપી તે તેને બીહીવડાવીને પોતાની તાબેદારીમાં દાખી લેવાની સુકી ભપકી માન લીતી. પણ બીખાએ તો પોતાની સ્વતંત્ર મેં હિંમતનું ઉલટું જખીર ખતાવી આપ્યું ત્યારે હવે તેનો ભાઈ તેનાથી બીહી ગયો અને હસી પડી ને તેને થડો પાડવા લાગ્યો.

“એહો ! એ બધું મોલવાનું તું કયાં શિખ્યો, બીખાજી ! તે હસીને મોલ્યો. “કાંઈ જીલને છેક કસરત આપીછ ? ભલા માણસ, હું નસા હસવા મરાખરીમાં મોલ્યો તે પરથી ઉસકેરાઈ ગયો ?”

“તું હસવામાં નથી મોલ્યો. પ્રજી અગર હોખળી, તો યાદ રાખજે પેસી, કે હું જે મોલ્યોછ તે હસવામાં નથી મોલ્યો.” બીખાજી હજી થડો પડ્યો નહી. “તું મને ઉંઘાડો પાડશે તેથી માફ કાંઈ નવાનું નથી, કાંકે મારી જખી ભૂલ ઘડીછ તે આગળી નાદાનીના વખતની છે. પણ તારી જ છુછાઈમા હું જોઉં છું તે તો હમણાની છે—હમણા નયારે તું આજરૂદારમાં ખપવાને ભપકો અને દમર મારેછ તે વખતની છે. તારો સંસાર સજોડેછ. તું પોતાની પરજીલી બાપડીને કોણ જાણે કયાં છુપાવી પારકી બાપડીએ સાચ કરવાનું મેશરખણું ચલાવેછ. તારાં પોતાના જીવેજીવાણ નેવાં બચ્યાં ભુખે મરે છે તું અંહી જોત કરેછ. પણ તે જોતની પારકે પૈસે—બિચારા માગનારાઓને રડાવી તેઓને પૈસે જોત કરેછ. વાસ્તે ખાતરજના રાખને કે અને બીહીવાનું કાંઈ નથી, પણ તુને મારીથી બીહીવાનું ઘણું છે. તું મને પોતાનો ભાઈ ગણતાં શરમાયછ, પણ ખરેખર તો તારા સરખા છુછા ભાઈથી મને શર માવાનું છે.”

“પણ મેં તુને કહ્યુંની, ભાઈ, કે હું કાંઈ તારી આગળી ચોરી ઉંઘાડી પાડવાનો નથી.” પેસીએ ફરીથી ધીરજ આપી.

“અને હુંબી તુને કહી ચુક્યોની કે હું તેથી બીહીતો નથી. રાખજંદની આફીસમાંથી મેં તે નોટ લીધી તે એક ભપકાર ભૂલ મારી હતી. મારી આપી જાઉં છું તો તે એકજ ભૂલ ઘડીછ, પણ તે એક ભૂલે અને તદન સુધારી નાખ્યોછ. હું ફરીથી એવી ભૂલ કરવાનો નથી. એ ભૂલે મને મરકત નહસારપોછ, પણ ત્યાંથી હું સુધરીને ઘડાઈ આચોછ. હું આલસ, જોત અને કાલી મગરૂરી છોડી આચોછ. હું મારાં મનમાં મોટાઈનો કંકો અને જીભાની ના પવન પાલી કરી આચોછ. હું બીજાઓને માથે પડવાનું ધિકારતાં શિખ્યોછ અને મારાં પોતાનાં ખતાં ઉપર આધાર રાખતાં શિખી આચોછ. પોતામાં બધા સારા ગુણ છે અને બીજા બધા મારા કરતાં ઉતરતા છે એવી તકીમરી હું તજ આચોછ, કાંકે મસકતના જંગલી મ્યાર જોતાંબી મેં આપણા કરતાં હજાર દરજે સારા માણસો જોવાછે, અને જેઓને ઉતરતા ધારેલા તેઓની મદદ અને આસરો લેવાની મને ફરજ પડેલીછ. હવે હું જાઉં છું અને તુને એટલુંજ કહું છું કે તારા દમરાચાથી હું દબી નધસ એજ તું સમજતોજ ના. સાહેબજી.”

“સાહેબજી” કરીને મરડાજાંજાં પેસીએ તેને જવા દીધો અને તેની પાછળ પોતાનું મારણું નિસધી બંધ કરીને તેણે પોતાનાં ગુસો પાલી કીધો.

પ્રકરણ ૪૮ મું.

પરા મેહનતુની ખરી મદદ.

હવે શું કરવું ? “બીંડો પેસતનશાહ મેહરજુસાના બી. એ. ઇત્યાદી, ઇત્યાદી” એકલા પડતાંની વાર મિતાવુર વિચારમાં ગરક ગયા. આવતી કાલે આવી આવતીને અજબજી છોકરાંઓ સાથે માથે પડશે તેનો ખર્ચ નેધરો—આપતી કાલે પેડો માગનાર રૂ૧૦૦ ની ફરિયાદના ડાહરો તે ચાન સાથે ભરવા નેધરો—આવતી કાલે વળી પાછો કાવસ મામા પેલા પોતે જખીન થયલા રૂ૫૦૦ નો દાવો મોકલશે તે બધા નહીં તો ચોડાની પૈસા આપવા નેધરો. પણ પેસી તે કયાંથી લાવશે ? આજે તેનું લખેલું “જલમ નંદ” તું નાટક થતાર હતું, તે ફતેહનંદ થાય તો તેના પચાસ કે સો રૂપિયા તેને મળવાનું હતા. પણ તે કેટલા ચોડા હતા ? અને તેથી તુર્તને તુર્ત મળે નહી.

પણ પેસીની એકજ ઉમેદ ઉપર કાંઈ આશાનો આધાર બાંધેલો હતો. તેણે કેટલીક મેહનત લઈને એક આપેરા (ગાપનટ્ટી નાટક) લખ્યું હતું અને જો તે આપેરા કાંઈ નાટકકાર કરવા લેખ થા કાંઈ છાપ નાર પોતાને માથે રાખે તો લખાઈની મેહનતના બસો ત્રણસો રૂપિયા ઉપજવવાની તે ઉમેદ હતી. છાપના રાખે લખનારાઓને કેંગાલ દાન આપેછે અને નાટક કર નારાઓ એક લખાણ તપાસવાને બાહને માર માર મહીના દબી રાખીને તે લખાણના દાન ઉપર કેટલી ચાન આપે દુબી નથ ત્યાર પછી તેનું દાન આપેછ. પણ તેથી

પોતાના આ નવા “આપેરા” ઉપર પેસીને મોટી ઉત્તેજ હતી. તેમાં તેણે તરફવાર રાગ રાગણીઓ ઉપર ગીત બેડમાં હતાં અને કેટલીક તો ઇંગ્લેન્ડ રાહ સારંગી અને તબલા સાથે તાલી વગાડીને ગાવાની ગોઠવી હતી. એ સમગ્રી પેસીને મનથી તેનાં લખાણની મોટી ખુબીઓ હતી અને તે ઉપર સારી કમાણી કુટી કાઢાડવાની તેને વકી હતી.

માટે આજે માથે આવેલી નજાલના વખતમાં તેણે પોતાનું એ લખાણ પાદ કીધું. તે હમણાં પુરું કરી રહ્યો હતો. તેનું નામ, નાટક પાત્ર અને દિવાળો તેણે કાલેજ લખી કાઢાડ્યો હતો. તે આ લખાણ વિષે ઉતાવળમાં નહીં હતો; પણ આજે એક તરફથી તેની આલીંગિ, બીજી તરફથી તેના માનનારે અને ત્રીજી તરફથી કાવસ માનનારે એમ ત્રણ ત્રણ તકાળ થવાથી આજે હવે પેસીને પોતાનું એ લખાણ બહાણું લાગ્યું અને તે ખપાવાની ઉતાવળના તેને ખ્યાલ આવ્યો.

એવામાં એક ચીજ અગત્યની યાદ આવી. અગર જો આ લખાણ કોઈ ઉસ્તાદ લખેથી તપાસે તથા તે ઉપર પોતાનું મત આપે અને તેની સિકારસ કરે તો કોઈ નાટકકાર તે ખુશીથી લેખ યા કોઈ છાપનાર તેનું વધુ દામ આપવાને ઉલટ પકડે. માટે હવે પોતાનાં લખાણ ઉપર એવી કોઈ સિકારસની સદીક્ષિકેટ મેળવવાની તેને તલ્લપ થઈ. તે આજે ઉતાવળમાં હતો, અદેશમાં હતો, એટલે આજને આજ તેણે એ વિચાર ઉપાડી લીધો.

તે લખાણ કોણને તપાસવા આપવું? અલબત્ત ઘરાણાનાં હોમીનું નામ આપણા પેસીને પેટલુંજ યાદ આવ્યું. હોમી કેવો ચુનંદો અને એકો લખનાર છે તેના દાખલા વાંચનારી માનુષ્યો જાણે છે. જાહેર લખાણ તેના એક લેખે થયો છે, પણ થયાના કરતાં તે તેની મોજ વધારે છે. તે દૈસા કમાવાના કરતાં જ વધારે મોટો નફો માન છે તેની આશા ઉપર તે લખાણ ચલાવે છે. તેનાં પુસ્તકો વખણાયાં છે અને તે એટલી આખંડ પામ્યા છે તે દૈસાથી નહીં પણ લખાણથી પામ્યા છે, અને તેથી એવી કે જે વિખ્યાતીની દૈસાવાળાઓને નવાઈ છે. વળી હોમી પોતે એક મહાભારત ચંદ્ર ચંચલામાં રોકાયેલો છે તે પણ આપણે આગળ જોયું છે, કે જે કામને માટે તે રાત્રે જાગ્યું કરે છે અને એમ તથા અત્યંત પોતાની દેહ બિગાડે છે તે વિષે તેની પાડી શુભાને ઘણાક બળાપો કરતાં આપણે દીક્ષિત.

માટે આવા વખતમાં પેન હોમીના કરતાં વધારે મહુડતી મદદ બીજા કોણની માગવા ... નિયમ સુખ પડતાંની વારને તે ઉલટ લર ઉઠે, તેણે પોતાની રેખવળા ખાનાંમાંથી તે લખાણનાં કુદમાં પાતાઓના મોટો નયો એકકો કીધો, ગોઠવણે અને તેનું એક કાગળ ખાં બંડ બાંધીને તે ઘસારાબંધ પોતાનાં ઘેરની બહાર નિકલ્યો. એક વાર ફરી તેના ચકરે યાદ આપી કે તેણે પોતાના હોસ્તોને “જલમ નંદા” તો ખેલે એવા બોલા વ્યાજે અને ત્યાં તેણે જાણું છે તથા રાત્રે તે જ હોસ્તોને તે “મધ રાતની ચંપીન પાટી” માં તેડી લાવવાના છે.

“નાટકમાં મારે જાણું નથી” તે ગભરાટમાં બતાવતાં બોલ્યો. “અને ચંપીન પાટીને મારે તો હજી ઘણું વખત છે.”

રાત્રે ૯ વાગવા આવેલા હતા. હોમી પોતાના એકાની ખુદલી અગાસી ઉપર પોતાની સરેસ્તાની બહુ બતીના લાંપ તલે પોતાનાં લખવાનાં કામમાં ઘણો રોકા રહેલો હતો. તેના એકરો જરા સોહરાપણો હતો. તેને મેહરાની આમડી ફીકી હતી, તેના દેખાવ ઘણા કંઠાળેલો અને કાપર થયેલો હતો. પણ તે હંમેસના જેને હુસ્તો અને રંગીલો, આશાવાંત અને ઉલટમંદ હતો લોકોનું બહુ કરવાને તે હંમેસના જેવો ખંતી અને પોતાનાં કારણે શુભ કામમાં પોતાના સરેસ્તા મુખને મેહનતુ હતો. બરોબર બોલીને તો તેના કંઠાળાની તેં અસર નહોતી નહીં હતી—પોતાની મેહનત અને મંડી રીધી તેની કાડી અને દેહનો ઘસારો તેને પોતાને માથા નહીં હતો.

૯ વાગ્યાની અગાઉ સરેસ્તા મુખ્ય તેનું મેળકણ બકલ્યું, નાની જર પોતાના આપને સુવા નતો વખતને સલામ કરવા આવી. તેના બાપને તેને બકીઓ લઈ જવ કહ્યું કાંકે જરને બાપનું બહાણું પાસું છોડ્યા ગયું નહીં હતું.

“ને હવે જર, જા, પોટી જા, અને કામ છે.”
“ઘણું કામ છે, બાવાજી?” તે નાનકડી કુશળિ પુછ્યું.

“હા, દીકરી, એક સમુદ્ર ભરાય એટલું કામ છે.”
“પણ માપણ બીહિલ કે તમે કામમાં અતેજ કંઈ જાવા.”

“તારી માપણ તો હું મેશની બીહીલ છું.”
“પણ માપ એકલાં નથી કેહતાં, બાવા. આજે પીરોજા કુદ જંગબારવાળાની નાની શીરીને ઘઉં આપ્યાં હતાં તેવણી અને કહી ગયાં કે બાવાને કેહ કે ઘણું કામ નહીં કરે.”

“હું? ત્યારે તો નહુદ જોગજાએ મારી સાંમે સાં કીધાજ.” હોમી. હુસ્તે. “તારી મા ને મારી મેહનતે જાણીએ મારું કામ બંધ પાડવાને એમ સંધ કરશે તે હું તેજોને પોલીસમાં ઉભાં કરશ.”

જર પોતાના પિતાને ગળે વલગીને સુવા મંથ આં હોમી પોતાનું લખાણ અધુરું હતું ત્યાંથી પાછો કલ્પ કરવા પરડ્યો. તેટલામાં જોયું તો પેસી મેહરમુસાનાને હાથમાં જાગીનું બંડલ લઈને આવી લાવ્યો.

“એકા હોમી, આજે તો કાંઈ ઘણું કામને તારા મથક પડ્યોજા, ભાઈ?” હોમીએ તેને હસમુખે આપાર લીધા. “નાટક ને નાય રંગમાં જવાને તારો વખત તારા મારાં અપડાનું અગાસી ખુણું આજે તો કાંઈ પસંદ કીધું? અને મોટી રાત્રે કાગળનાં બંડેલો બગલમાં મારી ને કોઈ થયાદારીના દેખાવ ધારણ કીધાજ?”

“હા, દેસ્ત હોમી, હું આજે કામમાં છું. હું તમારી એક મેહરબાની માગવા આવ્યોજ.” પેસી લખા કરમરીને બોલ્યો.

“શું છે ? શાની મેહરબાની ?”

“હું તમોને આ વાંચવા અને તપાસવા આપુંછું.”
પેસી પોતાનું બંડળ ઉઠેલી કાગળોના મોટા ભારે તેના હાથમાં સુધી બોલ્યો. “એ માટે એક નવું લખાણ છે. એની ઉપર મેં મોટી ઉમેદ બાંધેલી છે. પણ તે અગાઉ અને તમારું મત નિર્ધારિત. મેહરબાની કરી એ ખાનગી ને સંભાળથી વાંચો અને પછી તમારું મત આપો. હું શેલી ચીનાઈને તે વાંચવા આપવાનો હુતો પણ તમારું મત તેના કરતાં વધારે કીમતી છે કાંકે તમે જે મત આપશો તે ખરેખરું જ આપશો.”

હોમીએ આ કાગળોના મોટા ભારે જાણે કે તોલી જોતો હોય તેમ હાથમાં વળગી તેના ભાર તપાસી જોયો અને તેના મોટા બર્થોન એ સઘળું વાંચવાની મેહનત વિષે તેને આનાકાનીમાં નાખનારો હતો. પણ વળી “મીઠો પેસ્ટનશાહ મેહરબુસાના બી. એ. ઇલાદી, ઇલાદી” ના અક્ષર એવા સુધાયલા ચળકાપલા હતા કે જાણે તે ઉપરથી કબૂતરના પગ ચાલી ગયા હોય એવી સઘળી મેહર સુધી કાગળોનાં કાગળો ભરેલાં હતાં. પેસી પોતાના ખરાબ અક્ષરોને માટે ખોટી વડાઈ લેતો કે હોશ્વાર લખ નાશાઓની તે જાણે કે એક ખુબી હોય—“નામીયા લખ નાશાઓના હરફ હંમેસ ખરાબ હોય છે” તે કહેતો—પણ તેનું છવતું ખોટારું એ હવું કે હોમી જોતી એક નામીયા લખનાર દાખલ તે ગદદ માગવા આચોં છે તેના પોતાના હરફ મોતીના દાણા જેવા હતા. પણ અગર પોતાના હરફ ખરાબ હોય તો બીજાને હાથે “કાપી” કરાવામાં શું ગયું ? પેસીએ તેલથી સંભાળ લીધી નહીં હતી. તે આટલું બધું લખાણ વળી આવા કંગાળ હરફે હોમી પાસે વાંચવા લાગ્યો હતો.

હોમીએ એ કામ માપે લેવાની આનાકાની કાપી અને તેમાં તેણે પોતાની રોકાણતું ખાલડું કાઢાડ્યું તે ખોટું નહીં હતું. તે બોલ્યો કે “પેસી, મને એટલો થોડો વખત મળે છે માટે પોતાનું કામ અને રાત રાત્રે કરવું પડે છે અને તોપણ તે અધુરું રહી ગયું છે. એક લખાણ નો આટલાબધો જથ્થો વાંચવાનું કાંઈ સહેલ કામ નથી.”
પણ પેસી કાંઈ સમજી શકી નહીં. તે ઘણી ઇનતેજારી થી ટલવલતો ઉભો. “એક જ રાતમાં એ તમે આટલો તો વાંચી નાખશો. આટલીબધી રાતના તમોને ઉઝગરો થાયછ, તો મારી ખાતર એક રાત વધતી શુઓ.”

હોમીએ અંતે આ કામ કબૂલ કરીયું, ત્યારે વળી પેસીએ વધારે તાકીદનું ઘણું ભર્યું. “હોમી મેહરબાની કરોજ ત્યારે તો પુરી કરો અને એટલું માટે લખાણ જલદી વાંચી આપો. અને ઉતાવળ છે, અને તાકીદની ગરબ છે, વાસ્તે એટલું આજને આજ વાંચી નાખો તો કેડું સારું.”

“આને ? અત્યારે ? રાતને વખતે ?” હોમીએ અચરસીથી પૂછ્યું.

“હા દોસ્ત, આજે જ. અને એની કાલને કાલ ગરબ છે. તમોને રાતની રંબ અને મેહનતની શી નવાઈ છે ? તમે તો રોજ રાત્રે લખવા મેસો છો તો જાણે કે આખી કામ તમારું જ હોય એમ સમજો.”

“પેસી, તારી ખાતર હું તારું કામ બનતી ઝડપ થી કરીશ.” હોમીએ કબૂલાત આપી. “માટે કામ તારી ખાતર તદન યડતું નાખું એ તો નહીં બને, પણ હું બનતી તાકીદ કરીશ એટલી કબૂલાત આપુંછું.”

“થેકે યુ.” પેસીએ ઉપકાર માની પૂછ્યું. “પણ, બાઈ હોમી, મારાં લખાણ ઉપર ખરેખરું મત આપશો કે ?”

“હા. પણ ખરેખરું મત આપેલું લખનારાઓ ને મગતું નથી પેસી.” હોમીએ પોતાનો અનુભવ કહ્યો.

“પણ હું બીજા લખનારાઓના જેવો નથી. હું તો હજી શિષ્યુ છું. અને તો ખરેખરું મત નિર્ધારિત. મારી ખામીઓ હોય તે મેલાશક બતાવશે.”

“માત્ર છ મહીના ઉપર મારો એક દોસ્ત એમનું કહેતો હતો. તેણે પોતાનું લખાણ અને તપાસવા આપ્યું અને પોતાની ખરેખરી ખામીઓ જાણવા માગી. તે તારા કરતાં વધારે વધ અને અનુભવી લખનાર હતો, પેસી, પણ તેની પોતાની હનત ઉપરથી મેં તેની ખરેખરી ખામીઓ કહી તે તેને મગી નહીં અને તે દાહડાથી મેં તેની દોસ્તી ખોટી.”

“પણ હું બીજા લખનારાઓના જેવો મગરૂર યા યુસ્તાક નથી. હું તો તમારી સુચનાઓ ઉપકાર સાથ કબૂલ રાખીશ.”

આ વાત અંદી બંધ પડી. પેસી જવા ઉઠ્યો તેને હોમી દાઢર સુધી પુકવા ગયો. આગળા એરડામાં હોમીની ધણીયાણી શું થવાનું લઈને મેકેલી હતી. તેણે પેસીને આવકાર દીધો પણ તે થડોજ હતો. શુભાંએ પેસી આવે લોછે તે વિષે અજાણ્યપણું બતાવ્યું, પણ ખરેખરી બીના એ હતી કે પેસીની ચાલચલણ શુભાંને પસંદ નહીં હતી—પોતાની પરણી બાપડીને પડતી નાખી પેસી પારકી બાપડી એમાં ફરતો હતો તે ચાલ દરએક સારાં આણસની પેટે શુભાં પણ પિકારતી હતી—માટે પેસી હોમીને મળવા આવેલો જણ્યા છતાં તે અજાણી ધઈને મેસી રહી હતી.

શુભાં પેસીને ન્યારેબી મળતી ત્યારે તેની બાપડીની ખબર પુછતી ! કેવી આજુગમતી પરપુછ ! તે ખામખા પેસીને ખાજવા પુછતી હોય એમ તેને લાગતું હતું. પણ આજે પોતાની ક્ષિપ્ર વિષે વાત કરવાને તે ઉલટમંદ દેખાશે. આજે શુભાંએ આલીની ખેર આલીત પુછતાં વારંજ પેસીએ પોતાનો શુચવાડો જાહેર કરી દીધો.

“આલી તો કાલે મુંબઈ આવેછ.” પેસીએ આ ખબર કહી હોમી અને શુભાંને તાજુબ કીધાં. “રાત મગ જની ગયેલીજ તો. પુછતી પરછતી નથી, પણ કેહવા કારથા વગર અમથુચ અને એકદમ અને કાગળ લખેછ કે છોકરાંને લઈને કાલે મુંબઈ આપુંછ. મારી પાસે તો એને રાખવાની જગ્યાની નથી. હું કોઈ સારી જગ્યા બાડે લેવું તેટલા દાહડાખી રાત પોતી નથી. હું વિચારમાં પડ્યોછ કે મેં કાલે અમથુચ આવીને ઉત્તી રહેશે તો હું એને રાખીશકયાં ? નનાડીશકયાં ? ને બજાર હાથ કેમ પૂરું પાડીશ ?”

એક ભપકાદાર ભત્તાર પોતાની બાપડી વિષે આજ શુચવાડો બતાવે તે ઉપર હોમી અને શુભાં હસીને એકેકનો

મેહુરો ભેવા લાગ્યાં. અંતે આ મારી બપર મેહુરો સાથે જ
દવાલુ દિલની માગણી કીધી.

“પેસી, ગમે તો તારાં ધણીયાણીને એકુ દાહડો
અમારે ઘેર રાખ. આલી અને તેના બચ્ચાં, વુને સારી
જીવી ન્યા ભાડે મળે તેટલાં અમારાં ગરીબ ઘેરમાં ભારી
પડવાના નથી.”

“અરે ત્યારે તો તમારી કેવી મેહુરબાની !” પેસીએ
આ માગણીથી પોતાની ધીરજ બતાવી. “હું તમોને કેહતાં
શરમાયો પણ તમે પોતે આલીને કહેાછ ત્યારે તો તમારી
એ મદદ હું ખુશીથી કબૂલ રાખુંછ. હું કાલને કાલ
મારાં છોકરાંને રાખવાની ન્યા નેહ કાહડુંછ, તેટલાં
એકુ દાહડો તેમજ તમારે ત્યાં ધણાં સુખથી રહી શકશે.”

પણ પેસીએ તો હાથ આપતાં પોંદેલા લેવા માગ્યો.
“લાઇ દે, લખામણ દે, લાખને વાળા સાથ દે” તેમ હવે
તેણે વળી એક બીજા મદદ માગી અને તે એકે કાલે આલી
આવે ત્યારે તેને મેરીબંદરના રેશન ઉપર લેવા પણ
હોમીએ જવું.

“રેશન ઉપર તારી બૈયરને લેવા તે પોતે જવું
નેહીયે.” હોમીએ સાફ ના પાડી. “મારીથી કાંઈ તે
બનશે નહીં. મારો તો આફીસનો વખત છે.”

“હું પણ જરા રોકાપલેાછું” પેસીએ બાહુન કાહડાયું.

“તમે નહીં જવો તો તમારા ભાઈ બીખાજને
મોકલો.” શુભાએ સુમથ્યું.

“લીખાજ યુવો રે! એ અમારાં નામને અને
ખાનદાનને એજ લગાડેછ” પેસીએ બળાપો કાહડાયો.
“મારી બૈયરને એ લેવા થોડો જરો ને મગબડ ગોખાડું
ઘણું કરશે. હવે તો આલીને રેશનપરથી ઉતારવા હું
મારીથી બનશે તેમ તબવીજ રાખીશ. સાહેબજી.”

પેસી ઘેર છોડીને ગયો તેવો “ગેરી ડીપેટર” માં ગયો.
ત્યાં તેના “જલમ નંદા” નો ખેલ ચાલતો હતો પણ તેમાં
ફેલેહનાં કરતાં નિરાશા વધારે હતી. તમાશગીરિને તે
ગમ્યો નહીં, તોપણ પેસીના ઢોલકિયા રોસ્તોએ તે ખેલને
લાડતી તાલીમીથી ફેલેહનંદ થોડી મેસાડયો—મોડી રાત્રે
તેઓને પેસીનાં ઘેરમાં જ ચંપીન પાર્ટી મળવાની હતી
તેની ઉલટમાં તેઓએ વધારે તાલી પાડી.

અને એ રીતે મોડી મધ રાત્રે પેસી પોતાના ખુસા
મતિયા રોસ્તોને પાર્ટી આપતો હતો અને જ્યારે તેનાં ઘેર
માં સરાખની મસ્તીનો દોર ચાલી રહ્યો હતો તે ધડીએ
બિમારો મેહુનતુ હોમી પેસીનાં કાગલિયાંઓને ન્યા બતી
ઉપર બતીએ સલગાવીને ભારી ઝેંબતથી વાંચવામાં
રોકાયેલો હતો.

શુભા હમેસના ધારા પ્રમાણે ૧૦ વાગતે સુવા ગઈ.
રાતના બે વાગતે શુભાની આંખો ઉઘડી ગઈ. તે ઉઠીને
નેહીએ તો હોમી સુવા આવેલો નહીં હતો. પોતાના
આવિંદની રંજ અને હેંગામી વિષેની તેની હમેસની
આતુરતાથી શુભાને આજે ફિકર પડી. તે અગાસી ઉપર
જઈને નેહીએ તો દીવા ઉપર જોવા બળતો હતો અને હોમી
હજી વાંચવામાં રોકાયેલો હતો.

“હોમી, હોમી, બે વાચાની તો ?” શુભાએ યાદ
આપી. “તમે ક્યારે ઉઘડો?”

“હું તો આજની રાત મેસીને જ કાહડીશ.” હોમી
દીવો ઉસકેરતાં કહેધો. “બિમારો પેસી કાલાવાલા કરી
ને મને પોતાનું લખાજ તપાસવા આપી ગયોછ. તે
આખી રાત મેસીને હું પુરું કરવા માગુંછ.”

“હોમી, હોમી, તમે અતેજ કરોછ ને,” હવે તો
શુભા રડમસ ધઈને બોલી. “તમારું પોતાનું કામ જાણે
કે થોડું હોયની તેમ તમે બીજાઓની વેડ માથે લેવોછ.”

“બિમારો કોઈ ગરીબ માણસનું કાંઈ ભડું થવું
હોય તો નહીં કાંઈ હોય ?” હોમીએ પોતાની ભલી મનસ
નીમાં પોતાને અચાંચ શોધ્યો. “વું ફિકર ના કર, શુભા.
વું પોરી જા. એક રાતનાં જમણથી હું કાંઈ મરી નથી
જવાનો.”

શુભાં દુખી દિલે ઉઘડવા ગઈ. હોમી તે રાત્રે ત્રણ
વાગતે સુતો, અને બીજા સહુવારે તો ૭ વાગતામાં પાછો
પોતાનાં કામપર મેટેલો જાણ્યો.

પ્રકરણ ૪૯ ઝું.

ઝીણીને મળવા આપનારાઓ.

આજે જમાદારની ઝીણીનાં ઘેરમાં યજ્ઞ એકાંત હતું.
તેનાં ભાડુતો બાહાર ગયેલાં હતાં. ડાક્ટર બરજેર વસાઈ
માં પોતાની સરકારી નોકરી ઉપર પાછો ગયો હતો, પણ
પોતાના મેહુસ્તી ભાઈ મેનનતુ ખૂન, જે હજી તે માનતો
હતો; તેના પત્ની નહીં મળ્યાથી તેના જીવને મેન નહીં
હતું અને થોડા વખતમાં જ જા બધું પાછો પુનઃબંધ આવવા
કહી ગયો હતો. ઝીણીને બીજો ભાડુત ભીમી ભરભરિયો
પોતાના ભાઈ પેસનતશાહ બી. એ. ઈસ્યાદી, ઈસ્યાદીને
મળવા ગયો હતો, કે જે શુભાકાતોને હેવાલ આપણે ઉપર
કહી ચુક્યાં છીયે. ઝીણીની મેહુન હીજી પણ બાહાર કામે
ગયલી હતી. માટે ઝીણી એકલી હતી અને માળા ઉપર
ના પાછલા ઝોરડામાં પોતાનાં સીવવાનાં કામે મેટેલી હતી.

તે ઝાઝી વાર એકલી પડી નહીં. દીવા કીધા પછી
તેનો મસાલ અને માણસ જીવન કેહવા આચો કે “નીચે
કોઈ શેઠ મળેવા આવેલો ભાઈ, તે ઝોરડા ભાડે આપવાના
હોય તો લેવા માગે.”

“તેણે કેમ જાણ્યું કે ઝોરડા ભાડે આપવાનાં છે ?
તે કાંઈ બાહાર પાટિયું તો મારેલું નથી ?” ઝીણીએ પુછ્યું.

“તોભી તમે ભાડુત રાખેલાં તે કાંઈ જાણ્યા વગર
રેહ ?” જીવને મત આપ્યું.

“એ કાણ છે ?”

“કાંઈ ઘરડો જોવા પારસી છે, બાઈ, અને પોતાનું
નામ મનચેરજ મીણવાળા કરીને કેહતો છે.”

મનચેરજ મીણવાળા વિષે ઝીણીએ ઘણીવાર સાંભળ્યું
છે. જાહંગીરશાહ જંગમવારવાળાની આફીસમાં ફરામરોજ
ના એ હેડ કલારની ભીખા ભરભરિયાએ પોતાની ઘેરવાલી
ઝીણી આગળ ઘણી વખત ઠકા મશાખરીએ કરેલી ને
તેને હસાવેલી છે. માટે તે ચાલી ચલાવીને આચો ત્યારે
ઝીણી તેને હેડજી મળવા ગઈ અને તેને પોતાની સોજ

ખડકીમાં બેસાડી પોતે વાતે બેઠી. તે એક પતલો પછુ દેખાવે ધરડો, મેઠા યેલિવાવાળો પારસી હતો. તેણે આંખે લીધા યસમે પેહરો હતો—પછુ આનર સુધી યસમે પેહર વાતો તેનો ધારો નહીં હતો—એને તેનું કારણ એવું કહ્યું કે તેની આંખો આંખે ફુપતી હતી.

બીબી ભરભરિયાએ પોતાની આંખોમાં પોતાનાં કાગડાંની વચે વચે ગામ ગપાટાના ગપાસપા મારવાની પોતાની હુમેશની આદત મુજબ ઝીણીને ઘેરથી ડાકટર બરબેરે રૂપસદ લેવાની અને તેનો ઓરડો ભાડે આપવા માટે ખાલી પડવાની વાતો કીધી હતી. તે વાતો સાંભળીને મીઠો મનચેરણ મીણવાળો બોલ્યા કે “આને ડાકટર બરબેરેણવાળો ઓરડો હું લેવા આગ્રહી.” તેવણે તે ઓરડો જેવા માગ્યો અને જે પોતાને પસંદ પડે તો ભાડે રાખવા ચાલ્યું. “હું કાંઈ ભાડુત દાખલ તમેને મેહનત કે કંઈએ આપવાનો નથી” તેવણે ઉત્તર્ય. “હું કાંઈ થંછું આનાર પીનાર પણ નથી. હું જાન સહવારનો નાસ્તો અને સાંભની ચાન લઈશ.”

મીઠો મનચેરણ મીણવાળાની રીતલાંત ઝીણીને થઈ પસંદ આવી અને તે લાગલીન પેહલા માળા ઉપર તેવણને ભરબેરેણવાળો ઓરડો દેખાડવા લઈ ગઈ. વાંચનારી બાનુ આ જાણે છે કે તે આગળો ઓરડો હતો અને પાછલો ઓરડો આપણા બીબી ભરભરિયાએ ભાડે રાખેલો હતો. ઓરડામાં અંધારું હતું માટે ઝીણી પોતાનાં આ નવાં ભાડુતને ઓરડો બરાબર દેખાડવા સારું બની લેવા લઈ, પણ મીઠો મીણવાળાએ તો તે ઓરડો જેવા વગર એકદમ પસંદ કીધો, ઝીણીનું માગેલું ભાડું એકદમ કમલ કીધું, અને ઓરડામાં સામાણ ઝીણીનો હતો એટલે એકદમ તેમાં આવી રહેવાનું સાદું કીધું, એટલું જ નહીં પણ પેહલા મંદીરનું ભાડું અંગ ઉપર કાઢી દીધાં.

“પણ હું એટલીમી કાંઈ જરૂરે ?” ઝીણીએ અંગ ઉપર ભાડું લેવાને લાપકીથી તા પાડી. “ભાડું કોણ માગે છે ? હું તમેને નામથી ઓળખું છું. કીમણુ પેસુ પતવેલીવાળાએ મારી આગળ થઈ વખત તમારી વાત કીધેલી. હું કાંઈ તમારાં ભાડાંને વાસ્તે અધીરી નથી.”

“નહીલ, લેવો.” મીઠો મીણવાળાએ બોલસ કીધી. “હુમેશ અંગર આપવાનો મારો ધારો છે. હું કાંઈ એમાં તમેને અપમાન નથી કરતો.”

અંતે ઝીણીએ તે પૈસા પોતાની ચેલીમાં ઉંચા કીધા અને મીઠો મીણવાળો કપારે રહેવા આવશે તે વિષે આગમચ થી ખબર આપવાનું કહીને ગયા—તોપણ થઈ કરીને કાલ સાંભથી આવવા કહી ગયા. ઝીણી તેને એટલા સુધી મુકવા આવી.

“આ કેવો સારો માણસ”, મીઠો મીણવાળાના નવા પછી ઝીણી એટલા ઉપરન ઉભી ઉભી વિચારમાં પડી “આણું ભાડુતનો વળી કોઈ નહીં નેપણું” કે જે આગ વગર આંગર આપે. પણ એ છે કોણ ? કોઈ ઓળખીતો નેવો લાગે છે. આગળ કાંઈ નેપણું હોય, આગળ કાંઈ એક વખત મળેલાં હોય તે જ નજીક છે.”

આ છેલો સવાલ, ઝીણી થઈ પાદ કરવા પડી. તેની મેહન હીલ્લુ મેહરા ઓળખવામાં થઈ આલાક હતી અને એક માણસને એકવાર જોયો કે કદી વિસારે નહીં એ જ વડાઈ લેતી હતી. તે જ ઝીણી આવાન ઓળખવાની શક્તિ માટે મગર હતી—તે વડાઈ લેતી કે એક જણ સાથ એક વખત વાત કીધી તો તેનો આવાન તેને હુમેશ પાદ રહી જાય અને તે કદી ભૂલે નહીં.

“આ મનચેરણ મીણવાળો મને આવાન ઉપરથી પાદ રહી ગયો છે” તે કંઈનાથી વિચારવા પડી. “મરેરે ! એને હું કંઈ મળીલ તે મુખ પાદ નથી આવતું. એક વખત કાંઈ આગાડીમાં મળ્યાં હશે. એ અજાણો દેખા થઈ પણ તોની મેં એને આગળ નેપણું ને એની સાથ વાત પણ કીધેલી છે.”

મન સાધતી એટલી જ મસલતમાં ઝીણી અટકી પડી. અંદીન વળી રસ્તા ઉપર કોઈ બીજું ઝીણીને નજર પડ્યું અને “આ હો હો ! આવો, આવો !” કરી ઝીણી તેને થઈ અચરતી સાથ આવાકાર દેવા પડી.

આ બીજો માણસ કોઈ જ નહીં પણ પોલીસ ડીટેક ટિવોનો શાહ રાધ રામેસી હતો. તે થઈ અચચુચ, નહીં ધારેલો નજરે પડ્યો. ઝીણી થાણી મુંબઈ આવી ત્યારની એને મળેલી નહીં હતી. એ મુંબઈમાં છે એટલું પણ ઝીણી જાણતી નહીં હતી.

“હું વિચાર કરું છું, કે કોઈ ઓળખીતું જુઠું છે, તે કોણ હશે, પણ એ તો કંઈ તમે છે, ઝીણીમાઈ !” રાધ ઝીણીના ઓટલા ઉપર મહડતાં થઈ મુશાલીથી વાતો કરવા લાગ્યો. “તમે અંદીરો કે ? મુંબઈમાં છો ? મને તો ખબર નહીં. તમે અંદીરે પેર ભાડે આપો છો ? મને તો ઘણે છે. વાઈ તમે કેમ છો ? સારી પેકે તો છો ? કેટલે વર્ષે મળ્યાં વાઈ ?”

કેવો પાકો પોલીસમેન ! રાધ રામેસી જાણે છે ઝીણીને હમણાં જોઈ હોય તેવું હોય થાણે ત્યારે ખરી વાત એ છે કે ઝીણીનું આ પેર તે અત્યાર અગાઉનું ઓળખેલું અને આન સાંભે તો કેટલીકવાર થઈ તે અંદીરે અંદીન નજર કરાવી કરતો ફરે છે.

ઝીણી તેને વાત કરાવતી એટલા ઉપરથી ખડકીમાં લઈ ગઈ અને એક હોળ ટેબલ આગળ એક લાંબા ઉજસ તણે તેની સાથ ગપસપ ચલાવતી બેઠી. ઝીણીએ તેને આ બની અને આ પીતાં તથા પછી પાન સોપારી ઝીણીએ મંગાવી તેની બીડી બનાવીને ખાતાંમાં રાખ્યું તરેહવાર પરચુક ચલાવી. અગત્ય કરીને તેણે બીબી ભરભરિયા વિષે થાણે કીધું, તો જ કે તે બીબાની વાત કરવા આગ્રહી એણે તેણે ક્યું બતાવ્યું નહીં.

ઝીણી બીબી ભરભરિયા વિષે સારું જોવાતી હતી. “એ આગળના જોવા રખડેલ નથી, રાધોના. પૈસાદાર માલાપની તોફાળીપર મગર ને આખાં ગામને ધિક્કાર નાસે જોવા તે આગળ હતો તેવો હવે રહ્યો નથી. એની નાલનીમાં એ એ જ સમજતો છે કે જાણે આખી દુનિયાં અને બધાં માણસો એકલાં એને વાસ્તે પેદા કીધાં હોય અને બીજાં નેપણે તો મરે કે છવે પણ એણે પોતે તો

ગડબડિયો અને ઉતાવળો સહુધારી થ'ડા, પીરા અને એકાંત પોલીસ ડીટેક્ટિવને અડકડો.

“એ હો ! નામદાર ! તમે છે કે ?” લીખા ભર ભરિયા બૂન મારીને પુછવા પડયો, કાંકે અઠડી પડનાર ધાંધલિયો લીખા સિવાયે બીજો કોઈ હોયન નહી. “રાધુ રામોસી, અંહી શું કરોછ ? તમારું અંહી શું કામ ? વળી કોણુનો ધરો લાવડો કરવામાં ગુતાયાછ ?”

લીખા આંજી ખચીત ખુશ મિત્રજનમાં તો નહી હતો. તે પોતાના ભાઈ પેસી સાથે હમણાં પેસો કચયો કરી આવેલો હતો. પેસીએ આફીસમાં ચોરાયેલો એક ચોરવાનો અંજી લીખા ઉપર મેળ્યો હતો અને લીખા પોતાના ભાઈને ઘણુંક અપમાનપૂર્વક ખેડ મોહડાંપરને મોહડાંપર કહી આવેલો હતો. મારે લીખા ભરભરિયાનું એ સંધ્યે ભડકણ હજી ભાચું નહી હતું, અને તેટલા માંજ વળી તેને રાધુને ભેટો થયો.

લીખાની હબજબ રાધુ રામોસીને ગમી નહી. લીખા મોટા માણસના તોર અને રોબથી બેલવા પડયો, પણ એ રાવખાહુર રામોસી પોતાને પણ મોટો અમલદાર સમજતો હતો. તેને આપણે આગળ દીકો તે કરતાં આંજી તેની પદવી વધી હતી.

“કદાચ તારોજ ઘડો લાવડો કરતો હઈય” રાધુએ લીખાની ટિકાને તાણમાંજ ઉતર વાલ્યો. “રસ્તો કાંઈ તારા ચાપનો તો નથી, લીખાજ. અમારે કોઈને કોઈપર નનર તો રાખવાનો. પણ તું જાણે છે કેની, હમણાં તો મારી નનર તારા ઉપર છે ?”

“ત્યારે તો તમે ખોટા આસામી ઉપર નનર રાખોછ, અને એ તમારી ભૂલ આ પેહલીજ વખતની નથી.” લીખાએ તાણી માર્યો. “વારૂં રાખોઆ, હું મસ્કત ગયો તેટલાં વર્ષોમાં તમે કેટલા નિર્દોશ માણસોને પકડ્યા હશે ?”

“હવે જરા બેસે તે સંભાળીને બેલ, લીખાજ,” રાધુ સેનમાં ખીજવાય તેવો નહી હતો તોપણ લીખા ભર ભરિયાનાં આ ટાહુકાથી તે મીહીરડાઈ ગયો. “મેં હજી ગુને તો પકડ્યોજ નથી ? વારૂં ગુને હું પરજેજ કઈ તો ગુને ગમે કે ?”

“ખચીત, અને ઘણું ગમે. કાંકે તમે પોલીસવાળા આ નિર્દોશોને કેવા સંવાલોછ તેનો એથી એક વધુ પુરાવો મળે. તમોને યાદ છે, રામોસી ? ત્યારે તમે બિમારા સોલી દારાશાનાંને ચોરીના ખોટા ચાર્જ ઉપર પકડયો હતો, ત્યારે તેને તે કેવું ગમ્યું હતું ? તેમજ જે તમે હમણા મારૂં છુરાપણું છીણવી લેવો તો મને તે આણું પસંદ નહી આવે.”

“ખરૂં છે કે મારે સોલીને બદલે તું ને પકડવો હતો,” રાધુએ લીખા ભરભરિયાને માથાંની તાલકથી પગનાતલકિયાં સુધી ચડેલો લગાડ્યો. “પણ તે વખતે તો તું મસ્કત નાસી ગયો હતો. ગુને તારા દોસ્તનું એટલુંબધું લાગતું હતું તો ત્યારે તેને મેં પકડયો ત્યારે તું બાહુર કાં નહી પડ્યો ? તે તો તારે બદલે તારા દોસ્તને ચોકીમાં જવા દીધો હતા ?”

“નહી, પણ હું આગળજે આગળ રહ્યો અને જે સોલીના બાલનેબી અળવલ આવી હતે તો હું તેજ વખતે

મારો વાંક કબજ કરી તેનો છુટકારો કરતે. પણ તે નિર્દોશ કરીને છુટી ગયો ત્યાંસુધી હું આગળ રહ્યો અને તેના છુટકારા પછીજ હું મસ્કત ગયો.”

“વારૂં, હવે તે વાત રહી” રાધુ રામોસી દુની આગળી પાછલીને બદલે તુર્તની તાજ વાત ઉપર આંચો. “મને ખરૂં કેહજે કે કાંયે તારી આફીસમાંને એક તેજ તકડાચો છે કે નહી ?”

“હોય ! હોય ! હું જવાબ દેવાને ના પાડું છ” લીખા ગુસ્સાથી આતશ જેવો લાલ બનીને છેડાયો, તોપણ આ એક પોલીસ આફીસર આગળ લોહીનો ગોટ ગલી નઈને ટકોરમાંજ બેઠ્યો. “તું શું પારોછ, રાધુ ? જેમ તું પારે તેમ ખરૂં. કદાચ એ એક ચોક્કસી હોય અને કદાચ નહીબી ચોક્કસી હોય. તારી નેક નનરમાં શું આવેછ, દોસ્ત ?”

“અમે પોલીસવાળાઓનો પેહલો શક તો જીવન ચોર ઉપર જાય એ કુદરતી છે.” રાધુએ થડો મટકો લગાડ્યો. “જેણે એક ચોરી કીધી હોય તે બીજીબી કરે અને તેવા માણસ ઉપર અમારી વધારે નનર જાય.”

“અરે મુવા તમે ચોરીના પકડવો” લીખા ભરભરિયા બેઠેહુસ્ત ઉખડયો. “તારા કરતાં તો બિમારો બેહુસ્તી કુમળો કલ્યાણીવાળો વધારે માલાક હતો, તો જેકે તેણે આખા જનમાં કદી પોલીસનું બાર નહી નેયું હતું. નયારે તેં સોલી દારાશાનાં ઉપર ખોટો વાંક મેળ્યો હતો, ત્યારે તુંતો મુછપર તાવ દેતો હતો કે હું એક ચોરને તેના ચેહરા ઉપરથી પારખી કાઢું, પણ તેજ તેવે બેહુસ્તી કુમળો કસમ લેવાને તૈયાર હતો કે સોલી ચોરી કરે નહી—”

“હવે તું મુજો રેહછ કે નહી, લીખાજ ?” રાધુ રામોસી લીખાને દબારવા નિકલ્યો.

“તું મુજો રેહ. તારા કરતાં કોઈ સાડું માણસ વાત કરે તેની વચમાં ના બેલ. મને બોલી રેહવા દે” લીખા બખાલ્યો. “તે બિમારા સોલીને પકડયો અને તેને તાણી તોડીને તકસીરવાર કરાવાને ખતતાં કાંઈ માર્યાં. તે વખતે જે ખોદાયજ પોતે આસ્માન ઉપરથી ઉતરી આવતે તો તેનેથી તું તુચ્છકારવા નિહલતે. પણ સેવટ શું આવ્યું ? તે ચોરીની કમનસીબ ભૂલ તો સોલીની નહી પણ મારી નિકળી. તેમજ હમણા તું કાલની ચોરી ને મારે અને પકડે તો મને ઘણી મજા પડે, કાંકે એક વખત ફરીથી ગુને ખોટો પાડીને મારો ખાર લેવું. તે બિમારા સોલીને ખોટો સત્તાચો ત્યારથી તારી ઉપર મને ખાર છે, તેનો ઘાંત હું હજી ભૂલી ગયો નથી.”

“હું હજી તારી ઉપર દયા કરૂંછ,” રાધુ બડબડયો. “સહવારે હું તારી આફીસમાં ચોરીની તલાશ કરવા આવ્યો તેજ વખતે જે તારી આગળી ચોરી તારા શેડને જાહેર કીધી હોત તો—”

“અરે ! કર, કર, કરની !” લીખા બૂન મારી ઉઠયો. “તારા ભાર પડયાછ ! બધાંજ મને એજ કેહછ. સહવારે લશ્મણ હને ગળે પડ્યો. સાંજે મારો ભાઈ પેસી મને ગળે પડ્યો.” હમણા રાત્રે તું ગળે પડે. પણ એમ મારા મોહડાંપર હડેસે શું કામ બોલોછ ? તમારામાંના કોઈ

નીખી હિમત હોય તો આહાર કાં નહીં પડતા ? હુંજી તમારી કમળખતી આવી હોય તો મને પકડાવો. માટે ઘેર ઉંઘાડું છે. કાવસણ પટેલના મોહલામાં, શાપુરજ શેઠના ચકલાને નાકે, જમાદારની ઝણીનાં ઘેરમાં, પેહલે માળે, પાછળા મોરસામાં હું રહું છું. ત્યાં મને મળેજો. સાહેબજી.”

લીખી યુસામને યુસામાં આવી ગયો અને રાધુ રામોસી અડધો ખીનવાતો અડધો હસ્તો તેને પછવાડેથી નિહાલતો ઉભો રહ્યો. તેજ આગળો—આગળો, ઉતાવલો, ગડગડિયો, ભડભડિયો એ લીખી હોતો—હમેશને બોલો, બહુ બોલો, સાદો, સાચો અને સાફ દિલનો જેવો આગળ હોતો તેવોજ આજીવી હોતો. રાધુ રામોસી લીખા વિષે ગમે તે વિચારે, પણ તેની એકલી તો ખાતરી થઈ કે તે આ વખતે ચોર નહીં હોતો, અને હાલની ચોરી પકડવા માટે તેણે ખીજ તરફ તલાશ કરવી હતી.

૩૬૨૯ ૫૨ અં.

આલી.

પાછલા પ્રહરના હડી વાગેલા હતા, ત્યારે એક રેલવે ટ્રેન આવી વખતની સઘળી ધાંધલ અને ગડબડ વચ્ચે ચોરી બંદરનાં રેશન ઉપર પુણાની કલાક નવની ટ્રેન આવી ઉભી, તેવાજ “મીઠો પેસનશાહ પ્રહરસુસાના બી. એ. ધંધાલી, ધંધાલી.” ને રેશનના પ્લાટફોર્મ ઉપર કોઈને એસ્ટેકમાળ લેવા આવેલા હતા, તેવણ એક માનસ ડોળા ની મોરવને તેનાં ત્રણ માનસ ડોળાનાંજ બચ્ચાં સાથે ગાડીમાંથી ઉતારવા અને આવકાર દેવા ગયા.

પોતાની પ્રાયડી આલીને આજ લેવા જવાને પેસી રાજ તો નહીં હોતો; પણ તેને જવા વગર આજીજ નહીં. તેના હાથમાં બીજે ધલાજ થા રસ્તો નહીં હોતો. આલીને લેવા જવાની તેણે હોમીને અજન્ કીધી, પણ એવી નાવાપક સેવા તેણે ઉપકાર સાધ ના પાડી. થું તેના ઘણીના પગ ભાગી ગયા કે પારકો તેની આપડીને લેવા બધાં જો તેને રેશન ઉપર એકલી ઉતરવા રીધી હોય તો તે ગડબડ કરે, કુચપતી કરે—તેના કરતાં તેની પાસે રેલવામાં પેસીને પોતાને કાપકો હોતો. આલીને સંમજવવા, શિખામણ દેવા, બલકે સમી ચલાવવા તેના વર આગળ હોય તો સારું. માટે મીઠો પેસનશાહ બી. એ. ને પોતાની આપડીને ઉતારવા જવાની ઘણી નાખુશી સાથે ફરજ પડી હતી.

આલી પોતાનાં ત્રણ બચ્ચાંઓ સાથે એકદમ ગાડીમાં થી ઉતરી પડી. એક બચ્ચાંને તેણે કેડે મારેલું હતું, જે હજી તો હમણાજ માલવા શિખેલું એટલું પાવવું કમળ હોતું. વડું બચ્ચું ચાર વર્ષનું હતું.

આલી પોતે એક બચ્ચાંનાં કરતાં વધારે ડાહી નહીં હતી. પેસી જોને પરણેલા હોતો તે ખુણસુરતીમાં એક રમ કડું (ડાલ) ના સરખી હતી, તેમજ સહુકાઈ, વિવેક અને અપકવામાં પણ તે એક નરી “ડાલ” હતી. તે ઘણી સાદી અને નાદાન હતી. તે ગાડીમાંથી ઉતરી ત્યારે તેના પગમાં “બીઠો મોજ” કે છુટ હતાં, તેના દિલમાં નહીં શોખિતા ચોલકા કે મુંદર સાડી હતી. તે એક જીની સાડી અને પેડીભર ઉતરી

અને ઉતરતાંજ તેના પગમાંની એક સપાટ પડીખી ગઈ. તેનાં બચ્ચાં તો ઉંઘાડે પગનાં હતાં—તેમના પગમાં પોતાવા નહીં હતા, અને દિલમાં એક જીનાં અબલાં ટોપી સિવાય વધારે કંઈ નહીં હતું.

ખરૂં કહીએ તો આલી પોતાના વરથી બીહતી હતી જેકે તેણી ગામઠાંમાં પડી રેલવા માટે પેસી ઉપર અપીરી થઈ હતી અને જેકે તે પોતાના વરને દમ ભરા નારી કમકંઠિના કાગળ લખી બીજી દાહડે મુંબઈ આવવ નિકલી પડી હતી, તોપણ તેનાં મનમાં ચાલક અને હજી તેમજ શખત અને જલમ પેસીની ધાક ઘણી હતી. આજે તે હિમત કરીને આવી છે ખરી, પણ તે તો પોતાની વડી મેહનતની જીવનને લીધે આવી છે, કે જીવિત પેસી મુંબઈમાં એકલી એકલી મોજ કરવા સામે પ્રોટેસ્ટ કરવાને તેને ઉસ ફેરી છે અને તેને ભીમરડીથી મુંબઈ નિકલી આવવામાં ખાનગી મદદ ઘણી આપી છે. તે મેહનતની જો મોહસ નહીં હોત તો આલી હજી ભીમરડીમાં ગામઠાંને ખુણે પડી રહી હોત.

“તારા સામાણના ડાગીના કેટલા છે, આલી ?” પેસીએ પોતાની આપડી છેલ્લેને ઉતારતાંની વાર બપ કામાંજ ખુણું.

“બધા મળીને ઓગણીસ ડાગીના.”

“કેટલા ? ઓગણીસ ? શી ધાડ ?” પેસી અમ રતીથી ગભરાયો.

“ગભરાવો ના. ડાગીના ઘણા છે પણ મોટા નથી.” તેની આપડીએ ધીરજ આપી. “ગાંસડા પોટલા સહુ મળીને ઓગણીસ, ને તેથી તુવાલ, દિલકુછણા ને તકિયા ના ગલેકમાં બાંધેલા ગાંસડાઓ છે.”

આ જવાબ પેસીને ધીરજ આપનારો નહીં હતો. આવા મોટા સાહેબની આપડી હિણી હિણી ને ચીકડેહાલ આવી તો આવી પણ વળી સામાણની પેડીઓની પુરી પાકરી નહીં લાવી, અને વેરાતો વિખરાતો સામાજી તકિયા ના ગલેકમાં ગાંસડા બાંધી લાવી તેથી પેસીને મોર શરમ પેડી. પણ તે સામાણ ઉતારવાની ઉતાવલમાં હોતો, માટે તેની જીભની અણી સુધી પોતાની આપડીને દેવાની ગાળ આવેલી હતી તે ઘોંટ પીસીને ગળી ગયો.

“કાંઈ આપ્યા બાપા છે કે ?” તેણે વળી ઉતાવલ માં ખુણું.

“આપા ને બાપા ? આપાની રાખતી દરેર ! આપા રાખવાના પૈસા કીયા સુહુલામાંથી લાવું ?”

પેસીએ એક મોલ મોલના વગર બધાંને એક ભાડેની શીશામમાં હડસેલ્યાં અને પછી પોતે પેલા ઓગણીસ ડાગી ના, ઉતારવાની ઉતાવલમાં પડ્યો. રખે તેના કોઈ “આખરૂર” અને “કાંશનેબજ” કાંઈકા દોસ્તો આવી એક બાપડીની સાથે જ્ય એ તેની મોટી ધાસ્તી હતી. ઓદા તેના કોઈ દોસ્તને હમણા રેશન ઉપર નજર નહીં પાડે એ તેણે કેવાં ખરાં દિલથી ડવા ચાહી તે કેહવાની નજર નથી.

“કોટકોટ નવાતું” છે, પણ બાટિયાવાડના મોહલામાં થી હાંક અને હરમાન ગલીને રસ્તે ચકલાપર થઈને કોટકોટ

કાહાડી લે." પેસીએ ગાડીને વ્હાડીટ્ટી ગલીથું ચીઓનાંથી હાંકવાની ફરમાસ કીધી. મોઝા રસ્તા ઉપર તો બેઠી થીયે ટર આવેલું—તેનીજ પાસે પેસીતું યુંદર રેકાણુ આવેલું—તેના ઉપર પેસીને નાખતું પારિયું મારેલું—વળી આપે રસ્તે ગાડી પોડાની ધમાલ માલેલી—ઝાટે કોઇબી ઝોળ ખીતા ખખ્યા વગર રેહુ નહી. વ્હાલીએ તેઓને અંને તેઓએ વ્હાલીને નજર પડવા નહી જોઇયે. ઝાટે મોટે રસ્તેથી ગાડી હાંકાડવાને બદલે કોટની સાંકડી ગલીઓમાં થી તેણે ગાડી લેવાડી.

ગાડીવણુ વળી જાણે કાંઈ શેકના છુપ્પો ભેદ સમજી ગયો હોય તેમ તેણે આંખો મારી તેથી મીઠો પેસતનશાહ બી. એ. ઇત્યાદી ઇત્યાદીને મિત્રજન ધણેજ નવેરા રહ્યો. પણ હજીજી ખખવાની વખત હતો મેલવાનો વખત નહી હતો, ઝાટે પેસી જરડાટમાંને જરડાટમાંજ ગાડીમાં પોતાની બાપડીની બાજુએ મેસી રહ્યો અને કશું બોલ્યો નહી.

"અરે! ખસરજ તો! રાખ! રાખ!" વ્હાલી ગાડી ઉભી રખાવવાને મોટી મોટી બૂમ મારવા લાગી. "મરેરે! મુગો સામાજીના ડાંગીના લીધા વગર ગાડી કેમ હાંકી ગયો? ગાડી ઉભી રાખ!"

"મુગી મુગી મેસી રેહુ! કાંઈ લૂટાઈ ગયું હોય તેમ બૂમો શાની મારેજ?" પેસીએ તેને ધમકાવી પાડી કે જે મેલેફના ગાંસડા પોટલા ગાડી ઉપર લેવાને શરમાયો હતો. "સામાજી મેં પછવાડે મંગાવ્યો. તે હેલકરીના ખાયા ઉપર આવશે."

આ ધમકીથી વ્હાલી મુગી બેઠી તે અંતે પેસીએજ યાદીને લેવાવી. "અને હવે, વ્હાલી, અને કેહુ કે તુને મુંબઈ આવવાનો આ એકાએક શું કારો થઈ આવ્યો?" જવાબમાં જવાબ વ્હાલીએ એટલોજ આપ્યો કે તે કુસકે કુસકે રડી પડી. પણ ગાડીમાંને ગાડીમાં આગ્રહ અઠડી પડવાતું પેસીને મગ્યું નહી. તે વળી યુસો દાખીને પોતાની બાપડીની ઝાટકથી ઉતારવાની કોઈ બીજી જોગવાઈ ને ઝાટે ચૂપ રહ્યો.

પણ વ્હાલીનાં આંસુ સુકાયાં નહી. અંતે તેના વર ને બૂમ મારવી પડી. "તુને થયું શું, રાન અકજ? એક સવાલ પૂછ્યો તેમાં રડી શાની મરેજ? હજી તો તુને કહ્યું કારવ્યું નથી, હજી તો મુંબઈમાં પગ મુક્યો નથી તેટલાં પેહલાં મુહૂર્તમાંજ શાનો છવ બાળવો બેઠી?"

"પેસી, હું વ્હાલીજ ત્યારના તમે જરા હસ્યા નથી." અંતે વ્હાલી પોતાનું કુખ રડી. "તમે એક મીઠી કે ખ્યારની વાત કીધી નથી. તમે એક કોટી કીધી નથી કે બચ્ચાને એક મુખી લીધી નથી."

"તો રાન મેલી, તું શું સ્ટેશનના પ્લાટફોર્મ પર બેઠવા ને સુમીએ લેવા માંગેજ કે? શું હું પબલીકમાં લોકોને દેખાડવા સ્ટેશન પર કોટીએ કૂડ. વ્હાલી, તું હજી સુધરી નહી. તું જીવીને તેવી અર્પી રહી ગઈ."

"હું નહી તો આ કુલ સરખાં બચ્ચાંને તો બેઠવાનાં છે?" વ્હાલી ગાડીમાં સાનેનીજ મેકક ઉપર બેઠેલાં પોતાનાં કુખમાં ફરજીને દેખાડીને બોલી. "તમે મારીથી શરમાવોજ, પણ આ બચ્ચાંથીજી શરમાવોજ?"

પેસીએ ફરજને માસો એક નાના બાળકને પોતાના બોળા ઉપર મેસાડીને જરા પેટમાં ચાંધ્યું. આ બાળકે પોતાના બાપને ઝોળખતાં નહી હતાં. માર વર્ષના વડા મેરાગને બાપની કાંઈ સેન સુરત ખાનખાં હતી, પણ બીજાં બાળકોએ તો નહી બાપને દીઠેલો કે બાપે નહી એ બાળકોને દીઠાં હતાં અને જેમ એક બેગાનાથી બીહુ તેમ તેઓ પેસીથી બીહુતાં હતાં. પણ આ બાળકે પોતાની માતા સરખાં કોમળ અને મેહુલસવતાં હતાં અને પેસી તેમની કદર ખાઈ મનમાં માહતો કે એ બચ્ચાંઓને મુંબઈમાં રાખું એવાં યેરમાર અને માલ ખલ્લોના પોદાએ મને બલેલો હોત તો કેવું સાડું.

"પેસી, આપણે કયાં જઈએ? તમારાં યેરમાંજ કે?" વ્હાલીને હવે જરા પૂછવાની હિંમત આવી.

"એ વળી બીજે મેવકુરી ભરેલો સવાલ." પેસીએ તેને પાછી ધમકાવી. "રાન, તું વિચાર નથી કરતી, કે હું બે ઝોરડા ભાડે રાખીને રહેલોજી તેમાં તુને ને તારાં બચ્ચાંઓને સાથે કેમ રાખી શકું?"

"ત્યારે અપોને કયાં રાખોજ?" વ્હાલીએ હવે જરા હેમતીને પૂછ્યું.

"મેં તારે વાસ્તે આજે હમણાજ એક બીજું યેર ભાડે લીધુંજ." પેસીએ સમજવ્યું. "તું તો વીરમાં તણાઈને દોડાદોડી કરતી નિકલી પડી, ત્યારે એકજ દાહડા માં સાડું યેર હું કયાંથી લાડું? જે મળી આવે તે કબૂજ રાખું પડ્યુંજ. તોપણ તે ખરાબ જમ્યા નથી. મુંબઈમાં રહેવું પૈસાવાળાઓનું કામ છે. મુંબઈમાં રહેવાની જેમ જાળજા છે તેમ અગવડોબી છે, અને અગરજી તુને થોડી થણી અગવડો ખખવી પડે તો પાદ રાખજ કે તેમાં વાંક મારો નથી, તારો આમ ઉતાવલે થોડી આવવામાં વાંક છે."

"વારૂ ત્યાં કાંઈ ખાવાનું મળશે કે?" વ્હાલીએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

"છોકરાં સહવારમાં ભૂખાં છે જો." "ને તું શું એમ કારણ કે અજને એ અજ જે તારે વાસ્તે યેરથી લેવું અને તેમાં રંધાવીથી રાખું?" પેસીએ ઠપકો આપીને ખબર કહી. "એ તો કુવા માગ, વિચારા હોમી દારાશાનાંને અને તેની બૈયર યુવાને કે અજનેના દાહડો તમારે વાસ્તે તેણે ખાતું કરાવ્યુંજ અને તપોને અજની રાત ત્યાંજ જમવા લઈ જવુંજ. ત્યાં જમીને તું છોકરાં સાથે નવાં ભાડે લીધેલાં યેરમાં આવજ, અને પછી તારા ખાવા પીવાનું સહુ ત્યાં થઈ રહેજો."

હોમી અને યુવાને યેર જવા વ્હાલી સુશી ધઈ. પેસીએ તેને બીજરડી માત્રમાં લઈ જઈ રાખી તે અગાઉ જમવા તે પોતાના ભત્તાર સાથે થાણે રહેતી હતી ત્યારે હોમીએ અને યુવાણે એકવાર તેની માદગીના વખતમાં વ્હાલીની થણી માવજત કીધી હતી.

"વારૂ વ્હાલી, તારી પાસે પૈસા કેટલા છે? તું સાથે કાંઈ પૈસા લઈ આવ્યોજ કે?" હોમી દારાશાનાંને યેર જવાની ઉલટથી સુશી ધઈને થંડી પડ્યા પછી વ્હાલીને તેના વરે વાસ્તેથી પૂછ્યું. બૈરી. છોકરાંના અર્થના તેના વર પાસે પૈસા નથી, પણ વ્હાલી ખાલી હાથે તો આવે નહી એમ પેસીને ભડસો હતો, કે અજે તેણે ગઈ કાલના

પોતાના કાગળમાં અતરે આવવા અગાઉ ઘેરના સામગ્રી વેચી નાખવાની ખબર આપી હતી.

પણ આલીએ તો એ વિષેની નાસિપાસી ભરેલો નવાબ આપ્યો. "મારી પાસે એ રૂપિયા બાધા ને ચાર આણનો ખુરશ છે!"

"અને બાકીના પૈસા?"

"બાકીના કપા? ક્યા બાપદાદાના પૈસા?"

"તે ફરનીયર લેવી નાખ્યું તેથી ઉપજ્યા હશે તે?"

"તેમાંથી તો માગનારાઓને ચુકવી આપ્યું." આલી એ હિસાબ આપ્યો. "ઘેર ભાડું છ મહીનાનું મહુલું હતું; ઘી, ખાંડ, ચોખા, દાલવાળા બધા પૈસા માગતા હતા. સામાણ વેચીને તે બધાંને ચુકવ્યું તો મારાથી અંહી આવ્યા. પતાયા વગર તે લોકો અને આવવાની રૂક કે? ને તોપણ હજુ ૫૦ રૂપિયાનું કરન મહુલું છે, તે ચુક્યા વગર હું તો આવીશ."

પેસીએ બેહુરો કમજાવીને એવો દેખાવ કીધો કે જાણે તેનું મગજ ખાલી થઈ ગયું હોય તેમ તે નમ્રલી ફરિયાદો આપી. ખાલી હોયે આવી, એટલે તેને મુંબઈમાં નિભાવી લેવાંની પેસીની ઇચ્છા આશા પણ ભંગ થઈ. પણ એટલામાં તો ગાડી હોખીનાં બારણાં આગળ આવી ઉભી રહી અને વાત બંધ પડી.

હોખી અને શુભા બંને જણ આલીને અને તેના બચ્ચાઓને ઓટલા સુધી લેવાં આપ્યાં અને થણે દિહો બન આવકાર દઈ તેઓ પેસીને તથા તેના બાપડી છોકરાં ને પોતાનાં ઘેરમાં લઈ ગયાં.

આલી શુભાને ચાંપીને ભેટનાં એકદમ રડી પડી અને પોતાનાં હાથમાંના નિર્દોષ ભુલકાંને આમ લઈને એક એક રખડતી આવવા માટે માંડીરૂપી ફરિયાદ કરવા લાગી.

પોતાની આવી બાપડી સાઈ પેસી બહુ શરમાયો અને હવે તે અંહી ગાડી વાર ઉભો રહ્યો નહીં. પોતાના બાપડી છોકરાંને હોખીના હવાલામાં આપવા તથા પોતાનાં નવાં ઘેરની ઈલાણી આપવા સાઈજ તે ચોખે અને રાતે તે નવાં ઘેરમાં જવા સાઈ પોતાની બાપડીને કહીને તે ત્યાંથી ગયો. ભતાં ભતાં તે બેલાસો કરી ગયો કે આજે થાણું કામ હતું, તે આખી રાત રોકાવાનો હતો માટે સહવાર સુધી તે "છોકરાં" ને ગળી શકવાનો નથી.

"ત્યારે શું તમે મારી સાંધે રહેવાના નથી કે, પેસી?" આલીએ હેબતીને પુછ્યું.

"રહેવાનો તો? તારી સાથે નહીં રહીશ તો ક્યાં જવાનો છું?" પેસી તેને કુસલાવતો ગયો. "પણ મારા ઓરડા ખુલ્લો રાખેલા છે, તેમાં કોઈ વખત રાતે કામ કરું છું, અને ત્યાં જ મોટી રાત થઈ જાય તો ત્યાં જ ઉંઘી વડઉં."

પોતાની બાપડીને પેહલેજ દાહડે આ કેવો આવકાર? આલી ગમે એટલી બેવકુફ હોય તોપણ તેનો વર તેને ઉઠાવે છે, તેને ખેરવે છે તે શું તે સમજ્યા વગર રહે! તે શુભાં આગળ બજાયા કરવા લાગી અને શુભાંએ તેને બનતો દિલાસો આપવાની કોરો.

૫૬૧૯ ૫૨ મું.

આલીનો વર.

આલીને પરાણ દાખલ લાયક આવકાર દેવા કરતાં વધારે વાર હોખી પણ તેની આગળ રહી શક્યો નહીં. હોખી તો આલીના જ વરનાં પેલાં કાગલિયાંએ તપાસવા બેઠો હતો, માટે શુભાં અને હોખી બંને તે સાંજે એક લેખે આ બેહુ મોટી બીચરનાં કામમાં રોકાયેલાં હતાં.

આલીને તથા તેનાં છોકરાંને પેટભરતું જમાડ્યા પછી, પેસીની આપેલી ઈલાણી મુજબ, તેણે બાંડે લીધેલાં ઘેરમાં તેઓને હોખી એક બાંડેની ગાડી કરીને મુકી આપ્યો. પેસીએ તે એક બંગલો કહ્યો હતો, પણ ખરેખર તો તે ખેતવાડીની ૪ થી ગલીમાં ગીચ અને ઘાટાં ગરિયાં નાં ઘેરોની વચ્ચે એક બેહુ, નાનું, જીનું, સંકડું, છકું, માળા વગરનું ઘેર હતું.

ત્યાં આસપાસ પારસીઓની વસ્તી નહીં હતી— પેસીએ ખામખા કોઈ તેને ઓળખે નહીં એવાં લોકો વચ્ચે આલીને માટે રહેણ રાખ્યું હતું. તેમાં બે નાના ઓરડા અને એક બાવરચીખાનું હતું. ઓરડામાં ત્રણ બિછાના બેચાર ખુરસી અને એક ટેબલ હતી, તથા ટેબલ ઉપર એક સાધારણ લાંબમાં રીલો બળતો હતો.

આલી અને છોકરાંને લઈને હોખી તે ઘેર આગળ બંધ પુષ્કો કે ગાડી ઉભી રહેતાં એક મુસલમાન છોકરો, કાસમ, તેમને ઉતારવા આવી. થોડે તેને છોકરાંની નોકરીમાં રાખ્યો હતો. તે આલીને તથા તેનાં છોકરાંને અંદર લઈ ગયો. હોખી ગાડીવાળાને ભાડું ચુકવી આપી છોકરાંની પાંચળ અંદર ગયો.

આલીએ અંદર ભતાંની વાર પેહલું કામ એ કીધું કે તે એક ખુરસી ઉપર ફસાઈ બેઠી અને રડવા લાગી. તેની નાની છોકરીએ આખા દાહડાની ચાકરી અને હોખીના ઘેરમાં નાનકડી જર સાધની રમતથી યાકી ગયથી ઉંઘવાને તૈયાર મુંપતી હતી, તેઓ તો બોંપવર બિઠાવેલી એક ચેતરંજ ઉપરનું મુંપ ગયાં.

"અરે જોશ! આ નવરી જગ્યામાં હું એકલી કેમ જીવીશ?" આલી આ નવી જગ્યામાં રડતી મોલી. "ભાઈ હોખી, રૂપે પેસી મારી આ આવીરાઈ ઉપરથી મને સજ કરતા હોય! પેસી ક્યાં ગયા? પેહલેજ દાહડે મને આમ એકલી નાખવી એ કેવો જીવન?"

"પેસી કોઈ અગત્યના કામની રોકાણ કહીને ગયો છે." હોખીએ આલીને જમ બને તેમ પંડી પારવાની કોરોશ કીધી. "જુબાની રોકાણ મોટી હોય અને તે દૂર કરી શકાતી નથી"

"હજુ એ કરતાં તો માંડે ભીંમડી ગામ ભવું."

હું માહું કે એણે મને ભીંમડી પાછી વાળી હશે."

અતે હોખી તેને છોડી ગયો. ભતાં ભતાં તે કાસમ મોસાને બાઈની સંભાળની તાકીદ કરી ગયો એટલું જ નહીં પણ તેને સારીપેટે આકરી કરવાની લાલચ દાખલ એક પાવળો તેના હાથમાં મૂકી ગયો.

કેવો બસો માણસ! કેટલાકોને આખો જનમારોજ તો એમ આપી પારમાંનું ભડું કરવામાં જીવે છે. હોખી

ઘેર ગમે ત્યાંથી પોતાની એકાંત અગાસી ઉપર પાછું પેસીનું કામ લઈ બેઠો અને લગભગ પોણી રાત બતીજ કરીને તેણે તે કામ પૂરું કર્યું.

બીજા સહવારે તેણે “ગેરી થીયેટર” ની પાસે પેસીનાં ઘેરમાં અચ્ચચ દેખાવ દીધો. તે હંમેસાની પેઠે હસ્તો, હાંતો, બલકે વાળને એક હાસ્તનું કામ બજાવવા માટે હંમેશ કરતાં વધારે ખુશ મિજાજ હતા. કોઈનું બી કામ કરી આપવા તે સદા ખુશી હતા—કોઈની કાંઈ બને એવું કામ ના પાડવા તે નાખુશી હતા. વાળને તે પેસીના નવા “આપેરા” આપે વાંચીને તપાસી રહ્યો હતા અને તેનાં કાગલિયાંનું બૂંડલ પોતાની બગલમાં લેતો આવી હતા.

પેસી ગમે એટલો વર્તમાનપત્રોમાં લેખો ઉપર હુમલા કરવામાં હોષ્ટાક હોય, પણ ખમીત નાટક લખવામાં તે લોય હતા અને આપેરામાં તો કેવળ અચ્ચચ અને અચ્ચ કત હતા. તે ગાનમાં કદી ક્ષેત્ર પાત્રી શકે નહીં. તેણે પોતાને આ પેઠેલો આપેરા હોત્રીને તપાસવા આપેરા અને તે પેઠેલી જોશો હસવા સરખી હતી. વાર્તામાં દમ નહીં હતા, બનાવોમાં ચુલવાડો કરી નાખ્યો હતા અને બીજા ખાત્રીઓ લખાણની માત્ર નહીં પણ સુધ રેલા શોખની અને નીતિ સંબંધી કાનુનોની હતી. ખમીત ગાયન ઉપર પોતાની કલમ અનમાવા જતાં “નીં ૦ પેસ તનશાહ મેહરમુસાના બી. એ. ઇલ્વાદી, ઇલ્વાદી” પોતાનું કામ ચુકવે હતા.

પોતાને એક દોસ્ત, જેનું તે ભણું માહિતો હતા, તેનાં એક લખાણની આ નિષ્કળતાથી પેસી પોતે કુખી મહી થાય તેટલો હોત્રી કુખી થયો હતા. બિચારો પેસી પોતાની મુશ્કેલી પાર પડે તે જોવાને હોત્રી ખરાં દિલથી ખુશી હતા. માટે અગરજી પેસીનું લખાણ હોત્રી જેવા એક કલમકશથી સુધરી શકાતું હોય તો તેમ પણ કરવાને હોત્રી ખાપશનક હતા, કે જેથી કામ જેકે હોત્રીનું તોપણ નામ પેસીનું થાય અને તે બિચારો કંઈ ભલે કામ્ય. સારા લખનારાઓ ઘણીવાર એમ બીજાઓને મદદ આપે છે. તમે એક લખાણ ઘણું સરસ વાંચ્યો, તે બાહારથી એકનું પણ ખાતેખાતે બીજાનું નિકલ્યો, અને કોણની કલમ ની કાણુ વડાઈ લઈ નરો.

પણ એથી ઉછીકી અકલથીથી પેસીના “આપેરા” સુધરી શકે એમ નહીં હતું. કવિતા અને ગાયન એ તે જન્મનાં બળનું કામ છે અને એકનું જેણું બીજાનાં મગજમાં ઉતારી શકાતું હોત તો હોત્રી એક દોસ્તની ખાતર તેમની કરત. પણ નહીં—આ “આપેરા” તેને ખાત્રીથી ભર પૂર નણાયો અને પોતાની એ તપાસનું પરિણામ તે પેસી આગળ બહેર કેમ કરડું તે વિષે તે પુષ્કળ અંદેશમાં પડ્યો. એ તેની એક કુખ ભરેલી ફૂલ હતી, પણ તે બજાવવી નેહાયે. પેસીએ પોતે જોનારપાણી ભરેલી આછાછથી હોત્રીનું ખરેખર મત માગ્યું હતું. જે તેમ નહીં હોત તો હોત્રી પોતાનું મત છુપાવવાનું પસંદ કરત, પણ પેસીએ વિશ્વાસ મુકીને મત માગ્યું ત્યારે તે નહીં આપવું એ તો મગવા અને વિશ્વાસપાત કરવા બરાબર હતું.

ખાસ ગરમી.

જે આપણે એક વાંદિસ ગરમ પાણીમાં એક વાંદિસ ઠંડો પારો નાખી તેને હલાયું તો પાણી જેટલું ઠંડું પડ્યો તેના કરતાં પારો વધારે ગરમ થયો. એટલે કે તે મેળવણી ની જે તેમજેમ થયો તે ઘણું કરીને પેઠેલા પારાની જે તેમજેમ હતી તેના કરતાં પાણીની તેમજેમની લગભગ થવા નરો. જે આપણે ૯૦ ડીગ્રી ગરમીનું એક વાંદિસ પાણી અને તેટલી જ ગરમીના એક વાંદિસ પારો જુદાં જુદાં વાસણમાં લઈ પછી તેમાં એક એક વાંદિસ ૬૦ ડીગ્રીની ગરમીવાળું પાણી નાખીયું તો જે વાસણમાં અમથ પાણી જ હશે તે ૯૦ અને ૬૦ બંનેની બરાબર અંધવમે એટલે ૭૫ ડીગ્રીની તેમજેમનું થયો. પણ બીજું વાસણ કે જેમાં એક વાંદિસ પારો ને એક વાંદિસ પાણી છે તેની તેમજેમ કંઈ ઉપલીની માફક બંનેની અમથવમાં નહીં આવશે પણ ૯૦ ના કરતાં ૬૦ ની લગભગ થવા નરો. એટલે કે ઉપલીના કરતાં ઘણી ઓછી થશે. એક સરખી ગરમીનાં પાણી અને પારોને કાઢી પાડતાં પાણી માંથી પારાના કરતાં વધુ ગરમી કાઢી નાખવી પડે છે તેમજ પાણી ને પારાને એકસરખો ગરમ કરવો હોય તો પાણીને પારાના કરતાં વધુ ગરમી આપવી પડે છે. એટલે કે પાણીને ગરમ થવા માટે પારાના કરતાં વધુ ગરમી જોઈએ.

એક મીનની ખાસ ગરમી શોધી કાઢવા માટે એક સરખાં વર્ગની જે મીન લઈ તેને એકસરખી ગરમ કરવા માટે કેટલી ગરમી જોઈએ તેની સરખામણી કરવી; એટલે કે એક વાંદિસ પાણી અને એક વાંદિસ પારો લઈ તે બંનેને ૦ થી ૧ ડીગ્રી જેટલું ગરમ કરવા માટે બંનેને જેટલી ગરમી આપવી પડે તે તેની ખાસ ગરમી કહેવાય. પાણીની ખાસ ગરમી બીજા સર્વ મીનની ખાસ ગરમી કરતાં વધુ થાય છે, એટલે કે પાણીના જેટલાં વર્ગની બીજા કોઈની મીનને ૦ થી ૧ ડીગ્રી ગરમ કરવા માટે હંમેસા જેટલી ગરમી પાણીને જોઈએ છે તે કરતાં ઓછી જોઈએ અને તેથી દરએક મીનની ખાસ ગરમી ની સરખામણી પાણીની સાથે કરવામાં આવે છે. જે પાણીની ખાસ ગરમી ૧ હોય તો બીજા કોઈની મીનની એક કરતાં ઓછી હોવી જોઈએ. દાખલા તરીકે જે પાણી ૧ તો પારાની જે એટલે એકનો ૧૩ મો ભાગ.

જુદી જુદી કાનુઓની ખાસ ગરમી, બાપલા માટે તે સઘળી કાનુઓના એકસરખા વર્ગના કક્ષા લઈ તેમને એકસરખી ગરમીવાળાં પાણીમાં ગરમ કરીને પછી એક મીનના કક્ષા ઉપર ઠંડા પડવા મુકે છે. હવે જેની ખાસ ગરમી વધારે હોય છે તે જ્યારે ઠંડો પડે છે ત્યારે બીજા કરતાં મીન વધુ તવાય છે. જે તમે કરતાં પાણીમાં લોહાં, ચાંખા, કલઈ, અને સીસાનાં એકસરખ વર્ગના દડા મુક્યો અને પછી તેમને પાણીમાંથી કાઢી ચપડા મીનના એક મોટા કક્ષા ઉપર છુટા છુટા મુક્યો તો લોહાંના દડો ચાંખાના દડા કરતાં વધુ મીન પીગલાવશે તેમજ ચાંખાના કલઈ કરતાં વધુ ને કલઈના સીસાં કરતાં વધુ પીગલાવશે. એટલે કે જ્યાં લોહાંના દડો મુક્યો

હતા, ત્યાં મીનમાં ઘણા મોટા, ને સીસાંના દડો હતા. ત્યાં ઘણા નાના ખાડો પડેલા જણાયે. હવે તમે એક વાસણમાં પાણી ગરમ કરી તે ફેટલી ડીંગનીતુએ તે તપાસી જુઓ ને પછી તેમાં ચોક્કસ ગરમીના લેવાના દડો નાખો ને પછી પાણી જુવો કે પાણી કેટલું ઠંડું પડ્યું છે. પછી તે દડો કાઢી લઈ પાણી પાણું પેટેલાંમાં ભેટવું ગરમ કરો ને હવે લેવાના દડા જટલીન ગરમીના ત્રાંબાના દડો નાખી જુવો કે કેટલું ઠંડું પડ્યું. એ પ્રમાણે એક પછી એક બધા દડા નાખી પાણી કેટલું ઠંડું પડે છે તે તપાસી જુવો. એમ કીધાથી તમને તરત આવન પડશે કે લેવાંની ખાસ ગરમી સીસાં કરતાં વધારે છે.

પાણીની ખાસ ગરમી બીજાં સર્વના કરતાં વધારે હોવાને લીધેન તેનું ધરમોતીદર બનાવવામાં આવ્યું નથી. કેમકે તેને ઘણી ગરમી જોઈતી હોવાથી ગરમીના બારીકે બારીક ફેરફાર તેમાં જણાઈ આવતો નથી. અને પાણીની ખાસ ગરમી ઘણી જોઈવાને લીધે તેમાં બંધલીથી બારીક ફેરફાર જણાઈ આવે છે અને તેથી જ પાણીનું ધરમોતીદર ઘણું ઉપયોગી થઈ પડે છે. પાણીની ખાસ ગરમી ઘણી હોવાને લીધે જોઈતાં મોટામાં મોટાં તેમને તે બહુ કાચેલાં કરાઈ છે, કેમકે મોટા ખડોનાં કરતાં ત્યાં હવામાં ફેરફાર મોટો થાય છે.

શીરીનબાઈ રસનમજી.

કનનસીબ રાણી મેરીની કાહણી.

(પ્રથમ અંક ૪૪ થી.)

મેરીને કેટ કીધા પછી તેના વરે રાજકારંભાર તરત પોતાના હાથમાં લીધા, પણ તેને કશી આહતી ન હતી. તે તો ફક્ત ખટપટીઆઓનાં હાથમાં એક રમકડાં જેવો હતો, કે જોઈએ તેના કુશનન રીડીંગને મારી નાખીને તેને ખુશ કીધો હતો.

પુત્ર થયું તેની બીજ સવારે મેલવીજ, જે એરડા માં રાણીને કેટ કીધેલી હતી, તે એરડાની બારી આગળથી નંતો જણાયો. મેરીએ તેને જુમ પાડીને કંઈક મદદ માગલવા કહ્યું. “મેલવીએ જવાબ દીધો, “હું શું કરી શકું. મેરીએ કહ્યું, “જલદીથી મેરેડના મેયર પાસે જા, અને તેને કેટ કે લશ્કર લઈને આવે, અને મારો પુછારો કરે. જલદી જા, નહી તો સીપાઈએ પોંદેલી રોકશે.” એટલું મોરતામાં તો સીપાઈએ આવી પોંદેલ્યા અને મેલવીને રોક્યો, પણ મેલવીએ કહ્યું કે તે દીવસ રવીવારનો હતો, મારે તે તો બંદી કરવા દેવલમાં જતો હતો. મેલવીએ મેયરને જાણવું કહ્યું, પણ મેયરેની સાફ ના કહ્યું કે તે વચ્ચે પડી શકેતો ન હતો.

મેરીના આ યુગ્મ બેઠન રહી. તોપણ તે કેદખાનું લાંબા દહોડા નહી આવ્યું. બે દીવસ પછી મેરીના વર તેણીની આગળ આવ્યો, અને તેણીને સમજાવવા લાગ્યો કે, રીડીંગનાં પુત્રમાં કંઈ તેના હાથ ન હોય. મેરીએ પોતાના વરને સમજાવીને પોતાની તરફ કીધો. મેરીએ

કહ્યું, “આપણે હવેનાં લડાઈ કર્યા કરીએ, તે કરતાં સંપત્તી રહીએ તો સારું. ક્યવન અને બીજાએ કંઈ તારા ખરા હેસત નથી. તે લોક પોતાનું કામ કાહડી લેશે કે પછી તારાથી કુશનન થશે.” ડાનવીના ધ્યાનમાં આ વાત ઉતરી, તે મેરીની તરફ થયો, અને મેહુ જણે સાથે નાહસી જવા ની યુક્તી રચી. તેઓ એક દુરના કીલ્લામાં નાહસી ગયાં, અને ત્યાં મોટું લશ્કર તૈયાર કીધું; અને પછી ફેટલીનથી પાછાં એડીનબરો આવ્યાં. રીડીંગનાં પુત્રમાં જોઈતા સામેલ હતા, તે બધા બંદખોરો નાહસી ગયા. મેરીએ જુતા બંદખોરો, જેમાં તેણીના સાવકો ભાઈ એલ્ફ બેરેબી હતો, તેઓને પાછા સ્કાટલંડ આવવાની રજા આપી અને પોતાના ભાઈને આગળ મારફ પાછો પોતાના કારભારી અને માનીતો કીધો.

આ બધી ગડબડો સમાધાન થયા પછી મેરી એડીન બરોના કીલ્લામાં રહેવા ગઈ, કેમકે તે સૌથી સલામત જગા હતી. ત્યાં તેણીએ એક દીકરાને જન્મ આપ્યો; કે જે દીકરો આગળ આવતાં સ્કાટલંડ અને ઈંગ્લંડ મેહુ રોડોના રાજ થયો હતો.

પણ હજી એટલાંથી મેરીની કાહણી પુરી થઈ નહી. મેરીએ દીકરાની ખા ઘવાથી ઘણી ખુશી થઈ હતી. આખાં યુરોપમાં તે એક મોટી બાબત હતી. ઈલીઝાબેથેની ખુશી થવાનું ડોળ ઘાટ્યું, અને મેરીને મુબારકબાદીના કાગલ લખ્યો, જેકે તે બંદખોરોની તો ઘણી જુની થઈ, કેમકે હવે ઈલીઝાબેથ પછી એન છોકરો ઈંગ્લંડની ગાદીપરની આવનાર હતો, પણ પોતાના ઘણી તારફથી જીવીને તેવી જુની રહી. તેઓ મેહુને હવેનાં આરામથી માલતી હતી. એક વખત ડાનવીએ કહ્યું કે “તારાં રાજનો બધો અખત્યાર મારા હાથમાં આવ્યો.” એક વખત તો સ્કાટલંડ છોડીને ક્રાન્સ જતા રહેવાની થમકી આપી. મેરીએ ઘણીની સમજાવ્યો પણ નહી તાણું અને પછી ક્રાન્સ જવાને બદલે સ્કાટ લંડને લગતા એક દુરના કીલ્લામાં જઈ રહ્યો. ડાનવી એ જોયું કે એમ તો કંઈ રાજકારંભાર તેના હાથમાં આ વતો નહી ત્યારે તેણે યુરોપના કેથોલીક રાજવાળાઓને લખ્યું કે જે તેઓ સ્કાટલંડનું રાજ તેના હાથમાં આપવા ની ગોઠવણ કરે તો તે આખાં સ્કાટલંડને પાણું કેથોલીક પંથનું બનાવે. પણ તે યુક્તીમાંની કંઈ તે શક્યો નહી. એવી રીતે ડાનવી મેરીને કુખ દેતો જ રહ્યો અને તેઓ વચ્ચેની લડાઈની ચાલુ રહેતી.

મેરી અને તેણીના વર વચ્ચેના આવો સંબંધ જોઈ ને મેરીના કેલ્કાક અમલદારોએ દરાવ કીધો કે તેઓના પુરાછેડા કરાવવા; અને એક વખત તેઓએ મેરીને પોતા નો વીચાર બદલે કીધો. તેણીએ સાફ ના કહ્યું કેમકે તેમ કરતાં તેણીના દીકરાના હકમાં કંઈ વાંધો આવી પડે કે જે દીકરાને પાતર તેણી જીંદગીના છેડા સુધી ગમે એટલું કુખ ખમશે; પણ તેના હકને કોઈની રીતે ઈજ નહી કરશે. તે નાના શાહજહાને જ્યારે મેપટીઝમ આવ્યું ત્યારે ઘણી જ કામધુમ થઈ હતી. યુરોપનાં દરેક મોટાં રાજ તરફથી એલવીએ આવ્યા હતા. ઈલીઝાબેથે પોતાની તરફથી મેપટીઝમના ઉપયોગમાં આવે એવું એક

સુનાતું વાસણ પાંચ હજાર ડાલરથીબી વધારે કીમતનું અર્ધ આંક બેડરોડે નામના એલચી સાથે મોકલ્યું હતું. ડાર્નલી સીવાયે આપું સ્કાટલંડ તે ધામધુમ વખતે ખુશી હતું.

હવે ચ્ચરલ આંક બોથવેલ નામના ઉમરાવ અને મેરીના ભાઈ અર્ધ આંક મરે, બે બપોરા ડુશમેન થઈ પડ્યા. બોથવેલ એક વખત મેરીના જ માનીતા દરબારી હતા. તેની કીસાદખોરી માલને માટે તેને એકવાર દેશનીકાળ કીધો હતો પણ પછી પાછો ચોલાયો હતો. પછી મેરીના માનીતા રીજીયોનું ખુન થયું ત્યારે તે ખુન કરનારા ખટપટીયાઓ ને જરે કરવામાં બોથવેલ મેરીને થયો. કામ લાગેો હતો. મેરીએ ખુશી થઈ તેને ડનખારના કીલ્ડો બેઠે આપ્યો હતો. વળી ઈર્ધવંડ અને સ્કાટલંડની સરહદો વચે બપોરી હુટકાટ માલતી હતી તે હુટકાટોને વીખરી નાખવાનું કામ મેરીએ બોથવેલને સોંપ્યું હતું.

મેરીના કુંવરનાં બાપડીજન પછી ચ્ચરલ આંક બોથવેલ અને ચ્ચરલ આંક મરે પોતાપર રાણીની મેહરમાની મેળવવાને એક બીજામાં બપોરી હરીકાઈ કરતા પણ બધાં કારનાં કે આપરે બોથવેલ વધારે માનીતા થઈ પડયો. એક વખતે બોથવેલ સરહદ ઉપરના હુટકાટો સાથે લડાઈ કરતાં બપોરી થયો, તે વાત મેરીને માલમ પડતાં જ તેણી તરત બોથવેલ બધાં હતા ત્યાં ગઈ. પણ રાણીની આ માલથી તે દેશમાં બપોરી નાલેશી અને ચક્રમાર વધી પડી.

રાણીની તરફવાળાઓ કેહતા કે તેમાં બોટું કંઈજ ન હોતું—એક શોકાણી પોતાના નીમકહલાલ નોકર તરફ દ્યા બતાવે, અને તેની માંદગીમાં તેને નોવા બપ એમાં કંઈજ વાંધા જ્યું નહીં ગણાયે અને તેઓ એમની કેહતા કે જન મેરી પરણેલી હતી, તેને બોથવેલની પરણેલો હતા. પણ મેરીના ડુશમેનો મેરીની આ માલપર ઘણું જ હલકું ચોલવા લાગ્યા. ત્યારપછી ચોડાજ વખતમાં બોથવેલે, પોતાના એળખીતાઓ આગળ મેરીના વરને મારી નાખવા નો, પોતાની મેરીથી હુડા છેડા કરવાનો, અને પછી મેરી સાથે પરણવાનો પોતાનો વીચાર જાહેર કીધો.

બોથવેલે દરબારના ઉમરાવોનેબી ડાર્નલીનું ખુન કરવા વીશેની વાત કહી. તેઓ બધા બોથવેલના આ વીચારથી ખુશ થયા. પણ તેઓની ઉપર ખુનનું તોહમત નહીં આવે, તે માટે તેઓ બહુ સાવચેત હતા. એક મોરટન નામના ઉમરાવે બોથવેલને પુછ્યું કે, રાણી તેના આ વીચારને વાસ્તે શું કારશે. બોથવેલને જવાબ એવો હતો કે રાણીનેબી તે વાત પસંદ હતી. પણ મોરટને તો કહ્યું કે, રાણીને હાથનો લખેલો હોકમ બતાવે કે તેણીને પોતાના વરનું ખુન થાય તે પસંદ છે, તો તે બોથવેલ સાથે એવાં કામમાં જોડાય, પણ બોથવેલ એવો કોઈ હોકમ દેખાડી શક્યો નહીં.

તે વખતમાં ડાર્નલીને વાસ્તે તરેહવાર ચક્રમાર માલતી, કોઈ કેહતું કે હવે તે સ્કાટલંડ છોડીને જતો રેહવાનો છે. કોઈ કેહતું કે નાના શાહજાદા રાણીની પાસથી મોરી લેવાની યુક્તિઓ તે રચે, કે પછી મેરીને

ગાદીપરથી ઉઠાડી યુકીને શાહજાદાનાં નામથી તે રાજ ચલાવે. એ સીવાયે બીજી યુક્તિ ચક્રમારમાં માલતી. તે કલામાં મેરીને, ડાર્નલી ગલાસગોમાં ધણે માંદો હતો, એવી ખબર મળી. તેણી તરત ત્યાં ગઈ, અને ચોડા દહાડા ત્યાં રહ્યા પછી તેણીએ પોતાના વરને પોતાની સાથે એડી નખરો આવાવા કહ્યું. આમ એડીનખરો ડાર્નલીને લાવવાને માટે કોઈ લખી બપ છે કે તે ખરાં દીલનું ન હોતું. પણ બોથવેલને તેનો જીવ લેવાનું સવલ પડે તેથી મેરી તેને લાવી. ડાર્નલીને હોલીવૂડના મેહેલમાં લાવવામાં ન હોતા આપ્યો, કેમકે તેને મેરીની દરબારમાં કોઈબી ઉમરાવ સાથે બનતું ન હોતું. અને વળી તેને શીતલા ચાલેલા હતા—જે કે તે તેમાંથી સારો થયો હતા—તેથી, ધાસ્તી હતી કે તે હોલીવૂડના મેહેલમાં રહેતા નાના શાહજાદાને શીતલા આવે. માટે ડાર્નલીને વાસ્તે એક જુદું ધર લઈને તેમાં તેને ઉતારવામાં આવ્યો હતો.

ડાર્નલીને મારી નાખવાને બોથવેલે એવી ગોઠવણ કીધી કે જે ધરમાં ડાર્નલીને રાખ્યો હતા તે ઘેર બંદુકનો ઘણી ઉઠારી મેળવ્યું. આ કામને માટે તેણે, પોતાના એક વીશવાસુ આકરને ચોડા દીવસ અગાડીથી ડાર્નલીની નોકરીમાં મોકલ્યો. તે આકરે ઘેરના બધા ભાગો જ્યાં, અને ધરમાં ઘખલ થવાનાં બારણાંની કુંડી મોરીને બોથવેલને આપી. પછી બોથવેલના કીલ્ડામાંથી બંદુકના ઘાટની કોથલી આ છુપી રીતે લાવીને જે ઘેરમાં ડાર્નલી હતા, તે ઘેરના બાગમાં અને મોરડાઓમાં છુપાવવામાં આવી. એ સમયથી તૈયારીઓ બોથવેલે પોતાની નજરે જોઈને કરી રાખી. જ્યારે તે ઘેર ઉઠાડી મેળવાનું હતું, તે ઘાહડે મેરી હોલીવૂડના મેહેલમાં પોતાના એક નોકરનાં લગન થવાનાં હતાં ત્યાં જવાની હતી.

મેરીના ડુશમેનોનું કેહતું એવું છે કે, ડાર્નલીને જીવ લેવાની સમગ્રી ગોઠવણ તે બાણતી હતી, અને લગન ને બાહને તે ઘેરમાંથી જતી રહી હતી. વળી તેઓ એમ બી કહી બપ છે કે, મેરી તે ધરમાં જ મોરડો વાપરતી હતી, તે મોરડામાં મુદલ ગઈજ નહીં, અને તેનું કારણ એ કે તે મોરડામાં બંદુકનો ઘાટ જરેલો હતો. તે વાત તેણી બાણતી હતી. વળી બીજી વાત તેઓ એ કહી બપ છે કે, તે જ સમયે તેણી પોતાના ધણી આગળ ચોલી, કે રીડીઓનું ખુન થવાને લગભગ એક વરસ થયું હતું. આ જોલ પરથી તેઓ એવું કેહવા માંગે છે કે તેણીએ રીડીઓનાં ખુનનું વેર લીધું હતું અને પોતાના ધણીને મારી નખાચી હતા. મેરી રાતે ગઈ તે વખતે પોતાના વરને ધણી સારી રીતે ખાતે જોડીને ગઈ અને કેહતી ગઈ, કે લગન પુરાં થવા પછી તેણી તરત આવશે.

બોથવેલની મેરીની સાથે ગમે, ત્યાં લગન જ્યાં પછી તેણે પોતાના દરબારી પોશાક બદલીને બીજી હલકો પોશાક પહેર્યો, અને પોતાના નોકરોને લઈને મંધરાતે પાછો ડાર્નલીનાં ઘેર તરફ આવ્યો. રસ્તામાં ચોકીયાનોએ રોકવાથી જવાબ દીધો કે લાર્ડ બોથવેલનાં માણસો છીપે. તેઓ બધા છુપી રીતે ડાર્નલીનાં ઘરમાં ઘખલ થયા. બધું બરાબર છે એમ ખાતરી કીધા પછી, કપડાંનો એક કાકડો

કરીને એક છેડે બંકુના દારૂમાં મુકયો, અને બીજે છેડે સલગાવીને તેઓ બાહર નીકળ્યા. મોથવેલ ઘણો વખત બાહર ઉભો રહ્યો, પણ કંઈ દારૂ સલગતો હોય એવું નજીવું નહીં, તેથી અધીરો થઈને જોવા જતો હતો, પણ બીજાએ એને આટલાથી અને તેમ ધડીએ એવો તો ધડાકો થયો કે આપું શેઠેર ગાજી રહ્યું. તે દારૂના સલ ગવાથી બધું આકાશ ચલકી રહ્યું, અને આપું શેઠેર ઉઘ માંથી જગી ઉઠ્યું, અને ઘભરાવા લાગ્યું કે એ શું થયું.

મોથવેલ અને બીજાએ પોતાનું કામ પાર પડેલું જોઈને અપ્રસુપ ચાલવા માડ્યું. રસ્તામાં મલતા ચોકીખાનો અને લોકો તેઓને કંઈ પુછે નહીં તે માટે ઘણા આડે રસ્તે તેઓ મેઢેલમાં ગયા, પણ ત્યાં આવી પોંદ્યાંતોળ ચોકીખાનોએ તેઓને રોક્યા કે તેઓ ક્યાંથી આવ્યા, અને પેલો અવાજ શું થયો હતો. તેઓએ જવાબ દીધો કે તેઓ તો અર્ધ આફ મોથવેલના સરકારી કામને લગતાં કાગળને લઈને આવેલા હતા, અને તેઓને કંઈ ખબર ન હતી. એવું કહીને તેઓ મેઢેલમાં ચાલી ગયા.

મોથવેલ કપડાં બદલીને સુતો, અને થોડાંજ વખત માં માણસો ખબર કરવા આવ્યાં, કે જે ઘરમાં રાજ હતા તે ઘેર બંકુના દારૂથી ઉડી ગયું, અને રાજ મરી ગયા. મોથવેલ આ સાંભળીને જાણેકે ઘણો અન્યથ થયો, અને ઘણા શુસ્સામાં ચોરડાની બાહર આવ્યો. બીજ ઉભરાથી સાથે થોડોવાર મસલત કરીને પછી રાહીને ખબર કીધી. મેરીથી આ વાત સાંભળીને ઘણીજ અન્યથ તેમજ શુસ્સે થઈ.

રાહીના વર ડાર્નલીનો આવી રીતે નાશ થયો તેથી આપું દેશ હલમલી રહ્યું. તેઓ ખુનીને શોધી કાઢેલા માંગતા હતા. ઘંઠરાએ કૃષી, ઇનામે છપાયાં, પણ કોઈ ખુનીને શોધી લાધું નહીં. ધીમે ધીમે અફવા આવી કે મોથવેલે રાજને મારી નાખ્યો. લોકો દેવાલે દેવાલ કાગળને લખીને મોટાડતાં, અને મોથવેલ રાજનો ખુની છે એમ જાહેર કરતાં અંતે ડાર્નલીના આપે મોથવેલની જાહેર તપાસ મલાવાનો હાથે કીધો, તપાસ થઈ યઈ, પણ જ્યારે જરૂર હતી ત્યારે ડાર્નલીના આપ કોઈમાં હાજર નહીં થયો, અને એવું નજીવું કે તે જાહેરમાં સહીસલામત આવી શકે એટલું લશ્કર તેની પાસે ન હોતું; અને તેને બીહીક હતી કે મોથવેલ વખતે તેનું બી સુત કરાવે.

બરોબર શાક્ષી નહીં પડવાથી મોથવેલ છુટી ગયો. છતાં પછી મોથવેલે જાહેર કીધું કે રાજનું સુત કીધું છે એમ કહેવાંની હિંમત કોઈથી કરતું હોય તો મારી સામે આવ્યાંને કેહવું અને તેની સાથે “ડયુએલ” રમવાને તે તૈયાર હતો. આ મુજબ મોથવેલ નીરરોષ હોય તેમ કરવા લાગ્યો, અને પછી કોઈએ જોવાવાની હિંમત નહીં કીધી.

(સ્પષ્ટન છે.)

D. B. N.
(અખદાવાદ.)

આનંદાન વિષેની ખાલી ટહુકરાઈની

એક વારતા.

સુરતમાં શાપુરજ સોદાગર નામે એક માતખર પાર સી ધણીએક જમીન અને મીલકતના માલિક હતા. તેઓ ની પછી તેવણની વારસ એક ખુબસુરત મેરી સીવાએ બીજું કોઈ નહીં હતું. ઘરમાં ઘણાએક સગાંઓની આવ જાવ હતી અને નોકર માકરખી બહુ હતા, પણ તેમાં એક પાલીકાકા નામનો આતી વીશ્વાસુ અને જીનો કારભારી હતા, એ કારભારીપર શેઠને એટલાખથો વીશ્વાસ હતો જે પોતાનાં જરૂર પછી પોતાની એકપુરી જવાન મેરી મેઢેર બાઈની સંભાળ લેવાને શેઠે એ પાલીકાકાનેજ લાખક ધારયા અને મરતી વખતે પોતાના આનંદાનના ખજાના વીશે એક છુપો ભેડ હતો તેથી પાલીકાકાનેજ કહી રાખ્યો.

મેઢેરબાઈ પોતાનાં એક રંડાએલાં કુઈ સાથે પોતીકા આપીકાં અકાંનમાં રહેતી હતી. એ જવાન અખલાને જે પેટે લેધીજ સાદાઈ અને નમનતાઈવાળી સંગત મળી હોતે તો ઠીક, પણ તેણીની બધું કુઈ કોઈ બડાં મગરૂર બાઈ હતાં. કોઈ પણ મધ્યમ વરગતા સાથે વાત કરવી એ તેવણ પોતા ના દરજ્જાથી ઉતરડું સમજતાં હતાં. તે સાથે આએ બાઈનાં મગજમાં કોઈથી આનંદાન તેવણથી મહડતું હોયજ નહીં એવુંજ કંઈ જુમાન હતું. “હર પેલાંનાં આનંદાન માં તો ફલાણી ખોડ છે અને ફલાંનાં આનંદાનમાં તો ફલાણી એજ છે.” એવી રીતે પોતાની મોટાઈમાં મગ રૂર ખનીને મેઢેરબાઈનીથી તેવીજ વલાણ આપી હતી. બીચારા પાલીકાકાની વરસ બારએકની રાંક અને ખુબસુરત છોકરી હતી તેવણે એક વખત પોતાની બાઈને અજર કીધી કે “મેઢેરબાઈ માએ જરા ફરસુરે મારી રતનનેથી કંઈ રાંકો રમેા મારવા શીખવજો. તમારી મોટી મેઢેરબાની થયો. એ લખવા વાંચવા તો શીખીજે પણ મા વાનાનું બચ્ચું છે. જરા બથે ઘડી તમારી આગળ જો તમા રી રજ હોય તો મેકલું ?”

“હા, ઠીક છે, મેકળજો કાકા” મેઢેરબાઈએ કહ્યું. રતન ઘણી ચંચલ અને નખાની છોકરી હતી. તેણી મેઢેરબાઈ પાસે ઝડપથી શીખવાનું શુકવાનું વગેરે શીખવા લાગી—પણ બીચારીના કમનસીમે ઘણા દહાડા માલ્યું નહીં. એક દહાડે રતન અને મેઢેરબાઈ લેસે અથતાં હતાં તેટલા કુઈજ દમામમાં ચોરડામાં દાખલ થયાં. ઘડીભર રતન તરફ દીકીને પછી પુછ્યું “મેઢેરાં, એ કોણ ? પાલીની પરી કે ?”

“હાજ, રતને નખીને કહ્યું, આએ જરા બાઈ પાસે શીખવા આવીયજ.”

“હંઅંઅં”, એ એવું કામ ખની તો બાઈનેજ શોમે સમજ કેની, તુંને મરીખતાં અચાને લેસ ને મલીયા કેવા ? અભાતીયા પાલીની શું જે મોહતનાં કાંઈ મરેય ?”

હજીબી બધું કુઈ તો બધીઆજ કરતે પણ રતન રજ લેઈને ચાલી એઈ. તેણીને માએ બારી પડી મેઈ, પેર જઈને બાપને નજીવું જે હવે શેઠને ઘેર કદી નહીં જાઉં. આપણી મરીજ ખુપડી લાખ દરજ્જે ભલી કહીને કુઈએજ જે

આવકાર દીધો હતો તે તેણીએ નીરોપયણે બાપને કેહી દીધો. પાલીકાકા મનમાં અક્ષોસ કરીને બેઠા કે “માંણસ ને શું ભરૂંસો છે. કદી હું વેહુલો મરી ગયો તો આ મારી નાદાન દીકરીને કોણના હવાલામાં આપસ. મારા ચેઠ હોતે તો મને ફીકર નહી હતી. “હોકમ બોધાન.”

રતન ગયા પછી બધું કુદ બોલ્યાં, “અરે શું દીકરી મેહ રાં, જરાતો આપણું આનંદાનની કોઠાહાઈ પ્રમાણે ચાલીએ. પેલા કેહે તેમ કાઠાં રાજ બોળ, ને કાઠાં ગંગા તેલી. એક ચાકરની ફકતી સાથે તે શું બેસવાનું ને વાત કરવાની ? મુગે પાલીબી મરી ગીયાં. કેહને મોઝાં સાથે મલકાઈને ગરીબને ગરીબ જાએ અટવાઈ તેમ એવી સુખમાં અટવાઈ જશે.” એવો ઉત્તમ વીમાર કુદળએ જણાવ્યો. “નહી કુદળ એતો આપણા ઘેરના ઘણા જુનો કારભારી છે ને તે સાથે બાવાજીને ઘણા માનીતા હોના—કોઈબી કામ એની સલાહ લીના કરતાતા નહી. તેથી ને જાણીયું ને આપણે ઘેરવટ જુવું છે ને બીમારી માએ વગરની છોકરી છે. તે બે ઘડી આવે તો કંઈ નહી” મેહરબાઈએ સારો બોલાવો કીધો.

“તે જોની માએ હું હોતે તો એના હાથમાં એટલી બધી મુખત્યારી બેઠેસતીને આપવા દેતે નહી. એ કોણ જાણે શું કાઝું ઘોઝું કરતો હોશે, તે આપરે કંઈ જોવા નજમ્યે ?” કુદળે વગર સમજે બડાઈ મારવી ચાલુ કીધી. ને તરેહવાર મર્યાં આપીને મેહરબાઈને પાલીકાકાપરથી તદન મન ઉતારી નખાવ્યું. અને જન બને તેમ મોઝાં એમાં જરાવા શીખવ્યું. નાદાન મગજમાં એવી વાત ઉતરતાં વાર ફેટલી ? તેમાં કુદળની પેલી સલાહ અને મક્કસ તે એકે મેહરબાઈને કોઈ ઉમાં આનંદાનમાં આપવી. પછી તેમાં વર ગમે તેવો એગરો અથવા અપટ હોએ તેવું કંઈ નહી પણ કુલવાન જેઠએ—એ કોઈ શીખેલા ને અંચલ જવાન તરફથી માયું આવવું તો બધું કુદ તાપ્ત ચહુડાવીને તેની ત્રણ પેઢીના બપાવા સુધાર હતા, ફરીને ગણકાવતાં નહી. એ પ્રમાણે મેહરબાઈ મોહિયાં થઈ ગીયાં હતાં.

એક દહાડો પાલીકાકાની રતને મેહરબાઈ પાસે આવીને અરજ કીધી ને “મારં બાપ ઘણા સીક છે તેથી તમુને મલવા માંગેમ. કાઠાં બે વાત કેહેવાની છે.” “છોકરી, મારેથી કંઈ તારે ઘેર આવ્યાએ નહી. હમારા જનજ પ્રમાણે કુદળ મને કદીબી જવા દેએ નહી. મારે જ તારા બાપને કેહને કે સીક છે તે દવા દારૂ ફરીને સારો થા. તેમાં હું શું કરવાની હતી !” મેહરબાઈએ દખામમાં કહ્યું. અને રતન તરત ચાલતી ઘઈ કારણ કે તે કુદળી ઘણી બીહતી હતી. પણ કુદળે તેને જતાં જોઈ, તેથી મેહરબાઈને પુછ્યું ને “એ વળી પાલીની ફકતી કેમ આવવી !”

“એનો બાપ સીક છે તે કેહેને બે વાત કેહેવા મને તેડે છે” મેહરબાઈએ જણાવ્યું. “આવાએ ! તે એનાં કોઈ સગાવહલાં હોએ તેને કાએ નહી તેડેતો ? આપણે તેને તાહાં નજમ્યે તો સારૂં લાગે કે ?” એ પોતાની ફકતીની તોડ આપણે ગમે એવાવવા માંગતો હોશે” —જાને બાધેલ બધું કુદ પાખી ગીયાં.

પેલી તરફ પાલીકાકા ઘણા બીમાર છે. સ્વાસ્થી રતન પોતાના પોતાની દીકરાનંતથી માવજત કરે છે. તેઓના એક સગા એરાવથી આવ્યા છે—“અરે તારું ભવું થયેરે મેહુ રીયાર, ને તારી કુદળુબી શું જલુ થશે ? મે મારા શેકનું નીમખ બાધું, અને તેનાં આનંદાનનાં હુપો ભેદ તેની વારસને કહ્યા વગર હું મરી જવસ તેનો મને ઘણા અક્ષોસ થાએ. આએ કુદ ધતીએ હીરા જેવી છોકરી ને મગર ને તુમાખી બનાવી દીધી પણ જો એ મારી હાથપાતીમાં નહી આવશે તો પસંતાશે.”

“પણ પાલીબા મને કેહોની તમારાં મનમાં કીધો ભેદ છે તે” ભાવા એદલત એરાવીઆએ પુછ્યું.

“અરે ભાઈ તે કોઈને કેહેવાએ નહી. શેકની વારસ દીકરીને કહેવું જોઈએ.” એટલું કહી રતન પાસે વકોરા માંથી એક કાગળનું પાછટ કહરાવીને એદલતના હાથમાં વાંચવા મુકીયું ને નીચે પ્રમાણે હવું :—

“હમારા આનંદાનનાં હુપો ખનના અથવા ધન હમારા મચીતની મરહુપરનાં વલકા તરફ છે પણ કેળ જગાપર છે તે ફકત હમારા વીમવાસુ કારભારી પાનજી પેરીમરને અપર છે. મારી વોરજ ભેડી પુરાં એકવીસ વરગી થાએ ત્યારે તેણીને આ કાગળ ગાયે તે ધનનાં હુપો ભેદ જોરે કરે. અથવા તો તેની આગમ જો કારભારી પાનજીની કન બને તો તે આગમ મારી એકપુરી બીનને તે બેદવાળી જગાથી મનેજોડું એવાવીને આ કાગળ તેણીને હાથહાથ આપવું. એટલી ફરજ મારા વીમવાસુ કારભારીને સેપાહે.

લાં શાપુરજી શોરાબજી શોદાગર.

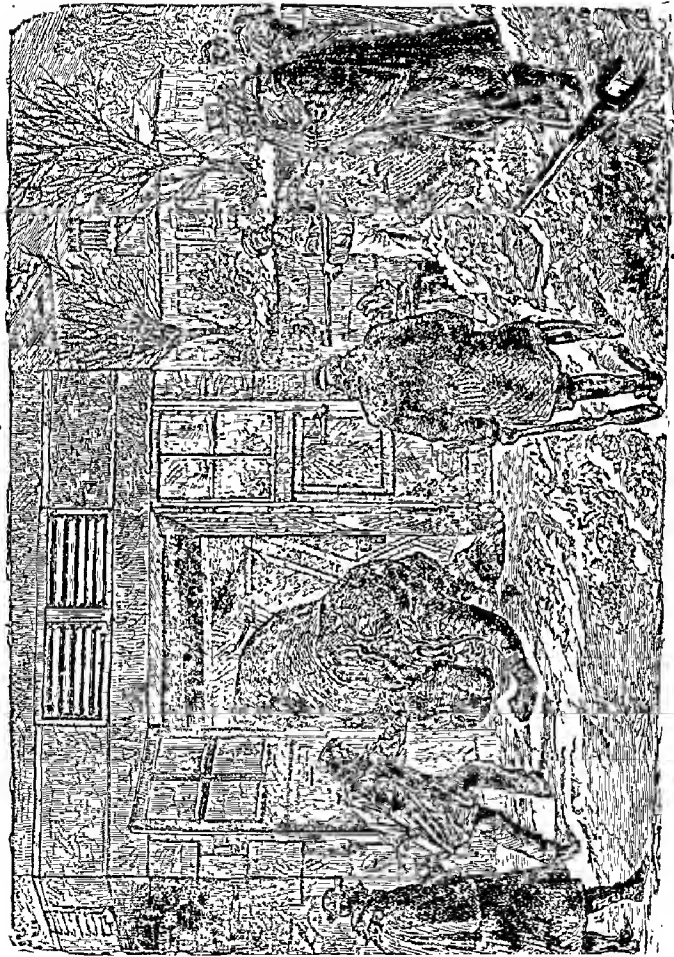
મુરત શોદાગરવાનાં મેહવાસી.”

“હવે કેહો ભાઈ હું મારી ફરજ બજાવીઆ વગર જનાં નીમખથી પરવરસ થયો, તેની હજુરમાં કેવી રીતે જાઉં ?” પાલી કાકાએ ઉસકરાઈને કહ્યું. —“કંઈ નહી પાલીબા, એદલત એરાવીઆએ કહ્યું. “અક્કલાએ ના. ફરીને એકવાર આપણી રતન પેલી મગર ત્યાંની હરૂસે જઈને મેહરબાઈને કેહો.”

રતન એકવાર પાછી સોદાગરવાડમાં શેકની હવેલી માં જઈને મેહરબાઈને મલી ને પોતાના બાપની માંઠી વધી જવા વીશે અતી દલગીરીથી જણાવ્યું અને કહ્યું કે “બાઈ તેવણની હાથપાતી છે તેટલાં તમે પ્રતી બવો. તે સારૂં. તેવણ એક વાત તમુને કેહેવાને પ્રારી ખાએશ રાખેશ અને તમે સીવાએ બીજને કેહેતાબી નથી.”

મેહરબાઈ જેવણ નવાં સારી કપડાં કાહડતાં હતાં અને સરદાર બહાર સોરાબસાહને ત્યાંની સાલગરીની પારદીમાં જવાની તઈપારીમાં હતાં તેવણે રતનને નીમસ કરીને કહ્યું કે “શું છોકરી તુને તારો બાપ ઘડીઘડી કડાલે આપેશ ?” હું તોહમણા સોરાબસાહને તાંહ જાઉંશ ને તારા બાપને કેહેજેકે મારેથી કદીબી તેની આગમ આવશે નહી, હું જાણ્યું કે તે શું કેહવા માંગેશ. તે; મારે હું કંઈ આવવાને બંધાએલી નથી.”

રતન તીરાસ મેહરે પાછી ઘેર ગેઈ ને સરવે કહ્યું. મરતી વખતે પાલી કાકાએ અક્ષોસ કરીને કહ્યું કે “આએ મારા શેકને હાથનું કાગળ છે તે મારાં મરણ પછી એ

જોરાદત્તે આરે હાથોના બધી.

બાઈને પેહાયાડાને ને કેરેને ને એ દુપા ખજાનાની ચાવી પાલીકા પોતાની છાતીમાં સાથે રેતા ગીયા, ને મારા ભાઈ તોલના એદલત, તમને હું અચર કદમ ને મારી રતનની સંભાલ લેજે." પાલીકાકાના મરણ બાદ પેલું કાગળ એદલત એરાનીય અને રતને લઈને પેદર બાઈનાં હાથમાં મુકીયું. તેણીએ અતી આગ્રહાથી પોતા ના પીતાનું કાગળ વાંચી લેઈને પુછ્યું ને "પાલી કાકાએ તમને તો કહ્યું હતો કે કંઈ ભગાએ થત છે!"

તેઓએ કહ્યું કે તે બેદ તો તેવણની સાથેન ગયો. કારણકે શેકે સાક લખેલું છે કે મારી બેઠીનેન હાથેહાથ કાગળ આપીને મોહકે મોહકું કેહવું અથવા તે ભગાને પતો આપવો.

હવે મેહરબાઈની સુખ ઉઘડી ને કુઈની ઉપર હજારે અક્સોસ કીધી કે મને નકામી મોહકાઈમાં મરવા કીધી. એટલુંજ નહી પણ બાપીકા ખજાનાપીળી મગરૂરીને લીધે બાપુલ થઈ. પણ પાછલથી કીધેલા પરતારો કંઈ કામ આપતો નથી.

આતી ગમ નીરોઈ અને શંક રતનને એદલત પોતાને પેર લેઈ ગયા. તેવણનો છેકરો મધરાતની કાલેજમાં થી ખેતીવાડીની પરીકામાં પાસ થઈ આવ્યો તેની સાથે રતનનાં કામચુમ્બી એરાવમાં લખ કીધાં. તે જોઈ હાલમાં બી સુખી અને આબાદ ગામરેની છંદગી ભોગવેછે અને મેહરબાઈ હજી પણ કોઈ મોટા ખાનદાનની શોધમાં છે.

ગુજબાનુ કવરાજ દાવર,
અહમદનગર.

દોરંગી દુનિયાનાં દરીના.

દર્શન ૯ યં.

હાથી નો ભક્ષ.

જ્યાં ખપે ત્યા હાથીના હાથી ચાલી જાયછે, જ્યાં નહી ત્યાં પાણીનો એક ગોટ વધીક ખપે નહી. દુનિયાના એક ભાગના લોકો જનવરી ખોરાક ખાવો એ મોટી પ્રાણહત્યા સમજેછે, ત્યારે બીજા લોકો જીવ મારવો અને ખાવો એ પોતાની એક કુદરતી સૂબત અને ફરજ સમજેછે. જેઓ જનવરી ખોરાક ખાવાથી કમકમેલે તેઓ ચોક્કસ વખતે પાણી પીવું પણ હરામ સમજેછે, કંઈક પાણીમાં પણ જીવડા હોય છે—તેઓ ચોક્કસ વખતે કુલ સુઈવું પણ પાપ વિચારેછે, કેમકે કુલાની માફકને બેસુમાર જીવડાઓ દમમાં જતા તેઓ માનેછે. પણ જેઓને માંસ ભક્ષની છીટ નથી તેઓ માછલાં, પક્ષી અને નાના ચોપામાં પડ્યો મારીને ખાયછે એટલુંજ નહી પણ ચોડા, ઉંટ અને હાથીને પણ મારીને તેનું માંસ પોતાના આહારમાં વાપરેછે. એવું એક મિત્ર પાસે આપ્યું છે કે તેમાં એક બચરદસ્ત હાથીને ખોરાકને મારે મારી નખાતો મિતાચોછે.

આ કાંઈ એક કલ્પિત સહરાગત નથી. એ એક ખરેખર ખતના બનાવનું મિત્ર છે. અવજનમાં હાથી જેવાં

જોધાં અને મુશ્કવાન પ્રાણીના ભક્ષ કરવો એ કાંઈ સાધારણ પ્રસંગો ઉપર બધાંથી બને એવું નથી. પણ અસાધારણ વખતો, જેમકે લગાઈ અથવા કુદાજ, જ્યારે ખાવાના સમયના ધવાજ પુટી ગયા હોય અને જ્યારે કેવળ ભુખમરો અકલંકવા મારે કાંઈ પણ ખાઈને પેટ ભરવું એવું સંકેતમાં અચાવી નડ્યું હોય ત્યારે માણસો વિકાસ વાપ વડની ફાટી ખાનારી ખાસીયતના બની જાયછે અને તેવા વખતમાં ને આવે તે ખપેછે, તે વેળા ચોડા કે હાથીનું માંસ તેઓ સ્વાદથી ખાયછે. પાસેનાં મિત્રમાં એક પાંચરામાં પુરેલા હાથીને ખોરાકને મારે મોલીથી મારી નાખવાનો નક્કસ આપ્તોછે. તે હાથીનું પાંચરું એક જોલિતો તમેજો છે. તેમાં કામનાં મારી મારણ છે અને એ પાદશાહી દરબજાનાં પ્રાણીને દેખીતાં સુખ અને લાડમાં રાખેજો. પણ તેને તેનો મહાવત (જે આ વેળા એક યુરોપીયન છે) તેને બારણું ઉઘાડી તમેજાની બાહાર આણી આપેછે અને તેણે પોતાની સુંદ આહાર કાહારનાં વાચર ને બચરદસ્ત જનવરને કમજોર માણસ બીજે છેડેથી બંકુડોના બાર કરી તેનો જીવ લેયછે.

હાથી, ઉંટ અને ચોડા ઘણી કીમતી પ્રાણી ગણાયછે. હાથી પાળવાનું તો પાદશાહોપીન બનેછે, એટલે તેમના પાછળ ખર્ચ થાયછે. હાથી વળી ડાપણવાનું પ્રાણી છે—હિંદુઓએ પોતાના દેવ મણેશને ડાપણની ધ્યાણી લેખે હાથીનું માથું આપેલું છે. મારે અતિથયથી લાચારી વેળાજ હાથીનો ભક્ષ માણસના ખોરાક દાખલ થાયછે. પણ ચોડા નો ખોરાકનો યુરોપમાં, અવશ્ય કાસમાં ઘણો સાધારણ થઈ પડયોછે. ગાય બેસને ખાતાં ખાતાં દૂર માણસો ચોડા ઉપર આવ્યાંછે. ખોરાકને મારે એક હાથીને હલાલ કરવાનું આ પાસેનું મિત્ર પણ કાસનુંજ છે. હવે દુનિયામાં યુરોપ સુધી સુધરેલા ખંડ છે અને તેમાં આ જાતનું શખત માંસભક્ષ એક વાગમી કામ ગણવા લાગ્યુંછે, ત્યારે હિંદુ અને બીજાં આર્ય દેશોમાં જનવરી ખોરાક ખાવો એ એક પાપ ગણાયછે. હિંદુ સુધારો અસહી કાળનો છે—યુરોપીયન સુધારો આનંદકાળનો છે; અને એ રીતે આપણ સુધારાના આચાર વિચારોમાં વખત જતાં ફેર પડેલાં એછે છીયે.

અસહી કાળના મુધારામાં ખોરાકને મારે જીવ લેવો એ એક પાપ હતું. આજના સુધારામાં તે પાપ ગણાવું બંધ પડ્યુંછે. પણ એમાં જનાવરના કદ કે ઉપયોગ પ્રમાણે પાપ કે સવાખના દરજ્જા કરેલા નથી. સવાલ માત્ર એક જીવ મારવાનો છે, પછી તે જીવ એક કીડીના હોય કે હાથીનો હોય. જેમ હાથીને પોતાનો જીવ વહારે છે તેમજ હાથીને પણ તેનો જીવ કીમતી છે. પણ જે માણસો એક કીડી યા માખના જીવ મારવાને હોય મચાવી શકે તો ચોડા યા હાથીનો પણ જીવ તેમ મિત્ર ઉપર તે મારવાતી પોતાની છૂટ સમજેછે. તોમી એટલું કેહવાઈ શકાય કે જેઓ પ્રાણી મરવાના ભયથી પાણી પીતા નથી તેઓ છેક અંત ઉપર જાયછે, કે જેમાં હાંસ જેવું લાગેછે—કંઈક પાણી વગર માણસને માવનું નથી અને નેમો પીતા નથી તેઓને પણ તે પીવું પડેછે—તેમજ જેઓ હાથી કે

પોડાને મારી ખામણે તેઓ બીજા અંત ઉપર જાય છે, પણ તે એક અંતકાળનો જ ઉપાય છે, કે જે લુપ્તમરના વખત માંજ તેમને લેવો પડે છે.

પરોપકારી પીરોજી.

એક નવી સંસારી વાર્તા.

(શ્રી બોધને માટે ખાસ.)

લખનાર—“એક જરતોસ્ત્રી બાનુ.”

(સાધન સર ૪૨ થી.)

“મરે મારી ધરમની કરતી પરથી” પીરોજીની માગણી ઉપકાર સાથે કબૂલ રાખતાં “મજાઈ” બોલ્યાં “તું” એ તો-તારો બોલ જાણે પાચેસો મા.”

“શાનો મજાઈ ? તે શું વરી ?”

મજાઈ—તો યાદ છે કતી એક દીવડે તમે મારી ઝોરડીમાં આપેલાં તારે બોલેલાં તે કે હું જે એટલી બધાં તો તમને મક્ત રાખું.”

પીરોજી—તે મરે મજાઈ પણ હું એટલી બધાંવાને ભાગ્યશાલી થઈ નથી. ને તેમાં તરૂંને ચૂકત રાખ્યાં નથી જે તેની વાત.

મજાઈ—તોએ હું થીઉં ખદાતાલા કરહે તો તેવાંબી પતનાં કામ કરશે. પણ એ તમારી જવાનો ધરમ કેહવાય મરે. જીવતાં રહેતો ને હુખી થતો ને ફરફનજી કાકાને કહીએ ને તમારા એક વરહુ એકવીહુ થાય મારી ફવાધી.”

આ બતાવ પછી બે મહીના નીકળી ગયા. પીરોજી પાછી આગરે જવાની હતી, તેને ફરફનજીએ બોલસ કરીને અટકાવી જે શાવકની શાલગીરી વીતી જવાનું. આવતા જમશેદી નોરોજના પાક દાહરેજ એની મુખ્યારક શાલગીરી હતી, તેથી એક મોટી જીઆફત આપવાની હતી. ને તેની નેત્રી કરવાને પાહલીનેમી અતરે બોલાવાને કાગજ લખવા. ફરફનજીએ શાવકને બેસાડ્યો. પણ તેટલામાં રતનજી અવેરી બે ત્રણ ચેરોંગતી જોડ લઈ આવ્યો અને ફરફનજીએ તેમાંની એક જોડી પીરોજીને પોતાને માટે પસંદ કરવા કહ્યું. પીરોજીએ પુશીથી ચમકતી આપોએ હુણુકા ઘાટની એક જોડી પોતાને માટે પસંદ કરી કીમત પૂછીતો. “પંદરશો રૂપયા, બાઈ” કરી રતનજીએ જવાબ દીધો. ફરફનજીએ તેજ રાખીને બે ત્રણ દાહડા રહીને જવાબ લેવા તેને બોલાવ્યો કે તેટલામાં અંકાવી લેઈ રૂપયાને બંદોબસ્ત કરે.

રતનજી અવેરી ગયા કે એક બુદ્ધ ડોસાં નામે મીઠીબાઈ ફરફનજી કાકાને મળવા આયાં. એ ડોસાંના જે ભરથાર રોશબજી ભર જવાનીમાં કુલ ઉમરે જીવ્યો ગયા હતા તે ફરફનજીના જાની હોસ્ત હતા.

રોશબજીનાં મરણથી રૂપ વરસની વખતમાં બીચારાં મીઠીબાઈ વીધવા થયાં ને પોતાના માર બાજકો સાથે ઘણી તંગીમાં આવી પડ્યાં. સમાંવડાલાંબિનોમી ગરીબરો સંસાર એટલે કોઈ આજી મદદ કરી શક્યું નહી. એવા વખતમાં તાતેલાએ ફરફનજીએ ને નાચાર કુટુંબને સારી મદદ કીધી હતી. પણ એવી મદદ નીબી નીબીને કાંઈવેર નીચે ? ને

વલી મીઠીબાઈના વીચાર એવી આઈતી મદદ લેવાની વિરૂધ્ધ હતા. પેહલું વરસ તો એવી હોસ્તોની ને કુટુંબીઓની મદદથી પસાર કીધું. પણ પછી એમ હાથ એવેલાં રહી પારકે આધારે પડી રહેવા કરતાં પ્રમાણીક ઉદ્ધોગથી જે મળે તેપર સંચુરી પકડવાને તેવલે કરાવ કીધો અને તે મુજબ સીવી સંધીને, યા બીજાંઓની અગવડ સગવડના કામ કરીને, યા તો ભરભાડુતોનાં એક ઘરમાં વાસણકુસન, રોટલી વગેરે કરીને તેવલે બચાંઓ પાલખાં અને તેમને થોડીઘણી કેવળથી આપી.

પણ સોબત તેવી અસર. ઘણી વખત એવું બને છે કે ધરની ગમે એવી સારી કેવળથીની અસર બહારની અસર સંગત ધોઈ કહાડેછે, તેમ બીચારાં આ ગરીબ ડોસાના નાધલા દીકરાના સંબંધમાં બન્યું અને જ્યારે ફરફનજીને થયે વધે પાછાં મુંબઈ રહેવા આવેલા તેવલે જાણ્યા ત્યારે કંઈક આશાવંત હોંડે તેવલે મળવા મુખ્યા. એ આગમજ એકે ફરફનજી મુંબઈ આવતા જતા હતા પણ તે કુકત પોતાનાં કામસરજ આવતા ને ઘુરત પાછા જતા. હવે તેવલેને જાણક રહેલા જાણી હોસ્તો ને એજબાન પીછાણવાળાએ તેમજ કુટુંબીએ કોઈને કોઈ રીતે આવતા હતાં જેમાં આજે આ મીઠીબાઈને મુલાકાતે આવેલાં આપણે જોઈએ છીએ. અરસપરસ ખબર અંતર પુછ્યા બાદ મીઠી બાઈ બોલ્યાં. “શું કરે ફરફનજીના મને નહી સગને પડતી ને આ મારા અશરુનું શું થયો ?”

ફરફનજી—કાંય વારે ? શું છે ? બરાબર શીમેમની ? “તારે વળી બાપો શાનો હોય ?” મીઠીબાઈ નીસારો નાખી બોલ્યાં. “નહી શીખવાનું કેકાણું કે નહી સહુકે પેરમાં રહેવાનું કેકાણું. કમઅકલને તો પેહલે ધરથીજ હતો, તેમાં વળી આ વરસ દહાડો થયો કોઈ મુખ્યા લુછાંબીની સંગતમાં કરીને જીગરને લખ લગાડયો ને તેથી બાજે વખત મને કેવી યુશકેલી ને આફત વેઠવી પડેમ કે તે મારા દીકરાને સારું બોલતાં મને લાજ લાગેમ ને જીવતર જીરોને ખાખ થાયમ. અરે શું કેહું ફરફનજીબા.” એમ બોલતાં ઘણાજ ધીમે સારું બોલ્યાં. “કોઈ વખત હારી થયો હોય ને પાસે કંઈ પૈસા નહી હોય તો વાસણ વરણ, કપડું હુણુકું જે હાથમાં હલુસે આવી ગયું તે લઈ જાય. ત્યારે કેટલો એને નામને બરાબે કારી રસી બરીને બેસું. વારે મરી જાઉં કેવી ફવા મજ નાચારની લાગશે.” ને એને કંઈ ધધે ચાકરીએ લગાડ્યો તે.

પીરોજી જે એકી એકી બધું આ સાંભળતી હતી તેણીનું દીલ બહુજ એવી હકીકતથી દરદમંદ થયું. “તમે કંઈ એને સુધારવાની કોરોશ કીધી હશેની ?” તેણે તે કુખી માતાને પૂછ્યું.

“અરે દીકરી” મીઠીબાઈ તેણીની તરફ જોઈ બોલ્યાં. “ઘણુંબી કીધું. માય મરે મારા વડા દીકરાએ તો કેટલી યુસીબતે એક જગે ચાકરીની વપાવી. પણ કંઈ હુશીઆરી અમક હોય, ને આએ એજબાંથી ખ્યાન ખીસે તો કંઈ ચાકરી થાયની ? તે ત્યાંથીબી કોહી રુકશે.” “જ્યારે એમ કંઈ તો હું શું ચાકરી અપાઈ ?” ફરફનજી ભવાં અહડાવી બોલ્યા.

મીચીબાઈ—હું તમારેથી સવાલ ને મદદ મેળવવા આવીશ બાવા ને તમે એમ શું બોલોશ? મારા બેહુસ્તી દોરાબચના એક ખરા દોરત તરીકે તમે તે આકૃત બરમા વખતે કેવી મદદ દીધીતી ને હું છુટી નથી ગયો.

“ત્યારે તમે શું કહેવા માગોશ?” ફરફુલ કંઠસે બાઈ બોલ્યા. “એમ તો આજ કાલ ઘણું જીવ મદદ માગવા આવેશ ત્યારે તેમાં ખરે કોણ ને પોણું કોણ તેની સમજનું મુશ્કેલ થઈ પડેમ. વળી તમે કેટલાંક કે એને ચાકરીની રખાઓ તોપણ બરાબર કામ નહીં કરે, તેથી કાહડી સુક્યો. ત્યારે તેમજ ને હું કહે એને રખાઈ ને તાંદણી કરે, તો યહી? સહુકનું બચનું હોય તો વળી માથે વાતબી લઈએ.”

આ સમજ મીચીબાઈ ઘણુંજ રડતસ ઘઈ ગયાં ને તુરેલાં દીકે ધરબવા ઉઘાં તેટલાંમાં પીરોજા બોલી “કાકાજી, શું આણણી કુકાનમાં એ હોયરો નહીં કામ કરી શક્યો? એને હીસાબ કીતાબનું કંઈ જાન છે કે માય?”

મીચીબાઈ દલગીરીથી નીચું જોઈ બોલ્યાં. “નહીંજ આણણી સ્કૂલને મને ઘરમાંથી જાન ને પછી રમલી રમણી ઘેરમાં આવે તે કેરડું સુધી તો માલમ નહીં પડ્યું. પણ જ્યારે જાણ્યું ત્યાર પછી તો ઘણીબી કેર કીધી પણ કોલત. મોરાવરીએ લેરાન કરવાબી જેસે પણ તેમાંનું કંઈ એને થાદ નહીં રહે. તારે નાચારીએ થાકીને એના લાઈએ છાપાખાનાંક રખાઓ. ને તાંદણીબી માલ પાકરી નહીં તે કાહડી સુક્યો.

“સમજેય કેની?” ફરફુલ વચે બોલી ઉઘા. “ત્યારે કુકાનમાં એનાંધી શું થવાનું? એનેથી તે કામ નહીં બને.”

આ વાતનીત પછી મીચીબાઈ પોતાને ઘર ગયાં ને પીરોજા લખિા વખત સુધી વીચારમાં બેસી રહી.

“શું વીચાર કરેય પીલાં?” ફરફુલએ સુપકીરી તોડી.

પીરોજા—કાકાજી મને આએ હોસાની ઘણી દયા આવેમ.

એવણ કહેત તે પોણું તો નહીં હોય.

ફરફુલ—પોણું તો નથી દીકરા. તે તો મારી ખાતરી છે, કે એ બાઈ તેમાં નથી. પણ તેને આપણે શું કરીએ?

પીરોજા—તોથી હું ધારૂંમ કાકાજી કે એ હોસાંપર તમે દયા કરવી જોઈએ. એક અન્યાયશ દાખડ તમે એ હોકરાને રાખો. હજુતો ઉપરજી બચું છે તેટલાંથી એ એની નકારી સંગત તબલી સારી સોબતમાં રાખ્યું તો સુધરી નયો.

“અરે એની માએમ બોલી તે સમજનું કેની કે લાગના નયો છે?” ફરફુલ પીરોજાને વીચાર હુસી કાઢી બોલ્યા.

“દયામ જુગાર છોડી રીએ ને સુધરીબી જાય. તોથી કંઈ આપણી કુકાનની ચાકરીને લાયક નહીં થાય.”

“ત્યારે એક બીજે ઉપાય મને સુજેય સુરબી.” પીરોજા કાલાવાલા કરતો બોલી. “વારૂં તમે મારે સાદું પેટ્ટી દોડ હજારની એરિંગની એડી વેચાના હશે કે?”

ફરફુલ—હાનતો. બે કેકાણે અંદાબી જોઈ ખાતરી કરીને લેવાનીમ.

પીરોજા—જુએ ત્યારે કાકાજી એરવા રોહડ હજાર એમજ મારા હાથમાં આપો. મને એરિંગ નથી જોઈતાં.

મારી પાસે એક એડી છે તે મને બસ છે, ને એ હોકરાને શાવકની શાલધરેહ વીતાં હમે આગરે જઈએ ત્યારે સાથે લેતાં જઈએ ને ત્યાં એક નાનું જેડું કુકાન માલ, ખાંડ, ઘી, ઘડું વગરેનું કેલવી આપી થરઆત કરાવીએ, ને તેમાંથી ને એની નમર ઉઘેડે તે મરતો વેપારની કરે.

આ સાંખજના ફરફુલ હસતા હતા તેથી તેણી બોલી “એક અન્યાયશ કાકાજી. એમાં શું? એમની એરિંગ પાછળતો તમે ખરમ કરોશ? તો તેના કરતાં વધુ કાયદા ભરખાં કામમાં નેજ રૂપયા ખરચો તો કેવું? એક એરિંગ મારી પેટ્ટીમાં પડી રહેયો યા કદી દલામ મારા કાનમાં ચોલશે તેના કરતાં એક બીજડું માલસ મુધરો તો કેવું પુન લાગશે.

ફરફુલ—પણ એડી આપણને શું એરલી બધી ગરમ? આપણે જાને ખાતર એરડું બધું કોઈની પાછલ કરયે.

“કાકાજી” પીરોજા મંબીરતાથી બોલી “આપણા પોતાના કાયદાને ખાતર, આપણા પાક પરવરદેગારને રાજ રાખી આપણા આત્માને સુખી કરવા, અમે આપણા પાક મહંમબનું એક પવિત્ર કરમાન જાનવા.”

“અને તેથી કરીને આપણું બેહુસ્તનું બાર જુડું કરવા એમની બોલની? અમકાયમ શાની? હવે બીજું કંઈ?” જુજરગ ફરફુલ શેક હસીને બોલ્યા.

“કેમ બાવાજી મારી અમર કબુલ રાખ્યોની?” કેવું તજુને સવાબ લાગશે?”

“મને શાનું? સવાબના તુને લાગયે, પીલાં.” ફરફુલ હ હસીને બોલ્યા, “એજાશ વીચારતો તારા છે, ને પાર ઉતરે તો સાડ.”

આ બનાવ પછી એક માસ વીતી ગયો, ને જમશેદી નવરોજના પડીજ જાનના દીને શોઆવસની શાલગીરીની ધામધુમ મચી રહી. દોડસોથી બસો પેરાણાએ નાપલાં મોરાં મજી એ રાજ દીવરાની બુરામખતી ભોગવવા બખ્યાં હતાં. મેરાંને કીડી “જુશી” જુશી બરખાં હતાં. પાહડીબી પોતાના જુજરગ કાકાની ઈનનને માત આપી હજાર ઘણે હતો. ખાના પછી સખમાં છુટાં પડ્યાં. પાહડીબી અગતનું કામ હોવાથી કાલે પોણે આગરે જવાના હતો.

“વારૂં પીલાં, તું પેટા પોરયાને સાથે લઈ જવાની હતી તેવું શું કીયું? તેની માએ મોકલવા કેલમ કે.”

“પીરોજા—હા, કાકાજી. તેની માએ મેં મારો વીચાર કહ્યો તો તે બીચારાં હોસાં યોરાં યોરાં થઈ ગયાં ને કેરવા કાલાવાલા કરવા લાગાં ને વારૂં મરૂં કંઈબી કરી એને સુધારે તો મોટું હજાન થયે.”

“પાહડી—અરે હા. એ કોણ વારૂં. સહુવારે તે મને ઝોળખાવો નેનકે? અમરર! નપોદ ગીએ કોઈ ઝોલાની નયો છે. કંઈ આપણેએ તો નહીં હોય? પીલાં, એ વળી તુને શું વીચાર સુજ પડ્યો?”

સહુવારના સરેરાસ કરતાં અંધાં વરા મોરાં ઉઘ્યાં, જુજરગ ફરફુલ શેક માર વાગતાંમાં ઉઠનારા તેવણનું બારણું હજી સ્થાન વાગા તેની બંધ હતું. આ તો એવણનો કરતાં કરતાં અપાતરનેહરમ જવાને વખત! પીરોજાએ પોતાની નાકથી દીકરી ને આગળ બેસી રમતી હતી તેને મોરાબાવાના ઝોરડા નું બારણું બંધ છે કે ઉઘાડું તે જોઈ આવવા મોકલો.

રમતીયાલ આળાં દોડતીકે ઉપર ગઈને ખુશી થતી કુદકા મારતી પાછી આપતાં બોલી. “હા માથાજી બારણું તો ઉઘાડું છે ને મોઝાળાવા તો ભણવા બેઠેલા છે ને શાક તો હજી સુધાઈ રહ્યોય.” એ મીઠાશ હજી તો નાની આવાં પોતાની. બાળક થપમાં બધો રીપોરટ પુગાડે છે તેવાં એક મોટો થપકારો ને તેની પાછલ મીસ સંભળાઈ. પુરત ઉઘાડે પગે પીરોજ ને પાહલી ઉપર દોડી ગયાં ને તેઓની પાછલ ધરનાં બીજાં માણસો, નોકર નકરો વગેરેનું રોળું એકઠું થયું. તેઓ ઉપર નઈ જુએ છે તો દરવાજામાં જવાન શીઆવસ્ય ભોંયપર ફસાઈ જતો પુત્રી જ્યો થઈ બેઠાં. તેના બોલાપર જીવનરૂપ ફરફટાઈ ચેડતું માણું છે. હુકમાં કહીયે તો ફરફટાઈએ આ ફાની જાહાન તણ છે.

(સાધન છે.)

પરચુટાણ બાબતો.

સર્વથી લાંબી જીંદગી આંડોની છે. પાઈન અને મેશનરનાં આંડો ૪૦૦ થી ૫૦૦ વર્ષ સુધી જીવતાં જણીતાં છે. મોરાટની લિંજુડી કીંગીમાં ત્યાંની પ્રખ્યાત લગાઈ ને દાહડે સને ૧૪૭૬ માં રોપી હતી. તે જીવન દરમિયાન જીવે છે અને તેની નમી પડેલી ડાહીઓને રેંકો આપવાને લાકડાંના માચરા ઉપા કીધા છે. “૪૨” તું આંડ ૭૦૦ વર્ષ જીવે છે. કેટલાંક આંડો તો અમર ગણાય છે. તેઓ મરણ પામે છે તો માત્ર અંકુશાતથી મરણ પામે છે, પણ ઉમરે ધરડાં થઈને તેઓ મરણ પામતાં નથી.

કુદરતની આગળ કવિઓની ખ્યાલશક્તિ રદ છે. એક પુરાતન કવિ હેસિયેડે કલ્પણ કરી છે કે આકાશનું ગગણ એટલું ઉંચું છે કે જે ત્યાંથી એક પીતલનો એરણ નાખી હોપ તો તેને પૃથ્વીની સપાટી ઉપર આવનાં નવ દાહડા અને નવ રાત લાગે. આ કલ્પણ કરતાં કવિએ ધામ્યું હશે કે તેની મનશક્તિએ બાણ કે હદ કીધી હોય. પણ આકાશી વિદ્યાની ખરેખરી ગણતરી આગળ તો એ કવિની કલ્પણ કરી બિશ્વાદમાં નથી. આજની વિદ્યાએ સિધ કીધું છે કે એક સંગીન ચીજ નવ દાહડા ને નવ રાત સુધી પડ્યા કરે તો તે ૪૨૯૦૦૦ માઈલથી વધારે નઈ શકે નહીં. સર્વથી મોટી ઝડપ રેશનીની છે. ૧ સેકન્ડના ૧૦ માં ભાગ જેટલા વખતમાં તેનું એક ફ્લુજનું આંદોલન આખી પૃથ્વીને ધરાવે કરી રહે છે; અને તોપણ એવલિસ થોન નામનો સેતારો જે બીજા તારાઓ કરતાં આપણી નજીકમાં છે, તેમાંથી રેશનીનાં એક કીરણને અતરે આવતાં પાંચ વર્ષ લાગે છે. તો એક સંગીન ચીજ નવ દાહડામાં તે કયાંથી આવી શકે! મોટાકો યુલેમિને ગણતરી કીધી છે કે એક રેલવેની જેનને દર કલાકના ૩૧ માઈલની ઝડપે સુરખ ઉપર ભતાં ૩૪૦ વર્ષ લાગે, એટલે કે જે તા. ૧ લી વી બનેવારી ૧૮૯૧ ને દીને તે જેન ફુનિયામાંથી ઉપડે તો સુરખ ઉપર તે સને ૨૨૩૮ માં નઈ પુગે.

ટેલિફોનની અજાયબી નતી રહી છે અને હવે લાંબા અંતર વચ્ચે વાતચીત ચલાવવાનું તે એક સાધારણ સાધન થઈ પડ્યું છે. પણ લાંબો અંતર તે કેટલો? આપણી તરફ લાંબામાં લાંબો અંતર મુંબઈમાં યુનિવર્સિટી ઓફ ઇન્જીનીયરીમાં પવાઈ સુધીનો છે કે જે બે છેડા વચ્ચે થઈ સેક લાઈલી વાતચીત કરી શકાય છે; ત્યારે મુરોપમાં લંડન અને પારીસ વચ્ચે ટેલિફોનનો તાર ફેલેક્ષમ્બી સાથે નખાંધો છે અને લંડનના લોકો પારીસના લોકો સાથે મોહડે મોહડું વાતો કરવા અને સાંભળવાની તૈયારીમાં છે. એ તાર ખાસ મોટો અને મજબૂત બનાવ્યો છે. દરએક દોરડાં વચ્ચે ત્રાંખાના કંડકરનો વળન દર માઈલ ૧૬૦ રતલનો છે અને તે ઉપર દર “નારે” ૩૦૦ રતલનું ગડાપકાનું પડ કરેલું છે. એવાં ચાર દોરડાંને વળ આપીને તેનું એક દોરડું બનાવ્યું છે. અને દરએક દોરડું દર ૨૮૦ વારે એક વળ ખાય છે. સુદ તારનો વળન દર માઈલ ૬૪૬૮ની બેરફોર્ડે ૪૦૦ રતલનો તથા ફેમ્બ કીનારા ઉપર ૮૦૦ રતલનો છે.

રીઝનીશ રાય રણછોડ રે—આજના નાથ આવે.

(ગરબી.)

“વનમાં જુઝી પડી રે, પેલા કયાં ગયો કાનુડા.” (એ રાગ.)

દિનમાં તે ડરેરે, જન ને દોગ કરી થન દોરે
સોમન મુંબરેરે, મારે આનુ તે ચિર મોરે. ૧
વિતન વાંચરેરે, તન મોરે પણ પાઈ ન તોરે
સોમ ન મુંબરેરે, જન વાંચરનારાની જોરે. ૨
જન તેને જરેરે, નઈ ને મોરે પણ નઈ જરેરે
કંદ કરી ફરેરે, નગન થઈ મારગમાં નાંચે
વિત નવાંચરેરે, માણસના માગને મોરે;
ખરે તે ખરેરે, ખરૂર થઈ ને ચપલા મોરે!
ધીર ન તે ધરેરે, શોજે દિન ને પાડે ધાડાં;
પાપ છતાં પડેરે, પુરૂષ નહિ પણ એતો પાડા.
મોન વિના મરેરે, ગામા માણસને પણ મારે;
કમમાં તે કરેરે, કમ વિદ્યા કરીને મન કારે.
જીમ્મી છોતરેરે, જરૂર માંડીને ભન છતાં;
હિંમતથી હરેરે, પેટ બાંધીને પણ પાણા.
કામ સદા કરેરે, કમાઈ મરખા ને નર કાળાં;
તે તો નહિ તરેરે, તરકર થઈ ને તોડે તાળાં.
ડરથી તે ડરેરે, દોગ કરી માણસ ને દરે;
વિત તેનું વરેરે, વાટકડી આડી વારે.
અંતરમાં અરેરે, એવા નરને મર ન આવે,
ચિપ્પી થું મરેરે, જવાની ખડ એવાને ભાવે.

* કાઠિયાવાડમાં પણ પાઠને “નઈ” કહે છે. નઈ એટલે પેરે

મુંબઈ, દક્ષિણ આયકારા ગ્રેમમાં એટલજી માણેક વામણએ બાંધ્યું છે. ૩૦ કોડા—કાવચ પોરેઝ અરે, ના. ૮

બીજવાર છપાઈ બાહાર પડયું છે.

દુઃખ નિવારણ,

એટલે

સર્વેથી છક્લી શોષો, અને સુધરેલી રીતિ પ્રમાણેનું દરેક જાતનાં
દરદોનાં ઈલાજો તથા દવાઓનું કુટુંબમાં રાખવાનોગ

પકટ સંજ્ઞાનું મોટું પુસ્તક.

ખ ના વ ના ર—હાકંટર પેશિતનજ નવરોજજી,

૩.૬૫એ, આન્ડ મેડીકલ ડોલેજ; ૧૦૦ છબ હામીટાના માછ મળ્ય-આન્ડીસ્ટર ચરજખ તથા
મરુમ ખોલ માનનભાઈ મીરઅલીના ધર્મના દવાખાનાના હાકંટર.

બીજી આવૃત્તિ.

કિંમત રૂપીઆ ૫) —પોસ્ટલ તથા રેલ્વેટર ખરચ બાના ૭

આ પુસ્તક નિચે જણાવેલાં ઠેકાણાઓ ઊપરથી રોકડે નાણે મળશે.

કોટમાં, કાવસજ પટેલનો મોહાલ્યો, નાં ૮૦, દક્તર આશકારા છાપાખાનામાંથી

નવા મોઢીખાને ક્રોધર ગોડ, યુરોપીયન નર્નરવ હાસ્પીટલની સામે ઈરાનીનાં મેરની

પાસે પટેલે માલે હાકંટર પેશિતનજ નવરોજજીના દવાખાનામાંથી.

આવેલ પોસ્ટલ, મની આરડર અથવા હુંડીથી વાળવો પોસ્ટની ટીકીટથી અવેલ વાળવામાં
આવે, તો રૂના વરાવનો વધુ વાળવાથીજ ચોપડી મોકલવામાં આવશે

ઈંગ્લંડના ચુનંદા મહાન પુરુષોની તસ્વીરો.

૧ થી રાઈટ આનરેબલ વિલ્યમ ઈર્લેન્ડ હાકંટર, એમ પી.

(કોનેસલિયો). સાઈઝ—૨૫×૧૭૧ ..... કીમત રૂ૦૧૧=

૨. થી રાઈટ આનરેબલ જાન આઈટ, એમ. પી. (કોને
સલિયો) સાઈઝ—૨૫×૧૭૧ ..... કીમત રૂ૦૧૧=

૩. થી રાઈટ આનરેબલ મારક્વિસ આવ સાલ્સબરી, કે. જી.
(કોનેસલિયો). સાઈઝ—૨૫×૧૭૧ ..... કીમત રૂ૦૧૧=

ઊપલા નામીયા પુરુષોની તસ્વીરો મેળવો અને દિવાનખાનાઓના તુકવા લાયક છે.
એ બપણી સુદર અને બપધાર તસ્વીરો પ્રખ્યાત તસ્વીર લેનારાઓએ લીધેલી
ફોટોગ્રાફો ઊપરથી આગેલુજી ઊતારેલી છે.

રોકડેથી દક્તર આશકારા છાપાખાનામાંથી મંગાવી લેવી.

દેખાવવાના સહિયોએ પોસ્ટલ તથા પેડીંગ ખરચના રૂ૦૧૧ વગરે વાલવા અને જો
રેલ્વેટર કાવવી રાય તો રૂ૦૧૧ વાલવો વગર રેલ્વેટરે પોસ્ટ આફીસમાંથી મેરવધે જરો તો
તેનો તવામ આપવામાં આવશે નહી

જાહેર ખબરો.

ખાલી વીદ્યા.

વાલમ ૧૭.

ખાળે મોઠાંનાનાં સુદર ચિત્રો સાથે.

આ પુસ્તક ઊંચ કાગળ ઉપર સ્વચ્છ દાર છાપા સાથે સુદર ગીતીઓ વેતાની પ્રકાશ બાધેઆપા આવેલું છે અને તે સ્વચ્છ તથા સુધી કીમત કામચલાણના ૨૦ પેન્સના થાએલું છે

ઉપર પુસ્તક મુંબઈ દક્ષિણ આશિકાના છાપાખાનામાંથી મલશે.

કીમત—આ પુસ્તક પેન્સના ૬૪ તથા દેશવરના પોસ્ટલ ચીટ ૬૪=

પકવાન પેધી,

યાને

પારસીઓમાર ધારી થાળી વાળીઓ, પકવાને, મીઠાઓ, અપાના વગેરે બનાવવાની રીતી. સંપૂર્ણ મહીને ૪૭૫ વાનીઓ છે.

ઉપર પુસ્તક મુંબઈ દક્ષિણ આશિકાના છાપાખામાંથી મલશે તથા મલશે

કીમત—સુદર છાપા તથા મળતુ પ્રાની બાવણી સાથે દરમિત પુસ્તકનો ૩૫

પ્રવાસ અને મર્મની વચ્ચેની

લડાઈની તવારીખ.

૧૪૪ ચિત્રો સાથે.

બનાવનાર—એલજી બચીદજી ધોરો

અને ૧૮૭૦—૭૧ ના સાલના ને લડાઈ ચલી હતી તેનું એક સુદર પુસ્તક વેલાતી આખડે હાથખાલેડી ગીલીટના નામ સાથે બાધે થ તમઆર છે

કીમત પુસ્તક ૧ નાં ૬૮

દેશવરના નામોએ પોસ્ટલનો ૩૧ વધુ વાલજા

સોનાનાં મુલની ખોરશીદ.

હીંદુસ્થાની નાટક.

કીમત ૬૧.

દક્ષિણ આશિકાના છાપાખામાંથી મલશે

શોકશપીયર નાટક.

અક ૧ લો

જેમાં નેહીયા બાઈ—અપાધે બેરેડ કામુ તથા

કચરીવળના કારમનાત—કાચા કાનની જાગી યિવા ૨ નાટકો આવેલા છે

કીમત ૬૨

લોક મેસેટરપીલકની નશીલ્તો.

જાહેર ઊપરથી સુવર્ણી કરનાર.

ખરોટબાઈ પેશતનજી કાકડર.

કીમત ૬૧)—દેશવરના પોસ્ટલનો ૩૦ વધારે વાલજા

દક્ષિણ આશિકાના છાપાખામાંથી મલશે

વૈદ્ય જ્ઞાન.

એટલે શરીર પીધવાને લગતુ વરણન, તથા દરેક પેશા કરવાનાં કારણો અને દરેકની પીધાન

તથા એવાન પીધેની સરવ

ભિષેગી સંગ્રહ

બનાવનાર

બરજીશ બેહરામજી, એલ. એમ

કીમત ૬૧

દેશવર વાલજાએ પોસ્ટલનો ૩૧ વધુ વાલજા

કૃષતમ અને સોહારાખ.

નાટક ૫ અંકી.

લીકોરીઆ નાટક ૫ અંકીએ પોતાની નાટક કથાનામાં પછીવાર કરી બતાવેલાં ઊપર નાટક જેમ અમલ બનાવેલો છે તે પરબો સહાયરે સ્વચ્છ બાવણે સુધાં હમણા છાપી પરમ ૬૨ પેઈ, અને તેનું ૧૨૪ સરાપ એક પુસ્તક બનીયું છે એ પુસ્તક દક્ષિણ આશિકાના છાપાખામાંથી મલશે

કીમત ૬૧.

દેશ વરવાલજાએ પોસ્ટલનો ૩૦ વધુ વાલજા

મુલીયરની મુસાફરી—બામ ૧ લો

એટલે મુલીયર નામના મુસાફરે લીલીપર

દેશના વેડેનીઆ માંલુએનાં કીધી મુસાફરી

કીમત ૬૧.

કાકડર પેશતનજી તવકોમજ,

જી જી એમ સી

તે મરકુપ રીડ અનન્યાઈ ચરમનીના.

કરમના છાપાખાનામાં કાકડર

રેલવેનું કામુ તથા રવાનાનું કામુ નવે મોલીબનીકીયર રીડ મુરોખન નવરન કામુ

૨૧ની સાથે છાપાખાના ધરની પોસે

તાલોલ મોલુક તથા બકાવલીનો

કી યો,

અથવા કાઠાણી.

તાલુ નાટક નામે અપાધ અને બકાવલી નામે એક પરી તેલેની બાકની મંજાનીઓ

દાનાઈની બિચાન કરેલી છે

કીમત ૬૧

દક્ષિણ આશિકાના છાપાખામાંથી મલશે

નૂરે એલ મતો

મારા મેનો અક બાહુર પચોઈ.

એ મધે નીચે બાહુરેવી બાખતો આવેલી છે

૧—હીના મેખ અપાધ મરીબની મરી ૨.

(મા બાપ વીનાની એક કોઈની વાની

પ્ર ૩૦ મુ, મારાન નામ વીરધ

મારી લગત

પ્ર ૩૧ મુ, મારીન વીરધનુ મા

બાવણ મારી તમેલુમા ઉતરે.

પ્ર ૩૨ મુ, મરવસો અને વીધાન

પ્ર ૩૩ મુ, મુખની મરવસ.

૨—અપી આપે બાધા અને ટોળા,

૩—આરે નોજીવાન—પ,

૮—ખામગીરી અમલવાનીઓ

૫—અંકની આમપામ સેન તામની આમ

ખાતુ એકતોમના મોળામાં મુસાફરી

૭—મુ મારે તેમ મુક વાળે

૮—અન અનના મુકાબ બવાન

૬—મીલતથા નીમી—(ચીત્ર મારે)

૭—અન નોજી તથા આમ મરીમોએની ત

રેરની ઉપર અપર.

૮—હીનાનીઓની કનચાથી

૬—મારીક —

અદ અબધી નોત તર્ક—મુર્મે ૫૫

ઓઈસીજન છે કે નહી—અમલ

આપે અમલુ વાન કયા—આપાઈ

પેશાના દાખન મળુનેના ઉપચોમ—

બરેર ઉપરની બારીક વારી

૧૦—સેનમની બાહુ ૨૪૩ મી

કીમત વરસનાં ૬૪) પોસ્ટલ સાથે ૬૪=

દક્ષિણ આશિકાના છાપાખામાંથી મલશે

ચાક ખિરદેલુ અવસંતા.

મોટા કારા ટાઈપમાં.

અમવાના રેડી થકે ઉવે નાવગી તત્તનીગાં

વેતાની પ્રકાષી બાધેવી

કીમત ૬૧—૬૧—૭.

પુઠાં તૈયાર છે.

મધે સાવના મુરેએલમના વેતાની પ્રકા

બધાઈ સાથે ૬૧.

બાવણ બરામર મોહી ઉપર થયેલુ ના

મ લખી દક્ષિણ આશિકાના પેશાના

રેવા નામ તેની પેશાના આવડામાં આવડે.

ખાની પ્રાનો ૨૧)

જાણેલ ૧૯૨૧.

પ્રકાશક શ્રી યુ.

અંક ૪૬૭

સાવિત્રી

૬૨ મહા ઉપાગ્રહ.

જે નિષામ્ન રમ્મિ કાવા આપવાન
આમ રીતે એકે, તે મનને માલ.

દીક્ષિત વાસનાં (૨).

૨૫૬ ની યુ.

નિર્મા મરમિયા, અમવા કાકુય—

જાણીએ કાકી, માટેની પીડા પાતો

અલી પાપીનાં ૨૫ દેવ પાવેલો ..

અનલીય રાહી પેરીની કાકી ..

પાંત્રાલી પીરિય ..

૨૫

૨૫

૨૫

૨૫

દિલીલી દુમિયાનાં હંમે—૨૫૬ ની યુ.

પીરિય કાકી ..

પેરિયલ પાવેલો ..

અનલીય રાહી પેરીની કાકી ..

(અનલી) ..

૨૫

૨૫

૨૫

૨૫

નિર્મા દાનર આત્માનાં હાથાનાં હાથીયુ છે.

માટે ઘરની એક ચીજાવલી છાડીને ફવી રોત ફળવીને
ઠંકાણે પાડી તેની એક રચુછ વાતી.

હોસન આરા.

આ ચોપડી પેલી જાણીતી "મેરાતુલ અરસ" નો ખીજો ભાગ છે. પણ ઘણીએક રીતે તે
"મેરાતુલ અરસ" થી સ્વતંત્ર છે.

એમાં એક મોટે ઘરની છાડીને કેમ ફળવવામાં આવી તેનું ખ્યાલ વાતી-રૂપે દર્શવામાં
આવ્યું છે. પરંતુ સારની તાલીમ, કુનિયાદારીના અનુભવ, નીતિ અને રચુઓનાં એ ચોપડીમાં
અન્ય ભેજ થયો છે. યુરોપમાં વખણાયેલી "ક્રીન્ડર ગાર્ટન" નામની રીતિ દર્શાવનારું અને
તે ધારન ઉપર રચાએલું આ પુસ્તક છે.

આ પુસ્તક અંસલ ઉર્દુમાં "બનાતુલ નઆરા" ને નામે લખાયેલું હતું અને તેના કતી
ગોલવી મોહોમદ નહર એહમદને વાવ્ય પ્રાંતની સરકારે એ ચોપડી રચવા માટે મોટું ઈનામ આપેલું છે.

વેલાતી પુઠાંની આંધણી સાથે રૂશા, પોસ્ટેજ રૂ૦ = ૫૫.

મુબઈમાં નિચલાં ઠંકાણાઓ ઉપરથી મળશે:—

કોટમાં, દરતર આસકારા છાપાખાનું—જમે બંમથેદારીમ પ્રેસ, તથા રેમેરીન્ડ હોનમાં
મેશર્સ રૂ૦ ૫૦ મરજખાતની કુપની. બાહરકોટ—મીઆં નહરઅલી કમરૂદીનની દુકાનેથી.

નસુહ કીધલા તાબાહ !

"(તોણેહ નસુહ !)"

રચુછ, દીલપસંદ તથા ખરેખરી પાંચપાં

લાયક વારતાનું પુસ્તક

અસલ હિરદુમાં બનાવનાર

ગોલવી મોહોમદ નહર એહમદ,

તેજાંથી શુબરાતીમાં તરજુબો

દરતર આસકારા છાપાખાનામાં છાપી પ્રગટ કીધો છે.

આ વારતા એટલીતો અસરકારક, ગંભીર
નીતીબરી અને કુટુંબોને લાયકની છે કે તેના અસલી
બનાવનારને વાવ્યપ્રાંતની સરકારે રૂ૧૦૦૦) નું
ઈનામ આપ્યું છે.

કીમત રૂ૧૧—પોસ્ટેજ ૦ = ૫૫.

મુબઈ કોટમાં દરતર આસકારા છાપાખાનામાંથી
તથા બાહરકોટ ખાંસીખાન, મીઆં નહરઅલી કમરૂદીનની
દુકાનેથી મળશે.

મેરાતુલ અરસ

એવે નામની

ઉરદુ બાપામાં બનેલી એક કિતાબ જેમાં કુટુંબની

સીચોને બોધ આપવા લાયક નસીહતોથી

કીસ્તો છે તેનો ગુજરાતીમાં તરજુબો.

અસલ હિરદુમાં બનાવનાર

ગોલવી મોહોમદ નહર એહમદ.

ઉપલી ચોપડીની જે આંધણી છાપામાં આવી
હતી તેની સાથળી નકલો ઘણી જડપથી ખપી ગઈ
છે, અને હજી તેની ગોંગણી ચોતરફથી મળી છે.
આ ઉપરથી જુજ ફેરફાર સાથ ગ્રીષ્મ આવૃત્તી
છાપામાં આવી છે.

કીમત—રૂ૧) પોસ્ટેજ ૦ = ૫૫.

ગોલવી ચોપડી દરતર આસકારા છાપાખાનામાં
તથા બાહરકોટ, રંગાડી ચોટલાને નીકે મીઆં
નહરઅલી કમરૂદીનની દુકાનેથી મળશે.

સ્ત્રી વ્યાધ.

પ્રસ્તુતક ૨૫ મું.

એપ્રિલ ૧૯૯૨

આંક ૪ થો.

ભીખો ભરભરિયો.

અથવા

કાળો હાકુસ-ભાહારીન કાળો, ગાહુચી મીઠા માવે.

એક વાર્તા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

પેસી પોતાની બાયડીને કેમ “લઈ ચલાવે છે”?

જ્યારે હોમી દારાશાનાં “મીઠા પેસેતનશાહ મેહર મુશાના બી. એ. ઇલ્લાહી, ઇલ્લાહી” ને મળવા ગયો ત્યારે તે જીવાનિશ પોતાના “ગાઈનિંગ હાલ” માં નાસ્તા ઉપર બેઠેલા હતા.

તે તેના ભપકાદાર “શાઈંગ રૂમ” ની પાસેનું એક સુંદર અને શણગારેલું જમવાનું દિવાનખાતું હતું. આરડા માં ગાલીઆ બિછાવેલા હતા, બારણા ઉપર રેસમી ગાજ અને નેટના બુદ્ધાદાર પડદા લટકતા હતા. દિવાલે વિમળી ડર્વને ત્યાંના સુંદર નકશીના સાંઈડ બોર્ડો અને તેમને મધ્યે કોડીનાજ નહીં પણ સોના અને રૂપાનાં કીમતી ફલાવર વાસો હતા. ખાનાની રેબલ ઉપર સોને રેબલ કલાજ બિછાવેલા હતા અને ફરતી દુભાસની ખુરસીઓ ગોઠવેલી હતી. ખાનાના સટ સઘળા રૂપાંકજના હતા, સુંદર સોનેરી સાન અને રૂપેરી વાસણો ચલચલ થતાં હતાં અને એક નોકર “સાહેબ”નું ખાતું પીરસવાને હાજર હતા ત્યારે બીજી નોકર “સાહેબ” ને માથે પંખા ધેમતો હતા.

“એહો! હોમી! રાસ્ત સહવારના મેહરમાં કાંઈ દર્શન થયું?” તેણે ખાતાં ખાતાં ઉઠીને હોમીને આવકાર દીધો.

“એક બે વાત કરવાની છે,” ચાકરે રોડીને ખુરસી લાવી આપી તે ઉપર બેસીને આસપાસના ભપકાદાર શક નિહાલતાં હોમી બોલ્યો. તે પેસીનાં ઘેરમાં આજે મેહલ મેહલે આપ્યો, આગળ કદી આપ્યો નહીં હતા—પેસીએ તેને કદી બોલાયો પણ નહીં હતા, કાંકે પેસીના જે કિસમના રાસ્તો આ આરડાઓમાં મોજ મારતા હતા, તેઓનાં કરતાં હોમી જીવન કિસમનો માણસ હતા.

પેસીનો આ ભપકો જોઈને હોમી તો ગેપા દંગ થઈ ગયો. પેસી મેહરવાસમાં ભપકાદાર હતા તે હોમી જાણતો હતો, પણ તેણે મેહરવાસમાં એટલો ભપકો રાખેલો તેની હોમીને વકીબી નહીં હતી. “ચર ચર માનજ ને ગળવામાં તો રામજ” એ જલતા ઇસકી શંકરાઓમાંનો એક તે પેસીને સમજતો હતો. પણ નહીં. આ તો જ્યે બાહાર તેમજ ઘેરમાંની ભપકોજ હતો—અને તેથી એટલો બધો કે જે ધણીએ પોતાની બાપડી છોકરાંને બેતવાડીની એક બીજ ગલીમાંના કમાલ ઘર ખેંચે ગરીબી છાતે રાખેલાં છે તેજ ધણી એકલા પોતાના જીવ સાથે આ મોજલા મેહલ માં મંત્રા કરે છે એ મેહલમાં જોઈ કે હોમીના માનવામાં પણ આજુ નહીં હોય.

“જરા નાસ્તો લેશો હોમી?” પેસીએ ખેટ મંડાવી.

“નહી. મને માફ કરો.” હોમીએ ઉપકાર સાથે તા પાડી. “હું” નાસ્તો લઈને ઘેરથી નિકળ્યો. હવે હું પાપરો આફસીમાં જવાનો.”

“તમે તો વહીવુંજ કયા કરશો?”

“મોજ મારાં નસીબમાં નથી.” હોમી હસીને બોલ્યો.

“મોજ મારા સહુ તમે શંકરાઓને લખી આપેલી છે.”

“પણ પેસી હું” ધારતોતા કે હજી હું” ઉંધેલો હશે, અને હું” બીડીતોતા કે ટુને કદમ ઉંધેલો હશે. બગાડો પડશે.” હોમી જરાવાર થોભીને બોલ્યો.

“હું” રોજ કરતાં આજે મેહલો ઉડેલો,” પેસીએ અવાચી ઉપર અવાચી ખાતાં જવાબ દીધો. “તો જોકે આજે રાત્રે છેક ઉ વાગતે હું” ઉંધેલો.”

“પણ હવે તમારી વાત કરોની, હોમી, તમે શું કામ તસ્દી લીધીજ તે કરો.” પેસી હોમીનું આવવાનું કારણ જાણવાને આગુર હતા એટલુંજ નહીં પણ તે અટકલવી માંથી ચુકેલો હતા. “હું” ધારું કે મારી આલીની કાંઈ વાત હશે. તમારી ખબર હું” પામી ગયેલ. આલીએ મારી સામે વકાન ઉઠાવ્યું. એજ કની?”

હોમી પોતે પેસીનાં પેલાં લખાણની તપાસનું નાપસંદ પરિણામ કેહવાની જે અણગમતી વાત કેહવા આપ્યો હતા તેનાં કરતાં કાંઈ બીજી વાત ઉપર આલીને તે અણગમતી વાત દૂર કરવાની તેને જાણે આ કુદરતી તક મળી મારે તે એકે લેખે ખુશી થશે.

“આલી આલી એટલે હવે તેને લઈને ચલાવવી તો, બાઈ” હોતીએ સલાહ આપી.

“હું” કયાં ના પાડું છું? હોતી, તમે એમ ના સમજતા કે હું મારી બાપડાને નામુકર જવા માણું છું. તેમ જ એ હોતે તો હું તેને સ્ટેશન ઉપર લેવાની જતે! અને તેને હોતે ઘેર બાડેથી રાખતે! પણ તોખી હું એટલું જ કહું છું કે ઈંગ્લંડમાં ત્રિસિસ મોના કેડે લગ્ન એ થું નિષ્કર્ષતા નથી! એ સવાલ ઉપર તકરાર ઉડાવીએ તેમાં તેણે લગ્નનાં ફરજિયાત અને સંકરોના દાખલા આપ્યાં, તો મારાં લગ્ન નો દાખલો તેમાં ઉમેરવા જોઈએ.”

“અર્થાત્ લગ્ન દુઃખમાં પુરાં થતાં નથી.” હોતીએ પોતાનો જ દાખલો આપ્યો. “તું” પોતાને લખતી દુખી ધારે, પણ હું” મારાં લખતી સુખી છું. એ તો જોઈું સમજાયે, જવા ચાલીયે, તે ઉપર આધાર રાખે.”

“તમે લખતી સુખી છો, હોતી, કાંકે તમારી બાપડી તમોને સુખી કરે એવી ખીજી. મારી બાપડી તેથી ઉલટી જ છે.”

“જેમદહી ખાકે, પેસી, પણ તું” કાંઈ બચગીમાં તો પરણેલો નથી! તું”ને કાંઈ તારાં જાણે જોતી તેની સાથે પરણાવી દીધો નથી! તું” તો તારી રાજપુત્રીથી, મોરો ઘરને, સમજની ઉત્તરમાં આવીને મોરી પસંદ કરીને પરણેલો. એટલે હવે વાંધો લેવાય નહીં.”

“એતો નસીબની વાત છે.” હોતીની આ અજીત ફલીસોનો કાંઈ જવાબ નહીં આપ્યો ત્યારે પેસીએ પોતાના નસીબનો વાંક કાઢાડ્યો. તેણે ચાકરને હાંકી મારી નાસ્તાનાં વાસણો મોકલી દીધાં અને ચાકરના જવા પછી વધારે છુટથી વાત ચલાવી.

“પણ વાડે”, હોતી, તમે થું” ધારેલો? આલીએ આમ અચ્છુચ આંલી નિકલી આપવામાં નાદાની કીધી કેની? ખબર આપ્યા વગર એમ એકાએક આવીને માથે પડી તો મને ચીલીડ ચઢે કે નહીં?”

“પોતાની પરણી બાપડી પોતાના વરને મળવાની આશા નહીં કરે તો બીજાં કોણની કરે? થું” તે પરણી તે ગામડાંનાં ખૂણમાં પડી રેહવા પરણી! તે કેટલાં વર્ષ ખૂણમાં પડી રેહું! તે આવે નહીં તો કયાં જાય?”

“સામે ખાતાં મોસાંઈ નડે.” પેસી બડબડાશે. “મારો વખત સુધર્યા પછી આલી આવતે તો હું” જા કહેવાનો હોતો? હું” એવું એના ગામમાં પુરું કરતો તો કે નહીં? હું” વખત સારો જોઈને એને બોલાવતે, ને પછી એ આવતે તો મેહુને સારું થતે.”

“પણ હમણા તારા વખતને થું” છે, પેસી?” હોતી તેને આસપાસના એશઆરામની યાદ આપીને બોલ્યો. “તું” તો મત્રા કરેલ, શોડાઈ કરેલ, મારાં પોતાના કરવાં તું” વધારે સુખથી રેહ્યું?”

“આલી તમો લોકો આગળ ખુબ રડી બગી હશે.” ખરો જવાબ ઉડાવીને પેસીએ પુછ્યું. “એ પોતાની ને પોતાની” ફરિયાદોને રડી મરેલ, પણ જ્યેન એની ફરિયાદો છે તેમ મારીબી છે.”

“તારી ધણીપણી તું” ધારેલ એટલી ખર્ચ નથી, પેસી. તું” જે સુધારવા માગેતો સુધારી શકશે એમ છે.”

“એ સુધારી. પણ વાડે” હોતી કાલે એણે પેતવાડી વાળાં બાડે રાખેલાં ઘેરમાં જવાને ના પાડ્યું” કે! કાંઈ આનાકાની કીધી કે? ખુશીથી ગઈ?”

“એણે તે ગરીબ ઘેરમાં જવાને ના પાડી નહીં.” હોતીએ ખબર આપી “તે ખુશીથી ગઈ. પણ દિલગીર એટલાજ મારે થઈ કે તે બિચારીને એકલું જવું પડ્યું” અને તેનો વહાલો વર તેની સાથે નહીં હોતો.”

“હું” ત્રણ કેંદાણે ‘પ્રાન્સિસ’ ઘઈ રહેલો હોતો અને રાત્રે ૩ વાગેતે ઘેર આચો તો હું” ‘છોકરા’ એ આગળ કેમ જઈ શકું?” પેસીએ પોતાના અચાવમાં બાહનાં કાઢાડ્યાં. “પણ હું” આજે જઈને એ લોકની ખબર લેવાનો છું.”

“પેતવાડી” ઘેર ઘણું નાતું” ને સાંકડું છે. કદાચ ત્યાં રેહવાથી એ લોકની તનદરોસ્તી બિગડશે.” હોતીએ ફિકર બતાવી.

“પણ આલો ખબર આપવા વગર એક દાહડામાં આવી તો એક દાહડામાં તે સારી જગ્યા કયાંથી મળે! હું” ધીરજથી બીજી જગ્યા શોધી કાઢાડીશ.” પેસીએ વાધેલ દીધો. “પણ તેટલાં હાલતી એ જગ્યાથી છેક ખરાબ નથી. નાની જગ્યા છે તોખી ભાડું ચાલીસ રૂપિયા છે.”

“ત્યારે આ મોરડાળી તું” રાખવાનું ધારેલ કે?” હોતી આ સુંદર શણગારેલાં અને આરાસ્તા દિવાનખાના આ રેખાડીને મોલ્યો.

“અલખતાં” એ મોરડા તો અલખતાં અને રાખવાનું પડશે, અને ઘણું” કરીને તો મને અંહીજ રેહવું પડશે.” પેસીને કબૂલ કરવાની ફરજ પડી. “કોટમાં મને હું” મેશ કામ રેહ્યું. આગળને આગળ મને કાંઈ જગ્યા જોઈયે. મારા ફોટોને બોલાવવાની, પાંચ ખાણેસોને બેસવા ઉડવા ની કાંઈ જગ્યા જોઈયે.”

“ત્યારે મે ઘેરનો ખર્ચ રાખવો પડશે?” હોતીએ મુશ્કેલી સૂચવી.

“અલખતાં” મે ઘેરનો ખર્ચ ચલાવવો ભારી તો પડશે. પણ બીજી રસ્તો થું” આલી આવીને માથે પડી ત્યારે કરવું થું?”

“એમતો હમણાથી તારાં મેજ-ઘેર હતાં.” હોતીએ ધીરજ આપી. “હમણા સુધી ‘છોકરા’ ને જીદ રાખેલાં હતાં અને તેમનો ખર્ચ જીદો થતો હોતો.”

“હા, પણ ભીમરડીનો ખર્ચ કયાં? થું” ઘરનો ખર્ચ કયાં?”

પેસી આ ફેવી લકંગાઈની વાતો કરેલે તે હોતી ઘૂર્વે ચેતી ગયો. ખર્ચ ભારીબી કેહલે તોપણ મે ઘેરનો ખર્ચ ચલાવવા માગેલ. પોતાની પરણેલ પ્રિયાને સુંદર અચ્છાઓ સાથે એક ગંધારા અને અંધારા ખુણામાં એકલી રાખવા માગેલ અને પોતે આ સુંદર દિવાનખાનાઓમાં એકલો મેજ મારવા માગેલ. બીમરડીમાં આલીનો સઘનો ખર્ચ પોતે પુરો પાડવાનું હોતો થાલેલ, ત્યારે ખરી વાત એ છે

કે તેણે આલીને વર્ષ દાહડે બસો રૂપીયાથી પુછ્યા નથી અને તેથી તો તે બિચારીએ બચ્ચાં સાથે લુપ્તે જતાં કરબ કીધું છે. અહીં એકલો રેલવામાં પોતાનાં કામ ધંધા અને દોસ્તોની આપબંધનું બાહનું કાહડાણે, પણ કામ ધંધા તો એટલેના કે બેકેબેક માખ મારે છે અને દોસ્તોની વાત એટલીજ ખરી છે કે નાચરગ અને ખાનાપીણાની મકર મુદી કરવા તેને એકલું રેલવું નોંધાયેલું. અગરજે પેસીએ આખરથી રેલવું હોય તો એકજ વેર થા બંગલો રાખીને એવી સાદાઈથી તેમાં રહી શકે કે જ્યાં બચ્ચાંનું પુરું પડે, પોતાનો ધંધોની કરી શકે અને પોતાના દોસ્તો તથા આવતાં જતાંને બોલાવી શકાય.

હોમીએ સમજું સમજતા હોતો, પણ તે બોલી બતાવવાને મુશ્કી નહીં હોતો. અગરજે એકમત નહીં થાય તો ખામખા સામે ધવાનો તેનો ધારો નહીં. સહુ પોત પોતાનું કોડી લેખ—પારકાને બોલવાનું કારણ નથી—એ તેનો એકમાર્ગ કાનુન હોતો. પારકી પંચાત માયે લેખ અને મોહડાંપર તે મોહડાંપર બોલીને ઉતારે રેલ એટલે લીખા ભરભરિયાથીજ બની શકે. પણ હજારમાં એક જણ એવો ભોળો ને ભરભરિયો હોય છે.

વળી હામણ પેસીને ખીજવવાનો વખત નહીં હોતો, કાંકે હોમી પેસીનું પેલું લખાણ તપાસીને જ પોતાનું ખરૂં મત આપવા આશી હોતો તેજ પેસીને માટે એટલું અણગમતું હતું કે, ને કે હજી તો વાત કેહવાની રહી ગઈ છે તોપણ તેમાં વળી વધારે અણગમતી વાત કરી પોતાના એક દોસ્તનું દિલ કુખવવાનું બતાવું મુખી અખાડા કરવાનું હોમીએ વાળબી વિચાર્યું.

મકરણ પઠ મું.

“શોક ઘેરમાં નથી.”

“અને હવે, દોસ્ત હોમી, માઈ કામ તમે કરો છો કે ? પેલો મારો આપેરા તપાસો છો ?” પેસીએ પોતેજ એ અણગમતી વાત છેડી.

“તે તો હું તપાસી રહ્યો, ને મારી સાથ લેતાબી આપ્યો.” હોમી પોતાનું કાગળનું બંડલ બતાવી બોલ્યો. “જે મારું કામ, પડવું નાખીને એ વાંચી લીધું છે.”

“કેવી તમારી મેહરબાની, હોમી !”

“એમાં મેહરબાની કાંઈજ નથી.” હોમીએ લાખકીરી નવાબ દીધો. “આપણે એક ચોપડી વાંચીયે તે ખાંચે પાડવા વગર વાંચીયે તો વધારે સારી રીતે વંચાયું અને વચમાંની બીનાએ ભલી જતાં અટકીયો. વાસ્તે જે તો મારા શોખને સાઈ વાંચી નાખ્યું છે, કાંઈ તારી ઉપર ઉપકાર કરવા નહીં.”

આ કાગળનાં બંડલમાં કાંઈ કીમતી ખબરો ભરેલા હોય અને ઉમદા બીલાર પડીને લાગી નવાની પાસ્તી હોય તેમ પેસી પોતાનાં લખાણનાં બંડલ ઉપરની લાલ દોરીએ ઘણી સંભાલથી છોડવા લાગ્યો.

“હવે, ખરૂં શું છે તે હું તુને કહું, પેસી—” હોમી આ વાક્ય પૂરું કરવા પામ્યો નહીં. તે આમ બોલવા બંધાયે તેજ ઘડીએ પેસી અચાનક એકથો, કાન

કુદાવીને ચેતેલો જણાયો અને ધભરાટથી હોવા ફાડીને આરઘનાં બારણા તરફ એક ટગરે જેવા તંથા કાન ધરીને સાંભળવાની આતુરતા બતાવતો જણાયો.

હોમી કાંઈ આ કેમણે આવનાર નવાર નહીં હોતો, માટે તેને કાંઈ સંભળાયું નહીં, અને તે કશું સંભળ્યોયો નહીં. પણ પેસીનું તુલું સમજી ગયો. તે અચાનક જતા રેલવા ઉઠ્યો.

“પેલો આવેલો, તેને કેહજો, દોસ્ત, કે હું બાહાર ગયોહ તે ઘેરમાં નથી” એટલુંજ બોલીને પેસી ગભરાટમાં પાસેની મોરીના આરઘમાં ભરાઈ ગયો અને પોતાની પાછળ બારણું બંધ કરી લીધું, પણ તે ઘણાં હુપમુપ નાસી ગયો અને તેણે બારણું સંભળાય નહીં તેમ હંડસે ઠંકડું.

હોમી તો આ સમયે તમાસો અચરતીથી જોવાનું પડ્યો. પણ એક મોટા “સાહેબ” ના આ ગભરાટ ઉપર તેને રમુજ થોડી નહીં ઉપજી. જેવો પેસી અંદરના આરઘમાં ગયો તેવો “હાલ” નાં બારણાંમાંથી એક વેપારી સરખા દેખાવેના ભાઈએ દાખલ થયો, તે મીઠો પેસતનશાહ મેહરમુસાનાને પ્રજ્ઞતા હોતો.

હોમીને મોટો નવાબ દેવા નહીં ગમ્યો. તેણે કાન પર હાથ મુકીને ઈશારતમાં એટલુંજ દેખાડ્યું કે “તમે જીને પુછો છો તે આ આરઘમાં નથી. તમારે ગમે તો જિંદ લેવો.”

તે અજાણે માણસ અજાણથી આસપાસ જેવા લાગ્યો. તેણે “કાઈનિંગ હાલ” નાં દરએક મુજામાં લાંબી નબર ફેંકી, પણ જીને તે જેવા આશી હોતો તે તેને જણાયો નહીં. હોમી શુચવાતો હોતો, પણ એજ વખતે પેસીના એક માકરે ડોડતો આવીને તે માણસને નવાબ દીધો.

“મારો શોક ઘેરમાં નથી, ખીમજીભાઈ.”

“એમ અને કેટલી વખત કેહ્યો.” ખીમજીભાઈ ખીમવાઈ બોલ્યા. “ન્યારે આપું ત્યારે એનો એજ નવાબ કે શોક ઘેરમાં નથી. હું ન્યારે આપું ત્યારે શોક બાહાર ગયલા ત્યારે એવજ ઘેરમાં રેલવું કે રેલવાનું નથી ?”

“એનો નવાબ સેલવ છે ખીમજી,” આકર જરા મરાખેરો હોતો તે હોમીના દેખતાં લગાર વધારે રમુજ ટકોર કરવાને લલચાયો. “ન્યારે શોક બાહાર હોય ત્યારે ઘેરમાં નહીં હોય, ને ન્યારે ઘેરમાં હોય ત્યારે બાહાર નહીં હોય.”

“પણ તેવજ કાંઈ સકાયે ઉડતા નથી, માટે આજે હું તેવજીને ખમીત ઘેરમાં પકડવા સકાયે આપ્યો. અત્યારે એમને બાહાર નવાનો સંભવ નથી.”

“સંભવ હોય કે નહીં હોય તોપણ એવજ બાહાર તો ગયાહ, વાસ્તે હવે ખીમજી શોક તને પણ બાહાર સિપારો.” દોલિયો આકર બારણું બતાવીને બોલ્યો.

“ટીક છે હું જાણું છું.” ખીમજી હવે સેવટનો શયુન કહી ગયો. “પણ આ આંકડો તારા શોકને આપ્યો. એ હું છેલ્લાંવાર લાચીકું, અને જો આજે આજ મારા પૈસા પગાર નહીં કરશે તો તારા શોકને કેહજે કે કાલ સહવારે હું એના ઉપર સમન ઠહડાવીશ ને એને ઈસ્તાલ કાનમાં ઘસડીશ.”

“અને હવે એ ફરિયાદી માડવાનો” આકર ખીમજી ને બાહાર કાઢાડીને બારણું ઠંકતાં પોતાનાં મન સ્થાય બરબડાયા અને તે હોમીએ સાંભળ્યું.

પોતાના માગનાર નવા પછી પેસી તુર્તજ પોતાનાં થોડા વસતનાં કેદખાનીની બાહાર આવ્યો. તે આવતાંની વાર એક સેસતાઈની પેઠે પોતાના આકર ઉપર ઉખડયા. “મીઠું પેસતનથાહ મેહરમુસાના બી. એ. ઈલાદી, ઈલાદી,” ના બારણા માગનારાએ સામે હમેસ બંધ હતાં અને આકરો તેમની ચોક્કીમાં ચોક્કીમાં હતા, પણ આજે આકર ની નરા નવર સુધી ગઈ અને ખીમજી થોડ દાખલ થઈ શકયા. આ બૂલના ગુસ્સામાં પેસી પાતે પોતાને એવા ભલી ગયા અને હોમીની હાંસરી છતાં તે આકર ઉપર એટલી તો ઝુરા ગાલ દેવા પડયા કે હોમીએ તેટલી ગાલ પોતાના નરભરમાં સાંભળી નહી હશે.

“અધીરો કમબખ્ત !” પેસી હવે પોતાના માગનાર વિષે હોમીને એવાસો કરવા બેઠો. “નરા ધીર નથી ખાંચ તો. સો રૂપરડીની બિસાદ ને તેને મારે કેટલો કંઠાળો ?”

“એ ખીમજી કોણ છે ?” હોમીએ પુછ્યું.

“કાપડી છે. મેં કાલી બનાથના બે નવા ‘મુદ’ કરાયા તેના રૂપીયા માગે છે ને એ સો રૂપરડીની ખાતર અને કોટમાં ઘસડવા માગે છે.”

“પણ ત્યારે રૂપીયા આપી દઈને છેડો છોડવ, પેસી.”

“મારી આપવાની હાલ શક્તિ નથી. હાલ નરા હાથ ભીડમાં છે. જો પૈસા હોય તો આજને આજ આપી ને એને કાઢડું. પછુ બપોરે પૈસા નહી હોય ત્યારે શું માગનાર થોડા દાહડા થોને નહી ?”

હોમીએ આ વખતે વિચાર્યું કે જો પોતાથી બનતું હોય તો પોતાના દેસતને થોડી મદદ આપે. પણ તે દેસત તો પોતાની આ નવી સંકડાસ ઉપર અને હોમીના દેખતાં ને તેનું મોખાણું કુટ્યું તે ઉપર હાથ ને પગ અક્ષણતો ઉતારે હતા.

“એ ખીમજી અને કોટમાં ઘસડે તે દીક નહી. કોટમાં નવાનું કાંઈબી ફરીને અટકાવવું તો જોઈએ.” તે હવે પોતાની શુદ્ધ કેકાણે લાવીને બેઠ્યો. “પણ મારા હાથમાં ઉપાય કાંઈ નથી. કાવસ મામના વખત સારો નથી. મારા કાકા માણકશાહ મેહરમુસાનાએ મારા નરનમાં એક મદદ અને આપી નથી, જેકે તે મેં માગી છે તો ઘણીબી વખત.”

“હું” જોઈએ તે પ્રમાણે તારો ખર્ચ ઘણો ભારી છે, પેસી” હોમીએ ધીરે રહીને ટાહકો પુચ્યો.

“ખર્ચ ભારી છે તે હવેકા કેમ થવાનો છે ?” પેસી ને મનથી એ ખર્ચ કાંઈ મોટો નહી હતો. “કાંઈ ફકીર ની હાલતમાં સાધુ થઈને તો મારાથી રહેવાય નહી ? હું” નરા તણાઈને મોણું છે તે માફ કરજે, હોમી; પણ હવે તો મને દુનિયાં ઉપર ચીહીડ મહડે છે. બધી મુશકેલી મારી ઉપર એકડી આવી પડી છે, ને તેમાં વળી દુકાળમાં અધીક મારા રાન આલીબી તેવજ વખતમાં અને માથે પડવા આવી છે.”

પેસીની આ નાણા સંબંધી મુશકેલીથી હોમીનું દયાણુ દિલ ઘણું પીગલી ગયું હતું. “વાર હજમાણુ તુર્ત તુને કેટલા પૈસા જોઈએ ?” તેણે પુછ્યું.

“હાલ તુર્ત તો આજ આંકડો પંગાર કરવાનો છે.” પેસીએ ખીમજીને આંકડો બતાવ્યો. હોમી આગળ પોતાના ભાર રાખવા તેણે વધારે કરજ બતાવ્યું નહી, મારે જે તુર્તની ઘડીનું કરજ હતું, તેટલું જ કહ્યું.

“મારા નવા આપેરાથી હું” મોટી કમાઈ કરીશ” હવે પેસીએ પાછી ઉલટ પકડીને પુછ્યું. “કેમ દેસત હોમી ? મારો આપેરા વાંચ્યો તપાસ્યો કે ? કવો છે ?”

હજમાણુ હોમી પોતાનું મત આપવાને અચકાતો હતો. તેણે એકવાર ફરી તે કાગલિયાં ઉંચકીને પાનાં ફેરવી જોયાં—જાણેકે સાડું શું કેહવું અને કેમ કેહવું તે હજમાણુ કાંઈ જોતા હોય.

પ્રકરણ ૫૫ મું.

જે ભક્ષા હોય છે તે બધાને ભક્ષા સમજે છે.

“પેસી, તું” મારી પાસે ખરું બોલાવા માગે છે ? તું” અને ગંભીર કોલ આપી ગયો છે કે મારે ખરું જ બોલવું ?” હોમીએ એકવાર ફરી અંકે કરાવ્યું.

“ખરું અને ખરાં સિવાયે બીજું કાંઈ જ નહી.”

“ત્યારે, પેસી, તું” અને ફરજ પાડે છે તેથી હું” કહ્યું, અને તુને ખરું કેહવામાં તારોજ શપથો જાણીને હું” કહ્યું કે આ નહી માલશે.”

“શું” નહી માલશે ?” પેસીએ પોતાનો અચ્છુચ મભરાટ પેલા થયેલો દામી રાખીને પુછ્યું.

“આ તારું લખાણુ નહી માલશે. મેહલાં તો મને એવું” નામજ પસંદ નથી.”

“કેમ નહી ? ‘નસીબનો ખેલ’ એ શું ખરાય નામ છે ?”

“નસીબનો ખેલ તો દરએક વાર્તા કે દરએક નાટક માં હોય છે” હોમીએ એવાસો કીધો; “નસીબની મહડતી પડતી શામાં નથી હોતી ? મારે જો ‘નસીબનો ખેલ’ નામ આને તો બીજા દરએક નાટક, વાર્તા યા કથણાને લાગુ પડવું છે.” આ તારા આપેરાને ખાસ લાગુ પડવું તેમાં કાંઈ નથી અને ‘નસીબનો ખેલ’ એ નામ તેના બનાવનાર ની કાંઈ જુદીને જેમ આપનાર નથી, પણ જાણેકે એક સાડું નામથી સુજ પડવું નહી હોય એમ તે ઉપરથી કતાની મનશક્તિની ગરીબાઈના ખ્યાલ જાય છે.”

“વાર” ત્યારે નામ બદલી નાખીશું” હોમીની તક રાર એકદમ કબૂલ રાખીને આપણા નામાંકિત આપેરા કતાએ બોધા પોતાનું અસમર્થ કબૂલ કીધું. “એક નામમાં દમ શો ? નામ એક નહી ને બીજું આપીશું. પણ લખાણુ કેવું છે ? કદાચ આ નામ નહી માલશે પણ લખાણુ તો માલશે ?”

“લખાણુની નહી માલશે” એ તેનું મત હતું અને હવે હોમીએ ધીરે ધીરે, નરમાસથી, પેસીને માફ નહી લાગે તેમ પોતાનું તે મત કહી સંભળાવીને લખાણુ ની સમગ્રી ખામીઓ તેના કતાને સુલ્લી કરી આપી. તેણે બતાવ્યું કે આ આપેરા ફતેહમંદ થઈ શકશે નહી, તે બૂલ સુધી ભરપુર હતો, પણ હોમીએ દરએક ખામી

વિગતથી નહીં વિસ્તારી લખાણ સામટું લેતાં તેમાં શી ખામીઓ છે તેમ જાન દર્શાવ્યું.

“વારૂં પૂછી ? આગળ ચલાવો. હવા ના રહે.”

હોમી થયું થયું એમ ધારીને નરા થોથો ત્યારે પેસીએ તેને વધારે પુછ્યું. તેનાં આ બોલવામાં હોમી બળાખાના મેથા અને ચરકા હતા તે સાદાં દિલનો હોમી કાંઈ સમજ શક્યો નહીં અને તેણે ખામી ઉપર ખામીએ કહેલી ચાલુ રાખી. અતે પેસીએ પુછ્યું “ત્યારે તમે એમ ધારો છો હોમી, કે હું દહમણા અને ગાયનમાં કાચી શકીશ નહીં ?”

“હું દિલગીર છું કે તું નહીં કાવશે, તો એકે અગર તું નહીં કાવે તો તેમાં શરમ કાંઈ નથી, કાંહું દરએક નાણું કાંઈ સરસ ગ્રંથકર્તા થઈ શકે નહીં. સર્ક પોતપોતાનાં કામમાં સરસ છે—તેમ તું તારાં પોતાનાં કોઈ ખાસ કામમાં સરસ હશે કે ન એક ગ્રંથકર્તાથી અને એવું નથી.”

હોમીએ પોતાના દોસ્તને ગળે નહીં ઉતરે એવી આ દડવી ગોળી સાકરના મીઠાં પડમાં સારીપેઠે લપેટીને ઉતારી, પણ તે પેસીનાં ગળામાં ઉતરી કે નહીં તે હોમી શું જાણે ?

“વારૂં એ લખાણમાં મેં ગાયનો જોડ્યાં, તે વિષે તમારું શું મત છે, હોમી ?”

“એક આપેશમાં તો નવી ટખનાં તદન નવાન રાગો જોડવા જોઈએ.” હોમીએ સુચવ્યું. “પણ તે તો, પેસી, જે જાણીતી અને ગવાતી રાહો છે તેને તે ઉપરના પાછાં તારાં ગીતો જોડ્યાં. અને લોકોમાં એ ગવાતી સાધારણ રાહો વળી ઘણી ખરી તાડીખાનાં જેવી છે કે જે ‘આપેશ’ નાં જીવંદ નામને કદી છાને નહીં. વળી એ ગીતોનાં લખાણ રાગડાંએ એકેક પાનનાં મોઢાંમાં મુક્યાં છે તેને બદલે ‘આપેશ’ માં તો નાના નાના ગાયનકૃતી સવાલ જવાબો જોઈએ અને ભેગા આવાજના ‘કોરસો’ જોઈએ તેવું તારા ‘નસીબના ખેલ’ માં કયું નથી.”

“ઈંગ્લેન્ડ રાહ ઉપર કોરસો જોડેલા-છેની ?”

“બધા નાણું એકઠા મળીને એક ગીત ગાય એવું નામ કોરસ નહીં—પરો કોરસ તો જુદા જુદા ધણીઓ જુદા જુદા ભાગે ગાય ત્યારે બને. પણ વળી એ ઈંગ્લેન્ડ ગીતો જુદાં જુદાં લાખામાં તબલા ને સારંગી સાથે ગવાડવા માં આવેલ છે તે તો ઈંગ્લેન્ડ ગીતનું ખૂન કીધા બરાબર છે, ને હું દિલગીર છું કે તારા ‘નસીબના ખેલ’ માં બી એવું ખૂન કીધું છે.”

“એટલે કે, ત્યારે, આ મારાં લખાણમાં જે નહીં જોઈએ તે બધું છે પણ જે જોઈએ તેમાં કાંઈ નથી.” પેસીએ બે મોઢાંમાં આ સવળી રીકનોને સાર જેવી આપ્યો.

“હું ચાહું છું કે મારી કોઈ મદદથી એ સુધરવું હોય તો સુધારી આપું, પણ મારાથી એ લખાણ સુધરી શકે એવું બી નથી.”

“કેંક યુ !” પેસીએ ટકોરમાં ઉપકાર માન્યો અને પછી ટકોરમાં પુછ્યું. “અને હોમી, હવે તમેબી એક નામીયું લખાણ તૈયાર કરો છો. તે તો તમે ધારો છો કે કોઈના ખામી ?”

“હું મારે મોઢે કદી શકતો નથી.” બિચારો હોમી આ સવાલમાંનું છુપ્યું કપટ સમજ્યા વગર બોલ્યો. “પણ, પેસી હાલના આપણે તારાં લખાણની વાત કરીએ છીએ.”

“એ વાન તો પુરી થઈ.”

“પણ હોમી મારે એક શબ્દ સાંભળ, દોસ્ત” તે સાદી મંબીરાઈથી ખરાં દિલનાં રૂપ સાથે બોલ્યો. “હું મારું મત આપવાને ખુશી નથી. પણ તે મારા ઉપર વિશ્વાસ મુકીને ખરેખરું મત જાણવા માગ્યું ત્યારે હું ખરું મત છુપાવીને ખોટી તારીફ કરું તો તારો વિશ્વાસ-ઘાત થાય, મારે તારી બોલસૂને લીધે ખરી ફરજ દાખલ મેં આ મારું મત કહ્યું. વાસ્તે મારા શુભ હેતુ વિષે બૂલવાનો ખાતો ના. હું મત આપવાને ના પાડું તેમ કેવું સારું, એ વિષે મેં મનમાં ઘણી લડત ચલાવી, પણ અતે તારા તરફના મારા ખારની ખાતરન આ ખરેખરું મેં કહ્યું.”

“ખરું કેલવાની ફિકર શી છે ? કોઈ વખત તમે ને ખરું કેલવું પડે છે તે મને ગમશે નહીં તો કોઈ વખત મારું ખરું કેલવું તમોને ગમશે નહીં એટલે બેહુ વગે ફીટમકાર થશે.”

આ વાક્ય પેસી એવું ખડખડ હસીને બોલ્યો કે તેનાં મન માંથી કવડાસ હોમી હજી સમજ શક્યો નહીં. તેણે સુચના કીધી કે “પેસી, હજી તારે મને તો તારું એ લખાણ કોઈ છાપાવાળા યા નાટકવાળાને બતાવી ને.”

“એટલે તમે શું એમ કેલવા માગો છો કે કોઈ નાટક વાળો યા છાપાવાળો મારું લખાણ લેશે નહીં ?”

“હું એમ નથી કેલતો.” હોમીએ સાફ દિલથી કહ્યું, પણ તે તો પેસીને વધારે આગતાઈ હતું. “એમર હું તો કહું છું, પેસી, કે એ લખાણ કોઈને આપી ને, અને હું ધારું છું કે તે કોઈની લેશે. છાપાવાળા અને નાટકવાળાને શું છે ? તેઓ તો જે આપે તે લેખ અને સારા માલ સાથે ક્યારે નેલી નાખવાને કેલવાકો તો પોતાનો ધંધો સમજે. મારી કેલવાની મતલબ એટલી ન છે કે તારો એ માલખી પાયો, કદાચ તું પંસાખી કમાશે પણ એક ગ્રંથકાર દાખલ ને જીવેદાનની નામ દારીને શર્વ ગ્રંથકર્તાને તોલ હોય છે તે આ લખાણથી તુને નહીં મળશે.”

“હવે નામ ને કીર્તિ નહીં મળી ને નહીં.” પેસી ટકોરમાં બોલ્યો. “મને થોડા ઘણા પંસા મળશે એટલે બસ. મને હમણા પંસાની ગરમ છે તે તો તમે નમરો નમર નોખું, હોમી.”

હોમી પેસીના આ ખુશ સ્વભાવને મારે ખુશી થયા અને પોતાના કહેલાં અણગમતાં સાચાંને પેસીએ ખાદેશ દિલથી સ્વિકાર્યું તેથી તેનાં સાદાં સાચવટને મારે એમર સારું મત લઈને ગયો.

ખને દોસ્તો શેકહેંડ કરીને, પુરા પડ્યા. હોમીને આફીસનું મારું થઈ ગયું હતું મારે તે ઝડપથી માલ્યો, પણ રસ્તે જતાં પોતાના આ દોસ્તની તેને ઘણી દયા લાગી. પેસી નાદાન, ઉઘાઘળો, જીવાન છે—તેનામાં કેટ

“અને હવે એ ફરિયાદી માડવાનો” આકર ખીમજી ને બાહાર કાઢાડીને બારણું ટાંકતાં પોતાનાં મન સાથે બડબડાવે અને તે હોમીએ સાંભળ્યું.

પોતાને માગનાર જવા પછી પેસી ગુંતળ પોતાનાં થોડા વખતમાં ફેરવાનાં બાહાર આવ્યો. તે આવતાંની વાર એક સોસવાટની પેઠે પોતાના આકર ઉપર ઉખડ્યો. “મીઠું પેસતનશાહ મેહરમુસાના બી. એ. ઈન્ચાર્જ, ઈન્ચાર્જ,” ના બારણા માગનારાઓ સામે હમેસ બંધ હતાં અને આકરો તેમની ચોડીમાંને ચોડીમાં હતા, પણ આજે આકર ની જરા નજર ચુકી ગઈ અને ખીમજી શેઠ દાખલ થઈ શક્યો. આ ભૂલના ગુસામાં પેસી પોતે પોતાને ગોળા ભલી ગણે અને હોમીની હાજરી છતાં તે આકર ઉપર એટલી તો ઝુરા ગાલ દેવા પડ્યો કે હોમીએ તેટલી ગાલ પોતાના જન્મભરમાં સાંભળી નહી હશે.

“અધીરો કમળખા !” પેસી હવે પોતાના માગનાર વિશે હોમીને બોલાવે કહ્યો. “જરા ધીર નથી ખાંચ તો. સો રૂપરડીની ખિસાદ ને તેને માટે કેટલા કંઠાણો?”

“એ ખીમજી કોણ છે?” હોમીએ પૂછ્યું. “કાપડિયો છે. તેં કાલી બનાથતા બે નવા ‘સુટ’ કરાયા તેના રૂપિયા માગેછે ને એ સો રૂપરડીની ખાતર અને કોટમાં ઘસડવા માગેછ.”

“પણ ત્યારે રૂપિયા આપી દઈને છોડાવ, પેસી.” “મારી આપવાની હાલ શક્તિ નથી. હાલ જરા હાથ ભીડમાં છે. જે પૈસા હોય તે આજને આજ આપી ને એને કાઢજે. પણ જ્યારે પૈસા નહી હોય ત્યારે શું માગનાર થોડા દાહડા થોભે નહી?”

હોમીએ આ વખતે વિચાર્યું કે જે પોતાથી બનતું હોય તે પોતાના હોસ્તને થોડી મદદ આપે. પણ તે હોસ્ત તે પોતાની આ નવી સંક્રાંતિ ઉપર અને હોમીના દેખતાં ને તેનું નોખાણું કુટ્યું તે ઉપર હાથ ને પગ અકાળજોતા ઉભા હોતો.

“એ ખીમજી અને કોટમાં ઘસડે તે દીક નહી. કોટમાં જવાનું કાંઈખી કરીને અટકાવવું તો નેહિ.” તે હવે પોતાની શુદ્ધિ દેકાણે લાવીને બોલ્યો “પણ મારા હાથમાં ઉખાચ કાંઈ નથી. કાવસ મામાને વખત સારો નથી. મારા કાકા માણકશાહ મેહરમુસાનાએ મારા જન્મમાં એક મદદ અને આપી નહી, એકે તે મેં માનીય છે. ‘વાણી’ વખત.”

“હું નેહિજ તે પ્રમાણે તારો ખર્ચ ઘણો ભારી છે, પેસી” હોમીએ ધીરે રહીને ટાહુકો પુચ્યો.

“ખર્ચ ભારી છે તે હવેકે કેમ થવાનો છે?” પેસી ને અનધી એ ખર્ચ કાંઈ મોટો નહી હોતો. “કાંઈ કુકીર ની હાલમાં સાધુ થઈને તો મારાથી રેહવાય નહી? હું જરા તણાઈને બેઠુંછે તે માફ કરજો, હોમી; પણ હવે તો મને ડિનિયાં ઉપર મીહીડ અહોછે. બધી મુશકેલી મારી ઉપર એકઠી આવી પડીછે, ને તેમાં વળી હુકાળમાં અધીક ખાસ રાત આવ્યાલી તેવાજ વખતમાં મને માથે પડવા આવ્યાછ.”

પેસીની આ નાણા સંબંધી મુશકેલીથી હોમીનું દયાણુ દિલ ઘણું પીગલી ગયું હતું. “વારું હમણા ગુત્તે ગુને કેટલા પૈસા નેહિજ?” તેણે પૂછ્યું.

“હાલ ગુત્તે તો આજ આંકડો પંગાર કરવાનો છે.” પેસીએ ખીમજીને આંકડો બતાવ્યો. હોમી આગળ પોતાનો ભાર રાખવા તેણે વધારે કરન બતાવ્યું નહી, માટે જે ગુત્તેની ઘડીનું કરન હતું, તેટલું જ કહ્યું.

“મારા નવા આપેરાથી હું મોટી કમાઈ કરીશ” હવે પેસીએ પાછી ઉલટ પકડીને પૂછ્યું. “કેમ હોસ્ત હોમી!-મારો આપેરા વાંચ્યો તપાસ્યો કે? કેવો છે?” હજીખી હોમી પોતાનું મત આપવાને અચકાતો હતો. તેણે એકવાર કરી તે કાગલિયાં ઉંચકીને પાનાં ફેરવી જોયાં—જાણેકે સાઈ શું કહેલું અને કેમ કહેલું તે હજીખી કાંઈ ભેતો હોય.

પ્રકરણ ૫૫ મું.

જે ભસા હોયછે તે બધાને ભસા રામજેછે.

“પેસી, તું મારી પાસે ખરું બોલાવા માગેછ? તું મને ગંભીર કોલ આપી ગયોછ કે મારે ખરું જ બોલવું?” હોમીએ એકવાર કરી અંકે કરાવ્યું.

“ખરું અને ખરાં સિવાયે બીજું કાંઈજ નહી.”

“ત્યારે, પેસી, તું મને ફરન પાડેછ તેથીજ હું કહુંછ, અને તુને ખરું કહેવામાં તારોજ કાવસે જાણીને હું કહુંછ કે આ નહી માલશે.”

“શું નહી માલશે?” પેસીએ પોતાનો અચચુમ મજરાટ પેદા થયેલો દાખી રાખીને પૂછ્યું.

“આ તારું લખાણ નહી માલશે. પેહલાં તો મને એનું નામજ પસંદ નથી.”

“કેમ નહી? ‘નસીબનો ખેલ’ એ શું ખરાબ નામ છે?”

“નસીબનો ખેલ તો દરએક વાર્તા કે દરએક નાટક માં હોયછ” હોમીએ બોલાવે કીધો; “નસીબની અહડતી પડતી શામાં નથી હોતી? માટે જે ‘નસીબનો ખેલ’ નામ આને તો બીજ દરએક નાટક, વાર્તા યા કલ્પણને લાગુ પડતું છે.” આ તારા આપેરાને ખાસ લાગુ પડતું તેમાં કાંઈ નથી અને ‘નસીબનો ખેલ’ એ નામ તેના બનાવનાર ની કાંઈ છુદિને જ્ય આપનાર નથી, પણ જાણેકે એક સાઈ નામથી સુને પડતું નહી હોય એમ તે ઉપરથી કતાની મનશાંતિની ગરીબાઈના પ્રમાણ જાયછ.”

“વારું ત્યારે નામ બદલી નાખીશું” હોમીની તક રાત એકદમ કબૂલ રાખીને આપણા નામાંકિત આપેરા કતાએ બોલા પોતાનું અસમર્થ કબૂલ કીધું. “એક નામમાં દમ શો? નામ એક નહી ને બીજું આપીશું. પણ લખાણ કેવું છે? કદાચ આ નામ નહી માલશે પણ લખાણ તો માલશે?”

“લખાણખી નહી માલશે” એ તેનું મત હતું અને હવે હોમીએ ધીરે ધીરે, નરમાસથી, પેસીને ગાહું નહી લાગે તેમ પોતાનું તે મત કહી સંભળાવીને લખાણ ની સમગ્રી ખામીઓ તેના કતાને પુલ્લી કરી આપી. તેણે બતાવ્યું કે આ આપેરા ફતેહમાં થઈ શકશે નહી, તે ભૂલ ચુકથી ભરપૂર હોતો, પણ હોમીએ દરએક ખામી

વિગતથી નહીં વિસ્તારી લખાણ સામટું લેનાં તેમાં શા ખામીઓ છે તેના માન ધ્યાવિધુ.

“વારૂં પછી ? આગળ ચલાવો. ઉભા ના રહો.”

હોમી થયું થયું એમ ધારીને વરા ચોગ્ધો ત્યારે પેસીએ તેને વધારે પુછ્યું. તેનાં આ મોવવામાં હુખ્યા બગાવાનાં ચેટા અને ચરકા હતા તે સાદાં દિલનો હોમી કાંઈ સમજ શક્યો નહીં અને તેણે ખામી ઉપર ખામીઓ ફેરવી શકી રાખી. અને તે પેસીએ પુછ્યું “ત્યારે તમે એમ ધારો છો હોમી, કે હું કંઈક બાળ અને ગાંધનાં કાલી શકીશ નહીં ?”

“હું દિલગીર છું કે તું નહીં કાવશે, તો એકે અગર તું નહીં કાવે તો તેમાં શરમ કાંઈ નથી, કાંઈ દરએક બાળ કાંઈ સરસ શ્રંષકતા યદ્ય શકે નહીં. સંકે પોતપોતાનાં કામમાં સરસ છે—તેમ તું તારાં પોતાનાં કાંઈ ખાસ કામમાં સરસ હશે કે ને એક શ્રંષકતાથી બને એવું નથી.”

હોમીએ પોતાના રોસતને ગળે નહીં ઉતારે એવી આ કડવી ગોળી સાકરના ગીડાં પરનાં સારીપેટે લપેટીને ઉતારી, પણ તે પેસીનાં ગળામાં ઉતરી કે નહીં તે હોમી શું જાણે ?

“વારૂં એ લખાણમાં મેં ગાંધનાં નોંધ્યાં, તે વિષે તમારું શું ખત છે, હોમી ?”

“એક આપેસાં તો નવી ટપનાં તદન નવાજ રાગે ગોઠવવા નોંધે.” હોમીએ સુચવ્યું. “પણ તેં તો, પેસી, ને જાણીતી અને ગવાતી રાહો છે તેને તે ઉપરના પાછાં તારાં ગીતો નોંધ્યાં છે. અને હોકીમાં એ ગવાતી સાધારણ રાહો વળી ઘણી ખરી તાલીખાનાં જેવી છે કે જે ‘આપેસાં’ નાં બુલંદ નામને ફરી છાને નહીં. વળી એ ગીતોનાં લંબાણ રાગડાઓ એકેક પાત્રનાં મોહમાં મુક્યાં છે તેને ખરે ‘આપેસાં’ માં તો નાના નાના ગાયનરૂપી સવાલ જવાબો નોંધે અને ભેગા આવ્યાનાં ‘આપેસાં’ નોંધે તેવું તારા ‘નસીબના ખેલ’ માં ક્યું નથી.”

“ઈંગ્લેન્ડ રાહ ઉપર કોરસો નોંડેલા-છેની ?”

“બધા બધા એકઠા ગળીને એક ગીત ગાય એવું નામ કોરસ નહીં—ખરો કોરસ તો જુદા જુદા ઘણીએ જુદા જુદા ભાગે ગાય ત્યારે બને. પણ વળી એ ઈંગ્લેન્ડ ગીતો જુગરાતી ભાષામાં તખલા ને સારંગી સાથે ગવાડવા માં આવેલ તે તો ઈંગ્લેન્ડ ગીતનું ખૂન કીધા બરાબર છે, ને હું દિલગીર છું કે તારા ‘નસીબના ખેલ’ માં બી એના ખૂન કીધેલું છે.”

“એટલે કે, ત્યારે, આ મારાં લખાણમાં ને નહીં ને ધમે તે બધું છે પણ ને નોંધે તેમાંનું કાંઈ નથી.” પેસીએ મે મોઝમાં આ સઘળી ટીકાને સાર ખેંચી આપ્યો.

“હું આંદુલ કે મારી કોઈ મદદથી એ મુકવડું રોપ તો સુધારી આપું, પણ મારાથી એ લખાણ સુધરી શકે એવું બી નથી.”

“કેંક યુ !” પેસીએ ટકોરમાં ઉપકાર માન્યો અને પછી ટકોરમાં પુછ્યું. “અને હોમી, હવે તમેથી એક નામીયું લખાણ તૈયાર કરો. તે તો તમે ધારો છો કે ક્વેટલ પામશે ?”

“હું મારે નોંડેલું કહી શકતો નથી.” બિચારો હોમી આ સવાલનું હુખ્યું કપટ સમનવા વગર બેઠો. “પણ, પેસી હાવનો આપણે તારાં લખાણની વાત કરીએ.”

“એ વાં તો પુરી યદ્ય.”

“પણ છેલ્લો મારો એક શબ્દ સાંભળ, રોસન” તે સાદી ગંભીરપથી મારાં દિલનાં કુખ સાથે બેઠો. “હું મારું મત આપવાને ખુશી નથી. પણ તેં મારા ઉપર વિશ્વાસ મુટીને ખરેખરું મત જાણવા માગ્યું ત્યારે હું ખરું મત છુપાવીને મોટી તારીફ કરું તો તારો વિશ્વાસ-લાત ઘાપ, મારે તારી મોહમને લીધે ખરી કરના દાખલ મેં આ મારું મત કહ્યું. વાસ્તે મારા શુભ હેતુ વિષે ભૂલાવો ખાતો ના. હું મત આપવાને ના પાડું તેમ કેવું સારું, એ વિષે મેં મનમાં ઘણી લડત ચલાવી, પણ અંતે તારા તરફના મારા ખ્યારની ખાતરના આ ખરેખરું કહ્યું.”

“ખરું કેહવાની ફિકર શી છે ? કોઈ વખત તમે ને ખરું કેહવું પડે છે તે મને ગમશે નહીં તો કોઈ વખત મારું ખરું કેહવું તમેને ગમશે નહીં એટલે મેં હું વચે ફીટકાર થયો.”

આ વાક્ય પેસી એવું ખરખર હસીને બેઠો કે તેનાં મન માટેના કવડાસ હોમી હજી સમજ શક્યો નહીં. તેણે સુખના કીધે કે “પેસી, હજી તારે મને તો તારું એ લખાણ કોઈ છાપાવાળા યા નાટકવાળાને બતાવી ને.”

“એટલે તમે શું એમ કેહવા માગો છો કે કોઈ નાટક વાળો યા છાપાવાળો મારું લખાણ લેશે નહીં ?”

“હું એમ નથી કેહતો.” હોમીએ સાફ દિલથી કહ્યું, પણ તે તો પેસીને વધારે બાળનારું હતું. “એમર હું તો કહ્યું, પેસી, કે એ લખાણ કોઈને આપી ને, અને હું પારું કે તે કોઈની લેશે. છાપાવાળા અને નાટકવાળાને શું છે ? તેઓ તો ને આપો તે લેવું અને સારા માલ સાથે કચરાને ભેરી નાખવાના કેટલાકો તો પોતાના ધંધોન સમજે. મારી કેહવાની ખતલબ એટલી ન છે કે તારો એ માલખી ખપશે, કદાચ તું પંસાની કમાણે પણ એક શ્રંષકાર દાખલ ને જાવેદાનની નામ તારીને સર્વ શ્રંષકતાને લોભ લેવું છે તે આ લખાણથી તુને નહીં મળશે.”

“હવે નામ ને કીર્તિ નહીં મળી ને નહીં.” પેસી ટકોરમાં બેઠો. “મને થોડા ઘણા પંસા મળશે એટલે બસ. મને હમણા પંસાની ગરબ છે તે તો તમે તમારો તમારો જ્યું, હોમી.”

હોમી પેસીના આ સુધ સ્વભાવને મારે ખુશી થયો અને પોતાના કહેવાં અલગમતોં સામ્યાં પેસીએ ખાલેશ દિલથી સ્વિકાર્યું તેથી તેનાં સાદાં સાચવરને મારે મ્યાર સાડું મત લઈને ગયો.

બંને રોસના મેકહેડ કરીને હુરા પરવા. હોમીને આડીઅનું મોડું યદ્ય ક્યું હતું મારે તે ઝડપથી ચાલ્યાં, અને નવાં આ રોસનની તેને ઘણી દયા પેસી નાટકવાળો, જીવાન છે—તેનામાં કેટ

લીક ખાતી છે, તેની સંસારી ચાલ સારી નથી—તે છતાં હોખીએ વિચાર્યું કે તે પોતે મેહનત કરીને કમાવા ચાહે છે; તે ગ્રંથકર્તા લેખે લાકષ્ય થયો નથી તો લાકષ્ય યવા ચાહેછે; કાંઈ નહીં તો હુનિયામાં નામ કાઢાવવાની મેહનત તો કરેછે. એ વિચારથી હોખી પેસી વિષે નિમ્ન ભાવિક મંત લઈને ગયો, તે એટલે સુધી કે હુમણા તે બિચારો નાણાની તંગાસમાં આવી ગયોછે, એક ખાગનાર રૂ૧૦૦ મળેછે અને તેને કોઈમાં ઘસડવાની ધમકી આપે છે તેમાંથી જો તેને કાંઈ મદદ આપી શકાય તો આપવી એવો વિચાર કરીને તે ગયો. આજેજ તેને એક છેલાં ઈંગ્રેજ લખાણના રૂ૧૦૦ મળવાના હતા, તે જો આવે તો પેસીને મદદ આપવાના ઉપગોગમાં લઈ તેને આ સંકટમાં થી છોડવવાનો તેણે ઠરાવ કીધો હતો.

બીજા હાથ ઉપર પેસીનાં મનમાં જીદા અને ઉલટાજી જીસાએ સહયોગી હકયા હતા. તે પોતાના આરડામાં એકલો પડ્યો ત્યારે ગુસ્સામાં ખલડેલો હતો. તેના મેહરા ઉપર કેહર, તેની છાતીમાં કીનો હતો. પોતાનાં લખાણ વિષે હોખીનાં હલકાં મતથી તે હેરાન અને હેરાન થયો હતો. પણ તેને ધીરજ એટલીજ હતી કે એ જત તે માનતો નહીં હતો. તે પોતાના આપેરા “નસીબના ખેલ” વિષે ભારી મગફર હતો—તેમાં કેટલીક મેહનત હતી તેથી વધુ મગફર હતો. પણ ખરી મગફરી ફક્ત મેહનતને માટે નહીં પણ તે મેહનતનાં ફળ અને ફતેહને માટે આપણે રાખવી જોઈએ. એક કામ ઉપર આપણે ગમે એટલી મેહનત લીધી હોય પણ જો તે મેહનત ધૂલ સરખી હોય તો તેમાં મગફરી કેવી ?

પેસી એજ સમજતો નહીં હતો. તે પોતાની શક્તિ વિષે એટલું ઉંડું મત ધરાવતો હતો કે પોતાનાં કામની ફતેહ તે મોક્ષ સાનતો હતો. માટે હોખીની વાળજી સલાહ તેને ભાવી નહીં. નાપસંદ અર્થ સાંભળતી વખતે જ ભૂલ આપણુ ઘણીવાર કરીએ છીએ તેજ ભૂલ પેસીએ કીધી. તેણે પોતાનો વાંક નહીં માનતાં હોખીનો વાંક માન્યો. હોખી તેની અદેખાઈ કરેછે તેથી તેને તોડી પાડવા તેનાં મુંદર લખાણ વિષે આપણું મત આપેછે એજ તે સમજ્યો.

“જેમઅથ કંગાલ !” પેસી હોખીને તેની ખીક પાછળ ગાળો દેવા પડ્યો. “કપરી અદેખો! નીચ જીદો! અભિ માની કુનો! માડું સાડું દેખી શકતો નથી. પોતે ગ્રંથ કર્તામાં અપેલ વારસે બીજને તે કામમાં હાથ નાખતાં અટકાવી એકલી કીર્તિ ખાટી જવા નિકલ્યોછે! રખે હું એના કરતાં મહડતો લખનાર થાઉં તેથી એ બજોજ! પણ અચ્છા હોખી દારાશાના! તું ભરસે મેસ્તો ના. તું તારી મોટી ચોપડી ઉપર કુદી રહ્યોજ, તે બાહાર પડવા દે અને પછી હું તુને ખતાવીશ. મારી લખાણશક્તિ, મારી કલ્પણશક્તિ, મારી કવિતા અને ગાનશક્તિને તું હીનેજ, પણ અચ્છા યાદ રાખજ કે તે મને ધિક્કારીને તારી સામે મોટો શત્રુ ઉઠા કીધોજ અને હું તારી તકો બરીનો સ્વાદ તુને ચખાડીશ, નીચ, કંગાલ, કુટા!”

આ ગુરા ગાળોનો બદલો બિચારા હોખી દારાશાનાં એ તેજ સાંજે કેવો વાળી આપ્યો? સાંજે “મીઠો પેસ તનચાહ મેહરુસાના બી. એ. ઇત્યાદી, ઇત્યાદી” ઉપર ખીનજ કાપડિયાએ પોતાના આંકડો ભરપાઈ કરીને મોકલી આપ્યો અને લખ્યું કે મારાં લેહણાના રૂ૧૦૦ મને પુરેપુરા મળ્યાછે માટે તમારી ઉપર કાલે હું સમન કહડાવવાનો હતો તે હવે કહડાવીશ નહીં.

આ રૂપિયા પેસીએ તો આપ્યા નથી ત્યારે તે કોણે આપ્યા? આ તો કોઈ તેનો છુપ્યો ખેરખાહ હોયો જોઈએ કે જેણે છુપાછુપ તેનું કરજ ફિટાડ્યું. માટે પેસી પોતાનું આ છુપ્યું ભણ કરનાર ઉપર પ્રસન્ન થયો, પણ તે કોણ હશે તે પિછાણી શક્યો નહીં.

પ્રકરણ ૫૬ મું.

પોલીસની દીસ.

“નિશ્ચય જાંહંગીરશાહ ફરામરોજ સન્સ અને કાંબ” ની આફીસમાં મેકની ચોરી થઈ તેને ઘણા દાહડા નિકલી જવા છતાં તે પકડાઈ નહીં, અને તે વાત શેક જાંહંગીર શાહ જંગબારવાળાને પસંદ આવી નહીં. રાંધુ રામોસી માત્ર એકજ વખત શેક પાસ આવી ગયો અને કહી ગયો કે ચોરીના પતા મળતો નથી.

તેવણના દીકરા ફરામરોજ પોલીસ ડીટેક્ટિવને એ ચોરીની તલાશ છોડી દેવા છુપી અરજ કીધી હતી, પણ ફરામરોજની એ ફરામસ રાંધુ રામોસીને દરવાની જોટલી સોલ હતી, તેટલી રાંધુએ તે બજાવવી સોલ નહીં હતી. કાંકે જયારે દીકરો તલાશ ખાટી વળાવવા માહતો હતો ત્યારે બાપ તે તલાશ આગળ વધારવાને ઘણજ અતી થઈ પડયા—અને બાપ પેહડીના વડા હતા. એ પોલીસ એકલા ફરામરોજને જોખનદાર હોત તો તેણે ના કહ્યું તો રાંધુ રામોસી તલાશ નહીં કરત; પણ વધારે જવાબદાર તો તે જાંહંગીરશાહ શેકને હતો.

અને પોલીસની આ લાંબી દીલથી એ જીજગ શેક ઘણ ખીનવાઈ ગયાં. એજ વળી અને કે ફરામરોજનાં ખાનામાંથી થોલે દીસે મોટી રકમનો ચેક તોપાય, તે ચોર નાર મેકની વડાની લાલે, એજ તોપાય તે ચોરી પકડાય નહીં! શેક જાંહંગીરશાહ તો કહી નહીં થયલા એટલા અતી થયા. તેવણે પોતે ગોપા તપાસ હાથમાં લીધી—સઘળી વિગતો પોતે તપાસતા, નોંધો પોતે રાખતા, પોલીસ ચોખીમાં રોજ ફેરા ખાતા અને હુકમાં પોલીસને કંટાળા ભરેલા થઈ પડયા હતા.

“પોલીસ આપો એક જીદલો અપરાધ પકડી નહીં શકે તો પોલીસ કામની શું?” શેક જાંહંગીરશાહ આપણું ચેહરીઆની પેઠે પોલીસને કપકો દેવા પડયાં “જે પોલીસે મોઢાં ખૂન પકડેલા તે શું આવી એક ચોરી નહીં પકડી શકે? એ દીલ શરમ ભરેલી છે, અને એવી નબળી પોલીસ પ્રજાની સલામતી સામે મોટો ભય પેદા કરેજ.”

પણ જાંહંગીરશાહ શેકની મોટી અમરતી તેવણના દીકરા ફરામરોજની બેદરકારી દિધે હતી. આ ચોરી પક

હવાને બાપ કરતાં મેઘને વધારે કાલજી જોઈયે, કાંકે એક તેનાં ખાનામાંથી ચોરાયો હતો. ફરામરોજ અમર પોલીસ ની તપાસની સામે નહીં હતો, પણ ખચીત તે તપાસને ઉત્તેજન આપતો નહીં હતો. તેની એ નાખતી શેઠે તેની બેઠકારીમાં જાણારી. આજ એટલુંક થયું તેવજુનો દીકરો કામ ધંધાપર ધ્યાન આપતો નથી અને તેનું એ બેધ્યાન પણ પોતાના પૈસા ચોરાવા સુધી ચાલ્યું છે એટલું જ શેઠે મત બાંધ્યું.

પણ ફરામરોજની એ બેઠકારી ફરામરોજની બેઠારી ને લીધે તો નહીં હોય? એ જુવાનની તખીયત આજ ધણું થયું બિગડેલી ચાલે છે—તેના બાપે તેને એ વિષે કપકે આપેલો વાંચનારી બાનુએ યાદ કરશે—અને કદાચ પોતાની દેહ અને કાઠી નહીં ચાલવાથી તે આમ બેરવા થતો હશે એટલી જ ફિરમંદ અટકવ શેઠે બાંધી શક્યા.

તેવજુ એક સહુવારે પોતાના ખાનગી ઓરડામાં બેઠેલા હતા, રાધુ રામોસી રેખલને બીજી છેડે બેઠેલો હતો. શેઠ જાહંગીરશાહે આગમયની સાંજે પોલીસ ચોકીમાં તાકી હતું તેડું મોકલ્યાથી એ ચાલક ડીક્ટરિવ આપ્યો હતો. નાખતી કરવાની તેને ફરામરોજ છુપી ફરામસ કીધેલી તે રાધુએ પોતાના વડા કમિશનરને કહી હોય કે કેમ, પણ વડી પોલીસ પણ અપાડ કરતી હતી, અને બોળ આગળ ચલાવવી કે નહીં તે રાધુ રામોસીની સુચી ઉપર રાખ્યું હતું.

“હું સાડી પાનસો રૂપરૂપીને નથી રડતો. એટલા પૈસા મારા ગયા તે મને ભારી નથી લાગતા” જાહંગીર શાહે શેઠ પોતાના ઈમાનદારી ભરેલા મુલકા ચેહરા અને સાક દિલથી બડબડાયા. “પણ હું ચોરી પકડવા માગ્યું છે તેનું વધારે મોડું કારણ તો એજ છે કે મારા ઘેરમાં એક ચોર ભાગ્યશેઠો એ વિચાર અને પસંદ નથી. જ્યાંસુધી તે ચોર પકડાય નહીં ત્યાંસુધી મને યેરની અંદર ગેરસલા મતી લાગ્યા કરે છે—એ ચોરી અંદીજ અટકવાની નથી પણ આગળ વધશે એમ ભય લામ્યા કરે છે. રોજ રાત્રે આફીસ બંધ થયા પછી હું સુવા જતી વખતે કોઈ નવી ચોરીનો અને વરડો પડે છે અને વધારે ચોરી થઈ નથી તેની મને નવાઈ લાગે છે.”

“એ બનવા ભેગ છે, સાહેબ,” રાધુ રામોસીએ ધડપડુ ટાંકો પુચ્ચો. ફરામરોજની છુપી ફરામસને લીધે તે આજ છુટથી મેલતો નહીં હતો.

“મારા દીકરાના ખાનગી ઓરડામાં કોઈ કલાકે આ ચોરી કીધી છે એમાં તો મને કશો શક નથી. ખુસકેલી એટલી જ છે કે—”

“ફરામરોજ શેઠ પણ તેમજ માને છે. તેવજુ એ કલાકે ઉપર, અગત્ય કરીને તેમાંના એક ઉપર ખાસ નજર રાખવા અને કહેવું છે.”

“તે કોણ?”

“દાદા હરિના લક્ષમજી.”

“લક્ષમજી?” જાહંગીરશાહે અચરતીથી પુછ્યું.

“હાહ. પણ ફરામરોજ ભૂલે છે. જેટલો હું આ ચોરીમાં નથી તેટલો જ લક્ષમજી પણ નથી.”

રાધુ આ બોલીને પરતાપો—ફરામરોજને લક્ષમજી વિષે છુપી ફરામસ કરેલી તે આમ જાહેર કરવામાં, રાધુને તુર્ત યાદ આપ્યું કે, મેં કાચું કાપ્યું. ખરેખર તો એજ હતું કે મોટા શેઠ જાહેર અને નાનલા શેઠ છુપી તલાશ કરાવતા હતા, તેથી રાધુ બે મુડી વધે સોપારીની હાલતમાં હતો અને મોટા શેઠને શા જવાબ દેવા તે ઉપર મુશ્કેલી કરતો હતો.

“દાદા હરિના લક્ષમજી ઉપર શક થું કરવા બપ ? બપારે કે—”

જાહંગીરશાહે શેઠ વધુ મેલવા બતા હતા, પણ તેજ ધડીએ બારણું ઉંધણું અને ફરામરોજ પોતેજ લખલ થયો. રાધુ સાથે મસજત ચાલતી જોઈને તે પાછો જવાને ઘણેજ મુશી હતો, પણ તેના બાપે તેને થોભાચો અને બારણું અંધ કરીને મેસવા ફરામડ્યું.

“કલી, હું તો વળી રાધુને મોહડે કાંઈ નવું જ સાંભળું છ. અંતે તું આ ચેકની ચોરીનો એક જાણ ઉપર શક લઈ જાય ? તું તો મને ધડીએ ધડી એમજ કહેતો તો કે તુને કોઈની ઉપર શક નથી ?”

આ બેઠ મુલવા મારે ફરામરોજની કાઠી આંખો ના ભમરમાંથી રાધુ રામોસી ઉપર જાહેર કે લીજળીનાં બાણ છુટ્યાં, કે જે સુકરી ઇશારત કરતાં હતાં કે “મારી છુપી વાત તે મારા બાપ આગળ કહીને વિશ્વાસઘાત કીધો.”

પણ રાધુ તો થડાં પાણીનાં માટલાં પેઠે મેસી રહ્યો અને માત્ર ફરામરોજને એક મીઠી સલામ કીધી.

“મોટા શેઠે મારી તપાસ વિષે રિપોર્ટ સાંભળવા અને અંદી મેલાચો” રાધુ ફરામરોજ આગળ બોલાસો કરવા બેઠો, “અને એઓ સાહેબે એવી સુમતા કીધી કે તમારા ઓરડામાંના એક કલાકે ઉપર નજર રાખવી, તે ઉપરથી મેં પીરજ આપી કે તમેથી મને એજ કલાકે ઉપર નજર રાખવા કહેવું છે અને અગત્ય કરીને દાદા હરિના લક્ષમજી ઉપર.”

“લક્ષમજીની સામે શક જેવું થું છે ?” શેઠે તુર્તજ પોતાના દીકરાથી જાણવા માગ્યું.

“કાંઈ નહીં” ફરામરોજ જોને રાધુ રામોસી ઉપર નો ખીનવાટ હજી બંધ પડ્યો નહીં હતો તેજુ જવાબ દીધો. “મારા કોઈ કલાકે એક લીધો હોય એમ મેં એટલાજ ઉપરથી કહ્યું કે મારા ઓરડામાં કલાકોનીજ આવ જાવ છે, અને મારા આ કલાકોનાં એકલો લક્ષમજી ઘણો ખચાલો છે તે ઉપરથી મેં એક અનુમાન કીધું હતું, પણ હું કાંઈ શક લઈ જતા નથી.”

“લક્ષમજી ખચાલો છે તેમ ખચવાના તેની પાસે પૈસા પણ પુરતા છે.” શેઠે સમજણ પાડી.

“લક્ષમજીના બાપના પૈસા છે, અને તેથી ખીન કલાકોની યેઠે હું એને નિરોધ માનું છ.” ફરામરોજ રેકો આપ્યો અને વળી રાધુનો રેકો માગ્યો “ખરું કેની રાખ બાહર ?”

“ખરું છે, તમે માત્ર એક અનુમાન કહ્યું પણ કોઈ પર શક લઈ ગયા નથી.”

રાધુએ ફરામરોજને ટેકો તો આપ્યો. પણ તે જાન તેના બાપ આગળ તેની શોભા રાખવાનું. તે પોતાની બારીક નજરે જોતા હતા કે ફરામરોજે આ સઘળી બઢાઈ મારતી વખતે પોતાના બાપ તરફ એકબી વખતે ખુલ્લું જોવાની હિંમત કરી નહીં હતા. તે બીહીતો, લગવાતો હતા.

“એ બાપથી બીહીતે શું કરવા? ” રાધુ પોતાનાં મન સાથે ગુસ્સાવા પડ્યો. “જે હું હોવું” તે બાપની આગળ ખરેખર કહી દેવું, અને આ લોકપીછોડો કરવાનું બાબત છે એમ એ જુલની એક વખત ખાતરી કરીને બધું ભૂંસી વણાવું.”

“ફરામરોજ” તેના બાપે ગંભીર આવાજને કહ્યું. “તારા ઓરડામાં તારા કલાકોનાં જોવા પડ્યાં છે તેવા તારા કલાકોનાં હતાં તે એમાં કોઈ કલાકોનાં વાંક નથી એમ તારી પેઠે હું ખાતરીથી કહી શકતો નહીં. તું તો એવું દેખાડો કે તારા કલાકો ઉપર શક લઈ જવામાં બીજાં કે સુનાહ હોય.”

“એટલું બધું નહીં. બિચારા લક્ષમણનું નામ વગર કારણ લેવાયું” તેથી અને જરા ગુસો લાગ્યો એટલું જ.”

“હું કહું છું તે સાંભળો, રાધુ” પોતાના દીકરાના આ “ગુસા” ની જરાથી પરવા કીધા વગર હવે બાંહુગીર શાહે આ ડીટેક્ટિવને એકસરખી ગંભીર તાકીદ કીધી “આ બાબત ઉપર તમે અન્યાર મુખી ને મુસ્તી બતાવી છે તે કરતાં વધારે ખતથી તમે તપાસ ચલાવો. હું ફરીથી કહું છું કે ફૂલીના કલાકો ઉપર નજર રાખવી જોઈએ. મોટો જીજીવન કે આવી ધોલે દિસે ચોરી થાય અને તમે પોલીસવાળા તે પકડવાને અશક્ત રહો! આજે એક ચોરાયો, કાલે કોઈ કીમતી ખતખત ચોરાયો.”

રાધુએ જવાબ કીધો નહીં, પણ ફરામરોજના મેહરા તરફ જોયું. બાપ ચોરી પકડવા માગે અને દીકરો લોક પીછોડો કરવા માગે, એવો, આ રાવબાહુરને કાંઈ પેહલ વેહલોન દાખલો મળ્યો નથી.

“અમે કાંઈ બોલ છોડી નથી, દીધી સાહેબ” રાધુએ ભરમમાં જ જવાબ કીધો. “અમેને તલાશ ચલાવવાને વખત આપો અને તમારી પોતાની મેળે ખાતરી કરીશું.”

હવે રાધુ જવા ઉઠ્યો.

“મારા ખાનગી બારણે મારા આફીસના ઓરડામાં બેસો, હું ત્યાં આવું છું” ફરામરોજે રાધુને છુપી ઇશારતથી અમરન કીધી.

પ્રકરણ ૫૦ મું.

ફરામરોજનાં લેદ.

ફરામરોજની “આફીસ” ના ખાનગી ઓરડામાં જવાનું એક બારણું જેમ કલાકોનાં ઓરડામાંથી હતું તેમ બીજું બારણું બાહારની ચાલમાંથી બાહારો બાહારથી જવાનું હતું. રાધુ તે બારણેથી તેના ખાનગી ઓરડામાં ગયો, તે એવું સામજીને કે ફરામરોજ પોલીસ ડીટેક્ટિવને પોતાના કલાકોને નજરે પાડવા માહતો નથી.

ફરામરોજ પછવાડે પુર્તબ આવી લાગ્યો અને બારણાને કળ કળ વાતે બેઠો.

“મારા બાપ આગળ તમે લક્ષમણનું નામ કીધું, તે ઘણું ખોટું કીધું.” આવતાંની વાર ફરામરોજ રાધુ ઉપર બડબડ્યો.

“ખોટું હશે, પણ મોટા શેડને કાંઈથી જવાબ તો દેવો જોઈએ. તેવણના તરેહવાર શકને કાંઈ એક માર્ગ અં પવો જોઈએ, નહીં તો કે તેવણ વધારે શક લઈ આવે” રાધુએ પોતાની ચાલને બચાવ કીધો.

“અને તે થાય, પણ મારા એકબી કલાકોનું નામ દેવું નહીં હતું.” હજુ ફરામરોજની ખાતરી થઈ નહીં અને તેણે આગ્રહથી અમરન કીધી. “આવાના શક મારે ત્યાં જવા દેજો, પણ હું ફરીથી અમરન કરું છું કે મારા કલાકો ઉપર વેહન જવા દેતા ના.”

“તમારા બાપા અમેને ગળે પડેછું.” રાધુએ પોતાની મુશકેલી મુજતી. “તેવણ કેહછું કે પોલીસ મુસ્ત છે, બેરકાર છે, નબળી છે, બલકે લુલી છે. તેવણ પોલીસને વાંક કાઢે તે કુદરતી છે, કાંકે તમારી અમરનને ખાન આપીને પોલીસ નાખતી કરેછે. લક્ષમણનું નામ કીધામાં કાંઈ નુકસાન થયું નથી. તમે આવીને બધું પાપડું કરી નાખ્યું.”

ફરામરોજ આ બોલાસાથી શાંત થયો અને વિચાર માં બેસી રહ્યો.

“વારું તમે હજુ લક્ષમણ ઉપર શક લઈ જવો છો?” રાધુએ અપકીદી તોડીને પૂછ્યું.

“હાનતો. મારા બીજા કાંઈથી કલાકો કરતાં લક્ષમણ ઉપર મને વધુ શક જાયછું.”

અને હવે રાધુ રામેશી પુરશી વધારે આગળ તાણી ફરામરોજના કાનપર પડી વાત ચલાવવા લાગ્યો.

“જુલો શેક, અમરને તમેને મારી કાંઈથી સેવા જોઈતી હોય તો તમે અને અધારામાં રાખવો નહીં જોઈએ, પણ ખરેખર ખુલ્લું ખુલ્લું કહી દેવું જોઈએ. પોલીસની મદદથી માગવી અને વળી પોલીસને ખરેખર કેહવું બી નહીં એ મે ક્રેમ બને? પોલીસને તમારા વિશ્વાસ તલે હવો નહીં તો કામ આગળ ચાલેજ નહીં.”

“પણ તમે જાણવા શું માગોછ, રાધુ?”

“પેહલાં તો મને કહે કે લક્ષમણ ઉપર તમે પોતે શક લઈ જવોછો તેવું કારણ શું?”

“નહીં, નહીં, કારણ હું કેહવાનો નથી” ફરામરોજે ખુલ્લી ના પાડી. “મેં પેહલેજ કહેલું તમેને કહ્યું હતું તેમ આજે પાછું કહું છું કે લક્ષમણ સામે મારો શક લણે સેન છે, તેપણ શક લાવવા જેવું તેમાં પુરવું છે. અને બીજાં ત્રણે કલાકો ઉપર શક લાવવાનું તેવું એક બી કારણ નથી. પેણ પનવેલીવાળો સાચો, ઇમાનદાર અને ખુલ્લાં દિવનો છે. મનમેરશાહ મીણવાળો જટલો કીમતી નાકર છે તેટલોજ વિશ્વાસ છે. અને બીજા ભરભરિયા ને તો સઘળા શકમાંથી ખાતલ કરવોજ જોઈએ.”

“હા, બીજાજને તો ખાતલ કરવોજ જોઈએ” રાધુએ અડધી ટકોરમાં ભાર મુકીને ટાકડો પુચ્છ્યો. રાધુ જાણતો હતો કે આ વખતે બીજાએ ચોરી કીધી નથી, પણ એ તેની

આગળી ચોરીની વાત ફરામરોજે જાણ્યો હોત તે બીજાજી હિંમતજ કરી શકતો નથી, વાસ્તે અને એ વાતથી મારફ કરો, રાવ બાહુર,”

“પેસુ પતવેળીવાળાને વાસ્તે તો હું જામીન યાદ.” રાધુએ ખાતરી આપી “અને મનચેરશાહ મીજીવાળાનું તો ચોરી સાથ નામજ લેવાને તમે ના પાડોછો?”

“મીજીવાળાની ઇમાનદારી તો એકથી વધારે વખત સાબેત થયેલી છે. એના હાથમાંથી હજારો રૂપીયાની રકમની રકમો પસાર થયેલી છે અને તેમાંથી એણે એક અડધી ઉપાડી નથી. ને એણે શાનત બિગડાવી હતી તો તેમ કરવા અત્યારે અગાઉની એને લાલચ થઈ હતી. એને તક પર તક મળ્યાન કીધેલી છે, પણ એણે અમોને પછમ્મે પછમો હિસ્સામાં આપેલો છે.”

“ત્યારે અતે આપણુ પાછા લક્ષમણ ઉપરજ આવીયે છીયે.” રાધુ પોતાની આગલી વાત ઉપર આપ્યો. “અને કહો, સાહેબ, કે લક્ષમણ ઉપરને શક તમારા બાપથી છુપાવોછો કાં? તેવજુને કેહવામાં નુકસાન શું છે?” ફરામરોજે આ સવાલથી ચોંકીને ખુરશી ઉપર અદેહેલો હતો ત્યાંથી ઉડીને સીધો બેઠો. તેના હેઠરા ઉપર બીહીક નિકલી આવી. તે ઉતાવળું બોલી ઉઠ્યો.

“નહી, નહી, રાધુ. મેં તમોને કહ્યું તે તમે બૂલી ગયા? લક્ષમણ ઉપર આપણો શક છે એમ ને તે જાણ્યો તે તકસીરવાર હોવા છતાં તેમાંથી ખરાબી થાય. લખી રાખજે કે ખરાબી પણ થઈ જાય નહીં થયે. અગરને સંજયું મારા બાવાને કહી શકતું હોય તો તે જાણ્યું પછી તેવજુની તપાસ માંડી વજાવે. સઘળો ભેદ જાણ્યા પછી બાવા તપાસ આગળ ચલાવવાને બદલે પોતાના ઘણા કીમતી હકોને ભોગ આપવાનું પસંદ કરશે.”

“ત્યારે બાવાને કહીને છેડે છોડવાની.” “નહી એ બાવાને કેહવાને ભેદ નથી. તેવજુ સાંભળીને ખુશી થાય એવો પણ એ ભેદ નથી.”

“ત્યારે તો સાહેબ, અને મારફ કરો. ત્યારે તો આ તપાસમાં હું તમોને કયો કામ લાગી શકીશ નહીં.” રાધુ હવે નાસિપાસિધી ઉઠ્યો. “અને મારી છ’ગીમાં લોકોએ થણા છુપ્યા બેઠો કહેવાછે, પણ હું અનુભવથી જાણું છું કે તે ભેદ છુપાવવાથી તે લોકોને કયો ફાયરો થયો નથી. હું તે લોકોને ઘણુંબી કહું છું કે વાત જાહેર થવા દેવો, પણ તેઓ મારફ માનતા નથી. તમે સાહેબ પણ તેઓ માંનાંજ એક છો.”

“તમે બેસો. એમ બીજવાઓ ના, રાધુ.” ફરામ રોજે રાધુને થંડો પાડી બેસાડ્યો. “હું આ ભેદ છુપાવી રાખીને મારી છાતીમાં દંદ વધારું છું, તેના કરતાં એ જાહેર કરવાથી હું સુખી થાયું એમ હું એ ભેદ હું એકલો જાણીને શું કરું તેથી હું સમજતો નથી. પણ હું બીજાઓની ખાતરને વાસ્તે એ ભેદ કહી શકતો નથી. અગરજે હું એકલાનો એ ભેદ હું તો હું આ ઘડીએજ કહી દેતો. પણ હું કહું છું તો બીજાઓને નુકસાન થાયજ; હું તેઓની ખરાબી કીધા વિના કહી શકતો નથી; તેઓ ની ખાતર મારા મોહાડને યાદ મારેજુ છે.” બોલવાની

હિંમતજ કરી શકતો નથી, વાસ્તે અને એ વાતથી મારફ કરો, રાવ બાહુર,”

“એની બાપડીના કાંઈ ભેદ છે કે શું?” રાધુ એકવાર ફરી પોતાનાં મનમાં વેહન લઈ ગયો પણ તે વેહન છુપાવીને તે મોરે સાર એટલુંજ બોલ્યો “હવે હું ધારું કે હું લક્ષમણ ઉપરથી જરા તપાસ રાખતો રહીશ. મેં ધાર્યું કે એ છોકરો સંજયું એણે શકને પાત હશે, ને તેથી મેં એને પડતા નાખ્યોછે, પણ હવે હું યુગે યુગે એની ચોકીમાં રહીશ.”

“એટલુંજ નહી પણ આ કલાકોમાંના બીજા એક જાણીથી તપાસ રાખીશ” રાધુ રામોસી દાંત પીસીને મનમાંજ બેસડ્યો. એ ચોથા વિષેના વેહન ફરામરોજે રોડને કેહવા ભોગ નહી હતો.

“તમે લક્ષમણને તપાસજો” ફરામરોજે આતુરતા થી ઉમેર્યું “પણ તમારો શક એને જાણવા દેશો ના હો. તમારો શક એની ઉપર છે એમ લક્ષમણે જાણ્યું તો કમ બખીજ જાણવી.”

“કમજખી કોણની?” “જેની હોય તેની. તમારી તો નહીજ, પણ અમારી કમજખી.”

રાધુ આ ભેદ સમજી નહી શક્યાથી ફરામરોજની ક્રૂત દયાની ખાતર તેનું મગજ લગાર ખીસી ગયું છે એવાં અનુમાન ઉપર આપ્યો અને હવે જવા ઉઠ્યો.

“હું તમારી આક્રીસમાં યદિ જાણું” નતાં નતાં રાધુ બોલ્યો. “એ કલાકોની વચે એકવાર ફરી લઘાર મારી તો જીવું.”

“બેલારાક. સુમેથી જાવો.”

“પણ નતાં નતાં, રોક, એટલું કહી જાણું કે તમે તમારા બાપને સમજાવીને થંડા પાડો. તેવજુ ઉસકે રાવલાછે તેમ રહેશે તો પછી ફરીથી પોલીસની મદદ માગશે અને તેવજુ ફરજ પાડશે તો અમારું કાંઈ ચાલશે નહીં.”

રાધુની આ ચેતવણી ઉપર ફરામરોજે માથ હાનું ડોકિયું હલાવ્યું અને રાધુને ચેતવણી આપી. “તમોને આ ચોરીની તલાશ કરવા મોલાયાજ એમ કલાકોને કેહવો ના. હું એઓમાંના એકથી કલાક ઉપર શક લઈ જાઉં છું એટલું પણ તેમને જાણવા દેશો ના.”

“હવેતો, રોક, તમે મને છેકન મૂખ સમજો.” રાધુ જરા ખીજવાયો. “અને તમારા કોઈ છુપ્યા ભેદની આ બીહીકથી તમે એટલા બીહીકજુ બન્યાછો કે મનેથી અપમાન કરોછો. તમે મને કાંઈ છુપી વાત કહીછે તે શું હું છુપી નથી રાખવાનો? શું મારા જનમાં પેહલીજવાર મને કાંઈએ પોતાનો ભેદ કહ્યોછે?”

રાધુ બાહારનેજ બારણેથી બાહાર નિકળ્યો અને કલાકોના મોરડા આગળ આવીને બારણામાં જરા વિચારમાં ઉભો રહ્યો. ફરામરોજને ભેદ તેને ઉડાચુપવામાં ઉતારતો હતો. રોક નહીજરાહાહ મંગળારવાણાએ તેને તપાસવા સોંપેલી ચોરીમાં કાંઈ દમ નહી હતો. ને રાધુ મારડેલા આજે પકડી આપે એવી તે સેહલ ચોરી હતી. ને તેને ફરામરોજ સીધો રસ્તો પકડવા દેતો હોય તો

રાધુને માટે એ વાત મુશ્કેલ નથી. પણ ફરામરોન પોતાના કોઈ છુપ્યા ભેદને માટે સીધો રસ્તા છોડીને તેને કોઈ આડે રસ્તે મોકલે છે તેથી રાધુ ઘણો શુચવાપછે. ફરામરોન કાંઈ ભય ભરેલો ભરમ રાખે છે અને રાધુ તે શોધી કાઢી ડવાને અપ્રકટ છે. બીજા વધારે મુશ્કેલ ચોરીઓમાં રાધુ કંડાશે નથી, પણ આ નળવી ચોરીથી તે કંડાવી ગયો છે.

પ્રકરણ ૫૮ સું.

લીખા ભરભરિયાને માટે એક ખુશ ખબર.

કલાકોવાળા ઓરડાનાં કમાણુવાળાં બારણાને એક હીમકો ખવાડીને રાધુ જાણે કે હુમણાનું બાહારથી આવ્યો હોય તેમ ઓરડામાં દાખલ થયો. કલાકો પોતપોતાની જગ્યાએ હતા. મનચેરજી મીણુવાળા પોતાનું લખતો, લીખા ભરભરિયો પોતાની રેખલ ઉપર હોતો; પણ પેસુ પનવેલી વાળો અને દાદા હરિનો લક્ષમણ હજી આફીસમાં આવેલા નહીં હતા. માટે જો રાધુ લક્ષમણને જોવા આવ્યો હોય તો તે ઠગાયો.

પણ રાવલાહુર રાધુ રામોસી ઠગાય વાઈ? તે ખાત સેન બોલ્યો કે રસ્તેથી પસાર થતાં સેન ગુલાકાતે આવ્યો હોતા. તેણે સેન ખબર અંતર પુછી—ઠનાળાને શખત ટપોડો ચાલતા હોતા તે પુછ્યું—પોતાને ઘણી ગરમી પડતી હોય તેમ પોતાની ડગલી વડે પોતાનો પર્સીનો છુલ્લવા તથા પોતાના રૂખાલ વડે વા ખાવા લાવ્યો—અને એમ કરતાં લીખા ભરભરિયાની મજમૂ કીધી કે “કેમ લીખાજી? ગરમી કેવી છે? ફેરવી ડીઝી છે? એ ગરમીમાં તમે તો પીગલી ચાલ્યા હોશો?”

આજે લીખા ભરભરિયો કાંઈ ઓર ખુશીના લેહરી લાહટ ઉપર આવેલો હતો. આજે તેને ગરમી લાગી નહીં હતી, અને કેટલી ડીઝી પારો છે તેની તેણે પરવા કીધી નહીં હતી. આજે તે આફીસમાં આવ્યો ત્યારથી ખુશીમાં નાચતો અને કુદતો હતો. અને તેનું કારણ શું?

આજ સહવારે લીખા ઉપર એક કાગળ આવ્યો હતો તે ઉપરથી તેણે જાણ્યું કે એક માણસ જે તેનાં જીવ સાથે અતલગતનાં વ્હાળથી જોડાયું હતું, જેને તે પોતાના ભાઈ મેહુનો કરતાં વધારે માણતો હતો, જેના ગુનારક દીધાં દર્શનને માટે લીખા મસ્કતથી આવ્યો ત્યારને તલપી રહેલો હતો, તે માણસ થોડા વખતમાં મુંબઈ આ વતાર હતું અને તે લીખાજીને માટે અતિ મોટી ખુશ ખબર હતી. તેની ખુશાલીમાં લીખા ભરભરિયો પોતાના તિરસ્કાર પામેલા જીવનાં “ભોંસિયાં” ઉપર પણ આજે તાહડો મીઠો હતો.

“એહો! આવો, આવો, રાધુભાઈ! અચ્ચ અ તમે ક્યાંથી નિકલી આવ્યા? ” રાધુ રામોસીને કલાકોના ઓરડામાં પેહલો આવકાર દેનાર અલબત્તાં લીખા હતો. “તે દાહડે રસ્તા ઉપર આપણને ટપાટપી થઈ તેથી કાંઈ મનમાં શુભો તો નથી રાખ્યો કે? ” અને પકડવા બકડવા તો નથી આવ્યા? ” મેં તે દાહડે વગર કારણે તમોને નાહક અપમાન કીધું? ” તે આફે કરજો હું! પણ શું કરું? હું

ઘણો ખીન્વાપલો હતો. હું મારા ભાઈ પેસીને મળવા ગયો તે અને ગળે પડ્યો કે તારી આફીસમાં આ એકની ચોરી તે કીધી? તે ઉપરથી હું ખબરેલો હતો તેવામાં તમે મળ્યા માટે ભાઈનો ખાર બંધો મેં તમારી ઉપર કાહડાયો. પણ પછી હું કાહડો પસ્તાબો અને સાઈ ધડું કે આજે આફે માગવાની અને તક મળી.”

લીખા ભરભરિયો પોતાના ધારા પ્રમાણે પુછ્યા પર છપ્પા વગર સમજું કહી દેવા પડ્યો. રાધુ રામોસી લીખાનું આ ભડબડું થડે પેટે સાંભળતો હતો ત્યારે તે મનમાં હજીને વિચારતો કે પોલીસને જેઓ સાથે કામ પડે છે તે બધાને લોકો જે આવ્યા ભરભરિયા હોય તો પોલીસનું કામ કેટું સેહલ થઈ જાય.

“રામોબા એસો, ખુરસી લેવો, કેમ ચાલે છે? ” કુનિયાં તમારી સાથે કેમ ચાલે છે? ” લીખાએ તેને ખુરસી આપી.

“નહી, મને ખુરસી નેઈની નથી. મારીથી ઘણી વાર બેસાય એમ નથી.” રાધુએ ઉતાવલ કીધી. “પોલીસ કોર્ટમાં આ રસ્તેથી નતાં નતાં મે ચાર મિનિટની વાર છે તેટલાં મેં ધાર્યું કે ચાલ જરા તમારી આફીસમાં ડોકિયું કરી જાયું.”

“પણ લીખાજી, આજે શું છે? કાંઈ તારી વર્ષગાંડ છે કે શું? ” લીખાનો ભપકાદાર પોશાક જોઈને રાધુએ પુછ્યું.

“કેમ વાઈ? ” મેં નવાં કપડાં પેહ્યાં છે તેથી પુછો છો?”

“હા.” રાધુએ એકદમ મજમૂ ભરેલો જવાબ દીધો. “આજે તો લીખાજી આફીસમાં કામપર આવેલા લાગતા નથી, આજે તો કાંઈ ઈસ્કી બની હજીને આવ્યા છે.”

“હા, રોસ્ત રાધુ.” લીખાએ ખુશ મિજાનથી કબૂલ કીધું. “કાવસ મામાના દરજ પોસે આ ખાસ કોટ સર્વ ડાચોજી, દરજ હોશ્યાર છેની? કોટનો કાપ સાચો લીધો.”

“પણ આજે છે શું? કાંઈ તીલકરી?”

“આજે સારો દાંહડો હું સમજી છું. આ કપડાં મારાં વર્ષગાંડના છે, પણ આજે વર્ષગાંડ નથી. વર્ષગાંડનાં કપડાં કાંઈ રોજ પેહરાય નહીં, પણ આજે એવો સારો સગણનો દાહડો છે કે ખામખા મેં નવાં કપડાં બદલ્યાં.”

“પણ એટલું બધું શું છે? કોઈ રોલતનો દહડો મળ્યો છે શું?”

“તેનાં કરતાંથી સરસ.” લીખા ઉલટમાં આવીને બોલ્યો, કાંકે તે જે કાંઈ બોલતો તે ખરાં જીવરનાં સાચાં જોસથી બોલતો હતો. “એક જાણ મુંબઈમાં આવે છે તેનાં માનને માટે મેં નવાં કપડાં પેહ્યાં. એક જાણ કે જેને તમે સારીપેટે એળખો.”

“કોણ? રામચંદ્ર વકીલ.”

“આજે મુવોરે! કોણ નેહસ્તનું નામ દીધું?” લીખા છછણી પડ્યો. “રામચંદ્ર જેવા એક ધાયાને માટે હું સારાં કપડાં બદલું? છટ છટ? આખાં થાણાં મેં બદલ્યાં છે, કે જેઓને માટે હું આખખા નવાં નહીં પણ સોમનાં કપડાં પેહરું. તેમાંનો એક રામચંદ્ર છે અને બીજો મારો સગો ડાકટર ચંચી છે. ત્યારે આ નવો પોશાક મેં કોણને વાસ્તે બદલ્યો? કેહ, જોડું, રાધુ.”

પણ રાધુ રામેસી આમ આળસુ-અટકલામાં વખત ગુમાવે એટલા પરવારતા નહીં હતા. રાધુ આ ટોરેણું હુસી કાઢાડીને ખીસતોન ગયો અને મીઠો મનવેરેજી મીઠુવાળા લખવા બેઠેલા હતા તેવણની પાસે ગયો.

“કેમ શેડ ? કાંઈ આ બેઠે ભરેલી ચેકની ચોરી વિષે કાંઈ સાંભળ્યું કે ?” અબજાણે ધધન રાધુ તેવણને પુછવા ઉભો.

“કાંઈ નહીં” મીઠો મનવેરેજી રાધુના બેહરા સાચું પુછ્યું ભોતાં ભોતાં બોલ્યા, જાણે કે એવું દેખાડવા હોય કે એક પોલીસ ડીટેક્ટિવથી હું કાંઈ કરતો નથી. “અબજાણ કે હજીસુધી ચોર પકડાતો નથી.”

“ચોર લોકો હેરાશર હોયછે, સાહેબ.” રાધુ રામેસી સીએ નવાબ દીધો. “જેઓનો ધંધોન ચોરી કરવાનો હોયછે, તેઓ પોતાના ધંધાને એક હુજરની જેઠે ખીલ વેછે, અને અને ભય છે કે કુરામરોન ચેકનો એક પણ એવાન કોઈ અધંગ ચોરે લીધેલાછે. હમણા મુંબઈમાં એવા ચોરોની ગેંગની ગેંગ નિકસેલીછે. હું છેલ્લે અંહી તલાશ કરી ગયો ત્યારે અને શક હતો કે એ ચોરી આઘી સમાનાંન કોઈ માણસનું કામ છે, પણ હવે મારી ખાતરી થાયછે કે એવા કોઈ ધંધાદારી ચોરન બાહારની ચાલને રસ્તે ઓરડામાં આવી ટેબલમાંથી એક કાઢાડી લઈ ગયો, અને તમા બિચારા ભેખર ભોળાઓ આ ઓરડો બંધ કરીને બેઠેલા એટલે તમોને તેની ખબર નહીં રહેલી.”

“શેડ પોતેને એ એક ભૂલમાં બાહાર લઈ ગયા હોય અને રસ્તામાં કંઈ પડી ગયો હોય, એ બેહલી તક ને મોટી હોય તો હું ધારૂં છું કે તમારી બીજી તક ખરી હોવી જોઈએ.”

“અલખ્યા” રાધુએ ટેકો આપ્યો અને એક એવી મોટી ખબર આપી કે જે ઉપર લાંચનારી બાનુઓ અચરતી પામ્યા વગર રહેશે નહીં. “જે હું ભૂલતો નહીં હોયું તો કુરામરોન શેડ પણ એમન માનેછે કે આ ચોરી કોઈ બાહારનાં માણસનું કામ છે.”

એટલું બોલીને રાધુએ ઘડિયાલ કાઢાડ્યું અને જાણે કે વખત યઈ ગયો હોય એમ ચેકશે અને નતાં નતાં એક ફરમાસ મુજ પડી હોય તેમ બોલ્યો.

“એહો હો હો ! વખત યઈ ગયો. હવે તો હું જાણું છું. પણ મનવેરેજી શેડ આપ રજા આપો તો આપણે એક સાંજે ફરસદથી મળીએ. હું તમારી સાથે લગાર ધીર નથી એકાંતમાં વાત કરવા માંડ્યું છું. આ ચોરી પકડવાને તમે ખતી છો તેમજ હું પણ છું, અને જે આપણાં બે ભેળાં સાથે મળશે તો કાંઈની નડું નિકળી આવશે.”

આમ ફરમાસ કરીને મીઠો મીઠુવાળા નવાબ દેતાં બેહરા કેવો રહેછે તે રાધુ મારીકીથી તપાસતો ઉભો રહ્યો. તેણે જિનું કે તેવણના બેહરા ઉપર આનાકાની ભરેણું પચુ પચુપચું નાખ્યું હતું, પણ તે એવું છુપાવેલું હતું કે એક કસાપવા પોલીસ ડીટેક્ટિવ સિવાય બીજાઓને તે ખાદમની નહીં પડે. આ ચોરી વિષે પંચાત લઈ બેસવાને મીઠો મીઠુવાળા કાંઈ ભજા ખુશી નહીં હતા. એ તેવણનું કામ નહીં હતું. રાધુ રામેસી અને ફરમારોન ચેકનાં

બે ભેળાં એ મસલતને માટે પુરતાં હતાં. એ મીઠો મીઠુવાળાનું ખરૂં મત હતું, પણ તેવણે રાધુને નવાબ-દીધો તે તો એથી ઉલટોન નવાબ હતો.

“ક્યારે મળવા માગો છો ?” ક્યારે મળે ત્યારે આવજો, રાધુ. હું રાતના ૭ વાગતા પછી હમેશા ઘેરમાંનું રાહું છું. હમણા હું શાપુરોડના ચકલા ઉપર નમાદારની ઝીણોનાં બાહુત દાખલ રહેલાછે.”

“એહો ! ઝીણોને ઘેર ? ક્યારથી નઈ રહ્યા ?” રાધુ જાણે કે જાણતો નહીં હોય તેમ બોલ્યો. ત્યારે ખરી વાત એ હતી કે જે દાહડે મનવેરેજી ઝીણીનું ઘર જોઈ ગયા તેમ દાહડે રાધુ ઝીણીને મળી આવેલા હતા અને મનવેરેજીએ ત્યાં ઓરડા બાંડે રાખેલા તે ઘેતે જાણ્યો હતો. “ઝીણી ને મારી અસલી ઓળખાણ છે. તેના રસ્તા ઉપરથી હું ઘણીવાર પસાર થાવું છું અને કોઈ વખત ફરસદ હોયછે ત્યારે અંદર જઈને ઝીણીને મળું છું. તમે ત્યાં છો ત્યારે તો હું એક સાંજે ત્યાં નરૂર આવીશ, સાહેબજી.”

રાધુ રામેસી હવે જતો હતો, પણ લીખા ભરભરિયા એ તેને મેકકાચો.

“કેમ રાધોમા ! ઉતાવળ પડીને ક્યાં આધ્યા ? તમે હેરાશર છો તો અટકલ કરોની મારી ખુશ ખબરની ! મુંબઈ માં પેસો આવવાનર છે તે કોણ છે ?”

“રાણીના દીકરો આવવો હશે.” રાધુએ ટેકોર કીધી.

“અરે તે કરતાં બી વધારે.” લીખો હર્ષિત માન સાથે બોલ્યો. “એ તો સૌલી દારાશાનાંનો આવશે.”

“સૌલીના આવવામાં મું એટલુંખું નવાઈ જવું છે ?” રાધુએ મજાખરી કીધી.

“મારે મનથી તો એ મોટી ઉકામણ, મોટી ખુશાલી છે.” લીખો મજાકરીથી બોલ્યો. “હું કહું છું કે મારો રોસત મુંબઈ આવશે તે મારે મનથી મોટી ખુશખબરી છે. હું મરકતથી આજોજ ત્યારથી આનાનો જોશો ખુશી કરી ચેકો નથી. મેં આ આઘીસમાં મું ગંધારી રહ્યો નહીં હતો, અને પાસેના ઓરડામાં ફલી શેડ ને આ ઓરડામાં આ મનવેરેજી ચેકની અને થાક નહીં હતો તો આમની મારી ખુશાલી અંહી મારી, લગાડી, નાચીને ખાલી કરતો. આજે મારીથી કામન થયું નથી. મીઠો મીઠુવાળા તો કેહ ને મારું ભેજું કેકાણે નથી. પુછો એવણને. મેં તણ કાપી કીધી, પણ મીઠો મીઠુવાળા કેહુ છે કે મેં તણડે બિગાડી નાખી. કેમ મીઠો મીઠુવાળા ?”

“તું કયે દાહડે લખેલું બિગાડતો નથી, લીખાજી ?” હવે રાધુ હસ્યો. “તું કોઈ પણ કામને લાપકને નથી. તારેથી એકમી કામ પાપરું થયું નથી.”

લીખો આ દિશાથી છેડાઈ પડ્યો. એકવાર પાછો તેનો રાધુ રામેસી ઉપર મિત્રન જતો રહ્યો.

“તું પોલીસમાં મું ધોરે ?” તું ખોટા માણસો ઉપર શક લઈ જાય અને ખોટા માણસોને પકડે તેમ તો હું નથી કરતો ? એવાં તારાં કામ કરતાં તો નહીં કામ હોય તે જાણું.”

રાધુએ લીખાને ખામખા છેડાવો હતો અને હવે તે છેડાવો ત્યારે મેને ખુશ થવા લાગ્યો.

“તારે લીધે બિચારો સોલી દારાશાનાં દેશનિકાળ થયો હતો.” ભીષા બખાલ્યો.

“અને તારે લીધે નહીં, દોસ્ત ?” રાધુએ તેને ચક્ષુવાનો તીખો ટાકુકો પુચ્છ્યો. ચોરી કરનાર ભીષા હતો એમ રાધુ ખુલ્લું બોલ્યો હોત તો ભીષા નહીં ખીનવાટ તેટલો તે આ મોઢમ એસારાથી ખીનવાશે.

“હું ! જાતપર ગયો કે, રાધુ ! પાછો તું આગળી યાદ દેવાડે, ની ? કેહ, કેહ, આખાં આખને જાહેર કર. પણ જ્યારે સોલી દારાશાનાં આંખે કેની, ત્યારે—”

“જાહગીરશાહ કુવા છે કે ?” એન ધડીએ એક નજી આરડાનું બારણું ઉઘાડી અંદર પુછતો દાખલ થયો અને તેથી ભીષા ભરભર્યાનું ઉપહું ફરમાયું ભાષણ અંધ પડ્યું.

એ તબો આવનાર ડાકટર બરજેર હતો.

પ્રકરણ પદ મું.

“પોલીસ થું કામની ?”

રાધુ રામોસી નવાની તૈયારીમાં હતો—તેના તો “વખતન ધઈ ગયેલો હતોની ?”—પણ ડાકટર બરજેર ઘણે દિવસે આવી લાગ્યાથી અને અમયમ મળ્યાથી તે હજી વધુ વાર ઉભો રહ્યો.

ડાકટર બરજેર તો વસાઈ પોતાની નોકરી ઉપર પાછો ગયેલો હતો—તે ગયો તેથી તો જમાદારની ઝીણીએ પોતાના પેહલા માગનાં આગળી આરડો નીંઠ મનચેરણ મીણ વાળાને ભાડે આપ્યો હતો—ત્યારે હવે તે અમયમ અને નહીં ધારેલો કપાંથી નિકલી આંચો ?

દાખલ થતાં બરજેરની પેહલી નજર રાધુ રામોસી ઉપર પડી. તે રાધુને આંખ ઘણે વર્ષે મળ્યો—બલકે બરજેરના બેહસ્તી ભાઈ બેનનનાં બેદ ભરેલાં મરણ ઉપર તેમ્નો મળ્યા હતા ત્યાર પછી આંખસુધી તેને રાધુની સુલા કાત ધઈ નથી.

બેહુએ એકેકને આગળપા, બેહુને આગળી વાત માદ આવી. તે કુખ ભરેલી માદ હતી. બરજેર કેહતો કે બેનનનું ખૂન થયું છે, પોલીસ કેહતી હતી કે બેનને આપઘાત કીધો હતો—અને જુરીએ તે પ્રમાણે અબીયાપ પણ આપ્યો હતો. પણ હજી તે બેદ ખુલ્લો થયો નહીં હોતો એ પોલીસ તે બેદ પકડવાને હજી નિષ્ફળ ધઈ હતી તેથી બરજેર અને રાધુ બેહુને દિવાળીનું કારણ હવું.

માટે બેહુ ઘણે વર્ષે એકવાર ફરી તે વાત કાઢી ઉભા તેમાં નવાઈ નથી. અલબત્ત ભીષા ભરભરિયાને તે વાત સાથ કાંઈ લાગવું વલગવું નહીં હતું. ભીષાનું મગન તો તેને વધારે ભાવતી વાત તેના દોસ્ત “શાહનજા સોલી” ને આવાકાર દેવાની વાતમાં રોકાઈ ગયું હતું. મીંઠ મનચેરણ મીણવાળાને પણ રાધુ તથા બરજેર વચેની આ મસલત સાથ કાંઈ લાગવું વલગવું નથી એવું તેવણે પણ પોતાની રેખલામાં સુકું ખોરીને લખ્યા કીધાથી દેખાડ્યું.

એન વખતે ફરામરોન આરડામાં દાખલ થયો, પણ તેના તરફ નજર કીધા વગર—તેને સલામતી કીધા વગર બરજેર પોતાના આગળાં જોસમાં બોલતો રહ્યો.

“હું કહું છું, મીંઠ રાવબાહુર, કે મારા બેહસ્ત ભાઈનું ખૂન થવા ઉપરથી મારું મગન જરા ખીસ્તું નથી કે મારો વિચાર જરા ક્ષયો નથી. મારા ભાઈએ આપ ઘાત કીધો નથી—તેનું કોઈએ ઘાતકી ખૂન કીધું છે. મારું દરમ્યેક પ્રેરનાએ મને તેમ વખત ખસારત કીધી હતી અને હજી પણ એન ખસારત કરેલું. અલબત્ત આપણને વાટ ઘણી જોવી પડી છે—વખત ઘણો મગો છે, કંટાળે ઘણો ઉપજે છે—તોપણ ધીરજ ધરવી ઘટે છે અને ધીરજ ધર્યાથી મારી તો ખાતરી છે, રાવબાહુર, કે સમાઈ સેવર બાહાર નિકલશે ને તે હું અને તમેજ જીવશું તો બેહશું.”

“મને જાહગીરશાહ શેઠે કહ્યું હતું કે બેહસ્તી બેન નનાં મરણ વિષે તમે તમારાં મનને આગળના જવાબ વલગી રહેલાછો.” રાધુએ એટલેજ નવાબ આપ્યો—તો જો કે બરજેરનું એ મત હજીખી ખરું છે કે આગળ કરતાં વધારે ખેટું છે તે કેહવાના રાધુએ આપાડ કીધી, તે બરજેરનાં અનુની બેહુમને મારે દયાથી કીધો હશે.

પણ બરજેર કાંઈ એટલા નવાબથી સુગો બેઠો નહીં. તેણે તો આ ખૂન હજી પકડી નહીં આપવા માટે પોલીસ નો વાંક કાઢાડ્યો.

“પોલીસ થું કામની ? પોલીસને શરમ છે કે આવાં એક ભપંકાર ખૂનનો બેદ હજી પકડી શકી નથી. મને ઘણીવાર લાગ્યું છે કે હું જો પોલીસનો ડિરેક્ટિવ હોત તો એક ડિરેક્ટિવની આલાકી ને પ્રેરણા ખુલ્લિધી આ બેદ ઉપર હું અનવાણું પાડી ચુક્યો હોત.” તેણે ઉમેર્યું “હું આમ પોલીસને કાંઈ તમને કંઈક નથી આપતો, રાધોળા, પણ હું તો આખી પોલીસ વિષે બોલું છું.”

“હા ! આપણે બધા પોતાને ભૂલી નધે છીએ અને ખીનનું કામ વધારે સમજવાનું હોજ ધાલીયે છે.” એ રાધુને નવાબ ભાષામાં થંડો પણ અર્થમાં ગરમ હતો.

“અનબ જરુ” છે કે પેલા કાળી કાટપીટિયાને તમોને હજીસુધી કાંઈ પતો મળ્યો નથી ?” બરજેરે પુછ્યું “તમે ને હું” ચાલે હતા તેટલામાં તેનું નામ એ ખૂનમાં સંડો વાણું હતું.”

“એ વાત ખરી છે. મારી પણ ખુશી છે કે તે કાળી કાટપીટિયાને એકવાર શોધી કાઢાડ્યો” રાધુએ ટેકો આપ્યો “અને તેખી આખખા તમારે વાસ્તે નહીં તો મારે વાસ્તે ખી તેને જોવો—પછી બેનનજી પારિસ્ટર સાથ તેને સંબંધ હોય કે નહીંબી હોય.”

“પણ એને મરનાનાં મોત સાથ સંબંધ હતો એમ તમે ધારો છો કે નહીં ?”

“એટલું બધું હું હજી કહી શકતો નથી.” રાધુ પોતાની હેમચની એકસાથથી મારી રાખીને બોલ્યો. “બેહસ્તી બેનનનાં મરણ સાથ કદાચ તેના હાથ નહીંબી હોય, પણ તે બેદ ભરેલા બનાવની સાંજે ઝીણીના ઘરમાં છેલો એન કાળી કાટપીટિયોન હતો એમ માનવાને સંભવ ઘણો છે.”

એન વખતે મીંઠ મનચેરણ મીણવાળાએ લખતાં લખતાં જરા ઉંચે જોયું અને તેવણની નજર ફરામરોન શેઠની નજર સાથ મળી. ફરામરોન રાધુ રામોસીનું આ બોલવું અતિથિત ધતેમજરી ભરેલી આગુરતાથી સાંભળતો હતો.

નહાતરવા ના પાડે તા શુ વધુ પડુ અરજનામના તમા
અનમાં પણ કાળી કાટપીટિયા ઉપર શક છે. પણ ફરામ
રોજે તો બેનનના આપધાતની અટકલ ખરી દોષી બેસારી
હતી અને હજીથી તે આપધાતન કહે છે. આશુ
તો ખરું હતું કે ફરામરોજનાં અનમાં કાળી કાટપીટિયાનું
નામ વારંવાર આવતું હતું, તો જ કે તે બાહારથી તેમ
બતાવતો નહીં હતો.

“પણ એ કાળી કાટપીટિયા હજી તમોને ખબો કેમ
નહી, રાધુ ?” બરજેરે હુનતથી પુછ્યું.

“હું કહી શકતો નથી. પણ તમે જાણી છો કે
તે ઘણી છુપા લેખાશમાં હતો ! તેણે તે વખતે મેહરો
અને નામ બેહુ બદલ્યાં હતાં.”

“મેહરો કેમ બદલાય ?”

“પાકા કંગ તેમ કસી શકે છે.” રાધુ હજી પણ
બોલાયે કરતો રહ્યો. “કેહુ છે કે બેનન જુનયા તે અડ
વાડિયામાં ગ્રીષ્મીનાં પોંદ્યખાતામાં તે છુપ્યા આયો હતો.
તેના મેહરા ઉપર લાંબા ચેલિયા તે શરણ કેહવાપછે તે
હું ધારું છું કે મોટા હતા. કાટપીટિયા નામ પણ નેરુ
તમારું ને મારું નથી તેટલું તેનું પણ નહીં હતું. તોપણ
અમે તેને શોધી શક્યા નથી એટલે વધારે વાત થઈ
શકતી નથી.”

“ફરામરોજ શે તે દાહડેન અને પુછ્યું” બરજેરે
અરજો કરતા મૂપ ઉભેલો જઈ રાધુ રાખોડીએ દાખલો
આપ્યો. “કે એ કાળી કાટપીટિયા તદન નાહસી તો ગયો
નહી હોય ! હું ધારું છું કે તેમજ છે. તે આ દેશ તજ
ગયો છે.”

ત્યારે ફરામરોજ પણ કાળી કાટપીટિયા વિષે કુપી
વાતો કરતો હતો ખરી.

“પણ કાળી કાટપીટિયાને મારા ભાઈ સાથે શું લાગે
વલગે કે તે તેનું ખૂન કરે ?” બરજેરે વેહન બતાવ્યો.

“કાળી કાટપીટિયાએ બેનનનું ખૂન કીધું એમ હું
કેહતો નથી.” વળી રાધુ વધારે મોકલે બારી રાખી
મેલ્યો. “હું એટલું જ કહું કે કદાચ તેણે ખૂન કીધું
હોય એ બનવા ભેગ છે.”

“આપણે જાણીએ ત્યાંસુધી તો બેહસ્તી બેનન
અને કાળી કાટપીટિયા બેહુ એકેઠી અનજા હતા.”
બરજેરે મેલ્યો.

“તે તો મારું કરજે. તમે કેમ બાધુ કે બેનન
ને કાળી બેહુ અનજા હતા ? તે છુપ્યા લેખાશમાં હતો.
કોણ જાણે છે—તેના છુપ્યા લેખાશ કાહડી લીધો હોત તો
કદાચ તે બેનનના કોઈ જાણી દોસ્તન હોત ?”

બરજેરે તો બેનનનું ખૂન જાનતો હતો, એટલે
રાધુને પણ હવે અતે તે જ વિચાર ઉપર ટળતો જઈ બર
જેરે વધારે હુનત કીધી નહી. તેણે માત્ર મરનારના મરતી
વખત લખેલાં પેલાં કાગળ વિષે જ રાધુને પુછ્યું.

“તે કાગલિયું તો તમે સલામત રાખેલું કે,
રાવવાહુર ?”

જવાબ હજી ત હું મારા પાસ રાખવા માગુ છું.” રાધુએ
માગી લીધું.

એટલું જ નહી પણ રાધુએ વળી ફરામરોજ શેડના
વધુ ભાગની ખબર આપી “જાહોરશાહ શેડ કાગળ
આયો હતો, પણ મારી કને તે રેહવા દેવાનાં કારણો મેં
તેવણે સમજ્યાં ત્યારે મોટા શેડે તે કાગળ મારી પાસ
રેહવા દીધો. ફરામરોજ શેડે તે જ વખતે મને અમરન કીધી
કે એ કાગળ મારા હાથમાંથી નવા દેલો નહી, પણ બપોરે
કામ પડ્યો કની, ડાકટર સાહેબ, ત્યારે હું તે કાગળ
રજી કરીય.”

રાધુ હવે ગયો અને બરજેરે ફરામરોજ સાથે હલસે
કેટલીક વાતો રોકાયો. મેં પણ મિનિટમાં તેમણે છુટા પડ્યા.
ફરામરોજ પોતાના ખાનગી ઓરડામાં ગયો.

“ડાકટર તમોને કાંઈ ખબર છે કે ?” બરજેરે
લીખા ભરભરિયાએ નવાં ચેલાવીને પુછ્યું.

“શું છે બીખા ?”

“મારો શાહજહોર મુંબઈ આવેલ—પેટ્રા સોલી
દરાશાનાં !”

બરજેરે કાંઈ મહાભારત અગત્યની ખબરની વડી
રાખી તેમાંથી નિકલ્યું તો આ ! બરજેરે અને બીખા
ગ્રીષ્મીનાં ઘરમાં પેંઠા—ભાડુત હતા ત્યારે બીખાએ બરજેરે
આમળ પોતાના દોસ્ત સોલીની ઘણી તારીફ કીધી હતી
મારે આજેની બીખાએ કાશું કે સોલીની મુરા ખબર
એ ડાકટરને કેહવા ભેગ હતી.

“હવે સોલીની આવવાપણ કરવાની તમોને તક
મળશે.” બીખાની જીભ એકવાર પાછી મેલવાપર આવી.
“અને એની મેં કીધેલી તારીફ કેટલી ખરી છે તે હવે તમે
પોતાની મેં જોશો. ખરું કહું છું, ડાકટર, કે આખી
દુનિયામાં એના કરતાં નામીયા તર મળવાનો નથી સોલી
તો એક શાહજહોર છે. હું કાંઈ તેના મેહરાની મુજસુરતી
વિષે નથી મેલતો—તો જ કે મુજસુરતીનું એક સંગ્રહ
સ્થાન કીધું હોય તો તેમાંની એ તમારી સરસ પરીએને
હરામીને ઈનામ લઈ આવે એવો મુજસુરત છે—પણ હું
તો એની બધી લલાઈએ વિષે મોહું છું. સોલી જુવાનો
છોકરો છે પણ અકલે છોકરો છે. હોમી તેનો વડો ભાઈ છે
તે સહુથી ડાકો છે, પણ સોલી નાની ઉંમર છતાં લગભગ
હોમીને પુગી વળે છે.”

પણ આ સંઘર્ષી બરાઈ ડાકટર બરજેરેને ભાવતી
નહી હતી. તેને અને સોલીને શું સ્નાત સુતક ? બરજેરે
આજે એમ પરવારતી વાતો કરવાનાં મિત્રજનમાં નહીં હતો.
બીખા ભરભરિયા એમ સમજે છે કે મારો દોસ્ત છે
તેની સાથે આખી દુનિયાએ દોસ્તી બાંધવી જોઈએ. ડાકટર
એ મતને ગમતો નહીં હતો. પણ તેમ વળી તેણે વિચારા
જોયા બીખાએ નાપચુક કરવા પણ માહું નહી. તે તેને
એક મેં મુશાલીના શરો કહીને વિદાય થયો.

૫ કદ ૬ ૬૦ મું.

ભીષા ભરભરિયાને પ્રકાવનારાંઓ.

ભીષા ભરભરિયાના અમંગલોના આજે છેડો નહીં હતો. આફ્રીસમાં રાધુ રામેસીતું આવડું અગર એક અમંગલો હોય તો ડાકટર ભરભરિયું અમંગલ આવડું તે કરતાં વધારે અમંગલો હતો. પણ વળી ભરભરિયને રાધુ બેહુના જવા પછી એક ત્રીજા માણસનું આવડું સર્વથી અમંગલ થઈ પડ્યું.

તે ભીષાનો કાકો ખાનબાહુર માણસશાહ નેહર અસાનાં હતો—જેને ભીષા માકો મુસિયો કહેતાં હતાં અને જેનો એક આફ્રીસમાંથી ચોરાયલો હતો.

ખાનબાહુર માણસશાહ કલાકોનાં ચોરાડામાં આપ્યા તેવા પાપરાજ કરામશેજના ખાનગી ચોરાડામાં ગયા. તેવણે કલાકો તરફ નજરથી કીધી નહીં અને તેથી ભીષાને ભરભરિયાનું કારણ મળ્યું કે “છાલો ચરર મરર ચાનજ ને ગજવામાં તો રાનજ છે. પાસે દોહડિયાં મળે નહીં ને અમરશેજ રોજ મારેજ.” ઇત્યાદી, ઇત્યાદી.

એવો ભીષાનાં ખનને બડબડાટ થયો, પણ આ ફીસમાં કોઈથી આવે જ્ય તનાં કારણની અટકલ કરવાને તો ગયા તેને જાહેર હક હતો અને તેમજ “માકો કાકો” થું કામ આપ્યો હશે તે વિષે તે ત્રીજા મનચેરજ માણસા સાથે કાંઈથી અટકલ બાંધ્યા વિના રહ્યો નહીં.

“પેલા ચેકની ચોરીનો કાંઈ પત્તો લાગ્યો હશે તેથી માકો કાકો આપ્યો હશે, કેમ ત્રીજા મનચેરજ ?” “કોણ જાણે ? કદાચ હોયથી.” ત્રીજા મનચેરજએ કામમાંથી ડોકું ઉઠ્યું કીધા વગર, ભીષા તરફ જરાથી જોયા વગર ત્રીજી મુડીએ જવાળ દીધો.

પણ ત્રીજા મનચેરજએ એટલું જ કહ્યું, “આપ્યાથી ભીષાને વધારે વાત ચલાવવાનું ઉત્તેજન થયું.”

“પણ, ત્રીજા મનચેરજ, એ બધા જણએ પેલા કોઈ કાળી કાટપીટિયાને તારે શાનું રડયા કરેજ ? બધાં જણ તેને યાદ કરેજ ત્યારે તે કોઈ મોટો માણસ થઈ ગયોજ કે શું ? કદાચલીવાળાની—અરે ! જમાદારની ઝીણી નયારે ને ત્યારે કાળી કાટપીટિયાની વાત કરેજ. ઝીણી ને તેની બેહુન કાળી કાટપીટિયા વિષે કોઈ વખત તો અકડી પડેજ. તે દાહડે ઝીણી બોલી કે કાળીની આંખ આજરી હતી અને હીલુ કહેજ ને કાળી હતી. હવે આંખના રંગપર તે બેહુન બેહુનમાં મારામારી કેવી ? મેં અકટતમાં આજરી બિલાડીઓ ઘણી પાળેલી તે ઉપરથી મેં સુકાદા આપ્યો કે બિલાડીની પેડે કાળી કાટપીટિયાની આંખ દિવસમાં કાળી અને રાત્રે માનરી થતી હશે.”

ત્રીજા મનચેરજ તો આ વાત ઉપર મુગા બેસી રહ્યા, પણ ભીષા ભરભરિયાને હજી જરા ટાંકેલું ચલાવવાનું મન થયું.

“હવે એ તો હસવાની વાત થઈ, ત્રીજા મનચેરજ” ભીષા હવે અમંગલ અંગીર થઈને બોલ્યો “પણ એ બધાં જણ કાળી કાટપીટિયાનું ને કરપીણ કર્મ કેહજ તે ને ખરું હોય તો તે કાંઈ હસવાની વાત નથી. ને કાળી

કાટપીટિયાએ બિચારા બેહુરતી બેજન બારિચરનું ખરેખર ખૂન કીધું હોય તો તે ઘણો ચંડાલ હોવો જોઈએ. તમે શું ધારોજ, ત્રીજા મનચેરજ ?”

“હું એજ ધારેજ, ભીષાજ” હવે ત્રીજા મનચેરજએ અંતે કંટાલીને ડોળા કદડાયા “કે એ બધાં ટાંકે લાં સાથ નથી મને લાગતું વલગતું કે નથી તમેને. વાસ્તે હવે તમે મુગા મુગા તમારું કામ કરો. નેહરયાની કરીને અને પેલું કાગળ કાપી કરી આપો. મેં તમેને કાપી કરવા આપ્યાનેથી એક કલાક થયોજ.”

“હું હમણા કાપી કરી આપુંજ” ભીષાજ હવે ખરેખર કામે મંડતાં બોલ્યો. “હું શું કરું ?” આફ્રીસમાં આવે લોકોની આવજવ અટલીબધી છે કે કામપર ધ્યાન લાગતું નથી.”

વાંચનારી બાતુઓ ભૂલી નહીં ગયાં હશે કે આ ત્રીજા મનચેરજ માણસા તોજ આગળનો કાળી કાટપીટિયો હતો—કાંઈ નહીં તો ત્રીજાની બેહુન હીલુએ તેને આજ આફ્રીસમાં એક સાંજે મોળખ્યો હતો અને તેમને વચે તેજ વખતે જ મલરાટ ઉખર્યો હતો તે તો વાંચનારને યાદ હશે.

હવે ત્યારે કાળી કાટપીટિયાનાં દેખતાંજ કાળી કાટ પીટિયાની પરજી ચાલી રહી છે તે તેને કેવી લાગી હશે ? પણ તેણે ઘણીજ ધીરજથી, ઘણાંજ થડે કહેજ એ સમજું સાંભળુંજે એમાં તો શક નથી.

ભીષા ભરભરિયા અંતે કામપર બેઠો ખરો, પણ આજ બે ચાર મિનિટ્વર થોડીક લીટીએ લખી નહીં એટલામાં તો તેનો માકો કાકો કરામશેજના ચોરાડામાંથી બાહર આવ્યો, અને હવે તો તેને રોખમાં ચાલી જતો અટકાવીને ભીષાએ વાત કરાવી.

“સાહેબજ, કાકા ! કેમ છે ?”

ખાનબાહુર માણસશાહે પોતાના ભગિજ તરફ નજર કીધી અને જાણે કે તેને હમણાંજ મોળખ્યો.

“એહો, ભીષાજ ! તું છે કે ? અંહી માકરીએ છે કે ? વળી કાંઈ કરજ બરજ કરેજ કે, છોકરા ! ફરીથી કાંઈ તેવું મોડળ કરતો ના, હું ! ઇમાનદારીથી રહેજ.”

આ મુકતની શિખામણ ભીષાએ ક્યાં માગી હતી ? કાકાનું આ કાણજ ભગિજને બાંધ્યું નહીં. તેણે એટલોજ નવાજ દીધો કે “મને અંહી શેઠ પચાસ રૂપિયાનો પગાર આપેજ તે મારા જીવનને વાસ્તે બસ છે. અલગતાં એટલો પગાર મેજન કરવા બસ નથી. પચાસ રૂપરૂપી રોજ આઈસપુડિંગ મળતું નથી પણ ટુબલપર મરધી સોહરાતી નથી. તોપણ ને છે તે ગણીમત છે.”

“જેવું કેની ?” ખાનબાહુર હાથ ચોળતા બોલ્યા, જાણે કે પોતાના આ મરજી સગાથી પોતાના હાથ થોઈ નાખતા હોય તેમ “ભીષાજ, તું દુનિયામાં ભરકી ભરકીને એવો થઈ ગયોજ.”

“કેવો કાકા ?”

“પુડિંગ ને મરધીની વાતો કરનારો. તારે તો, ભીષાજ, તારા ભાઈ પેસીની તકલ કરવી જોઈએ. એ, તે કહે

સારો છોકરો છે. પોતાની પદવી જાલવી રાખેછે અને તેને માટે કેવી મેહનત કરેછે. પેસી કેવું મજનું લખેછે.”

કેવા શોભતા ભાઈની યાદ આપી ? “પેસી કમાયછે તેમ ખરચેછે, કાકાજી” ભીખી સેન્ન પોલેયા પણ તે જવાબ ખાતબાહુડરને ગમેશે નહીં. તેવજી ભતાં ભતાં ભીખા ઉપર મનમાં બગડી ગયા કે એ છોકરો લુછો કે તેટલોજ બેચ્છમ તરકડો છે; અને એ કદી સુખવાનો નથી.

આટલાખપા જીદ જીદ ફડકડાટ વગે ભીખા ભર ભરિયાથી કામ તે કેમ થાય ? તેપણ તેજી ફડકડી ભડભડીને પોતાનું કામ પુરું કીધું, અને તેટલામાંતો બપોરની છુટી થવાથી તે આફીસની આહાર નિકલ્યો.

પણ હજી તેને એક મોટો બડબડાટ બાકી રહેલો હતો. કલાકોના ચોરડાની આહાર નિકલ્યો તેણે તે પોતાને ઘેર નહીં ગયો, પણ પાસેના ગાળામાંથી મોટો દાદર મહડીને ફરામરોજ શેડના માળા ઉપર ગયો. તે ઘરા શાનાંની પીરોજને શોધતો હતો. આજે પોતે “શાહજાદા સોદી” તરફથી જે ખુશખબર સાંભળી તે તેની મેહનતને કહ્યાં વગર ભીખાનો જીવ કેમ ઠરે ? તેની ખુબજ આવવાની ખારણા પીરોજને કેહવાને તે તબી રહ્યો હતો.

પણ પીરોજ માળા ઉપર નહીં શેડના દિવાનખાનામાં મળી, નહીં જમવાના દિવાનખાનામાં મળી કે નહીં નાની શીરીનના ચોરડામાં મળી. પીરોજ તેને મળી કેમ નહીં એટલુંજ ભીખાને ભડકાવવાને બસ હતું.

તે યુસામાં દાદરપરથી પાછો ઉતરવા જતો હતો. પણ તેજ ધડીએ બીજે માળેના દાદર ઉપર કાંઈ આવાજ સાંભળાયો. “શીરીન, શીરીન, ટું હેઠે ના જ” કરી એક ઘોષાર નિકલ્યો. તે પીરોજને તો ઢોલાર હતો, પણ તે શુંગળાઈ જતો હોય તેમ જણાયો. તે રડતો આવાજ હતો. ભીખાએ આવાજ સાંભળતાંજ ઉપર નિયું, પીરોજ શીરીનને ધમકાવી નિરાશી ભર્યા આવાજથી પાછી અંદર ભરાઈ ગઈ અને પીરોજ રોડતી રોડતી હેડલ ભીખા પાસે આવી.

“શું છે શીડનાં ? ઉપર ગડબડ શી છે ?” ભીખાએ તેને દાદર ઉપરજ ઉભી રાખી પુછ્યું.

“વળી રોજની ગડબડજતો.” શીરીન ઉઠાણવી અને મસ્તીખોર ટબમાં પોતાના ફરામરોજ કાકાની બાપડીની ફરિયાદ કરવા લાગી. “બધી નાજ” કાકીની મોહકાણુ ! બિચારી પીરોજ આજે રહેછે.”

“પણ કાં ? શું કામ રહેછે ?”

“નાજંત્રાય તેને રોજ ગાળો દેયજ, પણ આજે તો તેના ભાઈએ મરે એમ ગાળો દીધીજ તે યુવાં જીવતાં ધોખાંજ. પીરોજને તો વાંકે જોશો તો કાંઈ નહીંજ ! બસ એટલુંજ કે મને કાકીના ચોરડામાં જવા દીધી. પણ પીરોજ શું કરે ? હું મોહસ કરીને કાકી પાસે ગઈ, તેમાં વાંકે મારો હતો અને ગાળો પડી બિચારી પીરોજને.”

ભીખા ભરભરિયાને આજે ઘણો ફડકડાટ થયો હતો પણ આ તેને ભડભડવાનું સર્વથી મોટું કારણ જાણ્યું. તે નાજંત્રાય ઉપર પોતાનાં મનમાં ને મનમાં સનડ ઉખડ્યો—

“રાન જીહાકી જીલમગાર ! રાન નીચ, બે બદામની, બેચુનિયાદ ! રાન થાનામાં લુખે મરતીને ફરામરોજ શેડે લાવીને કેકાણે પાડી ? રાનના કોઈ ભાવ નહીં પુછતું” તે શેડાણી થઈ ગઈ ! રાન મકારે ચોરત ! પીરોજના પગની ધવનીથી મરામર નથી, તેવી વહડકણી વળી બિચારી પીરોજને આટલીબધી સત્તાવેછે !”

ગરમી પદાર્થોનાં રૂપ કેમ બદલે છે ?

આ ડુખામાં સઘળી મીઠે તણ હાલતમાં વહેવાઈને રહેલીજે, અને તે તણમાં ૧ નક્કર, ૨ પ્રવાહી અને ૩ હવાઈ છે. વળી આપણે સારીપેઠે જાણ્યે છીએ કે કેટલીક મીઠે ઉપલી તણે હાલતમાં બદલી શકાયછે. પેહેલાં પાણી નો દાખલો લઈયું તો પેહેલું બરફ એ નક્કર પાણી થયું; પછી તેને આપણે પાણીકહીએ છીએ તે પ્રવાહી રૂપ; અને ત્યાર પછી એ પાણીને ગરમી કર્યું ને અંદરથી બાફ નીકળ્યો તે હવાઈ પાણી થયું. એટલે કે જે આપણે નક્કર પાણી (બરફ) ને ગરમી લગાડયું તો તે પ્રવાહી પાણી થયે ને પછી તે પાણીને ગરમી લગાડયું તો તેનું હવાઈ પાણી એટલે કે બાફ થયે. એ પ્રમાણે આપણે એક મીઠેને ગરમી લગાડયાથી તેને એકમાંથી બીજી હાલતમાં લાયાં.

એજ પ્રમાણે જે આપણે એક મીઠેનિયતનાં કરડો લઈ તેને પણ કરીએ તો તે પણ નક્કર મીઠેનિયત પેહેલાં તવાઈ પ્રવાહી થયે અને પછી વધુ ગરમી લાગતાંજ હવાઈ રૂપમાં બદલાશે એટલે કે તેનો બાફ થશે. તે બાફ હવામાં મળી જાયછે તેથી આપણા જેવામાં આવતો નથી, પણ જે આપણે બળતી મીઠેનિયતને પવન નાખી જીવળીએ તો તરત તેમાંથી બાફ નીકળતો જણાયે અને એ વખતે બતી માંથી વાસ નીકળતો જણાયે.

એ સઘળું ગરમીથી થયું. હવે બપોરે આપણે મીઠે બતી જીવળી નાખી કે તેમાંથી નીકળતો બાફ બંધ પડયો અને ગરમીની અસર બંધ પડયાથી પેલું તવાએજ પ્રવાહી મીઠે પણ ધીમે ધીમે પાછું નક્કર હાલતમાં આવ્યું. હવે એજ પ્રમાણે માખણ, લાખ, કાચ, સીયું, લોટ અને બીજી ધાતુઓ ગરમી લગાડયાથી પેહેલાં નરમ થઈને પ્રવાહી અને પછી હવાઈ રૂપમાં આવેછે.

પણ જેમ તે સઘળાં પોતાની હાલત બદલેછે તેમ કાંઈ એકસરખી ગરમીથી તેમની હાલત બદલી શકાતી નથી. આઈસ જેટલી ગરમીથી પીગલેછે તે કરતાં માખણને પીગલાવવા વધુ ગરમી જોઈએ. લાખને માખણ કરતાં વધુ જોઈએ. તે વળી કાચને લાખ કરતાં વધુ ને સીસાને તો એ સઘળાંથી વધુ જોઈએ. વળી કેટલાંકોને બાફ નીકળે એવાં નરમ કરવા એટલે કે ઉકાળવાને બીજાઓ કરતાં ઘણીજ ગરમી જોઈએ. તેમ વળી કોઈ કોઈ તો ગરમી લાગતાંને વારજ પીગલવા માંડેછે અને બીજાઓ તો ધીમે ધીમે નરમ થઈ થઈને પીગલેછે.

નક્કર પદાર્થ નરમ થઈને નરમ બનેછે ત્યારે તે ઘણો ખરો પ્રવાહી જોયે દેખાયછે. અને તેજ પ્રમાણે પ્રવાહી

માંથી ગરમી કાઢી લઈ તેને નક્કર બનાવ્યે છીએ તો તે પણ નક્કર હાલતમાં આવવા અગાઉ નરમ થઈ રહે છે. આખલુ અંને લાખમાં એ ગુણ હોવાથી તે તવાઈ પતેલા થવા પેટેલાં નરમ બની તેને ખેંચીએ તો તાર બંધાય એવો ચીકણો થઈ જાય છે. તેને મીનબતી પણ રહેજ નરમીથી નરમ બને છે તેને આપણે જેવો આકાર આપવા ચાહીએ તેવો આપી શક્યે છીએ. ઘણીક વેળાએ મંડળીઆમાં લોકોનાં રોજાની ગરમીથી ન મીનબતીઓ નરમ બની નઈ તેની બેઠક ઉપરથી નમી પડે છે.

કાચ પણ એ રીતે દીવા ઉપર સેડેજ ગરમ કીધાથી નરમ બની વાળી શકાય છે. જે એક કાચની નળીને ધીમે થી ફેરવી ફેરવી ગરમ કીધી હોય તે પછી તેના બંને છેડા મળી યુત પકડી ધીમે ધીમે ખેંચી હોય તો જેટલી બેઠકે એટલી પટલી થઈ શકે છે. બરફ પણ પીગલી રહેવા આવે છે ત્યારે નરમ બને છે. જેમ આપણે બરફને ગરમ કરી તેની હાલતને બદલીએ છીએ તેમ પ્રવાહી બરફ એટલે પાણીને ઠંડું કરી નક્કર બરફ કરી શકાય છે. ઠંડાં મુલકોમાં ત્યાંની સ્મૃતીરૂપ ઠંડીને લીધે પારો પણ ઘણી વેળા બંધાય જાય છે અને જેમ પ્રજાણે એવા મુલકોમાં મધ ને ઘણીક જાતના તેલ પણ ઠંડીના દહાડામાં ઠરી જાય છે. કાકવી અને તારને નખારે આપણે તાવીએ છીએ ત્યારે તેનો ચીકાસ જતો રહી તે પતળું પાણી જેવું થઈ જાય છે.

બાર (ગ્લાસ) ને પણ ઠંડી કરવાથી અને બાળવાથી તે પ્રવાહી થઈ શકે છે. જેકે આ પ્રજાણે કરવું ઘણું અઘરું છે તોપણ તેમાં બાર મળ પડે છે. અને જેમ પ્રજાણે કાર બનાવી એસીડ આસ સ્થવા જે હવા આપણા દમમાંથી નીકળે છે તે પણ પ્રવાહી હાલતમાં લાવી શકાય છે. પાણી અને બીજા કેટલીક ધાતુ શીવાએ દરએક મીન નક્કરમાંથી પ્રવાહી રૂપ લેતાં પેટેલાંના કરતાં વધુ નમ્યા રોકે છે. ફક્ત પાણી અને બીજા થોડીક ધાતુમાં જ પ્રજાણે યતું નથી અને નખારે બીજા બધી ચીજે પ્રવાહી રૂપમાં આવતાં વધુ નમ્યા રોકે છે ત્યારે તેવી ઉલટી ન રીતે બરફ પીગલીને પાણી થતાં પેટેલાં કરતાં એછી નમ્યા રોકે છે.

જે એક બાટલીને પાણીથી ભરી ગુચ મારી આપસ માં મુકી હોય તો બાટલીમાંનું પાણી બંધાવા માંડતાં જ ગુચ નમજો હશે તો ઉડી જશે ને નહીં તો તે બાટલી ફુટી જશે. આ અપ્સરો કરવા માટે લોડાં જેવી સજ્જા ધાતુ ની સીસીઆ બનાવે છે પણ તેથી તેની આગળ ટકી શકતી નથી અને અંદરનું પાણી બંધાતાં ફાટે છે. જેમ કારણ ને લીધે ઠંડાં મુલકોમાં ઠંડીના દીવસોમાં નળ ફાટે છે તથા છાપરાં પરનાં નળીઆંની કાટમાં પણ પાણી ભરાઈ રહી તેનાખી એજ હાલ યાય છે.

પાણીની આવી અનન્ય જેવી ખાસત યેડુતોને બહુ લાભકારક છે કેમકે જમીનની ફાટોમાં પાણી બંધાય નઈ તે ફાટે છે અને તેથી એવી જમીન સારીપેઠે ખેડાઈ તેમાં પાક બહુ સારો યાય છે. પેટેલાં જમીનની ફાટો ખોલવી થઈ પછી ફાટે છે અને એ કારણને લીધે મોટા મોટા ખરડો પણ કેટલીક વેળા ભાગી ભુકો થઈ જાય છે. આ આપણુ ને બહુ અનન્ય જેવું લાગે છે અને સાધારણ રીતે માનવામાં

આવતું નથી તે માટે ચાલો આપણે એક અપત્તરો કરી ખાતરી કરી લઈએ.

ઉપર કહ્યું તેવી એક લોડાંની સીસી લેઓ ને તેને પાણીથી ભરી તેનો ઇસકોરનો ગુચ ઇસકોર ફેરવી તાઈ ન કરી લેઓ અને પછી એક વાસણમાં આપસ અને મીઠું નાખી તેમાં પેલી સીસીને એક કપડામાં ગરબર લીટી બીને મુકો અને હવે થું યાય છે તે જુઓ. - આપસે પાંચેક મીનટ ગયા પછી ફરર કરતો એક આવાજ સંભળાશે. હવે આ આવાજ આવતાં જ તમે તે સીસીને બાહર કાઢી તેની ઉપરથી કપડું કાઢી જોશો તો માલમ પડશે કે તે સીસી આગળના જેવી આખી નથી પણ તેના કડકા છુટા પડ્યા છે. નખારે આપણે આવી મળાણુ લોખંડીની સીસીને પાણી બંધાતા વાર કાઢી નતી જોઈયું ત્યારે આપણી ખાતરી થશે કે એજ પ્રજાણે જમીન પણ ફાટતી હશે.

ઉપલા અપત્તરો શીવાએ આપણે એક બીજાની રીતે પાણી બંધાવા પછી કદમાં વધે છે તે સામેત કરી શકી એ છીએ. આપણે જોઈએ છીએ કે બરફ હમેશા પાણીની સપાટી ઉપર તરતું રહે છે અને ત્યારે એ ઉપરથી આપણે કઈ શકીએ છીએ કે એકસરખાં વળનનું બરફ તેટલાં જ વળનમાં પાણી ફરતાં કદમાં વધારે યાય છે. એટલે કે બરફ પાણીથી હલકું છે અને હલકું છે તેથી જ પાણીની ઉપર તરે છે. એટલે કે એક રતલ બરફ એક રતલ પાણીનાં કરતાં કદમાં વધારે છે અને એક ક્યુબીક ઈંચ બરફનું વળન એક ક્યુબીક ઈંચ પાણી કરતાં એણું છે.

તમે જે એક મીન તાવેલાં વાસણમાં એક કડકો મીનનો નાખશો તો તે કઈ જેમ બરફ પાણીની ઉપર તરતું રહે છે તેમ તરશે નહીં પણ તરતન નીચે મુળી જશે. કેમકે મીનનો કડકો તવાપલાં મીન કરતાં હલકો નથી પણ ભારી છે અને જેમ પ્રજાણે પાણી સીવાએ દરએક મીન પ્રવાહી હાલતમાં હોય છે તેના કરતાં નક્કર હોય ત્યારે વધારે ભારી યાય છે.

હવે એક મીનના કડકાને તાવીને તૈયાર રાખો ને પછી એક અડધું પ્યાણું ખળખળતું પાણી લઈ તેમાં પેણું તાવેલું મીન નાખી દેઓ. તમે જોશો કે તે મીન પડે લાં પાણીપર તરીઆ કરશે પણ જેમ ઠંડું પડતું જશે તેમ તેમ પ્યાણાંની નીચે ઉતરતું જશે ને છેલ્લે સઘળું પ્યાણાંનાં તળીયાંમાં સઘળું એકતું થશે ને બધું બંધાઈ નક્કર થશે.

પાણી નક્કર હાલતમાં આવતાં કદમાં કેમ વધે છે તે જોઈએ. એક કુટ તાંબી ને પટલી ધાતુની નળી લઈ તેને ગુચકું કરી અંદરના છેડાને નરા ઉપર કાઢો, પછી તે છેડા માં એક કે ચોટકુટ જેટલી લાંબી ને પતલી નળી લઈ તે જોસો ને મીન લગાડી તેને રાઈટ કરી લેઓ. પછી કાચ ની નળી ઉપર ચોક્કસ આંતરે કાપા પેટેલી કાગળની પટી ચોંટારો અને એક મોટી રેબીમાં કાંઈ રંગવાણું પાણી નાખી તેમાં પેલી કાચની નળી ઉભી રહે તેમ રાખીને નીચલાં યાતુની નળીનાં ગુંચાં સાથે પેલાં પાણીવાળી રેકે બીમાં મુકો ને કાચની નળીના ઉંઘાડા છેડાપરથી થોડકું પાણી મુસી લેજો ને નળી ભરાવા આવે કે પેલી યાતુની નળી ના ઉંઘાડા છેડા આગળ આંગળું દાખી દઈ તે સઘળું

રહેખીમાંથી બહાર કાઢી પેઢો છેડો (જની ઉપર અંગણું ઘાપ્યું હતું) હુથોડી વડે લાંબી રેખો કે તેમાંથી પાણી નીકલતું આવકશે. પછી એક વાસણમાં આપણાં અને મીઠાંની મેળવણી કરી તેમાં પેલી નળી જેમ રહેખીમાં મુકી હતી તેમ મુકીને અંદર થું થાય છે તે જુઓ. પેઢેલાં કાંચની એધુરી નળીમાં પાણી ઉપર ચઢતું દેખાશે કેમકે ધાતુની નળી ઠંડીથી સંકોચાઈ ગશે તેથી પાણી વધુ નળા રોકવાથી નળીમાં ઉપર ચઢતું નજીક પહોંચી આવે અને આસ્તે આસ્તે જેમ પાણી અને કાચની નળીથી સંકોચાતી ગશે તેમ તેમ પાણું પાણી નીચે ઉતરી સ્પર્શ થશે. હવે પછી તે પાણી અને નળી ઠંડી થઈ કે તેમાંનું પાણી બંધાવા માડશે અને તેથી પાણું પાણી નળીમાં ઉપર ચઢી આવશે. હવે જો આપણે તે નળીને ઠંડાં પાણીમાં મુકી તેને બદલે ઉકળતાં પાણીમાં મુકી હોતે તો સમજી એવી ઉલટીન રીતે બનેતે.

આ સમજી થવાનું કારણ એકે જેમ બરફ પીગળી ને પાણી થયા પછી પેઢેલાંમાં કરતાં એછી નળા રોકે છે તેજેમ પાણી ગરમ થયા પછી પણ તે ઠંડું હતું તે વખત ને કરતાં એછી નળા રોકે છે. પાણીની આવી પાસ્થત ને લીધે જો આપણે બે વાસણમાં, ૪ ડીગરી જેટલી મરખીનાં પાણીને થોડું થોડું નામી પછી તેમાંના એકને વધુ ગરમ ને બીજાને વધુ ઠંડું કર્યું તો બંને વાસણમાંનું પાણી ૪ ડીગરીની ગરમીનું હતું ત્યારના કરતાં વધુ નળા રોકતું નજીક. એ પ્રમાણે યતો ફેરફાર બહુનું થોડો હોવાથી તે સાધારણ રીતે દેખાઈ આવતો નથી માટે એક અખતરો કરી તેનીથી ખાતરી કરીએ. એક વાસણમાં ગરમ પાણી રેડી તેને ઠંડું પડવા મુકીએ અને તેનાં જુદા જુદા ભાગ ઉપર ધરેમોટીર મુકીએ તો આપણને ખબર પડે છે કે પેઢેલાં સપાટી ઉપર ગરમ ને હલકું પાણી રહે છે પણ પાણી તે પાણી. ઠંડું પડતાં પડતાં ૪ ડીગરીનું થાય છે ત્યારપછી જો આપણે પાણીને વધુ ઠંડું પાડે તો તે વધુ થકું પાણી હલકું હોય છે ને તે વખતે તે વધુ ઠંડું સપાટી ઉપર અને તેથી ગરમ નીચે ખાલમ પડે છે.

હવે ઉપલી બાબતને અખતરો કરી ખાતરી કરીએ. એક મોટું કાચનું વાસણ લઈ તેમાં એક છેક ઉપર ને બીજી છેક નીચે કરીને બે ગરમી આપવાનાં યંત્રો ધાખલ કરો, ને પછી પેલાં પાણીનાં વાસણની અંદર બરોબર વચમાંના ભાગની આસપાસ એક બીજી વાસણ નડી લઈ પછી તેમાં બરફ ને મીઠાંની મેળવણી ભરી ને પેલાં કાચનાં મોઢાં વાસણમાં પાણી રેડીને થું થાય છે તે જુઓ. પેઢેલાં નીચલાં યંત્રમાં ઠંડીની અસર નજીક, પણ ઉપલાંમાં કાંઈ માલમ પડશે નહીં કેમકે જેમ પાણી ઠંડું પડતું બપોલે છે ડીગરી થઈ નીચે આવે છે. પણ નજીક આ નીચલું યંત્ર ૪ ડીગરી સેન્ટીગ્રેડ મુકી આવે છે ત્યારે વળી આ ફેરફાર જુદો જ થાય છે. નીચલાંમાં ૪ ડીગરી માલમ પડ્યા પછી ઉપલાં યંત્રમાં ફેર પડતો માલમ પડે છે અને નજીક નીચે તો ચાર ૪ ડીગરી રહે છે ત્યારે ઉપલાંમાં ૭ ડીગરી મુકી બપોલે. કેમકે ૪ ડીગરીથી વધુ ઠંડું કે વધુ ગરમ પાણી હલકું છે ને તેથી તે સપાટી ઉપર રહે છે. આ પ્રમાણે નજીક ૪ થી વધુ ઠંડું પાણી સપાટી

ઉપર હોય છે ત્યારે પાણીની સપાટીપર બરફની પોપરી બંધાય છે. ૪ ડીગરીની ગરમી કરતાં વધુ ને એછું ગરમ પાણી ૪ ડીગરીવાળાંમાં કરતાં હલકું છે ને તેથી તે સપાટી ઉપર તરતું રહે છે.

પાણીના જેવી અન્ય ખાસત બીજે કોઈમી પ્રવાહી ધરાવતો નથી ને તેથી પાણી શીવાએ બીજા પ્રવાહીમાં ગરમી આપવાનું યંત્ર બને છે કેમકે આવી વેળાએ પાણીનું ફરેમોટીર જો બનાવે તો ફાટી નવાની ધારની બહુ રહે છે.

રીશીનબાઈ દસતમજી.

ક્રમનસીબ રાણી મેરીની કાઠણી.

(સાપણ સર ૬૨ થી.)

ફેરવારીમાં ડાનવીનું ખુન થયું, અને બોધવેલ તપાસ માલ્યા પછી એપ્રિલમાં છુટી ગયો અને ત્યાર પછી તરતજ તેણે ખાનગી રીતે મોટા ઉમરાવોને જાહેર કીધું કે રાણી સાથે હું હવે પરણવાના છું. એપ્રિલની આખરે, મેરી થોડાંક માણસોના રસાવા સાથે એપ્રિલનજો આવવાની હતી, તે વખતે બોધવેલ પાંચસો માણસો લઈને મેરીના રસ્તામાંથી એકદમ ધસારો લઈ આવ્યો અને મેરીને પકડી ને પોતાના ડનખારના કીલ્લામાં લઈ ગયો.

ત્યાં દસ દીવસ મુખી મેરી કેટલી જીવી હાલતમાં બોધવેલના કબજામાં રહી, મેરીએ તેની આવી નાલાયક માલને માટે ઘણા દપડો દીધો, અને કાલાવાલાથી બોધવેલને કહ્યું કે તેણીને નવા દેવી. બોધવેલે નવાળ દીધો. “હું જાણું છું કે પોતાની રાણી સાથે આવી માલ મલાવવી તે ઘણું અણધરું છે. પણ તારે લીધેના મારો ખ્યાર નહીં દાખી રખાય એવો છે, અને મને આમ કરવું પડ્યું તે સમજી ખારને ખાતર” અને તેણે મેરીને બેરી યવાને ઘણા કાલાવાલા દીધા. મેરીએ બોધવેલના કબજામાંથી નાહસી નવાને ઘણી યુક્તિઓ રચી, પણ કંઈ કાળ્યું નહીં, અને તેણીની મદદથી કોઈ મળ્યું નહીં. આખરે તેણીએ બોધવેલની સમજીતીએ અને તેની સલા નીચે આવી પડી હતી તે સમજી ખાનમાં લઈને તેની સાથે પરણવાને કમ્પલ થઈ.

બોધવેલે પોતાની બેરીથી ખુટા છેડા દીધા અને ત્યાર પછી તે મેરીને લઈને એપ્રિલનજો આવ્યો અને મેરીએ જાહેરમાં દેખાવ દીધો, અને સૌને જાહેર કીધું કે જોકે બોધવેલે તેણીને નજીકથી રસ્તામાંથી લઈ નવામાં ખોટું કીધું હતું, પણ દશ દહાડા તેણી તેના કીલ્લામાં રહી, તે વખતમાં તે એવી તો સરસ રીતે તેણી સાથે વર્તી કે તેણીએ તેને તાક કીધું છે. આ પછી થોડો દીવસે મેરી બોધવેલ સાથે પરણી. મેરી બોધવેલ સાથે લગન કીધાથી પોતાની પ્રજાની નજરમાં ઘણી હલકી પડી. થોડો ધીમે ધીમે બોધવેલને ધીકારવા લાગ્યા, અને ઉમરાવો તેની સાથે લડવાને લશ્કરી તૈયારીએ કરવામાં રોકાયા. બોધવેલે પોતાનું લશ્કર વધાર્યું.

બોધવેલે એવી ધારણા રાખી હતી કે નાહનો શાહ જોકે સ્વદેશીય કેસલમાં રહેતો હોતો તેને પોતાના કબજામાં લેવો. બીજા ઉમરાવો તેની આ ધારણા જાણતા હતા, તેથી

તેઓ તેની એ ધારણા ઉઠી વાળવાની કોશિશ કરતા હતા. માટે હવે મેરીના શાહજાદાને અચાવવાનો નયનો ઉઠ્યો. મેરીનાં મોથવેલ સાથનાં લગન પછી પંદર દહાડા ગયા હશે કે એક બાળુનાં લશકરની તૈયારીઓ ચાલી. મોથવેલ નેમી તૈયારી કરતા તે રાણીનાં નામથી પણ રાણી કંઈ આજ્ઞાં બાણતી ન હતી. સામી રોળીવાળાઓ એવું કહેતા કે તેઓ રાણીના દોસ્ત હતા, અને રાણીને મોથવેલના કબ જામાંથી છુટી કરવાને તેઓ લશકરી તૈયારીઓ કરતા.

મોથવેલ સાથનાં લગન પછી થોડે દહાડે રાણીએ એક ઢંદરો કાહડ્યો, કે “અધા લશકરી સરદારોએ પોતાના તાબાનાં માણસો લઈને ‘મેલરોજ’ માં એકઠું થયું.” કેમકે દેશની હલ ઉપર કંઈ બમ્બેડો ઉઠ્યો હતો, તે દાબી દેવાને માટે રાણી પોતે પણ લશકર સાથે આવનાર હતી, પણ કોઈએની આ હેતુક્રમ માન્યો નહી, કેમકે તેઓ એતી ગયા કે આમ કરીને મોથવેલની ખરજ અધાં લશકરને સરલોગ કેસ્ટલથી દુર કરવાની હતી, કે પછી મોથવેલ નાહુના શાહજાદાને સેહેલાઈથી પોતાના કબજામાં લઈ શકે. મોથવેલની સામી બાળુવાળાઓએ એક બીજો ઢંદરો કાહડીને લોકોને બહેર કીધું કે તેઓએ પોતાના નાહુના શાહજાદાના અચાવ ને માટે તૈયાર રહેવું, અને સરહદપર નવું નહી.

સથળોએને સામી બાળુ તરફ થયલાં બેઠાને મોથવેલ પોતાની સલામતી વાસ્તે ગભરાયો માટે હવે તેણે શેહરમાં થી નાસી નવાની મોકલણ કીધી. મોથવેલનો એક “બોથ વીક કેસ્ટલ” નામનો કીલ્લો એડીનબરોથી થોડે દુર હતો, ત્યાં નવાને માટે તે રાણીને લઈને મોઝાં લશકર સાથે નીકળ્યો. બીજા ઉમરાવો મોથવેલની આ નખાણથી વધારે હીમતવાન થયા અને તેઓની તરતજ તેની પછ વાડે નીકળ્યા.

મોથવેલ અને મેરી બોથવીકના કીલ્લામાં પોતાને સલામત સમજવા લાગ્યાં, પણ તરત તેઓને માલમ પડ્યું કે તેઓને તો સામી બાળુનાં લશકરે ઘેરી લીધેલાં હતાં તેથી મોથવેલે પોતાના ડનખારના કીલ્લામાં રાણીને લઈને નાસી નવા ધાર્યું પણ દુશમેનોની વચમાંથી સલામત છટકી નવાય એવું નહોતું. અંતે રાણીનું લશકર અને ઉમરાવોનું લશકર એક સામસામાં લડવાને ઉભાં. રાણી પોતે “કારમેરી હીલ” નામની એક ટેકડી ઉપર બેવા ઉભી.

અંતે સુલેહના સંદેશ ચાલ્યા. ઉમરાવોનું કેલ્ચુ એવું હતું કે રાણીએ તેઓની ધાવણીમાં આવવું. મેરી બીયારી બધી તરફથી એવી યુગલેલીમાં આવી પડેલી હતી, અને ફીકર અને બીલીકથી એટલી ધાબરી યદ ગયલી હતી કે, તેણીએ ઉમરાવો સાથની સરા થણી મોકલસ કરવાને કંઈ કોશિશ કીધી નહી. મોથવેલને માટે તેઓએ એવું કેલ્ચુ હતું કે “ડાન”લીનાં યુનનો શક તેની ઉપર છે, માટે તેણે હવે રાણી સાથે રહેવું નહી, અને અમારી ધાવણીમાંથી આવવું નહી, બધું છોડીને ગમે ત્યાં ચાલી નવું. બીજા કંઈ અડચણ અને તેને કરીયું નહી.” રાણીએ હવે મોથવેલને છેલ્લી સલામ કીધી. મોથવેલ ઘણીજ દલગીરી અને ગુસ્સામાં થોડાંક માણસોની સાથે પોતાના ડનખાર કેસલ તરફ નવા નીકળ્યા.

મેરીએ ઉમરાવોની ધાવણીમાં આવીને કહ્યું કે તેણી લડાઈ નહી લડી તેનું કારણ એનું કે તેણીની રીયત તું લોહી નાહક રેડવાને તેણી યુશી નહોતી. બીજા કોઈ બીલીક અથવા ધાસ્તીથી તેણીએ સુલેહ કીધી હતી એનું નહી સમજવું અને તેણીને આશા હતી કે ઉમરાવો તેણીને રાણી તરીકેજ ગણશે અને માન આપશે. ઉમરાવોએ કંઈ સુલ્લી રીતે નવાય દીધો નહી, પણ ઉતાવળથી એડીનબરો નવાની તૈયારી કીધી. મેરી એન બાણતી કે ઉમરાવો તેણીને હોલીડેડના મેહુ લમાં લઈ નયો, પણ તેમ કરવાને બદલે તેઓ તે શેહરમાં લેઈ ચાલ્યા. મેરીએ આ સામે થણે વાંધો લીધો, અને લોકોને વચ્ચે પડીને તેણીના છુટકારા કરવા કહ્યું, પણ તેણે વચ્ચે પડ્યું નહી. ઉમરાવો તેણીને શેહરના હાકમને ત્યાં લઈ ગયા, અને કેદ કીધી. પણ એક મે દીવસ પછી, થોડાક લોકો મેરીને છોડવાને કંઈ કોશિશ કરેજ, એન માલમ પડ્યું, તેથી ઉમરાવો ત્યાંથી રાણીને હોલીડેડના મેહુલમાં લઈ ગયા, અને તરતજ તેણીને, બીજા કોઈ વધારે સલામત જગ્યામાં કેદ કરવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી.

મોથવેલ પોતાના ડનખારના કીલ્લામાં ગયો ખરો, પણ થોડા વખત પછી તેને માલમ પડ્યું કે ત્યાંથી તે સલામત હાલતમાં ન હોતો. તેને પકડવાને તેનાં દુશમેનો એ લશ્કરી માણસો તેની પુઠે મોકલેલાં હતાં. તેથી તે હવે પોતાના કીલ્લામાંથીથી નાહડો. મોથવેલ દેશનીકાલ થયેલો હતો, તેનાખર આટલું દુખ પડ્યું હતું, પણ હજ તેની યાદગી અને મારામારી ભરેલી ચાલ તેણે છોડી ન હતી. તે થોડા વખતમાં એક માંચીથી થયો. અને જર મન દરીયામાંનાં વેપારી વાહણો હુલવાનું શરૂ કીધું. ત્યાર પછી તેને માટે કંઈ ખાતરીભરેલી ખબર મળી નહી. પણ એવી અફવા છે કે ડેનમાર્કના રાજાએ માંચીયાઓને પકડવાને લશ્કર મોકલ્યું હતું, તેમાં તે પકડાયો, અને તેને એક અધારા કેદખાનામાં નાખ્યો. તેણે જ્યેનું કે હવે કંઈ છુટવાની આશા ન હતી, તેથી નીરાશી અને દુઃખને લીધે તે થેલો થયો, અને કેદખાનામાંજ મરી ગયો.

મેરીને શેહરના હાકમને ત્યાં કેદ કરેલી હતી, ત્યાંથી હોલીડેડના મેહુલમાં લાયા, અને તેન દીવસે રાતના તેઓ મેરીના ઓરડામાં આયા, અને તેણીને યુસાફરીનો એક પોશાક આપ્યો કે તે પહેરીને તેઓની સાથે તેણીએ આવવું, પણ ક્યાં આવવું તે કંઈ નાણુવું નહી. રીડીઓનાં યુનમાં જ્યેના સામેલ હતા, તેઓમાંનાં રૂથવન અને લીડસે નામના બે નણુ તેણીની સાથે ગયા, તેઓ એ આખી રાત યુસાફરી કીધી, અને સવારનાં લોકલેવન કેસ્ટલમાં આવી પોહ્યા. આ કીલ્લો લેડી ડુગલાસનાં તાબામાં હતો. તેણી મેરીની કઠી દુશમન હતી, અને વળી તે કીલ્લો સરોવરની વચમાં હતો, અને ત્યાં કેદ પડે લાંચોથી સેહેલાઈથી નાસી નવાય એવું નહોતું; તેથી ઉમરાવોએ આ જગા મેરીનાં કેદખાના વાસ્તે પસંદ કીધી.

મેરીની સામેવાળાઓએ સરલોગ કેસ્ટલમાં પોતાનું વડું મથક કીધું, કેમકે નાહુના શાહજાદા ત્યાં રહેતો હતો. તેઓએ મેરીનો સાવકો ભાઈ અર્લ આફ મરે કે

જે ધનસમાં રહેતા હતા, તેને સ્કાટલૅન્ડ જલદીથી આવવા લખ્યું, કેમકે તેઓ હવે મેરીને હમેશને વાસ્તે ગાંદીપરથી ઉઠાડી મુકવા માંગતા હતા, અને નાહના શાહજાદાને બેસાડવા માંગતા અને મેરીને રીન્ડ નેમવા માંગતા હતા. તેઓએ ત્રણ લખત તૈયાર કર્યાં. એક લખત સ્કાટલૅન્ડ ની ગાદી રાજચુકીથી છોડી દધને નાહના શાહજાદાને આપવી તેને લગતું; બીજું મેરીને રીન્ડ નેમવાનું, અને ત્રીજું મેરી આવી પોંદ્ધે તેટલાં બીજા કમીશનરો રાજ ચલાવાને નેમવાને લગતું હતું. તેઓ જાણતા કે મેરી પોતાની રાજચુકીથી કંઈ પોતાની ગાદી છોડી દેશે નહીં. માટે મેહલાં સમજીતીથી અને નહીં તે પછી જખરી થી આ લખતોપર સહી કરાવાની તેઓએ ગોઠવણ રાખી.

(સાધન છે.)

D. B. N.
(અમદાવાદ.)

પરોપકારી પીરોજ.

એક નવી સંસારો વાર્તા.

(સી બાંધને માટે ખાસ.)

લખનાર—“એક જસ્તોસ્તી બાનુ.”

(સાધન સર ૧૧ થી પુર.)

બિચારા યુવર્ગ ફરદુનજ એકાએક સાથી યુવરયા ? તેવજુ ફકત એક પુરશીની યોગડથી નિરખાં પડી ગયા, જેના નિસબરયા અવાળથી શીઆવક્ષ કાલ પાઈ ને હરથો, ને એકે યુગ પાડી બીઠાણાપરથી ગોપા હવામાં હડીને ગયો હોય તેમ એક અપાઠમાં પોતાના વહાલા નખાવાની નજીકે થોડી ગયો. તેણે તેવજુનું માથું માયા થી પોતાના બોલામાં ઢંઢકી લીધું, તેવજુને બોલાવવા ને ઉઠાડવા ઘણું બી ચાહ્યું, પણ નહીં બધું ફોકટ. ફકત એક બેન દમકલો તેણે સમજ્યાં ને તેજ થડીએ ફરદુનજ શેઠે પોતાના પાણુ તે પાક પરવરદેગરને હવાલે કીધો. શીઆવક્ષ પોતે કોઈબી વખત નહીં નિપલા તેવા આ મરતી વખતના દેખાવથી ગભરાપડે, ફગલાપડે મેહરે ને આંજીથી ભરાપડી આંખોએ પોતાના મેહરખાન નખાવાને છેલો પયાર કરતો. એ રીતે યુવર્ગ ફરદુનજ શેઠે શાંતી થી પોતાના વહાલા શીઆવક્ષના બોલામાં મરજ પામ્યા.

તેઓનાં અચ્છય મોતની ખબરે સાંભળનારાંએને તેટલીજ અચ્છપથીમાં નાખ્યાં. તેમાં જે કુટુંબીઓ ને રોસ્તો ગઈ કાલની છઆફતમાં આવી ગયલાં તેઓને તો એ ખબર ખરી માનવાનેબી આંચકો લાગે. તે ખરી નજાહ ત્યારે સરવે કેહતાં જે બચારા કેવા નેક ફરેશતાઈ ખશાલને તે મોતથી તેવુંજ પામ્યા.

હવે તેવજુની કુલ બીલકત ને રોલતને વારસ તેવજુની ખાસખુશીથી કીરેલાં વીલ મુજબ સ્થાવક્ષ થયો. પાહ લીને તેવજુ પોતાનું ફકાન તથા નડું બંધાવેલું મકાન જેમાં તેઓ વસતા હતાં તે તથા ત્રણ લાખની રોલત આપી, તથા પીરોજને પોતાનાં મરનાર ઘણીઆણીનું કીમતી એવરત આપ્યું. મેહશતીના ઉઠમણ આગમન

પીરોજએ, પાહલી તથા શીઆવક્ષને, તેવજુની યાદગારી ખરા ઉપયોગી પરમારથમાં જલવી રાખવાની ભલામણ કીધી. શીઆવક્ષ તેમ કરવા રાજ હતા પણ પાહલીને એવી વાત ગમી નહીં. તેણે ચીડાઈને ના પાડી પણ પીરોજની કીત બની કુસલવણીથી પાહલીનું દીલ પીગ લ્યું. તેણે પચીસ હજાર સ્થાવક્ષના અને પચીસ હજાર પીલાના મલી પમાશ હજાર મેહશતીને નામે ધરખખતે આપવા સુચવ્યું પીરોજએ તકરાર લીધી. આજકાલ આપણામાં ત્રણ ચીજની ઘણી મોટી અગતછે. એક તો સ્વચ્છ હવા અને પાણીનાં મુખ સગવડ ભરેલી સસતાં ભાડાંની મેહલી, બીજું સુવાવડખાતું, અને ત્રીજ સારા પાષાપર સ્થાપેલી પણ સસતી મોરડીગ કુલ કે જ્યો—

“એહો ! તારા આપ ! આવો !” હજીતો પીરોજ પોતાનું વાકપ પુરું કરે તે આગમન વચે પાહલી હસીને બોલ્યો. “અરે બધા હવામાંજ કીલા બાંધેય કે ? તારી પાસ ફાનલ હોય તો આપી દેની. હું કાંહ ના કેઉય ?”

“નહી, જો, પાહલનશાહ તમે મને એમ હસી ના નાખો.”

“અરે કંઈ અકલ છે ?” પાહલી મેટ્ટી તકાએક કરી બોલ્યો. “ભલા ભલા મોટા શેડખાએ છે, તેઓનું એ કામ, એ કંઈ આપણા જેવાઓનું કામ છે ?”

પીરોજ—તમે સમજો તો ખરા. હું કયાં કેઉંમ કે એ બધું આપણે કરીએ. હું તો જે આપણેથી બની શકે ને તેની સાથેજ મેહશતી કાકાહતું નામ અમર કરે, તેવું કરવા માણુંમ.

પાહલી—તે ઉપર કહ્યું એજાનું એકબી આપણેથી બને નહીં, લખો રૂપયા બેઠંએ એવાં ખાતાઓમાં તેબી ખબર છે ?

“ઓ પાહલનશાહ !” પીરોજ કાલાવાલા કરતી બોલી. “કેવાં આપણાં ગરીબ હુમજતીઓ ગંધ મારતી નજસ ગલીઓ ને તેની અંદરના અંધારંગાર ભલાં જીસ વગરના, ને સ્વચ્છ હવા પાણી લિનાના બલકે જેહરી હવાથી ભરેલાં ઘરો, કે જે દોળખ જેવાં દુખ દરદી ભરેલાં, તેમાં વસેજ ! બધાં માકરો મોટા કીડા માફક કમકચેજ ને મચ્છરો ગોપા જવતાં આણસની ખાલ ઉખાડેજ. શુકર કરો તે દાવરે દાદગરના કે તથુને તેવો કડવો અનુભવ નથી અબો. પણ મેં કેુંક વખતમાં એવાં ઘણાંક ગીચ, સંકડાસના, હવાના આવાગવના બંદોબસ્ત વીનાનાં, મરથાનાં પીંજરા સરખા નીચા એસારાના કમાલ મકાનોમાં આપણા લોકોને મરન ને ફરબના મારયા વસતાં નેખાંય, કે જે મકાને તેઓની તનદુસ્તીની ખરા બીનાં મુજ છે. વાસ્તે એ એક મોટી મુત છે, કે જે પુરી પાહલીનાં બી ખુશી છે.”

બીજ ઘણીએક દલીલો ને તકરારમાં સાંભ પડી, અને તેનું શેવટ પીરોજની તરફેણમાં આવ્યું. શેવટે તેઓ સરવે સમજીતીથી એવા કસાવપર આપ્યાં કે હાલ તો મે લાખ જેમાં એક લાખ સ્થાવક્ષને ને એક લાખ પાહલીનો, મેહલી બંધાવવા માટે, ગરીબ નરશેસ્તીઓના રેહયાન બંધાવનારી કમીટીપર મોકળવા અને તે તૈયાર

યથા પછી ફરફટાઈ ફરામજીની બેહલીને નામે બેહસ્તીનું નામ કાયમ રાખ્યું.

આ પછી એક વરસ વીતી ગયું. પાહલી બેહસ્તીનું ઘરનું વીતાં પાછો આગરે પેલાં ગરીબ મીથીબાઈના છોકરા ખશરૂને સાથે લઈને ગયો અને તેને પોતાની જુકાનમાં રાખી. એટલો તો મુધારી નાખ્યો કે હમણાં જ્યારે બેહસ્તીની વરસીના ટાંકનાશર તે પાછો મુખ્યદ આપ્યો ત્યારે પોતાની મોટી જુકાન તેના તથા બીજા એક ખાણસના હસતકમાં સોંકીને આપ્યો. આ વખતે પેલી બે લાખની તાદર રકમમાંથી કોઠ, કરેલવાડી, પરેલ અને વાંદરા ખાતે મળી ચાર બેહલીઓ જુદે જુદે દેકાણે કમીટી હસ્તકથી બંધાઈ તૈયાર થઈ હતી, અને પાહલીના આપ્યા પછી તેનું જાહેર રીતે શુભ વાશમુહુરત કરી ગરીબોને સસતે બાહે આપવા ખુલ્લી મુકી હતી. વળી બીજા એક નેક કામ પીરોજની શુભ સલાહથી સ્થાવક ને પાહલીએ કીધું તે એક બોરડીંગ સ્કુલનું હતું કે જે નેક કામ માટે એક કમીટી ઠરાવી તેને સરવે વહીવટ સોંપ્યો હતો. એ ખાતાનું નામ “ફરફટાઈ ફરામજી બોરડીંગ સ્કુલ” એવું સરવે ખાસ વખામની મુશીબી રાખ્યું. એ મીશાલ પીરોજને પોતાના પત્ની તથા દીકરા પાસે હવે વરસ બેહસ્તીના રોજમાર ને દીને તેવણને નામે કંઈ ને કંઈ ખરો ઉપયોગી થરમ કરવો જરી રાખ્યો. તેમાં બીજી વરસે પારસી મુવાવડખાના માટે એક મોટો જમીનનો કકડો મુક્ત આપ્યો. વળી આખરુદાર ગરીબ નરથોસતીએ જોયો કંઈ વેપાર ધંધો કરવા ચાહતા હોય પણ નાણાંની ભેગવાઈ વગર હારી ખાતા હોય, તેઓને પુરતા બંદોબસતથી તેણીએ વગર વધારે નાણું ધીરવાનું કામ આપ્યું હતું, અને અલબત્તે તે શખસો પોતાનાં કામ ધંધામાં હાર પડ્યા પછી મુદલ નાણું પાછું મેકલી તેણીના ઉપકાર માનતા હતા. વળી સ્થાવકો એક ઉંચા સાબુઓ બતાવવાનું મોટું કારખાનું ઉઘાડ્યું હતું કે જેમાંથી હજારો ગરીબોની રોજ જાગી હતી.

વાઠેથી એવી રીતે સંતાપો કે તેને કોઈ ભેદ શકે નહીં. એમ સંતાપને, તે કોઈને ધારીને ભેતો હતો. તે કોણને ભેતો હતો ? તેની નજર સામેનાં ધરની, અગાશીપર પડી કે ન્યાં પેલો એકાદી ચીખાવલો નવાન પારસી ઉભો રહી શુંલ ને ભેતો હતો. તેણે એક બે વખત છની સીપટી પણ વળાડી તોયે બેશુનાહ શુલનું ધ્યાન તેપર ખેંચાયું નહીં. તેણીનું ધ્યાન રોટલી ધાપતાં, ને ચેરવતાં પોતાના વીચારોમાં મશગુલ હતું. એમ ઘણેવાર મુખી ઉભો થઈ રહ્યા પછી, તે આસપાસ વાંકો તીકો થઈ જોવા લાગ્યો, ને પછી ઝડપમાં પોતાનાં ગળવામાંથી એક ચીકી કાઢી એવીતો આખાદ ફેંકી કે તે જરાબર શુલના રોટલીના મુમચાની નજરીક પડી.

“એ શું ?” શુલ જાણે વીજળીના આંચકો લાગે હોય તેમ અમકીને બોલી, અને તુરતજ ઝડપથી દોડી આવી. કાલીએ તે ઉંચકી લેતાં પેલા સામે જોયું. જોયો તેણે કાલીને જોયો કે જેમ બીલાડીને ભેદ ઉઘડે સંતાઈ જાય, તેમ તે નાપાક પોતાનાં ધરમાં જતો રહ્યો.

“આહા.” કાલી ચીકી ઉખેડતાં બોલ્યો “હવે ચોર પકડાયો તે ખરો. મને નહીં ખબર કે એટલો નજરીક નાકના દાંડા આગલજ છે. હું તો અમસયોજ લાંબા ટુકા વીચાર દોડાવી-હોરાન થયો.”

શુલ જે આ મિનાવધી લગાર શબરાઈ ગઈ હતી, તે પાછી હીમત એકઠી કરી ધીરવથી બોલી “કાવસજ, એમાં શું લખેલું છે વાર ?” ખરે ! એ ખરે મારી પુકોનો લાગતો ! મને નહીં ખબર કે એ મુજો કારસ્તાનનો કુતરો કયો એવી રીતનાં કરમ કરેછ. ને લોકોનાં ધોર ભાંજેછ.”

કાલી આ વખતે ચીકી વાંચી રહ્યો, ને ગોયા તેની આંખ આગલથી અંધારાનો પરો ખસી જઈ ઉઘસ પડ્યો હોય તેમ તેની એક તડાકામાં ખાતરી થઈ કે તેની શુભ બીલકુલ બેશુનાહ છે. એમ તેણે જે નજરે જોયું તેપર થી તેમજ પેલી ચીકીપરથી પુરવાર થયું હતું.

તેમાં હવે તે લખનાર જલાયો કરતો કે “તમે ઘણાંજ સખત દીલના છોઓ. મેં તમને આપસમાં અરથી દબન

શુભ—પણ તમે અને જરા તો ઇસારો કરતે કે તમને આંખો સખખ મહોવાઈ, જરા અને પેલી ચીકી વંચાવતે, પા કંઈ મારી તરફનો યુવાસો સખજતે ને પછી તમારે જતે બાંધતે. બસ તમે તો એકદમ અને ગુનેહગારન કરાવી બેઠા વાડે. હવે તેણી જરા નરખ પડી ગયો, “મેહ રમાની કી પેલી ચીકી તો લાવો તેમાં શું છે? એ યુવા લખેછ કે અરધી ડબન ચીકીઓ લખી ત્યારે તો રખે ક્રોધ ના હાથમાં ગઈ હોય.”

“અરે. હવે તું તારો જીવ ના કુખવ વહાલી,” કાલી મયાધી બોલ્યો “વખતે કંઈ કચરામાં વરાઈ ગઈ હશે. બાકી કોઈના હાથમાં ગઈ હોય તો આટલા દીવસ થયા તે માલમ પડયા વગર રહે?”

“વાડે ત્યારે શુભ અદેસાથી બોલી પેલી અગાઉ ની તમારી પાસે ચીકી છે તે અને આપો.”

“કાંય વાડે?” કાલી હસીને બોલ્યો. તે ચીકી માટે એટલી અધીરી કાંય?

“તો તમને શું છે?” શુભ જુસ્સાથી બોલી. “મારો મરો થાયની! કોઈ દહાડો કંઈખી વેહન પડયો તો, તમે લાગલા અને પુરાવા સહીત બદનામ કરવા નીકલો.”

“નહી નહી શુભ,” કાલી મયાધી બોલ્યો, “હું એવો મુરખ નથી. તે માલ હવે જીવ ના ખાર. તેખી ગુને લાવી આપુંછ.”

એમ બોલતાં કાલીએ તે ચીકી પોતાની કબજામાંથી લાવી આપી અને શુભે તે બંધે ચીકીઓ કાલીના દેખતાંજ યુવામાં બાળી નાખી.

“હવે તું જિતો ખરી કે એ શુભને હું કેવો સવાદ મ્ખાડુછ.” તે કાલી પેલી બળતી ચીકીએ તરફ જિતાં દાંત પીસી બોલ્યો. “એના હાડકાં પાસરાંજ ખોખરાં કરી નાખશ.”

એટલામાં કાલીના બાપ બાહારથી આવયા ને તેવ છુનો સાદ સખજતે તે ઝોરડામાં ગયો. તેણે પોતાના બાપને આ સળી બીનાથી વાકેફ કીધા. તેણે તે મુરખ જવાનના માખાપને એવી તો ખાતરીપુરવક રીતે સરવે હકીકતથી-વાકેફ કીધા, જે તેઓને ઘણુંજ ખરાબ લાગે. તેઓ ઘણાજ અખચરદાર ને મોલાવાળાં હોવાથી પોતાના દીકરાની આવી નાખોશી ભરી ચાલથી ઘણુંજ કુખી ને દલગીર થયાં. તેઓએ તે બેઅદમ હોકરાને સીકતથી સખ જવી રાહપર લાવી શુભ તથા કાલી ઉપર કાઠીપત લખા વધો. તેમજ ને જવાનની-ધણીઆણી જે એક લાથકી વાલી ને કુલવંત અખલા હતી તેણે પોતે શુભને ખલી તેના આભાર માનતાં કહ્યું જે “તમારી જગાએ જે કોઈ બીજા નાદાન, દુલક, કે ચીખાવલી હતે તે માટે ખી ઘેર ભાગીને છુકો યતે. પણ આ પ્રમાણે તમે પાક દાખા નથી ને ધીરજ ને અકલ સાથે ક્રામ લીધાથી આપણુ બેહુનું મુખ સચવાયું.” શુભે કહ્યું કે એ માટે હું મારાં વહાલાં બેનની આભારી છું.” ત્યાર પછી આ બે ખાલેશ દીલની બાનુઓ વચે મજબુત દોસ્તી બંધાઈ.

શુભે એક દીવસ પોતાની બેહનને ખલી તેનો ઉપકાર માનતાં ને તેને પેઠો છુકો કેવી રીતે પર્ડાગ્રો તે બધી

બીનાથી વાકેફ કરતા કહ્યું જે “વહાલાં પીરોજ, જે તમારી સારી સલાહ અને નહી ખલતે તો હું નહી જાણતી જે મારા કેવા હાલ યતે.”

હવે પીરોજનું નામ બધે ધીપ ને આશકારા થયુંછે. ને હવે સરવે કોઈ તેણીને પીછાછોછે ને વખાણેછે. તેણીનો ધરખી દીલગરડો ચાહુજ છે, તેપણુ આલસાઈને ઉતેજન મળે તેવો ધરખ તે કરતી નથી.

આ વારતા જે કે ફકત મારી કલ્પનાં છે, તેઓ ધીપ વાંચનારાઓ મારી સાથ સામેલ થશે, તે દાદગર દાદાર થી ડુવા માહવા કે આપણી જરથોસ્તી કોખમાં પીરોજ નવાં પોડા બાનુઓ અને અંદરથી નીકળી આવે કે જીધો કોખના લાભ સચવાય. આખીન.

લાંબ એક જરથોસ્તી બાનુ.

સમાપ્ત.

દોરંગી દુનિયાનાં દરિયા.

દરિયા ૧૦ ચું.

“ઘેરનો ઘણી હું ને બાહાર નિકલ છું.”

ધીપ વાંચનારાઓ, પાસેનું એક ચિત્ર-દરિયા જુવો. તેમાં લોકોનું એક મોટું રોશું આવતું નજરે પડેછે. તેઓ પોતાના માંસડા પોટલાં બાંધીને ચાલ્યાંછે. તેઓએ પોતા ના સરસાખાનુના માંસડા બાંધ્યાંછે એટલુંજ નહી પણ પોતાનાં બચ્ચાં વગેરેને પોતાની પીક ઉપર બાંધી લીધાંછે—જરા વધારે ઉતરતાં બચ્ચાં હાથ ગાલીને ચાલેછે. તેમાં પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ, જુવાન ને ઘરડાં સર્વ નીકલી ચાલ્યાં છે. માખાપ અને બચ્ચાં, લાઈ અને બેહન, સગાં અને બહાલાં, પારપડોશી સર્વ ભેગો એક જીવતો રેલો એકજ તરફ ચાલ્યોછે. તેઓ એક કસબાના રેહવાશીઓ છે. પોતાના કસબાની. ગલી શુચીઓમાંથી તેઓ દિવાલની બાહાર રસ્તે પડયાંછે. તેઓ પોતાનું ગામ છોડી બપોરે—પોતાનું વહાલું વતન, પોતાની સ્વદેશી ભૂમિ, પોતાનાં ઘરખાર અને માલ ખીલકત સર્વ પછાત રોખીને તેઓ નેરહું લેવાય એટલું લઈને જેમ જવાય તેમ જવા પડયા છે. તેઓ ઉતાવળાં ચાલેછે—લગભગ દોડતાં લાગેછે. તેઓ દિલગીર અને કુખી દેખાંછે. જુવો પેલું માતાને ખરડે બાંછ રહેલું બાગક! કેવો તેનો મેહરો પોતાનું બાપીકું ઘેરખાર તજ જતાં ગમખાર દીસેછે! સર્વ જણુ બીધાં લાગેછે. તેઓની આસપાસ લશકરી પાહરો છે—કદાચ તેઓ તેમના રખેવાલ હોય—કદાચ તેઓ તેમના શત્રુ હોય અને તેઓએ ગામ ખાલી કરવાની આ લોકો ને ફરજ પાડી હોય અને તેથી તેમને ગામ બાહાર મુકવા જતા હોય.

દુનિયાના એ કેવા ઢંગ! લોકોથી કેટલી મુશકેલીએ એક ગામ વસેછે. તેમાં જનીમ લેતાં, ઘેરખાર બાંધ તાં, બાહુસોને વસાવતાં, અને તેમને મુખથી વસતાં કેટલાં

વધી લાગે છે! ત્રાણસેને સુખથી વસાવવા માટે, કેટલો ધર્મ થાય છે, કેટલો પૈસા ખર્ચાય છે, કેટલી મેહનત કરવી પડે છે. પણ તે સમગ્ર ભિમારં આ લોકોને માટે નકામું છે—તે સમગ્ર છોડીને તેમને ચાલ્યા નહું પડે છે. ઘેરના ધણી ધોરીને ઘેરની બાહાર કાઢાડ્યાં છે. “ઘેરના ધણી હું” ને બાહાર નિકલું” તેમ કોણ રહેનારને ત્યાં કોણ આવી પડે છે? ઘેરનાં રહેનારને બાહાર કાઢાડી પાર કાં તેમાં આવી પડે છે. કુશમનો ચહુડી આચાએ માટે આ લોકોએ શેહર ઘેર છોડી નહું નેધે. રોપ, દારૂગોળો અને આગ આંધળી પાસે આવે છે. ન્યાં સરકીઆ સુધી તેઓ સલામત વસેલાં ત્યાં એક દાહુડામાં તેમને ડેરો ઉઠાવે પડે છે. થોડા વખતમાં આ ગામની દિવાલો દારૂગોળાના ગડગડાટથી ધૂનશે. થોડા વખતમાં આ શેહરની સરકીઓથી સમવાઈ રહેલી શાંતિ ઉખડી નશે. ન્યાં પુશ બખીનાં ઘરો સંભળાતાં હતાં ત્યાં રોપના ધડાકા સંભળાશે. ન્યાં સાદી રામશનીના રાગ ગવાતા હતા ત્યાં ખૂન રેળનો પોકાર ઉઠશે. ન્યાં ત્રાણેસો એકેકેનો છવ બચા વલાનો ધર્મ બળવતા હતા ત્યાં હવે એકેકેનો છવ લેવાનો અધર્મ માલશે. એ સમગ્ર આ માટે? એક પાદશાહના લોભને માટે, એક વજીરની ભૂલને માટે, એક ફીટુરીની ઉસકેરણીને માટે અથવા એક રૂબનાં અનુનને માટે. અકલવાન—ત્રાણસ હેવાન બની જવાનો, ડાહ્યાઓ પેલા બની જવાનો, દયાલુને ધાતકી થવાનો, ફરેસતાઈ ખસલ તો બદલાઈને સેતાનિયતી ખસલત લેવાનો આ વખત છે. એજો ને કુફ કાળ તે લડાઈના કાળ છે. આ પાસેનું ચિત્ર કલ્પિત નથી, પણ એક લડાઈના હિગામમાં જે ખરખરું બનેલું તેનું એ દર્શન છે.

પરચુટણ બાબતો.

આગભરો ઉપર વીનલીની રોશનીથી એક અનખખ જેવી અસર. એ તાલમ પડી છે કે હોકામંતમાંની લોહડું બંધની સેપ ઓ ધી ઓ ડીથી સુધી આડી જાય છે. હોકા પંતથી એક વાહણ સલામત ચલાવી શકાય છે માટે તેમાંનો ઉતર દિશા દર્શવનારા સલિયામાં નરા પણ ફેર પડેલાં નેધે નહી. તેને બદલે ઓ ધી ઓ ડીથીના આ તકાવત ધારતી ભરેલો છે. જે વીનલીના તાર દીવાનાં કાણુસ સાથ નેડેલો હોય છે તે તારમાંથી જતા વીનલીના પ્રવાહની આ અસર ગણાય છે અને લોહડુંની આગભરતું ખોણું તેમાં મદદ આપે છે. વીનલીની લોહડુંબક ઉપર આ અસર કેમ તોડવી તેનો ઉચાચ કરવા ઉપર વિદ્વાનો હાલ રોકાયેલા છે.

વિદ્વાનોમાં એક નવાઈ જેવો સવાલ ઉભો થયો છે. પૃથિવ પોતાની ધરી ઉપર ફરે છે તેની સાથે પૃથિવની લોહડું બંધનતા કે જે ઉતર દિશા બહી બેચાયેલી રહે છે તે શક્તિ પણ ફરે છે કે સ્થીર રહે છે? એ સવાલ છે. એક વમમાંથી નેડું લોહડુંબક જેમ જેમ ગોળ ફરે છે તેમ તેમ તેની લોહડુંબકતાની શક્તિ પણ ફરે છે કે નહી તે

હજી શોધી કાઢાડવાનું છે. નાનાકિત કારાંડે ધારતો હતો કે જેમ લોહડુંબક ફરે છે તેમ તેની શક્તિ ફરતી રહે છે, પણ આબનો વિદ્વાન ટાવર પર રેડેન કહે છે કે જે શક્તિ ફરતી હોત તે લોહડુંબકના બે છેડાઓ ઉપર જે વીનલીની અસર નજાય છે તે રખાત નહી. ડાકર હટ્ટન જે “વીનલીના મોજા” ની ત્રહાભારત શોધ કીધી છે તે લોહડુંબક વિષે આ શોધ ચલાવવા માગે છે પણ એ અપ્ય તરો કરી જવાને નેડું મોડું લોહડુંબક નેધે તેડું તેની પાસે નથી, માટે તેણે બીજાઓની મદદ માગી છે.

રાજગાથા ટાવર ઉપરની ખૂનરેણ.

[ટાહરિ.]

કોપ વરથિયો કોપબર, “હા હા” મોટી ધાંધાં
ખૂનખાઈ ખાળીણુ યા, વળતી પિરોખખાઈ.

આગાવરી—ખાસ.

(રાહ)—“કેવી ખાંતે નકાકારી.”

ધયો ધયો રે ગજબ ભારી,

જમે કાંધી જુલમખારી.—ટેક.

પાદ અચળ તે “ટાવર” રાખી, મૂક પડી મે ખાઈ;
સુધિ અંતર જમ કપાઈ—દશા થી યાદ—આહાકારી. ૧
ચિયણ દીનીં રક્ષણ કાને, જેહમતથી દહ બન;
રોખું નિજ માં અભિમાન—ધન્ય આ—દાન—ધન્ય નારી. ૨
માતા તમની પડિ માહતમમાં, બાપે છુકિ બોઈ;
કકરાહ અરે આ નોઈ—રે રો કોઈ—હાય મારી. ૩
ચુનામ જેવાં યુગ મે ખિલાં, તુર્ક ગયાં કરમાઈ;
ચુકિ માત—પિતા ને બાઈ—પત્નીની કોઈ—તણ મારી. ૪
કળ્ખી કોમળ કાયા—કાન્તિ, ઉંમર વિશ્વ ને સોલ;
વાયું જમ કોરે દોલ—વરધાં નહિ બોલ—ગયાં હારી. ૫
માસતિ પર મળવા કેરી, અંતરમાં ઉમેદ;
પણ બામજ કેરો મેદ—વળો સહ મેદ—માતકારી. ૬
ચુરાદ મનગી મનમાં રહિ મઈ, ચરણ માંતને યાઈ;
રે કુખ આપે ઉભરીઈ—ચકુ શું ગાઈ—રતન મારી. ૭
દિલેઆ ને નાદરથો, અંતે કરી તપાસ;
અંત આપ્યું યાઈ નિરાશ—જુલમ કંઈ ખામ—ધયો ધારી. ૮
પાપ બોલ એ બાપ! હવે તું, નિચ, પાપી, ચંદાલ;
કે—માઈ કાદી ખામ—મરે તકાલ—કરી, ખાચી. ૯
ચંકમાં આ રહાય થને તે; કુદુંબને દહ પીર;
તુલ મારી ગેમી તીર—ખરી તસીર—ચુલી મારી. ૧૦
મર્મ આપને સ્વર્ગ મહી તે મુંદરીઓને સેજ;
“દિલબન” તપો તમ વેળ—દુધા ખમ બોલ—મેર મારી. ૧૧

(ખેત.)

ખુબસુરતી છે. આરતના બહેર મણુગાર,
પણ નેધી તો નારીનું બચ્ચર છે ચાર.

૬૧૦ એંડ તાચપારવાળા.

મુંબઈ, દારૂ આચકારા પેશમાં જોદલલ ભાણેકજી
વામજાએ છાપ્યું છે. કોઠે કોઠે—કાંચેજી પેચ સ્વિડ, નાં ૮૫.

બીજવાર છ પાઈ બાહાર પડયું છે.

દુઃખ નિવારણ,

એટલે

સર્વેથી છલ્લી શોધો, એત સુધરેલી રીતિ પ્રમાણેનું દરેક જાતનાં
દરદોનાં ઈલાજો તથા દવાઓનું કુટુંબમાં રાખવાજોગ

૫૬૮ સપ્તાનું ગોટું પુસ્તક.

ખ ના વ ના ર—હાકટર પેશતનજી તવ રોજજી,

માડપુએ, ચાન્ડ મેડીકલ કોલેજ, નં. ૭૦, હામીરાવના માછ મળ-આસીરદર મરઘપના તથા
મરઘમ જોના માર્ગનપાઈ મીરઘમીની ધર્મનાં દવાખાનાનાં હાકટર.

બીજી આવૃત્તિ.

(કિમત રૂપીઆ ૫)—પોરદેજ તથા રેહરદર ખરમ આનાં ૦૩

આ પુસ્તક નિચે જણાવેલાં ઠેકાણાઓ ઉપરથી રોકડે નાણું મળશે.

કોટમાં, કાવસજી પટેલનાં મોહિલ્લા, નં. ૮૭, દક્ષિણ આશકારાં છાપાખાનામાંથી.

નવાં જોલીખાને કીયર રોડ, યુરોપિયન જનરલ હોસ્પીટલની સામે ઇરાનીનાં ઘેરની

પાસે પટેલે માલે હાકટર પેશતનજી નવરોજજીનાં દવાખાનામાંથી.

અથવા પોરદેજ, અતી આસીરદર અથવા હુડીથી વાળવો: પોરદેની રીફોર્મી અથવા વાળવામાં
આવે, તો રૂ. ૩૦ વરાવને વધુ વાળવાથીજ ચોપડી મોકલવામાં આવશે.

ઇંગ્લંડના યુનિંદા મહાન પુરખોની તરવીરો.

૧. ધી રાઈટ આનરેબલ વિદ્યમ ઈવર્ટ ડલાકરદેન, એમ. પી.
(કોમેલિયો). સાઈઝ—૨૫×૧૭. કિમત રૂ. ૦૩=
૨. ધી રાઈટ આનરેબલ જાન બાઈટ, એમ. પી. (કોમેલિયો). સાઈઝ—૨૫×૧૭. કિમત રૂ. ૦૩=
૩. ધી રાઈટ આનરેબલ મારકિવસ આલ સાલ્ટમરી, ફ. જી.
(કોમેલિયો). સાઈઝ—૨૫×૧૭. કિમત રૂ. ૦૩=

ઉપલા નામીયાં પુરખોની તરવીરો મેહુલા અને દિવાનખાનાઓમાં ચુકવા લાયક છે.
એ સવળી સુદર અને લેપકાદાર તરવીરો પ્રખ્યાત તરવીર લેનારાઓએ લીધેલા
પ્રાંચાસે ઉપરથી આખેલુખ ઉતારેલી છે.

રોકડેથી દક્ષિણ આશકારાં છાપાખાનામાંથી મંગાવી લેવી.

દેશવરવાળા સાહેબોએ પોરદેજ તથા પેકીંગ ખરમના રૂ. ૦૩ વધારે વાલવા અને જો
રેહરદર કસાવવી હોય તો રૂ. ૩૦ વાલવો. તમારે રેહરદરે પોરદે આશીસમાંથી મેરવલ્લે જાય તો
જોના જવાબ આપવામાં આવશે. નહીં

સ્ત્રીઓધ.

પુરાતક ૩૫ મું.

મે ૧૯૨૨.

આંક ૫ ત્રી.

ભીખો ભરંભરિયો.

અથવા

કાળો હાકુસે—બાહારથી જ કાળો, માહુથી ત્રીજો ભરવા.

એક વાર્તા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

“પૈસાસંબંધ”, “ત્રાસાધાવા.”

પોલીસને માટે તે થયો અગત્યનો બુધવાર હતો કે તે દાહડે “મેથર્સ” જાહગીરશાહ ફરામરોજ સન્સ એડ કુલો” ની આફ્રીસમાં ડીક્ટરિયોના શાહ રાધુ રામોસીને તરેહવાર માણસોથી તરેહવાર વાતો સાંભળવી પડી હતી—તે બુધવારનો દાહડે કે ન્યારે બુનર્ગ શેક જાહગીરશાહ પોતાને ત્યાંની ચોરી નહીં પકડાવા માટે નાસિપાસ થયા હતાં; કે ન્યારે તેવણે રાધુને તેડાવીને એ ચોરી સંબંધી દીધને માટે એખરો કીધો હતો; પણ બીજા હાથ ઉપર ન્યારે ફરામરોજ શેકે તે ચોરીનો પતો છુપાવવા રાધુને હુખો આપ્યો કીધો હતો.

વળી એ તેજ બુધવાર હતો કે ન્યારે ભીખા ભરિયાને “શાહનંદા સોલી” તરફથી તેના મુંબઈ આપવા ના સમાચાર મળ્યા હતા; કે ન્યારે એ ખુશ ખખર તેની મેહન “શાહનંદી પીરિજા” ને કેહવા આપણો ભીખો શેક ના માથા ઉપર દોડી ગયો હતો; કે ન્યારે ત્યાં તેણે ભિયા રી પીરિજાને છુપી રહતી દીડી હતી અને તેનું કારણ તેની વુમાખી અને તરફડી બાઈ નાજની સત્તાવણીઆનું ભીખા ભરભરિયાને નજાયાથી તે થયો કુખી થઈ પડ્યો હતો.

વળી એ તેજ બુધવાર હતો કે ન્યારે ફરામરોજ શેક ના કલાહોવાવા એરકામાં રાકર ભરખેર રાધુ રામોસીને થયે વર્ષ અચલુચ મળી ગયા હતા; કે ન્યારે તેના મેહન્ટી ભાઈ મેનન બારિસ્તરનું ખૂન પકડી નહીં આપવા માટે તેણે પોલીસને કપડો આપ્યો હતો; કે ન્યારે વળી તેજ એરકામાં રાધુ રામોસીએ જી૦ મનચેરણ ખીજવાળા સાથ વાતો કીધી હતી અને વધારે વાત કરવા સાડે તેવણ ને રેર, નમાદારની ઝીણીના હાથ મધે, એકાંત ખાનગી પણમાં ખજવાની ગોઠવણ કીધી હતી.

તે અગત્યનો બુધવાર હજી પુરો થયો નથી; અને તે પુરો થયા અગાઉ તેજ દાહડે રાધુ રામોસી પોતાની ધાર છા કામણે જી૦ મનચેરણ ખીજવાળાને ખાનગી રીતે ખજવાને સુકથો નથી.

શેક જાહગીરશાહ જગવારવાળાની મેહડીનો આ વડો કારભારી અતિ આભરદાર માણસ નથી એમ તો તેવણના કદામાં કદા શત્રુ પણ કહી શકશે નહીં—અને તેવણના શત્રુ તો કોઈ નજાયાલા હતાજ નહીં. તેવણ આખરૂર અને વળી મેહનંતુ માણસ હતા. ધેર જણ અને આફ્રીસ ભધી તેમાંના તેવણ હતા. આફ્રીસ ઉઘડે ત્યાર થી બંધ થાય ત્યાંસુધી તેવણ નીચી મુડીએ કામ કરતા હતા, એટલુંજ નહીં પણ ધેર જવા પછીબી રાત્રે મુલાબ્ય ત્યાંસુધી તેવણ કામજન કરતા હતા. આફ્રીસથી ધેર તેવણ લખવાનું કામ લઈ લતા, અને તેના તેવણને જુદા પૈસા મળતા હતા—તો એકે એ વાત તેવણે અને તેવણ ના શેક ફરામરોજે જાણી રાખેલી હતી. વડો કારભારી રાત્રે લખવાનું ભાડુતી કામ કરેછે એમ તેવણના હાથ નીચેના કલાકો નાળે તો તેવણની જોખાદાર શોખા રેહુ નહીં. તેના કરતાં તેવણ આફ્રીસનાં કામમાં એવી મેહનંતુ ખંત રાખેછે કે રાત્રે પણ ધેર કામ લઈ જાયછે એ વિચાર તેવણ ને માટે વધારે ખાન ભરંભરા હતા, અને તેજ વિચાર તેવણ આલવા દીધો હતો.

આ ઉપરથી ત્યારે તમે કેહશો કે તેવણે સારી કુંજ એકડી કીધી હશે. આજ તાર વર્ષ થયાં તો તેવણ જાહગીરશાહ જગવારવાળાની મેહડીએ નોકરી છે. ફરામરોજ ના હેડ કલાકો દાખલ તેવણનો રૂર૫૦ નો દરમોયો છે અને વળી ધેર કામ કરીને તેવણ મહીને દાહડે રૂર૫ થી ૫૦ બીજા કમાયછે. બીજા હાથ ઉપર તેવણનો ખર્ચ જવ જયો નથી. તેવણ પારસી હાટલમાં રેહુછે—તેવણનો ખાવા પીવાનો શોખ ઝાડો નથી—બાહાર બરવાસ જવા આવવાનો ખર્ચ તો કોઈજ નથી. માટે સાધારણ નગરે જતાં તેવણ પાસે અત્યારે મુડીમાં પાંચ પૈસા એકઠા થવા જાય—સિવાયે કે તેવણનો કોઈ ખાનગી ખર્ચ હુખો થતો હોય, કે જે આપણે જાણતાં નથી.

જી૦ મનચેરણ ખીજવાળા જેવા શાંત પ્રકૃતિના માણસ છે તેવાજ આપા પીધામાં અધ્યમ છે. ભીખા ભરિયાએ પોતાનાં મસ્કેતના સળગા અનુભવ છતાં આવા

સાદા માણસો અસ્કતના સાદા આરખાઓમાં પણ કદી દીકા નહીં હતા. મનચેરજી સહુવારે બે “હાકમેલ” ઈંડાં, પાંદ અમને યોડાંજ કુપની ચા લેતા; બપોરે માવલ, દાલ અને એક વાણીનું ગોસ્ત લેતા—તેથી કોઈ દાહડે; સાંજે ઘેર આપ્યા પછી પાંદ માખણ અથવા કોઈ એકદલ બિસ્કેટ ખાત લેતા. “કરૂ” માં તેવણને એકદલ બે કળાં ખાવાના રાખેતા હતા અને હુનાળામાં દરરોજ બપોરે અડધું તડબુચ મંગાવીને તેથી પોતાના ઘેરને થડક આપતા હતા. આઈસ, સોડા, લેમનેડ, પેસ્ટી પુડીંગ એવા એવા તેવણને શોખ નહીં હતા—રાત્રે માત્ર શેરીવાઈનનું એકજ ગ્લાસ પીને તેવણ સંતોષ પડતા હતા. આ ઘણા જીવ ખાવાના બચાવમાં મીઠો મનચેરજી કેહતા કે તેવણ રોજ સાંજે બાહાર પેટ ભરીને જમતા હતા, પણ જમાદારની ઝીણીએ ચોરાળ દાહડામાં જાણી લીધું હતું કે એ તેવણની માત્ર એક કદાવણ હતી. રવિવારે તેવણ ઘણું કરીને ઘેરમાં રહેતા ત્યારે રાતના નરા “મરઘીની કરમ” અને એક વાણીની બાફેલી તરકારી જમતા હતા. ઝીણીએ અલબત્ત પોતાના ધારા પ્રમાણે એકદમ મત આંધી દીધું હતું કે આ પારસી કોઈ બડો અખીલુસ હોવો જોઈએ. “એક હાટલ વાળાને એવાં ઘણાં ધરાક નહીં પાળવે—એવાં ધરાકે હાટલવાળા લુપે મરે.”

તોણ જમાદારની ઝીણી મીઠો મનચેરજીને તેની સાદાઈ, સાલેસાઈ, નરખાસ અને અસરાકીને મારે માન આપતી હતી અને તેવણને ઘણી વ્યાખરૂ સાથે પોતાનાં એક શાહક લેખે લઈ ચલાવતી હતી. તેની કરકસરને મારે ઝીણીને વેઠમ હતું કે તે “ખામખા પૈસા સંધરજ” તેનું કાંઈની કારણ હશે. તેનાં કોઈ ખાનાર પીનાર હશે. કદાચ બચરવાલ હશે. પણ મીઠો મનચેરજી મીઠુવાળા ઘણું થોડું બોલનારા હતા, તેવણ પોતાના હેવાલ કરી કોઈને કેહતા નહીં હતા, અને તેથી એ “પૈસાસંધર” નો નેહ શો છે તે વિષે ઈણી છણીવાર ચુચવાયા કરતી હતી.

રાધુ રામેસી મીઠો મનચેરજી મીઠુવાળાની ધારીક ખબર આગમચથી કાહાડી સુક્રમે હતા. અલબત્ત તે પોતાના ધારા પ્રમાણે ખામખા પુછવા ગયોછે એમ બતાવતો નહીં હતા, પણ તે ખરેખર તો મનચેરજીની ખબર ખત રાખીને કાહાડવાન ગયો હતા. અને તેની ઝીણીનાં ઘેરમાં આવી રહેલા અગાઉ મેડો સીટમાં જે ઈરાણીનાં પોંહચખાનાં માં તેવણ રહેતા હતા ત્યાંજ પેહલી ખબર કાહડી હતી. અર્જવાન ઈરાણીએ પોતાનાં આ બાહુતની સારી સીટફિકેટ આપી હતી. અર્જવાન ઈરાણીનું પોંહચખાનું મેડો સીટની સાંકડી ગલીઓમાંની એકમાં હતું. તે એકજ માળાની લાંબી તે લાંબી ચાલી હતી, જેના સાંકડા અને અંધારા દાર ઉપરથી નાનાં નાનાં ખોપડાંઓમાં જવાનું હતું, અને તેમાંનું એક ખોપડું મીઠો મનચેરજીના ઓરડાનું હતું.

અર્જવાન ઈરાણીએ રાધુ રામેસીને સેન વાતો કરતાં ખબર આપી તેમ મીઠો મનચેરજી મીઠુવાળા તેને ત્યાં ચાર વર્ષનાં બાહુત હતા. તેવણ ઘણાજ એકમાર્ગ અને વ્યાખરૂદાર—ઘણાજ રાંક, ગરીબ, અને મીઠા

હેવાથી અર્જવાન ઈરાણીની, આપડી મેહરનવાન અને તેનાં બચ્ચાંઓ મીઠો મનચેરજીને “મોટા બાવા” કરી હાંક-મારતા હતા અને તે વખતથી તેવણ તેમ નામે ઓળખાતા તથા બંધાનાં “મોટા બાવા” થઈ ગયા હતા. તેવણ મઘીનાં માઠણ પેટે ઘેરમાં ભરાઈ બેસનારા હતા. તારકમાં કે તાચમાં જતા નહીં હતા—તેવણનું એક કલમ વટીક નહીં હતું.

અર્જવાન ઈરાણીને મોહડે “મોટા બાવા” મન ચેરજીનો આ સથળો હેવાલ સાહુ ડીરેક્ટિવ રાધુ રામેસીએ ઘણી ઉલટથી અને બારીક ધ્યાનથી સાંભળી લીધો હતો—જે કે તેણે તેમ બાહરથી બતાવ્યું નહીં હતું. તેમાં સર્વથી જીલવાબગ બીના મીઠો મનચેરજી “મોટા બાવા” ની પૈસા સંબંધી કરકસરની હતી. “તેવણ કોણ જાણે કોણ ને વાસ્તે પૈસા એકડા કરેજ?” તેવણના ઈરાણી ઘેર ઘણી એ અચરતી બતાવી. “એક અડધીથી એવણ ૨૬ જવા દેતા હોય રે? પણ એક અડધી નહી, એમ કેહવાયજ” કે એવણને ગામ એવણની બુટી મા અને વ્યાજરી બેઠન છવતાં છે, તેમને મારે એવણ પૈસા એકડા કરતા હશે.”

પણ આ પોંહચખાનું છોડી જવાની મીઠો “મોટાબાવા” ની રીત અર્જવાન ઈરાણીએ રાધુ રામેસીને કહી તે એ ગરીબ પોંહચખાનાવાળાને પસંદ નહીં હતી. એક દાહડે રાત્રે તેવણ પોતાનાં કપડાંની પેડી લઈને ભાંપતલિયે ઉતરી આપ્યા અને બોલ્યા કે “અગત્ય નાં અને તારીફનાં કાગસર મને સુખઈની બાહાર જવાનું છે—હું” કાલે આવનાર નથી અને પરમ દાહડેથી આવી શકવાના નથી. હું મહીનાની નોટીસે તમારું ઘેર છોડી જવાને બંધાપણોજ, પણ મહીનાની નોટીસે આપવાને બદલે એક મહીનાનું બાહુત સુકવી આપુંજ.”

“કેવો સારો માણસ!” અર્જવાન. ઈરાણીએ રાધુ રામેસી આગ પોતાને હેવાલ ચલાવી. “કરકસરિયો પણ કેવો વ્યાખરૂદાર! એવાં બાહુત હનેશ મળતાં નથી. પછવાડેથી તેવણ સુખઈમાં પાછા આવજ પડયા. તેવણ મારે ઘેર પાછા કાં નહીં આપ્યા તે હું કહી શકતો નથી. તેવણ બાહરગામ જવાનું કહીને મારું ઘેર છોડી ગયા, પણ બાહરગામ ગયા કે નહીં અચવા ગયા તો કેટલે દાહડે પાછા આવ્યા તે હું જાણતો નથી, પણ પાછા મારે ઘેર નહીં આવ્યા, તેવણ તો રાત્રે પેડી દધ જમાદારની ઝીણીને ઘેર નઈ રહ્યા. હજમી હું” માહુક કે તેવણ મારે-ઘેર પાછા આવે.”

જમાદારની ઝીણી અલબત્ત અર્જવાનના ધંધામાં હરીફ હતી અને તેને એ ઈરાણી પોંહચખાનાવાળો માથે દેવા સિવાય બોલાવતા નથી એ કુદરતી હતું. પણ રાધુ રામેસી આગળ મીઠો મીઠુવાળા મોટાબાવાની ઝીણીએ જે એક તારીફ કીધેલી તેને આ ઈરાણીએથી રેડો આપ્યો અને તે પૈસા સંબંધી. તેવણની કરકસર છતાં બાહુત સુકવી આપ્યામાં તેવણની ઈમાનદારીની તારીફ હતી. ઝીણી આપણા મોટા ડીરેક્ટિવ આગળ વખાણ કરીને બોલી હતી કે મીઠો મનચેરજી બાહુત રહેલા આપ્યા તો પહેલેજ દાહડે આપ્યા મહીનાનું બાહુત તેવણે બાંક ઉપર સુકવી આપું હતું. અર્જવાનનું ધર તેવણ છોડી ગયા

તો તે ઇરાણીને, આવતા પાને મહલેલા નહી એવા એક મહીનાનું બાહુ સુકવીને ગયા હતા.

એ રીતે ત્યારે પેલા અગત્યના ધુધવારે રાધુ રાખેસી થોડ જાંઘીરચાહ જંગમવાવાની આશીસમાં મીઠો મન ચેરણ મીણવાણાને તેવણ સાથે એજખાણુ કરવા કહી ગયો ત્યારે તેવણની કેટલીક એજખાણુ આગમતથી કાઢીને વ્યાચી હતો. તે ઝીણીને ઘેર તેવણને મળવા આવવાનો હતો તે તો કોઈ નવી એજખા કરવા નહી પણ આગળ કાઢ કેવી પિછાણને વધારવા આવવાનો હતો. તેને અત્યાર સુધી તો આ "પૈસાસંધુ" "મોટાભાવા" વિષે સારીજ સિકરસ મળી હતી. તેવણ ઘણા સાદા, ગરીબ, ખતી, મેહનતુ, એકાંત, એકમાર્ગી અને વળી કોઈ છુદી મા તથા માદી મેહનતુ ગરગામડે પાળણ કરનારા હતા. એ તેવણની આવડ હતી અને એ રાધુ રાખેસી માનતો હતો.

૫૨૨૯ ૧૨ મું.

સુલેહ યદ.

રાતના કલાક ૭ નો વખત હતો. મીઠો મનચેરણ મીણવાણા ઝીણીનાં ઘેરના પેડેએ મળેતા પોતાના એકાંત એરડામાં નીમી મુડીએ લખવા બેઠેલા હતા. તેવણના ડાવા હાથ ઉપર સુકેલા એક પ્રકાશિત લાંબના "રોડ" નો કાગે મોથો તેવણના ચેહરા ઉપર પડેલો હતો. તેવણ પોતાની લખવાની ટેબલ આરીની નજદીક તાણીને બેઠેલા હતા કે જરા થંડો પવન આવે. તેવણ ફક્ત સરસાબર હતા. પગમાંનાં બૂટ સ્થાકીંગ સર્વ તેવણે કાઢી નાખેલાં હતાં. તેવણ બાહારે પુરેતો પોશાક પેહરતા હતા—ઘેરમાં તેવણ જરૂર કરતાં એકબી વધારે લુગડું. અંગ ઉપર રાખતા નહી હતાં.

તેવણ એરડાનું બારણું અલગું બંધ કરીને રહેતા હતા, તે ચોરીવારમાં અમયજીવ ઉઘાડીને કોઈ અંદર આવ્યું. બારણું તરફ રોશની ઝાંખી હતી, માટે તેવણને જરા નજર પેંચીને જોવું પડ્યું અને તે વખતે કોઈજ નહી પણ ઘરવાળી ઝીણીની મેહન હાથેના ઝાંખા આકાર તેવણની આંખે પડેલો. તેવણે માનની ખાતર ઝડ ઊડીને બધાના પેહરી લીધું અને હીલ્લુની નજદીક આવ્યા.

હીલ્લુ અતિવધૂની જરૂર સિવાય મીઠો મનચેરણના એરડામાં આવતી નહી હતી. તે તેવણની પાસે આવતાં ઘણીજ બીહતી હતી અને જેમ એક મરકીથી દૂર નાહસે તેમ મીઠો મનચેરણને દર રાખતી હતી. મીઠો મીણવાણાના એરડામાં કામકાનિ ઝીણીના માકરો આવતા હતા, પણ આવે સાંજે ટપાલવાળો તેવણનાં નામનો એક કાગળ આપી ગયેલો ઝીણીની ખડકીમાં પડી રહેલો હતો, તે ચાકર લઈ જવા ને ભૂલી ગયો અને વળી તે ચાકર બાહાર ગયેલો હતો, માટે ઝીણીએ પોતાના સરેસ્તાના મરકીથી નિજાન જોડીને હીલ્લુની ના નહી પડાય એવો ધાક ભરેલો લુકમ કીધો કે તે કાગળ માળા ઉપર મનચેરણને આપી આવવો અને તેથી તે હીલ્લુને લઈ જવાની ફરજ પડી.

બારણાની પાસે એક પુરશી હતી તે ઉપર કાગળ ફેંકીને હીલ્લુ. ઝડ એરડાની બાહાર પાછી જવા કરતી હતી, પણ મીઠો મનચેરણ તેની આગળ દોડી ગયા અને બારણાની આગળે તેણી સાથે એવી રીતે વાતે ઉભા કે બારણું બંધ રહ્યું. તેમની વાત બાહાર સંભળવા નહી એવી તેમની મતલબ હતી.

"હીલ્લુબાઈ, કેમ છો? તમે પુશી તો છો?"

"મને જવાબો" હીલ્લુ ફગલાયલી અને ગંભીરતી બોલી, "મને રોકો ના."

"પણ છે શું? તમે શું મને એજખતાં નથી?"

"હું તમને સારીપેઠે એજખાણું. પણ મને જવાબો." હીલ્લુની છાતી ધંક ધંક થતી હતી.

"મને તમે એજખાણ ત્યારે મને દર કં કરો?"

મીઠો મીણવાણા ઘણીજ. મીઠાસંધી હીલ્લુને મેકાવતા બોલ્યા. "આપણી એજખાણુ કાંઈ આજકાલની નથી, બાનું. હું ખામખા તમારા ઘેરમાં રહેવા આવ્યો—"

"પણ તમે મારી પુશીથી આવ્યા નથી" હીલ્લુ વચે બોલી ઉઠી.

"તોપણ જ્યારે તમારી નેક મેહન મને તમારે ત્યાં ઉતારો આપો ત્યારે તમે મને આમ દૂરનો દૂર રાખો એ શું સાચું લાગે?" તમારી એવીજ મેહનવાળી કે?"

"હું દૂર રહું એજ સાચું લાગે" અતે હીલ્લુ મીઠો મનચેરણના મોઢ સાથે જોઈને મોલી, કે જે વખતે હીલ્લુના ચેહરા તેવણે મોત સારપો કીકાસ મારી ગયેલો જોયો. "હું તમારીથી દૂર જવું એજ સાચું છે અને તમે મેહનવાળી પુછો છો તે તો જાણો કે હવે મેહનવાળી જવું કાંઈ રહ્યું નથી."

"હું કંઈ જાણતો નથી." મીઠો મનચેરણ હીલ્લુ નું કહેલું એ રાત નાનુંકરે ગયા. "તમારી મેહનવાળી મારા ઉપર કમ હોય એ હું માનતો નથી અને કમીજ રાખતો નથી. વળી તમારે મારા ઉપરથી મેહનવાળી ઉતારી નાખવાનું કારણ પણ કાંઈજ નથી."

"કારણ છે, તમે સમજે તો ઘણું છે" હીલ્લુ બીહતાં બીહતાં બોલી.

"જમે તે હોય, પણ વાઝ તેથી શું તમે મારા તરફ જરા સહકારથી નહી લતાવો? સહકારના કાંઈ પૈસા પડે? તમે મારે વિષે ગમે તેમ વિચારો, પણ જરા નરમાસથી બેલવાનેમી તમેને શી હરકત છે?"

"પણ તેની હમણાજ વાત કે?" હીલ્લુ હજ પણ અંધીરી ભરી રહેવાને અધીરી પડી હતી.

"નહી હીલ્લુ બાઈ, હું કહું છું તે સાંભળો." મીઠો મીણવાણા હવે લગાર ગંભીર થઈને બોલ્યા. "મને અંધી તમારાં ઘેરમાં ખામખા રહેવા આવવાની મતલબ શી? એટલુંજ કે જે ઘેરમાં તમે રહો તેમ છાપડી તમે હું પણ રહું."

પોતાથી બાહાર જવાનું નથી એવું જોઈ હીલ્લુ હવે લામચાંદ થઈ ગઈ. તે જ્યાં ઉભી હતી ત્યાં પુરશી ઉપર બેસી ગઈ અને મીઠો મીણવાણાએ તેને જાન અને તેમ થંડી પાડનારી સમજાતી ચાણુ રાખી.

“તમે એમ ના સમજતાં, હીલ્લુવાઈ, કે હું આ પછી આગળી વાત પાછી તાજ કરવા આપ્યો છું. હું તે ચાહતો નથી અને માગતો નથી. હું એટલું જ માગું છું કે તમે મારીથી વગર કારણે બિધાનાં નાં રહે, અને તાજક ધિકારો ના, પણ કોઈ વખતે નરાએક મીઠી નગર ચા એક સલુકારોના શબ્દ કહો તો ખસ છે.”

“પણ હમણા તો મને જવાબો. હમણા હું તમારી સાથે વાત કરી શકું નહીં.” હીલ્લુએ આગળ કીધો.

“હું આજ ચાર વર્ષ થયાં મુંબઈમાં છું.” મીઠી બીલુવાળાએ હીલ્લુને આગળ લક્ષમાં ન લેતાં. ચોતાનાં હેવાલ મલાયો. “પણ હું છેક હમણા તમારે ઘેર રહેવા આપ્યો તેનું કારણ શું? હું જે ઇરાજીનાં પોંદુઆ ખાનામાંથી અંહી રહેવા આપ્યો છું તે જ આ તમારાં ઘેર કરતાં મને વધારે આકર્ષ આપતી હતી. તે એકાંત અને ખાનગી સુખ હવે અને મને એકાંતમાં ખાનગી રહેવાનું ગમે છે. તમારું આ ઘેર મોટા મકાન ઉપર ભર વસ્તીમાં આવેલું છે. જે લોકો મને હેરાન કરી શકે તે લોકો અંહી મને વધારે ભેઈ શકે એમ છે. વળી અન્યથા ઇરાજીનાં પોંદુઆમાં કરતાં અંહી હું બમણું ભાડું ભરું છું. તે છતાં મારું એકાંત સસ્તું ઘેર છોડીને હું અંહી વધારે ભેખમાં રહેવા આપ્યો છું તે કોણને માટે?”

“કોણને માટે?” હીલ્લુએ એક જ શબ્દ પુછવાની હિમત કીધી.

“તમારે માટે” મનચેરજી એકદમ બોલી ઉઠ્યા. “હું તમારે માટે ઘણા ભેખમાં જવું છું. પેલી આગળી રોસ્તીમાં કદામ તમે ભૂલ ધારતાં હોશો. કોણની રોસ્તી તે હું નાખતી દેવા ચાહતો નથી, કંઈ નામ દેવાથી તમારું નકામું દિલ ડુખાય. તે રોસ્તીમાં તમારી એક ભયંકાર ભૂલ હતી, પણ તમે જુવો છું કે મારી રોસ્તીમાં સાચા છું.”

“જે તમે મારી તરફ સાચા હોવ તો હું તમોને એટલું જ કહું છું, શેક, કે તમે જ્યાંથી આયા ત્યાં પાછા જાવો. તે ઇરાજીનાં પોંદુઆમાંનાં રહેણું તમોને માફક આવશે અને મને પણ માફક આવશે.” હીલ્લુ આ વચનો ઘણા જ યંડાપણથી બોલી પણ મીઠી મનચેરજી મીલુવાળા સમજ્યા નહીં. તે વણ તો વગાર વધારે ઉશકેરાયો હતા.

“નહીં હું અંહીથી જવાનો નથી. હું જવા માટે અંહી આવી નથી, હું તો રહેવા આવી છું. અંહી આયા પછી આટલા દાહડામાં આપણે એક જ વખત મળ્યાં, અને તે વખતે તમે મને તોણે આચો હતા કે હું યુનેહગાર છું. હું કબૂલ કરું કે હું યુનેહગાર છું. પણ યુનેહગાર આદમીઓનાં દિલ હોય, મન હોય અને મનની મુશરો હોય. તમે, હીલ્લુ, તમે મારી તરફ ઘણું કહ્યું દિલનાં છે.”

“કહ્યું દિલનાં તમે છો.” હીલ્લુ ખાસ ડુખ સાથે બોલી. “તમે અંહી આયાથી હું કેવી છળી મરું છું તે તમે જાણો તો મીઠી રહેવાની હુનત લેવો. જે તમે મારું સાચું ચાહતા હોવ તો હું તમોને કહું કે તમોને રવિવારે મારી ઝીણીએ બધાં ભાડુતોની સાથે આપણું આપણું કહું કે તમારું ઉપર તે ના આવતા.”

“ઝીણી એટલી મેહરબાન છે. તે વણ મને ખાણું ઉપર બોલાવ્યો અને વળી કાંદામાં રોસ્ટ કરેલું બટક, જે પકાયતાં ઝીણીને સહુથી સરસ આવડે છે, તે અમોને શાંધી ખવાડવાની કબૂલાત આપી છે. આણું લલચાવનારું નાનું હું કેમ ના પાડું?”

“ત્યારે હું તે વખતે ખાણુંપર નહીં આવીશ. તમારી સાથે હું ખાવા તો નથી બેસવાની.” હીલ્લુ હજમથી બોલી. “હવે હીલ્લુ ખસ કર, મને વધારે ખીનવ ના.” અતે મીઠી મનચેરજીએ મિજાન બોલીને હીલ્લુને થયડાવી કાઢી. સદાના શાંત અને ધીરા મનચેરજી “મોટા ખાવા” ઉશકેરાઈને મિજાન બોલી દેખ એવી કાણે વકી રાખી હશે? પણ હવે તે વણ બોલવાની અત્યાચારથી સલુકાર અને મંલીયાર પણ ભૂલી ગયા અને હીલ્લુ સાથે તું તાંધી વાત કરવા લાગ્યા. “તું” અને પેલો દેવાનો બનાવે છે. કંઈ હું તારા કબજામાં છું. આખી મુંબઈમાં એકવી તું છે કે જે મારો ભેદ જાણે અને તેથી હું તારા કબજા તલે સપડાયો છું. તારે મને તો મને સરકારને જાહેર કર, મને પોલીસના રવાનીમાં આપ.”

“હવે કહ્યું દિલનાં કોણ થાય?” અતે હીલ્લુ નરમ પડીને બોલી. “તમે મારી ઉપર વિશ્વાસ મુકેલો છે, તમે જાણો છું કે વિશ્વાસ છું. વળી તમે જાણો છું હું તમોને હેરાન કરવાની નથી અને તમોને હેરાન કરું તેના કરતાં હું મારો જીવ આપવાને તૈયાર થઈશ. એ બધું કબૂલ કરતાં મને શરમ ઉપજે, પણ મને એવું શરમ ભરું છતાં મેં તમોને ભરૂં આપ્યો છે તે પાળવા તી. પણ તેટલા માટે હું તમોને મારી સાથે એક ઘરમાં રાખવા ચાહતી નથી. તમે મારા ઘેરમાં સલામત છો પણ મુનારક નથી.”

હીલ્લુના મેદા મંલીર શબ્દો વચે મનચેરજી મીલુ વાળા ઉપર ઘણી અસર થઈ—તે વણ ઘણાં મંલીર થયો અને કંઈ થયો દેખાય દેખાય અને બેઠા.

“આપણે છેલ્લાં મળ્યાં હતાં, હીલ્લુ, ત્યારે મારો છુપો ભેદ મેં તુને, થોડો ઘણો કહ્યો હતો. હું વધારે કહેવા જતાં હતો પણ તું સાંભળતી નહીં હતી. હું તુને કહેવા જતાં હતો કે આવી એકાંત કાવિયતમાં હું સાદી જીંદગી શું કામ જીવું છું? હું મારાં આગળો નીચ પાળેને માટે પસ્તાવો કરતો હોઉં તેમ આ એકાંતવાસ મેં શું કામ લીધો?”

“પસ્તાવો?” હીલ્લુએ હેરાન થઈ પુછ્યું.

“હા. મરગરજન પસ્તાવો! અમરગને હું કેદ પકડાઉં તો મીઠી હવે તે જાણું ડુખ ગણાય નહીં. અગત્ય કરીને મારું એક પાપ તો કરી માફ નહીં થાય એવું છે. તે પાપી કર્મોના તારાં મનપર બોલે હશે, હીલ્લુ, તે કરતાં મારાં મનજ ઉપરનો બોલે ઘણો ભારી છે—”

“હીલ્લુ ક્યાં મરી ગઈ?” ઉપલી વાતની વચે ઝીણી નો જાડો પોષ્ટર સંભળાયો. ખરેખર મીઠી મીલુવાળા અને હીલ્લુ વચેની વાત ઘણી રસપૂર ચડી તે જ વખતે એકાએક ઝીણીએ હાંક મારવાથી મેહુને ઘણી નાસિપાસી થઈ. પછી ઝીણી ગાય દેવા પડી તે કથાથી અટકે નહીં. “મરે ?”

મુઠ બેઠનની થતી! રાનના કાન કેમ બેઠરા થઈ ગયા!
કેટલી વાર થઈ હાંક માટે?"

આ પેઢારથી હીલ્લુ ઘેંઝી અને તે એકદમ આ
અગત્યની વાત આધુરી નાખીને મીઠો મીઠાવાળીનાં
ઘેરડામાંથી હેઠલ દોડી ગઈ.

૩૬૨૯ ૬૩ મું.

કાચકો ડીટેક્ટિવ કેમ કઠાયો?

હીલ્લુ દોડી ગઈ ત્યારે આ હેખતના જુસ્સાથી લાલ
થઈને ગઈ હતી; પણ તે બેઠ મિનિટમાં મીઠો મનચેરજના
ઘેરડામાં પાછી આવી ત્યારે વધારે ગભરાટમાં આવી, હવે
તો તેના લાલ ચેહરો ઉઘેલા મારી ગયેલા હતા.

મીઠો મનચેરજ પોતાનું બધિયાન કાહડી નાખીને
પાછા સદરાબર લખવા બેઠેલા હતા. તેવણે ભારી અચ
રતી સાથે, હીલ્લુને હેખતેલી જોઈ. તેનું આપ્તું હાડ મુઠનું
હતું. તેના હોડ ઉઘેલા થઈ ગયા હતા, તેની આંખો
જાણે કે બાહાર નિકલી આવેલી હતી અને તે બોલવાને
પણ અશક્ત હતી.

હવે મીઠો મનચેરજને બધિયાન પેહરવાની પણ યાદ
રહી નહી. તેવણે લાગલેજા હીલ્લુનો મુઠનો હાથ ઝાલી
લીધો અને હીલ્લુને અત્યાર આગળ તેવણને જરા અડ
વામાંથી અપવિત્રાઈ સમજાતી હતી. તેણીએ તેવણને ધંડા
હાથે ધીરજ આપવા દીધી.

"થું છે, બાઈ!" તેવણે આસ્તેથી હીલ્લુના કાન
પર પડીને પૂછ્યું.

"પેશે આયોષ. પેશા મુયો!"

"કોણ?"

"પેશે યાણા પેલીસવાળો રાધુ રામોસી."

"ઓહ! તેમાં એટલી ગભરાયક કંઈ?"

"તે મુયો કેટલું કે હું તો મનચેરજને મળવાનો,
એટલે કે તમોને. આ પેશા! હવે થું થશે! અતે ત્યારે
ખાદાનો કેહર ઉતરશે!"

"છટ! છટ! બીહવાનું કાંઈ નથી." મનચેરજએ
હીલ્લુની આ હેખત હસી કાહડી. "રાધુ રામોસી તો
મને મળવા આવવાનોજ હતો. તેણે અંદી આવવા
સારું મારી સાથ વાત કરી મુકેલી હતી. તે અને ફરામ
રોજની પેહડીના મેનેજર દાખલ જોગમેષ, વધારે કાંઈ
નહી. તેને અંદી આવવા દે, હીલ્લુ."

"મેં તેને હેઠે ઝીલીના ઘેરડામાં મેસાડમોષ. જુવો!
મારું કહું મના! તમે એ પેલીસનાં ભોંસિયાંને ના મળો."

"નહી નહી, રજા વગર નહી ચાલશે. તે તો મારા
રોડની આફીસમાંની મોટીની તલાશ કરવા આયોષ."

"ત્યારે તેને ઉપર મોકલું કે! તમારા મેખરપર હો!"

"હા હા, મોકલ. પણ મેને હું! હીલ્લુ, હું તમારો
માન બાહુત, મનચેરજ મીજલવાળાજ છું હો! વધારે
કાંઈ નહી."

હીલ્લુને સેજ ધીરજ આવી હતી. મીઠો મીજલવાળા
ની આ સાહુએતી તે ઘર્વ સમજ ગઈ અને તે પ્રમાણે

તે તેવણને પોતાની બેઠનનાં એક બાહુત સિવાય વધારે
એળખાણ જાણે કે જાણતી નથી એમ દેખાડવાને રાજ થઈ.

"હીલ્લુ, તારાં એ ગભરાટ રાધુને જાણવા દેતી ના."
તેવણે તેણીના જતી વેળા મેતવણી આપી. "તારા આલ
સમજ. ચેહરો મુશ કર. ચેહરોપર રતાસ આવવા દે."

હીલ્લુ ગઈ અને બે મિનિટમાં રાવ બાહુર રાધુ
રામોસી મીઠો મનચેરજના ઘેરડામાં દાખલ થયો. હીલ્લુ
તેને ઘેરડાં બતાવવા સાથે આવી પણ તેણી પાછી જતી
વેળા રાધુ તેણીને કઠા વિના રહ્યો નહી કે "હીલ્લુબાઈ,
મુંબઈની હવા તુને માફ આવતી નથી. તારી તબીયત
સારી નથી."

મીઠો મનચેરજ જાણે કે કાંઈ જાણતા નથી તેમ
લખવા બેઠેલા તેઓ રાધુના આચારી એક બોલ લખવાને
અધુરો નાખી લડ્યા અને રાધુને આવકાર દેવા પોતાનું
બધિયાન પેહરતાજ આગળ આપ્યા.

રાધુ આજે ઘણા મુશ મિજાજમાં હતો. તેના
મિજાજ ઉમેશ તેના કબજામાં હતો—તે જ્યારે માટે ત્યારે
મુશ અને માટે ત્યારે નાપુશ બતાવી શકતો હતો—તો
એ કે તે કોઈવાર જાણીજીલને મુશ અથવા જાણી જીલને
નાપુશ માત્ર બાહારથીજ યાચે એજ તે બોજાંએને
જાણવા દેતો નહી હતો. રાધુ રામોસી વળી ઘણું કરીને
અપકો હતો, પણ કોઈવાર તે વાત કરવાના લાહરપર
આવતો હતો—તેની જાણીમિધન—અને આજે તે મીઠો
મીજલવાળા આગળ તેવણે સેહરી બેઠો હતો.

રાધુએ મીઠો મનચેરજને તરેહવાર વાતો કરાવી.
તેણે તેવણના હાથ નીચેના દાદા હરિના લક્ષમજીની ખબર
અંતર પુછી. દાદા હરિ રાધુનો દોસ્ત હતો મારે પોતાના
દોસ્તના તે દીકરાને જાણે કે પોતાના દીકરાસમાન આહીને
તેણે માત્ર દોસ્ત દાખલ પૂછ્યું. આફીસમાં ચોરાયલા
એક વિષે ફરામરોજ શેડ લક્ષમજી ઉપર શક લઈ ગયા હતા
અને તેથી રાધુ પોતાના "દોસ્તના દીકરાને" આજ
મજતાથી યાદ કરવા લાગ્યો હતો તે અલબત્ત રાધુએ મીઠો
મનચેરજથી છુપાવ્યું.

"બાહુર માત્રા કેટલાક છોકરાઓ મુંબઈ આવીને
માડું ફેરવી મેસેછે." રાધુએ "સેજ" વાત છેડી, "પણ
હું યાદ રહું કે મારા દોસ્ત દાદા હરિના દીકરો તેવો નથી.
તે તો મને આલમલજીનો પાંસરો ને કાલકો વાગેછે."

"લક્ષમજીને આડી ચાલના સમજવાને કશું કારણ
નથી." મીઠો મનચેરજએ દુકમાં ટેકો આપ્યો.

"તમોને આ પેહડી ખાતે તેર ચૌદ વર્ષ થયાં છે!"

રાધુએ તોલ્લો મારી દીધો.

"અરે નહીરેજ!" મીઠો મીજલવાળાએ હસીને ભૂલ
લાંછ "માત્ર ત્રણ ચાર વર્ષ થયાં."

"હું! ત્યારે હું ત્રણ ચારને ભૂલમાં તેર ચૌદ વર્ષ
સમજ્યા કેટલું." રાધુ પોતાની મુખાઈ ઉપર જાણે કે
હસ્તો હોય તેમ બોલ્યો. "અને, શેડ, એ ત્રણ વર્ષની
આગળ તમે ક્યાં હતા?"

"તેની આગળ હું એક વડીલનો મેનેજર હતો, તે
મારો આગલો શેડ મરી ગયો." મનચેરજએ ખોલાસો

કીધો “જાહંગીરશાહ શેઠ તેને ઝોળખેછ. તેને ત્યાંથી એ શેઠન અને અમ્હી લઈ આવ્યા. તે વકીલ કોણ હતો તે જાણવા માહિતા હોત તો શેઠ તમોને ઝોળખાવશે.”

“હું જાણવા માહું ?” અને શ્રી ગરબ ?” રાધુએ તદન બેરકકારી બતાવીને તુર્તજ વાત હડાવી. “પણ એ માળા ઉપર ધબર ધબર કોણ ચાલેછે ? કેટલી ગડબડ ? શેઠ, એ ગડબડ વચે તમારીથી લખાયછ કેમ ?”

“એ તો ડાકટર બરબર છે. મારા શેઠનો ભાણેજ.”

“હું ! તે થેલો અમ્હી રેહેછ કે ?” રાધુએ તદન અજાણપણે બતાવ્યું. “એ તો વસાઈ ગયેલો અમથુઅ પાછો ક્યાંથી આવ્યો ? આજ સહવારે તમારી આફીસમાંજ હું તો એને ઘણુંએ અબ્બો.”

“એની તબીબત સારી ચાલતી નથી. બિચારો નોક રીપર જાય છે રજપર પાછો આવેછ.”

“પણ એ કેટલુંબધું ચાલેછે ?” ઉપર કાન કરીને રાધુએ અજાણ ચલાવી. “એને ચાલવાનું કાંઈ ચેટક લાગુછે કે શું ? રાત્રે સુવેલે કે રાત્રેખી ચાલ્યાજ કરેછે ?”

“નહી રાત્રે તો અને સુવા ક્યેછ.”

“પણ એણે ચાલવાની શરત બકીછ કે શું ? એણે પગમાં લોલાંના જોડા પેહુઆછે વાડ ?” આ હા ! કેટલી ગડબડ !”

“કોઈ વખતે એને એમજ ચાલવાનો પવન થઈ આવેછ. એને પોતાના મરનાર ભાઈનો ગમ લાગેછ.”

“અચીત એનું મારું ગયુછે.” મીઠો મનચેરજના આ છેલા શબ્દ ઉપરથી તો રાધુને ભાવનું થયું—તે જે વાત કરવા માગતો હતો તે ઉપર આવી ગયો. “કેહુછે કે હું ખેસ એ પોતાના મરનાર ભાઈને યાદ કસ્યા કરેછે. તેનું મોત બેદ ભરેલું તો હતુંજ. તમે તે બનાવની વિગત જાણો છો કે મીઠો મનચેરજ ?”

“હા, થોડી થોડી જાણુછ. એક દાહડે જાહંગીરશાહ શેઠે મારી આગળ એ વાત કીધીતી.”

“પણ હજ તેની વાત ચાલ્યા કરેછ !” રાધુએ અચરતી બતાવી.

“અમારી આફીસના છોકરાઓની ઘણી વાર એ વાત કાહડી બેસેછ.”

“તેનું કારણ છે. ભીખા ભરભરિયા સિવાય તમારા દરએક કલાઈને મરનાર બેનન બારિસ્તરનાં મોતની યાદ છે. પેસુ પછેલીવાળો તો મરનારનો કલાઈજ હતો; લક્ષમણનો બાપ તેનો ધરાક હતો અને બેનન ગુસ્સે ત્યારે હાનર હતો; ભીખા તે વખતે મસ્કત હતો, પણ તેનાં ઘેરવાળાઓ સાથે બેનનને ઝોળખાણ હતી; અને આ કેકાબાદ કામાવાળાં—તમારાં બાઈ નાનાં બાઈનાં કુંડુ—ને ત્યાં તો મરનારનું આવડું જડુ હતું.”

“તેઓને બીજી વાત કરવાની જાણ કે હોખજ નહી તેમ જ્યારે ને ત્યારે પોત્યાઓ બેનન બારિસ્તરનાં મોતની વાત કાહડી બેસેછ.” મીઠો મનચેરજએ ફરિયાદ કીધી.

“છોકરાઓ પડયા તે ગપાસપા પસંદ કરે. કામના કરતાં વાત કરવા કોણને નહી ગમે ? તેમાં ભીખા ભર ભરિયો તો જરૂર તેવો.”

“પણ હું છોકરાઓને એ વાત ઝાઝી કરવા સ્તો નથી. નાદાનો કોણનાં ઘેરમાં એ વાત કરેછ તે સમજતાજ નથી. જાહંગીરશાહ અને ફરામરોજ શેઠ જે વાતને વીસ રી જવા માગેછ તેજ વાત એ છોકરાઓ લઈ બેસેછ. શેઠ નો ભાણેજ આપધાત કરીને મરી ગયો હોય તેની વાત શેઠને કેમ ગમે ?”

“તમેખી બેનનને આપધાત માનોછો, મીઠો મનચેરજ ?” અમ્હી રાધુ રામોસીએ મીઠો મનચેરજને યાદ રોજ સવાલ પૂછ્યો.

આ પાંધરા પ્રશ્નથી મીઠો મનચેરજ નરા ગુમવાપલ્યા જણાયા. પણ અતે થડે પેટે તેવણ બોલ્યા. “આપધાત સિવાય બીજી શું હોય ? તમે તે મત આપ્યું, જુરિએ મત આપ્યું અને સર્વએ તે મત સ્વિકાર્યું.”

“મરનારે આપધાતજ કીધો એમ હું કહી શકતો નથી.” રાધુ રામોસી બોલસ બોલ્યા. “તેમજ એ આપધાતનો કેસ નથી એમખી હું કહી શકતો નથી. આખી ડુનિયાં આપધાત માનેછે, પણ માન બે જાણુ હુનતથી ના પાડેછ. તેઓ તે વખતે કિહતાં હતાં અને આજેખી કેહેછ કે બેનનનું ખૂન થયું.”

“કોણ બે જાણુ ?” મીઠો મનચેરજએ નરા ડગડગા થી પૂછ્યું.

“એકતો મરનારનો આ ભાઈ ડાકટર બરબર અને બીજું તો આ ઘેરમાં રહેછ તે ઝીણીની બેનન હીલ્લુ.”

“તેમ બીજાઓ વળી મરનારના આપધાત બોલસ માનેછ” મીઠો મીજીવાળાએ તકરાર લીધી “જેમકે ઝીણી પોતે અને મારા શેઠ ફરામરોજ. એઓ મરનારને ઝોળખતાં હતાં અને તે વખતે હાનર હતાં, માટે મરનાર ના ભાઈ યા ઝીનીની બેનન કરતાં ફરામરોજ અને ઝીણી તું મત વધારે વળનદાર ગણાય.”

“પણ ફરામરોજ શેઠ તો વિચાર ફરચોછ.”—

રાધુ આ વાક્ય અડધું બોલીને ચૂપ થઈ ગયો. તેની એ બોલવાની મતલબ નહી હતી. એક અપરાધ વિષે આવો કાંઈ પણ ચુરો કહી આપવાનો તેનો ધારો નહી હતો. પણ બોલાઈ ગયું તે બોલાઈ ગયું અને હવે તે મીઠો મનચેરજ આગળ છુપાવવાની રાધુને જરૂર જણાઈ નહી.

“ફરામરોજ શેઠ પોતાના વિચારને વલગી રહ્યાછે એ તમે કેમ જાણ્યું, મીઠો મનચેરજ ?”

“તેવણને પોતાને મેં બોલતા સાંભળ્યાછે કે મરનાર ના આપધાત સિવાય બીજી કાંઈ નથી.”

“તેવણનું એ મત પેહલાં હતું. પણ જે ત્યાર પછી તેવણના વિચાર લગાર કસ્યા નહી હોય તો હું રાધુ ખરો ડીરકટિવ નહી. હું જાણુ છું કે તેવણ આજે મરનારનું ખૂન થયું ધારેછ.”

“અને ખૂનનો કરનાર કોણને ધારેછ ?” મીઠો મીજીવાળાએ ઘણી આગુરતાથી પૂછ્યું.

“મેલા કાલી કાટપીટિયાને.” રાધુ એકદમ બોલી ઉઠ્યો “પેલા કાલી જે તે દાહડી બેનને રહીછે અને પાછો જણાયો નથી તેના ઉપર ફરામરોજ શેઠનો ચક્ર વધતો જાયછ.”

કાળી કાટપીટિયાનું નામ સાંભળતાં જી૦ મીજુલા જા પોતાનું મોહું ફેરવી નાખીને ઉભા થયા. કાંઈ કામને ખસે બારી આગળ ગયા અને જરા વાર બારીની બાહાર જોતા હતા. તેમના બેહુરા ઉપર કાંઈ અજાયબ ફેરફાર થયો હતો—તે કાંઈ હસવાનો નહીં, કાંઈ ફિકરનો નહીં, કાંઈ ડુખનો નહીં—પણ એ ત્રણે જુસ્સાઓના ભેગા મળવાના એ ફેરફાર હતો. તેવજે પુરું બારી આગળ જઈને એ ફેરફાર છુપાવ્યો. તેવજેના એ ગભરાટ રાધુ રામોસી ભેદ શક્યો નહીં.

“તમેને ફરામોજ શેઠે પોતે એમ કહ્યું ?” જરા વારમાં પોતાનો અસ્વસ્થ બેહુરા પાછો સ્વસ્થ કરીને મીજુલાના એ બારી આગળથી ચોરડામાં પાછા આવી પુછ્યું.

“શેઠે પોતે બારી આગળ કાળી કાટપીટિયાનું નામ કીધું નથી,” રાધુએ, સાફ દિલથી ખોલાસો કીધો “પણ તેવજે એક બે બોલ એવા બોલ્યા કે જે ઉપરથી હું તેમ સમજ્યો.”

કાવકે રાધુ રામોસી કગાયો ! એ ચાલાક ડીરેક્ટિવ ચોરોને વેચી આવે એવો હતો, પણ આજે કાળી કાટપીટિયાના હાથ ઉપર વેચાયો. કાળીની ખબર જે છુપી રાખવાની, તે કાળીને પોતાને જ કહી આપી ! તેના ઉપર કોણ કોણ શક લઈ જાયછે—તે કહી આપ્યું, પણ વધારે અગત્યનું એ કે ફરામોજ બેનનેના આપઘાત નહીં ને ખૂન માનેછે તથા કાળી ઉપર ખૂનનો શક લઈ જાયછે તેથી કહી આપ્યું.

ડીરેક્ટિવ ગમે એટલો પાકો, પણ તે શું જાણે કે જી૦ મનચેરજી મીજુલાના તેજ કાળી કાટપીટિયા છે ?

“પણ હવે આપણને તે જુની વાત વિષે વખત ગુમાવવાની થી જરૂર ?” રાધુએ પોતેજ એ વાત બંધ પાડી. “હું” તો આ એકની ચોરી વિષે તમારી સાથ વાત કરવા આજો છું.” એ ચોરી કોણે કીધી હશે તે વિષે આપણુ જરા એકાંતમાં વિચાર કરીએ.”

પણ એકાંત વાત ધઈ શકી નહીં. તેજ ધડીએ દાદર ઉપર કાંઈ ગડગડાટ સંભળાયો. મોઝા મોઝા આવ્યા સંભળાયા. ઝીની ! હીલ્લુ ! નોકરો વગેરેને હાંક મારવાના સાદ આપ્યા.

એ ગડગડાટ અલખતાં લીખા ભરભરિયાની હતી. તે આફ્રીસથી પેર આવી હતો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

લીખા પાસે પૈસા હોત તો તે શું કરત ?

પેસા અગત્યનો ધુધવાર હજુ પૂરો થયો નહીં હતો. ચેડ જાહુગીરશાહ જંગમરાવાજાને ત્યાં તે દિને સાંજ, બલકે રાત સુધી ગડગડાટ હતી. એક તો કામની ધમાલ, બીજી તો મગજની ગડબડ. ચીજી તો જીવની બેચેની, એટલી એક યા બીજી જગત વચે આજે જુદા ચેડને પોતાને બેકરાઈ હતી.

પેહુડીનાં એક માતખર ભાટિયા કલેનો માલ વાહણે મહુડાવવામાં એક લખાડ ગફતલ ધઈ હતી કે જેમાં વાંક સળંગો ધંધા ઉપર ફરામોજના બેધાનપણને હતો અને

તેથી મોઝા ચેડ ચીહીરડાયા હતા. વળી તેજ દાહડે મીસિસ ફરામોજના કાપડિયાનો એક ભારી આંકડો નાજાંમાય પાસે યા તેના વર ફરામોજ પાસે જવાને બદલે ભૂલથી મોઝા ચેડના હાથમાં ગયો જેથી એમનો જીવ વધારે બચ્યો હતો. વળી નાજાંમાયના સ્વભાવ ચીહીરડાહ કાતો હતો અને તે બિચારી દારાશાનાંની મુંદર દીકરી પીરોજને ગાળો દેતી તથા અપમાન કરતી તે વાત નાની શીરીને પોતાના અપાવા આગળ કીધી તેથી પણ તેવજે દિલગીર થયા હતા. છેલ્લે તેજ રાત્રે નાજાંમાયે એકવાર ફરી હુંગે રિપન ચોરતાનું ખેંડ મંગાવ્યું હતું અને તેમાં પોતાના ચેસ્ટોને ગમત આપવા તેમની એક દુબલ્લા ભરેલી વળી રાતની મિજલશ મોઝી હતી તે સર્વની ધમાલ અને ધાંધલથી મોઝા ચેડ કંટાલી ગયા હતા.

બપોરના બાપ દીકરા બધા ધણું કરી સાથે આફ્રીસ માં જમતા હતા. પણ આજે ચેડ જાહુગીરશાહ પોતાના ખાનગી ચોરડામાં બપોરનું ભાણું મંગાવ્યું. તેવજે પોતાના દીકરા ફરામોજને તેડું મોકલ્યું પણ તે આફ્રીસમાં નહીં હતો. ફરામોજ શેઠ તો, જાહુગીરશાહને ખબર થઈ તેમ, પાલવા બંદર ઉપર પોતાની સાલી ગુલાંમાયને લેવા ગયો હતો. કેકોબાદ કામની બીજી દીકરી ગુલાંમાય આજે પોતાની બેહુન નાજાંમાયને મળવા કરાંચીથી આવનાર હતી અને પોતાની બેહુનને તેડી લાવવા સાફ નાજાંમાયે પોતાના વરને આગમોરપર મોકલ્યો ત્યારે પોતે પોતાનો ભપકો દેખાડવા સાફ નાજાંમાયે આજની મિજલશમાં ખાનખા ખાસ ધામધૂમ કરાવી હતી.

તે સાંજ પણ જાહુગીરશાહ ચેડે પોતાના ખાનગી ચોરડામાં ગુજરી. પોતાની વહુની મિજલશોની મેજની ખસીમાં તેવજે જતા નહીં હતા—આજે પણ જવાની તેવજે ના પાડી હતી. નાજાંમાયે વળી આજની મિજલશમાં પોતાના ભેઠની નાની દીકરી શીરીને આવવાની બંદી કીધી હતી અને તેથી કરીને બિચારા દારાશાનાંની પીરોજ પણ તે મિજલશમાં જઈ શકી નહીં. નાજાંમાયની મિજલશોમાં સાદી પીરોજ પોતાની ચેડાણી કરતાં વધારે ધ્યાન એમી શકતી હતી, અને લીખા ભરભરિયાના મીડા અને માથાનું ભડભડાટને લીધે ઘણાક મેખાનાનું ખાન નાજાંમાય ઉપર નહીં તેટલું શીરીની એ સાપલી પીરોજ ઉપર વધારે જમ્યું હતું.

નાજાંમાયે નાની શીરીને આજની મિજલશમાં આવતી બંધ કીધી, એટલે પીરોજને પણ દૂર કીધી, અને તે ઉપરથી ત્યારે રખતિયાલ શીરીને મોઝાખાવા આગળ રાવ કરવા ગઈ ત્યારે તેવજે તેને ધંડી પાડવા તથા ખુશી કરવા શીરીને તે રાત્રી પોતાના ચોરડામાં જાહુગીરશાહ કહ્યું. શીરીને પોતાની પાસી શિક્ષક પીરોજ વગર કહે જતી નથી, માટે તે સાંજે પીરોજ પણ શીરીની સાથે મોઝા ચેડના ચોરડામાં રહી. શીરીને અને પીરોજને વાંચવા લખવામાં તથા વાતો કરવામાં મોઝા ચેડનો વખત આવી કાઢાડ્યો, અને હુંગેરિપન ખેંડના શરોદો વચે હેકલ આજની મિજલશની ધૂનચી કરતાં સાદાં બચ્ચાંઓની આ સાદી મેજ જાહુગીરશાહ ચેડને ઘણી ગમી.

હેડલની મિનલશમાં આજે મેનાનોતી કુઠ્ઠી થોડી ગીર્દિ થઈ હતી. બીડની ભડાકાકારી હતી—આવાની નજાબી રહી નહીં હતી. મીસિસ ફ્રાન્સિસનાં દિવાનખાનાંએ ભલકપુર રોજનીમાં થીપી નિકળ્યાં પછીજ આપણે લીબો ભરભરિયો હાજર થયો. પેટલી રાત્રે તેને ત્રીજીના હાલમાં મોકરોની ખૂમનો ધડાકો ધુન્ધો કરતો આપણે સાંભળ્યો હતો તે નાજાં માયની આ પાર્ટીમાં જવાની તેની ધાંધલ અને ધરધમ માત્ર હતી. લીબાજ આજની મિનલશમાં ઉલટખર આચો હતો તે પીરોજને મળવાની ઉલટ હતી. તે ઘણો ભપકો કરીને આચો હતો. સહુવારે “શાહુગદા સોલી” ના મુંબઈ આવાવાની ખમરની ખુશાલીમાં તેણે ભપકો કીધો હતો—સાંજે શાહુજની પીરોજને મળવાની ઉલટમાં તે નવાં કપડાં પેહરી આચો હતો.

પીરોજ ઉપર લીબાજની નજર આજે બપોરે અડછતી પડી ત્યારે તે બિચારીને એણે રડતી જોઈ હતી. તેનું રડવાનું કારણ તેણે નાની શીરીનથી સાંભળ્યું હતું અને તે નાજાંમાયની બેઅદબી સિવાય બીજું કંઈ નહીં હતું. તે પછી પીરોજનો રડતો મેહરો આપણે લીબાજની નજરમાં બસ ભખાઈ કીધો હતો; પીરોજ તરફની નાજાંમાયની નીચ વર્તણૂકે લીબાજે આજે આપો દાહડો ભરેરી યુકયો હતો. પીરોજની નરમ મશમોનાં એકવાર દર્શન કરવા, તે બિચારી મામાપ વગરની છોડીને કંઈ દિલારો દેવા, નાજાંમાયની આવી નીચ મોકરીમાં તે શું કામ પડી રહી છે તે પૂછવા, તેની પાસે એ માકરી છોડાવી દેવા, નાજાંમાય એ નાહાપકી શામારે મલાલે છે તેનો નેહ પૂછવા લીબાજ આજે દાહડો તલપી રહ્યો હતો. પોતાના આ ખવભળાટમાં તેણે આજે આધુની નહીં હતું—તે આફીસમાં લોકો સાથે અડડી પડ્યો હતો, પોતાનાં ઘેરમાં કોઈ સાથે બોલ્યો નહીં હતો.

આજની પાર્ટીમાં ઘણાંબી શેકો હતાં, પણ લીબા ભરભરિયાને તે કોઈ દેખાયાં નહીં. તે આંખે. ઉંઘારી રાખીને આસપાસ ભેટા હતાં, પણ તેને મનથી સઘળી મિનલશ સુઠ્ઠી હતી. તે માત્ર પીરોજને જોવા આચો હતો અને મિનલશમાં દરએક ખુણામાં જોઈ વલ્યો હતો, પણ પીરોજ તેને જડી નહીં, એટલે તેને મનથી અંહી કોઈ બીજું હતું જ નહીં.

લીબો સમજ ગયો કે નાજાંમાયે અદેખાઈની મારી બિચારી પીરોજને આજે ખામખા અંહી આવવા દીધી નથી. તે એટલું સમજ્યો કે પછી તેના ગુસ્સા ભરેલા ખલભળાટનું શું પુછવું? તે ભડભડ બડબડવા પડ્યો તો આસપાસ ઉભેલાં જોનાં તેને વિચારની નહીં હતો. તે આજની મિનલશ તરફ થઈ મોડે રહી રાક્યો નહીં. તે બંધને જોવા પડ્યો પણ બંધમાં તેને કોઈને કંઈ વાંક દેખાયા. વાંક વગરની ખરી નિર્દોષ, પાકજાદ, પરીજાદ તો એકલી તેની શાહુજની પીરોજ હતી, અને તે આજે તેને મળી નહીં.

“રાત કાળો મોહડાની કંગાળ કોકટ?” લીબો ભરભરિયો પોતાનાં મન સાથે પોતાની શેકાણીને ગાળો દેવા પડ્યો. “રાત જુલમગાર જુહાક બિચારી પીરોજની અદેખાઈ કરે છે અને અદેખાઈની આગથી બીજી મરીને તેણે આજની

મિનલશમાં ખામખા તેને આવતી અટકાવી છે. એ શોખ અસમ થોડાણી બિચારી પરીજાદ પીરોજનાં ખાસ ડાંતા તલિયાં બરાબર નહીં આવે અને તેમણે એ કલજ ખોર કંગાડી તેની ઉપર સાહુબી મલાલે છે. ને એ ગધું શા માટે? એટલામાટે કે પેટી લાડકી કુકતી શીરીનને પીરોજ કેળવણી આપે!”

“શું છે લીબાજ? એ કોણપર અખાજા કાહે છે?”

લીબો ભરભરિયો પોતાના તિરકારતું છેલું વાક્ય સંભળાય એમ મોટે બોલ્યો અને પુનઃ તે સાંભળનારે તેને પકડી પાડ્યો. પણ સુભાગ્યે તે સાંભળનાર તેના દોરત હતો.

“એહો! હોમી! દોરત હોમી! તું અંહી?”

લીબો હોમી દારાશતાને દીકાથી લગાર ખુશ થયો.

“હું મારી સાધુની કોટડીમાંથી આજે હુનિપાંદારી માં આવ્યો છે.” હોમીએ હસીને આવી એક મિનલશમાં ને કરી નહીં આવે તેણે આવવાની અન્યથાની બચાવ કીધો. “પણ શું કરીયે? ને પરણેલો હોય તેનાંથી સાધુ થવાય નહીં. મારી શુભાં મને આજે ઘસડી લાવ્યા વગર રહી નહીં, ને રાત રાહીનું પ્રયત્ન મારે વરે બેયરને તાબે થવાની ફરજ!”

હોમીની શુભાં પાંસેજ ઉભેલી હતી તે પોતાના વરની આ રજીજમાં સામેલ થઈ. “સાહે થયું કે તમેને મારા જ્વે બેરી મળી છે, નહીં તો કે તમે તે અધારી કોટડી માંથી બાહાર અવાવ નહીં મારો. લીબાજ, આ માંથી માંતા કાઢજીને બરા બાહાર ફેરવું તો સાહે, કની?”

“પણ હોમી આજે અંહી પીરોજ કેમ નહીં દેખાતી?” હોમીની ગાપડીનાં મોલવા ઉપર જરાબી ધ્યાન આપવા વગર લીબો ભરભરિયો પોતાનાં મનમાંની જિંદગી મોલી ઉઠ્યો. “કેવી શમની વાત છે, હોમી, કે બિચારી પીરોજ આ ઘેરમાં કેદ જ્વે પડી રહે! આવી ધામધૂમ વગે તે પેલી કુકતી શીરીનની સાથે માળા ઉપર ગોધાઈ રહી હોય!”

“પણ તેમાં શીરીનનો શો વાંક કે તે બિચારીને તું ગાળ દેય?” હોમીએ લીબાજને સૈન ઠપકો આપ્યો.

“ગાળ દેવું? શીરીનને તો ગાળ દેવું પણ એક બીજીને તો ગાળના કરતાંબી કંઈ વધારે સરખાવ મને આપવા ગમે છે.” લીબાજ ભૂતની પેઠે છોડાઈને બોલ્યો.

“શું-કે? કે હું: એ જોરતા કખતમાં હું ને મારી બેઅદબીને મારે એ મને કાહડી મેળાવે, નહીં તો કે બિચારી પીરોજને સતાવવાનો હું એ જોરતને સ્વાદ અખાડી આપું.”

“પણ તુને મારી પીરોજનું એટલું બધું શાનું લાગે છે, લીબાજ?” હોમીએ તે ખામખા ખીનવનારો સવાલ પુછ્યો. “બોજો લીબો પોતાનાં લલા દિવાન ખીનવાથી અખાજા કાહડે તે હોમીને જોવાની ઘણી ગમત પડતી હતી.

“લીબાજ, તું શું એમ સમજે છે કે મારી પીરોજ આશ્રય વગર પડેલી છે? ને એકલો પુંજ તેની દયાલુ દાદ લેનાર રહી ગયો છે? તું જાણતો નથી કે હું પીરોજને ભાઈ થાઉં છું?”

“તું ભાઈ છે તો શું કામનો?” હવે લીબો હોમી ઉપર ઉખડ્યો. “તું ભાઈને મેહનતું લાગવું હોય તો તું

વળી તેના ઉપર આવો જીવન શુભરવા દે? પણ તુને શાનું લાગે? તને ભાઈએ બિચારી પીરોજને નાનપંથુથી પળવ્યા કરતા હતા. અંહી તે બિચારીને બીજાએ પળવેલ, ને તું હસેલ. પણ યાદ રાખજે, હોખો, કે તને બધાં પીરોજના પગ ઘોળને પાણી પીવો તો પુન લાગે એવી તે પાક પરીભદ છે.”

ખચીત લીખા ભરભરિયાના આ ભડભડાટથી હોખી ઘણો ખુશી થયો. તેની મેહનને કોઈની આંહુ તેથી તે ખુશ હતો અને ભીખાના ભોળા પણ ભણ ભડભડાટ તેને વધારે ભાવતા હતા.

“હું શું કરું! હું લાચાર છું! હું મરકત પૈસા કમાવાને બદલે મોહી આવ્યો તેથી લાચાર છું. બાકી હું શું કરતે તે તું જાણેલ, હોખી?”

“શું કરતે!”

“મારી પાસે જે થોડા પૈસા હો—ઘણા નહીં; મારું એક જુદું ઘેર હતું—ત્રપડુંબ, મોટું ઘેર નહીં; અને મારી પાસે, જે એક ગાડીનું ખરખરિયું હતું—કાંકડા ગાડી થોડાબી નહીં જોઈતા; તે હું આ બિચારી પીરોજને તમારા સરખા ભણતા ભાનસમોનાં આધાર ઉપર અંહી રીખતી રહેવા નહીં દેતો, પણ તેને આપખ્યા આ કુખમાંથી છોડવવા એકદમ તેની સાથ પરણીને તેને મારે ઘેર લઈ જતો.”

પ્રકરણ ૬૪ મું.

પોતાની બાથડીને બદલે પારકી બાથડીએ
સાથ પ્રસારાઓ.

લીખા ભરભરિયાનાં આ છેડાં ભરભડ બોલવા ઉપર હોખીને ઘણું હસડું આવ્યું. તે એટલો તો મેરો સાદે ખડખડ હસી પડ્યો કે તેના આવાળથી નાજાંમાપનું પોતાનું પ્યાન ખેંચાયું અને તે, ભીખાની ભાથામાં ખેંચી એસરતું હોખી અને ભીખા ઉભાં હતા તેમની ભાગજ આવી.

નિબલશ એટલી મેદી હતી કે નાજાંમાપ અને ફરામરોજ ઘણો વખત યથ જવા છતાં હજી પોતાના કેટલાક મેમાનેને અમી-દંડબંધાઈ હતાં. હોખીના હસવાથી તે તેની આગળ આવી ત્યારે જ હોખી અને શુકાને તે મળી શકી. તેણે મેહુ વર વડુને દિશોજન આપકાર રીધો.

“તમે આમાં તો મેદી મેહુરખાની કીધી, પણ તમે ફરલે તેડે આમાં?” નાજાંમાપ તેમને તેણીની નિબલશમાંથી તેમની માણુ ગેરહાજરીને મારે કપડો આપવા પડી. “એક જન વખત તેડું તો એક વખત આવો એવીજ તમારી મેહુરખાની કે! જે તમારાં બૈધર નહીં હોતે તો હું કંઠાલીને હવે તમારાં તેડાંબે બંધ કરતો.”

“અને આજેથી હું આવ્યોજ તે મારી બૈધરને લીધેજ આવ્યોજ” હોખી હસ્યો. “શું કરીયે! પરણ્યા એટલે વરપર તમે બૈસંમોના જીવન માલેલ. મારી શુકાં અને આજે અંહી ઘસડી લાવીલ તેથી મારું કેટલું કામ છોડી દેવું પડ્યુંજ તેનો, નાજાંમાપ, તમોને ખ્યાલ નથી.”

“નહીરે નાજાંમાપ,” શુકાએ પોતાના વરને રડુલ રીતે ખોટો પાડ્યો. “એવલુ પોતાની મેજેજ આવ્યાજ હો.

ધણું કામ કીધાથી પોતાની મેજેજ કંઠાલ્યા ત્યારે અને ઝાઝી બોહસ કરાયા વગર હવે કેવા આવ્યાજ!”

“કામ ને કામ! ને તેની શું? પેટી નવી ચોપડી લખોજ તે?” આણું કામ નાજાંમાપની ખાતરમાં નહીં લેતયું. “હોખી, તમે તો કામના ગોલામ છો. કેટલું બધું વહીનું!”

“કામ પછી કામ, નાજાંમાપ.” હોખી ખુશ સ્વભાવે પોતાના માથે ઉઠાવેલાં ભારી કામની ઉચ્ચભરી ઉમેદવારીના હોંસ અને હર્ષથી બોલ્યો. “હમણા હું કામનો ગોલામ છું, એ કામથી મારું નસીબ જાગરો ત્યારે હું કામનો શેડ યઈશ.”

હોજરિયન બેંડનાં સુંદર શરોદોએ આ વાત બંધ પાડી. બેંડ એટલું મધુર હતું અને વળી તેનાં વગાડનારાં એટલાં સુંદર હતાં કે નાજાંમાપના મેમાનો સઘળાં મોટું શુણ્ણું વળીને તે સાંભળવા આગ્રમ દોડી જતાં હતાં. બેંડ ત્રણ વખત વાગી ચુક્યું હતું. હમણા તેનો ચોથો શરોદ શરૂ થયો હતો.

લીખા ભરભરિયો તો અલબત્ત હજી પોતાના બળાંપા માં જ્યાં ઉભો ત્યાં ઉમેડોજ હતો. તેને આવી નિબલશી કશી ગમતી નહીં હતી, અને પીરોજ વગર તો તેને ખીલકુલ ગમી નહીં.

“શું ધુલ?” આપણા સાદા ભીખા ભરભરિયાએ તે સઘળું ધિક્કારી કાઢાડ્યું. “હોખી એકલોજ ભીખા ભરભરિયા આગળ વાતે ઉભો રહ્યો. તે આજ લાંબી પુલ્લે આવી એક નિબલશમાં આવ્યો હતો મારે આજની રાત્રિ પાતણી રમના તેને ઘણી પસંદ આવી. “નાજાંમાપે નિબલશનો કાઠ કેવો સુંદર રમ્યોજ!” હોખી બોલ્યો.

“શું કુદરતી કાંઈજ નહીં. બધું હુમરનું! બધી જનાવટ! બાહારનો ભપકો! ખોટો દીલી કસબ! ચોરસો માટીયા થવા જાયજ! અને માટીડાઓ ખેંચાં જનવા લાચાંજ! આપણા જીવાનોથી ખુબસુરત ઘણા થવા લાચાંજ. પણ જીવાન માટીડા તે જાણે કે નરો બેસન!”

એ ભીખા ભરભરિયાનો આજનાં લોકોનો અનુભવ હતો. એટલાંમાં તેની નજર તેના ભાઈ પેસી ઉપર પડી. મેહુ ભાઈએની નજર મળી. ભીખાએ હસીને પોતાના ભાઈ તરફ ડેકિયું કીધું. પેસીએ તેની ફરકાર કીધી નહીં—તેની સલામ પાછી વાળી નહીં.

“પેસો જોયો કે! પેસો નગીનો! પેસો મારાં ખાન દાનનો ચેરાગ!” ભીખા ઉભો ઉભો હોખી આગળ પેસીના મેષ્ટા કરવા લાગ્યો. “મારા પેસીભાઈના ભપકો તો જીવો! હું કહુંજ તે શું ખોટું છે કે બધો હુમરનો એલ છે? આજના આપણા જીવાનોમાં કુદરત તો મેજેજ નહીં જો. બાહસોમાં ખરી સુદરતી સાદાઈ જોતી હોય તો મરકત જાવો. બિચારા મારાજો જંગલી પણ કેવા સાદા! અંહી તેથી ઉચ્ચત. જીવાની મારો પેસી. કેવો વાંકો વળીને વાતો કંઈજ, જાણે કે બરડાનું હાડકું નથી! કેવો મીઠો મીઠો હસેલ, જાણે કે એના હોઠ ખોદાયજ એ હમેસના મરેલાજ બનાયજ! પણ એ બધો બાહારનો દેખાવ જે હોખી! જન ઘણો વાંકો વળેલો હતો તેમ જાણુ કે દિલબો

એટલો ખાર! જમ થલો હસે તેમ જાણવું કે પેટમાં આવી હુરી!"

"લીખાજી, લીખાજી, તું કોઈને છોડતો નથી? તારા સગા ભાઈની નહીં." હોતીએ તેને ચેતવ્યો.

"હું તો ખરું બોલું છું. શું તમે એવું કહેવા માગો છો કે પેસી મારો ભાઈ પડશે વાસ્તે મારે તેને વિષે બોલું બોલવું! વળી હું ક્યાં ગામ આગળ તેની વધિયો બોલું! એતો તમોને પોતાના જાણીને ખરેખર કહું છું."

"અરે પણ પેલી કોણ છે?" એટલામાં તો લીખા ભરભરિયાની નગર એક બીજી નાજીક નાનનીન તરફ દોડી કે જે પેસીનામ કાનમાં કાંઈ મીઠો રસ રેડતી હોય તેમ વાતો કરતી હતી અને પેસી તેના ઉપરથી મરી ઠરી નજીક હોય એટલી નરનાસથી નવાબ રેતો હતો. લીબા તેને બતાવીને બોલ્યો. "એ મારા પેસી સાથે વાત કરે છે કે કોઈકું કોણ? તરું જાણે હાડકું ને આમડું! અને તોપણ અંગ ઉપર માસ નથી તેટલાં કપડાં લપેટ્યાં છે?"

"એતો બોદાબક્ષ ખસખસિયાની ખટલી?" હોતીએ જોળખાણ આપી.

"એ તે ખટલી કે?" લીખાએ હવે યાદ કીધી. "એ એને વાસ્તે સાંભળ્યું થયું પણ આજે નેહ. શું એનો ઠંડો? પણ મુંઝો ભપકો ને! બિચારી મુંઝો છોડાં જીવી છે તેનો દમરથી મુંઝો!"

"અપ, અપ, લીખાજી! તું જાણતો નથી કે એનો વર બારિશ્વર છે!"

"બારિશ્વર તો ખરો પણ 'બિફલેસ!' કમાઈના કોમલો! એવા તો બારિશ્વરે કોઈમાં મેસીને થલો માખ મારે છે. પણ તે છે ક્યાં? આ મિનલસમાં હોય તો તે નંગ મને બતાવો."

"તે અંહી નથી. તે આમ મિનલસમાં કરતો જ નથી." હોતીએ બોલાસો કીધો.

"ત્યારે તેની આ બૈરી એકલી જ આવી કે? ખટલી કોણ સાથે આવી?"

"એ તો તારા પેસી સાથે આવી." હોતીએ ખબર આપી.

"તારા ભાઈની એ મોટી ફેંડ યાજી."

"હા. મેં તેમ સાંભળ્યું, પણ શું તે ખરી વાત છે કે મેસી અને ખટલી વચ્ચે મોટી દોસ્તી છે?" લીબા ભરભરિયો અચરતીથી ડાચું વકાશવા લાગ્યો. "કેહ છો કેને હું મેસ પેસી ને ખટલી સાથેના સાથે કરે છે! એક દાહડો મેને સાથે કચ્ચા વગર ચાલવું નથી! પેસીને લેવા ખટલી ગાડીમાં મેસીને જાણ અને પછી મેહુ જાણ સાથે કરવા જાય છે. એ બધું શું ખરું છે?"

"ખરું છે" હોતીએ કુકમાં નવાબ કીધો.

"પણ ત્યારે બૈરી બીજની સાથે કરે ત્યારે વર કોની સાથે જાય?" લીખાએ ઘળી જ અચરતીથી પૂછ્યું.

"ખસખસિયાની ખટલી પેસી સાથે કરે ત્યારે ખટલીની

"વર કોઈ બીજ સાથે કરતો હશે?"

"તે હું નથી જાણતો" હોતીએ કાનપર હાથ મેળા.

વર કોઈ દાહડે સાથે રહેતો હશે, કોઈ દાહડે નહી રહેતો હશે."

"પણ વર હોય કે નહી હોય તોથી પેસીતો સાથે ખરો!" લીખાએ તાણી માચ્છો અને હોતી ચૂપ રહ્યો. "એ મોદા! શું નરના આયોજી! ખટલીની ખસખસિયો વર શું મરી ગયો કે ખટલી બીજની સાથે કરે? અને પેસીની બાપડી શું મરી ગઈ કે તે બીજની બાપડી સાથે કરે? એ તમારો મુધારો કે? એના કરતાં તો મારા મરક તના આરથો ભલો! એવાં કોટક તે લોહો નહી સાંધે ને!" ત્યાં તો બીજના દાહડે હુરી!

"પણ તું તારા ભાઈને ચિખામણ કાં નથી રેતો?"

"એ મોટા લોક! એ મારી શિખામણ માનેથી!" લીબા બરબરો. "એ મને ઉડાવે છે: જીવાની એ મારી ગમ જોતાથી નથી, મારી સલામ પાછી વાળતો નથી. બિચારી બૈરી બીજની ગામડિયાં પુણમાં સમડ્યા કરે છે અને વર પોતે પારડી બૈરીએ સાથે મોજ કરે છે! અકસોસ! કલ પડને એવા મુધારા ઉપર!"

હોતીએ મુંઝું કે ભલો અને જોણી બીબા હવે છેડાયો. તેણે તેને થડો પાડ્યો, અને આ વધુ વાત અટકાવવા તે તેની આગળથી ખીસી ગયો.

વળી હોતીએ મુંઝું કે 'પેસીની બાપડી મુંઝા આવી છે અને તેને પેસીએ ખેતવાડીનાં એક કુવાલ પુણમાં મોંઘી છે તે પણ લીબા જાણતો નથી. તેને એ ભેદ વિશ્વાસ ઉપર કહેલો હતો મારે ખામખા તે બીબાને કહેવાનું હોતીનું કામ નહી હતું."

હું રિધન વાળ આગળ પેસી અને હોતી મેહુ પાસે પાસ ઉભેલા હતા અને તે મેહુ જીવાને તરફ ઘણીક આંખોએ જોઈ જ હતી. ખરી કે જોઈ રીતે, પણ મેહુ તામીયા લખનારમાં ખપતા હતા—છાપા-મંડળમાં મેહુ પ્રકાશિત થેતારા હતા. મેહુ મોટો પુરતકો કાહડનાર છે એમ જાણવું હતું. મેમાં, મે પુરતકો માં સરસ કોણ તે હવે જોવાનું હતું. મેહુનાં પુરતકો તૈયાર થયાં છે એમ જાણવું હતું—પેસી તો પોતાનું પુરતક, જે કેવું છે તે વાંચનારી બાનુએ આગળ અંકમાં જોઈ ચુક્યાં છે, તે પૂરું થવાનું "દામ દામ" પોતાની દુમની કોની મરકતે વગડાવી પણ મુંઝું હતું. હોતી પોતાના કાનમાં બોંધાં કુકાવતો નહી હતો—પણ પેસી તો પોતાનાં બોંધાં કુકાવવાના હુમરમાં પ્રવીણ હતો.

હોતી અને પેસી મેહુ પાસે પાસ ઉભા હતા, પણ પેસી હોતી ઉપર ચુપ નહી હતો. હોતીને દેખાવળ પેસીનાં મનમાં બળાપાને આતશ સલગવવાને બસ હતો. પેસીએ પોતાનું ઉકામણી લખેલું અને વખાણ સાથે પેસીને લખાણ હોતીને તપાસવા આપ્યું, તો જ લખાણની વાંચનારી આવજ મોટા વાટ જોતી હતી તે લખાણ હોતીએ હલકું વિચાર્યું અને નાપસંદ કીધું, તેનાં વેરનો દંખ પેસી ઉપર પોતાનાં મનમાંથી લીસરી ગયો નહી હતો.

હોતી ઉપર પેસીનાં દાંત તે વેર વરવા પછીના વખત માં જ્યાર વધે છે. તેણે હોતી ઉપર વેર લેવાને તેજ વખતે ઠરાવ કરેલો વાંચનારી બાનુએને પાદ હશે—તે ઠરાવ ત્યાર પછી જીવેલા વખતમાં થલો મળ્યું થયે છે. હોતીનો મહાભારત થયે બાહાર પડવા પછી ને પોતાના

લાગમાં આવે તો પોતાના લાગવગિયા છાપાની મારફતે હોમીને ઉઠાડો પાડવા અને તેનાં ઉમેદવારી ભરેલાં કામને કચડી નાખવાના પેસીએ ગોપા શપથ લીધા હતા.

માટે આજે નાજા માયની મિત્રવશમાં એ બે દોસ્તો સાથે ગળ્યા, પણ પેસીએ કાંઈ દોસ્તી જેવું દેખાડ્યું નહીં. તેણે પોતાના ભાઈ ભીખા ભરભરિયાને કોઠું નહીં આપ્યું તેમ ચાંણું કે હોમીનેથી કોઠું નહીં આપે. પણ તે બંને કેમ? જેને આખી મિત્રવશ માન આપે તેને ઉઠાડું અપમાન કેમ કરાય? તોપણ આનની મિત્રવશમાં પેસી ઘણે યત્ને રહ્યો. પાસે ઉભાં ઉભાં હોમીએ તેને બોલાવ્યો ત્યારે તે નરા હુણ્યો અને “કેમ છો?” “સારી પેટે” કરીને તે ત્યાંથી ચાલી ગયો.

અવળખાં હોમીએ કાંઈ મનમાં લીધું નહીં. આનની મિત્રવશમાં તેણે જોતાના ઘણાં જણ હતા, વિચારવાની ઘણી વાતો હતી—વાતો કરવાનું ઘણું હતું, સાંભળવાનું ઘણું હતું, ખોવા પીવાનું ઘણું હતું—માટે હોમી નેનાં મનમાં કાંઈ વેર નહીં હતું તેને પેસીની વર્તણૂક કશી લાગી નહીં. ઉત્તર્જન હોગરિયન વાણું વાગી રહ્યું એટલે હોમીના દોસ્તો તેની આગળ ફરી વળ્યા અને તેઓની વચે હોમી પેસીનાં વેરાણું કરતાં વધારે સારી રીતે રોકાઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

ખાનગી વાતનું એક ખુણું.

આપણે ભીખા ભરભરિયો આ મોટી મિત્રવશમાં ઉભા રહેતાં રહેતાં યાત્રી ગયો.

હોગરિયન વાણું સાંભળવા લોકોનું કુંડાણું વળ્યું ત્યારે ભીખાને નરાખી ફરી વળવાની નજા મળી; પણ વાણું પુરું થયા પછી ભીડને પાછી ઓરડાઓમાં આવતી જોઈને ભીખાએ એક ખુણામાં એક કોચ ખાલી હતી તે ઉપર બેસી ગયો.

તેન કોચ ઉપર એક બીજ પારસી બાનુ બેસવા આવી. ભીખા ભરભરિયાએ કોચને બીજે છેડે ખીસીને તેને નજા આપી. તે બપોદાર સિલકની ખડખડ કરતી કોરી કકડતી સારી વાળી હતી.

“તમે થાણેના મેહરખુસાવાળા કોઈ છોના?” તે બાનુ ભીખા તરફ ટીકી ટીકીને બોલી. “તમે ભીખાજી કે?”

“હા હું’ન ભીખા ભરભરિયો” તે બાઈ તરફ ફરીને બોલ્યો.

“તમે અને એજખતા નથી?” તે બાઈ ભીખાને પાદ આપવા લાગી. “હું કેકોબાદ કામાની શુભાં?”

“હા હા હા હા. શુભાં! શુભાં!” ભીખા મોઝા હૃદયથી તેને એજખતીને તેના હાથ ધરી પડ્યો અને બાણે કે ખભાંમાંથી હાથ નિકલી પર એટલાં જોસથી તે હલાવવા લાગ્યો. “મારાં બાઈ નાજાંમાયનાં મેહન! એકાએક તમે કેમ નિકલી આવ્યાં શુભાં! કેટલે વર્ષે ગળ્યાં! તમે ક્યારે આવ્યાં?”

“હું મારી મેહનને મળવા આવે’ન આવી.” તે બાઈ બોલી “મારી નાજાંમાયે પરણ્યા પછી આજે મેહલ

મેહલી પોતાને ઘેર અને બોલાવીછ. કુરામરોન અને બપોરે આગબોટપર લેવા આવ્યાતા. દરિયામાં અમારી આગ બોટને વુકાન લાગ્યું.”

“દરિયામાં? તમે કયાંથી આવ્યાં?”

“હું કરાંચીથી આવી.”

“તમે કરાંચી રહો છો? તમે પરણ્યાં કે?”

“નહી. હું મારાં માપ સાથ કરાંચી રહેલાં છીયે. અને ઘણું વર્ષે થયાં થાણેથી કરાંચીને કરાંચી રહેવા ગયાં.”

“થાણામાં રહેતાં કરાંચી કાં ગયાં?” ભીખાને પોતાનાં અસલ માત્ર વિષે કોઈ પુરૂં બોલે તે ગમતું નહીં હતું. “થાણું શેહરને શું છે? મારાં મસ્કત કરતાં તો થાણાને સો લાભ.”

“અને થાણું શેહરથી નહીં કરાંચી, પણ તેમાંના પેલા બતાવથી અમારો જીવ ખાટો થયો.” શુભાંએ બોલા સો કીધો. “બેન બારિસ્ટરનું ખૂન થયા પછી અમારો જીવ ઉડી ગયો. અમેને ત્યાં રહેવાનું નહીં ગમ્યું.”

“એટલે? તમેને ને બેન બારિસ્ટરને શો સંબંધ?”

“તું જાણેતા નથી, ભીખા, એટલું બોલીને તેને “ભીખાજી” નહીં કેહવા માટે શુભાં નરા ભીખી અને પુછ્યું. “માફ કરજે હું! તારાં નામમાંથી ‘જ’ કાઢી નાખીને અમરો ભીખા કહું છું તે માત્ર લાડનેજ માટે કહું છું હા!”

“અરે જોઈએ તો ‘ખા’ બી કાઢી નાખીને અમરો ‘ભી’ કહોની. તેવું મારે શું?” ભીખાજીને કોઈ કોઈ “ભીખાજી” નહીં કેહ, “ભીખા” બી નહીં કેહ અને અમરો “ભી” કેહ તોખી તેને અડચણ નહીં હતી.

અને હવે ભીખા ભરભરિયો પોતાની એ જીની થાણાવાસી પડોસણને આજે નવીન મળવાથી એટલો ખુશ થઈ ગયો કે તુર્ત વેળા પોતાનો સથળો બખાપો વીસરી ગયો. ભીખા અને શુભાં પોતાનાં અસલ વતનની આગળી પાછલી યાદ એકેક સાથ તાણ કરવા પડ્યાં.

શુભાં ઘણી બોલકણી હતી. ભીખા સાથ વાત કરતાં હુપી વાતોના વિસ્વાસ ઉપર આવી ગઈ. પોતાની મેહન નાજાંમાય ઉપર તે નાખુશ હતી કાંકે તેનામાં મોટે ઘેર પરણ્યાની ઘણી ગરૂરી આવી ગઈ હતી અને તે પોતાની મા મેહનને વિસારી બેઠી હતી. ભીખા ભરભરિયાને પણ આજે નાજાંમાય ઉપર નાખુશી હતી કાંકે તે બિચારી દારાશાનાંતી પીરોજ ઉપર ભીખાની નવરમાં જીવન ગુજરતી હતી—પછી તે વાત ખરી હોય કે ખોટી હોય. એ રીતે શુભાં અને ભીખા મેહન નાજાંમાય ઉપરની નાખુશીમાં એકમળતાં થયાં કે પછી તેઓ એકેકના વિસ્વાસ ઉપર “હરૂસે તરૂસે” ની વાતે વલગ્યાં.

“પણ મરનાર બેન બારિસ્ટર મરી ગયો તેથી તમે. લોકો થાણેથી નતાં કાં રહ્યાં?” ભીખાએ પાછું પુછ્યું.

“પણ તે મેહરતી અમારે ત્યાં આવતો નતો હતોની? પળોટાઈ ગયેલો હતો” શુભાંએ બોલાસો કીધો. “મારી નાજાં પોતે કુરામરોન સાથ પરણવાંનીથી કયાં હતી?”

“નહી! ત્યારે કોણ સાથ?” ભીખાએ અચરતીથી પુછ્યું.

એટલો ખાર! જેમ ઘણું હશે તેમ જાણવું કે પેટમાં
આવડી છુટી!"

"લીખાણ, લીખાણ, તું કોઈને છોડતો નથી!
તારા સગા ભાઈને બીજી." હોમીએ તેને બેતાયો.

"હું તો ખરું બોલું છું. શું તમે એવું કહેવા મા
ગોઠ કે પેસી મારો ભાઈ પડશે વાસ્તે મારે તેને વિષે
બોલું બોલવું! વળી હું કયાં ગામ આગળ તેની વધિષ
બોલું! એવો તમને પોતાના જાણીને ખરેખર કહું છું."

"અરે પણ પેલી કોણ?" એટલામાં તો લીખા
ભરભરિયાની નગર એક બીજી નાજીક નાનની નરક દોડી
કે જે પેસીના જાનમાં કાંઈ મીઠો રસ રેડતી હોય તેમ
વાતો કરતી હતી અને પેસી તેના ઉપરથી મરી હતી જતા
હોય એટલી નરનાસથી નવાજ હતા હતા. લીખો તેને
બતાવીને બોલ્યો. "એ મારા પેસી સાથે વાત કરેછે તે
કોણ કોણ! નર નજીક હોય તે માનવું! અને તોપણ
અંગ ઉપર ખાસ નથી તેટલાં કપડાં લપેટ્યાં?"

"એવો બોધાયેલ ખસખસિયાની ખટલી!" હોમીએ
એળખાણ આપી.

"એ તે ખટલી કે?" લીખાએ હવે યાદ કીધી "મેં
એને વાસ્તે સાંભળ્યું યહુ! પણ આજે જોઈ. શું એનો
કહેરો! પણ મુકો ભપકો ને! બિમારી મુકાં છોડાં નેવી છે
તેના દમરથી મુકો ને!"

"મૂપ, મૂપ, લીખાણ! તું જાણતો નથી કે એનો
વર બારિસ્ટર છે?"

"બારિસ્ટર તો ખરો પણ 'બ્રિક્લેસ!' કમાઈના
કોથલો! એવા તો બારિસ્ટરો કોર્ટમાં બેસીને ઘણા માખ
મારેછે. પણ તે છે ક્યાં? આ મિત્રલયમાં હોય તો તે
નંગ અને બતાવે."

"તે અંદી નથી. તે આમ મિત્રલયમાં ફરતો જ
નથી." હોમીએ બોલાવેલ કીધો.

"ત્યારે તેની આ બીરી એકલી જ આવી કે? ખટલી
કોણ સાથે આવી?"

"એ તો તારા પેસી સાથે આવી." હોમીએ ખબર
આપી. "તારા ભાઈની એ મોટી ફેડ યાવડ."

"હા. મેં તેમ સાંભળ્યું, પણ શું તે ખરી વાત
છે કે પેસી અને ખટલી વચ્ચે મોટી દોરતી છે?" લીખો
ભરભરિયો અચ્ચરતીથી કહેવા વકાશવા લાગ્યો. "કહેલ
કેને હંમેસ પેસી ને ખટલી સાથેના સાથે કરેછે એક
દાહડો બેને સાથે ફર્યા વગર ચાલવું નથી! પેસીને લેવા
ખટલી ગાડીમાં બેસીને જાય અને પછી બેલું જાય સાથે
ફરવા જાય. એ બધું શું ખરું છે?"

"ખરું છે" હોમીએ કુકમાં જવા દીધો.

"પણ જ્યારે બીરી બીજાની સાથે ફરે ત્યારે વર
કોની સાથે જાય?" લીખાએ ઘણી અચ્ચરતીથી પૂછ્યું.
"ખસખસિયાની ખટલી પેસી સાથે ફરે ત્યારે ખટલીના
વર કોઈ બીજી સાથે ફરતો હશે!"

"તે હું નથી જાણતો" હોમીએ કાનપર હાથ મેળા.
વર કોઈ દાહડે સાથે રહેતો હશે, કોઈ દાહડે નહીં
રહેતો હશે."

"પણ વર હોય કે નહીં હોય તોય પેસીના સાથે
ખરો ને!" લીખાએ તાણે માથો અને હોમી મૂપ રહ્યો

"એ બોધ! શું જમાને આયોજ! ખટલીના ખસખસિ
યા વર શું મરી ગયો કે ખટલી બીજાની સાથે ફરે? અને
પેસીની બાધડી શું મરી ગઈ કે તે બીજાની બાધડી સાથે
ફરે? એ તમારો મુકારો કે? એના કરતાં તો મારા મસ્ક
તાના આરમો ભલા! એવાં કોટક તે લોકો નહીં
સાંમે ને!" ત્યાં તો બીજેના દાહડે છુટી!

"પણ તું તારા ભાઈને શિખામણ કાં નથી રતો?"
"એ મોટા લોક! એ મારી શિખામણ માનેબી!"

લીખો બરખડ્યો. "એ અને ઉઠાવેલ: જીવેની એ મારી
અમ જોતાબી નથી, મારી સલામ પાછી વાળતો નથી.
બિમારી બીરી બીજાની ગામડિયાં મુલામાં સમડ્યા
કરેછે અને વર પોતે પારકી બીરી સાથે જોળ કરેછે!
અક્ષોસ! ધલ પડને એવા મુકારા ઉપર!"

હોમીએ જોયું કે ભલો અને ભોળો લીખો હવે
છેડાયો. તેણે તેને થડો પાડ્યો. અને આ વધુ વાત અટ
કાવવા તે તેની આગળથી બીસી ગયો.

વળી હોમીએ જોયું કે પેસીની બાધડી મુકાર
આવી છે અને તેને પેસીએ ખેતવાડીનાં એક કંગાલ
મુલામાં ગોંધી છે તે પણ લીખો જાણતો નથી. તેને એ
બેદ વિશ્વાસ ઉપર કહેલો હતો મારે ખામખા તે લીખાને
કેલવાનું હોમીનું કામ નહીં હતું.

હોમીએ વાળ આગળ પેસી અને હોમી
બેલું પાસે પાસ ઉભેલા હતા અને તે બેલું જીવાના
તરફ ઘણીક આંખો ખેંચાઈ હતી. ખરી કે મોટી
રોતે, પણ બેલું નામીયા લખનારમાં ખપતા હતા—
છાપા—મડળમાં બેલું પ્રકાશિત થોતારા હતા. બેલું બે મોટાં
પ્રસ્તકો કાઠાડનાર છે એમ જણાવ્યું હતું. એમાં બે પ્રસ્તકો
માં સરસ કોણુ તે હવે જોવાનું હતું. બેલુંનાં પ્રસ્તકો
તેવાર થયાં એમ જણાવ્યું હતું—પેસી તો પોતાનું પ્રસ્તક,
જે કુટુંબ છે તે વાંચનારી બાનુએ આગળ આંકમાં જોઈ
મુકારો, તે પુરું થવાનું "રામ રામ" પોતાની ભાડુતી દુનડી
એની મસ્કે વગડાવી પણ મુકારું હતું. હોમી પોતાના
કાનમાં બાંકો કુકાવતો નહીં હતો—પણ પેસી તો પોતાનાં
બાંકો કુકાવવાના દુનડનાં પ્રવીણ હતો.

હોમી અને પેસી બેલું પાસે પાસ ઉભા હતા, પણ
પેસી હોમી ઉપર મુશ નહીં હતો. હોમીના દેખાવને
પેસીનાં મનમાં બગાધાનો આતશ સહગાવવાને બસ હતો.
પેસીએ પોતાનું ઉકમાંથી લખેલું અને વખાણ સાથે
વધુ બેલું લખાણ હોમીને તપાસવા આપ્યું, તો જે લખાણ
ની વાંચનારી આલમ ગોવા વાટ જોતી હતી તે લખાણ
હોમીએ હલકું વિચાર્યું અને નાપસંદ કીધું, તેનાં વેરને
દંખ પેસી હજી પોતાનાં મનમાંથી વીસરી ગયો નહીં હતો.

હોમી ઉપર પેસીના દાંત તે વેર વસ્ત્રા પછીના વખત
માં જોર વધ્યો. તેણે હોમી ઉપર વેર લેવાને તેમ
વખતે કસવ કરેલો વાંચનારી બાનુએને યાદ હતો—તે
કસવ ત્યાર પછી જીવેલા વખતમાં ઘણો મનહુલ થયો.
હોમીના મહાભારત ગ્રંથ બાહાર પડવા પછી જે પોતાના

ભીષા અને શુભાં બેઠાં પછવાડે ફરીને જોયું. એક ઘણું મુશ્કેલીમાં બિહારનો કુવારો પછવાડે એક સ્ટાંડ ઉપર મુકેલો હતો, તેમાંથી મુગધે મધમધતાં અતરનો એક કુવારો ઉડેલો હતો, તે સુંદર ડાગીની અમ્યથુચ આવાજ કરીને જમીન પર ટૂટી પડ્યો, તેમાંનું અતર ધોળાઈ ગયું અને તે કીમતી ડાગીનો ભાગીને કટકા છુકલા થયો.

તેજ ધડીએ વળી ત્યાં ફરામરોજ શેઠ ઉભેલા બચ્ચાયા. આ કુવારો તો કેયો, તેવણના આચકાથી ભાગ્યો હતો. ભીષા અને શુભાં જે મુણામાં વાત કરતા હતાં તેજ મુણામાં પછવાડે ફરામરોજ કેયો ઉભેલા અને તેવણે કબૂલ કીધું કે તેવણના હાથનો આચકો તે કુવારોને લાગ્યો હતો.

“ફરામરોજ પછવાડે છે!” શુભાં લગાર ગભરાટ થી હરસે બોલી. “આજની મારી વાત એણે બધી સાંભળી હશે!”

આ કુવારો ભાગ્યાના ખખડાટથી નાજાંભાય અને ઘણું લોકોનું ધ્યાન ખેંચાયું. સઘળા આસપાસ દોડી આવ્યા. આકરો તે બિહારના કટકા ઉચકવા પડ્યા. નાજાંભાયનો મિજાજ ગયો, કાંકે આ ડાગીનો ઘણેજ સુંદર અને કીમતી હતો.

તે એકાંત મુણામાં ખામખા મુકયો હતો કે ત્યાં કોઈ નહીં લાગે નહીં, અને તોપણ નાજાંભાયે નામુશીથી પુછ્યું કે “ફરામરોજ, તમે છેક એ મુણામાં ક્યાં ભરાયા? એ મુણામાં નહીં ઉભા રહેવાનું તમોને શું કારણ હતું?”

મકર ૧૭ ૧૭ સુ.

ભીષા ભરભરિયાનું “માયું”.

ભીષા ભરભરિયા આ ગડબડમાં અંદોલી ઉડી ગયો. તેને આજની-મિજાજ કશી ગમી નહીં—પીરોજ વગર વધારે નહીં ગમી. નાજાંભાયની આજની પાટી તેને મનથી એક નિષ્કળતા હતી—તેમાં આજે રંગરાગ અને ખાનુપીછું ઘણું હતું; પણ પીરોજ વગર તે સંધ્યું રદ હતું.

હજી સંકાપું હતું, માટે શેઠને, બાઈને કહીને બેય તો તેઓ નવા રેય નહીં. ભીષાની મરજી કોઈને કશા પુછ્યા વગર સદી નવાની હતી. માટે નાજાંભાયના રોશનીથી ભલકદાર આરડાઓમાંથી નિકલીને તે પાસેના એકાંત ગાળામાં ગયો અને નાજાંભાયના કુલકજ તથા ગાલીચાઓથી આરાસ્તા કરેલા દાદરને બદલે તે પાસેના એકાંત દાદર ઉતરી નવા ગયો.

પણ ત્યાં ઉતરવા નતાં તેની નજર પડી તો માળા ઉપરથી કોઈ એજ દાદરથી ઉતરી આવવું હતું. ભીષા જ્યેષ્ઠ તો તે નાનકડી શીરીન પોતાની આયાની સાથે ઉતરીને પેહલે માળે પોતાના મુવાના મોરડામાં નતી હતી.

“આહો, પુતલાં, તું હજી નજેજ કે?” ભીષા શીરીનને પુછવા ઉભો રહ્યો. “કાકીની પાટીમાં નજાઈ તો નહીં?”

“કાકીએ મને ને મારી પીરોજને આજે પાટીમાં આવવા ના કહ્યું” નાની શીરીને પોતાની કાકીની રાવ કીધી. “તેથી આજે મને મોઢાબાવાએ પીરોજની સાથે

માળા ઉપર પોતાના મોરડામાં મોલાવીને રાખી. પીરોજએ મને ઝીત શિખયાં ને મોઢાબાવા અને માતી સાંભળીને મુશ્કેલી થયા ને તે મુશાલીમાં અને કેક ને ત્રીકાઈ ખવાડી. હવે ૧૦ વાગી ગયા તેથી મોઢાબાવાએ મને મુવા મોકળીજ.”

“ને પીરોજ ક્યાં છે?”

“પીરોજ મોઢાબાવાના મોરડામાં મારે હાથે આજે રમતાં રમતાં એક ઝાલરનો પડદો ફાટી ગયો તે સાંધેજ.”

ભીષાને માટે એ મુશ મખર હતી. તેની ખાદ વાપલી પીરોજના પતો મળ્યા. શીરીન પોતાના મોરડામાં મુવા ગઈ અને ભીષા માળા ઉપર મોઢા શેઠના મોરડા ભણી દોડ્યો. નજીને જ્યેષ્ઠે તો પીરોજ ત્યાં એકલીજ હતી અને એક પીકચરની ઉપર ડાંગેલો ઝાલરવાળો સાટિનનો પડદો નાની શીરીનને હાથે તણાઈને ફાટી ગયો તે પીરોજ ઉભી ઉભી શીવતી હતી.

ભીષા ભરભરિયાને આમ રાત્રે મોઢા શેઠના એકાંત મોરડામાં જોઈને પીરોજ લગાર લગવાઈ—એ લાજ શાની હતી તે કહી શકી નહીં. પણ પાસેના રાખેલા લાંબના ઉજામાં ભીષા જોતો હતો કે તેના નવાથી પીરોજના ગાળા ઉપર રતાશ મહડી આચ્યો હતો અને આંખોમાં શરમ પ્રકાશતી હતી. તેણીએ મુગી મુગી ઉભી રહી સીયાજ કીધું.

“મોઢા શેઠ ક્યાં છે?” ભીષાએ એકદમ પુછ્યું.

“હું” કારતો તો કે તેવણ અંદોળ હશે.”

“નહી, તેવણ તો દિવાનખાનામાં ગયાજ.” પીરો જ્યે સીયા કરતાં નવાજ દીધો ત્યારે ભીષા તરફ નજા જોઈ નહીં.

“મને શીરીને કહ્યું કે મોઢા શેઠ ખાનગી મોરડામાં છે?”

“અમાર વેર તેવણ અંદોળ હતા, પણ શીરીન મુવા ગઈ તેવુંજ કોઈ બાહારનું” બાહુસ આવ્યું તેને મળવા મોઢા શેઠ દિવાનખાનામાં ગયા.

ભીષા હવે તો એક ઇલેક્ટ્રિક ઉપર આસાન અઢેલીને પડ્યો અને પીરોજ શીવતી હતી તેના એકેક સોનેરી બાંગડી પેહરેલા મોરડા હાથ તેની ઝૂલતી બાંહેમાંથી નાજી કીધી નિષ્કળતા હતા તે દીકરી દીકરીને જોતો રહ્યો.

“પીરોજ, તું આજની પાટીમાં કાં નહીં આવવી?” તેને ભીષાએ બેઠાં બેઠાંજ પુછ્યું.

“હું” કાંઈ હંમેશા નતી નથી. નાજાંભાય એટલી બધી પાટીએ આવેજ કે—”

પીરોજ નાજાંભાયની ફરિયાદ નહીં કરવાની લાય કીધી આમ ઉડાવનારો નવાજ હતી હતી, પણ ભીષાએ વચે બોલી ઉઠીને તેને નવાજ પુરો કરવા નહીં દીધો.

“પણ હું” તો એ પાટીમાં એકજ કારણસર આવ્યો અને તે એજ કે તુને મળવા. હું તારેજ ખાતર આજે ભપકો કરીને આવ્યો. હું બીજા કોઈને માટે એટલી દરકાર કરું નહીં. તારો લાઈ હોમીની પોતાની બાપડી સાથે આવેલો.”

“આજે નજા મારા જવને સાડ નહીં હતું.”

“તે દાહડાને માટે કદાચ તું ઉમેદવાર નહીં હોય પછી હું તો છું”, પીરોજ. “આજેન મેં તારા બાઈ હોખી આગળ જાહેર કીધું કે જે માટે ચાલવું હોય તો આ ઘેરમાં તુને એક દાહડોખી રહેવા નહીં—”

“હા હા! મુશ્મી સાહેબ! સાહેબ મેહરબાન શેઠ!” ભીખી છેલ્લા અગત્યના એકરાર પુરો કરે તેટલામાં તો જાહંગીરશાહ શેઠ પોતાના એરડામાં પાછા આપ્યા અને ભીખાએ ઉભો થઈ તેવણને સલામ કરવામાં વાકય પુરો કીધો.

મોટા શેઠ પોતાના એક ખાનગી એરડામાં પીરોજની પાસે એક મદને મેદને પેહેલાં તો અચરત થયા. ઝાંખી રોશનીમાં તેવણે ભીખાજીને એલાખ્ખો નહી, પણ ઉત્તર્જ પછી એલાખ્ખો.

“તું છે કે ભીખાજી! ભલા માણસ! હું સમજાવે કે કોણ હશે?” મોટા શેઠ પરપુછ ચલાવી. “પછી તું અચ્ચારે આવી રાત્રે ક્યાંથી આયો? કાંઈ મારી સાથ કામ છે કે?”

“નહીં સાહેબ. આજ તો હું હેઠે ચાલતાં તેહ લખામાં મિસિસ ક્ષમરોજને મેનાન છું. એ સઘળી ધુમમદીમાંથી નિકળીને હું ઘેર જતા હતા તેટલામાં નાની શીરીનથી મેં જાણ્યું કે પીરોજ અહીં છે તે ઉપરથી હું અહીં મળવા આયો.”

પીરોજ ભીખાની આ બડબડ ભાષા ઉપર અલખાંશરમાઈ ગઈ. તેણે ભીખાને ઈસારત કીધી કે એ વાત અહીં કરવી નહી, પણ તેથી તો ભીખાએ જાણેકે એણે કરીને વાત ચલાવી.

“મોટા શેઠ, બિચારી પીરોજ આ ઘેરમાં ઘણી દુ:ખી છે. તેના ઉપર જીવન જીવરક સાહેબ. આજે સહવારે મેં એને હેડલથી માળેના દાદર ઉપર રડતી જોઈ. હમ છાખી સાહેબ, જીવોની—બિચારીનાં અંખમાં પાણી છે. તે ઉપરથી હું એને સખારો આપવા આચોક કે જે માટે ચાલવું હતે અને હું એને આ ઘેરમાંથી પરણી લઈ જતે તો બીજે એકબી દાહડો હું એને અહીં રહેવા રહે નહી. પણ શું કરું? મારી પરણવાની શક્તિ નથી, તેથી હું લાચાર છું. સાહેબ આપ્યા ત્યારે હું એન કહેવા જતા હતા.”

મોલો ભીખી જાણીએ પોતાની સાદી ભોલાઈના સામા જીસાથી આ એકરાર કરવા ઉભો તે જોતાં જાહંગીરશાહ શેઠને જેટલી રસુન તેટલી જ થયા લાગી. તેવણું હંસણું મોખું નહી, પણ ભીખાની સાદી ભોલાઈથી તેવણ ઘણા સુશી થયા.

“પછી ભીખાજી, હું કાંઈ કે પીરોજ તારો આ જોલો એકરાર કવખતનો ગણેછું” મોટા શેઠ મોલખ. “જો તો રહી પછી તું તારો પોતાનો નિભાવ કરવાને શીઅશકત છે.”

“મારો બગામો એન છે, સાહેબ” ભીખાએ કબજ લખ. “પચાસ રૂપરડીમાં હું તે શું કરી શકું? તોપણ, ભીખી, હું પીરોજને ખાતરી કરવા આપ્યોક કે હમણા હું આવવું. મદદ આપી શકતો નથી તે નહીં, મારી પુત્રી

નથી, પણ મારામાં શક્તિ નથી. હવે હું એ દિવાલો આપી સુકથો એટલે મારે અહીં રહેવાનું નથી. રજા લઉં છું, મુશ્મી, સાહેબજી.”

એટલું બોલીને ભીખી ચાલી ગયો. પણ બિચારી પીરોજને તો મોટા શેઠ આગળ ઘણું અપમાણ લાગ્યું.

“શેઠ, ભીખાજીના બોલવાનો કાંઈ વિચાર ના કરતા સાહેબ” તે કમગરીને બોલી “એને માફ કરજો. એ એક બચ્ચાં જેવું બચ્ચું છે.”

“મારી ખાતરી છે કે એનાં મનમાં જુદું કાંઈ નથી.” મોટા શેઠ ખાતરી આપી. “રીકરી, એના બોલવાથી તું બી મનમાં કાંઈ આડું લેતી ના. ભીખી એના કાવસ માખાની જડ છે. પેહુ જોળા ભટક છે.”

છુપી ગરમી.

જેઠે પાણી ગરમીથી પોતાની હાલત બદલતી વખતે પોતાનાં કદને વધારવા ઘડાડવાનું કામ કુદરતની બીજ બધી ચીજ કરતાં ઉલટી જ રીતે કરે છે તોપણ તેની હાલત બદલવા માટે તેને જે ગરમી આપવી પડે છે તે બીજ સખી ચીજિને તેમની હાલત બદલવા માટે આપવી પડતી ગરમી કરતાં ઘણી જ છે ને તેથી તે સર્વની સાથ સરખામી કરવા કામ લાગે છે. માલો ત્યારે એ કેમ બને છે તે જોઈએ.

પેહેલાં બચ્ચાંનો જુઠો કરી (બચ્ચાંની જીજી રજકોળોનો કથો આકાર નજરે દેખાતો નથી પણ સુસમર્થક યંત્ર વડે તે એક જ પુણ્યવાળો ચક્રીત તારા જેવો ફીસે છે) એક વાસણમાં ભરી તેમાં ધરમોખીટર સુધી તેની ગરમી તપાસી જોઈ તેને ગરમી આપી સઘળું બચ્ચ પીગળી નવા રહેવો. પછી પાણું ધરમોખીટર સુધી જુઠો. હવે તમને માલમ પડશે કે બચ્ચ પીગળ્યા આગાઉ તમને તેની ગરમી ડર ડીગરીની માલમ પડી હતી અને બચ્ચ પીગળ્યા પછી પણ તમારું યંત્ર એટલી જ ગરમી દેખાડે છે. તો હવે તેને જે ગરમી આપી આપણે પીગળાવું તે ગરમીનું શું થયું ને તે ક્યાં ગઈ વાડ? આપણે જોઈું કે બચ્ચને પીગળવા સુકથું ત્યારથી તે પીગળી રહ્યું ત્યાંસુધી તેને જે ગરમી લગાડી તેથી યંત્રમાં એક પણ ડીગરી વધુ ગરમી નજાણ નહીં ત્યારે શું તે ગરમી તેમાંથી કેયે જતી રહી? નહીં. કેયે ગઈ નહીં પણ તે સઘળી તે પાણીમાં જ રહી ને તે છુપી રહી એટલે કે સઘળી ગરમી પાણીમાં જ રહેવા છતાં તે પાણી આપણને બચ્ચ કરતાં શેઠનું પણ ગરમ નજાણું નહીં. પણ ત્યારે આપણે કેમ જાણે કે તે બધી ગરમી અંદર છે ને કેયે ગઈ નથી? તે આપણે એટલા ઉપરથી કહી શકાય છીએ કે જ્યારે તે પાણીનું પાણું બચ્ચ બતાવે છીએ ત્યારે તે ગરમી તે પાણીમાંથી જીવી પડે છે અને જ્યારે પાણીનું એક એક રીધું બધા બચ્ચ બને છે ત્યારે તેમાંથી નસાકે નસા ગરમી નીકળી જાય છે ને તોપણ તે વખતે ઉપલાં પાણીના જેટલી જ ગરમી પેહું બચ્ચ પણ મારાં દેખાડે છે. એટલેકે પહેલું આપણે બચ્ચ લીધું

ત્યારે તેની ગરમી યંત્રમાં ૩૨ ડીગ્રી હતી. પછી તેનું પાણી કીધું ત્યારે પણ ૩૨ ડીગ્રીનું તાલમ પડી કિન્નકે તેને આપેલી ગરમી આ વેળાએ છુપી રહી હતી) ને છેલ્લે ન્યારે તે પાણીનું પાણું બરફ બનાવ્યું ત્યારે પણ ૩૨ ડીગ્રીનું ગરમી રહી. (કિન્નકે આ વેળાએ પેલી છુપી રહેલી ગરમી નીકળી ગઈ ને તેથી જ પાણી પાછી ધોતીની આ ગળી હાલત (બરફ) માં બદલાયું). જોકે આ વાત દેખીતી અનન્ય જોવા જેવી છે તેપણ તે પ્રમાણે જ બને છે.

ઉપર આપણે સમજાવી ગયાં કે બરફને પીગળાવી દેતી વેળાએ જ ગરમી આપવી પડે છે તે પાણીમાં છુપી રહે છે ને તે જ પાણીને બરફ કરતાં તે છુટી પડે છે. પણ આપણે જેટલી ગરમી પેટમાં આપી હતી તેટલી જ પછી છુટી પડી કે નહીં તે આપણે કેમ જાણે? માટે ત્યારે તે જાણવા માટે નીચેના અપતરો કરી જોઈએ.

ધારો કે આપણને ૧ આર્ડિસ બરફ પીગળતાં ફેટલી ગરમી જોઈએ છે તે શોધવું છે તો શું કરીએ? પેટમાં ૧ આર્ડિસ ૩૦, ૮૦ અને ૯૦ ડીગ્રીની ગરમીનું પાણી રેડો. આ પાણી એક પછી એક ૩૨ ડીગ્રીવાળાં બરફ માં નાખી જોઈએ તે તપાસવું કે બરફ સમગ્ર પીગળી રહે છે કે નહીં. તે તપાસતાં તમને તાલમ પડશે કે ૩૦, ૮૦ કે ૯૦ ડીગ્રી સુધીનાં એક આર્ડિસ પાણીથી એક આર્ડિસ બરફ બધું પીગળી જવું નથી પણ થોડું કે બાકી રહે છે. ત્યારે હવે ઉકળવું એટલે ૨૧૨ ડીગ્રી જેટલી ગરમીનું ૧ આર્ડિસ પાણી લઈ તેને ૧ આર્ડિસ બરફમાં નાખી જોઈએ. આ વેળાએ સમગ્ર બરફ પીગળી જશે. પણ તે ઉપર યંત્ર ચુકવાથી તો તે ૩૨ ડીગ્રીથી વધુ ગરમ થશે. પણ આપણને તો બરોબર ૩૨ ડીગ્રી જેટલું જ ગરમ રહે એવું પાણી નાખીને બરફ પીગળાવવું છે. હવે જો તમે ૧ આર્ડિસ ૩૨ ડીગ્રીવાળાં બરફમાં તેટલા જ વળનનું પણ તેનાં કરતાં ૧૪૨ ડીગ્રી વધુ ગરમ એટલે ૧૭૪ ડીગ્રીની ગરમીનું પાણી નાખી હલાવશો તો તે પાણીથી સમગ્ર બરફ પીગળશે એટલું જ નહીં પણ જેમ આ પાણીને જોઈએ તેમ તે સમગ્રી મેળવણી એટલે ૧ આર્ડિસ બરફ ને ૧ આર્ડિસ પાણી ત્રણે એ આર્ડિસ પાણીની ગરમી ૩૨ ડીગ્રી બરોબર થઈ રહેશે. આ ઉપરથી આપણે કહી શકીએ છીએ કે એક ૩૨ ડીગ્રીની ગરમીના બરફ નો કડકો પીગળાવવાને તેને પાછો બરફ બનાવવા જે ગરમી આપવી તે કાંટી લેવી પડે છે તે ગરમી તેટલા જ વળનના ૧૭૪ ડીગ્રી સુધી ગરમ પાણીના જેટલી છે. આ અપતરો કરવા માટે યંત્રો બરોબર જોઈએ તથા તેની આસપાસની હવા ૩૨ ડીગ્રીની જોઈએ કેમકે નહીં તો હવા વધુ ગરમ કે ઠંડી હોવાને લીધે બરોબર આપ રહી શકતું નથી. પણ એટલું તો આપણે સહેલથી દેખાડી શકીએ છીએ કે એક બરફના કડકાને તેટલા જ વળનના ૧૭૪ ડીગ્રીવાળાં પાણીમાં નાખી તેને પીગળવા દઈશું તો તેની મેળવણી ૩૨ ડીગ્રીની બરોબર થઈ રહેશે અને જો એક સરખાં વળનનું પણ એક ૩૨ ને બીજું ૧૭૪ ડીગ્રીની ગરમીનું પાણી મેલવી દેશો તો તેની તેમજ બરફ બનેની

વચ્ચેની એટલે પેટમાં બને પાણીની ગરમીના સરવાળે ૧૭૪+૩૨=૨૦૬ થશે. પછી તે ગરમીમાં પાણી પણ મેલવું છે માટે તેને એકે લાંબાં ૨૦૬+૨૨=૧૦૩ ડીગ્રી થશે.

આ ઉપરથી તાલમ પડે છે કે ન્યારેથી બરફ પીગળે ત્યારે તેને કંઈ પણ મીન જોવી કે હવા, આપણું શરીર વીરે જે કંઈ તેની નજીક હોય છે તેની ગરમી બરફને લાગવાથી તે પીગળી જાય છે. એ રીતે કે નક્કર પાણી (બરફ) થવાથી થતાં જે ગરમી છે તે તેમાં છુપી રહે છે યાને યંત્રમાં તાલમ પડતી નથી.

શરીરના બાઈ ફક્તમજ.

એક ખજાનો.

(ફિચ ઉપરથી.)

જીલ્લાઈ ખાસનાં એક ઉનાલાના દિવસે, એક ઝુસાફર પીવાનું પાણી માંગતો એક મુંડકી આગળ દોખ્યો. તેને પાણી આપવા માટે ત્યાંની ધરનાર ધોતાના ત્રણ મીથંડે હાલ બાળકો સાથે ધોતાનાં બારણાં ઉપર આવી. એ નાના કુટુંબના દેખાવન માત્ર, તેમાં સમય કરતી કંગાળપત, અથવસ્થા, બિગાડ અને આગસાઈ પ્રગટ કરતો હતો.

“આહ! એ લોકનાં ઘરમાં છે તે ખજાનો છે તે જો એ લોક જાણતાં હોય તો!” પેલા ઝુસાફર બારણાં ઉપરથી પાછો ફરતો બબડ્યો. એ ઉપલા શખ્સો ધરનારીને કાને પડતાં જ તે પથ્થર ખિસાલે થાં થઈ ઉભી રહ્યો. તે દિને બપોરે ધોતાના ધણી ઘર આવતાં જ પેલા મચ્છાકારિક બનાવ તેની આગળ કહ્યો.

“તે ખજાનો ક્યાં છે કરી કાંપ નહિ પૂછ્યું” મેવકુર! તેણીનાં ધણી રૂકે પૂછ્યું.

“હું તે શોખી કાઢવાની આશાગ મેહનત લઈશ.” તેણીએ ઉત્તર વાળ્યો. બાકીના અરથો દિન તેણીએ પેલી ખજાનાની શોધમાં ગુજાર્યાં, અને આખી રાત સ્વપનામાં પણ તેને તે જ વિચાર ક્યાં કરશે. બીજે દિને પ્રોત્થ પથારી ઉપરથી ઉડતાં, આગળ દિનની બાકી રહેલી શોધ પાછળ વળગી. મધ્ય બપોરે રૂકે પેર નમવા આવી તો બોલ્યું કશું “તૈયાર નહિ, એ ઉપરથી તેને ગાળમેળ દીધી, ચીરડાઓ અને પાછો પીકાં તરફના માર્ગ લીધો. તે આખો દિવસ પૂરો થયો પણ કશો ખજાનો તો હાથ નડ્યો નહિ. એજે જિસાલે ફેટલાક દિવસ ગુજાર્યાં અને શોધ તો જારી રહી.

એક દિને કપડાં ચુકવાની કબાટ ઉપરના જુનાં કપડાંના ઠગળો ખેંચવા જતાં એક રહેલી ચોપડી કબાટ ઉપરથી અવાજ સાથે બોલ્યો ઉપર પડી અને પડતાં જ ઉઠી ગઈ. એ પુસ્તક ઉપર તે સીની આંખ ડીધી રહી. તે પ્રાર્થના-પોથી હતી નેનાં કોરાં પડ ઉપર તેની માતાએ તેનું નામ મેંધ્યું હતું અને તેની રહેલ નીચલી લીટી તેની માતાના અક્ષરે લખાવેલી હતી.

“સોના કરતાં વધુ કીમતી; અને યંત્ર ત્યાં ખોદા!”

એ અક્ષરો ઉપર નજર પડતાં તેણીને યોતાનાં સુખવાસી બચપણનાં, અને તેની નેક માતાની પાંચો તજે

તેણે ભાગવેલા નેક દાહડાની પાદી આવી. તેણીનાં બચપણીનાં ખુશીભર્યાં દેખાવો અને ચિત્રો તેણીનાં મનની ચશ્મો સામે તાજ થવા લાગ્યા:

“અને હાં તો સઘળું કુખી કંગાળ હાલતમાં પડેલું છે! તે મનસે અબડવા લાગી. “ગળીઆઈ અપચવસ્થા, કજ્યા, ટંઠા, વિપતિ અસંતોષ એ સઘળાની ભીડ આ ઘર ઉપર ભરાઈ છે! અરે એમ કાંય? મારી માતાએ હોને લોકોને કેવી કંગાળ હાલતમાં પણ કેવાં મુખી રાખ્યાં હતાં. મારા દગલબાજ બાપે તેણીને દોઝા દીધા હતાં હમેશાં તે કેવી સ્વસ્થ અને હસતાં મુખડાંની રહેલી હતી, અને પોતાની ખબાંની મેહનતે હોમને પાળ્યાં પોચાં અને સારી કેળવણી આપી હોમને પાર ઉતાર્યાં હતાં. અને હાં સઘળું એમ ઉભરડા કાંય?”

એક કલ્યાણસૂચક ખ્યાલ વીનળી પડે તેણીનાં હૃદયમાં ચમક્યા. “તે માતા એજ પોથીમાંથી પોતાનું મુખવેન અને સંપતિ નીચવતી હતી. અને પેરો મુસાફર બોલી ગયા તે ખબરનો એજ.”

અતરાફની બેદરકારી ભરી હાલત અને કંગાળપતથી તે શરમાવા લાગી, અને તત્કાળ ધરની સઘળી વસ્તુએ સાફસૂક કરી શેષ સ્થળેએ મોકલવા મંડી ગઈ. ડીક સંધ્યાગે પાછો ફરતાંજ વાળુ તૈયાર થયું ‘હિ’—બાળકોને ‘સોન’ હુમડાંમાં દિદાં અને ધરનારી શાન્ત અને સ્વસ્થ દિસી. “તેણીને ખબરનો પાપો ખરો!” ડીક મનસે વિચારવા લાગ્યો. પણ વધુને વધુ અચરત થતો કે એ વિષેનું કંઈ તે બોલતી કેમ નહીં. સઘળાં પોતાપોતાની પધારીએ નિઃકાવાસ થવા કેરે, તેણીએ મેલી પ્રાર્થના—પોથી બાહાર કાઢી વાંચવા મંડી. પછી પધારી ઉપર જવા આગમન બંદગી કરી કેવું દુવા માહી પધારીએ ગઈ; બીજી દિને સવારે પણ તેણીનું પેટેલું કામ અને પેટેલો વિચાર ઉપર મુજબનોજ હતો.

એજ કેટલાક દિવસ શુભરી ગયા. ડીક પોતાની પત્નીમાં અને ધરમાં થયેલા ફેરફાર ઉપર વધુ ને વધુ અચરત થતો રહ્યો. “મને હિસ્સો લેવા દેવા એ ઇચ્છતી નથી.” તે મનસે વખાસવા લાગ્યો ન જો બધો ખબરનો એ એખલીજ ખરચતી અને બજારો તે એણીને મારી નાખીશ.”

એક દિને રાત્રે બાળકો સઘળાં પધારી ઉપર ઉઘી ગયા પછી ઘરં ધણીવાણી પોતાનું સીવવાનું કામ લઈ પોતાના ભરથારની સોડે બેસી બોલવા લાગી—“મારી વાત લઈ દઈ સાંભળજે. મને પેરો ખબરનો અબો કરી ‘હું’ પારૂં છે.” આ શબ્દો સાંભળતાં ડીકને ચેહરો ખુશીથી ખીચ્યો. પોથી લઈ આવવા તેની બાઈડી ઉઠી. “હું” પારૂં છે કે તે મુસાફર બોલ્યો તે ખબરનો. આ છે. એજ લખ્યું છે તે જુવો—‘સોનાં કરતાં વધુ કિમત; અને પંચ છે ત્યાં ખોદા છે.’ મારી માતાએ એ મને આપી હતી. એ શબ્દો તેવણના લખેલા છે. અને એમાંથી તેવણે કેઈ રોલત અને કેવો ખબરનો સંપાદન ‘કયો’ હતા તે મને ખાલખે?”

આ જોતાં તો ડીકને ચેહરો ઉતરી ગયો. “કંઈ બાન્ધ-જોડો નહીં! કંઈ સોનું કેન્વાહર નહિ, કંઈજ નહીં પણ એક જીની પોથી!” તે વીલાપ કરવા લાગ્યો.

“ડીક,” તેની પત્ની આગળ બેસી આચરૂથી બોલવા લાગી. “આ પોથી, જે તેના આપતાર જેવી નેક પત્ની અને. ભલી માતા મને કરે તો, એ ખરેખર સોનાં કરતાં વધુ કિમતી ખબરનો નહિ ધઈ પડે શું? શું નહિ કેલવાય શું? એવા ઉપોગમાં લેવાનો મેં જન્મ્યુંત દેડાવ કયોં છે, અને તમારે માટે ઉત્તમ માર્ગ પણ એજ છે કે, તમોએ પણ એવોજ પતન કરવાનો કરાવ કરવો. મેં તમોને ખુલુ વેદનાં આપીછ, હા કેની? હું એ માટે અતિ દલગીર છે. માતાતાજાની મદદથી હવેથી હું નેક અને ભલી પત્ની નીવડીશ એવી આશા રાખું છું.” આ વાત ઉપર શું કરવું કે શું બોલવું તે ડીકને મુશ્કેલ નહીં. તે એજ ડામાં અતરાફ મુખ-એન, આરામ અને મુશ્કિતિનો દેખાવ દિસતો હતો, જેવો આગમન કોઈ દિને જોવામાં આવ્યો ન હતો.

“જે આ સઘળું આજ ખબરનાંમાંથી નીકલવું હોય તો હું પણ એમાં ભાગ લેઉં.” ડીકે મનમાં વિચાર્યું.

“આ લે મારો કોલ, મારી વાહાલી.” ડીક હાથ લંબાવતો બોલ્યો “તારી કસોડીમાં હું પણ ભાગ-લઈશ.”

તે દિને રાત્રે મેહુ વડુવર ઘણો વાર લગી તે પોથી વાંચવામાં શું તાપા અને બધેએ એકમતથી પાવ પડી પ્રમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી, પોતાની આગળી શુનાહભરી વર્તણૂકોની તોજશ કરી પધારી ઉપર ગયાં. બધાંએ જો હમેશાં છાકરા આપની લાત મુકી અને પોતાની માતાને મોહણી બરી ગાળ તથા માર ખાતાં હતાં તે લોક પોતાનાં મામાપની ખારભરી વર્તણૂક અને ખારા શબ્દો સાંભળી જોઈ મનમાં અચમત થવા લાગ્યાં, અને તે લોકને વખત સર પોતાની માતાથી મળતી સારી કેળવણી માલાકીથી ઉચકી લેવા લાગ્યાં અને ધીમે ધીમે મરતી તોફાન વિસરી નજ શાંતીથી વસવા લાગ્યાં. ખરેખર તે દિનથી તેમનું તાહનું ઘર બેહેસ્તનું રૂપ લેવું ગયું, અને તેમાં વસનારાં ફરેશતા જેવી નીરદોષ જાંઘળી શુભરવા લાગ્યાં.

અરે મારી જાત! તારી કેવી મધુર અને કેવી નાજુક ફરજ! કેઈ પાપડી ઉપર તે પ્રમેશ્વરે તને ચલાવી છે! મનુષ્યનાં અંતઃકેશોનો તને ભોમો કયોં છે, જન્મથીજ તારા કપાળ ઉપર અનંદિક તારા પણ મેહુડું છે. કેવી નાજુક, કેવી ઉમદા અને કેવી પ્રચસ્ત ફરજોનો હાર તારે ગળે શોભા યોછે! કેવી ધર્મ-યોગ્ય સ્થિતિ! એમાં પછત પડનાર ખુલ્લી રીત એ વર્ગની બાહાર છે!

ક્યાંબાઈ કે દારાશાજી.

કનનસીંચ રાણી મેરીની કાહણી.

(પાંચમું સર્ ૮૫ થી.)

મેરીને-કેદ કીધા પછી તેને માદીએથી ઉઠાડી મેલવા નાં લખતની જમીની પર પાડવા તેની સામેવાળાઓએ બેસાડી મેલારો, મેલવી તે વીડેસને મોકલ્યા. મેલવીલ

ભીતરની અથવા તો આત્મિક અકલ્પી શીખી શકાય છે, નહીં કે ઈદિઓને લગતી ખાકી અકલ્પી. વધારે ઉંચી આત્મિક યુદ્ધિની મદદ વિના. ક્રમક્રમ ખાકી યુદ્ધિની મદદ થી એ સત્યતાઓ સમજી શકાતી નથી. તોપણ સાધારણ અકલ્પી વિચાર કરતાં આપણને એ સત્યતાઓને કમળ એટલામાટે કરવી પડે છે તેઓ નથી જ એમ તો સાધારણ અકલ્પીમાં પણ આવી શકતું નથી. આપણને કમળ કરવું પડે છે કે વિદ્યા એ ખુદ છે, તે એટલામાટે કે તેના શિવાય બીજું કંઈ ખરું છે નહીં. દરેક ચીજની પીછાણ અને તેનું મુખ વિદ્યાથી થાય છે. પણ વિદ્યા કંઈ કોઈ ચીજનાંથી નીકળતી નથી. વિદ્યા દરેક ચીજને પોતાનામાં સમાવે છે. આપણને કમળ કરવું પડે છે કે વિદ્યા હવે શીની છે, તે એટલામાટે કે વિદ્યાની અગાઉ કશાંની પણ હૈયાતી હોય તે વિચારી શકાતી નથી. કારણ કે જે વિચારી શકાય તો વિચાર પોતે જ વિદ્યા છે. તેથી જ ચીજનું જ્ઞાન અથવા વિદ્યા નહીં હોય તેના વિચાર પણ નહીં હોય. વિદ્યા બેદ છે, તે એટલામાટે કે જે તેની એક હૃદ ધ્યાનવામાં આવે તો તે એક ખ્યાલ થાય. અને એ જ પ્રમાણે ફીલસુફીએ સારી રીતે સાબિત કરી છે કે વિદ્યાની હૃદ છે નહીં. હવે ક્રમક્રમ જાણમાં આવતી સત્યતાઓને લગાડી શકાય. પણ ખુદ સતને લગાડી શકાતી નથી. આપણે વિદ્યાને આકાર વિનાની સમજીએ છીએ, તે એટલામાટે કે હૃદ વિનાના આકાર વિચારી શકાતા નથી. વિદ્યાનું જ્ઞાન નહીં થઈ શકે એવી તે છે, તેનું કારણ એ કે હૃદ અથવા આકાર વગરનું જ્ઞાન કરવું એ પણ વિચારી શકાતું નથી. તે સર્વ શક્તિવાન છે, તે એટલામાટે કે વિદ્યા શક્તિ છે, અને વિદ્યા વગરની શક્તિ વિચારમાં આવી શકતી નથી. વિદ્યા એ જ્ઞાન અથવા આખી જગતનો આત્મા છે. હવે આત્મા શું છે? આત્મા એ “જ્ઞા” સાથે એકજ છે. અને “જ્ઞા” અથવા “અજ્ઞાન અનસારસપદ” અથવા “ક્રીસતોસ” અથવા “લોગોસ” અથવા “ઇલાહી” એ વિદ્યા છે.

આપણને સવાલ કરવામાં આવે કે જો મુખ જ્ઞાનની નજીકીમાં હોવાથી નીકળે છે, તે સમજામાં જાણસો કેમ નહીં ભોગવી શકતાં? અગરજે જ્ઞાન દરેક દેહાણે હોય તો મધમાં જાણસો સાથે તે હોવા નિષ્કર્ષ; અને એ જ હોય તો સમજામાં તેની હાજરીથી આપણને જાણવા નિષ્કર્ષ. એનો જવાબ એ છે કે તેની હાજરી ભોગવી એટલે કે તે આપણમાં છે, તે ભોગવવાને માટે પેટલાં જ્ઞાનથી તેની ઓળખ કરવી નિષ્કર્ષ. ઘણાં ખરાં લોકો તેને ઓળખવાથી હારી જાય છે, અને તેથી કરીને જ તેઓ તેને માટે સદા શોધમાં રહે છે, તો જો કે તે (એટલે ખુદ) હવે જ તેની, સાથે જ તે એકડાં નામે એક જાણસને માટે એવી વાત છે કે તેણે ઘણું વધુ ટુલીક બાકર નામે પોતાના એક દોસ્તને માટે શેકતનાં ફાંફાં ખાયાં તથા શોષ કર્યાં કીધી. અને તે વારે ઘડીએ અજાણ્યથી થી બોલતા હતા કે તે પોતાના મિત્રને માટે કેવો આતુર છે અને અગરજે તે તેને જાણે તો તે કેવો સુખી થાય. અંતે એક બીજો જણ કે જે બાકરને ઓળખતો હતો, તેણે તે જાણસને બોલાવ્યો અને કહ્યું

કે “એ તો ખુબ લેખાસમાં તારીજ કંપનીમાં રાતદહાડે ફરતો રહે છે.” અકડતે કહ્યું “નહી. એ કાંઈ બાકર નથી. એ જાણસને તો હવેમાં હું મારી મંડળીમાં મેલું છું. પણ હું તો બાકરની શોધમાં છું.” પણ તે ખબર આપનારે તેની પુરેપુરી ખાતરી કીધી કે તેનાં શરીર ઉપર જે કેટલીક વેપક નીશાન છે તેથી એ જ બાકર છે.

જેમ અકડત સાથે બાકર હતા, તેમ જાણસ સાથે જ્ઞાન અથવા અધુરજ્ઞાન છે. પણ તેની હાજરી જાણસને સુખી કરતી નથી, જ્યાં લગીય તે તેને બરાબર પીછાણી શકે ત્યાં લગીય. અને જ્યાં લગીય અકડતે બાકરને પીછાણતો નહીં ત્યાં લગીય જેમ તે સુખી થશે નહીં, તેમ જ્યાં લગીય જાણસ જોઈને બરાબર પીછાણતો નથી ત્યાં લગીય તેને સુખ મળતું નથી. વાંચનારને અજાણ્યથી લાગશે કે જ્યારે જોઈએ સદા આટલો પાસે છે અને જ્યારે તેની હાજરી આટલી ખુબી છે, જ્યારે તેને માટે ફીલસુફી સેકંડો વર્ષો થયાં શા માટે તકસારો મેલા વે છે? એનું કારણ આ છે. બરાબર અજાણ્ય વિના સૌથી ઉંચી જગત ને સત તે સમજી લેવાને જાણસે અંત તદન અશકત છે. એને માટે તો આપણા જુલો સૌથી ઉંચી પ્રકારના થવા નિષ્કર્ષ અને ગમેએ પછી કંઈ આવા છતાં પણ જોઈ ને સત છે, તેને જ જાણી રહેવું નિષ્કર્ષ. તો જ જોઈ શું છે? તે આપણે આપણી આત્મીક છુટી, કે જે જુલો જાણસાધ સાધારણ છુટીથી યજ્ઞન ચલે દરજેની છે, તેનીથી કદાચ થીમ થીમ આપણને અજાણ્ય પડે અને જ્ઞાન આવે. એને લગતી જ મોટી સમજાઈ, તે એક જ મેળવી શકાતી નથી. કહે કે કહે તેને આત્મા જ્ઞાનમાં અટકું નિષ્કર્ષ. “Know thyself” એટલે “તું પોતે પોતાને પીછાણ.” “સત્ય નસ્તી પર ધર્મ.” સત કરતાં વધારે ઉંચો ધર્મ કોઈ છે નહીં.

બાનુભાઈ પેસતનજી નવરોજી ડાકર.

દોરંગી દુનિયાનાં દર્શના.

દર્શન ૧૧ ઝં.

ખૂનરેજની સાથે લૂટ.

વાંચનારી. બાનુભાઈ, પાસેનું મિત્રદર્શન જુવો. તમે પેટલાન દેખાવે કેહો છો કે તે એક ખૂનરેજ અને કતલનું મેદાન પડેલું છે. પેટલા દેખાવે તો તે પડેલા જુદાં જુદાં દગળા આપણું જ્ઞાન મેલે છે. જુદાં જુદાં દગળાની સાથે જીવતાઓનો નથી પણ પડેલો છે. જીવતાઓ નખતી થઈ તરેહવાર નખતોની ભયંકાર તાસવીસમાં પડેલા છે. યુવે લાગ્યો પોતાના ખ્યાસ પ્રાણ મોહી પડયા છે. જે જીવતા નખતીઓ રીમે છે તેનાં કરતાં જુદાં થઈ પડેલા મરનારો રીખતા નથી તેથી વધારે ભાગ્યશાલી છે. પણ વળી જે નખતીઓ જીવે છે તેઓનાં કેટલાકો પાછા સાથે થવાની આશામાં છે, તેથી તેઓ યુવેલા કરતાં ભાગ્યશાલી ગણી શકાય. એ જોમાં ગમે તે સુખી યા ભાગ્યવાન હોય, પણ હમણાં તે

જાહેર ખબરો.

પ્રાણી વીદ્યા.

વાલમ ૨ હુ.

ખસો મોડાં નાનાં મુંદરં ચિત્રો સાથે.

આ પુસ્તક બાળકને બિવર સરખાઈ જાય સાથે સુદર ગીતીકર્તા વેધાતી પ્રકાશ બાધિઆમાં આવેલું અને તે સંખ્યા ૫ થી કીમત કોમ્પારિસન ૨૦૦ પેન્સ થામિલ છે ઉપર પુસ્તક મુંબઈ દક્ષિણ આસિકારા છાપાખાનામાંથી મલશે.

કીમત—આ પુસ્તક પેકેજના ૬૨) તથા દિવાવરના પેસ્ટેજ ચીક ૬૨૦

પકવાન પોથી, વાને

પારસીઓમાં પાલી સંખ્યા માગીએ, પકવાને, ગીઠાઓ, અપાના વગરે બનાવવાની રીતી. સંઘળી મહીને ઠરપ વાનીએ છે.

ઉપર પુસ્તક મુંબઈ દક્ષિણ આસિકારા છાપાખાની રીકડે નાણે મળશે

કીમત—સુદર છાપા તથા મળવુત પ્રકાશી થી સાથે દરમિક પ્રકરણો રૂપા.

રશન્ટ અને જર્મની વચ્ચેની લડાઈની તવારીખ.

૧૪૪ ચિત્રો સાથે.

નાર—એલજી જમરોદજી ખેરી

અને ૧૮૮૦—૮૨ ના સાપા ને લડાઈ ચલી હતી તેનું એક સદર પુસ્તક વેળાતી આમડે જાણતી ક ગીલીકા નામ સાથે બાધિ થુ તથા આર છે

કીમત પુસ્તક ૧ નાં ૧૮

દિવાવરવાલાએ પેસ્ટેજના ૨૧ વધુ વાલશે

સોનાના મુલની ખિરોદ.

હીકુરથાની નાટક.

કીમત ૬૨.

દક્ષિણ આસિકારા છાપાખાનામાંથી મળશે.

ચેકશીયર નાટક.

અંક ૧ લો

નેપા જોડીયા માધ—આધારે મેટરે કમ્પા. તથા

કસ્ટીવળન કારસ્તાન—કાચાકાનની ખસાળી

એવા ૨ નાટકો આવેલાં છે

કીમત ૬૨)

હાઈ ચેસ્ટરપ્રીલકની નરીહતો.

ઈંગ્લેન્ડ બિવરથી જુનતાતી કરનાર, ખસેતેદબાઈ પેશતનજી રાકટર.

કીમત ૬૨)—દિવાવરવાલા આપેલ છે

પેસ્ટેજના ૦) વધરે વાલશે

૬૨૦ આસિકારા છાપાખાનામાંથી મળશે

વૈદ્યક જ્ઞાન.

એટલે થીર વીધવાને લગતુ વરજન તથા ૬૨૨ પેદા થવાના કારણે, અને દરેકની પીછાન

તથા એવાન પીછેરની સરવ

બિવરથી મળવુ

ખનાનનાર

બાજોરજી બેટ્ટેરામજી, એલ. એમ

કીમત ૬૨.

દિવાવરવાલાએ પેસ્ટેજના ૨૧ વધુ વાલશે

રશતમ અને રોહોરામ

નાટક ૫ અંકી.

લીકટોરોમાં નાટક ૫ અંકીએ પોતાની માદ કલાવામાં ઘણીવાર કરી બતાવેડો બિવરે નાટક જેમ અરજ લખાએજો છે તે જનાણે સદાપરો સંખ્યા માધણે મુંબઈ અમલ છાપી વરજટ કર પેદા અને તેનું ૧૨૪ સરાજ એક પુસ્તક બનીયું છે પુસ્તક દરતર આસિકારા છા પાખાનામાંથી મળશે

કીમત ૬૨.

દિવાવરવાલાએ પેસ્ટેજના ૦) વધુ વાલશે

સુલીવરની મુસાફરી—લેખ ૧ લો

એટલે જુનીવર નાખના મુસાફરે લીલીપક

દિવાના વેડેનીઆ માધણે કીધીની મુસાફરી

કીમત ૬૨).

ડાકટર પેશતનજી નવરોજી,

જી. જી. એમ. સી

તે માધુષ ચેક યાનનામાં ચેરમલીના

ધરમના દવાખાનાના ડાકટર

રેલવાનું કેટલું તથા દવાખાનું કોટખા નવે

મોડીનાને જીવર રોડ યુરોપન જનરલ હાસી

ઠળની સાથે ઇરાનીના ધેરની પાસે

તાંજેલ મૈત્રુક તથા બકાવલીના

કી શો,

અથવા કાહાણી.

તાજુર રોડક નામે આયક અને બકાવલી

નામે એક પરી તેડેની માયકની કાસનીએ

દાનાઈથી બેઆન મેલી છે

કીમત ૬૨).

દક્ષિણ આસિકારા છાપાખાનામાંથી મળશે

નુરે એલ મનો

માસ જુનનો અંક બાહેર પડ્યો છે.

એ મધે નીચે બહુનેલી બાખતો આવેલી છે

૧-છીના લેખ અથવા ગરીબનો પેની એવા

(મા બાપ પીનાની એક કોકરીની વાતો)

૫૦ ૩૪ મુ, મારા મળધી નથી ગિા

વણી.

૫૦ ૩૫ મુ, એલિકાડરા મુનનો મારે

અનુભવ

૫૦ ૩૬ મુ, કાવશાહની માછી

૫૦ ૩૭ મુ, રાક ઉપજવનારા સવણી

૨-અમથી આપે ધર્મ અને તેની મારાઈ

૩-આરેન નોરોવાન—૬.

૪-હવાઈ રેનવે—(લીપ સાથે)

૫-માઈ,

૬-ચક્રની આસપાસ રેન મારની આજુ

માજુ એક તેમના ગોળામાં મુસાફરી

૭-નિર્ણય વચ્ચે—૫૨, ૬૨ ૭૨

પ્રકાશ

૧૦-તરીયા પાવ

૭-રેલિર બેરો

૮-મોસી—

૬૫ આજુ કેમ બનેડો—આકાશ વચેર

વામાં લીજળી—જીવર અમેરિકાનાં

૬૫૦ લોકો કોણ છે—એકે નવાઈ

નિર્ણય કુદતી રેખાવ “જુદની રવાા”

ખેળવી વીધા મળધી નથી થાય—

૫૬નીની અદર શુ છે

૯-સેવળની ખાજુ ૨૪૪ મી

કીમત વરસના ૬૨) પેસ્ટેજ સાથે ૬૨૦.

દક્ષિણ આસિકારા છાપાખાનામાંથી મળશે

પાક ખિરોદજી અવસતહ.

મોડા કરા રાઈપમાં

મળવામાં રેડી મુકે ઉપી નાધળી નખાની

વેળાતી પ્રકાશી બાધી

કીમત ૬૨—૨૫—૮.

પુઠાં તૈયાર છે

અપે સાલના નુરેએલમના વે

બધાઈ સાથે ૬૨) આજીકજી

વાલજો મુસાવર ગોઠવી ગાજ, નાં ૮૦

૫ લખી દક્ષિણ આસિકારા ૫

દિવા નવા તેના પોડેખ

ખાલી પ્રાપ્તો ૬૨)

પ્રકાશક શ્રી મુ.

વર્ષ ૧૯૬૧

ખાંડ ૧ ઠી.

શ્રી વ્યોમ

દર માસે છપાયેલું.

એ નિષાલ્પન રચને કરવા આપવાદાન;
મરમ ચીતરે એલ ૩, રા માતાને માન.

કીમત વરસેનાં ૬૦.

સાં કળી યુ.

નિમ્ને ગરબરિયા, અથવા કાંઈ હાથુક—	પરિષદર કમ કરેલો ?	૧૨૯
માહારથી ન કાળો, માહેથી મીઠા પ્રાપ્ત—	દાંદેલી મુનિયાનાં દર્શના—દર્શન ૧૨ યુ—	
છુપી ગરબીનાં લેદ	(લીચો સાથે)	૧૩૧
માસકાંઈનાં મોઢો પાસાદે કાંઈ સ્વ—	પરસરણ પાણી	૧૩૧
કેવનસીય રાણી ચેરીની કાંઈની	ચતોતુ' અલ્ય—(રાગલીએ)	૧૩૨
ગાંધારીયોપલું		

મુબક દકતર આશીરવાદ છાપાખાનામાં છપાયેલું છે.

છ પાઈ બહાર પડ્યા છે—

મીં કુણરાનો નવરોજી કાળરાજની રચેલી મોટી મંસારી વારતા

“ગુલી ગરીબ” નો

ભાગ ૪ થો—સદ્ ૩૦૪ થી ૪૧૨ સુધી.

એ ભાગ નીચલી અસરકારક બાબતો સુધી આપશે :—

અકુભાઈનું ભેદ ભરેલું યુન—તે યુનનો ભીચુભાઈ ઊપર ભપ ભરેલો શક—

તે શકના મજબુત પુરાવા—એક ઝભાએ શું શું ઊધાડું પાડ્યું ?—

રતની સાથે ચુભારેલી રજની—લોહીથી ખરકાયેલા હાથ—

શક મજબુત પણ ખોટા—વીકાભાઈની મોટી ચોરીનો ભેદ—

તે ચોરી ઊપરકાંઠે વીછાડો—

ચુલી ગરીબ હવે છેક ગરીબ નથી—હવે તે જુએ મરતી નથી—

તેનાં અર્યાં રખડતાં નથી, હાપવેહલા કરતાં નથી—

ધીરોભની માદગી અને ગરણ—તેમાંથી કેટલું શીખવાનું છે ?—

ચુલી ગરીબનાં પ્રસ્તરોની ધેરસંસારી કાળવંણી—ઈતયાદી, ઈતયાદી.

ભાગ ૫ મો :

એ ભાગ નીચલી અસરકારક બાબતો સુધી આપશે :

ભીચુભાઈ ઊપર યુનનો વાક—

તે વાકને માટે તેના સેશનરમાં તપાસ—તેની સામે મજબુત પુરાવા અને સાક્ષીઓ—

કયાયલા હાથ—લોહીના ડાઘ—ઝભાની સાહદત—

ભીચુભાઈના બાપ શેઠબાવાની કુખદાયક સાક્ષી—

પ્રાંતી જવાની વકી—પ્રાંતીનું લાકડું—

મીં હપુસન બારીસ્તરનું અસરકારક ભાષણ—

બંધવાનો અભયજી જેવા એકરાર—

રતનીની સાક્ષી—“આલીબી”—બંધવો નાટ ગીલરી—

શેઠબાવાને યુદ્ધાંધમાં જખમ—યુદ્ધા પ્રકીરોને લેખો—

લોકોમાં ચાલતા ભારી ગભરાટ—

રતનીની નીંદા—ફરતમે એક પ્રેરેરતો—

હુસીની સાથે ભીચુભાઈનું કરોચી નાહરાવું—

ચુલી અને તેના દીકરાઓની ચૂહકતી આખાદી.

કીમત, દરએક ભાગનો રૂળ.

હવે બીજો એક ભાગ બાકી છે.

નીચલે ઉકાણેથી મલશે—

કોટમાં દહતર આયકારા પ્રેમ.

મીં વન, બે, કરાણીના છુક ડેપો.

મેરમર્મ ક્ર. મે. મર્મખાનગી ક્ર. પની.

મીં પીરોજીશાહ દીનશાહનો છુક ડેપો.

ધાનીતલાવ, મીં કરાણીના છુક ડેપો.

કાલખાલેલી, એમર્મ એન, અને ક્ર. પની.

ધીરરાયે લાહકરી.

ગીરયામ, મેરમર્મ નાગવેકની ક્ર. પની.

સ્ત્રીબોધ.

પુસ્તક ૩૫ મું.

જુન ૧૮૮૧.

અંક ૬ હો.

ભીખો ભરભરિયો.

અથવા

ક્રમો હાકુસ—બાહારથીજ ક્રમો, માહુથી મીઠો આવો.

એક વાર્તા.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

“ઘેરવાળાં” સાથે એક મરાલત.

નાજનાપત્ની પાર્થીમાંથી ભીખો ભરભરિયા પોતાને ઘેર ગયો ત્યારે રાતના ૧૧ વાગેલા હતા—પેલાજ અગત્યના યુધવારની તે રાત હતી.

ભીખો પોતાનાં ઘેર (હાટલ) ના ઓટલા ઉપર ચઢી ઉઠ્યો ત્યારે અંધાં બહુને ઢંધી ગયલાં ધારતો હતો; પણ તેણે જોયું તો ઓટલાનું બારણું ઢંધાકું હતું, ખડકીમાં દીવો બળતો હતો, અને ઘરવાળી નજાદારની ઝીણી એક રેબલ આગળ સીવવા બેઠેલી હતી.

“ઓ હા ! ઘેરવાળાં ! હજી જગો છ ? હું તો મરું જ. અંધાં ઢંધી ગયાં હશે.” ભીખાએ તાજુબીધી પુછ્યું. તે ઝીણીને તેના આકળા સ્વભાવ છતાં માન આપતો હતો અને માનની ખાતર તેને “ઘેરવાળાં” કરીને બોલાવતો હતો.

“તો શું કર ?” નોશાકરી ઝીણીએ પોતાના નોશા કરા ચંદ્રોમાં બળાપો કાઢાડ્યો, કે જે નોશાકરી ભાષા આ વાત વચ્ચે આપણે વાપરી નથી, પણ ઝીણી એક નોશાકરી હતી તે વિષે માદ આપેલીજ માત્ર બસ થયો. “મોવો વખતની તો જાવો જોઈય ? મોડું સોહવાડું બી જોઈય ? અરસ્તો અડધો કલાક થયો અંધાં ખાઈ રહ્યાં ને હજીતો મુવો કાસગ વાસણ ઉઘળી રહ્યો નથી.”

આને મોડું કેમ થયું તેનો ભીખાના પુછવાથી ઝીણીએ હિસાબ આપ્યો. પેલો પોલીસવાળો રાધુ રમોસી મનચેરણ મીણવાળાને મળવા આવ્યો તે નીકળતાં નીકે નહીં—જતાં જાય નહીં—તે છેક સાડા આડ વાગતે ગયો. આને રાધુ રમોસી સાથે કોણ જાણે નહીં હતા, પણ “આને રાધુ રમોસી સાથે કોણ જાણે નહીં” વાત કીધી હશે કે તે વાતની ગરમીથી તેવણને ભુખ લાગી અને ભાણું

માણું. તેવણને વાસ્તે કાંઈ બહુ ખાનું તૈયાર નહીં હતું આટલે ઈડાં કરવા પડ્યાં, કેલાં તપ્યાં, ને મુકું પાકું કરીને ભાણું મોકલતાં વાર લાગી. વળી બીજા માળા ઉપર ઈક્ટર બરબેરથી આવે મોઠો નમ્બો. ભાડુતો નમ્બો પછી ઝીણી જમતી હતી, આટલે જમવા બેઠી ત્યારે છેક દસ વાગેલા હતા. ઝીણી જમી રહ્યા પછી વળી તેની બેહુન હીલ્લુ પડોશમાં પેસતનદાર પંથકીને ઘેર ગઈ. તે પડોશીની દીકરી માદી હતી તે આવે એકાએક ઝીમાઈ ગઈ, તે ઉપરથી પેસતનદારની આ ભીખાં મોરાણીએ બહુ પાડવાથી હીલ્લુ દોડી ગઈ તે હજી પાછી આવી નથી. પેસતનદારની દીકરી તો પાછી હોસ્યાર થઈ, પણ હીલ્લુ ભીખાં મોરાણી સાથે વાતે મેડી તે કાંઈ જલદી પાછી આવે ! તે પાછી આવે નહીં ત્યાંમુધી ઝીણીથી મુવાય નહીં, પછી તેને કંઈના ગમે એટલાં ઝોકાં કાં નહીં આપે ? પોતાની બેહુનને સાથે લીધા વગર ઝીણીને મુવા જવાનો ધારો નહીં હતો. અને અંદી ભીખાનાં “ઘેરવાળાં” પોતાના ધારા પ્રમાણે પોતાની બેહુનને મુડીપાણી સેસ ભરવા મેડાં “રાન એ ફુકતી ભસ્તે ભરાઈને એટલી અકલ નથી કે મારી બેહુન જગતી હોયો તો ચાલ હું હવે જલદી પાછી ઘેર જાવું. મુધને ટાલેલું મળ્યું તો ત્યાંથી ઉઠવાજ નથી માગતી. રાન એટલું નથી જાણતી કે પાછળી રાતે ઉડીને ઓટલો પાવાનો, મોક પુરવાના, કુવાપર ટોબાન ધુપાવવાનું—”

“પણ ઘેરવાળાં, તમે કાંઈ જાણો છ કે ? આવે મારા મોડને ત્યાં નાજનાપત્ની પાર્થીની વાત જાણો છ કે ?” ભીખા ભરભરિયાને ઝીણીની આ ભરાઈ ભાવી નહીં. તે નાજનાપત્ની વાત કરવાને તલથી રહેલો હતો, આટલે વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો અને તેથી બિચારી હીલ્લુ ઉપર પડતી ગાળો ની ચાલ પાઝરી અટકી.

“આજની પાર્થી કેવી હતી ?” ઝીણીએ સેન પુછ્યું.

“અરે બહુ રૂંડે કામો ! કાંઈ મળે નહીં. મારીડા બેંચ બંચાંની ભીડભંડ, બધી ગરબડ ને મરબડ બીજું કાંઈ નહીં. ફરીથી હું એવો પાર્થીમાં નહીં જાવું.”

“કોઈ ખજોઈ નહીં ને વળી ભીડબી ઘણી ? ભીખાજ એ મેહુ કેમ શું ?” ઝીણીને વટીક ભીખાના ઉલટપાલટ મોલવા ઉપર હસ્યું આપ્યા વિના રહ્યું નહીં.

મીં ઉચ્ચરા નવરોજી કોળરાજીની રચેલી ગાદી સંસારી વારતા

“ગુલી ગરીબ” નો

ભાગ ૪ થો—સદ્રે ૨૦૪ થી ૪૧૨ સુધી.

એ ભાગ નીમલી અસરકારક બાબતો સુધી આવશે :—

આફભાઈનું લેદ ભરેલું ખુન—તે ખુનના લીખભાઈ ઊપર ભથ ભરેલા શક—

તે શકના મળખુત પુરાવા—એક ઝભાએ શું શું ઊવાડું પાડ્યું?—

રતની સાથે ચુભરેલી રજની—લોહીથી ખરડાયેલા હાથ—

શક મળખુત પણ ખોટો—વીકાભાઈની ગાદી ચોરીના લેદ—

તે ચોરી ઊપરઠાંક વીજોડો—

‘ગુલી ગરીબ’ હવે છેક ગરીબ નથી—હવે તે ભુજે મરતી નથી—

તેનાં અર્યાં રખડતાં નથી, હાથવેહલા કરતાં નથી—

વીરોજાની માદગી અને મરણ—તેમાંથી કેટલું શીખવાનું છે?—

ગુલી ગરીબનાં પ્રસ્તોનો પેરસંસારી કોળવંણી—ઈત્યાદી, ઈત્યાદી.

ભાગ ૫ માં.

એ ભાગ નીમલી અસરકારક બાબતો સુધી આવશે :

લીખભાઈ ઊપર ખુનના વાંક—

તે વાંકને માટે તેના શેશનસમાં તપાસ—તેની સામે મળખુત પુરાવા અને સાક્ષીઓ—

કપાયેલા હાથ—લોહીના હાથ—ઝભાની સાહદત—

ભાખુભાઈનાં બાપ શેઠબાવાની કુખદાયક સાક્ષી—

પ્રાંતી જ્યાની વકી—પ્રાંતીનું લાકડું—

મીં ઉચ્ચરાન ગારીરટરનું અસરકારક ભાષણ—

બંધવાનો અભ્યય જેવો એકરાર—

રતનીની સાક્ષી—“આલીબી”—બંધવો નાટ ગીલદી—

શેઠબાવાને ચુઠાપાનો જખમ—ચુઠા પ્રકીરને લકવો—

લોકોમાં ચાલતા ભારી ગભરાટ—

રતનીની નીંદા—ટ્રસંતમે એક પ્રચેરતો—

હુસીની સાથે લીખભાઈનું કરાંચી નાહરાવું—

ગુલી અને તેના દીકરાઓની ચહડતી આળાદી.

કીમત, દરએક ભાગના રૂળા.

હવે બીજા એક ભાગ ખોલી છે.

નીચલે ઠેકાણેથી મલશે—

દોરમાં દફતર આવશેના પ્રેમ.

મીં વન, એ કરાણીના છુક રૂપો.

મરખર્ચ ક. મે. મર્જબાનગી કુખની.

મીં વીરોજાદા દીવરાજીના છુક રૂપો.

વીળીતપા, મીં કરાણીના છુક રૂપો.

કાચબાંચી, મરખર્ચ મિન. અને કુખની.

મિતરદાસ લાઇબ્રેરી.

ગીરંગામ, મરખર્ચ નામવેરની કુખની.

“મારીને જીવન રહેવાનાં હોયતો રહેવાઈ શકાય. પણ બીજી અડી ભીડીને ખર્ચ?” ઝીણીએ યાદ આપી.

“બીજી અડીભીડી તે શું?”

“દવા છે, ઘર છે—માંદ છે, સાજાં છે. કદાચ તારો પગાર થકી ગયો, કદાચ તારી જીવનની શિખતારી આ યોછી થઈ, તો?”

“અને બેહુ તનદોસ્ત ને ખડતલ છીએ ને બેહુ મેહનત કર્યું તો કમાઈયું.” ભીખીએ પોતાનાં ખર્ચાંબંધ ઉપર મનઘુત ભરસો બતાવ્યો. “હું જે મેહનત ને ખડ તલ નહીં હોતે તો વળી મરકતમાં ચાર વર્ષ કાઢાડતે?”

“વારૂં આવક થતે નહીં,” ઝીણીએ હિસાબનું બીજું પાનું સુભડ્યું. “પણ ખર્ચ વધ્યો, તો? જેમકે છોકરાં થયાં, પછી શું?”

“છોકરાં!” ભીખી, ગેર્યા હેબતીને ટગરટગર રીકવા લાગ્યો. છોકરાંનો હિસાબ તો તેણે ગણતરીમાં લીધેલ નથી!

“તમે પરણ્યો તે કાંઈ છોકરાં થયો કેની? હું ધારૂં છ કે તમે પરણીને છોકરાં વગરનાં તો રહેવાનાં નહીં હોયો? ભીખાજી, તારા ભાઈ પેસીને છોકરાં થયાંછે, ને તુનેબી થયો.”

“બાપરે! છોકરાં વધે ત્યારે તો ખર્ચ વધવાનો.” ભીખાજી લગભગ રવાઈન ગયો.

“ને વળી છોકરાંની કેટલાંખર્ચાં!” ઝીણીએ હજબી તેને હેલતાચાલ ધીધો. “તુને ખબરબી નહીં પડ્યો તેટલાંમાં છોકરાંનું લઘકરને લઘકર બાવાનાં ઘેરમાં વધી નયો, ભીખાજી, છોકરાં શું છે તે તો જે છોકરાં જણે તેજ જાણે!”

ભીખાજીને આ છોકરાં છિયાંની વાત નહીં ભાવી. પીરોજને પરણવાનું એ પરિણામ તેને થયું ભારી લાચું. તેને તો એકલી પીરોજ નેહતી હતી—છોકરાં નહીં.

“પણ અમોને છોકરાં નથી નેહતાં, ઝીણી બેન” તે બોલ્યો.

“જને નહીં નેહતે તેનેજ ત્યાં છોકરાં થયાં આવેછ.”

“જુવો, ઘેરવાળાં, હું કાંઈ છોકરાંને માહોતો નથી એમ ના સમજતાં.” ભીખી અગત્ય કરીને ભૂલ ભાંજવા ઉભો. “મને છોકરાં ગમેછ ને જે ઘેરમાં જન્મેજી જુવકલાં હોય તે ઘેર ગાલ નિકેજ. પણ સવાલ એ છે કે જે માદી જીવરને પોતાનો નિભાવ નાખ માન ધાય તે છોકરાંનો નિભાવ કેમ કરી શકે? એ મારો શુચવાડો છે.”

બિચારા ભીખા ભરભરિયાનો આ શુચવાડો કાંઈ રહ્યો નહીં. એજ વખતે ઝીણીની મેહન હીંદુ ઘેર આવી અને ભીખી પોતાના શુચવાડા સાથેજ ઉંઘમાં પડ્યો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

“કીસમતના લેખ.”

થોડા દાહડામાં “કીસમતના લેખ” બહાર પડ્યો. હોમી દારાશાનાં જે અગત્યનાં મોટાં પુસ્તકમાં રેખાંચો હોતો તે તો હજી લખાયેલ, તૈયાર થાયેલ; પણ તેની

અગાઉ “મીઠો પેસતનશાહ મેહરઝુસાના બી. એ. ઇત્યાદી, ઇત્યાદી” નો આ “અતિ સુંદર” અને “મનો રંજક”, “ગાદન રૂપી આપેરા” બહાર પડી ચુક્યો.

એક મોટાં છાપાખાનાવાળો એ પુસ્તક ખરીદીને છપાવવા માટે લલચાયો. અલબત્ત ખરીદીનાં નાણાં ચોપડી છપામાં પછીજ પેસીને અદા કરવાનાં હતાં; પણ તુર્ત વેળા આપણા મીઠો પેસતનશાહ બી. એ. તું નામ તો થયું. વર્તમાનપત્રોમાં તેનાં વખાણનાં બાંધાં ઉપર બાંધાં કુંકાયાં. “મુંબઈ મિત્ર”, “પારસી દર્પણ”, “સાચ શોધક”, “રોસ્તે દીન”, “રાહ રાસ્ત” વગેરે શું રોજ દાં કે શું અડવાડિક પત્રો જે મુંબઈમાં છપાતાં હતાં તેમજ આ નામીયા આપેરાની અને તેના ઉસ્તાદ કર્તાની કીર્તિ ગરવામાં ગેયા એકેક સાથ હોદીકા કરવા પડી ગયા, અને એક અડવાડિકમાં તો “મીઠો પેસતનશાહ મેહરઝુસાના બી. બી. ઇત્યાદી, ઇત્યાદી” આખી મુંબઈમાં નામકિત થઈ ગયા.

આ વખાણનાં કુંકાતાં બાંધાંઓથી હોમી અચ રત થયો થયો પણ દિલગીર જરાબી થયો નહીં. એ તેજ આપેરા હોતો કે જે પેસીએ હોમીને તપાસવા આપેરા હોતો અને હોમીને પસંદ પડ્યો નહીં હોતો—જેનું નામ “કીસમતના લેખ” વડીક હોમીએ હસી કાઢાડ્યું હતું, કાંકે દરએક કથણામાં “કીસમતના લેખ” તો હોયછે, ત્યારે આ આપેરાને મારે એ કાંઈ ખાસ નામ કેહવાય નહીં અને આ એક લલતું સાધારણ નામ આખી દેવાધી કર્તાની તકજીવિ એક સાજું નામ આપવાને વડીક અરેકત છે એમ કરે. પણ ગમે તેમ હોય તોમી પેસીનું એ કામ પ્રતમાં અને પત્રોમાં લખણ એ હોમીને ગમતું હતું. “કીસમતના લેખ” પોતે નાપસંદ કીધા છતાં પેસીને પૈસાની ગરમ હોવાથી હોમીએ પોતે તેને છપાવવાની ભલામણ કીધી હતી.

પેસીનાં દિલમાં તો હોમી સામે સદાનું વેર વસેલું હતું, પણ હોમીનું દિલ સાફ હતું. આટું એક લુખુ લખાણ વખાણ પામ્યું તેથી હોમીએ પોતાના હમેસનાં સખી દિલથી પેસી વિષે કંઈબી આડો વિચાર નહીં લઈ જતાં એ ખરેખરજ લખાણ વખાણવા લાયક વિચાર્યું. “મે તે નાપસંદ કીધું તેમાં મારી ભૂલ હોય” એ ખાલેશ દારાશાનાં પોતાની વિધ પત્નિ આગમ મત બાંધ્યું. “મે નાપસંદ કીધા છતાં તે આણું વખણાયછે ત્યારે મારી ભૂલ હોય; અથવા નહીં તો કે મારી પાસેથી પાછું લઈ ગયા પછી પેસીએ પોતે તે એરહુબધું સુધારી નાખ્યું હોય, શુભં. આકરીન! તેણે કેટલીબધી મેહનત લીધી હોય કે જેથી એક લુખુ લખાણ આવે પસંદ પડતો આકાર લઈ શક્યુછ.”

“ગમે તેમ હોય, પણ આપણે ખુશી થવાનું છે,” હોમીને તેની શુભાં રેકો આપ્યો. “કે બિચારો પેસી પૈસાની ભીડમાં છે તેમાંથી તેના હાથને જરા ઉગાળો તો થયો?”

“હા. એબી કીક છે.”

“હોમી, તમે તે દાહડે એનું કરજ કિઠાડીયું—એના માગનાર ઉપર રૂ.૧૦૦ છુપા વાળ્યા, તે એ પેસી બજાણ કે?” ગુલાબે લગાર આતુરતાથી પૂછ્યું. ગુલાંની ખુશી હતી કે આપણે કોઈનું ભણું કરીએ તો તેને કહીને કરેલું સારું.”

“નહી, એ ૧૦૦ રૂપિયાની વાત ને એને કહી નથી અને કેહવાનોથી નથી.” હોમીની ખુશી હતી કે કોઈનું ભણું કરવું તો છુપું કરેલું વધારે સારું. “એથી એક ‘ક્રીસ્તમતા લેખ’ એમ એ સમજાને રહેશે.”

“આહા, હોમી! હું તો એક બીજાનું ખ્યાલથી મગ્ન થાઉં છું.” ગુલાં પોતાના વ્હાલા વર આગળ વડાઈ લેવા લાગી. “પેસીનાં આ નજીયાં પુસ્તકની આદર્શી તારીફ હું વાંચુ છું ત્યારે વિચાર કરું છું કે તમારું મહાદાન પુસ્તક ખાહર પડશે ત્યારે તેની કેટલી વાખવાખી થશે, તે ઉપર વાંચનારની કેવી દૃષ્ટિ પડશે, અને તમે તેથી કેવી દોલત કરાશો!”

પોતાની પ્રિયાની આ હંડી ઉમેદવારી ઉપર હોમી હસ્યો. તેને પોતાને પણ આ જાતની માન ભરેલી ઉમેદ આંખી નહીં હતી.

પેસીની આ બહાર પ્રશંસાથી હોમી એટલો હર્ષિત થયો કે તેને હર્ષનાં હૃદયથી તે પેસીને સુખારકબાદી આપવા સાંન્ય આપીસમર્થથી છુટયા પછી તે પેસીને ઘેર ગયો— “ગેટી થીપેર” ની પાસેના પેસીના “એમબર” માં નહી, પણ પેલું ખેતવાડીનાં ખુણામાંનું નાનું ઘેર જ્યાં પેસીએ પોતાની માપડીને રાખેલી હતી ત્યાં ગયો. “હોમી બજાણે હતા અને તેથી ખુશી પણ હતા કે હમણા હમણા પેસી પોતાનાં માપડી છોકરાંવાળાં ઘેરમાં વિશેષ રહેતો થયો હતા.

વાહ! પેસી એટલો સુખચ્છો ને ઘેરરાખુ થયો કે? વાંચનારી બાનુએ પૂછ્યો.

નહી—તેમાંનું કંઈ નહીં. એતો કોટમાંના પોતાના દિવાનખાનાંઓને બદલે ખેતવાડીનાં ખુણામાં પોતાને ખતલબસર વધારે આવતા ન્તા થયો હતા. કોટમાં તેના “એમબર્સ” માં માગનારાઓને કાઢાળો ઘણો વધી પડ્યો હતા, માટે માગનારાઓને તપાસી તપાસીનેજ તે કોટ ખાતે રહી શકતા હતા—પોતાની સાહુચેતી અને ચાકરો ની ચોક્કીદારી હોય ત્યારેજ પેસી કોટમાંનાં ઘેરમાં રહી શકતા હતા. ખેતવાડીનાં ખુણામાં તે વધારે સલામત હતા કાંકે ત્યાં પોતાનાં આપડી છોકરાંને તેણે લોકોથી અજાણ્યાં અને છુપ્યાં રાખેલાં હતાં.

પેસીની પૈસાની ભીડ આંખણે આગળ જોઈ તે કરતાંની હમણા ઘણી વધી હતી. બધાંજ પૈસા માગતાં હતાં. આલીને પૈસા જોઈતા હતા, છોકરાંને પૈસા જોઈતા હતા, માગનારાઓ પૈસા માગતા હતા, અને તે સઘળી એકઠી માગણીએ વધે પેસી પોતે પોતાને માગનાર હતા તે તો જુદા—પેસીને પોતાને પૈસા સહુથી વધારે જોઈતા હતા. તેને હમણા હમણા લાગતું હતું કે કદાચ સુંબઈ છોડીને નાહસી જવું પડશે—તેના ભાઈ લીબા ભરભરિયાની પેકે તેને કદાચ અસ્તકતને રસ્તા લેવો પડે ખરો.

હોમી ખેતવાડી ગયો ત્યારે દિવાનખાનાંમાં કોઈ નહીં હતું. સુસમતાન પોતાની પાકે શેડ બાહાર

ગયલા હતા, અને આળીબાઈ અંદરના એક ચોરડામાં પોતાનાં આંખરી બચ્ચાંને ઉઠાવવાની હીચ નાખતી હતી. આલી બચ્ચાંને સુવાડીને આવે તેટલાં હોમી આગળી ખડકીમાંજ ચાલ્યો. ત્યાં એક ગોળ ટેબલ અને ચોક્કી નેતરની પુરસંખિા હતી. ટેબલ ઉપર પેલાંજ, પેસીના પુસ્તકની પ્રશંસા કરનારાં પત્રો પડેલાં હતાં. અંહી “સુંબઈ મિત્ર, અને “પારસી દર્પણ”, અંહીજ “રોસ્ટે હિંદ” અને “દાદે રાસ્તી” વગેરેના ટગલો પડેલા હતા.

પણ વળી એજ ટગલાની વચે પેસીનાં વખાણેલાં પુસ્તકની એક નકજ પડેલી હતી. “ક્રીસ્તમતા લેખ”. એ નામ સોનેરી હરફે તેની પુડાં ઉપર પડેલા હતા. હોમીએ જરા તે ચોપડી હાથમાં લઈ પાના ફેરવી જોયાં. તેમાંનું લખાણ કયું હતું? હોમીએ તપાસી આપેલું તેજ કે કાંઈ બીજું હતું? ત્યાર પછી તેમાં તેણે એવો કેટલોબધો સુધારો કર્યો કે જ્યો આં સઘળા જુદા જુદા અધિપતિઓની નજરમાં પેસી આ જમાનાના એક શેક્ષપીયર જેવો એક નામાંકિત કવી થઈ પડ્યો હતા?

પણ નહી. આ તો જેનું તેજ લખાણ હતું. શરૂ આતમાંજ બે ચાર કહોડાં વાક્યો જે હોમીને યાદ હતાં તે જમનાં તેમજ હતાં. કદાચ પેસીની ભલથી તે વાક્યો રહી ગયાં હશે. હોમીએ બીજાં પૃષ્ઠો ફેરવી જોયાં. તેમાંની તેજ—પેસીનું ‘લખેલું’ પણ હોમીએ તપાસેલું કરેલું તેજ આ લખાણ હતું. હોમીને મનથી તે કમરો હતું, અને તેણે પોતે તે આટલું વખાણાઈ! એથી એક “ક્રીસ્તમતા લેખ”! હોમીએ હસીને આલીના આંખાથી ચોપડી પાછી મૂકી.

આલી ઉલટભર હોમીને મળવા આવી, પણ તે હંમેસતા જેવી બળિયલ, કુંજરી, ખીજવાપલી અને વહડકણી આજેબી હતી. તેની આંખોમાં પાણી હતાં. તેની સાડીના સોજ સંકાર નહીં હતા. તેનું માથુબાનુ કુટ્ટી ગયલું હતું.

આલી ગિચારી કુખી હતી. તેને વરતું દૂખ હતું. તે લીમરડીનાં ગામડાંમાં એકલી ઝૂરી મરતી હતી, પણ અંહી સુંબઈ આપ્યા પછી તેને લાગ્યું કે સુંબઈ કરતાં લીમરડીને ભણું હતું. તે હવે સુંબઈથી કંઠાલી ગઈ હતી. બીજો તો સારું થયું કે લલો હોમી અને તેની ભલી માપડી ગુલાં સુંબઈમાં આલીનાં મદદગાર જેવાં હતાં. તેઓની જે મદદ નહીં હોત તો આલી પોતાનાં છોકરાં સાથ અભ્યાર માં તો છળી મરત. આલી પાસ પૈસા તો હતાજ નહી. બજારમાં ચાલ વેચનારાઓ હવે ઉધાર બજાર આપવા ના પાડતા હતા. માટે આલી છોકરાં સાથ લુખે મરત, પણ હોમી અને ગુલાંએ અવતરનવાર લેત સોગારો મોકલ્યા—કોઈ વખત. મેવો, કોઈ વખત મીઠાઈ અને કોઈ વખત સારાં રાધેલાં પકવાનો મોકલવાથી “મીઠો પેસ્ટ નશાદ મેહરમુસાના બી. એ. ઈત્યાદી, ઈત્યાદી,” નાં બચ્ચાં ટલવલતાં અને લુખે મરતાં અટક્યાં હતાં.

“કેમ આલીબાઈ? વળી શું છે? તમારી આંખમાં પાણી કેમ? એ શા ઢોંગ? તમે હસવું મોકલું” તો કહી

રાખો નહી કે ?" એક બચ્ચાંની પેઠે આલીને હોત્રીએ ધમકાવી—અરેખર આલી એક બચ્ચાં નેવીન હતી.

"વળી હોય શું ? રોજને રોજ એને એન રડાકુરો." આલી રડીને બોલી. "આને વળી પેસીએ 'અમારી ઉપર હાથ મલાયા. બિચારા મારા લુચા દાદીને આને ગુસામાં ને ગુસામાં એક લપડાકાન ચોહડી કાહડી અને હું વમે પડી ત્યારે મારા બરડાની અંદર એક એવી તો સુકી મારી કે ત્યારેના મારો બરડો ફુગિય ને આવડું મોટું ડીચુ થઈ આવ્યું. જુવો હોત્રી! ગમે તો તમે જોઈને તમારો ખાતરી કરો!"

આટલું બોલતાં આ સાદી બાપડી પોતાનું બદિ યાત્ર ઉંચકીને બરડો દેખાડવા નતી હતી પણ હોત્રીએ તેને અટકાવી.

"નહી, નહી, રેહવા દેવો. મારે જોવાનું કામ નથી. પણ વળી આને શું મારામારી થઈ, આલીબાઈ?"

"મરે! મારાં ઉંધાં ભાગ્ય બજેરે! પણ એ કેવું ખોટું છે! હોત્રી, એ કેવું ખોટું!" આલી રડવા લાગી. "તુવાં બીજાંને ખાર બિચારાં બચ્ચાંઓ ઉપર કાહડાડે!"

"ખાર! ખાર શાનો!"

"ખાર પૈસા રકનો! ખાર માંગનારઓનો!" આલી પોતાના વરની બુને મારીને રાવ કરવા લાગી. "પેસીને પૈસાની ને બીજી અનેક નંજલો છે, તે કોણ ના કેહછે? પણ એ નંજલો એવણું માયે હોરેછે કાં? એવણું નંજલો હોરે ને અમે તેના પૈસા ક્યાંથી લાવીયે?"

"એક માટીડાને નંજલ તો હોય" હોત્રીએ સેન શિખામણું દીધી.

"એવાય! એન શું બોલેછે, હોત્રી!" આલી તો એટલા ઉપરથીન ઉખડી. "તમે માટીડા છો તેથી તમેને નંજલ છે કે? કોઈ વખત કાંઈ હોય, નહી હોય તે ચાલ્યું નય. પણ આ શું? માંગનારઓની નંજલ? ને તેમાંથી છુટવાની તો વાતન નહી? બસ નંજલ વધતી ને વધતીન નય? કમાઈ કમાઈ તો મળે નહી ને ઉપરથી સંભો ખર્ચ વધોન નય?"

"પેસી સારો લખનાર ગણાયછે અને ન્યુસ પેપર વાળાઓ એને દીક વર્તીયો" હોત્રીએ યાદ આપી.

"તુવારે આપતા! ને લેતાથી મરે! આપેછે! તુવા ધૂલને પાયે ઢેકાં!" આલીએ એ વાતન બિટકારી કાહડી. "લખાણથી તે વળી કમાણી હોય? ને જે સેન સાન કમાયછે તે તો આપ્યા અગાઉ ખર્ચી ખાઈ. ન્યુસ પેપરોનો પગર હાથમાં તો આવવોન નથી અને હાથ ઓળવાનું તો ચાલુ ને ચાલુન."

"પણ બોદા કરશે તો હવે તેમ નહી થશે. હવે પેસી કમાશે. આ 'કીસમતના લેખ' ન્હિયા કતી?" રેખલ ઉપર પડેલું પેસીનું નડું પુસ્તક દેખાડી હોત્રીએ ધીરન આપી. "એ 'કીસમતના લેખ' ને પેસીના કીસમતના લેખ સુધારશે. એ ચોપડીની તારીક પર તારીક થાયછે. આ ન્યુસ પેપરોનો દગલો જુવોતી. તેમાં તમારા વરનાં કેવાં વખાણુ છપાયાંછે!"

"હા, હા, ખાંડાં કુંકાયાંછે તે મેં બધાં વાંચ્યાંછે!" આલી આ તારીક ઉપર તુચકાર દેખાડીને બોલી.

"આ 'પારસી દર્પણ' માં તારીક કેવી સુંદર છપા છછે! આનસુધી ને એવી તારીક કોઈની વાંચી નથી."

"પણ તે તો પેસીએ પોતે લખીછે."

"શું લખીછે?" હોત્રીએ ડહાળને પુછ્યું.

"આ 'પારસી દર્પણ' માં જે તારીકનો આટીકલ છપાયોછે તે તો પેસીએ પોતે લખ્યોછે."

"છટ, છટ, આલીબાઈ! તમારી કાંઈ ભૂલ હશે."

"શાની ભૂલ? હું બધું જાણુછું." આલી હુનતથી બોલી "આન રેખલ ઉપર પેસીએ 'પારસી દર્પણ' માં એન રિચુ લખવા ઉપર કાલે તણુ કલાક ગુમાયા. લખ્યું ને છેકયું, છેકીને પાછું લખ્યું—એમ અને તેમ તારીકના બોલો નેટલા મળ્યા એટલા ભસ્યા."

હોત્રી મનમાંન હર્યો. "કીસમતના લેખ" નો ભરમ તો કેવો એ હતો!

"અને આ મે બીજા 'રિચુ' તો પેસીના મે ભાડુતી દોસ્તોએન લખ્યાંછે" આલી સમજો ભેદ ફાડી દેવા પડી. "આ 'દોસ્તે હિંદ' અને 'આલમ પ્રકાશ' માં જે સરસ તારીક છપાઈછે તેતો પેસીએ પોતાનાન ભાડુ તીઓ પાસેન લખીને છપાવીછે. એને ન્યુસ પેપરવાળા આ સાથ ઘણો વગ છે. પેસી પોતેન પોતાના એ વગ ઉપર વડાઈ લેયછે. કાસેન એવણુ બોલ્યાતા કે હું ચાહું, તેટલાં મારાં વખાણુ કરાઉં એટલુંન નહી પણ હું ચાહું, તેને ન્યુસ પેપરની મારફતે તોડીબી પાડું. પેસી તો એમ વડાઈ લેયછે કે કોઈબી લખનારનો છાપાની મારફતે એકદમ નાશ કરવાનું એવણના હાથમાં છે. એવણુ આરે તેવા લખનારનું એક ઘડીની વચમાં ખાનેખરાબી કરી નાખી શકેછે."

પ્રકરણ ૭૦ મું.

આસી કુવો તડાપ કરવા માગેછે.

આલીએ પોતાના વરના "કીસમતના લેખ" અને તેનાં વખાણુનો કરામતી ભેદ જે ભરભડ કહી આપ્યો તે પેહલાં તો હોત્રીના માનવમાં પણ નહી આવ્યો. જે વર્તમાનપત્રો એ પુસ્તકને આટલાંબધાં વખાણુછે, તે તો સમજી શકતાંની પોતાની લખી આપેલી અથવા પોતા ના ભાડુતી મિત્રોની માખણુ ચોપડેલી વખાણુ છે એ કેમ હોય? પણ આલી પોતાના દેવાલમાં ચોક્કસ હતી—એ વખાણુો તેના વરે ગઈ કાલે પેસીને આન રેખલ ઉપર લખેલાં હતાં.

પણ તેની હોત્રીને શી પંચાત? લોકોના પડદા પાછલ ના છુપા ભેદ હોત્રી જાણવા માગતો નથી અને તે જાણુ વાને બંધાયેલો પણ નથી. તેનો એક દોસ્ત જે સારા લખનારમાં ખપેછે, જેનું તે ભડું ચાહેછે, જેને તથા જેનાં કુટુંબને મદદ અને સુરમીગીરી મલાવેછે, તેનાં એક કામ ની જાહેરમાં વખાણુ થાયછે એટલુંન જાણુવાનું હોત્રીને મારે બસ હતું અને એટલાંધીન તે ખુશી હતો.

“વારૂં ગમે તેમ હોય, આલીબાઈ, પણ હવે તમે ખુશી થશો” હોમીએ વાત બદલીને તે આધીરીને ધીરજ આપવા લાગ્યો “કે તમારા વરના ‘ક્રીસ્મતના લેખ’ આ ‘ક્રીસ્મતના લેખ’ થી મુધરશે. એ પુસ્તક તમારા વરને પૈસા મેળવી આપશે, તમારી ગરીબાઈનું દલદર રળી જશે, અને તમે જે કાંઈ ખમ્યું છે તેનો બદલો વાળી આપશે. પેસીનું કરજ તેનું આ પુસ્તક કીટાડશે.”

“હું નથી માનતી.” આલી બોલી “એ પુસ્તકે તો પેસીની પીડાઓ ધટાડવાને બદલે વધારી છે. હું કહું છું કે પેસીએ આ પુસ્તક નહીં છપાવ્યું હતે તો એવણે વધારે મુખી થતે.”

“એ તમે શું બોલો છો, આલીબાઈ?” હોમીએ ધારણું કે હવે તો આલી પોતાના વરની સામે ખોટા બુદ્ધિ બતાવે છે.

“નહીં હું ખરું બોલું છું.” આલીએ ખરાપણનાં ઘણાં ગંભીર નિસર્થો વાત ચલાવી, “મારા પેસીએ જે જે નજલો મારે હોય છે તેમાં આ ‘ક્રીસ્મતના લેખ’ ની તો સહુથી મોટી નજલ છે. પેસી પોતેજ એમ બોલે છે. હું કાંઈ એનો ભેદ સમજતી નથી, પણ એ તો એમના એમજ કહે છે કે આ પુસ્તકે એવણે નવાં કરજના દરિયામાં ડુબાડ્યા છે, અને લાગે છે કે આ પુસ્તક છપાવતાં મારા વરને મોટો ખર્ચ થોકો છે.”

હોમી આ નવાં અનવાળાંથી હેરાન થયો. તે મુગો મુગો પોતાનાં મન સાથે અફસોસ કરતો પેસીને માત્ર ‘ક્રીસ્મતના લેખ’ ની પેલી નકલ જે પડેલી હતી તેના માના ઉઘાવતો રહ્યો.

“જમ જમ પેસીનું કરજ વધતું જાય છે, તેમ તેમ તેનો ભાર અમારી ઉપર વધતો જાય છે” આલી આંખોમાં આંસુ લાવીને બોલી. “માગનારાઓ આવી કંઠાણો આપે છે—એઆવાળાના રૂપિયા ચઢી ગયા છે, ખાટકીને મોટો આંકડો થયો છે, કાપડિયો ડગલા પાટલુનના રૂપિયા મારે છે—ત્યારે પેસી તે લોકોથી નાહસ્તો કરે છે, પણ જે કદી તેઓ રસ્તે સેરીએ ઉધરાણી કરે છે તો પછી ઘેર આવી ને તેનો ખાર અમારી ઉપર કાઢે છે. આને બિચારા મારા બુદ્ધિ દાદીને મુકી મારી તેથી એમજ. રાત પેલી કોકરે આને પેસીને ખીન્યો.”

“પેલી કોકર ! તે કોણ ?”

“આ ઘેરવાલી કુમલા કોપરની માંદન. આને તે

“અને તે તો પાછી નથી, આલીબાઈ.” હોમી કાંઈ આમ લોંગની ખાતર બોલતો નથી. તે અને તેની ધણી થાણી લોકોને દયાજી દિલથી મદદ આપતાં તે યાદ રાખતાં નહીં હતાં.

“પણ હોમી, એ પચાસ રૂપિયાની વાત મેં મારા પેસીને કહી નથી જો !” આલી અપચત આગુરતાથી હેબત ખાતી બોલી. “શુભાંએ અને પરબને દાહડે આપેલા પચાસ રૂપિયા મેં પેસીથી છુપાયા છે. તમેથી તેને કેહતા ના. ખરું.”

“કાં વારૂં ? પોતાના વરથી છુપાવવાનું શું કારણ ?”

“ઓ વાપ ! તમે તો બોલાજો જો ! તમે કાંઈ સમજતા નથી. એ પચાસ પેસી જાણતે તો તેથી બધા મારી લેતે, ને પછી હું શું કરતે ?”

“ત્યારે તમે તે પચાસનું શું કીધું ?”

“પચીસ ધરખર્ચમાં લીધા. છોકરાંના કપડાં સઘળાં કાંઈ દુધાં થઈ ગયાં હતાં. મારા દાદીને માનેની રોપી તમે જુઓ તો બધાં પીસતાં નિકલી આવેલાં હતાં—છ મહીના મુખી તો એકની એક રોપી પેહર્યા કીધી ને બીજી ઘેરમાં પેહરી કરવાની એક રોપી નહીં હતી. એજ પ્રમાણે બીજા બધા વાખા. જુઓની ખર્ચના પૈસા નહીં હોવાથી મેં જૂર ને મોજાંથી કાહડી નાખ્યાં ને અમસ્થી સપાટ પેહરૂં છે, પણ તેથી મળતી નથી. તમારી શુભાંપરથી ખરું તે તેવણે પેલા આપેલા પચાસમાંથી મેં મારે સાઝ’ બે સપાટ લીધી, એક ઘેરમાં કરવાની હલકી ને બીજી બાહાર કરવાની નરા સારી જેવી—”

“હું એ બધો હિસાબ નથી પૂછતો, આલીબાઈ.”

“નહીં, પણ એમાંથી મારા પેસીની એક લુછાઈ છે તે તો સાંભળો. કપડાં, જોડા, સપાટ, રલેટ, ચોપડી વગેરેમાં અખરૂં રહી તમારી શુભાંના આપેલા પચીસ મેં ખરચ્યા ને બાકીના પચીસ મેં રેખલના વકોરામાં ઉંચા મુક્યા. મુઠરિ હું સાચજા ! મેં પુત્રવેળાન વકોરામાં રાખ્યા ને બપોરનું જમીને તે પૈસા ઉંચા કરવાની હતી, પણ તે હું ભૂલી ગઈ. તેવામાં પેસી આપ્યા અને બાળ બોળવા રેખલ આમળ ગયા ત્યાં વકોરામાં વીસની નોટ ને પાંચ રૂપિયા રોકડા મળ્યા. પુત્ર તે ઉંચકી લઈ મને પુછ્યું કે એ રૂપિયા શાનાં ને કયાંથી લાવી ? મેં કહ્યું કે કન્યાના રૂપર ને કાપડિયાના રૂપર મહંડેલા હતા તે પગાર કરવા સાઝ’ મેં જમ-તમ સીવીસાંધીને એકઠા કીધેલા છે. પુત્રજ

“અરરર ! એ શું બોલ્યા ?” આવીએ તો આ સલાહ મુજબ ચાલવાની કાંઈ મોટી બીછીક બતાવી. “પેસી એ વાત શાંખેકે ? અગત કરીને તમારી કે તમારાં શુભાંની હું મદદ લઈએ એ વાત તો કરી નહીં શાંખે. પોતાની પાસે પૈસા મળે નહીં, ને વળી મરડાડ એટલેબોલે કહે કાંઈ બીજાં મને મદદ આપે તે લેવા નહીં દેખ. બસ મને કેહ કેન્ને ખમ, ખમ, ને ખમ, ને બીજું બોલ ના. અમ્ને ચીડેહાલ ફરીએ, ખાવાના વાખા પડેછ, ને તોપણ મારા વર નથી પોતે ખર્ચ આપતા કે નહીં બીજાં પાસે લેવા દેતા. તેમાં તમારે નામની તો પેસીને કાંઈ એવી અબીની છે કે તમે મને મદદ આપોછ એમ જાણે તો મારો જીવન લે.”

“પણ ત્યારે તમે ઘેરનો ખર્ચ ચલાવવા પુછ્યું હશે ની ? ઘેર કેમ ચલાવવું તે પેસીનેજ પુછો.”

“પેસીની જાણે બજા ! ઘેર શું ને ખર્ચ શું ને વાત શું ? ઘેર કેમ ચાલેછ, બજાંનું શું થાયછ—અમે શું ખાઈએ, શું પેહરીએ તેની પેસીને ભલ ફિકર પડીછ ! ન્યાંસુધી હું ચાલું નહીં, કહું નહીં, ત્યાંસુધી તાહડા મીઠા ! માગનાંચોખી પેસી પાસે જતા નથી પણ મારી પાસે લેવા આવેછ. પણ હું કયાં તોરડાંમાંથી લાવી આપું ?”

મીઠ પેસતનશાહ મેહરમુસાના બી. એ. ઇત્યાદી, ઇત્યાદીના સંસાર સારો ની એટલું હોમી જાણે હતા, પણ આટલી બધી હદ સુધી સળેલા સંસારની વાત મેહરકેવી હતી એમ હોમીએ વઢીક સ્વપ્નેની ધામ્યું નહીં હવું. મીઠીબીમાં ભપકા કરનારા અને યજ્ઞક ઝેણદમાથી ફર નારા આ મીઠ “બી. એ. ઇત્યાદી, ઇત્યાદી” તો સરિ યામ સોદાઈ અને લઈગાઈ ઉપર મેઠા હતા. ઘેર બાપડી કે બચ્ચાં તો તેને જનથી નહીંજ હતા. પોતે અને પોતાનુંજ તે સમજતો હતો. પોતે ખાપ, પીપે, ફરે હરે, મોજનમજા કરે એટલુંજ તે સમજતો હતો.

“હોમી ! હોમી ! હવે મારીથી જીવન નથી ખમાતો !” હવે તો બિચારી આલી પોક મુકીને રડી પડી અને હાથ મારવા લાગી. “હવે તો હું કેયે કુવો તલાવ કરીને મરશ. આ ખમાણે કુખમાં દાહડા કાહડાવ તેનાં કરતાં તો મોત ભડું ! ખોદા માટે મોત કાં નથી આપતો ! જો માટે મોત નહીં આવશે તો હું કુવો તલાવ કરી, ચકીણ કે સોમજ ખાઈને મારો જીવ આપીશ.”

આલી કાંઈ ખમાઈ બાપડી નથી. હોમી અને શુભાં મેહુ તે જાણતાં હતાં, તે પૈસાના લાડમાં ઉઠેલી, શિખ્યા ભણ્યા વગરની, નાદાન, ઉછાછલી, ચીહીડિયલ, બેવકુફ અને મોલી એક છોકરી હતી. તે બાપડી અને માતા ઘવાને લાયકની નહીં હતી અને તોપણ પોતાને બાપડી અને માતાની હાલતમાં પોતાને જોતી હતી. પણ એક બાપડીએ અને માતાએ ગરીબ સંસારમાં શું શું વેકડું છે, શી શી લડતો લડવી છે, તેના તે બિચારીને કશો ખ્યાલ નહીં હતા; તેમજ સંસારની રંજ અને ઝંખતો ખમવાની તેની તાકાત થાકત નહીં હતી.

માટે આલી કોઈ દાહડે કુવો તલાવ કરવાનું

બોલેછે, તે, હોમી સમજેછે કે મોટી ભપકો નથી. તે કોઈ દાહડે જીવપર કરે એવો નબજો નાતવાનામાંની એક છે. હોમીએ આલીને ઘણી થંડી પાડી પણ હજી તેના સંસારની કાહણી પુરી થઈ નહીં હતી.

“મને કેહ, મને મારા પેસી કેહ કેન્ને કપડાં વગર ચલાવ, જુટ સપાટ વગર ચલાવ. પણ તે હું કેમ ચલાવું ? પેસીને પોતાને કપડાં વગર ચાલેછ, બૂટ જોડા વગર ચાલેછ, કે મને ને છોકરાંચોને ચાસે ? વર્ષાદના દાહડા, સરદી ને થાંધડ, ઘેરમાં ભીજાસ, તે બજાંનો પેસીને કાંઈ વિચારન નહીં મળે ! અરે ખોદા હું કેવા ધણીને હાથ પડીછ !”

“વળી મારી ગાયને ગોવડું આવેછ” મેહુકે રડયા પછી આલી પાછું બોલી. “ગાય” તે તેની વચલી દીકરી નું નામ હતું. તેના ત્રણ બચ્ચાંઓમાં વડો ચેરાગ દારી નામનો હતો તે ઉપર કહું. “ગાય” તેની પુટેની દીકરી હતી અને માકી તેના હાથમાંની ધાવતી બાબકી હતી. “ગાય બિચારી તાપે સસરેછ ને આખી રાત તખલ તખલ કરીને નહીં સુતી કે નહીં સુવા દેતી.”

“અરે પણ ત્યારે ગોવડું એકને આવશે તો બીજાં બચ્ચાંઓનેથી ઉડશે.” હોમીએ શાસ્ત્રી આપી.

“હાજો. ગાયનું ગોવડું દાદીને ને મારી માકીને ઉડશે તો હું શું કરશ ? ડાકટરનો ખર્ચ કયાંથી લાવશ ? દવાદાઝ કેમ અપાવશ ? છોકરાંનાં કુખની પેસીને તો જરા કનવાર નથી.”

મકરણ જી શું.

“પારસી શેરપીયર.”

આલીનાં સઘળાં કુખવળુંમાં હોમીએ કેવાં ખરાં દિલથી ભાગ લીધો તે કેહવાની જરૂર નથી. પણ તેના સંસાર સુધારવાની હજીબી હોમીએ આશા છોડી નહીં હતી.

“આલીમાઈ, બધા દાહડા સરખા જતા નથી,” હોમી તેને ધીરજ આપવા લાગ્યો. “લાંબાંમાં લાંબી ગલી ને પણ વળવાનો છેડો આવેછ. તમારા વરનું આ નડું કામ વખણાયછ તે ઉપર ધીરજ રાખો, કાંકે હું ધાંડે છે હવે એનું બાપ્ય ઉગરશે અને ને દીક્રાના લેખ થી એ કમાશે. આજે તમારા વરની આટલીબધી તારીફછપાયા પછી તમારા સરખી ધણીપણીએ ખુશી થયું જોઈએ, તમારા વર નાં એ માનની ખુશાલીમાં આજે તો તમે ઘેરમાં ચોક ખુવા અને કુલની તોરણ ડાંગવી જોઈએ. આવું સરસ યુસ્તક બાહાર પાડયાથી. પેસીને તડાકો પડે.”

આલીના માનમાં એ કશું આવ્યું નહીં. “એ ચોપડીએ તો પેસીની જંગલ દસગળે વધારી દીધી” આલી બોલી. “ચોપડી કાહડીક ને ખુબ વખણાયછ તે ઉપરથી પેસી કમાય તે અગાઉ તો માગનારો વધારે ઉલટમાં આવ્યાછ. તેઓ કેહછ કે હવે શું છે ?—હવે તો પેસતન શાહ શેડ પાસે પૈસા થયાછ. એજ પૈસા કમાશે ને અમેજ ખાઈશું ! હરે ખાતી પીતી હું ! એના પૈસાને બદલે માર

આવી દડદડ રડતી હતી, પણ હવે પેસી આવી લાખ્યાંનાં પંગળાં સંભળ્યાં અને આવી ગભરાઈને ઉઠી. પોતાને રડતો ચેહરો તેણે પોતાના વરથી છુપાવેલો જોઈ. અગત્ય કરીને પોતાની આંખડીને હાથની આંગળ રડતી નેય ત્યારે તો પેસી તેનો જીવ લેખ. આવી અપાડામાં ઉઠીને પોતાના ઓરડામાં ભરાઈ ગઈ, અને હોમી પેસીના “કીસ્મતના લેખ” નાં અનુસંધાં પાતા ફેરવતો ઉભો રહ્યો.

“ઓહો, દોસ્ત પેસી! રંગ છે! ધન છે!” હોમી તેના આંખડાંની વાર જોઈને તેનો હાથ આવી હજાવેલો લાખ્યો. “હું તારી ક્તેહને માટે તુને સુખારકબાદી આપવા આપ્યો.”

તેઓ બંને જણ બારીની આંગળ સાંભળનાં અનુભવોમાં વાતે વલગ્યા. વાત સઘળી પેસીનાં નવાં પુસ્તકની, તેની ક્તેહની, તેનાં વખાણની હતી. હોમી ખરાં જીવનની ઉલટથી બોલતો હતો, ન્યારે તેણે પેસીનાં પુસ્તકને માટે પોતાની મગરૂરી બતાવી.

“હું હાજીના તારી આવીબાદને ક્તેહતો હતો, પેસી, કે એ પુસ્તકથી તું તડાકો મારશે. હું પેપરોમાં જેઠું જીવંતું તો પેસી તું પાર પડશે!”

“એમકે? હું તો ધારતો તો કે તમે મારી ચોપડી વિષે ઉલટું મત આપેલું તે ખરું નહીં પડવા માટે તમે નાખુશ હશે.”

“બીલકલ નહીં. હું ખુશી છું કે મારું મત ખોટું પડ્યું.” હોમીએ ખુલ્લાં દિલથી કબૂલ કરી. “હું ધારું કે મને દેખાડ્યા પછી એ પુસ્તકમાં તે થયેલો સુધારો કીધો હશે!”

“જાઓ નહીં.” પેસીએ મગરૂરીના તોરમાં જવાબ દીધો. “હું ધારતો હતો કે મારું લખાણ જન્મ હતું તેમ તું તેમજ સારું હતું. આનના પેપરો વાંચ્યાં કે?”

“મેં વાંચ્યાં ને તેથી જ મારી ખુશાલી જાહેર કરવાને હું અહીં ધરાડાઈ આવીશ. આ વખાણો વાંચ્યા પછી તો લોકોમાં તારાં પુસ્તક ઉપર દુહાટું ચાલશે.”

“હાજી. પણ હોમી તમે મારું લખાણ તપાસીને જે મત આપ્યું તેથી આ વર્તમાન પત્રો એકમત થઈ કાંઈ જીવંત કહેઈ.” પેસીએ તાણે માથો. તેની બોલવાની આનની ટબજ કાંઈ થંડી અને શખત હતી. “તમે તો મને કહેતાતા, હોમી, કે કવિતાની કલ્પજામાં હું કદી ક્તેહ પામવાનેા નથી; હું તો માન જોડીને મારું કામ ચુકું છું; મારાં ભેજામાં કવિતાનું તત્વ નથી; ને જો તમારી સલાહ પ્રમાણે મારું તો મારે એ કામ છોડી દેવું જોઈએ. પણ હવે આ ન્યુસપેપરો શું કહેઈ તે જોયું!”

“હા જોયું. એ કરતાં વધારે તારીક મેં કોઈની વાંચી નથી.”

“જુવોની આ” “પારસી દર્પણ” પોતે શું કહેઈ તે જુવો. “પેસી ટેબલ ઉપરથી તે પત્ર લઈ પોતેજ વાંચી સંભળાવા ઉભો—

“મનકલ્પના આ અતિ મનોરંજક નયુનાનાં વખાણ કરવાના અમારી પાસે પુરતા શબ્દો નથી. આ રાજકાર આપે રાની વાર્તાને વખાણવી, કે તેમાંના પત્થરની પાવોને વખાણવા

કે તેમાં ચોહડાંમાં—આપેની ઉમદા એનારતને વખાણવી, કે તેમાંની ચોક્કાસીયન કવિતાને વખાણવી, કે તેમાંનાં ગાયનોની મધુ રાતને વખાણવી તે અમારેથી કેહવાઈ શકતું નથી. અંબે પારસી છીયે કે મીઠું પેસનશાહ મેદરમુઆના બી. એ. છત્વાની છત્વાની એ પોતાની જીવિતા પ્રકાશથી પ્રભુ ઉપર એકે ઉપકાર મોઢીએ અને અમારી વાંચનારી આનમની એ વાંચવાની ઉત્કરને છાપા નો હુજાર પુરી કરી શકે તહી એકેછેપો તેની નકજોને અપ નગવાનો છે. પત્રો અને અપે મુખારકબાદી આપીયે છીયે એ એકજીવન કહીયે છીયે કે મીઠું પેસનશાહને આ ક્તેહમંદ કામ પછી પારસી ચોક્કાસીયને એકકાપ થોડું.”

“આ કરતાં વધારે બીજું શું જોઈયે?” પેસી પોતાને મોહડે આ વખાણનાં કાંકાં-વાંચી સંભળાવીને પોતાના હરીફ ઉપર ક્તેહનાં કોલથી વડાઈ લેવા લાખ્યો. “બીજું તો એવું થયું છે, પણ તેમને વાંચવાની જરૂર નથી કાંકે તમે પોતે બધાં પેપરો વાંચો, એ તારીક વધારે મગરૂર કરનારી એમ છે કે તે ‘પારસી દર્પણ’ ની છે, કે જે કાંઈ જોવો તેવો છાપો નથી.”

આ સઘળી ન્યારે પેસી બરાઈ મારતો હતો ત્યારે તેને ચોડી જ અખર હતી કે તેની બાપડી આલીએ એ સઘળી તારીફના પારો ભેદ તો હોમીને અત્યાર અગાઉ નો કહી આપેલો હતો.

“અમરૂને ન્યુસપેપરોની તારીકથી એક ચોપડી વેચાતી હોય તો, હું કહું છું, પેસી, કે આ તારું પુસ્તક એક દોલત લઈ આવશે.”

“હું ધારું.” પેસીએ જાણે આ માન મગરૂરી સાથ કબૂલ રાખ્યું. “હવે હોમી તમારું પેલું મહાભારત પુસ્તક નિકલવાનું છે તેની એન પેપરો કેટલી તારીક કરેઈ તે જોવાનું છે. તમારી ચોપડી તૈયાર થઈ, તેને બાહાર પડવા દેવો, તે પછી જાણશે. એક લખાણ કાગળ ઉપર લખેલું હોય ત્યાંજી તે કેવું નિવડશે તે કેહવાઈ શકતું નથી.”

“કાં નહીં?” હોમીએ વાનખી હુનત લીધી. “જે લખાણ કાગળ ઉપર સરસ જણાય તે છાપામાં મખણું દીધી નિકલે.”

પણ આ વાત અહીંજ બદલાઈ ગઈ. બાહારનો દરવાજો યોકાશે અને “વળી એ કમળખત કયાંથી આપ્યો?” એવો ગભરાટ પેસીનાં ચોહડાંમાં નિકલી આવ્યો. અલ્લ ખતાં એ વળી તેના એક માગનારના આવી પુગવાનો ગભરાટ હતો.

“પણ હવે શાનો ગભરાટ, ભલા માણસ?” ભલા હોમીએ તેને ધીરજ આપી. “હવે તુને પેસાની કયાં ખુટ પડવાની છે? છાપાખાનાવાળાએ તારા ‘કીસ્મતના લેખ’ ને ખરીદવાના પેસા તો આપ્યા હશે?”

“મને પેસા આપે? છટ! છટ! સામા મારી પાસે પેસા મોજે! મેં સામા પેસા આપીને છપાવ્યું—એટલે કે મેં આપ્યા નથી પણ છપાઈના ખર્ચ દાખલ મેં ૩૦૦ રૂપિયા કબૂલ્યા, અને હવે છાપાખાનાવાળો તેની માગણી કરેઈ.”

એ વાત ખરી હતી. એક સારું પુસ્તક હોય તો છાપનાર પોતાની ખર્ચે વેચાતું લઈને છાપે. પણ બીજા સાધારણ થોળના કતાંને તો સાચું છપાઈનું દાખ આપવું

પડેછે. “વર્તમાન પ્રેસ” છાપાખાનાવાળાએ મીઠું પેસતન શાહ બી. એ. ઇત્યાદી ઇત્યાદીને. ગ્રંથ ૩૦૦ રૂપિયા છાપી આપવાની પકડ કીધી હતી, પણ કતાની આમર ઉપર ભરૂસો રાખીને રૂપિયા અંગે ઉપર લીધા નહીં હતા.

“છાપાખાનાવાળા સારા માણસ છે, તેઓમાં મારી આંદ જળવાય તો સારું.” પેસી થોડી પણ અગાઉની પોતાની સઘળી તેહકરાઈ અને તકોબરી ભલી નઈ હવે હોમી આગળ ગંભીર બતાવવા પડ્યો. “તે લોકો ઉપર મારું દેવું મહત્ત્વે સારું નથી, પણ હું આપું ક્યંથી તે વિચારમાં પડ્યોછ. રકમબી નાની નથી. ૩૦૦ રૂપિયા !”

“પણ વર્તમાન પત્રીનાં આવાં વખાણ પછી ચોપડી વેચાશે અને નલદી વફરો થશે.”

“કોણ જાણે તેમ ક્યારે થશે !”

અને આ અસલત બંધ કીધી. હોમીને અંહી ઘણે વખત થયો, માટે હવે તે પાછો ઘેર જવા નિકળ્યો. “પેસી, જા, તારી ફતેહ છે,” તે જતાં જતાં કહી ગયો. તારા ‘ક્રીસ્ત તના લેખ’ ન તારી મુશકેલ આશાન કરશે. આ તારી એક નકલ હું ઘેર વાંચવા લેતો જઈશ. અને આવી બાઈએ હજીવાળું કે તારી પાસે બીજી કાલતુ નકલ છે.”

“ગમે તો લઈ લેશો” પેસીએ અણખતિયાં જવાય દીધા અને હોમીના જવા પછી તુર્તજ પેલું બારણું ખોલી ખાનારા મારગનારને માટે તે પોતાના કાસમ ઉપર ઉખડ્યો. “ગધા, મેં તુને કહી મુકયું કે સાંજ પછી તું જીવન મારોને ઘેરમાં દાખલ ના કર. તું મારો હુકમ કેમ નથી માનતો !”

“પણ સાહેબ, હું શું કરું ? તે મારી રજા વગર આટલાવને મહડી આલ્યોછ એવો કેહવું બસ હું શેકને ખળવાને ને ફર ખળવાનો.”

“જા ! ગધા ! જા ! તેને પાછો વાળ !”

“પણ તેને જવાબ શું દેવું ?”

“હું આંજરી છું, ઉંપેલો છું, બાહાર ગયો છું, તારે ગમે તે કેહ પણ તેને અંહીથી કાઢાડ !”

સાંજના છ સાત વાગતામાં શેક મુતેલાએ એક કેમ કેહવાય તેને અંદરો કરતો કાસમ ગયો અને તે માર મારને જેમ તેને વાહી કાઢાડ્યો.

પેલી મેરથી હોમી ઘેર જઈને “ક્રીસ્તમતના લેખ” વાંચવા બેઠો. પેસીનું આ બહુ વખાણું પ્રસ્તક એવું તે શું સુધરી ગયું કે જેની છાપાવાળાએ આટલી સિંકત માપે છે તે જાણવાની હોમીને ઘણી ઉલટ થઈ. તેણે સજા ઉપર સજા ફેરવ્યા, પણ તેમાં મુશ્કાલ જેવું તો કાંઈજ લાગ્યું નહીં. થોડાંક પાના વાંચતાંજ તે કંટાળી ગયો અને ઘણી નિરાશાથી તેણે તે બસ્તરે રેબલ ઉપર પડાડ્યું.

હોમીએ “ક્રીસ્તમતના લેખ” પેહલાં વાંચ્યો હતો, તેવાને તેમજ એ આપેસા હજીબી હતો. તેમાં વધારે કે ફેરફાર નરા પણ કરેલો નહીં હતો. લખાણ તદન કમરો, ગાયને તદન તાડીખાનાં જેવાં, વાતાં મૂખાંઈ ભરેલી—એ તેની ખુબીઓ હતી. હોમીએ નકી માંચું કે એ ચોપડી લોકોમાં ખપવાની નથી—પચાસમાંનો એકની

વાંચનાર આખી પુરી કરવાનો નથી. હોમીને પેસીના હરીફ દાખલ નહીં પણ પેસીની પોતાની ખાતર બળાપો થયો.

પણ તેજ વખતે વળી “રોસ્ટે હિંદ” અને “પારસી ઈર્ષ” અને “આલમ પ્રકાશ” માં છપાવેલી શિક્ષેતો હોમીને યાદ આવી. પેસીની ભલકદાર સ્તુતી, તેનાં લખાણની અમર, તેની ભાષાની ભલામણ એ સઘળું હોમી વાંચતાં એકદમ હરશે કે “આ ખરેખર હંબગ છે ! બિચારા લોકો કેવા ઠગાય છે ! જે લોકો આ વખાણથી લોભાઈને વાંચવા જશે તેઓ કેવા પસ્તાશે !”

પ્રકરણ ૭૨ મું.

લીખી “ખલાં ઉપર ભાર” લેવા નિકળ્યો છે.

ચોમાશું ચાલ્યું. અઠવાડિયાં વહી ગયાં. અને લીખી ભરભરિયાએ પરીજનને પરણવાની પાક ઉનેદમાં પોતાનાં ખલાં ઉપર વધારે કામનો ભાર ઉપાડી લેવાના પોતાના નેક કરાવ ઉપર અમલ કરવા માડ્યો. કોઈ રીતે પૈસા પેલા કરવાની તેની કાલજ વધી ગઈ. કાંઈ એવું કામ મળી જાય કે જેથી એક સારી જેવી પુંછ હાથ લાગે તે સંધર્ષી કાંઈ ખ્યાલી તરો તેનાં મનમાં ઉભી થયા કીધી અને ભાગી પડયા કીધી, પણ તેલાં તેણે પોતાની આફીસ નાં કામ ઉપર વધારે ખંતથી ધ્યાન આપવા માડ્યું. તે વધારે મેહનતુ થયો. પોતાના શેક ફરામરોન પાસેથી ફુરસદે રળી ખાવા માટે “એકમા” કામ ઘેર લઈ જવા લાગ્યો અને સહવાર, સાંજ, બલકે મોડી રાત્રીવેર પોતાની રમત ગમતનો ભોગ આપી આફીસનું કામ કરવા લાગ્યો. તેની વડા મીઠું મનચેરનું મીણવાળાથી શરૂ થેર લખવાનું કામ લઈ જતા હતા, પણ તેવજામાં અને લીખામાં તકાવનુ એટલોજ કે તેવજુ કમાણી કરવા માટે રાત્રે ભાતાં ઉપર કામ કરેછે એવાત પોતાની પદવીની શરમ સાડું તેવજુ છાણી રાખી હતી ત્યારે લીખી પોતાની એ વાત આખી આફીસ ને કહી મુકેલો હતો, અને મીઠું મનચેરનું ન્યારે પોતાનું કામ છુટું લઈ જતા હતા ત્યારે લીખી ભરભરિયા તેવજુ પાસેથી રાતનું લખવાનું જહેર રીતે આગીને લઈ જતો હતો.

અફરોજાર મહીનાના ઉકલાડાની એક શખત સાંજ હતી. લીખી મારા ઉપરના પોતાના પાછળાં એકરડા માં ગરગીથી કંટાળી ગયો. ખચીત મસ્તકમાં માર વર્ષ રેહતાંથી તેને આવી ગરમી લાગી નહીં હતી. તે પોતાનાં લખવાનાં કાગળિયાં ઉંચકીને ભાંયતલીયે ઝીણી “ઘેરવાળાં” ના એકરડામાં લાવીને કામખર બેઠો. ખચીત તે કાંઈ હવાને માટે તો હાથ નહીં; કાંકે હેકલ તો ગરમી વધારે હતી, પણ આડકી નરા મોટી હતી અને પછવાડેના કુવાવાળા મુલ્લા ઘોટાર ઉપરથી હવા નહીં તો નરા જોવા જવાનું બનતું હતું. લખતાં લખતાં થોડીક વાત કરવા નું લીખાજને ઘણું ભાવનું હતું, અને આવા ઉકલાડામાં એકલો મેસી લખવાને બદલે હેકલ “ઘેરવાળાં” સાથ નરા ગપસપ મારતાં વધારે સારું—લખાય એમ હતું.

પણ ઝીણી આજે ઘણી કામમાં હતી. તે લીખાજ આગળ એકબી વખત વાત બેઠી નહીં. તેની સાથે વાત

કરનાર કોઈ રહ્યું નહીં ત્યારે ભીષ્મએ પથવાડે એક તરફ નબર ફેરવી. કુવાના ચોતરા ઉપર ઝીણી પોતાના ખિંખાં ચાકર કાઢત તથા પારસી ચાકર પેસતન સાથ કાંઈ કોવાનાં ચોટાં કામનાં રોકાયલી હતી. ભીષ્મ જુવેછે તે ટેબલ ઉપર બિઠાવવાના એક મોટો ગાલીચો તમામ શાહી થી ખસડાઈને લપેટાઈ ગયો હતો, અને પેસતન કુવામાંથી બાલદી ઉપર બાલદી પાણી ભરેલી કાહડાંડતો તે કાઢત આ ગલીચા ઉપર ચોટયો હતો હતો ત્યારે ઝીણી પોતાની જુવાનદારીના મારા વચે મેહુ ચાકરો ઉપર દેખરેખ ચલાવતી હતી.

“એ કોણે કીધું, કાઢત ? તેં કે ?” ભીષ્મએ ચોટુંક લંખ્યા પછી ટેબલ આગળથી બેસીને બારીવારેથી પુછ્યું.

“મેં નહીં, સાહેબ.” કાઢતે જવાબ દીધો. “એ તો આપણા ડાકટર સાહેબનું કામ છે. તેવણે ટેબલ ઉપર શાહીને મોટો ખડિયો અગર વાળ્યો ને સાહીના લેપડા ને લેપડા બનાવ્યા.”

“પણ કેમ કરતાં ?” ભીષ્મએ પાછું પુછ્યું. ઉપલો એક જ બોલાસો તેને મારે બસ નહીં હતો.

“આ વાપ ! કેમ કરતાં વાડ ?” ભીષ્મએ “જરજેરજ ડાકટરનાં ભેજાનું” કેકાણું ક્યાં છે ? વળી કાંઈ બેધનાપણમાં કામ બિગારડું હશે.”

“શાહીના ડાથ બહુ મોટી બેકાઈ, સાહેબ” ભીષ્માના વધુ પુછપાથી હવે પેસતન બોલ્યો. “પાંચ હાંડા પાણી તો ખાલી કીધું અને આ છડો.”

“પાંચ હાંડા ? કેટલી બાલદીના એક હાંડો થાય ?”

પેસતન જવાબ દેવા નહોતા હતા, પણ ઝીણીએ તેને ખચકાવ્યો. “આવાપ ! પેસતન હાંડાના હિસાબ શાના ગણેછ ? પણ મુઠા કાઢત ઉભો રહીને જોયા શું કરેછ ? પાણી રેડ. મુઠો પેસતનથી બાલદી ભરેલી ને ભરેલી રાખીને વાટ જોયછ, બરા ભસીથી મરતો નથી.”

ભીષ્માના વાત કરાયાથી પોતાના ચાકરો કામ કરવાને બદલે વાત સાંભળવા ઉભા રહ્યા તે ઝીણીથી કેમ ખતમાય ?

ભીષ્મા ભરભરિયાને કામની વચે ટાલેલું અને રોલ રૂપા ચલાવવા ગમતા હતા, પણ ઝીણીના આ કપકાથી આપણો ભીષ્માને પણ પોતાનું કામ યાદ આવ્યું અને તેની સાથે ને પ્રિય પુતળીની ખાતર તેણે “ખભાં ઉપર ભાર ખતમાવ” નું માથે લીધું હતું તે સુંદરી પણ યાદ આવી.

“કામ કરવાની એ કાંઈ રીત નહીં.” ભીષ્મએ પોતાને જ કપકો આપ્યો. “બચ્ચા ભીષ્મા, જો તારે પીરો જાને લેવી હોય તો તેને વાસ્તે મેહનત કર. હું શું મેહનત નહીં કરીશ ? કરીશ, હવે તો એક જગોની પહે હું કામને વલગી રહીશ. પણ આ કાગળો કાપી કરવાનું કામ મને ગમતું નથી. મને કાંઈ બીજું વધારે સારું કામ મળે તો કેવું સારું !”

આ સવાઈ કામ કરવા મારે ભીષ્મા ભરભરિયાને આગળનાં અકવાડિયાંમાં રૂપ અને આ અકવાડિયાંમાં રૂડાં નું ભાવું મલ્લુંછે તેમ જોતાં તે કાંઈ જવ જેવું ગણાય નહીં, અને ક્ષત કાગળો કાપી કોપાથી કાંઈ ભીષ્મા ભર

ભરિયાના દી ઉગરે નહીં. બીજું શું કામ લેવું તેની તે પોતાનાં મન સાથ મસલતમાં પડ્યો.

“મને કેયે સરકારી નોકરી મળી બધ, તો તેના જેવું કાંઈ નહીં. - પણ સરકારી નોકરી આપેછ કોણ ને આપેછ કોણ ? માકો કાકો વગવાળો છે, પણ એ મખીયુસ સુસિયો એવો મતલબિયો છે કે કદી મોલે નહીં તો ! ને કાવસ મામા તો આજે કેટલા મહીના થયા કોણ જાણે ક્યાં ભરાઈને મેકાઈ ને જણુતાની નથી. ખંચીત મારો એ માપાણુ મામા માગનારોએ લીધે ભરાઈ મેકો હશે. મારે માથે વાસ્તે કોઈ મુશ્કેલી હતે તો લાગવગથી જન્મ બીજા વધાઈ તેમ હું બી વધી જતે, પણ આપણે તો મુકો ટાટ ! જે કદવું હોય તે મારી જાતી મેહનતે કરવાનું. પણ શું દુનિયાં છે ! જે નથી માગતા તેને કામ મળેછ, ને જે કામ માગેછ તેને મળતું નથી.”

આમ વિચાર કરતાં ને લખતાં એક બીજું પાતું પૂરું થયું એટલે ભીષ્મા બરા કલમ હાથમાંથી મુકીને શાહી મુકાય તેટલાં ધાક ખાવા મેકો અને પોતાને માફક આવાતા ધંધા વિષે હજી બી. મન સાથ મસલત કરતો રહ્યો.

“ફોટોગ્રાફીના ધંધો મારા જેવાને વાસ્તે મગાનો છે. આજે ફોટોગ્રાફી કેટલા બધા વધી ગયાછ ! રસ્તે રસ્તે ફોટોગ્રાફીનાં પાટિયાં મરાયાં. એક ફોટોગ્રાફર અને ફોટોસ્ટાઈટ દાખલ રાખેતો રહ્યું. લખવાનું ને કાપી કરવાનું તો ત્યાં કામજ નહીં. કાંઈ આગમમથી શિખવાનું બી નહીં. ધરાકો આપે તેમ્ને સાથ મીકી મીકી વાતો કરવાની ને વળી તેઓના તરેહવાર મેહુરાની તરેહવાર છબીઓ લેવાની. જુદા જુદા મેહુરા ચિતરવાનાં મળે—માટિડા, બેંસ, છોકરાંના મેહુરાના અખ્યાસ પડે ને વળી આગળાણ વધે તે તો જુદી.”

“પણ મારો એ ધંધો પીરોજનને ગમશે ?” ભીષ્માને એ મનપસંદ વિચાર પોતાની પ્રિય પીરોજનની ખાતર ફેરવવો પડ્યો. “એક કુકાનપર કામ કરનાર શાખ્યાપ સાથ કલમ એ પુતળી પરણવા ના પાડે. મારે પીરોજનને ગમતો ધંધો કરવો જોઈએ, પણ ધંધો શોધી કાઢાડવાનું કેટલું મુશ્કેલ છે ! મસ્કતમાં મને મુશ્કેલ લાગતું હતું, પણ તેના કરતાં તો અહીં વધારે મુશ્કેલ છે.”

અને પાછું સરકારી નોકરી ઉપર જ ભીષ્માનું મન ગયું. પણ તે નોકરી તો વગ વગર મળે નહીં. નોકરી આપનાર જોઈએ ને વળી અપાવનાર જોઈએ.

“માકો કાકો મુઠો મદદને કરતો ! પણ વાડ ? એ કાકાનો દીકરો જન્મસુ કાંઈ મદદ કરશે ?” ભીષ્મા વિચાર કરવા લાગ્યો. “મેં એની મદદ કોઈ દાહડે માગી નથી. એ ઉડાડે ને દિવાલિયો છે, પણ કાંઈ એનાં આપ જેવો મત લખિયો કે મખીયુસ નથી. હું કાલે જમણુ પાસે જઈને પુછી તો જેવું. કેમ હવે તમે મુકામાં કે શાહીવાઈ ?”

આ પાછલો સવાલ અલબત્ત ભીષ્માએ પોતાના કાપી કરેલાં લખાણને પુછ્યો કે જેની શાહી મુકાવાની તે વાટ જોતાં આ વિચારો ચલાવતો હતો. શાહી તો મુકાઈ ગઈ પણ બીજું પાતું ફેરવતાં આપણે ભીષ્મા અચચચ કામ કરતો અટકી ગયો.

મોહકાન! તે તો કાપી કરવાનું વધુ કામજ આફી સમાંથી આજે લાવતાં ભૂલી ગયો હતો! યોડાં કામજ લાવ્યો ને યોડાં રોપી આપ્યો. હવે કામ શું કરી શકે?

હજી તો રાતના ૭ વાગેલા હતા. હજી તો કામ કરવા ના થયું કલક પડેલા હતા. ખારે ભીખાણ આવસુ મેસવા કરતાં આફીસમાં નંદને ભૂલી આવેલાં કામજો લઈ આવવા નિકળ્યો. આફીસતો ખંધ હશે, પણ ફરામરોજ શેડ પાસેથી ફલાકેનાં એરડાની ચાવી ખામી લઈને ટેબલ ઉપરથી કામજ લાવતાં વાર શી? ખમીત શેડ ચાવી ના પાડવાના નથી.

ભીખો ભરભરિયો પોતાની સફલાતની ટોપી ને ડગલો પેહરીને લાગલોન કોરેક્ટરી શેડ નંદનીચાહ નંગબારવાળાનાં ઘેર ભણી ચાલ્યો. તે સુંદર મેલવરોડાં મકાનની બાહાર તે શું જોયે છે? રસ્તાની બાજુએ રાતનાં અધારમાં ઝાડોનાં એથાતલે ફરામરોજ શેડ પોતેજ એકલા ઉભેલા હતા. અંધને ખામી ઉપર પોતાના રોશનીની ભલકથી પૂર દિવાનખાનામાં ચાલતા રંગરાગનાં આવાજ તરફ કાંઈ ચિંતાપૂર મેહુરે મિતા હતા. ભીખો સમજ્યો કે આજે નાજનં માથે વળી કાંઈ ધૂમપાન કીધીછે, પણ શેડ તે નાપસંદ કરી ત્યાંથી સડી ચાલ્યો.

ભીખો લાગલોન ફરામરોજની પાસે ગયો અને કાંઈ પુછ્યા પરંપરા વગર ભડભડ મોલવા પડ્યો.

“કેમ શેડ આજે અંધી ઉભાછ? ઘેરમાં ચાલવું ધીમાણું સાહેબને પસંદ નથી?”

“તે કેમ બાણું, ભીખાણ?” ફરામરોજ પોતાના ઉંડા વિચારમાંથી અચ્ચત્ત મોડી ઉઠ્યો અને કાંઈક ખોલાસા નેત્રું મોલ્યો. “થણી મોનમઝા તો સારી નહીં.”

“હું ધારતોતોમ કે સાહેબ બાઈની આ ધૂમચઢીથી કંટાળોછ.”

“નહી નહીં, હું તો નરા મારા જીવને આજે મેન નથી તેથી બાહાર હવા ખાવા ઉભોછ.”

“કેમ મેન નથી? સાહેબ કાંઈ સીક છે?”

“નહી. મારું મગન નરા કંટાળેજી છે.”

“કંટાળો તેમાં નવાઈ નહીં, સાહેબ. નાજનં માથે તમોને થણેજ ખમી કરાવેછ. મે તો હું આગળનું જીજીંછ. મે લોકો થાણામાં હતાં ત્યારથીજ એવાં મોજલાં અને ઉડાડ હતાં.”

“ચપ! ચપ! ભીખાણ! તુંને શી પંચાત? તુંને કોણ પુછેછ કે તું એટલીખી ટકરક ચલાવેછ?” ફરામરોજ મીઠીરડાંને મોલ્યો. “હું કાંઈ મારી નાજનં કંટાળેજો નથી. હું તો આફીસથી કંટાળોછ. આફીસમાં એકની મોરી થવાથી હું ચિંતામાં પડ્યોછ.”

એટલું બોલીને ફરામરોજ પોતાનાં ઘેરમાં પાછો ચઢી ગયો, અને આપણા ભીખાને વળી પોતાની ભડભડ ભાષા ના પસ્તાવા થયો. તેણે જોયું કે શેડ પાસે નહીં કેહવા સરખી વાત કરીને તેને નાહક ખડા કીધો. “હું નહીં સુધરતો. મારું મોલવું નથી સુધરવું. મસ્કેતનાં નંગલી આ વચે વસીને મોલવામાં હું નંગલી બની ગયોછ.” ભીખો ભરભરિયો ખડખડ્યો.

૩૬૨૯ ૭૭ મું.

ભીખો ભરભરિયો પરણવા કેમ નિકળ્યો?

ભીખો ફરામરોજ શેડ પાસે આફીસની કુંચી લેવા આવ્યો હતો, પણ તે શેડને શુસે કરીને રાતની વખતે કુંચી કેમ માંગી શકે? અગત્ય કરીને હમણાં જ્યારે શેડ આફીસ વિષે કંટાળો દેખાડ્યો. ત્યારપછી તો આફીસની કુંચી નહીજ મંગાવ. લાચાર! પોતાના ભૂલી આવેલાં કામજિયાં આજે ઘેર લઈ જવાનું તેને મારી વોલવું પડ્યું, એટલે કે આજનું “એક્સના” કામ અને વધતું ભાવું તેણે ખેંચ્યું.

તે પાછો ફરતો હતો, પણ તેવામાં જ્યેષ્ઠ તે ઘેરની બાહાર નિકલીને રસ્તા ભણી કોણ આવેછે? કોઈજ નહીં પણ ઘરાંશાનાંની પીરોજ ઘેરમાંના એક ચાકરની સાથે કેયે બાહાર જતી હતી. પોતાની આ માનની મૂર્તિને જોઈને ભીખો પોતાનું ભાવું, સવાઈ કામ અને આફીસની કુંચી સહુ ભૂલી ગયો, અને પુશાલીનાં એકજ કુદકો મારીને પીરોજની હાથ જાલી તે કયાં જાયછે તે પુછતાં તેને જણ્યું કે પીરોજ તેના ભાઈ હોમીને ઘેર જતી હતી—આજે થણે જહીને પીરોજને તેની જીલમી શેઠાણી મે તેના ભાઈને ઘેર બે દાહડાં રહેવા જવાની રજા આપી હતી.

“હુંની હમણા હોમીને ઘેરજ જવુંછ, હું તુંને મારી સાથે સંભાળીને લઈ જવું? કાવલા તું જા, હું પીરોજ બાઈને તપાસીને લઈ જઈશ.” ભીખો ચાકરને પાછો વાળી મોલ્યો.

અલખતાં રાતની વખતે પોતાના ભાઈને ઘેર જવા ખારે એક હલકા ચાકરનાં કરતાં ભીખાની સંગત પીરોજને ખારે વધારે સલામતી ભરેલી હતી. પણ પીરોજ ભીખાની સંગતમાં કાંઈ શુચવાતી હતી. ભીખાની સાથે પોતાના ભાઈને ત્યાં જવું તેની તે આનાકાનીથી થયુપચી હતી; પણ ભીખાની મનજીત મરજ આગળ પીરોજની આનાકાની શી માલે? હજી તો તે વિચાર કરેછે તેટલામાંજ ભીખાની સાથે ચાલતી ધઈ.

“ભીખાણ, તું મારી સાથે વધારે વખત કાહાડેછ તે સારું નહીં,” પીરોજએ એક નાનોસરખો ઘોરેસ્ટ કીધો. “તારી ને મારી દોસ્તી ઉપર લોકોનું ધ્યાન ખેંચાયો અને નિંદાખોર લોકો આપણી નકામી નિંદા કરશે.”

“એટલે? નિંદાખોર લોકોના શા ભાર પડ્યાછ? આપણી દોસ્તી કાંઈ આજ કાલની, કાંઈ નવીસવી છે કે શું?” ભીખો લોકોને તુરકષાર મતાવી મોલ્યો. “અચપણ થી આપણે સાથે રહ્યાંછ, સાથે રહ્યાંછ, સાથે રહ્યાંછ, સાથે જન્મ્યાંછ. ત્યારે મોઝાં થયા પછી તે દોસ્તી વધારે ઘાડી થાય કે ટૂટી જાય?”

“પણ અચપણમાં જ વનાઈ ગયું તે મોટપણમાં કદમ નહીં જાને.”

“જ્યાંસુધી આપણાં દિલ પાકે અને ઘાનત નેક છે ત્યાંસુધી કોઈનું કાંઈ ચાલવાનું નથી.” ભીખાણએ ભડસો આપ્યો, અને પીરોજને જ લગાર નકામીની ખામી...

લાગ્યો—બીહીક શાની? લીબા ભરભરિયાથી પોતાને કાંઈ બુદ્ધિ થવાનો પીરોજને ભય નહીં હતો, પણ જગતના લોકો બાહારના દેખાવ ઉપરથી શું બોલે તેનો તેને આચકો લાગતો હતો.

“પણ તું એ દરને રસ્તે અને ક્યાં લઈ જાય, લીબાજી?” પીરોજને જોતી હતી કે ઈંગ્લેન્ડ બજારમાં હોમીને ઘેર નવા માટે કોટેકોટને રસ્તો સવલ હતો તે છોડીને લીબા તેને મેદાનભણીથી લઈ જતો હતો, માટે પીરોજનેના આ સવાલ કશાથી આડાં શક લઈ નથા વગર કુદરતી હતો “હોમીને ઘેર નવાતું ત્યારે ખાખખા લાંબે રસ્તે ક્યાં ચાલે?”

“તારી બીહીકને લીધે” લીબાએ એકદમ ખેલાસો કીધો. “લોકો આપણને સાથે જોય તેની તું બીહીક રાખેજ, ત્યારે તેવા લોકોથી દૂર નવા આપણે આ એકાંત. રસ્તે નઈયે. કોટેકોટના રસ્તા ઉપર લોકોની આવજાવ ઘણી છે, અને તારી સાથે મારે અગત્યની વાત કરવી છે.”

પીરોજને લીબા આજે ઘણે દાહડે વાત કીધા વગર નવા દેખ એમ નહીં હતું. આગળ કેટલાક મહીના ઉપર પેલા અગત્યના બુધવારે તે પીરોજને મળ્યો હતો અને તેને પરણવાની ખાખખ મોઝા મોઝ આગળ કહી દીધી હતી ત્યાર પછી આજમુંથી તેણે પીરોજને દીડી નહીં હતી. માટે આજે આમ અચાનક જાણે કે ખોદાએ તેને મેળવી હોય તેવી રીતે એ સન્નિગ તેણે પકડી પાડ્યો.

અને હવે પોતાનાં મનમાં જે કાંઈ આવ્યું તે એકદમ કહી દેવાની પોતાની હંમેશની ખાસીપત ઝુજળ લીબા પીરોજ સાથે પરણવાની પોતાની ઉમેદના હવાઈ કીહલાના પ્લાન ઉપર પ્લાન કેહવા પડ્યો. તેણે પીરોજની ખાતર એક ઘેર અને એક પુછાને કેવો કરાવ કીધો હતો, તથા તેટલામાટે થોડી વધારે કમાણી સાઝ, કાંઈ નવો ધંધો મળે ત્યાંસુધી આકીરનાં કામ ઘેર કેડું લખવા લાવતો હતો, તથા તે “રાત ને દીસ” મેહનતમાં કેવો રોકાયેલો રહેતો હતો તે સંધ્યું લીબા ભરભરિયાએ પીરોજની ઘણીક રમુજ વચે સંધ્યું કહી આપ્યું.

પણ વળી પોતાનો એક પ્લાન, જે કોઈ બીજા પાકો જાણસ નહીં કેહુ તે પણ લીબાએ તો પીરોજને કહી દીધો, અને તે એ કે મેહનત કરીને ખાવાનો ભાર લીબાએ એકલા પોતાનાજ ખભાં ઉપર રાખ્યો નહીં હતો, પણ પીરોજનેએ પણ થોડોક ભાર ઉપાડી લેવો એથી લીબાની રોજનાનો એક ભાગ હતો. “ઘેરના ખર્ચ સાઝ” મારી સાથે તું નેથી કમાવું પડશે, પીરોજ. હું સરકારી નોકરીમાં નઈયે અને તું છોડમાં શિખવીને થોડું ઘણું કમાશે એટલે આપણે બે જણની કમાણીથી ઘેરખર્ચ નોંચું પેદા કરશું અને મજા મારીશું.”

હુકમાં આજે તો લીબાએ પીરોજ સાથે પરણવાની જાણે કે આગણીને કીધી—અલકે વધારે બરાબર બોલીયે તો આગણી કરીથી ચુકશે હોય અને પીરોજનેએ હાથી કહું હોય તેમ લીબા પરહવા પછી શું કરવું તેના પ્લાન ઘડવા પડશે! અલગતાં તેની તકરાર વળનદાર હતી, તેના ઉપાયો સેહલા હતા, તેની ઉમેદો મોટી હતી.

“પણ, લીબાજી, મેં તારો હોય કબૂલ કર્યો રાખ્યો, કે તું એટલાબધા હવાઈ કીહલાએ બાંધે?” પીરોજને તેને કપકો આંખો. “તું હવે તો છેકજ મનમાં મલકાવ્યો! મનમાં અદરાયજ ને મનમાં પરણે!”

“હું મનમાં મલકાવે?” તેં તારો હોય શું કબૂલ નહીં રાખ્યો?” લીબા પીરોજ સાથે રસ્તામાં જ છેડાઈ પડ્યો. “જે પીરોજ, હું કાંઈ તમો બેસાં લોકના ઢોંગ સમજીત નહીં હો! હું તો જે ખરેખર હોય તે બોલવાનો. હું મેદનરમ કાંઈ જાણતો નથી. તું જાણે કે તું મને પરણવાની છે; ત્યારે અમસડું બાહારથી નાં કાં કરવાની ભારકારી મને ભાવવાની નથી. તું ને કહું છો સાઝ!”

“હવે જે એવદમ થાયજ, લીબાજી. એવી તાણક વાત કરવાની એ રીત નથી.”

“રીતથીત હું કાંઈ સમજતો નથી. જે એવદમ શું તે હું કાંઈ જાણતો નથી. અને કાંઈ ભારકારી આપડેની નથી. હું કાંઈ મોખત અને ખારના સમૂ સોમંદ ખાવાનો નથી. હું કાંઈ બીજાએની પેઠે શીપડેલ થવાનો નથી. તારામાં વર ‘આ મારી ખારી!’ કહે, ત્યારે મારી ‘તારા છગરના જાન!’ કેહુ એવી કાહણી કીસસાની રીતમાં તારી લગનથી તું ને. હું કાંઈ પરણવા માગતો નથી. લગન જેવી વાતમાં તેની સીપવાપણું નોંધેલ નહીં. જન સુધીની ગાંઠ વાળીને જે જાણ નોંધાય તેવી વાત મોખમમાંને બેદ ભરમમાં નહીં પણ પુછે-પુછી હું પસંદ કરજ. જે આ મારી ને ખરેખર થવાનાં હોય તે એવો તને કડ વાત કરવી નોંધે.”

“તડને કડ વાત કરવા સાઝ” માન ને સહુકાઈથી નહીં બોલાય કે?”

“અલખનાં, હું જાણુંજ, પીરોજ, કે મારી આ ઉમેદવારી મેં બરાબર રીતસર તું કહી નથી અથવા તું પુરેપુરો ખેલાસો પણ મેં કીધો નથી.” લીબાએ પોતાનાં હંમેશનાં જોણાપણીથી પોતાની એટલી કસુર કબૂલ કીધી. “પણ જે કહણીએ મસ્કતના આરખાએ મેં ચાર ચાર વર્ષ કાહડેલાં તેને તમારો સુકરેલો તાણમ તવાળો નહીં આવડે તો દરજુબર કરવું નોંધે. જ્યાં ખરાં દિલના ખારથી પરણવાનું ત્યાં તાણમ તવાળને શું રહે? બાહાર નો દેખાવ વધતો કે છગરનું જોસ વધવું?”

પીરોજનેએ નવાજ દીધો નહીં. આવા સાચાં, સત વચની, હિંમત ભરેલા શયુને ત્રીડી ભાવાના સહરાગાતમાં લપેટેલાં નથી તેથી શું તે જોણી અસર કરે? ખરા સમજી ને તો ડોલ દમાક ભરેલી ભાવાના કરતાં આવી જોલી જોલી વધારે ભાવે. લીબાની આ સાચી પણ અસરકારક અરજ પીરોજ ઉપર અસર કીધા વિના રહી નહીં.

“જે પીરોજ, હું જરા પૈસાવાળો ધંધશ, એક ઘેરનું યોગ્ય રાખીશ, તેમાં થોડીક ટેબલ ખુરશી લોવીને જોડવીજ, ને પછી તું મારાં તે ઘેરની ઘણીવાળી થઈ. હું તું સુખી કરીશ અને મોતાથી મારી આંખો આંખ ત્યાંસુધી હું તારી ખાતર મેહનત કરીશ. હવે બસ! એટલું મારું વચન બસ છે? જે મને વધારે બોલી મોલી આંખ સાંસરગાત આવડતી હો તો હું તેમની બોલતો, પણ

બિચારા એક ભોલા ભરભરિયાને શીપલો થતાં આવડે નહીં. તેથી તું શું તેને બિચારો? ફરીથી કહેતી, જોઈ, કે તું મારો હાથ નથી કબ્બલ રાખવાની. હું તુને માલે બંધકરું કે તું મને મને નહીં પરણે તો બીજા કોણને પરણવાની છે?

પીરોજ હજુ મૂક રહી. તેનું દિલ ભીખા ભરભરિયાએ અત્યાર અમાઈનું ઝીતી લીધેથી હતું. તે આજ ઘણાં વર્ષથી પોતાના એ ભોલા પણ ભલા રોસ્તને માહતાં શિખેલી હતી. પરણેલા સંસારનું ભીખાએ આ સાદું મિત્ર આપ્યું તેથી પીરોજનું છગર અંદરથી હરખાતું હતું, પણ તેનાથી બાહાર ભોલાતું નહીં હતું.

પણ ભીખાને પીરોજની ચુપકીથીથી માડું લાગ્યું. તેણે હજુ પોતાની ફરિયાદ ચાલુ રાખી. “હું ને તારો ભાઈ સોલી કેવા બની રોસ્ત હીયે! સોલી જે અંહી હોય તો એકદમ તુંને પુછ્યા વગર તારો હાથ મને આપી દે. તું ને જાણું ને તોથી મને ના પાડે, એ મારી આટલાં વર્ષની રોસ્તનીના ધાતકી બદલે. તું આપેછે! તું એક કોમળ બાળક હતી અને હું એક દાંડ વર્ષનો લંધો ગઈ હતો ત્યારથી આપણે એકેકને વચન આપી બંધાવતાં હીયે. મારો થવા પછી ત્રે જો કોઈનેથી બાપડી કરવાનો બિચાર કીધો તો તે તું હતી. હું જો તુંને કહેતો કે તારો હાથ મારે કબ્બલ નથી તો તુંને કેટલું લાગતે? તું તો મારાંની રીત પ્રમાણે કુવો પુરવા બંતે.”

“અરે બસ, બસ, ભીખાજી! મને પીરોજ ભોલી. “આપણે નાનાં બચ્ચાં હતાં તે વખતે નાદાનીમાં શું શું મોઢાં માઢાં તેથી મોઢપણમાં બંધાઈ જાય કે! હું તે વખતે દસ વર્ષની બી નહીં હતી.”

“એમ કે પીરોજ! ત્યારે શું તારી ખુશી નથી?” ભીખા બિચારો કમી દિલે પુછવા ઉભો. “વારૂં ચાલ ત્યારે ખરેખરું કહે. મારી સામે તુને વાંધો શું છે? પેલી રાત્ર મારું વધીલની નોટ મેં મોરી તેથી? પા હું માર વર્ષ અસ્કંતમાં રહી આવી તેથી તું મને ના પાડે?”

“તું કેવો મેવકુક છે, ભીખાજી! કે એવી નજવી નડતલો મારાં મનમાં તું વિચારી શકે!”

પીરોજનો, આ જવાબ ભીખાને ધીરજ આપ નારો હતો.

“હું સમજ્યા સમજ્યા! તે ભોલી ઉઠ્યો. “તું મનમાં તો માહેછ, પણ મોહડેથી મેલતાં શરમાયછ. તમે મારાં લોકમાં શરમ ઘણી હોયછ. પણ હું તુને ખામખાં ભોલા વીને તારી કુશળી શરમની નાજુકી તોડવા માગતો નથી.”

હવે ત્યારે ભીખાએ પીરોજ તરફની પોતાની લાંબી પ્રીતિનો ખલો તેના છગરનાં માહમાં વળેલો જાણી લીધો એટલે હવે પોતે પરણીને માઠી મૈયર દાખલ વસવા માટે કહેલો ખર્ચ જોઈએ તે બાબે પોતાનાં “વેરવાળાં” ઝીણી સાથ કરેલી મસલત સળંગી ભીખાએ પીરોજને કહી સંભળાવી—તેના સાર એ કે ગરીબ સંસારે પણ આપણે ધી અને સુખમેનથી રહેવા માટે દર મહીને રૂ૨૦૦ જોઈએ, જ્યાંના સો દોહડો ભીખાએ પેદા કરવા અને પચાસ સોના પીરોજએ છોકરાં ભણાવીને પગાર પાડેલા.

“એટલા રૂપિયા બસ ધરોડની પીરોજ?” ભીખાએ પોતાના હિસાબની સેવરે પુછ્યું.

“કદાચ માપણ ના કહેશે. કદાચ હોમી ભાઈબી એટલા રૂપિયા ચોડા સમજશે.” પીરોજએ મુશકેલી મુજાડી.

“ભીખાજીની” વાત ના કર, પીલાં. જે આપણે જે જણ સમજ સુજને કરકસરથી ચાંદીયે તો બીજાંએના શા ભાર પડ્યા? ઝીણીએ મને સાફ કહ્યું કે કોઈ વરવડ પચાસ રૂપિયામાં રહી શકે ને કોઈને પાંચસોબી એાછ પડે. વધારે ખાતરી કરવા આપણે પચાસબી નહીં ને પાંચસોબી નહીં, પણ મધ્યમ બસોજ રૂપિયા ગણીયે તો ઝીણીએ મને સમ્યારો આપ્યોછ કે સાધારણ ચાલુ સંસારને માટે તેટલા બસ થશે. અડીલીડીના કાંઈ અસાધ્ય રણ ખર્ચ આવી પડે તે અલબત્ત જુરો.”

“વળી અડીલીડી શાની?”

“તે હુંથી નહીં સમજતોતા. જો પછી મસ્કંતના આરબાએ વચે વચી આપેલો તે અડીલીડી શું જાણે? પણ ઝીણીએ સમજણ પાડી કે જાણે માંદગી છે, સાફ માડું છે, છોકરાં ધાપ તેના ખર્ચ છે. પણ એ બધી દૂર ની વાત છે. હુમણુ તો આપણે ઘેર ચલાવવા જેટલું કુટી ઠાહડવાનું છે. આહા! પીરોજ મારી તો ઉમેદ તારે વડે કેવી મોટી મોટી છે! પણ શું કદાં કે મારી પાસે પૈસા નથી. મીચરની કે હાનિલકનની, મોલકનની કે સોહ રામજ ખાનની કુકાન આગળથી પસાર થાઈછ ત્યારે તેના બિચારી કેસમાં હીરા મોતી ચલચલ થતા જોઈને ઘણીવાર મન કંઈ કે મેં હીરા મોતી મારી પીરોજને કપારે પેહરાવશા.”

“મને હીરા મોતી નથી જોઈતા.”

“હાલતું નહીંજો. પણ તેનાથી વખત આવશે. હું પૈસાવાળો થઈશ ત્યારે તું જ હીરા મોતી પેહરશે. હુમણું તો સાદા સંસારની આશા રાખીશું. હું ધારૂં કે હું એક વર્ષમાં તો ઘેર ચલાવી શકું એટલું પેદા કરી શકીશ અને પછી એક વર્ષમાં તો તુને તે ઘેરની રાણી બનાવીશ.”

ભીખાએ આટલી વાતથી પોતાનાં મનનું સમાધાન અને સંતોષ કરતાં હોમીનું ઘેર આવી લાગ્યું અને તે પીરોજને તેના ભાઈનાં ઘેરમાં પેહચાડવા ગયો.

છુપી ગરમીના ભેદ.

એક વાસણમાં બરફ નાખી તેને ગરમી લગાડે ને તેની ઉપર ગરમી માપવાનું પત્ર પકડી રાખો. જેનું બરફ પીગલી રહેશે કે પારો ઉપર મહડવા માંડશે અને પારો ઉપર ઉપર જતાં જશે. સેવરે પાણી બહુ ગરમ થઈને તેની સપાતી ઉપરથી બાફ નીકળવા માંડશે. આ વેળા સપાતી ઉપર જે આપણને બાફ જેનું ચાલક પડે છે તે કાંઈ ખરેખરો બાફ નથી. કેમકે ખરો બાફ કાંઈ આપણી નજરે દેખાતો નથી. ત્યારે એ બાફ જેનું પાણીની ઉપર દેખાએ છે તે શું? તે પછુ પાણી. હવે ત્યારે એ પાણી એનું કેમ દેખાએ છે તે જોઈએ. એટલું તો ખરું છે કે પાણી ગરમ

ધાએ છે ત્યારે તેમાંથી બાફ બાહર નીકલે છે. પણ તેમ વળી ઠંડાં પાણીમાંથી બાફ તો નીકલે છે, પણ તેતો આપણને દેખાતો નથી. તેતું કારણ એવું કે ખરો બાફ ન દેખાએ એવો છે, ને તેથી જ ને ઠંડાં તેમજ ગરમ પાણીમાંથી જ બાફ નીકલી હવામાં મળી જાય છે તે આપણે જોઈ શકતાં નથી. હવે ગરમ પાણીની ઉપર જે ધુમાડા જેવું જણાય છે તે જને આપણે લુલ્લથી બાફ કહીએ છીએ તે ખરો બાફ નથી પણ પાણીનાં જણાં જણાં નીપાં છે. ને તે તીપાં જ ખરો બાફ પાણીમાંથી નીકલી જાય છે તેનો થોડોક ભાગ ઠંડો પડી નજી તેનાં પાણીનાં જણાં રીપાં થઈ પાછો નીચે આવે છે તે છે.

પણ ત્યારે હવે એ બાફનો થોડો ભાગ પાણીનાં રીપાં થઈ ધુમાડાના અથવા વાદળોના જેવા આકારમાં નીચે આવે છે તેતું કારણ શું? જ ન નક્કર પદાર્થ પ્રવાહીમાં આવતાં થોડીક ગરમી છુપી રાખી મુકે છે (યંત્રમાં જણાતી નથી) તેમ પ્રવાહી પદાર્થ હવાઈ રૂપમાં બદલાતી વેળાએ તે થોડીક ગરમી છુપી રાખી મેળે છે. એ જણવું ઉપલાં કારણ માટે અગત્યનું છે.

જેવા ઉકળતાં પાણીમાંથી બાફ નીકળી ઉપર ચઢે છે તેમાંથી થોડીક ગરમી હવા સુસી લે છે ને તેથી બાફનો થોડોક ભાગ ઠંડો પડે છે એટલે તેમાંથી પેલી છુપી ગરમી જુદી પડે છે ને તેથી તે પાણું પોતાનું આગળું રૂપ (પ્રવાહી) લે છે. આ પ્રમાણે બાફમાંથી થોડીજ ગરમી છુટી પડવાને લીધે થોડોજ બાફ પ્રવાહી થાય છે ને બાકીના બધાં જ નતો ચઢે છે. રેલવેનાં ઇનજીનનાં ધુમાડામાંથી જ બાફના ગોઠા આપણે નીકળતા જોઈએ છીએ તે પણ ઉપર કહ્યું તેમ બધાં જ ગમશે બાફ એટલે પાણીનાં જણાં જણાં રીપાં છે. જેવા ધુમાડામાંથી બાફ બાહર ઠંડી હવામાં આવે છે કે તે હવા તેમાંથી થોડીક ગરમી સુસી લે છે, જે કે તેથી તુરત વેળા થોડોક બાફ બધાં જ જાય છે. પણ પછી આસપાસની હવા ગરમ થતાં પાછો હવામાં મળી જાય છે. જે તેને ઉકળતાં પાણીની કીટલીના નળ અને તે નળમાંથી નીકળતા બાફની વચ્ચે સળગાવેલી દીવાસરી પકડે તો તુરત બાફનો ગોતો નીકળતો બધું પડેલો તણુને જણાયે, કેમકે દીવાસરીના બળતાંની ગરમીથી આસપાસની હવા ગરમ થાય છે ને તેથી બાફ બધાં જ નતો ચઢે છે ને જે ખરેખરો બાફ (હવાઈ પાણી) છે તે બધાંવા વગર બાહર હવામાં મળી જાય છે. ઠંડાં પાણીમાંથી નીકલતો બાફ આપણને જણાતો નથી તેતું કારણ એ કે તે બાફ આસપાસની હવાના જેટલોજ ઠંડો હોવાથી જ ન જાય છે તે નીકળે છે ત્યાંની હવાને ગરમ કરવાની જરૂર રહેતી નથી ને તેથી તે બાફ બધાંવા વગર સળગે હવામાં મળી જાય છે.

પ્રવાહી પાણી ગરમ થયાથી બાફમાં બદલાઈ જાય છે તે બાફ હમેશ પાણીની સપાતીપરથી નીકળે છે ને તેથી પોહલાં મોંના વાસણમાં પાણી ગરમ કરતી વખતે તેની સપાતીનો વીસ્તાર ઘણો હોવાથી ઘણું પાણી બાફમાં બદલાઈ જાય છે. માટે જે આપણે પાણી ગરમ કરતી વખતે સાંકડાં મોંનું વાસણ વાપરીએ તો તેથી આવી રીતે આપણે આપેલી ગરમી ફેટક (પાણી હવાઈરૂપમાં બદલાતાં થોડી

ગરમી છુપાવી રાખે છે) ન જતાં પાણીમાં જ રહે છે. પણ જે તે વાસણને ઠંકણું હોય તો તેથી ઘણી ગરમી બની રહે છે. જેકે ઠંકણાં વાસણમાં પણ પાણીનો બાફ થાય છે ખરો પણ ઠંકણાં વાસણમાં પાણીની સપાતી અને તેનાં ઠંકણીની વચ્ચે જે થોડી જગ્યા હોય છે તેહી જગ્યામાંની હવામાં સમાયે એટલે બાફ થવા પછી બીજે બાફ થાય છે ત્યારે તેથી પેલીજ હવામાં મળે છે ને તેથી પેહેલો બાફ પાછો બધાં જ જાય છે. ને જરા પણ ગરમી નકામી ન જતાં સઘળી તેમાં જ વેરફ રહેવાથી પાણી જલદી ગરમ થઈ આવે છે.

જેમ જેમ પાણી વધારે ગરમ થાય છે તેમ તેમ બાફ પણ વધુ નીકળે છે. ને પાણી ૨૧૨ ડીગ્રી ગરમ થાય છે ત્યારે તે બાફ પાણીને તલીએથી એવા તો જોઈ શકાય તેમના આકારમાં ઉપર આવે છે કે તેનો આપણને અવાજ સંભળાય છે. એવો અવાજ ન્યારે પાણીમાં થાય છે ત્યારે તેને આપણે કકરો આવેજ કરી કહીએ છીએ. પાણી ૨૧૨ ડીગ્રી સુધી ગરમ થવા પછી જે આપણે તેને ગરમી આપવી ચાલુ રાખીએ તો તે ગરમી પત્ર ઉપર કચી નજાતી નથી. કેમકે તે ગરમીથી પાણી પોતાની હાલત બદલી હવાઈરૂપ લે છે ને તેથી તે ગરમી તેમાં છુપી રહે છે. તે આસ્તે આસ્તે સઘળું પાણી હવાઈ રૂપમાં બદલાઈ છેલ્લે વાસણ કોરડું થઈ જાય છે પણ યંત્રમાં એક પણ ડીગ્રી વધુ ગરમી નજાતી નથી. આ કારણે લીધે આપણે જ કંઈ વાસણ સુલો ઉપર મુક્યું હોય તેમાં થોડુંજી પાણી હોય ત્યાંસુધી તે બળી જતું નથી કેમકે સેલેન્યી પાણી વાસણમાં રહે છે ત્યાંસુધી વાસણ ૨૧૨ ડીગ્રીથી વધુ ગરમ થતું નથી. આ પ્રમાણે થતું હોવાને લીધે આપણે કાગળનાં બનાવેલાં વાસણમાં પાણી ગરમ કરી શકે છીએ એટલું જ નહીં પણ તે પાણી કકરા આવે એવું ગરમ થવા છતાં તે વાસણ બળતું નથી. આ માટે ખાતરી કરવી હોય તો નીચેલો અખતરો કરી જુઓ.

એક કાગળના કકરા હાથ તેતું કકરડું કરી (છોકરાંઓ બનાવે છે તેવું) તેમાં પાણી લઈ દીવા ઉપર ગરમ કરો ને તમને માલમ પડશે કે ૨૧૨ ડીગ્રી જેટલું પાણી ગરમ થવા છતાં જેટલો કાગળનાં વાસણનો ભાગ પાણીને લાગેલો હશે તેમાંનો જરા પણ બળશે નહીં. કેમકે જ્યાં સુધી અંદર પાણી હશે ત્યાંસુધી તે વાસણ ૨૧૨ ડીગ્રીથી વધુ ગરમ થતું નથી ને તેથી તે બળી જતું પણ નથી. આ ઉપરથી આપણને એક સાધારણ જુલ સુધારવાની તક મળે છે. ન્યારે આપણને કાંઈ ખાવાનું જલદી પકાવવું હોય છે ત્યારે આપણે તેને જેમ અને તેમ બળતાં કરીને જોઈ કકરા આવે તેમ રાખ્યે છીએ. પણ આમાં આપણે જુલ છે તે હવે આપણને માલમ પડે છે. કે અંદરના પ્રવાહીમાં કકરો આપ્યા પછી એટલે ૨૧૨ ડીગ્રીનું ગરમ થવા પછી કાંઈ તે વધારે ગરમ થતું નથી પણ ત્યારપછી તો જેમ તેને વધુ ગરમી મળે છે તેમ તેમાંના પ્રવાહીનો જલદીથી બાફ બની હવામાં મળી જાય છે. આપણે પણ જલદી જાય છે કે ઘણી વેળાએ બળતું ઘણું હોવાથી તપેલીમાંનું પાણી સુકાઈ જાય છે ને તેથી ઘડી ઘડી બીજું નાખવું

પડેછે. હવે ત્યારે આપણે જાણું કે એવી રીતે જોઈએ, તેથી વધારે ગરમી આપવાથી તે ગરમી કશી કારગત લાગતી નથી. એટલું જ નહીં પણ વળી તેમાં મેહનત પણ પડેછે. અને હવે એ જુલ સુધારતાં આપણી મેહનત બચવા ઉપરાંત લાકડાંના પણ બહુ ઉગાળે થાએછે.

એવું કહેછે કે પ્રવાહી પદાર્થ હવાઈ રૂપમાં આવતાં તેમાં જે છુપી ગરમી રહેછે તે ગરમી ઘણી હોયછે ને તેનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે. ૧ પાઉન્ડ પાણીનો બાફ કરતાં જેટલી ગરમી જોઈએછે તેટલી જ ગરમીથી સાડા પાંચ પાઉન્ડ બરફ જેવાં ઠંડાં પાણીને ઉકળતું કરી શકાએછે. તથા જેટલી જ ગરમીથી ૭ પાઉન્ડ બરફ પીગલાવી શકાએછે.

આપણે હવા અને બાફેલે મોલ જુદા વાપરીએ. ક્રીમે ત્યારે તેમની વચ્ચે તથાવત થું ? કઈ જ નહીં. બંને એકનું એક જ માત્ર પાણીને આપણે ઘણું બહુ પ્રવાહી રૂપમાં જોઈએ છીએ ને તેને જ્યારે ગરમ કરીએ છીએ ત્યારે તેમાંથી બાફ નીકળેછે એમ આપણે જાણ્યે છીએ. આ બાફ પણ હવા જ છે પણ તેને આપણે બાફ બોલથી પીછાડ્યે ક્રીમે તેથી તે સેડેલ પડવા માટે વાપર્યોછે. હવે કાર પોલીક એસીડ ગ્રાસ, કોલ ગ્રાસ, લીગેરે પણ નક્કર, પ્રવાહી અને હવાઈ ત્રણે રૂપમાં લાવી શકાએછે પણ તેને આપણે ઘણી ખરી હવાઈ રૂપમાં હોય એમ પીછાડતા હોવાથી તે માટે બોલતાં આપણે હવા બોલ્યે છીએ.

અહીં આપણે ગરમીથી બરફનું પેટ્રેલાં પાણી અને પછી બાફ બનાવી. ત્યારે હવે તેમાં આપણે કેટલી ગરમી વાપરી ? પેટ્રેલાં બરફનું પાણી કરતાં ૧૫૨, પછી તેને ઉકળે એવું કરતાં ૧૮૦ ને છેલ્લે તેના બાફ કરતાં ૯૬૬ ડિગ્રી ગરમી આપણે વાપરી.

શીરીનબાઈ દસ્તમજ.

પારસીઓના મોટા પાદશાહ કાઈરસ.

મહાત્મા કાઈરસ પારસીઓની હુખામતી વંશનો પેલો નાતીચ પાદશાહ ઘઈ ગયોછે. એનો આપ ઈરાન દેશના પર્સિસ નામના પ્રાંતનો હાકમ રાજો, અને એનો મનામે એસતાયજસન ઝીંદયાનાં મોઢાં રાજને કાલેક હતા. એણે પોતાની બેટીને કાંઈએક કારણસર ત્રીડીયન સાયન ન પરજાવતાં પર્સિસના પારસી હાકમ સાથે પરજાવી હતી. તેને ઘેર જે પનોતો પુત્ર અવતર્યો તે આપણે નાતીચ પાદશાહ કાઈરસ હતા.

એના જનમની કાહણી રમુજ, અજ્ઞય જ્ઞવી અને નવાઈ સરીખી છે. તવારિખનેવોસે એવું લખી ગયાછે કે કાઈરસના મનાવા એસતાયજસને એવો સ્વપનો આપ્યો જે તેની બેટીનાં શરીરમાંથી એટલું બહુ તો પાણી વહેતું કે તેથી આખા એશયા ખંડ માં રેલ આવેલ. આ સ્વપનોની તાસીર પુકતાં તેને સેતારેશનાસેએ એવું કહ્યું જે તારી એ બેટીને ત્યાં જ બાળક મેઢા ઘરો તેથી તારાં રાજને નુકશાન થશે, એજ કાહણી તેણે પોતાની બેટીને ત્રીડીયન સાથે પરજાવી નહીં.

ત્યાર પછી થોડી મુદતે વળી તેને કંઈ બીજો એવો સ્વપનો જોયો કે તેથી તે ઘણો ગભરાયો જે રખે તેની બેટીને ઘેર જે બાળક જનમશે તે તેનું રાજ લીધે. આ ઉપરથી તેણે પોતાની દીકરીને પર્સિસથી બોલાવી લીધી, અને તેને થોડી પેટ્રામાં રાખી, એવા લીમારથી કે જેનું બાળક જનમે તેવું મારી નખાવવું. પણ પાક પરવરેગાર રાખ નાર છે તો મારનારનું કંઈ વળતું નથી. જેવો કાઈરસ જનમ્યો કે તેના મનાવાએ પોતાના વજરને આપ્યો ને હુકમ કીધો જે એને કતલ કરે. વજર તે ફૂલ અચ્ચાને લઈ પોતાને ઘર ગયો. તે કોમળ બાળકને કતલ કરવા તેના જીવ કચવાયો. તેથી તેણે જે નીરદોષ અચ્ચાને તે એક ગોવાખ્યાને સપ્તરદ કરતાં કહ્યું જે પાદશાહ એસતાયજસને હુકમ છે જે એને કતલ કરે. આથી તે ગોવાખ્યા તે ફૂલ અચ્ચાને લઈ પોતાને ઘેર ગયો. તાંડ બંધને જુએય તો એક મુવેલા અચ્ચાને તેની સ્ત્રીએ જનમ આપ્યો હતા. આથી તે બંને જણે એવો મનમુલો કીધો જે શાહજહાને પોતાનાં અચ્ચાં તરીકે પાલવે અને પોતાના મુવેલાં બાળકને શાહજહા તરીકે ઠેકાણે પાડવું. આ મસલાત મુજબ તેઓએ વજરની ખાતરી કીધી જેણે તેના કેહવા મુજબ કામ બજાવ્યું છે.

હવે આપણે બહાદુર પાદશાહ એક ગોવાખ્યાના બેઠા તરીકે ઉઠવા લાગે. જુવો પુઢાની પુદરત ને કરા મત કેવી ન્યારી છે ? થું આ અચ્ચાને મેલા ગરીબ ગોવાખ્યાએ મારી નાખ્યું હતા તો કાઈરસ જેવો નેક પાદશાહ કદીમી હસ્તીમાં આવતા ? પાદશાહ કાઈરસ હજી તો નવ દશ વરસનો ઊઠ્યો હતા અને ઊઠ્યો ઊઠ્યો રમતાં તેમાં એ રાજ થતા. એક દીવસે એવી રમત રમતાં તેણે એક ત્રીડીયન ઉમરાવના ઊઠારને કંઈ હુકમ કીધો, જે તે ઊઠારએ માન્યો નહીં તેથી કાઈરસે તેને સજ કીધી. તે લીગેની ફરીયાદ તે ઊઠારએ પોતાના બાપ આગળ કીધી. તે એક મોટો ઉમરાવ હતા. જ્યારે તેણે એક ગોવાખ્યાના ઊઠારએ પોતાના દીકરાને સજ કરવાની વાત સમજ ત્યારે તેણે ઘણો ગુસ્સો લાગે, અને તેણે પાદશાહ આગળ ફરીયાદ કીધી. એ સમજ પાડા દશાહ એસતાયજસને તે બાળક રાજને તથા તેના બાપને બોલાવી મંગાવી હેવાલ પુછ્યો. તેના જવાબ નાના કાઈરસે એવી રીતે સરસ રીતે ને છટકાર લખ્યાં દીધા કે એસ તાયજસ તેથી અજ્ઞય થયો. તેને વેહમ ગયો કે રખે આ કાઈરસ તેની જ બેટીનું બાળક હોય. તે ઉપરથી તેણે તલાય ચલાવી, જેનું પરીજાન એ આવ્યું કે જેમ પાદશાહ બીહતા હતા તેમ કાઈરસ ખરેખરે તેની દીકરીના રીકરો હતા.

હવે એસતાયજસને પોતાના વજરપર ઘણો કેહર જુર્યો અને તેથી તેણે ઘણું ઘાતકી વેર લીધું. એસતાયજસે પોતાના વજરને કહ્યું કે કાઈરસ જીવતા રહ્યો તેથી હું ખુશી છું. વાસતે મેહલમાં એની સાથે રમવા તારા મેશને મોકલજે, અને રાતના ત્રું મારી સાથે જનમે. વજરને ઊઠ્યો મેહલમાં કાઈરસ સાથે રમવા આપ્યો હતા, તેને એસતાયજસને કતલ કરાવી રાતનાં ખાનાપર તેનું ગોસ્ત

તેના બાપ આગળ મુકયું. ખાનુ ખાઈ રેવા પછી તે વજરને માલમ પડ્યું કે તેણે, અફસોસ, પોતાના જોશ નું ગોસ્ત ખાધું હતું. વળી પાછી વેલુમી પાદશાહ એસ તાપણસે સેતારેશનાસી સાથે કાઈરસ વીશે વાત ચલાવી, અને હવે તેઓએ તેને દીવાસી દીધા. જે કાઈરસ ન્યારે એક વખત રમતમાં રાજ થઈ ચુકે, ને નાના છોકરાંએ ઉપર રાજ ચલાવી ચુકે, તો તે બીજી મરતમે રાજ થશે નહીં ને મુલકોપર સરદારી ચલાવશે નહીં.

નજીમીઓના એવા સમુદાને પરથી એસતાપણસે બાળક કાઈરસને પોતાની આગળજ રાખ્યો. દીનપર દીન કાઈરસનાં ખીલતાં કદ, ને હીમત, ને જોર, ને જવાનીની બધે તારીફ થવા લાગી. એસતાપણસેના તેનાપર દેખ રેખ ને જપત થણે હતા. કાઈરસને એક વખત તેનાં વતન ઇરાન જવા દીધો. પણ રસ્તામાં તે રાહ કાપતો જતો હતો, તેટલાં એસતાપણસેના પાછો વેલુમ ગયો, જેથી કાઈરસને પાછો બોલાવવા એક સરદારને મોકલું લશ્કર આપી મોકળ્યો.

ઝડપથી પેલા સરદાર કાઈરસની પુઠે જઈ લાગ્યો, ને પાદશાહના હુકમથી તેને વાકેફ કીધો. કાઈરસે પાછો ફરવા કબુલ કીધું, પણ સાંન પડેલી હોવાથી તે રાત રસ્તામાં જ થોમી જઈ બીજી સહવારે કુચ કરવાનું નક્કી કીધું અને તે પેલા પકડવા આવેલા સરદારેની કબુલ કીધું. કાઈરસે તે લોકને રાતના છપાકત આપી તે વેળા પેલા સરદાર તથા તેના માણસોએ પુલક શરમ પીધો ને ભર ઉંઘમાં એકામ પડ્યા. તેણે જેઈ કાઈરસ પોતાના સાથીઓ સાથે એક પાર્સી કીલ્લા તરફ કુચ કરી ગયો, જ્યાં એક ઇરાની ફોજ તૈયાર રાખવામાં આવી હતી. હવે ન્યારે મીડ સરદારે કાઈરસને નહીં જોયો ત્યારે તે તેને પકડવા માટે પોતાનાં લશ્કર સાથે આગળ વધ્યો. હવે પેલી ગમ ધી બહાદુર કાઈરસ એક ફોજ લઈ તેની સામે ગયો. ને લડાઈ કરી મીડયોનાને હરાવી, પોતાને વતન ફેરવે સાથ ગયો.

ન્યારે તે હાર વીશે પાદશાહ એસતાપણસેને ખબર થઈ, ત્યારે તે એક મોટું ગંજવર લશ્કર લઈ પાર્સી પાદશાહના મુલક પર્સીસ ઉપર હુમલો લઈ ગયો. કાઈરસ તથા તેના બાપ પાદશાહ કમબાઈસીસ તથા કુલ ખાસ ને આમ લોકોએ ખરાં એકદીલથી લડવાનો ઠરાવ કીધો. કાઈરસનાં લશ્કર ઘણું જોડું હતું—એક ઇરાની કીલ્લા ની—મોગાનામાં પેટેલી લડાઈ થઈ, જેમાં બેઠ બાબુ એક સરખી ઉતરી—એટલે નહીં કોઈ હાર્યું કે જીત્યું—જેથી બીજે દીને એક જેસભરી નંગ થઈ જેમાં મીડયનો જીત્યા. તેઓનું લશ્કર પાર્સી લશ્કર કરતાં ચોથાણું મોટું હોવાથી એક ગમથી તેઓએ પાર્સીઓ સાથે લડાઈ માલુ રાખી ને બીજી ગમથી એક લાખ માણસોએ જઈને ઇરાની કીલ્લા જીતી લીધો. એ કીલ્લાના બચાવ માટે કાઈરસેના બાપ પાદશાહ કમબાઈસીસ એક નાનાં લશ્કર સાથે ઉભો હતો, તે એસતાપણસેનાં મોટાં લશ્કર સાથે લડતાં મરતોલ જખમી થયો હતો, ને દુશ્મનોનાં હાથમાં કેટ પકડાયાથી તેની ફોજ તેને પડતો મુકી પોતાનાં પાપતખ શેઠર પાર્સીગદના બચાવ કરવા ગઈ.

પાદશાહ કમબાઈસીસ તો મરણ પામ્યો, જેની લાસને એસતાપણસેને પુરતાં માન સાથે અવલમનલ પ્રમાડી, અને પોતાની ફોજને પાહો ઉપર મહડી જઈ પર્સીસ ફેરવે કરવાનો હુકમ કીધો. પણ તેમાં તે ફોજ ઘણાં સાંકડા પાહોડી રસ્તાને લીધે ન્યાયર થઈ અને તેઓ વચે ખુનખાર લડાઈ ચાલી. ડુંગરો નાના પણ ઉભા આડીઓથી ભરાયલા હોવાથી મીડયનોને ઘણી મુશ્કેલી પડી. તેમાં વળી ડુંગરોપરથી પાર્સી લશ્કરે, તેઓપર પથરો વરસાદ વરસાવ્યો. એણે જેઈ બીજે દીને મીડયન પાદશાહે એક યુક્તી રચી. તેણે પોતાના બહાદુર સીપાહોની પછવાડે એક બીજાં લશ્કરને એવો હુકમ આપી મોકલ્યું કે ડુંગર ઉપર ચઢતાં પથરો મારથી આજેન થઈ જેથી સીપાહ પાછો ફરે તેને એકદમ કતલ કરજે; જેથી બીચારા મીડયન સીપાહોએ જેઈ કે આખ રખી મરવાનું ને અવલખી મરવાનું, ને નીચે ઉતર્યું તો કતલ થયું ને ઉપર ચઢતાં તો દુશ્મનોનાં માર ખમતાં જ અને તે ખરું એમ સમજી પાહો ઉપર ચઢવા માંડ્યું ને તેમાં તે એટલું ફેરવે પાગ્યું કે પાર્સી ફોજને સામી મારી નહડાડી. દુશ્મનોના મારથી મરતા મરતા પાર્સી ઓ પાહોડોની અંદર પોતાના બાળબચ્માં આગલ આપ્યા, પણ હાંધે તો તેઓપર ખમણ માર પડ્યો.

તે માર શાનો હતો? તેઓના પોતાનાં ઘરમાં કોઈ કેરો કે માર શાનો હોય? હા. તે ખરેખરો રાજપુતરાજ નો માર હતો અને તે તલવારો ને શુરમેના માર કરતાં કાતલ હતો. તે તોના ને મીડનાના માર તેમની માતાએ, બેલોના ને મીરીઓ તરફનો હતો, તેઓને આખ આપવા બની નાહસી આવવા માટે હીચકારુ ને નાહીમત કહી તેણીઓએ ટપકો આપ્યો, જેથી પાર્સી સીપાહોને ઝનુન છુટું ને બેવડાં જેરથી તેઓ જીવપર આવી લડવા ગયા. તેઓએ એક જખરો ધરારો શત્રુઓપર કીધો જેનું પરીણામ તેઓની ફેરવે ફીરોજમાં આવ્યું. એથી એસતાપણસેને ભારી નાસીપાસી જીત. કેટલી જીતમતે ડુંગર ચઢવા પછી પાછા નીચે ઉતરીથી તેને ભારે શીકરત મળી તોથી તેણે પાર્સીગદપર હુમલો ફરીથી કીધો ને તેમાં તે પુરો નાસીપાસ થયો. એ ચાર લડાઈઓમાંની આ છેલ્લી લડાઈમાં કાઈરસ તથા તેના બહાદુર સીપાહોએ તેને પુરેપુરો હરાવ્યો. આથી સર્વેએ એ બહાદુર, જવાન ને જેરમદ કાઈ રસને ઇરાન તથા મીડયનો પાદશાહ પોકારી માન આપ્યું.

એ રીતે જવાન કાઈરસ ઇરાન ને મીડીયાનાં રાજ નો ઘણી થયો. તેના બાપ પાદશાહ કમબાઈસીસ ફકત પર્સીસના એક જ પ્રાંતનો હાકમ હતો, પણ કાઈરસે તો ઇરાન, મીડયા, લીડયા ને બીજા ઘણા મુલકોના પાદશાહ થઈ ફેરવે મોટું ને મહાદાન રાજ પોતાની હિમત અને કળાકુંનેલથી ચલાવી ગયો હતો, અને તેથીજ આ પછે તેને પેલેલા મહાતમા પાર્સી પાદશાહ તરીકે માન આપ્યો કીધે, કે જેની તવાંરીખ ખરેખર પાર્સીઓને શોભા આપનારી ને મગર કરનારી છે અને જે દરેક નરમે સ્ત્રીએ જાણવી ગરૂની છે.

એક જરથોસ્તી બાનુ. (માંડીકુઈ)

કનનસીબ રાણી મેરીની કાહણી.

(આદ્ય સર્ ૧૦૦ થી.)

અંતે પોતાની જીવની હરીક રાણી ઈલીબેકેના કબજામાં મેરી કારલાઈલ આવી પોહતી, તેને દરેક રીતનું માન આપવામાં આવ્યું. સ્કૉટલૅન્ડથી મેરીના પછા ઘરેતો, મેરીને મલાવા આવતા, તેમાં ઈલીબેકે તરફથી કંઈ વાંધો પેહેરે જો લેવાતો નહી. પણ પછી કીલ્લાની મરામત ચાલે છે એવું બાહરું કાહરૂંને મેરીના ઘરેતોને અટકાવ્યા. મેરી કીલ્લાની હદની બાહર કરવા નવા માંગતી તો પત્નીસ થી ત્રીસ રાણસોને તેણીની સાથે મોકલવામાં આવતાં. આથી તે મતદાન નળવાતી—એક તો મેરી નાહસી નહી જાય, અને બીજું તો તેણીનું માન નળવાય. એક વખત મેરીએ શીકારે નવા માયું, તેથી તેણીને મજબૂત ચોકી પેહેરા સાથે નવા દીધામાં આવી, પણ સાથે ગયલા સીપાઈ એણે આવીને પોતાના ઉપરિને ખચર આપી કે મેરી થોડે મેસવામાં ઘણી હુસીયાર હતી. તેથી તેના ઘરેતવરો તેને કોઈ ઘાહડે લઈ નચે માટે ફરી તેને શીકારે નવા દીધામાં આવી નહોતી.

ઈલીબેકે મેરી નવારે ઈંગ્લંડ આવી પોહતી, ત્યારે પોતાની આ કુખી થયેલી સગીપર એક દીલાસાનો કાગળ મોકલ્યો. પણ તે બધા ઢોંગ હતા. તેજ વખતે તેણે પોતાના કીલ્લાના ગવરનરનેથી હોકમ મોકલ્યો, કે મેરી નાસી નહી જાય તેની સંભાળ રાખવી. મેરીએ ઈલીબેકેને મળવા માગ્યું, પણ તેને એવો નવાજ દેવામાં આવ્યો કે, તેણીના ઉપર ડાન્લીનાં પુત્રમાં સામેલ હોવાનો શક હતો, માટે ઈલીબેકે તેની મુલાકાત લઈ શકે નહી. ઈલીબેકે, થોડાક જણને ડાન્લીનાં પુત્રની તપાસ કરવા નેખા, તેઓની આગળ મેરીએ પોતાની તપાસ ચલાવા સામે વાંધા લીધે કે તેણી કંઈ ઈંગ્લીશ રીત ન હોતી કે ઈન્ડીશ પદ્ધતિ મુજબ તેણીની તપાસ થાય. વળી ઈલીબેકે, મેરીને કારલાઈલથી બીજા કીલ્લામાં લઈ નવાનો હોકમ કીધો, અને તેના રસાલાનાં રાણસો એણે કરાવ્યાં, એવું બાહરું કાહરૂંને કે તે બીજા કીલ્લામાં એટલાંબધાં રાણસોને રહેવાને નગા નહોતી.

મેરીએ જ્યુ કે તેણીએ સગીની મદદ લેવા આવી અને પોતાનું રાજ પાછું મેળવવાની હતી, તેને બદલે તેણી હવેનારી કેદી થઈ પડી. ઈલીબેકે તેને કેલવાડું કે ડાન્લીનાં ખૂન બાબદ મેરીની નહી તો મેરીનું રાજ છીણવી લેવા બાબદ ફક્ત મેરીની તપાસ ચલાવીયું. મેરી છુટી પવાને ઘણી આતુર હતી તેથી તેણીએ ધણું કે એ બાહરુંને તેણીના છુટકારો ઈલીબેકેના હાથમાંથી યો. એજ ધારીને તેણીએ તપાસ ચલાવવાની વાત કહીલ કીધી. ઘણું ચક વારીયાં મુખી તપાસ ચાલી. મરેએ એક કાગલ કોર્ટમાં મુકયું કે જે કાગલ મેરીએ ડાન્લી જીવતા હતા, ત્યારે બેથવેલપર લખ્યું હતું. એવું તેણીના કુશમેનાનું કહેતું હતું. આ કાગલ પરથી મેરી અને બીજાએ એવું કહેવા માગતા કે મેરીથી ડાન્લીનાં પુત્રમાં સામેલ હતી.

ઈલીબેકેને જેમ પસંદ હતું તેમજ થયું, મેરી ઉપર વાંકો મુકવા લાગ્યા. થોડો વખત ગયા પછી ઈલીબેકે તપાસ કરનારી કોર્ટને લંડન બોલાવી, અને ઈલીબેકેની હજુરમાં કામ ચલાવવા માયું, પણ મેરી ઘણીજ શુસ્સે થઈને કેહતી કે મારી સામે આ દગો રચાયો છે. એવી માહોમાહેની પવાતીને લીધે કોર્ટ કોમોની ફેસલો કીધા વગર ઉડી ગઈ. મેરી પાછો સ્કૉટલૅન્ડ ગયો, અને મેરીપર હમેશ કરતાંબી વધારે જખતો ઈલીબેકે રખાવ્યો. મેરીએ ઈલીબેકે પાસેથી કાન્સ અથવા સ્કૉટલૅન્ડ નવા માયું. ઈલીબેકે તેણીને ઈંગ્લંડ છોડવાની રજા ના પાડી, પણ જો મેરી સ્કૉટલૅન્ડની માદીપરનો સમજો દાવો છોડી દે તો તેણીને ઈંગ્લંડમાં છુટથી રાખવાને મુશી બતાવી. મેરીએ કેલવાડું કે “હું” મારી આપડને હવેકી પાડયા, અને રાજપરનો દાવો છોડી દેવરા, તે કરતાં મરવાનું હજાર દરજ્જે ભડું ગણ્યા. હું” મારી હં ઘોનાં છેડ મુશી સ્કૉટલૅન્ડની રાણી તરીકેજ ગણાવ્યા.

ઈલીબેકે મેરીને કેદ કીધી તો ખરી. પણ એ એક મોટો જખમ તેને ત્રાપે હતો. વળી ઈંગ્લંડમાંથી કાવત્રાંખારો હતા, તેઓ વખતે મેરી સાથે મળી જઈને ઈલીબેકેને માદીપરથી ઉઠાડવાની કંઈ કોશિશ કરે. તેથી ઈલીબેકે મેરીના સાવકા ભાઈ મરે સાથે એ બાબતપર સંદેશો મોકલ્યા કે તેને મેરીને સ્કૉટલૅન્ડમાં કેદ કરવી, પણ તેણીના જીવને કોઈ રીતની ઈજા કરવામાં નહી આવશે, તેની જાતીનગીરી આપવી. આ બધી ગોઠવણો હજી તો થતી હતી, એટલામાં મરેનું ખુન થયું, તેથી બધી ગોઠવણો ભાગી પડી.

એ ખુન કેમ થયું? પેહેલાં નવારે મેરીનાં વરકર સાથે મરેનું લશ્કર લડ્યું હતું અને મેરી હારીને ઈંગ્લંડ આસરો લેવા આવી હતી ત્યારે મરેએ મેરીનાં લશ્કર માંના થોડાક મોટા સરદારોને કેદ પકડ્યા હતા અને તેઓને મરેએ તપાસ ચલાવીને પોતાની શીશ્સ કીધી હતી. તેઓમાંના કેટલાકને પાછલથી છોડી દીધાં હતા, પણ તેઓનાં ઘેરનાર નક્ક કીધાં હતાં, અને મરેએ પોતાના માનીતા સરદારોને આપ્યાં હતાં. મરેના એક માનીતાંએ જ મરેના કબજે લીધો, તે ઘરમાંથી અસલ માલેકનાં બેસાં એકરોને, અરથી રાતે ખુલ્લે દીલે ઘેરમાંથી બાહર કાહડ્યાં, તેથી તે ઘેર ઘણીપણીનાં મનપર એવી ખરાબ અસર થઈ કે સવાર પડતાં તો તેણી થેલી થઈ ગઈ. આ ઉપરથી તે ઘેરઘણીએ મરેપર વેર રાખ્યું, કે તેને જાણી જીજીને પોતાના માનીતા પાસે આવ્યું કામ કરાવ્યું, તેથી તક મળતાં તેણે મરેપર પીરોટલ છોડીને તેનો જીવ લીધો. મેરી અને તેના ભાઈ લશ્કે જો કે પછવાડેથી કેદી ફરમોની થઈ હતી, પણ નવારે તેણીએ પોતાના ભાઈનાં મરણ વિષે જાણ્યું, ત્યારે તે ઘણી દુખી થઈ, અને પુકળ રડી.

હવે મેરી સાથે પરણવાને વળી એક નવો ઉદ્દેશવાર ઉભો થયો. ઈંગ્લંડમાં રહ્યું આંક નોરફોક નામનો એક ઉમરાવ હતો, તે રોમન ક્રેસોલીક હતો, તેણે એવી ગોઠવણ કરવા ધારી કે મેરી સાથે પરણવું, અને પછી ઈલીબેકેને ઈંગ્લંડની માદીપરથી બીજા ક્રેસોલીકની મદદ લઈને

ઉઠાડી મુકવી, અને મેરીને મેસાડવી. તેણે મેરી સાથે આ બાબદખર હુણા સંદેશાઓ મલાયા. મેરીએ તેની બેરી થવા હા પાડી. પણ ઈચ્છુનું કાવતું બધું નજાઈ ગયું, તેને પકડ્યો, તેની તપાસ ચાલી, અને ગરદન મારવાની સજા થઈ. મેરીની ઉપરથી ઘગાનું તોહમત મુકાયું, પણ મેરીએ સાક્ષી ના પાડી તોપણ આ પછી મેરી ઉપર વધારે જાપતો રાખવામાં આવ્યો. તેને એક કીટલામાંથી બીજા કીટલામાં લઈ જવાનો ઘડી ઘડી ઈલીઝાબેથ હોકમ મોકળતી. કેમકે એમ ધારવામાં આવતું, કે મેરી વધારે વખત એક જગામાં રહે તો આજીવાણીમાં માણસો સાથ મળીને વળી કંઈ કાવતું રમે. આ મુજબ અઘાર વરસ સુધી તેણી કેદખાનામાં રહી.

(સાધન છે.)

D. B. N.

(અનુદાવાદ.)

લાસરિયા પણું.

આજે બની શકે તે કામ કાલ ઉપર મેલવાનો કાવ, જે મેચેની, મેકારી, મનસંતાપ અને નાઉમેદીઓ ઉત્પન્ન કરનારો છે, તેવી બીજી કોઈ ચીજ નવજો જગમાં હશે; અને જે અગિયારી આસાનીએ એ આભાઓ ખવાસ પોતાને વળગાથી હશે, તેને એનાં પરિણામ ઉપરે તેણાં કુખદાયક અને હાણિકારક સાબેત થશે તેણાં કોઈ બીજાને નથી. લાસરિયાપણું—એ “વખતનો ચોર છે,” એટલું જ નહીં, પણ લાસરિયું માણસ ઘણી વાર આ જગમાં પોતાની કિર્તિ, દોલત, માન અને લોકનો વિશ્વાસ ખોપે.

અલ્પ વસ્તુઓમાંથી મહાન વસ્તુઓ નિકળે, અને જીવાન વયમાં દિલમાં એકવાર ફરી ગયેલા વિશ્વાસ નડથી ઉપડ્યો બહુ કડાણ છે. “એ કામ તો નવું” આજે તેનું કાલે પણ થઈ શકશે.” ઉપલા શબ્દો ઘણીવાર કદાચ ખ્યાનમાં લેવા જોઈ કે નકામાં કામ હોય તેને માટે મોલાયછે. દાહડાને દાહડા, મહીનાને મહીના વરસોને વરસો ગણડી જાયછે, અને આપણું મન હળવે હળવે એવા ભયંકાર જીવન અને નિર્દયતાનો ગેલાગ થઈ જાયછે, કે જે સીએ અને પુરૂષો હમેશાં બચાવતાં રહેછે કે, “જેઈયું! હોમો, કરીયું!” તેઓ જો એ વેળા ગંભીર વિચારને પોતાની મદદે તેડે તો અને તેનાં નિર્ધાત ઉપર જે લક્ષ દિયે તો, પોતાનું કામ એમ દીલમાં નાખવાથી પાછળ હટે. કેટલાંકે તેમ કરે, અને ધન હોજે તેમનાં દિલનાં જોર-બળને કે વખત છે તેણાં એ ખવાસની ઉપરાંત યાચે, જેથી છેવટે તેઓ સુખી યાચે. પણ દુન્યાનાં ઘણાં લોકો બીજા કોઈ લાગ પડતા તકે તે કામ કરીયું, એવો કાલ કરી, તે નાખુશભયે વિચાર મનમાંથી હાંકી કાઢે, જે લાગતો પડતો વખત કદિ આવતોજ નથી, યા તો, તેઓની ભૂલનાં ધુવં પરિણામોના અટકાવ કરવાને કે થયલાં તુકસાન બેરી આપવા યા મુશ્કેલીને બહુ અસૂરું થઈ ગયું જાયછે.

એક પુરૂષ માટે આપણાં સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે બરાબર ત્રીસ વર્ષ લગી તે દર વર્ષે પોતાની જગમ

નિલકતનો વિષો ઉતરાવતો હતો અને એક અમુક રકમ આપતો હતો. કમનસીબે એનું બન્યું કે, એક વર્ષ, એ કામમાં એક દાહડાની દીલ કીધી અને બીજા દિનની સવાર ઉપર તે મુલતવી રાખ્યું. પણ સવાર પડે તેણાં પોતે ઘર પહોંચતાં ખંડિએરનો ટંગલો થઈ પડ્યો અને પોતે લિખારી થયો.

કોઈક ખારાં અથવા દુઃખી થયેલાં મિત્રની મોલાકાત લેવા જવાની કેટલાંક લોકને મુલતવી રાખતાં સાંભળવામાં આવ્યાં છે. એમ કેહતાં સાંભળાયાં છે; “ફલાના ફલાનાને કેદાડની મારે ભેટ લેવી જોઈતી હતી; આજ લગી નથી પાછું, કરી હું શરમીદી છું, પણ કાલે જરૂર જઈશ.” કાલ પહેલે ખરી, પણ પોતાનાં એકવારનાં જાની મિત્રની ભેટ લેવાની ફરજ પડે, પણ તેની ચલકતી આંખો જોવાને બદલે અને તેનો મપાણુ આવાજ સાંભળવાને બદલે, જીવ વગરનાં જોખાંની વિચાપલી આંખ અને દીની ગયેલા હોડની ભેટ લેવાની ફરજ પડે. થોડાક વખત લગી પ્રથાતાપ અને શરમ તેનાં જગરમાં પોતાનું કામ ચલાવે છે. મેકરકારીથી ખોઈ લીધેલી તકો તે આસાનીનાં દિલનો ઈન્સાફ મુકવા અને દોષવાન કેડવાને ઉઠી ઉભી થાય છે, અને કમડાઈ ગયેલી ઉમેદોના સંતાપ મુજે મોઢે સહન કરવા પડે. થોડાક કાળ લગી, ઉપલાં પ્રથાતાપ કરનારાં પોતાનાં જીવની ખવાસની સાથે કદાપી અપાકષી કરે પણ તે ખવાસ પોતાની અન્યેક વારની કસરતથી અતિ જોર-બળ મેળવેલું હોવાથી, તે ખવાસે જરાજ વાર ન પોતાની રાખ જારી ઉપરથી હાથ ઉઠાડી હોતો, તે ગાદી ઉપર જલદીથી પાછો ચઢી મેસે, અને ફરી પાછું પોતાનું રાખ તાજ જોશા. અને ઝોમ સાથે ચલાવવા માંડે!

વળી પરચુકનાં એક ખાનદાની મહસ્થનો કસ્ટીયારસ કિસ્સો મારી બચગીમાં મારા સાંભળવામાં આવ્યો હતો—એવો ગમખાર હતો કે તેણી નાહડની વયમાં સાંભળતાં પણ મારી આંખોમાંથી આંસુ ખરેલાં અને યાદ છે—શીખામણ લેખે એ વાત કેહવામાં આવી હતી. એક આસાની. ત્રીસ વર્ષની ઉમરે ઈધો કરવાજોગ દોલતની પદ્ધતિએ મહડ્યો હતો. પણ ઝનુન અને નાદાની સાથ લાસરિયાપણાંના પિકારવાજોગ ખવાસ મળ્યૂત ફરી ગયેલાં હોવાથી થોડાંક વર્ષમાં સઘળી દોલત ફની કીધી હતી અને કમ ભાષે કદો બચરવાળો હતો અને પોતાને આસરે પડેલાં નિરદોષોના કસો આઈનદાનો વિચાર વખત સર કીધો ન હતો. ફરેક ઝીણાં ઝીણાં કામ પ્રત્યેક અલ્પ વસ્તુઓ, આજની કાલપર મેલી છાંડવાનું બચગીથી રાખેતા પડેલાં હોવાથી, એ પુરૂષને બહુ તુકસાન ગઈ હતું પણ દોલતની ખુશ્મીમાં તેની ઝાઝા દરકાર નહીં રાખી હતી. તેજર મોટાં અને વજનદાર કામોમાં પણ સેહલાઈથી તેમ કરવા લાગ્યો અને વખતનાં ધુતારા હાથમાં પોતે પેલાઈઈ ગયો હતો.

મંડળીનો કોઈ એવો સજા નથી. રાજદારી, સંસારી, પડિત પુરૂષોની કે વેપારીઓની નથી, કે જેમાં એ ખવાસની ઝેરી નાશકારક તાસીરી નજરે નહીં પડતી

કે કાને નહીં સંભળાતી હોય. એ વિષય ઉપર વિચેચન કરતાં એક વિદ્વાન નિચલા શબ્દો કહેછે:—“આપણાં મનની વળાણની અને પસંદગીઓની દીલ, નેહની અનુભૂતિ મુખ્યકારીને જેવી નાશ્ય કરેછે, તેવી ‘કાનુની દીલ’ નાશ્યકારક નથી સાબેત પતી. સંસારી અંતરમાં પણ દીલ થી કેટલું કુખ્ય મનસંતાપ, કેટલાં બેદકારી હલબેદક પરિણામો નિકળેછે. તેથી આપણાં વાંચનારા, પછી ગમેએ વર્ગનાં હોય, કે ગમે એવો ધર્મો રોજગાર ચલાવતા હોય, તેમને આટલું આપણે એકાગ્રચિત્તપણે મન ઉપર ડસાવવા ધ્યાનથી જોઈ કે દેખાવમાં ગમે એવી હલકી કે અલ્પ વસ્તુઓ કે કામો ઉપર પણ એકદમ લક્ષ આપવું તેઓને અતિ અવશ્યક છે.”

એ ખવાસ જો એકવાર ડર્યો તો આપણે તેના નેહસ્ત હાથમાં ગોલામ તરીકે બંધાઈ નરખી છઈએ, જેની હકુમત આપણા મરણ કાળ લગી જારી રહેછે, એ જારી વાતને નીચલી બે લાઈન અચ્છો રોકો આપેછે:—

“We make ourselves our own distress—
We are ourselves our happiness.”

જેઓ પોતાની સમજી કરતે અરોગ વખતે બળવતા રહેછે, તે કરતે માયાં ઉપરથી ઉતરવાથી એક કામને બોલે હલકો થવાથી જે તે લોકને આનંદ અને હર્ષ ઉપજેછે, તે પારકાં નહીં જાણી કે બુદ્ધ નહિ શકે. ગમે એવું બિદર કામ કે કર્મ માથે આવી પડી હોય તે વેળા આહાકુશી તેની સામે યદ ઉપાડી લેતાં તેવું બિદરપણું અને અગવડો આપણા માગાંમાંથી લપસી જાયછે, અને સેહલાઈથી તે કામ પાર ઉતરેછે.

સ્પર્શબાઈ કે નાશશાલ.

પરોપકાર કેમ કરશે ?

ગીરગામની નરયોચાતી છોકરીઓની નીસાલતું ઉપ રીપણું બાઈ ખરોડેઆઈ માસ્તરનાં હસ્તકમાં હતું. એ બાઈ છોકરીઓની કેવલગી આપવાના કામમાં ઘણા બાહોશ અને ખતી હતાં. સ્કુલમાં ગુજરાતીનું સંગીત ચાન ઉપરાંત અંગ્રેજી છતાં ધારણ મુખીની કેવલગી મળતી હતી. ખરોડેઆઈ માસ્તરની નરમાસ અને કાલજીથી એ સ્કુલ માં ઘણાં સારાં પેરોની છોકરીઓના જમાવ થયા હતા.

“ખરોડેઆઈ હું ખરું કેહું જ ને નવી આવનાર માસ્તરનાં હાથ હેઠે હું કદી શીખવાની નથી, અને ગમે તો ગુરુબાઈ માસ્તરનાં કસાસમાં મહડાવો, પણ એના હાથ હેઠળ હું રહેવાની નથી.” એમ એકદમ આવીતે બોલનાર ઈંગ્રેજ મોયા ધારણમાંની એક છોકરી નામે મીડાંમાએ માણેકશાહ મરમંદ કરી હતી, જેને સ્કુલમાં બધાં મર મંદની ખીડીને નામે જોવાખતાં હતાં.

“શું છે મીડાંમાએ ! એમ વગર કાએરે આવીને ‘ધ’ મધરા વગરનું’ બોલવાનો શો અરથ !” ખરોડેઆઈએ ધ મધીધી પુછ્યું.

“નહીજ, મેં સમજ્યું જ ને પુતલીબાઈ માસ્તરની બદલીએ પેલી દીન દરબનની પીલીને તમે રાખોય તેથી તેના હાથ હેઠે શીખવાની ઝોરી પુશી નથી.”

છાલકી ખીડીની આ તે હેઠરાઈપર બધી સ્કુલની છોકરીઓ તેની તરફ ધીકારથી જોવા લાગી ને કેટલીક મોટી છોકરીઓ મહોબાહે કેહવા લાગી જે એનાં ઘરમાંનાં બધાં સંજો એવાંજ અબીમાની છે તેથી એણીએથી આ પેરની કેમવણીનાં લાખડો બતાવ્યો.

ખરોડેઆઈ માસ્તરે ઈરાવથી જણાવ્યું કે “મીડાંમાએ આટલીબધી હલકાઈ તમારાં મગજમાં છે એમ મેં ધારીયું ન હતું. જારી સ્કુલની દરેક છોકરીઓમાં સારી સમજતા અને મનમતની જેવામાં આવેછે. તારા જેવી એક પુત્ર ક ખવાસની છોકરીને સ્કુલમાં રાખાથી જારી સ્કુલની રીસી પલીન પ્રદેય. માટે જો હવે પછી તમે એ વીશે ખાફ માગીને રહેવાના હોવા તો રહેજો, નહીં તો બેતર તમે કાલથી અહીં આવજોજ ના.—પીરોડેઆઈ માસ્તર એક લાએક અને મંચલ બાઈ છે,” માસ્તરે આગલ ચલાવ્યું. “તેવણનાં માથે પેરમાં બેસીને હમણાં થોડુંક ધણું સીવેય જેથી તમે તેઓને દીન દરબન કેહવાય તેથી તમને શરમાવું જોઈએ, તેવું કારણ તમે જાણતા નથી. એ દીનબાઈ ના પછી દારાબજ ચીનઈ કરી છે જેવજ આને દસ વરસ ધમાં ચીન છે. વેપારમાં તેઓને સારો વખત હતો પણ આજ એએક વરસપર તેવજ પોતાના બેથ સાથે મકાડથી હાંગ કાગ ખાને આવતાં વહાણમાં ગાંગીયાઓએ તેઓને તકન લીધી લીધી. એટલુંજ નહીં, પણ નસીબ સંભોજે બેઠ બાપ બેથ બંધી ગયા તે સમયથી બીમારાં દીનબાઈ સજુરી પકડીને બેઠાંજ, જે તેઓની હાથાતી હોશે તો તેઓ કામે પાછા આ વરો અને તે સજુરીના બદો સાહેબે વાલી આપેછે. ગીયા બેલમાંજ તેઓને પુરા વધાઈ મશીય જે બે નજી વરસના અરસામાં તેઓએ લગભગ પોતાની બોડીની પુત્ર વેપાર માં પાછી મેલવીય. અને હવે તેઓ થોડુંકમાં પુખ્ત ખાતે આવશે, વાસ્તે ચટતી ને પડતી દરેક ઈનસાનને સરનેચીન છે—જેઓ બેઠ સમો જાલેય તેઓને આ હુનીયામાં ખાન અને શોલા પાનેય—એટલે જ ચટનીમાં મગર ખતવું નહીં અને પડતીમાં અકસોસ કરવો નહીં. આ બેલ જારી સ્કુલની દરેક છોકરીઓએ જોખી રાખવાનિગે છે.”

મગર મીડાંમાએનાં મગજમાંની રાઈ ખાલી થવી મુરકેલ હતી. તેવજને એ દીનબાઈ દરબનની રીકરીને હાથે શીખવામાં હલકું લાવું તેથી તેવજ પેર બેઠાં.

થોડાક માસમાં સ્કુલમાં વાન ચાડી જે મરમંદની ખીડી મંચેરશાહ માતખર સાથે પરજી. એક છોકરીએ અરથલ કીધી જે ખીડી મેરા લોકની દીકરી ને વળી પુનમુરત તેથીજ એનાં માતખર પેર જેઠ.

“અરે હારે એ મંચી માતખર ખવખાર હીવપર રહેય તેજ કેની ?” બીડાએ રોકો આપ્યો.

“ને વળી માડી મોગાળી કેવા રૂકર છે, કેલ જે એક એક ઘોરો દશ દશ દુનરનો છે !” બીડાએ રકા મહુગ્યા.

“એ બધું ખરું પણ એ દેખાવ બધે બહારનો જ છે.” એક સમજી છોકરીએ બધાંએને સમજાવ્યું જે “બધાં” અર્થ દેવાળાઓની પાકલ ફીશીયારી છે, તેવાજ અંચેરશાહ માતખરખી સરતના સાખીની ને સદાબાજ છે, તેવણ પાસે જે ઉંચી જાતના થોડા જે તેનીપર હજારોની શરત રખાય છે અને તેમાં એને ઘણું નાણું મેલવ્યુંય પણ પાછું ખોટી દેતાંવાર નહી. તે સાથે એનો બીજો કંઈ વેપાર નથી કે તેમાં નાણું વધે. ખીયારાં પીરોજબાઈ માસ્તર એ અર્થ દેના સગાં થાયય પણ દેખાઈતાં ગરીબ સગાંએને જોઈને તેઓને સુગ લાગેય.” મીઠું મોટે ઘેર પરણી તેનીપર તરેહવાર તકરાર કરીને છોકરીએ છુટી પડી.

ચીતથી દેરાબજ ચીનાઈ મુંબઈ આયા અને ધારવા કરતાંબી કીક પુંજ સાથે લાયા. તેઓ જે કરેલાવાડી રેહતાં હતાં તે હવે ચાંદ રોડ નજી રહ્યાં. સ્કુલની વારસીક પરીક્ષા માં ઘણાએક પારસી ગ્રહસ્થો શામેલ થયા હતા. બાઈ ખરોદબાઈ ને પીરોજબાઈ માસ્તરને સ્કુલની કેળવણી અને સારી રીતભાત વીશે ઘણી શાખાશી આપી. તેઓમાં એક ગ્રહસ્થ ફરામરોજ પારખ નામે હતા. તેઓ પીરોજબાઈ વીશે ખાસ ઉંચું જાત લઈને ગયા. થોડા વખતમાં ખખર પડી જે પીરોજબાઈ માસ્તરના ઉપલા ગ્રહસ્થ સાથે લગન થનાર છે. ખરોદબાઈ માસ્તરે અને સ્કુલની છોકરીઓએ પીરોજબાઈને મુખારકબાઈ આપી. ફરામરોજ પારખ મેસરસ જેમસ હાઉટની કંપનીમાં વડા મેનેજર હતા. એ ઘણી ઘણીઆની એકસંપથી સુખી વખત ગુજારતાં હતાં. પેલા એક વખતના દીનબાઈ અથવા મીઠાંમાથના મેલોમાં દીન દરમન તેવણ પોતાની સજીરીથી સુખી થયાં, તેવણના ઘણી અને એક પુરો મેટો સોરખ સહીસલામત આવી મળ્યા, અને વળી એકપુરી લાએકીવાળી દીકરી લાયક વર સાથે પરણી ને સુખી થઈ.

પણ વાંચનારાં બેહુને મીઠાંમાથેની ખખર હવે લેવી જોઈએ. વધી મુજબ તેવણના ઘણીની તીજીરીતું તવીધું સદા કરવામાં આવી રહ્યું. યાહોમ સદા કર વામાં તે કાહાઈનને ખખરનાથી ધસડાઈ જાય—એટલે લગન પછી જે બે ચાર વરસ પાદશાહી મોજ આરી તેને હવે છેડાં આપ્યો. પેલા માતખર જવાનેથી હવેજ નેણું કે જે ચાપલુસી કરનારા દોસ્તો હતા તેઓ હવે સલામતી નથી કરતા. હવે તો કોઈબી રીતે ચાકરી થયો ફરીને રોટલી મેળવવી જોઈયે. પણ એવી વખતે ચાકરીથી શોધેલી મલતી નથી. તેઓ ગરીબાઈના પંજમાં આચાધી ખીરગામ તરફ આવીને એક નાલાં ઘરમાં રહ્યાં. અંચેરશા કહે બહારગામ જવાનો લીયાર કરેય જે મુંબઈમાં નોકરી મલ વી મુસદેલ છે “હવે માર્ડેબી શું થશે” કારણ કે તેવણ નાખી બાવા ગુજરી ગયા. એક વખતની સુખી મીઠું અક્સોસ કરેય જે મહીરામાંબી આગળના જેવો વખત રહેયો નથી.

એક આતવારે “રાસ્ત ગોક્તાર” વાંચતાં તેણીની નજર નીચલી જાહેર ખખર ઉપર પડી. “નિધિષે. એક પારસી બાનુને બધાં સમાલવા માટે—કોઈબી પારસન

વધારે પસંદ કરવામાં આવશે અને બાઈ તેમજ બધાંએ સાથે પુણે જવું પડશે. પગાર લાએકાત મુજબ—જેઓ ની પુણી-હોય તેઓએ પરેલ થશે ના ૧૦ ૧૫ વાળા બંગ લામાં પુછવું.”

મીઠાંમાથે તે જાહેર ખખર પર ધ્યાન આપ્યું ને એક અક્સોસની હાએ મારીને મનસે લીયાર કીધો જે જયારે અંચેરશાહબી બહારગામ જાયય ત્યારે હુંબી કોઈ સારાં માણસ સાથે થોડો વખત બહાર નજી આઈ. તે સીવાય છુટકબી નથી. દરેક જાહેરલાલી જતી રહેલી ને જલમ ગરીબાઈના સપાશમાં સીકરાતાં જઈએય, માતખર નામ નહી પણ મીસડીન હાલત આવતી જાય. એવો લીયાર કરીને પરેલ તરફ તેજ બંગલામાં ગયાં. અંદર માણસે જઈને બાઈને કહણું કે જાહેર ખખર વાંચીને એક પારસણ આવીતી. તે બાઈએ તેણીને અંદર થોડાવી પણ તેઓ બેઠ જાણીએ એકએકતું મોહકું જેવા લાગ્યાં. તે બાઈનાં મોહકું ડાં પર અચરતી અને દલગીરાઈ સાફ દેખાતી હતી. ત્યારે ગરીબ મીઠાંમાથના બેહુરો શરમીકગીથી પસેમાન થતો દેખાતો હતો. અંતે પેલી માથાણુ બાઈ જાણી કોઈજ નહીં પણ મીસડીસ ફરામરોજ પારખ અથવા આ ગળાં પીરોજબાઈ માસ્તરે તેણીને માથાધી પોતાની પાસે બેસાડીને પુછ્યું “મીઠાંમાથે, તમને જોઈને હું ઘણીજ દલગીર છું.” જે મારેથી કંઈબી મદદ અને તો આપ્યે ઘડીએ આપવાને તઈયાર છેઉં. તમે કંઈજ આપકાતા ના એવી રીતે આપાનું શું કામ !”

મીઠાંમાથે આગળી પોતાની ચાલ વીશે ઘણો પસ તાવો કીધો તથા પોતાની પડતીનાં કારણ વીશે જાહેરી છાતી સાથે ટકમાં જણાવ્યું. પીરોજબાઈએ તેણીને મેરેટના વહા લખી પોતાની છાતીએ દાબીને દીલાસે કીધો, જે “તમને ચાકરી કરવાની કંઈ જરૂર નથી પણ તમારા ઘણીને જે ચાકરી મળે તો કેમ ?” તેણીએ અતી ઉપકાર અને મોહકું હેશાન માનીયું—ફરામરોજ પારખ જે મેટ્રીમાં મેનેજર હતા ત્યાં ભાગીયા થયા હતા, અને પોતાની ચંચલાઈ અને પરમાણીકપણે મોટો પગાર પાલતા હતા. પીરોજબાઈ એ પોતાના ઘણીને સવળી લીગત જણાવી જે “એક લખ શાખતીને દીકરો એવી રીતે ગરીબાઈમાં આશ્રય તેને કોઈ બી રીતે કેકાણે પાડવો જોઈયે.” મેસરસ જેમસ હાઉટન અને ફરામરોજની કંપનીની પેટી કલકતામાંબી હતી ત્યાં અંચેરશાહે સોહરસોની જગા અપાવીને તે બેઠ ઘણી ઘણીયા છીને કલકતે મેકલી આપ્યાં. અંચેરશાહે હજારો ઉપકાર મીઠું ફરામરોજનો માનીયા, અને મીઠાંમાથે તો તે બહી પીરોજબાઈના પરોપકારના ભારમાં દબાઈજ ગઈ. તેણીની જમ્યાનમાં જરા પણ મોલવાની શક્તી નહી રહી, તેથી આંખોમાંથી ઉપકારના આંધુ વરસાવીને પોતાનો ઉભરો જાહેર કીધો. પીરોજબાઈ અને ફરામરોજ તેઓને ઘટો દીલાસો દઈને રવાના કીધાં—એતું નામ તે પરોપકાર.

મીસ ગુલબાનુ કાવસંછ દાવર,
અહમદનગર.

तोपना भारीनी वपति आसामगतिन देव्याव.

દોરંગી દુનિયાનાં દર્શના.

દર્શન ૧૨. શું.

જે આગ હોળવનારાં તેજ આગ સળગાવનારાં !

વાંચનારી બાનુઓ, પાસેનાં બે ચિત્રદર્શના જુઓ. તે આગ અને આગની પાપમાલીનો શિલ્પ દેખાવ ચિતારે છે. અને તે એક મોટાં પાપતપ્ત શેહરની આગ છે. એક નાનું ઝૂપડું આગમાં સલગી બપે છે તો આપણું સંધા મદદે દોડી બધી છીયે. એક ઘેર યા હવેલી એક ચાલી યા એળ બળી બપે છે તો આપણું ધુલુષે છીયે અને આપું ગામ તે નાશમાં દિવસોહ દેખાડવા નિકલે છે. એક શેહર બળી બપે છે તો બીજાં શેહરો નિરાશ્રિત કંડો કાઢાડવા નિકલે છે. આગ હોળવવા માટે મોટાં શેહરોમાં હજારો અને લાખો રૂપિયાને ખર્ચે બંબાખાનાં સ્થાપેલાં હોય છે. તે બંબાખાંઓનાં લશ્કરને મોટી કવાયદ આપે છે; અને તે કવાયદ એક રાજાને મેનાવ આવે તેને મગરૂરી સાથ દેખાડવામાં આવે છે. તે સઘળી કવાયદની મતલબ એજ કે એક આગની બૂમ પડતાં આપું બંબાખાનું પોતાના બંબા, યોડા, મુંદ, સીહડી, હુધિયાર અને કોજ સાથ નેજ અને તેમ જલલી હોળવવા નિકલી પડે. આ સઘળી ગોડ વણો પાછળ લંડન શેહર લાખો રૂપિયાને ખર્ચે કરે છે, અને લંડનનું બંબાખાનું સર્વથી નારીયું ગણાય છે. કે જેના નમુના ઉપર આપણાં મુંબઈનાં બંબાખાનાં સ્થાપવાની કોશિશ ચાલે છે.

એ સઘળું, વાંચનારી બાનુઓ કહેશે કે, થણું નેક છે. આગની ખરાબી અટકાવવી એ રાજબતી, સરકારની અને શેહર ખાતાની પેહલી ફરજ છે. પણ ત્યારે, બેહનો, એક રાજ પોતેજ આગ લગાડે, આપું શેહર બાળીને ભસ્મ કરે, અને તેનો નાશ અટકાવવા નહીં પણ વધારવાના ઉપાયો કરે તેનું શું કહેશો ! તેમથી આ દુનિયામાં અને છે. આ પાસેનું ચિત્ર કાંઈ કલ્પિત નથી. તે ખરેખર બનેલો બનાવ છે. તેમાંનું એક કાસ્તાના નાનીયાં શેહર સાસબર્ગની આગ ચિતારે છે—બીજાં ચિત્રમાં આગ લાગ્યા પછી શેહર કેડું ફૂંતા થઈ ગયું છે તે દેખાડયું છે. સાસબર્ગ પુરાણનું એક મુશોભિત શેહર છે, ખરાબર બોલિયે તો હવું. તેને શોભાવતાં સદીઓ લાગી હતી—તેને બાંધવામાં અબજો રૂપિયા ગયા હતા—તેને વશાવતાં વર્ષોના વર્ષો એટલાં વહી ગયાં કે આજે કોઈને યાદથી નથી. અગત્ય કરીને સાસબર્ગનું મોટું દેવળ, જેનો યુલ્લંદ મિનારો આકાશ સુધે ઉઠ્યું કંઈકયું કરી ગયા વાતે ઉત્રો છે, તે આખી દુનિયામાં સર્વથી નાનીયું દેવળ ગણાયું હવું. સાસબર્ગનું પુસ્તકખાનું પણ એવુંજ આખી પૃથિવિમાં પ્રખ્યાત હવું. પણ એ સઘળું એક લેહજમાં આગથી ભસ્મ થઈને શેહર ઘેર બોંધ ખરાબર થઈ ગયાં છે. વાંચનારી બાનુઓ પુછશે કે તે વખતે શેહરનું બંબાખાનું હવું કે નહીં ? બંબાખાનાં કેટલી મેદાદી મલાવી હશે કે આગ હોળવી નહીં અને આપું શેહર પાપમાલ થવા દીધું ?

પણ પ્રિય બેહનો, તેમ નથી. આ તો જાણી બુદ્ધને આગ લગાડી છે ! આ તો આપું શેહર એક ધરીની વચમાં બાળી નાખવાને ટોપનો મારો છોડયો છે. બવાબાખાની ટોપ ધુંવા અને બળતાંના દારૂગોળારૂપી ઉછાળા કરે છે અને આગના બાણોને શેહરપર વર્ષાદ વર્ષા રહીએ. આ કાંઈ એકલા સાસબર્ગના માઠા હાલ થયા નથી. દુનિયાનાં ધણું મોટાં શેહરોના એક કે બીજા વખત એવાજ બુરા હાલ થયા છે. આપણું પોતાનું પારસી પાપતપ્ત પુરાતન પરિપોલીસ તેના મેહલો અને પુસ્તકખાનાં સાથ નાશ પામ્યું નથી શું ? એ તો દોરંગી દુનિયાનો એક ખેલ ચાલતોજ આવેલો છે. એક ઘેર આગમાં બળે તો હોળવવાને ખર્ચ દિવથી દોડી બપું અને તોપણ શેહરોનાં શેહર ને આગમાં પાપમાલ કરવાં એવી કેવા ટંગ ! તે બાળી નાખનારાંઓનાં દયાલુ દિલ તે વખતે કયાં જતાં હશે ! લડાઈના વખતમાં સુકરેલાંજી નંગલી બને છે—દયાલુઓ ઘાતકી થાય છે—ધર્મીઓ પાપી થાય છે—એવી આ દુનિયા છે,

પરચુટણ બાબતો.

સોળું પાણી દેખારે સોળું હોય તેથી તે ખરેખર સોળું જાણ્યું નહી. નામકિત ડાક્ટર લાનકેસરે પોતાનાં એક ભાષણમાં એક પીવાનાં પાણીનો નમુનો દેખાતો હતો કે જે લોકોમાં જણાવવા એક થણું ચોખાં અને ત્રીડાં પાણીનો હતો અને ન્યાંમુશી ડાક્ટર લાનકેસરે અખતરો કીધો નહીં ત્યાંમુશી તે પાણી ઝેરી છે એમ કોઈએ સ્વપ્નાં માંભી વિચાર્યું નહીં હવું. તે કાચ જેવું નીતરું અને નિર્જન હવું અને તોપણ રસાયણી પુષકરણે તેમાં ઝેરી તત્ત્વો દેખાડી આપ્યાં. ત્યારથી લોકોં શિષ્યા કે સોજું પાણી ફીટર કીધા વિના પીવું નહી. પણ ગદ્યું પાણી ફીટર કરવાનું તો છેજ, પણ સોજું પાણી ફીટર કરીને પીવામાંજ સલામતી છે.

લોહીમાં લોહડું છે એ એક લુહાડને માટે કેવું માન ભરેલું છે ! પૃથિવીની પેહલી પેદાશથી ઉલોગોમાં સર્વથી મોટો ઉલોગ લોહડોનો છે—પણ વળી માણસની પેહલી પેદાશથી લોહીમાં સર્વથી ઉત્તમ તત્ત્વ પણ લોહડું છે. લોહીમાંથી લોહડું એાણું થાય છે ત્યારે લોહી ફીકું અને કમજોર બને છે અને તેમાં પાણું જેર આપવા માટે દવા પણ લોહડોનીજ આવે છે—લોહડું દવાના એક યા બીજા આકારમાં પીવાથી લોહી પાણું તનદોસ્ત થાય છે. એક લુહાડ લોહડોને હથેા ડાના જેરથી તીપે છે પણ તેના હાથમાં હથેાડો મારવાનું જે જેર છે તે પણ લોહીમાંનાં લોહડોનું જેર છે. એક પેહલવાનના બાંધને વજરદ અથવા Iron constipation કહે છે તે વજર અથવા Iron માત્ર કલિતાની કલવના નથી પણ આજની વિદ્યાએ તે ખરો પાડેલો બનાવ છે.

કુદરતનું સ્ત્રીમ એનજીન અને બાઈલર તે દરિયા, સુરજ અને હવા છે. દખલ મહાસાગર તે “બાઈલર” છે કે જેમાં પાણી ગરમ થાય છે અને ઉતર અધઃગોળો તે

બાઈલરનો “કનડેનસર” છે. તે બાઈલરને ગરમી આપનાર ભઠી સુરજ છે, અને તેમાંથી નિકળતા બાફને ગતી આપનાર “લોકોમોટિવ” હવા છે. અને એ પ્રમાણે બનાવેલું રાક્ષી સ્ટીમ એનજીન આપણા દેશમાં વશાદ લાવે છે. દરિયા નાં ગરમથપલાં પાણીને વરાળરૂપે ઉંચકવા અને પવનની પીડ ઉપર તેનાં વાદળાં ધસડી લાવવાને કેટલા યોડાનું બળ નિઃસંધિ વાડે? દરિયાની એકેક એકરની સપાટી ઉપરનું પાણી હવામાં ચઢાડવાને ૩૦ યોડાનું બળ નિઃસંધિ છે, તો દરિયાના કરોડો એકર પાણીને માટે કુદરત કેટલા યોડાનું બળ વાપરે છે તેનો હિસાબ વાંચનારી બાનુએએન કાઢાડવો.

આડનો ધોરાક હવા છે તે આપણે ગયા અંકમાં જોયું. પણ એ ધોરાક ખાવાનું તેનું મોહકું કયાં છે? આડનાં મોહકાં એક નહીં પણ હજારો અને લાખો છે. તે મોહકાં તેનાં પાતરાં છે. એ પાતરાંની મારફતે આડ પોતાનો ધોરાક આપે છે. તે પાતરાંમાં બેસુઆર ઝીણાં છિદ્રો હોય છે, તે આડના એટલાંબધાં મુખ છે. એ મુખોને હવા લાગતાં વાર સુરજની ગરમીથી એક અન્યથા જેવી રશા પણ ક્રિયા ચાલે છે, કે જેથી આડમાંની વ્યાક્તીજન આસ છુટી પડીને બાહારની હવામાં ભેલાઈ જાય છે અને કોલસાની “કારમાનિક આસ” તે આડનાં મોહકાં દાખલ થાય છે—તે આડનો ધોરાક છે. કેવી અન્યથા કરામત! જે વ્યાક્તીજન હવા આપણા જીવને નરરની તે આડનું ઝેર! તે ઝેર આડ પોતે આપણે માટે છુટું પાડે છે અને તે ઝેર આપણને જીવાડે છે. બીજા હાથ ઉપર આપણા દમમાંથી જે ઝેરી આસ નિકળે છે તે આડને જીવાડે છે, અને તે આપણે બનાવી આપીએ છીએ. આડનાં પાતરાં હવા તરફ એવી રીતે વળેલાં છે કે ઘણાં ઘણાં મોહકાંને ઘણાં ઘણાં હવા મળી શકે.

સતીનું સત્ય.

રૂપો—રાગ કળ્યાણ.

ધન્ય તું જન્મી છાતીને મૃતી,
પ્હાડુરીથી અખળા ઉરે જીત્યા.
કુષ્ટ મનના દિલ્લેને વડે રાક્ષી.

મંદામર મૃત્યુ, હાહા! અખતર નેક નારનું,
ઘાલ પ્રતાપી વિરધ જસતી.

રૂપો—રાગ ધીલું.

હો દુઃખરે દુઃખ જગતું જીવ જગતનું,
પાક લાગકાળમાં થયું ને મૃત્યું.
માત પિતાની માતમમાં અસકત રહે જોડાઈ,
જીવે પેલતાં વેદરાઈ, મરણથી જળા કુપ્યું.
સ્વર્ગે બિધારી મૃતી, કીર્તિવાન મોતમાં,
રડતાં રહ્યાં જીવતાં, ભાગ્ય જીવણમાં કુર્યું.

ઈંગ્લેજ શરોદ.

L. Arditi ના ફરેલા song-waltz નામે
“Il Bacio” ની ચાલુ ઉપર.

જીવથી, ગઈ હતું જીવથી, ગઈ હતું જીવથી,
મજબ થઈ, હાં મજબ થઈ

કુનિયાં તણ;

આહ! તે માખી હાથ જઈ પાપભારે જહાનમના ચિહ્ન મારે,
ને પોહતી હતું જીવતાના મુખ હારે.

જીવથી, ગઈ હતું જીવથી, ગઈ હતું જીવથી, ઇત્યાદી.
મારને થું આંચ હાથ થું?

કાંઈ નહીં, કાંઈ નહીં, જીવડાંને છે નાથ;

મુજનું મુખ, મુજનું ચેન,

જીવતે જીવવાય છે આથ.

ચોક કોઈ કરશે ના કે જાણી હતું ગઈ મરણ,

મોત ના જાણ્યો, જીવતી હતું નવ જરણ.

જાણું મરણ ક્યાં જીવતાનું ને મરણનું,

માખાપ કુદું ભા મેલન જ્વાલા વર ને મરણનું.

ના જાણું જાણું કામ ચિંતનનું ને વચનનું.

થું નથી કીરમત મળવા આપણે સાધનનું!

હા! હા! હા! હા!

જેગાપ આંહી થયે,

હંમેશગી તક જીવતાની મુખમાં જાયે, આંહી મુખમાં જાયે.

જીવથી, ગઈ હતું જીવથી, ગઈ હતું જીવથી, ઇત્યાદી.

આહ! જીવણ કુદ્યાર છે મગર

આહ! ના વિચરે જ્વાલાં જીવર.

ના નહીં! ના નહીં! ના નહીં! જ્વાલાં જીવર!

ઈંગ્લેજ શરોદ.

Balfo ના ફરેલા આપેશ

“The Bohemian Girl” માંનાં ગીત

“When other lips” ની ચાલુ ઉપર.

મહન થકિતમાં થું સ્ત્રી હારે

અંકેક સામ કો જાણ્યો?

દિલ્લી કંઈમાં સ્ત્રી કાલે

નામ કીર્તિ જાણણ્યો.

નર મેલતર તે ચાર નારી,

પુરૂષ એક બીજણ્યો—

જો મેલે જીતે તન જોરે

તો સ્ત્રી જીતે મનથી.

રણજીત મરને નારી જીતે,

રાજકર્તી જોખનથી;

કુનિયાં વચકર્તી એક સ્ત્રી,

મોખત પાક મોહનથી.

ખરે પીરી, રૂકે પીરી,

જ્યવંત વન મોહનથી;

જો મેલે જીતે તન જોરે,

તો સ્ત્રી જીતે મનથી.

* નવે જન્મ. † ધર.

મુંબઈ, દરર આસકારા મેશમાં એકલજી માણેકજી
માણેકજી જાણ્યો. ૧૦ કોડા—કાવજી પીરમ સ્ત્રી, નાં ૮૦.

મોટા ઘરની એક ચીલાવલી છાડીને ફેવી રીત ફળવીને
ઠંકાણે પાડી તેની એક રમુજ પાતી.

હોસન આરા.

આ ચોપડી પેલી જાણીતી “મેરાગુલ અંકસ” નો બીજો ભાગ છે, પણ થોડીએક રીતે તે
“મેરાગુલ અંકસ” થી સ્વતંત્ર છે.

એમાં એક મોટા ઘરની છાડીને કેમ ફળવવામાં આવી તેનું બ્યાન પાતી-રૂપે કરવામાં
આવ્યું છે. ઘર સંસારની તાલીમ, કૃતિવાદીનો અંતુલન, નીતિ અને રમુજનો એ ચોપડીમાં
અનન્ય ભેગ થયો છે. યુરોપમાં વખણાયેલી “ક્રીન્ડર ગારટેન” નામની રીતિ દરશાવનાર અને
તે ધોરન ઉપર ચાલેલું આ પુસ્તક છે.

આ પુસ્તક અસંખ્ય હિંમતી “જનાગુન નઆરા” ને નામે વખાયેલું હવે અને તેના કર્તા
ચોવવી મોહામદ નહર એકમદને વાળ્ય પ્રાંતની સરકારે એ ચોપડી રમવા માટે મોટું હનામ આપેલું છે.

વેલાતી યુગની બાંધણી સાથે રૂશા, મોરટેન રૂઠો વધુ.

અંબઈમાં નિચલાં ઠંકાણાઓ ઉપરથી મળશે:—

કોટમાં, દફતર આશકારા છાપાખાનું—જામે નજદેઃ સ્ત્રીમ પ્રેસ, તથા રેમેરીન્ડ તેનમાં
મેશર્સ રૂઠોએ બરઅજાબની કંપની. બાહરકોટ—મીઆં નમરઅલી કમરૂદીનની કુકાનેથી.

બીજવાર છપાઈ બાહાર પડ્યું છે.

દુઃખ નિવારણ,

એટલે

સર્વેથી છલ્લી શોધો, અને સુધરેલી રીતિ પ્રમાણેનું દરેક જાતનાં
દરદાનાં ઈલાજો તથા દવાઓનું કુટુંબમાં રાખવાજોગ

પક્કટ સંજાનું મોટું પુસ્તક.

ખ ના વ ના ર—ડાક્ટર પેરીતનજી નવરોજજી,

મોડકુએટ, અન્ટ મેડીકલ કોલેજ, ૧૦૦ ૭૦ હાજીમીયાતનાં મોટું સુખ-આસીરેટર સરજખાને; તથા
મરહુમ યોબ આજનબાઈ મીરઅલીનાં ધર્મનાં દવાખાનાનાં ડાક્ટર.

બીજી આવૃત્તિ.

કિંમત રૂપીઆ ૫—મોરટેન તથા રેલરર અરમ આના ૭.

આ પુસ્તક નિમે જણાવેલાં ઠંકાણાઓ ઉપરથી રોકડે નાણે મળશે.

કોટમાં, કાવસલ પટેલનો મોહીદગો, નાં ૮૭, દફતર આશકારા છાપાખાનામાંથી.
નવાં મોલીખાને કીધર રોડ, યુરોપિયન જનરલ હાસ્પીટલની સામે ધરાનીનાં રેરની
પાસે પેટલે માટે ડાક્ટર પેસાનજી નવરોજજીનાં દવાખાનામાંથી.

અને મોરટેન અને આરકર અથવા હુડીથી વાળવો. મોરટેનની રીકીટથી અવેન વાળવામાં
આવે તો રૂઠો વધાવના વધુ વાળવાથીજ ચોપડી મોકળવામાં આવશે.

જાહેર ખબરો.

ખાણી વીદ્યા.

વાલમ ૨૭.

અરોઝોનાનાં સુદર ચિત્રો સાથે.

આ પ્રકારે બેમાં કામગીરી અરોઝોનાનાં સુદર ચિત્રો સાથે સુદર ગીતોનાં વેચાણ પ્રકારમાં બધામાં આવેલું અને તે અરોઝોનાનાં ગીતોનાં કામગીરીનાં ૨૧૦ પેનામાં આવેલું છે.

ઉપર પ્રકારે સુદર ચિત્રો અરોઝોનાનાં છાપાખાનામાંથી મળશે.

કોમિટ—આ પ્રકારે ઉપરનાં ૨૧૦ તથા દેશવરનાં પોસ્ટર, શીટ ફક્ત.

પરવાન પોલી.

વાને.

પારસીઓનાં ૨૧૦ની પ્રકારની વાનીઓ, પરવાનો, મીઠાઈઓ, અરોઝોનાનાં વગેરે બનાવવાની રીતી.

સાથથી મળીને ૪૩૫ વાનીઓ છે.

ઉપર પ્રકારે પ્રકારે ફક્ત, આશકારા છાપાખાનામાંથી શીટ નાખી મળશે.

કોમિટ—સુદર છાપા તથા મળતી પ્રકારની બાંધણી સાથે રચેલ પ્રકારનાં ૨૩૦.

પ્રકારનાં અને નમોની વચ્ચેની.

છાપાખાનાનાં તવારોખ.

૧૫૪ ચિત્રો સાથે.

બનાવનાર—જેલજલ જમરીદલ જિરી.

અને ૧૮૭૦—૭૨ ના સાથમાં જે બધામાં મળી હતી તેનું એક સુદર પ્રકારે વેચાણ કરીને સાથમાંથી કોપીટમાં નામ સાથે બધાં છે તથા આર છે.

કોમિટ પ્રકારે ૧ નાં ૨૮.

દેશવરનાં પોસ્ટર, શીટ ફક્ત ૩૧ વધુ વાળાં.

સોનાનાં ગુલાની ખોરશીદ.

હાલુત્યાની નાટક.

કોમિટ ૨૧.

૧૨૨ આશકારા છાપાખાનામાંથી મળશે.

સેકશીયર નાટક.

અંક ૧ થી.

જેમાં કોપીયા બાધ—અધિક મિટર કાપુ.

તથા

કસીવળના કારનાના—કામ કાનની ખરાબી.

એવાં ૨ નાટકો આવેલાં છે.

કોમિટ ૨૧.

સેકશીયર નાટક.

અંક ૧ થી.

જેમાં કોપીયા બાધ—અધિક મિટર કાપુ.

તથા

કસીવળના કારનાના—કામ કાનની ખરાબી.

એવાં ૨ નાટકો આવેલાં છે.

કોમિટ ૨૧.

હાલુત્યાની નાટકો.

જેલજલ જમરીદલ જિરી.

અરોઝોનાનાં સુદર ચિત્રો સાથે.

કોમિટ ૨૧.

૧૨૨ આશકારા છાપાખાનામાંથી મળશે.

સેકશીયર નાટક.

અંક ૧ થી.

જેમાં કોપીયા બાધ—અધિક મિટર કાપુ.

તથા

કસીવળના કારનાના—કામ કાનની ખરાબી.

એવાં ૨ નાટકો આવેલાં છે.

કોમિટ ૨૧.

સેકશીયર નાટક.

અંક ૧ થી.

જેમાં કોપીયા બાધ—અધિક મિટર કાપુ.

તથા

કસીવળના કારનાના—કામ કાનની ખરાબી.

એવાં ૨ નાટકો આવેલાં છે.

કોમિટ ૨૧.

સેકશીયર નાટક.

અંક ૧ થી.

જેમાં કોપીયા બાધ—અધિક મિટર કાપુ.

તથા

કસીવળના કારનાના—કામ કાનની ખરાબી.

એવાં ૨ નાટકો આવેલાં છે.

કોમિટ ૨૧.

સેકશીયર નાટક.

અંક ૧ થી.

જેમાં કોપીયા બાધ—અધિક મિટર કાપુ.

તથા

કસીવળના કારનાના—કામ કાનની ખરાબી.

એવાં ૨ નાટકો આવેલાં છે.

કોમિટ ૨૧.

સેકશીયર નાટક.

અંક ૧ થી.

જેમાં કોપીયા બાધ—અધિક મિટર કાપુ.

તથા

કસીવળના કારનાના—કામ કાનની ખરાબી.

એવાં ૨ નાટકો આવેલાં છે.

કોમિટ ૨૧.

સેકશીયર નાટક.

અંક ૧ થી.

જેમાં કોપીયા બાધ—અધિક મિટર કાપુ.

તથા

કસીવળના કારનાના—કામ કાનની ખરાબી.

એવાં ૨ નાટકો આવેલાં છે.

કોમિટ ૨૧.

નૂ જે બે લ મના.

માસ-જુલાઈનો અંક બાહર ૧૨૨ છે.

એ મધે નીચે બધાં લેવાં બાબતો આવેલી છે.

૧-છીના સિંધ અથવા ગરીબના મેની મિટર.

(માસ પાસ પીનાની એક કોપીની પીનાની)

૫૦ ૩૮ મુ. કોપવાળી વળાવિ.

૫૦ ૩૮ મુ. મારી નવી મંડી લેવાળી.

૫૦ ૪૦ મુ. કાપવાળી અથવા મારી.

૫૦ ૪૦ મુ. એક તરી મુરદી.

૨-અમીની આંધ્ર ૬ તથા અમી.

૩-આદિ નાશીવાન-૭.

૪-એક બહારની કાપવાળી (વગર મધે).

૫-અમીની આંધ્ર સેન મિટરની આંધ્ર.

આંધ્ર એક તો પાસ પીનાની મુરદી.

૧૧-મોરની પાસ પીનાની મિટરની.

૧૨-દેશના તરવાળી મેનાવડ અમી.

૧૩-પીનાની પાસ પીનાની એક હાલુત્યાનાં.

મારી વાની.

૧૪-જેલજલ જમરીદલ જિરી.

૧૫-માસ પાસ પીનાની હાલુત્યાની આંધ્રની કે.

આંધ્રની.

૧૬-મિટરની.

"તરવાળી"

૧૭-સેકશીયર નાટક ૨૪૫ થી.

કોમિટ વરસનાં ૨૩૦ પોસ્ટર સાથે ફક્ત.

૧૨૨ આશકારા છાપાખાનામાંથી મળશે.

પાક બાહરેલું અવસરનાં.

૧૮-મોટા કારા રાઈપમાં.

મળવામાં રહે શકે તેવી નાથની તપતીમાં.

વેચાણ પ્રકારે બાંધેલી.

કોમિટ ૨૩૦-૨૪૫-૮.

પુઠાં તૈયાર છે.

અથવા સામાન્ય નુરુજલમના પેનાની પ્રકાર.

બધાં સાથે ૨૩૦.

વાલમ ૨૭.

જેમાં કોપીયા બાધ—અધિક મિટર કાપુ.

તથા

કસીવળના કારનાના—કામ કાનની ખરાબી.

એવાં ૨ નાટકો આવેલાં છે.

કોમિટ ૨૩૦.

સેકશીયર નાટક.

અંક ૧ થી.

જેમાં કોપીયા બાધ—અધિક મિટર કાપુ.

તથા

કસીવળના કારનાના—કામ કાનની ખરાબી.

એવાં ૨ નાટકો આવેલાં છે.

કોમિટ ૨૩૦.

પુસ્તક હા મું.

જુલાઈ ૧૮૮૨.

આંક ૭ મું.

સુવર્ણ

૬૨ માસે છપાએ.

કહે ન્યાયના દરેને કરવા આપાદાન;
અગ્ર ગૃહ કે એવું કે, હો માનને માન.

ક્રીમત વરંદનાં રૂ.

સાંકળી મું.

નિમિત્ત ભરખરિયો, અપના કાળે સફર—
બાહરથી-કાળે, બાહરથી મંદિર ગાયો. ૧૩૩
કાલેગીને કાલેમ છનમ..... ૧૪૭
ગરબી વિષે શરીરગીત બીજાપરના કડો..... ૧૪૮
બાહરનાં કાલ..... ૧૪૯
કમનસીમ રાહી મેરીનો કાલથી ૧૫૦

પરે સન સમજવાનો ખાર અને તે
ખારને ભગવાનની વિજાણીગીત... ૧૫૨
દારંગી વિનિર્ધારનાં દરેનો—દરેન ૧૨ મું—
(સ્વીન ગાયો)..... ૧૫૩
૧૨ મું કાલે બાલેનો..... ૧૫૩.
કાલે બોલિયારના ફેન્સી બખરની
રચના.—(ગરબી)..... ૧૫૪

મુબાઈ દક્તર આદિશારી હાથખાનામાં છપાયું છે.

છ પાઈ બહાર પડયા છે—
મીં ક્રેષ્ટુશરો નવરોજજી કાબરાજની રચેલી ગાદી સંસારી વારતા

“ગુલી ગરીબ”નો

ભાગ ૪ થો—સદ્દે ૩૦૪ થી ૪૧૨ સુધી.

એ ભાગ નીચલી અસરકારક બાબતો સુધી આવશે:—

અકુભાઈનું ભેદ ભરેલું ખુન—તે ખુનનો ભીખુભાઈ ઊપર લય ભરેલો શક—

તે શકતા મજાનું પુરાવા—એક ઝભાએ શું શું ઊઘાડું પાડ્યું?—

રતની સાથે ગુલાઈની રમતી—લોહીથી ખરડાયેલા હાથ—

શક મજાનું પછુ ખોટા—વીકાભાઈની ગાદી ચોરીનો ભેદ—

તે ચોરી ઊપર હાંકીછોડો—

ગુલી ગરીબ હવે છેક ગરીબ નથી—હવે તે બુખે મરતી નથી—

તેનાં બચ્ચાં રખડતાં નથી, હાથવેહલા કરતાં નથી—

ધીરોભાની માદગી અને મરણ—તેમાંથી કેટલું શીખવાનું છે?—

ગુલી ગરીબનાં પ્રરંજનો ઘેરસંસારી કેળવણી—ઈતયાદી, ઈતયાદી.

ભાગ ૫ મા—સદ્દે ૪૧૩ થી ૫૧૪.

એ ભાગ નીચલી અસરકારક બાબતો સુધી આવશે.

ભીખુભાઈ ઊપર ખુનનો વાંક—

તે વાંકને માટે તેની સેશનસમાં તપાસ—તેની સામે મજાનું પુરાવા અને સાક્ષીઓ—

કપાયેલા હાથ—લોહીના હાથ—ઝભાની સાહદત—

ભીખુભાઈના બાપ શેડળાવાની કુખદાયક સાક્ષી—

પ્રાંતી જવાની વકી—પ્રાંતીનું લાકડું—

મીં હયુસેન બારીસ્ટરનું આસરકારક ભાષણ—

બંધવાનો અભયજી જેવો એકસર—

રતનીની સાક્ષી—“આલીબી”—બંધવો નાટ ગીલદી—

શેડળાવાને છુટાપામાં જામ—છુટા પ્રકીરણે લકવો—

લોકોમાં ચાલતો ભારી ગભરાટ—

રતનીની નીંદા—ફરતમ એક પ્રેરેતો—

ભુરીની સાથે ભીખુભાઈનું કરાંચી નાહસણું—

ગુલી અને તેના દીકરાઓની ચહડતી આખાદી.

કીમત, દરએકે ભાગનો ડગા.

હવે બીજો એક ભાગ બાકી છે.

તે ચલે કેકાણેથી નહ શે—

કેકામાં ફક્ત આશકાસ પ્રેમ.

મીં ભં. બ. ક્રાંતિનિ જુક ઉપો.

મર્યાદા ક. બે. મર્યાદાની કુંપની.

મીં ધીરોભાઈ દીનચાહજીનો જુક ઉપો.

ધીમીવજાન, મીં કરાણીનો જુક ઉપો.

કાળગાદીની, મર્યાદા પ્રેમ. અને કુંપની.

ધીરજાન, મર્યાદા નાગવેરની કુંપની.

ગીરજાન, મર્યાદા નાગવેરની કુંપની.

સ્ત્રીખોધ.

પુસ્તક ૩૫ મું.

જુલાઈ ૧૮૯૧.

આંક ૭ નો.

ભીખો ભરભરિયો.

અથવા

જો હાથું—બાહારથી કાળો, માથેથી મીઠા આવે.

એક વાર્તા.

મકરાળ-૭૪ મું.

"મીઠી મીઠી".

હોમીનું પુસ્તક બાહાર પડ્યું.

જે કામની એક આશાવંત આલમ રાહ ભેતી હતી, જે કામ ઉપર એક દિલસોળ દારાશાનાનો રાત દિસની રંગમાં ઉત્સાહથી રોકાયેલો હતો, જે કામ ઉપરની પોતાની પુરાઈ તરફ તે જસભર ઉમેદવારીથી ભેતો હતો, અને જે કામ સંબંધી તેની ક્ષેત્રમંદીથી તેની બાપડી શુભાં પોતાના ભત્રીજાની આખરે કીર્તિની નોકે પોહમવાની હોશમાં આશા રાખતી હતી તે કામ પૂરું થયું, પાર પડ્યું અને બાહાર પણ પડ્યું.

જે દાહડે ભીખો ભરભરિયો પીરોજને તેના ભાઈ હોમીને ઘેર લઈ જતાં જતાં રસ્તામાં પોતાની પરણવાની ઉમેદો કહી ચુકેલો તેજ દાહડે હોમી દારાશાનાની આ મહાભારત ઉમેદનાં આડ ઉપર ફળે ઉઘડ્યું. પીરોજ તેજ દાહડે નાજાંઆયની રજા માગી નોકરી ઉપરથી છુટી ભોમવવા પોતાના ભાઈને ઘેર ગેઈ તેની એક અલગ પોતાના કલમખાન ભાઈની એ ક્ષેત્રમાં ભાગ લેવાની પણ હતી.

હોમીનું આ લખાણ એક ઉમદા વાર્તાનું હતું. મીઠો પેસ્ટનશાહ મેહરખુસાના બી. એ. ઇત્યાદી, ઇત્યાદીના "આપેરા" ની પેઠે આ કાંઈ "ક્રીસ્તમતા લેખ" થા "હસવા ના ભાવ" જેવું સાંધારણ ભાડુની નામ આપેલું પુસ્તક નહીં હતું. આમાં પુસ્તકનું નામ એકજ મેલમાં હતું અને તે "મીઠી મીઠી" નામનું હતું—વાર્તાનું સર્વ વધુ મીઠીબાઈ નામની એક સીની કાહણી ઉપર વળદળે વણેલું હતું. તે સી સ્વભાવે ઘણી આપણ અને મીઠી હતી, માટે "મીઠી મીઠી" એટલે કે મીઠાસવાળી મીઠીબાઈનો અર્થ થતો હતો, અને તોપણ વાર્તાનું એટલી રસીલી હતી તે "મીઠી

મીઠી" ખુદ વાર્તાને લાગુ પડતું હતું—એ કાહણીનું "મીઠી મીઠી" હતી.

જેવું હેતુમર્જિત આ વાર્તાનું નામ હતું તેવીજ ચિત્રઆકર્ષિત તેની કાહણી હતી, તેજુજ દિલપજાર તેવું દાર્શના અને તેવીજ અસરકારક તેની એવારત હતી. મીઠી મીઠીબાઈ પોતાના સર્વ મીઠાસ છતાં આ ટુપી ટુનિયાંના કેવા સંસારી કડવાસ બહાદુરીથી ખમતી ખમતી સેવટે કેવી મીઠી સામેત થઈ એ "મીઠી મીઠી" નો સાર હતો; પણ તે તેની રચના છતાં એક કવિ ભેજાંનો અને કાલેલ કલમનો કળાવંત લખનાર દાખલ દેખાડી આપતી હતી; અને ક્ષેત્રજ નહી, પણ નામદારી, વિખ્યાતી બલકે પોદમોરી એ જેમ વાર્તાનું તેમજ તેના કવિ કર્તાનું સેવદ હતું.

પેસીનું પુસ્તક છાપવા માટે છાપનારે પૈસા માગ્યા હતા, પણ હોમીની આ "મીઠી મીઠી" ને તે છાપનારે સામા પૈસા આપીને ખરીદી હતી અને નકામાં મોટો ભાગ આપવો કબૂલ્યો હતો. હજોતો આજે તે પેહલીજ છાપાઈને તૈયાર થઈ હતી, અને તેની નમુનાની માત્ર પાંચ નકલો હોમી ઉપર ભેદાને આવી હતી. તેનો પેહલો દેખાવજ હોમીના જીજરામાં મુગી મગરૂરીનો ભલરો પેદ કરનારો હતો. તેણે એક નકલ પોતાની વડાલી માને યાજે ભીડી, મીજ પોતાની મનમોહન શુભાંને વાંચવા આપી. ત્રીજ પેસી મેહરખુસાના ઉપર એક આપાભરી મીઠીની સાંચે ભેટ મોકલી.

સાંઈ દિલને હોમી ખાતરીથી માનતો હતો કે પેસીનું પુસ્તક કુખા અને કચરા જેવું છતાં હોમી પોતાના એક રોસતની ખાતર તેનાં વખાણો ઉપર હરખાશે હતા તેમ હવે પેસી હોમીનું આ વધારે ઉત્તમ લખાણ આભારી હરખ વાંચશે. પોતાનાં લખાણની શોભા વંત સુખીઓ હોમી પોતે જાણતો હતો, તેનો છાપનાર જાણતો હતો, અને ટુનિયાં પણ હવે બલકે જાણવાની હતી. આટલીતો આશા હોમીમાં કુદરતી હતી કે પેસીનાં "ક્રીસ્તમતાં લેખ" નાં વર્તમાન પત્રોમાં વખાણુપર વખાણુ ગવાયાં તો આ "મીઠી મીઠી" વાર્તાનાં વધુ નહીં તો તેટલાંજ વખાણુ થું નહીં ગવાશે! એ વાર્તાને કાઢખી છાપવાળો તોડી પારશે એજુતો હોમીના સ્વભાવમાં પણ નહીં હતું. બલકે ઉલટરતે તે ઉલટમાં હવે તે એક નવો અંચ રચવાની તૈયારીમાં હતો.

આવી નવાથી નાની નર જેને લીખાની મસ્કતની વાતો સાંભળવા ઘણી ગમતી હતી તે અધીરી પડીને બોલી.

“કરું છની તો! પણ ખાતાં ખાતાં વાત કરું દીકરી. મસ્કતને વાસ્તે માફ નજવાતું ચુકું કે!” એટલે દીખા એ આપી લીખાએ વાત ચલાવી. “એક વખતે હું મસ્કત માં બે દાહડાં ભુખ્યા ભરકતા ફર્યો. કોઈ દેહાણે હું દર પડ્યો નહીં, ને એમને એક દાહડા કેમ જશે તેના હું અફસોસમાં પડ્યો. અંતે એક આબરુદાર આરખને દયા આવી, તેણે મને પોતાનાં ઘેરમાં મજુરી પર રાખ્યો. બજાર હાથના ફેરા આંદીનું કામ અને સોંપ્યું. અને તે ગમતું પુખ્તી. ચાકરી ઉપર રહાને ચાર દાહડા ગયા નહીં એટલા માં તારા શેઠે અને બજારમાં ગોસ્ત લેવા બેઠલ્યો. ગોસ્તની એક ફરિયે ટાંગ હું પાંદીમાં નાખીને માથા ઉપર ઢંચકી લાવતો હતા તેવામાં કોઈએક પક્ષી આવીને પોતાની ચાંચમાં ગોસ્તને આપો કટકો ઢંચકી ગયું અને આંખ મીંચીને પાછી ઢંધારીયે તેવામાં તો ક્યાંને ક્યાં ઉડી ચાલ્યું. હું ખાલી પાંદી લઈ ને ઘેર ગયો—મારી પાસે પિંસાખી નહીં મળે કે તારે ખચે બીજી ટાંગ લાવી આપું. શેઠને ખરેખર કહ્યું તે તેણે માન્યું નહીં. તે તો મને કેહ્યું તું જ તો ફિંસા ખાઈ ગયો થા તો ગોસ્ત ખાઈ ગયો. તારી ઉપર ચોરીના વાંક મુકી અને તપાસ્યા વગર ચોકીમાં નાખ્યો. આરખાઓના ગામમાં વળી ઇન્સાફ થું હોય? પણ ગોસ્તની વાત કરતાં તારા મોહડાંમાં મોળ આલેખ—જુલાં જરા પેલાં રોસ્ટ કીડની એક કાગી અને આપો તો—”

વાતની વચે જમ બોલણમાં લીખાની છાલ તેમજ માંપી આપવામાં તેના હાથ ઝડપથી ચાલતા હતા. માટે આરખી વાતમાં તેની પહેરે આવી યદ્ય ગઈ અને તેણે બીજું વાણું માગી લેવું પડ્યું.

“પછી! લીખા કાકા, પછી!” છોકરાંએ પુછવા પડ્યાં.

“પછી” લીખા કાકાએ રોસ્ટ કીડને એક ડહુસો ભરીને બાકીનો ઉલાલ પુરો કીધો. “અને તપાસ ચલાવ્યા વગર છોડી મુક્યો, પણ તેટલાં બે દાહડા અને મુસ્કતાનજ ચોકીમાં ચાંચરા ખારવા પડ્યા. અરે! ને ચાંચરાજ હું તે તો થલ વાળી. આરખાઓની ચોકીમાં ચાંચરા થું પણ ઉંદર ને બિલાડાં વસ્તા! તેઓની વચે કેમ રહેલાય! મારી ઉંઘ એવી મજાની છે કે હું એક વખત ઉંઘી ગયો પછી ચાંચડ, માકડ સહુ ચાલી જાય, પણ મોટા મોટા ઉંદર ને ઘુસ કેમ ચાલે! ખાલી લાંબપર ચાંચડ નાખીને સુવાવું—તોખી ઉંઘ તો મુતાં વાર આવી નય—પણ મુતા પછી ઉંદરો દિલની ઉપરથી ચાલી જાય ને વળી તેને પકડવા બિલાડાંએ ગબરડી રમે, ત્યાં પછી ઉંઘ કેમ આવે! એવે વખતેથી, આલી, મેં મારી આશા છોડી નથી; તો તું થું કામ આશા છોડી દેખ! રાખુરી રાખ—ખોદા સાફ કરશે. ઘણું થાય તે થોડાંને વાસ્તે. નયારે વેલલા અતિઘણી પડે ત્યારે જાણું કે છુટકારો નવલી થશે.”

લીખા ભરભરિયાના આ શિખામણના મુવચનો એક ડરેલ અને ઠાવકા માણસના અનુભવી ડાપણ જેવા હતા. પણ તેના મસ્કતના અનુભવની આ રમુજ વાતોથી તેની બાબી પોતાનું ઘણું કુખ્ય ભૂલી ગઈ અને ખાતું પુરું થઈ રાત નીકી ગઈ. અંતે આલી ઘેર જવા ઉઠી—તેનાં છોકરાંને ઉંઘનાં ઝોંકાં આવાતાં હતાં—અને હોમીએ એક બાકુતી ગાડી મંગાવી, પોતેજ બાકુ આપી તેમને એક માણસની સાથે ખેતવાડી મોકલી આપ્યાં. લીખા ભરભરિયો તેમને મુકવા જત, પણ આજે લીખો હોમી સાથે “એક અગત્યની વાત” કરવા આવેલા હતા, તે વાત કરવાની તો હજી રહી ગઈ હતી, માટે લીખો પોતાની બાબી અને તેનાં જુલકાંએ સાથ જઈ શક્યો નહીં.

“હોમી, તમારી ચોપડી ઉપરથી પેસી યુસે ભરાયા તે વાત મેં તમને કહી, પણ તમે પેસી આગળ કરતા ના બે!” નતાં નતાં આલી અચ્ચ કરી ગઈ. “નહી તો કે એવણુ મારો જીવ લેશે.”

“કોઈની વાત કોઈ આગળ કરવાનો તારો ધારોજ નથી” હોમી આલીને તેનાં છોકરાં સાથે ગાડીમાં વળાવતો બોલ્યો. “લીખાજી કેહ્યું તેમ તમે હિમત રાખજો. સંકટ પડે તે સહુરીથી ખમજો. ખોદાપર વિશ્વાસ રાખજો અને યાદ રાખજો કે તે સાહેબનો વિશ્વાસ કદી ખોટો પડશે નહીં. તે તમારી સંભાળ લેશે.”

“કેહુ લીખાજી, હવે તું શું અગત્યની વાત કરવાનો છે?” એટલી વારમાં તો લીખો પોતાની “અગત્યની વાત” એકાંતમાં કરવા હોમી આગળ હેડલ ઉતરી આચ્છો તેને હોમીએ પુછ્યું.

લીખો પોતાની અને પોતાની પીરોજ વિખેની મસલત હોમીને કેહવા માગતો હતો. પીરોજની સાથેજ તેને પરજુવા માટે આજે શી શી વાતો કીધી, પરજુલી જાંદગી નો ખર્ચ પેદા કરવા માટે શી શી મસલત કીધી, ઘેર માડવાનો ખર્ચ નમાદારની ઝીણીએ કેવો બતાચો, અને તે ખર્ચજીયું પોતે કમાવા માટે લીખાએ પોતાના “ખલા” ઉપર ભાર ઉપાડવા” નો કેવો દરાવ કીધો છે તે સઘણું તેણે ઘણી ગંભીરાઈથી કહી સંભળાવ્યું.

પણ પોતાની મેલનનાં લખ જેવી વાત એક જણે ગંભીરાઈથી સાંભળવી નેહણે તેવી ગંભીરાઈથી હોમી તે સાંભળી શક્યો નહીં. તેવું હસવું થોલાયું નહીં. તે લીખાની મસલત સાંભળતાં ખડખડ હસી પડ્યો.

“એટલે! તું હસેજ કાં, હોમી! તું કોણને હસેજ! અને કે તારી વાતને? એ વાત કાંઈ હસવાની છે કે તું હસેજ?” લીખો લગાર કુખી થઈને પુછવા ઉઠો “બધા પરજુને ને હું શું પરજુ નહીં કે? મારાં લખ તે થું હસી કાઢાડવાનો કે?”

“નહી નહીં લીખાજી. હું તુંનેથી નથી હસ્તો ને વાતનેથી નહીં.” હોમીએ ધીરજ આપી.

“ત્યારે તું શાને હસેજ?”

“હું તો તારા સેકમલ્લી સહી સ્વપ્નાને હસુંજ. આકીસમાં કાપી કરીને તું ખસો રૂપીયાનો પગાર પાડવાની ઉમેદ રાખેજ તેપર હસુંજ.”

“પણ હું કાપી કરીને કમાવાનું બોલ્યો નથી.”
લીબાએ ફરિયાદ કીધી “હોમી તું મને સાંભળતો નથી,
ને સાંભળ્યા વગરન મારી આવી અગતની વાતને હસી
કાઠાડે. બંનેવી દાખલ હું તુને પસંદ નહી હોઈ તો
તેમ ખુલ્લે મુલુકું કેહતો કાં નથી?”

“લીબા, હું તુને ચાહું અને એટલું જ કહું
કે જે મારાં માય રજા આપે અને જે મારી બેઠન તુને
ચાહતી હોય તો તુને મારા બંનેવી દાખલ હું નેટલો મુખ્યા
૧૬ માનીશ તેટલો બીજા કોઈને નહી—મારી દીનીના વર
ડાકર મંચીનેથી નહી.”

“અરે હરવાયો મંચી!” લીબા ડાકર મંચીને
હજી નાપસંદ કરેછે એમ તેણે બતાવ્યું, તો જે કે તેને
પોતાની તરફથી મંચી સાથ કશી રૂશમની નહી હતી—
એટલું જ કે એકવાર આજ ઘણાં વર્ષ ઉપર મંચીએ દીની
સાથ પરણવાની કબલાત આપીને ના પાડ્યું તેવી રીતે
એક જીવાને અવગણેને “રોરવી મારવા” તું લીબા
વિકારતો હતો.

“હવે ત્યારે તું શું ધારેછે, હોમી?” લીબાએ હવે
ધીરજ પામીને પુછ્યું. “આસરે બસો રૂપીયાનો પગાર
મેહનત કરીને કમાવાનો મારો વિચાર હું કોઈ સારીજેવી
નોકરીથી પાર પાડવા માણું. કાપી કરીને અત્યારથી
ભાતારું કામ કરવા માડ્યું, પણ હવે હું ધારેછે કે મને
મારા જમમુને અજાબવી જેવો પડશે.”

“જમમુ કોણ?”
“મારા કાકા કાકાનો દીકરો. એ એના બાપ કરતાં
વધારે ભણે છે, કાંઈ નહી તો મારો માકો મુસ્લિમો અને
ઉડાવેછે તેમ જમમુ મને ઉડાવતો નથી.”

“જમમુને તું શામાં અજાબવા માગેછે?”

“મને એકુ સારી જેવી નોકરી અપાવવામાં. હું
કાંઈ પૈસા નથી માગતો, પણ માત્ર મારી તરફથી એ પા
એનો બાપ જરા હજી હીલવે એટલું જ માગીશ. એઓને
વગ ઘણો છે, અને અગર બાપની મારફત લગાડવી હોય
તો તેથી જમમુની ભલામણથી જ. માકો કાકો મારું
માને નહી પણ દીકરાનું કહેવું માનશે.”

“તારો વિચારતો સારો છે, લીબા.”

“હું” સો બસોનો પગાર પાડું ને પછી પીરોજ
બે ચાર છોકરીઓને શિખવવામાં પચાસ સો કમાય તો
અમાસ ગરીબ ઘરનો ખર્ચ નિકલે.” એટલું કહ્યા પછી
લીબાએ ભોળાં દિલથી પુછ્યું “હોમી, વાર હું ને મારી
બેરી બેઠ મેહનત કરીને કમાઈયે તો કાંઈ નરસ નહી લાગે?
પીરોજ પાંચ પૈસા પેદા કરે તેમાં તમે લોકનો તો કાંઈ
વાંધો નથી?”

“જરાબી નહી. એ પીરોજને પોતાને સખવાનું છે.”

“અને એ રીતે હું ને પીરોજ બેઠું કમાતાં ઘણે
પછી એઓને પરણવાની ભલામણ તું તારાં માયપર
લખશે કે નહી, હોમી?”

“મોટી ખુશી સાથે.” હોમી બોલ્યો પણ તે હસ્યા
વગર નહી રહ્યો કે “એ ઘણી લાંબી વાત છે લીબા.”

તું સો બસો કમાય, પીરોજ પચાસ સો કમાય એ ઘણું
મુશકેલ છે.”

“કાં વાર? તું એમ ધારેછે કે હું મેહનત નથી.
હું શું આલસુ ને હરામખોર છું? હું શું ચાહું તો કામ
નહી કરી શકું? હું બતાવીશ, બતાવીશ.” કાકાના
જમમુને હમણાં હમણાં મળીને પુછી જેવું. ભલો કામ
માં દીલ નથી. મેં સાંભળ્યું કે તે જલદી પરણવાનો છે.”

“કોણ? કાકો કે કાકાનો જમમુ?”

“નહી. જમમુ પરણવાનો છે. મારે એની પાસે
દોડી જવાનું એ બાહતું બી ઠીક છે. હું એને મુખ્યારકબાદી
આપવાને તમે જાણુ અને તેના બદલામાં મારી વાત કહું.”

“હા, પણ પીરોજ સાથ પરણવાની વાત અમાઉથી
ભડભડ ભડભડ બધાં આગળ કેહતો ના કરતો.”

“અલબત નહી. એ મારી પાક ઉમેદ તેના વખતે
બાહાર પડશે.” લીબા એકદમ ઉઠીને બોલ્યો. “અને
હવે હોડું જમમુ પાસે.”

“પણ રાત પડી એ વાત હોય? સહવારે જ.”

હોમીએ ધીરજ સુચવી.

“નહી, આજનું કામ કાલપર રાખવું નહી એ
મારો કાયદો છે.”

“પણ તું તો હમણાં જ બોલ્યો તો કે રાત રાતે
આફસરનું કામ ઘેર લખવા લઈ આવેછે.” હોમીએ તાણે
માથો “ક્યાં છે તે? વાતે તો મોટી પડી.”

“નહી, આજનું આફસરમાંથી થોડાં પાના ભૂલી
આયો.—તેને મારે ખામખા ફરામરોજ રોક પાસે કુંચી
લેવા ગયો, પણ તેણેજનો મિત્રન આજે દેખાણે નથી. તેટલાં
પીરોજ મળી તેને લઈ આવી આયો. આજે ફરસદ છે—
કાલે ભાતે કામ કરવાનું—તો મેહનત કે જમમુ પાસે
આજનું જાણુ.”

મકરણ ૭૬ મું.

કાકાનો જમમુ.

એક વિચાર કીધો કે પછી તે અમલમાં આણવા
સારું લીબા ચેલનાર નહી. તે હોમીને સલામ કીધો
વગર, કોઈનીથી અપા વગર હોડાયો. તે જાણતો હતો કે
જમમુ સારો ઘણું કરીને પાળવા બંદર ઉપરનાં પોંહ્ય
ખાનામાં જમ્મો હતો. લીબા ત્યાં હોડાયો—અચીત તે ચાલ્યો
તો નહીજ, પણ એવી લાંબી ફાંચે જરી ગયો કે જે રોડ
વાને જ મળતી આવે.

જમમુનું જમવાનું સારાં ભાગે પાળવાનાં પોંહ્ય
ખાનામાં જ રાતે હતું. તે તુર્તના જમીને હેંકે ઉતરતો
હતો તેટલામાં લીબા તેને મળ્યો.

“અંદી જે! જમમુ! મને કાંઈ અગત્યની વાત
કરવાની છે. જરા કેહું તે સાંભળ.”

લીબા ભરભરિયાની ભાષામાં બોલીયે તો જમમુ એક
“મોટે ખાંચરેનો ખાંચરો” હતો. તે પૈસાની ચેલમાં
મકરકુંદી કરતો હતો. તેનું કામકાન, ધંધોધાપો, સંઘણું
ખાવા પીવા અને નાચરગમન હતું. તે પૈસાદાર બાપનો

લાડકો સપુત હોવાથી પૈસાની ગરમીથી લીખા કહે તેમ "મારતેનિયાં તીસમાલખાં" હતો. તે મોહુડાં ઉપર જોધે તે કરતાં મીઠાસ રાખતો પણ તેના મીઠાસમાં લીખાને કડ વાસ લાગતો હતો. તેના હોઠ હમેસતા હસ્તા હતા, પણ લીખા કહેતો કે તેનાં હસવામાં બેવડુંક માણસની નિશાની હતી.

લીખા ઘણી છુટ્ટી બોલ્યો. આ છુટ્ટ જમણને ઝાઝી ગમી નહી. તે એક મોટા શેકડા દીકરો હતો. તેના બાપ પૈસાદાર હતો—કાંઈ નહીં તે પાસે પૈસા નહીં હોવા છતાં પૈસાદારમાં ખપતો હતો. તેપણ લીખાની ઉતાવળ અને ધરપચ ધાંધલ જોઈને તે જરા વાતે ઉભો. લીખાનું ભોળાપણુ જે જોડોને ગમતું તેઓમાં જમણ પણ એક હતો. તેણે લીખાને ખુરસી આપી—પણ નહી, લીખા એટલી ઉતાવળમાં હતો અને એવી તો "અગત્યની વાત" લાગ્યો હતો કે તે તો ઉભો ઉભોજ વાત કરવા આવેલો હતો.

તેણે પોતાની ઉમેદ ઘણી આજીજી અને આજીજી કહી સાંભળાવી. તે પોતાની દાળ રોટી પોતાનાં ખભાંનાં જોરે ધમાનદારીથી કઠાવા ચાલેતો હતો, તેમાં જમણ કાંઈ મદદ આપશે? ગમે એવી ખુશકેલ મેહનતનું કામ હોય તેની ફિકર નહી. થોડું કઠાય તો થોડું—તેનીથી ફિકર નહી. ખસ. રોજ એકે દુધનું કપ અને સુકા લુખલા ને રોટલી ખાવાના મળશે તો તેપરથી લીખા સહુની પાત્રશે—જો આમળ ચાલતાં વધી જાય એવી કોઈ સારી નોકરી હોય તો. આજે તે ખુશતી કામ કરે.

જમણ થું કરે? તેને કાંઈ લાગવળ નથી, કોઈ સર કારી જમણદારો સાથે જોળખાણ નથી. એતો "ખાવા"નું કામ છે. જમણએ લીખાની ભોળી દિલસીજીથી તેની ખરેખર ઘ્યા ખાધી અને તેને "ખાવા" પાસે જવાની સલાહ આપી.

કાકાના જમણએ કહી તે વાત ખરી હતી કે તે કાંઈ લોકોની આવી કનવાર કદી માથે લેતો નહીં હતો—માથે લેવાને તેને લાગજ નહીં હતો. તે કાંઈ જાહેર સવાલોમાં ભાગ લેતો નહીં હતો યા જાહેર કામોની તેને કશી ઉલટ નહીં હતી—એક દાહડે તે એકબી સભામાં ગયેલા નહીં હતો—કે જ્યો સવાવાળાઓ સાથે તેને કશીબી જોળખ હોય. એતો બધી ખરાટ "ખાવા" ફાડ્યા કરે.

"પણ માકા કાકા કાંઈ મારી દાદ લેતા પડે. તેવણ માકે સાંભળશે નહીં." લીખાએ પોતાની મુશકેલી સુઝાડી.

"નહીં લીખાજ, તેવણ સાંભળશે. તું હમણુજ જાય તો સાંભળશે." જમણએ હિંમત આપી.

"હમણુજ? આવી રાતની વખતે?" લીખાએ અચરત થઈને પુછ્યું. "તેવણ દિવસે અને કાહાડી મેળેછ તો રાતે તો જરૂર કાહાડી મેળવાના."

"નહીં. એમાંજ બુલેછ તો. આગળથી તું ખાવા પાસે રાતે આવ્યો હતો તો તારું કામ થતે." જમણએ ખોલાસો કીધો. "જો હું તુને સમજાવું. રાતે ખાવા જરા ખાઈ પીને રે અને જ્યારે ખુશીની લેહરમાં આવેલી જાય. મારે કાંઈબી વાત કરવાની હોયજ તે હું રાતેજ કરું કે જ્યારે તેવણ ખુશી થઈને બધું સાંભળેજ. તેવણની નાડ મારા હાથમાં છે."

જમણ પણ ખાધા પીધા પછી રે થઈને આજે ખુશ લેહરમાંજ આવેલો હતો—પોતાના પીતરાઈ લીખા ભરભરિયા સાથે આજના જટલી અને વળી ખુશ વાત કોઈ દાહડે કીધી નહીં હતી. તેની એ ખાધા પીધા ઉપરની ખુશી તેના બાપ તરફથી વારસામાં મળી હતી, મારે ખાપની ખાસીયત તે બરાબર જાણતો હતો. ખાપની નાડી તેના હાથમાં ખરેખર હતી.

લીખા હવે એકદમ ઉલટમાં આવ્યો. તે પોતાના માકા કાકાને ઘેર જવા એકદમ શેડશે. તે જતાં જતાં જમણનો ઉપકાર જાનવાને નહીં બુલ્યો. "માકે કરજે, હા દીકરી જમણ! મેં કવખતે તુંને રોક્યોજ! તારી કેવી મેહરબાની છે!"

જમણ હમેશનો સીપલો અને રોખવાળો હતો. તેણે લગાર રોખમાંજ શેકડેડ કીધી અને "મેં સાંભળુંજ કે તું જવલી પરણવાનો છે?" એ લીખાના સવાલનો "હા! હા." કરીને રોખમાંજ જવાબ દીધો.

"જમણ, ખોદા તારી સાદી મુબારક કરે!" લીખા એ તેનો હાથ એવાં જિસથી ચાંપીને મુબારકબાદી આપી. કે એ લાડકા અને નાજુક શેડિયાના દીકરાનાં તો આંગ લાંબ ચંપાઈ ગયાં અને લીખા આરબાઓના યુલકમાં વસીને એક આરબ રાક્ષસ થઈ આવ્યોજે એમ તેને લાગ્યું. "હું" આશા રાખુંજ કે તારી બાપડી તુને સુખી કરશે. હું એક જાણીને માહુંજ કે જટલી અને સુખી કરશે તેટલીજ તારી બાપુ તુને સુખી કરે એ મારી ફવા છે."

આ ફવાની નવાળ સાંભળવા લીખા થોભ્યો નહી. લીખા ઘણો સારો માણસ છે એટલું તો જમણએ ખાતરીથી ખત બાંધ્યું. પોહમખાનાંની હેઠલ એક ભાડુતી વિક શેડિયા ઉભેલી હતી તેમાં લીખા કુદી પડશે અને ગાડી ચાંપીને ચોપાડી હાંકવા ફરમાવી, કે જ્યાં લીખાનો "માકો મુસિયો" સુરતથી હવા ફેરફાર કરવા છેલો આવ્યો ત્યારને એક બંગલો ભાડે રાખીને રહેલો હતો.

રાતના નજદીક ૧૦૦૦ વાગવા આવેલા હતા કે જ્યારે ઘણા લોકો ઉંઘી બધે—જે ખચીત, લીખા બીહતો હતો તેમ, માકા કાકાને પણ ઉંઘી જવાનો વખત હોવો જોઈ. રખે જમણએ તેને બનાવ્યો હોય અને. ચોપાડીવેર ખોટો થકો આપ્યો હોય? પણ જમણની વાત ઘણી સુલ્લી અને જુસાવાલી હતી તેથી લીખાને ભરસો હતો. કદાચ વાત ખરી હોય—ઘણું કરીને ખરી હશે—જે હોય તે, પણ જમણે તપાસવું જોઈ. લાગ્યો તો ટીકો, નહીં તો કે કાંઈ જવાતું નથી.

પચીસ મિનિટમાં ગાડી મારતે થોડે લીખાના શેડિયા કાકાના દરવાજા ઉપર જઈ પોહ્યી, પણ લીખા થું જુલેછ? જંગલામાં અંધારાને બદલે રોશની હતી—વસનારાંઓ ઉંઘી જવાને બદલે જાગતાં હતાં—બારણા બારી બંધને બદલે છતોક ઉઠાડાં હતાં.

લીખાએ દરવાજાની અંદર ગાડી હાંકાડી તો બાહરને રાતોરાતી સામે ઉભો થઈ તેને નમ્યો. લીખા ભરભરિયા એટલા ઉપરથી ઉતર્યો તેવો શેકડો પારસી કારભારી આવ્યો સાહેબ, આવ્યો સાહેબ" કરી તેને લેવા આવ્યો.

કેવો અચળ્ય ક્રેડકાર ! આગળ એક વખત લીખો માકા કાકાને મળવા ગયો હતો ત્યારે તેને કોઈએ કોઠું નહીં આપ્યું હતું અને કાકાએ પોતે તેને એવો ટપકો આપીને બાહાર કાઢાડ્યો હતો કે જેથી લીખાને તલિયાંથી તાંબક સુધી ચટકો લાગ્યો હતો. આજે રાતની વખતે તેને દિલો જનીથી એવો આવકાર મળ્યો છે કે જેથી વધારે ગવરન રને પોતાને પણ આવકાર મળે નહીં.

ખરી વાત એ હતી કે ખાનખાહદર માણકશાહ મેહર મુસ્તામાં ઘેરમાં આજે કોઈની ધનતેજરીથી રાહ જોવામાં આવતી હતી; અને લીખો ભરભરિયો, જેની વાટ જોતા તેમ આયો એમ સમજીને તેને આવકાર મળ્યો હતો.

“આવો ડાકટર સાહેબ,” એક ચક્રર લીખાને ગાડીમાંથી કુદકો મારીને ઉતરતાં વારજ આવકાર દઈ બોલ્યો, “જલદી ચાલો ડાકટર સાહેબ, વાર થણી લાગી.”

“ડાકટર ? ડાકટર કોણ ?” લીખો ધ્યાનને પૂછવા ઉભો. “સાહેબ ડાકટર નથી કે ?” ચક્રર ટક ટક તીકવા લાગ્યો.

“હું” કાંઈ ડાકટર નથી.” લીખો ઝટ બોલ્યો એટલી વારમાં શેડના કારભારી ગાડીના બડખડાટ સાંભળી દોડી આવ્યો. તેણે જોયું કે આ કાંઈ ડાકટર નહીં હતો. તેઓ તો આટલીબધી આગુરતાથી ડાકટરની વાટ જોતા હતા.

“અમે પાસેને પાસે જેવી ડાકટર મળી આવે તેને બોલાવો મોકલ્યો તે ઉપરથી ધાર્યું કે સાહેબ પોતે ડાકટર હશે.”

“પણ ડાકટરનું શું કામ પડ્યું ?” લીખાએ અચરત ધઈ પૂછ્યું.

“મોટા શેક સીક થઈ ગયા. અમલુમ બેશુક થયા.” કારભારી તો પાછો શેકનાં બિહાના આગળ દોડી ગયો પણ બીજા ચક્રરોએ લીખાને સેજ બોલાસો કીધો. “રોને જમવા બેસો ત્યારે તો જોવા નેહપે તેવા હતા. જનીને ઉડ્યા પછી અને લોકોએ ટેબલ ઉપરથી નાખી ત્યારેથી કાંઈ નહીં હતું. ધારા પ્રમાણે જની રહીને એવણ બાંડીની ‘પેગ’, લઈને ઈજ ચેરપર ચઢેલિયા. પછવાડેથી અને આવીને નેહજીજ તો બેશુક થઈ પડેલા.”

“અરર ! હું તો શેકને અગત્યની વાતસર મળવા આવ્યો.” લીખાએ નાસિપાસિ દેખાડી.

“ત્યારે તો તમે હવે સધાવી આવો. હમણા શેકને મળવાનો હુકમ નથી.” ચક્રરે લીખાને અપમાન સાથે દરવાજા દેખાડ્યો.

“નહીં નહીં, હું તો શેકના જનીને લીખાણ છું. તમે લોક મને બોળખતા નથી.”

“તેમ છે ત્યારે અંદર જાવો.” ચક્રરે હવે લીખાને જવાનો રસ્તો આપ્યો. “હું” ધારૂં કે શેકની આ ઉંઘ મોતની ઉંઘ છે. તેવજ ઉડવાના નથી.”

“પણ ડાકટર કયારે આવશે ?” લીખાએ ઉતા વલ કીધો.

“ડાકટરને તેડવા બે માણસ દોડ્યાં.” ચક્રરે કહ્યું.

“મટલો જમશેદજી શેકને તેડવા ગયો. બાવાની આ માફગીની નજમેદજીને ખબર પડી. બાવા મરવા પડ્યા. ન તેવજ કોણ જાણે કયાં મોજ કરતા હશે.”

“નહીં, જમસુને મુદલ ખબર નથી. હું” તેની પાસેથી હમણા આવ્યો. જમસુએ જમને અંદી મોકલ્યો.” લીખો ઘણેક ગભરાટ કરવા લાગ્યો “ત્યારે તો બેહતર કે હું જ એને તેડી લાઉં. મારી પાસે ગાડી છે.”

હવે બિમારો લીખો માકા કાકાને મળવાને બદલે તેના દીકરાની શોધમાં નિકલ્યો. પાળવેથી ચોપાટી એક ધકો ખાધો તેના કરતાં ચોપાટીથી પાળવા સુધી આ બીજી ધકલો તેણે કાંઈ એછી મુશરીથી નહીં ખાધો. પણ પાળવા ના હાટલમાં જમસુ નહીં હતો. માણસેથી બાણ્ય કે તે તો થીયેટરમાં ગયેલો હતો.

એ ઉપરથી લીખાજી મારતી ગાડીએ બોરીખંદર ઉપર બેડી થીયેટરમાં દોડ્યો. ત્યાં તેના ભાઈ પેસીના “જલમ જંદા” નો ખેલ ચાલતો હતો. લીખાએ કોઈની ઘણેડે પોતાના ભાઈનાં પુસ્તક કે નાટક વાંચવા કે જોવા ની દરકાર કીધી નહીં હતી. પેસી સાદું લખી શકે એ તે હસીજ દાહાડતો હતો. માટે આજે થીયેટરમાં આવ્યો ત્યારે કાંઈ નાટક જોવા નહીં આવ્યો પણ ચોપર બીજાં નાટક જોનારાંઓને હરકત થાય એમ ગડબડ કરતો આવ્યો.

દાદર દુટી પડે એવા કુદકાના ધકાકા મારતો લીખો થીયેટરના માળા ઉપર ચઢીને ધકો કે તેના કાકાને જમસુ માળા ઉપર ‘બાક’ માં હતો. બાકના દરવાજા ઉપર રખેવાળે ટિકિટ જોવા માગી પણ લીખા તેને આવકો મારીને અંદર ધસ્યો અને કાકાના જમસુ ઉપર નબર પડતાં જ તેની આગળ દોડી જઈ આવ્યું ગામ સાંભળે તેમ તેણે જમસુને તેના આપના સુન્દરવાની ખબર કહી.

“જમસુ, જમસુ, તારા બાવા સુન્દર—સુન્દર—” લીખો હાંડતો હાંડતો બોલી શક્યો નહીં.

“શું ? સુન્દર ?” જમસુ હેબતીને પૂછવા લાગ્યો. પેહલાં તો તેના સરખા ભપકાદાર શેડિયાને ભરજિજલમાં કાંઈ ‘જમસુ’ કરી તોણકાંઈ હાંક મારે તેથી તેને સુસો ઉખર્યો પણ વળી લીખા જે આ ધુજવનારી ખબર લાગ્યો તેથી તે વધારે ગભરાયો.

“હા હા સુન્દર્યાહ, યાતો સુન્દરેહ યાતો. હમણા જ સુન્દરેહ” લીખો ગડબડ કરવા લાગ્યો. “તું” જલદી ચાલ જમસુ, હું તેને તેડવા આવ્યો. તારે બંગલે તારેજ કેહવે શેકને મળવા ગયો ત્યાં નેહજીજ તો તેવજ બેશુક પડ્યા ને ડાકટરને તેડી લાવવા માણસો દોડ્યાં. કોઈ કેહવે સુન્દર્યા, કોઈ કેહવે સુન્દરેહ ને કોઈ કેહવે સુન્દર ર્યો. મારી ગાડી તૈયાર છે, ચાલ.”

અલખતાં જમસુ એકંદમ ઉડીને લીખાની સામે દોડી ગયો. તેની આ ગડબડ તરફ આખી નાટકશાળાનું ધ્યાન ગયું. માણકશાહ મેહરમુસા મરજી પામવાની ખબર આખી નાટકશાળામાં ચાલી રહી. પેસી જે પોતાના રચેલા નાટકના ભાટકા ઉપર તમાશગીરો કરતાં પોતે વધારે હસતો હતો તે વડીક પોતાના ભડભડતા ભાઈને ગડબડમાં નેહિને શું છે તે જોવા આવ્યો. પણ તે આવે તે અગાઉ તો લીખો જમસુને લઈને ગયો. પેસીએ પોતાના માકા કાકાના નાકા સમાચાર બાણ્યા પણ તેને કાકાને ઘેર

નવાની દરકાર નહીં હતી. તેણે ત્યાં નવાના કરતાં પોતાને નાટક ભેવાનું વધારે ખાટું કીધું.

“સહુવારે એટલે નબળું” તેણે વિચાર કીધો.

અને તેમન થયું. ખાનભાઈનું મોઢું શાલ મેહર મુસાના ગુજરાવાની બીજ સહુવારે વર્તમાન પત્રોમાં ખબર છપાઈ અને આખાં ગામમાં વાત ચાલી કે નજમું મેહર મુસાનાં ખાનદાનને વડો થયો—આપીકા વણકાને વારસ થયો—મેહરમુસાની ગાદીના ધણી થયો—શહેરો થયો.

પ્રકરણ ૭૭ મું.

પેલી ચીઠીની વાત મળી.

મરનાર મેળન બારિસ્ટરનાં મોત પછી આજે જે કેટલાંક વર્ષો નિકલી ગયાં છે તે લાંબા અંતરમાં આ અધિકારી ભેદ ઉપર કાંઈ થોડુંક અનવાળું પડ્યું છે.

જ્યારે મેહરમુસાની બારિસ્ટર પોતાનાં ખૂનની આગમનની રાત્રે થાણામાં એક કેસ લડવા ગયો હતો ત્યારે જવાખાનનાં ખાનદાનને એક જુવાન બારિસ્ટર નામે ડોસાભાઈ થાણામાં હતા. ડોસાભાઈ પોતાનાં કુટુંબી જવાખાનવાળાઓને માથે પડેલા અને મેહરમુસાનારો એક નવરો, નકામો, નફરો જુવાનિયો હતા. તે વિલાત નબળા બારિસ્ટર થઈ આચ્છી હતા, પણ તે બારિસ્ટર નામ નોન હતો. તે મોટા બારિસ્ટરો સાથે અમરથો કરતો અને સેન દામ લઈ થોડું ધણું કામ કરી આપતો હતા.

ડોસાભાઈના એક વડો ભાઈ ધનજીભાઈ નામના હતા—તેને પોતાના આ બારિસ્ટર ભાઈ સાથે અજીબનાવ થયો હતા. તે ચીનમાં ચાકરીએ હતા, ન્યાંધી થઈ વર્ષ રજા ઉપર આવેલા હતા, અને પાછો ચીન જવાનો હતા. તેને પોતાના ભાઈ ડોસાની ચાલચલણ મઝી નહીં. ધનજીભાઈએ ડોસાભાઈને તેની આડી ચાલને માટે થોડીક શિખામણ કીધી. તેથી ભાઈ ભાઈએ વધે કહ્યો થયો અને તે ઉપરથી ફુશમની વધી.

મેહરમુસાની બારિસ્ટરને આ બંને ભાઈઓ સાથે સાટું હતું. ડોસાભાઈ સાથે તે બારિસ્ટર દાખલની જ એળખ હતી, પણ ધનજીભાઈ સાથેની તેની દોસ્તી વધારે જીની હતી. મેળને મેહર ભાઈએ વધે સમજીતી દેવાની ચાહી પણ તેનું કાંઈ વળું નહીં. એમ કરતાં ધનજીભાઈ નો પાછો ચીન જવાનો વખત આચ્છી. તેની તનદોસ્તી લથડતી ચાલ્યાથી તે યુગલ આવેલો, પણ યુગલમાં તેની મુખાકારી મુશ્કેલી નહીં. ભાઈની ચાલથી તે વધારે ફુપી થયો અને પાછો ચીન જવા નિકળ્યો.

જે દાહડે મેહરમુસાની બારિસ્ટર થાણે ગયો—મરામત બોલીયે તો જે દાહડે તેનું મોત તેને થાણે લઈ ગયું—તે દાહડે તેણે ધનજીભાઈની ઘણી ખ્યામલી છેલી ભેટ લીધી, કાંકે મેળન ચાર પાંચ કે વધુ દાહડા પછી થાણે થી આવે તેટલાંમાં તે ધનજીભાઈ ચીન જવાનો હતા—તેણે તેજ અઘવાડિયાંની રૂઢીમરમાં પાસેજ લીધી હતી. તે ચીનથી થઈ વર્ષ આચ્છી હતા અને હવે વળી થઈ વર્ષ આવે—બલકે કહી પાછો નહીં ફરે એમ હતું. તેની

તનદોસ્તી એટલી લથડી ગઈ હતી કે તે પોતાને વતન પાછો ફરવા માટે લાંબા દાહડા હવે એ શક ભરેલું હતું. તેથી જ મેળન થાણે જતી વખતે પોતાના જવાખાનવાળા દોસ્તને ઘણા જીમરના મેસીથી બેઠીને તેની જીદધને માટે દિલગીરીથી છુટો પડ્યો હતા.

પણ ધનજીભાઈ કાંઈ મઝી ગયો નહીં, સર્વની વધી થી ઉલટી રીતે તે ચાર પાંચ વર્ષમાં ચીનથી પાછો ફર્યો. તેની તબીબત ચીન જવા પછી લાંબી દરિયાઈ સફરથી મુશ્કેલી અને આજે આપણી વાર્તાના આ વખત ઉપર તે વેપારના કાંઈ કામસર યુગલ આવેલો છે.

પોતાના દોસ્ત મેળન બારિસ્ટરના ગુજરાવાની તેને ચીનમાં સેન ખબર મળી હતી, પણ જે ભયંકર મોતથી તે યુગલ હતા તેની ધનજીભાઈને કશી ખબર નહીં હતી. તેનું કારણ દેખિતું હતું. જે રાત્રે મેળન થાણામાં ગુજર્યો તેજ દાહડે ધનજીભાઈ યુગલથી ઉપડ્યો. તે સિંગાપોરથી આ સેલિયા અને જાપાન મુખી કરતો કરતો ચાર મહીને ચીન ગયો. માટે એ ચાર મહીનાના અંતરમાં યુગલની ખબર અનંદથી તે અજાણી હતા—એટલા મહીનાના વર્તમાન પત્રો વધીક તેણે વાંચેલા નહીં હતા.

હમણાં તેણે યુગલ આચ્છી મેળનના ભાઈ ભરજીથી મેહરમુસાનું નબળું કે મેહરમુસાની બારિસ્ટર તો પીરડોલની ગોળી લાગ્યાથી મુગલો હતા અને જ્યારે ઘણા નબળા આપઘાત માનતા હતા ત્યારે ભરજી પોતાના ભાઈનું ખૂન ચોક્કસ માનતા હતા. વાતપરથી વાત કરતાં ભરજીના મોહમાંથી મેળનની પેલી મરતી વખતની ચીઠીની વાત નિકલી આવી કે જે ચીઠી મરનારની રેખ ઉપર તુર્તની લખેલી મળી આવી હતી. તે ચીઠી મરનાર કોણ મોગી લખી ગયો તે હજી મુખી નબળું નહીં હતું, પણ તે ચીઠીમાં થું લખેલું હતું તે ભરજીને કહી સંભળાયાથી ધનજીભાઈ જવાખાન અમરથ મુશ્કેલી પડ્યો. તેણે મુકરમત ખાંધું કે તે ચીઠી મેહરમુસાની માટે લખી હતી.

તે ચીઠી ધનજીભાઈએ મરનારને લખેલી એક છેલી અરજના નવાખમાં મરનારે લખવી નેહાં. મરનાર થાણે ગયો ત્યાંજ ડોસા બારિસ્ટર પણ હતા અને તે ઉપરથી મરનારને ધનજીભાઈએ અરજ કીધી હતી કે એક ઘણી નામુશ આખત તેને તે સમજાવતીને રાહપર અને ડેકાણે લાવતો. તે આખત નામુશ હતી, પણ જવાખાનવાળાઓને ઘણી મોડી ખાલમ પડી હતી. ડોસા બારિસ્ટર એક એવાં પગલાં ઉપર ચાલ્યો હતા, કે જેમાં તેના ખાનદાનની મુશ્કેલી તથા તેની પોતાની નામેગી હતી. માટે થાણે જવાની આ તક લઈને તેને એ કામથી વારવાની તથા અને તો તેની પાસેથી કબજાત લખી લેવાની ધનજીભાઈએ મરનારને અરજ કીધી હતી.

રવિવારે ધનજીભાઈએ મરનારને આ અરજ કીધી. સોમવારે મરનાર થાણે ગયો અને મંગળવારે કોર્ટમાં ગયો ત્યાં તેણે પોતાના દોસ્ત મેહરામજી દલગીર આગળ પોતે માથે લીધેલી “એક નામુશ આખત” વિધે એસારો કીધો હતો તે વાંચનારી બાનુઓને યાદ હશે. તેણે તેજ દાહડે પોતાનું માથું ડુખવાની ફરિયાદ કીધી હતી અને તોપણ

આ નાપુથ કામ તેને કરવું જોઈએ એમ કહીને તે બેહ રામશાહ આગળથી પાછલા પ્રહરે વેહલો કોટ છોડી ગયો હતો. ધનછભાઈએ ડાકટર બરજેરને ખાતરી આપી કે આ “નાપુથ કામ” માં વચ્ચે પડવાને મરનાર રાજ નહીં હતો, પણ ધનછભાઈએ ઘણી બેહસ કીધાથી તેના સમુજ ની ખાતર મરનારે તે માથે લીધું હતું અને બનતી મેહનત કરવાને કમ્બલાત આપી હતી.

મંગળવારે ધનછભાઈ ચીન ઉપડી ગયો તેની અગાઉ મરનારના જવાબની વધી રાખતો હતો અને તે જવાબ નહીં આપ્યાથી નાસિપાસ યદને ગયો હતો. હવે સમજ પડી કે મરનારની જે ચીડી મળેલી લખી આવી તે એ જવાબન હતો. તે ચીડી “મરુદમાન ભાઈ” એ શબ્દો થી શરૂ કરેલી હતી તે અલબત્ત ધનછભાઈ હતો. “કદાચ આપણ પાછા નહીં મળીએ” એમ તે ચીડીમાં લખેલું હતું, અને જે ઉપરથી મરનારની આપઘાત કરવાની ધારણા થોડી બેસતી હતી, તે શબ્દો પણ ધનછભાઈને વિષે લખેલા હતા કે જે લાંબી યુસાફરીએ જનાર હતા અને જેના પાછા ફરવાની વધી થોડી જ હતી.

વળી તે ચીડીમાં લાચારી લખી જણાવી હતી કે “કેકર, સમુજ કેકર—હવે કાંઈ વધારે થઈ શક્યું નહીં—” “મેં મેહનત કરવાને કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી, પણ કાંઈ ‘વહ્યું’ નહીં” એ શબ્દો ઉપરથી એવો અર્થ ઉઠાડ્યો હતો કે મરનારે પોતાના કોઈ ધારણા કામમાં નિરાશી મેળવ્યાથી આપઘાત કીધો—તેને બદલે હવે ધનછભાઈથી ખાતરી મળી કે મરનારે ડોસાભાઈને તેની બદ ચાલથી પાછો વારવાની “બનતી મેહનત” કમ્બલેલી હતી તે વિષે આતો લખેલું હતું.

એમ જો હોય તો આ ચીડી મરનારે કાંઈ યેલ છાની ઝમઝમ, કાંઈ ડુબ્બમાં થા કાંઈ જીવથી ધરાયતી નાસિપાસીમાં લખી હોય નહીં. એ ચીડી તદન સાવધ સુખાકારી વચે લખેલી નજર આવી—એક માથે લીધેલી મેહનતની એક જલદીથી છુટા પડતા દોસ્તને વાકેફ કરવા ની પૂર અકલ હોસ્વારીથી લખેલી આ તો ચીડી હતી. આ આખી ચીડી જે સમજાતી નહીં હતી તે હવે સમજાતી થઈ—ફક્ત તેમાંની—“અને હવે આ પિરેટોલ વડે છેલ્લી સલામ કરું” એ એક જ છેલ્લી લીટી નહીં સમજાવ એવી રહી હતી. પણ એ લીટી તો પાછળથી ઉમેરેલી હતી અને રાષ્ટ્ર શોભાસી જેવા શવકા ડીટેક્ટિવને પણ શક હતો કે એ છેલ્લી લીટીમાંના હરફ મરનારના હરફથી જુદા હતા, તો એ કે લખનારે મરનારના અક્ષરની નકલ તો એ લીટીમાં હાથકુળ કીધી હતી.

મરનારની મરતી વખતની છેલ્લી ચીડી ઉપર. તેના ચીનથી તુર્તના આવેલા દોસ્તનું આ અનવાગું મળ્યાથી બરજેર અને ધનછભાઈ બંને જલ્દ પેહલાં તો અચરતીથી દંગ થઈ ડુબ્બ ભરેલી ચૂપકીરીથી એકેકને મેહરોજ જેવા પડી ગયા. ધનછભાઈએ તે ચીડી જેવા માગી પણ તે તો રાષ્ટ્ર શોભાસી જેવા શવકા ડીટેક્ટિવે હાવી સંભાળી રાખી હતી. તે ચીડી કદાચ કાંઈ દાહડે કામની છે એમ સમજીને તેણે રાખી હતી અને આજે તે કામની નિકલી

આવી એમ હવે બરજેરને ઘીસવા લાગ્યું. બેન બારિસ્ટર નાં ખુનની વિરૂધ્ધ અને આપઘાતની તરફેણ આ ચીડી શક ભરેલી રીતે વચ્ચે નડ્યા કરતી હતી, પણ હવે તેનો બેદ રહ્યો નહીં. બરજેર તો પેહલેથી જ બેહસ્તીનું ખુન માનતો હતો, તેને આ ચીડીનો બેદ મળ્યાથી વધારે ખો તરી મળી.

પણ વધારે ખાતરી કરવા ડાકટર બરજેર અને ચીન ધનછભાઈ બેહુ ડોસુ બારિસ્ટરને જઈ મળ્યા. જવા ખાનના આ બે ખાનદાની ભાઈઓ વચ્ચે હજી ઝાઝી સલાહ તો નહીં હતી, પણ એક મરનાર જે બેહુનો મિત્ર હતો તેનાં શક ભરેલાં મોત ઉપરનો બેદનો પડેલો કાહડો નાખવો એ બેહુની કીસ હતી આરે ડાકટર બરજેરના વચ્ચે પડ્યાથી ડોસાભાઈ પોતાના ભાઈ ધનછભાઈને એકવાર મળવાને રાજ થયો.

ડોસુ બારિસ્ટર હજી પણ પોતાના બદ્દેશથી મુકરેલો નહીં હતો. તે પરેલનાં એક શક ભરેલાં કલબમાં “પડ્યો પાંચચો” પડી રહેલો હતો, કે જે મકાન કલબમાં કરતાં એક જુગારખાનું વધારે હતું. તે પોતાની આ ઇલાતમાં એવો છબાકે પડેલો હતો કે ત્યાં જેવી ઇલાતમાં પોતે રહેલો હતો તેવી જ ઇલાતમાં પોતાના ભાઈને અને બેનના ભાઈને મળવાને અચકાવો નહીં. તે એક પુરસી ઉપર પડેલો હતો, તેના મોહમાં ચીરટ હતી, પાસે એક બાંડીની ખાટલી અને ગ્લાસ હતાં. તસ પડેલી હતી તેમાં તે થક તો જતો હતો, ચીરટના સરકા ભરતો જતો હતો, દારૂ પીતો જતો હતો અને વાત કરતો જતો હતો.

ડોસુ બારિસ્ટરે પુરતો ટેકો આપ્યો. મરનાર બેન મંગળવારની રાત્રે જીવ્યો તેની પાછલા પ્રહરે તે ડોસુને મળ્યો હતો અને તેને ઘણુંક સમજાવી ગયો હતો. જે “નાપુથ કામ” ઉપર જવાનું મરનાર મેહરામશાહ વધીલ આગળ બેઠ્યો હતો તે ડોસુને મળવાનું કામ હતું. “મરનાર મને ઘણીક શિખામણો દેતા આવ્યો” ડોસા ભાઈએ હેવાલ ચલાવ્યો, “તે ઉપરથી મને જુસ્સો ઉપજ્યો. મેં મરનારને જવાબ દીધો કે તું મારી આગળ છું છું જેટ લો કુતો; તું મને શિખામણ દેનાર કોણ? મરનારે કદાચ કીધું કે તે આ કામમાં વચ્ચે પડવાને પુશી નહીં હતો પણ મારો ભાઈ તુતું ચીન ખાતે ઉપડી જનાર હતો તેની છેલ્લી અક્ષરની ખાતર તે આપ્યો હતો. મેં મરનારને એટલો જ જવાબ દીધો કે તમે તમારું કામ કરો, ને મારા ભાઈને જી કહો કે તું તારું કામ કર.”

ડોસુ બારિસ્ટર આજ સુધી એ ખીના કોઈ આગળ બેઠ્યો નહીં કાકે તેને એ વાત કોઈએ પુછી નહીં અને તેને કેહવાની કશી જરૂર પડી નહીં—મરનારની આપઘાત થા ખૂનના સલાહ સાથ એ વાતને કરો સંખ્ધ હોય એમ આજ સુધી ડોસુને લાગ્યું નહીં.

હવે ત્યારે મરનારની મરતી વખતની લખેલી ચીડી નો પુરાવો મળ્યો. બરજેરની ખાતરી થઈ કે તે ચીડી કાંઈ મરનારે પોતાનાં મરણ અગાઉની પોતાની યુગકેલી અને નિરાશાની લખી નથી. તે ચીડી તો ખુલ્લે ખુલ્લી એક સાધારણ દોસ્ત ઉપર બેહવારની રીતે લખેલી હતી;

અને તેમાં આપઘાત વિધેની છેલી લીટી તો કોઈ બીજીની ઉમેરેલી હતી.

તે બીજી ભરનારનો ખૂની હતો.

પ્રકરણ ૭૮ મું.

શું એકળી ખૂની યકડાયા વગર રહ્યોયે ?

આ નવાં અનવાળાંની પેહલી ઉલટમાં બરબર અવ બતાં પોતાના કુવા શેઠ જાંહીરશાહ જંગબારવાળા પાસે રાહી ગયો. એ દાહડે આગળાં પ્રકરણમાં જે આપણે જોઈ ગયા તેજ હતો—જે રાત્રે લીબો ભરભરિયો આફ્રીસની કુંડી લેવા ફરામરોજ શેઠ પાસે ગયો પણ જે રાત્રે તે શેઠ તો કાંઈ કંઈપણ અને ખબરામાં પોતાનાં ઘેરની બાહાર ખજી, તેજ એ દાહડે હતો.

તે દાહડે સાંજે ડાહર બરબર પોતાના કુવાને આ અગત્યની શોધથી વાકેફ કરવા હોય છે. જાંહીરશાહ શેઠ પણ તે દાહડે યુશીમાં નહીં હતા. પોતાની પેહલી કામકામ વિષે આજે તેવણને જીવ ધણે ખાટો થયેલો હતો. પેહલીનું કામ એટલું વધુ જવું હતું કે ત્રણે ભાગિયા—મોઢાશેઠ પોતે અને તેવણના દીકરાઓ ફરામરોજ તથા ફયાલે ધંધા ઉપર “ખેડે ખૂદ” ખાન આપણું જોઈ. પણ ત્રણમાંના એક ભાગિયાનું ધંધા ખાન કેકાણે નહીં હતું અને તેથી પેહલીના વહીવટ સુધરવાને બદલે બિગડતો હતો.

મોઢાશેઠ પોતે ફરી છતાં ઉશોગી હતા અને કામ નો સર્વથી મોટો ભોલો પોતે ઉપાડી લેતા હતા. ફરામરોજ અલસુ અને અપાસી હતો, તે શેપ તેની ભરનાર મા તરફથી ગાથા વારસામાં મળ્યો હતો કે જેવણ હોતે ઘેરનાં એક બાઈ હતો. પણ તેવણ દેહલી કુખી હતો, અને ફરામરોજને માતા તરફથી તે દઈ પણ વારસામાં મળ્યું એમ સર્વને શક હતો. મોટો મોઢાશેઠ ફરામરોજની ભૂલ સુકો તરફ સખત થઈ શકતા નહીં હતા.

“હું એને માંપીને કેમ કહી શકું?” તેવણ આજે સાંજે આફ્રીસમાંથી પોતાના એરડામાં આવ્યા પછી અને પોતાના દીકરાની એક મોટી ભૂલથી એક ગ્રાહકનું કામ બિગડાવ્યા વિધેની ફરામરોજ જીવ ખાટો થવા પછી પોતાની મોટી ખુશી ઉપર લેટીને કુખી થવા લાગ્યા. “ફલીના મેહરોજ કહી આપેક કે એ દીકરો સારી પેટે નથી, તો પછી એની ભૂલસુક થાય તેની નવાઈ શી? અને એની ગફલતો ઉપર કું અપાડા કરે તેમાં મારો વાંક શે? મેકના ફીકો, કાપર થયેલો દેખાવ હાજીબુજબ એની માને મળતો છે. નવારે તે મેહસ્તાનનું દઈ શરૂ થયું હતું ત્યારે તેનોખી મેહરોજ બરાબર એવોજ દેખાતો હતો. ખચીત મારો દીકરો ધણે દઈ હોવા જોઈ, તેને પાછો ઉડવાની હવે મારે આશા રાખવી નહીં જોઈ. હવે એ કામ કરે, નહીં કરે તે બધું સરખું. ને વળી આવાં દઈ સાથ એને એની મા કરતાં એક પીડા વધારે છે—તે એની આપડી છે. એ રાંડ એને વધારે કુખી કરેછે.”

જાંહીરશાહ શેઠ આ ખેલિત બગાધમાં ગીરકતાર હતા તેવામાં બરબર આવી લાગ્યો. તેવણને ભાનેજ આજે કાંઈ નવી ઉલટમાં હતો—આજે ખચીત લીબો ભરભરિયાની ભાષામાં તે “કુંજરો વા” નહીં હતો. જીવા ખાનના એ ભાઈઓ ધનછલાઈ અને ડોસાભાઈથી પોતે જે અગત્યની શોધ અમથ્યુસ કીધી તેનો હવાલ બરબરે ધણી ઉલટમાં ઉમેદવારીથી કહી સંભળાવ્યો.

આ નવી શોધથી શેઠ જાંહીરશાહ ઉપર પણ લગાર અસર થઈ. તેવણ આજે સુધી ભરનાર બેન બારિ સ્ટરની પેલી ચીટીને લીધેજ તેના આપઘાતનાં અનુભાવ તરફ ટળેલા હતા. તેવણે બરબર સાથની તકરારમાં ઘણી વાર આ મુશ્કેલી સુખડી હતી કે જે મેહસ્તાને પોતાના આપઘાતથી અલગ આ લીટી કોઈ બીજાં કારણસર લખી હોય તો કોણને લખી છે તથા શા વિષે લખી છે તે આજે સુધી નજીયા વગર કેમ રહી ગય ?

માટે ચીટી વિષે જીવાખાનવાળાઓથી મળેલું આ અનવાળું શેઠ જાંહીરશાહ જંગબારવાળાને પણ અતિ ધણું અગત્યનું લાગ્યું. વધારે મસલત કીધા અગાઉ તેવણે પોતાના દીકરા ફરામરોજને પણ તેડવા મોકલ્યા. ફરામરોજ બાપના તેડાને માન આપી આજી, પણ આજે તે ભપકામાંજ હતો અને વળી ઉતાવળમાંજી હતો. આજે તેની નાબનીન નાજાં મારે કેટલાક દોસ્તોને જમવા મોકલાયા હતા કે જેઓની સાથે તે નાટકમાં જવાની હતી.

ફરામરોજે આવાતાનીવાર પોતાના પીનાઈ બરબરને ઉલટમાંજ અને આરજુમંદ જોયો. ફરામરોજ ઉત્ત પામી ગયો કે કાંઈ અગત્યની મસલત ચાલેછે; પણ તેને આવી મસલતોના ધણે કંઠાણે હતા—તેણે ચાલું કે અહીંથી તે જલદી પાછો જાય. મેહસ્તાને બેનનાં ખૂન વિષે બરબરની હુબત અને તકરારથી ફરામરોજ તબન કંઠાઈ ગયો હતો અને તે વિષે મુદ્દલ વાતથી કરવા ના પાડતો હતો.

શી બીના બની છે—જીવાખાનવાળાઓથી નવું શું નજીયાં—તે જાંહીરશાહ શેઠે ફલીને પીરનથી પણ વિગતથી કહી સંભળાવ્યું. ફરામરોજે તે સમગ્ર આના કાનીથી સાંભળ્યું અને સમગ્રની વાત હસી કાઢીને જોયે કે પોતે કશું માનતો નથી એવું દેખાડી દેખાડીને સાંભળ્યું. ફરામરોજને એ વાતો ગમતી નથી તે બરબરે જાણતો હતો, મોટે તેના આ ટપકા તથા ટુચકારના તેણે કાંઈ જવાબ આપ્યા નહીં. કુવા તે વાત અગત્યની માનેછે તો કુવાનો દીકરો તે વાત હસી કાઢે તેની બરબરે થોડીજ પરવા કીધી, અને તે પોતાના મેહરા ઉપર કંપકો આપનાર સુગે કડવાસ દેખાડીને ઉભો રહ્યો.

“બરબર તો બધુંજ માનવાનો” આ નવી વાત પુરી થયા પછી ફરામરોજે તે હસી કાઢી. “અમારને માન ઉપરથી કોઈ રાક્ષસ ઉતરી આવીને કાંઈ મેહુદી કલપણ કહેશે તો બરબરે તેથી ખરી માનશે.”

“પણ આ જીવાખાનનો ધનછલાઈ કાંઈ માનમાંથી આજીનો વા—તે તો ચીનથી આજીજી.” બરબરે થડો ટાહુકો પુચ્છ્યો.

“અને તેનો અડધો થેલો ભાઈ ડોસાભાઈ?”
કરામરોજ પાછું એણી પુછ્યું. “તે છાકરો જુગારી,
દારૂની બાહારમાં જે કાંઈ બકે તેની બરજેર બધું માનવાનો.”

“પણ આ વાત કીધી ત્યારે ડોસુ થેલોની નહીં હોતો
અને છાકરોની નહીં હોતો” બરજેર મન્યુતીથી બોલ્યો.

“કેહતા દેવાના, પણ સુનતાબી દેવાના!” કરામ
રોજ પોતાના એકા માલુ રાખ્યા. “બેનન ગુનચાની
પાછલા પ્રહરે તે ડોસુને મળ્યો અને આનસુથી ડોસુ તે વિષે
એકે બોલ બોલ્યો નહીં!”

“તેમાં નવાઈ નથી. ડોસુ સાફ કેહછ કે તે મુલાકા
તને મરનારનાં ખૂન સાથ કરશે. સંબંધ તેણે થાયો હોતે
તો તે વાત બે કરતે. વળી ધનજીભાઈ સાફ કેહછ કે તેનો
ભાઈ ડોસુ એવેલ છે—પુછ્યાં વગર બોલે નહીં, કોઈને
કાંઈ કેહ નહીં એવી તેની ખાસીયત છે.”

“કહી, તને ગમે તો તું ડોસુને મળી જો.” મોઠા
શેઠે દીકરાને સુમના કીધી.

“શું કરવા?” કહીએ તોરથી પુછ્યું.

“તારી ખાતરી કરવા.” બરજેરે ટેકો આપ્યો.

“હા કહી, જેનું જીવાખાનવાણ ભાઈએને મજશે તો જેમ
મારી ખાતરી થઈછ તેમ તારીખી ખાતરી થશે કે એ બેહ
ભાઈએ મોઢું બોલતા નથી. તેઓને મોઢું બોલવાની
કાંઈ ગરબ નથી.”

“અને સમજે કે મારી ખાતરી થઈ તો પછી શું?”

“તો પછી બેનનનાં મોત વિષે નવેસરથી ખોજ

મલાવવાની રહી.” બરજેરે આશાનેર ઉલટ જતાવી.

“બધારેખી હું એ ખોજ જરી રાખવા કેહતો હતો ત્યારે
રાધુ રાખોસી હંમેશા આ ચીડીની વાત વચે લાવતો. તે
અને બીજાએ પણ કેહતા કે જે મરનારે આપકાત કીધો
નહીં હોય તો મરતી વખતે આવી ચીડી શું કામ લખી
જાય? હું કબૂલ કરૂંછ કે હું પોતે પણ એ ચીડીથી સુઘવાતો
હોતો અને મોરાં મનમાંથી શક રહી જતો હતો. પણ
હવે આ ચીડીની વાત મળી એટલે રાધુનો વાંધો નિકલી
ગયો અને હવે શોધ આગળ મલાવવા રાધુને આપણે
કહી શકીશું.”

“અરે! મુવો રાધુ રાખોસી!” જાંહગીરશાહ શેઠ
બડબડા. “તેના ઉપર તું બધો બડસો ના મેળ, બરજેર.
આપણી આફીસના બેનની નહીવી ચોરી તેની પકડાતી
નથી તો આજ વર્ષોનાં વર્ષો પછી થઈ ગયલું એક ખૂન
તે શું પકડવાનો છે?”

જાંહગીરશાહ શેઠ આ ફરિયાદ કાંઈ ખોટી કરતા
નથી. આટલી સરખી એક ચોરી પોલીસથી પકડાઈ નહીં
તે વિષે એકલા કરામરોજ સિવાયે બધાં બધાં ફકડે—
કરામરોજ કાં નથી ફકડેતા તે આપણુ જાણતા નથી.

“તોપણ કહી, બરજેર કેહછ તે ખરૂં છે.” જાંહ
ગીરશાહ શેઠે તેને ઈનસાફ આપ્યો. “આ ચીડીની વાત
મળી એટલે એક મોઢો ભેદ સુલેસ થયો. હવે આ નવી
શોધનાં અનવાળાંથી અગરને આપણે કાંઈ ખોજ આગળ
મલાવી શકીએ અને તેથી બિચારા બેહસ્તી બેનને આપ
કાત કરવાના અપરાધમાંથી છોડવી શકીએ તો તેમ કરવાને

આપણે સુકડું નહીં નોંધે. ખૂન મોઢે વેહલે પકડાયા
વિના રેહતું નથી.”

“હમેશા નહીં. કેટલાંક ખૂનો હજી પકડાયા વગર
રહેલાં છે.” કરામરોજે બોલસ કીધી.

“કદાચ ધારાની નબરમાં તે પકડાયાં નહીં હોય,
કદાચ કુનિયાંની નબરમાં તે પકડાયા વગર રહી બપ; તોપણ
મારાં મનમાં ખાતરી છે, દીકરા કહી, કે એકબી ખૂન
એવું નહીં હશે કે જેના ખૂની ઉપર શક નહીં ગયો હશે
અને તે પોતાનાં પાપથીજ માસ્યો ગયો નહીં હશે—પછી
તે ખૂની ખરૂં કે ચોરત હોય.”

“ચોરતનું નામ ના લેવો બાવા.” ખૂન જેવાં
મહા પાપ સાથે એક જીનું નામ નોડાયલું હું શાંખી
શકતો નથી.”

કરામરોજનો સ્વભાવ હમણા હમણા થણો ચીડી
રડાઈ થતો જતો હતો અને પોતાના બાપને આ સમ્ય નો
તેણે કાંઈ અન્યથા ખીજવાટથી કહ્યા. તમે કેહશો કે
કરામરોજ પોતાની છાતીમાંના છુપ્યા ગમથી આ શખ્તો
બોલ્યો—પણ શેઠ જાંહગીરશાહ તો સમજ્યા કે તે પોતા
ની રેહનાં કુખખો મારેલો આમ ચીડીરડાઈ થયો છે.

પણ કહી ચીડીરડાઈ થયો તે નોંધને બરજેર વધારે
ગંભીર બની ગયો. તે નિસમાં ઉભો થઈ બોલ્યો.

“તે ખરૂં હોય કે ચોરત હોય—મારા મરહુમ બહાલા

ભાઈનું ખૂન કરનાર અને તે ખૂનનો ડાથ તે મરહુમના
પોતાના નિદાપ હાથને બેઠાડનાર અને તે મરહુમની ચીડી
ને સગાંડલાંઓથી દર યાણને રોખમે મહડાવનાર ખરૂં
હોય કે ચોરત હોય, પણ હું આજે બોદાને હાનર નાનર
જાણીને સોગંદ લઉંછ કે મરો અપરાધ હું અનવાળો
માં લાવું નહીં ત્યાંસુધી હું મારું જાગર, મારા હાથ,
મારી ઉલટ કે મારી મેહનતને લીલી થવા રેવું નહીં. કામ
સુચકેલ છે—મનલ થણી લાંખી છે—વખત થણો જમ્પે—
તોપણ કોણ જાણેછ? આ નવી શોધ મને વધારે ઉલટ
પકડવા મારેજ કાં નહીં થઈ હોય?”

“પણ તારીથી બનવાનું શું છે, બરજેર?” કરામ
રોજ તેને મોખા આલેજ કીધી.

“જેખી બનવાનું હશે તે હું બનાવીશ.” બરજેરે
ગંભીર કબૂલાત આપી. “પણ યાદ રાખ, કરામરોજ, કે
મારીથી બનશે કે નહીં બનશે તોપણ હું કહીથી તારી મદદ
માગવાનો નથી. હું જાણૂંછ કે તું તો બેહસ્તીનાં ખૂન
ઉપર લંકપીઝોડોન કરવા માગેજ. તેનું કીર્તિવાન નામ
અપરાધની બદનામીનાં વાજળાં દંકાયલું રેહ એવીજ તારી
તો મરજ છે.”

“મોદ જાણેછ, હું કેવી બેનનની પાક આખર સુલવી
થયંલી જેવા આહુ છું” કરામરોજે નિસથી એકરાર કીધો.

“માન રસ્તો મળતો નથી એજ મારી સુચકેલી છે.”

“તું વધુ શોધખોજને તોડી પાડેતા આચોજ. તું
મને નાહિમત કરતો રહોજ.”

“નહીં બરજેર. તું માન કે અગરને બેહસ્તી બેન
નની આખર તોજો જીવ આપાથી જળવાતી હોય તો હું
જીવ આપવાને તૈયાર છું.”

“વાર” એ કામ ડોસુનું તો નહીં હોય ?” મોટા શેઠે એ નવી અટકલ વચે આણીને આ મામા કુધનાચ્છો વચેની પંચાતી બંધ પાડી.

“શુ ? ડોસુ ખૂન કરે ?” મામા કુધના ખેલુ મોલી ઉઠ્યા.

“હા કહેલુની કે તેની નાખુશ બાબતમાં બેહસ્તી વચે પડશે તેથી તે તેના ઉપર ઝુસે થયેલો હતો ? ત્યારે તો બેહસ્તીનાં હાટલમાં નવર” એમને તેજ કાં નહીં ગયો હોય ? અને ડોસુ, જે એક લુછો છે, તેણે કાં નહીં બેહસ્તીને ગોળી મારી હોય ?”

“કદાચ હોયબી.” ફરામરોજે તો આ તક એક દમ કબૂલ રાખી.

પછી તે અરજેરના માન્યામાં આવી નહીં. “ડોસુની વાતથીત, દબાજ બધી એક ખુલ્લાં દિલના નિર્દોષ માણસ ના જીવી છે. જે તમોને શક આપવો હોય તો તમે મળીને ખાતરી કરો.”

પ્રકરણ ૭૯ મું.

“જુદાં રેહવા” નું ભવિષ્ય.

અરજેર પોતાના કુવાની મસલત કરીને છુટો પડયો; ફરામરોજેની પાછો જવા નિકળ્યો પણ તેને તેના બાપે અટકાવીને ઉભો રાખ્યો.

“શુ” કહેાછ ?” ફરામરોજે લગાર ટુંડાધીન પુછતો ઉભો.

“શુ” કહેાછ, શુ ?” તેના બાપે આવી ટુંડાધનું પુછવું નાપસંદ કીધું. “હું” એટલું જ કહું છ કે ઉભો રેહ. મારે તારી સાથે વાત કરવીછ.”

“બીજી વખતે વાત કરીશું” ફરામરોજે હજી પણ જવા માગ્યું. “હેઠે બધાં મારે વાસ્તે ખાટી છે.”

“બધાં ? બધાં કોણ ?”

“નાજ” એ એ ચાર દોસ્તોને જમવા તેડેલાછે. જમી ને બધાં નાટકમાં જવાના છે. જે હું વાર લગાડીશ તો મારેજ નહીં પણ બીજાં બધાંએનો નાટકમાં જવાનો વખત થઈ જશે.”

“અગરજે આ યેર ટુટી પડે, આપણાં વાહણમાં આગ લાગે, યા હું મરી જઈ” તોપણ તારી મૈરી તો પોતાની મોજ નહીં યોગાવવાની, ફલી.”

જાહેગીરશાહ શેઠ એવાં કુખ સાથે આ વચનો બોલ્યા કે તે ઉપરથી ફરામરોજે પોતાની લાડકી બાપડીને લીધે પોતેજ ખમતો નથી પણ બીજાંએની કેવું ખમેછે તે વિષે સમજવા વગર રહ્યો નહીં.

“તમેબી હેઠે આલેખી, મુરબી.” તે નરમ પડીને બોલ્યો. “તમે અમારી સાથે જમો. વાત જમતાં જમ તાં કરીશું.”

“નહી. મારે નથી જમવું. હું” અહીંજ આ સાથે કાંઈ સૂકું પાકું લઈને સુધ જઈશ.” મોટા શેઠ બળાપાના ખેલજ આ સખુનો બોલ્યા. “આપણાં યેરનો તાજોજ બિગડી ગયોછ. શું શું બનેછ તેનું તુને કુખ નહીં લાગે તું હશે, પણ મને તો આહુન કુખ યાયછ.”

ફરામરોજે મુજો મુજો ચાલી ગયો, પણ ઘણું ગમ ખાર દિલથી ગયો. તેનું પોતાનું કુખ કાંઈ એવું નથી. કદાચ પોતાના યેરના બિગડેલા મામલા થકી પોતાના યુગ બાપ કરતાં બેઠો વધારે બળેછે, પણ વાંચનારી બાનુએ જાણે છે તે ગળે ગાંઠ ને મોહડે કુમારે આગળથી ખમતો આપ્યો છે. તે પોતાનું કુખ કોઈને કેહતો નથી, કાંકે તે કેહવામાં એક ચીખાવલી, ઉછાછલી, ખંચીલી, ટચાક અને મગર આમતને પરણી લાવવાનો તેના પોતાનો પસ્તાવો ઉધોડો પડેછે અને તેનાંજ યેરની ક્ષયપતી વધેછે.

ખાનું ખૂબ મોટું હતું. નાજાંખાપના ત્રણ ચાર દોસ્તો તેમાં એક સી, ત્રણ ચાર ભાપડા એન જમવા આવે લા હતા. ખાનાંની ખચખચ થતી રેબલ બિઝાણો અને પકવાનોથી ભરાઈ ગઈ હતી; તેજ વળી સોના રૂપાના સાજ, કુલોના શણગાર અને નગદ રૂપાની સમેલાનીઓ માં હીચની પેઠે ચલકતી મીણબતીની હારથી એક પાથાલી રેબળની પેઠે નાજાંખાપનું આ જમન બિરાજ રહ્યું હતું.

ફરામરોજે ધારા પ્રમાણે રેબલ ઉપર બેઠો પણ જમ્યો નહીં. રેબલને એક છેડે નાજાંખાપ કાપેલી ખાડિસમાં ઉંધારી રેખાતી છાતી ઉપર એક મુંદર હીરાના હારમાં ચકચકિત બિરાજેલી હતી—રેબલને બીજા છેડે તેનો વર બેઠો હતો અને નાજાંખાપના નોનલા દોસ્તોમાં મોહડાં ઉપર મોટું હસ્તુ બતાવીને વાતો કરતો હતો. તેણે પોતાની ખોટમાં વાણા ઉપર વાણા પિરસવા દીધાં હતાં પણ ખાધાં નહીં હતાં. સોજા કપડાંવાળા ધોતા ચાકરોની શેઠ મેલ ચાલી રહી, તેઓ ફરામરોજેની ખાધા વગરની ખોટો ભરેલીને ભરેલી ઉંચકી જતા હતા.

ફરામરોજેને લુખ નહીં હતી. તેની લુખ અને ઉંધ યાજી વખતની મરી ગઈ હતી. તે પોતાનાં મનની ખેલિત હાથ અફસોસ કોઈવારતો દોસ્તો સાંભળે એવી મોઢા સાહની નિસોશ મારીને કહી આપતો હતો. “નાજ” મારા યેરમાં રોજની આ ધૂમચક્રી કાં લઈ મેડી હશે ?” તે પોતાનાં જન સાથે પુછતો. “આ યેરમાં તેનાથી આવી પડેલી જાંજલ વિસારી દેવા શું એ એન કરતી હશે ?” આ સવાલના જવાબમાં કોઈ ફરામરોજેને પોતાને પુછશે કે “તું” એવી જાંજલ ત્રાથે હોરી કાં લાચી ? અને લાચી તો તેને જાંજલ વધારવાની છુટ શા મારે આપેછે ?”

જુરતેની ગરમીથી, આસપાસની મોજની ખુમારીથી ફરામરોજેને એન પડ્યું નહીં. તેને ઉકલાડો પેદા થયો અને ખાનું ખવાઈ રેહવા પછી ચાકરો નવા ફ્રેચ “લીકોર” બિરસતા હતા તેવામાં ફરામરોજે ગરમ દિવાનખાનાંમાંથી ઉઠીને આગળના હાલની વધારે ખુલ્લી આગાસી ઉપર હવા માં આવી ઉભો. હેઠલ એક બીખારડી પોતાનાં લુખ મરતાં લુલકાંઓ સાથે ખાનાંને માટે ભીખ માગતી હતી. ફરામરોજેને એન વખતે અસર થઈ કે જ્યારે તેની બાપડીનાં ઉડાવણાથી આ યેરમાં જ્યાંબંધ ખાનું રદ પડ્યુંછે ત્યારે યેરની બાહાર બિચારા મરીબો એક નવાલા ને માટે ટલવેલેછે.

ફરામરોજે તેને ભીખારડી તરફ એક પાવલી ફેંકી તેવીજ તેની બાપડી પછવાડેથી તેની આગળ આવી. તેના

દોસ્તો નાટકમાં જવાની તૈયારી કરતાં હતાં—“દ્રેસ” કરવા ગયાં હતાં—તે તક લઈને નાજ્ પોતાના વર આગળ જરા વાતે ઉભી.

“કેમ? વળી હંમેસની માફક તમારું માંયુઆયું કુમેજ કે?” નાજ્એ તાણમાં પૂછ્યું.

“માંયુ ને દિલ મેહુ કુમેજ, નાજ્” તેના વરે બળતાં જીગરની આગ કહી આપી. “મારું કુમ્મ તન નું નથી તેટલું જીગરનું છે.”

“તમે રેખલપરથી ઉઠી ગયા ત્યારે જ એમ ધાર્યું. પણ, ફ્લી, ઉઠી જતી વખતે જરા દોસ્તો પાસે માફ માગી ને ઉઠીયે કની?” નાજ્ તેને શિખામણ દેવા લાગી.

“અને નાજ્, તમે અને મારાં ઘેરમાં આસપાસ એવાં રહેશે કે નહીં?” ફરામરોજ હવે ઉસકેરાયો. પછુ તે પોતાની આપડીથી બીહતો હતો, તેને માન આપતો હતો, તેને તમે અમેથી બોલાવતો, તે પોતાની નરખાસ તેણે હજી નહીં છોડી. “જેવ નાજ્, હું તમારી છુટમાં અંજલમરતો અંજલકાવ નાખવા નથી માગતો, પણ હું એટલીજ ચેતવણી આપું છું કે આ રોજની પૂનમકી અને ઘેરો કરી નાખશે. એની મારી તમરોસ્તી ઉપર અસર થાયજ અને મારા આપ ઉપર વળી એની અસર જીવીજ તરાંહની છે.”

“તમે બોલી રહ્યા?” નાજ્આય હવે પોતાના હકને માટે લડતી હતી. “હવે મારું સાંભળો. મારી આખી જીંદગીજ દોસ્ત આશનાવો સાથે મોજમજા કરવામાં જીવરીજ. મારાં માયે અને મોજનેખને માટેજ પરજીવીજ. હું કાંઈ એકલી જીરી જરવા તમારે ત્યાં આવી નથી. અને કંપની અને ‘કંપનિયારો’ વગર સોહવાય નહીં. જ્યારે હું દોસ્તોને ત્યાં નહીં ગયલી હોયું ત્યારે દોસ્તોને મારે ત્યાં હું તો રોજ બોલાવાની ને ફડ બોલાવાની.”

“નાજ્, તમેને મારા જીટા આપની દયા નથી?”

“હું કાંઈ તેવજીને છેડું છું? ત્યારે એ જીટો મારી મોજ મજાની શાની અંદેખાઈ કરેજ? તેવજીથી મારી જીંદગીલાલી દેખી શકાતી નથી, તો તેના હું ઉપાય બતાઉંજ તેથી તમે કરતા નથી.”

“શું ઉપાય?” ફરામરોજે વિસરકામ યદ કાંઈ સુખા રાની આશામાં પૂછ્યું.

“આપણે જીટા રેહવાનો ઉપાય” નાજ્આય એક દમ બોલી ઉઠી. “હું તમેને કેહતાં કેહતાં યાદી ગઈ અને હવેના મેં કેહવાનું છોડી દીધું કે આપણે મહાલક્ષ્મી યા વાલકેશ્વર કેમે મજાનો બંગલો ભાડે લઈને જીવું રહીયે. પછી તમારા બાવા આપણે કેમ રહીયેજ તે જાણવાના નથી, ને એવજીનેથી બગાયો યવાનો નથી.”

“નાજ્ નાદાન તે નાદાન.” તેનો વર નરમ ઠપકા ના શબ્દો બોલ્યો.

“હું નાદાન નથી, પણ તમે બોહસીવા છો. તમે આજ ઘેરમાં રેહવાની તમારી બોહસ પાગોજ ત્યારે હુંબી એ ઘેરમાં મારા દોસ્તો સાથે મોજ કરવાની મારી બોહસ પાણું.”

“અને લાગેજ, નાજ્, કે જીવું રેહવાનો તમારો અભખરો પુરો પડવાનો વખત પાસેજ આચોજ.” ફરામરોજ ગંભીર કુમ્મથી બોલ્યો. “પણ આપણે કદાચ એવી રીતે જીવું રહીયું કે જે તમેને ગમશે નહીં. મારા બાવા પોતેજ આપણથી કંટાલી ગયાજ. તેવજી આ ઘેરના પછી છે અને કોઈ પણ વખતે આપણને કાહડી મેળવાને સવા ધરાવેજ.”

“હું ચાહુંજ કે તેવજી આપણને કાહડી મેળે.” નાજ્ દાંત પીસીને બોલી.

“ને પછી? પછીના શો રસ્તો.” તેના વરે પૂછ્યું. “તમે વાલકેશ્વર ને મહાલક્ષ્મીના મેહલોના સ્વપ્ના જીવોજ, પણ જીવોજ કે? મારી કમાઈ કમાઈ જે છે તે તો બાવાની છે. મેહલમાં રેહવાના ખર્ચો આપવાની મારી પાસે શક્તિ નથી હો! આ ઘેરના અડધાં સુખનું ઘેરબી મારા થી મલાવી શકાવાનું નથી.”

“તમે ના મલાવતા. હું મલાવીશ. હું તમેને મલાવી દેખાડીશ.”

નાજ્આય હસીને બોલી અને ઘૂર્ત પોતાના દોસ્તો માં પાછી બેઠાઈ.

ફરામરોજ બજેરો જંગેરો દાદર આગળ ચાલ્યો ત્યાં જીવેજે તો પીરોજ દારાશાનાની બાહાર જવા માટે તૈયાર હતી રહીને કોઈની વાટ જોતી હતી.

“કેમ પીરોજ? કાહડી વાટ જીવોજ?” ફરામરોજ શેઠને તેને બોલી.

“જી હું જીવુંજ, તે બાઈને કેહવા ઉભીજ. બાઈએ અને આજે મારા હોમી ભાઈને ત્યાં જવાની છુટી આપી છે. કાવડો મારી સાથે આવેજીજ. પણ બાઈ વાતે રોકા યવાં છે તેથી ઉભીજ. જતી વખતે તેવજીને કહીને જઈ જીવે, નહીં તો કે તેવજી મારી ઉપર જુસો કરશે.”

“પણ બાઈએ તમેને રજ આપી ત્યારે તમે તેને કેહવાની વાત શાની જીવોજ?” ફરામરોજે તેની આ અતિ નમતા ઉપર નવાઈ બતાવી. “પીરોજ, તમે અમારાં ઘેર સાથે રોક અને આકર સરખો અંતર ના રાખો. તમે આ ઘેર તમારું સમજો.”

પીરોજએ આ લાયકીને માટે ઉપકાર માન્યો. પણ આ રોકમાં અને બાઈ સાહેબમાં કેટલો તકાવત છે તે પીરોજ સારીપેરે સમજતી હતી માટે હજી પણ પોતાની બાઈને કહીને જવા માટે ઉભી રહી.

પ્રકરણ ૮૦ મું.

ફરામરોજને શાનો ગમ લાગ્યો?

ફરામરોજ તો એટલીવારમાં સંગેમરમનો દાદર ઉતરી નઈ બાહારમાં જીવતાં મેદાનમાં હવા ખાવા ઉતરી ગયો. તેની આપડી પોતાના દોસ્તો સાથે નાટકમાં જવાની હતી. કદાચ તેઓ તેને બોહસ કરે માટે પોતે અગાડીજ ઘેરની બાહાર નિકળી ગયો.

“મેં મોટી ભૂત કીધી—હું એને પરણ્યો એજ મોટી ભૂલ કીધી” તે રસ્તા ઉપર ફરતાં ફરતાં પોતાનાં મન સાથે

ગમ કરવા લાગ્યો. “હું” એની ખુબસુરતીથી આંધલો બન્યો. નહી, હું” એની મોહિનિથી મૂર્ખ બન્યો. ઘણું ખેલું” મેં કીધું.” મેં ભપંકાર પાપ કીધું. તેની ખેલ મને વ્યાસજ કરેલ. મારે એને દૂર રાખવી હતી. તે ખુનખાર રાત પછી મેં એને તણ દેવી હતી. મારી નબળાઈ બીજી હોતે તો તેમજ કરતે. પણ હું” એની મોહીનીથી, નાજના નાજનમદાથી અનંત ગયો.”

આમ અંદેશો કરતો ક્રામરોજ પોતાનાં ઘેરની સામે નાં એક મોટાં ઝાડને કુરતો કરેરા ઉપર હાથ દેખીને ઉભો. તેનાં દિવાનખાનાની બારીએ ગોપા ભલકદાર બપોર પ્રકાશતી હતી અને નાટકમાં જવાને હજી વાર હતો તેટલાં પોતાની રંગ રાગના આવાજ સંભળાતા હતા. ક્રામરોજને તે પોતાની મેળે કાને પડતા હતા, પણ તેનું ધ્યાન પોતાના અંદેશામાં જ હતું.

“પણ હું” એને પરણ્યો તેમાં એનો શો વાંક ?” ક્રામરોજ વિચારોની એક નવી વલાણ ઉપર આપ્યો. “વાંક મારો છે, મેં એને પરણવા માગી, મારે એનાથી અને જેની નબળાઈ વેડતી પડે તે વેડતી નેધપે.”

“તે ભપંકાર રાત પછી નાજ” મારી સોડ સાંધતે નહી” થોડી વાર ગાપનના શરોઈ ઉપર મૂપ થઈ કહી પાછો વિચારવા લાગ્યો. “બિમારા મેહુસ્તી બેનનના એક ઝામાં મેં જે કાંઈ શોધી કાઢાડું” તે પછી નાજ” પોતે તો મારી સાથે પરણવા માગતેજ નહી. પણ મેં માથું અને એવાં લખતી મારા ઉપર શ્રાપ ઉતર્યો. એ પાપનો જવાબ દાર હું” છું. એ પાપ મારાં અતકરણને અંદરથી કોતરી ને કરડી આપ્યું. આજ મચાર વર્ષ થયાં હું” એ પાપના પંચાતાપની આગથી બળીને ખવાતો ચાલ્યોજ. પણ હવે તો હું” થાકી ગયોજ. હવે તો કુઃખની હદ યદ્યજ.”

“શું” નાપક સેતાનનો ઘેરેલો હું” આ લખ કરી આપ્યો ? મોઘેદ મારી ઉપર ને નાજ” ઉપર આશિર્વાદના મોખા સારતો હતો ત્યારે જાણે કે સેતાન મારા કાનમાં ફેલતો હતો કે—“યાદ રાખજે, તારું પાપ ઘુને મારશે.” આ શબ્દોનાની યાદ હજી મારાં મનમાંથી ગઈ નથી. એ યાદ વધારે ને વધારે તાજ થતી જાયજ. મેં જે કાંઈ જાણું” તે જાણ્યા પછી ‘હું’ મારા માર્ગસર ને તું” તારા માર્ગસર” એમ મારે નાજ”ને ફેલું” હતું. મેં એમ કાં નહી કહ્યું ? પણ પાપની શિક્ષા થવાની તે કાંઈ જાય ?” અને ગમે તે શિક્ષા થાય, પણ ખેલો નાજ”નો અપાવ કરે તો બરા. અને મેહુ એકેકેને આડો પડશે ધરીને રહેલાં છીયે. ખેલ મારાં મોત અગાઉ એ પડશે નહી ઉચકાવે તો સારું ! મારી ખાતર નહી, પણ નાજ”ની ખાતર—”

આજ વખતે લીખી ભરભરિયો અમલુચ આવી લાગ્યાથી ક્રામરોજની આ ગમખાની બંધ પડી હતી. લીખી પોતાનાં લાતે કામ કરવાનાં કાગળિયાં ભૂલી જવા થી શેકની પાસે આક્રીસની કુંચી લેવા આવેલો તે આ વખતે. તે પછી શું બન્યું તે વાંચનારી બાનુએ અત્યાર અગાઉનું જાણે. શેકને ગમગીન નેહ લીખાએ તક બાંધી કે તે પોતાની બાપડીને લીધે કુંખી છે અને વળી એ તક તેણે શેક આગળ ભડકા કહી આપી

તેથી તેને કેવું સાંભળ્યું” પડ્યું” હતું ? એ પછીજ પોરોજ દારાશાનાંની કાવલા આકર સાથે જતી લીખાને મળી અને એ પછીજ લીખી તેણીને પોતાની કીત ભરી ઉમેરવાની પોતાની ભડકા લાખામાં ખેલતો તેના ભાઈ હોમીને ઘેર પોંદ્યાડવા ગયો.

પોતાને પોતાની બાપડીનો ગમ નથી લાગેલો એવું બાહુનું કાઢાડી તથા પોતાને પોતાની આક્રીસમાં ચેકની ચોરી પકડ્યા વગર રહી જવાનો અંદેશો લાગ્યોજે એમ લીખા ભરભરિયાને સામે ચટકો લગાડી ક્રામરોજ પોતા નાં ઘેરમાં પાછો ચઢી ગયો.

નાટકમાં જવાની ગાડી એટલા ઉપરજ ઉભેલી હતી. જેટી થીયેટર શેઠ જાંહગીરશાહ જગમગવાળાનાં ઘેરથી દૂર નથી—આવીને જતાં દસ મિનિટ લાગવાની નથી—પણ તેટલુંથી નાજ”માપથી માલીને જવાપ નહી. માલીને જવા ની તેની અને તેના દોસ્તોની પદવી નહી. નાટકશાળાની સીહડી ઉપર આખી જગત જીવે તેમ કડક કરતી એ ઘોડા ની ચારટ ઉભી રહે તેમાં જાંહગીરશાહ જગમગવાળાની આ માતબર વડુની શોભા હતી.

ક્રામરોજ ઘેરની બાહાર “હવા ધોરીને”—કેમ તે તો આપણ જાણીયે છીયે—પોતાના દાદર ઉપર પાછો ચઢે તો હોતો ત્યારે નાજ”માપ પોતાના દોસ્તોને લઈને નાટકમાં જવા સારું તેજ દાદરે ઉતરતી હતી.

“કેમ કુંખી ? તમે અમારી સાથે નાટકમાં નથીજ આવતા ?” તેણીએ દાદર ઉપરજ કુંખીને અડકા કપકાની ઢખમાં પુછ્યું.

“નહી, આજ નહી, મને જરા કામ છે.” કુંખીએ એહરો જરા હસ્તો ખતાવીને જવાબ દીધો.

“હું” મેશના કુંજરા” નાજ”માપ બડબડી.

ક્રામરોજ કાંઈ તાણો મારવા જતો હતો, પણ હંધા હેલા હેલા પાછા બંધ કરીને ખસી ગયો અને પોતાની બાપડીના દોસ્તોની શરમ કરી ગયો. પોતે ગમે એવો કુંખી, ગમે એવો બળિયલ હતો પણ પોતાની બાપડી તરફ કુંજરા તો કરીજ નહી હતો, તે છતાં તેણી તેની આવી કદર જીવે છે એ શું ફેલવાય ?

માડીએ જેટી તરફ માલી અને કુંખીએ પોતાની બાપડીના દોસ્તો તરફ હસીને સલામો કીધી. નાટકશાળામાં નાજ”માપ એક રાણીના સરખા રોખાથી બિરાજ, કે ન્યારે તેના દોસ્તો અને દોસ્તોની બાપડીએ તેના પડો ખેલ ઉચકી લેવાના હોય તેમ તેની આસપાસ ફરી વખા.

વાંચનારી બાનુએ યાદ કરશે કે આ તેજ રાત્રી હતી અને તેજ નાટક હોતો કે ન્યારે લીખી ભરભરિયો ગડબડ કરતો પોતાના “કાકાના જમણ” ને અચત્યુચ તેડવા આપ્યો હોતો અને તેના બાપ ખાનખાહુર માણકશાહ મેહરમુસાના “ગુનચાહ, ગુનરેહ યા ગુનરેહ” એમ ત્રણ તરફથી તેવજીના ગુનરવાની ખબર પોકારીને તેણે આખી નાટકશાળાનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું.

નાજ”માપને નાટક ભેતી મુકીને આપણ તેના કુંખી મારા ભત્રીયાનાં ભત્રાં દિલનું ભટકડું જરા તપાસીયે. ક્રામરોજે કહ્યું હતું કે તે રાત્રે તેને કામ હતું. કામ હોય

કે નહીં હોય પણ તે કામપર લાગ્યો નહીં હોતો. જ્યો તેની બાપડીની માડી એટલી તરફ ફરી તેવોજ તે પોતાનો ડગલો પેહરીને બાહાર નિકલી ગયો અને કશાંબી ધ્યાન વગર, ક્યાં જાય છે તે જોયા વગર જ્યાં જવાય ત્યાં ચાલ્યો ગયો.

તેના પગ તેને ત્રીયરની ફુકાનને રસ્તે ન્યાશનલ બેંક ઉપર લઈ ગયા, અંધારી તે વિચારમાં ને વિચારમાં ચાલ્યો ચાલ્યો ઇન્સ વ્યાક વેલ્સનું બાવળું અને લેલિંગટન કાઉનીન વળાવીને પાળવાખંદર ઉપર નિકલ્યો અને અંધારી તે સમુદ્રની સહીસે દિવાલથી દિવાલ મુખી લટાર ચારવા લાગ્યો.

તેનું મન ઘણા અંદેશાઓમાં ગરક ગયલું હતું. પણ આ વખતે તેનું મુખ્ય ધ્યાન ડાકટર બરનેરે શોધી કાઢેલા અને જાહેર કરેલા મરનાર બેન બારિસ્ટરની મરતી વખતની ચીડીના ભેદ ઉપર રોકાઈ રહ્યું, કાંકે બેન જીવે રહ્યો તે દાહડે ફરામરોજ પોતે ચલવતાં થાણે હોતો અને તે બંધકાર ખૂનરેજની સંધથી યાદ હવે તેનાં મનને ઘેરતી હતી.

“એક નામુશ બાબત” મરનારે માથે લીધેલી હતી અને માથું ડુબવા છતાં તે કામસર બેહરામશાહ વડીલને કહીને કાઢેમાંથી ગયો હોતો તેતો તેણે પોતે ફરામરોજને કહેલું હતું. પણ પેલી ચીડી જે બેનનની રેખલ ઉપરથી ખળી આવી તેનો ભેદ જેમ બીજાઓને તેમજ ફરામરોજને પણ શુચવાઈ કરનારો હોતો. આજે તેને જાણુ પડે તે ભેદના ખરો પતો મળ્યો. ધનજીભાઈ જીવાપાને ખોલાસે આપ્યો છે તેજ ખરો છે કે આ ચીડી તેા મરનારે તેના નિગની લખી હતી. ડાકટર બરનેરે તે દાહડે એટલા બાવરો બની ગયો હોતો કે પોતાના ઓરડામાં ઝીણીને રેખલકલાય શાહી ધોલીને સંધયો લપેટી નાખ્યો હોતો. પણ તેના કુદિના ફરામરોજ એ ખબરથી કાંઈ ઓછો બાવરો બન્યો નથી.

ત્યારે હવે શું આ ચીડીથી કાંઈ વાત વધશે કે ? હવે શું બેનનનાં મોતનો ભેદ ખુલ્લો થશે કે ? ફરામરોજ ખરાં અતકરજીથી માણું કે તેમ નહીં થાય, બેનનનાં મોતનો ભેદ નહીં પકડાયતો ઘણું સાઈ. આમ ફરામરોજ ચાલેવાનાં ખાસ કારણો હતાં અને તે તે સમજતો હોતો. જો આ ભેદ પકડાયો તો શું શુનેહગાર કે બેનુનાહ ઘણા જણ તેમાં સંડોવાયથી ઘણા જણની ખુશી, ખરાબી અને નિરાશામાં તેનું સેવટ આવે એમ હતું.

એક ખનનો ભેદ લોકી રાખવાને માણસ તો ઘણું બી આહો, પંજ ખોલ કેમ આહો ? દરિયાની સપાટી ઘણી શાંત હતી, તેને છેક છેડે આકાસમાં નૂરમંદ પ્રકાશ હતો. તે પ્રકાશ જોતાં જોતાં ફરામરોજને સર્વે બેરોના જાણુકાર તે અજાત કરામતના સાહેબનું અપરમપાર નૂર યાદ આવ્યું. તેને લાગ્યું કે એમ થાય તો સાઈ અને તેમ નહીં થાય તો સાઈ આમ તે ઘણીબી વેગજ વિચાર અને યોગે પણ સંધયું કરનાર તો તે નૂરમંદ દીકરાંતર બેઠાં છે. તે સર્વે સંજોગોનો છે અને તે સાહેબ જે કરશે તેજ થશે.

ઉદયોગીન ઉત્તમ ઇનામ.

મુનાબાઈ સખીતબેહ, ઉમરે પુગેમાં વીધવા બાઈ હતાં. તેવજ સુરતનાં રસતમપરમાં રહેતાં હતાં. એ બાઈને તે સાહેબે મરનાલની બખશેશ છુટે હોયે કીધી હતી, પણ જે પરવરદેગારની આદમીજાતને ઉત્તમ બખશેશ બચ્યાં, તેથી એ બાઈ બેનસીબ હતાં.

રસતમપરનાં ગરીબ લોકોને તેમ્મો અવારનવાર છુપી રીતે મદદ કરતાં હતાં. ગરીબ મુકેસોની મોંઘી ની વખતે એ બાઈ જઈને હુનર રહેતાં જોઈ “ફરીયા” માંના બીજા પારસીઓથી મુનાબાઈની શરમે મદદ કરવા દોડી જતા. તેમાં એ બાઈ રકુલનાં છોકરાંઓનાં ઘણા માનીતાં હતાં. તેઓને દર વાર તેહેવારે ઘેર બોલાવીને સાફ મુતરે બોલન આપતાં હતાં. કોઈ કોઈ વખતે મીઠકાનાં નાના પડીકાં પકડાવી દેતાં. અને તેઓની નીચેય રમતગમતથી પોતાનો વખત સોંપાવતાં હતાં.

એક આતશનાં પરબનો હુગામ હતો. પરબની એક દહાડો આગળ આદર મહીનાના દેખાદર રોજ દરેક પારસીએ ઘેરમાં મુનો રંગ વગેરે લગાડીને સરવે જગા સોભાઈતી અને સાઈમુકેઈ કીધેલી જણાય છે. ધરમાંનાં મુલા આગળ મુખડના મુખયા, ઘીના દીવા, ફુલની સેરો અને પવીત્ર નંદ અવસ્તાની મોપડીએ મુકેલી જણાય છે. રસતમપરનાં મોહેનનું અને દીનમુસ્ત પારસણો સાંભળે વખતે પેહરી ઓડીને ઘેરમાંના આતશ દાદગારનું મુખડનો વધારો કીધ્યાં જાય છે. મુનાબાઈએ તે પવીત્ર દહાડે સર જમશેદજીની રકુલની સરવે છોકરીઓને પોતાને ત્યાં નાતરી હતી. સરવે બાળકીઓને લઈને પેહલાં તેઓ મોહોલામાંની અગીયારીમાં જઈ આપ્યાં, ત્યારબાદ તેઓને ખાનુ આપ્યું. ઘેર જતી વખતે દરેક છોકરીઓને એક એક રૂપિયા આપ્યો ને કહ્યું કે, “લેએઈ દીકરીઓ આએ એક એક રૂપિયા છે, તે લઈને આવતી કાલે આપણું પરબ છે તેથી મોહેનશાહીનાં વડાં આતશબેહરામ આગળ મેલો ભારશે ત્યાં જઈને તે ત્યાંથી તમને દરએકને જે ગમે તે ચીજ ખરીદજી ને પછી લાવીને મને દેખાડજી ને રાતે જમીને ઘેર સીધારજો.” છોકરીઓ આ સખીતબેહ બાઈ પર ઘણાં મુશી ધઈને નમીને હસતે મેહરે ઘેર ગીયાં.

આતશબેહરામ સાહેબના રસતાપર પરબને દહાડે અસાધારણ જરથોસ્તીઓની ભીડ હતી. ત્યાં ધંધાધરી લોકોએ તરેહવાર રમકડાં અને સામનની યોડા વખતને માટે ફુકાન લગાડી હતી. દુકાંમાં તે રસતાપર સુરતનાં તમામ લોકોનો જાણે જમાવ થયો હતો. સફલની છોકરીઓએ મેલામાં જઈને જેને જે ગમીયું તે લીધું, કોઈએ કંઈ સોનીનું રમકડું ખરીડ્યું, કોઈએ દીંગલી અથવા ડાલી ખરીડી તો કોઈએ દોલકડી અને પેંપુરી પસંદ, કીધી તો કોઈએ કંઈ તકલીલી કપડું બદીયાન માટે લીધું. એક છોકરીએ એક ખોટું ઘડીયાલ અને સાંકળી લીધી ને લાગલી ગલે. ઓળવીને કેવી શોખા આપે છે તે પોતાની સહી મંડલને પુછવા લાગી. ત્યારે એક છોકરીએ એક કાતર, હોરાનું બંડલ ને સોએ નાં પડીકાં લીધાં. “અરે નજી તુંને એ શું ગમીયું !”

કેટલીક છોકરીઓએ સવાલ કીધો. તે નાની છોકરીએ સમજાવ્યા પી કે “મારા માએ ને હું વેચાતું શીવશું” તો એમાંથી ચાર ઘણું પછસા મલશે.”

સરવે દીકરીઓ પુશ ચેહરે સુનામાએ પાસે નજરે દરએક મીનિનું પરદશન ભરીયું. પેલી નાની છોકરી નજી એ પણ પોતાનો સામગ્ય આવવો. તેણીએ કહ્યું કે “છેલ્લા આનાની દાતર લીધી ને ચાર આનાનું દોરાનું બંડલ ને બે આનાની સોએ લીધી, ને ચાર આનાનું સુખડ આપશ્યેદુરામમાં આપયું.” તેણીના હીસાએ અને કુદરતી વલાણે જોઈને સુનામાએ પુશી થયાં ને તેણીને પોતાની પાસે લેઈને કહ્યું કે “માહરી દીકરી આજથી તું માહરી થઈને રહેજે. મને તારા જેવી એક ઉદ્યોગી અને ધરમ સુસત દીકરી જોઈતી હતી તે આજે મલી.” તે નાની છોકરી જે એક ગરીબ અને આપત્તદાર પારસી વજ્રકરની હતી, તેણીને સુનામાએ સંદાની પોતા પાસે રાખવા માંગી કે મારી પાછલ મારા પછસાની ખાલેક થાએ તો સારી રીતે ઉપયોગ કરશે. એ પ્રમાણે ઉદ્યોગી છોકરીએ ઉત્તમ ધનામ મેલવયું.

મીસ ગુલબાનુ કવરાણ દાવર,
અહમદનગર.

ગરમી વિષે ફ્રીઝીંગ મીક્ષચરતા ધરો.

ફ્રીઝીંગ મીક્ષચર (freezing mixture) એટલે કોઈ બી પ્રવાહીને નક્કર હાલતમાં લાવી શકે એવો ઠંડો મેળવણીવાલો પદાર્થ અથવા જ્યારે કોઈબી નક્કર પદાર્થ બીજા પદાર્થ સાથે મળી જઈ ગરમી લગાડવા વગર પ્રવાહી બની જાયે તેવી મેળવણી. એ મેળવણી ગરમીના કાપદાઓ વિષે આપણને એમણું જ્ઞાન આપે છે. આપણે જાણે છીએ કે ખાંડ, ખાર કે મીઠું પાણીમાં પીગદલી શકે છે, અને કપુર દારૂમાં પીગળી જાયે. મીઠું, ખાર કે ખાંડ જેમ ગરમ પાણીમાં પીગળતી વખતે થોડીક ગરમી સુસી લે છે તેમજ ઠંડાં પાણીમાં પીગળતી વખતે પણ થાયે છે. પણ ઠંડાં પાણીમાં તો કાંઈ બીજા કાલતુ ગરમી ન હોવાથી તેમાં પીગળતી વેળા પદાર્થ માટે જોઈતી ગરમી તે પાણીમાંથી સુસી લે છે ને કેારણને લીધે તે મેળવણી સઘળી પીગળી રહેવા પછી ઘણી ઠંડી થાયે છે.

બે નાનાં વાસણ લઈ એકમાં થોડુંક મીઠું ને બીજામાં પાણી નાખી એક એરડમાં ઉંધાડાં પાસે પાસે થોડો વાર સુકી રાખો. પછી તમારું ગરમી માપવાનું થંચ બંને ઉપર સુકી જુએ ને એક એકસરખી ગરમીના થયા પછી એક બીજું વાસણ લઈ તેમાં એક ચમચે મીઠું ને બે કે ત્રણ ચમચા નેટલું પાણી નાખી પેલું મીઠું પીગળવા દેજો. પછી થંચ સુકી જોતાં તરુને જાણશે કે પેહેલાંનાં કરતાં તેમાં પારો ઉતરી પડયો છે. હવે તેનું કારણ શું? પેલું મીઠું પીગળતી વખતે પાણીમાંથી ગરમી સુસી લે છે ને તે ગરમી છુપી રહેતી હોવાથી પાણીમાંથી એછી થયેલી જાણશે. જો તમે મીઠાંને બદલે સુરોખાર લેજો તો તમારી મેળવણી વધુ ઠંડી પડશે કેમકે મીઠાં કરતાં તે ખાર વધારે ગરમી સુસી લે છે.

ગરમ પાણીમાં ઠંડાં કરતાં વધારે ખાંડ, ખાર કે મીઠું પીગળે છે. એ બાબદમાં પાણી હવા સાથે મળતું આવે છે કેમકે જેમ ઠંડી હવામાં ઝાડો બારું સમાતો નથી તેજ પ્રમાણે ઠંડાં પાણીમાં ઉપલી ચીજોમાંની એકબી વધુ મલી નતી હોય. જેમ હવામાં બારું તેમ પાણીમાં ઉપલી ચીજો એક થોડસ હદ સુધીજ મળી જાયે છે અને તેથી વધારે મળતી નથી. વળી એ ઉપલી ચીજોમાંની કોઈબી એક વેળાએ પાણીમાં પીગળાવીને પછી તે પાણીમાંથી થોડું સુકવી નાખ્યે તો તેમાં પીગળેલી વસ્તુ (મીઠું કે ખાંડ) પણ થોડીક પાણી બંધાઈ નક્કર થઈ જશે. હવે આ પ્રમાણે થોડોક ભાગ બંધાઈ જવાથી તેમાં રહેલી છુપી ગરમી પણ તેમાંથી પડશે ને તેથી પેલું બાકીનું પાણી પેહેલાં કરતાં જરા વધુ ગરમ થાયે છે ને તેથી બાકીનો ખાર તેમાં મલેલોજ રહે છે. આવી રીતે નક્કર મીજો પીગળતી વખતે જે ગરમી તેમાં સંતાયે છે તે પાણી તેજ ચીજો નક્કર થતાં છુટી પડે છે. આ કામ બહુજ ધીરું ચાલે છે.

મીઠાં ને પાણીની મેળવણી જોકે ફ્રીઝીંગ મીક્ષચર (કોઈબી પ્રવાહીને નક્કર હાલતમાં લાવનારી મેળવણી) ની માફક જ કામ કરે છે તોપણ તે કાંઈ ફ્રીઝીંગ મીક્ષચર કહેવા તી નથી. હવે ત્યારે ફ્રીઝીંગ મીક્ષચર કરવા માટે પાણીને બદલે બરફ લેજો.

આ વાત આપણને બહુ અનન્ય જેવી લાગે છે કે મીઠું ને બરફ બંને નક્કર હોવા છતાં જો તેમને એકઠાં કરી હલાવ્યે તો તે તરત પીગળવા માંડી પ્રવાહી થાયે છે અને તેમને બંને પોતાની ગરમી પોતાની હાલત બદલવી વખતે સંતાડે છે ને તેથી તેની આસપાસ આવેલી ઘણીક ચીજોની ગરમી સુસી લઈ તેને ઠંડી કરી મેળે છે અને તેથી તે એટલું તો ઠંડું થઈ જાયે છે કે તેમાં આપણેથી મુશ્કેલ હાય જોલાતો નથી. જો થાતુનાં વાસણમાં આવી મેળવણી કરી તે ઠંડી થાયે ને તેની ઉપર ગમે એવો પ્રવાહી મુકયું અને તેની નજરેક સુલો આવેલો હશે તોપણ તે પ્રવાહી બંધાઈ જશે.

આપણે ઉપર કહી ગયાં છીએ કે કેટલીક હવા (ગ્રાસ) ને ઘણી દાખ્યાથી અને ઠંડી કીધાથી પ્રવાહી હાલતમાં લાવી શકાય છે. અને તેમાં કાર્બોનિક એસીડ નામની હવાને પ્રવાહી કરતાં ઝાડી સુકકેલી નડતી નથી. એક લાખ ડની સીરીસી તે હવા જરા થોડી થાય ત્યાંસુધી ખુબ જાયે. એજ કીધાથી તે ગરમ થશે કેમકે હવાઈ રૂપમાં તેમાં જે છુપી ગરમી રહેલી હતી તે હવે છુટી પડશે. પછી તેને ઠંડી પડવા દઈ જો ખુબ જરા ઉઘાડો તો તેમાં બાકી રહેલી હવા ઘણું જોસથી બાહર નીકળી જશે. ને પ્રવાહી થયલા ભાગ ઉપરથી આવી રીતે એકદમ દબાણ એમણું થઈ જવાથી તેના પણ કેટલોક ભાગ કાઢા હવાઈ રૂપમાં આવી જશે. આ પ્રમાણે થવાથી પ્રવાહી ગ્રાસમાંથી ઘણી ગરમી હવાઈ રૂપમાં જે ભાગ બદલાઈ ગયો તે સુસી લેશે ને તેથી બાકી રહેલો પ્રવાહી એવો તો ઠંડો થશે કે પોતાની મેળે બંધાઈ સફેદ લુકીનો આકાર પડશે, અને વળી બાહરની ભાણ પર પણ હવાઓનાં ભીનાસ પેહેલાં પેહેલાં છણું છણું હીપાં ને પછી બરફના ગોગરાના આકારમાં બંધાઈ જશે.

હવે પેલા કારખોનીક એસીડનાં બંધાઈ ગયેલા સફેદ ભુકાને જે ઈકરમાં નાખ્યું તો જેમ ત્રીડું પાણીમાં ધીગળી જાય છે તેમ ધીગળશે. આ ઈકરમાં ધીગળેલી કારખોનીક એસીડ આસની મેખવણી આપણે ઉપર ચરકે અને ત્રીડાં નું જે નીકસ્યર બનાવ્યું હતું તે કરતાં બહુન ઠંડી થાએ છે ને તેની ઉપર કરી પણ ચીજ બંધાઈ ન્યા વગર રહેતી નથી. એવું એ કીડીંગ નીકસ્યર છે. આ મેખવણી એટલીબધી ઠંડી થવાનું કારણ એ કે એક તો એસીડ ઘણીજ ઠંડી છે ને વળી તેમાં મળેલું ઈકરઘણું જલદીથી હવામાં ઉડી જાય છે તેથી તે પેલી મેખવણીમાંથી જરા એ જરા ગરમી સુસી લે છે.

કેટલાક પ્રવાહી ધીમેથી ને કેટલાક ઉતાવળે હવાઈ રૂપમાં આવી ઉડી જાય છે. જે એક વાસણમાં પાણી ને બીજામાં દારૂ ઉંધાડે મુદી રાખેા હોય તો પાણી કરતાં દારૂ જલદીથી હવાઈ રૂપમાં આવી ઉડી જશે. પણ જે તેમની સાથે એકબીજાં વાસણમાં ઈકરથી મુકયું હોય તો તે ઘણુંજ જલદીથી ને સર્વથી પહેલું સુકાઈ જશે. આ જે સામેત કરવું હોય તો પહેલાં પાણીમાં ને પછી ઈકરમાં એક વારા ફરતી તમારૂં આંગળું મોળીને પવન ફુકતો હોય તેવી નમ્યાએ સુહુલું રાખેા તો બરોબર માલમ પડશે. ઈકર જલદીથી હવામાં ઉડી જશે ને તેથી તે પ્રવાહીને હવાઈ રૂપમાં આવતા જે ગરમી નિધિએ તે તમારાં આં ગળામાંથી સુસી લેતું હોવાથી તમારૂં આંગળું તમને ઠંડું થએલું લાગશે. હવે આ પ્રમાણે થતું બારીકીથી તપાસ વા માટે થરમોત્રીકના બજબની ઉપર જરા ઈકર નાખી તેની ઉપર પવનનો અપારો લગારો તો તરતજ ઈકર સુકાઈ જવા માંડશે ને તેની સાથે યંત્રમાં પારો પણ ઉતરી જતા જણાશે, કેમકે જેમ ઈકર સુકાઈ જશે તેમ યંત્રનો બજબ પણ ઠંડો પડી જશે.

જે માનુના વાસણમાં થોડુંક ઈકર નાખી તેની ઉપર પવનનો અપારો નાખેા તો તેમાંનું ઈકર સુકાવાથી તે વાસણ એટલું તો ઠંડું પડી જશે કે તેની બાહરની બાજુ એ હવામાંનો બીનાસ બંધાઈ જઈ પાંખીનાં રીપાં જરાજ આવશે. કાચ જે કે ગરમી સુસી લેવાની બાંધરત ધરા વતો નથી તોપણ તેમાંથી આવેા ફેરફાર જલદીથી જણાઈ આવે છે. એક કાચના ગ્લાસમાં થોડુંક ઈકર નાખી તેમાં એક રેસ્ટ ટ્યુબ (પરલા કાચની નળી) માં થોડુંક પાણી નાખી મુકશે ને પછી ઈકરમાં જેરથી ફુકશે તો તે ઈકર સુકતાંજ તેમાંની નળીમાંનું પાણી બંધાઈ જશે, અથવા તો ઘણું થંડું થશે.

કેટલીક વેળાએ ડાકટર પોતાના દર્દીનાં શરીરના કોઈ ભાગ મીસેા હોયતો તે ઉપર આજુ લાગે નહી કરીને ઉપર ઈકર લગાડી લગાડીને તેટલો ભાગ ઘટો કરી નાખે છે. આવી હીકમતો લગાડીને ડાકટરો ઘણી વખતે જરા પણ કુખ્યા વગર દાંતની પાડી શકે છે.

ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ કે જેમ ગરમ પાણી માંથી નીકલતો બાફ ગરમી સુસી લે છે તેમજ ઠંડાં પાણી માંથી નીકલતો બાફ પણ ગરમી સુસી લે છે. હવે તે કેમ થાય છે તે બાંધે.

ગરમી માપવાનાં બે યંત્ર લઈ તેમાંના એકના બજબ ની ઉપર ઠંડાં પાણીમાં ભીંગવેલું કપડું લપેટી બંનેને પાસે પાસે મુકેા. થોડોવાર રહીને જો તમે પાણું બંને યંત્રમાં જોશે તો પેલો ભીના કપડાં લપેટેલાં યંત્રમાંનો પારો કોરડાના કરતાં ઘણો નીચે ઉતરી ગયેા જણાશે. એવું કારણ એ કે ભીનાં કપડાંમાંનો બીનાસ હવામાં ઉડી ગયો ને તેથી તેમાંથી ગરમી પણ એાધી થઈ ને તેથી તે બજબ ઠંડો થયો ને પારો નીચે ઉતર્યો. પણ આવેા ફેરફાર યંત્રમાં હમેશ એકસરખો જણાતો નથી. કોઈ વેળાએ હવામાં બીનાસ ઘણો હોય છે ને તેથી પેલું કપડું જલદી સુકાઈ જ નથી કેમકે વધુ બીનાસ હવામાં સમાતો નથી. તેમ વળી જે હવા મુકી હોય તો પાણી જલદી સુકાઈ ને યંત્રનો બજબ ઠંડો પડી જઈ પારો જલદી ઉતરી પડે છે.

ગરમીના દીવસોમાં આપણું લોકો મીઠલાં કે કુન્જમાં પાણી ઠંડું કરવા માટે જરા રાખે છે કેમકે તે વાસણ માં માનુનાં વાસણ કરતાં પાણી જલદી ઠંડું થઈ જાય છે. તેનું કારણ પણ એજ કે મટોરીનાં વાસણમાં પાણી રાખ્યા થી પાણી ઝરે છે ને બાહરે નીકળે છે વેળાએ તેની ઉપર પવન ફુકાથી તે હવાઈ રૂપ પડે છે ને તેના બાફ તે વાસણની ગરમી સુસી લેતો જાય છે તેથી માટેલાં પાણીની ગરમી તે વાસણમાં જઈને તે પાણી ઠંડું થાય છે.

શરીરનાબાઈ ફરતમથ.

માહાત્માનું કામ.

મોટી ઉમરે પોંહતેલા એક પુરૂષ, પોતાની જીંદગી માં પ્રમાણિકપણે ઘણી મોટી દોલત એકઠી કરીથી હતી. જ્યારે જાણ્યું કે, પોતાની ગતિ કેવળ ભોંગી ગઈ છે, અને આ જગથી પોતાનો અસમાજ ઉડાવતો દાહડો ઘણેજ પાસે આચ્છે છે, ત્યારે પોતાની દોલત પોતાની હયાતીમાંજ પોતાના જણ પુત્રને વેંદેલી આપવાનો ઠરાવ થયો, અને તેજમ પોતાની સોડે એક કિમતી જવાહર હતું તે કાઠી લઈ બાકીનું સરખે ભાગે વેંદેલી આપ્યું.

પછી પોતાના મેથાએને દહણું કે, આનથી એક માસની મુદતમાં તેમો મણુડમાં જે કોઈ ખર્ચ ઉઠમ અને મહાતમાં કામ કરશે તેને આ જવાહર આપીશ.

થોડાક દિવસ વીત્યા કેડે પેટેલાએ આવી દહણું :—

“માવા, એક પુરૂષે મોડાજ દિન ઉપર મને નાણું ની એક મોટી રકમ ધીરી હતી; એ પુરૂષ અજાણુપોથી હતા અને વળી કરસી લખેલી રસીદી નહીં લીધેલી હોવા ને લીધે કે આહતે તો એ નાણું પચાવી લેતે; પણ તેમ નહિ કરતાં, આજે તે પુરૂષે આવી પોતાનાં નાણાંની માંગણી કરતાંજ મેં આપી દીધા; અને મને એ હમાનધારી માટે થોડું ઘણું આપવા માંગતો હતો તે માંગણી મેં કબૂલ નહિ કરી.” બાપે ઉત્તર આપ્યો :—“મેથા તારાં કામમાં તે ધનસાફ વાપર્યો.”

બીજા દીકરાએ કહ્યું :—“એક દિને રાત્રે આંદ રહીમાં એક નાલાની કોર ઉપર સેવ કરતાં આ બાજક

રનાંમાં સામેલ રહેવા અને ઇલીઝાબેથનું ખુત કરવાની રણી રાખવાની ગુનેહગાર ઠરાવી.

ઇલીઝાબેથ કોર્ટના આ ઠરાવથી જાણે ઘણી કુખી થઈ, કેમકે એવા મોટા વાંકવાલાઓને હમેશાં ગરદન મારવાની સજા કરવામાં આવતી. ઇલીઝાબેથે પોતાની પારઆર્મેન્ટનું મત પુછ્યું, બધાઓએ મેરીને ગરદન મારવાની વાત હા પાડી. ઇલીઝાબેથ પોતેથી મેરીને ગરદન મારવા ખુશીજ હતી, પણ બાહરથી જુદી આત્માકાની મનાવતી હતી, એવું ઘણા ઇતીહાસ લખનારાઓનું મત છે. ઇલીઝાબેથે ગરદન મારવાના હોકમપર પોતાની સહી કરવામાં રીલ કીધી. તેણીએ મેરીને કેહવાડ્યું કે તેણી ઘણી દલગીર હતી, અને બની શકે તો મેરીનો છવ બધાવાને ઘણી ખુશી હતી. પણ ઇલીઝાબેથની પારલ્યામેન્ટની ખુશી એવી હતી તેથી તેણીનું કંઈ ચાલતું નહોતું, આટલે મેરીએ પોતાનાં મોત આટલે તૈયાર થઈ રહેલું. મેરીએ પાછો જવાબ લખ્યો તે આખો ઉતારી લઈયું.

“મારી ગરદન મારવાનો હોકમ થયોછે તે જાણી હું ઘણી ખુશી છું. કેમકે હું છંદગીથી કંદાલી ગઈછું, અને છંદગીનાં દુઃખોમાંથી નીરાંત અથવા શાંતી મેલવવાને, કબરમાં જવા સીવાયે બીજી કોઈ આશા આ કુનીયામાં મારે વાસ્તે રહી નથી, તેથી મને ગરદન મારવાના ઠરાવમાં કંઈ ફેરફાર કરવાની જરૂર નથી. પણ હું મરવા પેહલું ત્રણ આંગણીઓ તમારી પાસે કરૂં છું. એક આંગણી એ કે મને ગરદન માર્યા પછી મારાં શરીરને ક્રાન્સ લઈ જવા રેવું, અને ત્યાં મારી માતી પાસે મનેથી ઘટવી. બીજી આંગણી એ કે, મને ગરદન ખાતમી રીતે નહીં કરે જરૂરમાં મારવી, કે કુનીયાનાં લોક જાણે કે હું મારાં

તું હતું. મેરી તેઓને મલવા બાહર આવી. તેઓએ તેણીને ગરદન મારવાના હોકમ વીશે કહી સંભલાવ્યું, પછી તે વારંટ બીજાએ વાંચી સંભલાવ્યું.

મેરીએ ધીરજથી અને શાંતપણે તે પોતાની કાંસીનો હોકમ સંભલ્યો, પણ મેરીના નોકરો એક પછી એક આ હોકમ સંભલીને રડવા પડ્યા. વારંટ વંચાઈ રહ્યા પછી મેરી બોલી. “હું ઘણી દલગીર છું કે ઇલીઝાબેથે એક રાજ વંશી રાણીને ગરદન મારવાનો દાખલો બેસાડ્યોછે. હું કંઈ મારી છંદગી વીશે દલગીર નથી, હું તો મરવા ખુશી છું.” ત્યારપછી મેરીએ પોતાનું કેથોલીક પંથનું બાઈબલ જે પાસે પડેલું હતું તેની ઉપર હાથ મુકી, બોદાના સોગંદ ખાઈને કહ્યું કે તેણીએ ઇલીઝાબેથનો છવ લેવાની કોશિશ કરી કીધી ન હતી, કે કોઈ સાથે એવી બાબદનાં કાવત્રામાં તેણી સામેલ ન હતી.

એક કમીશનરે કહ્યું કે તે સોગંદ ખરા ગણાયે નહીં, કેમકે કેથોલીક બાઈબલ તેણીના હાથમાં હતું. તે પરથી મેરીએ જવાબ દીધો કે તેણી તેજ પંથમાં ઉછરી હતી, મારે તેજ પંથ પ્રમાણે તેણી સોગંદ લેશે, અને તે ખરા અને સાચા ગણવા જોઈયે. મેરીએ પુછ્યું કે ગરદન મારવાનો દીવસ કયો હેડવેલો હતો. તેઓએ જવાબ દીધો કે “આવતી સહવારે આડ વાગે.” મેરીએ આટલોજથો જલદી વખત નહીં ધારેલો હતો, તેણી આ બોલો સંભલીને ચમકી, અને કહ્યું કે તે ઘણું અચખુચ હતું. પણ એટલું બોલ્યા પછી તેણી તર તજ શાંત થઈ, અને કોઈ કેથોલીક ધર્મગુરૂને તેણીની મુલાકાતે મોકલવાની કમીશનરોને લલાખણ કીધી. પણ કમીશનરોએ તે વાતથી ના પાડી કે એવી રજા આપવામાં આવશે નહીં. પણ જો તેણીની ખુશી હોયતો પીટરબરો

જાહેર ખબરો.

પ્રાણી વીદ્યા.

વાક્યમ ૧ હું.

બરો મોટાં નાનાં સુંદર ચિત્રો સાથે.

આ પુસ્તક બેચાં કાચા બેર ચરાધાર છાપા સાથે સુંદર ગીલીટના વેલાની પુકામાં બાંધેલામાં આવેલું છે અને તે સવાળા મળી કીમત કામચારીનાં ૨૫૦ પેનામાં થામેલું છે.

ઉપરું પુસ્તક મુબઈ દફતરે આશીકાશ છાપાખાનામાંથી મલશે.

કીમત—આ પુસ્તક પડેલાનાં ૬૪ તથા દેશવરનાં પાસ્ટેજ શીકે ૬૪૦.

પકવાન પોથી,

યાને

પારસીઓમાં પોથી સઘળી વાનીઓ, પકવાનો, મીઠાઈઓ, અથાતાં વગેરે બનાવવાની રીતી. સઘળી મલ્લીને ઠટપ વાનીઓ છે.

ઉપરું પુસ્તક મુબઈ દફતરે આશીકાશ છાપાખાનામાંથી શીકે નાણે મળશે.

કીમત—સુંદર છાપા તથા મળાન્યુત પૂકાની બાંધણી સાથે ૬૨૦ પેનામાં ૩૧૦.

પ્રસાદ અને મર્મની વચ્ચેની લડાઈની તવારીખ.

૧૪૪ ચિત્રો સાથે.

બનાવનાર—એલજી જમરીદજી ખોરી.

અને ૧૮૭૦-૭૧ ના સાલમાં જે લડાઈ માલી હતી તેનું એક ધર પુસ્તક વેલાની બાંધે હાથબાંધે ગીલીટમાં નામ સાથે બાંધે તથાવર છે.

કીમત પુસ્તક ૧ નાં રૂ.૮.

દેશવરવાલાઓએ પાસ્ટેજનાં ૩૧ વધુ તા.

સોનાનાં મુલની ખિરોદ.

હીંદુસ્થાની નાટક.

કીમત ૧૧.

દેશવરવાલાઓએ પાસ્ટેજનાં ૩૧ વધુ તથા.

શેકસ્પીયર નાટક.

અંક ૧ લો.

માં નોટીપા માધ—અધિકે પિટર કુચડ, તથા

પરીવરના કારિતાન—કાચા કાનની ખાસી.

મિયા ૨ નાટકો આવેલાં છે.

કીમત ૬૨.

હાઈ. ચેસ્ટરફીલડની નશીલતા.

ખરોદે બેરથી સુભાની કંનાર.

ખરોદે બેરથી દેશવરનાં ૩૧ વધુ તથા.

કીમત ૬૧—દેશવરવાલાઓએ પાસ્ટેજનાં ૩૧ વધુ તથા.

દેશવર આશીકાશ છાપાખાનામાંથી મલશે.

વૈદ્ય જ્ઞાન.

એટલે, શરીર વીરવાને લગતું વરણનું તથા ૬૬૬ પદા થવાના કારણે, અને દરદીની વીજાન તથા મિલાજ વીચેની સરવ

બિયોગી સમજાવ.

બનાવનાર.

બરજેદજી બેદેરામજી, એલ. એમ.

કીમત ૬૨.

દેશવરવાલાઓએ પાસ્ટેજનાં ૩૧ વધુ તથા.

રૂસતમ અને સોહોરામ.

નાટક ૧ અંકી.

વીકેટરીઆ નાટક પંડોએ પાતાની નાટ કથાલામાં ઘણેવાર કરી બતાવેલાં છે. નાટક જેમ અત્યંત લગાવેલો છે તે પાસેથી સલામતે સોચમાં ગાયણે મુખેં ઇમાજ છાપી પરગટ કરે પોઈ, અને તેનું ૧૨૪ ચરાઈ એક પુસ્તક બનીયું છે. એ પુસ્તક દેશવર આશીકાશ છાપાખાનામાંથી મળશે.

કીમત ૬૧.

દેશવરવાલાઓએ પાસ્ટેજનાં ૩૧ વધુ તથા.

સુલીવરની—સુસાપરી—બાગ ૧ લો.

એટલે સુનીવર નામના પુસ્તકને લીલીપદ દેશનાં રૂડે તીમા માંણેમાં કીધેલી મુસોરી.

કીમત ૬૧.

ડાક્ટર પેશતનજી નવરોજજી.

જી. જી. એમ. સી.

તે મરહુમ રોડ થાનજીનાં નેરમલીનાં.

ધરમના દવાખાનાના ડાક્ટર.

રૂલાવું કેટલાંક તથા દવાખાનું કેટલાં નરે મોરેબેન કમીર રોડ, મુરોબન નેરરેન વરસી-ટલની સાથે ધરાનીનાં ધેરની પાથે.

કીમત ૬૧.

તાબેલ મોલુક તથા બકાવલીનો

કી મો.

અથવા કાલુણી.

તાબુલ મોલુક નાંચે આશક અને બકાવલી નાંચે એક પરી તેડેની માથડની કાંઠાનીઆ લાનાઈથી બેખાન કરેલી છે.

કીમત ૬૨.

દેશવર આશીકાશ છાપાખાનામાંથી મલશે.

નુરે એલ મેનો.

માસ આગેરનો અંક બાહેર ૫.

એ તથે નીચે બહુવેલી બાબતો આરે

૧—છીના લેખ અથવા ગરીબનો મેળી

૨—આપ લીનાની એક કોઠરીની

૩—૪૨ મું. કાપથીનું મેરજ.

૪—૪૩ મું. તથા તથા ખાર અં

નવા લાડ.

૫—૪૪ મું. મુખના મુખના.

૬—૪૫ મું. માથુ મારેલું મું.

૭—૪૬ મું. મારેલું મું.

૮—૪૭ મું. મારેલું મું.

૯—૪૮ મું. મારેલું મું.

૧૦—૪૯ મું. મારેલું મું.

૧૧—૫૦ મું. મારેલું મું.

૧૨—૫૧ મું. મારેલું મું.

૧૩—૫૨ મું. મારેલું મું.

૧૪—૫૩ મું. મારેલું મું.

૧૫—૫૪ મું. મારેલું મું.

૧૬—૫૫ મું. મારેલું મું.

૧૭—૫૬ મું. મારેલું મું.

૧૮—૫૭ મું. મારેલું મું.

૧૯—૫૮ મું. મારેલું મું.

૨૦—૫૯ મું. મારેલું મું.

૨૧—૬૦ મું. મારેલું મું.

૨૨—૬૧ મું. મારેલું મું.

૨૩—૬૨ મું. મારેલું મું.

૨૪—૬૩ મું. મારેલું મું.

૨૫—૬૪ મું. મારેલું મું.

૨૬—૬૫ મું. મારેલું મું.

૨૭—૬૬ મું. મારેલું મું.

૨૮—૬૭ મું. મારેલું મું.

૨૯—૬૮ મું. મારેલું મું.

૩૦—૬૯ મું. મારેલું મું.

૩૧—૭૦ મું. મારેલું મું.

૩૨—૭૧ મું. મારેલું મું.

૩૩—૭૨ મું. મારેલું મું.

૩૪—૭૩ મું. મારેલું મું.

૩૫—૭૪ મું. મારેલું મું.

૩૬—૭૫ મું. મારેલું મું.

૩૭—૭૬ મું. મારેલું મું.

૩૮—૭૭ મું. મારેલું મું.

૩૯—૭૮ મું. મારેલું મું.

આગરેટ વૃદ્ધી.

પુસ્તક કલ્પ.

આંક ૮ મો.

સુબોધ

દર માસે છપાયેછ.

કહે નૃપોલ્લસ દર્શન કરવા આપ્યાદાન;
અરમ મીત છે એજ કે, હો માતાને માન.

કીમત વરસનાં રૂ.૩.

સાંકળીયું.

મિત્રો ભરનરિયો, અથવા કાળે હાકુચ—	ફિનિયામાં રેહડું, પણ ફિનિયાનાનું થઇને	
વ્યાહારથીજ કાળો, માટેથી મીઠો માત્રો.	નહી રેહડું	૧૭૭
લેટી હરિનનો કુંબધનો અનુભવ....	દારંગી ફિનિયાનાં દર્શનો—દર્શન ૧૪ મું—	
એક કવિનું, ઇનામ	ઘેરની આગ	૧૭૫
લોકમાં માણી બેસે હવાનું દખાણ ..	પરજુલુ આપતો	૧૭૬
કમનસીબ રાણી ચેરીની કાઢણી	ચોક પસવળ હોરમનજી કાપા, સી.	
	આઈ. ઇ.—(અરમી)	૧૭૬

મુબઈ દક્તર આરોકાસી છપાયાનામાં છપાયું.

મીં ક્રેષુરીશે નવરોજજ કાબરાજની રચેલી માંટી સંસારી વારતા

“ગુલી ગરીબ” નો

ભાગ ૪ થો—સદ્દે ૩૦૪ થી ૪૧૨ સુધી.

એ ભાગ નીચલી અસરકારક બાબતો સુધી આવ્યો છે :—

અદુભાઈનું લેદ ભરેલું ખુન—તે ખુનનો ભીખુભાઈ ઊપર ભય ભરેલો શક—
તે શકના મજાખુત પુરાવા—એક ઝભાએ શું શું ઊઘાડું પાડ્યું ?—

રતની સાથે શુભરેલી રતની—લોહીથી ખરડાયેલા હાથ—

શક મજાખુત પણ ખોટા—વીકાભાઈની માંટી ચોરીના લેદ—

તે ચોરી ઊપર ઠાંકીછોટો—

ગુલી ગરીબ હવે છેક ગરીબ નથી—હવે તે જુએ મરતી નથી—

તેનાં બચ્ચાં રખડતાં નથી, હાથવેહલા કરતાં નથી—

પીરોળની માંદગી અને મરણ—તેમાંથી કેટલું શીખવાનું છે ?—

ગુલી ગરીબનાં પ્રસ્તોતી ધેરસંસારી કેળવણી—ઈતયાદી, ઈતયાદી.

ભાગ ૫ માં—સદ્દે ૪૧૩ થી ૫૧૪.

એ ભાગ નીચલી અસરકારક બાબતો સુધી આવ્યો છે.

ભીખુભાઈ ઊપર ખુનનો વાંક—

તે વાંકને માટે તેની સેશનમાં તપાસ—તેની સાથે મજાખુત પુરાવા અને સાક્ષીઓ

કપાયેલા હાથ—લોહીના હાથ—ઝભાની સાહદત—

ભીખુભાઈના ખાપ શેકળાવાની દુખદાયક સાક્ષી—

પ્રાંસી, જ્યાંની વકી—પ્રાંસીનું લાકડું—

મીં હયુસત બારીસ્ટરનું અસરકારક ભાષણ—

બંધવાનો અભયબ જેવો એકરાર—

રતનીની સાક્ષી—“આલીબી”—બંધવો તાટ ગીલદી—

શેકળાવાને છુટાપામાં જખમ—છુટા પ્રકીરોને લકવો—

લોકોમાં ચાલતો ભારી ગભરાટ—

રતનીની નીંદા—રસતમ એક પ્રચરેતો—

હુસીની સાથે ભીખુભાઈનું કરાંચી નાહસવું—

ગુલી અને તેના દીકરાઓની ચહડતી આખાદી.

કીમત, દરએક ભાગના રૂબા.

હવે બીજો એક ભાગ બાકી છે.

નીચલે ઠેકાણેથી મલશે—

કોઠમાં દફતર આચારા પ્રેમ.

• મીં જાં. બે. કરાણીના છુક ઉપો.

• નેસ્થર્મ ક. બે. મર્જબાનની કુંવળી.

• મીં પીરોળયાદ દીનયાદીના છુક ઉપો.

ધીમીતલાવ, મીં કરાણીના છુક ઉપો.

કાઝબાદિની, નેસ્થર્મ એન. અને કુંવળી.

ધીમીરદામ લાઈબેરી.

ગીરગામ, નેસ્થર્મ નાગવેકરની કુંવળી.

સ્ત્રીઓય.

પુસ્તકક ઉપ મું.

આગસ્ટ ૧૯૯૨.

આંક ૮ નો.

ભીખો ભરભરિયો.

અંધવા

કાગે હાકુસ—બાહુરથીજ કાગે, માહુથી મીઠો મારે.

એક વાર્તા.

પ્રકરણ ૮૨ મું.

એક મિત્રશત્રો અનુભવ.

ખાનખાહુર માહુકશાહ મેહરમુસાના નવા મોરા માહુસના મુવા પાછળ તેવણના “નામ પ્રમાણે” ધામધૂમ તો થવીજ નોંધે. બિચારા કર્યાના રેલવાસીને ક્યાં આવો ને મુવા. મુશ્ત તેવણનું વતન હતું. ત્યાં જો તેવણ મુવા હતે તો તેવણની મીટી તેવણની વતનની મીટી સાથ મળી હતે. તેવણની મુંબઈને રોખમે મહુવાની સુન્નત તેથી મોખા તેવણનું મોત તેવણને મુંબઈ લાવ્યું. પણ તેવણની મુંબઈમાં આવજવ થઈ હતી, નેનો વખતે વખતનો સરવાળો કાહાડીયે તો વર્ષમાં છ મહીના તેવણના મુંબઈ માં જતા હતા. તેવણને મુંબઈમાં આગખાણ પિણાણ થઈ હતી. એ સધળાં તેવણની મરણ કિંથા ધામધૂમથી કરવાનાં કારણે હતાં.

તેવણના મોપાદીના બંગળામાં પાપદત્તની બિજ લગ મોટી મળી હતી, પાયરણ મોહું મંડાયું હતું, ઉડમણમાં તેથી પણ વધારે ભલકો થયો હતો. તેવણ પાસે પિંસા હતા—બરાબર મોલીયે તો પિંસાનો લોકોમાં ભરમ હતો—તે જાણેકે આવે વખતે ખર્ચ ખાવાનેજ મોદામે આખા હતા. તેવણને ઘેર વિવાહ વાજનના પુરા પ્રસંગ ઉપર ખર્ચવાના તેજ મોત સરખાગમીના પ્રસંગ ઉપર ખર્ચવાનાજ તે પિંસા હતા. તેવણનો રીકરો—ભીખાનો “કાકાનો જમણું”—તેવણની ગાદીના વારસ, તેવણની રોલતનો અધિક અને તેવણનાં નામનો ઉડાવનાર થયો, તો ખાપના મુવા પાછળ ખર્ચની વાણ કરતો નથી એમ તે દુનિયાને દેખાડવા નિકરો હતો અને તે આજ બપોરથી દેખાડવાને કાગે હતો.

મરનારનો ભત્રીજો “ભીખો ભરભરિયો” થાણેથી અસ્તવ ગંગા અને મસ્તકથી પાછો આવ્યો તે અંતરમાં થણે વર્ષે આ પેહલીજવાર એક રવાની મિત્રલશમાં બિરા રાખ્યો હતો. આગળ થાણામાં કોઈ મરી નવું ત્યારે ત્યાં રવાના કાહાડતી વખતે નાની વસ્તી પ્રમાણે ટૂકમાં સંધણું આરોપી લેવાતું હતું. અંદી મુંબઈમાં એક મરણની મિત્રલશમાં આપણા ભીખાની એ પેહલીજ હાજરી હતી, તેમાં તેને થણું નવાઈનિવું અને અનુભવ નેવું લાગ્યું હતું. પારસીઓનાં વડાં પાપતપ મુંબઈમાં મોટી વસ્તી, સંસારી મોરાઈ અને પિંસાના મેલથી ભીખાએ એવી મેલ મેલ જોઈ કે નેનો તેને આગળ કદી અનુભવ મળેલો નહી હતો. અને તે જો અનુભવ હતો તે ભીખો પછી મોતાની બહાડ બાપામાં મેલતો રહી હતો.

પેહલાંતો તે જોતો હતો કે આ મરણની ધામધૂમ લગની ધામધૂમ સાથ અનુભવો મેળી નામે તેવી હતી. પારસીઓમાં લગ્ન તેમજ મરણ વેળાના બાહારના દેખાવ એટલો તો એકમળતો આવે છે કે અજાણ પરગાતવાળાએ તો મેળી નાખવાની ભૂલ કરે તેમાં નવાઈ નથી. લગ્ન તેમજ મરણ વેળા બાહાર, બારણે બાજટ મંડાયે અને કોડો શુદ્ધ સફેદ પોશાકમાં બાજટ પુરશીઓ ઉપર આવીને બિરાજે. અંધારાએ “આવો સાહેબ,” “આવો સાહેબ” કરવા ઉભા રહે છે તેવી લગ્ન તેમજ મરણમાં એક સરખું છે. બંડેખાંઓને, ચલેજમે બંડેજમે ને બીજને ઉપર આવો સાહેબ” કરી મેસાડે છે તે પણ લગ્ન મરણમાં એકસરખું છે. ત્રાજ વિવાહ વેળા વાજાં દોલ વાગે છે, જે મરણમાં હોતું નથી, પણ કેટલાંક લગ્નના સાગરમાં પણ વાજાં દોલ વાગતાં નથી. લગ્ન પ્રસંગ ઉપર રોશની હોય છે, પણ તે તો રાત્રે થાય છે.

શેડ માહુકશાહ મેહરમુસાના જોકે રાત્રે મુંબઈ તોપણ તેવણની પાપદત્ત છેક બીજે દિને સાંજે કાં કાહાડી ને આપણે ભીખો પેહલાં સમજાયો નહી હતો, પણ પછી તેને સમજ પડી કે એ તો કંઈક મિત્રલશ મોટી કરવાના ભલકાને માટે હતું. સાંજ સુધીમાં પુરાં કોડો ને ખજર પડે, સાંજે નવરા તથા પરવારતા આવડુઓને મિત્રલશમાં આવવાને બની આવે, માટે સાંજનો વખત અનુકુલ થઈ પડ્યો હતો. જે મોખેલો બંડેખરા

દસ્તુરનો દરબજો ધરાવતા નથી પણ જે જેને ગમે તેને “દસ્તુર” થોડી બેસાડેછે તેવા દરબજે “દસ્તુર” ને આ મિન્નલશનાં નોતાં ગયાં હતાં અને ને દસ્તુરો એકક તરફ (લીખા ભરભરિયાની ભાષામાં) “પેટમાં તો હુરી” લઈને ફરેછે તેઓ બાહારથી હસ્તે મોહડે મીઠી મીઠી વાતો કરતા મિન્નલશનાં બિરાબ્યા હતા.

મિન્નલશનાં માન આપવાનો પારસીઓનો વિવેક “મોહડા જોઈને ચાન્દા કરવા” ના કાનુન ઉપર રમેલો ભીખાને નહોતો. કેટલાકોને મિન્નલશ ઉભી થઈને સલામ કરેછે; ત્રીજાઓને બેઠા બેઠા વાંકા વળીને સલામ કરેછે, ત્રીજા એક વર્ગને લાંબી સલામો થાયછે, પણ ચોથા વગ વાળાઓને ટુકી સલામથી હાલ હાલ આવાકાર મળેછે—પણ માન આપવાનો એ સધળો અંતર, ભીખાએ જ્યુ” તેમ, માણસની ખરી લાયકાત પ્રમાણે નહીં પણ મોહડાં પ્રમાણે, પૈસા પ્રમાણે, ભલકા પ્રમાણે, પોશાક પ્રમાણે, ગાડી થોડા પ્રમાણે સમજવામાં આવેછે. ભીખાએ જ્યુ” કે વાંકા વળીને સલામ કરવાના વર્ગમાં બધાજ કાંઈ તે માનને લાયકના નહીં હતા, તેમજ જેમને તુચ્છકાર ભરેલી એક “સલામની ટપલી” ઝાડવામાં આવતી હતી તે બધાજ કાંઈ એવા તુચ્છકારનેથી લાયકના નહીં હતા.

જેમ કે ભીખાના ભાઈ પેસીને પાયદસ્તની તેમજ ઉઠમણની આ મિન્નલશમાં ઘણુંક માન મળ્યું હતું. તેનો વડો ભાઈ તો આપણો ભીખો હતા, પણ તેનો ન્યારે કાંઈ ભાવ પછડું નહીં હતું ત્યારે તેના નાના ભાઈ “મીઠ પેસત નશાહ મેહરમુસાના બી. એ. ઇત્યાદી ઇત્યાદી” ને માન સાથે મોટલા ઉપર આપેલા સાહેબ” થયું હતું અને તે ઝોટલા ઉપર બેઠાઓની સંક્રમાં બિરાબ્યા હતા. ભીખા ને કાંઈ પોતાના ભાઈને આજ માન મળવા સાડું બગાડેલો થયો નહીં હતા. ભીખો કાંઈ માનનો લુખ્યો નહીં હતા, માટે આ વાતનો તેણે વિચારથી કીધો નહીં હતા—જે માન જે માગે તેને ભલે મળે—પણ આ તકાવત એક નંગ લીનેથી નહોતો વગર રહે નહીં એવો હતો.

પેસી મોટા લોકમાં ખપતા હતા. તેનું ભલકાદાર રેઠાણ હતું, તેના ભલકાદાર દોસ્તો હતા, તે ભલકાદાર કપડાં પહેરતા હતા અને ભલકાદાર ગાડી થોડે કરતા હતા. તેની આંગળીએ હીરાની વીંટી ચલચલ થતી હતી, તેની પાઘડીના મોહડો ચક્રવર્તી હતા, તેનાં છુટનાં રોગા છુમાં ચલકાટ હતા. તેને “બાલેબાલ કરજ” હતું તેમાં થું ? કરજ કરડું એવી મોટા લોકોની એક ફાશિન છે, માટે એમો ભલકાદાર લોકોમાં ખાખીને બદલે એક યુબી લેપે ધસાર થયું હતું.

પેસી જવતાં જવત તો મરનાર માકા કાકાને ગાળ દેતા હતા તેનું થું થયું ? તેવળુના ગુજર્યાની રાત્રે ભીખો ન્યારે મરનારના દીકરાને માસ્ટી ગાડીએ નાટકશાળામાં તેડવા અને તેના બાપ “ગુજર્યાછે, ગુજરેછે અથવા ગુજરશે” એમ તેવળુના મરનારની ખબર કરવા ગયો ત્યારે પેસીએ કાકાના મરવાની ખબર સાંભળ્યા છતાં બરા દરકારથી કીધી નહીં તેમાં થું ? તેથી કાંઈ તેનું માન એણું

થયું નહીં. તે કાકાના મુવા પછી મિન્નલશમાં આપ્યો તે કાંઈ મરનારને મોહડવાનાં કુખ સાડું નહીં પણ પોતાનાં માન સાડું આપ્યો હતા, અને તે માન તેને ઘણુંબી મળ્યું હતું.

ઉઠમણની મિન્નલશમાં પણ તેમજ બન્યું હતું. પણ વળી એ મિન્નલશનાં માનમાં ભાગ લેવા એક બીજો નહોતો ઉમેરાયો હતા—તે થાણવાળો ડાક્ટર મંચી હતા, કે જે મેહરમુસાનાં ખાનદાનવાળો હતા, પણ મરનારના દૂરને સંગે હતા, અને તોથી મેહરમુસાની માણકાબાઈ—આપણા ભીખાની મા—જેણે પોતે પોતાના આ હેરનાં મરણ વેળા આવડું જોઈએ તેણે પોતે આવી નહીં શકયાથી પોતાની તરફથી પોતાના આ સગા ડાક્ટર મંચીને થાણેથી માકા કાકાનાં ઉઠમણમાં ભાગ લેવા મોકલ્યો હતા. ભીખો ભેતો હતો કે મંચીને પણ આ મિન્નલશમાં સાડું માન મળ્યું હતું; અને તે પેસી કરતાં તો ખચીત ઘણે દરબજે વધારે માનને લાયકજ હતા.

મરનારનાં સગાંબહાણાંઓમાં એકલા બિચારા ભીખા ભરભરિયાનેજ ભાવ ધુણાયો નહીં હતા. તે મરકતમાં રખડી રખડીને યુબધમાં માગે લાગેલો—એક વખતે લાડુતી ગાડી હાંકવા યા ત્રામવેળા કનડક્ટરનો ધંધો કરવાનેથી તૈયાર થયેલો—આજ પચાસ રૂપરડીના પગાર ઉપર કાનન કલાકની નોકરી ભોગવનારો અને રાત્રે ભાતે કામ કરનારો તે કાંઈ ખાનબાહુર માણકાશાહનાં મરણની મિન્નલશમાં માન ભરે લી નમ્યા લેવાને લાયકના ગણાય નહીં. પોતાને ને ઝોટલાની બાહારના “કાનન” લોકોમાં નમ્યા મળી તે ઉપર તેણે સહુથી પકડી હતી. તેણે અવસ્થ એકજ નહોતે હોતે સલામ કીધી હતી અને તે તેના શેઠ જાંહગીરશાહ નંગ બારવાળા આપ્યાનારે તેવળુને કીધી. તેવળુ સાથે મરનાર ખાનબાહુરને ઘણું સાડું હતું અને તેવળુ ઝોટલે ઉઠમણે મેહુ વેળા આપ્યા હતા.

ઉઠમણને દાહડે જાંહગીરશાહ શેઠે પોતેજ ભીખાનો ભત્રીજાપણનો હક પિછાણી તેને ખપાર પછી આફીસથી ગેરહાજર રહેવાની છુટી આપી હતી. અને ભીખાએ તે દાહડે ખરેખર છુટીમાંજ ગુજર્યો હતા. તેણે પીરોજને પરણવાની પાક ઉમેદમાં “ખાનાં ઉપર કામનો ભાર ઉઠાવી લેવા” તથા વધતું “કાપી” કરીને ભાતું કમાવાનો ઠરાવ કરેલો તેથી તે ભૂલી ગયો. છુટી તે છુટીજ. ને દાહડે આફીસમાં કામ નહીં કીધું તે દાહડે ઘેરમાં તે કેમ કરે ? ઉઠમણે તે વેલેલો ગયો અને સર્વથી મોટો હોઠી આપ્યો.

ઉઠમણ અને પાયદસ્તમાં વેંહવાણ મોટું થયું. પાય દસ્તે તો ગામના મોખેદને મોલાયા અને તેમને મોટી પાયા ગુજ મળી. ઉઠમણમાં પાનસો મોખેદોની ભલકાપુર મિન્નલશ પતેત, આફીસની વજેરે લાજવા મેડી, અને દરબજેને સદરા સાથે રૂપાંદાનની આશોદાદ વેંહવામાં આવી. ઉઠમણમાં રૂપ૦૦૦ ના ધર્મની તનદરોસ્તી લાજાઈ—પણ શામાં ધર્મ કીધાંછે તે નહોતોવવાનું રહેવા દીધું; અને ભીખા ભરભરિયા ને શક ગયો કે ઉઠમણ ઉઠમણ બનેછે તેમ આ રકમ માત્ર જાહેર થઈનેજ રહેવાની. પાછલથી આપેછે કોણ ને લેખ છે કોણ ? “આપતા મરે ને લેતાની મરે” !.

મકરણ ૨૨ મું.

વહું કોણુ ?

ઉઠમણામાં આપણા લીખાએ મંચીને ઘણે વર્ષે દીઠા. લીખા પેહલાં પોતાની મા સાથ યાણે રહેતા હતા ત્યારથીજ તેને મંચી ગમતો નહી હતા. મંચી ઘરાશાનાના હોમીની બેહન દીની સાથ પરણેલાછે, પણ પેહલાં તેના વાંકમાં વાંક એટલેજ ધણે હતા કે દીનીને પોતે ખ્યાર સાથ અદરાયા પછી તેણી અને મંચી વચે ખતરો પડ્યો હતા અને તેઓનું કારણ લગભગ દુદી ગયું હતું. એ વાત લીખાને ભાવી નહી. એક જીવાન અવળાને પરણવાને કબૂલ થયા પછી દેગે દેગે એ લીખાને મનથી એક ધિક્કારવાળો અપરાધ હતા અને લીખાને મનથીજ મંચી તે અપરાધને તકરીરવાર હતા.

પણ તેમાં ડાકટર મંચીના વાંક નહી હતા. દીનીએ પોતેજ મંચીને પરણવાને ના પાડી હતી, માટે એ જીવાન તમીજ ઘણી નાખુશી અને નામારીથી દીનીથી તેણે વખત દૂર પડ્યો હતા. દીનીએ વળી મંચીના હાથ ના પાડવાનું કારણ નવાઈ જેવું હતું. દીનીના ભાઈ સોલી—લીખાના “શાહજાદા સોલી” ઉપર તેના એક રાવસાહેબ રામચંદ્ર વકીલની આદીસમાંથી નોટની ચોરી કરવાને માન્યું ચુકાયો હતા, અને તે વાંકનાં ડાખ માં દીની પોતાને એક ચોરની બેહન સમજને ડાકટર મંચીને પરણવા ના પાડતી હતી. મંચી જેવા એક ભલા માણસ ઉપર કેટલે કબૂલાત આપ્યાનાં બંધાણને લીધે એક “ચોરની બેહન” ને પરણવાની ફરજ પાડવી અને તેથી ગિમારા મંચીને બદનામી અને ફજવળતર હાથ લાગવા દેવો એ દીનીને તેના ઉપરના ખ્યારની ખાતર ગમ્યું નહી અને તે પવિત્ર ખ્યારની ખાતર તેણીએ મંચીને તેના કોણ માંથી છુટા કીધો.

ચોરીના માન્ય દીનીના ભાઈ ઉપર હતા, દીની ઉપર નહી હતા, અને ભાઈના વાંકને માટે કાંઈ બેહન જવાબદાર નહી હતી, માટે મંચી એક બેહનના ભાઈ ઉપર બદનામી ઉતારવા છતાં દીની સાથ પરણવાને બંધાયેલો હતા અને ખુશી હતા. તે છતાં તે કારણ દુદી નવા સરખું થયું તેમાં મંચીના વાંક નહી હતા. પણ લીખા ભર ભરિયો કાંઈ તેમ સમજે વાંચું? દીની મંચીને પરણવાને ના પાડે તોપણ લીખાની નબરમાં તે તેને ફજવળાત પરણવાની મંચીની ફરજ હતી, અને મંચી તેને પરણી નહી શક્યો માટે લીખાની નબરમાં વાંક બધો મંચીનાજ હતા.

પછવાડેની સોલી ઉપરના ચોરીના શક યોરો પડ્યો અને એક “ચોરની બેહન” ના બરામાંથી દીની મોકલી થઈ એટલે તેણીએ પછી મંચીના હાથ માફ માગીને કબૂલ રાખ્યો. તેથી મંચી વિષે લીખાના હુસે વખત નતાં ઘણે ઘરેયો ખરે, પણ લીખા મંચીની આગળી ચાલ ભૂલી ગયો નહી હતા, અને પછી તેની સાથે પાછો બેહવાર મીઠું કરવાની તેને ગિગવાઈ મળી નહી હતી, એટલે લીખા ભરભરિયો અને ડાકટર મંચી ઉંચીને ઉંચીજ નબરે રહ્યા હતા.

આને તેમને પાછા મળવાની તક હતી. ઉઠમણામાં લીખા મંચીને મળવા માટે ખાસ યોજાયે પણ તણ ચાર સલામમાં ચેડિયાએ ઉઠ્યા તેમની પેહલાંજ ભીડની સાથે તે પેસીનીજ ભલકદાર ગાડીમાં સવાર થઈને ચાલી ગયો. મંચી એટલા ઉપર મોટા લોકો વચે બેલાવાને લીધે લીખા ઉપર તેની નબર ગઈ નહી, પણ લીખા ઉઠમણામાંથી ઉઠ્યો તેવો ભાડુતી ગાડી કરીને કોટમાં હોમીને ઘર આપ્યો. મંચી હોમીની બંનેવી હતો, અને મંચી બંધારે ઘણાવેરથી આપ્યો છે ત્યારે પોતાના સાલાને મળ્યા વગર જાય એમ નહી હતું.

હોમીને ઘેર લીખા મંચીની અગાઉ જઈ પેહલેયો. મંચીને પેસીની સાથે એક ફાંકડી ગાડીમાં કરીને હોમીને ઘેર આવતાં આવકાર દેવા માટે લીખા હાજર થઈ શક્યો.

હોમીનાં ઘેરમાં આને પીરોજને પણ મળવાને લીખા ભરભરિયાને આનંદ થયો હતો. તેના બંનેવી મંચી આને યાણેથી આવનાર હોવાથી પીરોજની શેઠાણી, નાખંખાએ તેને પોતાના ભાઈને ઘેર ભવાંની રજા આપી હતી. પોતાની પ્રિય પીરોજને મળ્યાથી લીખાને આનંદની અનેક નાસિપાસીઓના ગોખા બદલો વળી ગયો. યોડીવારમાં હોમી પણ આદીસમાંથી આપ્યો અને દીવા કરતી વખતે હોમી અને તેની બાપડીનાં એકાંત કુટુંબ મંડળમાં પેસી અને લીખા ઉપરાંત મંચી સાથે એક નાની જેવી જિનલશ મળી.

મંચી આવતાંની વાર લીખાને ઘણે વર્ષે અમલુમ મળવા માટે ઘણાં હેતુથી ભેટ્યો. લીખાએ મંચી ઉપરના પોતાનો અભાવ બતાવ્યા કરતાં આ વખતે વધારે સહુ કાંઈ વાપરી. પીરોજએ લીખાને અભાવ જણીને આગ મચી કદાચ તેને ભણાવી રાખ્યો હોય, પણ ભીજ હાથ ઉપર લીખાના સંધણે અભાવ માત્ર મોહડાંના હતા. લીખાએ તેને દિલોજનીથી કોઠી કીધી—તે કશા વિના નહી રહ્યો કે મંચી જ્યેાને તેવો સુખી અને સુંદર હતા—ઉંચો, સીધો, કદાવર—રૂપાળો, યુશ બેહરાનો અને હરાપુષો—દિલસોજ, દયાળુ અને દાદખા.

પણ ભીજ હાથ ઉપર મંચી લીખા તરફ એટલે મીઠો અને માયાળુ નહી દીર્યો. આવતાં આવતાં લીખા સામે તેના ભાઈ પેસીએ મંચીને ઘણું “પથરા આપ્યા” હતા. તે મસ્કતમાં કેમ રખડાયો અને મસ્કત થી આપ્યા પછી તેણે કેમ છાંછી ગુભરી તે વિષે પેસીએ મંચી આગળ એણું તે દશ ચહડાવીને કહ્યું હતું કે એ ત્રિયાઈ ભાઈ લીખાને એક ચીકડિયા રખડેલ અને લુછા લોફરના ડંગમાં જોવાની વડી રાખતો હતા. મંચીને પેહલાજ દેખાયે લીખા એક આબજદાર મુહર્ય દેખાયો—તે આગળ ઘણામાં હતા તે કરતાં અતીત સુંદરેલો દેખાયો—પણ તેણી પેસીએ પથરા આપ્યાથી મંચી લીખા તરફ યંદોજ રહ્યો. મંચીને મનથી લીખા હાથથી ગય્યો હતા અને તેના સુધરવાની આશા નહી હતી. લીખા કરતાં પેસી મંચીને મનથી ઘણું આબજદાર હતા.

“વારૂં માત્રી દોસ્ત દીની કેમ છે, દીની ?” લીખા મંચીની પાસે પેસીને છુટી પુછવા પડ્યો.

“દીની સારી પેઢે છે” મંચીએ થડો જવાબ આપ્યો
“તુંને ઘણી ઘણી ફવા કહેવડાવીછ.”

“પણ મંચી, મેં છેક મસ્તકતવરથી દીનીને શું લખ્યું તું
તે જાણીશ કે ?”

“નહી. શું લખ્યું ?”

“મેં દીનીને સાક્ષ લખ્યું તું કે તમને પરણે નહી.”

ભીષાએ મંચીને ખુબ હસાવનારો જવાબ દીધો.

“તોખી દીનીએ તારી સલાહ નહી માની, ભીષાજી.
તેતો અને પરણી, ઘેરીતો બારીતી થઈ ને બચરવાલ થઈ.”

મંચીએ લગાર તાણે માચ્યો.

“તે મુખી થઈ એટલે હુંબી મુખી છું. તે તમને
પરણવાથી મુખી તો થવાનીજ હતી—તેમાં તો કાંઈ થકજ
નહી હતો.”

“અને તોપણ તું તેને તે મુખની વિરૂધ સલાહ
આપતો હતો.”

“નહી તેતો ક્રૂરત તમને શિક્ષા કરવા, દીની સંરખી
એક મુંદર પુતલી સાથની તમારી વ્યાગળી ચાલતું વેર
લેવા મેં તેને લખ્યું હતું.”

મંચી આ સંઘળે વખત ભીષા ભરભરિયાને
સલુકવાન લેવાયા, આમરૂદાર દેખાવ, અકલવાન વાતચીત
એ સંઘળું દીકરી દીકરીને જેતાં મનમાં અચરત થયા કરતો
હતો કે પેસીએ તેની વ્યાગળ ભીષાને એ ભલા ગુણોથી
ઉઠાડે જા માટે ચિતાચ્યો હતો.

“પણ મંચી, મંચી, જુનો જુવો, પેલી પોટીને
જુવો” ભીષા અચલુચ આવાજ નાખી દઈને ઘણાજ હરખ
ભર્યા ઉત્સાહથી હલસે મંચીના કાનપર પડી બોલ્યો.
“જુવો, પેલી પીરોજને. એબી એક પુતલીજ છે હો!
એ તમારી દીનીને કેવી મળતી આવેલ ! નરી જાણે કે
બીજ દીનીજ.”

મંચીએ પીરોજ તરફ ફરીથી જોયું અને ભીષાને
મળતાં મળતું ડોકું હળાવ્યું, ત્યારે તેને વળી ભીષાની
આ અજાણ્ય ઉલટ વિષે નવી નવાઈ ઉપજ.

પેસીએ અંહી આવતાંની વાર ભીષાને કોહું આપ્યું
નહી. ભીષા ક્રૂરત મંચીને મળવાના જોસમાં પેસીને
પ્યારથી ભેટવાને ભલી ગયો. પણ પેસીતો પોતાના ભાઈને
મળવાના માખમાં અપમાડાજ કરી ગયો અને જાણે કાંઈ
જાણતો નહી હોય તેમ હોમી અને તેની બાપડી સાથ
વાતે વલગી ગયો.

“શું મોટી મિજલશ ! કાકાનાં નામ પ્રમાણે એવણ
ને માન. ગમ્યું ! આક તો દસ્તુરો હતા અને એકે એક
શેડિયો હાજર હતો.”

“મિજલશ મોટી હતી ખરી, પણ મિજલશમાં
અકલ સારી નહી હતી.” ભીષા બોલી ઉઠ્યો. “પેસી,
લોકોએ તને એટલાપર આપેલ સાહેબ કીધું ત્યારે મારો
કોઈએ લાવખી નહી પુછ્યો—તો એકે હું તારા કરતાં
ઉમરે વડો છું.”

“વડો ! હડી કે ત્રણ વર્ષ તું વડો છે !” પેસીએ
તાર અને તુમાખમાં ફારસી કેહવત હડીને પોતાની બડાઈ
ખતાવી. “પણ જુનગી આ અકલ બસત ન બ સાલ.”

“ફારસીમાં એ મને ગાળ શું દીધી ?” ભીષા
હસ્યો. “જુનગીમાં બોલની કે હુંબી સમજી.”

“આવા માન મતબાની વખતે લોકો ઉમર તરફ
નથી જોતાં પણ જાણુંસની પદવી અને મોખા તરફ જોઈ
ને માન આપેછ.” પેસીએ મોટા ફીલજુકનાં ડોલથી
શિખામણ દીધી.

“અલબત, અલબત, એ તો ફનિયાનો ધારોજ છે.”
ભીષા ભરભરિયાએ આ શિખામણ માન્ય રાખી. “હું
ઉમરે વડો પણ તમે અકલે મોટા, પેસે રકે મોટા,
બી. એ. ઈલાહી, ઈલાહી પદવી એ મોટા છે, મોટા
લોકમાં ફરોજ, મોટાં ઘેરમાં રહોજ. હું મસ્તકમાં રખડી
રજલીને બાકીના દાહડા રખડવા રજલવા મુંબઈ આપ્યો,
તો મારી શી બિસાદ ?”

પ્રકરણ ૮૭ મું.

ભણ્યાં ચટણીનો એકને સ્વાદ અને બીજાને વાસ.

ડાક્ટર મંચી સાંભળીજ ગાંડીમાં પાછો થાણે જવા
હતો, પણ હોમીની શુલાંએ મોહસ કરી તેને જમણીને
મોકલવા સારું રાતના ૧૦ વાગેતીની જોન મુખી મેસાડ્યો.
મંચીની ખાતર હોમી અને શુલાં રાત્રે વેહલાં નમ્યાં. અને
આજે પોતાના નણુંદવધ પરોણા આવેલો હતો તેનાં માનમાં
શુલાંની અચળ ઉપરથી પેસી, ભીષા અને પીરોજ પણ અ
હીજ નમ્યાં. દેખાડે એક છેડે હોમી પોતાનાં હંમેસામાં હસ
મુખાપણાં અને ડુલ્લાપણાંમાં દીપતો બીરાજ્યો, બીજ
છેડે શુલાં પોતાના ઘણીના મુખમાં સતોષી મેડી. એક
બાજુએ મંચી અને પેસી સાથે બેઠા, બીજ બાજુએ
ભીષા પીરોજ પાસે બેઠા અને નાની જરને તે બેની વચે
એક ઉમી પુરુષી આપવામાં આવી. જરને ભીષા કાકા
ની અકલની વાતો સાંભળવા મળતી હતી, તે ભીષાની
પાસેજ બેસતી હતી. ન.

પેસી હોમી તરફ કેવાં છુપાં બળતાંથી બળેછે તે
જેતાં વાંચનારી બાનુએ અચરત થયે કે તે હોમીનાં નેતાને
આટલું માન આપેછે ? પણ તેણે આજે અંહી જમવાનાં
ને કારણે હતાં. તેને તેનું ઘેર કરડવા આવવું હતું,
પોતાની બાપડીની સંગતથી તે દૂર નાહતો હતો—ઘેર
જાય તો કોઈથી માનનાર આવેલોજ છે અને પોતાના કાકા
ના મુવાને ત્રણ દાહડા થયા નહી એટલામાં ઘેરની બાહર
મોજ કરવા જાય તો સારું લાગે નહી—માટે હોમીનું નોનું
બાપજ કરવાનું એ પેસીનું એક કારણ હતું. બીજું કારણ
એકે પેસી હમણાજ હોમીનું કાંઈ છુપું આપણું કરવામાં
રોકાયો હતો, પણ તેને માટે હોમીના શક પેસી ઉપર જાય
નહી જોઈયે, તે શક દૂર કરવા તે આજે ખાખખા હોમીની
હાજરીમાં હતો.

“કેમ ભીષાજી ? આજે કાંઈ ખાનાંપર તારા હાથ
નથી ચાલતા ? જમી આપણે કે શું ? જરા આ રોસ્ટ.
કીડ લે” સરેરતા કરતાં આજે ભીષાને એણું જમતાં
જોઈ તેના મેહલબાન મેળબાન હોમીએ તેને એક વાણુ
પીરસતાં પુછ્યું.

“નરાં તેમ છે ખરૂં, આજે નરા પેટ ધરાયતું છે.” બીખાએ શરમ વગર કબૂલ કીધું. “કાકાને ઉઠામણે થી આવતાં આવતાં રસ્તામાં એક હલવાઈની દુકાનપર ફેળાંનાં ભજ્યાં તાજાં તાજાં તેલમાં તળેલાં જોઈને મન યદ્યં આપ્યું. તે એવાં તો સ્વાદદાર હતા કે અંજીર ભજ્યાં ને દોહડિયાંની મરઘી રસ્તાપર નાંખી આપી અને તેથી જીવ એવો ફાડાઈ ગયો કે જો આ નહીં ધારેલી તીલવરી તમે મને પાડી નહીં હોત તો ગીણીને ઘેર મારાં પોંદડાં ખાનામાં હું આજ રાતનું જમવાનો નહીં હોત.”

તેલમાં તલેલાં ભજ્યાં મરઘીની આ વાતથી પેસી ના નાજુક નાકનાં નસકોરાંમાં વાસ એટલો તો પેસી ગયો કે તેણે પોતાનાં ગળવામાંથી રૂમાલ કાઢીને નાંક ઉપર દાખ્યો. તે ભજ્યાં મરઘીના વાસથી મુગાયો કે વડા ભાઈની આ વાતથી મુગાયો અથવા તે એક કંગાલ પોંદડાં ખાનામાં રહેલો અને ત્યાં એક રાત કોરડી કાઢાડેલો તેવી પોતાની મુકેશી આજ ભડભડ કીધી દેવાથી મુગાયો તે આપણે જાણતા નથી—પણ તે સુગાયો એ તો ખરૂં.

“દોહડિયાંનાં ભજ્યાં મરઘી! કેટું સરસ ખાનું ખાધું!” પેસીએ ટકારમાં વુઝકાર ખતાયો.

“તમે મોટા લોકને મનથી એ કાંઈ નહીં. પણ મારા સરખા મોજલા ગરીબને તો આ રોસ્ટ કીડનાં કરતાંથી ભજ્યાં મરઘીમાં સ્વાદ વધારે લાગે.” બીખા છુટ્ટી બોલ્યો. “અને સસતાં કેટલાં! બે આણનાં લીધાં તો બિસ્કાર! ને મારા ગળવામાં બેજ આણ કાલવું હતા. હું ભુખ પ્રમાણે ખર્ચ રાખતો નથી પણ ખર્ચ પ્રમાણે ભુખ રાખું.”

“વારૂં બીખાજી, જ્યારે તું પોતેજ ખર્ચની વાત કાઢાડેલ ત્યારે હું એક સવાલ પૂછું?” ડાકટર મંચી ઉપલી વાતને વધે પડ્યો.

“બેલાશક પુછો. હું સાચું બોલવાને શરમાવાને નથી” બીખાએ મઠન માંપને એક ડબ્બસો પોતાનાં હાથોમાં ભરીને જવાબ દીધો.

“હું” માત્ર તારાં ભલાંને વાસ્તે અમરેશ જાણવા માગું છું. પોતાની નેક ધારણા વિષે ડાકટર મંચી ખાતરી આપીને બોલ્યો, “તું” યુવકમાં શું કરવા કારે? હું જોઉં છું ત્યાંસુધી તો આગળને વાસ્તે તુંને આશા કાંઈ નથી?”

“અરે આશા તો ઘણી છે. ધીમે ધીમે ખરૂં ટક માંવશે.” પીરોજ તરફ એક ખારી નજર ફેંકીને બીખો બોલ્યો. “એક વર્ષમાં તો તમે અને ઘેર ખાડીને ઘેરીતો બારિસો નેશો.”

“ઘેર ખાડીને?”

“હા, ખરૂં ઘેર ને વળી તેમાં કાંઈ બીજું બી. અને મારાં ભવિષ્યની કશી ધારતી નથી. મેં અત્યારથીજ મારાં ખર્ચાં ઉપર ભાર ઉઠાવી લીધો. એ પછી અગરજે હું દુનિયામાં નહીં ફરું તો મારે વાંક ગણાયે નહીં.”

“અને ખર્ચાં ઉપર ભાર તે કેમ ઉઠાવ્યો, વારૂં?” ડાકટર મંચીની આ સંઘર્ષ પુછવાની મતલબ કાંઈ નહીં પણ બીખાનું ભડું આહવાની હતી તે. તેના આ સવાલ

પુછવાનાં મતભાણુ ગીકાસ ઉપરથીજ જાણાઈ આવવું હતું. બોળો બીખો પોતાના સગાના આ સવાલોને પુરતો જવાબ દેવાને તૈયાર નહોતો.

“હમણા હમણા તો હું આફ્રીસનું કામ ઘેરમાં લખવાને લઈ આવ્યું છું. આજ ત્રણ અડવાડિયાં થયાં મેં ભાતે કામ કરવાનું શરૂ કરી કીધું.”

“અને તેમ કેટલો રોજ પાડે?” મંચીએ ઈનતેજથી પૂછ્યું.

“રોજ!” બીખો આ જવાબ દેતાં જરા લજવાયો, અને હોખી તરફ બાંહેડે જોતો રહ્યો. તેના એ બધો બેદ હોખી જાણતો હતો અને હોખી પોતેજ બીખાના હવાઈ કીલાઓ ઉપર હરેલો હતો. “રોજ તો ઘણું નહીં. તોખી હું તમેને કહું છું. છેલ્લાં ત્રણ અડવાડિયાંમાં હું કેટલું કમાયો તેના મેં કાલેજ હિસાબ કાઢાડ્યો, તે પ્રમાણે મને ભાતે કામ કરવાનો પાંચ આણ રોજ પડે.”

“પાંચ આણ!” હોખી અને મંચીથી હસી પડાયું. બીખાની આટલેથી સંદેશાત પછી મંચીએ તો પાંચ આણને બદલે પાંચ રૂપિયા સાંભળવાની વધી રાખી હતી.

પાંચ આણનો હસવા સરખો રોજ કેહવાની આ નિરાશા બીખો અલભતાં સમજ્યો પણ તેથી શરમાયો નહીં. તેણે પોતાનો એટલેજ ભયાવ કીધો કે “એકજ દાહડામાં કોઈ મેહનત માણસને પાંચ રૂપિયાનો રોજ પડતો નથી. ધીરે ધીરે તેમની થશે. હજી તો મારાં કામની શરૂઆત છે. પેહલાં તો કામ ઘણું નહીં, તેમાં વળી ભૂલ ભાલ ને ઉંકે છાક થાય ત્યારે ફરીથી લખી કાઢાડતાં વખત જાય તે જાણુ. એ બધું જોતાં મારો પાંચ આણનો રોજ કાંઈ છેક ઓછો નથી..”

“તું”ને હિસાબ સારા આવડેલ “કે?” મંચીએ પૂછ્યું—કદાચ તેની મતલબ બીખાને કોઈ વેપારીને ત્યાં રખાવવાની હોય.

“હિસાબ” હિસાબ તો મને આવડવા જોઈએ,” એ બીખાનો જવાબ હતો. “હું” એક વખત કેરીના વેપારી હતો. મરકતમાં કેરીના વેપારે હું ગયો હતો, ત્યાં કેરી ગણતાં અને તેના હિસાબ રાખતાં અને સરવાળા ગણવા પડતા અને બાલ્યાકી કરવી પડતી, વળી શુણકાર ને ભાગાકારનોખી ખપ પડતો—ત્યારે મને હિસાબ તો આવડવા જોઈએ. એકેકે કેરી મેં બાર બારથી ચૈદ ચૈદ આણે વેચવા કાઢાડેલી તે ઉપરથી મને રોજ સાંજ ને સહવાર ગણતી કરવી પડતી હતી.”

“પણ તે બાર બાર ને ચૈદ ચૈદ આણે વેચાઈ નહીં!”

“નહીં જતો. વેચાઈ હતો તો હું આજે અંદી હોલો નહીં ખાતે. બાર આણે એકને બદલે રૂપિયાની બારખી નહીં વેચાઈ અને પછી એટલી કોઠી ગઈ કે આણની બારખી નહીં ખપી. આરખાઓ તો દાડમ ને અંજીર ને ખાવા પડ્યા તે કેરીને હાથજ લગાડે નહીં. અંતે ને વખાર માં મેં ભરી તે વખારનું લાડું મહુડી ગયું અને વખાર ના કણીએ તે સંઘળી વિલાંકિમાં વેચતાંથી નહીં વેચાઈ ત્યારે દરિયામાં નાખી દીધી.”

લીખાનાં આ સંકટો ઉપર તેનાં સાંભળનારાંઓનું હસતું ચેલાયું નહીં. તેના ભાઈ તો તેને અર્ધ કરાવવા સાંઝે ખોડું ખોડીને હસ્તો હતો.

“પણ એ બધી જલ્દથી મારી આંખ ઘણી ઢંઘડી હો !” લીખો જરાબી અમકધા વગર પોતાની વડાઈ સાથે કાહણી કેડવા લાગ્યો. “કેરીના વેપારથી વેપાર ધંધા વિશે મારી નજર સારી ઢંઘડી. પણ વેપાર કરવાના પૈસા જોઈએ તે મારી પાસે નથી અને કરજ કરીને વેપારમાં પૈસા અવડા કરવાનું મને પસંદ નથી.”

પ્રકરણ ૮૪ મું.

કાકાના જમણે ઉપર એ ભાઈઓની હરીફ નજર.

લીખો ભરભરિયો પોતાની બોળી ભટાંકે ભાષામાં પોતાની યુસીબતો સઘળી ખરેખરી કહી દેતો તે તેની એક એવી ખુબી હતી કે જ્યો તેને જે કોઈ સાંભળે તે તેને માણા વિના રહે નહીં. એવીજ કાંઈ દિલ ગ્રીતનારી અસર લીખાએ પોતાના આનન્દના હેવાલથી પોતાના ખાન ધાની ડાકટર મંચી ઉપર કીધી. મંચી આંહી આચો ત્યારે લીખાનાજ ભાઈ. પેસીની અદેખી ઉલ્લાસોથી લીખા વિશે ઘણો હલકો વિચાર બાંધીને આચો હતા. પણ તેની સાથની આ એ ધીની રચુલ વાતચીતમાં મંચી ની માપા પણ લીખા તરફજ વધતી ચાલી.

“પણ ત્યારે, લીખાજ,” મંચીએ દયાલુ દિલસોજ થી લીખાને પુછ્યું “વેપાર ધંધા તો તારીધી થતો નથી ત્યારે તું કરવાનો શું છે તે હજી જણાવું નથી.”

“આ ભાતે કાપી કરવાનું તો માત્ર મારી મેહનતની શરૂઆત છે” લીખો પૂર વિશ્વાસથી બોલ્યો. “મારી મત લખ સારી સરકારી નોકરી મેળવવાની છે. કાકાના જમણે હવે પૈસાવાળો શોધો ધયાજી, તે અને કેયે લવાજણ કરીને સારો એવો અપવાગ એવી અને આશા છે. કાકા કાકા જીવજ્યાની સેજ અગાઉ, તેજ રાત્રે, મેં જમણની મદદ માગી અને એણે અને મદદ કરવાની ખુશી બતાવી. એણે અને માન નથી આપ્યું—કાકાની પાવરત ને ઉઠાણમાં એણે અને “એટલા ઉપર આવો સાહેબ” નહી કીધું, તોપણ જમણ અને વાહેજ અને મદદ આપશે.”

અગરજે કંદીબી એક મેહરા ઉપર ધિક્કારનો છાપ પ્રકટ છપાતો હોય તો તે લીખાના આ શખુના ઉપર પેસુના મેહરાપર છપાપડો છાપ હોતો. “કાકાના જમણે” ઉપર તો મદદને માટે પેસીએ પેહલી ઉમેદ બાંધેલી હતી. પેસી માકકાકાના મરવાની વાટ જોતો હોતો કે જ્યો જમણ પાંચ પૈસાના ધણી થાય અને પછી પેસી તેને પૈસાને માટે પસારવી શકે. માટે લીખો પણ જમણ ઉપરજ ઉમેદ બાંધી મેહાજે એ વાત પેસીની પસંદગીની નહી હતી. પેસીને મનથી લીખો કશા વળનનો નહી હોતો, તોપણ જમણની મેહરાખાની મેળવવામાં લીખો તેનો હરીફ થાય તો જમણ એકજ વખતે એ ભાઈઓને ભેગી મદદ કેમ આપી શકે !

“લીખાજ, તારો સહુથી સરસ ઉપાય એ છે કે તું મસ્તક પાછો જા” અદેખાઈના માંસો પેસી અતે

બખાબો, પણ તેણે હસવા મશખરીનું ડોલ દેખાડવા પોતાના બજાપાના એ બોલો હસીને કહ્યા. “લીખાજ, તું આંહી નહી ચાલી શકશે—મારું કહું માન—તું ને મસ્તકના માફક આપશે.”

“પણ મુંબઈમાં હુંજ ફાલીશ.” લીખો મજબૂત કરાવતી બોલ્યો. “મને એક વખત બરાબર રસ્તે પડવા દેવો—હજી હું રસ્તે પડ્યો નથી—ને પછી મારી બરાબર થોડાજ આગળ વધશે.”

“પણ બરાબર રસ્તે પડવું તું શાને સમજેજ, લીખાજ !” હોમીની ચુલ્યાંએ ઘણા માપાળુ મીઠાસથી પુછ્યું.

“કોઈ એવે કેહાણે લાગું કે જ્યાં મારી મરજ મુજબ મારી મનશક્તિને લાપરી શકું અને જ્યાં મારી શક્તિ પ્રચાણે હું કમતો થાવું” લીખાએ ઘણાં ગંભીર નેસથી બોલાવેલો કીધો. “હું સુકતનું કે હરામનું ખાવા માગ તો નથી. હું કામ કરીને દામ કમાવું એટલુંજ માગુજ. મને બસોનો પગાર પડે તો બસ. પછી હું કોઈની મદદ માગવા જવાનો નથી.”

“પણ તું આગળ તો મેહનત કરવાથી કંટાલતો હતો, લીખાજ” ડાકટર મંચીએ પાદ આપા.

“તે વખતે હું મસ્તક ગપલો નહી હતોતો. ઘેરમાં ને ઘેરમાં હું હરામખોરીપર પડેલો હતો. મસ્તકથી હું મેહનત શિખી આચોજ અને મારાં હાડકાં કામને માટે ઘડાયાંજ.”

“મને સહુથી સરસ તો એક ખેતર ગમેજ.” થોડીવાર થોળીને લીખો બોલ્યો.

“ખેતર !” ઘણું જલ્દ અચરતીથી પુછ્યું.

“હા ખેતર, ખેતર. એક નાનું જરૂર ખેતર, તેમાં ખેતી વાડી મારે હાથે ચલાવું, ઘેરની ગાય ભેંસ સાંધું, ઘેરનું ધી ને કુષ ફહી કે માખણ બનાવું” લીખા આ સમયે ઘણા સ્વાદથી બોલતાં અચચચ પીરોજને યાદ કરી પડ્યો “પીરોજ, પીરોજ, તુને કુષ ડોહતાં આવડેજ કે !”

પીરોજ બિચારી શરમાઈને નીચું જોવા લાગી. આં સવાલ અચચચ પીરોજને કેવો પુછવાનો, તે બીજાંઓ સમજ શક્યાં નહી. પણ તેનાં મનમાં શું છે તે હોમી સમજ્યો, પીરોજના સમજ, તે જોકે બીજાંઓના દેખતાં લીખાએ એ સવાલ પુછ્યો તે પીરોજને ગમ્યો નહી.

“હું તો અમરું સેજ પુછુજ રે !” લીખાએ જોયું કે પીરોજને માડું લાગ્યું છે ત્યારે તેણે ફેરવી તોલ્યું. “મને પોતાને કુષ ડોહવાવાનું ગમેજ, તેથી હું મકું બધાંને ગમવું હશે.”

“પણ તુને કુષ ડોહતાં ક્યાં આવડેજ !” મંચી એ પુછ્યું.

“ત્યારે નહી કે ?” અરે મેં ગાય, ભેંસ, બકરાં, મેંદાં ને અધડાં વટીક મરાવેલાંજ. મને કુષ ડોહતાં, માખણ વજોળતાં બધું આવડેજ. મેં ઢોર પાળેલાં, રાખેલાં, ચલા વેલાંજ. હું તમેજાવાળો થપડાણું, થોડાવાળાનું બી મેં કામ કીધેજ.”

પેસીએ આંહી લીખાને ખુબ હસવાનું ડોલ ધાલ્યું. પણ લીખો કાંઈ તેથી શરમાયો નહી. તે બોલતાજ રહ્યો.

“પણ આજે તેની વાત નહી. ગાય દોર રાખવા નાં દોહડિયાં જોઈને તે મારી પાસે નથી, તેટલાં હુમલું તો હું મળીને દોહડે પચાસ રૂપિયા કમાઈએ તેજ મારા ખર્ચને સારું પુરતા છે.”

“કપડાં સહુ તેમાંનું કે?” મંચીએ લીખાના આજનાં ઘોતાં, સોજાં કપડાં તરફ નજર કરીને પૂછ્યું.

“નહી. કપડાંનો ખર્ચ જુદો” લીખાએ બોળાં પછમાં હિસાબ આપ્યો. “થોડાં કપડાં હું મારે-ખર્ચે લેવું છું ને બાકીનાં કપડાંનો ખર્ચ મારા કાવસમામા અને આપાવેછ. ડગલા, પાટલુન એવી એવો બાહારનો પોશાક અને જોઈએ, તે કાવસમામાનો એક કાપડિયો છે તેને તેવણે કહી રાખેલું છે તે અને પુરા પાડેછ.”

“એમ કેહતી ત્યારે?” હવે પેસીએ તેને તાણે માચ્યો. “ભાઈ તો કાવસમામાની સખાવતથી કપડાંની ધરકી કરેછ.”

“પણ હું કાંઈ કરતું તો કરતો નથી? મારી પછવાડે આગનાશાળી તો નથી રોડતા?” લીખાએ પોતાનો બચાવ કીધો “વળી કાવસમામાએ કાપડિયાને છૂટ સુકીએ તેના હું કાંઈ વ્યવસ્થિતતા લાભ નથી લેતો. હું બિચારા મામાનો માદો વખત સમજું છું ને તેથી તેવણને ઘણો ઘોડો ખર્ચ કરાઉં. મારાં કપડાં હું કરકસરથી ને સાંભળથી વપાડું. આ ભપકો બાહારનોજ—બાહાર કરેછ ત્યારેજ. ઘેરમાં તો હું બહિરાનથી નથી પેહરતો—સદરાબર રહું છું; ને ઘોળી ધોવાબધનું દોહડિયે દોહડિયું બચાવું છું.”

“બિચારો તારાં માયતો તારા લુખમશની ફિકર કરેછ, લીખા” મંચીએ ખબર કહી. “માકી માસી તો ધારેછ કે તું એટલે એટલે મુતો હશે ને ધર્મશાલામાં ધર્મનું ધાનઘાલ ખાતો હશે.”

“તમે જુલોશ કેતી મંચી કે હું એટલોબધા મુકેલેશ તો નથી” લીખા હિમતથી બોલ્યો. “હું ગરીબ સંસારે રહેતોહું પણ કોઈના કરબદાર, આશિયાલો યા લીખ ભાગતો નથી.”

આ દેકાણે બોળા પણ ભલા લીખાની આંખોમાં પાણી આવી ગયા—“મારી વ્હાલી માને મારું ઘણું લાગતું હશે. મારાજ વાંક છે કે આજ કેટલાં વર્ષ થયાં મેં મારી માને એક વખત કાગળ લખીને યાદ કીધી નથી. પણ, મંચી, વ્હાલા મંચી, તમે આજે યાણે જતાંની વાર મારી માને મળ્યો, ને મળતાંની વાર કેહ્યો કે હું અહીં સુખી છું. જોવા તમે અને જોવાછ તેવો મારી માને કહીને ધીરજ આપાવે.”

“પણ તું પોતેજ યાણે આવીને તારાં માને મળ્યો કાં નહી?” મંચીએ પૂછ્યું.

“નહી, હું યાણેથી એવી મુકેલેરી વગે એવી નામોશીથી નાહસી ગયો હતો કે મેં દરાવ કીધો કે ન્યાંસુધી હું પૈસાવાળો થઈને સુખી હાલતમાં યાણે જઈ શકું નહીં ત્યારથી હું યાણે પગ મુકું નહીં, તેનું સુવે મોઢકું નેવું નહીં.”

“વાર મંચી, શાહજોદા સોલી મુંબઈ ક્યારે આવવાનો છે?” વળી લીખા ભરભરિયાએ એક નવો સવાલ પૂછ્યો.

“શાહજોદા સોલી? તે કોણ?” મંચીને નવાઈ લાગી.

“કોણ વળી? આપણો સોલી દારાશાનાં તો. હું તેને શાહજોદો ગણું છું. પણ તે આવેછ ક્યારે? તેણે મને મુંબઈ આવવાનો કાગળ લખ્યો તે ઉપરથી હું આખાં ગામને તેની ખુશ વધાઈ કહી મુક્યો, પણ સોલી તો કાંઈ આવ્યો નહી, ને હું અધાંમાં ખોટો પડ્યો.”

“સોલીની આફીસમાં કામની ધમાલ ચાલેછ. રામ ચંદ વકીલ તેને આવવા દેખ નહી.”

“પણ રામચંદ કોણ થાયછ? એ ધારાં પરજુડાતું શું આવે? સોલી કાંઈ એ લીખાનો ચાકર નથી, ભાગિશે છે. કામ તે ધારાપર નાખીને સોલી આવતો કેમ નહી?”

આ દેકાણે પેસીના હાથમાંનું ગ્લાસ વ્યક્તિયું. પેસીએ તે જાહનિંદને વ્યક્તિયું. ટેબલપર બધીજ વાતલીખો લઈ બેસે તે તેના ભાઈને બાવ્યું નહી. લીખો કાંઈ નાખી એ તર હોય તેમ આખો વખત તેજ વાત ચલાવે. અને અધાં તેની વાત શોખથી સાંભળે એ પેસીને નહી પરવડે.

“બિચારો કાકા કાંઈ મોટી વજી મેળી ગયા નથી” હવે પેસીએ વાત કાઢાડી. “મેં સાંભળ્યું કે વાડી વચકા તું વર્ષ દોહડે છ હજારનું બાજ છુટે છે ને તેમાંની કેટલું તો મારુંજ છે.”

“પણ કાંઈ વધારે હશે.” જીભીએ વ્યક્તિય બાંધી “નમસને પોતાની રોડાઈ જલવાવા કાંઈ વધારે મળ્યા હશે.” “કાંઈ નહી.” પેસીએ નિંદા ચલાવી. “સુરતની પાસે રાંદેરમાં એક વાડીનું યોમનું છે, તેજ છુટે છે, બાકી બીજું તો બધું નિશાળે મેસારેલું છે. પણ તોખી નમસને શી ફિકર? કાકા મરી ગયા એટલે કરજ બરજ સહુ લેતા ગયા.”

“અરે કોણે કહ્યું? કાકા તો ઘણું ખર્ચ કરજ ફિડા ડી ગયાછ” અહીં લીખાએ સારા સમાચાર કહ્યા. “મારા જાહગીરશાહ રોડ માકા કાકાના આડતિયા થાયછ, તેથી આફીસમાં તેવણનું કામ આવેછ તે હું જોઈએ છું.”

રોડિયા કાકાના રોડિયા-દીકરાની મેહરબાનગરી તરે જવાને જેમ લીખો તેમજ પેસી ઉમેદવાર છે અને તે છતાં એક ભાઈ જે નમસને વધારે માનીતો છે તે તેની નિંદા કરેછ ત્યારે બીજો ભાઈ લીખો જે નમસ આગળ હજી નવો સવો છે તે તેનો બચાવ કરેછ.

“પેસી, તુંને વર્ષ દોહડે છ હજારની આવક આજી પડેની?” નમસની આ નિંદાનો લીખાએજ તેના ભાઈને તાણો માચ્યો. “પણ વર્ષ દોહડે છ હજાર શું છે તે તું મસ્તક વજ તો તુંને ખબર પડે.”

“પણ આ કાંઈ મસ્તક નથી—આ તો મુંબઈ છેતી?” પેસીએ જવાબ દીધો. “મારા જવાબી એટલી આવકપર સુખી નહી થવાય તો કાકાના નમસને જે ખર્ચ છે તે જોતાં તેને એટલી આવક નથી માલવાની.” “હું જે મસ્તક ગયો નહી હવે અને પૈસાની કીમત સમજનાં શિખ્યા નહી હવે તો હું બી એમનું કેહતો.” લીખો ભડખ્યો. “પણ મારા જવાને મનથી વર્ષ દોહડે છ હજાર તો કાહરણનો ખજનો કેહવાય. હું, ચાહું કે મારી પાસે એનો બેચાણી ભાગ હવે—”

ધણું ધણું સોલીને મળવાની વકીમાંજ હતો અને જેમ જેમ તેની વકી દૂર ગઈ તેમ તેમ તેની તલપ વધતી હતી. મારે આજે તો સોલી નજર આપેલે એ તેને મારે બસ હતું. તે શું કામ આવેલે, ક્યાં આવેલે, તેના વિચાર વધીક કરવા ભીખો થોભ્યો નહીં. તેણે કશા બાલ જોયા નહીં, ક્યાં કપડાં બદલાયાં નહીં, ચાખી પીધી નહીં, અને ચાકર ચાલક આવ્યાં તેને ઉતાવલમાં ને ઉતાવલમાં એક એવો તો હડસેલો માણસ કે ભીખાને બદલે ચાકરના કપડાં તે આ પી ગયાં.

ભીખો દાદર ઉપરથી ઉતરીને નહીં પણ નખાંવી દધને બાંધતલીયે ગયો અને લાગલો ઝીણીના ઝોરડામાં ધસી “ધેરવાળાં, મારો શાહજોડા આવેલ, તેને હું લેવા જાઉં છું, “તેનના રાઈમ” થઈ ગયેલ” એટલું જ ધડાકામાં બોલીને ધસારાબંધ ધેરની બહાર નીકળ્યો. પોતાની લાંબી લાંબી ક્લાંચે એટલો તો ઝડપથી રસ્તો માપી ગયો કે કોરેકોટ સર નમરોદજીની સ્કુલ ઉપર નિકળ્યો તેટલામાં તો છોકરાઓ તેને “હુરિયો” કરવા અને હસવા લાગ્યા. “કાકા, ક્યાં શેડોછા!” “કાકાએ તો ત્રાનવે સાથ શરત બકીછા!” ઇત્યાદી, ઇત્યાદી, શાહુકાઓ તેની પાછળ “ચે” ને “પૂ” ની પીપીરીઓ સાથે સંભળાવા લાગ્યા.

પણ ભીખો ચાલ્યો, તે ચાલ્યોજ. તેનના કટોકટ વખતે તે વિકરોરિયા સ્ટેશનના લાંબા પ્લાટ ફર્મ ઉપર જઈ પુગ્યો અને તુર્તજ આવી પુગતી તેનમાં પોતાના શાહજોડાને મળવાની તલપમાં તે તેન તલે સેનમાં કમડાઈ જતો બચ્યો. જેવી તેન આવી કે હજી તો તે ઉભી રહેલે તે અગાઉ તેની પગથી ઉપર કુદી પડ્યો અને ગાડો, પ્રેટરો તથા પોલીસના સિપાઈઓનાં બૂમરાણની દરકાર ન કરતાં એક સેકન્ડ કલાસ ગાડીનું બારણું ઉઘાડી તેન ઉભી રહેતાંને ત્રાહ્ય પેઠો. સોલી તેનમાંથી હેડલ ઉતરે તે અગાઉ તેને તેનની અંદરજ ભીખો ભેટયો. તેઓએ એકેકને એકરા ઉપરથી તાબડોતબ ઝોળખ્યા. ભીખો એક હજારમાંથી ઝોળખાઈ આવે એવો હતો, તો સોલી એક લાખમાંથી ઝોળખાતી સુદર પેશાની અને પ્રભાવણી હતો.

ભીખાએ સોલીને કોટી કરી પ્લાટફર્મ ઉપર ઉતાર્યો. જે એકજ ગોડાંયાને તે ચાહતો હતો અને જે બિચારાએ ભીખાના એક વાંક ખાતર ઘણીક સુસીબત વેડી હતી, તેને આડ નવ વર્ષે મળવાને ભીખા સરખા એક ભરખરિયા, ગડબડિયા, ધાંધલિયા, ધરપચિયાની આકલ્લી ઉતાવલ વાંચનારી માનુષ્યો સમજી શકશે. ખચીત એમાં ઢોંગ કાંઈ નહીં હતા, મારે જ્યારે બીધો એક કોટી યા એક સુખીથી નહીં ધરાતે પોતાના હોસ્ટને કોટી ઉપર કોટી અને સુખી ઉપર સુખીએ લેવા પડ્યો, તેથી પોતાના એકરા ઉપર હરખ અને આંખમાં આંસુ સાથે, અને તેની વળી સેકન્ડો લોકોનાં દેખતાં, ત્યારે એ જોસભયા દેખાવ ઉપર એક રેલવે સ્ટેશનની ગમે એટલી ધમાલ છતાં સર્વે લોકો રજુન સાથે એકબી નજર કોષા વિના રહ્યાં નહીં.

સોલીમાં વખત પ્રમાણે ઘણો ફેરફાર થયો હતો જેને આગળ માત્ર સતર અઘાર વર્ષના છોકરા ઘણા ભીખાએ જોયલો તે આજે સતાવીસ વર્ષની નવાંમરીને જ્યેનવત તથા હારમાં ખીલ્યો હતો. તે ભીખાના જેટલો જોયો ને કદાવર હતો—તેટલોજ અમીરી દેખાવના, સોલે મણી સિકલને અને જોવામાં માયા પેદા કરે એવે મીડી નજરના હતો. પોતાના ભાઈ હોમીના જેવો સોલે સુદર અને નાજુક નહીં હતો કે હોમીના જેવો તે સદ ને હસ્તો નહીં હતો, તેપણ ભીખો અગર સરદાર ચલાવે એવો તો સોલી બંડીમાં મોટાઈ અને મા પાને એવો હતો.

“મને મારો સામાણ તપાસવો જોઈયે, ભીખાજી” ભીખાએ તેને ઘણીવાર સુપી ભેટીને રેફી રાખવાથી અને સોલી છુટો પડી બોલ્યો “હું” ધાડું કે મારો સામાણ ખોલવાયોલો તેની મારે પેહલી તપાસ કરવી જોઈયે.”

“સામાણ ખોલવાયેલો કેમ કરતાં?”

“હા. મને લાગેલ કે મારો સામાણ મારી સાંજે તેનમાં આયોજ નથી. આ કંઈયે” ગાડીમાંથી પોર્ટરે એ ઉતારેલો એક કંઈયે બતાવીને સોલી બોલ્યો “અ કંઈયે તો તારાં માએ ભાઈ પેસીને મારે મોકલ્યેલ.”

“એ શું છે?” ભીખાએ પુછ્યું તેના નવાબજ સોલીએ ખબર આપી કે એ કાકા હતો. મેહરુસાન માણકભાઈ જે પોતાના બહાલા દીકરા પેસીને માં મગરૂર હતી—ભીખાને મારે નહીં—તેણે સોલી સુખા બપોલે એમ બોલીને આ કાકાને કંઈયે પેસીને મારે ભેર મોકલ્યો હતો અને બીજા સામાણમાં કાકા નહીં જાપ તેની સંભાળને મારે તે પેસીની સાંજે તેની ગાડીમાં લેવડાઈ હતો; ત્યારે તેના બીજા સામાણ તેની (શમચંદ વકીલની) આફીસના સિપાઈ પાસે સ્ટેશન ઉપર મોકલાઈ હતો. સોલીને ઉપડવાની છેલ્લી વડી સુધી રામચંદ આફીસમાં અનેક કામ ઉપર રોફી રાખવાઈ તેન ઉપડવાના રાઈમે સોલી સ્ટેશન ઉપર આવ્યો ત્યં જોયલો તો નહીં સિપાઈ મળે કે નહીં સામાણ મળે—પણ કદાચ તે ગાડીમાં મેલ્યો હશે એમ ધારીને સોલી તેનમાં મહુડી બેઠો અને તુર્તજ તેન ઉપડી એટલે તલાશ કરવાનો વખત મળ્યો નહીં.

કુરલાનાં સ્ટેશન ઉપર આવ્યા પછી સોલીએ પોતાના સામાણ વિષે થાણે તાર કીધો અને જે સામાણ પછવાડે રહી ગયો હોય તો વળતી “લોકલ”માં કુરલે તે સામાણ મોકલ્યે આપવા “તારમાં વળ્યું” કાકે સોલી થાણેથી ઉપડ્યો તેવોજ કુરલામાં ઉતર્યો અને માર કલાક થોભ્યો હતો. શું કામ થોભ્યો અને પાંધરોજ સુખાઈ કાં નહીં આવ્યો તે ભીખાની અણખેડાંયેરી ધરગુજના ઉતરમાં સોલીએ સમજ્યું કે કુરલામાં તેને રામચંદનું કેટલુંક અગત્યનું કામ હતું. આ રામચંદનું નામજ ભીખાને હસકેરવાન બસ હતું.

“એ ધાડો મથેલો હજી પોતાનાં માણસો પ્રાસે મથાઈ વહીનું લેયલું? હું” એની ચાકરી છોડીને નાહસ નવા છતાં એ બેઠો માથેના શોડિયાલ સુધર્યો નથી. એ

મેટલી છે કે ખરી ગઈ? પણ સોલી તું શું કામ એટલું બધું વહીનું કરેછે? તું કાંઈ હવે એને આકર નથી પણ ભાગિયો છે.”

“એ ભાગિયો છે પણ મારા કરતાં વઢો છે અને હજી હું તેને મારા થોડ સન્માન ગણુ છું.” સોલીએ લામ્પી થી ઉતર વાળ્યો. પણ હમણા વાત કરવાને વખત નહીં હતો. બંને દોસ્તો ગાર્ડની વાનમાં બેઠાં આપ્પા ત્યાં સોલીના સામ્રાજ્ય કરો નિકળ્યો નહીં, મારે હવે ગાર્ડની પોતાનું નામ અને દેકાણું આપી તથા ઘણેથી સામ્રાજ્ય પછવાડે આવે તો તે લખી આપેલે દેકાણું મોકલી આપવાની ફરમાસ કરી સોલી ભીખા સાથે એકદમ જવા નિકળ્યો.

સોલીએ પોતાના ઉતારાનું દેકાણું શું લખી આપ્યું? વાંચનારી બાનુએ જાણીને અચરત થયો, તો ભીખો ભર ભરિયો અચરત થયો તેમાં નવાઈ નથી કે સોલીના એક ભાઈ અને એક બેદન મુંબઈમાં છે તે છતાં તે પોતાના ભાઈ હોમીને ત્યાં નહીં, પોતાના ભાઈ સન્માન દોસ્ત ભીખાને ત્યાંથી નહીં, પણ કરેલવાડી થોડ મેહરવાનજ પાંડેની ધર્મશાળામાં ઉતરવાના હતા. તે તેમ કાવ કરીને આવેલો હતો. તેણે પોતાના ખોલવાયેલા સામ્રાજ્ય પાછળથી આવે ત્યારે મોકલવાની ગાર્ડની નિશાની લખી આપી તે પાંડેની ધર્મશાળાની નિશાની હતી.

ભીખાએ ડહાધને પૂછ્યું “એમ કાં?” સોલી ડાઙો ખોલાસો કરી શક્યો નહીં. તે ખોલાસો કરવાને ડાઙો ખુશી પણ જણાયો નહીં. પણ સાર એકે સોલી કરી ખબર આપ્યા વગર અચલ્યુચ આપ્યો. ભીખા એક પોલુખાનાનામાં રહેલો ત્યાં રહીને તેને અગવડ પાડવા સોલી ખુશી નહીં હતો. હોમી નાં ઘરમાં ઉતારાની જગ્યા હોય, નહીં હોય તે સોલી જાણતો નહીં હતો, મારે તેણે ધર્મશાળામાં ઉતરવાનું પસંદ કીધું, અને ત્યાંજ જવા માચું. તે ધર્મશાળાના રખેવાલને અગાઉથી પોતાનાં ખાના, બિજાના વગેરેનું લખી ચુકેલો હતો અને પોતાના કામગીર તાર કે કંઈમી આવે તે ધર્મશાળામાં રાખવાની અરજ કરી ચુકેલો હતો.

ભીખાએ હમણાં તો એ વિષે મોહસ કરવાના અખાંડા કીધા. તેણે જલદીથી એક ભાડેની ગાડી મેલાવી, પણ પોતાના ખીસા ઉપર હાથ મેળતાંજ ખભળી ઉઠ્યો. હંમે સની મેઢે તેનાં ખીસા ખાલી હતા. તે પોતાની સાથે આઠા પૈસા લઈ ખસેલો નહીં હતો; અને આલેની ગડગડ માં તો થેલીજ ભૂલી આપ્યો હતો; અને તેણે ધચાસ રૂપીયા એકડા કીધા હતાં તે તો જલદીને ઉંચા રાખવા ઝીણીને આપ્યા હતા.

આ સંધ્યું સોલીની ઘણી રમુજ વચે કહી આપીને ભીખાએ પોતાના દોસ્તાની ભડભડ માઠી ચાકડા પછી તેમજ ગાડીમાં સાથે જવા નિકળ્યા. પેહલાં તો પેલી ડાસ પેસીને પોહ્યાડવાની હતી, મારે ભીખાએ ગાડી ચેડી થીચેરની પાસે પેસીનાં દિવાનખાના ભણી લેવડાવી; પણ ગાડી ચેડીક માલ્યા પછી ભીખાએ સોલીના પુછ્યા વગર અચલ્યુચ ગાડી ઉભી રખાવીને પાછી ફરવી ખેત તરફ લેવડાવી. સોલીએ કારણ પુછવાથી

કણું કે આ ડાસના કાંઈયો પેસીને પોહ્યાડીયે અને તે પોતાના દોસ્તો સાથે ખાઈ જાય તેના કરતાં પેસીની બાપડી ને પોહ્યાડયો બેહતર કે જેથી બિચારાં તેનાં જીવે ખરતાં જીલકાંખોના ખાખામાં આવે અને એ ડાસ મોકલનારને વધારે ડુવા લાગે. સોલીને પણ એ વિચાર પસંદ પડ્યો અને બંને દોસ્તોને લઈને ગાડી ખેતવાડી ભણી ચાલી.

૩ કરણ હર મું.

કોટથી ખેતવાડી.

કોટથી ખેતવાડી દૂર હોવાથી ભીખાને પોતાના જીના દોસ્ત સાથે ઘણે વર્ષ પેટ ભરીને વાતો કરવાની તક મળી. તેણે સોલીને સલાહપર સલાહો પુછીને પ્રાકવી નાખ્યા અને સામ્રાજ્ય સવાલો પુછીને તેની પાસેથી સામ્રાજ્ય જવાબો માગવા લાગ્યો.

પેહલાં તો સોલીને મુંબઈ આવવાનું કારણ શું તે પુછ્યું. ખચીત તે એકલા ભીખાનાં ઘરને આવવાનું તો નહીંજ હતું. સોલીના નાનો ભાઈ નાની, જે પણ આને મારો થયો, તે કેટલાંક વર્ષ ધ્યાં ચીન દેશ એક સાચી ચારીએ ગયેલો હતો. ત્યાં આજ દેરુક થયું તેની તબીબત નાદરત માલ્યા કીધાથી તે સાંભે થવા મારે લાંબી રજા ઉપર પાછો આવવા નિકળ્યો હતો. નાની મોઢો હોવાથી અને અસલથીજ જેમ બીહીકણ તેમ નબળો હોવાથી નિશાળમાંથીજ નિશાળિયાએ તેને નાનાભાઈને બદલે “નાનીભાઈ”નું નામ આપીને ખીજ વતા હતા. પણ તે પોતાની ખાનો છેશે સપુત હતો મારે વિશેષ વ્હાલો હતો, અને તેટલાજ મરુત તે મારો પડીને મુંબઈ આવેલો ત્યારે તેને સલામત કિનારે ઉતારવા અને હિમત આપીને સંગાથે ઘણે લાવવા માતાજી ખરેજેઆઈ એ સોલીને મોકલ્યો હતો.

કોઈ પુછશે કે નાનીના વઢો ભાઈ હોમી મુંબઈમાં હતો તે નાનીની ખીજમત કરવાને કયાં મોઢો હતો કે વળી બીજા ભાઈ સોલીને તેની માએ મોકલ્યો? એ માના અચલ્યુચ ખ્યારનું પરિજ્ઞાન ગણાયો. હોમી ઉપર તેની માનો પુરતો વિશ્વાસ હતો, પણ હોમી ઘણાં વર્ષના મુંબઈ આવીને જીરો રહેલો અને ઘણી હંમેસના કામમાં ને કામમાં રોકાઈ રહેલો મારે તેવા એક દીકરા ઉપર પોતાના નાજુક અને નખવા નાનીની ખીજમત ઉપર ભરૂંકો રાખીને તેની આ બેઠી નહીં. નાનીને કામ લાગવા હોમી તો હોતમર, પણ તે છતાં તેની માએ વધારે સંભાલની અગમચેતી કરીને સોલીને મોકલ્યો હતો.

પણ સોલી હોમીને ખબર આપ્યા વગર અચલ્યુચ આપ્યો. તે મુંબઈમાં ઉતર્યા છતાં હોમી જાણતો પણ નથી કે તેનો એક બીજો વ્હાલો ભાઈ આપ્યો છે અને ત્રીજો વળી જલદીથી આવનાર છે. હોમીનું એ અચલ્યુચ ખાત્ર એક ભૂલનું પરિણામ હતું. તે ભૂલ એટલીજ કે હોમીનાં મા ખેતે તો નખવી દેહને લીધે લખી શકતાં નહીં હતાં, પણ તેવજ હોમી ઉપર લખવાનું સોલીને ફરમાવ્યું હતું અને સોલી કામની ધમાલમાં હોમી ઉપર લખવાનું તદ્દન ભૂલ હતો.

કેમ ચલાવેલ ? જે મસ્કતમાં કોઈ પારદી જૈરીઓ સાથે મોન કરે તો આરખાઓ તેને એક ઘાલે છવવા નહીં દેય. હું જે પૈસાવાળો થાઉં ને પરણું તો મારી ચાપડીને એકલી સુરાવી મારું તેના કરતાં પોતે મરવાનું પસંદ કરું.”

પ્રકરણ ૯૨ મું.

ખેતવાડીથી પાછું કોટ.

હવે લીખી ભરભરિયો પોતાના “શાહજાદા” સાથે ભાડેની ગાડીમાં પાછો ચલડી બેઠા અને ખેતવાડીથી પાછી કોટ તરફ ગાડી હંકારી. સોલીને ઉતાવળ હતી. પેસીને દાક્ષિણ કંઈયો પોંદ્યાડયા પછી સોલીની બીજા ફરજ પોતાના વડા ભાઈ હોમીને ઘેર જઈ તેને મળવાની હતી. ખેતવાડીથી પાછો કોટમાં આવતાં વળી ભીખાને પોતાના શાહજાદા સાથે ગયાસુખા મારવાની કંટ મળી.

પેસીને ઘેરથી નિકળ્યા એટલે પેલું પેસીની જ વાત ચાલી, પછી હોમીને ઘેર જતાં જતાં હોમીની વાત નિકળી.

“સોલ, તે મારા ભાઈ પેસીની ચોપડી વાંચી કે ?” ભીખાએ પુછ્યું.

“હા.” સોલીએ જવાબ દધી પાછું પુછ્યું. “તે તો વાંચી જ હશે, ભીખાજી !”

“નહી, મેં તો નથી વાંચી. મેં વાંચવા લીધી પણ વાંચવા મળી નહી. તામ શું ?” કીસ્મતના લેખ, અને તો પાંચ પાંચાનું જ પીનન વાંચતાં એટલે કંઈયો આપ્યો કે વાંચવાનું છોડી દીધું. નહીં ઘડ મળે કે નહીં પુછું મળે. હું કાંઈ શિખેલો ભણેલો નથી, ને હું કાંઈ પરીક્ષા કરી શકું નહી. તોખી એક ચોપડી વાંચવા મળે તે ચોપડી, નહીં તો શું કામની ? હું કાંઈ બીજાઓની પુઠે માલનારો નથી કે બીજાઓને મળે તે મનેથી મળે. જે મસ્કત રહી આવે તે પોતે જ વિચાર બાંધી શકે. ને મારો વિચાર એ જ કે પેસીનું આ પુસ્તક એક કચરો છે.”

“પણ ન્યુસપેપર વાળાઓએ વખાણ તો ધૂમ કીધાં ?” સોલીએ ભરમમાં પુછ્યું.

“છત ! ભાડુતી વખાણ !” ભીખાએ તુચ્છકારી કાઢાડ્યું. “છાપનાર ગમે એટલું છાપે પણ તે હું નહીં માનું. ચોપડી કહીયે તો હોમીની. “મીડી મીડી” તે ખરેખર મીડી મીડી જ છે હા ! એ મેં આખી વાંચી ને નહીં ધરાયો ત્યારે ફરીથી વાંચી. તે તેથી કેમ ? એ ચોપડી એ અને હસ્તાનું આવે ત્યારે હસાયોબી ને રડવાનું આવે ત્યારે રડાયોબી. તે એટલેવેર કે મારી ઘેરવાળી ઝીલીને ને રડતાં બેઠીને હસ્તા લાગી અને હસ્તો બેઠીને બોલી કે હું મેલો ધણેલ.”

પોતાનાં ભાઈનાં મુંદર લખાણના ભીખાનાં આ ભાવો વખાણથી સોલી મગર ધણે કે ભીખા કેવો સાચો હતો ! “બ્યારે મેં મારા હોમીને નાદર ગ્રંથ વાંચ્યો,” સોલી બોલ્યો. “ત્યારે મેં ખાદાના શુકર કીધા કે એક ધનસાનનાં ભેજનાં તે સાહેબે એટલું જુલિખળ સુક્યું. હું કાંઈ મારા ભાઈનું લખાણ છે તેથી એ જ નથી કહેતો પણ કોઈ ભીખાને એ ગ્રંથ હતો તોખી એટલે જ વખાણુતે.”

“તું કેણું મનેનું બોલેલ ! હુંબી તેનું કહું છું, પણ અને કેહતાં આવડતું નથી.” ભીખા ભરવાળીને બોલ્યો. “હોમીનાં લખાણની તું જે વખાણ કરેલ તે જ હું કરું છું, પણ હું મારી ભોલી ભડભડ લાખામાં જે બોલાય તે બોલું છું. હું ચાહું કે હોમીની આ ચોપડી આખી હિનવામાં વંચાય અને યુરોપની એકે એક લાખામાં તેનો તરખો મેલાય. આપણું લોકમાં અદેખાઈના માથા કોઈ ભાવળી નહીં પુછતું, પણ જે વિલાતમાં હોય કેની તો આવા એક લખનારની લોકો પુનઃ કરે.”

“ને તે છતાં છાપામાં રિચ્યું કેવા છપાયાલ તે ભેયા ?” સોલીએ માદ આપી.

“હા. હું વાંચીને કમકમોલ ને ગળ ગળ કુદ ચેલ.” ભીખાએ કબૂલ કીધું. “આવો સરસ લખાણુપર આવા નીચ હુમલામાં અદેખાઈ નહીં તો બીજું શું હોય ? મારું કહું છું સોલી કે હું જે કાઉનસીલના મેમબર હોયું તો હું એ જાણ છાપનારોએ ગામખાહાર દેશનિકાળ કરવાનાં ધારો પસાર કરે. તેતો રહું પણ હું બ્યારે પૈસા વાળો ધણ જ્યારે હોમી ઉપર એ હુમલો કરનારાઓને હું મારે ખર્ચે લાઈલખમાં ધસડીશ.”

“થાણામાં અમેતો ઘણા અચરત ઘણેલ,” સોલીએ વાત ચલાવી “કે હોમીના કુશમન કોઈ નથી તે છતાં તેના ઉપર આ કુશમનીભરેલા હુમલા કોણ છપાવેલ ? તે ઘાલે મંચી તારા કાકાને ઉકમોલેથી થાણે આપ્યો ત્યારે પોતાના ગળવામાં “પારસી દર્પણ” લેતો આપ્યો. હું મારી દીનાની સાથે મંચીને રૂટેશનપર લેવા ગણે. ત્યાં મંચીએ મને પેપર કાઢીને દેખાડ્યું અને ખબર આપી કે તેમાં હોમીના ઉપર એક હીચકારો હુમલો કીધો હતો.”

“તે હુમલાનો લખનાર જે મારા હાંધમાં આવે કની તો હું તો તેને મારાં ઘેર આગળ શાપુરોકેના ચક્રો છે ત્યાં ભર વરતી વચે ખરી જાપોરે તે લખનારની પીઠ તાગી દરીને આયુકેતા રક્ટકા બાંધી મારું.” ભીખાએ પોતાનો ગુસો બતાવ્યો.

“પણ ‘પારસી દર્પણ’ પછી તો બીજાં પેપરોએથી હુમલો કીધાલ” સોલી કુખી થઈ બોલ્યો.

“કગાલ ચીકડાંઓ ! તેની દરકાર કોણ કરેલ ?” ભીખાએ ગાળો દીધી.

“પણ અન્ય છે કે જે પેપરોએ હોમીનો મહા ભારત ગ્રંથ પિક્કારી કાઢાડ્યોલ તે જ પેપરો પેસીના આ કચરા પુસ્તકને જખજ સાતમાં આસપાસને ગાલ ડાવેલ અને તો લાગેલ કે કાંઈ રક્ટક છે—બિચારા હોમીને તોડી પાડવા અને પેસીને છાપડે મહાલવાનું આ કાંઈ રક્ટક રચાયું છે.”

“મારા ભંડગીરશાહ રોકેને ખોદા સલામત રાખે, તેવણી એમન સમજેલ.” ભીખાએ ટેકો આપ્યો. “તેવણે પેસી ને હોમી બેહુની ચોપડીઓ વાંચીલ અને બેહુપર ન્યુસપેપરવાળા શું કહેલ તેથી વાંચું છું અને સાક પિક્કારી કાઢીને બોલ્યા કે છાપવાળાઓ લોકોને રૂપતી આંખે આંધલા કરવા બેઠાલ અને લોકો એવી લુણાધને લઈ ચલાવેલ એ ધરમભરેલું છે.”

“પણ વળી જાંબુગીરશાહ શેડનું બીજું શું મત છે તે જાણે છે કે, સોલી?”

“શું મત?”

“તેવણ સાક કેહણ કે સમાઈ સેવટે કાવશે. પેસી નું પુરુષક દયાઈ જશે ને વીસરાઈ જશે, ત્યારે હોમીનું કામ હું મેશગીમાં યાદગાર રહી જશે. શેક બોલ્યા કે એક તકલીવી ચીજને છાપડે મહડાવવાનું નેટલું મુશકેલ છે તેટલું જ એક લાખ કામને તોડી પાડવાનું મુશકેલ છે. પેસીની ક્તેહ ઉત્ત વેળાની છે પણ હોમીની ક્તેહ હું મેશની છે. બીંહગીરશાહ શેક પીરોજનાં દેખતાં એમ બોલ્યા તે પીરોજને ધીરજ આપવા બોલ્યા, અને પીરોજને પણ મુશી થઈ અને કહ્યું કે શેક કેહણ તે ખરી વાત છે.”

“પણ વાડે હોમી પોતે શું કેહણ?” સોલીએ જાણવા માચું.

“હોમી તો કાંઈ બોલતો જ નથી. હોમી ઉપરના હુમલાઓની વાત તેની આગળ અને કરવા જ નથી ગમતી. મને કુખ થાય છે ને તેની વાત કરતાં મોર એનું દિલ કુખાય. પાતરી છે કે હોમી થણે કુખી હુખી છે. મારી આતરી છે કે એણે ગમ પડ્યોછો. સોલી, તું તારી નજરે જોશે કે હોમી આગળના જ્યો હસ્તો બોલતો રહ્યો નથી; ને તે ખતીત આ હુમલાઓ છપાયાથી છે.”

“છાપાછાપીની ફિકર નહી. હોમી સમજી છે. પોતાનાં કામની જાતી ખુબીએ ઉપર એ આધાર રાખશે તો સેવટની ક્તેહમાં એને સમજી જશે.”

“તે તો ખરું, પણ તેટલાં બિચારા હોમીની કામનાત લયથી ગઈ છે, તે?” ભીષા ભરભરિયો પોતાનાં કુખથી કહી કુખી થયો નથી તેટલો આજે હોમીનાં કુખમાં કુખી હતા. “હા! એ અધારમાં થા કરનાર હીચકારો કાણ છે તે મારા હાથમાં આવે તો તેને હું શુણપાટમાં બાંધીને મસ્કતાનાં આરમાએ ઉપર કતલ કરવું સાક” એવી આપુ. બિચારો હોમી બોલતા નથી તો શું થયું? પણ મને માને મનમાં બજે છે તે મારાથી ખંખાતું નથી. ફોરત સોલી, તારો ભાઈ થણે નખાતો જાય છે, તવાતે ને લેવાતો જાય છે, તે બધું આ છાપાછાપી પછી હું જિવું છું.”

સોલીએ જિયું કે ભીષા ભરભરિયાને આ ભય ખોટો નહી હતા. તેમની ગાડી હોમીનાં આરણ આગળ ઉભી અને સોલી ભીષા સાથે પોતાના ભાઈ જોખાઈને જઈ જમ્યો ત્યારે તેનાં મન ઉપર પેહલી જે અસર થઈ તે હોમીના મેહરામો, કાકીમાં, શરીરમાં જે અણગમતો ફેરફાર તેણે જોયો તેથી થઈ.

સોલીને અચચચ જોઈને હોમી, શુલાં, નાની જર સર્વ અચરતીથી દંગ થઈ ગયાં. સોલી ગાડી બાહુડું ચુકવી આપીને માથા ઉપર આવે તેની અગાઉ તે ભીષા ભરભરિયાની પાંચલ ધરપચે આખાં ઘેરમાં “શાહજોરો સોલી” આવવાનું મોટું ગોધિયારું કરી જેવું. તેઓ પેટ ભરીને ભેટયા પછી અરસારસ જોલાસાએ ચાલ્યા. સોલીએ મુંબઈ આવવા વિષે એકલા ભીષા ઉપરજ કાં લખ્યું અને હોમીને કાં નહી લખ્યું તે તો ભૂલ થઈ અને ને ભૂલ સમજવી એટલે બોલાસો થઈ ગયો. પણ સોલી

તો પોતાનો સામાણ થાણે ભૂલી આવ્યો છે તે છતાં કરેલ વાડીની ધર્મશાળામાં ઉતરવાનો છે, અને હોમીને શુલાં સમજ્યાં કે તેમને ઘેર. તે ઉતારો લેશે તેમ તે નથી લેવાને તે વિષે તેના ભાઈ જોખાઈને બોલાસો એટલો સેહલથી થયો નહી.

નાની મુંબઈ આવવાનો હતો તે હોમીને આગમ્ય ની ખબર હતી—નાનીએ ચીનથી લખ્યું હતું અને માતાજી ખરોદબાઈએ થાણેથી લખ્યું હતું—પણ કાલને કાલ નાનીને આવવાની વડી છે અને તેને લેવા સોલી આવ્યો છે, એ વાતથી હોમી ચોકચો પણ ખુશ થયો. તાબડોલ નાનીને પોતાનાં ઘેરમાં ઉતારો આવવાની શુલાંએ ગોડવણે કબૂલી અને હવે એકવાર ફરી સોલીને પણ પોતાનાં ઘેરમાં રાખવાની ઘણી બોહસ લીધી કે જે બોહસમાં ભીખાની મસ્કતી દલીલો સાથની ભડગડોપોરી બોહસ ઘણી વધારે હતી.

“જે હોમી સોલીને પોતાને રાખે નહી તો હું સમજું કે તેના ભાઈ દાખલની લાગણી જ નથી, અને એના કરતાં તે મસ્કતાના આરમાએ ભલા.” ભીષા બખાળ્યો, “પણ હવે સોલી રહેવાને ના પાડે છે તો હું કહું છું કે સોલી જ્યો બોહસીસો કોઈ નહી—એની બોહસ આગળ તો મસ્કતી આરબોળી હડ્યા.”

જમવાનો વખત થયો હતો પણ સોલી પોતાના ભાઈને ત્યાં જમવાની યોગ્ય નહી. તેણે આજીજી મારી લીધું કે આજને દાહડો તો તેને કરલવાડીની ધર્મશાળામાં જવા રેવું અને આવતી કાલને એક દાહડો તેને ત્યાં જ યોગ્ય દેવો. એને તેમ કરવાનાં અગમ્યનાં કારણે હતાં. તેણે ધર્મશાળામાં લખીને આરડો રખાવ્યો હતો તથા ખાનું કરાવ્યું હતું તે કાંઈ કારણ નહી હતું, પણ તે ધર્મશાળામાં તેણે પોતાનાં કાગળો અને તાર મંગાવ્યા હતા, પોતાના સામાજીની પાછળ રહી ગયલી પેટી મંગાવી હતી, અને સર્વથી મોટું કારણ એ હતું કે કરેલવાડી ને કરેલ વાડીમાં તેને અતિ અગમ્યનું કામ હતું.

તે આડીસનું, વંકીલના ધંધાનું, મીઠા રામચંદ્ર વકીલનું કામ હતું. તે નહી, નહી, કરતાં મુંબઈ આવ્યો ત્યારે કામને થણે બોલે માથે લઈ આવ્યો છે. એ કામ લાંબા દાહડાનું લટકી રહ્યું છે મારે અંદાજે આ વવાની તક કાળે તે લોચો પતાવવાનો છે. સોલીએ બોલાસો લીધો કે આવતી કાલે કદાચ નાની ચીનથી આવે કે નહી આવે તોપણ તેને આ કામ ઉપર રોકાઈ રહેવાનું છે—કદાચ આખો દાહડો રોકાવું પડે. પણ કાલ મુખીમાં કામ પૂરું થશે અને જે નાની નહી આવે તો પછી તે મુંબઈ વધુ દાહડો રહેવાનું થશે અને પરમ ફિતથી તે ભીષા અને હોમીની સાથે રહેશે.

“બીહણ કાં હોમી? હું ક્યાં નાશી જવાનો છું? કાલનેજ દાહડો કામને છે, મારે એક દાહડો તમારીથી દૂર રહેવાનું મારી લઈ છે. નાની જે કાલે આવ્યો તો તેને અંદાજી તમારે ત્યાંજ રાખી જઈશ અને કાલે મારું કામ પૂરું કરીને પરમફિતથી હું બી તમારે ત્યાંજ ધામે નાખીશ. કુલ મારોની કે નાનીની તખીયત એટલી સુધરે છે જેથી તે સિલાનમાં ઉતરે અને પછી હું બી અંદાજી

હું. હજીતો આપણે ઘણા દાહડા લેવાછે. હું કાંઈ ભૂલે નથી પડવાનો કે તમે અને વીહુલો નહીં મેળી શકો.”

આ આગ્રહ પછી હોમી કે શુભાંએ તેને સાંખવાની બોલસ કીધી નહીં. તેને ખુશીથી કરેલવાડીની ધર્મશાળા માં ઉતારો લેવા સાઈ નવા દીધો. ભીષા હોમીનાં ઘેર માંથી તેની સાથેન પાછો ઉતરયો.

“ભીષાજી, તું કેહછે તે ખરું છે.” હોમીને ઘેરથી નિકળ્યા પછી સોલીએ પેહલી વાત એ સલાવી. “મારા હોમીમાં કેટલોમધો ફેરફાર ! એને દેખાવ સારો લાગતો નથી. કાંઈ અનન્ય ફેર પડયોછ. અને તો મારા વહાલા બાંધ વિશે બીહુક લાગેછ.”

સોલી હોમીના સોહરામલા દેખાવથી ખચીત બીધા હતા. ભીષા તેની સાથ વાતો કરતો ચાલ્યો.

“સોલી, તું ફેરેલવાડી જે કાગળોની વકી રાખેછ ને ઉતાવલમાં પડયોછ તે કાગળો કોણનાં છે ?” ભીષાએ સેન પુછ્યું.

“મારા નાનીના તારની વકી રાખુછ. બીજાં તો રામચંદ્રનાં કાનનાં કાગળો છે.”

“ને કાલે કાન છે તે શું છે ?”

“એક અગત્યના કેસની ખસલત છે, ને રામચંદ્રના કેટલાક હિસાબ ચુકવવાના છે.”

“ત્યારે તો એ ઘાટાએ તુંને પૈસા આપીને મોકલ્યો હશે.”

“હા. આસરે હજારેક રૂપિયાની વાત છે.”

“તે રૂપિયા તું લાચીછ કે સામ્રાજીની સાથે તેની ભૂલી આચીછ ?”

“નહી તે રૂપિયા તો મારી પાસે છે,” સોલી પોતાનાં ખીસામાંથી થેલી થોડી બતાવીને બોલ્યો. “રૂપિયા કોઈ ભૂલે ? આ રહી મારી થેલી.”

“એમ છે ? એ બાણકેટી રામચંદ્રના પૈસાપર સાંપ ઘેસેરે ?” ભીષા હસવા ખાતર બોલ્યો. “હું ખરાં દિલથી ચાહુછ, સોલી, કે આજ રાતોરાત તારા એ પૈસા કોઈ ચોર ચોરી ભાઈ. એ ઘાટાના રૂપિયા ચોરાય તો હું ઘણું ખુશી થાવું.”

વાંચનારી બાનુએ ભીષાના એ બોલો યાદ રાખ્યો.

હવે સોલીએ ભીષાથી છુટા પડવા માગ્યું, પણ ભીષાએ તેને ઘણી આનાકાનીથી નવા દીધો. અને તેની થોડીજ નવાર.

“સોલી, હું તો પારતોતો કે આજે આપણુ નાટક બાટકમાં નંદને સાથેના સાથેન રાત ગુજરીયું.” ભીષાએ ઘણી આજીજ કીધી. “હજીબી શું છે ? તું એક કાન કર. તુને કરલવાડી નંદને કાગળ વાંચવાંછ, નવાબ લખવાંછ, એટલુંજ કની ? તો તું જ અને એક કલાક કાન કરીને પાછો આવ. શાપર ચોડના ચકલાપર, જીહીતું પોંહુયખાતું જાણીતું છે—જીનીને ઝોજખેછ કની ! પેલા બિચારા આપણા કુમલા કહ્યાણી વાળાની ઝીણી—તેને ઘેર તું નવેક વાગતામાં આવ, પછી ત્યાંથી આપણે સાથે મોરીનાસેને ત્યાં આઈસ્ક્રીમ ખાવા નંદયું ને પછી નાટકમાં ચા સ્કેટિંગ રિકમાં નંદયું.”

સોલીએ આ દરખાસ્ત કબૂલ કીધી. તે ઝીણીને પોંહુયખાને રાત્રે ૯ કલાકે આવવાનો વાપરો આપીને છુટો પડયો; અને ભાડુતી વિકટોરિયા કરીને ભારતી ગાડી એ કરેલવાડી ગયો.

હજીતો એક કલાકની વાર હતી, તેટલાંમાં ભીષા તું નરા ઈંગ્લેન્ડ બજારમાં ફરવાતું મન થયું. ફરતો ફરતો વાટસનનાં પોંહુયખાના તરફ ગયો, કે જ્યાં આજે મોટું લશકરી ખાતું હતું અને પોંહુયખાનાની બાહાર લશકરી મેંડ વાગતું હતું. તેના શરોદોની ખુર લેહર ઉપર આપણો ભીષા લલચાપો અને રાત્રીનાં એકંતપણામાં યુનીવર્સિટીના બાગ મધે ખુશનુમા લેહકી વચે મુંદ ગાનન સાંભળવા બાંક ઉપર મેંડો. અંદી તેની અંધખોમાં લેહર આવી ગઈ—ભીષાની નજમ લુપ્ત તેમજ ઉંઘ પણ સારી હતી—તેમાંથી રાજબાઈ ટાવરના કલાક ૯ ના ટકોરાથી ભીષા ભડકીને જાગી ઉઠ્યો.

૯ વાગતે જાગ્યો તેવોજ તેને સોલીના વાપરો યાદ આપ્યો. તેને લાગ્યું કે સોલી રખે ઘેર આપ્યો હોય અને રખે વાટ-મેળને જતો રહ્યો હોય ? ભીષા ગભરાટમાં પડશે અને હવે પોતાનાં ઘેર ભણી હોડતો ગશે.

પણ ગભરાટમાંને ગભરાટમાં યુનિવર્સિટી બાગમાંથી નાશનલ મેંકનાં ખુણા ઉપર આવતાં રાત્રીના અધારા માં મેંકના પોલીકો હેડલજ અચલુચ ત એક ઉમેલા આદમીને અઠડી પડશે.

તે એક ગૃહસ્થ હતો, ભીષાના જ્યેન ઉમે અને કદાવર પણ પતેલા હતા. તે કાંઈ ઉંડા વિચારમાં ઉમેલો હતો. ભીષા તેને રોડતો આવીને અડકવાથી તેણે એક હાથે આપકો મારી દૂર કીધો અને નરા ખીસીને પાછો જ્યાંને ત્યાંજ ઉમે રહ્યો. તે ગૃહસ્થ એવેલો ઉંડા વિચાર માં મરક ગયેલો હતો કે તેને કોણ અડક્યું તે તેણે જાણી નહી. તેમજ ભીષા વળી જલદી ઘેર પોંહુયખાને એટલો ઉતાવળમાં હતો કે તે ગૃહસ્થની માફ માગવાને બી થોભ્યો નહી.

“એ વળી અંદી શું ધારતો હશે ? એ અંદી કાં ઉમેલો ? કેવો હુબતીને ઉમેલો ? જાણે કે કોઈ ભૂતે આવી ને એને ભખી ખાધો !” ભીષા રોડતો જતાં જતાં મન સાથ બડબડ્યો. કાંકે ભીષાએ તે ગૃહસ્થને એલખ્યો હતો. તે કોઈજ નહી પણ તેના જુવાન શેડ ફ્રામરોજ જાંડગીરશાહ જગ્યાવારણા હતો. પણ ભીષાને તેની કનવાર કરવાનો વખત નહી હતો. તે પાંચ મિનિટમાં તો કોટેકોટ પસાર કરી ઝીણીનાં પોંહુયખાને પોંહુય્યો. ત્યાં ધરધમમાં ને ધરધમમાં પુછ્યું “મારો શાહજહાં આવી ગયો કે ? જલદી કહો.”

“ભીષાજી, તું એમ માઈ ઘેર ધમધમાવતો ના આવ,” ઝીણીએ તેને ધમકાવી કાહડ્યો. “તું તારી ગડબડ થી અપોને બીહવડાવી મારેછ.”

“પણ મારો શાહજહાં આપ્યો કે નહી તે કહોની.”

“અંદી કોઈ આવ્યુંમી નથી ને ગયુંમી નથી.”

આ જવાબથી ભીષાને નરા ધીરજ આવી અને તે હવે સોલીની વાટ મેવા થોખ્યો. સોલીના મુંબઈ આવવા

ની અને તેનાં કારણની અને બીજી સઘળી વાતોથી તેણે ઝીણીનાં વખત સોહવાડ્યો.

વાતમાંને વાતમાં પા કલાક થયો પણ સોલી આચો નહીં, અડધો કલાક થયો તોખી આચો નહીં, ત્યારે તો હવે બીખાને યઠાપટ્ટી થઈ. તે ખજળગતો ભડભડતો ઘેરની બાહાર નિકલી ગઈને નાકે નઈ ઉઘો કે સોલી આવે તેવો તેને બાહારજ ચોભાવીને બાહારો બાહારથીજ ફરવા લઈ જાય.

પોણા દસ થયા પણ સોલી આચો નહીં. હવે તો બીખો ખીજવાયો. તેણે એક ભાડૂતી ગાડી લઈ કરેલવાડી દોડાવી. રસ્તામાં જરેલી ગાડી મળી તેજલામાં બૂમ મારતો રહ્યો કે “સોલી કે ?” પણ સોલીની ગાડી તેને રસ્તામાં મળી નહીં.

ધર્મશાળાના દરવાજા ઉપર ગાડી જવા ધસારાખંધ આવી તેવાજ ધંડકામાં બીખો ઉપરથી ફરી પડીને પોતાની સરેસ્તાની સલામ અકરામ વગર પુછવા પડ્યો. “નીંડો સોરાખજ દારાશાનાં બોરડો કયાં છે ? મારે તેવજને મળવું છે ?”

“કયા સોહરાખજ ?” ધર્મશાળાના એક માણસે આ તાણ કરનાર ગડબડિયો કુસ્તાજ કોણ છે તે વિષે જરા એકસરખું તાણ કરવાની રહે પુછ્યું. “જે સોહ રાખજ આજે ધાણેથી આપ્યા તેવજ ?”

“હા તેવજ, તેવજજ. કયાં છે જલદી બોલ.”

“તેવજ અંહી નથી, તેવજ તો બાહાર ગયાજ.”

“બાહાર ગયાજ ?” બીખો ડહાધને પુછતો ઉઘો.

“હું” તેની પછવાડે દોડુંજ ને તે કંથે મારી પછવાડે દોડે છ કે શું ?”

“તેવજજો, હ વાચ્યા અગાઉના કંથે ગયાજ.”

ત્યારે તો અચીત તે મનેજ મળવા ગયો હરો. એક વાર ફરી બીખો ભડકીને ગાડીમાં ફરી પડ્યો અને જોય દોડાય તેમ દોડાવીને કોટમાં પોતાને ઘેર પાછો આચો. સાડા દસ થઈ ગયા હતા, મારે “ધેરવાળો” અને બીજાં બધાં બારણાં લંકીને તુર્તનાંજ સુવા ગયાં હતાં. બીખાએ બારણું ભાંજ નાખે એવો કડાકો કીધાથી આપું ઘેર જાયું. હીલ્લુ ફાળ આધને હેખતી ઉઠી, ઝીણી માત્ર સાડી ખાંધપર લાખીને બારણજ આગળ દોડી આવી, અને બિચારો ડાકટર બરજેર પણ ચોંકીને પારી એ જોવા નિકલ્યો.

“ઝીણી, કયાં છે ? મારે શાહજોડ કયાં છે ?”

“સોલી બોલી કોઈ અંહી આચો નથી.” ઝીણીએ કંકડીને બૂમ મારી “ઓવાય ! બીખાજ! હવે તો તું કંઠાલો આપેજ. અને શું તારે વાસ્તે બારણું ફરી ખેસી રહીયે કે ?” તું પુષ્પુપ આવે ને મુગો મુગો જા. કેટલીબધી ગડબડ ! તું શું આખાં ઘેરની ઉંધ લેશે કે ?”

પણ બીખો હોમ શું કે આ સઘળો ઇપકો સાંભળે ? તે આ શબ્દવૃદ્ધિ સાંભળવા ઉઘો રહ્યોજ નહીં હતા. સોલી અંહી આચો નથી એમ સાંભળતાંજ તે પાછો દોડાયો. “કદાચ મને મોઢવા તે મોહિતાસને કદાચ મળે

હરો,” એજ સમજીને તે મોહિતાસને ત્યાં ગયો તો કુકાન બંધ હતી અને કાણું કુઠુંબી નહીં મળે.

ત્યાંથી તે ઘેરી ધીપેટરમાં દોડ્યો. કદાચ સોલી ત્યાં હરો. ત્યાં નાટક ચાલતો હતા તેમાં એકવાર ફરી બીખાએ ગડબડ મચાવી મેળી. પેહલાં તો દરવાજાએ ટિકટપર ઉઘેલામીને પુછ્યું, પણ તેમ્નો કોઈએ સોલી દારા શાનાં પત્તો આપ્યો નહીં. તેમ્નો શું મોળખે ? પેહલતર એજ બીખાએ સોલીતું નામ દઈ મોટે બૂમો મારવી. તે બૂમથી સોલી તો નિકલી આચો નહીં—તે ત્યાં હતોજ નહીં કે નિકલી આવે—પણ નાટકનાં કામમાં ખલલ થઈ અને દારનારીએ બાહાર નિકળી આવીને બીખાને ખુબ ખખડાવી કહાડયા પછીજ તે પોતાના શાહજોડાની ચોપમાં ત્યાંથી નાસિપાસ થઈને ગયો.

સોલી કયાં ગયો હરો ?

પ્રકરણ ૬૭ મું.

કડાકોં ઊપરનું ભડકાપણું.

ઉપલીજ રાત્રીનાં અંધારામાં બીખો ભરભરિયો પોતાની હાંસની જતાવડે યુનિવર્સિટીવાળા બગીચાના ન્યાશનલ બેંક આગળનાં પુણા ઉપર પોતાના ફરામરોજ શેડને અચમુજ અડકી પડ્યો તે ઉપર કહ્યું.

ફરામરોજ કયાં ગયો હતા ? કયાંથી આચો હતા ? તે સહુજને તેની આફીસવાળા બોરડામાં પેલા આલાક ડીટેકટિવ રાખુ રામોસીની ફરામરોજ શેડને એક ચીકી મળી હતી. એ ચીકી આખી હેડલ ઉતારીયું.

“ખાનગી અને વિશ્વાસ ઉપર

“શેક ફરામરોજ નંદુગીરીશાહ જંગબારવાળા

“મહેબ—ગયા જુન મહીલામાં આપના બેઠ બેઠી રીતે ચોરાયતા ચોના અંધારા ભરમ ઉપર કોઈ જોય નહોતું મળ્યું. તમારા હુકમને માન આપી હું” મુરખી શેક નંદુગીરી શાહ આગળ ન જતાં આપને ખાનગી ખખર આપવા માંડ્યું. આપ આના કરે તે વખતે હું આપને આવી મળીય, અથવા આપને કોઈ અવજ્યુજ ન હોય તો આપ મને પોતાને મળી જશો. આજે અથવા તો કાલે રાત્રીના ૭ વાગતા મુઠી બેડ મંડાં આગળ મારા નંદુમાં હું આપની રાહ જોઈય.

લાંબા આપનો આમાંકિત

રાહોબા રામચંદ્ર રામોસી.”

આ ચીકી આવી ત્યારે ફરામરોજ પોતાના કલાકોં ના બોરડામાં નીંડો મનચેરજ મીઝુવાળાની ટેબલ આગળ તેવજને કાંઈ કામ સોંપતો ઉઘેલો હતા. તેણે આ કામગળ ઉઘેલી ને તે ઉપર નજર કરતાંજ તેનાં બેહરા ઉપર એક સુસાના ઘુચડા સાથે કાંઈ કીરમજ રંગ ચઢી આચો અને તે પછી તેના ઉપર કાંઈ હેખતના ફીકાસ ફરી વળતો નહોતો. નીંડો મનચેરજ મીઝુવાળાની નજર પડતાં તેવજ તુર્તજ આ જુસો જોઈ શક્યા અને એજ છે કે જલજવાની તેવજને નવાઈ લાગી. પણ નીંડો મનચેરજને ઝાઝી તક મળી નહીં, કાંકે ફરામરોજ આ ચીકી વાંચતાંનીવાર પોતાની આફીસના ખાનગી બોરડામાં ધસ્યો અને બારણું બંધ કરીને અંદરજ ગયો.

રાધુ રામોસીની આ ચીકીએ ફરામરોજને ગમી
અને ગુસ્સા ભેગાં પેદા કરીયાં. વળી રાધુ આ કંટાળો આપ
વા ક્યોથી નિકલી આપ્યો? તેતો થાણે ગયેલો હતો—ખારે
ફરામરોજ “એન” ઉપર ફરવા ગયો હતો ત્યારે રાધુની
આંખા ઉપર થાણે બદલી થઈ હતી અને ફરામરોજ એક
પાપ પત્નું એમ ખુશી થયો હતો—પણ ફરામરોજ ફરી
આપ્યો ત્યારે જાણે કે તેને કોઈ ભૂત ઘેરતો હોય તેમ તેનો
છવ ખાવા એ થાણેથી પાછો ક્યારે આપ્યો?

“મારે વેળે મળવું નથી” એમ પેલુલા ગુસ્સામાં
ફરામરોજ જવાબ લખવા બેઠો. પણ એટલાજ બોલ લખતાં
માં તો તેની કલમ ચાલતી અટકી ગઈ. અગરને રાધુ
ફરામરોજને નહીં મળશે તો તે જાંહુગીરશાહ શેઠને મળવા
જશે. એકની ચોરી કેમ થઈ અને કાણે કરીધી તે વિષે
ફરામરોજ અચાનક હતો—ખરનાર માણુકશાહ મેહરખુસાને
સારી પાનસો રૂપિયાનો તે એક પોતાની ગાંઠનો ભરી આપવો
પડ્યો તેથી ફરામરોજ ખુશી તો નહીં જ હતો—પણ તોળી
જાંહુગીરશાહ શેઠ એ વાત વિસારી દેય અને ફરી એ વાત
તેને પણ આગળ તાજ નહીં થાય તેની ધીપ નહીં કારણે હતો; અને
તેને તે ડીરેક્ટિવ અગર દીકરાને મળવાથી બાપ આગળ
જતાં અટકતો હોય તો દીકરાએ તેને મળવાની જરૂર ન હતી.

માટે ફરામરોજ એક બીજી જવાબ લખી કાઢી
તેમાં આજે પાછલા પ્રહરના ૪ કલાકે રાધુને પોતાની
આફીસમાં બોલાવ્યો. પણ વળી એ વિચારથી તેણે ફેર્યો.
“રાધુ મને બોલાવેલો તેમ હું એને એના તંબુમાં જ
નહીં જઈ મળું? આફીસની ગડબડ કરતાં તેનાં એકાંક
ઉતારાની મુલાકાત વધારે સારી.” ફરામરોજ ત્યાં જ જવા
નો ઠરાવ કરીધો, અને ત્યાં જવા માટે જવાબની જરૂર
નહીં હતી માટે હવે ફરામરોજ રાધુની ચીકી અને પોતાના
પેલું અધુરા જવાબો કાઢી નાખ્યા.

તે આખો દિવસ તેને બેત પડ્યું નહીં. સાંજનાં
ઝરખલામાં તે કપડાં પેહરીને એકલો હાઈ કોર્ટને રસ્તે
બેંડ સ્ટાંડ તરફ જવા નિકળ્યો. રાધુ રામોસીની તબીબત
સારી નહીં હોવાથી તે મામેલના તમેલા આગળ સરકારના
ભાડેના તંબુમાં રહેતો હતો. તંબુ શોધી કાઢાડતાં ફરામ
રોજને રખડવું પડ્યું અને ઠરાવેલે વખતે તે તંબુ ઉપર
જઈ પુછ્યો. રાધુ એક ટેબલ ઉપર એક મોટા લાંબીની
ભલક તમે પોતાની પાકેટ બુકમાંનાં કાંઈ કાગળિયાં તપાસવા
બેઠેલો હતો. તેજ આગળો પતલો, ચિંતર મેહરો ફેરફાર
વગરનો હતો. ફેરફાર એટલોજ કે રાધુએ માથા ઉપર
થોતરનો એક ફેટોલપડેલો હતો.

ફરામરોજને મિલને રાધુએ પોતાની પાકેટ બુક અને
કાગળો ઉઘાડી મુક્યાં અને ફરામરોજને પોતાની સામે ખુશી
આપી. સેનસાજ ખેર આફીસત પુછીને રાધુ પોતેજ મુલા
કાતની બાબત ઉપર આપ્યો. “આપ આપ્યા થી હું થાણે ખુશી
છું. કાંકે કાલે કદાચ આપણે મળી શકીએ નહીં. એક તંબુ
કામ મારા હાથમાં આપ્યું છે તે ઉપરથી હમણાજ મને
માલમ પડ્યું છે કે કે કદાચ કાલને કાલ સહવારેજ અને
થાણે જવું પડે. હજી નહીં નથી, આજ તો તાર શો
જવાબ લાવે છે તે ઉપર મારે જવું કે નહીં તેના આધાર છે.”

“તમે હાલ મુંબઈ રહેછો?” ફરામરોજે પાપ
પતવાની આશામાં પુછ્યું.

“નહીં હું તો થાણામાં છું. પણ જરા તાપીકસ
(તાવ) ની મુલાકાત થવાથી આંહી હાલ તંબુ ભાડે વાંઠે
આવવું પડ્યું. મને આપાને માત્ર આઠ દાહડ થયા છે
તેટલાં તો પાછું એકદમ જવું પડે છે. કદાચ સહવાર
ની જેનમાં જવું પડે તો હું જે વાત કરવા માણું છું
તે રહી જાત.”

“રહી જાત તો ફિકર નહીં.” ફરામરોજે આ વાત
નો કંટાળો એકદમ જ વ્યવહાર કરીધો. “વાતમાં દમ શો?
હું તો તમેને જવાબ જવેલા બેઠો હતો કે તમારે તંત્રી
લેવી નહીં. એટલે તો હાલ આફીસમાં કામની મોસમ છે,
ને બીજું તો પેલા ચોરાયેલા એકની જીની વાત પાછી
તાજ થાય તેનાં કરતાં આપણે પટ્ટીનાખીએ તો વધારે
સારું. કદાચ તમારી ખબર હું નહીં સાંભળું તો તમે
મોટા શેઠને કહેવા જવો તેથી કરીને મેં ધાર્યું કે તમેને
એકવાર મળીને ફરી તાકીદ કરું કે બાવા પાસે તો
વાત કરવા જવાનું ના.”

“તેમ કરવાની તો મને જરૂર નથી.” રાધુ બોલ્યો.
“આપે મોટા શેઠ આગળ ના જવા માટે આગળ મને
ચેતાવ્યો હતો તે મુજબ હું નહીં જાત. એ આપની વાત
છે ને મારે આપ સાથે કામ છે. પેલુલાં તો આપની
તબીબત કેમ છે? સારા તો છો?”

“હું સારીપેઠે છું, પણ એ મુશ્કેલીમાં
ફરામરોજે વગર અધીરાઈ બતાવી.

“કારણ કાંઈ નહીં. આપ સારીપેઠે હોવ એમ મેહરો
ઉપરથી લાગતા નથી.”

ફરામરોજે પોતાની છેલી મુસાફરીની થાક અને મોઝ
મઝાની ખુમારી વિષે બોલાવેલો કીધો, પણ એ બોલાવેલો
તેણે અધીરાઈથી કીધો, કાંકે આ મુલાકાત જાવાની તેની
ખુશી નહીં હતી અને એટલીવારમાં તો બે વાર તે ઘડિયાલ
મેઈ રહ્યો હતો. તેણે દુકમાંજ સેવર લાવી આપ્યું
“તમારે જે કહેવાયું છે તે કાંઈ ખાસ જાણવાએજ ના
હોય તો હું એ જાણવા પણ નથી માગતો. એ વા
થઈ પડેલી સારી.”

“પણ મેં હું કહું નહીં તો આપ તરફ તેમ
મારા પોતાના તરફ મારો ધર્મ બજાવેલો કહેવાય નહીં.
રાધુએ પોતાનો ઘાડો અવાજ કાઢાડીને ગંભીરાઈ બતાવી
“અને મારી ચૂપડીથીજ અગર પછવાડે કાંઈ વાત વ
તો મારા ઉપર પછી કપડો આપે. માટે મારે તે કહેવાયું
છે તે કહેવું મિલખ; પછી કરવું, નહીં કરવું,
આપના હાથમાં છે.”

“ત્યારે શું છે તે કુંકમાંજ કહી ચોની.”
પણ રાધુને કાંઈ એટલી ઉતાવળ નહીં હતી. તેજ
આગળ એવા આપણા ઉતાવળાએ ઘણા આવી ગયા હતાં
રાધુ તો હંમેશાને યદો હતો. તેણે ધીરજથી પોતાનો ફેટો માથે
ઉપરથી છોડી નાખીને મોટલીલામાં મોડાં માથા ઉપર એ
રોપી પેહરી, પછી પોતાની પાન સોપારીની ચમચી લઈ પા
સોપારીની પટ્ટી બનાવતો ગયો અને વાત કરતો ગયો.

“ન્યારે આપને એક ચોરાયો ત્યારે આપે અને એ કામ સોંપતાં એવી સુમના કરી હતી કે તમારો શક તમારા ચારમાંના કોઈ એક કલાક ઉપર હતો અને તેઓ ઉપર આપે અને નવર રાખ્યા કહ્યું હતું. ‘તમે એવું ધારતા હતા કે તે કલાક અંગર પોતાને મારે મહી તો કોઈ બીજા’ ને મારે આ ચોરી કીધી હોય અને તેની ખાતર એ વાત બાહાર નવા અગાઉ આપ પોતેન કયા કલાકનું એ કામ છે તે જાણવા માહતા હતા. ત્યાર પછી છ મહીના નિષ્ક્રી ગયા અને તમે ધારતા હોયો કે મેં વાત સુવારી મેળી.”

“અંગરને મારા કલાકોમાંના કોઈનું એ કામ હોય તો હું હજીય તે જાણવા માહું છું.” હવે ફરામરોન વાત સાંભળવા તૈયાર થયો “વારૂ, તમેથી મારા કોઈ કલાકનીય ચોપ કીધીછતી?”

“હજી પકી રોય નથી કરી. પેણ ને કાંઈ અને નજીય છે તે ઉપરથી આકીસમાંને આકીસમાંનું એ કામ નથી એમ હું ધારી શકતો નથી.

“ત્યારે એ કોણનું કામ છે? દાદા હરિના લક્ષમણ નું કે?” ફરામરોને ઉત્કર્ષી પુછ્યું.

“આમ ઉતાવળા પાડો, રોકડ.” રાધુએ ફરામરોને સામે ધમકાવી પાડ્યો. “હું કહ્યું છું” તે અને માફ કરજો, પણ આવી બાબતોમાં સચુરી અને ધીરજ ડાખણ ભરેલી છે. ‘દાદા હરિના લક્ષમણ પૈસાને એવો મરબજ નથી કે પોતાના ને પૈસા નહી હોય તે ઉઠાવી જાય. પણ ન્યારે આપે એવું સુમન્યું કે—”

“નરા સચુર” અહી ફરામરોને અમથુય વચે ખેલ્યો. “આપણી વાત કોઈ સાંભળેછ કે? દિવાલનેબી કાન હોયછે. આ તાંજીની દિવાલ કતતાનતી છે.”

“કોઈ સાંભળતું નથી. પોલીસની દિવાલ અંગર કપડાંની હોય તોપણ ત્રાંવાના કીકશા નેવી મનજીતજાણવી. અને પોલીસના અમલદારો કાંઈ એકલા તમારાજ બેદપર મેદલા નથી. સેકડો માણસોના છુપા મેરોની ન્યાં તલાશ માલે ત્યાં એક બીજાની વાતો અને બાહાર સંભળાવા કેમ દર્શી?”

“હું તો દાદા હરિના લક્ષમણની ખાતર એ વાત છુપાવવાને ખતી છું.” ફરામરોને ખેલાસો કીધો. “અંગર તમે મને કેલશે કે લક્ષમણ ચોર છે તોપણ હું તેના વાંક ઉપર તાંકપીછોડી કરીશ.”

“તમે મને તમારા કલાકો ઉપર નવર રાખવા કહ્યું હતું. તો કે તેનાં કારણો તમે મને સમજાવ્યાં તેમાં થક કે પુછ્યું કાંઈ નહી હતું.” હવે રાધુએ પોતાની અંગ ત્વની વાત આગળ વધારી. “માંરૂ મત એવું હતું કે તમારા ચારે કલાકોમાં લક્ષમણ ચોરી કરવાને સર્વથી એછો પાત્ર હતો. તોપણ ન્યારે તમારા વિશેષ શક તેના ઉપર નવા ત્યારે મારી ફરામરો ધઈ કે તેના ઉપર બરાબર નવર રાખવી, એટલે કે મારાં માણસો પાસે રખાવવી, કે ને પણ એકનું એકન હતું.”

“એકનું એક કેમ હોય?” અહી વળી ફરામરોને ગભરાઈને પુછ્યું. “તમે નવર રાખો તે એકલા તમેન

જાણે પણ બીજાએ પાસે નવર રખાવો ત્યારે તો મારો શક બીજાએએથી જાણે, એમ કહ્યું.”

“વળી તમેા નકામાં ગભરાવેછો.” રાધુએ તેને પાછો કપડો કીધો. “અંગરને તમેા ધારોછો તેવું હું છુપા બેદ બીજાએને કહી આપનારો કમઅકલ હોયું તો હું મારી આ નોકરી ઉપર એક ધડીની ટકી શકું વારૂ? તમેા બીહોછો તેવો હું ગથેડો નથી. હવે સંભળો. મેં લક્ષમણ ઉપર જનુસ મેળીને છુપી નવર રખાવી તે કાંઈ તમારા ચેકની ચોરીની વાત ઉપર નહી. મેં મારા જનુસને એક છુંન કહ્યું કે આ છોડાનો બાપ મારો મિત્ર થાયછે અને તેના બાપની ખાતર આ છોડો કેવાં ફેલમાં કરેછે તે મારાજીયું છે. એટલુંન કહીને મેં લક્ષમણની એકેએક હીલચાલની નોધ રખાવીછે. અને તેનું પરિણામ શું? એકે હું ખરો ને તમે ખોટા છો. તમારા શક લક્ષમણ ઉપર લઈ નવામાં તમે ખુલ્લે ખુલ્લા ભૂલાવે ખાવેછો.”

ફરામરોન ઇનતેજારીથી ચૂપ રહ્યો. તેણે રેલવ ઉપર હાથ રેકીને પોતાનાં જાણેકે ઝલાઈ પડતાં મસ્તકને ટેકા આપેલો હતો, કે ને હાથને આંગળે તેની માતાએ મરતી વખતે બેઠ આપેલી લીલાં પાનાંની વીડીમાંની કીમ તી મોદેરમાંથી સામેના લાંપના પ્રકાશ પડતો હતો.

“હવે, રોકડ, લક્ષમણ ઉપર જનુસ રાખ્યાથી કાંઈ સાર નહી મળ્યો ત્યારે મેં બાકીના મણ ઉપર નવર રાખી રખાવી. પેસુ પંતવેલીવાળો અમરદાર ગુલુથ છે અને મારી પેલેલેથી ખાતરી હતી તેન ખરી પડી કે એ ચોરી કરે તેમાંના માણસ નથી. લીબો પણ મહી—એ ભરભરિયા થયો બેઅદબ અને તોછડો છે, એ મને ન્યારે મળેછે ત્યારે અપમાત કરેછે—તેના ઉપર પણ મેં ખૂબ નવર રાખીછે; પણ મારી ખાતરી ધઈછે કે આ વખતની ચેકની ચોરી એની કરેલી નથી.”

“આ વખતની, એટલે?” ફરામરોને સુચવાડારી શક લાવીને પુછ્યું. “આગળ લીબાજીએ એવું કાંઈ કીધેલું છે કે શું?”

રાધુ રામોશી એક ખંખાર મારીને આ વાત ખાઈ ગયો. લીબાની આગળી, એક ડાયકા ઉપરની ચોરી તેના રોક આગળ કેલવાનું તેનું દિલ માહ્યું નહી. તેણે વાત ઉઠાવી કે “ને માણસ દેશ દેશાવરોમાં છેક મસ્તકી આરબો સુધી રખડી આવે તે કદાચ કોઈ ખરા ખોટા વાંક માં સપડાણની એટલુંન સુચવવાની મારી મતલબ હતી, સાહેબ.”

“લીબો મને એટલો રખડેલોછે, પણ હું એને તદન સામે અને એક અચ્ચાંના નેવો સાફ ને ભોળાં દિલનેા નિહાળ.” લીબાના શેઠે તેને વિષે ઉંચું મત આપ્યું. “ઘવ પેમ, છળ દોસ કે ચોરી ટરકટ એને આપવેન નહી.”

“અલભત નહી.” રાધુએ એકદમ રેકો આપ્યો. “ખાલી હોંલું, અપડે ધાણું. આમના છુડાપણમાં છકી ગયલા ઈતર દયાકેમાંને એક લીબાજી છે; પણ તેનામાં ઘણીસરખી બેઅદબી સિવાય બીજા ખોડ હું કશી જોતો નથી. હવે લક્ષમણ, પેસુ અને લીબો ત્રણડે નજી તો

નિર્દોષ નણવા, ત્યારે હવે બાકી રહ્યા તમારા કલાકોનાંના મોઢા જીઠ મનચેરણ મીણવાળા; અને હું જે આપને આમના આનંદ વાત કેહવા આશું છું તે એ તમારા વડા કલાકો વિષેની વાત છે.”

મીઠ મનચેરણનું નામ સાંભળતાં કરામરોનની ઇનતેજરી ઘણી વધી પડી. તેણે માથા ઉપર ટેકેલા હાથ

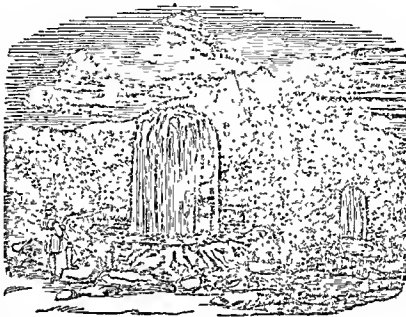
ખીસાડ્યો અને વધારે ઉલટથી ભવાં મહુડાવીને તે પોતાના હેડ કલાકો વિષે આ ડીરેક્ટિવ થું કેહલે તે સાંભળવા બેઠો.

અને રાણુ રામોશીએ મનચેરણ મીણવાળાની તો એવી વાતો કહી કે તે ઉપર કરામરોન ઘાંતમાં આંગવાં કરડવા લાગ્યો.

પાણીના ઉકળવા ઉપર હવાનું દબાણ.

આઈ ર્શાંડ ના ગેલર્સ.

૨૧૨ ડીગ્રીની ગરમી હોય ત્યારે પાણી ઉકળે છે; પણ જો એક વા રાણુમાં પાણી લઈ તેની ઉપર મોટું કાચનું વા રાણુ ટાંકી તેમાંથી હવા કાઢવાના થું આવડે હવા કાઢી નાખી હોય તો તે વાસણમાંનું પાણી ૨૧૨ ડીગ્રી કરતાં ઘણી ઓછી ગરમીએ ઉકળવા માંડશે કેમકે તેની ઉપરથી હવા કાઢી નાખવાથી હવાનું દબાણ ઓછું થશે. પાણીના બાફ થા પછે ત્યારે તે ખીલે છે અને તે ઉપરનાં હવાનાં દબાણને લીધે તે પાણી

૨૧૨ ડીગ્રી કરતાં વધુ ગરમ થવા છતાં પ્રવાહી રહે છે. એટલે કે ઉકળતાં પાણીની હદ તેની ઉપરનાં દબાણના વધારા સાથે વધે છે. આ વાત સામેત કરવા માટે એક રચના અખ તરો ગમે તો કરી જુઓ.

એક સાંકડાં મોહની સીસીમાં થોડું પાણી નાખી રીવા ઉપર ગરમ કરો. એ સીસી પાટલા કાચની (glass) હોય. અને તમારો હાથ તે પકડતાં ઘાંઝે નહીં તે માટે એક તારના ફાંસો કરી તેમાં તે સીસીનું મોહ ખોસી ને તે તાર પકડો અને પાણી ગરમ કર્યાં અગાઉ તે સીસી બરોબર તાઈડ આવે એવો એક યુગ અને એક વાદલાંના કડકો કડાં પાણીમાં ભીજવીને અથવા નહીં તો એક મોરો બરફના કડકો કરીને તૈયાર રાખી મુકો. પછી પાણી ગરમ કરો અને તેમાંથી બાફ નીકળે એટલે પેલો યુગ દબને તે સીસીને ઢંધી મુકો અને તેની ઉપર પેલો વાદલા કે આઈ સનૌ કડકો ફેરવો. હવે જો તમે સીસીમાં જોશો તો તેમાંના પાણીમાં જોરથી કકરા આવતાં નહીં. હવે પાણું જરા વાર આઈસ ફેરવવાનું બંધ કરીને અંદર થું થાય છે તે જોવા કરો. હવે ધીમે ધીમે તે પાણીમાં કકરા આવતા નરમ પડી જશે. પાણીમાં કકરા આવતા તદન બંધ પડે કે પાણું પેડું આઈસ કે વાદલું સીસીની ઉપર ફેરવો અને

વળી પાછા જોરમાં કકરા આવતા તમને નહીં.

આ થું અનબનજું નથી લાગતું? એ ઉપરથી તો જાણે એમના લાભ પડે છે કે પાણીને જોર કંડું પાડે તેમ તે વધારે ગરમ થાય છે. પણ નહીં. આ કંઈ તેમ થતું નથી. પણ ત્યારે તેનું કારણ થું? એનું કારણ એ જ પેલું નાંધારે પાણી ગરમ કરીને સીસીને ઢંધી મુકી ત્યારે તેમાં એકદો થયેલો બધો બાફ ઉપર ચડી આવ્યો, એટલેકે સીસી

ના ખાલી ભાગમાં આવ્યો, ને તે ભાગપર આઈસ લગાડ્યા થી તે કંડો થયો, અને તેની અંદરના બાફ કંડકથી બંધાઈ ગયો, ને બાફ બંધાઈ નવાથી બાફવાળી નઆ તદન ખાલી એટલે હવા વગરની થઈ ગઈ. ને તેથી અંદરનાં પાણીની ઉપર જે બાફનું દબાણ હતું તે નીકળી ગયું ને પાણીની ઉપરનું દબાણ એ પ્રમાણે ઓછું થવાથી તે પાણી થોડું ગરમ છતાં ઉકળવા માંડ્યું. જેમ આપણે આગળ કહી ગયાં કે પાણાડ ઉપર હવાનું દબાણ ઓછું હોવાને લીધે ૧૮૦ ડીગ્રીની ગરમીથી પાણીમાં કકરા આવે છે, તેમ આમાંથી થયું. હવે કકરા આવ્યા થી પાછો તેમાં બાફ થયો અને તેનાં પાણી ઉપર દબાણ પડ્યું અને દબાણથી પાછા કકરા આવતા બંધ પડ્યા અને વળી પાણું આઈસ ફેરવ્યું કે બાફ બંધાઈ ગયો ને નઆ ખાલી થઈ દબાણ ઓછું થયું કે વળી પાછાં કકરા આવ્યા.

હવે ત્યારે એ ઉપરથી સામેત થયું કે પાણીની ઉપર હવાનું દબાણ જોર ઓછું હોય તેમ તેને કકરા આવવા કરવા માટે ગરમીનું પ્રમાણ પણ ઓછું જોઈએ. સઘળા પ્રવાહીઓ લવાઈ રૂમમાં આવતી વખતે ખીલે છે, તેથી પ્રવાહીની ઉકળવાની હદ તેની ઉપર આવેલાં હવાનાં દબાણ ઉપર આધાર રાખે છે. આપણે આગળ અંકમાં

જેઠ ગણાં કે જ્યારે એક વાસણની અંદર થોડી પ્રવાહી જે થોડી હવાઈ રૂપમાં ફેરબોનીક એસીડ નાખીને બંધ કીધી હતી તે પછી તેમાંથી એકદમ થોડી બાસ (હવાઈ રૂપમાંની એસીડ) બાહર નીકળી જવા દીધી ત્યારે કેવી રીતે બાકીના પ્રવાહીમાંને થોડોક ભાગ પાછો હવાઈ રૂપમાં બદલાઈ ગયો. આમાં પ્રવાહી કાર્બોનીક એસીડની ઉપરથી દબાણ એણું કીધાથી આપણે તેની ઉત્કલવાની હદ એહી કીધી હતી. એજ પ્રમાણે જે પાણીને ૨૧૨ ડીગ્રી સુધી ગરમ થયા પછી તેની ઉપર એકસરખું દબાણ રાખીને તેને વધારે ગરમી આપ્યા કરીએ તો પછી તે એમનું એમ વધારે તરમ ન થતાં એક મોટો અવાજ ધઈને બાકું ધઈ જશે.

આઈસલેન્ડમાં અને ઉત્તર અમેરીકાના કેટલાક ભાગોમાં નીકળતા અજબજબ જેવા ગરમ પાણીના અસામાન્ય પણ એવીજ રીતે થાય છે. એ અસામાન્ય પણ એક મોટો ધડાકો ધઈને પછી ગરમ પાણી અને બાકના હુવારાઓ સો સો ને બસો બસો ફીટની ઉંચાઈ સુધી ઉડે છે. આ અસામાન્ય જ્વાળી નીકળે છે ત્યાં ખડકમાં રહેલીના જેવા આકારના ખાડા માલમ પડે છે, ને તે ખાડામાં પાણી હોય છે. આ પાણીના ખાડાને તલી એધી એક લાંબી નળીની બાકું પાણી જમીનમાં ૭૦ ને ૮૦ ફીટ નેટલું ઉડું ઉતરેલું હોય છે. જે એ જમીન તળીએથી અરો કુટે તેની થોડો વાર અગાઉ ગરમી માપ વાનું ધન મુકી જોયું હોય તો તે પાણી અતીશ્વ ગરમ માલમ પડે છે, ને જે આપણે જાણતા ન હોઈએ કે તેની આસપાસની તમામ જમીન બળતા પાણીની ગરમીથી ગરમ થઈ ગઈ છે તો આપણે તે પાણી એટલું બધું ગરમ કેમ થયું હશે કરી અજબ ધઈએ. જોકે આ પાણીના અસામાન્ય ઉપરનો ભાગ ૨૧૨ ડીગ્રી નેટલોથી ગરમ હોતો નથી પણ તેની નીચેના એટલો તો બધો ગરમ હોય છે કે તે માત્ર તેની ઉપરનાં દબાણને લીધે ગરમ થયા કરે છે.

હવે ધારો કે જે આ મોટી પાણીની નળી, જે જમીનની નીચે સુધી લંબાયેલી છે, તેમાં એકુ રસ્તેથી થોડોક બાકું જોડાઈ દાખલ થાયે તો તેથી થું થાયે વાઈ? જેવો બાકું તે પાણીની નળીમાં દાખલ થાયે કે તરતજ તે પરપોટાના આકારમાં ઉપર ચઢવા માંડે ને તેનાં જોર થી તેની ઉપર આવેલું પાણી ઉંચે જાયે! કોઈ વખતે તે પાણી એક કે બેજ કુટ માત્ર ઉપર ચઢે છે, પણ તેથી કરીને છેક ઉપરનાં પાણીને જે આમકો લાગે છે તેથી તે પાણીના ઘણો ભાગ ઢોળાઈ જાય છે, ને તેથી નીચલાં પાણીની ઉપરનું દબાણ એણું ધઈ તે પાણી જે અગાઉ ઉપરનાં દબાણને લીધે ઉકળતું ન હતું ઉકળવા માંડે છે અને તેની નીચેનું વળી વધારે ગરમ પાણી જે પહેલાં ઘણું દબાણને લીધે ઉકળતું ન હતું તે પણ જોરથી ઉકળવા માંડે છે. આથી બીજો બાકું થાયે છે ને વળી નળીની ઉપરના ભાગ પરનું થોડુંક પાણી ઉપરથી ઢોળાઈ જાય છે અને તેમ થવાથી પછી પરીણામ એવું આવે છે કે એક મોટો પાણી અને બાકના ભેગો જથ્થો ઘણું જોરથી નળીની ઉપર ઘણું ઉંચે સુધી ઉડે છે.

શીરોનબાઈ રૂસ્તમજી.

ગોટા પુરુષોનાં દુકાં વૃતાંતો.

- રાજકવિ સર વીલીયમ દેવોનેન્ટ.

સર વીલીયમ દેવોનેન્ટનો જન્મ ૧૫૮૦ નાં વરસમાં એમેરીકા મધે થયો હતો. એણે પોતાની કેળવણી એની માતા હાથ તરે લીધી હતી. તે બાર વરસના થયો ત્યાં વેર ધરખંડ શીખતો હતો, પણ તેની શીખવાની ઉલટ જોઈ તેને ઈંગ્લંડમાં તેના માતાને ત્યાં મોકલવામાં આવે એક મોટી સ્કુલમાં મોટે પગારે સુકવામાં આવ્યો હતો. આ સ્કુલમાં તેણે પોતાની મનની વલાણ ગણીત તરફ દેખાડી. તે એક વરસમાં માસ્ટરનો માનીતો થયો. તે હીસાબો કરવામાં સ્કુલમાં પ્રખ્યાત હતો. તે છઠી હીસાબે રજેટપર કરતો ન હતો. બધા ભારી હીસાબો તે મોહાંડેન કરી આવતો, જ્યારે બીજા છેકરાઓ પોતાના વખત રમતમાં જીખરતા ત્યારે તેમનાથી લેલું વીલીયમ ભારી હીસાબો કરવામાં, ઈંગ્લંડની તવારીખ વાંચવામાં તથા યુરોપની જુગોલ શીખવામાં કાણડતો હતો.

વીલીયમનો બાપ એડમન્ટ દેવોનેન્ટ સંખ્યા બનાવવાનું કામ કરતો હતો. વીલીયમનો વડો બાઈ ફ્રેડ ઈંગ્લંડમાં કાકરનો ધંધો કરતો હતો. વીલીયમનો નાહાનો ભાઈ બેટનુનું કામ કરતો હતો. વીલીયમ મોહાંડેન વરશે બી. એ. થયો. એથી એને 'બોય બેચીલર' નો ખેતાબ મળ્યો હતો. તે અગરમે વરશે એમ. એ. થયો, પછી તેને ત્રીનીટી કોલેજમાં ફેલો તરીકે મુટી કાણડવામાં આવ્યો હતો. તે પોતાનું કામ ઘણી સારી રીતે ચલાવતો હતો. તે ૧૬૬૦ માં મીસ ઘામેના જેર નામની તવંગર, ખુબમુરત અને શીખેલી બાનુ સાથે પરણીઓ હતો.

પરણીયા પછી વીલીયમ દેવોનેન્ટને રાજકવીનું માન મળ્યું. ૧૬૬૧ માં તેને સરનો માનવનંતો ખેતાબ મળ્યો. વીલીયમનો શવભાવ ઘણો ભલો તથા હસમુખો હતો. તે નાહાનામાં નાહાની ફરજે બજાવવા નેકબી પણ શરમાતો નહીં હતો. વીલીયમ હમેશાં સવારના ચાર વાગતાંમાં ઉઠતો હતો. તેણે પોતાના વખતને એવી સારી રીતે વેહેંબી નાખીઓ હતો કે તેને દરેક ચીજ કરવાને ફરજી મળતી હતી. તે આશ્ચર્યના વખતે કવીતા જોડતો હતો. તેને ઘણા તવંગર ઉમરાવો માન આવતા હતા. તે ઘણું ખૂંડે આંખો વખત ઉમરાવોની મંડલીમાં જઈને બેસતો હતો.

તેણે પોતાની છાંદગી કવીતાઓ જોડવામાં તથા લખાણો લખવામાં કાણડી. પછી પોતાની ૮૨ વરસની જીવનસૌંદર વયે ૧૭૨૨ માં સાલમાં આ દુનીઆ છોડી તે મોહાંડેલી દુનીઆમાં આરાધરો લેવા ગયો. એનાં મરણથી ઈંગ્લંડને મોહાંડેલી ખોટ ગઈ. તેણે ઘણું જોરે ભાશાન કીધાં હતાં તથા કવિતાનાં પુસ્તકોમાં તેણે લખેલી રાલત મેળવી હતી, તે બધી તેનાં મરણ પછી તેની ઘણીઆણીને મળી હતી. તેની ઘણીઆણી પણ વીલીયમ પછી બે વરશે બે મેડાઓ તથા ત્રણ મેડી સુધીને મરણ પામી હતી.

મીસ લાજબાઈ અ. શેઠ.

નિર્દોષ જણાયા, ત્યારે હવે બાકી રહ્યા તમારા કલાકો! માંના
 મોઢા ખીંચી મનચેરણ મીઠાવાળા; અને હું જે આપને
 આજખા આજે વાત કહેવા માણું છું તે એ તમારા વડા
 કલાકો વિષેની વાત છે.”

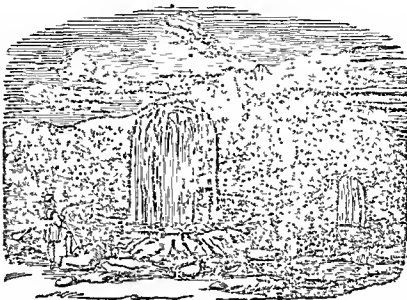
મી० મનચેરજીનું નામ સાંભળતાંજ કુશમશેજીની ધનતેજરી ઘણી વધી પડી. -તેણે માથા ઉપર ટેકંબો હાથ

ખીસાડયો અને વધારે ઉલટથી ભવાં ચઢાડીને તે પોતાના હૃદય કલાક વિષે આ ડીટેક્ટિવ શુ કેલે છે તે સાંભળવા બેઠો.

અને રાધુ રામોશીએ મનચેરંજી મીણવાળાની તો
એવી વાતો કહી કે તે ઉપર ફરામરોજ દાંતમાં આંગણાં
કરડવા લાગ્યો.

પાણીના ઉકેળવાં ઉપર હવાનું દબાણ.

આઈ સ્ટાંડ ના ગેલર્સી.

૨૧૨ ડીગરીની ગ
રખી હાથ ત્યારેપાણી ઉ
કળેછે; પણુ ને એક વા
સણુમાં પાણી લઇ તેની
ઉપર મોઢું કાઢનું હવા
સણુ લાંકી મોઢાંથી હવા
કાઢવાના થુંઆવડે હવા
કાઠી નાખી હાથ તેા તે
વાસણનાં પાણીર ૧૨
ડીગરી કરતાં ઘણી એ
કી ગરમીએ ઉઠવાણ
માંડશે કેએક તેની ઉપર
થી હવા કાઠી નાખવા
થી હવાનું દબાણ એાણું
થશે. પાણીના આકાશ
પર ત્યારે તે પીએછે
અને તે ઉપરનાં હવાનાં
દબાણને લીધે તે પાણી
૨૧૨ ડીગરી કરતાં વા
એટલે કે ઉકળતાં પાણી
સાથ વધેછે. આ વાત
તરો ગમે તો કરી જુએ

એક સાંકડી મોઢાની સીસીમાં થોડું પાણી નાખી
 દીવા ઉપર ગરમ કરો. એ સીસી પાટલામાં નહી,
 (flask) લેએ. અને તમારો હાથ તે અને જિલોડીની પૂજા
 તે માટે એક તારનો ફાંસો કરી તેને અને પૂજામાં લોકો
 અને તાર પકડો અને પૂજા, અને એવી પૂજામાં લોકો
 બરોબર તાઈવે આપો. અને તમારા પત્નીથી નિસ

નહનહીઆન ધર્મનો પ્રસાર થવા પહોંચા નિસરે
દેશમાંથી એ મૂર્તિ પૂજક પુત્ર નિકળી ગયોછે એને એક
નહનહીઆન રાજાના અમલ તલે લગભગ આખી પ્રજા
નહનહી ધર્મ પાળેછે. નિસરે દેશની જમીન પુદરતી રીતે
પડકવાળી એને રોજાળ છે એને ત્યાં વરસાદ ભવભલ
પડેછે. તે છતાં પુદરતી એક નીલ કિતલી બેશ્વેશ્વરી ભૂમ
સદા રસાળ એને દેશ આપ્યાદ રહી શકેછે. એ બીલ
અજસે તે એ દેશની ઝોડી નાઇલ નદી અથવા જે
અસરી લખનારાઓ “નીલનો દરિઆવા” કહી ગયા
તે છે. એ નદી કોઇ અણહિત મુળમાંથી નિકળી ગિર
દેશના નધ લાગનારી યોનાનો રસ્તા કરતી લુખમ્પ સ
દરમાં નધ પડેછે. દર સાલ ભપારે અબીસીનાના પા
રોપર ભરે છે. જે નદીમાં ધૂર આવે

ના પાણી ભાગમાં આપ્યો, ને તે ભાગપર આઈસ લગાડ્યા
થી તે ઠંડો થયો, અને તેની અંદરના બાફ ઠંડકથી
બંધાઈ ગયો, ને બાફ બંધાઈ જવાથી બાફવાળી જગ્યા
તરત પાણી એટલે હલતા વગરની થઈ ગઈ. ને તેથી અંદર
ના રસ ડગાઈ રહેતા
હતી, પણ હાલના એક મહત્તરીઆન હાકમે મોટું ખર્ચ
પાછી ઉંઘાડી તેને મહત્તરી નેહરુરું નામ આપ્યું છે.
કેરી શેકર એ નરીના પૂર કાંઈપર આવેલું છે,
અને નીચારે નરીમાં પૂર આવેલે ત્યારે એ તથા એવાં બીજાં
સર્વ કીનારાપરનાં શેકરોમાં રહેવાથી એને ઘણી મુશ્કેલીએ
ખતમી પડે છે. એ કારણથી કેરી તેજ નીચા શેકરોમાં
નાં સંધાં ઘરો મેડાડીના ઉંઘા કેસર બનાવી તે ઉપ
બાંધેલાં હોય છે, અને નીચારે સંધા રસ્તાઓ પાણીથી ઠંડા
જાય છે ત્યારે લોકો મજબાઓમાં ખેસી એક દેકાણેથી બીજા
દેકાણે જાય છે. અલગતાં તેઓ એ રેલ કોઈ પણ નીચે અધકા
કેડતા અથવા અધકાવવાને માણતા પણ નથી કેમનું એ
પાણી ઉપર આપના દેશની આબાદીના આધાર છે. શેકર
કેરી શેકરનો પેસોયો નંદીક સાત માઈલ છે. શેકર
એતરફ મોટી કિલ્લેબંદીની દિવાલ બાંધેલી છે અને તેમાં
વાજા મુકેલા છે જે રાત્રે બંધ કરી લેવામાં આવે છે, અ
મોંઘે બાંધેલા એક મોટા કિલ્લા ઉપર શેકરના અર્ધાને
લશ્કર રાખવામાં આવે છે. એ શેકરના મોઢાકાઓ ઘણ

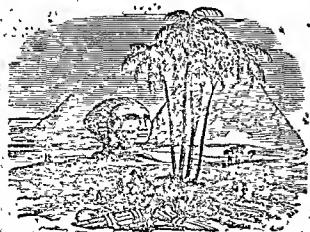

વાંકાટીકા નાની થોરી નેવા છે અને રસ્તા પછા મરામત વિનાના ખરબચડા છે, જેથી રાત્રીની વેળાએ શેઠર માં ફરવું ધાસ્તી ભરેલું થઈ પડે છે. એ કારણથી ત્યાં પોલીસની ગોઠવણ થયી સારી રાખેલી છે, અને કોઈ પણ રેડેવારીએ હાથમાં કાણસ લેવા વિના બહાર નીકળવું નહીં એવો કાયદો બાંધેલો છે. કેરો શેઠરમાં ઘરો ઘણાંખરાં સંઘાં પથરનાં અને ઈંટનાં બાંધેલાં છે અને તેઓપર છાપરાંની નળાએ ઈંટ ચુનાનાં માળાં બાંધેલાં છે.

એ શેઠરમાં મહમદીઆનોની ધણીક મસજીદો છે, જેમાં ની એકની ઇમારત ઇ. સ. ની નવમી સદીમાં આરબોએ ત્યાં બાંધી હતી. તે ઇમારત અરબી શિલ્પશાસ્ત્રના એક નાદરનમુના તરીકે ઘણી વખણાય છે. પૂછ્યું આરબોની ઉંચી કીસમતની ઇમારતમાં દીની યોડાં નમુનાઓ હાલ એ દેશમાં બચી રહેલા છે.

કેરો શેઠર અને તેનાં પૌરાણીક એક દર વસ્તી બેલાખ ચાલીસ હજાર માણસની છે જેમાં ઘણાક ટકોર આરબો, ન્યુબી અને અબીસીનીઆનો, અરબોનીઆ, યુરોપીઆનો અને યાહુદીઓ છે. એ શેઠર નાઇલ નદીનાં મુખની નજીકનાં આ વેળું હોવાથી ત્યાં વેપારને અર્થે તરેહવીજાતના લોક વસે છે.

મિસર દેશના ચંદતા વખતની યાદ આપનારા અને ત્યાંની અસલી પ્રજાની કળા કૌશલ્યને નમુના આપનાર પીરેમીડોમાંનો એક કેરો શેઠરની પડોસમાં આવેલો છે, અને એ શેઠરમાંથી તે સ્પષ્ટ નજરે પડે છે. વાંચનારી બેઠેનાએ એ પીરેમીડો વિશે ઘણું સાંભળ્યું હશે અને તેમનાં મિત્રો પણ જિજ્ઞાસુ હશે. એ પીરેમીડો કયારે બાંધવા માં આયા હશે તે કોઈ સિદ્ધ કરી શક્યું નથી પણ તે ત્રણ હજારથી વધુ વર્ષના જુના માનવામાં આવે છે, અને હજુ પણ સેકંડો વર્ષો થયાં તોપણ તેઓ આગળ હતા સ્તરીય હાલતમાં સલામત રહી શક્યા છે એવી તેમની બાંધણી મજબુત છે. કેરોની પડોસમાં આવેલો પીરેમીડ સર્વમાં મોટો અને વખાણવા જેઠ છે. તેની ઉંચાઈ છસો ફીટ છે, અને તે ઉપર ચઢવામાં મુશ્કેલી રજુબજુ નહીં. પણ માન સમજે છે, અને અલબત્ત ઘણી મેહનત એટલી ઉંચા ઇમારત પછી ચઢનારની મેહનતનો પુરતો બદલા વળી રહે છે જે બ્યારે તે આસપાસનાં ગામડાંમાં અને ખેતરો પોતાના પગ આગળ એક ચિત્ર પેરે આવી રહેલાં જોય છે.

મિસર દેશ યુરોપયન ટર્કીનાં સુલતાનના અમલ ત છે પણ તે માત્ર નામનું જ છે. પ્રથમ સુલતાન પોતાના એક હુકમ નેમતા હતા પણ વખત જતાં ત હુકમી વંશપરમપરા ઉતરવા માંડી છે. અરેબી રીતે તો એ દેશ ઇંગ્લેન્ડનાં કબજામાં છે, જેઓનું ઘણું એક લશ્કર ત્યાં રાખવામાં આવે છે, અને ત્યાંના ખેડીવને દેશમાં સારો રાજ્યકારોબાર ચલાવવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે. ઇંગ્લેન્ડની મદદ અને દેખરેખથી એ દેશ આંતરે આસ્તે ઘણેજ સુધરતા જાય છે. પુતલીબાઈ.

એક મઠ અધિકારી અને તેના ટોળિયો.

અસલ જમાનામાં દરેક મઠ અધિકારીઓ એક એક ટોળિયો રાખતા હતા. તેમજ કોઈએક મઠ અધિકારીએ પણ પોતાકણે એક સારો હસમુખો ટોળિયો રાખ્યો હતા. એકવાર તે મઠમાં સઘળા મઠવાસીઓ પોતાના અધિકારી સાથે જિજ્ઞાસુ મલી રંગરાગમાં બેઠા હતા. તે દિવસે ભારી ઉનાળી માલી રહી હતી. એટલામાં એ ટોળિયો જાણકાર નાં ચોરડામાં દાખલ થયો. રાખેતા મુજબ ટપા મેળી સઘળાઓને ખજા હસાયા; એનાથી તે દિને તેનો મઠ અધિકારી એટલો ખુશ થઈ ગયો કે પોતે ઉઠી એક દંડુકો પેલા ટોળિયાનાં હાથમાં આપી બોલ્યો કે “જે દીને તારા કરતાં કોઈ વધારે મજા નજરે પડે કે તેજ વખતે મારે નામે આ દંડુકા વતી તેને જોગાપાળ કરજે, અને એ દંડુકો તેને સ્વાધીન કરજે. એ બનાવને ઘણું વર્ષ નહિ. વીતાં તેટલાં પેલો મઠ અધિકારી ખાંડો પડ્યો અને દેખઈતી રીતે મરણ કાંઠે આવી પોહ્યો. તેના પ્રાણની નિકલતી વખતની આસાની માટે ખાટલા અતરાક સળગા મઠવાસીઓ ભક્તિ કરતા કણજમરડીએ પડયા હતા, અને ગામમાં પડેલાં મિત્રો તેને છેલી સલામ લેવા શેરાઈ ઉભા હતા, તેટલાં પેલો ટોળિયો ધીમે પગલે ચોરડામાં દાખલ થયો. મઠ અધિકારીએ તેને પોતા આગળ તેડી કહ્યું “કે હું હવે આ કુઆથી પોતાનો અસબાબ ઉઠાવી ચાલી જવાનાં તત ઉપર છું.”

“અને તું હયાથી કયાં જવાનો છે ?” તે ટોળિયાએ પૂછ્યું.

“બીજા કુઆમાં.” તેના શેઠે ઉત્તર વાળ્યો.
“અને તું કયારે પાછો આવશે ? એક માસમાં પાછો આવશે ?”

“નહી !” પેલા મરણ પામતાએ ચીસ પાડી. “એક વર્ષમાં આવશે !” “નહી !” “ત્યારે કયારે ?”

“કદી નહી !—કોઈ દિને નહી !” મઠવાસી બોલ્યો.

“પણ બ્યારે તું ને જવું પડે છે, તો તારી દોલતમાં ની થોડી રીલત તું સાથે લેઈ બીજા કુઆમાં તું મુખ થી રહી શકશે ?”

“અકસોસ !” પેલો મઠ અધિકારી હાથ મારી બોલ્યો—
“મારી મરણની વિદેશ મારો સઘળો ખજાનો મારી પાછળ મેલી જવો પડે છે.”

“વારૂ; ત્યારે તું જનાર છે તે સ્થળમાં તારી ગમત અને મજા માટે શું તૈયાર કર્યું છે ?”

“એ કશી તૈયારી કરી નથી; હું જવા માહિતો ન હોતાં અને તે છતાં એ તેડાંને તાબે થવું પડે છે. તેથી જ આખે મારી કુચ અને એવી ભયંક લાગે છે.”

“પણ ત્યારે કોઈ મિત્ર તો કરી રાખ્યો હશે, જે તુંને ત્યાં સહાય થાય, મદદ કરી તુંને વિપત્તિમાંથી છોડવે ?”

“નહી ! કોઈ એવું નથી ! કોઈ નથી !”

“શું” પેલો ટોળિયો બોલ્યો—“તું સદાના આ જગથી જાય છે, એવાં સ્થળે કે જ્યાંથી, તું કંઈએ કે તું કંઈ પાછો નથી ફરનાર, ત્યાં તારું શું થશે તેની કંઈ દરકાર નહિ રાખી કે કશી તૈયારી નથી કરી ! ત્યારે આ મારો દંડુકો લે તારા કરતાં વધુ સુખ, અને કોઈ અજ્ઞો નથી—તું જ પેહલો અજ્ઞો !”

સ્વાર્ણાક દે. દારાશાહ.

કાઈરસ અને ક્રીસસ (કાહાણી).

પારસીઓના આ મહાત્મા, મહા બલવાન, નેકબક્ષ પાહદશાહ કાઈરસ ધરાનના તથા ઉપર કેવી નેકનામી ભરેલી કાહણીથી આપ્યો તેનું એક ક્રીસસ સરખું થોડુંક વર્ણન આપણે આગળ વાંચ્યું હતું. એ કેટલું વાંચવા લાયક, સમજવા લાયક રસીકું ને બોધકારક છે, તે તેની તવારીખ વાંચ્યાથી જ સમજાય છે. પણ હાલ આપણે તો એ નામીયા નરના બહાદુરી ભરેલાં ને નેક કામોની કીરતીની થોડીક વધુ યાદ કરી સંતોષ પામશું. આપણે આગલ જ્યેષ્ઠ તેમ સહુથી પેહલું બહાદુરીભર્યું કામ કાઈરસે એ અજબ્યું કે પોતાના વહાણમાં વતન અને હજમતને ખાતર મહા સુખીમતો ને સંકટો વેઠી ગીડ્યાની બલવાન ફોજ સામે બચાવની કંઠર બાંધી સેવટે સરકરાજ થયો. આવા મોઠા મુલકનો પાહાદ શાહ ધૂપા પછીથી તે કે જે સુખચેત આરામથી જોનમજાહ તો ભોગવવા ભેસી રહ્યો નહીં. તે નેકબક્ષની મોનમજાહ તો પોતાની પારસી કોમ અને વહાણમાં વતનના વધારા તથા સુધારામાં સમાયલી હતી. તેને તો નામદાર બીજું જે મોટું કામ પાર ઉતાર્યું તે આગળ તરફ લીડ્યાને પ્રત કંઈએ કરવાનું હતું, કે જે પ્રાંતનો રાજા તે વખતે, ક્રીસસ હતો તેને આપણે કાહાણીનાં વધારે બહુતાં, તે નામથી ઓળખીએ છીએ.

જ્યારે લીડ્યાના લડાયક પાહાદશાહ ક્રીસસે આ પછા પારસી પાહાદશાહની બળ ને બહાદુરીની વાત સાંભળી ત્યારે તે ગલરાયો, તેમજ ધણે દલગીરબી થયો, કેમજે નીડ્યન પાહાદશાહ એસતાયજસ તેના બંધેલી હતો, જેને કાઈરસે જબરદસ્ત જંગમાં ઉતરીને હરાયો હતો. હવે જ્યારે તે વખતે ગણોત્તરી નીડ્યા જેવી મોટી ચેલપશાહાતને પારસી પાહાદશાહે જરૂર કરી, તે તોને દુકેયીજ તોડેલા ભણે, એવું વીચારી લીડ્યન ક્રીસસે કાઈરસ સામે લડાઈની કંઠર કસવાનો મનસુબો કરીયો. તેણે પોતાનાં લીડ્યન લશકર ઉપરાંત બીજા ધુનાની તાપકાઓ, કે જેઓને તેણે લડાઈ કરી જતયા હતા, તેઓનેથી લડાયક

હીમાખને માટે તૈયાર કરીયા, તેમજ વલી સ્પાર્ટન લોકોને બેટ સોગાથી રાજ કરી પોતાના હોસ્ત કરી લઈ લડાઈનાં મેદાનમાં મદદ કરવા માટે રાખ્યા. એવી રીતે પુરતી લડાયક તૈયારી કરીને પાહાદશાહ કાઈરસના કાજ હેલવા ક્રેપેડોશ્યાના ક્લવંત મુલક ઉપર ચડાઈ લઈ જઈને, તથા કેટલાંક ચેહુરો જીતી લઈ ત્યાંના લોકોને ગોલામ ખનાવીને તેણે પેહલી ઉછેટી શોધી. હવે જ્યારે પોતાની પ્રજાપરત જીવભાતની ખબર કાઈરસને ફાને પડી કે તેણે તુરત લશકર સાથે ઘોડી ચાવી ક્રીસસ ઉપર ધુલારો કરીયા. વગર સમયે પોતાની જાતને હેરાન કરવા માટે પોતાના તાખા તલેના ચેહુરો છતી લેવા માટે પારસી પાહાદશાહ લીડ્યન કાહાણી પર બહુ ક્રોધે ભરાયો. તેણે તુરત જાંબી મંજલેથી સ્લડાઈનાં મેદાનમાં ચાવી પુગા પછી બીજા દીને એક જ્વેસભરી જંગ ક્રીસસ સાથે ઉડાવી, જેમ કાઈરસનું લશકર કલાવંત હતું, તેમ ક્રીસસનું બી હતું. તેથી અને જોખ વગે જેસભરી જંગ આખી દીવસ સુધી, મચી રહી અને તેમાં કોણની કંઈએ ધરતે તે તવારીખનેવેશે જાણવા નથી. પણ મીઠા ફેસાઈવાળી કીમતી “તવારીખે હુખા મનીયન” ઉપરથી જાણાય છે કે ક્રીસસે શુપસુપ બીજા દીને લડાઈનાં મેદાનમાંથી પીઠ મરડી પોતાનાં વતન સાદીસ તરફ રસ્તો લીધો.

કાઈરસની સામે ક્રીસસથી ટકી શકાયું નહીં. પારસી પાહાદશાહે તેને પોતાના ક્રેપેડોશ્યાના મુલકમાંથી જવા તો દીધો અને પોતેથી લશકર સાથે તેને ડુંબાલે ગયો. અને વલી પાછી બીજા મોટી લડાઈ સાદીસ ચેહુરનાં સપાત મેદાનમાં અને પાહાદશાહ ફોજે વગે ધર. લીડ્યન ચેહુરેસ્વાર ફોજ ધણી મજબુત હતી, માટે કલાવંત કાઈરસે પોતાના સુનકા પેહલવાનોને ઉઠ ઉપર સવાર કરી લીડ્યાને પર કરી જવા ફરમાવ્યું, અને ફરમાવ્યું કે ક્રીસસને કશીબી ધજા કરવી નહીં, પણ તેને સલામત પકડી લાવવો. હવે ઉઠોને જોઈ, ફરમાવ્યો પાંચ મહકા ને નાસભાગ કરવા લાગ્યા. તેથી તેઓનાં સવારો પાંઉપયાથ ધઈ ધરાનીઓ સાથે લડયા, આવી અજબ જેવી રીતે લડતનું ધરાની પેહલવાનોને ઉઠ ઉપર સવાર થયાને લીધે મુશકેલી તો પડી, પણ તેનું સેવટ તેઓની કંઈએમાં આવ્યું. લીડ્યાને પોતાના પાદશાહ ક્રીસસ નાસી જઈ કીલવામાં ભરાયા, અને તેના અચાપ માટે ચોતરફ ફરતી ફોજ રાખી. પાહાદશાહ કાઈરસ આ મજબુત કીલ્લો જતયા અનેક તબક્કો કરતો, તેમાં એક અંકસમાંતીક બનાવથી ધરાની લશકરે તેજતયો. એ કીલવાની એક બાજુ એ એક ઘણે ઉંચો ઉંચો ખડક હતો. હવે એવો બતાવ બન્યો કે આ ખડક પરથી એક લીડ્યન સીપાહની કોલાહ પડી ગઈ, જે લેવાને તે નીચે આવ્યો. ને શુપસુ પોતાની તોપી લઈ પાછો ઉપર ચડાઈયો. આ બતાવ એક ધરાની સીપાહ જેતોનને તે તુરત તેની પુઠે ચડાઈયો તે જિંદ ધરાની લશકરની મહડી ગઈ. તેઓએ આ અજબ કીલ્લો જીતી લઈ લીડ્યન પાહાદશાહને કેંદ પકડ્યો.

હવે જ્યારે તે ધનવાન ને બલવાન પાહાદશાહ ક્રીસસ કાઈરસના કેદી થયો, અને તેના મુલકો તથા મોટી અખુદ

હોલત જે કાહાણના ખજાનાને નામે એક કેલવત દાખલ આનસુધી યાદ રહી છે, તે સહુ પારસી પાહદશાહના તાબા તલે ગયાં, ત્યારે તે પોતાના એક જુના દોસ્ત ફીલસુફ સોલનને પોદારી પોદારી યાદ કરવા લાગે. એવું એક નામદાર કાધરસે જાણવા માગ્યું કે ફીસસ યુ કહેણે; પેહલા તો ફીસસે કંઈ જવાબ નહીં દીધો, પણ પછી મુશકે લીએ નીચે મુજબ ખુલાશો કીધો. એક દીવશ એજન્સનો ફીલસુફ સોલન મારાં શેહરમાં આવ્યો તેને મેં મારી અમુદ શોલત તથા લશકર વગેરે દેખાડી પુછ્યું કે 'તુનામાં તું કોણને સુખી ગણે છે ? તે અનુભવી ફીલસુફે જ જવાબ દીધો તેથી મને સતોશ ઉપજ્યો નહીં ને તેથી મેં પુછ્યું કે 'તું' તને સુખી ગણતો નથી ? તેણે કહ્યું કોઈથી માણસ પોતાની હયાતીમાં સુખી હોતો નથી. આવા જવાબથી શું ગુસ્સે થયો, ને સોલનને મારું શેહર છોડી જવું પડ્યું. તેના મોલવાની સચાઈ હવે આ મુશકેલીના વખતમાં મને માલમ પડે છે. જ્યારે દુરઅંદેશ કાધરસે આવા વચનો સમજ્યા ત્યારે તેનાં મેહરબાન જીરમમાં એટલીતે મેહર વરશી કે તે નામદાર ફીસસને પુરતાં માન, ઈજત અને મુખ સુગ ડથી પોતાની સાથ રાખ્યો. વખત બંતાં આ બંને રમવા મને એક બીજાના ખરા ખેરખાહ દોસ્તો થઈ રહ્યા અને ફીસસનું બજવાન અને ધનવાન, મોડું રાજ પારસી પાહદ શાહ કાધરસનું થયું.

એવું એક ફીસસને તામેના યુનાની રાજ્યોએ કાધરસને અરજ કીધી કે જ સરતે હમે લીડયન રાજ્યને તામે હતાં, તે અનુભવ પુ નામદારને તામે રહીયું. તેમની અરજ કાધરસે કમ્બલ કીધી નહીં, કેમકે જ્યારે કાધરસે ફીસસ સાથના મોઝાં ધુપમાં ઉતરવો આગમજ તેમને કેહવાડ્યું હતું કે તમેએ લીડયાથી સ્વતંત્ર થવું હોપતા આ તક જવા દેશો ના. તે વખતે કાધરસનું કેહણું તેમને જાણ્યું નહીં હતું, ને ફીસસ તરફથી લડ્યો હતો. મારે હવે તેમના એક સીવાય બીજાં બધા રાજ યોની અરજ તેણે નામંજુર કીધી. એ વીશે તવારીખનવેશ હુરોદોસ કહેણે કે પારસી પાહદશાહે તેમને એવું કહ્યું કે એક વખ એક વાંસલી વગાડનાર દરીએ કોઈ મેસી માછ લીએને પોતાની તરફ ખેંચવાં મારે વાંસલી વગાડતો હતો અને તેમને રીત્રવવા માગતો. પણ તેથી જ્યારે તે દરીઆમાં ની એકથી માછી નહીં આવી ત્યારે તેણે ગલ નાખ્યો કે જેમાં પુશકલ માછલીએ પકડાઈ આવી ને જમીન પર નાચવાં કુંદવા લાગી ત્યારે વાંસલી વગાડનારે કહ્યું જ જ્યારે મેં તમને વાસ લી વગાડી મોલાની ત્યારે તો આવી નહીં, મારે હવે તમારું નાચવું નકાસું છે. તે બીજાલ આપીને કાધરસે હવે તેમનું કેહણું કમ્બલ રાખ્યું નહીં, કેમજે પેહલાં તે યુનાની લોકોએ કાધરસનું કેહણું જાણ્યું નહીં. આથી કલ યુનાની નાનાં રાજ્યોએ એકસંધ થઈ બચાવ કરવાનો દરાવ કીધો ને સ્પાર્ટન લોકોની તેમાં ખદદ માંગી. પણ તે તેમનેએ આપી નહીં. હવે કાધરસે એક પારસી અમીરને સાર્દસ શેહરનો હાકમ બનાવ્યો, તથા પેકત્યાસ નામનાં લીડયનને કાહાણના ખજાના એકેકો કરી પોતાનાં પાપ તથા શેહર પાસાં ગઈ ખાતે લાવવા ફરમાવ્યું. પછી પોતે

લીડયાના રાજ ફીસસને લઈ હમદાન ગયો. હુંજો તો તે રાહમાં મંજલ કાપતો હતો, તેવામાં તેને ખચર પડી કે લીડયન પેકત્યાસ અને તેના વતનીએ પાહદશાહ તરફ દુઆખાલ થયાં. અને બલવે ઉડાવી પારસી હાકમ તાબા છાસને કીલામાં ખરાઈ જવાની ફરજ પાડી. આવી બેવ કાધરસે કાધરસને ઘણું કોપ ઉપજ્યો; કેમજે તેણે પારસી સીપાહોથી લીડયાનું શેહર લુટાવા નહીં દીધું, તેમજ બીજી ઘણી દયા તે લોકોપર કીધી હતી. તેણે કહ્યું ફીસસને કમ્બલ રાખ્યું તે મોઝાં મનના પાહદશાહ કાધરસે કે શેહરનાં લોકોના હુધીઆર છોડાવી લઈ તેમને મારી બખશવી.

ત્યારપછી કાધરસે એક માજરીસ નામના પોતાના એક મીડયન અમીરને સાર્દસ ખાતે બલવે મેસાડી દઈ દગાખાલ પેકત્યાસને પકડવા તથા બીજાં રાજદવારી કામ કરવા મોકલ્યો, જે તેણે વફાદારીથી મનમાનતું બજવ્યું હતું. તેણે કાધરસ સામે સરકશી કરનારાં કેટલાક યુનાની રાજ્યોને સજા કીધી હતી. એ વફાદાર સરદારનાં મરણ પછી પાહદશાહ કાધરસે બીજા એક મીડ સરદારને તેની જગ્યાપર મોકલ્યો, કે જે પાહદશાહ એસ તાપજસને વજર હાપેગસ હતો. એ હાપેગસેથી મોઝાં એક નાના યુનાની રાજ્યો જેએએ કાધરસની સત્તાને તુચ્છકાર કર્યો હતો, તેમને જીતી લઈ કાધરસની કીર્તીમાં વધારો કીધો હતો. એ રીતે કાધરસ ઈરાન, મીડયા, લીડયા, તથા યુનાની રાજ્યોના ફતેહમંદ પાહદશાહ થયો હતો. તે નામદારની મોટાઈ, બલ, ને બહાદુરી કંઈ એટલામાંજ અટકી નથી. એ નામીયા પારસી પાહદશાહના બીજાં મહાભારત ને ખાચાણ કામોની યાદ આપણે આ વતા અંકમાં કરીયું.

લાં એક જરતોસ્તી બાનું—(બાંડીકુખ)

વંધ્ય ત્વ.

સાધારણ રીતે છોકરાંનો બાપ થવાની લલુતા પુરુષમાં તો હોયછે, પરંતુ મા થવાની ઉમેદ સ્ત્રીએને તો ઘણી અનહદ હોયછે. વંધ્ય ત્વ અથવા વાંછયાપણું જ્યારે છોકરાં પ્રસવવાના અશકતપણથી ઘણી નિરાશા થોપે છે તે વિષે મળ્યાં પંદર વર્ષના મારા ધંધામાં જે અનુભવ મને થયોછે તે પરથી આ વિષયના સંબંધમાં કેટલાક પ્રકાર મારા જાણવામાં આવ્યોછે, તેનો વિચાર જ્યારે મનમાં આવેછે, એટલે ઘણી ખરાબ લાગણી થાયછે.

એ મેહદ લલુતાને લીધે તેની બાઇને કોઈએ કાંઈ કહ્યું કે, તે તે ઈલાજ કરવાને તૈયાર થાયછે. વ્રત, અપવાસ કરીને રહેકટ કરેછે; અનેક દવાદિયો અને ખીર પેગંબરીની નાનતા તથા બાધાં રાખેછે. ભુખ્યા, બાવા, દર્વાઈ, ભગતંડા વગેરે પાસે દોડેછે. કટાંગો ઉપજે એવા દુધકા, અને ભજતાસળતાં દવા, ઈલાજ અને બીજાં અપ્રયોજક ઈલાજો પણ કરેછે, પણ તે મની ધણી નિરાશા થયેલી જેવામાં આવેછે. સ્ત્રીએની આ છોકરાં સંબંધી મેહદ લલુતાને લીધે અને વળી તેની સાથે વિશેષે કરીને તેમનાં અચાનપણને લીધે

તેમાંથી અનેક પ્રકારના અનર્થકારક પરિણામ ધરાય છે. અને એવી એ ભોલી અને અચાન બાધઓને કમ અને ઢોંગી લોક નાના પ્રકારની ભુલવાપ આપીને ફસાવે છે, તેનાના પૈસા પડાવી લેછે, અને તેમની પાસે અચ્છદીત કર્મો કરાવેછે. વળી વિશેષ શું કહું? કેટલીકોની નીતિને પણ ધક્કો પહોંચાડવાને આ અધમ માણસો સુકતા નથી. વળી તે માણસ પુરુષ જ હોયછે એમ નથી પણ સ્ત્રીઓની ભરણી પણ તેમાં ઘણી હોયછે, એ માણસો પોતાના હુય નીચે કેટલાક પ્રધમી અને નીચ માણસોને રાખીને તેમની મારફતે માનતા સુનતાથી છોકરાં આપવાનું સામર્થ્ય પોતાનામાં છે, એવી કીર્તિ અચાન લોકોમાં ફેલાવેછે તથા મોટી મોટી બહેરાત પ્રસિદ્ધ કરીને એવી ભોલી અને વલી છોકરાંની લલુતામાં થયલી ગાંડી એવી બાધઓ પોતાની પાસ આવે એમ કરેછે. અને પછી તેમની આ છોકરાં આપનારા દાતાર-લોક સાથે એક વેળા માંડ પડી કે તે તેની જગમાં સપડાઈ ગયલી જ સમજવી. અને પછી તેના પંજામાંથી છુટી થવા થાય તો તે છુટી શકતો નથી.

આ સમયે અચાનતાનું પરિણામ કેહવાય. તેવારે આ વંધત્વ એટલે વાંછાઆપણના સંબંધમાં ખરી સ્થિતિ શી છે તે સમજવી નેહ્યે. સ્ત્રીઓના વાંછપણા વિશે શાસ્ત્ર રીતીએ વિચાર કરવા ગયા તો, ગર્ભધારણ સાથે જેના સંબંધ એવી જ સ્ત્રીજનન ઈન્દ્રિય, તેની રચના કેવી છે? ગર્ભ સંભવ કેમ થાયછે? અને તેને પ્રત્યવાય (અડચણ) કયાં ધારણથી આવેછે? એ સઘની માત્ર શરીરવિદ્યાના કાષ્યાની વાત છે—અચ્છોની ખાતીથી જે બાધ નડે કે તે કાંઈ ધન અંતથી ટળે નહી. સ્ત્રીજનન ઈન્દ્રિયના બાહ્ય જનન ઈન્દ્રિય અને અંત જનન ઈન્દ્રિય એ વા બે વિભાગ કરેલાછે. તે પૈકી બાહ્ય ઈન્દ્રિયનું ચાન દરએક સ્ત્રીને સ્વાભાવીક (કુદરતી) હોયું નેહ્યે તેવી છે કે નહી એ સાધારણ રીતે દર્શિગેચર થવા જેવું (નજરે થી જોવાય એવું) છે. અને યજ્ઞકરીને કોઈને પણ સમજ શકાય એવું છે. અને જેને તે ન હોય અથવા હોવા છતાં તે કેવળ અપૂર્ણ હોય, તે છોકરા થવા સાથે અહીં તહીં ઘેડવાની જ નહી, અને તેની આગળ કોઈની કાંઈ કમખાજપણા ચાલવાની નહી. તથા કાંઈ ઇલાજ હોવા ન્વેા હશે તો તે શેષ રીતીએ જ થવાને. પરંતુ અંતરિંદ્રિયની બાબત તેવી નથી. કેમકે તે બાહ્યથી દેખાયું તેવી ન હોવાને લીધે તેના સંબંધમાં ઘણી સ્ત્રીઓને ફસવા ન્વેા સંભવ છે. તે માટે તેઓને આ ઇન્દ્રિયોના સંબંધમાં મુખ્યત્વે કરીને કાંઈ પણ વિચાર સંપાદન થવો નેહ્યે.

એ અંતર્જનન ઈન્દ્રિયો એકંદર પાંચ છે, અને તે સઘની કેડના કેટરાની અંદર છે. એ સર્વ પાંચે ઈન્દ્રિયો ગર્ભોત્પાદક થાયછે. બાહ્ય ઈન્દ્રિયો નેહરે તેવી પૂર્ણ હોવા છતાં, અંતરેન્દ્રિય સઘની જ યથાસ્થિત નથી હોતી, એવા અનેક ઉદાહરણો જોવામાં આવેછે. કોઈને ગર્ભાશય જ મૂળમાં હોતો નથી. તેને જીવ પ્રાપ્તિ કરી પણ થવાની નહી. પરંતુ જીવ પ્રાપ્તિ ન થવાથી ગર્ભાશયનો અભાવ છે, એવું માત્ર ખાતીપૂર્વક અનુમાન કરી બેસવું કામનું નથી. કેમકે ગર્ભાશય પણ યથાસ્થિત હોવા છતાં બીજી કાંઈ

તારુચાર પ્રકૃતિ વૈલક્ષણ હોવાનાં કારણથી ઉત્પન્ન થતી નથી. વળી એટલું જ નહી. પણ મુલક જીવ પ્રાપ્તિ ન થવા છતાં છોકરાં થવાના કેટલાક ઉદાહરણો જોવા માં આવ્યાછે. ગર્ભાશય છે કે નહી, એ જાણવાના સાધનો હોવાથી તેને ચોક્કસ કરીને સારી ખાતીપૂર્વક પરિક્ષા કરવા માં આવેછે. એ જ પ્રમાણે બીજી ઈન્દ્રિયો છે કે નહી તેની પરીક્ષા કરવાનું કાંઈ સાધન નથી. ગર્ભ ધારણને તો આ સર્વ ઈન્દ્રિયો હોવાની આવશ્યકતા છે. તે શિવાય કદાચ ગર્ભધારણ થનાર જ નહી. અને તે નહી હોય તો તે ઉત્પન્ન કરવાને સારા જગતમાં કાંઈ પણ કેહાણે તેનો ઇલાજ જળવા નહી જ. એને અભાવે જે પ્રાપ્ત થાય તે જ માત્ર સર્વ વાંછપણ છે, અને તે કેવળ અસાધ્ય છે. એવા પ્રકારની બીચારી હિતભાગ્ય વંચસ્ત્રીઓએ છોકરાં થવાની આશા સ્વપ્નામાં પણ રાખવી નહી. તથાપિ તેની અંદર દિવાલો ખાનવાન્નિગ વાત એટલી જ છે કે, આવી ગર્ભ ઉત્પાદક ઈન્દ્રિયોને અભાવે કરીને વાંછપણને પામેલી સ્ત્રીઓ વિરલ જ મળી આવેછે. કદાચિત્, સો સ્ત્રીમાં એકાદ જ મળે ન જી.

પરંતુ એ શિવાય, આ ગર્ભોત્પાદક ઈન્દ્રિયો મુખ્યત્વે શાભા વિક હોવી નેહ્યે. તેવી હોવા છતાં પણ તેને કાંઈ વિકૃતિ થવાથી ગર્ભસંભવને ખસેલ પહોંચેછે, અને એવા જ સંકેતે નવાયું ઉદાહરણો મળી આવેછે. તેવારે તે વિકૃતિ શેષ ઉપચારથી દૂર કરી શકાયછે. હવે ગર્ભસંભવને બાધક પીડાં અનેક અનેક આવેછે. વંધત્વના સંબંધ માં આટલેવેર કહ્યું છે તે ઉપરથી એટલી વાત સારી રીતે સ્પષ્ટ થાયછે કે છોકરાં ના થવાનું મુખ્ય કારણ કહીએ તો જનન ઈન્દ્રિયોના વિકાર એ છે. યુવણીના શાવ થોનીની કૃતક આજીબાજીમાંથી હો, અગર ગર્ભાશય માંથી હો. ગર્ભાશયનું મુખ્ય બંદ થયું; કે ગર્ભાશય સ્થાન બદલ થયો એટલે તેનું સરવું કે વાંકું પડ્યું, પછી તે ઘણી બાજુએ પડે કે, જમણી બાજુએ પડે, નીચે સરે કે ઉપર ચડે, અથવા પાછળ કે આગળ સરે. ગર્ભાશયનો અને બીજી આસપાસની ઈન્દ્રિયોના દાહ કે સોજા; માસિક અવસ્થા (દૂર બેસવા) સંબંધી વિકાર; દર મહિને નિયમિત કાળે શેષ પ્રમાણમાં અને વારંવાર થવો નેહ્યે, તે જ ન થતાં તેમાં કમી જસતી થયું; તે અનિયમિત પછે કે દુઃખદાયક થયું. ઉપદંશ (ગરમી) બાદિ અનેક વિકારનું હોયું; રક્તાભાવ નજન કૃષ્ટતા અથવા શરીરમાં લોહી ન હોવાથી થયું; દુઃખાપણ અને નિસ્તેજપણ; મેદા મુળે એટલે ચરમીના વધવાથી થનારું સ્થૂળપણ; રક્તનું અધિકપણ; ઈત્યાદિ અનેક કારણો ઉપરથી વંધત્વ એટલે વાંછપણ પ્રાપ્ત થાયછે. તથાપિ એવા પણ અનેક ઉદાહરણો જોવામાં આવેછે, કે આ ઉપર કહેલી વિકૃતિ માંની કેટલીક વિકૃતિ હોવા છતાં પણ ગર્ભ રહેછે; પરંતુ એવી રોગક સ્થિતિમાં સંભવેલા ગર્ભનું અપકાળે પતન થવાની ભીતી મોટી રહેછે. અને કદાચિત્ એવો ગર્ભ પુરા આસ લગી નિભિ રહી જ, તો છોકરું રોગી અને અશક્ત નિપજવાનો સંભવ ધણી જ.

જિસેસ રેબેકા સિન્થિયન,
ડિપ્લોમેટ મિડ વાઈડ છ. એમ. ડી.

માણસને માણસ લેખે માહતાં શીખવું.

જોઈએ—માત્ર તેનાં કામ માટેજ નહીં.

એક માણસનાં સારાં કામો માટેજ તેને માહતો તે જાંઈ માણસને માહતા નથી, પણ માત્ર તેનાં કામોને માહેલું છે. માણસ તેજ રાખી કામો ફેરવો એટલે સ્પષ્ટ જણાયો. માણસ એટલે કળ્યાણ ઈચ્છવું. ત્યારે કામને માહેલું શા ખપવું. માણસનું કળ્યાણ ઈચ્છવું કે કામનું? કામનું કળ્યાણ કેવું હોય?

બીજારો કોઈ એક માણસ વધારે ખરાબ કામ અટકાવવા જતાં કાંઈ ખરાબ કરેછે. જે કાંઈ આપણને ખરાબ દેખાએછે તે ખરેખર સારું હોય, અને જે સારું દેખાએ તે ખરેખર ખરાબ હોય. માટે ફક્ત કામ ઉપરથી માણસનો તોલ થઈ શકે નહીં.

સધળાં માણસો ખામીભરેલાં અને અધુરાં છે તથા લુભને પાત્ર છે. કેટલાકો નેટલી તીક્ષ્ણતાથી બીજાંમાં સારા ગુણો જોઈ શકેછે તેટલીજ તીક્ષ્ણતાથી ખરાબ ગુણો જોઈ શકતા નથી, ત્યારે કોઈ લોકો નેટલી ઝડપથી ખરાબ ગુણ જોઈ શકેછે તેટલીજ ઝડપથી સારા ગુણ જોઈ શકતા નથી. વળી ચોક્કસ સંજોગો એક માણસની સારી વલાણ દેખારી આપવાને પુરતા હોય પછુ તેની ખરાબ વલાણને ઠાંકી રાખે એવા હોય, એથી ઉલટું ચોક્કસ સંજોગો એક માણસની ખરાબ વલાણને દેખારી આપવાને પુરતા હોય, પછુ તેની સારી વલાણ આપણા નિવામાં બાવે નહીં. માટે ફક્ત કામથી તુલના કરતાં એક બીજા તરફ માત્ર અભ્યાસ થાયછે.

માણસ ઘણું ધરીને પોતાની ખામી પોતે જોઈ શકતા નથી ત્યારે તેની ખામી અને ગેરવર્તણૂકખરાબીજ માત્ર તેના ઉપર અભાવ દોડાવવો, તે; એક વાંક જે તેણે કપો ન હોય તે માટે શિક્ષા કરવા ખરાબ છે, કારણ કે એક વાંક તેણે કીધોએ એજ ન્યાયસુધી તે જાણતો ન હોય ત્યાંસુધી તે વાંક તેણે ખરેખર કીધેલા કેહવાએ નહીં. ફક્ત કામથીજ માગસને પીછાણવો હોય તો સારાં અને ખરાબની ઉડી તપાસ કરવા માટે પાંધી અભ્યાસ, મોટું જુદી બળ અને ઉંચી કેળવણી જોઈએ. આ સમયજો નેજવવા માટે કાંઈ વરસો જોઈએ; વળી એ ઘણાખરાંમાં હોવું નહીં; આથી એક માણસની વર્તણૂક ખરાબ થારી તેની ઉદ્યોગમાં તેઓ તેની ઉપર અભાવ રાખેછે અને તેનાં મોત પછી પોતાની યુક્ત જોઈ હાપ ઘસવા પડેછે.

વળી એકજ હેતુ બે અથવા વધારે જુદાં જુદાં કામો નીર્પણવેછે. પણ હેતુ કે જે માણસનાં અંતઃકરણમાં ધુણે હોયછે તે જાણવાની આપણમાં શક્તિ નથી. ખરાબ હેતુ છતાં કામ અક્કસમાતથી સારું નીવડે અને સારા હેતુ છતાં કામ અક્કસમાતથી ખરાબ નીવડે. જેઓ આપણા સંબંધમાં આપ્યા હોય તેથી અથવા કોઈ બીજા રીતે તેમની ગેરવર્તણૂક જાણવાથી જો તેઓ ઉપર આપણુ અભાવ દોડાવે અને તેમનાજ જેવી ખરાબ વર્તણૂકવાળા અથવા તેથી વધારે ખરાબ માણસો જો આપણા અભાવથી મુકત રહે

એટલાજ માટે કે તેઓને આપણા સંબંધમાં આવવા માટે અક્કસમાતે ફરજ પાડી નથી, તો પેહલાને મોટો અભ્યાસ કરીએ છીએ.

જેમ ખરાબ વર્તણૂકવાળા આપણી જાણમાં ન આવે તેમજ હજારોએને લાગે સારી વર્તણૂકવાળા આપણી જાણમાં આવતા નથી એટલે તેઓ તરફ આપણે બેદરકાર રહીએ. જેમ જુદાં કામો છુપાં કરનારા હોયછે તેમ ભલાં કામો છુપાં કરનારા હોયછે. માત્ર કામ જોઈ ભાવ અભાવ દર્શાવીએ તો પેહલા અભાવ વિના અને બીજા ભાવ વિના રહી જાય. જેણે આભાદીમાં અને જુવાનીમાં માણસજાતનાં કળ્યાણની કાલજ રાખી હોયે પરંતુ જુદાપામાં અને પડતી માં તથા ઉદ્યેસ્તીના બગાડથી બચારે તેનો સ્વભાવ ખાટો થાયે અને નબળી પડેલી. મનશક્તી બેહુદાં કાર્યોને નબન આપે ત્યારે તેની આગળી વર્તણૂક જાણવા છતાં અથવા ન જાણીને આપણે તે ઉપર કોપીએ, કે જે બેમરવત પછુ અને અપકાર થાયે.

સારાં કામ કરનાર માણસ ઉપર પ્રીત રાખવી અને ખરાબ કરનાર તરફ ધિક્કાર રાખવો એ જો ખુદની હોયે તો ખરાબ કરનારાએએબી સારું કામ કરનાર તરફ પ્રીત રાખવી જોઈએ, પણ જો સારું કામ કરનાર ખરાબ કરનાર તરફ ધિક્કાર રાખે તો પ્રીતના બદલો ધિક્કારથી વાળવા જેવું ખુદત વિરૂધ થાયે.

સારી તેમજ ખરાબ લાગણીઓ અને ગુણો માળાપ તરફથી ખુદતી કાએએમાની રહે બચ્માંમાં ઉતરેછે, એટલામાટે જેમ એકને માટે તેને કાંઈ ખાસ શાખાથી ઘટતી નથી તેમ બીજાને માટે ધિક્કાર વાળતી નથી.

જો આ સમયજો કોઈને મળે ઉતરે નહીં તો તેમને માટે ઈલાજ સુચવું છું. નીચલાં મંત્રો સહવારે અને સાંને તેઓએ લાવ્યાં.

તમામ મનુષ્ય હસ્તી એકજ છે. સધળાં જુદાં જુદાં માણસો જેઓ હાલ જુદી જુદી હસ્તી ભોગવેછે તેઓ સમળ્યાં એક વેળા એકજ શરીરના લાગ હતાં જેમાંથી તેઓ જુદાં પડ્યાંછે; વળી લખાદીક સંબંધોથી તેઓ એક લોટી છે. તેઓ સધળાં એક માળાપનાં બચ્માં છે, એટલા માટે તેઓ એક બીજા તરફ લાઈના સંબંધ ધરાવેછે જે હજારો વર્ષથી મોલાતો આચોછે અને જે કહીત નથી. માણસ અને માણસ વચ્ચેના સંબંધ તેજ ખરો અને ખુદતે સ્થાપેલો છે. 'લાઈ' અને 'લાઈ' વચ્ચેના સંબંધ કહીત અને અક્કસમાતે સ્થાપેલો.

એક ચોક્કસ માણસ શરીર સંબંધી, મગજ સંબંધી કે સંસાર સંબંધી જે ને સંજોગો વચ્ચે હોયે, તેજ અને ખરાબ તેજ એકેએક સંજોગો વચ્ચે આપણે કલ્પના ની મારફતે પોતાને મુકવું અને પછી સવાલ કરવો કે કદાચ આપણે પણ તેજ સંજોગો વચ્ચે તેનાજ નવાં કામો કરીએ કે નહીં?

સારાં માણસ તરફ પ્રીત દોડે એ આંદેખાની એક સુદર વળાણ છે. પણ ખરાબ કરનાર તરફ ધિક્કાર ન દોડવા રેલો એ તેની એક માહત્વારત ફરેલ છે. પેહલું ઘણું સેહલ છે, બીજું ઘણું મુશ્કેલ છે. જે કાંઈ ખરાબ, ફટ

અને ખુદરત વિરૂધ છે તે સઘળાંને માટે આપણા સારા શુભો નરૂના છે, પણ ખરાબ કરનાર તરફ ધિક્કાર રાખતાં શીખ્યા કે આ દુન્યામાં આપણાં ઉપોગીપણાનો છેડો આવેછે.

સારાં માણસ કે જે અરોં મુખી છે તેમને આપણી પ્રીત શા ખપતી? જેઓ ખુદરતી કાએલ્યોનાં સંરક્ષણ તથા છે તેમને, માટે કાળજી શાની? જેમનું હીત નક્કી છે તેમનું હીત ઇચ્છવામાં શો કશ્મેદો? માણસ બેઠંગો છે તે કંગાળોને છોડી દઈ પૈસાવાળાને સંખાવત કરશે. દરદી ઓને પડતા મુકી સાજાં માણસની ખબરઅંતર પુછશે. તેમજ સારાં કામ કરનારને ચાહશે પણ ખરાબ કામ કરનાર કમનસીબને નહીં ચાહશે. પણ યાદ રાખવું કે “તમામ મનુષ્ય એક બીજાંના હાથ પગ છે, શરીર નો એક અવ્યય કે ભાગ દરદી બનેછે તો આખાં શરીરને દુઃખ પેદા થાએછે.”

લાં સેવક આદમ.

પરચુટણ બાબતો.

(લખનાર, બાઈ D. B. J., અમદાવાદ.)

પૈસાથી ભરેલી એક કોથલી નાં બેવકુદ ગળવામાં હોય તો તે એક ભારી કડુવા થઈ પડેછે, પણ ડાહ્યાનાં ગળવામાં હોયછે તો તે એક આશીર્વાદ થઈ પડેછે, કેમકે પસા રાખવામાં માન નથી પણ તેનો ખરે રસ્તે ઉપયોગ કરવામાં છે અને તે ડાહ્યપણ વગર થઈ શકતો નથી.

સાદો પોશાક-એડીસન કહી જાયછે કે બાઈઓ ગ્રહસ્થોને મુશી કરવાને માટે સુંદર પોશાક પહેરેછે. પણ જો તેઓ મારો બોલ માને તો હું તેઓને ખાતરીથી કહું છું કે એક ખુબસુરત બાઈ સાદા પોશાકમાં મરદની નજર માં ખુબસુરત લાગેય તેવી ભખાદાર પોશાકમાં નથી લાગતી. હું જાણું છું કે બાઈઓને મનથી આ થઈ સંખત મત ગણાશે.

આવા કમકમાટ ભરેલાં મોતે શુંગતાઈને મરું તે કર એક બીલાડી મને ખાપ તે વધારે પડાં છે.” બીલાડી કહ્યું “જો હું ખચીત તુંને ખાવશ તારાં ખરા પકીતુ તું મને વચન આપ.” ઉંદરે વચન આપ્યું. વચન પ ભરૂસો રાખીને બીલાડીએ ઉંદરને બાહાર કાઢડ્યો. ઉંદરે જીવું સરસ બોળન કરવા પેહલાં બીલાડીએ દારૂથી પોતાના ખરાબ થયેલું મોહતું સાફ કરવાને માટે પેલા ઉંદરને બાર જમીનપર મુકયો. ઉંદર આવી તક મહેલી જોઈ તરત દોડ્યો, અને એક દરમાં ભરાઈ ગયો, કેળ્યાંથી તે બીલાડી પકડી શકે તેવું નહોતું. “પણ તે મને વચન નહીં આપ્યું હતું કે મારે તુંને ખાવો!” બીલાડીએ કહ્યું ઉંદરે જવાબ દીધો “હા મેં વચન આપ્યું હતું, પણ જ જાણવી નહીં કે મેં વચન આપ્યું ત્યારે તો હું દારૂમાં હતો અને દારૂની ઝુમમાં આપેલા ફેટલાંબધાં વચન તુટેલાંછે.”

બંદગીએ બારે હકતાલા.

ગ જ લો.

ખુદા આવીંદ ખલકનો^૧ તું ખરો એરખાહ હમારો છે, અદલરે અમર્ગ^૨ અશો^૩ નેક તું ૬૩૬^૪ તને હમેશાં છે.—ખુદા દેક્ત દરજી^૫ દૂર રાખી તારી તોખાહ^૬ તે તાલિયર, પ્રતાપ^૭ કેમનો અરો પાશખાન મજહબ^૮ મશહુર તારો છે.—ખુદા નેહાલી બામતો ઓ નૂર મહેર^૯ ગ્રગર^{૧૦} અને માહતાબ^{૧૧} રમરહ^{૧૨} સ્તુતિ સેવા રેહમી રહેબર હમારો છે.—ખુદા ગરીબ નીવાર મોહર ગેતી જગ આધાર જયરતું છે, ક્લકરીહ ફરમાનું જગર વિમહર^{૧૩} વિમતાર^{૧૪} તાર છે.—ખુદા મદા મોહિતા સર્વમ મોહિય કરોઝમ કરી શા, તમઅ^{૧૫} નેહસુર^{૧૬} તહ^{૧૭} તેની બંદગીમાં તું મશયુહ છે.—ખુદા.

દાદારની છે આદમાં દિલ દદનો દારૂ ખરો—
દાદારની છે દોસ્તી નિર્મલ દિવામોનો ઝરો.
જરૂરોક્ત પેગમબર ભણે શાયો દિલાસો “મન્દ”નો—
અઓ દોગનો! મારે પવાલી તમામાં દિલ ભરો.

ગાટે ઘરની એક ચોબાવલી છાડીને કેવી રીતે ફળવીત
ઠકાણે પાડી તેની એક રમુજ વાર્તા.

હોસનઆરા.

આ ચોપડી પેલી જાણીતી “મેરાતુલ અરસ” નો ખીન્ને ભાગ છે, પણ ધણીએક રીતે તે
“મેરાતુલ અરસ” થી સ્વતંત્ર છે.

એમાં એક મોટે ઘરની છાડીને કેમ કેળવવામાં આવી તેનું વ્યાખ્યાન વાર્તા-રૂપે કરવામાં
આવ્યું છે. ઘર સંસારની તાલીમ, દુનિયાદારીનો અનુભવ, નીતિ અને રમુજનો એ, ચોપડીમાં
અનન્ય ભેગ થયો છે. યુરોપમાં વખણાયેલી “ક્રીન્ડર ગાર્ટન” નામની રીતિ દરચાવનારું અને
તે ધોરને ઉપર રચાયેલું આ પુસ્તક છે.

આ પુસ્તક અસલ ઉર્દુમાં “બનાતુલ નઆરા” ને નામે લખાયેલું હતું અને તેના કર્તા
મોલવી મોહોમદ નજર એહમદને વાંચ પ્રાંતની સરકારે એ ચોપડી રચવા માટે મોટું ઇનામ આપેલું છે.

વેસાતી પુઠાંની બાંધણી સાથે રૂશા, પોસ્ટેજ રૂ૦) = વધુ.

મુબઈમાં નિચલાં ઠકાણાઓ ઉપરથી મળશે:—

કોટમાં, દક્તર આશકારા છાપખાનાનું—જમે જમશેદ સ્ટીમ પ્રેસ, તથા ટેમેરીન્ડ લેનમ
મેશર્સ રૂ૦ ૫૦ મે૦ મરઝખાનની કુંપની. બાહરકોટ—ખીઆં નજરઅલી કમરૂદીનની દુકાનેથી.

નસુહ કીધેલા તાબાહ !

“(તોએહ નસુહ !)”

રમુજ, દીલપસંદ તથા ખરખરી વાંચવા
લાયક વાર્તાનું પુસ્તક.

અસલ ઉર્દુમાં બનાવનાર

મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ,
તેમાંથી મુજતાબીમાં તરજુમા

દક્તર આશકારા છાપખાનામાં છાપી પ્રગટ કીધે છે.

આ વારતા એટલાંતે અસરકારક, ગંભીર,
નીતીભરે અને કુટુંબોને લાયકનો છે કે તેના અસલી
બનાવનારને વાંચપ્રાંતની સરકારે રૂ૧૦૦૦) નું
ઇનામ આપ્યું છે.

કીમત રૂશા—પોસ્ટેજ ૦ = વધુ.

મુબઈ કોટમાં દક્તર આશકારા છાપખાનામાંથી
તથા બાહરકોટ ખાંતરીખાનર, ખીઆં નજરઅલી કમરૂ
સીનની દુકાનેથી મળશે.

મેરાતુલ અરસ

એવે નામની

ઉર્દુ ભાષામાં બનેલી એક કેતાબ જેમાં કુટુંબની
શીઓને બોધ આપવા લાયક નસીહતદર્શી
કીસ્સો છે તેના મુજસાતીમાં તરજુમા.

અસલ ઉર્દુમાં બનાવનાર,

મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ.

ઉપલી ચોપડીની જે આવૃત્તી છાપ્યામાં આવી
હતી તેની સપળી નકસો ધણી ઝડપથી ખપી ગઈ
છે, અને હજી તેની માંગણી ચોતરફથી જારી છે;
આ ઉપરથી જુન ફેરફાર સાથ ત્રીજી આવૃત્તી
છાપ્યામાં આવી છે.

કીમત—રૂ૧) પોસ્ટેજ ૦) = વધુ.

ઉપલી ચોપડી દક્તર આશકારા છાપખાનામાં
થી તથા બાહરકોટ, રંગારી મોહલાને નાંકે ચીઆં
નજરઅલી કમરૂસીનની દુકાનેથી મળશે.

જાહેર ખબરો.

માણી વીદ્યા.

વાલમ ૧ હું.

ખરો તોટાં નાનાં સુંદર ચિત્રો સાથે.

આ પુસ્તક ભાંઈ કાગળ બિર સરાઈદાર છપાઈ સાથે સુંદર ગીલીટના મેલાતી પુઘામાં બધિઆમાં આવેલું છે અને તે સઘળા મળી ળીગઈ કાઆરોનાં ૨૫૦ પેનમાં થયેલું છે.

ઉપરું પુસ્તક કુંબઈ દફતર આશિકારી છાપાખાનામાંથી મલશે.

કીમત—આ પુસ્તક પેડેલાનાં ૨૪ તથા દશાવરનાં પોસ્ટેજ સીકે ૨૪૨.

પકવાન પેથી,

યાને

પારસીઓમાં રંધાતી મધળી વાળીઓ, પકવાને, મીઠાઈઓ, અથાનાં વગેરે ખનાવવાની રીતી. સઘળી મલશે જરૂર વાનીઓ છે.

ઉપરું પુસ્તક કુંબઈ દફતર આશિકારી છાપાખાનામાંથી મલશે.

કીમત—સુંદર છપાઈ તથા મજબૂત પ્રાંતી બાંધણી સાથે ૨૨ સીકે પુસ્તકનાં ૨૧૧.

પ્રાન્સ અને જર્મની વચ્ચેની લડાઈની તવારોખ.

૧૪૪ ચિત્રો સાથે.

ખનાર—એલજી જર્મીદર જોડી.

અને ૧૮૦—૨૦૧ ના સાલમાં જે લડાઈ થાલી હતી તેનું એક જૂંદર પુસ્તક જેલાતી સંગ્રહે કાશ્ચાલિડ ગીલીટમાં નાસ સાથે બાંધે તથા આર છે.

કીમત પુસ્તક ૧ નાં ૨૮.

દશાવરવાલાઓએ પોસ્ટેજનાં ૩૨ વધુ ખાલશે.

સોનાના મુલની ખોરશેદ.

હીંદુસ્થાની નાટક.

કીમત ૨૧.

દશર આયકારા છાપાખાનામાંથી મલશે.

શેકસપીયર નાટક.

અંક ૧ લો.

જેમાં જોડીયા નાઈ—આંધરે મેડર કુટુંબ, તથા

કશીવળના કારવાન—કાયા કાનૂની ખાતી.

એવા ૨ નાટકો આવેલા છે.

કીમત ૨૨)

હાર્ડ મેસેટરશીલકની નશીલતા.

જાહેર બિરથી ગુજરાતી કરનાર.

ખરશેદબાઈ પેશાનજી ૨૪૮૨.

કીમત ૨૧)—દશાવરવાલા આટોએએ પોસ્ટેજનાં ૦) વધારે વાલવા.

દશર આયકારા છાપાખાનામાંથી મલશે.

વૈદ્યક જ્ઞાન.

એટલે થીર વીદ્યાને લખતું વરણુ, તથા ૨૨૨ પેઠા થવાનાં કારણો, અને દરેકની પીછાન તથા મિલાજ વીચેરની સરવ

બાંધણી સખજી.

ખાતનાર.

બરબોરજી બેહરામજી, એલ. એમ.

કીમત ૧૨૨.

દશાવરવાલાઓએ પોસ્ટેજનાં ૩૨ વધુ વાલવા.

રૂસતમ અને સોહોરાખ.

નાટક ૧ અંકી.

વીક્ટોરીઆ નાટક અંકીએ પોતાની નાટ કથાલામાં થલોવાર કરી બતાવેલો બિરો નાટક જેમ અજલ લખાએલો છે તે પરંખી સઘળા સઘળાં માવણો સુધાં કમણા છાપી વરગટ કરે થોઈ, અને તેનું ૧૨૪ સરાતું એક પુસ્તક બનીયું છે. એ પુસ્તક દશર આયકારા છા પાખાનામાંથી મલશે.

કીમત ૨૧.

દશાવરવાલાઓએ પોસ્ટેજનાં ૦) વધુ વાલવા

યુલીસરની મુસાફરી—ભાગ ૧ લો.

એટલે જુલિયર નામના મુસાફરે લીલીપટ દેશનાં રેહતેઆ માંજુઓમાં કીધેલી મુસાફરી.

કીમત ૨૧).

કાકટર પેશાનજી નવરોજી,

જી. જી. એમ. મી.

તે મરહુમ શેઠ શાનનજીએ રચેલીનાં દશરના દશાખાનાના કાકટર.

રેલવાનું ઠેકાણું તથા દુવાખાનું કાકટર નવે મેસીખને કીધર રોડ, યુરોપન જનરલ કારપી-ટલની સાંખે છરાનીનાં થેરની પાસે.

કીમત ૨૧).

તાનોજી ગોલુક તથા બકાવંતીનો

કીશો,

અથવા કાહાણી.

તાનુક ગોલુક નાંખે આયક, અને બકાવલી નાંખે એક પરી તેડેની ગાઝની કાંઠાંનીએ દાનાઈથી બેખાન કરેલી છે.

કીમત ૨૨).

દશર આયકારા છાપાખાનામાંથી મલશે.

નુરેએલમનો

માસ સોરેબરનો અંક બહાર ૧.

એ મધે નીચે જણાવેલી ખાબતો આવેલી છે.

૧—છીના લેખ અથવા મરીખનો પેરી બેગા.

(મા બાપ વીનાની એક છોકરીની વાતી.)

૨૦ ૬૬ યું, ચોરી એ આખાં મા

ની ચોરી !!

૨૦ ૪૦ યું, ચોરીનું ચોકડું.

૨૦ ૪૮ યું, "દામ કરે કામ, ને બીબે કરે મુશામ !"

૨૦ ૪૪ યું, એક મકારે ચોરત.

૨—એક નવી જાતને નજરો.

૩—બુદ્ધ બતાવના અંખી એક નવી ચોપ

૪—યુનુસના—પુરાણ આવેલો એક મહા બળવાન જોડો—(વીધાની એક વાતી)—૨.

૫—આરેમ નોશરવાન—૬ :—

૨મ ઉપર મહાકાઈ અને કોઈ.

૬—સેરગની અજખખીઓ.

૭—મંદની આમવાજ કેમ : મંદની આંજી બાજુ એક તોપના ગોળામાં મુશાફરી :—

૧૩—મિલખા ! રસ્તાં મુકયા !

૧૪—મહિનત ખરબાદ !

૮—અવલકાયા અથવા રાતો કીલો—(મીન સાંધે)

૯—તાંદરેરાતી.

૧૦—મુક મુસરાલીનાં મુકમી.

૧૧—મોસીક : વીધા કુતર :—

મીલખની માંછરી—આંકડાંની બાંધ લીધન કાઈ થેરી—ગંજવર બેચે બાંધ

વાનું પેડું—પવેતોમાં ગંજવર જુમળ—

અંજીકનું ગંજવર જાદુની—કોર

અને મોરો ઉગાજો કરનારી એક નવી શાખ.

૧૨—સેગજીની બાજુ ૨૪૦ મી.

કીમત વરસના ૨૩) પોસ્ટેજ સાથે ૨૪૦.

દશર આયકારા છાપાખાનામાંથી મલશે.

પાક ખોરદેહ અવસાન.

તોટા કારા ટાઈપમાં.

અવવામાં રેડી થકે હેવી નાથકી તખતીયો.

વેલાતી પુઘાંથી લાંબી.

કીમત ૨૧—૨૧૧—૮.

પુઠાં તૈયાર છે.

ગયે સાંજના નુરેએલમના વેલાતી પુઠાં બંધાઈ સાથે ૨૧૧.

વાલજો મરાખર મોઢવી બિર ફણીનું ના

મ લખી દશર આયકારા વરસમાં મેકલવાં

દેવાં નવાં તેની પોંડોંચ આવવામાં આવે

આવી પુઠાંના ૩૧૧).

અક્ટોબર ૧૯૨૨.

પૃથક ૭૨ થું.

આંક ૧૦ નો.

સીંચણ

૬૨ માસે છપાયેલું.

કહે તોલ્યન દેવન કયા આપાદન;
સરસ્વતીને એવું કે, રા માતાને માન.

કીમત વરતીનાં ૬૨.

સો કંબી થું.

ભિખા ભરનરિયા, અમવા કુખો હાડુચ—	ગિરીશી પતુરેના નેરનાકલાડં ચાશ્વચ
ખાવારધીજ કળી, ચાલિયો શીલિ મારિ. ૧૪૯	મરીની મકતો ૨૧૩
ગિજનનાં પાણી ઊરર ફવલું દખલ્ય મહું. ૨૫૨	તાનાઈવું ધનામ ૨૧૭
અની કાખનો મદલો પાણી નરો નપી. ૨૪૯	રાનગિના રમ ૨૧૮
ચંડળી ૨૧૫	દેવગી ફનિપાનાં દયોના—(બીન સાથે) . . ૨૧૪
દેશી પાશાકોમાં કચિંગોની વાંદર નકલ	પંરથુલ્યુ આપતિ ૨૨૦
સામે લેડી કચીનીની રીકા ૨૧૩	મુકેકસપજ વિષે પ્રથર પ્રાપેતા . . . ૨૨૭

ખુબઈ દક્તર વ્યારિકારો છાપાખાતામાં છાપીયું છે.

“હા, જાત્રાસજી મરી ગયા તેજ દાહડે મેહલી હુંઠા નો મેહલાશાહ પછુ સુરતથી વંઝે માપી ગયો. લોકોએ પાશ્વ કં કે તે પોતાના હોસ્ત ખસરૂની પાછળ ગયો હશે, કે ને ખસરૂ મુબદ્દ થઈને તેજ દાહડે કરાંચીની આગબોટ ઉપડવાની હતી તેમાં તે કરાંચી નાહો એજ ધારવામાં આવ્યું. રકમ કાંઈ મોટી નહી હતી. માત્ર રૂ ૪૦૦૦૦ તું ૨૪૪૮ હવું—પછુ ખસરૂ અને મેહલાશાહ બેહુ અપરાધી માં રચ્યા, બેહુને પકડવાનું ઇનામ છપાયું, પછુ બેહુ પકડાયા નહી. જાત્રાસજીના મુજબ પછી મેહલીના બીજા ભાગિયા જીવનજીએ ગુર્ત નાખતી કીધી નહી, પછુ થોડાક મહીના પછી તેણે વાત માટી વાળી, અને આવે તેજ ખસરૂ લાહરમાં પુહલી રીતે ફકાન માટીને ધધે ચલાવેછે.”

“અને મેહલાશાહનું શું થયું?” ફરામરોજે લગાર ઉલટથી પુછ્યું.

“હું તેનીજ વાત ઉપર આવું છું તો. મારે આવે તેનીજ સાથે કામ છે. એણે માલમ પડેછે કે મેહલા શાહ સુરતથી નાહો તેવો ખસરૂની પછવાડે ગયોજ નહી હોતો. તેણે તો છુપ્યો વેશ લીધો, લાંબા લાંબા થોલિયાના ખોરા બાલ બાધ્યા, ઈચેજ લીધો પારખન વગેરે પેટર્યાં, પોતાનું નામ બદલી નાખ્યું અને પછી ઘણીક મુદતે એક સહવારે રેલવે ત્રેનમાં સવાર થઈ તે થાણે આવી પુગેલો જાયો, ત્યાં જાત્રાધરની ઝીણીમાં પોંદ્ય પાનામાં તેણે ઉતારો લીધો. તમારા પીતરાઈ મેહસ્તી બેન બારિસ્તરનું ખૂન થયું તેજ અઠવાડિયામાં કાળી કાટપીટિયો નામનો ને રાખસ ત્યાંજ રહેલો હોતો તે કાંઈ નહી પછુ એજ મેહલા શાહ મેહલી હુંઠાને ખોટું નામે અને છુપ્યા વેશે આવેલો હોતો.”

કાળી કાટપીટિયાનું નામ સાંભળતાંજ ફરામરોજે કાળ ખાધને અમથુચ મોંકી ઉઠ્યો. અત્યાર સુધી આ વાત તેને કાંઈ લાગતું વળગતું નહી હોય તેવાં બેધ્યાનથી તેણે સાંભળી હતી, પછુ મેહસ્તી બેન બારિસ્તરનાં ખૂનનાં સંબંધમાં કાળી કાટપીટિયાનું નામ આવ્યું કે તે લડકી ઉઠ્યો.

“હા, તેજ કાળી કાટપીટિયો” રાધુએ એજખ આપી “કે જેનાં નામ ઉપર તમારા પીતરાઈનાં તરણ વિષે ઘણો શક ગયોછે અને ઘણો ભેદ ભેગાયોછે. અને હવે તમે જાણીને અમરત થશો સાહેબ કે તેજ મેહલાશાહ મેહલી હુંઠાનો લકબે કાળી કાટપીટિયો તમારે આવેજો હેડ કલાઈ મીઠો મનચેરજી મીણવાળો છે.”

“નહી, નહી, એ તે નહી હોય.”

“હા, હા, એ તેજ છે સાહેબ.” રાધુએ ઘણી તજ જુતીથી મોહસ લીધી. “તમારાં મનનો ગભરાટ હું સમ જી હું, સાહેબ. તમે હવે બીહતા હશે કે જેણે તમારા જીવાન, ઉધરતા અને માનવંત પીતરાઈનું ખૂન કરવાનો શકેછે, તેજ તમે આવે અમાર વર્ષ ધમાં તમારાંજ ખપડાં હેલ અમાર અમાઓછે.”

“પછુ એ તેજ છે, એજ તમે શી રીતે જાણ્યું, રાધુ?” ફરામરોજે આ પાધરો સવાલ ઉડાવીને ધડકતી છાતીએ ખોલાસો પુછ્યો.

“મેં કેમ જાણ્યું તે ખાનગી છે, તેપછુ હું તમારી આગળ ખોલાસો કરવાને ના પાડતો નથી. ત્રેં એ શોધ

અકસ્માત કીધી. હું ગયાંજ અઠવાડિયામાં કાંઈ શોધ કરવા હીરાજ નામના ગુરુસ્થને ત્યાં સુરત ગયો હતો. તેણે મારા હાથમાં કાગળોનું એક બંડળ તપાસવા આવ્યું તેમની વચે એક કાગળ મેહલાશાહ મેહલી હુંઠાની સહીનું તમારી આફીસમાંથી લખાયું” અને મળી આવ્યું. એ આપણમાં જે નહી ધારેલા અને નવાઈ જેવા સંજોગ બનેછે તેમાંનો, તેનીજ બરાબરનો એક સંજોગ જાન હતો કે જે કાંઈ થઈએ ઘડી બનતા નથી. હીરાજને ખબર નહી હતી કે તે કાગળ આ બંડળમાં હતો. તેણે તો એ કાગળ કાઢી નાખેલો ખ્યાલમાં હતો. તે કાગળમાં કાંઈ અગત્યનું નહી હતું. તે મેં ચાર લીટી હતી, પછુ તે દેખાડવાને ખસ હતું કે તેનો લખનાર મેહલાશાહ મેહલી હુંઠી તેજ કાલી કાટપીટિયો અને તેજ તમારી આફીસમાંનો મનચેરજી મીણવાળો હતો.”

પ્રકરણ ૬૫. મું.

મીઠો મીણવાળો ઊપર ખૂનનો શક.

આ કેવી ભંધાર શોધ ! ને ધણી, મીઠો મનચેરજી મીણવાળોને આપણા ફરામરોજે જગ્યાવાળાએ પોતાની મેહલીના વડા કલાઈ લેખે વિશ્વાસપીજ નહી પછુ માનથી રાખેલોછે તે પોતાના ઉપર એક મોટા દસ્તાવેજ અને ખોટી સહીનાજ નહી પછુ ખૂનના મહાપરાધનો અગર પુરાવાની નહી તો શકની કાળી દીલી કપાણે સાથે લઈ ફરેછે એ કેવી શોધ !

ફરામરોજે આ સમયની વાત ઝાઝી સાંભળવા ગમી નહી. તે ગમી કે નહી ગમી, તોપણ રાધુ રાખેશી જોતો હતો કે આ ભંધાર શોધ મેહલવેહલી જાણવાથી ફરામરોજે જેવો અમરત થયો જોઈએ તેવો અમરત દેખાશે નહી. મનચેરજી મીણવાળો વિષે જાણે કે તેને આગમતમથીજ કાંઈ શક હોય અથવા ભણેછે પોતે કાંઈ જાણતો હોય તેજ થોડીજ અમરતી ફરામરોજે રાધુની આ વાત ઉપર બતાવી.

રાધુએ પોતાની એ અમરતી કહી સંભળાવી નહી. પોતાને અમથુચ કાંઈ અજાણથી લાગે તો તે કહી દેવાનો એ યંડા, કાવકા ડીટકટિવનો ધારો નહી હતો.

“ત્યારે તો જાત્રાસજી અને જીવનજી હજી મન ચેરજી મીણવાળોને પકડાવવા માગેજો ?” ફરામરોજે એજ તેની ફિકર બતાવી.

“નહી. ઉપલી શોધ કીધા પછી હું જાત્રાસજી જીવનજીની મેહલી ઉપર છેલા ભાગિયાને મળ્યો. તેણે તે આવજામાં ૨૪૪૮ વિષે વિચાર કરેયોછે. જીવનજી ધારેછે કે મેહલાશાહ જે કે ગફલત કીધી અને ખસરૂ ઉપર એટલો વિશ્વાસ મુકવામાં ભલ કીધી પછુ તે ૨૪૪૮માં સામેલ નહી હતો. ગમે તેમ હોય પછુ મેહલીની ખોટ પુરાવાને મેહલાશાહ પોતાથી બનતું કરેછે. જીવનજી ઉપર બને ત્રણ ત્રણ મહીને મેહલાશાહ મેહલી હુંઠાને નામના કાગળો આવેછે, કે જેમાં સો સો અમેસો રૂપિયાનો હકતો તે મોકલ્યો જાયછે—પછુ તે ક્યાં છે, ક્યાંથી મોકલેછે અને કઈ કમાઈમાંથી મોકલેછે તેણે જાણવાની રાખ્યુંછે.”

જાભાસજી જીવનજીની પેહડીવાળાઓ એટલું જાણે છે કે એ રૂપીયા મેહલાશાહ મેહલે છે, પણ તેઓ બીજું કશું જાણતા નથી. હું વધારે જાણું છું અને તે એજ કે મેહલાશાહ તમારે ત્યાં માફરી કરે છે, રાત રીસ મેહનત કરે છે અને નાણું એકદુ કરે છે તે બીજાં એક ધારે છે તેમ કોઈ મા કે મેહન ઉપર નહીં પણ પોતાના આગળ શોઢ ઉપર નુકસાની ભરી આપવા સાફ તે બીડે છે. લાહેર થી ખસડ પણ તેમજ કરે છે—તે તો પોતાનાં નામ નિશાન સુધાં રૂપીયા વાલ્યો જાપે છે. માટે જાભાસજી અને જીવનજી ના જેટલા રૂપીયા ચોરાયા તે કરતાં બમણા તેમને ત્યાં ભરાયા છે અને તેથી તેઓ ખુશી છે.

“ત્યારે તેઓ મનમેરજી મીજુવાળાને પકડ્યો નહીં?” ફરામરોજી ફરીથી પાકું કરવા આતુરતાથી પુછ્યું.

“બીજુક નહીં. અને હું પણ કબૂલ કરું છું કે એ ધણીની પાછળી એકમાત્રી જાદગી, આખરદાર વત્તા છુક અને આ રૂપીયા ભરી દેવાની ઈમાનદારી તેને લેણે દેલુની બાબતમાં એક પ્રમાણિક માણસ દાખલ બતાવી આપે છે.”

“ત્યારે એણે, એણે,” ફરામરોજી અચકી અચકી ને પુછ્યું. “એણે મારો એક ચોચો તો નહીં હાથ?”

“તે તો તમે સમજો. હું તે કહી શકતો નથી. જે હિગામ ઉપર તમારી આફીસમાં એક ચોરાયો તેજ હિગામ અમાં એણે હીરાજ ઉપરનો પેશો કાગળ લખેલો છે. તે કાગળમાં તમારા મીઠીવાળા પોતાનું કરજ લગભગ કીધાડી દેવા માટે પોતાની ખુશી બતાવે છે. તે કરજ કહ્યું, ચાતું, કેટલું તે વિષે મને કશી ખબર પડી શકતી નથી. હીરાજબી કાંઈ કહેતા નથી—હું ધારું છું કે તે પ્રુપાવે છે. એ કાગળ તેની ભલધી બંડલમાં રહી ગયું અને મારા હાથમાં આવી ગયું તેથી હીરાજ થણે ખીનવાઈ ગયો. તેની ભૂલથી એ અકસ્માત શોષ ધઈ, પણ અગત્યની ધઈ.”

ફરામરોજી માત્ર ડોકિયું ધુનાવીને ચૂપ બેસી રહ્યો અને રાધુએજ વાત ચલાવી. “મીઠી મીજુવાળા તમારી આફીસમાં વહીવું કરીને આ કરજ ભરવાને વટીક એટલું નાણું સંધરતા હશે કે એ ‘પિંસા સંધર મોઢા બાવા’ ને તમારી રેખલનાં ખાણાંમાંથી એક ચોરવાની અને આઈતા પિંસાપર હાથ ચારવાની જરૂર પડતી નહીં હશે.”

ફરામરોજી વળી પાછું માત્ર હાનું ડોકિયું હળાવ્યું અને રાધુ રામેસીએ વળી બીજી દબે વાત ચલાવી. “તેમજ બીજા હાથ ઉપર, સાહેબ, જે ધણી પિંસાનો એટલો ગજબત હોય તે ધણી જમારે લાગ કાવે અને પકડા વાનો સંભવ નહીં હોય ત્યારે એક સારી જેવી રકમ ડાવી નવા પણ નહીં ચુકે. ને ધણીના કાળાં ધોળાં કરવામાં એકવાર હાથ માલેલા તેનો બીજવાર પણ હાથ માલે; ને પોતાની જાદગીમાં ખુલ્લી બપોરે ચાલેલા હોય તેનાં કરતાં અને જેણે આખી જાદગી અધારમાં કાઢાડેલી હોય તેના ઉપર આપણા શક પણ વધારે જાય. મેહસ્તી બેળનનું ધાણમાં ખૂન ધયું તે વેળા જેમ કાળી કાટપીટિયાનાં મેહરા ઉપર બાલેનાં ભાથરો મેહરુબેલો હતા તેમજ તમારી આફીસનો એક આથા બેકાં બેકાં બેકાં

લાવનાર શખ્સનાં મેહરા ઉપર પણ મોઢા કાળા ચોલિયાનો બચો હતો. તેટલાં ઉપરથીજ મીઠી મીજુવાળા કાંઈ ચોર કરે નહીં—કાંકે એજ તો ગામમાં મોઢા ચોલિયાવાળા બીજા ધણા જાણે છે.”

ફરામરોજી વળી પાછું ડોકિયું માત્ર હળાવ્યું અને રાધુ બોલ્યો—“જે તમે તપાસવા ચાલતા હોવો તે સેનમાં બનશે. તમારે ગમે તો મીઠી મનમેરજી મીજુવાળાનાં મેહરા ઉપર મોઢા બાલના ચોલિયા બધાવીને આથા બેકાં મોઢા અને ભુલે કે એક વધારી આપનાર કલાર્ક તેવ છને તેમ આગળે?”

“નહીં, નહીં, નહીં.” ફરામરોજી ગભરાટમાં બોલી ઉઠ્યો “હું તેવું કશું કરવાનો નથી. હું તેમ કરવા ચાલતો નથી. મેં ચોરી વિષે મીઠી મનમેરજી ઉપર કહી શક નાખોજ નથી. હજીબી હું તે ખાનતા નથી.”

ફરામરોજી શું આ ખરાં દિલથી બોલે છે કે માત્ર બાહ્યરથી દેખાડવાનું બોલે છે? ગમે તેમ હોય પણ તે આ શખ્સ થણી આનાકાનીથી ધનુષ્ય બોલે છે. રાધુ રામેસી પોતાની ઈન્દ્રી નજરે નિવાને શકિતવાન છે કે ફરામરોજી પોતાના કલાર્કનો વાંક માનવા છતાં તેના ઉપર શક નહીં નવા સરખું કાંઈ મોટું ડોળ ધામે છે.

“એતો, સાહેબ, તમારી મરજીની વાત છે” રાધુએ તેની આતુરતા નરમ પડી. “મારે તો તમારી સાથ આ વાત કરવાની ફરજ હતી, તે મેં બજવી છે. તમારા આ એકેની મારી ઉપર હું ઉંઘી ગયો નથી એટલું જ મારે તમને દેખાડું હવું. વળી તમે મને તમારા કલાર્ક ઉપર છુપી નજર રાખવા કહેલું હવું તે મારી ફરજ વિષે મેં ગફવત કીધી નથી તેની તમને ખાતરી કરવી હતી. મેં તમારા એક શકભરેલા કલાર્કનું શકભરેલું વૃતાંત બોળી કાઢાડ્યું છે તે જે તમને નહીં કહું તો મારી ફરજમાં પછાત પડેલો કર્જ એટલું નહીં પણ હવે કેહેલો કે પોલીસ કેવી નબળી અને અશક્ત છે, અને એ માણસની સામે તમારે કામ ચલાવવું કે નહીં તે તમારું કામ છે. તમે જે પોલીસને એ કામ સોંપશો તો પોલીસ કરશે—અમે અમારી પ્રેમે એ વાત વધારવાના નથી.”

“તમારી મોટી મેહરવાની છે, રામેસી,” ફરામરોજી તેના ઉપકાર માંગે, અને હવે આ સમજો હેવાલ, જે તેણે મોઢા ગભરાટ, કુખ અને કંટાળાથી સાંભળ્યો હતો તે પુરો થયેલો સમજીને તેણે ઉડી નવા ચાલ્યું. વાંચનારી બાનુએ યાદ કરશે કે તે પોલીસના આ તંત્રમાં ધણી આનાકાની સામે આચો હતો અને એ જગ્યા છોડી જવાને તે ધણી ખુશીથી તૈયાર થયો.

“પણ જોવો છો કયાં? બેસો શેઠ” રાધુએ તેને જોતા અટકાવ્યો “આપણે પેલી બીજી વધારે મોટી વાત કરવા ની રહી છે.”

“બીજી કંઈ વાત?” ફરામરોજી કંટાળાથી પુછ્યું. “પેલી ધાણાની વાત! મેહસ્તી બેળનનાં ખૂનની વાત!”

“ખૂન! તમે ખૂન માનો છો રાધુ! તમે તો બેળનનું જાણુ. તે બેલતા હતાં! ખૂન બેલ બેલતા નહીં હતા.”

“ખરું. પણ હવે મને પણ ખૂનનેા વેહન જાયછે.”
રાધુ મનઃશુદ્ધિથી બોલ્યો. “કાળી કાટપીટિયાનેા આ નવો
પત્તો અખાથી યાણુમાં બનેલા બનાવો મારાં મન ઉપર
સઘળા એકઠા થયાછે. બેનનનાં ખૂનમાં મીઠા મનચેરણ
મીઠાવાળાને હાથ હતા એમ હું કહેતા નથી, પણ એવણ
તો કંથા આગળા માન છે તે જાણવા પછી એવણ ઉપર
શક વધેછે.”

“કાંઈ નવો શક તમોને જડયોછ ?” ફરામરોજ
હેબતીને પ્રશ્ન્યું.

“હા, સાંભળો. બેનન ગુજર્યો તે વેળા ઝીણીની
બેહન હીલ્લુની અજાયબ જેવી વર્તણૂક તો તમોને યાદ
હશે. તે બેનનનાં ખૂનનું સ્વપ્ન” જોઈ હઠી, પણ તેણી
એ બૂમ મારીને આખાં ઘરને ખબર આપી, અને તેણીએ
મરનારની પાયદશત કાઢાડતી વેળા મોકાર માથે કે તેણે
આપઘાત દીધો ન હતો પણ તેનું ખૂન થયું હતું. એ
બધું તમને યાદ છે ?”

“હવે ત્યારે હીલ્લુ અને મેહલાશાહ બેહનું એકેક
સાથ દિલ લાગેલું હતું” ફરામરોજ પોતાને યાદ છે એમ
કાંઈ અજોબ ગભરાઈથી ડોહીયું ધુનાયા પછી રાધુએ
હેવાલ ચલાવ્યો. “મેહલાશાહ લકમે કાળી કાટપીટિયો
લકમે મનચેરણ મીઠાવાળાને હીલ્લુ સાથ આગળની
ઝોળખાણ હતી. બેનનનાં ખૂનવાળાં અકવાડિયાંમાં તે
થાણે આયો તેની અગાઉ તે હીલ્લુને સુરતમાં મળેલો
હતો. જ્યારે તે સુરતમાં જામાસજ અને જવનજની પેહડી
ઉપર માકરી હતા ત્યારે હીલ્લુ પણ સુરતમાં હતી. ત્યાંથી
તેઓ એકેકને માહતાં હતાં. અગરને મેહલાશાહ ઉપર
સુરત ખાતે તવાઈ આવી નહીં હોત તો તેની સાથ હીલ્લુ
નાં જવન થયાં હોત. પણ પેલી ખોટી હુંડી ઉપરથી ખસ
ફેળી પછી મેહલાશાહને પણ નહાઈ જવું પડયાથી, હીલ્લુ
સાથની મોખત દુદી ગઈ અને તેઓ છુટાં પડ્યાં.”

“પછી ત્યારે શું તેઓ યાણુમાં એકેકને ઝોળ
ખીને મળ્યાં ?”

“હા જ તો. હું ધાઈ છું કે હિલ્લુએ પોતાની
બેહનથી બીહીને તેના વિષે બાહારથી પોતાનું અજાણપણ
ખતાવ્યું. પણ બાતેનમાં તેને મેહલાશાહ બેહલીકું ઠાના
દાખલ ઝોળખી ચુકી હતી અને તેનું કાળી કાટપીટિયાનું
ખોટું નામ કબૂલ રાખી તેને ખામખા પોતાનાં પોહમ
ખાનાનાં ભાલિયા ઉપર છુપો રહેવા દીધો હતો. ત્યાર
પછી શું બન્યું તે તો સઘળું તમે જાણોછો; અને હવે મેં
જે આ નવું અજાયબું મેળવ્યુંછે તે ઉપરથી તમારે
ચેતવાનું છે.”

પ્રકરણ ૯૬ મું.

બેનનનું ખૂન શું કાળી કાટપીટિયાએ કીધું નથી ?

રાધુ મનોસ્તીને મોહડેની સઘળી અજાયબજેવી હકી
કતો—કે જે એ દરએક વાતે ચોક્કસ ડીટેકટિવ ચોક્કસાઈ
કીધા વગર ફેલ નહીં—તે સાંભળીને ફરામરોજ તદ્દન ડહા
ધજ ગયો. તે આ હકીકતોમાંની જરાબી સાંભળવાને

અંહી પુરીથી આયો નથી, પણ વળી આવી નાપુર
બાબતોની આ અચંબાકારક તકસીલ સાંભળવાની તો તેણે
વકી પણ રાખી નથી. તેણે આ ભયંકાર કેફીયત ઉપર કાપ
ઠાના કીધા ખરા પણ સાથે મેહરા કીધા હતા, અને જાણેકે
કાંઈ સાંભળ્યું નહીં હોય તેમ સુધુનાં મેહરા બેસી રહ્યો.

“કેમ શું ધાઈ, ચેહલ ?” અતે રાધુએ તેને બોલાવ્યો.

“મારા માનવામાં એ વાત ઉતરતી નથી.”

“શી વાત ?”

“મનચેરણ મીઠાવાળા અને હીલ્લુ વચેની કશી પણ
મોખત કે મિત્રાચારોની. જે તેઓ વચે ખ્યાર હતે અને
જે તેઓ સુરતમાં પરણતાં બંધ પડ્યાં હતા તો સુંબઈમાં
તેની તક છે—સુંબઈમાં બેહુ ધાણાં મળ્યાંછે.”

“મીઠા મીઠાવાળા અજવાન ધરાણીનું પોહમખાનું
ઠોડીને ઝીણીનાં પોહમખાનામાં રહેવા ગયાછે તે શું ?
તેણે ખામખા જે ઘરમાં હીલ્લુ છે તેમ ઘરમાં રહેવા ગયાછે.”

“અને તોયણ તેઓ બેહુ એકેકને ઝોળખતાં દેખા
તાં નથી.” ફરામરોજ જરા હિંમત રાખીને બોલ્યો.

“હા. માત્ર બાહારથી દેખાડતાં નથી. પણ ખરેખરી
ચિછાણ કોં નહીં હોય ? અને તે છુપાવતાં કોં નહીં હોય ?
કદાચ આગળની ચિછાણ ભૂલી જવાઈ તો હવે તેને ભલવ
મંગતાં હોય ? કદાચ ભૂલી જવાપલી ચિછાણ હવે તેઓ
પાછી તાજ કરવાને એકજ છાપડાં તલે એકઠાં મળ્યાં હોય.”

“મનચેરણ મીઠાવાળા એણે એક આજરદાર માણ
સ છે કે જે એક પોહમખાનાની પોલી આકરડી સાથ પર
છીને પોતાના વસા ગુમાવે નહીં.”

“તે તો માફ કરજો, સાહેબ.” રાધુએ એવી વાત
કીધી કે જે ફરામરોજને પોતાને થોડી લાજ પડતી નહીં
હતી. “પરણેલાંને પશ્ચાત્તાપ પરણતી વખતે લાગતો
નથી પણ પરણ્યા પછી લાગેછે. ઘણું જાણું હું. ઝોળ
ખું છું કે જેઓ બીજા બાલતોમાં અકલ હાસ્યારીથી કામ
કરેછે પણ પરણતી વખતે અકલ ખોલીને પરણેછે. કેહવ
ત છે કે ખ્યાર આંધલો છે.”

“પણ તેમ જો હોય તો હીલ્લુ આ કાળી કાટપીટિયા
ઉંઘાડે પડે તેવી રીતે વર્તી કેમ હોય ?” ફરામરોજ બીજી
ગુચવડો પ્રશ્ન્યો.

“હીલ્લુ કેમ વર્તીછે ? હીલ્લુએ કાંઈ કાળી કાટપીટિ
યાને ઉંઘાડે પાડ્યો નથી. તેણીએ તો ઉલટો તેને લોક
વાની કોરોશ કીધીછે. તેણે સ્વપ્ન” જોયું અને તે ઉંઘમાંથી
બીહી ઉઠી એ બધા હું ઢોંગ માનું છું. અને વાગેછે કે
બેનનનું ખૂન થયું એમ હીલ્લુ આગમમથી પોતે જાણતી
હતી અને તેટલાજમાટે તે કાળીનું કામ હોય એમ ધારીને
તેને ખ્યાવવા સાટે તેણીએ ધન્યવી સ્વપ્ન વગેરેના ઢોંગ
કીધા હતા. સીમરિચની કાંઈ હદ છે ? સીજતીને હાથે
ઘણુંક લાતકી કરો ? થયલાં મારી પોતાની જાણમાં છે,
સાહેબ.”

“પણ ઘડીભર મીઠાવાળા અને હીલ્લુ વચે રોસ્તી
માનીયે તોપણ તેટલાજમાટે બેહસ્તી બેનનનો જવ લેવને
તેને હેતુ શા હોય ?”

“હેતુ કાંઈજ નહોતો નથી. હું કમ્બલ કરું છું કે આ હેતુના સવાલ ઉપરજ હું હજી નિષ્કર્ષ થાયછું. કાળી કાટપીરિયાએ મરનારને મુલ્ય નેપથો પછુ નહી, તે છતાં પોતે એકદમ ન્યાયી નહી શકે એવી રીતે એક ઉચ્ચા આગળના ઉપર રહેલો તે બેહુસ્તીના છવ લેવા વગર કારણે શા માટે મન કરે એ મારી સમજનાં ઉત્તરનું નથી. એટલાવાળાં હું પારંપુ” કે મીઠા મનચેરછને ન્યાયે તપાસને માટે ઉભો કરીશું ત્યારે તે મોટી કાંતીમાંથી છુટી જશે.”

આ છેલાં વાક્ય ઉપર ફરામરોજ એક વીનલીના કરતાં વધારે ઝટકાથી ચમકી ઉઠ્યો. “શું? એ તમે શું બોલો છો રાધુ? કાંતી શું ને છુટી જાય શું?”

“ખૂનની કાંતી. મીઠા મીઠાવાળા સામે ખૂનના શક ઉપરથી કામ ચલાવવાનાં સાધનો થઈ ચુક્યાં છે, તે એકે ખૂન સાથેત થવાના પુરાવા હજી એકા છે.”

“પણ ખૂનનું કામ શાનું ચલાવે? કોણ ચલાવે?”

“મોટા શેક જાહુગીરચાહ હવે ચાહેતાં એ કેસ વધી લના હાથમાં મુકે. તેવણ એ કામ ચલાવી શકે.”

આ શબ્દોથી ફરામરોજ તો ફિકરમાં ફીકી મોત જેવો થઈ ગયો. તે જેહરો જેવો રાધુની તરફ ફર્યો તેવોજ તે મેહનિ રાધુ વધીકે ચોક્યો.

“નહી, નહી.” ફરામરોજ ઘણા ઘાડા કડવા આવાજે બોલી ઉઠ્યો. “મોટા શેકના કાનપર એ વાત જવી નહી નેપથે. આવા આગળ એ વાત ના કરતા.”

“આવા આગળ નહી વાત કર? એ શું?” રાધુ વિસ્મય માંખ્યો.

“હું આગી લઈએ કે ના વાત કરતા” હવે ફરામરોજ કાલાવાલા કરવા લાગ્યો. “મનચેરજ મીઠાવાળા તેજ કાળી કાટપીરિયા છે એ વાત આવાને કેહતા ના. કાળી કાટપીરિયાને આંતે પત્તો મળ્યો એ આવાએ જાણવું નહી નેપથે.”

“એ તો બહુ થયું, શેક” હવે રાધુ જરા ખીનવાઈને ઉખડ્યો. “તમે પેલા તમારા ચેકની મોટી ઉપર લાંક પીછોડા કરાચો અને જાહુગીરચાહ શેકથી વાત છુપાવી તો તેની મેં પરવા કીધી નહી; પણ આ તો ખૂનનો મહાપરાય છે, શેક, તેમાં અમે પોલીસવાળાઓથી અખાડા કેમ પાય? તમે જાણો છો કે આજ પાંચ વર્ષ થયાં કાળી કાટપીરિયાને પકડવાને હું ખંતથી મંડોળું. એ મારી એક ડીટેક્ટિવ દાખલની આખરનો સવાલ છે, તો શું અખાડા કરીને આખર શુભાવું? આ તમારા કાળી કાટપીરિયાએ આજ મને જેટલી મેહનત આપી છે તેટલી મેહનત મને બીજા કોઈ પણ આરોપીને પકડતાં પડી નથી. અને હવે મેં તેને શોધી કાઢાડ્યો ત્યારે તમે વાત પડતી નાખવા માગો છો, તે મારાથી કેમ બને? ખાસી વાત! નાનીને નાનીજ વાત! મારાથી એ વાત પડતી નાખાય નહી—જાહુગીરચાહ શેક એ વાત મુકી દેવાના નથી.”

ફરામરોજનું આખું અંગ આ પોલીસ આફીસરના થયડાવનારા શબ્દોથી ધ્રુજતું હતું. તેણે મોલવા મોહડું ઉઘાડ્યું પણ તેનાથી મોહાડું નહી હતું, અને તેણે બોલ્યા વગર મોહડું પાછું બંધ કીધું.

“કદાચ આ વાત પડતી નાખવાની તમે ને હું” એ બધુ મેલકુડી કરીયે, પણ એક ત્રીજો બધુ છે તે કાંઈ એ વાત છોડવાનો કે? તે મરનારનો પેશા અડધપેશો બાઈ ડાકટર બરબરે છે. તે જમની પેટે ખૂનની અટકલને વળગી રહેલો છે; અને ને જાણી છુછને નાખતી કીધી એમ તે જાણે તો મારો છવ લઈને જવાબ માગ્યા વિના રહે નહી.”

“હું આગી લઈએ, રાવ બાહુર, કે આ વાતપર લાંકણ વાળવું નેપથે—કાંઈથી કરીને, ગમે તેવા ખર્ચેથી લાંકણ વાળવું નેપથે. બસ, તમે જાણે કે જાણતાજ નહી હોય તેમ બેસી રહો.” ઘણી આજીજીથી ફરામરોજ બોલ્યો.

“અને પછી પેશો પેશો બરબરે પોતે કાળી કાટપીરિયાને શોધી આપે તો?”

“ત્યારની વાત ત્યારે થઈ રહેશે. હમણા તેની વાત શી? હમણા તો જેમ ચાલેજ તેમ ચાલવા દો.”

“પણ શેક, જે કાળી કાટપીરિયા તમારા મીઠા મીઠા વાળા હોય—”

“બસ બસ! ચૂપ રહો! ચૂપ રહો!” હવે તો ફરામરોજ તેતુ મોહડું દાખતો બોલવાનાં જેસપર આવી ગયો “મોટા ખાતર, રાધુબા, બસ વાતજ બંધ પડે. હમણા બીને હમેશની એ વાત દારી નાખો. એમાં એવા સંજોગો નોડાયલા છે કે જે હું કહી શકતો નથી, પણ જે સંજોગો કોઈ પણ પકારે મારા આપના કાનપર જવા નહી નેપથે.”

“પણ ત્યારે તો તમે મને બી અધારમાં રેહવા દો છો?” રાધુ બડબડ્યો.

“હું ચાહું, રાધુ, કે એ બધો ચોંટાળો હું તમારી આગળ કહીને સંજોગી વાત તમારી આગળ છુકસી કરું. પણ તેથી બીજા અરડાયા—જેઓ નહી અરડાવાં નેપથે તેવાં અરડાયા, મેનનનાં ખૂનના ઘા હજી તો હમણા હમણા રૂબાયા, પણ કાળી કાટપીરિયા વિસરાઈ ગયેલા પાછો તામે થશે તો બીજાં જોના છવ જશે.”

રાધુને એટલું તો લાખું કે ફરામરોજ ખરેખર કેહવાને ઘણું ચાહે છે પણ શખત બીરહિ, નહી તો કે તે રાધુ થી આ ચોંટાળો છુપાવે નહી.

“મને એકજ નવાબ દો, શેકજ, ને ખરો નવાબ રહે” તેણે કહ્યું. “અગર તમે જાણો કે કાળી કાટપીરિયા મેનનનો ખરેખરો, ખૂની છે, તોપણ શું તમે તેને છુપાવશો?”

“નહી. જે હું જાણું કે ખૂન એજેજ કીધું છે તો હું એને એકદમ પોલીસને સ્વાધીન કરું.” ફરામરોજ લગાર હિંમતથી નવાબ દીધો. “પણ હું જાણતો નથી, માનતોથી નથી. મારી ખાતરી છે કે એ ખૂન કાળી કાટપીરિયાનું કરેલું નથી.”

“ત્યારે કોણે કીધું? તમારી શા ઉપરથી ખાતરી થયલી છે? કોઈ બીજા ખરા ખૂનીને તમે જાણતા હોવ તોજ એ કાળી કાટપીરિયાનું કામ નથી એમ તમે કહી શકો.”

આ નાની સરખી ઉલટપાલટ તપાસથી ફરામરોજ કૂગલાઈ ગયો. તેણે નવાબ દીધો નહી.

“જુલો શેઠ, તમે અને આટલુંબધું” કહ્યું છે તો થોડું વધારે કહો.” ફરામરોજને ડુંગો થઈ ગયેલો બેઠ રાણીએ ધીરજ આપી. “તમે બીહી ના. હું કોઈને કહીશ નહીં. તમોને કોઈ બીજા ઉપર શક છે?”

“હું હંમેસે માનુષ્ય કે આ ભયંકર કર્મ એક ચોક્કસ જાણું છું, પણ તે કાળી કાઠપીડિયો નથી.”

“વારૂ તે શાપ્સ હાથમાં આવે એમ છે?”

“હાથની તો આગળજ છે, પણ તેને પકડવામાં ક્યારે કાંઈ નથી.”

“બેનનનાં મરણ વખતે જ ને નામો આપણે સાંભળ્યાં હતાં તેઓનાં એ કોઈ છે?”

“નહી. તે નામ કોઈએ સાંભળ્યું નથી. તે નામ કદી બોલાયું નથી. તે ઉપર કોઈનાથી શક ન્તો નથી. વાસ્તે હવે એ વાત જવા દો. હું તમોને સોગંદ ઉપર ખાતરી આપું છું, રામોબા, કે એ કાળી કાઠપીડિયાનું કર્મ નથી. એ તેનું કર્મ હોત તો હું મારે હાથે તેને પોલીસમાં પકડીને પરજીવ કરાવત, પણ તેના ઉપર ખોટો વાંક મેળવા ન્તો બીજાએ ક્યારે, વાસ્તે બીજાએ ખાતરી હું એ સુધીને ચાંડ પાડવા નથી માહતો. હું આહું છે તમે આજે અને જો ખબર આપી છે તેમજ મેં તમોને જ ખબર આપી છે તે આજ પછી તમે ને હું જાણીએ એને તે બાહુર નહીં જાય. મીઠો મનચેરજી મીજાવાળાને તમે જ પતો આપો છો તે પછી હું એને મારી આફ્રીસમાં રાખીશ નહીં; પણ તે હજાણ નહીં—થોડો વખત જવા દઈને હું એને કાઠાડવાની મારી તક લઈશ. અને કબૂલાત આપો, રાણી, કે તમે આ વાત કોઈ આગળ બોલો નહીં.”

“હીક છે. હું હાલ સંધ્યું મારી વાળું છું—જેકે એમાં અને ઘણો નેખમ છે, કંકે જ્યારેથી વાત જાણાયે ત્યારે મારા ઉપર કપડો આવશે.”

“જો તમને જરાથી કપડો મળે તો તમે મારું નામ દેજો. મેં ડાંકપછાડે કરાવ્યો એમ બેલાશ મને ઉઘાડો પાડજો.” ફરામરોજે તેને મુઠલી સતા આપી.

“જમ મરજ” રાણી કબૂલ કરતાં બોલ્યો. “પણ અમરજે એજ ખબર કોઈ બીજાં મૂળથી બાહુર જાય તો તેનો નેખમ મારે મારે નથી.”

“નહીજ તો. કસોબજ.” ફરામરોજ હવે છુટો પડ્યો અને વધારે ધીરજી છુટો પડ્યો. પછુ તેનું કુખ, તેની ગમખારીમાં ઘણો ઘસડો થયો નહીં. તે ઘણીજ હેખ તથી પાળવાનાં મેદાન જાણીથી કોટ તરફ પાછો ફર્યો, અને પાછો ફરતાં ન્યાસનલ મેંક આગળ રસ્તાનાં યુજી ઉપર ભૂનની પેડે ભખી ખાધેલો જ્યો આપણા ભીખા ભરભરિયાને પોને કેવો અચચચ અડકી પડ્યો તે આ વખતે હતું. ભીખા તો પોતાના “શાહજાદા સોલી” ને મળવા જવાની ઉતાવળમાં હતો, તોપણ તેણે પોતાના શેઠને તેના ભખી ખાધેલા ચેહરા સાથે પિછાળ્યો હતો.

ફરામરોજના જવા પછી રાણી રામોસી પાછો પોતાના તંબુમાં અંદેશા ભરેલો મેઠો. તેને લાગ્યું કે બેનનનાં ખૂનનાં યોશણે જમ તે મુઠ્ઠો કરતો જાય છે તેમ યોશણે વધતો જાય છે. પણ કાંઈથી ખોટો ઉઠો બેઠ છે, અને શો

બેઠ છે તે વિષે પોતાનાં મગજને તરફી આપવા રાણી આગળ સઘળા બનાવો પાદ કરવા અને આગળી મનની નોંધે ઉલ્લાવવા લાગ્યો. આ સઘળા ઉંડા વિચારમાં તે એક જ વાક્ય બોલી ઉઠ્યો.

“નાજનાં ખાપ ખૂનની રાત્રે ક્યાં હતી વારૂ?” એટલે જ તે બોલી ઉઠેલો વાક્ય હતો.

પ્રકરણ ૯૭ મું.

સોલી “ખોટા લોક” થયો.

“પેલું” કાપી કરી રહ્યા કે, ભીખાજ? કુટલીવાર? હાથ ચલાવો. વખત જાય છે. હું ખોટી છું.” અમરજે કલાકોવાળા ખોરડામાં ફરામરોજ શેઠ પોતે બેઠેલો નહીં હોત તો મીઠો મનચેરજી મીજાવાળાની ઉપલી તાકીદ ઉપર ભીખા ભરભરિયા ઉઠત કે “શું થયું, મીઠો મનચેરજી? જરા ચોલાવ નહીં કે? કામ થાય? વાર છે!” ઈચ્છાવી. પણ શેઠની હાજરીને લીધે ભીખા પોતાના હેડ કલાકોના આ નરમ કપડો શાંખી ગયો.

કંકે આજ સહુવારે ભીખા ખુશ મિતજનાં નહીં હતો. તે આફ્રીસમાં ખીજવાપડેલો આયો હતો, અને તેનું કામમર ધ્યાન નહીં હતું. મીઠો મીજાવાળાએ ઉતાવલ કીધાથી ભીખા ભરભરિયા માત્ર પોતાના બડબડાટ મનમાં બડબડાટ તોપણ તે એટલે આસ્તે કે દાદા હરિના લશમણ, જિના કાન કસારી જવા હતા તથા જ લખતો જાય અને વાત કરતોથી જાય એટલે શક્તિવાન હતો તેણે તો ભીખાના બડબડાટ સાંભળ્યો, અને પછી ભીખા ની કલમ ચાલતી થઈ.

શેઠ જાંહુમીરશાહ જંગમવારવાળાની પેહડી ઉપર ભીખા આકરીએ લાગ્યો ત્યારથી આજસુધી એ આફ્રીસ ખાતે હજાણનાં જેટલો કામનો લેલો કદી વધી ગયો નહીં હતો. કામ વધ્યું ત્યારે કામ કરનારા સામા આજો થયા. પેલું પનેલેલીવાળે પોતાની માતાની માદગીને લીધે રજ લઈ પન લેલી ગયો હતો—અને તે સહુથી વધુ કામ કરનારો હતો. કાલે મીઠો મનચેરજી મીજાવાળા પોતે આફ્રીસમાં રાત્રી સુધી રહ્યા, એટલું જ નહીં પણ તેણે ભીખા ભરભરિયા નેખી સાંજ પડી ત્યારે મીજાજાત આપોને લખવા મેસાડ્યો હતો અને બપોરે જમવા જવાને માત્ર વીસ મિનિટની છુટી આપી હતી.

એ તો આપણા ભીખાને મારે બહુ થઈ ગયું, કંકે ભીખા તો તે દાહડાને ખોટો ભાગ અને અગત્ય કરીને તે સાંજ તથા રાત્રી પોતાના હોસ્ત સોલી સાથે જીવરવાને તલપી રહ્યો હતો. પરમની સાંજે સોલી ડુંબઈ આવ્યો, તે રાત્રે બેહુ રોસ્તો સારે મળવાના હતા પણ કાંઈ ભાગજો બેહુ એકકને સુકી ગયા અને બિચારો ભીખા પોતાના એ “શાહજાદા” ની શોધમાં “આખું ગામ ફરી વળ્યો” પણ તેનો મેલાવ થયો નહીં. વાંચનારી આનુષ્ટો પાદ કરશે કે એ તેજ રાત્રી હતી કે જ્યારે ફરામરોજ રાણી રામોસીની ઉપલી છુપી સુલાકાતે જઈ આવ્યો અને જ્યારે સોલીને મળવાની યાદ આપાથી ભીખા ધસારાજી ન્તો પોતાના શેઠ

સાથ અડડયો હતો. પણ તે સઘળી આકલી ઉતાવળ છતાં સોલી ભીખાને મળ્યો નહીં. તે ઝીણીનાં પોહુચખાનામાં મચ્ચાચો નહીં ત્યારે બિચારો ભિખો તેને થોધવા કરવવાડીની ધર્મશાળામાં ધસ્યો ગયો. સોલી ત્યાં પણ નહીં હતો તે ઉપરથી ભીખો પાછો કોટમાં દોડ્યો અને પોતાને ઘેર, પછી ચોરીનાસની ડુકાને, પછી નારકશાળામાં એક ધકાચુકી ખાતાં તેને તેનો દોસ્ત તો નહીં જડ્યો પણ નકામી ગડબડ કરવા માટે બિચારાને ઘણું સાંભળવું પડ્યું હતું, જેથી અતે ચાકીને, કંઠાલીને તથા પોતાના દોસ્ત સાથે રાત્રી સુખરવામાં નાઉમેદ થઈને તે પોતાને ઘેર જઈ સુતો હતો.

એ તો પરમની વાત યદ્ય. પણ ગઈ કાલેથી સોલી પોતાના માનીતા મિત્રને મળવા પામ્યો નહીં. કાલે તો સોલી ને આખો દાહડો ઘણું કામ હતું તે સોલીએ પોતેજ કહી ચૂક્યું હતું, પણ કેસો અને કાગલિયાં અને બારિસ્ટરોની મેસલતો વજેરોમાં તે ગમે એટલો રોકાઈ રહેવા છતાં સોલી ભીખાને થોડી કુરસદેથી મળી શકત. પણ ગઈ કાલે ત્યારે આપ્તિસમાં કામ થઈ હોવાથી મનચેરછ મીઠુવાળાએ તેને રાતવેર રોકી રાખ્યો અને તેથી કાલેથી તે સોલીને મળવા પામ્યો નહીં.

આજે વળી વડા કારભારીએ ભીખાને આપ્તિસમાં સકાલે આવવાની તાકીદ કીધાથી તે ચોપનો મારેલો વેલુલો મચ્ચાચો; પણ તેમાં પોતાના જે દોસ્તને આંડ વર્ષે મળવા માટે સાથેના સાથે રહેવા તકલી રહેલો તે દોસ્ત ઉપર આજેથી આત નજર કરવાથી પામ્યો નહીં. હવે ત્યારે આપણે ભીખો ખીજવાટના ખળભળાટ ખાલી કરે તેની કાંઈ નવાઈ તે પોતાના “શાહુબદા” સોલી ઉપર પણ ખીજવાયેલો હતો. શખત રોકાણ થકી બિચારા ભીખાથી સોલીને મળવા જ વાતું નથી તો શું સોલી જરા ભીખાને મળવા નહીં આવે? પણ તેથી નહીં આચો? આંખની ત્રીંદા દાહડોથી વહી ગયો. સાંજ પડવા આવી. પણ સોલી નહીં દેખાયો કે નહીં સંભળાયો. કામ ઘણું હોવાથી ફરામરોજ ચેડમી કલાકો વાળા ઝોરડામાં બેસી રહેવાથી ભીખાથી નહીં બોલાયું કે નહીં ચલાયું—તે ચવડયા કે વડડયા વિના બેસી રહ્યો.

ફરામરોજને પોતાના હેડ કલાક વિષે પેલા પોલીસ ડીટેક્ટિવે પરમ દિને ગમે એટલું કહ્યું, પણ પોતાનાં આપ્તિ સમાં આવ્યાં કામના બોળ ઉપર મીઠું મનચેરછ મીઠુવાળાની ધુધી અને ઉલોગી ખંત ફરામરોજ વખાણ્યા વિના રહી શકે નહીં. ભીખો “ખબાં ઉપર ભાર ઉઠાવી લેવા”નું બધાં આગળ બોલતો કરતો હતો, પણ કામને ખરો જુઓ ઉપાડી લેનાર તો મીઠું મીઠુવાળા હતા. કામ ગમે એટલું વધેની, પણ મીઠું મીઠુવાળાની આગળ ઝડપ અને સુગં મોહડાંની મેહનત આગળ સઘળું કામ રાત પડતાંમાં તો ખલાસ! વળી આજ કહેલું કે ધણું કામમાં ફરામરોજ ચેડને હાથે જે ભૂલચુકો થઈ આવેલીએ અને જે ઉપર તેને પોતાના જીવન આપથી ઠપકો સાંભળવો પડયોછે, તે ભૂલચુકો સુધારવાનું નહીં પણ અટકાવવા અને સંભાળી લેવા તેનો વા વિસ્વાસ હેડ કલાક અન્ય ખંત રાખેછે.

અને તેથી બોલ્યા વગર. ચેડની કાંઈ ભૂલ થઈ તો હેડ કલાક પોતેજ સુધારી ચૂકે—પણ કહેતોથી નથી કે

આ મેં કીધું—અને તેનું માન ચેડને લેવા દેખે. ત્યારે મીઠું મીઠુવાળા રાત્રે મોડું સુધી બેસીને કામ કરેછે તે માત્ર પોતાનું કામજ નહીં પણ ચેડનું બિગાડેનું કામ સમારવાને મથે લો રહેછે. એક દાહડો ફરામરોજે મીઠું મીઠુવાળાને રાતના દસ વાગે આપ્તિસમાં કામપર બેસીને ચોપડાઓમાં કાંઈ હિસાબ કરતા મેઈતેનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તેવલે એટલેજ જવાબ દીધો કે “સહવારને માટે તૈયારી કરી રાખું છું,” પણ ફરામરોજ જોતા હતા કે તેમ નહીં હતું. આ તો તેજ દાહડો ફરામરોજના હિસાબમાં ભૂલો થઈ હતી તે મીઠું મીઠુવાળા મેઈડી રાત્રીવેર પકડવા અને સુધારવા બેઠા હતા.

એ પ્રમાણે ત્યારે મીઠું મનચેરછ મીઠુવાળાની આગળી આબડ રાણ રાખોસીએ ગમે એટલી ઉંઘાડી આપી, તોપણ દીસતું છે કે આવા એક મદદગાર હાથને ફરામરોજ પોતાની આપ્તિસમાં હાલના સરખાં કામની કડાકડીના વખતમાં બોલી શકે નહીં. વાંચનારી બાનુઓ આ વખતે ફરામરોજના મીઠું મીઠુવાળા વિરેનો આગળો શુચવાડો પાદ કરશે. તે ઘણીવાર પોતાના આ હેડ કલાકોના ચેડરો મેઈડને અંદેશો કરતો હતો—તેને આગળ કંપે નિપેલોછે એમ પાદ કરતો હતો, પણ તે પાદ આવતો નહીં હતો. આજે ફરામરોજના તે શુચવાડોથી રહ્યો નથી. આજે તેણે કદાચ એકસોમી વખત તે ચેડરા ઉપર અંદેશ ભરી નજર કીધીછે; પણ આજે એ મીઠુવાળા કોણ છે, તેને આગળ કયાં નિપેલોછે તે સઘળું તેની આગળ “પુછ્યું” થઈ ગયું છે. પણ રાણ રાખોસીની ડીટેક્ટિવ કળાએ ભેદના પડરા દોડી આખાથી પરિણામ એ નિપેલ્યું છે કે મીઠું મીઠુવાળાના એ ચેડરો જોતાં આગળ ફરામરોજને કાંઈ બીહીક ઉપજતી તે બીહીક આજે દસ ઘણી વધી ગઈછે—મનચેરછના ચેડરો તેને આગળ જોવા મળતો નહીં હતો, પણ આજે વધારે અણગમતો થયોછે.

“એ હા! સાહેબજી હોમી! આવો. આવો ચેડ” સાંજની વખતે અચન્ય હોમી દારાશાનાંના આચાથી ફરામરોજની આપ્તિસને જરા વાત કરવાને કારર મેષો: હોમીને અંહી આવવાનો ધારો નહીં હતો. ફરામરોજ પોતાનાં “બેન” ઉપરથી પાછો ફર્યો ત્યારના તે અને હોમી મળ્યા નહીં હતા. જેમ હોમીને ફરામરોજનાં બેનથી કાપડો નળણો નહીં, તેમજ હોમી પણ ફરામરોજની નજરમાં ગ્રોગો સુખી થા તત્કરોસ્ત દેખાયો નહીં.

“તમારી તબીયત કેમ છે, હોમી?” ફરામરોજ પૂછ્યું. “મુંઘડની હવા અને કામની હેનગારી વચે જેમ તબીયત રહી શકે તેની છે.” પોતે ઘણે સારીપેઠે સહી એજ હોમીએ બતાવ્યું પણ પોતાના તે હંમેશા હસતુંખ પણમાં બતાવ્યું કે જે ખુશ સ્વભાવ અંધારામાં પ્રકાશ, ગમીમાં યુશી, કુખમાં સુખ આપેછે. “દીસતરીભરેલાં ખેત્રો અને મીડી હવાની લપટ જ્યાં મળતી નહીં હોય ત્યાં તેના વિચારજ નહીં કરવો.”

“મરામર છે.” ફરામરોજ પોતાનાં કુખ રડીને રડે આખો. “દીસતરી ભરેલાં ખેત્રોમાં વસીયે અને મીડી હવાની લપટ મોગવીયે તોજ ત્યાં જવાની મજા, પણ મારી પેઠે તે બધાંમાંથી આગની ગાડીમાં બેસીને આંખના

હોતી હવે શનજી શક્યો નહી, તે પોતાનાં મનથી નરા શુચવાયો. તેને પોતાના ભાઈ વિષે લગાર ભય પણ પેઠો—ભય કાંઈ ખરાબીના નહી, પણ કાંઈએક ભૂલ થઈ એટલે જ તે બીધો.

“મારે મારા ભાઈને શોધી કાઢાડવો જોઈએ.” હોતી એ હવે ડરાવ ભાત્યો. “જે એ ધર્મશાળામાં નહી હોય તો આ ત્રોટાં શેઠનાં એને કયાં શોધવો વ્યથવા શું વિચારવું તે હું જાણતો નથી. તું ઘણો કામનાં છે, ભીખાજી, નહીતો કે સોલીને શોધી કાઢાડવો હું તુને મારી સાથે લઈ જતો.”

લીખાએ આ દરખાસ્તનાં જવાબમાં ટેવલની સામે ચીઠ મનચેરજીનું મોહડું જોયા કીધું;—તેણે જવાની રજા મોહડે કલાકની માગી નહી, પણ મને જવું જોઈએ એવું મેહરા ઉપર દેખાડ્યું. તે સોલી વિષેના કોઈ પણ ખોટા શકની ખાતર નહી પણ એ બાહુને નરા કામથી કંટાળેલા બાહાર નિકળવું અને સોલી મુંબઈ આવીને મોટા લોક-પણું દેખાડે એ તેને નરા સ્વાદ ચખાડવો એટલું જ તેણે માણું.

“અને કલાકેકમાં પાછા આવીશું અને મારા મોહ વાયશા દોસ્તને શોધી કાઢાડીને પાછો આવ્યા પછી તમે કેહશો તેટલા કલાક કામ કરીશ.” ભીખો અતે ચીઠ મનચેરજી આગળ કરગણ્યો, “મારા દોસ્તને વાસ્તે મેં મારા પચાસ રૂપિયામાંથી પાંચ રૂપિયાથી લઈ રાખ્યાં, ને તે સહવારનાં મારાં ગરવામાં લઈને ફરું. રાત ઝીલીએ મારા માગવા થી પાંચ રૂપિયાની નોટ મને કાઢાડી આપતાં હું એકડા કરેલા પૈસા એમ ખર્ચી નાખું છું તે વિષે મને કેવું ‘લેકર’ આપું છું.”

ભીખા ભરભરિયાએ કામપરથી મન કાઢાડી લીધું તો પછી તેને કામે મેસારી રાખ્યાથી કામ સમારવાને બદલે વધારે બિગાડવાનો ભય હતો. તે કરતાં તો તેને જવા દીધેલા ભક્ષો, કે જેથી એક કલાકમાં તે પાછો આવીને વધારે ઉલટથી કામ કરે. ચીઠ મનચેરજીએ હોતી સાથ ભીખાને જવા દીધો, પણ એવી શરતથી કે તેણે એક કલાકમાં પાછો આવવું અને માથા પછી એટલી ખંતથી કામ પુરું કરવું કે પુરું થાય નહી ત્યાંસુધી ફરીથી બાહાર જવા નહી માગવું.

“ખર્ચોત, ખર્ચોત, હું પાછો આવીને તમે કેહશો તો સહવાર સુધી કામપર મેસરીશ અને ફરીથી એક ચુક નહી કરીશ.” ભીખો એક કુંકડા મારીને ઉઠ્યો અને હોતી સાથ જતાં ખાતરી આપી ગયો.

પ્રકરણ ૬૮ મું.

સોલી શુ મ થયો.

ભીખા ભરભરિયાના “શાહજો સોલી” શેક પાંડે વાળી કરવાવાડીની ધર્મશાળામાંથી ખરેખર જોયા ગૂમ થયો હતો. ભીખો અને હોતી ત્યાં જોળ કરવા ગયા ત્યારે ત્યાંના કારભારી બાહાર ગયલા હતા, તેની જેરેહાજરીમાં એક ચાકરે કાંઈ અમલતથ જવે જોલાસો આપ્યો.

અને તે ટુકમાં નીચે સુખ્ય હતો. પરમ દિને સોલી એ ધાણી આ ધર્મશાળાનાં તોરો લેવા કાગળ લખ્યો હતો,

તેમાં ફરમાસ કીધી હતી કે મારે માટે એક એરડો અને ખાનું તૈયાર રાખજો અને મારા તાર થા કાગળો આવે તે સંભાળી રાખજો. પરમની રાત્રે કલાક આઠેકને સુમારે સોલી ધર્મશાળામાં આવી પુરો અને પોતાના એરડો તૈયાર છે કે નહી તે પૂછવા લાગ્યો. એજ ચાકર, જે હાલ વાત કરે છે તે બાહાર બેઠેલા હતો તે દેખાડવા ગયો, પણ સોલી પોતાના એરડામાં જવાને બદલે વચનાં એક સાધા રણ એરડામાં દીવા આગળ કાંઈ કાગળો વાંચવા ગયો અને ત્યાંજ કાંઈ જવાળ લખવાનો હતો માટે લખવાના કાગળ મંગાવી મેસરી ગયો. આ કાંઈ મેસરના દાહડા નહી હતા, માટે ધર્મશાળામાં ઝાઝા પારસીઓ ઉતરેલા નહી હતા. જે બાહાર ગામથી ત્રણ ચાર પારસી કોંડોની એક ટોલી આવેલી હતી, તેઓ સાથેજ ફરવા ગયા હતા માટે આ વચવા એરડામાં સોલી એકલોજ હતો. તે ચાકર તેને ત્યાંજ વાંચતો સુધીને કાંઈ કામે ગયો, પણ શેડીવારમાં પાછો આવીને જુલે છે તો સોલી મળ્યો નહી. નહી તે વચવા એરડામાં હતો, નહી તે પોતાના એરડામાં હતો, કે નહી આખી ધર્મશાળાના કોઈ પણ ભાગમાં તે નજર પડ્યો. તે વખત પછી સોલીને કોઈએ દીધો નથી કે સાંભળ્યો નથી અને તે કયાં ગયો તે આ ધર્મશાળામાં કોઈ પણ માણસ કહી શકતું નથી.

આતો એક અચાનક અચંચો થયો. હોતી પોતાની હંમેસની ધીરજથી તે ધડે પેટે સાંભળતો ઉભો, પણ ભીખો એક ટેવલ ઉપર ચઢી બેસીને પગના હીલકા ખાતો સાંભળતાં સાંભળતાં જન જન ગમરાટ વધતો ગયો તેને પોતાના લખડતા પગને એવા ઝાંકા આપવા લાગ્યો કે તેના એકજ આચકાથી તે ટેવલ સુધાં ઉઠી વળી જતો—પણ હોતીએ તેને ધરી લઈને પડતાં અટકાવ્યો.

“પણ પરમ દાહડે હું રાત્રે સોલીને વાસ્તે પૂછવા આવ્યો.” ભીખાએ ઘણાક ગભરાટથી ચાકરને પૂછ્યું “ત્યારે તે’ મને કહ્યું કે તેવણ બાહાર ગયાછ.”

“હા, સાહાજ, શેક ત્યારનાજ બાહાર ગયા તે પાછા ફર્યા નથી.” ચાકરે જવાબ દીધો, કંઈ ભીખો પરમની રાત્રે ધરપચમાં પૂછવા આવ્યો ત્યારે તેને ધરપચમાં જવાળ દેનાર માણસ એજ હતો.

“પણ તે’ કાંઈ તે વખતે મને એમ નહી કહ્યું કે સોલી ધર્મશાળા છોડીને જતો રહ્યો ને પાછો આવવાનો નથી?” ભીખાએ તેને ધમકાવ્યો.

“તે હું શું જાણું, સાહાજ ? મેં ધણું કે અમસથા કાંઈ કામે ગયા હશે તે પાછા આવશે.” ચાકરે જવાબ દીધો. “ત્યારે હું પૂછી ગયો ત્યારના સોલી ગયેલા તે પાછો આવ્યોજ નહી ?” ભીખાએ ફરીથી પૂછ્યું.

“નહી સાહાજ, નથી આવ્યા.”

“પણ ત્યારે તમે લોકોએ જોળ કાં નહી ચલાવી ? કાંઈ પૂછ્યું પરછ્યું કાં નહી ?” ભીખો પોતાની આ નાસિપાસિ તે માણસને ખોટો ખોટો કપડો આપવામાં ખાલી કરતો ઉભો.

“અને શું જાણીયે, અમે એજળખીયે કોણુને, સાહેબ, કે એજળ ચલાવીયે ?” તે ચાકરે વાજબી જવાબ દીધો. “અમે ત્યારના સુહવારા ઘણું કરીએ. તે રાત્રે અચાર વાગતા

સુધી તો અમે વાર નેઈ. તેવણે છેક ધાણેથી ખાનાંની પર્દાં ખોલવી હતી, માટે બધારે તેવણ જમ્યા વગર ગયા ત્યારે હામણા આવશે, હામણા આવશે એમ સમજીને ખાતુ પણ ગરમ ને ગરમ ચુલુકા ઉપર રેહવા ધીધું. મારા શેડ દાર બારો તો મને તપાસવા બેસાડીને ઉઠી ગયા. આસરે બારેક વાગવા આપ્યા ત્યાંસુધી મેરી રેહતાં હું થાકી ગયો અને ઉંઘનાં ઝોંકાંથી બેચાર વાર ઝુંબો ત્યારે હું બીધો કે રમે મારાં ઝુંબણ વચે તે શેડ પાછા આપ્યા હોય અને ચોરડામાં સુઈ ગયા હોય. હું તુર્ત તેવણનો ચોરડો લેવા ગયો, પણ તે તો ખાલીજ હતો, તેવણ આવેલા નહી હતા. અંતે બારની ટકોરી વાગ્યા પછી હુંબી વાર નેઈ નેઈને ઉંઘી ગયો.”

આ હુકીકતથી હોમીના ચેહરા ઉપર કાંઈ ધાસ્તીનો ઓળો દેખાયો. તેને આ સમજી ખબર ચોંકાવનારી થઈ પડી. લીખા બધારે ભલતા સવાલો, જીબી મનમાં આવે તે પુછવા લાગ્યો, ત્યારે હોમી ઉંડા અદેશમાં પડ્યો.

“સોલીના સામાણ પછવાડે રહી ગયો હતો, તે મોકલી આપવા સારું તેણે રેલવેના ગાર્ડને આ પર્ષશાળા તુંજ કેદાણું લખી આપ્યું હતું.” લીખાએ કહ્યું.

“હા, સાહાબ,” ચાકરે બોલસો કીધો. “તે સામાણ કાલ સહવારનો આવેશે, એવણના ચોરડામાં પડેલોછે. કપડાંની એક બે પેટીઓ છે.”

“શું ? તે પેટીઓ ઉંઘાડયા વગર પડીછ ?” લીખા, જડબડી ઉઘો અને પછી પોતેજ ભલ સુધારીને બોલ્યો, “મારી મતલબ કે શું સોલી પોતાની પેટીઓ લેવાબી નથી આપ્યો ?”

“નહીજ, તેવણ લેવા આવે ત્યારે આપવા સારું અમે તે પેટીઓ રાખી મેળીજ.”

પોતાના ચોરડામાં શેડનાં કાગળો રાખેલાં હતાં, ત્યાંથી મને લાવવા કહ્યો, અને મેં તે શેડને લાવી આપ્યાં. પણ પછી મને બાણાધું કે એક કાગળ મારી ભૂલથી આપવા તું રહી ગયું જે અંહીજ પડ્યુંજ અને સોહરામજી શેડનાં જોવામાં આવ્યુંજ નથી.”

હોમીના માગ્યાથી ચાકરે તે કાગળ લાવી આપ્યો. હોમીએ તે ઉપરનું સરનામું જોતાંવારજ તેના અક્ષર પિછાણ્યા. એ તો તેના નાના ભાઈ નાનીના કાગળ હતો અને તે ઉપર સિલાનના પોસ્ટમાર્ક હતો. સોલી નાનીના જે કામ જની વક્રી રાખતો તેજ એ હતો. વાંચનારી ખાતુએ પાદ કરશે કે નાની ચીનથી આવનાર હતો તેને લેવા સોલી ઝુંબઈ આપ્યો હતો અને તેતું ઝુંબઈમાં રેહતું નાની ચીનની આગબોટમાં પાકરેજ આવેછે કે સિલાનમાં આશાયશ લેવા કિનારે ઉતરેછે તે ઉપર આધાર રાખતું હતું.

“હું ધારૂં કે હું આ કાગળ ઉકેલું તો કાંઈ હરકત નથી ?” લાલકીને અર્થે હોમીએ ચાકરને પુછ્યું. “એ કાગળ હું વાંચી શકીશ કાંકે હું સોરામજી દારાશાનાંનો ભાઈ થાઉંજ.”

“તે કેહવાની જરૂર નથીજ. તે તો, સાહાબ, તમારો ચેહરોજ કહી આપેજ. તમોને વાનબી લાગે તો વાંચો, સાહાબ.” સોલી જને તામનો કાગળ હતો તે કહે બેમાલુમ થઈ ગયા પછી તેના વડા ભાઈનો એ કાગળ લેવાનો હક ચાકરે વધુ વિચાર્યો; એટલુંજ નહી પણ વળી તેણે બીજાં ત્રણ ચાર વધુ કાગળો લાવી આપ્યાં. “સાહાબ, આ બીજાંબી ત્રણ કાગળો સોહરામજી શેડ જતા રેહવા પછી આપ્યાંજ. એમાંનું આ લાંબું પરખડું આજ સહવારનું આવ્યુંજ, બીજાં બે કાગળો ખબરના ટપાલમાં આવેલાંછે.”

તેવું રહી ગયું છે અને જમ ભીષા તથા હોમીને તે મળ્યો નહીં તેમજ આ કામની સુલાકાતો પણ તે લેવા પામ્યો નથી.

ત્યારે તે ક્યાં ગયો ? શું સોલી કાંઈ બુલો પડ્યો— કાંઈ ગુમ થયો ? ભીષા તે બપોળીતજ યદ ઉઠ્યો. તેની તો ગોપા ફીકડી ફાટી ગઈ. તે બાહડા સુધી પોતાનો દોસ્ત મળ્યો નહીં ત્યારે ભીષા તેને મોટા લોક થયેલા સમજ્યો અને મોટા લોકમાં ફરવા મારે પોતાના આ ગરીબ દોસ્તને ભૂલી ગયો એમ બદનામી બડબડાયો તો પોતાના બહાલા દોસ્તને આમ ગેરદનસક કરવા મારે તે હોમીની માફી ઉપર માફી માગવા લાગ્યો.

હવે તેઓએ ધર્મશાળામાં વધારે વખત રહેવાનું કામ નહીં જોયું. કશી વધુ પરજીર રહી નહીં એટલે ભીષા અને હોમી બંને રસ્તા ઉપર બાહાર નિકળ્યા; પણ શું કરવું, ક્યાં જવું, કોણને પૂછવું, તે ક્યાં તેમને સુઝ્યું નહીં. રાત પડી હતી, અને કલિન્સ રોડ ઉપરના આસના દીવાની આડ્ય ગોળાકાર હાર સલગી હતી. સોલી ક્યાં હશે તે વિષે બંને બહુ તરેહવાર વિચારના વખતમાં અને વેહનના વખાસન કરતા ચાલવા પડ્યા. હોમી હંમેસના હસતો તે પણ આજે દિલગીર દેખાયો. તેને ગભરાટના કરતાં ફિકર વધારે પેદા થઈ, કંઠે સોલી સુંબઈથી તદન અજાણો તો નહીં હશે તોપણ આ મોટાં ચેરુરમાં ચાલતાં કાપ્યાં થોળાં, લોભ લાલચો, મોજ નેમ સર્વમાં તે નેવો હતા અને તે બિચારો કેમ ભોળવાયો અથવા ક્યાં દેરાયો હોય તે કોઈ કહી શકે એમ નહીં હતું.

“હોમી, હોમી, પાસે પાસે થયો સરખા પૈસા હતા ને !” ઘણાક રસ્તા ગુપચુપ કાપ્યા પછી ભીષાએ એકમ બપોના શકુડ કેહવાની હિંમત કીધી.

“પૈસા ? પૈસા શાના ? ?”

“કામના પૈસા, યાજીથી આવતી વેળા લઈ આવ્યો હતો. સોલીએ પોતે અને કણું હતું કે ઘણા દાહડાને કેટ લોક આપીસને લેણે પતાવવા તે રામચંદ્ર પાસેથી રૂપીયા લાગ્યો હતો. કમમાં કમ તેની પાસે એક હજાર રૂપીયા હતા ને વળી તેણે પોતાના ખીસમાં થોડીને અને બતાવ્યા હતા કે પોતા ના સામાન ભૂલી આવ્યો પણ પૈસા ભૂલી આવ્યો નહીં હતા.”

“પણ ભીષાજી, તું મારા બાઈના કરતાં તેના પૈસા ની વધારે ફિકર કરેછે !”

“નહીં, નહીં. મારી મતલબ એટલીજ છે” ભીષા ધડકતી છાતીએ બોલ્યો કે “પૈસાની ખાતર કોઈએ એને મારી તો નાખ્યો નહીં હોય ?”

“ચૂપ, ચૂપ, ગયેા ! શું બકેછે !” હોમીને આ અણગમતી વાણી સુઝવ ગમી નહીં.

“મેં સોલીની મશખરી કીધી હતી કે ખોદ કરેને કોઈ હુલો એ ઘાયાના પૈસા તારી પાસેથી લૂંટ લેવ તો કેવું સારું ! રમે મારી વાણી ખરી પડી હોય, હોમી ?”

ખરી કે ખોટી પણ હોમીના જગમગ પોતાના બાઈ ની સલામતી વિષે કાંઈ અજાણ્ય ફિકર પેદી એમાં તો કશો શક નથી. હોમી ગભરાટમાં ને ગભરાટમાં પોતાને ઘેર ગયો; અને ભીષાએ દોડતો પોતાના હાટલ ભૂલી નઈ ને ઝીણીને સોલીના ગૂમ થવાની ખબરથી ગભરાવી

મારી. ત્યાંથી તેને આફ્રીસ યાદ આવી કે જ્યાં તેણે એક કલાકમાં પાછો ફરી ત્રીં મનચેરજી મીલવાયાને ચહુડી ગયેલાં કામમાં મદદ લાગવા આખી રાત સુધી કામ ઉપર બેસી રહેવાની કબૂલાત આપી હતી.

આફ્રીસમાં ત્રીં મનચેરજી નીચી સુડીએ બે મીલખતી આગળ લખવા બેઠેલા હતા. ભીષાના આચા આગમજ તેવણને તેના ધનકારાઓ અને કડાકા ધડાકાઓથી તેના આવવાની ખબર મળી. ભીષા તો રડમસ ચેરુરે આવી ને ચાકુ માગતો ઉઠ્યો અને આજે કામપર બેસવા ના પાડ વા લાગ્યો. સોલીના ગુમ થવાના ગુનરેલા બતાવતી હકીકત ઘણુજ ગભરાટમાં કહીને તેણે ગમખાર હાપ મારી કે “આજે મનચેરજી મારીથી કામ થશે નહીં. આજે મારે ધ્યાન કેટલુંક નથી. મને લાગેછે કે સહવાર સુધીમાં હું મેડ થઈ જવશ. જ્યારે મારા વિચાર બધા બાહાર લમેછે તે વખતે જો તમે અને કામપર બેસાડશો તો ખચીત મારે મગજ ખીરી નવા સહવાર સુધીથી નહીં થોભશે.”

“પણ તમારા દોસ્તનું કેટલુંક કાંઈ માલમ પડતું હશેની ?” મનચેરજીએ તેને થડો પાડતાં પૂછ્યું.

“હું ? હું !” મારી તો ખાતરી છે કે સોલીનું ખૂન થયુંછે !” ભીષા હાંકતો હાંકતો અકલાટ કરતો બોલ્યો. “એની પાસે પૈસા ઘણુ હતા, વાસ્તે કોઈએ પૈસા લૂંટીને બિચારાને કેમે દાટી દીધાછ.”

ત્રીં મનચેરજીએ આ નામુશ વાત જરાબી વધારવા માહી નહીં. તેણે લાગણીભર ભીષાને જવા દીધો.

આફ્રીસમાંથી નિકળ્યો તેવાજ ભીષા મોટા દાદર ઉપ રથી માણે ચરી નઈને એકદમ નાજાં માપના ઓરડામાં પીરોજ હતી ત્યાં ધસારો કીધો અને કશીબી દરજીવર માગ્યા વગર પીરોજને તેના પથારી બાઈ સોલીના ગુમ થવાની ખબરથી તેજ નહીં પણ શેક, ચેડાણી સંધાને ગભરાવી ખાચ્યાં.

“પીરોજ, તુને સોલી મળવા આવ્યો નહીં તેથી તું તેના ઉપર બનાયો કાહડાડતી હતી. પણ સોલી ક્યાં છે ? મને બતાવતી કે મારો દોસ્ત છે ક્યાં ? તે તો ગુમ થયો ! તેની ઘન નસલ કેમે મળે નહીં. નામ નિશાન કે ધતોજ નડતો નથી ! બિચારો પરમની રાતના ખાધા પીધા વગર કોણ જાણે ક્યાં ગયો તે પાછો ક્યો નથી. સામાણ જમના તેમ છે. એનાં અંગપર કપડાં છે તેજ—”

આ સંઘળો ગભરાટ ભીષા પુરો કરવા પામ્યોજ નહીં. સોલીની બેહુલને ભીલીકથી બેહોશ કરવાને એટલાજ શયુનો બસ હતા. પાછી શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી પીરોજએ એકદમ પોતાના બાઈ હોમીને ત્યાં જવા માગ્યું, અને આ ગભરાટના ભૂમ શોહર સાંભળીને મોટા શેલ લાંઠગીરશાહ જંગ બારવાળા પોતે ઉતરી આવ્યા—તેણે પીરોજને પીરજ આપી પોતાની ગાડી જોતરાવીને હોમીને ઘેર ભીષા સાથે તેણીને એકલી આપી.

પ્રકરણ ૬૬ મું.

સોલીની શોધ.

એક બાગક લુહરું ભૂડું પડે તો કેટલો ગભરાટ થાયછે, ત્યારે એક સમજી, મોટી ઉમરનો, આખરદાર, વળી પૈસા

દાર મૂહર્ય દાહડાંઓ સુધી ગુમ થાય અને તેના કચ્છો પત્તો નહીં મળે તો પછી ગભરાટને પાર શો ?

છ દાહડાં વીતી ગયા. ઉપલા બનાવ પછી છ દાહડાં છતે સોલીના કચ્છો પત્તો લાગ્યો નહીં. છ દાહડાં તો સોલીનાં સગાં વહાલાંઓને છ મહીના જેવા લાંબા દીરંપા.

સોલી આપ્યો અને આ ધર્મશાળામાં ઉતર્યો તે દાહડાંનાં બતાવ હોતી અને લીખા બંનેએ પદ કરીને નક્કી કીધા. લીખાએ સોલીને તે રાતના યા વાગતા સુધી રીંદો હોનાં, કે ન્યારે તે ધર્મશાળામાં કાગળપત્રો આપ્યાં હોય તે જોવા તથા નરા દીકરાક થવા ગયો અને જ વાગ તોમાં પાછો લીખાને આવી મળવાની કબૂલાત આપી ગયો. તે પાછો કચ્છો નહીં. ધર્મશાળામાં તે કલાક ૮ ને સુમારે જઈ પ્રગયે અને ત્યાં વચલા ઝોરડામાં સેન કાગળો વાંચવા દીવા આગળ બેઠો ત્યારે આકર થોડી મિનિટ બાહર બંધને પાછો આવીને જોયું છે તો સોલી મળે નહીં. સોલી ના હાથમાં છત્રી હતી અને કાગળોનું કાંઈ બંડળ હતું તે જોતને તેમ ઝોરડામાં હતું. પેલુલાં તો ધર્મશાલાવાળા ઝોરડાંએ જોતને ધાસું કે કાંઈ સેન કામરાર તે બાહર ગયો હશે પણ પછી તે પાછો કચ્છો નહીં.

લીખા ભરભરિયા તો જાણે કે પેલો જ થયો. તેણે ત્રીઠ મનચેરજી મીજવાળાને સોલીની શોધમાં પોતે પેલો થઈ જવાની ધાસ્તી આપી હતી તે ધાસ્તી ગેપા ખરી પડી. તે ખરેખર દેવાના થયો હણ કે નહીં, પણ અજાણ્યો જોય તો તેને કોલાબાનું ધરાક ગણે એવો તે દમકતો દેવાનો દીસવા લાગ્યો. “ખાઈ ઉપર ભાર ઉઠાવવાને” પોતાના કાવ તે ભૂલી જ ગયો; આદીસમાં કામની ધમાલ ચલાતી હતી તેપરથી તેનું ધ્યાન ખસી ગયું; અને કામ કામને દેકાણે નાખીને પોતાના ગુમ થયેલા સાહજદાની શોધ ચલાવવાનું જે પોલીસનું કામ તે પોતે કરવા પડ્યો, અને તેની પોતાના ધરપકવા અને ધાંધલપોરા ધુમરાની રીત પ્રમાણે.

એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ, આગળ અને પછ વાટે, માલતો અને દોડતો અને બપોંથી નિકડેલો ત્યાંથી જોળ ને જોળ ફરીને પાછો આવતો એવો એક ભરકપ બીખારીના અવતાર આપણા લીખાએ પકડયા હતા. તેનો મેહરો વિદ્યાળ બની ગયો, બાળ જોવાલા રહ્યા, દેખાવ જંગલી દીરંપા, કપડાંની હાલકલાલી સાલી, અને એવી હાલતમાં લીખા, પોલીસે ગમે એટલી શોધ ચલાવી તે ઉપર વિશ્વાસ ન લાવતાં પોતે પોતાની શોધ જુલો ચલાવતો રહ્યો. સોલીનું ખૂન થયું એ તેના મનમાં નક્કી થઈ પડ્યું. કરલવાડી તરફના કુલાઓમાં તે પોતે ઉતરીને ડુબકી મારી આપ્યો. એન તરફના દરિયા કિનારા ઉપર કોઈએક અઠ રુઆત ડુબેલી લાશ મળી આપ્યાથી લીખા પોતે તે સાંભળ તાંની વાર જોવા દોડ્યો એટલું જ નહીં પણ કપડાં ઉતારીને દરિયામાં ઝીપણુ ઈસ સઉદના મોગના ઉછાળ્યો ઉપર પોતે પણ પોતાના તરતા ઉછાળા મારી આપ્યો કે પોતાના દેરતનું મરડું ત્યાં ક્યે ભરાઈ મેડું હોય તો તેને હાથ લાગે. સંજઈના “દાસમ ખતર” અને “જોર ખતર” માં મોરીના માલ લેવા યદે એવા લેહન ઉપરથી તે રોજ સહવાર સહવારે આ ખતરોમાં ભરકવા લાગ્યા કે કદાચ સોલીના ખૂની યા

હુશારાઓએ તેના અંગ ઉપરની કોઈ ઇધાણી વેચી નાખેલી અંહી મળી આવે. પણ કોઈ—મિચારા લીખા ની સહબી વેદનામો ચર્ચે ગઈ.

સોલીની શોધમાં લીખા ભરભરિયાને પોતાની ભાણી ભટાક રીત સુખ્ય પડતો નાખી બીજાઓ તેના ગુમ થવા વિષે થું કહે છે તે નરા જોઈએ. કરલવાડીની ધર્મશાળામાં માત્ર ૧૫ કે ૨૦ મિનિટ દેખાવ આપ્યા પછી જે જાણે કે હુવામાં ઉડી ગયો હોય અથવા પાણીમાં તદન પીગમી ગયો હોય એવી રીતનું તેનું જોય થયું આપ્યા શેરડામાં એક જેવી ભેદ થઈ પડ્યો. પોલીસ કચ્છો પણ જોવાસે આપવાને અશકત થઈ પડી. સોલી ગુમ થયેલો જણાયો તેની બીજી દિને તેના ભાઈ હોતીએ થાણે રામચંદ્ર વધીલ ઉપર તાર ફરીને પુછાવ્યું, પણ તે રાવબાહર જોછા ગભરાટમાં પડ્યો નહીં. તેણે કલાક કલાકે તાર મોકલ્યા અને દાહડાંનાં જે કાગળો લખ્યાં, તથા પોતે મોકલે ત્યાં કેસ હાથમાં હોવાથી થાણેથી આવી શકતો નથી માટે બહુ દિલગીરી દેખાડી. હોતીએ પોતાની માં ખરસેલાઈ ઉપર પણ સોલીના ગુમ થવાનો તાર કીધો. તે મિચારી જુલગી માવતર માદગીથી ખાટલે અડેલી હોવાથી તેનાથી સુખ્ય અવાધું નહીં, પણ તેનો ગભરાટ તો જો જોય તે જ જાણે.

કદામ સોલીને નાના ભાઈ નાની તરફથી કાંઈ માઠા સમાચાર મળ્યા હોય અને તેથી તે એકદમ આગળેરે મહુ દી બેઠો હોય. પણ આગળેરે જવાનો હોય તો રાત્રે શા માટે ગુમ થાય ? બીન કે સિલાનની આગળેરે કાંઈ રાત્રે ઉપડતી નથી. પણ વળી નાનીના માઠાં વર્તમાન તો કશો આચાર નથી—જોર તેનો ઉછેલ કાગળ તો સેન કુશળનો આપ્યો છે. પણ તે કાગળ તો સોલીને નામનો આવેલો તેના વાંચવા વગર રહી ગયેલો છે—તે ધર્મશાળામાં આવી ઉતર્યો ત્યારે તેને બધા કાગળ મળ્યા અને એન, નાનીના કાગળ મળ્યા વગર રહી ગયો એની એક એતેકા છે. પણ વાર સોલી પોતાના ભાઈની મદદને માટે એકદમ ઉપડી ગયો હોય તો છુપાણુ શા માટે જાય ? તે પોતાના ભાઈ એહન યા દોરત આસમાવને દક્ષા વગર જાય નહીં. વળી જે તે આન ઉપડી જવાનો હોય તે પોતાની છત્રી અને જડલ ધર્મશાળામાં રાખી કેમ જાય ? તે પોતાના સાંભાણની પેટી પોતાની સાથે કેમ નહીં લઈ જાય ?

સોલી પોતાની છત્રી વડીક રાખી ગયો તે દેખાડે છે કે તે ન્યારે બાહર ગયો જ્યારે તેની ધારણા પાછો આવવા ની હતી. તેના ગુમ થવા પછી જે છ દાહડાં થઈ ગયા છે તે છ દાહડાંમાં તેને નામનાં પણ કામનાં કાગળો ધર્મશાળા માં આવતાંને આવતાં છે, જે દેખાડે છે તેણે પોતાનું દેકાણું કયું બદલ્યું નહીં હતું પણ પોતાની સાથ કામ પાડનાર લોકોને ધર્મશાળાનું દેકાણું આપી પુકેલું હતું. સોલીએ આવેલા દાહડાંમાં નથી પોતાનાં કાગળો અંગાથાં કે નથી પોતાના સાંભાણની પેટીએ અંગાથી તે એક મોટા ભાણું કાઢ્યું હતું. એ ઉપરથી સુલું કયું કે તે મિચારો ક્યેથી એવે દેકાણું જઈ પડ્યો છે કે બપોં જવતો હોય તોપણ બાહરની ડુબીમાં સાથ આપેલો ચલાવવાને અશકત છે.

પોલીસે પેહલી ખોળ એ ચલાવી કે રામચંદ્રે સોલી ને રૂપિયા આપીને થાણેથી મોકલ્યો હતો. તે કેટલા રૂપિયા હતા તે પુછાવ્યું. રામચંદ્રે જવાબ મોકલ્યો કે તેણે સોલી ને રૂ૧૦૦૦) ની નોટ આપી હતી જેમાં રૂ૧૦૦) ના આડ વચ્ચે હતો, રૂ૧૦) ના બે હતા અને બાકીના દસ દસના દસ કેટલા હતા. એટલે આફીસનાં નાણાં હતાં, પણ સોલીએ પોતે પોતાનું ખાતગી નાણું લીધું હશે તેતા જુડું. રામચંદ્રે મુંબઈ બેંક ઉપર રૂ૧૦૦૦) નો ચારરડર લખી આપત તો ચાલત, કે જે બેંકમાં એ વધીલવું ખાતું હતું. પણ રૂપિયા સંબંધી રામચંદ્રની રીત બીજીએ કરતાં જુદીજ હતી—તે લોકોને ચેક યા હુડીને બદલે નગદ નાણાં આપતો હતો, અગરને પોતાની પાસે રોકડું હોય તો—અને તેમ આ વખતે તેની પાસે રોકડ હતી, જે સોલીને આપી મોકલ્યો હતો.

પોલીસે બીજી બારીક તજવીજ એ કીધી કે ગુમ થયલા સોલીને તે રાત્રે મળેલાં કાગળોની સંખ્યા કેટલી હતી અને તે કોણનાં લખેલાં હતાં? ધર્મશાળાના ચાકરે ખાતરી આપી કે સોલીશેડ રાત્રે ધર્મશાળામાં ઉતારો લેવા આચો ત્યારે તેના હાથમાં તે દાહડેનાં આવેલાં કાગળો મેળ્યાં તે ચાર હતા—કાગળો તો પાંચ હતાં પણ તેમાંનું એક તેને આપ્યા વિના રહી ગયું હતું, તે સિવાયે નકી ચાર કાગળો તેને સ્વાધીન કીધાં હતાં. વળી આ ખાણસની ખાતરી હતી કે તેમાંનો એક કાગળ તો તે દાહડે છેક સાંભળે આવેલો હતો. કરેલેવાડીની ધર્મશાળા જેવું નેરોસતીઆના ઉતારા કીન્ને એક ઉદાર દિલના સખી શેઠની પાછાકી સખાવતને આભારી એક એકાંત આરામઘર પોલીસથી આવી પરપુષ અને રોડધામથી ગડબડમાં આવી ગયું માટે ત્યાંનાં લોકોએ લગાર નાખી રીધી મોહડા મચમચાયાં, પણ તોખી પોલીસને મદદ આપવી એટલે દરએકની ફરજ હતી અને તે બજાવવા માં આવી.

સોલીને તે સાંજે મળેલાં આ ચાર કાગળો કોણનાં લખેલાં હતાં તેની પોલીસે તજવીજ કરતાં તેનાં કેટલાં પણ મળી આવ્યાં. ત્રણ તો મુંબઈનાં આવેલાં કાગળો હતાં જેમાં સોલીને આપતી કાલે મળવાની ખબર આપેલી હતી—તે અતિ અગત્યનાં જે કાગળો વિષે બોલ્યો હતો તે કાગળને લગતાંજ એ કાગળો હતાં. મોથો કાગળ રામચંદ્ર વડીલ નો થાણેથી આવેલો હતો—સોલી સહવારે થાણેથી ઉડડા પછી પાછલા પ્રહરની ત્રેનમાં તે કાંઈ કામને સર પાછળથી લખેલો હતો. ખચીત સોલીને મળેલાં આ કાગળોમાં એવું કાંઈ ઉતાવળનું દીસતું નથી કે જેથી તેણે પોતાનાં આરામઘરમાં ઉતારો લેતાં વાર અને તે કાગળો મળતાંની વાર રાતોરાત પાછો બાહાર નિકલી જવું નિષ્ઠે.

ત્યારે આ કાગળોનાં જે કેટલાં મેળ્યાં તે મુખ્ય તો પોલીસે નકી મત બાંધ્યું કે સોલીનું ધર્મશાળામાંથી આવેલી પાછો જવું એ ચારમાંના કોઈ પણ કાગળને લીધે નહી પણ કોઈ જુદાંજ કારણ સર થયું નિષ્ઠે. સોલીને મળેલા કાગળો મધે એક “મેડો સીટ” માં આફીસવાળા એક વડીલની પેહડીને કાગળ હતો. તે કાગળ પોલીસને

પરપુષ કરતાં કાંઈ પતો આપે એવો હતો; કાંકે તેમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું—

“અગરજે તમા મુંબઈ આવ્યા તેને તેજ માંજે યા રાત્રે અગરને મળવાની મગવાડ કરી રહેતા તો અમે વધારે ખુશી થઈશું. જે આજેજ મળે તો હું પોતે તમોને મળી થઈશ, કાંકે કાંઈ મહવારે હું મુંબઈની બાહાર જવાર છું અને આડેક વાહડા મુઠી પાછો આવીશ નહી. મારે અગરજે તમાને મગવાડ હોય તો રાત્રેજી મળી જશો. હું આજમાં જ વાગતા મુઠી તમારી રાહ જોઈશ.”

અગરજે સોલી ધર્મશાળામાં આવતાંનીવાર ઉતાવલ માં પાછોજ ગયો, તો, કાંઈથી કહી શકે કે તે ઉપલે કેટલાંજે બોલાયા પ્રમાણે ત્યાં મળવા ગયો હશે, પણ નહી—પોલીસે ચલાવેલી તલાશ મુખ્ય તે વડીલ સાહેબે સોલીની શેકડબ વાટ જોયા કીધી, કાંકે જ વાગતા મુઠી સોલી ત્યાં ગયો નહી હતો. તેને બાહાર ખેંચી જવાડે જુડું કારણ શું હતું એ મોટો ભેદી સવાલ થઈ પડ્યો અને સંધથી તપાસના આધાર એ સવાલ ઉપર આવીને અટક્યો. કાંકે સોલી શું કામ બાહાર ગયો તે જ્યાંમુઠી જણાય નહી ત્યાંમુઠી તેને મારે કયાં કયાં ખોળ કરવી તે પોલીસ કશું સમજ શકી નહી. એક સવાલ એ ઉડડો કે કદાચ તે એકદમ મુંબઈજ છોડી ગયો તો નહી હોય? તે પોતાને વતન થાણે તો ગયો નથીજ, ત્યારે મુંબઈ છોડી બધ તો બીજી કયે ગામ જાય? અને હજી તો મુંબઈમાં પગ મેળે નથી તેટલામાંજ એકદમ ગામ છોડી જવાનું કારણ શું? એ માનવાળેજ તો નથી—પણ અગરજે તેની આગમમથી નકી યાપ તો રેલવે સ્ટેશને ઉપર તેની ખોળ ચલાવી શકાય—અગરજે તે અનસ્થોજ બાહાર નિકલી ગયો હોય તો તેની મુંબઈમાંને મુંબઈમાંજ ખોળ ચલાવી શકાય.

એથી ત્યારે તેના ગુમ થવાના ભેદી ભયમાં ઘણો વધારો થયો. ખરેખર આ તો એક મોટો ભેદજ થઈ ગયો. સોલીને રાત્રે જવાનું કારણ શું? તે ધર્મશાળામાંથી નિકલ્યો તેવો કયે રસ્તે ગયો તેટલુંજી કોઈ કહી શકતું નથી, કાંકે તેને જતાં કોઈએ જોયો નથી. શું તે પશ્ચિમે સ્વિન્સ રોડ ઉપર નિકલ્યો હશે અથવા પૂર્વે ચાકરદારને રસ્તે ગયો હશે? શું તે સ્વિન્સ રોડ ઉપરથી દરિયા કિનારા ભણી યા મોપાદી ભણી ગયો હશે અથવા ચાકરદારથી કરેલવાડીના પારસી મોહલા પાંડે સીટમાંથી પસાર થયો કે કણસવાડી તરફના હિંડ વાડમાં ગયો હશે? તે કેટલો લાંબે ગયો હશે, કયાં અટક્યો હશે અથવા કેઈ ગળીમાં વલ્યો હશે?

ભીષા ભરભરિયો તે કાંઈજ નહી પણ સોલીનાં ખૂનની અટકલ યાંથી બેઠો હતો, પણ તે ઝાઝી માન્યામાં આવતી નહી હતી. ભીષા દરરોજ પોલીસની મોટીએ ત્રણ ચાર ફેરા મારી આવતો પણ જેમ જેમ તેને પોતાના શાહજાદાના પતો નહી મળતો તેમ તેમ બિચારાનાં મગ જની હાલત વધારે ને વધારે ખરાબ થતી હતી. પોલીસ આ ખૂનની ખોળ કરતાં વધારે ભીખાની ખણખોધથી કંટાળી ગઈ હતી. સિપાઈઓ અને કાનસ્ટેબલોને તે

એક પીડા સરખો થઈ પડ્યો હતો—તેમને ભીખાની દયા લાગતી હતી ખરી, કાંકે ફક્ત એક દોસ્ત તરફ આવી ખસી દિલ્લી દિલસોજના એવા જોસભરેલા દાખલા ક્યાં હોયછે?—તોપણ તેઓ તેનાથી એટલા કઠારી રહ્યા હતા કે ભીખાથી પોલીસવાળા દૂર નહાસતા હતા.

જેમ પોલીસ તેમજ નાના મોટા દુકાનદારોને પણ ભીખો એક પીડા થઈ પડ્યો હતો અને તેઓ જેમ તેમ તેની કાસર પતાવતા. ભીખો દુકાને દુકાન નહીં પુછતો કે “તમે એક જુવાન પારસીને જોયોછ? આસરે ત્રીશ પાંત્રીશ વર્ષનો, ચોભામાં એક શાહજાદા સરખો ચેહરાવતું, કદમાં મારી ભૂનો પણ મારા કરતાં વધારે ખુશસુરત ને—હું તો મસ્કતમાં ગરમ તાપમાં રખડીને કાળો થઈ ગયોછ પુછ તેઓ મારા કરતાં ગેરો, તેને તમે જોયોછ? તે અહીં આવી ગયોછ? તમારી દુકાનથી તે કાંઈ લઈ ગયોછ?” દુકાનદારો પેહલાં તો સેહેલ સુન્ને ના પાડતા, પણ જ્યારે ભીખો ફરી ફરીથી પુછતો કરતો, તે એવી આશામાં કે કદાચ પરમ દાહડે નહીં તો કાલે આવી ગયો હોય અને કાલે નહીં તો આજે આવી ગયો હોય ત્યારે તે દુકાનદારો પેહલાં હસ્યા, પછી કંટાળ્યા, પછી ખીન્નવાયા તેની શી નવાઈ! એકે ધાચું કે એ કોઈ દેવાનો છે, બીજાએ ધાચું કે એ કોઈ પંખી છે અને આમ પુછવાને બાંહેને કાંઈ ચિલકપટથી હાથ મારીને દુકાનનો માલ ઉઠાવી નવાર કોઈ ઉઠાડીને છે. કોઈ દુકાનદારે ભીખા ઉપર નજર રાખવાની પોતાના માણસોને ચેતવણી આપી હતી અને કહ્યુંએ તો તેનું પોલીસના હાથમાં પાંખડું આપવાની ધમકી દીધી હતી.

પણ પોતાને વાસ્તે ગમે એટલું બદ બોલાય, પોતાની ગમે એટલી હાંસી થાય, પોતાને ખેંદારમતી સાથે હાંકી કાઢાડવામાં આવે તેથી ભીખો ભરભરિયા પોતાના દોસ્ત તરફની ફરજમાંથી કાંઈ પાછો હટે તેમાં તો માણસ નથી. પણ બિચારાને પોતાના બેહવાવલા શાહજાદાને જ્યારે કશો પતો નહીં લાગ્યો ત્યારે આપણું બીજાં લોકોની પેઠે પોલીસને માથે ભીખાએ સથળો રોપ મેળ્યો. જ્યારે બદનામ કરવા, ગરદન મારવા કોઈ નહીં મળે ત્યારે પોલીસ તો છેવળ. મારે સોલીની શોખમાં છ દાહડા ગયા અને સાતમે દાહડો બેઠો ત્યારે હવે ભીખાએ નકી કીધું કે બધો વાંક પોલીસનો છે.

“પોલીસ શું કામની? તમે પોલીસવાળાઓ મોટા મોટા પગાર ખાવોછો તે શા કામના?” ધોળીતલાવની પોલીસ ચોક્કી ઉપર ઈનસ્પેક્ટર સ્પિટચકાક આગળ ભીખો ભરભરિયા બેઠાડવા પડ્યો. તે પોતાના દોસ્તની શોખમાં આવે સહવારનો દસેક માઈલ ચાલી અને છેક પાલવા બંદરથી ચિત્તિને ડાક સુધી થકો ખાઈ આચારી ઘાકી ગયો હતો મારે પોલીસ ચોક્કી ઉપર પોંદ્યતાંની વાર એક ઉંચી દેબલ ઉપર ચઢી બેઠો, અને ઈનસ્પેક્ટર સ્પિટચકાક જેને ભીખાનાં ભડભડ મોલવાથી ઘણી રમુજ મળવાને લીધે તેના કપકપ્પો અને બદનામીઓની દરકાર નહીં હતી પણ જે પુરીથી તેની સાથે વાતો કરતો હતો તેની આગળ ભીખો બખાળવા લાગ્યો. “મારા દોસ્તવા બેહવાવાને

છ દાહડા. જવા છતાં, તે મરોછ કે જીવેછ તેની કોઈ ને ખબર નહીં મળે એ કેવું અધર? તમે પોલીસનાં મોંસિંખાં કામનાં શું? જો પોલીસ પતો નહીં પકડે તો પોલીસને ખપ શો?”

“અમે શું કરીએ?” ઈનસ્પેક્ટરે બોલાસો કીધો “બોળ ચલાવવાને હજી અમારા હાથમાં કશો આધાર આપ્યો નથી.”

“આધાર નથી? એમ કહોની કે તમેને આવડતું નથી, તમારામાં હોસ્પારીજ નથી. તમારી પોલીસ કેવી છે તે હું સારીપેઠે જાણુંછ. તમે પોલીસવાળાઓને પિછાણવાની હું મસ્કત ગયો તેની અગાઉની મને તક મળેલીછે. તમે લોકો ચેરને મુકીને સાહુકારને પકડોછ તે મારા પોતાના દાખલામાં મેં જોયુંછે, અને હું અંહી સુધી કેહવાની હિમત કરૂંછ કે તમે પોલીસવાળાની મોહકાણીઓ અને મસ્કત જવાની ફરજની પડી હતી.”

“તે કેમ વાર?” મીઠો સ્પિટચકાકે હસીને પુછ્યું.

“કેમ, તે હું કેહવા નથી આહતો, પણ કોઈ વખતે હું એટલું આહુંછ કે હું મસ્કતજ રહી હવે તો કેવું સાડું. નેવી રીતે હું જીવું છી રીતે રીતે તો મારે મુંબઈમાં રહેવું અને મસ્કતમાં રહેવું બેહ સરખું છે.”

“ત્યારે તમે પાછા સિંધારી આવો તો કેવું સાડું?”

“તે મારું કામ છે. મુંબઈમાં રહીને ટકેલા ખાવા અને મારા એકપુરા દોસ્તને ભર ચકલામાં કોઈ મોર ઉઠાવી નહીં તેના પિસા હુદી લઈને તેના મુઠાંને ગાંડેઠો બાંધી દરિયામાં નાખી આવે તે મારે મોખા કરવું એથી શું હું કંટાળી નહીં જાવું? તમારી મુંબઈમાં કરતાં તો મસ્કતમાં જંગલી આરખાઓ વધે વધારે સલામતી છે. એક ફેંડને વધારાએ લૂંટીને મારી નાખી તે જીવતો નહીં તો નહીં પણ મુલેલોખી હાથમાં નહીં આવે એમ તેને કેશો પાડી આવે એવું તો મસ્કતમાં કરી બનયું નથી—હું હતો ત્યાં સુધી તો કોઈ દાહડે નહીં. મને કાંઈ સુખ નહીં પડતું. કે હવે મારે શું કરવું? મારા આપા બંનમાં મને સોલીનું જેટલું લાગેછે તેટલું બીજાં કોઈનું લાગતું નથી અને કોઈનું લાગશેની નહીં—”

એટલું બોલતાંમાં ભીખો અચકી પડ્યો અને પોતા ને સુધારીને બોલ્યો—“નહીં, નહીં, બીજું એક જાણું છે કે જેનું મને ઘણું લાગેછે અને હવે પછી વધારે લાગશે. તે મારી—મારો—” “ભીખો પીરોજનું નામ દેવા જતો હતો પણ પાછો અચકી નહીં તેણે આપા બંનમાં મને સોલીનું છે તે કોઈને જાણવાની જરૂર નથી.”

ઉકળતાં પાણી ઉપર હવાનું દબાણ ચાલું.

પીગલેજું પાણી અચર કરતાંથી થંડું!

પાણી જેમ ગરમ થવાથી કદમાં વધે એટલે ખીલેછે તેમજ ઠંડુ થઈ જવાથી પણ ખીલેછે—એટલે કે જ્યારે પાણી નું અચર બનેછે ત્યારે પણ તે ખીલેછે. આ વસ્તુ તેની ઉપરનું દબાણ તેને અંધારું નવું અસ્કાવીને તેની પ્રવાહી

હાલતમાં રાખે છે. અને પાણી તેની ઉપરનાં દબાણને લીધે ને ૨૨ ડીગ્રી કરતાં વધુ ઠંડું થવા છતાં બંધાતું નથી. એટલે કે પાણીની ઉપરનું દબાણ જેમ આપણે આગળ જોઈ ગયા કે પાણીની ઉકળવાની હદને વધારે છે તેમ અંદાજે પાણી પરનું દબાણ પાણીને ઠંડું થવાની હદને ઓછી કરે છે. અને એજ પ્રમાણે જેટલા પ્રવાહીઓ પાણીની માફક જંધાઈ જતી વખતે ખીલતા હોય તેમાં પણ થાય છે.

આપણે સઘળા જાણીએ છીએ કે બરફ ઘણું કઠકું છે, અને તે જરા અકાંડવાથી ભાંગી જાય છે. તે પણ તેને ઘણું દાબવાથી ગમે એવો આકાર આપી શકાય છે, કારણકે તેની ઉપરનાં દબાણને લીધે તે પ્રવાહી થઈ જાય છે. જે એક વાસણની અંદર પેટલાં બરફના કડકો મુકીને પછી તેને ઉપરથી યુક્તજ દબાણ કરીએ તો પેટલાં તે બરફ ભાંગશે ને પછી પોગલીને પાણી થવા માંડશે. પણ જેનું ઉપરનું દબાણ કાઢી નાંખીયું કે તેવું પેલું પીગળેલું બરફ પાણું બંધાઈ જશે ને પેલાં બરફને જે વાસણમાં યુક્તજ હતું તે વાસણના જેવા આકારનું તે થશે.

આ ઉપરથી કાંઈ એમ ન ધારવું કે પેલું બરફ જે પીગળીને પાણી થાય છે તે પાણી ગરમ થતું હશે. ઉલટું તે પાણી તો બરફ કરતાંની ઠંડું થાય છે! આ જે કે અનન્ય જેવું તો લાગે છે, પણ જ્યારે બરફ પીગળીને પાણી થાય છે ત્યારે તે થોડી ગરમી છુપી રાખે છે તે આપણે જાણે છીએ ને હવે જ્યારે આપણે તે બરફને પીગળાવવા માટે જોઈતી ગરમી આપતાં નથી ત્યારે તે પોતાની જ ગરમી સુસી લે છે ને તેથી તે પાણી બરફ કરતાંની ઠંડું થાય છે.

એક બારસોપ નામના સાધુના જેટલા લાંબા ને જાડો બરફનો કડકો લઈ બે પુરસીઓ પાસે પાસે મુકીને બંને ઉપર તેના એક એક છેડો ટેકવીને મુકે, પછી એક તારના કાંસા કરી તેને બરફના કડકામાં પોઈને બે પુરસી ની વચ્ચે જે બરફનો મધ્ય ભાગ આવે છે ત્યાં તે તાર લાવીને તેની નીચે જુલવું ઝરતલવું વળન બાંધે. હવે જ્યારે આવો અખતરો કરી જોશો ત્યારે બરફની ગરમી "ક્રીઝીમ પોઈન્ટ" જેટલે ઊર ડીગ્રીની નજર રહેશે અને તેથી બરફની બાહરની બાજુ જરા પીગલેલી જાલમ પડશે. અને ત્યારે ઉપલા અખતરનું પરીણામ શું આવશે તે જોઈએ.

એ પરીણામ ઘણું અનન્ય જેવું આવશે. બરફ જેવું પેલા તાર અને તેને ટાંગેલા વળનથી કપાતું જશે કે તરતજ પાણું તે કાચની ઉપરનું બરફ બંધાતું જશે! એમ કાપ વાડું? બરફની ઉપર આવેલા તાર અને તેને ટાંગેલાં વળનથી બરફ ઉપર દબાણ પડશે ને તેથી તે બરફનો થોડોક ભાગ પ્રવાહી થશે. હવે જેવું બરફ પીગળશે કે પેલા તાર બરફમાં નીચે દબાશે ને પેલું પીગળેલું બરફનું પાણી તારની ઉપર આવશે. એમ યવાથી તારનું દબાણ પેલાં પાણીપરથી નીકળી જવાથી તે પાણું બંધાઈ જશે. જ્યારે પેલું બરફ પીગળ્યું હતું ત્યારે તેણે તાર અને આસપાસના બરફના ભાગમાંથી ગરમી સુસી લીધી હતી ને તેથી તે તાર તથા આસપાસના ભાગ ઠંડા થઈ ગયા હતા. પણ પછી તાર જેવો બરફમાં ખળી ગયો અને પેલાં પાણી પરથી

દબાણ ઓછું થઈ જવાથી તે પ્રવાહી બંધાયો એટલે નીચે જે ગરમી સુસી લીધી હતી તે પાણી છુટી પડી અને તાર તથા આસપાસનું બરફ અગાઉનાં જેટલું જ પાણું ગરમ થયું ને એમ યવાથી વળી તારનાં દબાણથી તેની નીચેનું બરફ પીગળ્યું ને વળી તાર અંદર વધુ ગળી ગયો. પાણું પેલું પાણીથી પેટલાની કાંઈની બંધાયું અને એમ થઈ થઈ ને આસ્તે આસ્તે પેલા તાર તમામ બરફના કડકામાંથી પસાર થઈને છેલ્લે નીચે પડી ગયો અને બરફનો કડકો પણ પીગળી પીગળી તથા પાછો બંધાઈ બંધાઈને આખરે જેવોને તેવો જ આખો થયો, પણ તેની ઉપર જે જગ્યાએથી તાર પસાર થયો હોતો તે જગ્યાએ સફેદ રંગનો દાઢ રહી ગયો. આ દાઢ બરફ થી થીથી ગળવા તથા બંધાવાથી તેમાં હવાના પરપોતા રહી જવાથી સફેદ જેવા લાગ્યો.

જે આપણે તારમાં ટાંગેલું વળન વધારીએ તો તેથી એ પ્રમાણે થતું નથી પણ ઘણા ભારથી બરફ ભાંગી જાય છે અને વળી જો તેટલું જ વળન રાખીએ ને પેલા બરફના કડકાને સરખો ને રાખતાં એક બાજુએ જળતા રાખ્યો હોય તો જેવું બરફ પીગળે કે તાર અંદર ગળી જઈ તેની ઉપર આવી જવાને બદલે જળતા બાજુમાંથી નીચે સરી પડે અને તેથી તારને પોતાની ગરમી પાછી મળતી ન હોવાને લીધે તાર વધુ બરફમાં ગળતો અટકી જાય છે કેમકે બરફ ઘણું જ ઠંડું યવાથી પેલા તાર અને તેને ટાંગેલું વળન ખમી શકે છે. પણ જે આ વેળાએ તે વળનમાં કાંઈક ઉમેરો કરીએ તો જળી પાછો તાર થોડોક અંદર મળે છે.

બરફના પાહોડાંમાં આ પ્રમાણે થાય છે ખરું પણ તે કેટલી હદ સુધી થાય છે તે કંઈ એકસ નથી. બરફના પાહોડાં પોતા પોતા પાહોડાંની ઉપર બરફ પડવાથી થાય છે. આવા પાહોડાંની ઉપર એટલું તો બરફ પડે છે કે જે ઉપર કંઈ તે રીતે તેમાંથી થોડુંક બરફ સરી નહી પડતું હોય, તો વરસો વરસ પાહોડાંની ઉંચાઈ વધતી જાય છે. પાહોડાં ઉપર પડેલું બરફ તેની ઉપર બીજું બરફ પડવાથી દબાયે છે ને તેની સાથે અંદર કાંઈ હવા રહી ગઈ હોય તો તેની દબા એ છે. અને એમ દબાવાથી અંદર કાંઈ પાણી હોય તો તે નીકળી જાય છે. તે ઉપરનું બધું બરફ એક કડકો જેવું થાય છે.

બરફની ઉપર પડતાં દબાણથી તેની બંધાઈ જવાની હદ ઓછી થાય છે તે શીવાયે બરફમાં એક બીજાની ખુબી છે, તે ખુબી એ છે કે જ્યારેની આપણે બે અણીદાર બરફના કડકાને એક એકને અણી આગળથી લગાડીને પકડી રાખીએ છીએ તો તે બંને જોડાઈને એક કડકો થઈ જાય છે. આવા બે કડકાને જે આપણે એક એક સાથે સરખા કરીને જોરમાં દાખી દઈએ તો તે જલવીથી ચોંટી જાય છે પણ જે અલગ પડકરે છીએ ને દાખતા નથી તો તેમને જોડાતાં વધારે વખત લાગે છે. જે દેશોમાં બરફ પડે છે ત્યાં તે બરફને હાથમાં લેઈને દાખવાથી ફક્ત હાથની ગરમીથી જ તેમાંના થોડો ભાગ પીગળે છે ને પછી જેવું દબાન કાઢી નાખીએ કે પાછો પીગળેલો ભાગ બંધાઈ જાય છે. વેલાતમાં છેકડકાંમાં આવી રીતે બરફને દાખીને તેના બોલ બનાવે છે, ને એવા બરફના બોલ કરવામાં તેમને બહુ જ મજા હોય

એક પીડા સરખો યદ્ય પડ્યો હોતો—તેમને ભીખાની દયા લાગતી હતી ખરી, કાંકે કુકત એક દોસ્ત તરફ આવી ખરો દિલની દિલસોજના એવા જોસભરેલા દાખલા કયાં હોયછે?—તોપણ તેઓ તેનાથી એટલા કંઠાથી રહ્યા હતા કે ભીખાની પોલીસવાળા દૂર નહાતા હતા.

જેમ પોલીસ તેમજ નાના મોટા ફુકાનદારોને પણ ભીખા એક પીડા યદ્ય પડ્યો હોતો અને તેઓ જેમ તેમ તેની કાસર પતાવતા. ભીખા ફુકાને ફુકાન બંધને પુછતો કે “તમે એક જીવાન પારસીને જોયાછ? આસરે ત્રીશ પાંત્રીશ વર્ષના, શોભામાં એક શાહજાદા સરખો મેહરાવત, કદમાં મારી ભૂંરનો પણ મારા કરતાં વધારે યુગ્મસુરત ને—હું તો મસ્કતનાં ગરમ તાપમાં રખતીને કાળો યદ્ય ગપોછ પુછ તેતો મારા કરતાં ગોરો, તેને તમે જોયાછ? તે અહીં આવી ગપોછ? તમારી ફુકાનથી તે કાંઈ લઈ ગપોછ?” ફુકાનદારો પેહલાં તો સેડેલ સુન્ને ના પાડતા, પણ બ્યારે ભીખા ફરી ફરીથી પુછતો ફરતો, તે એવી આશામાં કે કદાચ પરત દાહડે નહીં તો કાલે આવી ગપો હોય અને કાલે નહીં તો આજે આવી ગપો હોય ત્યારે તે ફુકાનદારો પેહલાં હરખા, પછી કંઠાયા, પછી બીજાવાયા તેની શો નવાઈ? એકે ધાચું કે એ કોઈ દેવાનો છે, બીજાએ ધાચું કે એ કોઈ પંચી છે અને આમ પુછવાને બાહને કાંઈ મિલખપથી હાથ મારીને ફુકાનનો માલ ઉઠાવી નનાર કોઈ ઉઠાડીગર છે. કોઈ ફુકાનદારે ભીખા ઉપર નજર રાખવાની પોતાના માથુસોને ચેતવણી આપી હતી અને કોઈએ તો તેનું પોલીસના હાથમાં પાંખડું આપવાની ધમકી દીધી હતી.

પણ પોતાને વાસ્તે ગમે એટલું બદ બોલાય, પોતાની ગમે એટલી હાંસી ધાય, પોતાને મેહોરમતી સાથે હાંકી કાઢાડવામાં આવે તેથી ભીખા ભરભરિયા પોતાના દોસ્ત તરફની ફુરગમાંથી કાંઈ પાછો હડે તેમાંના માથુસ નથી. પણ બિચારને પોતાના પોહવાપણ શાહજાદાના બ્યારે કશો પતો નહીં લાગ્યો ત્યારે આપણું બીજું લોકોની પેઠે પોલીસને માથે ભીખાએ સધળો દોષ મેળ્યો. બ્યારે બદનામ કરવા, ગરદન મારવા કોઈ નહીં મળે ત્યારે પોલીસ તો છેજ. મારે સોલીની શોખમાં છ દાહડા ગયા અને સાતમે દાહડો મેઠા ત્યારે હવે ભીખાએ નકી કીધું કે બીજો વાંક પોલીસનો છે.

“પોલીસ થું કામની? તમે પોલીસવાળાઓ મોટા મોટા પગાર ખાવોછો તે શા કામના?” શોભીતલાવની પોલીસ ચોક્કી ઉપર ઈનસ્પેક્ટર સ્પિટચકાક આગળ ભીખા ભરભરિયા બડબડવા પડ્યો. તે પોતાના દોસ્તની શોખમાં આજે સહવારના દસેક માઈલ ચાલી અને છેક પાલવા બદરથી મિલિસે ડાક સુધી થકો ખાઈ આચારી યાકી ગયો હોતો મારે પોલીસ ચોક્કી ઉપર પોહવતાંની વાર એક ઉંચી ટેબલ ઉપર ચઢી મેઠો, અને ઈનસ્પેક્ટર સ્પિટચકાક ન્જે ભીખાનાં ભડબડ બોલવાથી થણી રચુજ મળવાને લીધે તેના ડપકાએ અને બદનામીએની દરકાર નહીં હતી પણ ન્જે પુચીથી તેની સાથ વાતો કરતો હોતો તેની આગળ ભીખા ખખખવા લાગ્યો. “મારો દોસ્તના પોહવાવાને

છ દાંહડા નવા છતાં, તે મરેક કે જવેક તેની કોઈ ને ખબર નહીં મળે એ કેવું અંધર? તમે પોલીસનાં મોંસિમાંએ કામનાં થું? જો પોલીસ પતો નહીં પકડે તો પોલીસને ખપ થો?”

“અયે થું કરીયે?” ઈનસ્પેક્ટરે બોલાસો કીધો “બોલ મલાવવાને હજી અમારા હાથમાં કશો આધાર આપ્યો નથી.”

“આધાર નથી? એમ કહોની કે તમેને આવડડ નથી, તમારામાં હોસ્વારીજ નથી. તમારી પોલીસ કેવું છે તે હું સારીપેઠે જાણું છું. તમે પોલીસવાળાઓને પિછાણવાની હું મસ્કત ગયો તેની અગાઉની મને તા મળેલીછે. તમે લોકો ચોરને સુધીને સાહુકારને પકડોછ તે મારા પોતાના દાખલામાં મેં જોયુંછે, અને હું અંહી સુધી કેહવાની હિમત કરું છું કે તમે પોલીસવાળાને મોહકાણુમાં અને મસ્કત નવાની ફરબી પડી હતી.”

“તે કેમ વાઈ?” મીઠો સ્પિટચકાકે હસીને પુછ્યું. “કેમ, તે હું કેહવા નથી ચાહતો, પણ કોઈ વખતે હું એટલું માહુંછ કે હું મસ્કતજ રહી હોતે તો કેવું સાઈ?” જોવી રીતે હું જીવુંછ તેવી રીતે તો મારે સુંબઈમાં રેહવું અને મસ્કતમાં રેહવું બેહુ સરખું છે.”

“ત્યારે તમે પાછા સિધારી આવો તો કેવું સાઈ?”

“તે મારું કામ છે. સુંબઈમાં રહીને દેકેલા ખાવા અને મારા એકધરા દોસ્તને ભર ચકલામાં કોઈ ચોર ઉઠાવી નહ તેના પિસા લુટી લઈને તેના સુઢંડોના માંડેકો બાંધી દરિયામાં નાખી આવે તે મારે જોયા કરવું એથી થું હું કંઠાળી નહીં જાવું? તમારી સુંબઈમાં કરતાં તો મસ્કત માં જગલી આરબાઓ વચે વધારે સલામતી છે. એક દેડને ઘસારમો લૂટીને મારી નાખી તે જવતો નહીં તો નહીં પણ મુવેશોમી હાથમાં નહીં આવે એમ તેને દેકાણે પાડી આવે એવું તો મસ્કતમાં કરી બનયું નથી—હું હોતો ત્યાં સુધી તો કોઈ દાહડે નહીં. મને કાંઈ સુજ નહીં પડડું કે હવે મારે થું કરવું? મારા આપ્તા બનનાં મને સોલીનું નેજરું લાગેતે રેહવું બીજું કોઈનું લાગવું નથી અને કોઈનું લાગણેની નહીં—”

એટલું બોલતાંમાં ભીખા અચકી પડ્યો અને પોતા ને સુધારીને બોલ્યો—“નહી, નહી, બીજું એક જાણું છે કે જેનું મને ઘણું લાગેછે અને હવે પછી વધારે લાગશે. તે મારી—મારો—” “ભીખી પીરોજનું નામ દેવા બતો હોતો પણ પાછો અચકી નહીં તેજે આટોપી લીધું પણ તે કોણ છે તે કોઈને જાણવાની નર નથી.”

—ઉકળતાં પાણી ઉપર હવાનું દબાણ ચાલું.

પીગહેતું પાણી ગરમ કરતાંની થંડું!

પાણી જેમ ગરમ થવાથી કદમાં વધે એટલે ખીલેછે તેમજ ઠંડુ થઈ નવાથી પણ ખીલેછે—એટલે કે બ્યારે પાણી નું બરફ બનેછે ત્યારે પણ તે ખીલેછે. આ વખતે તેની ઉપરનું દબાણ તેને બંધાઈ નવું અડકાવીને તેની પ્રવાહી

હાલતમાં જ રાખે છે. અને પાણી તેની ઉપરનાં દબાણને લીધે ને ૨૨ ડિગ્રી કરતાં વધુ ઠંડુ થવા છતાં બંધાતું નથી. એટલે કે પાણીની ઉપરનું દબાણ જેમ આપણે આગળ જોઈ ગયા કે પાણીની ઉકળવાની હદને વધારે છે તેમ અમ્લીય પાણીપરનું દબાણ પાણીને ઠંડુ થવાની હદને ઓછી કરે છે. અને એજ પ્રમાણે જેટલા પ્રવાહીઓ પાણીની માફક બંધાઈ જતી વખતે ખીલતા હોય તેમાં પણ યાચે. આપણે સમજ્યા જાણીએ છીએ કે બરફ ધણું કઠકું છે, અને તે જરા અધારવાથી ભાગી જાય છે. તેપણ તેને ધણું દબાવવાથી ગમે એવો આકાર આપી શકાય છે, કારણકે તેની ઉપરનાં દબાણને લીધે તે પ્રવાહી થઈ જાય છે. જો એક વાસણની અંદર પેહેલાં બરફનાં કડકાં મુકીને પછી તેને ઉપરથી પુષ્કળ દબાણ કરીએ તો પેહેલાં તે બરફ ભાગશે ને પછી પોગલીને પાણી થવા માંડશે. પણ જેનું ઉપરનું દબાણ કાઢી નાખીએ કે તેવું જ પેલું પીગળેલું બરફ પાણું બંધાઈ જશે ને પેલાં બરફને જે વાસણમાં મુક્યું હતું તે વાસણના જેવા આકારનું તે થશે.

આ ઉપરથી કાંઈ એમ ન ધારવું કે પેલું બરફ જે પીગળીને પાણી થાય છે તે પાણી ગરમ થતું હશે. ઉલટું તે પાણી તો બરફ કરતાંથી ઠંડું થાય છે! આ જો કે અનન્ય જેવું તો લાગે છે, પણ બ્યારે બરફ પીગળીને પાણી થાય છે ત્યારે તે થોડી ગરમી છૂપી રાખે છે તે આપણે જાણે છીએ ને હવે બ્યારે આપણે તે બરફને પીગળાવવા માટે જોઈતી ગરમી આપતાં નથી ત્યારે તે પોતાની જ ગરમી સુરી છે તે તેથી તે પાણી બરફ કરતાંથી ઠંડું થાય છે.

એક બારસોપ નામના સાણના જેટલા લાંબા ને જડો બરફના કડકાં લઈ બે યુરસીઓ પાસે પાસે મુકીને બંને ઉપર તેના એક એક છેડો ટેકવીને મુકો, પછી એક તારના ફાંસી કરી તેને બરફના કડકામાં પોઈને બે યુરસી ની વચ્ચે જે બરફના મધ્ય ભાગ આવે છે ત્યાં તે તાર લાવીને તેની નીચે જીલવું ૭ તરલવું વળન બાંધેા. હવે બ્યારે આવો અખતરો કરી જોશો ત્યારે બરફની ગરમી "ફીઝીંગ પોઈન્ટ" જેટલે ૩૨ ડિગ્રીની નજર રહેશે અને તેથી બરફની બાહરી બાજુ જરા પીગળેલી માલમ પડશે, અને ત્યારે ઉપલા અખતરનું પરિણામ થું આવશે તે જોઈએ.

એ. પરિણામ ધણું અનન્ય જેવું આવશે. બરફ જેવું પેલા તાર અને તેને ડાંગેલા વળનથી કપાતું જશે કે તરતજ પાણું તે કાચની ઉપરનું બરફ બંધાતું જશે! એમ કાપ વાટ? બરફની ઉપર આવેલા તાર અને તેને ડાંગેલાં વળનથી બરફ ઉપર દબાણ પડશે ને તેથી તે બરફનો થોડાક ભાગ પ્રવાહી થશે. હવે જેવું બરફ પીગળશે કે પેલા તાર બરફમાં નીચે દબાશે ને પેલું પીગળેલું બરફનું પાણી તારની ઉપર આવશે. એજ યવાથી તારનું દબાણ પેલાં પાણીપરથી નીકળી જવાથી તે પાણું બંધાઈ જશે. બ્યારે પેલું બરફ પીગળ્યું હતું ત્યારે તેણે તાર અને આસપાસના બરફના ભાગમાંથી ગરમી સુરી લીધી હતી ને તેથી તે તાર તથા આસપાસના ભાગ ઠંડો થઈ ગયો હતો. પણ પછી તાર જેવો બરફમાં મળી ગયો અને પેલાં પાણી પરથી

દબાણ ઓછું થઈ જવાથી તે પ્રવાહી બંધાયો. એટલે નીચે જે ગરમી સુરી લીધી હતી તે પાણી છૂટી પડી અને તાર તથા આસપાસનું બરફ અગાઉનાં જેટલું જ પાણું ગરમ થયું ને એજ યવાથી વળી તારનાં દબાણથી તેની નીચેનું બરફ પીગળ્યું ને વળી તાર અંદર વધુ ગમી ગયો. પાણું પેલું પાણીથી પેહેલાની કાનૂની બંધાયું અને એજ થઈ થઈ ને આસ્તે આસ્તે પેલા તાર તમામ બરફના કડકામાંથી પસાર થઈને છેલ્લે નીચે પડી ગયો અને બરફના કડકાં પણ પીગળી પીગળી તથા પાછો બંધાઈ બંધાઈને આપરે જોડેને તેવોજ આપો થયો, પણ તેની ઉપર જે નળ્યાએથી તાર પસાર થયો હતો તે નળ્યાએ સફેદ રંગનો દાઢ રહી ગયો. આ દાઢ બરફ થી થીથી ગળવા તથા બંધાવાથી તેમાં હવાના પરપોતા રહી જવાથી સફેદ જેવો લાગ્યો.

જો આપણે તારમાં ડાંગેલું વળન વધારીએ તો તેથી એ પ્રમાણે થતું નથી પણ ઘણા ભારથી બરફ ભાગી જાય છે અને વળી જો તેટલું જ વળન રાખીએ ને પેલા બરફના કડકાને સરખો ને રાખતાં એક બાજુએ ઢળે તો રાખ્યો હોય તો જેવું બરફ પીગળે કે તાર અંદર ગળી જઈ તેની ઉપર આવવી જવાને બદલે ઢળતી બાજુમાંથી નીચે સરી પડે અને તેથી તારને પોતાની ગરમી પાછી મળતી ન હોવાને લીધે તાર વધુ બરફમાં મળતો અટકી જાય છે કેમકે બરફ ઘણું જ ઠંડું થવાથી પેલા તાર અને તેને ડાંગેલું વળન ખમી શકે છે. પણ જો આ વેળાએ તે વળનમાં કાંઈક ઉમેરો કરીએ તોજ વળી પાછો તાર થોડાક અંદર મળે છે.

બરફના પાહોડાંમાં આ પ્રમાણે યાચે ખમી પણ તે ફેટલી હદ સુધી યાચે તે કંઈ ચોક્કસ નથી. બરફના પાહોડો મોટા મોટા પાહોડોની ઉપર બરફ પડવાથી યાચે. આવા પાહોડોની ઉપર એટલું તો બરફ પડે છે કે જે ઉપર કણું તે રીતે તેમાંથી થોડુંકે બરફ સરી નહી પડતું હોય, તો વરસો વરસ પાહોડોની ઉંચાઈ વધતી જાય છે. પાહોડો ઉપર પડેલું બરફ તેની ઉપર બીજું બરફ પડવાથી દબાયે છે ને તેની સાથે અંદર કાંઈ હવા રહી ગઈ હોય તો તેથી દબા એ છે. અને એજ દબાવાથી અંદર કાંઈ પાણી હોય તો તે નીકળી જાય છે. તે ઉપરનું બધું બરફ એક કડકા જેવું થાય છે.

બરફની ઉપર પડતાં દબાણથી તેની બંધાઈ જવાની હદ ઓછી થાય છે તે શીવાયે બરફમાં એક બીજાની મુખી છે, તે મુખી એ છે કે જ્યારેની આપણે બે અમ્લીયાર બરફના કડકાને એક એકને આણે આગળથી લગાડીને પકડી રાખીએ છીએ તો તે બંને જોડાઈને એક કડકો થઈ જાય છે. આવા બે કડકાને જે આપણે એક એક સાથે સરખા કરીને નેરમાં દાખી દઈએ તો તે જલદીથી એટી જાય છે પણ જે અલગ પકડેલી છે તેને દાખતા નથી તો તેમને જોડાતાં વધારે વખત લાગે છે. જે દેશોમાં બરફ પડે છે ત્યાં તે બરફને હાથમાં લેઈને દાખવાથી ફક્ત હાથની ગરમીથી જ તેમાંનો થોડો ભાગ પીગળે છે ને પછી જેવું દબાન કાઢી નાખીએ કે પાછો પીગળેલો ભાગ બંધાઈ જાય છે. વેલાતમાં છેડકાંએ આવી રીતે બરફને દાખીને તેના બેલ બનાવે છે, ને એવા બરફના બેલ કરવામાં તેમને બહુ જ મનહ મળે

છે. આપણા દેશમાં પણ ઘણા છોકરાઓને આવા બેલ બતાવતાં આવડેછે અને તેઓ પણ છુટીના વખતમાં એવી મજાલ કરેછે. વળી કહેછે કે ગરમ પાણી ઉપર તરતાં બરફનાં કણકાઓ પણ એક બીજાને લાગવાથી સાથે મોંહાંતી બપછે.

શીશીનબાઈ ફતતમજ કંઠાકટર.

સખી કામનો બદલો ખાલી જતા નથી.

લીખાજી ભૂચા એક પાંચ પછસે સુખી પારસી ભૂચામાં વસતા હતા. ખેતીવાડીના ઉત્તમ ધંધામાં એવેજે પોતાની નાની જેવી ખુંજ રોકી હતી. લીખાજીનાં ઘણી આંહી રૂપાંબાઈ અને એક પુખ્તમુરત બેટી સુનાબાઈથી તેવનું નાનું સુખી કુટુંબ બનીયું હતું. સુંદર સુનાની ઉંમર સત્તર વરસની છે. એ ઉપરથી છોડી પોતાનાં મામાપ ના જેવીજ ભલી અને દયાળુ હતી, તેમજ પરવરદેગારે છુટે હાથે એ સુંદરીને પુખ્તમુરતી બખશી હતી. એક દહાડા સુના પોતાનાં બાપનાં ખેતરોમાંથી ફરતાં ફરતાં થોડેક દુર નીકળી ચાલી, તેટલાં એક નાહાનાં ઘર આગલથી નતાં તેણીને કાને એક ફરદનંદ આવ્યા સંભાશે. વધુ ધ્યાન આપતાં તેજ ઘરમાંથી પેશા દુખી સાદ તેણીએ બરોબર સાંભળીયો. સુના જેવી દયાળુ હતી તેવીજ હીમતવાન પણ હતી. તેણીએ હલવેથી તે ઘરનું અલથડું બારણું ખોલી ને જોયું તો એક યુવરગ પારસી નાતવાનીને લીધે દયામ ના અવાજથી પોતાનાં હતા. સુનાએ આગલ બંધ માથાથી ધીમે સાહાદે પૂછ્યું, “કાકા તમે ઘણા અમાઈ ગયેલા લાગો છો, અને તમારી આગલ કોઈ નથી એમ માલમ પડેછે.”

તે યુદ્ધ પારસી કે જેવણું નામ પેસીકાકા કરીને હતું તેવજે આંખમાં પાણી લાવી કહ્યું “દીકરી, ઘણાબી નજાં આએ રસ્તેથી ગીયાં, પણ મારા આવ્યાને કોઈનું ધ્યાન ખેંચીયું નહી, પણ મોદાએ તારાં દીલમાં રહેજ સુધી ને હું દુખીને દીલાસો દેવા તું નીરોસ કરેતાને મોકલી આપીયો. આને બે દાહાડા થયા એક પોરીયો ઘેરમાં રાખેલો હતા તેની અને એખલો તાખીને ચાલી ગીયો—તે અને બરા ચાહે પાણી વગેરે કરી આપેલો હતા. દીકરી અનેથી એક તારાજ જેવી ભલી ને સુંદર છોકરી હતી પણ તે કીરતારે તેણીને પાછી તેડી લીધી.” પેસીકાકાએ રડતા સાદે કહ્યું, “તેણીના પાછલ તેની મામી ગઈ અને એક છોકરો હતા તે ભલો માણસ વેલાત ઉપડી ગયોછ. ત્રણ વરસ લગી તે તેનાં બરોબર કાગળો આવતાં હતાં, પણ હાલજા ચાર મહીના થયા તેની તરફથીની કાગળ નહી મટે તેથી હવે ફકર ને બેચેની ઘણી વધી જાયછે.”

અંહી પેસીકાકાએ અફસોસથી એક હાથ ખેંચી. ઘણા દીલની સુનાનુંબી હૈયું ભરાઈ આવ્યું. તેણીએ કહ્યું કે “કાકા, બરા થોભો, હું તમારે માટે હમણાં કંઈ ખોરાક લઈ આવું.” તેણી પુરતજ પોતાને ઘેર આવ્યાને થોડી બીસાઈએ ને ચાલ બતાવીને તે દુખી પારસીને વાસ્તે લેઈ ગઈ અને એજ પ્રમાણે સુતરો ખોરાક

દરોજ મોકલવાને તેણીએ નજીવીયું. આથી પેસીકાકાએ હજારો હજાર રૂબા સુનાપર ગુજરી.

એક દાહાડા લીખાજી ભૂચાના પાછલાં ખેતરોની બાહાર લોકોની અતી ઘણી ગડબડ અને પોકારના આવ્યાન સંભાળ્યા. શીખાની સુનાનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું તેવીજ ત્યાં દોડી તો “આગ!—આગ!” એમ લોકો પોકારતાં હતાં; તેણી ત્યાં બંધ જોયછ શું તો ગરીબ પેસીકાકાનાં ઘેરમાંની એક બાજુએથી આગનો ભડકો નીકળતા હતા, અને આખું ઘેર ધુમાડામાં ગરક ગીયું હતું. ચતુર સુના બરા પણ વખત ખોવાનાં કરતાં અંદર ધસી ગઈ. તેવાંજ તેણીનાં મામાપ આવી પેહિંચીયાં અને તેઓના ઘભરાટના શું પાર! તેઓ પોતાની જીવ સમાન વાહાલી ને આગનાં મોહાડામાં નતાં જોઈને અરથા બેલાન જેવા થઈ ગયાં, પણ થોડીજ મીનીટમાં બાહાર સુનાં પેસીકાકાને હાથ ગાલી ઘણી ઉતાવળથી બાહાર નીકળી. ધુમાડાના ઘેરા માંથી બંધ આવતાં તેણીને સુંદર મેહરો લાલ બની ગયા. પણ તેણીએ બરામી ઘભરાટ બતાવીયો નહી. બાહાર ઉભાં રહેલી એવી વખતે તમાસો જિનારાઓએ આ બાહાર સુનાની હીમતવાન આફરીન કીધી. લીખાજી પણ હવે મેહર પુરી થયા ને આને બાહારી સુના દીકરીએ એક હામદીન ભાળના જીવ અચાવીયો.

પેસીકાકાની ઘરમાંની ખુલ્લી બતીને પવન લાગે અને તેથી આસપાસની ચીજો સલગી હોડીને આખું ઘેર લઈ લીધું હતું. એ બીચારો યુદ્ધો પારસી તબ્દ ખાલી હાથે બાહાર નીકળ્યો હતો, તેને ભલા લીખાજી એ પોતાને ત્યાં આસરો આપ્યો. સુનાએ તે પારસીની બતી મદારત કીધી. એક દાહાડે પેસીકાકા એટલા પર ભણવા બેઠા હતા અને સુના પોતાનાં કમખાઈમાં ફુલોના વેલા સીધાં કરતી હતી, તેવામાં એક ગાડી ઘેર આગળ થોભી. માંહી એક જવાન પારસીએ પુછીયું “બાઈ, પેસાતનજ એદલજ તાડીવાલા નામના પારસીનું આ તરફ ઘેર આવેલુંછે?” “એ મારો આપોરે! માહારો દીકરો પીરોનજા કે?” એકદમ પેસીકાકા બ્યાં બેઠા હતા ત્યાંજ જાણે વલગી ગીયા હોય તેમ હાથ ઉંચાં કરીને બોલીયા. કારણ કે હવે એ બીચારા યુવરગની આંખે પણ જાંબ આવ્યા હતી, પણ પોતાના સપુતને સાદ સમજને એકદમ હરખથી જાણે તેમના હાથ પગ બંધાઈ ગયા—મેટો આવ્યાને બાપને બાંજી પડીયો. પણ સુનાની શું અજબપની!

“દીકરા પીરોન, આને તું ને તારા બાપને મલીયોછ તેને વાસ્તે આએ સુંદરીનો આભાર માનજે. એની મદદની વખાણ કરવાને માહરી નાતવાન જીભમાં તાકાત નથી. આપરું ઘેર તો એકાએક સલગી હોય અને તેમાં હુંબી બળી મરતે તેટલાં જાણે મોદાએ મેહસ્તમાંથી મારી મદદ ફરેસતા ઉતારીયો ને એ દીકરી અને હાથ ધરીને બાહાર ખેંચી લાવી.” પીરોનજાહ ને વેલાતથી બારીસર થઈ આંચોછે તે લપકોવાળો જવાન આટલો વખત પોતાના બાપને અચાવનાર તરફ આભાર અને મોહોટાં માનની નમરે જોતા હતા હતા. સુના પણ આ જવાનના અચચચ

આવવાથી અન્ય તેમજ પુત્રી યદ્ય હતી કે બીચારા પેસી કાઢાને જાણે હવે પાછી છ'ંદગી આવી. બીખાજ અને રૂપાંબાઈથી આ જવાનને જોઈને કાંઈ થોડા પુત્રી થયા નહી, "હવે દીકરા મારી તુને અસર એજ છે જે જે સુદરીએ માહુરો જીવ બચાવી તેનો પનોતો હાથ તાહરા હાથમાં લે અને તેને જનમની સુખી કર." પેસીકાઢાએ એકાંતમાં દીકરાને કહ્યું "દીલોજનનીથી માહુરા બાવાજ." પીરોજશહે તરત કણ્ણલ કીધું "એવી અસરાક, સાલેસ ને લલી નારનો હાથ ધરવાને હું પોતે પોતાને ભાગ્યશાલી સમજસ." ટુંકમાં બીખાજ અને રૂપાંબાઈ જોએનેથી એક લાચક જવાન સાથે પોતાની દીકરીનું માથું ઘોવાની હાથે હતી તે ઘેર ખેડાં પાર પડી. એ પ્રમાણે સખી કાઢના બદલો ખાલી જતા નથી.

મીસ જરબાનુ કાચસજી દાવર. (અહમદનગર.)

મંડળી.

મંડળીના રેવાળે તે તેની ડેવ કહેવાયે. તેમજ એક માણસની ડેવને તેના પોતાના રેવાળે કહીએ. મંડળી પોતાના ખોરા રેવાળે અને જુલબરેલા આચાર વિચારો માટે એટલે પોતાની ગેરવર્તણૂક માટે સામઘી રીતે તે પોતાને ધિક્કારતી હોયે તેના કરતાં પોતાના એક એક જુદા જુદા સભાસદને તેની ગેરવર્તણૂક માટે વધારે ધિક્કારે છે તે કહે, છે કે કાંઈ મુશ્કતા પડેલા રેવાળે કપડાં પેહરી કાઢી નાખે તેમ પેહરીને કાઢી નખાતા નથી. તોપણ મંડળી અને તેના રેવાળે વચ્ચે શરીર અને કપડાં વચ્ચે સંબંધ હોયે તેથી વધારે ઘાડો સંબંધ નથી.

મંડળીના રેવાળે તો આખું અને કાનવાટે માણસમાં દાખલ થાયે. પણ એક માણસના પોતાના રેવાળે એટલે તેની આંદત અને ખાસીઆત તો તેની બીજી ખુદરત કહેવાયે. તે તો તેના શરીર અને મગજનો એક ભાગ થઈ પડે. ઠંડ આતનામાં બીતર સુધી તે પોતાની નડ ઘાળી ખેસે, તે તો માતાં કપડાં તે પીએ. તેમજ થડ તો આપની પીકમાં હોયે; તેનું મજ બપાવાના સુતમાં હોયે. જે સેહજ કામ હાલકાએ અને આખી આખી સદીઓમાં લાખે માણસો ના ભેમાં બળથી તે કરી શકતી નથી, તેથી અતીથય મુરકેલ કામ મંડળી એક માણસને એક પળમાં કરવા કહે—એટલે વરસોની પડેલી તેની ખરાબ આદતને શરીરમાંથી કપડાં કાઢી ફેંદી દે તેમ ફેંદી દેવા કહે અને જે તેમ ન કરે અથવા કરવાને અશક્ત હોયે તો તે તેને ધિક્કારવાને તૈયાર છે.

એક ધં ધનું જોઈએ વાહ! મંડળીએ માણસની જુરી ડેવને એકદમ તગવવા માગતી વેળા પોતાની સામઘી જુરી ડેવોને રેવાળને નામે વલગી રેલવા કાં માગવું જોઈ? એક માણસને પોતાની જુરી ડેવ તગવી કહણ હોયે પણ એક મંડળીને પોતાના જુરા રેવાળ તગવા સેહલ છે. એક માણસની જુરી ડેવ તેની ખાસીયાત સાથે મળી ગયલી છે તે નિકલતાં વાર લાગે—પણ મંડળીની એ સામઘી જુરી ડેવ તો ઘણું માણસોનાં ભેમાં બળથી સેહલમાં નીકલો

શકે. તોપણ મંડળી કેવી હંધી છે કે પોતાના વાંક માફ કરે પણ પોતાના મેનબરો ઉપર જોર મલાવે.

ખરાબ જગામાં અને ખરાબ સંજોગો વચ્ચે પડેલાં સારાં બીને તે સારાં ઝાડ થઈ સારાં ફળ આપવાની આશા રેલતી નથી. તોપણ મંડળી ખરાબ જગા અને ખરાબ સંજોગો વચ્ચે પડેલાં ખરાબ બીને તે સારાં ઝાડ થઈ સારાં ફળ આપવાની આશા રાખે. ખુદતી કામિયાબીનાં નિયતીત પણાને લીધે જે કમનસીબ માણસો ખુદતી ગેરલાભો સાથે જનમીયા હોયે, વળી કુનવી ગેરલાભો પણ જનમીયા જનમી સાથે એકસંધ કરે એવા કમનસીબોને સહાય થઈ ખુદરતને સહાય થવાનું કામ મંડળીનું હોયે. જે આ કરનાં તે પોતાની સમજ થકે નહી અથવા તે બજવવાને અશક્ત હોયે તો ધિક્કારવાના ધિક્કારભરેલા હક તેણે છોડી દેવા જોઈએ.

મંડળી ઘણાંએ ધિક્કારે કારણ તેઓ તેના કહેવા પ્રમાણે ચાલતા નથી. તે ઘણાંએ ધિક્કારે કારણ તેઓ ખુદરતના કહેવા પ્રમાણે ચાલતા નથી. તે ઘણાંએ ધિક્કારે કારણ ખુદરતના અને તેના કહેવા પ્રમાણે તેઓ એકીવારે ચાલી શકતા નથી. મંડળી પોતાની હસ્તીનું કારણ માણસોને જોડાયેલા રાખવાનું જણાવે તોપણ માણસને તેના ભાઈપણાના મોઢા ભાગથી જુદા પાડી નાખે. માણસને તે પોતાની ન્યાતબાહાર સમજે તોપણ પોતાને તે માણસની ન્યાતમાં સમજે. લાંચ લેવી કે રાખ રખાવત રાખવી તે બહુ ખોટું કહેણ તોપણ પૈસા વળાઓના વાંકપર તે ઘણીવાર આખું વિચારખાં કરી જાયે. એક માણસે બીજા ઉપર કીના લેવા તે ખોટું કહેણ તોપણ હજારો અને લાખો માણસોની સાથે મળી મંડળી એક માણસપર કીના લેમે તેને તે ખોટું કહેતી નથી. એક માણસ કાંઈ પણ અન્યાય કરે તે તે સાંખી શકતી નથી, પોતે ગમે એ અન્યાય કરે તે એક માણસને સાંખવા કહે.

નુકસાનકારક રેવાળે અને ખોરા વિચારોને કાઢી નાખવા મંડળી ખંધાઈથી વખત માંગે, કારણ તે જોએ કે વખત જવા સાથે એ સઘળું જન નીકળી જાયે તેમજ મજબુત પણ થઈ શકે. રેવાળને તોડવા તે કરી આતુર નથી કારણ તે તો તેનું મુખ્ય બળ છે. નવા રેવાળે અને નવા વિચારોને પોતામાં દાખલ કરવા સાથે તે બજતવારીથી લરે છે પણ જે એકવાર જનરેસ્તીથી દાખલ થવા પામ્યા તો તેટલીજ ખેડુંદાઈભરેલી બજતવારીથી (ખોરા જણવા કરતાં) તેમને છોડી દેવા ના પાડે.

મંડળીનું સુકાન પૈસાવાળાઓના હાથમાં ઘણી વેળા દેખાયે. પણ તેનું મુખ્ય બળ ગરીબ અને અચાન વગેરેમાં હોયે. જુદા જુદા દેશમાં તે જુદાં જુદાં નામથી ઓળખાયે, એકન દેશમાં તે જુદાં જુદાં નામ રાખે આ એકન, પણ જુદાં જુદાં નામની, આ નામની એક પણ ખરેખર જુદી જુદી મંડળીના હું સભાસદ થઈ શકતા નથી. એકનો થાઈંજુ તો બાકીની ધિક્કારે. સઘળીનો થાઈંજુ તો સઘળી અને ચાહતી નથી. સઘળીનાં થતા નથી તો સઘળી અને ધિક્કારે. ધિક્કારવા ને તે જોડાઈ જાયે, ચાહવાને તે જોડાઈ શકતી નથી.

લાભ સેવક આદમ.

દેશી પોશાકોમાં ઈંગ્લેન્ડની વાંદર નકલ સાથે લેડી ડફરીનતની ટીકા.

લેડી ડફરીનતનું પુસ્તક, જેમાંનો થોડોક ઉતારો અને આગળના અંકમાં કીધાછે, તે ખાનુ હાલમાં હિંદુસ્થાનના ઘણાએક દેશીઓમાં પોતાનો પોષાક તરુને ઈંગ્લેશ પોષાક પેહરવાના જે શોક વધતો બાક્ય તે બીજકલ નાપસંદ કરીને એ બાબદખર પોતાનાં પ્રપતકમાં વારંવાર ટીકા ચલાવેછે. કલકત્તામાં બધ વરયા પછી એકવાર તેઓ અનાના ખીશતની એક નીશાળના મેલાવડામાં ગયાં હતાં તેના હવાલ આપતાં એ ખાનુ લખેછે કે :—

"નાની હાઉં છોડીએ આશ્ચર્ય ઘણું ધ્યાન એવે એવા દેખાવની કોષ્ટિ. તેઓના ખાનના અંપેરા ધોરના હોયછે અને તેઓ માથાંપર, ગદામાં, હાથમાં, અને પગમાં ઘરણું પેહરેછે અને રંગપરંગી છતાં કપડાંની ઝાડીએ પેહરેછે તેથી તેઓ બધી જાણે નાની નાની ઝોડીએ હોય તેવી લાગેછે. તેઓ ઉપરથી પોતાનાં છત્રોના થિત આપતી તે દેખાવ ઘણાજ મનાર બધ લાગેતા, પણ હું આશ્ચર્ય જોઈને દખગીર થઈ દેતેઓમાં નજર ડોહાના પોષાકમાં ઈંગ્લેશ લેખામનો ભિગ હતો. જે એક ઘણાજ મનુષ્ય દેખાવનાં આગળને છતામ આપું અને પછી જોઈએ છું તો તેની પછાકાડેજ એક છોડી તરુ ઈંગ્લેશ ટપનું લેકીકાનું "ક્રાક" પેહરેથી ઉભી હતી. તે કપડાંમાં તે છોડી ઘણી ભીંકાર લાગતી. તેણીએ વળી લીલાની જુટ પેહરેમાં હતાં અને તેની ઉપર છ માત કર્ડા પેહરેમાં હતાં જેથી તેનાં જોડાચણુઓ ઉરો વધારે સ્તો વળી એક બાજુથી ઘણાજ કંગડાતી આસતી તેનું કાણુ પુછતાં તેણે કહ્યું કે નવાં જુદાં લીધે તેણીના પગ કુખ્તા હતા. શું આ ઘરણા અને રંગપરંગી કપડાંની લુગડા પેહરેમાં બાજુનાના પગ માંથી કાસતી જુટ અને પગ પરાના મોલ નરનાની જોડેછે? મને તો હંનામમા આપવા માટે ઈંગ્લેશ પોષાક પેહરેવેલી લીલાખતી ટીંગડીએ તૈયાર રાખી હતી તે પણ પર્મદ પડી નહી. આવી ચીજોથી ઉપરના જાનનાને ઈંગ્લેશ પોષાકના શોખ પેદ થાયછે. ઈંગ્લેશથી પછાં માપાહુ લોકો આવી ચીજો છતામને મારે મોક દેછે તેઓ જો હિંદુસ્થાની કપડાના નયુવા મંગાવી તેનાં કપડાં ટીંગડીએ પેહરેવે અને છોડીએને મારેથી સીતગમી મોકવેતો તેઓ ઘણે વધારે કાંઈ જા.".

વળી છોડીએની એક બીજ નીશાળ વિષે લખતાં પણ તેઓ એમ જ કહેછે :—

"* ૧૧. તે એકી એક રસીઆમજી દેશી છોડીએની નીશાળ દેખાવની મને ઘણી ઉતર હતી તેથી હું તેઓને "જિહુત રકુ" નામની એક નીશાળના મેલાવડામાં ઘણી પોલંચ કરી યદ ગામ .... પણ હું તો જોઈને ઘણાજ નાસીરાય થઈ ગઈ કે આ નીશળના બાજુના પોષાક લીધેજ જગા પણ રસીઆમજીની ઠી વીનતા જેનારસીની માથે આ લોકોમાં ઈંગ્લેશ પોષાકના પણ શોક થવનો બાક્ય છે અને મંદર દેશી પોષાકના શોક થતો બાક્ય છે. ઈંગ્લેશ કામીનના, પીઠએ અને એવી બીજી હાકી એકી થગડાંનાં વગેરે પેહરેની છોડીએને જોઈ હુંને મનમાં બચવા પડી. દેશી ટના નામમાં ઈંગ્લેશ જુટો પેહરેની છોડીએ કંગડાતી કંગડાતી ગાંઠની ગાંઠ પાસે છતામ થિયા આવતી તેણે પામ્યું હું આ પામના મવાવ પગ વિચાર કરતી પેહરી રહેતી. અને મારે મન આ ફેડાગની માથે પ્રથમ હું તેના કેતાં પણ આ દેખાવથી મારે મનબુદ ઘણું. વળી મને તેઓનું

બાચ સીતવાનું જોઈને ખી કાંઈ ઘણી ખુશી લાગી નહી. જે શોચીયા અને ઉત્તમી બનાવેલી ચીજો જોતાં કંઈકડમાં આપણે ધરાઈ ગયાં છલએ તે ચીજો આ નીશળમાં આ માટે દાખવ કરવી જોએ? આપણને તો ઉત્કર્ષ તેઓનું પોતાનું દેશી બુદ્ધ કામ ખીશવતાની કાચેજ કરવી જોઈએ.

છોડીએને ખાના પર ફેડાએક રાગો વગાડના અને ગાતાં ગાંબળા પછી અને એક "પ્રીપાટ" વંચાતો ગાંબળો પણ મને તો આ અંકમાં એક B. A. મીટ્ર પદની મેહરેલી દેશી ખાનુને જોઈને ઘણી ખુશી લાગી. તેણી જેના નીચળમાં એક ચીકાકના એકાધી ધરાવેછે અને મારાં બાપે તેણી પોતાના મુંદર દેશી પોષાકનેજ વળગી રહીછે."

મેહુરબાઈ.

ઉઘોગી મજૂરોના ખેરખાહુ લાર્ડ શાફ્ટસબરીની લડતો.

આપણા ઉઘોગી વર્ગોની મજૂરી અને મેહનતમાં વાનજી થરાડો કરવા ઉપર હાલ ઘણું ધ્યાન આપાયછે અને ઘણી જોસભર ચર્ચા ચાલેછે. એ સર્વ ચર્ચા પેહલી ઉભી કરનાર અને ગરોથ તરફથી મેહલી લડત લડનાર લાર્ડ શાફ્ટસબરી થઈ ગયોછે, કે જેના હવાલ અતિઘણો બાહવાનિગ છે.

લાર્ડ શાફ્ટસબરી ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં લંડન શેઠરમાં જન્મ પામે હતા. કોઈ રીતે ડુબાઈમાં પાલી કોળ દેખાડ વાની નહી, પણ પોતાના બતભાઈઓ તરફથી પોતાની ફરજ અદા કરવાની માત્ર નેમ રાખીને તે પોતાની ૮૪ વર્ષની લાંબી લંદગી સુધી પર્માઈમાં રોકાઈ રહી હતા. તે ગરીબોના ખેરખાહુ દાખલ અખર થઈ ગયોછે, પણ પેહલાં તો તેની એ ખેરખાહી કેવી કીસમની હતી તે હુકમાં જણાવવું ઘટેછે. તેની આખી લંદગીમાં, તેનાં દેશમાં એવું એક બાહેર પરોપકારનું કામ ઘણું ન હશે કે જેના સંબંધમાં લાર્ડ શાફ્ટસબરીએ મેહનત કરી ન હોય. તે તદન ખાનગી રીતે પણ પોતાના પૈસાની અને સલાહની મદદ અસંખ્યાત ગરીબોને સદા આપી જતો હતો. પોતે ધનવાન અને ઉંચાં આખીરી કુળનો હોવા છતાં તે ગરીબ લાયકારોથી એટલો દુર નહી રહેતા કે તેમની હાલતની તેને માહીતી ન મળે. તે પોતાના બપકાદાર જેટલ છોડી ગઈએ આં ગલીચ મોકલેલકાઓમાં બધ દુખમાંઓને શોધી કાઢતા, તેમની હાલતને અને હાલતને બારીક અખ્યાસ કરતા અને પોતાથી બને તેટલી હદ સુધી તેઓપર વિરતાં ડાંખે અને જેરડનસારે અરકાવેતા. બધાં પૈસાની મદદ થતી ત્યાં તે પૈસા ખરચતા; બધાં શીખામજી અને રોકોમ માત જોઈતા હોય ત્યાં તે આપતા, અને બધાં સરકારની યા ધારાની ખઠ્ઠની યા પ્રજ્ઞની ફિલસોજીની તેને ગરજ જણાતી ત્યાં તે મેળવવાને પણ તે ફૂલિતમથી બહાર પડતો.

તે જેના કે કેટલાક લોકો માત્ર કંગાલીઅત અને અચ્ચાત ધણુને લીધેજ ખરાબ રસ્તે બપછે; મારે એવા લોકોને શિક્ષા એ પ્રગાડવાની કિનારવળી ન પડતાં તે તેઓની કંગાલીઅત અને અચ્ચાતમાંથી રાખવાને કથમ યત્ન કરતો. એ કામ માં પોતે પાલવંમિટના એક સલાહક હોવાથી જો એકાદ

કામમાં તેને ધારાની મદદની અગત્ય બહુતી તે તે પાલાઈ મેંટની હજુર તે કાપદાની માગણી ઉસ્તવારોથી રજુ કરતો, અને જાતે એક ચંચળ અને બાહોશ વક્તા હોવાથી પોતાના સાંભળનારાઓપર તે ઘણી સારી અસર કરી શકતો, તેમજ વળી હુમેશાં બિનસ્વાર્થેનું કામ કરવાની તેની નેમ જાણીતી હોવાથી તે ઉપર કોઈ સવાલ નાખી શકતું નહીં. આંધળોએને વાંચતા: શીખવવાની જરૂર એનું ઉત્તરવ પ્રજા સર્વમુખ લાચોં હતો; અને દિવાનશાખાઓના વહિવટ માં સુધારો કરવા બાબતેના એક ધારાને ખરડો એનું ઘણી પાલાઈ મેંટ હજુર લાચોં હતો.

તેમજ કારખાનાઓમાં મજૂરી કરનારાં લખો ગરીબોપર ગુજરતું ઘાટકીપણું અટકાવનારો કાયદો લાર્ડ શાફ્ટસબરીનીનું સૂચનાથી ધડવામાં આવ્યો હતો. એટલુંજ નહીં પણ તે ધારો પસાર થવા બાદ તે પ્રમાણે અમલ કરવામાં ન આવતો એવું તેને ખાલમ પડવાથી તેણે કારખાનાંઓની અને કાલવાની ખાણો તથા બીજાં ખાતાંઓની જાતે ભેટ લઈ ઘણી વીમતો એકઠી કરી સરકારને અરજ કીધી જે એક કમીશન નેમી ઉપલા કાયદાનો અનાદર કરવામાં આવેછે કે નહીં તે ચોક્કસ કાઢવું. તેની અરજનું વાનખીપણું જોઈ સરકારે તેવું એક કમીશન નેમ્યું હતું અને તેમાં તેને પણ એક સલાહદ નેમ્યો હતો. એ કમીશનની સાથે લાર્ડ શાફ્ટસબરીએ ફરી એકવાર કારખાનાંઓની અને ખાણોની ભેટ લીધી અને ત્યારેન તેની સાથેના ગૃહસ્થોને અને તેમના ઘડેલા રીપોર્ટ ઉપરથી પ્રજાને અને સરકારને અખર પડી કે મજૂરીને લગતો ધારો કેટલો ખાખી ભરેલો હતો અને ગરીબ મજૂર વગેરે પોતાના ઘણીઓની કરતાથી તેમજ પોતાનાં અજાનપણથી કેટલું દુખ ભોગવતો હતો, અનેઆખા દેશને તેથી કેટલું મોટું નુકશાન થતું હતું. એ કમીશનને રિપોર્ટ પાલાઈ મેંટ હજુર પાંચ લાર્ડ શાફ્ટસબરીએ નીચલી દુખ ઉપજાવનારી બીતાઓ રજુ કીધી હતી.

પ્રથમ પાંચ, છ છ, અને સાત સાત વર્ષનાં બાળકોને કોવસા ની ખેતોમાં મજૂરી કરવા લગાડવાનું ઘણાક પ્રતોમાં તત્ત સુધારણાં છે એટલુંજ નહીં પણ ચાર ચાર વર્ષનાં બાળકોને પણ એ ખાણોમાં કામ કરવા દાખન કરવામાં આવેછે. ઘણાક ખાણ વાળાઓ તો બાળકોને આઠ વર્ષ કેટલે કરેલું ખાણમાંના કેટલાક ખાંચાઓ અને રસ્તાઓ એટલા સુકાં હોયછે કે બાળકો ઘીચાવી નીકળીને તે વાટે જવાનું નહીં. એ બાળકોની શકિત ઉતારાં તેઓ પાસે જોત જવકાવવામાં આવેછે તા તે તેમની કમી લેવાની માંગણી બાંધી તે વડી તેમને માનવી ભરેલી નાની ગાડીઓમાં ભેરીને તે હાથ અને જે વગ ઉપર પડ્યોની પોંચ ચલાવી તે ગાડીમાં ધમડાવામાં આવેછે. એ બાળકોની શકિત સુધારે ચાર વાગનાં કાંડા તેમનાં માખાપ અને જગાંઓ કામગીરી બદલે અને ત્યાં તેઓ અધનુર્મ દાનમાં ધૂલ અને કાવ ની અંદર રાત સુતી ધૂમ કરેછે. બાળકો અને સ્ત્રીઓ પાસે તે બર જગ મજૂર જે જ કંચતાવમાં આવેછે, તેમજ છ છ વર્ષ ની વયની બાળકો પાસે પણ તે જે મજૂનો વજન કંચકરેછે આ રીતે તે બીચ રાંધેો નાની વયની કામના જોત તમે દખાઈ

જતાં અને પોતાની જીંદગીની જ્ઞાન, રમુજ અને મુખ મેળવવા તો તથા તન મનને ખીનતાને વખત હજા ગારોમાં ગાળતાં, તે અપમા મજૂરી પોતાની અળખોજાન સાથે નયનાં, કીવણ, જોડાખાવનામાં અને બીજા બાંધી વાતે દુખી થઈ જાયછે, બર જગનાં ઘણાંક દરદારો જોગ થઈ પડી આગળ જતાં કામ કરવાથી તન અચળ થઈ જાયછે, અને મંચમ વખતેનું ધરડાંઓ નેનાં ખની મરણ પામેછે.

આ અને એવી બીજા ઘણીક સત્તાવાર વિગતો રજુ કરવા છતાં પણ લાર્ડ શાફ્ટસબરીને ખોટો પાડવાની અને તેની દલીલો તોડવાની જોખેરથી મતલબી લોકોએ તમનીજ કીરી, પણ લાર્ડ શાફ્ટસબરીએ એટલી બાહોશીથી અને સ્વતંત્રપણથી પોતાની લડત ચલાવી કે આખરે ઘણાં વધુ મતે પાલાઈ મેંટ એવો ધારો પસાર કીધો કે કોપલાની કે બીજા ખાણોમાં સ્ત્રીઓને મજૂરી કરની સમગ્રી અટકાવવી અને મહદ વર્ષની અંદરની વયના છોકરાંને ખાણોમાં કામ કરવા દેવું નહીં તેમજ તે વયથી નાનાં કોઈ પણ બાળકને કારખાનાઓમાં મજૂરી કરવા દાખલ કરવું નહીં.

પુતલીબાઈ.

દાનાઈનું ઈનામ.

એકવાર ઈરાનના એક બાદશાહે, બાહાર થોકારે જતાં કોઈ એક ધરડાંને અપરોક્તનું ઝાડ બાગમાં વાવતો દિડો. શાહનશાહે તેની આગળ પોતાનો પોડો ફેલાવી તે થરડાની ઉમર પછી.

“મારી ઉમર પાંચ વર્ષની.” એવુંતે ઉત્તર વાળ્યો. શાહનશાહની હજુર એવો મેવકૂદી ભવો ઉત્તર વાળવા માટે એક પીદમતગારે તેને કપડો આપ્યો. “તમેા વગર કારણે મારા ઉપર દોષ મેલોછો.” એવુંતે બોલ્યો. “હું” વિચાર વગર બોલ્યો નથી, કાંકે, જે ઉમર આ દુન્યાનું ઉપલ પાયલ કરવામાં અને મુખાઈમાં ગુજરી હોય, તેને દાનાવ લોકો પોતાની ગણનીમાં નથી લેતા, તેથી મારા પેદા કર નારની પાકરી કરવામાં, અને લોક તરફની મારી કરન અદા કરવામાં જેટલાં વર્ષ મેં ગુજાર્યાં મે તેદખાન વર્ષની મારી ઉમર હું ગણું છું.”

પાદશાહ આ દાનાઈ ભરી વાતાનાં વિચિત્રપણાં ઉપર હેરાત થઈ બોલ્યો:—“જે ઝાડ તમેા વાવોછો તેને પણ ફળદુષ થયલું જોવાની તો આશા તમેા નહીં રાખી શકો!”

“ખરૂં છે;” પેલા દાનાવે ઉત્તર વાળ્યો. “પણ હમારા અણજોગ માટે બીજા વાચી ગયા, ત્યારે વાગમી છે કે બીજાઓનાં અણજોગ માટે હમેા વાચી જઈએ.”

“ઉત્તમ જવાબ!” પાદશાહ સુચીથી પોકારી ઉઠ્યો. જે ઉપર, તે જમાનાના રવેયા સુભય, પાદશાહથી શાખાશી મલતાંન બજાનથીએ એક હજાર સોનાની અચારકીથી ભરેલી થેલી ઈનામ આપી. તે લેતાં પેલો તિસજી સુદિવાજો એકુત કુરનીસ બજારી બોલ્યો:—

“એા, પાદશાહ, બીજાઓનાં ઝાડ ચાલીશ વર્ષ ઉંગી રહે અને ફળ આપેછે, પણ માટે ઝાડ તો જેવું વવાયું તેલુંજ ફળ આપ્યું.”

“શાબાશ!” પાદશાહ બોલ્યો. એ ઉપરથી બીજા એક સૈન્યુ જરેલી કોથલી તેને ખેલી, જે લેતાં તે બોલ્યો:—“કોઈ નું ઝાડ તો વર્ષમાં બે વાર ફળ આપે, પણ આરું ઝાડ તો એક દિવસમાં બે વાર પાક આપેછે!”

“વાહ! વાહ!” પાદશાહે તાલી પાડી. વળી ત્રીજા થેલી આપવામાં આવી. એ પછી પાદશાહ પોતાનાં ઘોડાને એડ મારી ઉતાવળે જતાં જતાં બોલ્યો. “પૂરબ બાવા, તમારી સંગતમાં હું વધુ વાર રહી નથી શકતો, નહીં તો તમારી અક્કલ મારી ટીંગેરી ખાલી કરે!”

રૂપાંબાર્દ કે. દારાશાહ.

રાજ્યોના રથ.

એક વખત એવો હતો કે જ્યારે ઈંગ્લંડના કારનીશ કીનારા ઉપર “પેનઝેન્સ” થી કોઈ પણ સુસાફર પોતાની નંગલી રમુજથી, મરઘીનાં ખરાબ હાડકાંથી, અને ઈંડાનાં કોટલાંથી પવીત્ર રેહાણાને અપવિત્ર કરવા જતું ન હોતું. કારનીશની રચનાને ખરેખર માહુનાર ફક્ત એ “પેનઝાન્સ” ના વાતનીઓ હતા કે જેઓ, તેને ખાતર પોતે થયેલી ભોગવતા. અને તેવો એક જીવાન પુરૂષ હતા કે જેની આ વાર્તા લખીએ છીએ. તે આખો ઉનાળો ત્યાં એક માછીની ઝૂંપડીમાં રહીને ગુજરતો હતો. તેઓની સાથે તેને થણી મીઠાચારી થઈ અને તેઓની જ સાથે તે ઘણાં જોખમભરેલાં કામો ખેડતો હતો. ઘણું કરીને તેને ચાંદની રાત્રે બહાર ફરવા ઘણું ગમતું હતું. અને આ તેની રાતની મજાહમાં એક અજબજબ જેવો બનાવ બન્યો કે જેનું વર્ણન તેણે પોતે આપેલું નીચે સુખ છે:—

સપ્ટેમ્બર મહિના શરૂ થયો હતો. એક દહાડે પાછલે પ્રહરે મેં એક ચોપડી હાથમાં લીધી અને તે લઈને હું કિનારે કિનારે “ઈલ પેડન પેનવીથ” તરફ ભટકતો જ્યાં સુધી હું ખડકતા મોટા ગજા આગળ “બોસીરફ” હેટ બેન્ડ ની ખાડીમાં આવી પહોંચ્યો ત્યાં સુધી ચાલ્યો. આ ગંજનાં મથાળાની આકૃતિ એક રાક્ષસની બેઠક જેવી છે. હાં હું મઢ્યો અને જ્યાંસુધી સૂઈ અચર પામ્યો અને ચક્રવર્તિ લાલાશ આકાશ અને ફરીઆ ઉપર ફેલાઈ ગઈ, અને સરૂ થતી પાનખરડતુની સાંજ ની હવા અને પુણતુમાં તાજાં યંડી પડી ત્યાંસુધી હું ત્યાં મારી ચોપડી વાંચતો બેઠો. મેં મારી ચોપડી સુધી થી થી અને હું ટેકડી તરફ જતો, મારાં મનમાં ચુકતી રચવા લાગ્યો. હું મારાં મનમાં બોલ્યો કે સનીવારે પુનમનો ચંદ્ર છે, ત્યારે જે સઘળું સાંત હશે તો હું મારી હોડી કિનારે કિનારે “આર્મ્ડ નાઇટ” (હાથીઆરવાળા સર દાર) પાસે હંકારીશ અને:—

હું એવા વિચાર કરતો હતો, ત્યારે મને એક છુપો આવન આવ્યો કે “સપ્ટેમ્બર મહિનાની ચાંદની રાત્રે આર્મ્ડ નાઇટ પાસે જતા ના.”

હું ઘણો ચોંક્યો હતો અને ઉતાવળથી આસપાસ ફરીને જોયું તો જે રસ્તેથી હું બેઠક ઉપર મળ્યો હતો, ત્યાં એક સાંકડી જગ્યા આગળ મેં એક માણસ ઉભેલો જોયો. ત્યાં તે સુપકીદીથી ઉભો હતો. તેના પહેલાં મજબૂત અને મોટા હોતા ને તે એક પુતળાની માફક જોવા રહ્યો. તે અજબજબ રીતનો ખુબસૂરત હતો; ઉંચો અને મજબૂત બાંધાનો; કાળા વાળ તેને લુરી ચાંપો અને કણ મગરૂરી થી તેણે મોઢું બંધ કીધેલું; ખડખડાં જેવો દેખાવ, કે જાણે કાંઈ લાંબી ઉમેદમાં હોય ને હજી તે પુરી નહીં પડી હોય તેવી રીતનો દેખાતો હતો. તેનાં કપડાં તાજાં અને જાણ્યાં હતાં, હાલ તેવાં કપડાં કોઈના પહેરવામાં આવતાં નથી.

હું કાંઈ પણ બોલ્યા વગર તે માણસ તરફ ટકટક જતાં ઉભો રહ્યો, કારણ કે હું વિરમય પામ્યો હતો અને ચોંક્યો પણ હતો.

ધીરા આધાર આપતા સારે તે માણસે મને કહ્યું. “સાંભળ, તને આગળથી ચેતવણી આપવાને મને શક્તી મળેલી છે, કારણ કે તું મારા ધણીરાજની બેઠકમાં બેઠો છે.”

તેણે “સાંભળ” એમ કહેવાની પણ નજર નહીં હતી, કારણ કે જે મેં મારા કાન બંધ કીધા હશે તોપણ મને તેનો ધીરો અવાજ સંભળાઈ શકતો એવો આગુર હું બન્યો હતો. તેણે નીચલી વાતની મને યાદ આપી.

લાંબા વખત ઉપર તેની જાંઘીના દીવસ સુખી હતા. તેનાં ત્રા બાપ “સેનન કોવ” (સેનન ખાડી) માં રહેતાં હતાં. તેનો બાપ માછી હતો, અને તે એટલી તો મારી રીતે પૈસા કમાયો હતો કે તે આ ખાડીમાંના સર્વે માછીઓ કરતાં વધારે પૈસાદાર ગણાતો હતો. તેની પાસે સોનાની કોઠડીઓ ભંપરામાં દારેલી હતી. તેની પાસે બે હોડીઓ હતી અને જાળોના તો કાંઈ મુખારમ નહીં હતાં, ને તેની ઝૂંપડી ને વાડી ફોંધી મોટાં હતાં. તે એક ડાહ્યો માણસ હતો, ને સઘળા પાઠોશીઓ તેને માન આપતા હતા, તેથી તે તેઓમાં એક માથાણુ સરદાર થઈ પડ્યો હતો.

તેની એક સુંદર મોહરદાર હતી અને બે જખરા ને હડીલા છોકરા હતા. મોટા છોકરાનું નામ નિકો લસ હતું, અને બીજો જે તેના કરતાં આઠ વરસ નાનો હતો, તેનું નામ નરટ હતું. આ તેજ નરટ હતો કે જેની આપણે વાત કરીએ છીએ. તેઓએ તેને એ નામ આપ્યું કારણ કે તેઓ “સેન નરટ” નાં શહેરમાં થી આવ્યાં હતાં; અને તે એક કિલ્લાનું નામ હતું, તેથી તેઓના પાદરી કાથર લેખખરે તે નામ સુખ છે કરી આપ્યું હતું.

તેઓની પાસેનાં ઘરમાં તેની માની એક અતિ બહાલી મીઠિ રહેતી હતી, જેણી પછું “સેન નરટ” થી આવેલી હતી. તેણી અને નરટની મા નાનપણથી જ એક એકને બહેન તરીકે ચાહતાં હતાં. આ બાઈ “પેનડી” અને નામના એક માછીની દિલબર હતી કે જે માછી

ખહાર, પણ કહણ દિલનો અને રહેલ વાતમાં ગુસ્સે ધઈ જાય એવો હતો. આ ભેડાનો બરેટની બહારનો વીલ ફેડ નામે એક ઓકરો હતો. વળી તેઓ ત્રીકાપલ નામના એક નાના માખણ વગરના ઓકરોને પણ પોતાના ઓકરો સાથે ઉછેરતાં હતાં કે જે પેનડીઅનના બાઈનો ઓકરો હતો.

જ્યારે બરેટ ચાર વરસની બહારનો હતો ત્યારે તેને એક બહેન ધઈ, અને તેને હાડે પેનડીઅનને ત્યાં પણ એક પુત્રીનો જન્મ થયો. બરેટ પોતે કહે છે કે “ મને સારી રીતે પાદ છે કે આ બાળકો અવતર્યાથી મારી મા અને પેનડીઅનની બેરી ફેટલાં ખુશી થયાં અને એમ કહ્યું કે જેમ આપણે એક બહેનના માફક છીએ તેમજ એ બાળકોએ પણ રહેવું જોઈએ.”

બરેટની બહેનનું નામ ત્રાઈડિના અને બીજા બાળકનું નામ ત્રાઈડિના રાખ્યું. પણ આ પછી બહારની માખણુ મા માંદી પડી અને મરી ગઈ, પણ તેણીનાં મોત પછી ત્રીસસ પેનડીઅન બરા પણ તેણીને લુકી ગઈ નહી, તેથી તે ત્રીસ ગઈ અને ઘણી માંદગી ભોગવ્યા પછી, તેણી પણ આ જોહાનમાંથી કુચ કરી ગઈ. તેણીના ઘણીનો ખ્ખાર તેણીપર ઘણો ન હતો. તેણી તેનાથી બીતી હતી, કારણ કે તેણી તો એક નરત સ્વભાવની બાઈ હતી અને પેનડીઅન તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કહણ રીલનો હતો.

હવે તેઓની સંભાળ લેવાને મારે મા નહી હતાં, તેથી તે. ઓકરોમાં સાથે ઉછેરયાં. અને તોપણ તેઓ સુખી હતાં. તેઓ ઘણાં બંગલી કાસો કરતાં અને ઘણીકવાર તેઓ એવા ભખાં પડતાં કે બરેટ પોતે કહે છે કે “ હું આચાર પામું છું ” કે તેમાંથી અને હંમેશાં અચતાં હતાં. તેઓ કાંઈ પણ વાતથી બીહીતાં ન હતાં, કારણ કે વીલફેડ અને બરેટ, છાતીવાળા ઓકરો હતા. તેઓ જોતા હતા કે નાના ત્રિકાપલ તો ફાપર લેખપઈ પાસે રીખતો હતો. અને તે એક વિદ્યાર્થી હતો, કે જ્યારે આ લોકો તો કાંઈ પણ વાંચી કે લખી શકતા ન હતા. પણ ત્રિકાપલ નબળો હતો, અને તેઓની સાથે કદી પણ ગ્રાડ ઉપર ચલવા અને હોડી હંકારવા તે આવતો ન હતો, અને એની ચાલચલાણ ઘણી હલકી ને કપડી હતી. તેઓની બહેનો તેને ચાહતી હતી, અને તેને વધારે યાદ કરતી હતી, કારણ કે તેઓની સાથ વારંવાર રમતો, અને કાંઈ કાંઈ અન્ય જગ્યા વાતો. કદી સંભળા વતો. સાધારણ રીતે તે તેઓપર ઘણો માખણુ હતો. પણ જ્યારે તે તેઓનો ઉપરી થતો, અને બીવડાવતો હતો ત્યારે બરેટને લાગતું કે તે તેને ધીકારે, અને મારવાની ખુશી કરે, પણ તે નબળો હતો.

(સાંધન છે.)

Miss. D. D. NANAWATI.

(ગિયાર.)

રોરંગી દુનિયાનાં દરીના.

દીન ૧૫ જુ.

રેકવેનો ઊપયોગ નાશ અને ખરાબીનાં.

વાંચનારી બાનુઓ, પાસેનું વિચ જુવો. એમાં શું નબરે પડે છે? એક રેલવે લેન, મોટી ને લાંબી એક લેનની લેન એક પાહાડની કડણે અને એક ખીણની સરહદે એક સપર્ની પેડે વીટલાતી પોતાનાં બારે મોજથી લાધેલાં લાંબાં પુછડાંને મોજાકાર વાગતી ચાલી જાય છે. એ લેનમાં કાંઈ અપ્રકૃત ગાડીઓ જોડી છે, કે જેની લાંબી હારનો એક છેડો હજી આપણી આગળથી પુરો થયો નથી, ત્યારે બાજી છેડો પાહાડને નાકે એટલો દૂર બધ પુચો છે કે તેને ધસડી બનાવે એનજીન એક ત્રીજાં રેમકડાં પેરે મળીથી દેખાય છે. આગગાડી આ જમાનાના મુખારાનું મોટામાં મોટું વજ છે, જેણે દુનિયાની સપાટી ઉપર વધારમાં આબાદની અને મેહુદારમાં ઉપલબ્ધ કરી નાખી છે. એ એક એવું આબાદનીનું સાધન છે કે જેની પાછળ કરોડો રૂપી યાનો ખર્ચ કરેલો મોઘો પડતા નથી. કરોડોના ખર્ચે તે અબજોના નફામાં વાળી આવે છે. આ એકસ રેલવે પાહાડી છે મારે તે આપણી તરફના બીજા પાહાડી રેલવેઓની માફક દર માઈલ રૂ.૧ લાખને ખર્ચે બંધાયો હશે. એક આગગાડીને જોતાં આપણી નબર યાકતી નથી—તેને રોજ જોઈએ છીએ તોપણ રોજ જોવા મળે છે એવું તે સુખ અને સુલેહસંપન્ન સાધન છે, અને વાંચનારી બાનુઓ આ પણ તેવું એક સાધન માનશે.

પણ એકસોડા! કે તેમ નથી. વાંચનારી બાનુઓ આ લેન તરફ બીકીર નબર કરો. તેમાં શો માલ લાધેલો છે તેનો બરા જુવો. એનો કોયો લડાઈ, ખૂનરેલ અને ખાને ખરાબીનો અસખ્ય લાધેલો છે. આપણાં આગગાડાં ગાડાં માં રોપના મોજા ભરેલા છે. બરા દૂરનાં ગાડાંમાં રોપનાં ગારિયાં, તેઓની આગળ દાડગોળી, તેને પેડે છેડે રોપનાનું વગેરે છે. ત્યારે આ લેન કાંઈ સુલેહના કામસર ચાલી નથી, એનો લડાઈના ખૂનખાર મહા પાપ સાઈ ચાલી છે. એનો જે દેશમાં જાય છે ત્યાં વેપાર વધારવા અને આબાદની ફેલાવવા ચાલી નથી પણ ત્યાં નાશ અને નબર, ખરાબી અને પાપચાલી આગ અને ફનાકાતિયા, ફેલાવવા ચાલી છે. આપણે લડાઈની લેન છે—લડાઈનાં કામ ઉપર મંડેલી છે. ત્યારે, જે વેળા માણસો પોતાને ભલી બધ વેરથી ખૂનનું લોહી રેડવા તૈયાર થાય છે તે વેળા સુલેહનું આ હાથિયાર વડાઈનું હાથિયાર ધઈ પડે છે. આબાદનીનાં સાધન નને ખૂન અને ખરાબીનાં સાધન લાખલ વાપરવામાં આવે છે. આગગાડીથી આપણને ઉતાવલે રોડી પોંદુચવાને બની આવે છે, પણ આ લેન ઉતાવલે રોડી પોંદુચે છે તે કાંઈ સાઈ નહી પણ માફક કામ કરવાને રોડી પોંદુચે છે. તેના ઉપર ખર્ચેલા કરોડો રૂપીયા ગવાય છે, પણ તે ભાઈ ભાઈએ એકેકેના નાશ કરવા, માણસોએ એકેકેનાં ગળાં રેંહસવા, રોડો તારાવ કરીને વસતીમાં વેરાણ કરવા સાઈ આ સધળા કરોડો રૂપીયા કારગત લાખા છે. કેવી મારી દુનિયા! કેવી રોરંગી દુનિયા!

નવેમ્બર ૧૯૬૧.

પુસ્તક રૂ. ૫.

આંક ૧૧ મો.

શ્રી વ્યાધિ

૬૧ માસે છપાયેલું.

એ નિશાન રંગે કરવા આજ્ઞાવાન;
અરમ મીન છે એન કે, તો માતાને માન.

કૌશલ વરસતાં ૧૬૩.

સ્તંભ નીચું.

નિમિત્ત પરમરિષિ, અથવા કળા શાસ્ત્ર—	પરજના પાઠકોની અભ્યુદયીઓ—(શ્રી)	૨૩૭
આકાશથી ન કળા, શાસ્ત્રી પીઠા ખાંડા. ૨૨૨	આપી)	૨૩૭
૨૨૩ નાટકો તરફ એકી ક્રીડાની નામંત્રી ૨૩૪	પાતાઓ માટે પાઠ 'સરો'	૨૩૮
ગ્રામીણી મુલુરિનાં પિરખાઈવાડે ચારદશ	રાખ્યાનો ૧૫	૨૩૯
પરીની લક્ષ્મી	૨૨૪ પરચુરુ ખાખતો	૨૪૧
આગળના અનાનામાં પાણ્યને ૪૪ રાંધ	એક નરવાનનું પાણીનું 'પીડી—	૨૪૨
લાં !	(મગની)	૨૪૨

ફળદં દકતરે આશિકારી છપાખાનામાં છપાયું છે.

વિલાસનથી આવેલાં સુદર પુકાંમાં તેયાર થઈ બાહાર પડીછે—
10 કેમ્બુશરો નવરોજી કાબરોજીની રચેલી પારસી સંસારી વાર્તા

“ગુલી ગરીબ.”

આખું છસો સદ્ગુણ મોટું ન દલદાર પુસ્તક.

કીમત રૂ. ૫.

નીચલે ઠંકાણેથી મલશે—

કોટમાં દફતર આચારા પ્રેસ.

• મી. ૦. બે. ક્રાણીના બુક ડેપો.

• મેમ્બર્સ ક. બે. મજબાનની કુંપની.

• મી. ૦. પીરજીવસાહેબ દીનસાહેબની બુક ડેપો.

વિગીતકાંચ, મી. ૦. ક્રાણીના બુક ડેપો.

કાચબાદેવી, મેમ્બર્સ બે. ૦. અને કુંપની.

ચંદનવાડી, મેમ્બર્સ બે. ૦. ગાજરની કુંપની.

ગીંગામ, મેમ્બર્સ નાગવેરની કુંપની.

માટે ઘરની એક વીભાવલી છાડીત કેવી રીતે કેળવીત
ઠંકાણે પાડી તેની એક રમુજ વાર્તા.

હોસન આરા.

આ ચોપડી પેલી જાણીતી “મેરાતુલ અરસ” નો બીજો ભાગ છે, પણ ઘણીએક રીતે તે
“મેરાતુલ અરસ” થી સ્વતંત્ર છે.

એમાં એક મોટે ઘરની છાડીત કેમ કેળવવામાં આવી તેનું બધાન વાર્તા—રૂપે કરવામાં
આવ્યું છે. ઘર સંસારની તાલીમ, ફનિયાદારીનો અનુભવ, નીતિ અને રમુજનો એ ચોપડીમાં
અનન્ય ભેજ થયો છે. પુરોપમાં વખણાયેલી “કીન્ડર ગાર્ટન” નામની રીતે દરશાવનાર અને
તે ઘરન ઉપર રચાયેલું આ પુસ્તક છે.

આ પુસ્તક અસલ ઉર્દુમાં “બનાતુન નઆશ” ને નામે લખાયેલું હતું અને તેના કર્તા
મોલવી મોહોમદ નજર એહમદને વાચ્ય પ્રાંતની સરકારે એ ચોપડી રચવા માટે મોટું ધંધામ આપેલું છે.

વેલાતી પુકાંની બાંધણી સાથે રૂ. ૫, પોસ્ટેજ રૂ. ૦.૫૦ = વધુ.

મુબઈમાં નિચલાં ઠંકાણાં ઉપરથી મળશે—

કોટમાં, દફતર આચારા છાપખાનું—જામે બમશેદ દેહીમ પ્રેસ, તથા રેમીન્ડ લેનમાં
મેમ્બર્સ ક. બે. ૦. મજબાનની કુંપની. બાહરકોટ—મી. ૦. નજરઅલી કમરુદીનની કુકાનેથી.

નસુહ કીધેલા તોબાહ !

“(તોબેહ નસુહ !)”

રમુજ, દીલપસંદ તથા ખરેખરી વાંચવા

લાયક વાર્તાનું પુસ્તક.

અઠલ ઉરડમાં બનાવનાર

મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ,

તેમાંથી ગુજરાતીમાં તરજુમો

ફતર આચારા છાપખાનુંમાં છાપી પ્રગટ કીધેલું.

આ વારતા એટલીતો અસરકારક, ગંભીર
ચીતીતરી અને કુટુંબને લાયકની છે કે તેના અસલી
બનાવનારને વાચ્યપ્રાંતની સરકારે રૂ. ૧૦૦૦) નું
ધંધામ આપેલું છે.

કીમત રૂ. ૫.—પોસ્ટેજ ૦.૫૦ = વધુ.

મુબઈ કોટમાં દફતર આચારા છાપખાનુંમાંથી
તથા બાહરકોટ પાંચરીખર, મી. ૦. નજરઅલી કમરુદીનની કુકાનેથી મળશે.

મેરાતુલ અરસ

એવે નામની

ઉરડ ભાવામાં બનેલી એક કેતાબ જેમાં કુટુંબની

સીઓને ગોઠવે આપવા લાયક નસીહતરૂપી

કીસ્સો છે તેના ગુજરાતીમાં તરજુમો.

અસલ ઉરડમાં બનાવનાર,

મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ.

ઉપરી ચોપડીની જે આપતી છાપામાં આવી

હતી તેની સઘળી નકસો ઘણી ગ્રંથપથી ખપી ગઈ

છે, અને હવે તેની આંગણી ચોતરફથી જારી છે;

આ ઉપરથી જુન ફેરફાર સાથે ત્રીજી આપતી

છાપામાં આવી છે.

કીમત—રૂ. ૫.—પોસ્ટેજ ૦.૫૦ = વધુ.

ઉપરી ચોપડી દફતર આચારા છાપખાનુંમાંથી
તથા બાહરકોટ, રંગમી મોહોમદ નાંકે મી. ૦.
નજરઅલી કમરુદીનની કુકાનેથી મળશે.

સ્ત્રીબોધ.

પ્રસ્તુતક ૩૫ મું.

નવેમ્બર ૧૯૯૧

આંક ૧૧ નો.

ભીખો ભરનારેયો.

અથવા

કાગે હાથુસ—બાહારથી જ કાગે, માહુથી મીઠો ખાવો.

એક વાર્તા.

પ્રકરણ ૧૦૦ મું.

નખોદનો કે નાખોદનો તડાપ?

ઇનસ્પેક્ટર સ્પીચકાક પાસે ભીખો ભરભરિયો જવો અમ્યથુમ આથી હોતો તેવો જ અમ્યથુમ હોતો તેને છોડી ગયો. આ ઇનસ્પેક્ટર સાથ વાત કરનાં પોતાના સાહુકાર સોલીનાં શુભ થવા વિષે તેનાં મનમાં હવે એક નવો ખ્યાલ આવ્યો હતો.

કરકવાડીની ધનશાળામાંથી નિકળ્યો તેવો સોલી કદાચ કાકલંડ થા ગ્રાંટરોડ તરફ ગયો હોય—ત્યાં બદ ઇલતના હવસી ગુફાઓ ઘણી વધી પડ્યાછે, અને લુછાઓ પગલે પગલે આટો રસ્તે ઉતારીને કાંદામાં નાખ વાને મળેછે. સોલી ત્યાં કાંઈ ખામખા બનીના વિચારથી ગયો નહીં હોય, પણ પોતે વફીલ પડ્યો અને સમયદ્ર વફીલનો ભાગિયો પડ્યો અને જેમ ડાકટરનાં તેજ વફીલનાં ગ્રાહકો સારાં માણસો હોયછે તેજ ખરાખ માણસો પણ હોયછે, ગારે તેવા કાંઈ “સાહુકાર” ગ્રાહકને ધંધાનેસર મળવા બવાની સોલીને ફરજ પડી હોય અને ત્યાં પૈસાની આપ લે કરવા બતા તેના હાથનાં સારા જવો છાડો મેડને તેવાં કાંઈ સાહુકાર ગ્રાહકની ધાનત બિગડી હોય અને તેણે બિચારા સોલીને કાંદામાં ઉતારી તેના પૈસા વધી લીધા હોય તથા તેને પોતાને કહે “વગે લગાડી રીધો હોય.”

સોલી જવો સારા માણસ વિષે આ અટકલ ઇનસ્પેક્ટર સ્પીચકાકના માનમાં આવતી નહીં—આટ અને કાક લંડ રોડ ઉપર બેઠી અને લકાંદામાં ગમે એટલાં કેકાણામાં છતાં તે બંધોને ગારે છે, ત્યાં સારાં માણસો કસી બતા નથી. પણ ફુનિયામાં કોઈબી ચીજ અને એવી હોયછે, તે ઉપરથી આ સોલીને ઇનસ્પેક્ટરે એટલું કમ્પ્લે કીધું કે એની બનવાભિગ છે, તે ભેકે ખાનવાભિગ નહીં.

પણ તેના એટલો જ અંગીકાર ભીખા ભરભરિયાએ એક નવી તકબાજી ઉપર કુદી મારવા ગારે બસ હતો. આ તક ઉપર નવી તલાશ ચલાવવાને સ્પીચકાકને તાકીદ કરી ભીખો ત્યાંથી લાગલો જ સોલીના લાઇ હોમીને મળીને એ નવી તકની તકરાર ચલાવવા દોડ્યો.

ધોળીતલાવથી કોટમાં બતાં રસ્તાની બરા પછવાડે તી બાજુએ નાખોદનો તલાવ આવેછે, અને તેની જ સામે પીકીટના રસ્તાને નાકે પોલીસની બીજી બેઠી છે. તે ભીખો પોતાની આબની લાંબી લઠારમાં ભીખારી વાટપાડાઓની એ બચાએ બરા ઉભો રહેવાતું ચુકે નહીં. નાખોદનો તલાવ આ અકવાડિયાંની ભીખાની સંઘળી તક બાજમાંથી બચી જવા પામ્યો નથી. તેણે જે જે મોટા તલાવો મં બેળ ચલાવી તેઓમાં એ “નખોદનો તલાવ” પણ આવી ગયોછે આ તલાવની નબરીકમાં પોલીસનો પાહરો છે, ગારે સોલી શુભ થવાની રાત્રે જે સિપાઈ એ પાહરા ઉપર હોતો તેને પીકીટની પોલીસ બેઠીના ઇનસ્પેક્ટરની મારફતે ભીખાએ ઘણી પ્રસ્નો પુછાયાછે. આને પણ પાહરા ઉપર ભીખાને તેજ સિપાઈ ઉમેરો મળ્યો અને એકવાર ફરી તેની પાસે થોડી બેળ ચલાવવાને ભીખાને લાલચ થઈ.

અગરને બિચારો સોલી કરકવાડીથી ગ્રાંટરોડ તરફના બનીના ગુફાઓમાં ઘસડાઈ ગયો હોયતો વળી અંહી નાખોદનો તલાવ ઉપર કેમ આવે! પણ ભીખાને મનથી અશક્ય વાતો ઘણી બનેછે અને કોઈ પણ ચીજ નહીં બને એવી નથી. કદાચ તે લૂટારાઓ સોલીનાં મોહુરને કુલો દઈ અધવા તેનું ગણુ” કમ્પ્લી તેને બંધ ગાડીમાં નાખીને અંહી લાયા હોય તે શું નહીં બને? સોલીને તેના ખૂનીઓએ કયાં કેકાણે લગાડ્યો હશે, તે કેકાણાઓની ભીખા ભરભરિયાની ગણુનીમા આ નાખોદનો તલાવ ઘણે આયા કીયોછે દિવસે તેના વિચારમાં અને રાત્રે તેના ખામમાં “નખોદનો તલાવ” ઘણીવાર તેને ઘેસા કરેછે.

નાખોદનો તલાવ ઉપર આગમાં વધોમાં કેટલાં મોટા અપ રાવો બન્યાછે, તે કાં નહીં આ પાપ અંહી જ થયું હોય?

સદાનું આખાવંતપણું ભીખા ભરભરિયાની અબમ ખાસિતીમાંથી એક ખામિ ત છે. ગમે એટલી નિરાશા મળે પણ પોતાની ઉલટમંદ આશા તે કદી છોડવાને નથી. કદાચ વખત તે નાખોદનો કે બાજુવાના તલાવ ઉપર, પાહરા બંદર કે મોડીનાં બંદર ઉપર, પોલીસ ઘોડીમાં

કે હોમીને યેર પુછવા બાંધે ત્યારે દર વખતે તે કાંઈ પત્તો મળવાની આશામાં, બાંધેકે સઘળી ખબર તેને આટે ખોટી થતી હોય તેમ બપોળે, તો નેકે દર વખતે સોલીના કથો પત્તો નહીં મળવાથી તે નાસિપાસ પાછો ફરેછે. તે મસ્જદના બંદરમાં પેહલો દિનારે ઉતર્યો અને તે સુદર ચેરને જ નેદરીથી પેહલે તેના મિનારાઓ અને કળસો સાથે એક મેહલેસ્ટાન વિચાર્યું હતું તે પાદગાર દિવસે તેનું ઉમેદવાર જગર જેવી ઉલટથી ધડકતું હતું તેવીજ આશાવાત ઉલટથી આજે તે બચારેની નાખોદાના તલાવ ઉપર આવી ઉભો રહેછે ત્યારે દર વેળા તેનું જગર ધડકેછે.

"કેમ ? કાંઈ ખબર ?" પેલોજ સિપાઈ તે રાત્રે નાખોદાના તલાવ આગળ પાહરા ઉપર હતા તેનેજ આજે પાછો ઉભેલાં જોઈને લીખાએ તેની સાથ વાત ચલાવી.

"મારા રોસતના કાંઈ પત્તો આપસો ઘણ ?"

"કાંઈ ખબર મળતી નથી" સિપાઈએ તેને નિરાશ કીધો અને વળી ઉમેર્યું "કાંઈ ખબર મળે એવું પણ નથી."

"તું કેહલ કે તું તે રાત્રે પાહરા ઉપર હતા ત્યારે કલાક ૯ અને ૧૨ ની વચે કોઈ પણ શકભરેલાં જાણસ તલાવભણી પસાર થયા નહીં હતા ?"

"મેં એજ કહ્યું નથી" સિપાઈ સાંભળીને બોલ્યો "મેં એટલુંજ કહ્યું કે મેં કોઈ શકભરેલાં જાણસને આવતાં કે જતાં જોયાં નહીં હતાં. એવા મેં કોઈને જોયાં નથી કે જેની ચાલ ઉપર કાંઈ બેહત લાવવાનું કારણ મળે."

"યા તલાવમાં પડવાનો એકબી ધબકારો તારા સાંભળવામાં આવ્યો નહીં ?"

"નહી. એકબી વખત નહીં."

"પણ કદાચ કોઈ પડ્યું હોય અને ધબકારો નહીં થયો હોય, અથવા ધબકારો થયો હોય ને તે સાંભળ્યો નહીં હોય, એમબી બને કેની ?"

"બધું બને એવું છે, પણ જે બતવાનિશ છે તે બધુંજ કાંઈ બતવું નથી." સિપાઈએ લગાર તાણમાંજ તાણો આપ્યો.

"હું જો તારી બચાએ અંદી પાહરા ઉપર હોતું તો આવતાં જતાં દરએક રાહદારી ઉપર તોર રાખું."

"હવે પટપટ ના કર ચોડ, સિપાઈએ લીખાના ઉપલા કપડા ઉપર મિલન ખોલીને વાત કીધી, "પેહલાં તો શકભરેલાં જાણસને તું એજળે કેમ ? તેઓનાં કપાલ ઉપર શું દીલો કરેલો હોય છે અથવા તેમનાં બરડા ઉપર કાંઈ છાંપ હોય છે ? શકભરેલાં જાણસો તમારા જેવાજ આબરુદાર દેખાવના હોય છે."

આ છેલો શબ્દ લીખાને પણ બાંધેકે છુછાએનાજ વર્ગમાં સિપાઈ મેળતા હોય તેમ અપમાન ભરેલો હતો—કાંઈ નહીં તો તે એટલું દેખાડનારો હતો કે બાંધેકે લીખા અને બીજા "ડામીસો" વચે કાંઈ ઝાઝો તકાવત નહીં હોય. પણ લીખા આ અપમાન ખમી ગયો—સોલીના શુભ થવા પછી તેની જોશ ભરેલી શોધમાં એ બિચારો અપમાનોની કપાં નવાઈ છે ? પણ સોલીની ગમખારી ખાતર તે સમજું શું લીખા ખમી ગયો નથી ?

"પણ અને ઇનસ્પેક્ટર સ્પીચકાક તરફથી એક પત્તો મળ્યો—કદાચ પત્તો નહીં પણ પત્તો શોધી કાઢાડવાનો એક ઝાગ મળ્યો" લીખા બલ સુધારીને બોલ્યો.

"અને હવે અને બચારી શક નથી કે સોલીનું તેમજ થયું, અને આ નાખોદાના તલાવમાંજ ઘણું કરીને તેમ બતવું જોઈએ. અંદી જેની, દિવસની વખતે પણ કેટલું એકાંત નવરું છે ? તો અધારી રાતના નવરું વખત માં અંદી કોઈને ખારી નાખવો હોય તો સોહલથી બને."

"એ કેહવાનું સોહલ છે, પણ કરવાનું સોહલ નથી." સિપાઈએ શકતું હોતું ધુનાવ્યું.

"નહી શું ? એક બચુને ધતુરો ખવાડીને બેથુદ કીધો હોય, અથવા કોઈ સુધરેલાં ચોર હોય તો કહેરોફામ, આપીને બેથુદ કરે અને બીજા બંધ ગાડીમાં નાખી, તેને રોરબંદ બંધી, મેલનખાંને પાછો રસ્તેતલાવ ઉપર મુખમુખ લઈ આવી, તેને તલાવમાં આવાજ નહીં થાય એવી રીતે સેરવી દેય તેમાં શું કાંઈ ધણી મેલનત છે કે ?"

"પણ પછી ઝુડકું તરી નિકલે કેની ?"

"તરી નહીં નિકલે તેટલામાટે તેની સાથે બારી વગળ ના પથરા બાંધ્યા હોય."

પોલીસે તો આ વાત હસી કાઢી, પણ આપણે લીખાને તે એટલી હસવા જેવી લાગી નહીં. હવે તે સિપાઈને છોડીને હોમીને મલવા કોટના રસ્તા ઉપર નિષ્કલ્યો. તે અડધેક રસ્તે માલ્યો નહીં એટલામાં તો તેનું આશાવાત હતું પાછું બાંધે કે સત્તવ થયું—આશા કાંઈ સોલીને હોતું નેવાની નહીં, પણ તેને જોતાં ને બેઠાં બેઠાં કરનારો કાંઈ પત્તો મળે એટલીજ.

પાછલાં ધરુરોને વખત હતો, એ વખતે હોમી ઘેરમાં તો હોજન નહીં. સોલીના શુભ થવાના ગભરાટમાં લીખા પેતાનું કામકાન છોડી બેસે, પણ હોમી એજ કામ ચુકનારો જાણસ નથી. હોમીને મળવાનો આ વખત આફીસમાં હતો, તે આફીસ આરિયેનટલ બેંક આગળ આવેલી હતી.

ત્રીમરની કુકાત આગળ આવ્યો એટલામાં તો રસ્તો પસાર કરતાં અચ્ચચ્ચ લીખા એક ગાડી તલે લગભગ કચડાઈ જતા બચ્યો. તે ઉભો રહી ગયો અને એક બચ્ચ ગાડીમાંથી બપકામાં ત્રીમરની કુકાતના પોર્ટીકો ઉપર કુદી પડ્યો.

તે લીખાના કાકાને જમણ હતો. કાકાકા સરખા મોટા શેઠિયાં મરણ બાદ તેવણનો વારસ જમણ તેવણની હોલત (જે કાંઈ હોય તે) નો ધણી થયો હતો, અને પેસાના કરતાં મરનાર ખાનબાહદર ચોંડ માણકશાહ મેહરસુખાનું માન જે વધારે હતું તે પણ જમણને મળ્યું હતું, એ તો વાંચનારી બાબતો બાંધેછે.

લીખા જમણને જોતાંજ તેના હાથ આડી તેને બાજ પડ્યો અને એક શેઠિયા દાખલનો તેના માનમનનો સમ બચા વચર તેણે પુછ્યું પરછ્યું નહીં તે છતાં તેની આગળ પેતાની "અગત્યની વાત" કરવા ઉભો રહી ગયો, કે જે વાત પેતાના રોસત સોલીના શુભ થવાની હતી. લીખા ભરભરિયો એ "અગત્યની વાત" આપા ગામ આગળ કહેતો કરતો હતો. તે બચરે ખુદ સોલીની શોધમાં રોકાપડેો નહીં હોય ત્યારે બાકીને વખત સોલી

ની વાત કરવામાં ગુજરતો હતો. તેણે જામાંદારની ઝીણી આગળ વાતો કીધી, ડાકટર બરબર આગળ વાતો કીધી, દાદા હરિના લક્ષમણ અને પેસુ પનવેલીવાળાને ન્યારેખી મળતો ત્યારે સોલીનીજ વાતો કરતો, અને જો તેનું ચાલે તો તે ચાન યા સરસ સાથે પણ વાત કરે એવો હતો. ત્રીઠ મનચેરજી ત્રીજીવાળાએ તેને સાફ કહેલું હતું કે જો તે વાતો કરવા આવવાનો હોય તો તેણે આફ્રીસમાં આવવું જ નહીં. એકલા “કાકાના નમસ્” આગળજ એ વાત રહી ગઈ હતી, તે કરવાની તેને આજે તક મળી.

૨૬ ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૧ મું.

યાણે જવાનો ઠરાવ.

કાકાને નમસ્ લીખા ભરભરિયાની આ “અગત્યની વાત” સાંભળવાને ન્યારખી ખુશી ભરખી નહીં. તેણે એ વાત ઉડાવવામાં તરેહવાર દલીલાંબીલમાં કાઢાડ્યાં, કાંકે તેમાં કામની વચે તે લીખાને એક પીડા આવેલી સમ જણે અને તેનાં આગ વચે પડવાથી કંટાળેલો. “હું હુમલુજી નાથેરાનથી આયોજી—પાથરેજી રેલવેપરથી ચાલેલો આયોજી—મને કામ થયું છે—મને જેન દાહડા અંદી ચોલવાનું છે—મને ઉતાવળ થયી છે.” એ નમસ્ના માહુત્યાંએ હતો, પણ લીખાએ તેમને કશી મચક આપી નહીં. તે તો પોતાના દોસ્તની, પોતાના દોસ્તના ગ્રુમ થવા ની થોડીબી વાત કીધા વિના અટકવો નહીં; અને ગ્રુમ થવાની વાત પછી વળી સોલીનાં માગ્યા અને ખાતાન ની એાળખ પણ કાઢાડી બેઠો. “એ બિચારો સોલી કાંઈ નેવેલો તેણે માહુસ ના બાહુતા હો નમશેદલ શેડ. એ કોણનું ફરજદ? ડાકટર મંચી તો એના બંનેલી થાય. જા હ ગીરયાહ શેડને ત્યાં પીરોજી નોકરીએ છે, તે એની મેહન થાય અને મારા હોમીના એ ભાઈ થાય. આખી ફુનિયાંમાં એના નેવેલો કોઈ મૂલુસ્ય નથી મળવાનો.”

“હું! હું! મને માફ કર. મને નવા દે. હું થયું ઉતાવળમાં છું. લીખાજી, તારો દોસ્ત ભવ કયાં? તુંને મળશે ખરો. બે માર દાહડા કયો કરવા મગે હશે. તે કયાં જાય આવે તે બીજાએને કહેવાને કાંઈ બંધાયેલો નથી.”

એની રીતે ઉતાવળમાં ભાગા દુરા નવાઓ આપીને નમશેદલ શેડે ત્રીચરની ફુજાનમાં હેરિયું લીધું, અને હવે લીખા પોતાના કાકાના નમસ્થી એ મેદરકારી ઉપર પોતાનાં મન સાથે ફીક્કર નાખતો હોમીના આફ્રીસમાં ગયો.

હોમી ને કે કરમનો માથો પોતાની આફ્રીસમાં જતો હતો, પણ તેનું થંધા ઉપર ધ્યાન નહીં હતું. સોલી નેવા પોતાના બહાલા જીવાન ભાઈને બોલવાનો હોમીને નમ્મર અને ગભરાટ થોડો લાગ્યો નહીં હતો, અને સોલીના ગ્રુમ થવાના દિવસથી તે આફ્રીસનાં કામને જોવા નાલકીય થઈ પડ્યો હતો. કોઈ વખત તો જ્યેમ લીખા પોતાને હાથે છુટી લેયછું તેમ છુટી લેવાનું બી તેણે મન કીધું હતું. તેનું સજીવું ધ્યાન ભાઈ સોલી કયાં ગયો? હશે તેમાં બરાધું હતું અને તેથી સજીવો વખત સોલીની થોડાંમાં રોકવાનીબી તેની અટ

થઈ હતી. પણ કામ મુકીને તે થોડાં તે શું કરે? કયાં કરે? પોલીસ શું થોડી થોડાં કરેછે કે હોમી જુદી થોડાં કરવા જાય? વધુ થોડાંની તે તુર્ત વેળા તો આશા મુકીનેજ આફ્રીસમાં ગયો હતો, પણ ત્યાં તેના વિચારોમાં નડતળ અને કામમાં હલકત થયી થયા કરતો હતો. પોલીસ પોતાની સજીવી ભાળ હોમીને કહેવા નતી હતી અને લીખા પણ દાહડામાં ત્રણ ચાર વાર તેની આફ્રીસમાં બંધ પોતાની ભડબડ મડમડથી આખી આફ્રીસની ચાંત રુપ કીધી અને ગંભીરાઈને તોડી નાખતો હતો.

માટે આજે લીખા આફ્રીસમાં એકવાર પાછો થડ થડ મહુટી આયો તેની હોમીને નવાઈ લાગી નહીં. પણ તે આજે વધારે કામમાં હતો અને ન્યારે લીખા નાનું કમાણતું બારણું જોરથી ઉંઘારી નાખીને ધસારામંધ હોમીના એરડામાં પેઠા ત્યારે તેણે એટલુંજ માલું કે લીખાની આ કવખતની યુવાકાતો એાહી થાય તો સાફ. પણ લીખા આજે ઉસ્કેરાયેલો હતો. ઇનસ્પેક્ટર સ્પીસ કાક આગળથી હોમી આગળ મગે તેટલીવારમાં તો જ એક ખાલી સંભવ એ ઇનસ્પેક્ટરે કહેલો તે ખરેખરોજ બનાવ લીખાએ માની લીધો, માટે આજે તે વધારે ઉસકે રાયેલો રહ્યો.

“પકડાયું! હોમી, કાવતું બધું પકડાયું!” લીખા જોસ કાહાડવા પડ્યો “સોલીના બેઠ મળ્યે એટલે સોલી પોતેજ મળ્યા દાખલ થયું.”

“શું બેઠ પકડયો?” હોમીએ ઇનતેજરીથી પૂછ્યું. “કરલવાડીની ધર્મશાળામાંથી નિકલેલો સોલી પાથરો ચોંટરોડ તરફ ધસડાયો. ત્યાં શકલંડ રોડ આગળ છુજા ચોરાએ થયું રખડેલ. તેવા થયુઓ રામચંદ્ર વડીલાન થરાડો છે, તેઓમાંના એકુને ત્યાં રામચંદ્રે સોલીને રૂપીયા મુકવા માોકલેલો. ત્યાં સોલીના ખીસામાં હજાર બે હજારની નોટ જોઈને તે ખીસાકાતર થરાડની દયાનત બિગડી. તેણે સોલીને છુપ્યા એરડામાં લઈ બંધ બેસુદ કીધો, પછી રૂપીયા કાહાડી લીધા, બિચારાને હાથ પગ બાંધીને બંધ ગાડીમાં નાખ્યો, અને ગાડીમાંને ગાડીમાંજ નાખેલાના યા બીજા કોઈ તલાવ આગળ લાવી ને ધબકારો નહીં થાય તેમ હહુસે સેરવી દીધો અને પાછો તરી નહીં આવે એટલામાટે તેની ગરદને પથરાનો ભાર બાંધ્યો.”

આ વાત સાંભળતાં બીચારા હોમીનાંતો હાંલંજ ગમડી ગયું. તેના હાથમાંથી કલમ પડી ગઈ, તેણે ખુરસી ઉપર ડોકું નાખી રીધું અને કાંઈ બેનાહી આવતી હોય તેવી સ્થિતિમાં તેના ચકળને અગર બે મારા આવવા લાગ્યાં. પણ તે મેહોરા થયો નહીં. તેણે લીખાની કહેલી વાત ખરી માનીને હેખતની મારી ફાળ ખાધી અને થોડી વાર થોમીને પૂછ્યું.

“લીખાજી, એ શું બંકેલ? શું ખરું છે?” “હું કાંઈ કે ખરું છે. મારી અને પોલીસ વચે તકરાર એટલીજ રહીછે કે હું કહું કે બેહસ્તીને નાખેલાના તલાવમાં નાખી રીધેલ અને પોલીસ બાહુલાના તલાવ ઉપર શક લઈ જાય.”

“પણ શું” મારા ભાઈના આ પતો પોલીસે મેળવ્યો?” આગુરતાથી ધ્રુવે હાંસિયે ચડયડ કંપીને હોમીએ પુછ્યું.

“પોલીસ એમ ધારેછ, પણ હું તો એકસ માનું છું.”

“શું?” પોલીસ હજી તો ધારેછ?” હોમીનાં મન પર શંકાનું અને તેથી તેના બેહરા ઉપર સંતોષનું એક પડ ફરી વળ્યું. “પણ પોલીસ શા ઉપરથી એમ ધારેછ? તેઓને કાંઈ આધાર મળ્યોછ?”

“ઈનસ્પેક્ટર સ્પીચકાક આગળથી હું આ હમણાં જ ચાલ્યો આવ્યો.” ભીષ્મીએ જાણેકે વાતમાં કાંઈ દમ નહીં હોય તેમ પોતાને તકલીલી આધાર કહી સંભળાવ્યો. “એ ઈનસ્પેક્ટરે મારી આગળ જે કાંઈ શક બતાવ્યો તે ઉપરથી હું માનું છું એમ જ બન્યું.”

“પણ ત્યારે પોલીસે પોતે કાંઈ એવી શોધ કીધી નથી?”

“નહી. મેં પોતે એ તક સુજાડી અને સ્પીચકાકે કબૂલ કીધું કે એમ બન્યું હોય.”

“ભીષ્મી! ભીષ્મી! તારે લીધે હમણાં જેવતથી હું માર્ગો ગમે હતા.” હોમીએ અસ્સોસ કીધો. “વારૂં એ તક સ્પીચકાક માનેછ કે?”

“નહી. નથી માનતા. પણ મેં કહ્યું કે હું માનું છું, ને એનું છે. એ બની નહીં શકે એવું છે એમ સ્પી ચકાક કેહતા નથી.”

જ્યારે હોમીએ જોયું કે ભીષ્મી ભરભરિયો તો પોતાના મનસ્વ અને લેહરી મગજે અમર્યા અમર્યાના જાલિયા ભણેછ ત્યારે તેણે જરા લાંબો દમ ખેંચ્યો. ભીષ્મીનાં મતલબ કાઠાઈની નહીં હતી—તેણે પોતાનાં મન ને વળાણ આપી હતી તે વળાણ ઉપરથી તે જે ખરે ખરું સમજતાં શિખ્યો હતા તે કેહતા હતા. તેનાં આ બોલવામાં સહરાગાત હતી, પણ તે સહરાગાત કરેછ એમ સમજતા નહીં હતા.

“ભીષ્મી, હું મારું છું કે તું એમ તારાં મનની કલ્પણાઓને તારી વિચારશક્તિ ઉપર ફાવવા નહીં દે.” હોમીએ તેને નરમ કપકો આપ્યો. “ખોટા ગમરાટથી લોકોના નાહક હેમતાવવાનું સાચું નથી.”

“તમે મારું વચન માનો કે હું કહું છું તે જ સોલી વિષે ખરું પડવાનું. પેલા ઘાટ રામચંદ્રના કોઈ લુછાં ધરાકોની ખાતર બિચારો સોલી ચોર, કાંસિયા ને લૂટારા યોની વચે જઈને ફરેલા.” રામચંદ્રે જ સોલીને એવે ખરાબ કેહાણે મોકલેલો.”

“છટ! કદાચ કંઈના સર તેવાં કાંઈ ધરાકને ત્યાં રામચંદ્રે સોલીને મોકલ્યો હતો તેવું આપણને તેમ જણાવતો. સાચું કે મારું જેમી કેહાણું પતો કાઢાડવાનું રામચંદ્ર જાણતા હોતો મને લખી જણાવવાને ચુકતો નહીં.”

“તમે જાણતા નથી, હોમી; તમે એ ઘાટને જોળ ખતા નથી. મેં એને ત્યાં ચાકરી કીધેલી, વાસ્તે હું એને ખરાબ જોળ્યું છું.” ભીષ્મી હુમતે પડ્યો. “એનાં ઘણાં ધરાકો લુછાં છે. તે જ ધરાકોને ત્યાં સોલીને એ ઘાટે મોકલવાં બોલે નહીં; તે મોકલે ને કાઢીને કહે નહીં તેમનાં આ બોલે છે. સોલીને આનું કાંઈ કામ મેં સોરી મોકલેલો તે રામચંદ્ર કદાચ ભૂલીની ગમે હોય અથવા ભૂલી નહીં

જાય, અને મોકલતાં તો મોકલ્યો ત્યારે હવે કેહવાને શરમતો હોય. કદાચ મેહડેથી કેહ પણ કાગળમાં લખતાં શરમતો હોય.”

હોમીને આ વાત કશી માન્યામાં આવી નહીં, માં હવે પોતાનું મન પાછું કેહાણે આપ્યાથી તેણે પોતાનું કલમ પાછી લઈને લખવા માડ્યું, જાણે કે ભીષ્મીને કેહતે હોય કે હવે તમે અંદીથી પતો. પણ ભીષ્મી કાંઈ પત્યો નહીં.

“હોમી, રામચંદ્રને ખરી ભીના પુછવા સાચું કોઈ યાણે જવું જોઈએ.” ભીષ્મીનાં મનમાં તો હજી એ જ વાત ભમવા કરતી હતી. “યાણે જઈને એ ઘાટને સમજાવીને પુછવું જોઈએ કે સોલીને મુખમાં કાંઈ લુછા ચોરાઓ વચે કામ સોંપીને મોકલ્યો હતો? મેહડે મેહડું સમજાવ્યાથી કદાચ એ પરજોડે હા કેહ.”

હોમીએ હજી પણ જવાબ આપવાની દરકાર ન કરતાં સુપસુચ લખવાનું કીધું.

“હોમી, મારું કહ્યું માનો તો તમે પોતે યાણે જઈને પુછો.” ભીષ્મીએ તેને કંટાળો ચાલુ રાખ્યો.

“અમર્યા કાં માંખ ખાયછ, ભીષ્મી.” હવે તો હોમીએ કંટાળો જાહેર કીધો. “હું” તો યાણે નથી જવા નો. કાંઈ જ નહીં. રામચંદ્ર પાસે એવો છુપ્યો મુરો કાંઈ નથી કે જે તેણે આપણને જાહેર કીધો નહીં હોય.”

“કોઈ નહીં ત્યારે તો હું જાણું છું” ભીષ્મી અમર્યા કુદકો મારી ઉઠ્યો.

“તું ક્યાં જાયછ?”

“યાણે. યાણે. રામચંદ્રની પોતાની પાસે હું જાણું છું” પોતાના આશાજર બેહરા ઉપર ઉસકેરાયલાં સોલીની લાલ કીરજ મહડાવીને ભીષ્મીએ માગણી કીધી. “મારી આગળી ચાલની શરમને લીધે હું પૈસાવાળો યાણું નહીં ત્યાંથી યાણે કરી જવું નહીં એવો મેં જાણ્યો કીધો હતો. આ પર જુડા રામચંદ્રનું મેહડું બી નહીં જોવાનો મારો કરાવ હતો. પણ મારા સોલીની ખાતર હું મારા અધા કરાવે ઉપરથી પાણી ફેરવશ અને મારી શરમને એક કોરે મેળી હું” યાણે જોળ કરવા જવા.

“એવુંક ના બન, ભીષ્મી” હોમીએ ગંભીર સલાહ આપી. “સોલીનું ચાંટ રોડના ચોર વા લુછાઓમાં ખૂન થયું છે એ તારો કાંટો માન છે. મારું લેહરી મન તુંને જોછ.”

“હું તો યાણે જાણું છું, હોમી. મને કાંઈ મારે માન જવા સાચું મારી રમતો નથી જોઈતી? સાહેબજી, હું પાછો આવીશ ત્યારે તુંને મળીશ.”

ભીષ્મીએ એકદમ યાણે જવા ઉઠ્યો, પણ તે જ ધડીએ હોમીની છાતીમાં એક ખાંસની ખાંસની અંખારની ગુચ આવી અને તેથી ભીષ્મી દુખી મેહડે અમર્યા ઉત્તો.

“હોમી, મારી આ ખાંસી ખરાબ છે જો.” તે અમર્યા ગંભીર થઈ બોલ્યો.

“શું છે? એતો અમર્યા જરા ખાંસીની અંખાર છે.”

“પણ એ ખાંસી કાઢાડી નાખવી જોઈએ, ભાઈ.”

“મેં લગભગ કાઢી નાખી હતી. પણ રાતના સરકી લાગ્યાથી પાછી થઈ.”

“જને એ ખાંસી ગમતી નથી હોતી” લીબો ઘણા બેદિલ એહરે બોલ્યો. “હું” એ ખોખરો સાદ સાંભળું છું ને જને બેહસ્તી કુમરો કહ્યાણીવાળો પાદ આપેછ. ઝીણી ગોરાણીને એ આગળો માટી ખાંસતો ત્યારે એવોજ ખોખર દોલ જેવો સાદ નિકલતો હતો.”

“વું” એ જ ધારેછ, લીબાજ, કે હું” પણ કુમરો કહ્યાણીવાળાની પેઠે ખીલીથી ખવાઇને મરી જવાનો છું?”

“એ જ ના બોલો, હોતી. બોધ તમોને સલામત રાખે. બિચારો કુમરો તો ખરેખર ખીલીના ખાંસેલો હતો. તેની પીલાયલી કાઠી એક કાલચુદ માત્ર હતું. તમોને શું છે? તમારી કાઠી મનચુત છે, હાડ ખડતલ છે. તમે હસ્તા બોલતા, રંગીલાને કાંઈ થાય નહીં. પણ તેખી, ભાઈ હોતી, સંભાળો તો સારું. એ ખાંસી વધવા ના રેવો. હું” યાણે તમારાં માથેને કહીશ કે તમે ઘણા સારીપેઠે છો.”

બસ, લીબો ભરભરિશો તો અમચુચ યાણે જવાનો કરાવજ કરી ઉઠેવો. તેણે એક કરાવ કીધો કે પછી સોલી પોતે જવતો યદ પાછો આવે ત્યાંમુખી તે ફેરવે માણસ નથી.

પ્રકરણ ૧૦૨ મું.

એક અધુરો રહેલો નારતો.

તે સહુવારે ડાકટર બરજોરે ઝીણીનાં પેંદલખાનામાં પહોંચી મોઢો નાસ્તો લીધો. તે થોડું ખાનારો તોખી વખત સર ખાનારો હતો, પણ આજે તે સહુવારે નાસ્તો ઉપર મેસવા જતો હતો તેવામાં કોઈ દહીંના બિહાના ઉપર દરખડી પડી અને તેના ગભરોટમાં ડાકટર બરજોરે ઉતા વલવું તેડું આપ્યું. નાસ્તો તેની ધરવાળી ઝીણીએ સાદો પણ અચી તઈદથી તૈયાર કરેલો હતો—તેમાં ઈડાંના આખરેટ હતા અને તેની અંદર જેવી લગાડી હતી—માટે પોતાનું ભાગ્ય તે સમજું લેહજતદાર ખાનું પડ્યું નાખી ઝીણીની મેહનતને રદ જવા દે એ ઝીણીને પોતાને ગમ્યું નહીં. પણ ફરજ આગળ બરજોરે ખાધાની દરકાર નહીં કરનાર હતો. તે ડાકટર હતો અને વળી દયાળુ દિલ નો હતો. તે કાંઈ પૈસાને માટે ધંધો કરતો નહીં હતો—તે તો વસાઈમાં સરકારી નોકરીમાં હતો અને ફક્ત માદગી ને લીધે જ ઉપર અંબઈ આવી રહેલો હતો. માટે એક બિચારો ગરીબ દહીંનાં મોતનાં બિહાના આગળ તાકીદનું તેડું આપ્યું તો તે ખાવાનું પડ્યું નાખી રોડયો. ત્યાં તેને થાડું મોડું થયું. દહીંની છાતી બેસી ગઈ હતી, તેને હોસ્પિટલ કરતાં ઘણી વાર લાગી અને એમ કરતાં ઉંક ખપોર પડતી વખતે ડાકટર બરજોરે પાછો યેર આપ્યો.

એ રીતે નાસ્તો ઉપર મોઢો મેદો તથા પોતે તુખ્યો ડાંસ થયેલો હતો તોપણ ડાકટર બરજોરે ખાવા ગમ્યું નહીં—ખાના ઉપર તેના હાથજ માટ્યા નહીં. તે દેખેજ નો વિચારવંત અને ચિંતાવુર ડાકટર આજે વધારે અંદેશમાં ગરક ગયેલો હતો. તેડું પડકડું દિલ આજે વધારે પડકડું હતું, તેના હમેશના ગરમ હાથ આજે વધારે ગરમ હતા, તેની ચશ્મોનું તેજ નૂર આજે વધારે

ચમકડું હતું. પોતાના બેહસ્તી ભાઈ બેનન બારિસ્ટરનાં ખૂનનો ભેદ ખોલવાને તેને નવાં મુદ્દો મળ્યો તે વાતને આજ કેટલા મહીના નિકલી જવા છતાં હજ તે કાંઈ ભેદ ખોલી શક્યો નથી—તેનો એ સમજો અંદેશો હતો. છેલ્લો મુદ્દો શો મળ્યો હતો તે વાંચનારી બાનુએ યાદ કરશે. તે મુદ્દો પેલા જવાખાનવાળા ધનજીભાઈની મારફતે તેના બારિસ્ટર ભાઈ ડોસાભાઈ જવાખાનથી મરનારની પેલી મરતી વખતની ચીઠીના ખોલાસો હતો.

પણ ઉપર કહ્યું તેમ એ મુદ્દો મળ્યાનેથી મહીનાએ મુજબવા છતાં ખૂનનો પતો કાંઈ હાથ લાગ્યો નહીં તેથી ડાકટર બરજોરે મુંઝવેતો હતો. તેનાં મન ઉપર એક નામુશ, પણ અબજયબ વેહન વધ્યો હતો—કેમ વધ્યો તે એ કહી શકતો નથી—પણ એક સી, જેના ઉપર વેહન લઈ જવાને ડાકટર બરજોરે ખુશી નથી તેણી ઉપર તેને શક ગયો હતો. અને તે સી ઝીણીની બેહન હીલ્લુ હતી, પેહલવેહલો વેહન એમ ગયો કે હીલ્લુ જ્યારેખી બેનન બારિસ્ટરનાં મરણની વાત નિકલે ત્યારે હેબત અને ગભરાટ બતાવતી, તેના બેહરાને રંગેજ બદલાઈ જતો, તે એ વાત ઉઘાવતી અથવા વાતમાંથી ઉઠી જવા કરતી હતી. હીલ્લુના એ દેખાવથી કોઈનથી શક જાય, અને તેમ આપણા ડાકટર બરજોરેને શક ગયા તે કુદરતી હતું.

જ્યારે જવાખાનવાળા ભાઈઆથી મરનારની પેલી ચીઠીના ભેદ મળ્યો ત્યારે ડાકટર બરજોરે કુરસદને વખતે ઝીણીના મોરડામાં બંધ બેસેતો અને આ ભેદી બનાવ વિષે વાતો મલાવતો. અને એ વખતે હીલ્લુની અબજયબ જેવી વર્તણૂકથી તેનું ધ્યાન વધારે ખેંચાયું. બરજોરે પેહલાં તો કાંઈ અમરચો અપકરમાત વિચાર્યો—બેનનને મરી ગયેલો પેહલવેહલો જોનાર હીલ્લુ હતી, માટે તે દેખાવની હેબત તેનાં દિલમાંથી ગઈ નથી અને તેથી એ વાત અમચુચ નિકલવાથી અપકરમાત હીલ્લુ હેબતી ઉઠી એમ તે સમજ થો. પણ હીલ્લુ તો જ્યારેને ત્યારે આ વાત ઉપર કીકી પડી જતી, એટલે પછી બરજોરેને વધારે નવાઈ લાગી; અને એમ કરતાં પછી હીલ્લુનું માનવું જોવા તે જાણીચુજને નહીં ધારેલે વખતે અમચુચ ખૂનની વાત કાઢાડી મેસેતો ત્યારે હીલ્લુનાં હૈડાંમાં પેદા થતી ધુમરીની ઈલાણીઆથી તેને વધારે શક જવા લાગ્યો.

આ વેહન ડાકટર બરજોરે જરા જરા ભૂલી જવા લાગ્યો હતો તેવામાં આજે પોલીસ ડીટેક્ટિવોના ચોદ રાધુ રામેસી સાથની એક અમચુચ મુલાકાતથી એ વેહન અણધારેલો તાગે થયો. પેલા મરવા મુતેલો માણસની ખાવ જત કરી બરજોરે ગણખાવાની ગલીમાંથી શાપુર ચેડના ચકલા ઉપર વળ્યો તેવોજ ત્યાં રાધુ રામેસી ડગપથી જતો જણાયો. બરજોરે લુખ્યો અને નાસ્તો લેવાની ઉતાવળમાં હતો તોપણ રાધુને લાંચી મુદ્દે મળવાથી તેની સાથ જરા વાત કરવાને લલચાયો. રાધુ આજે ઉતાવળમાં હતો. તે મોડ્યો કે યાણેથી તે એકજ અડવાડિયાં ઉપર આવેલો હતો—એ તેજ અડવાડિયું કે જેની ચક્રઆતમાં તેણે ફરામરોજ નંગ બારવાળાને પોતાના તુચ્છમાં મોલાવી બેનનનાં ખૂન વિષે છુપી મસલત મલાવી હતી અને ફાળી કાટપીટિયો તેજ

એક વખતનો મેહલાશાહ મેહલી ટુંકા અને આંખનો મન
ચેરણ મીણવાળા હતા એ વાત છુપાવાની કબૂલાત આપી
હતી. ત્યારે રાધુને એ અકવાડિયાંની શરૂઆતમાં ફરામ
રોન મળ્યો અને અકવાડિયાંની સેવરે ડાકટર બરબરિયો મળ્યો.

રાધુ આંખને ધાણે બંધાવે હતા એટલે બરબરિયો તેને
જરા વધારે વાતે વલગાડ્યો. વાત અલબત્ત મેહસ્તી
બેનનને લગતા આગળ બતાવ વિષે ચાલી અને રાધુએ
એટલું જ કહ્યું કે હજી સુધી “કાંઈ નવું નહોતું” નથી.

“પણ તમે કાળી કાટપિટિયાનું કાંઈ સાંભળ્યું કેની?”

બરબરિયો અચ્છુઅચ્છુ અને રાધુ ગમે એવો કાનકો
છતાં એ સવાલ ઉપર એકદમ ચોંક્યો. બરબરિયો આ
અચ્છુઓ સેજ સવાલ પુછ્યો કે કાંઈ જાણીએ છો તે પુછ્યો? રાધુ
રામોસીએ કાળીના પત્નો મેળવ્યોએ એ જ બરબરિયોને
ખબર પડી કે શું? અને એ પત્નો રાધુ છુપાવે છે એવા
શકયી આ સવાલ પુછ્યો કે શું? આ સવાલથી રાધુ એવો
ડહાઈ ગયો કે તે ધ્યુપધ્યુ દિલે ચપ ઉભો રહ્યો અને પોતાને
પુછનારને આથાપી પગ સુધી નીચીને નિહાલવા લાગ્યો.

રાધુનો આ શુભવાદો બરબરિયોને સહજો નહોતો ગયો “તમે
કાળી કાટપિટિયા વિષે શું સાંભળ્યું?” તેણે પાછું પુછ્યું.

“ક્યાં ક્યાં, ક્યાં ક્યાં લોકોનાં મગન ભગેછે.”
રાધુ તર્તીજ શાંત થઈ જઈને અચ્છરતી વગેરેના ગોળ ગોળ
શબ્દોમાં વાત ઉડાવતો ઉભો. “તમે કાળી કાટપિટિયા વિષે
પુછો છો, પણ મારી નજર બધી પેલા જવાબાનવાળા ઉપર
રોકે છે! પેલા ડોમ્બ બારિસ્ટર હો! કે જેની છેલ્લી ખબર
પોલિસને એ મળી છે કે તેનાં મોહરડાંને નખરદસ્ત પીપિયાટો
લાગ્યો છે અને હવે તે દીવારાઓ દીમતાં દીમતાં તેને ધુન
રીનો અર્જ થયો છે.”

“પણ કાળી કાટપિટિયાની શી ખબર?”

“તેને વાસ્તેતો આપણે શોડું મોલીએ તેમ સાડું.”
રાધુએ નકકરો જેવો ટાહકો પુછ્યો, “સિવાય કે તેની
સામે કાંઈ ચોક્કસ મુદ્દો હોય તે તેની વાત કીધામાં કાંઈ
સાર કેહવાય. સાહેબજી, ડાકટર. અને આને તો ઘણી
ઉતાવળ છે.”

“જરા ઉભા રહો,” રાધુ ચાલી જતો હતા તેને
બરબરિયો હાથ ધરીને ઉભો રાખ્યો. “મારે તમારું એક
આખત ઉપર મત પુછવું છે. વાડું તમે શું ધારો છો? મારા
ભાઈનું ખૂન કરનારી કોઈ મોરત હતી? એ કામ એક
સીધી બની શકે?”

કેવો સવાલ? એથી તો રાધુ વધારે ચોંક્યો. તેને
લાગ્યું કે જે હું જાણું છું? આ માનું છું? તે આ થઈ તો
અગાઉનું જ જાણે છે તથા જાને છે—જે વાત ફરામરોન
છુપાવવા માગે છે તે બરબરિયોને કાને તો અગાઉની જ આવી
સુકો છે. પણ કદાચ તેમ નહીં બી હોય અને બરબરિયો
અચ્છરતો સેજ પુછતો હોય. રાધુ આ વિચારમાં ઉભો
ત્યારે બરબરિયોને લાગ્યું કે રાધુ તેનો સવાલ સમજી શક્યો
નથી, મારે તેણે ફરીથી સમજાવીને પુછવું.

“હું એક પુછું કે મારા ભાઈનાં ખૂન ઉપર
કોઈ સીધા હાથ ચાલી શકે વાડું? તમે ધારો છો કે એક
પિરટોલથી નેમ તાકવાની એક સી હિત કરી શકે?”

“તમે એમ શું કોઈપર શક લાવીને પુછો છો, ડાક
ટર?” રાધુએ જવાબ દેવાને બદલે બરબરિયોને સામું પુછ્યું.

“હું કોઈ સી ઉપર એકદમ શક લઈ જતો નથી,
પણ આંખ કેટલુંક ધણું અને જે ખ્યાલ આપ્યા કરે છે અને
એથી એક અને એવું સાંકડું અને નજીવા કરે છે.”

રાધુ પાછો વિચારમાં ચપ ઉભો તેને બરબરિયો બજદ
થઈ મોલાયો “તમે અને જવાબ કાં નથી દેતા, રાવ
સાહેબ? હું ચાહું કે મારા સવાલનો ખોલાસો કરો.”

“તમે પુછો છો તેનો જવાબ સેહલ છે, ડાકટર બર
બરિયો, રાધુએ ઉડાવાની રીતે વાત કીધી. “તમે પુછો છો
કે બીરીથી એ કામ બને કે નહીં? હું કહું છું કે બને.
જેમ એ કોઈ મુશ્કેલી તેમજ સીનું પણ કામ હોઈ શકે.
કોઈ વાર જે કામ ઉપર મરદની છાતી નહી ચાલે તેમાં
મોરતના હાથ ચાલી શકે. પણ હવે અને આક કરો, અને
જવાબો. અને સાંજની જનમાં ઘણું જુગું છે અને તે
અગાઉ મારે ઘણું કામ આટોપી દેવાનાં છે.”

હવે ત્યારે બરબરિયો આંખ બંધોરે નાસ્તાપર બેઠો
અને બેઠા છતાં ખાતો નથી પણ અંદરમાં પડ્યો તે
રાધુ રામોસીને આખ મળી આપ્યા પછીનો અંદરો છે.
બરબરિયોને અચ્છરતી એ જ લાગે છે કે રાધુએ આંખ ઉડાવા
જેવી વાત કાં કીધી અને વળી સામું એક કાં પુછ્યું કે
“તમને કોઈ મોરત ઉપર શક ભય છે?” ત્યારે રાધુને બી એવા
કાંઈ શક ગયા હશે કે શું? આ વિચારમાં બરબરિયોની જુબ
બી મરી ગઈ, અને સહવારના જેવી લગાડેલા આમલેટ
વગેરે સાથે ઝીણીએ માસ પાપલા કંઈમાં મરદનીતું મીઠું
વાણું ઉઠેરવા છતાં તે ઉપર બરબરિયો હાથ ચાલી
શક્યા નહી.

ઝીણી કાંઈ કામસર બરબરિયોને મોરડામાં આવીને
ભેળે તો બરબરિયો ખાતું ખાવાને બદલે સેજ અંદરની
વિચારમાં બેસી રહ્યો. ઝીણી પોતાના આ જીવાન લાડુ
તને હંમેશ અડધો પેલા જાણતી હતી, મારે આંખ પણ
તે કોઈ પેલા પવનમાં હોલેદિલ બન્યો કે એટલું જ તેણે વિચાર્યું.

પણ ઝીણી આંખ બંધોરે લગાર ઉસકેરાયલી હતી.
બરબરિયો સેજ પુછવાથી તે ચોલી કે બીમો બરબરિયો ઘેર
માં હમણાં મોટો ગભરાટ કરી ગયો હતો. તે ગભરાટ
સોલી દારાશાનાંના જીવ થવા અંબંધી હતો. લીમિ ગભ
રાટ કરે તેમાં નવાઈ કાંઈ નહી હતી અને હવે તો ઝીણી
તેના ગભરાટને નહી ગણુછતાં શિખી હતી, પણ આંખ
ના ગભરાટથી ઝીણી પણ ગભરાઈ હતી. સોલી દારાશા
નાંને જે સેકડો લોકો મારતાં, વખાણતાં અને માન આપતાં
હતાં તેઓમાં ઝીણી તેની એક મોહબતી હતી. જ્યારે
તે યાણે પોતાના મરદુખ ખાવિંદ કુમલા કળ્યાણીવાળા સાથ
ગરીબો સંસારસુખમાં કાલ નિર્ગમ્ય કરતી હતી ત્યારે
બિચારો એ જ સોલી દારાશાનાંના કેવો તેને ઘેર આવવો,
કેવો કુમલાને કામ લાગતો અને કેવી તેની દયાલુ દાન
દેખાડતો હતો! તે સોલી મુબંદ આથાથી તેને મળવાને
ઝીણી સુચ થઈ હતી અને એક દાહાડે તો સોલી મળવા
આવશે એવી આથામાં પોતે સોજ સાડી પેહરીને વાટ
જોતી બેઠી હતી.

તેજ દાહડે એ “શાહનગર” ગુપ્ત યવાની ખખર થી ઝીણી થણી કપી થઈ હતી, અને ત્યારપછી આજે એક અઠવાડિયું સુધી જવા છતાં તેના કથો પત્તો મળ્યો નહીં માટે ઝીણીની ફિકરો વધી પડી હતી. પણ આજે તો બીખાએ આવીને એવી ખખર આપી કે જેથી ઝીણી નાં ગાને ગાન લીધાં થયાં. બીખી તો સોલીતું ખૂન યવાની ખખર લાવ્યો—સોલીતું ખૂન યવન જેધે એવી તક જાંધી આપ્યો એટલે તે ખરીબ માનીને આપ્યો અને તેટલા ઉપરથી તે થાણે દોડી જવાની તૈયારી કરતો હતો.

આ ખખરથી ડાકટર બરજેર પણ ચોકચો. તે પોતા ના નાસ્તો વળી પાછો અધુરો નાખી બીખા ભરભરિયા ના ઝોરડામાં શેડયો પણ ત્યાં જઈ તે મગાડ તે બીખા પોતાની હમેશની ઉતાવળ સુબ્ય ઘેરમાંથી નિકલી ગયો હતો. હવે બરજેરને પણ પોતાના ઝોરડામાં પાછો જઈ પોતાના નાસ્તો પુરો કરવાનું મન થયું નહીં. હવે તેથી બાહાર ચાલ્યો અને પોતાના કુવા શેડ જાંહગીરશાહ જંગ બારવાળાનાં ઘેરના રસ્તા ઉપર વળ્યો.

૩૬૨૯ ૧૦૩ મું.

એક ઝોરડાનો હાથ.

સોલીના ગુપ્ત યવાથી અને એક અઠવાડિયું સુધી તેના કથો પત્તો નહીં મળવાથી ગામમાં ગડબડ વધવી જ નેહી, અને તે વધી હતી. વર્તમાનપત્રોમાં ચર્ચા ઉઠી હતી; અને એક આખરદાર મુલકસ્થન અચલુચ ગુપ્ત યવ પોલીસ પકડી શકે નહીં તે વિષ તેઓ પોલીસ ઉપર ધૂમ ઉતરી પડ્યા હતા. છુબર શેડ જાંહગીરશાહ જંગબાર વાળાએ આ ગડબડમાં થણી ઉલટ પકડી હતી, તે એકલા સોલીની ખાતરન નહીં, કે જેના મરદુમ માનવત બાપ શેડ દારાશાનાં સાથ તેવણને પિછાણ હતી, પણ સોલી ની બેહુન પીરોજને પોતાનાં ઘરમાં હેત સાથ નાકરીએ રાખેલી હતી તેથી પીરોજની ખાતર પણ એ શેડ તેના ગુપ્ત યવલા ભાઈની બોળને માટે ખંતી બન્યા હતા. તેવણ હોખીને અને પીરોજને થણી ધીરજ અને મદદ આપતા હતા.

તેવણના દીકરો ફરામરોજ એટલો ખંતો નહીં હતો. ફરામરોજ હમેશના બાલિયલ, કુંજરો, એકમાર્ગી થયો—તેના બાપ કહેતા તેમ એ બિચારો કાચલી ને નખલો હતો—એટલે તેણે આ ચર્ચામાં ઝાઝો ભાગ નહીં લેવાનું બાહુતું હતું. તોપણ ફરામરોજ વટીક સોલીની આ શોષ તું સેવટ જેવા આહતા હતો, કાંકે નખરથી સોલી ગુપ્ત યવ ત્યારથી ફરામરોજને પોતાના એક કલાક ખોલ્યો પડ્યો. તે અલખતો બીખી ભરભરિયા હતો, અને ફરામરોજ કબૂલ કરતો હતો કે તેને એ કલાક પેહલાં નાકરીએ રહી તે પછી આજ સુધીમાં થણો મુક્યો હતો—તે ખરેખર કામ નો અને મેહનત હતો. પણ સોલી ગુપ્ત યવો કે બીખા ભરભરિયાનું ભરખું બેચું પણ ગોયા ગુપ્ત યવ. તે આફ્રી સમાં આવતો બંધ પડ્યો અને આવતો તે ફક્ત સોલીની રાજ બરખા આવતો. સારાં ભાગે પેસુ યનવેલી વાજી જો રતો ઉપર ગયો હતો તે એજ નાકરીમાં કામ

ઉપર પાછો ફર્યો હતો અને પોતાનાં કામ સાથે બીખાનું પણ કામ ચલાવતો થયો.

સોલીના ગુપ્ત યવાને લગતો એક બીખા આશ્ચર્ય કારક હતો. તે વખત ઉપર શેહરમાંથી ઝાઝો નજી ગુપ્ત યવ ગયા હતા. માણસો ગુપ્ત યવાનો ગામમાં ગોયા કાંઈ પવન ફેલાયો હતો. રોજને રોજ એક યા બીજો નજી ગુપ્ત યવાનું ગુલબાણ ઉઠતું અને પોલીસના કાન ઉપર એક યા બીજી ફરિયાદ આપ્યા કરતી હતી. સોલી દારાશાનાં તો તે ગુપ્ત યવલાઓમાં એક હતો.

બરજેર પોતાના કુવાને રેં પેહચે તે વેળા જાંહ ગીરશાહ શેડ પોતાનાં કુટુંબ સાથે દિવાનખાનામાં ઘુલ્તું બાતુ ખાવા મેઢેલા હતા. તેવણનું બપોરનું તેમજ રાતનું પણ તેજ ખાતું હતું, કાંકે ખાઈ રહીને તેવણ બાહાર જવાના હતા અને રાતે લગાર મોડે આવવાના હતા, અને રાતે તેવણ સેન મુકું પાકું ખાતા હતા, માટે રાતને ભાગતું પણ ગોયા તેવણ હમણાજ જમવા મેઢા હતા. તેવણનું ખાતું મુકિયાણું પણ સાડું હતું અને દાઝમાં ઘર ફક્ત એક બાટલી સોડાવાટર તેજ તેવણનું પીણું હતું. તેવણના દીકરા ફરામરોજ અને અવસ્થ તેવણની વડુ નાળખાંયની પેઠે તેવણ કાંઈ ઉંચા બિછાનો ના શોધીને નહીં હતા.

નાળખાંય ખાનાંથી ખચખચ થતી એજ ટેબલ ઉપર નોકર નફેરોની વચે મૂર્ગ અને મચ્છ, મુડિંગ અને રાઈ સાધતું ખાતું ખાવા મેઢેલી હતી. તેની પાસે દાઝની ડિકાટર હતી, જેમાંથી તે લાલમલાલ શરાબની લલચાવનારી એક જામ નોશ કરી મુકી હતી, પણ તેનું બાહુતું એ હતું કે ડાકટરે તેને રોજ બપોરે એક કલાક ગલાસ શેરી ફરામરોજે હતો. નાળખાંય ના જાલ ઉપર આજે વિશેષ રતાસ ચઢેલો હતો તે આ શરાબને રંગ હોય, યા બિચારી પીરોજને આજે ફરીથી ફેરવીક ગાળો દેઈ આવી તો ગુસાથી હોય યા પોતાના વર ઉપર તે આજે જીદ રહેવાના સવાલ ઉપર રિસાવદ હતી તેથી જી હોય.

તેના વર ફરામરોજ ત્યાં “જમવા આવેલો” હતો, પણ તેનું જમવાનું નામતું જ હતું. તેને ખાવાની રચી નહીં હતી, પણ તે મેસીને ખાનાં સાથ મેડાં કાઢાડ્યા કરતો હતો, અને સામીજ દિવાલે લટકાવેલા એક બિલોરી આધના, જેમાં પોતાના એકવાર ખુબ સુરત મેહરા ઉપર તે અગાઉ થણીવાર વડાઈ લઈ ચુકે લો હતો, તેમાં આજના પોતાના સોડરાઈ મુકાઈ ગયલા મેહરાને સરખાવતો મેઢો હતો.

કુકમાં ડાકટર બરજેર તે બપોરે પોતાના કુવાને જમવા આપ્યો ત્યારે તેવણ પોતાના દીકરા તથા વડુની સાથે જમવા મેઢેલા હતા, કે જે એક નવાઈ હતી. પેલી નાનકડી શીરીનખી પાસે હતી, પણ તેની શિક્ષક પીરોજ આજે ટેબલપર બિરાજીવી નહીં હતી. શેડ જાંહ ગીરશાહ તેને પોતાનાં બચાં લેખે માહતા અને પોતાની સાથે જમવા મેસાડતા હતા, પણ નાળખાંય તેને ચાકરડી લેખે ગર્જીને તેને પોતાની સાથે ટેબલ ઉપર મેસાડવાના

અપાઠા કરતી હતી. તે પોતાની એ છાલકી હલકાઇ પોતાના સસરાને ખુલ્લી દેખાડતાં બોલતી હતી તોપણ પીરોજને પોતાની સાથે ટેબલ ઉપર નહીં બેસાડવા સાડું તેને નહીં કાઢતું. કાઢ સોંપીને રોકી રાખતી હતી.

“આવે. દીકરા બરજેર”, યુગ્મને કુવાએ તેને આવાકાર દઈ પૂછ્યું. “અમારી સાથે નજીક કે?”

બરજેરે જમવા ના પાડી. તે હમણા જ જમી આપ્યો હતો—કેમ અને કેટલું તે તો વાંચનાર જાણે છે. ટેબલ ઉપર પીરોજની ખુરસી ખાલી જોઈ બરજેરે સમજ્યો કે તેણીના ભાઈ સોલી વિષે લીખા ભરભરિયો જે માઠા સમાચાર લાચી તે કદાચ ખરા હોય. બરજેરે તે વિષે પૂછ્યું. પણ સોલીના ગુમ થવા વિષે શેઠ જાહંગીરશાહને યાદ કરાશે અને વધુ વર્તમાન કથા મળ્યાં નહીં હતાં. સોલીને લઈને નાખોદાના તલાવમાં ડુબાડી દીધા છે એ અકવા બરજેરે કહી સંભળાવી, પણ એ અકવા લાવનાર લીખા ભરભરિયો હતો એટલે તે કોઈએ ખાતી નહીં. કુશમરોજે તો તે હસી જ કાઢ્યું અને વળી બરજેરે તે વાત ખરી ખાતી તેથી વધારે હસી કાઢાડી.

“લીખા કેટલી વખતે નહીં માનવા સરખી વાતો લાવીને અમેને ભડકાવી ગયે છે તે તું જાણે તો લીખાના આલેશો આ નવો યુદ્ધ તું કરી નહીં માને બરજેર” કુશમરોજે તેને ખેલાવેલો કીધો. “એ તો લીખા ભરભરિયો જ નહીં હોય કાઠીનો ને ખડતલ ખવાસનો છે તેથી જ આટલી બધી ઉસકેરણી ખરી શકે છે. બાકી જે કોઈ બીજા માટે સરખો નમણો પોતો હોય કતી તો આ બધી ગડબડમાં તેને સુતો સનેપાટ થઈ આવે.”

“જે સાંભળ્યું છે તે લીખા રામચંદ્ર વકીલ પાસેથી કાંઈ પતો પૂછી લાવવા થાણે જાય.”

“બરેખર?” કુશમરોજે હસ્યો. “એ થાણે જઈને શું થોરવાનો છે. જેનાથી લુંચો પાપડ નહીં લાગે તે અંદી રહેલાંથી સરખો ને થાણે ગપલાંથી સરખો.”

“પણ હું અજબ થાઈ છે તમે એને એટલી બધી છુટી આપો?” બરજેરે સેજ પૂછ્યું.

“છુટી નહીં આપણે તેથી કાંઈ એ અટકવાનો છે કે છુટી નહીં આપણું તો એ પોતાની મેજે છુટી હશે” લીખાના શેઠે સરકિફટ આપી. “એ કાઠમાં સુધ રતો જાય, અને માણસ સારો છે તેથી અમે લઈ ચલાવીએ. મનચેરજી મીઠાવાળા એને ઘણે લઈ ચલાવે છે. કાવસશાહ ચેકની ખાતર પણ એને લઈ ચલાવીએ. એનો કાવસ મામા જલદી પુંખા આવનાર છે ત્યારે અમે એ પોરિયાનું શું કરવું તે વિષે તેવણને પૂછવાના છીએ.”

આ વાતો ચાલતાં સંઘર્ષો ખાઈ રહ્યાં. જાહંગીરશાહ શેઠ પેલવા ઉડ્યા, તેવણની સાથે કુશમરોજ અને બરજેર પણ ઉડીને ચારી આગળ ગયા. નાજાંમાયતું હજી ખાતું પીતું પડ્યું થયું નહીં હતું. તે પુડીંગ અને કુટ ખાવા બેસી રહી.

“તમે જાણો કે? મારી પોતાની ખરજી થાણે જવાની યાચ્યું?” લીખાના થાણે જવાની વાત ઉપરથી ડાક્ટર બરજેરે પોતાની કાઢાડી.

“કેમ વાડું? તું બી લીખાની પેઠે સોલી ઘરાણા નાંતી શોખમાં નિકળ્યો છે?” તેના કુવાએ પૂછ્યું.

“નહીં. હું તો પેલી મારાં મનમાં જમતી બીજ વાતસર થાણે જવા માણું. મેહસ્તી મેનન વિષે મારાં મનમાં એક નવો મેહન આવીયો, અને તે એ કે એ ઘાતકી ખૂનમાં કોઈ મંડાલ ચોરતો નો હોય છે.”

મેનન બોલ ઉપર કુશમરોજે બરજેરનું એકદમ મોહકું દાખ્યું અને બોલ્યો. “ચપ! ચપ, બરજેર! એ બીલામજી વાત હમણા શું કરે? બીલામજી દેખતાં એવી વાત કરવી? જોતો નથી, પેલી મારી નાજાં. હજી તો અંદી છે અને નજીક?”

નાજાંમાયે કાંઈ આ વાત સાંભળી તો નહીં હોય—તે છેટે મેહલી હતી—પણ કુશમરોજ હંમેશા એ જ માણે પોતાની બાપડીથી બીહોળો હતો. મેનનનાં ખૂનની વાત તેણીની આગળ કોઈ મોતો નહીં તેની તે ઘણી સંભાળ રાખતો હતો. અને તે સંભાળ રાખવાનાં કુશમરોજની પાસે ઘણાં કારણો હતાં.

તેમાંનું એક કારણ અંદી નજાવીશું. ઘણાં વર્ષની વાત ઉપર એક દાહડું—કુશમરોજ નાજાંમાય સાથે પરણ્યો તેનીથી આગળ તેઓ મારાં અઘરાપણાં હતાં તે વખતમાં—શ્રી થાણે કેકોબાદ કામાનાં એટલે કે નાજાંમાયનાં બાપકાં થેરમાં કુશમરોજના દેખતાં મેનનનાં મોતની વાત નિકળી, તે વેળા નાજાંમાયની મેહન શુભાંએ સેજ હસ્યામાં મશખરી કીધી કે “તારી મોહકાણમાં મિચારા મેનનનો જીવ ગયો.” આમ કેહવામાં કેકોબાદ કામાની શુભાંની મતલબખર્ષી નાજાંમાય ઉપર મેનનનાં ખૂન સુરેખાંતર મેળવાની નહીં હતી—તે વખત ઉપર મેનનનું ખૂન તો કાંઈના ખ્યાલમાંથી નહીં હતું, બધાં જાણે તેના આપણા માનતાં હતાં—અને શુભાંની મતલબ એટલી જ હતી કે મેનન ને નાજાંમાયને પરણવાનો ઉમેદવાર હતો પણ જેને નાજાંમાયે પરણવાની કમલાત આપીને કુશમરોજ ખાતર કરી ગઈ હતી, તેની નાંસિપાસિમાં મિચારા મેનન આપણા કરી જીવ આપ્યો. “તારી મોહકાણમાં મેનન જીવ્યો ગયો” એ શુભાંના શબ્દોનો અર્થ એટલો જ હતો, પણ પોતાની મેહનના એટલા શબ્દોનાથી નાજાંમાય એવી તો છેડાઈ અને એટલાતો ગભરાટ, મેહોશી તથા માઠગીના જે નાજાંમાય કીધા કે કુશમરોજ વધત ગભરાઈ ગયો અને તે વખતથી તેણે ઠરાવ કીધો કે કરીથી નાજાંમાય મેનન નાં મોત વિષે કાંઈથી વાત થવા દેવી નહીં.

કુશમરોજ એ વાત અટકાવે, પણ મોટા શેઠ એ વાત કાં અટકાવે? તેવણે તો એ વાત ચલાવવા માગી.

“દીકરા બરજેર, એ તું શું મેહલો?” જાહંગીર શાહે પૂછ્યું. “એ તું કોઈ ચોરતો વિષે શું મેહલો? મેનનનાં મોતમાં ચોરતો શો હોય?”

“હું હમણાં કાંઈ કહી શકતો નથી, સુરખી” બરજેરે વધારે વાત ચલાવવાની આંખાંકાની કીધી. “મને માફ કરો. હમણા તો મારા વિચાર મારી પાસે જ રહેવા દેવો અને ચારી મેહન મને બીજા કરવા દેવો. ખેલાસો કરવાનો વખત આવશે ત્યારે હું કરીશ. હાલ તો એટલું

કહું છે કે મારા મેનનનાં ખુનનો બેદ પકડાવે હવે દર નથી. અને સ્વપ્નામાં કાંઈ આકાશવાણી થઈ. અને ક્રેન્ડેનો આવીને કાનમાં તેમ કહી ગયો. હાલ તો મેં કહ્યું છે તે તમે ભૂલી નાં. હું માનું છું કે હું એટલું જ નહીં મોઢા હશે તો સાહે.

“તું તો હવે શ્રેષ્ઠ સ્વપ્ના જોયા કરને” ફ્રાન્સોઈએ પોતાના મીતરાઈને હવેશની પેઠે પાછો હસી કાઢ્યો. પણ “હું” જાણું છું, ફ્રી, કે તું તો હવેશ અને આ શોધમાં તેડી પાડશે,” એટલું કહી બરબેર તેમનાથી છુટો પડ્યો.

ખુનનો બેદ પકડાવોના પાસે આચોંદ્રે એટ બરબેર શું બોલી ગયો? વખત પાસે આચોંદ્રે તો ખરો. ફ્રાન્સોઈને તે દિવસે રાધુ રામોસી સાથે જ ગભરાટ ભરેલી છુપી વાત કીધી તેજ વખતે તેણે જ્યુએ કે મેનન બારિસ્ટરનાં ખુન ઉપર દંડાયેલા પડેલા જરા જરા હિંમકાતો જાણે અને રાધુ રામોસી નવું નવું અનવાણું મેળવતો જાય છે. પણ તે તો રાધુ અને ફ્રાન્સોઈનાં માત્ર જાણે છે—તે તો તે એમ્મે પુખ્તું રાખ્યું છે—ત્યારે બરબેર એ વાત કયાંથી કાઢ્યો? આ વિચારથી ફ્રાન્સોઈને થયેલા ગભરાટ ઉપજ્યો. પણ ગભરાટની હવે તેને કયાં નવાઈ છે! વાંચનારી બાનુ એમ્મે તેની જટલી જાંઘની તપાસી છે તેટલી તેની આખી જાંઘની ગભરાટ, ડુપ્પા, મિંતામાં મૂકી, કે જેને તે હવેસ પોતાની છાતીમાં છુપાવેલો આચોંદ્રે. તેમજ ફ્રાન્સોઈને પોતાનો આ નવો ગભરાટ પણ છુપાવ્યો અને તે છાનોખાનો આગળથી માલી ગયો.

૩૧ ફેબ્રુ ૧૦૪ મું.

લીખો પીરોજને તેરે છે.

જાંહીરીયાહ શેઠ જમીને બાહાર જવાના હતા, પણ અમથુચ બીખો ભરભરિયો એરકામાં ધસી આચાથી તેવણ વગાર અટક્યા.

તે હાંફતો, હુંફતો, ગભરાયેલો, ફંગલાયેલો આચો. આવતાની વાર તે કોઈના ક્યું કહ્યા પુછ્યા વગર એક અઢવણની ખુસી ઉપર ફસડાઈ મેઠો અને પોતાનાં કપ ઝાંના જોડાએ કરીને ચા પાવ પડ્યો.

“હું” અમથુચે થયેલ, સાહેબ,” તે હાંફતો હાંફતો મોઢો. “અમરતી એટલી જ છે કે મારી આ યાક, આ મેહનત, આ નજાલથી હું અત્યાર સુધીમાં મરી નથી ગયો. કેટલા દેલા, કેટલા ફેરા આંધી, કેટલી નાસિપાસી, કેટલી ફરિયાદ, ને તે છતાં મારા હૃદય સોલીની કશી દાદ લાગતી નથી, કશો પતો મળતો નથી, તેથી મારું દિલ વધારે ભાગી જાય છે, સાહેબ.”

“હજી તારી શોધ પુરી થઈ નથી કે લીખાજી? આને સહવાર પછી કયાં કયાં ફરી આચો?”

“આખું ગામ તો હું ફુંડી વળ્યો, સાહેબ. મેહ લાં હું ગયો પાળવા બંદર પર, પછી ફર્યો ગોલી બંદર, પછી ગયો જાહેરના દરિયા કિનારે અને ત્યાંથી રાંધેલા તેવો હું પ્રીન્સિસ ડાકની ગોલીના પુસ્તે પુસ્તા ફર્યો.”

“પણ આજ દરિયામાં તું શું શોધ કરે છે?” શેઠ ને થણી નવાઈ લાગી.

“અજરોએ સોલી દરિયામાં ડુબ્યો હોયતો કાંઈ તેના કપડાં તરતાં તરતાં નિકળી આવે અને તેની ઇલાણી હાથ લાગે. પણ તેવું તો કાંઈ મળ્યું નહીં, સાહેબ. ત્યાંથી હું પાકેરો ઘોળીતલાવતી ચોટી ઉપર ઇનસ્પેક્ટર સ્પીય કાકને પુછવા ગયો, ત્યાંથી નિકળ્યો તેવો નાખોદના તલાવ ઉપર ગયો, ત્યાં પાહરા ઉપર ઉભેલા સિપાઈને પુછીને હું કોટમાં વરેલો, ત્યાં ઇન્જન બજારમાં હોમીને મળ્યો, ત્યાંથી મારે ઘેર ગયો, પછી મારા કાકાના જમણને એપાલો હાટલમાં શોધવા ગયો અને ત્યાંથી તમે સાહેબને કેહવા આંહી આચોંદ્રે કે તમે રજા આપો તો હું આને થાણે જવું.”

રજા આપે! શેઠ ના કેહ તેથી શું વળે? લીખો ભરભરિયો હાલ તો રજા વગરન ગોપા રજા ઉપજન છે.

“અને હવે, સાહેબ, મારી એક બીજી અજર છે.” શેઠે લીખાને થાણે જવાની રજા આપ્યા પછી તેણે મારી લીખું. “પીરોજને આંહી મોલાવો સાહેબ તો હું થાણે જતા એને મળી જવું. યાણામાં એણે પોતાની જા ઉપર કાંઈ કેહવાડું હોય તો એને પેગમ હું લઈને જવું.”

મોટા શેઠે આ વિચાર થણે પસંદ કીધો. તેવણે ડુર્તન નાની શીરીનને ફરમાવ્યું કે પીરોજને આંહી તેડી લાવે, અને પોતે બાહાર જવા સાહે તૈયાર થવા પોતાના મોઢાએ એરકામાં ગયા.

પીરોજ જમીને વખતે આ એરકામાં આવવી જોઈ પછી તે કાં નહીં આવી તે જાંહીરીયાહ શેઠ જાણતા નથી. તે નહીં આવી તે ફક્ત નાજાંખાંની અરેખાઈની મોહકાણ હતી. આજ જમવા આચા અગાઉ નાજાંખાંને તે બિમારીને નાહક પગવી, સતાવીને ગાળે કીધી હતી, જેના બળાપા અને ડુપ્પામાં તે આને મળા ઉપર જમવા આવી નહીં હતી. જમવાનો વખત થયે ત્યારે તેની નાનકડી એલી શીરીન તેને જમવા સાહે તેડવા આવી, પણ પીરોજ તે વખતે રૂંટી હતી. તેણીએ રડતે રડતે કસકે ખાંવા જવાની ના પાડી પોતાની એરકામાં રહેલા મોઢા; પણ પોતાની આ અસરાક શિક્ષક, જેને શીરીન થણી માન્યો હતી તેને આવી ડુપ્પી હાલતમાં રેખીને તેણી કાક આગળ કલાય વાત કહી આપે તે બીહીકથી પીરોજને પોતાનો આ બળાપો છાણે રાખવા શીરીનને શિખવી હતી; પણ જો ફ્રી કાકા ચા મોટાખાવા પીરોજ જમવા કેમ નહીં આવી તે પુછે તો શીરીનને એટલો જવાબ કેહવા શિખ્યો હતો કે તેવું આને માણું જુએ.

બિમારી પીરોજનું માથું બરેબર ફરવું હતું. તે ફરે તેમાં નવાઈ નથી. એક તો તેને એક વહોલો પણ માનવંત ભાઈ તેને મળવા સુંઘળ આચો પણ આવી મળે તે અગાઉ અમથુચ ગુમ થયો એન ડુપ્પ તેને મારે શેડું નહીં હતું—પણ બીજું તો વળીને મોટે દેહણે પોતે મોઢાની રહીએ ત્યાં તેની અરેખી શેકાણીની તેવા ઉપરની સતાવણીએ તેનાથી નહીં અગાધ એવી થઈ પડી છે. તે ફક્ત મોટા શેઠની મેહરખા નીને લીખન ટપી રહી છે. શેઠ જાંહીરીયાહ તેને પોતાના

ચીનવાળા દીકરાની ખાળક દીકરીની કેળવણીને માટે ચાલીને રાખીએ અને પીરોજ પોતે બચ્ચાને અને બચ્ચાની કેળવણી ને ચાહે છે તેથી તે હજી સુધી નાજાં માયની નાલાયકી છતાં ચાકરી છોડીને જતી નથી. નાજાં માય કાંઈ તેની શેઠાણી નથી, તે કાંઈ તેના પગાર આપતી નથી યા તેની પુરે પાડતી નથી, અને તોપણ નકામી વચે પડીને ધેરની વડી વહુ લેખે માત્ર સત્તા ચલાવે છે કે જે પીરોજને માટે પીરોજે નહીં ખમાય એવી થતી જાય છે.

શીરીન તેડવા આવી ત્યારે પીરોજ પોતાના ઘોરડા માં લખવા બેઠેલી હતી. તેની આંખોના આંસુ ગુત્તનાંજ સુકાઈતાં હતાં અને તે પોતાની બહાલી બેહત દીની—ઝકટર અંધારીના દીના ઉપર પોતાનાં દુખ સુખ લખતી હતી. તે કાગળ પુરે કરી નહીં રહી તેલામાં તો તેની રમતિયાલ બેલી તેડવા આવી, અને તેની કેમ ?

“પીરોજ, પીલાંમાય, તમોને ભીષા બોલાવેલ.”

“ભીષા ? ભીષા કોણ ?”

“વળી કોણ ? ભીષા ભરભરિયો.”

“જામા શીરીન, હું દિલગીર છું કે તુંને હું સહુ કાઈથી બોલતાં શિખું છું તે હું ભૂલી જાયલ. કોઈનેથી એમ તોહડાં નામે બચ્ચાંએ કોઈ ખારડું નહીં જોઈયે.”

“પણ બધાં એને ભીષા ભરભરિયો કહેલ. એ પોતે બધાંને મોહડે ચઢીને કહેલ કે અને ભીષા ભરભરિયો કહેલ. હું પોતાની એનું એ નામ પસંદ કરું, કાંકે જોવો એ ભલો છે તેનું એનું ભલું નામ છે. તેમાં અપમાન કાંઈ નથી.”

“તોપણ, મારી દીકરી, આપણે બચ્ચાંએ તો તેને ભીષાજ કરીને કહેવું જોઈયે. પણ વારૂં તે શું કહેલ ? કોણને તેડેલ ?”

ભીષા ભરભરિયો આમ પીરોજને તેડું મોકલે, અને તેની વળી શેઠના ઘોરડામાં એક બચ્ચાંની મારફતે, એ પીરોજને ગયું તો નહીં. અગર બોલે ભીષા ગરીબડી પીરોજને પરણવા ચાહે છે તો ભલે આડે પીરોજ પોતે તમારા આનના કોઈ લોભી ને હજી જુવાનિયા કરતાં એ ભલા બોળાને વધારે પસંદ કરે—પણ તેલાખાટે ભીષા શેઠનાં ઘરમાં આમ પીરોજને કહેવા કારવવાની છુટ લેય એ ફક્ત સ્ત્રી વિવેક અને સ્ત્રી મર્ધાદાની કુદરતી લાજ થકીજ પીરોજને વાંધાભરેલું લાગ્યું. પણ ભીષા ભરભરિયો વળી બાહારના વિવેક અને સુધરેલી અદબઅદા તે ક્યાંથી લાવે ? તે તો હજી પીરોજ તેને શિખવે છે.

“પણ તમોને તેડી લાવવા તો અને મોઢાખાવાએ ફરખાવું” નાની શીરીને અંધી ઝટ બોલારો કીધો. “ભીષા—ભીષાજ—એ આવીને તમોને મળવા સાડું મોઢાખાવાની રજા માગી ત્યારે મોઢાખાવાએ અને કણું કે જઈને તમોને તેડી લાવે.”

આ તો વળી જીદીજ વાત નિકલી. પીરોજને ત્યારે ખરેખર તો ભીષાએ નહીં પણ મોઢા શેઠે તેડાવીએ—બરા જ મોલેયે તો ભીષાની અરજ ઉપરથી મોઢા શેઠને બકમ થયેલ. એ તો અંચતી ખરી સંબુકાઈ અને ખરા વિવેકનું ભીષાએ કામ કીધું છે. આનના તમારા જુવાનો

જે સંભાળ નહીં લેય તે સંભાળ ભીષાએ લીધી છે, તો પછી પીરોજ તેમાં શો વાંક કાઢી શકે ? તે ગુત્તનાં પોતાનું માંખ્યાનું સમારી, પોતાની સાડીની સોડ તાણી, પોતાનું રહેલું મોહડું છુટીને મોઢા શેઠના ઘોરડામાં ગઈ.

શીરીને સાથે આવવા બાળ્યું—અને તેની એટલાખાટે કે તેની આ શિક્ષકને નાજાંમાથે આજ સહવારે ગાળો દીધી અને અપમાનો કીધાં તે વિષે રાવ કરવાને “શીરીન તું હું બરાઈ રહેલું હવું, તે કોઈનીથી આગળ ખાલી કરવા પીરોજએ તેને અટકાવી રાખી હતી પણ હવે ભીષા આગળ શીરીન તે વાત કરવા માગતી હતી, પીરોજને તે પણ પસંદ નહીં હતું. તેણે શીરીનને સમજાવીને ભણવા મેસાડી અને પોતે એકલીજ મોઢા શેઠના ઘોરડામાં ગઈ.

શેઠના જમવાના ઘોરડામાં ભીષા એકસોળ હતો. તેનું દિલ સધળું સોલીને લગતા ગભરાટથી ભરેલું હતું તોપણ પીરોજ જેવી એક નાજુકબદની આગળ તે ગભરાટ તેણે જતાયો નહીં. એક ભણ, જેણે ઘણું વર્ષ નંગલી આરખાઓમાં કાઢેલાં, તેનાથી વધી નહીં રખાય એવી નાજુકથી તેણે પીરોજ આગળ તેના ભાઈનું ખુન થવાની પોતાની અટકલ છાણી રાખી. તેણે એટલુંજ કહ્યું કે “હું યાણે જાણું—કાંઈ કામકામ કેલડવાવડું ?”

“પણ તું યાણે કાં જાય, ભીષાજ ?” પીરોજ એ અચરત થઈ પુછ્યું.

“પેલા પરજીડા રામચંદ્રને મળવા. હું કારણ કે સોલીના ગુમ થવાનો જો કાંઈથી પતી મળવાનો હોય તો એ યાદથી મળી શકે. તેણે સોલીને શું કામ સોંપીને મુખ્ય મોકલ્યો તે બરાબર જાણીયે તો યોગ ચલાવવાને બને.”

“પણ તે બધો પતો રામચંદ્ર લખી સુકયાલ” પીરોજ એ સુચવ્યું.

“લખી સુકયો !” ભીષાને એ વિચાર નહીં લાગ્યો. “મળીને પુછવાની વાત જીદી ને લખવાની વાત જીદી. એ યાદને સારી પેઠે બંધો ચલાવીને પુછીયે તેજ એનાં પેઠાંની બધી વાત બાહાર આપે. તે કાંઈ લખ્યાથી થાય ? તેને મોહડે મોહડું મળી, ભાઈ બાપો કરી પુછવું જોઈયે અને તેથી કોઈએ યાણે જવું જોઈયે. કોઈ નથી જવું ત્યારે હું જાઉં. હેઝીએથી જવાની ના પાડી, પણ જ્યાં વગર મારો છવ નહીં રાહો.”

પીરોજ ચૂપ રહી. તે શું બોલે ? એક દોસ્તની ડાનમાં ભીષાનું આ કેવું ફજરું જમર ! એ તે કેવો શાએ મિત્ર ! આ વાતથી પીરોજને અગર ભીષા વિષે કાંઈ પણ વિચાર ઉપજ્યો તો સારોજ ઉપજ્યો. આ સામા સાદા, બોલા માણસ ઉપર પીરોજની સાચી પ્રીત વધારે દોડી.

“ચાણું આપણું બાપીકાં વતનમાં અને યગ સુકવામી નથી મળતો, પીરોજ” તેને ચૂપ જોઈને ભીષા એ વાત ચલાવી. “જે મામથી અને એક વખત નાહારસી જવું પડ્યું તે મામમાં હું પાછો મારી હાલની ગરીબી હાલતમાં જવું તો અને ઘણું ભારી પડે, માટે મેં દરાવ કીધો હોતો કે હું પેસાવળો યાવું નહીં ત્યાંસુધી મારે યાણે જવું નહીં. પણ આપણે ક્યારીયેલ શું ને આપણું યાચ

થું ? ફિનિયામાં આપણી મરણી ઉલટું થાણું બી ધાય છે ને તે વળી ગુપ્તગુપ્ત ખમતું પડેછે. કરાવ કરાવને દેકાણે રહેછે ને ફાપણ શીખીયેછે કે મનમાં ધારેલો હેંકાર કાંઈ પાર પડતો નથી. મારા હૈસતને પતો મેળવવા મારી મગરૂરી ભેખમાય તેની હું દરકાર કરવાનો નથી."

"એ લીખાજી, તું કેવો ભલો છે !" એ તે પીરોજ ખરી વખાણે બોલી ઉઠી. "પણ થાણામાં તારો એ ફેરો ફેંકર છે. જે સોલીની શોધ સાંઝ' રાખ્યંદ્ર વડીલ પાસે કાંઈથી વધુ બોલાસો હતે તો તે આપ્યા વગર રહેતે નહીં."

"એન હોમી કેહજી, તું કેહજી, અર્ધાં કેહજી, પણ મારી ખાતરી થતી નથી. અનભાવી ભેલામાં કાંઈ ગયું ? મારા સોલીની એક નરાળી નિશાન મળે તો તેને મારે થાણે થું પણ છેક ચીન કે વિલાત સુધી હું નજ પોહું. અને વધારે પસ્તાવો એન ધાયજી કે મેં મારા જાની હૈસત ને તેની ગેરહાજરીમાં માફું લગાડ્યું. બધારે સોલી અને મળવાનો વાવધો કરી ગયો અને આવી નહીં મળ્યો ત્યારે હું તેના ઉપર ખીનવાણે ને બદગુમાન લઈ ગયો. મેં તેને 'મોથા લોક' ને 'મગરૂર' ને વગેરે વગેરે કહ્યો, બધારે મારી વાત એ હતી કે તે બિચારો તે વખતે કેવા કાંઈ છુછામોના હાથમાં ફસી પડ્યો હશે. એ બિચારાની પાક યાદને આજ મારેથી માફું લાગ્યું તે મારી તકસીર કેમ માફ થશે, પીરોજ ! મારી એ કચુરની ખાતર મારે તેની શોધ બનતી શોધ કરવાની બનણી ફરજ થઈ પડીજી; જે મારી શોધની ખાખીથી સોલી ગુન થાય તો એનો જૂત રોજ રાત્રે આવીને અને મારી ઉંઘમાં ઘેરે !"

"પણ લીખાજી, થું સોલીની આશા હવે કાંઈ નથી ?" પીરોજએ ઘણા ચિંતાતુર મેહરે પૂછ્યું.

"હું થું કહી શકું ? કાંઈ વખત અને લાગેજી કે સોલી સલામત અને જીવતા છે, ને કાંઈ વખત વળી હું તદન આશા છોડીને દેવાનો જીતુંજી. એજ તો તારો ભાઈ તાની દરિયામાં ડુબી ગયો ને દરિયામાંજ ગુમ થયો ને તેની ટોપી તરતી મળી આવી ત્યારે તે જીવતો પાછો ફરવાની આપણે ક્યાં આશા રાખીતી અને તોપણ મોઘની મજેશખી તે સલામત પાછો ફર્યો કેની ? તેમજ સોલીની કદમ પાછો આવે. મેં રાત્રે સ્વપ્નામાં સોલીને જીવતો જોયો—જાણે કે પાલવા બંદરપર હુંજ તેના હાથ પકડીને તેને મોટામાંથી કિનારે ઉતારીજી. વારતે હું તો ગમે એટલી હિંમત છોડી દેવું પણ તું હિંમત છોડતી ના, પીરોજ. હું મસ્કત હતો ત્યારે એક આરબ એક વર્ષ-સુધી ગુમ થયેલો પાછો મળ્યો. અને તેને અવેલો સમજવા ત્યારે તે તો કોયો દેશમાં ફરવા મગેલો હતો અને લાંબી દાહડી ઉગાડીને આશો ત્યારે અને તેને અવેલો સમજવા મારે એર અમેરિકન હસવા લાગ્યો."

"પણ પીરોજ, એ તારી આખંખને થું થયુંજી ? આખંખો સુન્ધી કેમ છે ?" તત્તજ પીરોજની નૂરમંદ ચરંગ ઉપર પોતાની નબર બેંચાણથી લીખાએ વાત ફેરવી નાખી. "તું સરિયામ રહેલી લાગેજી, પીરોજ. ફેરવું થું કામ રહેજી ? રાંન પેલી નાજાંમાય તારી ઉપર જીવન ગુજારેજી, નહીં ?"

પીરોજએ આ વાતના અપમાદ કરવા માગ્યા પણ લીખાની ખાતરી થઈ નહીં. "અરે અફસોસ !" તે કહી દેમાઘથી બેઠો. "તું પાક પરીજાદ અંદી આવો જીવન અને અને તોપણ હું તુને મદદ આપી નહીં શકું" થા તુને આ કુખમાં ઘેરમાંથી છોડવી નહીં શકું એ કેવી લાચારી ! હું નથી જાણતો કે તુને આ નીચ તાનાંના પંજમાંથી ક્યારે છોડવી લઈ નવશ. હું મારી હાલત સુધારવાની આશા માં મેસી રહ્યોજી, પણ તે સુધરતી તો કાંઈજ નહીં. હું થું કરું, પીરોજ ! હું લાચાર થઈ પડ્યોજી. તુને અંદી ચાકરીની વેકમાં જીવન ખમતી જેવુંજી ત્યારે માફું કહેજી" અળી બેઠો, અને તોપણ મારો કાંઈ ઉપાય ચાલતો નથી."

"નહી, નહી, તું કહી તા થા, લીખાજી" પીરોજ તેને ધીરજ આપવા લાગી. "માફું કુખમાં મારા સોલી ના ગુમ થવાનું છે. મારો વહોલો ભાઈ ગુમ થાય ત્યારે થું અને રડવું નહીં આવે ?"

"અરેમર ! એમી ખરું ! પણ હુંથી કેવો બેવકુફ છું કે મારા સોલીની શોધ કરવાનો જે વખત તે વખતે હું અંદી મેસીને ગપા માફુંજી. હવે તો હું જાણુંજી, પીરોજ. થાણે કાંઈ કામકાજ કેહવડાવુંજી ?"

"કાંઈ નહીં, સિવાય કે મારે ઘેર મારાં અર્ધાં વહોલાં એને માફું વહોલ આપવાનું. લીખાજી, તું મારાં માથ ને મજશે કે નહીં ?"

લીખો આ સવલતથી કાંઈ એર હુમખમાં ઉભો થઈ પીરોજનાં માથ ઉપર હાથ મુકી બેઠો.

"હા પીરોજ, હું તારાં માથને મળીશ અને તેવજી ને કહીશ કે તું મારી—મારી—"

પીરોજની મતલબ કાંઈ પોતાની જા ઉપર એ પેમાત્ર કેહવાડવાની નહીં હતી. પીરોજના પાક મેહરા ઉપર ફુરતી લાગતી લાલી મહડી આવી અને લીખો તે મેતી ને વધુ મોક્ષા વગર, પોતાનું વાક્ય પૂરું વરીક કીધા વગર ચાલી ગયો ત્યારે એરહુંજી કહીને કે "હું જાણુંજી, પીલાં, સાહેબજી. હું પાછો આણું ત્યારેથી ધીરજ રાખે !"

પ્રકરણ ૧૦૪ મું.

થાણે જવું તો ખરું પણ તે કેમ ?

લીખા ભરભરિયાએ થાણે જવા માહવું એક વાત છે પણ જવું બીજી વાત છે. જવું તો ખરું પણ કેમ જવું તે વિષે આગમચથી વિચાર કરવાનું લીખો જાણી ગયો હતો. પ્રવાસે જવાના પેસા ભેંધવ, પણ લીખા પાસે પેસા ક્યાં હતું ? તેણે રૂપ૦ જમાવેલા હતા, તે "ઘેરવાળો" જીણીને જાળવવા આપ્યા હતા, પણ પોતાના "સાહજદા સોલી" ના ગુમ થવા પછી તેની શોધમાં તે સળંગ રૂપીયા તેણે સખી જીવધી ખર્ચી નાખ્યા હતા, બિચારો આજે પગે રખડેજી, પણ આવી એક શોધમાં એક જાણના પગ ગમે એટલા ખડતલ હોવા છતાં ક્યાં સુધી ચારી આપે ? વળી ઉતાવલ હોય ત્યાં પગ કેમ ચાલે ? મારે સોલીની ઘણી શોધ લીખાએ ગાડીએ રખડવામાં ચલાવી હતી અને તેથી ગાડી-ભાડાંમાં, તેમજ કાગળો લખવાના

ટપાલ ખર્ચમાં, તારના સંદેશાઓ મોકલવાના તાર ખર્ચમાં, પોલીસના માણસોને આપ લે કરવામાં, એટલું જ નહીં પણ જે કોઈ સોલીનો પત્તો લાવી આપે તેને મારે ઇનામની બહેર બખરો જે વર્તમાનપત્રોમાં ભીષીએ પોતે પોતાને અર્જી છપાવી તેમાં, ટુકડાં અનેક રીતે સોલીની શોધ ચલાવવામાં તેના બચાવી રાખેલા પચાસ રૂપિયા તો નજા નજા કરતાં ચઢી યઈ ગયા, અને હવે બધારે એજ શોધ આગળ વધારવા મારે તે થાણે જવાના અતંત ઉપર આપ્યો ત્યારે તેને ખીસા ખાલી જણાયા.

થાણે ચાલી જવાય કે ? ભીષીએ વિચાર કીધો. મુંબઈથી થાણા આસરે ત્રીશ માઈલ છે; ચાલવા મારે એ કાંઈ મોટી મંજૂલ ભીષી, પણ તેમાં વખત ઘણો જતા રહે અને આજેનો ભીષીને પૈસા કરતાં વખત વધારે કીમતી છે. હવે તે થાણે જવા સાથે પૈસા કહડાવવા નેહાયે. કોણ પાસેથી લેવા ? જીણી પાસે તો મંગાપ નહીં, કાંકે ભીષી પોતાના પચાસ રૂપિયા ખર્ચાઈ જવા પછી જીણી પાસેથી સ્કેક રૂપિયા તો ઉઠીના લઈ મુકેલા છે અને હવે ને વધારે માથા તો જીણી હાથ ધાળીને ખખડાવી કાઢાડયા વિના રહે નહીં. હોખી પાસે પણ પૈસા આગવાની ભિખાની હિમત ચાલી નહીં, કાંકે હોખી તો તેના થાણે જવાની જ વિશ્વ હતા.

અતંત એક જ નજી ઉપર ભીષીએ ઉઠીકું કહડાવવા નો આધાર બાંધ્યો, તે તેના કાકા કાકાને જમસુ. આજે તો તે શેઠિયાનો દીકરો શેઠિયા થયો હતા અને મોટા ક્ષિતિય લખાલ “જમશેદજી રોડ” ગણાતા હતા. પણ તેને મળવું ક્યાં ? તેનો ભડસો ને ભૂતનો ભડસો બરાબર. તે મોપારી રહેછે, પણ ઘેરમાં ભાગેલ સુવા આવતા હોય તો. હાટલો, કલબો અને વાડીઓમાં તે ફરતા ફરેછે, પણ ઘણું ફરીને એપાલો હાટલમાં તે મળી શકે—આગળ, વાંચનારી બાનુએને યાદ હશે કે કાકાના જમસુની તે મદદ માગવા ગયો હતા ત્યારે તેને એ હાટલમાં જ પકડ્યો હતા.

મારે ભીષી ભરભરિયો આજ સહવાર પછી જીણીને ઘેરથી નિકલ્યો તેવો કાકાના જમસુને પકડવા એપાલો હાટલમાં ગયો હતા—સહવારે જ્યારે ડાક્ટર બરજેરને નાસ્તો અધરે ગયો ત્યારની આ વાત કરીયે છીયે—આજ બપોરે તે જીહારશાહ રોડને અને પીરોજને મળવા આપ્યો છે તેની અગાઉની એ વાત છે—શાપુર રોડના ચકલાને નાકે બરજેરને રાધુ રામોસીના બેટો થયો હતા તેજ સહવારની આ વાત છે.

“એપાલો હાટલ” માં કાકાને જમસુ મળ્યો નહીં. ભીષી ઘણી વાર મોટી થયો—એક દોહડ લાકા નિકળી જવા છતાં લુખ લાગી અને મરીબી કહ્યું ત્યાંસુધી ભીષી “જમશેદજી રોડ” ની રાહ જોતાં તલપ તલપે તલપી રહ્યો. અતંત સહવારના કલાક ૧૧ ને સુઝારે તે યાકી યાકીને પાછો ફર્યો, પણ બરજેરને પોતાનું નામ આપીને કહી આપ્યો હતા કે ને “જમશેદજી રોડ” આવે તો તેવજુને કેહવું કે “હું” બપોર પછી પાછો આવીશ, અને કામ અગત્યનું છે માટે આવું ત્યાંસુધી બોલી થવું.”

“જમશેદજી રોડ” ને આજ હુકમ કરી ભીષી પોતાના ઘેર ભણી ફર્યો અને ત્યાં નજીકમાં જે મિશાએ ડાક્ટર બરજેરને તેજ મિશાલે તેજ ચકલા ઉપર ભીષી ભરભરિયાને રાધુ રામોસીની અચચચ ચુલાકાત થઈ ગઈ!

જેકે આપણે તે વખત પછી આગળ ચાલી ગયાં છીયે, તોપણ આ વાતમાં એ વખત ઉપર લગાર પાછા આવવાનું અગત્યનું છે. ડાક્ટર બરજેરને છોડીને તથા કામની ઉતાવળનું બાહુનું કાઢાડીને રાધુ પાછો વળ્યા પછી. તુર્તજ ચકલાને બીજી નાકે તેને ભીષીના બેટો થયો. અને તેથી ભીષીના સરેસ્તા પ્રમાણે ગડબડિયો બેટો હતો. રસ્તો જાણેકે પોતાના આપના હોય અને તેને એકલાને મારે બાંધેલો હોય તેમ ભીષી આપનાસની કશી દરકાર કીધા વગર ધસ્યો જતા હતા તેવામાં અચચચ એક બિચારા ધીરા અને એકમાર્ગી રાહદારીને અટકી પડ્યો, કે જે રાહદારી તો રાધુ રામોસી નિકલ્યો.

આતા તેને સરસ તક મળી. હમણા પોલીસનો જે અમલદાર તેને મળ્યો નેહાયે તેજ તેને મળ્યો. ભીષીએ અચરતરી યાદ આગીને તેને ઉભો રાખ્યો અને ઘણી મનમતાઈથી તંધા ઘણી મીઠાસથી તથા જોસથી તેની સાથ વાતે વલગ્યો. પોતાના “શાહજાદા સોલી” ના શુભ ધવાની તેની સાથ વાત કાઢી, પોતે શી શી શોધ કીધી તે કહી સાંભળાવી અને આ શોધમાં એક વાર ફરી રાધુની મારફતે પોલીસની મદદ માગી.

“શોધો, મેં તેમને આગળો વખતમાં અપમાન આપ્યાંછ, કપકા આપ્યાંછ, કપકા રાધુનો કહુધા, તે સળમાં ભૂલી જવો, તે સળમાં મને માફ કરો અને તેને મારે મારો આ. પસ્તાવો કબૂલ રાખો. છતાં ની ગરમાગરમીમાં મોલ્યું માલ્યું માંક. થંડા વખત માં તે યાદ નહીં કરવું. તમે જાણીછ તો ખરા કે મારાં મનમાં તમારી સામે પાપ. કાંઈ નથી. હું. તેમને ઘણું વખત કહી રહ્યોછ કે મારી પાસે જ્યારે પૈસા થશે ત્યારે હું તેમને જોઈ લઈશ. તે શાથી ? છતાં રૂપાંથી હો ! બસ મારા સોલીને શોધી આપો. ને તમે માહો તો શોધી શકો. પોલીસથી એક કામ નહીં અને એવું નથી. જ્યારે તે નથી બનવું ત્યારે પોલીસમાં તે બનાવવાની શક્તિ નથી એજ નહીં પણ તે બનાવવાની ખુશી નથી એટલુંજ હું માનુંછ. હું આગી લઉંછ, રાધુના, હું બે હાથ જોડીને આગી લઉંછ કે મારાં આગ બાં અપમાનનું મારી ઉપર વેર નહીં રાખશો અને મારા દોસ્તનો પતો શોધી આપશો. ખચીત તે કોઈ લુહાએને હાથ ફર્યોછ અને માશો ગયોછ.”

આ સળખ ભાષણ ભીષી ભરભરિયો એવાં જોસથી, એવા ઉત્સાહથી, એવાં બપોરે દિલનાં દઈથી બોલતા હતા કે તે આણું બોલી રહે નહીં ત્યાંસુધી વગે. બોલ વાને રાધુ રામોસીનું દિલ માલ્યું નહીં અને તક પણ મળી નહીં. તે જેકે મુજે મોહડે આ સાંભળતો હતા તોપણ આવા એક દોસ્તની આવી દિલોળની મારે તેનાં મનમાં માન નહીં પેદા થાય એવો અનેક કેમ ? રાધુ રામોસીએ આ શબ્દો મુજે મોહડે પણ મુઝાં માન સાથ

સાંભળ્યા. તે સોલીને શોધી લાવવા નાખુશ, નહીં પણ અશકત હતો. સોલીનું શુભ યજ્ઞ ને જ બીજાઓને તેમજ આ બાહ્યો ડીરેક્ટિવને મનથી એક મોટો બેદ હતો.

“લીખાણ, તું કારણ તેમ સોલી કંઈ છાકરા કે જુગારી પોકોના બદ ધવતી ગુસ્સામાં ફરે અને ફસી પડે તેવો માન નથી. તે એ જાતનો ત્રાણસંગ નહીં.”

“તેવો માણસ તો નથીજ, પણ હુણ્ણોએ તેને છટકામાં ઉતાર્યો હોય તો ?” લીખાએ તકરાર લીધી; અને પાછી વ્યાજીજી ચલાવી- “જુવો, રાધોબા, તમે એક વખત બિચારા સોલીને વગર વાંકે સત્તાવીને નુકસાન ફીધું છ. તેમાં તમારી કાંઈ જુરી પારણ તો નહીં હતી, માત્ર તમારી ભલ યજ્ઞ હતી, પણ તમારી ભલથી તે બિચારાને કેટલું ખમ્બુ પડ્યું હતું ! માટે હવે તેની શોધ ચલાવી તે નુકસાનનો બદલો વાલી આપો, અને પછી જુવો કે હું તે વિષે મારા આપ્તા નજમમાં ફરીથી એક શખુન કાઢાડીશ નહીં. હું કોઈ દાહડે પૈસા દાર થઈશ તો તમોને હીરા માતીમાં મઢેલી એક તપકીરની ડાબલી બેઠ આપીશ.”

“હું તપકીર લેતો નથી,” રાધુ બોલ્યો; પણ લીખાની આ ઝોનરઆહીની તેના ઉપર અસર થયા વિના રહી નહીં. સોલી દારાશના કાંઈ એ ડિરેક્ટિવનો દુશ્મન નહીં હતો અને તેની ભાલ જે કાંઈ મળે તો કાઢાડવાને તે રાજ હતો.

“જે લીખાણ, હું તને પુલ્હું કહું છું,” રાધુ રામોસીએ અડધી દયાની, અડધી દમ ભરાવલેની બખમાં કહ્યું, “સોલીની શોધ જે મારાથી યજ્ઞ થઈ તો તે કરવા ને હું નાખુશ નથી; પણ હાલ હું ઝુંબળતી પોલીસ ડ્યુટીપર નથી. હું તો થાણે છું અને અહીં માત્ર રજા ઉપર આવેલો છું. મારી આઠ દાહડાની રજા આવે પુરી થાયછે અને કાલે મારે થાણમાં હાજર રહેવું જોઈયે. પણ હું જાણું છું કે સોલીની શોધ ઝુંબળતી પોલીસે પડતી નાખી નથી. તે છતાં તું આગ્રહ કરેછે તો હું અહીંના વડા ડિરેક્ટિવ યુસુફઅલીને તાકીદ કરી નવચ અને પાસ કરીને તારી ખાશ મજાવવા તેને જોય કરીશ. યુસુફઅલીને કાંઈ જોવો તેવો ડિરેક્ટિવ ના સમજતો, લીખાણ તે મારા કરતાંબી હોસ્પાર છે. તે ઝુંબળતા કીડા ને પોલીસેનો ભોગિયો છે.”

“કેંકુ ! કેંકુ !” લીખા હર્ષભર રાધુ રામોસી નો હાથ આવી તેને બેઠેયો. “મોઘ તમોને સલામત રાખે રાધોબા, ને યુસુફઅલીને પણ. યુસુફને મારી તરફથી કેહજે કે તે મારા રોષતનો પત્તો લાવશે તો હું એનેબી તપકીરની ડાબલી હીરામાં મઢેલી સોનાની બેઠ આપીશ.”

સોના રૂપાની ને હીરામાં મઢેલી તો રહી પણ એક પંત્રાંની ડાબલીબી બેઠ આપવા લીખાની તાકાત હોય તે વિષે રાધુ રામોસીને મોટો શક હતો. પણ રાધુ કાંઈ ખરાબ કે ખારીલો માણસ નહીં હતો. તેને ધીરે ધીરે લીખી ભરભરિયો ઘણો ગમવા લાગ્યો હતો. લીખો આટલું જ મોલીને હતો હતો પણ રાધુએ તેને ખામખા એક શિખા અજુનો શબ્દ કેહવા ઉભો રાખ્યો.

“લીખાણ, તું થાણે જાયછે, પણ ત્યાં એકાદ બે માણસ એવા છે કે જેમને તું કરબદાર છે.” “એકાદ બે થું ? અડધા ડાનત કહેાની ” લીખાએ બોલાં દિલથી કમ્બલ કીધું.

“માગનારાઓ વાથ વડે જોવા હોયછે. તેમનાં જુખ્યાં મોહમાં તું કયાં જાયછે, લીખાણ ! હું તારી જગ્યાએ હોવું તો તેમનાં પંજમાં ચાલી ચલાવીને જવા કરતાં બનતાં મુખી દૂર ને દૂર રહું. તેઓ તારા મા મામાના ભડસા ઉપર શેખાછે, પણ તેઓનું કરબ કશું અદા ન થવાથી તેઓ તારી ઉપર ખીજાવર રહાછે, અને તું તેમના હાથમાં જતાંની વાર તેઓ તારા ઉપર તરાપ મારશે. મારી ભલા મજા છે કે તું તારી સાથે પૈસાની થેલી ને થેલીઓ લઈ જવાનો હોય તોજ થાણે જશે.”

“પૈસાની થેલીને થેલીઓ !” લીખો હસ્યો. “ખાધુ પેટ ભરીને, રાધોબા. મગવામાં બે હોદડિયાં નથી, તેની વાત કરોની. હું થાણે જવાની અમથામ ઉલટમાં ચાલી ગયોછ, પણ ગાડીપાકું કયાં લેવા જાવું તેના વિચારમાં પડ્યોછ. જે મારા કાકાનો જમજુ મને દસ ઉલટ રૂપીયા થીરે નહીં પા રેલવે કંપની મને ફી પાસ આપે નહીં તો હું થાણે કેમ જઈશ તે હજી જાણતોબી નથી.”

વધારે વાત કરવાનો વખત રાધુને નહીં તેમ લીખાને પણ નહીં હતો. રાધુ રામોસીથી છુટો પડ્યો તેવો લીખો પાધરોજ પાછો અપાલો હાટલમાં કાકાના જમજુને પકડવા ગયો, અને પોતાના આધાંધિયા પીતરાઈના આવી પોંદમવાની ખબર તેની ધરમથ ધાંધલથી તે મોટા શેકને મળ્યા આજ અમ મળી. લીખો “જમશેદજી શેક” ના માકરને કહી ગયો હતો કે તે પાછો આવે ત્યાંમુખી શેકે થોભવું, કાંકે કામ અગત્યનું હતું. એવું તે અગત્યનું થું કામ હતું ? થું કાંઈ મેહરમુસાનું આખું પેર દુટી પડ્યું અને તેમાં બધાં ડાહઈ ગયાં—લીખા ભરભરિયા મુખમાં ? એવી કાંઈ ભારે આસ્તની ખબર હોય તોજ “જમશેદજી શેક” લીખાના ભડસા ઉપર તે આવે ત્યાંમુખી હાટલમાં થોભે.

પણ લીખો તો માત્ર દસ રૂપીયા ઉછીકા લેવાને આણો હતો એમ જ્યારે “જમશેદજી શેક” જાણ્યું ત્યારે તેવજુનો ગુસે થું પુછવો ? એટલાને માટે બેઅદમ લીખો તેવજુને થોભવા કહી ગયો હતો ! અને એક કામન કલાક, લીખાણ નહીં પણ લીખારી, એક મસ્કતી મજુરદો, તેવા એક કંગાલે પોતાને જોઈતી પાંચ રૂપરડી સાડ ચાવા મોટા શેકને અગત્યનાં કામને આહને થોભાવવાની હિમત કીધી, અને તેબી જે વખતે “જમશેદજી શેક” પોતે એક ભારી અગત્યનાં કામની ઉતાવળમાં હતો, તે વખતે તેને પોટી કીધા એ તેવજુથી કેમ ખમાય ?

અને કાકાના જમજુનું એ અગત્યનું કામ થું હતું ? પરજુવાનું. જમજુ પરજુવાની ગડબડમાં હતો તે તો લીખા ભરભરિયાએ આગળ તેને આપેલી ગુખાકખારી ઉપરથી વાંચનારી બાનુએને યાદ હશે. હમણાં તેનાં લગન પાસે આચાં હતાં અને આવે તે પોતાને અદરાપદી માનરની મેહરીને મજાવા જવાનો હતો. એવી એક ઉલટભરેલી

ઉતાવલ વધે ભીખાએ તેને નકામેા ખોટી કીધી તેને ખાટે તે સંબંધ ખજળખાટ કાઢાડયા વિના નહીં રહ્યો.

અને સેવટ એ વ્યાવૃત્તિ કે ભીખાને એક પદ્ધતી આપવાને કાકાના નમસ્તુએ સાફ ના પાડી; અને હવે ત્યારે થાણે નવાનું ગાડીભાડું કયાં લેવા નવું તે વિષે ભીખી ભરબરિયો ઘણો નિરાશ થઈને પાછો ફર્યો.

દેશી નાટકો તરફ લેડી ડફરીનતની નાપસંદગી.

માજ વાઈસરાયની આનુ લેડી ડફરીનતાં પુસ્તક ઉપરથી અમે છેલા જે ઉતારા આપ્યાછે તેઓમાં દેશી નાટકો વિષે એ નામોંકિત નારીતું નીચલું મત જાણવા ભેગ ગણાયો. કલકત્તામાં એક દેશી ચલ્લચલને ત્યાં મેન બાનીનાં મયાં હતાં ત્યાં તેઓ આગળ જલ્લ બતાવેલા એક દેશી નાટકનું તેઓ નીચે પ્રમાણે બ્ધાન કરેછે—

“આ નાટકનું નામ “Matrimonial Fix” પરણ્યાં નોકાની શુચિય એવું હતું, અને તેના માટે ઇંગ્લેન્ડમાં લખેલા અમારા હાથમાં આપ્યા હતા, તે પરથી જાણીતું કે હિંદુસ્થાનના એક દેશી ને દસ લઘીના ઇંગ્લેન્ડમાં રહી આયોજિ અને જે ઇંગ્લેન્ડ પોષાક મેહરેએ અને પોતાની ભાષા પણ બુઝી જવાનું ડાક ધણેએ તેની ટકાર કરવા આ નાટક લખેલે. વળી તેમાં એક ડેબવાયસી સ્ત્રી દેખાડેલી જે પોતાના ધણીને કિશ્વતા ઉપર એક વીરવાભરેલું ભાષણ આપેલે જેથી કંડાલીને તે ઘર છોડી જતા રહેલે અને પછી તે સ્ત્રી પોતાનાજ નેપા એક કેન વાપડા પરથી માથે નાહતી જમણે. એક નાટક-ગતના ઉપર દેશી લેખાસિવાળાં અને બાંકુક લેખામ વચ્ચેનાં ચર્ચા થયેા વીચીર દેખાવ કરેલે. “D” ને તો અતરેના બાળકોએ જેઓ પોતાનાં ચર્ચાપર માત્ર આદેશ બોલી ફરેલે તેઓ “ગોગા” મેહરેલા અચ્છી દેખીને નેવા દેખાયે પછી મને તો તેઓ આદેશ આપેલા માધારણ માણસો નેવાજ લાગેલે. નાટકના એક દેખાવમાં એક વરગળ કમર સુધી ઉંઘાડા ચર્ચામાં દેખાવ દેલે જેની કમરપરના માથે એક લાઠ કપડું વીઠાલેલું હતું, જ્યારે બીજા દેખાવમાં તેજ પરખ બતાવતા એક આખા ઇંગ્લેન્ડ “સુધામાં” તમા ઉપર આવેલે. જગનનું કારજ કરનાર ધણીની જામાં કપડાં વગરના દેખાવ દેલે અને વરરાજીના બાપ ફક્ત એક આદેશ બોલી આવેલે. ....

વળી એક પારસી નાટક વિષે તેઓ લખેછે:—

આજે રાતના આમાં એક પારસી નાટક જોવા મયાં હતાં એ નાટક “The Padlock” એવે નામને. એક માણસુરથી એક હતો. તેઓનું માણસુ લુણું, ખેતાર અને એકનાએક દુપવાળું હતું. શુષ્ક દેશીના ભાગ ખજળનારે અને બીજા બધા માટાડી એએ એકમરના કાળી મખજતના વીધી કમળ જડેલા પોષાકો પેઢ્યા હતા. પણ તે સ્ત્રીના ભાગ ખજળનાર ધણી તો એક પુરખ હતો અને તે દેખાવે જરા પણ ખુબસુરત ન હતો. આ બીધી આજેને ધણી રમુજ પડી તેમાંનાં “આરેસ્ટા” ના પાછાં જોના અવાજ તો કુખના નાદ જેવો મંજલાતી અને યોગે ધણે “રામ ભેગ પાછપ” ના અવાજને મનતા લાગતા. આ પછી બીજે નાટક થયો તેનું નામ “ફેસલી બાં” એવું હતું. એક પુરખ તમા ઉપર દેખા રહેતા અને બીંમમાં આવેલા પરીણાઓની

• “D” ને એ આનુ પોતાના પરિ લાર્ડ ડફરીનને કેહલે.

અંખ. ગોડી દેખાડવા માટે, તખ્તાપર લયકર દેખાડવું હોયલે ત્યારે જેમ કરેલે તેમ પરીણાએ એક બાળકેમથી નજીવીટ બાળકેમથી બીજા પોષાકમાં પાછા અવતા પણ તેઓ પોતાના ચેકરા વચરેમાં કાંઈ પણ ફેરફાર કરતા નહીં તેથી તેઓ એકના એકના માણસો છે એમ તરત જોખાખાઈ આવતા.

નાટક પુરો થયા પછી રાત્ર તરફની વધારાસીનું એક માણસ ગાવામાં આવ્યું અને પછી આપણા મકાશાણીની એક પાર દેખે ક તરફી દેખાડવામાં આવી જેમાં અરેખર તેઓની જરા પણ મકાશાન કીચેની ન હતી.

આ નાટકની આટલીબધી ખાત્રીએ દર્શાયા છતાં તેઓ છેલ્લે બોલાં દીધલી કેહેલે કે “આ નાટકથી અમેને ઘણી રમુજ મળી.”

હોયોગી મજૂરોના ખેરખાહ લાર્ડ શાફ્ટસબરીની લડત.

૨.

આગળા અંકમાં જાણવું તે પ્રમાણે લાર્ડ શાફ્ટસબરીની મેહનત અને અતીથી રૂ તથા કાપડનાં કારખાનાંઓમાં બાળકોને દાખલ કરવા સામેના તથા સ્ત્રીઓને ખાણમાં કામ કરતી અટકાવનારો કાયદો પસાર થયો. પણ હજી લાર્ડ શાફ્ટસબરીનું કામ પૂરું થયું ન હતું. જે ગરીબ બાળકોને તેણે તુકશાનકારક વહીવટમાંથી છોડાયાં હતાં, તેનાં માખાપો પાસે હજી પણ દિવસના સોલલી અઢાર કલાક તેમના માલેકો કામ લેતા હતા. તેમજ વળી બીજાં એવાં ઘણાંક હોયોગી મજૂરોનાં કારખાનાં હતાં કે જેમાં કોમળ વયનાં બાળકો મજૂરીએ લાગેલાં હતાં, અને જેમને ફેકટરી એક્ટ લાગુ પાડવામાં આવ્યો નહીં હતો. ખાટે એવાં કારખાનાંઓને કાપકારક પારાના અમલ તલે આણવાને તેમજ દરેક મજૂરને કોઈ પણ કારખાનામાં દસ કલાકથી વધુ વખત મેહનત કરતો અટકાવવાને ખાટે કાયદો બાંધવાને તેણે સરકાર પાસે મનચુત માંગણી કીધી, અને ઘણાંક બાહોશીભયાં ભાષણો કરી પાલાંમેટની સભાને તે માંગણીને ટેકો આપવાની બલામજૂ કરી.

તેણે ઘણા અસરકારક શબ્દોમાં દેખાડી આપ્યું કે ગરીબ મજૂર વગર પાસે એટલેબધો વખત સખત મેહનત કરાવવાથી તેઓની તનદુસ્તીપર બહુજ નાહી અસર થતી, તેમાં સ્ત્રીઓ તો ઘણાં ભારે દુખોની ભોગ થઈ પડતી. એટલુંજ નહીં પણ તે બાપડાં ગરીબ લોકો કમ ફરસદને લીધે ઘણાંજ અમરાન અને કુવડ રહી જતા, અને પોતાની કાંઈ પણ ફરજેપર કામ આપી શકતા નહીં. તે બિચારાઓને માત્ર ઉંઘવાના છ સાત કલાક મળતા તે શિવાય બીજું કંઈબી કામ કરવાના તો શું પણ ખાવાને વટીક પુરતો વખત મળતો નહીં, ત્યારે તેઓ પોતાનાં ઘરખારો તે કેમ સામયે અને સાંસુક રાખે, પોતાનાં અને પોતાનાં બાળકોનાં શરિર અને વસો સ્વચ્છ રાખવાપર તે શું બ્ધાન આપે, અને વળી પોતાનાં બાળકોને કેળવવા અને સુધારવાપર કયો વખત રોકે ? અંધરની ભક્તિ કર

વાની ફરજ તો શું પણ ઈશ્વરની હસ્તી જેવી પણ ચીનથી તેઓ આજણા રહેતાં, અને બારે મેહનત અને નાજા લેખે લીધે ચીઢવ અને વ્યસંતોથી બની નાજ થણી દુઃખ ભરી ઇંગ્લેન્ડી ગુજરતાં. તેમજ વળી બાળકોની મજૂરીની બાબતપર સભાનું ધ્યાન ખેંચતાં લાર્ડ શાફ્ટસબરીએ નિચલી દુઃખદાક વિગતો રજૂ કરી હતી. તે બદલે કે—

“ઈસ્ટ ઇપવાનાં કારખાનાઓમાં નાનાં બાળકોને દાખલ કરવામાં આવે છે, અને તેમની પાસે શોષકી અદાર કસાક કામ લેવામાં આવે છે. એ કારખાનાઓમાં એક બનતી ઝેરી રબરછી મદ કડતી રહે છે જેની અતરથી લગભગ ફરક બાળકને આંખો મુઝા આવી ગયતી થઈ જાયતાં રોગ લાગુ પડે છે, અને તોપણ તે બાપડાંએને રાત જગાડી તેઓ પામ કામ લેવામાં આવે છે. .... તંબાકુ બનાવવાનાં કારખાનાઓમાં નાનાં છોકરાંએને ઘણાજ તિક્કણ વાગતી અંદર દરરોજ બારથી તેર કસાક બંધ કરી રાખવામાં આવે છે તેથી પણ તેમની તંદરસ્તી પર માફી અમર થાય છે. .... કોઈ કાપડ પીઠને મરદ કરવાનાં કારખાનાઓમાં બાળકોને એકસાને પીઠ કીડીની ગરમીભરી ભટ્ટી આગળ લગભગ આખી રાત કામ લગાડી રાખવામાં આવે છે. .... ગાળીયા બનાવવાનાં કારખાનાઓમાં બાળકોને પાછડી રાતે ચાર વાગતાંમાં હાજરી આપવી પડે છે, એને રાતે માત વાગતાં સુધી તેમના છુટકો યતો નથી. .... વળી સીમાં પેન બનાવવાનાં કારખાનાઓમાં તો મં કુખમાં બાળકોને મુખ્ય મેજુલમાં પડતાજ નહીં પણ એક જાનની મુખામીરી કરતાં જોડે છે. પાંચ પાંચ વર્ષની વખતે બાળકોને તે કારખાનાના મોલકો લખતથી બાંધી લે છે તેઓ તરણપાસમાં આવે ત્યાંની કોઈ પણ કારણથી તેઓની નોકરી છોડી નહીં થકે નહીં; પણ વધારે દત્તમીથીની વતે તો એ છે કે એ રીતે તદન બાળવરથીજ સીમાં પેન બનાવવાનો એકલો એવજ હુમર થીજેતાં અને બીજી કલક વજુ કલકથીથી બેનથીજ રહેતાં તે બાળકોને ચોક્કમ વખે પુગરા બાદ તે કારખાનાની નોકરી એકદમ છોડી જવાની ફરજ પડે છે, કેમકે તેમના માટેકો બાળકોનેજ પર્મદ કરે છે, અને ત્યારે તે ગરીબ અને બીજી રીતે અત્તાન રહી ગમેતાં જવાન સ્ત્રી પૂરવાની ન હોવાથી આવે છે. કોઈપણ બીજી પંપો તેમને આવડતો ન હોવાથી, અને મર્ચ પ્રકારે ઘણાજ જેમજર ગરી ગયાં હોવાથી તેમને મુજબતામાં ખીન માંગણી થણી મુજબથી મજે છે, અને તેમનાંમાંનાં ઘણાંએ તો પૈસાની તંગીને લીધે તરેહવાર અપરાધ કરે છે અને આવણાં બંદીખાનાઓ તેમના છેડાં આધમ થઈ પડે છે.”

પોતાના મુગે મેહોડેના અને જાનવર સમાન સ્વ દેશીઓનાં આવાં ભારી કુખે અને તેઓપર ગુજરતા ગેરઈનસાફની કહાણી એ પરીપકારી ઉમરાવનાં મુખમાં સોંભળી પાકાંમેંટની સભા ઉપર તેમજ સર્વે ઈંગ્રેજ પ્રજા ઉપર ગંભીર અસર થઈ, પણ વ્યક્તસેાડે કે એ સભા નો મોટો ભાગ આપરવાથી હોવાને લીધે અને ગરીબોપર દયા કરવા તતાં રમે તેમને પોતાને ધંધામાં તુકથાન થાય અથવા વધુ ખરચ કરવો પડે એવી ફીકર રાખી સમાના ઘણાક સેનાસક્તે તેમજ બીજા ઘણાક કારખાના વાળાએ મનજીતીથી લાર્ડ શાફ્ટસબરીની સાને યથા અને સંકારને એવા કોઈની કાયદો બાંધતી અપરાધવાને મેહનત કરવા લાગ્યા. એ સાને યથાસમોજાને એક તો પોતાની ઘણી લાગણીને માટે જાણીતા થયેા મરદુખ જન બ્રાઈટ

હતા! પણ ગરીબને ઘણી મેહનત કરવાથી કેટલું તુકથાન થતું હશે તેનો એવા ઘણીએએ કથો ખ્યાલ પણ કીધેલો નહીં, તેમજ એવી બાબતની કાંઈ પણ યોગ કરવાની તેઓએ મેહનત લીધેલી નહીં, ત્યારે તેઓ જાણેજ શું કે તે બાપડાંએની શું હાલત હશે! માટે એવા લોકો તો લાર્ડ શાફ્ટસબરીને સામે કપકો આપવા નીકળ્યા કે ગરીબ મજૂર વર્ગ, જેને મુદ્દતે મેહનત કરવા સૂચવેા છે તેને લાર્ડ કરાવવાની અને આજણુ બતાવી મુકવાની યોગના તે રમતો હતો.

એ બારે જીએસ વર્ષોનાં વર્ષો સુધી ચાલી. તજુ તજુ અચ્ચાર વર્ષને આંતરે લાગ જોડેને લાર્ડ શાફ્ટસરી પોતાની દરખાસ્ત સભા હજુર રજૂ કરતા અને તેને ટેકો આપવા તેના જવાબ પરીપકારી અને વિચારવંત પૂરુષો જહાર પડતા, તેમજ ઘણાક ભડા ધર્મશુરએ અને બીજા એા પણ તેને બાળગી મદદ આપતા. પણ પાકાંમેંટની સભામાં તેની વિરૂધ્ધ લાગણી ધરાવતાવાઓની સંખ્યા મોટી હતી, માટે લાંબા વખત સુધી તેની નેમ તેઓએ પાર પડવા દીધી નહીં. એવું જોઈ આખરે સન ૧૮૪૮ માં જ્યારે એ દરખાસ્ત સભા હજુર મુકવાનું કામ પોતાના એક મિત્ર અને ગોધીયા મીડ ફીલડનને સોંપી લાર્ડ શાફ્ટસબરી પોતે દુર ધઈ ગયો ત્યારેજ આજની સભામાં તે ધારાના ખરડો પસાર થયો, અને ઉમરાવોની સભા ઉપર ગયો નયાં લાર્ડ એક્સમીઅર તાખતા એક બીજા ભડા ઉમરાવની મેહનતથી તે પસાર થયો, અને સરકારે લાર્ડ શાફ્ટસબરીના માંગવા મુજબનો ધારો થયો. એ રીતે પોતાની જોડે આડકતરી રીતે તોપણ પકડી ફંતેહ થયતી જોઈ લાર્ડ શાફ્ટસબરીને ઘણોજ આનંદ પ્રાપત થયો. એ ધારો સર્વે કખને બરાબર લાગુ પડતો જાનાવીને સન ૧૮૫૦ માં અમમમાં આજવામાં આવ્યો હતો.

એ પછી પણ લાર્ડ શાફ્ટસબરી એ ધારામાં જોડે તા મુધારા અને વધારા કરાવતો રહ્યો અને વાંચનારી મેહનતો જાણીને ખુશી થયે કે એ હિંમતવાન અને મુદદા ઉમરાવની ભડી ધારણએને તોડી પાડનારી કોયેલ કુદ નારાએએ પણ આખરે પોતાની બજુ જોઈ અને તેઓ સર્વે એક અવાજે તેનો ઉપકાર માનવા લાગ્યા.

એ કાયદો અમમમાં આવ્યાથી ગરીબ મજૂરો એટલેા તો આનંદ પામ્યા કે લાર્ડ શાફ્ટસબરીના ઉપકારને કાંઈ નજીકોએએ પણ બદલેા વાળી આપવાને તેઓએ કસાવ કીધે, અને ઉત્તર ઈંગ્લંડ તરફના મજૂરોએ એકડો મજી એક ઉમરાજી કરો એ ભડા ઉમરાવનું એ, અર્થ બાવજું ઘડાવું અને તે ઉપર પેતાને. ઉકારા બજાવવાનો એક લેખ કોતવારી એ ઉમરાવની બાનું કાઉન્સેસ આફ શાફ્ટસ બરીને તે જોડે આવ્યું, કે જે બતો બાનું પોતાના પતિને તેનાં પરીપકારનાં કામેમાં સદા મદદ અને ટેકો આપતી આવી હતી અને દુધખમોની હુકમોથી જ્યારે તે હિંમત છોડી દેવાની અજુકાર આવતો યા કાંઈ શું મરસડામાં પડતો ત્યારે તેને ખુદપર વિશ્વાસ રાખી હિંમતી મરસ

ને ઉત્કેરની. એ બાવળું એ ઉમરાવના મેહેલમાં હજી પણ જળવી રાખેલું છે.

વળી એકવાર બપોરે લોડ શાફ્ટસબરી મેનમેસ્ટર ગયો હતો ત્યારે તેના તરફ પોતાનો ઉપકાર જાહેર કરવાની નેમથી સાત હજાર ગરીબ મળુરોએ, એકઠા મળી એવી માંગણી કીધી હતી કે તેઓને તેના હાથનું સુખન કરવા દેવું, અને તે માંગણી સ્વીકારવામાં આવી ત્યારેન તેઓ સંતોષ પામી મુગા બેઠા હતા!

પુતલીબાઈ.

આગલા જમાનામાં માણસને ઈશ દાંત હતા!

(શ્રી બાધને માટે આચ.)

અખા નર,

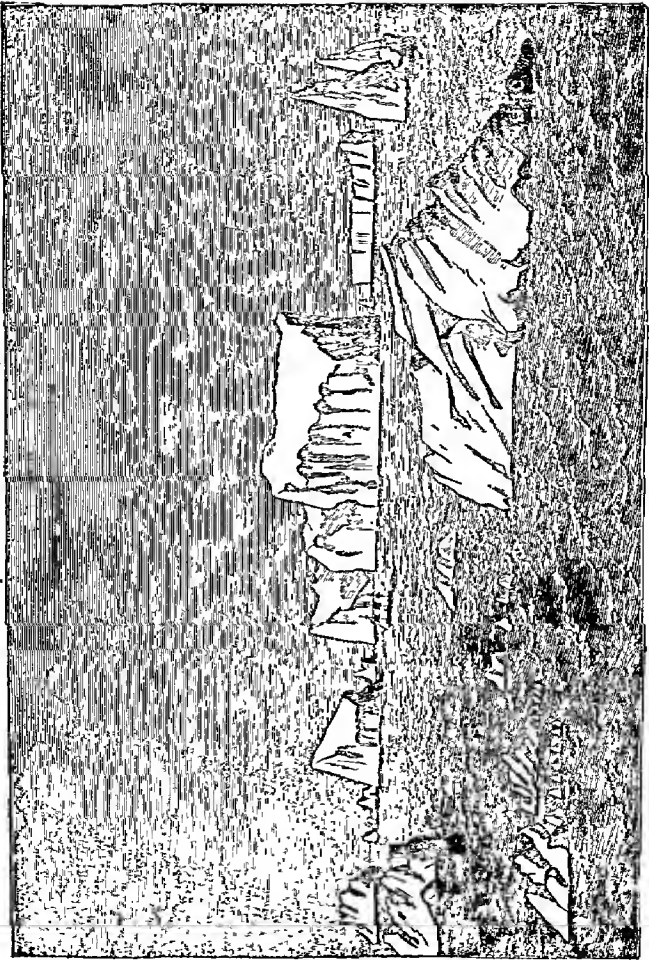
અક્ટર દાદામાઈ દીનશા બેઠા, એમ. ડી., ડી. ડી. એમ.

ધણક જુવાનીઆઓએ આજ પોરા દાંતો પેહેરવા માંડેલા અને તે ઉપરથી તેમને કવખતે ઘરડા ધણા આપણું નેધે હીપે તે વિધે ધણું અભળ્યું હતું એ છે કે જે વર્ગ કેળવણી, સુધરેલો તથા તંદરેસ્તીની જાત લેવા વાળો તેમ વર્ગ પોતાના દાંતોની ખરાબીને કંઈક રીતે આધીન હોય છે. બાળકોના દાંતો દીન પ્રતીદીન તેઓના ઘરડા બપાવા મનાવા જવાબ કોહી ગયલા નહાય છે અને દરેક આવાની આલાદના દાંતો ઘણે દરબજ નાશ થવાનું સીધાંત મુનંદા અમેરીકન દાંત તબીબો સામેત કરી મુકા છે.

ઈંગ્લંડની એક કાબેલ દાંત તબીબી મંડળી આગળ એ માહારત દાંત તબીબોએ ખાશ પોળ, આલીઆશ તથા મેહેનત કરીને “માણસનાં પોવાયલા દાંતો” એવાં રચુજ નામના રસાયણ વાંચી સંલખાથી હોતા, જે મધે તેઓએ પ્રમુક રીતે એવું સામેત કીધું છે કે ડુપાની સૌથી પ્રથમ ની વસ્તીવાળાં માણસનાં મોઝામાં સઘળા મળીને ૪૪ દાંતો હતા! એ વિધે આજ ધણી મનજુત સાહદતો મળી મુકી છે જેઓ મધેની એક તો એ છે કે કોઈ વેળાએ કોઠકાનાં મોઝામાં નેધે તે કરતાં એકાદ મે દાંતો વધારે હોય છે જે ઉપરથી વીધવાનો એવો સાર ખેંચે છે કે આ વધુ દાંતો તે જાણે પુત્ર દાંતસાનના દાંતોની અવલ ની ૪૪ ની સંખ્યા તરફ દલવાની કંઈક કોરોશ કરે છે. ડુપાની વસ્તીની પ્રથમમાં માણસના ૪૪ દાંતો ઉપરથી આજ આપણાં મોઝામાં ફક્ત ૩૨ દાંતો રહેવાનું મુજ કારણ એ કે છેક આઠગ પુરાણાં જમાનાથી તે આજ તુલીક માણસજાતની રાંધનકળા અતીશ્ય સુધરતી આવી છે. પણ માણસની રાંધનકળાથી તેના દાંતો ઓછા થવાનો ઓલાસો એમ મળે છે કે પ્રથમમાં માણસને રાંધનકળાની પુજા સમજ નહી હતી તેથી તેના બોરાક તમામ કાચો રહેતો હતો અને કાચો બોરાક તેમજ સજ બોરાક હોય છે માટે તેના કાચો બોરાક નરપત કરવા ધકી તે વેળાનાં માણસને ઘણે લાંબો વખત તુલીક આવશે પડતો હતો પણ વખત નતે માણસે પોતાની રાંધનકળામાં અતીશ્ય સુધારા કરી એવીને તરફ ક્રીસમનાં પોમાં પકવાનો બનાયા જેઓને માવવા માટે દાંતોના ઘણે અપ નહી થવાથી તેઓ મધેનાં કેટલાએકો નીરઉપયોગી તરીકે મોઝામાં પડી રહેવા લાગા.

હવે પુત્રતનો નીવમ એ છે કે શરીર મધેથી જે અવયવ નીરઉપયોગી હોય તે જલદીથી મરણ પામે છે. એ બોરણ મુજે ક્યકઈ જમાનાઓના અવસામાં ક્યકઈ પેઢી દર પેઢીના કેટલાક દાંતો તમામ નીરઉપયોગી પડી રહેવા ઉપરથી મેમાલમ રીતે તેઓની સઘી અવલ સંખ્યા માંમાં ઘટાડો થઈ નધે આજ આપણ ફક્ત ૩૨ દાંતો ઉપર આપણા હીએ અને હવે પછીનાં જલદીથી જમાનાઓની ગીરદશ તલે આ ૩૨ દાંતો પણ ઓછા થઈ નધે ફક્ત ૨૮ થવાનો સંલવ અમેરીકાવાળા માહા વીદવાન દાંત તબીબ ડાકટર યામસને સામેત કરી આપેલો છે. આ વીદવાનનાં કેહેલા મુજે હાલમાં આપણ ધણક જાણીએ નીજ દાહાડના દાંતો વીના નેધે હીએ કારણ કે એ દાંતો સૌથી છેલા કાળના હોવાથી નીજ દાંતોએ ઉમરામાં સારી ક્રાગાતથી આપણું નરજું ભરી નાખેલું હોય છે અને તેમ કરતાં જેઓ છેલી દાહાડના દાંતની જગા વારે ધડીએ પુરી નાખે છે અને છેક મોઝાત વેળાએ પણ બપોરે નીજ દાહાડના દાંતો કુટવાની કોરોશ કરે છે, ત્યારે તેઓની જગા તેઓ ના પડોશીએ બરી લીધેલી હોવાથી તેઓ કુટવા નહી પામતાં તેઓના મુજે નડ્યામાં જામ દબાઈ રહે છે અને તે કારણને લીધે આપણા ધણકાનાં મોઝામાં નીજ દાહાડ ઉઘેલી જોતા નથી.

હવે ઉપર કહ્યું છે કે માણસજાતની રાંધનકળા સુધ રતી આવી છે અને દાંતોની સંખ્યા ઓછી થઈ છે, તે ઉપરથી કંઈ એવું અનુમાન થવું સંલવે છે કે માણસજાત ના સુધારણી, તેના દાંતો બગડવા લાગ્યા; પણ તેમ નથી કારણ કે સુધારે તે “જમણાંપણાંથી સાંનપંજમાં—અસાનપણાંથી સાનપંજમાં—શુલામળીરીમાંથી છુટાપણા માં—અને ડુપમાંથી સુખમાં આવવું છે. અમેરીકાવાળો વીધવાન ડાકટર ક્રીગસ્લી કહે છે કે આ જમાનાનાં સુધ રેલાં માણસજાતની અંચલ મનશકતીથી તથા તેના નેશ વર અને નેસાદાર વીમારથી તેની તબીયત તથા બાંધને કદી ઇજ પુગવી નહી નેધે. પણ તેની હાલની ભાગવ વાની રીતીએ સાથે ધધારોભગારની રોજાંદી ભય લાગત આજુબ હોય છે તેથી તેઓની માઠી અસર શરીરના તંતુઓ ઉપર લાગવાથી જેમ શરીર ડુબળું થઈ જાય છે તેમ મુજે દાંતો પણ ડુબલા થઈ જાય છે. ડાકટર મેજોતા નામનો એક ક્રૅન્ચ દાંત-તબીબ પણ એમ જ કહે છે. આ વીદવાને પેરીસનાં “પુત્રને લગતાં સંચર્યાન”માં કદી જમાનાના માણસોનાં માંમાંની જળવી રાખેલી તુંમરી એ બારીકીથી તપાસીને પોતાનો એવો વીમાર આપ્યો છે કે તેઓના દાંતોમાં કદી પણ રીતનો સસો તથા કોહાવાત મુજબ જાણતો નથી. પણ ત્યાર પછીની આગળ આવતી ઓળાદોનાં માંમાંની તુંમરીઓ તપાસતાં તે મધેના દાંતો કેહાવાત લોસાની કંઈક સાહાદને ખાલમ પડે છે તે કારણ ઉપરથી તે ઓલાદનાં માણસોએ પોતાના બોરાકમાં તથા તેઓને પકાવવાની રીતીમાં ઘણાં ફેરફારો કીધાં તુ અનુમાન થાય છે.

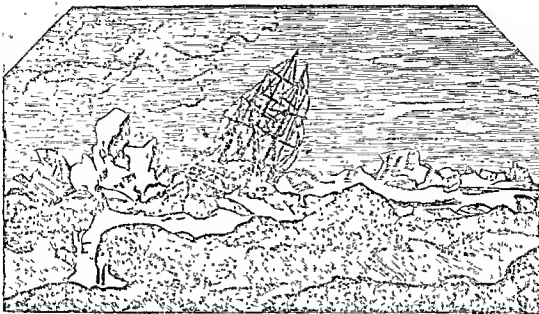

દરિયાવોમાં તરતા બરફના કુંગરો.

બરફના પાહડોની અજાયબીઓ.

લોકપ્રતાં પાણી ઉપર હવાનાં દબાણની અસર.

આપણે
આગળ
જેવું કે બરફમાં ફેંટી
થી અને
દબાણથી
બંધ બ
વાની ખા
શયત હો
વાને લીધે
બરફના
પાહડોની
ઉપર જેમ
જેમ વધુ
બરફ પડતું
જાય છે તે
મતેમની
મેનું આ
ઈસ ઉપ

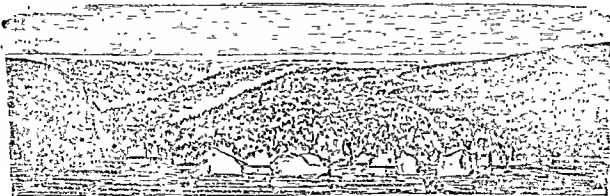
મોઝાઈ ગ્રાફમાં બરફનો બંધાઈ ગયેલો સમુદ્ર.

લાં દબાણથી દબાઈને ટેકડીઓની બાજુએ પરથી સરી નહીં ખીલુમાં પડે છે. તે કેવી રીતે સરી પડે છે તે હજી સુધી ચોક્કસ નહોતું નથી પણ તેના નીચેના ભાગ ઉપરનાં દબાણથી થોડોક પીગળીને થોડો અડધો પીગળેલો, અડધો નક્કર એવી હાલતમાં આવીને અલગ થઈ જવાથી ચોસલાંને ચોસલાંઓ નીચે સરી પડે છે. આથી બરફમાં પડેલા ખાડાઓ અને ફાટો પુરાઈ જાય છે. આઈસ બ્રુચ વગર કે બેચાણ ખમી શકતું નથી, પણ તેમ થવાથી તે ફાટી અને ચીરાઈ જાય છે અને વળી પાછા જેવા બે કડક એક એકની પાસે આવી અડડે છે કે તે એક બીજાની ભીની કોરપરથી નેહાઈને એક થઈ જાય છે. બરફના પાહડો ઉપર શ્વાળાના કરતાં ઉનાળામાં વધારે ડાહ્યાથી આઈસની નદીઓ વહેતી યાય છે ને તે નદીઓમાં બરફનું પાણી તળીએના કરતાં મધાજેથી અને

બાજુ પર નોં કરતાં વચલાબા ગમ્મથી વધુ જોરમાં વહે છે. ઉનાળામાં બરફ પીગળી પીગળીને તેનું પાણી ઝરીને નદીઓ થાય છે. ગરમ દેશોમાં પણ એજ પ્રમાણે બને છે.

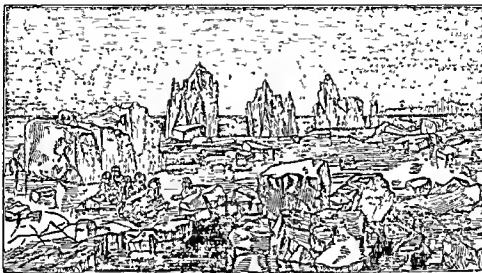
ઉત્તર તરફના મુલકોમાં એ પ્રમાણે બરફના પાહડો ઉપરથી બરફના મોટાં મોટાં ચોસલાંઓ દરીઆમાં ગમડી પડે છે ને ત્યાં થણો વખત સુધી તરતા રહે છે, કેમકે તે જેવાં દરીઆમાં પડે છે તેવી સુરંગની ગરમીની કચી અસર તેની ઉપર થતી નહોતી નથી. દરીઆનાં પાણીમાં પુષ્કળ ખાર હોવાને લીધે તે પાણી થણું ભારી હોય છે ને તેથી બરફનાં ચોસલાંઓ તેની ઉપરનાં ઉપર તરતાં ફરે છે. દરીઆના મોજનું જે તરફ જોર હોય તે તરફ તેની સાથે થસડાયા જાય છે. દરીઆમાં આવી રીતે બરફનાં મોટાં મોટાં ટેકડાં ફુંગરની માફક તરતાં ફરે છે, તેને આઈસ બર્ગ કહે છે. ઉત્તર તરફ ફરી આવેલા મુસાફરો જે બરફના પાહડો અથવા આઈસબર્ગનું રમુજ વળું કરે છે તે એજ બરફનાં ચોસલાંનું છે.

આવા ઠંડા મુલકો કે જ્યાં મોટા મોટા બરફના

બરફથી બંધાઈ ગયેલી નદી.

પાણી હોય છે, તેની ઉપરથી મોટાં મોટા બરફના ચોસ લાંબા દરીઆમાં ગળી પડે છે પણ તે પીગળતાં નથી ને ઉપરનાં ઉપર તરતાં રહે છે. ત્યારે એવી ઠંડી છતાં અને બરફ દરીઆમાં પડવા છતાં તે દરીઆનાં પાણી બંધાતાં નથી એ શું અન્ય નેવું નથી લાગતું? હા અન્ય નેવું તો છે. પણ તેનાં કારણ છે. આપણે જાણે છીએ કે દરીઆનું પાણી ઘણું ભારી છે અને તેમાં ખાર ધણું છે તથા તેને પીગળવા માટે પ્રયત્ન ઠંડી નિહાય છે. એટલે કે ૨૮ ડીગ્રી ફેરનાઈટ જેટલી ઠંડી હોય તોજ દરીઆનું પાણી બંધાય છે. અને પાણી જેમ ઠંડું થતું જાય છે તેમ સંકોચાઈને તળીએ જાય છે, અને છેક પાણી બંધાવા માટે ત્યાં સુધી વધુ ઠંડું પાણી તળીએ રહે છે. આ પ્રમાણે થતું હોવાને લીધે શાંત તોફાન ન થતું હોય એ વાત દરીઆમાં યજ્ઞન ઠંડું પાણી તળીએ રહે છે, અને તેથી જ તે બંધાવા માટે તો તળીએ જ ઉપર વેર એક દમ બંધાઈ જવું જોઈએ.

બરફના ચોસનાં ચોસ રહી જતું પાણી અને તે ઉપર પતનારો પાણીનો.

મીઠાં પાણીમાં એ પ્રમાણે થતું નથી કેમકે તેને બંધાતાં આગ્રી ઠંડી નિહતી નથી. હવાની ગરમી ૩૬ ડીગ્રી સુધીની થાય છે કે મીઠાં પાણીનાં તલાવ અને સરોવરોમાં સર્વથી ઠંડું પાણી સપાટી ઉપર તરી આવે છે ને પછી આસ્તે આસ્તે બંધાઈ જાય છે પણ તેની નીચેનું પાણી ગરમ રહે છે. જે એમ નહીં થતું હોય તો તે પાણી (તલાવનાં પાણી દરીઆની સાથે સરખાવતાં ઘણાં યોગ્ય હોવાને લીધે જલદીથી બંધાઈ જાય) મથાળેથી તળીએ સુધી બંધાઈ જઈ તેમાં માછલી જીવી શકે નહીં. દરીઆનું પાણી ઘણું ને વળી ખાર હોવાને લીધે તે બંધાતાં ઘણી ઠંડી નિહાય છે તે વળી કરીને દરીઆનું પાણી ઉપરથી નીચે સુધી બધું મેળવાઈને બંધાઈ જતાં ઘણું વખત નિહાયે છે. વળી દરીઆનું પાણી મોહાલા વીસ્તારપર પંચરાઈ ને વહેતું હોવાને લીધે તે જલદીથી બંધાઈ જતું નથી. દરીઆનું પાણી મોટા વીસ્તાર પર વહેતું હોવાને લીધે ઘણી વેળાએ ગરમ દેશમાં તે પાણી ઠંડું ભાવન પડે છે. કેમકે તે ઠંડાં દેશમાંથી આવેલું હોય છે અને તે જ પ્રમાણે ઠંડાં મુલકમાં ગરમ દેશનું પાણી જાય છે અને એ રીતે ગરમ અને ઠંડું ઘડી ઘડી મેળવાયા કરતું હોવાથી તે જલદીથી બંધાઈ જતું નથી.

જુઓ, ત્યારે, પાણીમાં એ ગરમી મુસી લેવાને શુદ્ધ આપણને કેટલા કાયદા કરે છે. એથી કરીને આપણી

કુખમાં હવામાં થતાં ચોર્ચાતા ફેરફારો કેવા અટકે છે! દરીયા ઘણા દુર હોય એવાં જગલોમાં રાત્રે હવામાંના બીનાસ બંધાઈ જઈ તેના દબ થાય છે ત્યારે જે ગરમી આસપાસની જગ્યાને મળે છે તેથી ત્યાંની સખત ઠંડીમાં કેટલોબધો ધડાડો થાય છે, અને વળી તે જ દબ પાછો દીસ તો મુકઈ જાય છે ત્યારે સુર્યની સપ્ત ગરમીમાંની કેટલી બધી મુસી લઈ આપણી આસપાસથી ચોઈ કરે છે! વળી ઠંડાં દેશમાં પાણી બંધાઈને બરફ થાય છે ત્યારે જે ગરમી તેમાંથી નીકળે છે તેથી આસપાસની ઠંડાલી નાખે એવી ઠંડી કેટલીબધી ચોઈ થાય છે. કેટલાક લોકો કહે છે તેમ જો અંદની ઉપર પાણી ન હોય તો તેની એક બાજુએ જ્યાં સુર્યની ગરમી પડતી હોય તે તરફ ઘણી ગરમી ને બીજી બાજુ જ્યાં સુર્ય ન દેખાય ત્યાં પ્રયત્ન ઠંડી રહે વી નિહાયે, આ ક્રેવું ખરાબ! બંને નુકશાનકારક! અને ત્યાં તેની સાથે સરખાવતાં આપણે કેવાં ભાગ્યશાલી કે આપણું શુદ્ધ વર્તુ પાણી આપણી પૃથ્વી ઉપર છે ને તે આપણને થડાં થઈ જતાં કે ગરમીથી બળી જતાં અટકાવે છે! હવે ત્યારે પાણી જેવું ઉખોગી બીજું શું હોય!

શીરીનબાઈ દસ્તમઝ.

માતાઓ માટે ખાસ સંદેશ.

જખનાર—ડાક્ટર દસ્તમ નાનાબાઈ સાહીબા.

ખાલા સો.

અને પ્રગટ થતાં એક માહુવારી ચોપાનીયામાં તનદ રોસ્તી જળવવાના નિયમો વિષે કેટલીક છુટક બાબતો લખતાં બચ્માંના ખોરાક ઉપર અને એક આરદીકલ લખવી પડી હતી. તે ચોપાનીયું જોકે ખાસ બાનુઓને બરતું નથી તોપણ ઉપલી બાબતે બાનુ વાંચનારાંઓનું એટલું બધું ધ્યાન ખેંચીયું હોય કે કેટલાંક બાનુઓએ મારી ઉપર કાગળ લખી વધારે પ્રયત્ન કર્યો અને ખોલાસો આપ્યો હતો. એ ઉપરથી ખોલ્યું દીસે છે કે હાલુની જવાન માતાઓમાં તેઓનાં બચ્માંઓને ખરી રીતે ઉપારવાની તથા તેમની સુખાકારી અને તનદરોસ્તી કેમ સાચવી શકાય તે શીખવાની ઉલટ ઘણી વધી પડી છે. એ ઉલટ અલગત ઉત્તર આપવા લાયક છે. એક માહુસની દેહની સુખાકારી

રીના આધાર બચગીમાં તેનાં માખાપે તેની પાછળ લીધેલી સંભાળ ઉપર ઘણેક દરજ્જે રહે છે. કેટલાંક દરદો એવાં છે કે જ્યાં બી છે તાહુનપણથી આપણું શરીરમાં રોષાખાંડ હોય છે; અને તેકે મોઢાંતપણે કાંક ટેરના સઘળા ઉપાયો અને આપણી સઘળી સંભાળો છતાં આપણે તે દરદોથી મોકલાં થઈ શકતાં નથી, તોપણ બચપણમાં માખાપની માત્ર સાધારણ સંભાળ અને થોડી ઘણી હુશીયારીથી એ જાલમ બિમારીઓનાં બી રોષા તાં અટકાવી શકાત. વળી આપણું શેઠરમાં દર વરશે બાળકોની મોટી સંખ્યા મરણ પામે છે; અને એ મરણો નો લગભગ ત્રીજો ભાગ અટકાવી શકાય એવા સમયોથી નીપજે છે;—બીજા બોલોમાં બોલીએ તો દર વરશે સેંકડો બાળકો તેઓની માતાઓની બેદરકારી અથવા અચાન પછાને લીધે મરણ પામે છે. એ રીતે જિતાં હાલની જવાન માતાઓનું અચાનપણું હવે પછીની યોગાદને કેટલી બધી હદ સુધી નુકસાનકારક થઈ પડશે તેનો વાંચનારને કાંઈ ખ્યાલ આવશે. એ ભયંકર અચાનપણુંના અંધકારમાં થી મોકળી થવાને માતાઓ પોતે આતુર હોય એમ જણાય છે. આપણી જવાન માતાઓની એ વખાણુવા ભેગ ખાહેશ પાર પાડવાનું “સી બોધ” કરતાં વધારે લાયક સાધન બીજું કોઈ ગણાય નહી. જે “સી બોધ” હાલની આપણી વૃદ્ધ થવા આવેલી માતાઓને યોગ્ય વેરે એની મોઢાંથી તથા વાંધાભરેલી રસબોના બોજમાંથી મોક બી કરવાને ખાસ જનમ લીધેલો, તેમ “સી બોધ” હાલ ની ઉમરની જવાન માતાઓને તેઓનાં બાળકોની માવજત વિશે સમજા શીખાડવાનું સાધન થઈ પડે એ તેનાં આગળાં કરેલાં કામોનું એક કુદરતી સાધન માત્ર છે. એટલા સાથે આજના અંકથી માતાઓ માટેના ખાસ વિશેષો ઉપર એક છુટું પાનું રોફીયું અને વાંચનારી બાનુઓને પસંદ પડશે તો તે દર માસે ચાલુ રાખીયું.

સરદીના ઊપાય.

આપણે ઘણીવાર જોઈએ કે જ્યારે એક બાળક ને સરદી થાય છે ત્યારે તેની માતા એ મજબૂ ઉપાયો કરે છે. પેટેજું તો ઘરમાંની કોઈ થોડી હવાવાળી ઓરડીમાં બારી બારણાં બંધ કરી તે બચ્ચાને થોંધી રાખવામાં આવે છે; અને બીજું જેટલા દાહડા સરદી થઈ હોય તેટલા દાહડા એ બીચારાં નાહનાં દરદીનું આંગ પાણીથી થોઈ સાફ કર વાનું મોકુફ રાખવામાં આવે છે. ખરું જિતાં ઉપાય એ ‘ઉપાયો’ માંથી પેટેજો ‘ઉપાય’ સરદી પેદા થવાનું મજબૂ કારણ છે; અને બીજું ‘ઉપાય’ સરદીનું જોર વધારવાનું અને ગમે એટલા દાહડા સુધી તે ચાલુ રાખવાનો સર્વ થી સરસ રસ્તો છે! આ વાતથી ઘણાંખરાંએ અજબ થયે; પણ ખરેખર એજમ બને છે. ઘણું કરીને ખરાબ હવા દમમાં લીધેલી સુરદી પેદા થાય છે. હવે દેખઈયું છે કે, જે દરદ ખરાબ, બંધીયાર હવાથી પેદા થાય તે સાથે કરવા માટે ખુલ્લા, હવાવાળા ઓરડામાં રહેડું જોઈએ. ખરું છે કે જ્યારે સરદી થઈ હોય ત્યારે બાળકને સરદ પવન લાગવા દેવો નહી; તેમજ પવનના ઝપાટા તેનાં

શરીર ઉપર લાગે તેમ બારી અથવા બારણાંનાં મોઢાંકાંમાં તેને સુવાડવું નહી, પણ તેટલામાટે ઓરડાની સઘળી બારીઓ બંધ કરી નાખવામાં તેમજ બાળકને એકના એક ઓરડામાં એક બંધવા માફક પુરી રાખવામાં કરો શકાય નથી.

વળી સરદી થઈ હોય ત્યારે બાળકને સારી પેટે નહવા ડીપથી તેની ચામડી ઉપર પસીના છુટે છે અને તેથી તેને ઘણું આરામ રહે છે. એથી ઉલટું જો તમે ઘણા દાહડા સુધી બાળકને નહવાડો નહી તો તેની ચામડી ઉપર મેલ એકડો થઈ પસીના નીકળવાનાં ઝીણાં નાકાંઓને બંધ કરી નામે છે. ટુંકમાં જે દરવાજાથી રોગ આંગમાંથી નીકળી જવો જોઈએ તેમ દરવાજો આપણે બંધ કરી રાખીએ છીએ અને તોપણ ઉપલા એ ‘ઉપાયો’ થણે થેર ઘણી મજબૂતીથી અજલમાં લાવવામાં આવે છે!

રાજીઓના રથ.

(ગયા અંકથી બાકીનું.)

જ્યારે જસ્ટની માને મરી ગયાને થોડાં વરસ થયાં, ત્યારે તેના બાપે પણ તેણીની પાછળ કબરમાં વાસ કીધો. તેણે તેના બાઈ નિકાલસને તેનો અપને તેની બહેનનો બાપ થવાને કહ્યું, જે ઉપરથી નિકાલસે તેમ કરવાનું વચન આપ્યું, અને બાપ પોતાની બધી માલકત તેને સોંપી ગયો. પેટેજાં તેનાં મોઢાંતે તેઓને ઘણું દલ ગીર કીધાં, પણ તેઓ નાનાં હતાં, અને આ તેઓનાં વડાલાં પડોશીઓ સાથે રમવામાં તેઓ સઘણું ક્રૂપ જલ રીજ લુકી ગયાં. નિકાલસ ખરેખર તેઓના બાપ થયો. તે એક હિંમતવાન જીવાન પુરુષ, પણ કાંઈક ગુસ્સાવાળો હતા, પણ તે કદીથી તેઓની સાથે ગુસ્સે થયો ન હતો. તેઓ જે કાંઈ વાનખી કરતા, તે નિકાલસ તેઓને કરવા દેતો, પણ તે જસ્ટને સાથે લાગવું ન હતું, કારણકે તે તો એક હડીયો અને બેદરકારી છોકરો હતા. નિકાલસ કુનીઆની બીજા જાત્રી ચીજે કરતાં ત્રાદિનાને વધારે ચાહતો હતો. જ્યારે તેણી પુત્રી હોય, ત્યારે તે પુત્રી થતો. જસ્ટ પણ તેણીને ચાહતો હતો, અને તે તેઓ બંનેની વહાલી અને લાડી હતી.

ત્રાદિના તે બંને ભાઈઓની વહાલી અને લાડી હતી. પણ મારે જગતવું જોઈએ કે જસ્ટ તેણી કરતાં ત્રાદિનાને વધારે ચાહતો હતો. તેણી સૌથી પુત્રપુત્રનાની કુમારીકા કદી નહીં જોઈ હોય એવી હતી; અને સૌથી નરમજાવાળી અને આહુદી હતી, ને જ્યારે જસ્ટ લાયક ગાંડકથી જોડાવાનું વચન આપ્યું હતું. તે બોલતો કે “ચરે! જ્યારે અમે છોકરાંઓ સાથે રમતાં હતાં, ત્યારે તે જીવ દિવસ કેવા સુખી હતા.”

જ્યારે તે દિવસ વરસની ઉમરનો થયો, ત્યારે ઉનાળા માં એક દિવસે તે ત્રાદિના અને ત્રાદિના સાથે લંડર્સ-ડ તરફ જવા નીકળ્યો, અને તેઓ દક્ષીણ દિશા તરફ જતાં

હતાં. તેણે તે બે બાળકોને ખડકના બહારના દેખાવની વાત કહી સંભળાવી ને કહ્યું કે એકને દેખાવ ઘોડા જેવો ને બીજાને દેખાવ બાળ-માછલી પાણીમાં તરતી હોય તેવો દેખાય છે, પણ જ્યારે તેઓ ખડકની પાસે જને માણસો “આરખેડનાઈ” (હથીઆરવાળો સરદાર) કહે છે, ત્યાં આગળ આપો ત્યારે એકાએક નરે એક ઘોડાનો રથ બેઠો, જેમાં ચાર રાજાઓ બેસીને જમીન તરફ આવતા હતા. એ દેખાવ તેણે તે કુમારીકાઓને બતલાવ્યો, કે બે રાજાઓ પોતાનાં માથાં પર તાલ સહિત આગળી બેઠક પર બેઠા હતા અને મોં ઉપર છુરખો નાખી એક રાણી બેઠાં હતાં અને બે રાજાઓ રથની પાછલી બેઠક પર બેઠા હતા ને આમાંનો એક જ બીજા કરતાં વધારે ઉંચો અને મોટો દેખાય છે તે પશ્ચીમ દીશા તરફ અસ્ત પામતા આકાશ તરફ મોંઘું કરી બેઠો છે. નરે બોલ્યો, “જુઓ! તે પોતાનું મોંઘું આપણી તરફ ફેરવે છે.” આથી તે બાળકો એ બીજીથી જુમ પાડીને નરેને વળગી પડ્યાં, ને કહ્યું કે “એ રાજા અમને પકડી લઈ જશે.” તે અભય જવા રથથી તેઓ દયા ઉપજાવે એવી રીતનાં બીંધાં હતાં. તેઓની બીજા બીજી હતી તે ન બાણતાં, નરે તે તરફ હસ્યો અને તેઓને પતાવીને ઘર તરફ લઈ ગયો.

આ બતાવને લાંબો વખત નહીં થયો હશે, તેહલાં એક દિવસે થોડો પેનડીઅન પોતાની સાથે નાના ત્રિકા યજને લઈને પેનડીઅનનાં થોડું તરફ ગયો, અને જ્યારે ત્રિકાપલ પાછો આવ્યો ત્યારે તે ઘણા હરખમાં તેઓની ઝૂંપડીમાં એમ બોલતા ગયો કે ત્રાહિનાને માટે તે એક ભેટ લાવ્યો છે. આ ભેટ એક સ્વચ્છ સફેદ કચુતરની હતી. જ્યારે નાની ત્રાહિનાએ તે જોયું ત્યારે નરે બોલ્યો કે “હું ધારું છું કે તેણીની જાંઘીમાં તે વખત સૌથી મુખી હતો.” જ્યારે તેણીએ પોતાનાં કચુતરને લાડ લગાવતાં ત્રિકાપલનો ઉપકાર માન્યો ત્યારે તે દેખાવ ઘણો મુંઝવે હતો, ને નરે અને નિકોલસે લીધાર કીધો કે તેઓ હજોશાં તે કચુતરની સંભાળ લેશે. પણ અફસોસ! કે તે મુરખ પક્ષીને લાગ્યું કે તે એક અજાણી નજામાં છે, અને નરે ધાર્યું કે તે પોતાનાં જીવાં ધરથી ફર હટું, તેથી તે રાત્રે ઉડી ગયું. અરે! જ્યારે ત્રાહિના સકાળી તેને જોવા આવી ત્યારે તે ગયું હતું.

તેઓ બધા તે પક્ષીને શોધવો નીકળ્યા, પણ તે મળવાની ઘણી થોડી આશા હતી. હવે, મારી વાંચનારી બહેનોને બાણાં છું કે અસલ આ ખંને કુટુંબ સંપીલું હતું તેમાં લગાઈના પાંચ નખાં.

જ્યારે તેઓને બાણાં કે હવે કચુતર નહીં મળશે ત્યારે વીલફેડ અને નરે લી પડ્યા, કે હવે ક્યાં શોધવું જોઈએ. નરેને તેણે એ કહેવાનું સૌથી પુરસ મલ્યું કે તેણે તે પક્ષીને ઉડાડી મુક્યું છે, જેથી વીલફેડ ગુસ્સે ધઈને ઘર આવી ગયો, અને તેણે વધારે શોધી નહીં. આખો ઘણોડો નરેને કચુતરની કાંઈ પણ નહીં મળી નહીં અને મોટી સાંભળ તે હોડી લાવીને લેવાને ઉપર જોવા ગયો, કે કદાચ તે ખડક ઉપર ઉડી ગઈને આપ

સપ્ટેમ્બર મહિનો શરૂ થયો હતો, અને ઘરિઓ ઘણે. શાંત હતો, તેથી તે બરાબર ખડકમાં આવી મહેલો, કારણકે તે ખડકવાળા કિનારાને બરાબર જોળખતો હતો. ધીરે ધીરે આકાશ અસ્ત પાડ્યો, અને ચળકતા સ્નાનરોનો ચંદ્રમા દેખાયો. ખડક પોતાના ઉંડા પડછાપથી ચક્રચકતાં પાણીમાં એવા મુંઝવે લાગતા હતા કે નરે પોતાપણાં કચુતર વીધે ભૂલી ગયો, અને બેઠકારીથી આગળ ચાલતો થયો. આથી તે રથવાળા ખડક આગળ આવ્યો અને જાણે તે અડધો સ્વપ્નામાં હોય એવી રીતે તેણે તેને (રથને) હાથ લગાડ્યો. એકાએક, એક ઉંડો, મોટો અવાજ, જાણે કે એક ખડકના ભાગવા જેવો, ખડકન મથાળાંપરથી આવ્યો, કે “શા માટે તું મને હેરાન કરે છે? નરે એક હિંમતવાન છોકરો હતો, તે પછી તે મુજબ, અને તે ભયંકર અવાજ તેનાં કાનમાં ઊડી ગયો હતો. જે તેના બાણવામાં જોડાઈને તેણે એકદમ બોલ્યું કે, એ અવાજ હજોશાં અસ્ત પામતા

હતા, અને પોતાનાં મ આગળ પુલલા કરી દેવા બહુ તેને લાગ્યું, અને તેને પાસથી જવાબ નબરીથી માંગવામાં આવ્યો. નરે બોલ્યો “મારા સાહેબ એક સફેદ કચુતર કે જે મારી નાની બેઠક પાસેથી ઉડી ગયું છે તે હું શોધું છું.” એ સાંભળી રાજાએ તેને ઉપર બોલાવ્યો, અને પોતાનો ઘાતકી હાથ તેની તરફ લાંબો કીધો. તેણે ખડક પર ચડીને તેનો હાથ પકડીને જમીન કરતાં તે રથમાં ગયો, અને તેની પાસે ઉભો રહ્યો ત્યાં આંદનીમાં ભપકાથી અને શાંતિથી આર રાજાઓ બેઠા અને પોતાનાં માથાં પર છુરખો નાખીને એક રાણી બેઠાં જ્યારે મોટા રાજાએ પુછ્યું કે “આ સફેદ કચુતર કોણે જોયું છે?” ત્યારે રાણીએ પોતાનું માથું નીચું નમાવીને ધીરા અને તકરાર કરતાં અવાજ કહ્યું. “અરે મારા સાહેબ, એ એક નાનું બચ્ચું છે, તેથી એને નાદે આંપણે કચુતર નહીં શોધીએ, પણ એને જવા દો, અથવા તો યોડામાં યોડું કહું છું કે એને મેતવણી આપો.” પણ રાજાએ પેહેલે કરતાં વધારે સખતાઈએ જવાબ આપ્યો કે, “શાંતિ પકડ બેઠેન, આપણને એની શીક્ષા પુરી પાડવી જોઈએ.”

જ્યારે એ રાજા ઉપલા શબ્દો બોલ્યો ત્યારે, તેઓમાં નો એક રાજા બોલ્યો, “મારી નબર પુર્વ દીશા તરફ હતી, અને મેં એક સફેદ કચુતર ઉડતાં જોયું હતું.” પછી મોટા રાજાએ કહ્યું કે “બાંધુમુખી આપણે સફેદ કચુતરને જઈ મલ્હે ત્યાંમુખી રથ હુંકારો.” તેથી ઘોડાઓ ફૂધી, અને પાણીમાં ગરના કરતાં એવી રીતે ઝડપ કીધી કે પવન પણ એવી રીતેનો લાપ નહીં, અને તેઓ એક ખડક વાળી ખીણ નીચે ચોખ્યા, અને ત્યાં પેલું સફેદ કચુતર આસાએથ લેવું હતું. તેથી તેઓએ નરેને કિનારા ઉપર ઉતાર્યો, અને જ્યાંમુખી તે પકડાય ત્યાંમુખી તે ઉપર ચડ્યો, અને સહીસલામત તેણે (નરે) તે પક્ષીને પોતાના હાથમાં લીધું અને પાછો રથ આગળ ગયો. ઘોડાઓ ફૂધી અને નબરીથી પાણીમાં ધસ્યા; પણ

રાણીએ તે કચુતર નરત પાસેથી લઈને પોતાના બેળાનાં મુકધું. થોડાંએ બપોરે પોતાની અસલ જગ્યાએ આપ્યા ત્યારે તેઓ થોબ્યા. મોટા રાજાએ નરતને પકડ્યો અને કહ્યું “હવે તું મારો શુભાચ છે, અને તારે હવેનાં મારી શુભાચગીરી કરવી પડશે.” પણ તે પકડ નરતને એક બચ્ચાં જેવી લાગી, તેથી તે તેણે હોડવી નાખી અને રાણી પાસેથી કચુતર લઈને તે પોતાની હોડીમાં કુદી પડ્યો કે જે એક તમ્બુ પણ ખસી ન હતી. પછી તેનાથી નરતો ઝડપ થાય તેટલી કરી હોડી હંકારી અને પાછળ જીવાની હિંમત કીધી નહીં ને તેણે રસ્તામાં વિચાર કીધો કે જે કાંઈ તેણે જોયું છે તે કાંઈ આગળ પણ કહેતું નહીં, કારણકે તે બીજા કે તેઓ કહેશે કે તે ડાકજોનાં વાસમાં બંધ આવ્યો.

બપોરે તે ઘર ગયો ત્યારે ઘણું મોડું થઈ ગયું હતું, તે ઉતાવળાં અને અધીરો થઈ ગયો હતો, અને ત્રાઈફિના ને ઉડાડતાં તેણે કહ્યું કે “તારૂં કચુતર મને મળ્યું છે.” પણ અફસોસ! અફસોસ! તેણીની ખુશી થોડીજ વારજ રહી હતી. તેને બીજા દીવસે ઉલીલકેડ કે જેણે નરત પર ખાર વાળવાને ઇચ્છ્યું અને એમ વીચાર્યું કે ત્રાઈફિનાને અને તેને આ સાથી સારી શિક્ષા થયો. તે હીમકારાએ ગરીબ બીચારાં સંદેહ કચુતર પર બીલાઈ છોડી ને તે ઘાટપ્રી નવાવરે તે નિર્દોષ પ્રાણીના છાત્ર લીધો. ગરીબ છાત્ર ત્રાઈફિનાનું કુખ જીવાને મારે અતિ દયા ઉપજવનારૂં હતું. તેણીએ તેનાં સંદેહ પીછાં પર ઘણો વિલાપ કીધો અને તેઓએ જોયું કે તેણીનું અંતઃકરણ કુખથી ભરાઈ ગયું હતું. નરતે તેણીને દીલા સો આપવાને ઘણી મહેનત કીધી, પણ સઘળું નિષ્ફળ થયું. બપોરે નિકોલસ ઘરમાં આવ્યો, ત્યારે જે થયું હતું તે સાંભળ્યું, અને તેણીની આંખમાં આંસુ નિઘ્ર તે પોતે ઘણો શુરસે યદને બહાર ગયો, ને ઉલીલકેડને પકડીને એટલો તો માર્યો કે નરતે વિચાર્યું કે હવે તેને મારીજ નાખશે. ઉલીલકેડનો બચાવ કરવાને મીકાવલ પેનડીઅન ની મદદ મારે દોડ્યો, અને બપોરે તે આવ્યો ત્યારે નિકોલસપર પડ્યો, અને તેઓ જંગલી જનાવરો માફક લડ્યા. તરતજ એ લડાઈમાં બીજાં માણસો દાખલ થયાં, પણ પેનડીઅનના પક્ષવાળા કરતાં નિકોલસના પક્ષવાળા વધારે લડ્યા અને પેનડીઅન ખરેખર હારી ગયો હતો. આ લડાઈના ભયંકર અવાજથી બધાં છોકરાંએ એવાં બીધાં હતાં કે તેઓ ધીરે ધીરે નિકોલસની ઝૂંપડીમાં ગયાં. ઉલીલકેડે જે કીધું હતું તેની માફી ત્રાઈફિના પાસે હજાર વખત માંગી. બપોરે બપું શાંત થયું ત્યારે નરત ત્રાઈ ફેઝાને તેણીને ઘર પાછી લઈ ગયો ને તેને તેણીને દીલાસો આપતાં કાંઈ પણ મનમાં બીક નહીં રાખવા કહ્યું કારણ કે તે તેણીની સંભાળ લેતો હતો.

D. D. Nanawati (ગાંધી.)

પરચુટણ બાબતો.

(જમનાર, બાઈ D. D. N., અમદાવાદ.)

એક ઉમદા જવાબ—બપોરે ક્રાન્સના રાજા હેનરી મોખાને એક માણસ. કે જેણે રાજાને મારે નીંદાભરેલું લખાણ કીધું હતું, તેની ઉપર કામ ચલાવવાને મારે ઘણું બી સમજાવીને રાજાને કેહવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે મોટાં મનથી જવાબ દીધો કે “હું કોઈમી માણસ કે જે સાચું કહે તેને જાણીજીજીને કુખ નહીં દેવાનો, પછી તે સાચું ગમે તેવું મને અણગમતું કાં નહીં હોય.”

વખતનો ગેરઉપયોગ—એક હંગેરીયન પંદર વરસ મુખી લાકડાંની અંદરથી એક બખતર બનાવામાં રોકાયો હતો કે જેની અંદર એક સાંધો નહીં હતો. તે હંગેરીના બાહુર રાજા હુનાઈડીને દેખાડવા લઈ ગયો. તે કારીગરે ધણું હતું કે રાજા તેની હોશીયારીનાં ઘણા વખાણ કરશે અને કંઈ સાચું ઇનામ આપશે, પણ તેને બદલે રાજાએ તેને પંદર વરસ મુખીની સજા કરી કેદમાં નાખ્યો કે આવી એક બીનઉપયોગની મીન પર આટલો મયો વખત અને આવી ચાલાકી નકામી ગુમાવી.

ઈંગ્લેંડ વેલ્ડેમ—એક વખત લાર્ડ મેનસફીલ્ડની કોર્ટમાં એક બૈરીને ઉભી કરવામાં આવી. તેણીની ઉપર એક તોહમત હતું કે તેણી ડાકજી હતી અને તેણી પરના વાંકોમાં એક વાંકે એ હોતો કે તેણી હવાની અંદરથી ચાલે છે. તે મોટા નરતની નીચલાં બોલો કહીને તે કેસ કાઢી નાખ્યો.

“મારૂં મત એવું છે કે આ ભલી બૈરીને તેને પોતા ને ઘેર જવા દેવી અને ગમે તો તેણી જમીન પર ચાલે કે ગમે હવામાં ચાલે તે તેણીની મરજી પ્રમાણે કરે કેમકે ઇંગ્લંડનાં કાયદા મુજબ તેમાં ઉલટું કંઈજ નથી.”

હેનરી આઠમાંની બૈરી—એન એફ દલીલસને રાજા હેનરી આઠમાંની બૈરી તરીકે ધારવામાં આવી ત્યારે કોમવેલે તેણીની સખી ચીતરવાને મારે પ્રખ્યાત ચીતારા હોલબીનને કહ્યું. તે એવું તો સરસ પીકમર ચીતરી લાપો કે હેનરીએ પરજીવાને કચુલ કીધું. પણ બપોરે તેને એનને તે સખી હતી તે કરતાં એાછી ખુબમુસ્ત મોઈ—એન ખુબમુસ્ત દલીલ નહીં, પણ ચીતારાએ પોતાનાં પીકમર માં તેને ખુબમુસ્ત બનાવી હતી—ત્યારે તે ચીતારા પર છેડા વાને બદલે પોતાના સેક્રેટરી કોમવેલપર છેડાવો અને કોમવેલને ગરદન મારવામાં આવ્યો.

ઉઘમાં મનનો ચાલાકીનો એક દાખલો—એક ઘણા હોશીયાર વકીલને એક ઘણા મુશકેલ અને ઘણા અગતના કેસમાં રોકવામાં આવ્યો હતો. તે વકીલે ઘણાં ધ્યાનથી અને ઘણી સંભાળથી તે કેસ કેટલા દહાડાવેર તપાસ્યો. કેટલાક દહાડા આ પ્રમાણે ગીયા પછી એક રાતે તેની બૈરીએ જોયું કે તે ઉઘપલો હડીને એક લખવા ની રેલવ આગળ ગયો, અને ઉઘમાંને ઉઘમાં ત્યાં બેસીને એક લાંબું કાગળ લખ્યું, અને લખી રહ્યા પછી તે

કાગળ તેણે પોતાની ટેબલના વકોરામાં બંધ કીધું અને પછી પાછો સુતો. સહવારના તેણે પોતાની બેસીને કબૂ કે તેને એક ઘણું સરસ સ્વપ્ન રાત્રે આવ્યું, તે એવું કે તે સ્વપ્નનામાં પેલા ગુંચવણુલેલા કેસનો બધા ખુલાસો તેને માલમ પડ્યો અને તે બધા લીધારો કે જે ઉંઘમાં આપ્યા હતા તે પાછા જોવાવાળા માટે જ્યોતી ચીન કોઇ ખાતે તે આવ્યું. ત્યારે તેની ગૌરી તેને લખવાની ટેબલ આગળ લઈ ગઈ અને વકોરો ઉંઘાડીને તે કાગળ જોતાં માલમ પડ્યું કે જે જે લીધારો તેને ઉંઘમાં આપ્યા હતા તે બધા બરાબર અને સાફ રીતે તે ઉપર લખેલા હતા અને જે પઢવાડંથી તે કેસનાં બહુ જરૂરના યથ પડ્યા.

પુનઃ પકડાયે વગર નહીં રહે—એક દાખલો લાર્ડ એલડનને કહેલો છે કે “હું એક ખુતના કેસમાં બારી સ્કર હતો. પણ ઘણો વખત સુધી એવી શાક્ષી પડીજ નહીં કે જેથી મને હુમાર ઉપર વાંક લાગુ પડે અને તેની પોતાને સલામત સમજવા લાગ્યો અને બેઠકારી બતાવવા લાગ્યો. પછી ડાક્ટર શાક્ષી આપવા આપ્યો, તેને કહ્યું કે “જેનું” પુનઃ થયું હતું તેને કોઈએ બંધુક મારી હતી, કેમકે તેનાં માથામાં બંધુકનો નખમ હતો.” અને ડાક્ટરે લોહી થી બંધાઈ ગયલા થોડા બાલ અને થોડાક લોચા જેવા પદાર્થ કે જે તેને પેલા નખમમાંથી કાઢી લીધા હતા તે કોર્ટમાં બતાવ્યો. તે બધું લોહીથી બંધાઈને સખત થઈ ગયું હતું. કોર્ટની અંદર એક ગરમ પાણીનું વાસણ મંગાવવામાં આવ્યું અને તેમાં તે નાખ્યું. પાણીની અંદર પેલો લોચો ધીમે ધીમે નરમ થવા માંડ્યો, બધું લોહી છૂટું થયું, અને તેની અંદરથી એક છાપેલાં કાગળનો કટકો દેખાયો. બરાબર જોતાં એમ માલમ પડ્યું કે એક ગરબાનો થોડો ભાગ તે પર છપાયેલો હતો. બાકીનો તે ગરબાનો ભાગ તે કેહીને જ્યારે પકડાયે હતો ત્યારે તેના ડગલાનાં ગજવામાંથી મળ્યા હતા. સાબેત થયું કે તેને બંધુકમાં કાગળ ભરેલાં પણ થોડો કટકો ગજવામાં રહી ગયેલો. અને ખુતીને ફાંસીની સજા થઈ.

એક ચોર કેમ પકડાયે—ઈંગ્લંડમાં એક થોડો થોડાણી પોતાનું ઘર પોતાની દાસીના ભરસાપર સોંપીને બીજે ગામ થોડો વખત ગયાં. એક રાતના સુવા નવા પહેલાં એક અપરસીમાં તે દાસી ચોરો જોવા ઉભી ને પોતાનાં મન સાથે હસીને બોલી “આ ટોપીથી હું કેવી ખુશમુરત લાગુ છું.” જ્યારે સવારનાં તે ઉઠી ત્યારે જોયું કે ઘરમાં ચોરી થયેલી હતી. તેણીની ઉપર ચોરીમાં સામેલ હોવાનો શક ઉભો થયો. તેણીને પકડીને લઈ ગયા. તપાસ ચાલી પણ તપાસમાં બરાબર સાક્ષી નહીં હોવાથી છુટી ગઈ. તે વાતને થોડો વખત પછી તેણી કોઈ બીજી દાસીની સાથે રસ્તામાં જતી હતી. તે વખત એક માણસ તેણીની આગળથી જતો હતો તે બોલ્યો કે “આ ટોપીથી હું કેવો ખુશમુરત લાગુ છું.” આ બોલો સાંભળતાં જ પેશીનાં મન પર એવી અસર થઈ કે તેણી તરત સમજ કે જેન માણસે તે દહાડે રાતે ચોરી કીધી હશે. તેણીએ ધણીજ હાંમતથી

પેલાને તરત પકડયો. પેલી બીજી દાસી જે તેણી સાથે હતી તેણીની પાલીસ આવી પોંદ્યો. તેણે પેલાને પકડી રાખવામાં મદદ આપી. પેલા માણસે તરત કથુલ કીધું કે તેને ખરો ચોર હતો. જે દહાડે તેને ચોરી કીધી તે દહાડે તે બીજાનાં નીચે છુપાયેલો હતો તે વખત તેને હાથે બોલ્યો તેણીને બોલતાં સાંભળી હતી. ચોરી કરવાની સજા અસલના વખતમાં ફાંસી દેવાની હતી તે સુધય તેને ફાંસી દેવામાં આવી.

શ્રેષ્ઠ નશરવાનજી માણિકજી પીટીટ.

ગદ્ય લ.

૨૩મી કોમને આખી ગઈ તંબની મંચારી જો,
યંયા યુમ હાં મિતારો અક્કી છંદગી યુનરૂ જો. ૧
જ્યા આમી યઈ આને મપાવતા આ માર્ગની,
અરે નશરવાનજી પીટીટ અરી કીર્તિ તમારી જો. ૨
અનાથોના હવા વાલી—ગરીબોના અરો દાના,
કર રૂકો તણી તમને હકમાં તેજ ખારી જો. ૩
મરી નહિ તમ ગયા કંઈકો તણે મારી ગયા પોતે,
રડે વિધવા અનાથો કંઈકો ગામી વિચારી જો. ૪
મપાવત તમ તણી જાહેર ધર્મ હાં લાખ પંદરની,
છુવા ધર્મ—જુરી સ્થાપો, ગરીબ ના વિચારી જો. ૫
જુવાનીમાં ગયો જમશેદ જમ હાથે મુશાઈને,
ધરી તે ચોતારી પોતે રિલે નિજ મન-ગોશારી જો. ૬
હવા લાયક જીવવા હાં ગરીબો પર વજુ વર્ષો,
મિત્રાઈને ગણી ખારી અને ફાની વિચારી જો. ૭
નથી કકમાર મેરાંતો અરે રિખાઈ વિધવાનો,
કુત્તી તમ ચોતારી પ્રીયા અર્ધ નિજ હામ હારી જો. ૮
લખોની દોષનો મૂકી ગયા નર ગુનરૂ પોતે,
વિખાપી પણ વધુ તે ત્યાં ઘણે મેને ડહારી જો. ૯
અરે શું શું ઉમેરો લેખમાં રમતો તમારો હાં,
ફના કીધી જમે જુમી ફની જે હાં ન ધારી જો. ૧૦
હતી જે ગામની આપા પ્રતી તે ખાપવી હાઈ,
મગર બલખત ખાલોના ગયો તંબોના પ્રાંતરી જો. ૧૧
ચર દિનચાહજ પીટીટ જમણી ગઈ ખાનુ,
ચરે દિનચાહજ પીટીટ જમણી ગઈ ખાનુ. ૧૨
ગમી નરની સજા રહેયો અરે હાં પોશખાના પણ,
જમમ છે પારસી કોમે જમજન ને મહાકારી જો. ૧૩
હવા માણિકજી પીટીટ તણા માણિક જે રિખાં,
અર્ધ યુમ એક તેમાંથી ચરા પ્રીતી ઉતારી જો. ૧૪
ફિરસ્તાઓ અરે આપો અમારી કોમને માથે,
ગજબ એ ચો ? મિતમ એ કો ? અજો છે હાં ખારી જો. ૧૫
રહત “દિનમન” તુ રિખવી અરે હાં કેટલું રડયો ?
અરે અર કોમની આપર ઘણે આ અહારી જો. ૧૬

૬૧૦ એ. તાશપીરવાળા. (મુંબઈ)

મુંબઈ, ફક્ત આપકારા પ્રેમમાં એદલત માણિકજી
વાચાએ આપે. ૬૧૦ કો. —કાવજી પિંચ મીટ, ૧૦/૨

બીજવાર છપાઈ બાહારે પડયું છે.

દુઃખ નિવારણ,

એટલે

સર્વેથી છઠ્ઠી શોધો, અને મુઘરેલી રીતિ પ્રમાણેનું દરેક જાતનાં
દરદોનાં ઈલાજો તથા દવાઓનું કુટુંબમાં રાખવાજોગ

૫૬૮ સ્થાનું મોટું પુસ્તક.

જ ના વ ના ર—હાકેટર પેરીતનજી નવરોજજી,

ચાડવ્યેર, ગ્રાન્ટ મેડીકલ કોલેજ, ૬૪૦ છાં હાથપીસાવનાં માણ મખ-આસીસ્ટન્ટ મરજીખા; તથા
મરહુમ જોગલ માનવભાઈ મારખજીનાં ધર્મનાં દવાખાનાનાં હાકર.

બીજી આવૃત્તિ.

(કિંમત રૂપીઆ ૫)—પોસ્ટેજ તથા રેલસ્ટર ખર્ચ આના ૭.

આ પુસ્તક નિમે જણાવેલાં ઠેકાણાંમાં ઊપરથી રોકડે નાણે મળશે.

કોટમાં, કાવંસજ પટેલનો મોહાલજો, નાં ૮૭, દક્ષતર આશકારા છાપાખાનામાંથી.

નવાં શેરીખાને કીપર રોડ, યુરોપિયન જનરલ હાસ્પીટલની સામે ઇરાનીનાં ઘેરની
પાસે પેટ્રોલે ખાલે હાકર પેસતનજી નવરોજજીનાં દવાખાનામાંથી.

અવેન પોસ્ટલ, મની આરડર અથવા કુડીથી વાળવો. પોસ્ટની ટીકીટથી અવેન વાળવામાં
આવે તો રૂા વરાવવો વધુ વાળવાથીજ ચોપડી મોકલવામાં આવશે.

ઈંગ્લંડના યુનિંદા મહાન પુરૂષોની તસ્વીરો.

૧. ધી રાઈટ આનરેબલ વિલ્યમ ઈર્વટ ગ્લાડસ્ટન, એમ. પી.

(ફોતોલિથો). સાઈઝ—૨૫×૧૭૧..... કીમત રૂ૦૧૧=

૨. ધી રાઈટ આનરેબલ જાન ક્રાઈટ, એમ. પી. (ફોતો

લિથો) સાઈઝ—૨૫×૧૭૧..... કીમત રૂ૦૧૧=

૩. ધી રાઈટ આનરેબલ મારકિવસ આવ સાલ્સબરી, કે. જી.

(ફોતોલિથો). સાઈઝ—૨૫×૧૭૧..... કીમત રૂ૦૧૧=

ઊપલા નામીયા પુરૂષોની તસ્વીરો મેહુલો અને દિવાનખાનાઓમાં મુકવા લાયક છે.
એ સવળી સુંદર અને લપકાદાર તસ્વીરો પ્રખ્યાત તસ્વીર લેનારાઓએ લીધેલા
શેરોચાશે ઊપરથી આપેલું જીતરેલી છે.

રોકડેથી દક્ષતર આશકારા છાપાખાનામાંથી મંગાવી લેવી.

દયાવરવાળા સાહેબોએ પોસ્ટેજ તથા પેકીંગ ખર્ચના રૂ૦= વધારે વાલવા અને જે
રેલસ્ટર કરાવવી હોય તો રૂ૦૧ વાલવો. વગર રેલસ્ટરે પોસ્ટ આફીસમાંથી ગેરવલ્લે જાય તો
તેનો જવાબ આપવામાં આવશે નહીં.

જાહેર ખબરો.

જાહેર ખબર.

શહુનુમાએ આજદશનાન સભા.
અગાધાનો ધર્મ નીતિ અંક પહેલો કોડ જે આના પાસે ૦) બા
અગાધાનો ધર્મ નીતિ અંક બીજો કોડ મુલ આના પાસે ૦) બા
અગાધાનો ધર્મ નીતિ અંક ત્રીજો કોડ મુલ આના પાસે ૦) બા
કોડમાં—કોડમાં મીઠા કરાઈ અને પીરકાચા.
મુકામની કુકાને, ચંદનવાડી મીઠા કાલાવાઈ
અરબજી મુખડવાલાની કુકાને, અને મીઠા
અરબજાહ કરાઈમી કુકાને, અને કાદમી
કાદમી કાદમી પ્રેમમાં રોકેકરી એવરબ બુખા
મુખજ એવરબ કાદમીઆન પાસેથી મુખજ.

ખાલી વીદયા.

વાલમ ૧ હું.

અરો મોટાં નાનાં સુંદર ચિત્રો સાથે.

આ પુસ્તક બીજા કાગળ કોર સપાઈકાર
છપાઈ સાથે સુંદર ચીલીકાના પેલાતી પ્રકાશ
પાંચઆમાં આવેલું અને તે સપાઈકાર
કીમાઈ કોઆરોના ૨૫૦ પૈસામાં ચમીકર.
ઉપર પુસ્તક મુખજ દરતર આશકાર
છપાઈઆમાંથી મલશે.

કીમત—આ પુસ્તક પેકેજમાં ૬૪૦ તથા
ચાવનાં પોરેન શીટ ૬૪૦.

પકવાન પોથી,

પાને

પારસીઓમાં પંધાતી મુખની વાળીઓ, પકવાના,
મીઠાઈઓ, આપનાં વગરે બતવવાની રીતી.
સપાઈકાર મલશે ૪૩૫ વાનીઓ છે.

ઉપર પુસ્તક મુખજ દરતર આશકાર છપા
આમાંથી ૨૫૩૦ નાણે મલશે.

કીમત—સુંદર છપાઈ તથા મળતુ પ્રકાંતી
પાંચપી સાથે દરકે પુસ્તકના ૩૫.

પ્રાચીન અને નર્મની વચ્ચેની

લકાઈની તવારીખ.

૧૪૬ ચિત્રો સાથે.

જાનનાર—એલસલ જમરીદછ ચારી.
અને ૧૮૦૦—૭૫ ના ચાલનાં એ લકાઈ
માલી હની તેવું એક મંદર પુસ્તક વેળાતી
અંખડે આપાંબીકે ગીલીકાનાં તામ સાથે બાંધે
મું તરખાર છે.

કીમત પુસ્તક ૧ નાં ૬૮.
દયાવસ્વાલાઓએ પોરટેન્નો ૩૨ વધુ વાલવા.

શેકશપીયર નાટક.

અંક ૧૯ લા.

પાં ગોપીનાં નાટક—આપણે બિરે ૩૨૫૩.
તથા

શિવના કારનાર—કાપા કાનની નસાની
અંક ૨ નાટકો આરોગ્ય.

કીમત ૬૨)

લોકે મેસટરશીલકની નશીલતો.

મંદરેલ કોપરથી ગુજરાતી કરનાર,
ખરોદબાઈ પેશતનછ રાકટર.

કીમત ૬૨)—દેશવરવાલા સાહેબોએ
પોરટેન્નો ૧૦૦ વધારે વાલવા.

દરતર આશકાર છપાઈઆમાંથી મલશે.

વૈદક જ્ઞાન.

એલસે સુરેર વીદયાને લખતું વરણ, તથા ૨૨૨
પૈસા મધાનું કારણ, અને દરદાની વીદ્યાન તથા
એલાન વીગેરેની સરવ બીયોથી સખજલ.

બનાવનાર,

બરજોરછ બેહરામછ, એલ. એમ.

કીમત ૬૨૨.

દેશવર વાલાઓએ પોરટેન્નો ૩૨ વધુ વાલવા.

ક્રિસતમ અને સોહારાબ.

નાટક ૧ અંકો.

વીક્ટોરીઆ નાટક મંડલીએ પાનાની મલર
કયામાંથી કરી બતાવેલો નાટક જેમ અરબ
લખાએકોઈ તે પરાપાથે ચપલાં ગાનણે સુધો
છપી વરગટ કરેછે. એ પુસ્તક દરતર
આશકાર છપાઈઆમાંથી મલશે.

કીમત ૬૨૨.

દેશવર વાલાઓએ પોરટેન્નો ૧૦૦ વધુ વાલવા

સુલેવીરની મુસાફરી—મુસા ૧૮૦.
એલસે સુરેર વાળનાં મુસાફરે લીલીકા
દેયાનું વેહેતી આ મોલેલોનાં કીલેની મુસાફરી.

કીમત ૬૨).

સોનાનાં ગુલસી ખારશેદ.

હીંદુસ્તાની નાટક.

કીમત ૬૨.

દરતર આશકાર છપાઈઆમાંથી મલશે.

ડાકટર પેશતનછ તપરોનછ.

છ. છ. એમ. સી.

તે તરફુમ રોક ચાલનારખાં જરઅસીનાં
ધરમના દવાખાનાનાં ડાકટર.

રેહવાનું કોણું તથા દવાખાનું કોણું નો
સોલીપાને કોપર રોક, મુરોપાન નંબર ૫ કોપી.
અની સાથે ધરાનીનાં ધરની પાસે.

તાંજેલ મોલુક તથા બકાવહીનો

કીશા અંધવા કોલાણી.

વાલુક મોલુક નોંખે આશક અને બકાવહી
નોંખે એક વરી તેલેની બાકતની કોહાનીઓ
સનાઈથી એમાન કરેછે.

કીમત ૬૨).

દરતર આશકાર છપાઈઆમાંથી મલશે.

નૂરે એલ મતો

માસ રીસેઅરનો અંક બાહેર ૧૬૫૦.

એ ગ્રંથે નીચે જણાવેલી બાબતો બતાવેલી છે.

૧—ક્રીના લેખ અંધવા મરીપનો મેડી બાહ.
(મો બાપ વીનાની એક કોહાઈની વાર્તા.)

૫૦ ૫૯ મું, તથા મંકટની ચરઆત.

૫૦ ૬૦ મું, મોંધી અને વસીકનનામું.

૫૦ ૬૧ મું, એક ભંધકાર વેલેમ.

૫૦ ૬૨ મું, કુખનો કોપી ભખર કોહા.

૨—મુએશની નેહો—(સીન સાથે)

૩—યુનુસ:—પુરાણ આપેના એક મહા
બળવાન જોહી—(શીલાની એક વાર્તા)—૪.

અખાનાની ચોવી.

લકાઈ અને કોહા.

૪—જોપાલિય શીલાની એક નવી અભિપ્રયી.

૫—જીજીબુદીના કાવ્યા.

૬—આદિમ નોશરવાન—૧૨:—

૧૩—ઉપર મુસાર અને કોહા.

૭—ધકના એક રાણી.

૮—ચાંચ મંચક.

૯—તતરેરતી.

૧૦—માસીકી:—

નરમની વધપંથ ધવાના મળેલો—એક
નવી સેનકાતી ધાતુ—“આપનું કાંડ”

જવાન માણસોને કેપી ઉંચ જોઈપે ૬—

મિલું મિલું—કામજનું ધર.

૧૧—સેપજની બાહ ૨૫૦ મી.

કીમત વરસનાં ૬૪૦ પોસ્ટેન સાથે ૬૪૦.

દરતર આશકાર છપાઈઆમાંથી મલશે.

પાક ખારહેલ અવસતા.

મોટા કારા રાઈપમં.

મુખવામાં રોકી મક ઉલો તાપલી તપતીનાં,
વેશાની પ્રકાંતી બાંધેલી.

કીમત ૬૨૨—૨૫૫—૬.

પુંઠાં તૈયાર છે.

ગયે સાવનાં નુરેએલમનાં વેશાની પ્રકાં
અંધાઈ. સાથે: ૬૨૧.

૧. વાગેના બતાર જોહી કોર અંધીનું નામ
વળી દરતર આશકાર પરેશમાં ચોકમાની

દેવાં ન્યાં તેની પોહાય આવવાનાં આવશે.
આની પ્રાંતે ૨૧).

પીસેઝબર ૧૮૬૨.

પુસ્તક ૨૫ મું.

આંક ૧૨ મો.

સતીબાઈ.

૬૨. માસે છપાવેલું.

કહે નપોલ્યન રેચને ક્રમ્યા આપાદાનઃ
મરમ રીતે એલ દે, દો માતાને નાન.

કીમત વરસામાં ૨૪૦.

સાંકળીયું.

નિમિ બરખરિયા, વ્યથયા કાળે હાકુલ—
બાહારથીજ કાળે, ગાદીથી ચીકે માનો. ૨૪૩
ખરેતા તારા..... ૨૫૭
નાર્મની નછવી નપાળેજ..... ૨૫૮
હૈનાં જાપાનાં પછી ખાલુસ હાંત વમર
તાન બેપો યઈ જાપાની ધારતી.. ૨૬૦

ગરીબની કેળવણી સંબંધી ભાડે શાલ
સતીબાઈની લડતો..... ૨૬૧
ખાલુજો માટે ખાસ સેરા..... ૨૬૨
દે રંગી દુનિયાનાં દ્યોના—(શીવ સાથે). ૨૬૩
પરશુભુ બચતો..... ૨૬૪
“જુરતગો બેપ.”—(ગરબી)..... ૨૬૪

પુસ્તક દફતરે વ્યવસ્થારી છપાખાનામા છાપીયું છે.

વિલાયતથી આવતાં સુંદર પુકાંમાં તેજાર થાઈ બહાર પડે—
મીઠ કેજુરો નયરોજી કાળરાહની રમેશી પારસી સંસારી વાર્તા!

“ગુલી ગરીબ.”

આખું હસો સદાનું માટું ને દલદાર પુસ્તક.

કી મ ત રૂપા.

નીચલે ઠંકાણેથી મલશે—

કોટમાં દક્તર આશકારા પેસ.

મીઠ નાં. મે. કાળાની બુક ઉપો.

મર્યાદા ક. મે. મર્યાબાનની કુંપની.

મીઠ પીરોજીસાદ દીનસાહેબની બુક ઉપો.

ધોબીતમાવ, મીઠ કાળાની બુક ઉપો.

કાનપાદેવી, મેર્યાદા એન. એન કુંપની.

સંદતવાડી, મર્યાદા નમરો એન. મળદરની કુંપની.

ગીરગામ, મેર્યાદા નાગવેકરની કુંપની.

માટ ઘરની એક વીળાવલી છાડીત ફેવી રીત ફેળવીત
ઠંકાણે પાડી તેની એક રમુજી વાતો.

હોસન આરા.

આ ચોપડી પેલી બાણીતી “મેરાતુલ અરસ” નો બીજો ભાગ છે, પણ ઘણીએ રીત ને
“મેરાતુલ અરસ” થી સ્વતંત્ર છે.

એમાં એક મોટું ઘરની છાડીને કેમ ફેળવવામાં આવી તેનું વ્યાખ્યાન વાર્તા-રૂપે કરવામાં
આવ્યું છે. ઘર સંસારની તાલીમ, ફિતવાહરીનો અનુભવ, નીતિ અને રમુજનો એ ચોપડીમાં
અનન્ય ભેજ થયો છે. યુરોપમાં વખણાયેલી “કોન્ડર ગાર્ટન” નામની રીત દરશાવનારું અને
તે ઘોરન ઉપર રચાયેલું આ પુસ્તક છે.

આ પુસ્તક અસલ ઉર્દુમાં “બનાતુન નઆશ” ને નામે લખાયેલું હતું અને તેના કર્તા
ચોપડી મોહામદ નજર એહમદને વાવ્ય પ્રાંતની સરકારે એ ચોપડી રચવા માટે મોટું ઇનામ આપેલું છે.

વેલાતી પુકાંની આંધણી સાથ રૂપા, યોરટેન રૂપા વધુ.

મુબઈમાં નિચલાં ઠંકાણાઓ ઉપરથી મળશે:—

કોટમાં, દક્તર આશકારા છાપખાના—અને નમરોડ સ્ટીમ પ્રેસ, તથા રેમેરીન્ડ લેનમાં
મેશર્સ રૂપા એન્ડ મેન્ડેજાનની કુંપની. બાહરકોટ—બીઆં નજરઅલી કમરૂદીનની કુકાનેથી.

નસુહ કીધેલા તોખાહ!

“(તોખેહ નસુહ!)”

રમુજી, દીલપસંદ તથા ખરેખરી વાંચવા

લાયક વારતાનું પુસ્તક.

અસલ હિરદમાં બનાવનાર

ચોલવી ચોહોમદ નજર એહમદ,

તેમાંથી ગુજરાતીમાં તરજુમે

દક્તર આશકારા છાપખાનામાં છાપી પ્રગટ કીધેલ.

આ વારતા એરહીતે અસરકારક, ગંભીર
નીતીભરે અને કુટુંબોને લાપકની છે કે તેના અસલ
બનાવનારને વાવ્યપ્રાંતની સરકારે રૂપા ૩૧૦૦૦) નું
ઇનામ આપેલું છે.

કીમત રૂપા—યોરટેન ૦= વધુ.

મુબઈ કોટમાં દક્તર આશકારા છાપખાનામાંથી
તથા બાહરકોટ બીંગીબજાર, બીઆં નજરઅલી કમરૂદીનની કુકાનેથી મળશે.

મેરાતુલ અરસ

એવે નામની

ઉરદુ ભાષામાં બનેલી એક કેતાબ જેમાં કુટુંબની

સીએને બોધ આપવા લાયક નસીહતરૂપી

કિસ્સો છે તેનો ગુજરાતીમાં તરજુમે

અસલ હિરદમાં બનાવનાર,

ચોલવી ચોહોમદ નજર એહમદ.

ઉપલી ચોપડીની જે આપ્તની છાપામાં આવી

હતી તેની સઘળી નકલો ઘણી ઝડપથી ખપી ગઈ

છે, અને હજી તેની માંગણી ચોતરફથી જરૂર છે;

આ ઉપરથી જીજી રેફર સુધ ત્રીજી આપ્તની

છાપામાં આવી છે.

કીમત—રૂપા યોરટેન ૦= વધુ.

ઉપલી ચોપડી દક્તર આશકારા છાપખાનામાં

થી તથા બાહરકોટ, રંગારી ચોહાને નાંદે, બીઆં
નજરઅલી કમરૂદીનની કુકાનેથી મળશે.

સ્ત્રીઓ

પુસ્તક ૨૫ સુ.

ડીસેમ્બર ૧૯૮૧

પૃષ્ઠ ૧૨ આ.

સ્ત્રીઓ ભરનારો.

અથવા

કાગી હાલુસા—બાહારથી જ કાગી, માહેથી મીઠો મારો.

એક વાર્તા.

પ્રકરણ ૧૦૧ સુ.

આ વિષે એક ભાષણ.

થાણામાં થઈ સંતન હતી. સંત પડી હતી. પશ્ચિમ બાજુના પાહુડની પછવાડે આકાશખેડા આતશી જોળી પોતાની બાર કલાકની આશાપણ લેવા એક કલાક અગાઉ નો છુપાઈ હતો અને તેના દાખલ પછીની બીજી એ પેરે રાવળાહુર રામચંદ્ર વડીલ પણ પોતાનો ખાનગી ઓરડા માં કોઈ સંતની સાહ્યક થાપવા ગયા હતા.

મીઠો રામચંદ્ર થાકથી થાકી અને 'ચંદ્રવાદી' કંઠા લી ગયા હતા. તેવણના છવને સાકર નહી હોવા છતાં તેવણને આખા દાહડો આશીસમાં મેહનત પડી હતી અને સારો ભતી આગળ કામ કરવા છતાં કામ યુક્ત થઈ નહી હતું. એ વહીવટની વેડ આજ કેટલાક દાહડા થયા તેમ ને વેડવી પડે—તેવણનો માનિતો મદદનાર અને વિશ્વાસુ ભાગિયો દારાયાનાનો સોલી ગુમ થયા પછી તેમને માથે એ મેહનત બધી આવી પડી. દાહડોને નવાજ દેનાર સોલી હોવા, આશીસની વેનીન કરનાર સોલી હોવા, કામનો ભોળો ઉપાડી લેનાર સોલી હોવા—તેવા એકના ગુમ થવા થી ઘડપણના વખતમાં રાવળાહુર રામચંદ્રને એકલે હાથે કામ લેતાં રામ ચાલુ આવતા હતા. એકતો મેહનતથી અને બીજું તો સોલીના ગુમ થવાના ગભરાટથી તેવણ આજરી પડ્યા હતા.

આજે અવધન એમનાં અંગમાં તાવ હતો. સર્દીથી એઓ હોરાં હતા. સંકેષત્રાથી નાક પેચનાં પેચનાં નોક સુઝને મુરણ ને પુ લાલ થયું હતું અને છાતીમાંથી ખાંસી ખાંસી કરતાં કરતાં છાતીને ખેંચાવે યતા હોવા અને વળી મેહનત તરણથી આંધામાં દુખારો લાગુ પડ્યા હતા તેનો ભુદા. ખાટે તેઓ ભતી થવા પછીની ઘણું કામ પડે નાખીને આશીસમાં બે કરી ધર આશાપણને ખાટે આવ્યા હતા.

અને પોતાના ઓરડો બંધ કરી એક મુરંદર લાંબી સાને એક નેતરના કોમ ઉપર લેટ્યા હતા. થઈને લીધે તેઓએ ખાંધ ઉપર થાલ લપેટી હતી, તો એકે તેમનું આંધું અંગ તો ઉઘાડું હતું, વળી આજે બિચારાને પગમાં મોતં પેહરવા પડ્યાં હતાં તથા માંધા ઉપર એક સફેદ કાનિયા ટોપી આખા ગાળ સુધી ખેંચી પેહરેલી હોવાથી તેમને મેહરો એક સસલાં નેવો યદ રહ્યો હતો.

તેઓ આશીસમાંથી એક કેસનાં કાગળો વાંચવા લાવેલા પછુ મુચકેલીથી તે "બીફ" વાંચી શકતા હતા. તેઓએ આવતાની વાર ગરમાગરમ આ પીવા માહી હતી. તે આસરે અવધેક કલાકે તેઓનો ધારી બાણ બંધાવી લાચો હતો—તે "ગરમા ગરમ" આ મોલેમોલ હતી કાંકે તે માત્ર ઉછીન નહી હતી પણ તીખાં મરી લવેગં અને એકમીનો ગરમ મસોલો નાખીને તેમાં વધારે ઉચ્છતા ઉમેરેલી હતી. ગરમ મસોલા સાથની "મા" આપણા માતલર હિંડુ મિનોનાં પેરમાં ઘણીવાર પીવાપડે, અને તેઓ કાચનાં ટબલર થા કોડીનાં આંધાં નહી પણ કાસી નાં કાંસિયા થા રૂપાંતા વાટકા આ પીવાને વાપરેછે તેથી તે ગરમની ગરમ રેહુછે તે તો છુદી. કંઠાળી અથવા મીઠો રામચંદ્રને એ સમયથી આજે વધારે કંઠાળો યદ પડેલો હતો. તેવણનાં મળાંનો કાકડો બલવી આગળથી મુકાઈ નેતો હતો તે સેકવા તેવણ બલવી આ પીવા માહતા હતા ત્યારે તે બનાવીને લાવતાં વાર લાગી અને વળી આવી ત્યારે પીતાં વધારે વાર લાગી. તેવેજ ઉલટમાં ને ઉલટમાં પોતાના ચાંદીનાં વાટકામાંથી એકે ઓટ માંને સફેદો બચ્ચો, પણ હોડને લાગતાં વારમ કાંસિયાની તપ્તી કોરથી તેવણનો હોડ અને ગરમ આથી તેવણની છાલ મેહુ એ વાનો રાષ મળાં કે માંને મોટા ઉત્તર મુકી નાખીને તે બનાવનારા બાણને નાખની એક બૂમ મારી ઉઠ્યા. હવે તો તે થઈ પડે પછીજ પીવાપ અને તે થઈ પડે ત્યાં સુધી થોળવુંજ નેધેધે ઓટો પીનવાટ તથા ચીહીડના મારેલા તેવણ થોળ્યા.

ગરમાર એન વખતે તેવણના દાદર ઉપરથી કોઈ ખાણસ ઉઠીને ઉઠું ગમળી પડવાના કોઈ ગગરાટ નેવો આવાજ સંભળ્યો અને રામચંદ્ર તે બખરસ્તે પલકોરા થી બિચારા બહુ બીધા. તેવણે કોઈ ખાણસ પડીને લોહીછટ થવાનાં કરતાંથી વધારે કાકડો સાંભળ્યો—કોઈ એક કંઠાટ

જેવો ભારી ડાંગીનો અર્થવા એક ગાડી જેવું ભારી બારકસ દાદર ઉપરથી ઉભા દાદરને પોતાની સાથે લઈને ગમ્બી ગયું હોય એવું તેવલુને લાગ્યું. પણ તુર્ત જ વળી તેને ગડબડ તેવલુનાં બારણાની બાહાર આવ્યા અને કાનિયા ની તોપીથી કાન બંધ કીધા છતાં કાંઈ હોજતોજના આવવાને તેવલુને કાને પડ્યા.

“મને જવા દે, બાળુ, તું મને અટકાવેલે તે ફેડકટ!” મરાડી બાયામાં કોઈના સાદ સંભળાયો. “શેઠ સુતેલા નથી, શેઠ પેટરી સુવાનાં કપડાંમાં પણ નથી, વળી બાઈ એર ડામાં નથી, તો પછી શી ફિકર? તેવલુને તું કેલવા જાય, ને પછી જવાબ લાવે, ને પછી તેવલુ કપડાં પેટરે, ને પછી હેઠે મળવા આવે, ને પછી હું” મળું ત્યાંસુધી મારીથી થોભાય નહી. તેના કરતાં હું જ તેવલુને એકદમ તેવલુના મોરડામાં જઈને મળું કે જેથી મારો વખત બચે ને શેઠની મેહનત બચે.”

મીઠો રામચંદ્રને આ આવવાન કોઈ યોગખીતો જ્યોવા લાગ્યો, પણ તેવલુ તે પિંછાણી શક્યા નહી. બાળુએ ગમે એમજ અટકાવ્યું પણ આ આવવાનની સાથે એક ધસારામાં બારણું ઉઘડી ગયું અને બાળુએ જાણરાતા શેઠની જાણને માટે “સાહેબ, ભીખાજી મેટરસુસા આવેલા છે” એટલું જ બોલવાની સાથે આપણો ભીખો ભરભરિયો પોતાના જીવા શેઠને સલામ કરી તેની આગળ નજાત પુર્વક ઉભો.

પેહલાં તો શેઠ અને વાણેતર મેહુ એકેકના મેહરા ચિતરવા લાગ્યા. નવ્વીક દસ વર્ષ પાછા મળવાની અચ રતી ભીજ સર્વ જીસાની ઉપરવારી થઈ પડી. ભીખો જોયછે તો તેજ તેનો આગળો ઠીંગણાં કદના પણ જાડો અને ગાંસડી જેવો ગોળ ઠીંગણ શેઠ, પણ આજે ઘડપણનાં દબાણ તલે જરા વાંકો વળેલો, કપાળ ઉપર ઉમરની ફર ચલીવાળી અને ગાંડોનાં ડાચામાં દાંત પડવાના ખાંચાવાળો, કાંઈ બિચારીથી સુસ્ત અને નાતવાન દેખાયો—તે પૈસા કમાવાનાં તેજ કાગળિયાંએના ઢગળા વચે જાહેરે ડટાયેલો હતો અને તેની પાસે ખખડતી ચાનો કાંસિયો પડેલો હતો કે જેમાંથી હજી ધુમાડો નિકલતો હતો. રામચંદ્ર જોય છે તો આ તેજ તેનો આગળો ભરભરિયો કલાક વધારે ઉઘાડે, વધારે માટેલો, વધારે ગમત જીવાન બનેલો, લગાર સોને અને પોતેલો, આગળાન ખુશ મેહરા અને આગલાન ખુલ્લાં દિલ સાથે પોતાના આગલાન આવવાન થી આગળી યાદ તાજ કરનારો ઉભો હતો.

“સાહેબ, મેં ભીખા શેઠને અતરે ધસી આવતાં જુડુ અટકાવ્યા પણ એએ અટક્યા નહી.” પોતાના શેઠની ખડકીની અગમચેતીમાં બાળુ પછવાડે ઉભો રહીને બોલ્યો. પણ ભીખા ભરભરિયોએ તેની એ માફી લેવાયા દીધી નહી. “કાંઈ જરૂર નથી, તારે માફી માગવાની કાંઈ જરૂર નથી” ભીખો પોતેજ માફ માગી પડ્યો. “તારી વતી હું માફ માગવા ખુશી છું, પણ મારેની માફ માગવાની જરૂર નથી, સાહેબ. મેં બાળુને સાફ કહ્યું કે મને તો સાહેબ સાથે બધી છુટ છે. તમારા મોરડામાં ગમે ત્યારે આવવા જવાની અને આગળની રજા મળેલી છે. અલબ

તાં ત્યારપછી આપણે છુટા પડ્યા હતા, પણ તેથી દસ વર્ષ આપણે પાછા મળ્યા ત્યારે તો મને સાહેબ પાસે એક દમ ધસી આવવાના વધારે હજી છે. સાહેબ, મને મારે તેમ આવવા જવાની આગળ જ રજા આપેલી તે આ દસ વર્ષમાં એકબી વખત પાછી ખેંચી લીધી નથી, એટલે મેં બાળુ સાથે મોહસ કીધી કે સાહેબને મોરડા માંજ મળું.”

“એ ભૂતની પેઠે કયાંથી નિકલી આવ્યો, ભીખાજી?” મીઠો રામચંદ્ર અચરત થઈ મોહ્યા અને તેને જેવાને નાખુશ નહી દેખાયા એટલે પછી ભીખાને હવે વધારે હિંમત આવી. તેણે રજા વગર મેકક લીધી અને મેસવા માટે એક ખુશી એવાં જોરથી આગળ ધસી કે તેના આચકાથી પેલી ગરમાગરમ ચાનો કાંસિયો જ ઉઘો વળી જતો હતો પણ બાળુએ તે ધરીને જમાવી લીધો.

“મારો હાથ લ્યો,” ભીખાએ પોતાનો હાથ લાંબો આપ્યો. “શેઠ હેંડ કરો, સાહેબ. હું થાણેથી કેટલાક સમયો સર નાસી ગયો હતો, માટે તમે શેઠ હેંડ કરવા હાથ આપો યા નહી આપો, પણ હું તો હાથ આપવા ખુશી છું. અને જુનરી હું ભૂલો મથોજ તેમ જ સાહેબ ભૂલી ગયા નહી હશે તોજ મને આવકાર દેવા ના પાડશે.”

મીઠો રામચંદ્રે ખુશીથી હાથ આપ્યો. ભીખા ભર ભરિયાની ખરખચડી પણ ખુલ્લી અને ખાલેશ જીવાન દરાજી કોણતું દિલ નહી પીગલે? તેના શેઠે તેને શેઠ હેંડ કરતાં એટલું જ કહ્યું કે “ભીખાજી, તું મને છોડી ગયો, હું તુને છોડી ગયો નથી. આપણે છુટા પડ્યા તેમાં મારો વાંક નહી હતો, તારો હતો.”

“અલબત સાહેબ.” ભીખાએ ટેકો આપ્યો અને પછી પોતાના ધારા પ્રમાણે સવાલ પર સવાલો ધુણતાં એક વાતપરથી ભીજ વાતપર કયાં ને કયાં નિકલી ગયો.

“સાહેબ કેમ છો? કાંઈ સિક દેખાયો? શું છે? સહેખમ? હો! એની તો હમખા રૂપ છે. તમારા હિંડ સ્તાનની હવાન એવી. હું મસ્કતમાં ચાર વર્ષ ચાલુ રહ્યો પણ મને ત્યાં એક દાહડે સહેખમ જાણ્યો નહી. પણ આ શું? કાંઈ કાવો છે? એ સહેખમાને માટે હશે? ચાનો કાવો છે? સુનામખી ને ગરમારો હશે. ઉભાં મરી સાથે નાખો તો શરીરનો બધો વા કપાઈ જાય, સાહેબ.”

જ્યારે શેઠે કહ્યું કે આ કાવો નહી પણ ચા હતી ત્યારે ભીખાએ વળી ના ઉપર લાપણ ચલાવ્યું. તેણે શેઠનું ચાતું કપ વાંકો વળીને સુધી નિયું તથા નાકના નસ કેરાં ફેડાવી તે બોલ્યો. “એ ચામાં વાસ શું આવેલું? તબ તબ, એવની, લવંગ, મરી, ધાણાંજરાંને મસાલો નાખેલો છે શું?”

શેઠે કહ્યું કે જાળાંને ગરમ રોક કરવા આ જાતના મસાલાની ચા ઘણી અનુકુલ આવેલે ત્યારે વળી ભીખાએ ખાતરી કાઢી કે “મેઅલની માફ છે, પણ સાહેબ હજી તમે લોકોને ખરાખર ચા કરતાં આવડતું નથી. ચા તે કાંઈ કાવો નથી કે તમે ઉકાળીને પીએલો. એમ કેહજ કે ચાની શોધ પેહલાં ચીનથી થયેલી છે અને ચાના ખરા ખીનાર ચીનાઓ છે. હું મારા અનુભવથી એ વાત ના

પાડું. હું ધારું કે મસ્તકમાં આરમ્ભો જેવા સરસ સા પીનાર છે તેવા ફુલિયાંવા વીજ કાંઈ ભાગમાં આ પીજારા વસ્તા નથી. આરમ્ભો કાફી વધારે પીએ છીએ, પણ મને તો, સાહેબ, તેઓની કાફી કરતાં તેઓની આ વધારે પસંદ છે. તમે સાહેબનાં ગળામાં આવો કાવો ઉતારો જ નહીં હશે ? પણ દવા દાખલ પીતા હશે. દવા દાખલ તો જે હોય તે પીવું જોઈએ.”

“તું આ વિષે આજે મારી આગળ લાવ્યું કરવા આ યોગ્ય કે, લીખા ?” હવે મીઠો રામચંદ્રે તેનું આ લાવ્યું આટકાવું. “તું રમડો કરેછે તેના કરતાં મુંબઈમાં ચાવાળા મીઠો માણુને ત્યાં ચાને લગતી ચાકરી કાં નથી લેતા ?”

ચાકરી ધંધાની વાત આવી એટલે લીખા ભરભરિયા પોતાના મુંબઈના શેઠ, તેમની આફસની ચાકરી, પોતાનો પગાર, પોતાની વધવાની ઉમેદો વગેરે ઉપર કાતર પેઠે જીભની ચલાવતો થયો. પણ હવે વળી તેને મીઠો રામચંદ્રે અધ વગેરે આટકાવ્યો.

“પણ તુંને અમલુખ રાતની કવખતે એકાએક અંહી કેમ આવવું પડ્યું, લીખા ? અંહી આવીને મારા એકાંતવાસને નગાડવાનું કાંઈ કારણ ? હું તો તારા ગભરાઈથી ઘેર દૂરી પડ્યું એમ જ સમજ્યો. તું કેમ આવ્યો ?”

“હું ત્રે નનાં આવ્યો, સાહેબ.” હવે લીખા પોતાની મુકેસેસ મુસાફરીનો હેવાલ ભડભડ કેહવા પડ્યો. “હું આવવાનો તો હુંતો વેઢલો સાહેબ, પણ મુંબઈમાં મારી ધારણામાં મને થયી હતકતો મળી. છેક સાંભ પડતાં મુખી મને મારી મુસાફરીની નિગવાઈ નહીં બની, ખમ્મી ખુશી થઈ. ઉઠીકા પિંસા લેવા પડ્યા. એક વખત તો મુંબઈ થી થાણે ચાલી જવાનો વિચાર કીધો. એજ કરતાં સાંજે નિગ બનશે અને છેક સાંઝ છતી જેન ઉપર હું ચઢી બેઠો.”

“પણ તેજવાસ્તે મારો દાદર તોડી પાડવાની કાંઈ નરૂર નહીં હતી.”

“મારે એ ગંડગંડો, સાહેબ, મારી ઉતાવળને લીધે કરવી પડી. હું અંહી આવવાને જમીર ઉતાવળમાં હતો અને જેમ મને આવતાં મોડું થયું તેમ મારી ઉતાવળની અધીરાઈ વધી પડી. સાહેબ, મેં ગંડગંડી તમેને હરકત કીધી તે માફ કરજો: પણ હું સાહેબની પાસે જ ખામ ખા આવવા નિકળ્યો હતો. ને તમેને મળવાનું નહીં હતે તો હું આજેની થાણે અંહી આવતે. આગામી ઉપર થી ઉતર્યો તેવો પાધરોજ નહીં આવીશ. મારી માને વધીક હું મળ્યો નથી, અંહીથી પછી હું મારે ઘેર જઈશ એટલું ઉતાવળનું તમારી સાંધ મને કામ છે, સહુજ.”

“શું કામ છે ?”

“હું તો આપણા ગુજ થવા સોહીની તપાસમાં નિકળ્યો અને તેની શોધ કરવા સાઝન અંહી આવ્યો.”

“સોહીની શોધ અંહી ચાંતી હોય ? અંહીથી તો તું મુંબઈ ગયો અને મુંબઈથી ગુજ થયો, ત્યારે તેની મુંબઈમાં શોધ કરવી કે અંહી ?”

“પણ, સાહેબ, સોહી ક્યાં ગયો તે કાંઈ માલમ પડે તો શોધ ક્યાં કરી ? માલમ નથી પડતું કે તે ક્યાં ગયો ? કદાચ તમે કહી શકો કે ક્યાં શોધ કરવી.”

“હું શું કહી શકું ?”

“એટલું કે તમે સોહીને મુંબઈમાં કાંઈ કામ સાઝ મોકલ્યો હતો. તે શું કામ હતું ? તમે એને એવે ક્યે ઠેકાણે મોકલ્યો કે જ્યાંથી તે ગુજ થયો ?”

“તે તો અંધું હું પોતીસને લખી મુક્યો. મારાં કામથી કાંઈ એ ગુજ થાય નહીં.”

પ્રકરણ ૧૦૦ મું.

રામચંદ્રની જાંબી.

લીખા ભરભરિયા સાથની અત્યાર મુખીની વાતચીત મીઠો રામચંદ્રે કાંઈ થયી ઉલટી ચલાવી નહી, પણ જેથી સોહીની વાત નિકળી તેવીજ તેવણને પોતાની સુસ્તી અને નાકુવતી છતાં વાત કરવાની વધારે મગખાર ઉઠાટ પેદા થઈ, કાંકે સોહી તેવણને પસંદ હતો, તેના ગુજ ચલાવી તેવણ ના હાથ પગ ભાગી ગયા હતા અને તેના પાછા રવાની તેવણ અંતઃકરણથી ફવા માગતા હતા. વધારે લીખા ખામખા સોહી વિષે મુંબઈ વેરથી દોડતો ખખર કરવા આવી છે ત્યારે તે બિચારા ઉપર કાંઈ વધારે આકૃત પડી હતે એવી ધારતીના તેવણને એકદમ ધરકો પડ્યો, અને તેવણે થયી કંપ ભરી ધનતેજરીથી આ સવાલ પુછ્યો કે—

“રખે સોહી મરી ગયો હોય ?”

“હું એજ ધારું છું, સાહેબ,” લીખાએ એકદમ પોતાનાં મનનો વિચાર કહી આપ્યો અને મીઠો રામચંદ્રે એક ક્ષણ ખાઇને ખુશી ઉપર માંકું નાખી દીધું.

“તેની છેલ્લી ખખર શી છે ?” તેવણે ફિકરમંદીમાં પુછ્યું.

“ખખર એજ કે મુંબો કે જીવતો તે હજી પાછો ફર્યો નથી. તે ક્યાં ગયો ને શું કામ ગયો તે વિષે બધાં આટલો કસા કરેછે પણ નકી કશું જણાતું નથી. બોળ તો ખુશી ચલાવીએ, સાહેબ. પોલીસની તો કશી કસુર નથી. હું પોતે જતે શોધ કરવામાં રોકાયેલો છું—હવે કુવે ને દરીયે દરીયે હું રોજ ફેરો મારી આઉં છું.”

“પણ ત્યારે એના મળવાની કાંઈ ખુશ ખખર તું નથી લાવ્યો, લીખા ?”

“તમે એને તે સોમવારની રાતે મુંબઈ ક્યાં મોકલ્યો, ક્યાં જવાનું કામ સોપ્યું તે સવાલ અગત્યનો છે અને તે પુછવા હું ખામખા આવ્યો છું.”

એ સવાલનો જવાબ, અને તે કરતાં પણ કમ વધારે તો મીઠો રામચંદ્રે મુંબઈ હોખીને અને પોતીસને લખી મુક્યા હતા; અને લીખાએ પોતાની આ ભલ સેન વાત ચલાવતાં શોધી કાઢીને તે થાણામાં આ પરપુજ ચલાવવા ખામખા મોકલે ખમ્મ પોતો આવ્યો તમા ગમેડો બન્યો હતો. રામચંદ્રે સોહી વિષે પોતાની હીકે તોજ નહી પણ અટકતો વધીક લખી જણાવી હતી. સોહીના કોઈ લુછાઓને લગતાં ધારાત્માં કામ સાઝ મોકલે ઉપરના બીના મોકલામાં મીઠો રામચંદ્રે મોકલ્યો. હોય એ વાત તો તેવણે પસીને ના પાડી. લીખા નાસિપાસથી રડમસ થયો. તે રામચંદ્રે પાંચ થડો આશાનેર આપ્યો

હોતો—અને આવતાં આવતાં તેણે પોતાના સરેસ્તાના ઉલટમંદ છગરમાં ઉમેઢ ઉપર ઉમેઢને એટલી તો વધારી દીધી હતી કે રામચંદ્રને ઘેર અગર સોલી પોતે નહીં તો તેના પત્નો નજર મળશે એમ પોતાનાં મનમાં તે નહીં કરીને આપ્યો હતો.

“મારી ખાતરી છે કે એ બિચારો નાખોદાના તલાવ ને તલીયે પડેલો હશે અને જો ત્યાં કોઈ માછલાં હોય તો તેઓ તેને ગળી પાછુ ગયાં હશે;” ભીષા અતિથંત આશા ઉપરથી અતિથંત નિરાશાના ભીષા છેડા ઉપર પોતાના રાખેતા પ્રમાણે યસડાઈ નંધ બોલ્યો, “હું તો કેવો આશા વંત આપ્યો કે તમે એના કાંઈ પત્નો ભૂલી ગયા હશે તે અને કહીને પુશી કરશો.”

“ભૂલી ભૂલું?” મીઠો રામચંદ્ર હવે તો અનળ ઉલટમાં ઓળીને બોલ્યા. “હું ચાહું છું કે નેટલીબધી મેં સોલીની બીના પાદ રાખી છે ને લખી નજાવી છે તેટલી બધી બીજા મારાં ગ્રાહકોની બાબતો હું પાદ રાખું. સોલી ની શોધને વાસ્તે હું એટલો ખંતી છું, ભીષાજી, ને તેના નવાથી હું એટલો ડુખી છું કે ધારતી ને ધનતેજરીથી હું અંતે મારા પડોશી ને કદાચ સોલીની જ પોદા માટે મોત લાવશે. સોલી કાંઈ ભયો તેવો માણસ નહીં હતો—”

“હું તો એને શાહજોરો સોલી કેહતો હતો, સાહેબ.”

“અરેખર તે એક શાહજોરો હતો!” રામચંદ્રે ટેકો આપ્યો “તેઓ એક નેકબાજ, અસરાફ, કાબેલ, માણસ ને વળી આબરુદાર અને નીતિમાન માણસ મુંબઈ નેવાં હોદ્યમાંથી એક રાત્રે અચચચુચ શ્રમ ધાપ અને પાછો હાથ નહીં વાળે ત્યારે હું એટલીજ તક માંથી શકું છું કે તેને મેં સારીધેડે પૈસા આપી મોકલ્યો હતો તે પૈસા ની ખાતર કોઈએ તેનું ખૂન કીધું હશે.”

આ શબ્દો બોલતાં મીઠો રામચંદ્રનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું અને તેવણે ખીસામાંથી રૂમાલ ખેંચીને પોતાની ભીંગાપલી આંખો લુછી. તેવણની એ તક ભીષાના ભવને આપ્યાદ મળતી આવી અને તેથી એ બિચારાની છાતીમાંથી આશાનો છેલ્લો કતરો પણ દૂર થયો.

“અરે સાહેબ! મેં સોલીને કેટું નુકસાન કીધું, મારે લીધે તે બિચારાએ કેટું ખમ્બું, મારાથી તેને કેવો ગેરદનસાક થયો, અને તોપણ તેની આગળ પસ્તાવો કર વા કે પુરી માફ માગવાનો બી અને વખત મળ્યો નહીં એટલો બઢી તે ગેય થઈ ગયો.”

“મેં તેને ઘણી નાપુશીથી મુંબઈ નવા દીધો.” મીઠો રામચંદ્ર બરબરપા “તેના નાના ભાઈ નાની સ્ત્રીનથી આવ વાનો છે તેને તે લેવા ગયો; પણ તેને મુંબઈ નહીં મળતે ને પાછો મળતે તો શું ફેર પડી નવાનો હતો? જે છોડો ઉપેક્ષાનીયેથી મુંબઈ એટલો આપ્યો તે મુંબઈથી પાછો શું એકલો નહીં આવતે કે ખામખા કંઈ મુંબઈથી પાછો તેના સાથ રાખવા તેની માએ તેને મોકલ્યો? મેં ખરોદવાઈ સાથ ઘણી બોહસ લીધી, પણ એ બાહતુન જનવાનું તે કાંઈ જાપ? એ ખસે એવું મોતન એને મુંબઈ લઈ ગયું. કામની ધડાધરી માણે, તેવા કડાકડીના વખતમાં જે ઘણી કોઈ દાહડં આકોસથી ગેરહાજર નહીં રહે તે તે બોહસ કરી

ને મુંબઈ મરવાન ગયો. અને કેહજે આજ બે વર્ષમાં એકબી વખત રજા લીધી નથી—વળી મુંબઈમાં કેટલુંક કામ પણ મહોલું હતું—એ વાત ખરી હતી. મેં અપી એને નવા દીધો અને તેનું આ પરિણામ!”

મીઠો રામચંદ્રનો રીઝો ભરાઈ આવ્યો. તેવણનું કપાલ પસીને પસીને ધઈ ગયું. તે લુછવાં તેવણે પોતા ની રોપી હમડી અને આપું મોહડું અને માણ તેવણ લુછવા લાગ્યા ત્યારે ભીષાએ તેમનાં ધડપણની અચક ધપાણી ખરી ગપલા બાલની બેઠને તુર્ત વાત બદલી નાખી.

“શેક, શેક, તમારા બધા બાલ કેમ ખરી ગયા?”

“નંજાલ, ભીષાજી એ નંજાલનું પરિણામ!”

રામચંદ્ર એક નિશોશ મુકી બોલ્યા. “મેં હજુ મારી નંજાલો બાકી રહી હોય તેમ એણ વખતે સોલીની મદદ હું ગુમાવી મેહોણું. બિચારા તેને પોતાને જે ગળ્યું ગળ્યો છે તે બાજુએ મેળી સોલી વગર બીજાએનું થું થશે તે હું સમજ શકતો નથી. મેહલાં તો એની માતું થું થશે! તે બિચારીનો મોઠો જીરો સોલીથી હતો—ખરોદવાઈની આવ પોતાની પુંછ જવ નેવી નથી ને બીજા દીકરાએની આવ કાંઈ કાંઈ દમ નથી—હામી થોડું ધણું મોકલેલ પણ દાદી ડાકટર થયેલ તેનું કાંઈ રટું આજુ ચાલતું નથી—માટે ખરોદવાઈનો મુખ્ય આધાર સોલીની કમાણી ઉપર હતો તે નતો રહ્યો છે. ને હું સોલી વગર થું કરીશ? મારી આકીસનું થું થશે! તેના તો અને ગભરાટ ને મુંબઈવાડો ભાગતો નથી.”

“આ ખોદા! શેક, તમે કેવા ડુખી થાઓ છો!”

ભીષા રથના ભોળાં વચનો બોલ્યો. “ખમીત સાહેબ, હું તમારી આકીસ છોડીને અચચચુચ મસ્કેત નતો રહ્યો તે વખતે જેમ તમે અપી મેહા હશે તેમજ આ વખતે પણ તમેને અડચણ પડતી હશે!”

“તેમજ! નહીં, નહીં તેથી વધારે!” મીઠો રામ

ચંદ્રે આપણ ભોળા ભીષાની ભૂલ ભાંટ. “ભીષાજી, તું સોલીનાં કામને તારાં કામ સાથ ના સરખાવ. તું છેક તે દાહડાથી આજ મુકી મારી આકીસમાં રહ્યો હોત, તારી આલસાઈ ને હુરામખોરી તે છોડી દીધી હોત, અને કામ પર તે સમજું ખાન આપું હોત—તે એટલું કે એક દાહડા ની છુટી નહીં લીધી હોત અને એક કલાક રમતમાં ગુમાવ્યો નહીં હોત—તે છતાં સોલી કરતાં અડધી ચાલાકી તારાંમાં આજે પણ નહીં આવી હોત.”

“પણ સાહેબ સોલી જે જાતનું કામ કરતો હતો તે માટે કામજ નથી.” ભીષાએ પોતાના આગળ શેકના આ ઠપકાનો એક લેખે બચાવ કીધો. “મારી બધી ચાલાકી એક રેખાને ચોટી મેસીને કલમનો ધસડખોરો કરવામાં નહીં પણ પાહાર કરદર ને ફેરા આંદીમાં વધારે છે. હું બી ચેરની બાહાર મેહનત. પસંદ કરેછ—હમણા તો હું ઘણું મેહનત થયાં, સાહેબ.”

“અને તોપણ મસ્કેતથી તું શું કમાઈના કોથલા લઈ આપ્યો?”

ભીષાના હમેશના ભોળાં અને ભરભરિયો જવ આ ઠપકા ઉપર થોવ્યો નહીં. તેણે પુકવાં દિવથી ચોતાનો

સમયો મસ્કતી અનુભવ દુકમાં પણ ઉલટી કહી સંભળાવ્યો—અને આ મગજમાં બિચારો સોલી, જેને તે શેષવા નિકળ્યો હતો, તેને તે ભૂલી ન ગયો.

“હવે કહો સાહેબ, કે મસ્કત જવાથી મેં ખરાબ શું કીધું?” પોતાના હવાલ કેલવા પછી તેણે વચ્ચે લીધી. “મારા કરતાં ઘણા સારા માણસો છે, પણ તેમ મારા કરતાં ખરાબ માણસોની બીજ ઘણા છે, અને તેઓના કરતાં તો હું ભલો છું. ખરું છે કે હું મસ્કત જઈને ઘણા સરખા પૈસા નથી લાવ્યો પણ પૈસા કમાવાનો રસ્તો તો હું લઈ આવ્યો છું. મારી આવલસ ને દુરાનખોરી, મારી મગજરીની મકરખુદી, ખાનદાનનો ખોટો તોર અને જીનિયાદનો ઠાંસો દમામ, હું મારી પછવાડે મસ્કતમાં જુકી આવ્યો છું અને મેહનત કરીને કમાવું શું તો હું શિખી આવ્યો છું. એટલાં વર્ષ જીવ્યો છું તો ખરો? અને તેથી મારો ભાર મારે જ ખબર મેં ઉઠાવ્યો. મેં કોઈતું બિગડાવું તો નથી? કોઈના જીનહા કીધો નથી? મેં મારી આવજ તો ખોલી નથી? મેં મારાથી બનવું કીધું અને હજી પણ બનવું કંઈ—હું કોઈ પાસે ભીખ માગતો નથી કે પાછું આપારે પડી રહ્યો નથી. મારી ખાતરી છે, સાહેબ, કે મેં હું યાજીન પડી રહ્યો હોત અને મસ્કત ગયો નહીં હોત તો હું હજી સુધી જીવેને તેવો નવરો, નકામો, નફિકરો રહી કે માલ આવલસુપણામાં બીજાઓને માથે બેસે ધરતી પડી રહ્યો હોત. હવે મારામાં તે આગળથી ખાતરી તમે જોશો નહીં, શેઠ. હું પૈસાદાર થયો નથી, પણ પેટપૂરું કમાઉં છું. મેં કદાચ આગળ આવતાં હું પૈસાદાર પણ થઈશ.”

“તું એક નાખુશ બનાવથી નાહસી નહીં ગયેલો બીખાં? ખરું કેહવું.” રામચંદ્રે નાખુશ થઈ આવી, પણ બીખો જોતો હતો કે માત્ર આ તકરારની ખાતર થઈ આવી હતી અને તેમાં બીખાને બદનામ કરવાની તેની મતલબ નહીં હતી.

“હા સાહેબ, હું મસ્કત નાહસી ગયો હતો ખરો, પણ તેમાં મારો પેલો હેતુ શો હતો? એ જ બિચારો સોલીને માથે મારે લીધે કાળી દીલીની બદનામી આવી તેમાંથી તેને છોડવો. તકસીર મારેથી થઈ ગઈ, પણ મારો નામોથી આંહી રહીને કબૂલ કરવાની મારી છાતી સોલી આવી તે આંહીથી ગેરહાજરે રહીને કબૂલ કરવી તથા સોલીને નિર્દોષ દરાવવો એ આંહીથી કંઈનાં ને જોતા રહેવાની મારી મુખ્ય મતલબ હતી. મારી બીજી મતલબ કમાણી કરવાની હતી. તેમાં હું નિષ્ફળ થયો નહીં. હું કમાવો નહીં પણ મુશ્કેલો તો ખરો, અને નેકે પૈસા નહીં તોપણ પૈસા કરતાં વધારે, મારી સાલ, તે તો હું લઈ આવ્યો.”

“હું સાંભળીને મુશી છું,” મીઠો રામચંદ્રે દુકમાં જવા બીધો. બીખાને એક બચ્ચાં પેટે આ સારો એકદાર કરતાં તેનો મુઠ્ઠો મેહરો અને તેનું બોળું રિલ આ પાકો વકીલ નિષ્કર્ષને જોતો રહ્યો, અને નેકે બીખાનો આ સમયો હવાલ તેણે માનવાભેગ નહીં લાવ્યો તો પણ તેઓએ માન્યું કે એ ખોટું બોલતો નથી.

“અને એમ કરતાં, સાહેબ, મારી પાસે સેજ પૈસા થયો,” બીખાએ પોતાનો ઉત્સાહી હવાલ જારી રાખ્યો

“બસ હું બસો હડીસોના પગાર પાડતો થઈશ, ને પછી હું પરણીશ. એકલો, અટ્ટોળો ને છરો રહીશ નહીં પણ બૈરી કરીને તેનો વર થઈશ.”

“ખતી?” રામચંદ્રે શેઠથી બરા હસ્યા વિના રેહવાં નહીં. “અને વારં બૈરીબી આગમ્યથી શોધી રાખી છે કે?”

“હા સાહેબ.” બીખો બરા આવાજ નરમ પાડીને બોલ્યો. “વાત છુપી છે પણ મેં સાહેબ કોઈને કહ્યો નહીં તો મને મારી બૈરીનું નામની કહ્યું. પણ તેનાં નામની તમે માગમાં થાળી ના પીડાવતા, સાહેબ; કંઈ અત્યારથી તેનું નામ બાહાર બોલાવ તો તેને મગરો નહીં.”

રામચંદ્રે શેઠે નામ કયાં જાણ્યો માથું છે? તેઓ પરજીવાની વાતની કયાં પુછે છે? તેઓ કયાં થાળી પીડાવો ના છે? અગરને કોઈનામાં થાળી પીડાવાનો ગુણ હોય તો તે બીખો ભરભરિયામાં હોવો જોઈએ, અને તેથી બીખાએ પોતાની મેજેન એ વાત કાઢાડી છે.

“મારી મનમાં મારી રાખેલી બૈરી પીરોજ છે, સાહેબ. આપણા દારાશનાંની પીરોજ.”

“કોણ? ખરેખર? પીરોજ?” મીઠો રામચંદ્રે પોતાની સમજી માછી છતાં બીખાની પીરોજની પસંદગી ઉપર અચરતી પોકારી ઉઠ્યા. “અને શું પીરોજએ તુને પસંદ કીધો છે?”

“મને પસંદ કીધો કે નહીં તે કાંઈ તો બોલી નથી, પણ તેણે મનમાં મતલબ તેમ રાખી છે.”

“વાહા બીખા! તું જે ભાગ્યશાલી હોય તો જ પીરોજને પરણે” રામચંદ્રે પોતાના જીના નોકરને પોતાની પદ્મીની રીત કમાણે મુખારકબારી આવી. “પીરોજનો હાથ કોણ ના પાડે? તમારી પારસી કોમમાં પીરોજ તો એક પવિત્ર પરી છે. તે કોઈ ઉમરાવની બાતુ યા કોઈ રાજવંશિની રાણી થવાને લાયકની છે.”

“હા સાહેબ, રાણીબી થાય. પણ તોખી તે મને પરજીવા સાડું ચોળી છે. અને વળી તે કાંઈ મારીથી પાછાણી કે પૈસા માગતી નથી. પણ મેં જમ ખભાં ઉપર ભાર ઉઠાવી લીધો છું તેમ તેની કરવાની છે; અને અમે પૈસાદાર થઈએ ત્યાં સુધી અમે મેહન જાણી સાથે મેહનત કરી ને ભાગમાં કમાવાનાં હોય અને ભાગમાં જીવરાણ તથા વવાનાં હોય.”

આ વાત કાંઈ મીઠો રામચંદ્રના માનવામાં આવી નહીં. એક બીખારી જેવો બીખો ભરભરિયો બાહારથી નકામો અને માથે પડેલો જેવો દેખાય છે તેને પીરોજ સરખી એક નાનનીન કબૂલ રાખે એ કોઈના પણ માન્યમાં નહીં આવે એવું હતું.

મકરણ ૧૦૮ મું.

શેહર માં એક સેલ.

રાવબાહુદર રામચંદ્ર સાયની બીખાની આ નહીં મારેલી મુલાકાત નહીં મારેલી હજી સુધી લખાઈ. રામચંદ્રે તેને કદાચ મારીને કાઢી મેજે તેને બદલે તેઓએ તો બીખાને સારો આવાજ દીધો અને હવે વળાંકે તે જવા

ઉઠ્યો ત્યારે પણ તેઓએ તેને યોડી વધુ વાત કસ્યા વગર એકાએક નવા દીધા નહીં.

નતાં નતાં ભીષાએ દિલગીરી દેખાડી કે છેક થાણે ફરો ખાતાંની સોલીના કાંઈ વધુ મુદ્રે મળ્યો નહીં—હોમીએ તો પેહલેથી જ તેને એવી સલાહ આપી હતી. હોમીનું નામ નિકલવા ઉપરથી મીઠો રામચંદ્રે યોડી હોમીની ખબર અંતર પુઝી. ભીષા ભરભરિયોએ હોમીની ચાલ માછી વિષે ફિકર બતાવી, “તે આજની રાત્રી, પણ આજની જવો દેખાણ. સુકાઈને કાલજીવ જવો થયો છે અને તમે કેહશો કે પવનના એક જ અપાટમાં ઉડી ગયો.”

હોમી ઉપરથી હોમીનાં કીમતી પુસ્તકની વાત ચાલી. મીઠો રામચંદ્રે એ ચોપડી વાંચી હતી, તે વિષે પોતાનું અંતિ હંચું તત આપ્યું, પણ પેસીનું પુસ્તક ભીષાના બુદ્ધિથી મીઠો રામચંદ્રે હસીને ધિક્કારી કાઢાડ્યું. “તારા પાછળની ચોપડી કની, ભીષા, તે ક્ષીડને સુલભમાં બાળી નાખવાનું છે, ને મેં તેમ જ કીધું છે. વર્તમાન પત્રોનાં વખાણે ઉપરથી મેં રૂપિયા આપીને વેચાતી લીધી, પણ તે મારો રૂપિયા હરામનો ગયો. મારું જો ચાલે તો આજ ખોડી ખુસામત કરનારા છાપાવાળાઓ ઉપર ડામીની કીધાલી મોડું. પણ ટ્રેસલ ધારો આડે આવે છે.”

અને તોપણ જ વર્તમાન પત્રો પેસીના આ કચરા લખાણને વખાણે છે તેઓ હોમીની નાદર કલ્પણને વખોડે છે એ ઉપર મીઠો રામચંદ્રે જવા એક હિંડુએ પણ મનમાંથી શુભવાડાભરેલો ક્રોધ કાઢાડ્યો. ભીષાએ કબૂલ કીધું કે “છાપાવાળાઓના એ ભેદ મુંબઈમાં અને સમગ્ર શકતા નથી” તેને મીઠો રામચંદ્રે દેઠો આપ્યો કે “અંદી યાણામાં તો તે બીલકુલ સમગ્ર એ જ નથી.”

“માફ કરજો રાવબાહુડર, મેં તમોને થણા ખોડી કીધા છે.” ભીષા જતી વેળા બોલ્યો.

“નહી, નહી, તું આપ્યો તો સાડું થયું, હું તને નેવાથી ખુશી છું.” રામચંદ્રે યોર તેના સારો આવકાર સ્વિકાર્યો. “તું મુંબઈ પાછો ક્યારે જાય છે?”

“કારણ, સાહેબ, હું મુંબઈની આ તરફ આવ્યો તેના કરતાં મુંબઈની પેટી તરફ સો માર્ગ નવાતું પસંદ કરત. પણ જ્યાં નવાતું મારું મન નહીં ત્યાં સોલીની ખાતર મને જવું પડે છે. હું થાણે આવ્યો છું, પણ હું કોઈ ને મળવાને નથી. બસ એક જ મારી મા અને એક સોલી ની મા એ જ મળે જાણે મળીને પાછો મુંબઈ જઈશ.”

“સોલીની મા આગળ તું જશે કે?” મીઠો રામચંદ્રે લગાર આવર ચમકથી પુછ્યું “જે તેણીને સોલીની વાતથી બીહીવડાવતો દી. ખરશેદબાઈની તબીયત બહુ બારીક છે. તે પોતાના દીકરાના માફ સમાચાર સાંભળજો તો કદાચ પ્રાણ મુડી દેશે.”

“પણ સોલી શુભ થયો તે ખરશેદબાઈ જાણેછની?”

“જાણે છે, પણ પછી તેની ફિકરો જોઈ અને ફેરવી તોપણ કે સોલી સલામત છે; અને તે તો નાનીને સિવાનમાં મળવા ગયો છે એ જ ખરશેદબાઈ સમજે છે. જો ભીષા, તું તેણી આગળ સોલીનું મોત કે ખૂન બડબડ બોલી ના દેતો, નહીં તો કાલને કાલ આજે પાછો.”

“સાડું થયું, સાહેબ, કે તમે અને ચેતાઓ, નહીં. તો કે હું તેવલ આગળ સધળું ખરેખરું કહી આપતો. હું આશા રાખું છું કે હવે હું કમુંખર કરીશ નહીં, પણ તેવલ આગળ સંભાળથી વાત કરીશ. સાહેબ.”

“તું રાત્રે ક્યાં સુવાનો છે, ભીષા?” હજી મીઠો રામચંદ્રે તેને એક છેલ્લા સલાહ પુછ્યો.

ભીષા વિચારમાં પોતા. અત્યારસુધી પોતાને એ સલાહ મળ્યો નથી. પોતાનાં મન સાથે હમણાની જ વાત—ભીષાને ભવિષ્યને કદી વિચારનું આવતો નથી. તે પોતાનાં યેર ગામમાં કોઈને પણ ખબર આપ્યા વિના અચળુચ આપ્યો છે, મારે રાત્રે ક્યાં સુરો તે તેણે વિચાર્યું નથી, તો જો કે તેનું બાપીકું ઘર હજી થાણામાં છે.

“હું મારું જ, સાહેબ, કે મારી માને ત્યાં મારું સુવાનો એક છતપલંગ નહીં તો એક જુની ખાટ પા લાકડાને બાંધે તો મળશે.” તે બોલ્યો. “એક વખતે મને બેવડી તોલાઈ ને નરમ તકિષા મેહતા હતા, અને જો તે નહીં મળે તો હું મારાં યેરમાં તુફાનનું વાદળ તોડી પાડે છે હતા. અમરરર! હું તે આગળના વખત ઉપર કંઈ આપ મતલબિયો ને એકલપેટો હતા.”

“જો તુને તારે યેર સુવાની સારી જગ્યા નહીં મળે, તો અંદી પાછો આવજો ને મારાં યેરમાં સુજો,” મીઠો રામચંદ્રે મીઠાસથી મુરખમીગીરીના તોરમાં કહ્યું. “હું ઘરમાં બાળેને કહી રાખીશ કે તું જો આવે તો તુને બાંધ તલિયેના મારા યોરમાં મારા પલંગ ઉપર સુવડે. પણ જો, તું આવે તો મુજો મુજો આવીને સુજો, તારી ધારા પ્રજાની ધરપમખી ગડબડથી આપુને જ નગાડતો ના.”

“વારું મુખી. મોટો ઉપકાર થયો” ભીષા પોતાના જુના શેકને જોરથી હાથ હલાવી બોલ્યો. “મારા આગળા યોગખિતાઓ બધા જો તમારા સરખા મેહરબાન હશે તો કેવું સારું.”

અમીત થાણામાં આવ્યા આવકારની ભીષાને વડી નહીં હતી. તે ધારેતો હતા કે બધાં તેને ધિક્કારશે અને યેરમાંથી કાઢી દીધે, પણ પેહલી પેહલાં મહત્ત્વનાં તેને મુખારક આવકાર મળ્યો છે. અને તેથી કાણી? જો તે “પરલુએ” અને “ધારો” કહીને હસે, જો જુના શેકને તેણે ખિચાડ કીધો અને જોના વાંક કરી તે નાહસી ગયો હતા તે જ શેકે તેને આટલોબધો ચાકો છે. તે વાંકને મારે ભીષાએ પસ્તાવો તો પુરતો કીધો હતા, તોપણ તેને તે જ “પરલુએ” આજ પસંદ કરશે એ તો તેના સ્વપ્નામાં પણ નહીં હતું.

મારે હવે જ્યારે ભીષા ભરભરિયો પોતાનાં અસલ થાણા વતનનાં વાંકા દીકા મોહલાઓ અને ગલીકુંડીઓમાં રાત્રીનાં એકાંત અધારામાં મ્યુનિસિપલ ફાળુસોની અંખી બતી વડે જોતા અને વિચારતો, યોગ્યપતો અને માદ કરતો ચાલવા લાગ્યો ત્યારે પેહલે આપ્યો તે કરતાં વધારે ઉલટ અને ઉત્તરન મેળવતો તે ચાલ્યો. તે ચંદની રાત હતી. દેવળના ઘંટમાં ટા ની ટકોરી વાગી હતી. અને ભીષા થાણા પ્રીતભાવથી પોતાનાં બાપીકાં શેહરમાં આ સેલ કરતો ચાલ્યો.

એક વખત એવો હતો કે બપોરે તે આગલી પાછળી યાદની દુકાર રાખતો નહીં હતો. પણ આને લીખાને જીવના દેખાવો નવી નવાઈથી વહાલી યાદ આપનારા દીસ્યા. જીવના દેખાવો જે તેની જીવની અથવા બરાબર યોધાંયે તો તેની નાદાનીના વખતના હતા—જીવનીના પૂર બાહારમાં તો તે હમણા ખીલ્યો—તે વખતની રમત ગમતનાં, મસ્તી કુસ્તીના, રખડ રડવના હતા. તેજ ઉંચા વડ અને પીપરા કે જે ઉપર હીમકા ખાલેલા, તેજ લાંબી બોરીડીએ કે જે ઉપર વોંદરીની પેઠે મહડી નઈ ખાઈં બોરથી ખીસા ભરેલા, તેજ છત્તદાર બદામડીએ કે જેની પથર પથરે બદામ તોડી લેતાં કાંઈ ચાલીએને બૂમ મરાવેલી, એવાં અનેક જીનાં ગ્રાંડોને વળાવી લીખી યાજીના નાનકડાં મેદાન ઉપરથી યદ્યે વળે જાણી અને દેવળપરથી ખાડી ઉપર કીકડા (જેલ) અને તેનીજ પાસેની સેંટ માઈકલ કાલેનભણી આચો, ત્યારે તેજ આંખી ચંદની માં લાંબા એળા પાડનારા ઉંચા જુજીએ અધારામાં શાંત અને એકાંત ઉભેલા, તથા તેજ મેરાય અને ધામલાએ તલેના લાંબા એરલા—આગળી રમતની નચ્યાએ—તેને ગીડી યાદ આપતા નજરે પડયા.

રમિયાણા છોડરા થોડા થકા મસ્તીખેર તો હેમજ, તેમ લીખી ભરભરિયો છોડરા હતો ત્યારે ગમે એટલે મસ્તી ખેર હતો પણ બીજા છોડરાએની પેઠે કોઈ રાંઠ નિર્દોષને સતાવવામાં રમુજ લેનારો નહીં હતો—એક કોઈ ગરીબને છોડરાએની સતાવણીમાંથી અચાવી લેનારો અને તેવા ગોથિયાએને સામી શિક્ષા કરનારો લીખી હતો. એ જાતની મસ્તીની આ અસલ નચ્યા—કાલેનના લેખની જાડા કટ્ટરા—ની સરહદે ફરતો ફરતો ગામ તરફ વળતાં લીખાને ખાડીનાં નાકા ઉપરથી લેકલ ફુંગા પુલ ઉપર જરા લટાર મારવાની લાલચ થઈ, કે જે પુલ હેઠળની વિશાળ ખાડીનાં સ્થીર પાણી એક રૂપેરી ચાદર પેઠે છેક દ્રષ્ટિમાઈના છોડાવેર મિલાવેલાં હતાં. અહીં પુલના લોહ ડોના બીમને જરાવાર ટેકીને ખાડી તરફ જોતાં લીખાને વળી તે આગળી યાદગાર રાત—અને દિવસો પણ—યાદ આપ્યા કે બપોરે એજ ખાડીને તલીરે દારાયાનાં નાની, લીખાના “શાહુજાદ સોલી” નોન ભાઈ ગુમ થયો હતો અને સંઘળાચો તેને મુલેલો સમજવા હતા ત્યારે તે કેટલીક સુરત પછી એકએક જવતો નિકળી આવ્યો હતો. નાનીની એ કુખ્મલરી યારે લીખાને સમેત કીધો કે તે રાત્રે જેમ નાની તેમ આજે સોલી ગુમ થયો છે અને લીખી તેને શોધમાંજ નિકલેલો અહીં આવ્યો છે, મારે તેણે અહીં સેલ કરતાં વખત ગુમાવેલો નહીં જોધે.

તે પુલનાં નાકા ઉપરથીજ સોલીની યાદમાં ડુખી દિલે પાછો ફર્યો, તેવાજ પુલની બીજા બાજુએ કસ્ટમની તેજ ચોપી ઉપર આવ્યો કે અધાના બિચારા. લગડા રખેવાલ પેદરોને કાલેનના છોડરાએ સિનાર સર પોદરી લેખે ખીજવાતા અને હેરાન કરવામાં રમુજ લેતા હતા અને જે જુજા છોડરાએને ગરીબ પેદરોના બચાવને મારે ઘણી વાર આપણા લીખાએ પોતાની ભલાઈને રજાદ ચખાડેલો હતો. બિચારો અલિપલ પેદરો મરણ પામ્યો છે અને આ

ચોપી નવી બંધાઈ અને બીજા ઘણા ફેરફારો લીખાની નજરે પડે છે. ફેરફાર, ફેરફાર, ફુનિયામાં ચાલુન છે. વખત ફેરવાયો છે, નચ્યાએ ફેરવાઈ છે, દેખાવો ફેરવાયા છે, માણસો ફેરવાયા છે, લીખી પોતે પણ ફેરવાઈ ગયો છે.

કાલેનમાંના છોડાએ ફેરવાઈ ગયા છે—લીખી ભણવા બતા હતો તે વખતના છોડામાંના કોઈને કયાં તો કોઈને કયાં તેમની સંગતે લઈ નઈ નાખ્યા છે. આજે નવા છોડાએ શિખે છે; શિક્ષકો પણ કેટલાક નવાન છે; પેણી ભણે અને અસરાફ લાડી બિશપ રોમ ગયો છે, તેને બદલે પોપના હુકમથી કોઈ નવો બિશપ આવ્યો છે. હાલનો બિશપ લીખાને એળખતો નથી, પણ તે આગળો બિશપ તેને માહતો હતો, કાંકે લીખી તેની આગળ નઈને ખરેખરે કહી આપતો હતો—પછી તે પોતાના ભાઈ પેસીની જુજાઈની વાત કાં નહીં હોય? પણ કેટલો ફેરફાર? આજે તે પેસી પુખ્તમાં મોટો “રોડીયો” અને “આગેવાન રોડરી” થઈ પડ્યો છે ત્યારે લીખી બિચારો હજી ભાભરજીને કહેવાય છે. તેને વડો ભાઈ દોલી જે દેશાવરો ફરતો હતો તે મરણ પામ્યો છે, અને નાનો ભાઈ હીજી આજે એક ખીલતો ગલ મોટો કાલેનમાં મસ્ત મકરખુદી કરે છે. જે રીતે જેમ મેહરમુસાવાળાઓમાં ફેરફાર થયો છે, તેમજ દારાયામાંઓમાં, લીખી યાદ કરે છે કે, કાંઈ એછો ફેરફાર થયો નથી. દાદી ડાકટર થયો છે; નળજા બાંધાનો નાની ચીનમાં મોટી માક રીએ લાગ્યો છે અને જે બોદા તેને જવાહે તો તે મોટો વેપારી થવાની વકી છે. સોલી વકીલ થયો છે પણ બિચારો અચલુચ ગુમ થયો છે. હોમી માન અને આપણ પામ્યો છે પણ બિચારો આમારી માલે છે, ની માલે છે—

“હું! મરી જાયછું!” આ છેલા વિચાર ઉપર લીખી ચમક્યો અને પોતાના જવનેજ ઠપકો દેવા પડ્યો. ભણે ભણે તેજ કે જેમ બીજાએને તેટલોજ પોતાને પણ વાંક પડે ત્યારે ઠપકો આપવાને સ્વતંત્ર હોય. “હું! હોમી મરી જાયછું” એ શું બકયો? એ પેણી વિચાર મારાં મગજમાં કયાંથી આવ્યો? હું ખરેખરો ગમે છું કે બિચારો એક અગ્રીર આદમીને મેં ગાળ દીધી. હોમી, હમેસનો હતો ને સુખી તે મરી શાનો બગ? છટ, છટ. ફુનિયામાં જે માણસની નચ્યાન ખાલી તેને ફુનિયા મરવા કેમ દેશે? એ તો મારા જેવો જુખખ, જે મસ્તતાના આરમોમાં ટકેલા ખાદને જેવો ને તેવો પાછો ફર્યો, તેનાંજ ભખતાં ભેજમાં એવા ભખતા વિચાર આવે.”

પ્રકરણ ૧૦૬ મું.

લીખી ભરભરિયો પોતાની માને કેમ મળ્યો?

આપણા ભખતા લીખાને વિચારમાં ને વિચારમાં પેલીસ પલકજીની બરાખ ઉપરથી એક ગલીમાં વળતાં તેવું ધર સાચુજ આવવી લાગ્યું—તેને યાદ આવ્યા અમાદ અને ભણેલે તે તેને સાચું મળવા આવ્યું હોય તેમ તે અસ લી થેર તેના આ નામીયા નિશાની આગળ આવ્યો હતો! લીખાએ તેને ખુશી સાથે સંભળ્યું—તે જરા રસ્તા ઉપર ન ઉતારી શકે તેવાં છાપરાં નીની યાદ સાથે

જેવા લાગ્યો—હા ! એ તેજ તેનું પોતાનું ઘેર, તેજ બગીચા એ અને કંપાઉં, તેજ પોર્ટિકો અને એટલો, તેજ બારી બારણા, તેજ રોશની, તેજ હાંડી ઝંખરો. લીખાની માતા નાં આગળાં દિવાનખાનામાંથી “ગાસના તેલ”નું બ્લેન્ક પુર અંબવાણું પડતું તેથી જીવું ને તેવુંનું હવું, પણ તે સઘળું જીવું અને ખખ ખખડી ગયું હતું.

ખચીત આજે લીખાનાં ઘરમાં કાંઈ ધામધૂમ હતી. મેઘરમુસાની આણકબાઈ પાસે લીખાની ભાખાં “આવાની ખાખ નહી હતી,” તેપણ તેણીએ પોતાના રાખેતા પ્રમાણે આજે “હાથ કાઢાડીને ખચ” કીધો હતો. માળા ઉપરથી કાંઈ કૈરાં માટીડાના હસવાને આવાજ કાંઈ રંગ રાગ ભેળો આવતો હતો, કે જે લીખાને બડ કાવનારો હતો.

“કમળખી ! બધાં જાતું ત્યાં નસીય સાથેતું સાથે ! હું મારી માને ઘેર છુપો મળવા જઈશ ત્યારે ત્યાં આપું ગામ કેથું એકઠું મળ્યું. હું થાણે આચીછ તે કોઈને જણાવવા માહતો બની, ત્યારે એકજ વખતે બધાં જાણે એમ છે.”

પણ જે બને તે ખરું. વાંમનારી બાનુએ અત્યાર સુધીમાં અજાણી રહી નથી કે આપણા લીખા ભરભરિયાને ભવિષ્યને ખ્યાલ નથી. “હાજર સે હજુર” — “જે આવે તે ખપે” એ ગાથા લીખાનો “મારો” હતો. તે હવે અંદીવેર આચી ત્યારે તે ઘેરમાં જ્યો નેધવે, પણ તે બીજાએ જાણે નહી તેમ છુપો ઘેરમાં બસાયો—કોઈ જોય નહી એવી રીતે તે ઝપાટામાં ઘેરમાં બસાયો—અને એટલામાટે દેરવાજામાંથી બ્યારની પેઢે માંધા સુધી ડગલો ઓઠી ઝડપથી બાગમાં પેઢો. ઓટલા ઉપર એકજ ક્લાંગમાં કુદકો મારતાં એક બાઝટ ચાકરોએ કામથી પરવારીને વાતો કરવા વચમાં નડે તેમ મુકેલો હતો તેને એક લાતમાં તોડી પાડી કોઈથી જોય તે અગાઉ લીખા બંગલાની ખડકીમાં ધસ્યા અને ત્યાંથી વળી મોટા દાદરેથી માળા ઉપર જેવાથી ખુદા. પણ એક નાની માલમાંથી પછવાડે રોડીને પાછ સ્વિકાર્યો. “તુ” મુજબ માળા ઉપર ચઢી ગયો.

“કાલેજ, સાહેબમાં માણકબાઈની આપા ક્રીસ્ટિ આજ તેના કરતાં મુંબઈની પેશવાના મોડાવાળા સાથે કાંઈ રોલટપ કરત. પણ બધાં જવાનું માટરમાં કોઈને અચલ્યુય ધુસી ખાતર મને જવું પડેછ. હું થાણેથીત આ કોઈચેર આવી ને મળવાનો નથી. બસ એક મારી પાને પછવાડેથી પકડવાની મા એ બેઠ જાણે મળીને પાછો બુઝાળ તે એક વેડું

“સોલીની મા આગળ તું જરો કોળા ઉપર ગઈ પણ ચંદ્રે લગાર આતુર ચમકથી પુછ્યું “જે તેણેલો હતો. તે વાતથી બીહીવડાવતો ના. ખરોટલાઈની તખ્તો લીખાઈ બારીક છે. તે પોતાના દીકરાના માઠા સમાચાર સાંભળ્યેની તો કદાચ પ્રાણ મુકી દેશે.”

“પણ સોલી ગ્રમ યોગે તે ખરોટલાઈ જાણેછની ?”
“જાણેછ, પણ પછી તેની ફિરોજ નેઈ અને દેરવી તોળુંછ કે સોલી સલામત છે; અને તે તો નાનીને સિવાનમાં મળવા ગયેછ એમ ખરોટલાઈ સમજેછ. જે લીખાજ, તું તેણી આગળ સોલીનું ગોત કે ખન બડબડ બોલી ના દેતો, નહી તો કાલને દુકાળ આજે પાડશે.”

મેટ” ને મારે આ મિષ્ટપ્રસાદ તૈયાર કરેલાં હતાં. આપા ક્રીસ્ટિ જઈ પુગે તેટલામાંતો લીખા આ સઘળું લલચાવનારું મિશન જોતાંની વારજ ત્યાં હાથ મારવા પડેલો હતો અને ક્રીસ્ટિ હાંકતી હાંકતી આવીને જોયેછે તો તે ધુસી જનાર બેગનાએ પોતાની પાછડીનું ખાપું એક ખુસરી ઉપર પટકેલું હતું, બગલમાંનું બંડળ એક બીજા ખુસરી ઉપર નાખ્યું હતું, અને પોતે પોતાનાં ઘરમાંજ હાથ રેમ રેમલ ઉપરથી ડપાડય એવા ડહુસા ભરતો ઉભેલો હતો કે “ખીંક કે મોહડામાં મુકે ને મેપ” થતાં હતાં તથા હજીતો એક નવાળો મોહડામાં ત્યારે બીજો હાથમાં તૈયાર લઈ એક ખુલિયા ખાધરા સમાન ચાંપવા ઉભેલો હતો.

ક્રીસ્ટિ આ દેખાવથી ડહાંઈને દીધમૂટ જીવી બની. તેણીએ પેહલાં આ બેગનાને કોઈ ચેર પણ હવે કોઈ દેવાનો વિચાર્યો. લીખાનો ભાયાજ દેખાવ, મોળાપલાં કપડાં, મોળાપલાં બાલ, બગલમાં બંડલ એ સઘળું તેને પેલો ફરાવનારું હતું, અને તે જીવી ગેરસલુકાઈથી કસા તાજમતવાળ વગર જુખ્યા ડાંસપેરે ટેબલ ઉપર જાણે કે દુડી પડી ડહુસા ભરતો હતો તે તેને દેવાનાં આવતાર માં દેવાડતો હતો. ક્રીસ્ટિ એક સોસવાતની પેઢે તેના ઉપર ઉછલી પડી.

“એ શું છે ? હે ! તું કોણ છે ? કોણના હુકમથી ધસી આચી અને પુછ્યા પરછ્યા વગર ખાવા પડેશ ? વાહ ! જાણે બાપનું ઘેર !”

“હા, મારા બાપનું ઘેર છે, તું કોણ થાયછ ?”
લીખા ભરેલો મોહડે ડહુસા સુધાં મોલીને ફુમા ને ફુમા ડાયામાં દાખતોન રહ્યો.

“પણ તું છે કોણ ?”

“હું કોણ છું તે તારી બાઈને પુછ.” લીખા તેના હાથ છોડવી તેને એક આચકામાં બારણા ઉપર ગમજાવી મોલ્યો. “જ, તારી બાઈને મોલાવી લાવ. માણક મા સાથ અને મળવાનું છે. પણ જો, તેવણને છુપી ખબર આપજો. બીજાં કોઈને કેહતી ના.”

ક્રીસ્ટિ હજયથી ડોલા ફાડીને દિવાનખાનામાં પોતાની બાઈને કેહવા રોડી. તેણે જઈને માણકબાઈના કાન પર પડી ખબર કીધી તેવીજ માણકબાઈ પાસેના એરડામાં રોડી. “બાઈ, બાઈ, તપાસજે હું ! મારી બાઈ મેસરો !” ક્રીસ્ટિની આ ચેતવણી ઉપરથી વધારે સલામતીને મારે માણકબાઈએ પોતાની સાથે પોતાના હેલા ને નાના દીકરા હીજુને લીધો—જે આગળ થાણેથી લીખા ગયો ત્યારે માત્ર અગિયાર બાર વર્ષનું બાળ હતું તે આજે અઠાર વીસ વર્ષની વયે ખીલીને ગમ્મટ જીવાન બન્યોછ અને સેંટ આઈકલની કાલેજમાં પ્રીવિયસની પરીક્ષાને મારે રા અમ્બાસ કરેછ.

બની. પેહલાં તો માણકબાઈએ બારણામાંથીજ ડોહિયું કીધું કરતો એજેય છે તો કોઈ ઉંચો ને જકદાવર માણસ, બાપરા ઉલટ અટલા મોલાપલા બાલમાં બારણાને પીઠ કરીને ટેબલ હતી. દેવલો ઉભો હજ ખીચોખીચ ખાતો હતો અને એક લીખા ધણા પ્રમાં કરદર ઢાંકેલું હતું તેમાંથી ચમચીએ નહી કરતો આલ્યો. બીજો કરદર ગપગપ ગળી જતો હતો.

માણુકબાઈનું મગજ ફેરવી નાખવાને આ પાક બેહાઈનો રૂખાવ બસ હતો. તે બિચારી કાંઈ પૈસાદાર નહીં હતી—આજની પાઈની માટે વરીક તેણે કરવું કરેલું હતું—માટે તેમણેવા મેગાનેને સાઈઝ જેમ તેમ વસાવેલું મિશ્રાન આ કાંઈ મેગાનેને કાંઈ સેતાન આ દેવતાની પેઠે હાઈથી કરી બેઠો. બેહાઈકબાઈને લાગ્યું કે તેના મેગાનેને હુંમે મરવાના. હીજી તો હેરત થઈને જમીનમાં જતલે કે નહીં લીધી હોય તેમ ઉત્તેરેલી ગયો, પણ માણુકબાઈ “એ કોણ છે ?” એમ એક બૂમ મારતી આગળ વધી.

તેના આવાજ સાંભળતાં જ લીખી તેની તરફ ફર્યો અને કસ્ટડની કરી કસ્ટડનાં નાખી એકદમ પોતાની માને ગયે વલગી પડતાં બોલ્યો કે “મા ! મારી મા ! બીહી ના ! એ તો હું છું, હું તારો દીકરો લીખી છું.”

પોતાના દીકરાને દસ વર્ષે અમળુચ મળવાની અચરતીથી મેહરમુસાની માણુકબાઈને અડધી બેભાણ બની. પોતાનો વડો સપુત, મેહરમુસાનાં ખાનદાનનો મેશમ, પોતાનાં કુટુંબનો કુલદીપક, જેવો અમળુચ યાહુ શેહર છોડી ગયો હતો તેવો જ અમળુચ પાછો આપ્નો—તેણે થાણીથી જવા પછી પોતાના જવાની ખબર લખી હતી, તેમજ તેણે પોતાના થાણે આપવાની ખબર પોતે આપ્યા પછી જ આપી—તેથી એક ગમે એવી સમજી અને કીરવ વાન મા વરીક વિરમ્ય પામે તો “મેહરમુસાની મકી”, જેને વાંચનારાએ આગળેજે તેમ જાણે છે કે તે કાંઈ પીરી, સમજી યા શાંત સી નથી, માટે તેની અચરતી, તેના ગભરાઈ, તેનાં બૂમરાણોને તે ખ્યાલના કેમ થાય !

પોતાના વડા દીકરાને મળવાને માણુકબાઈને કાંઈ ઝાઝો આરતો નહીં હતો—માકીને મનથી તે મુવેલો જેવો હતો. બેકે તે ન્યાંબી હતો ત્યાંથી પોતાની માને આહતો અને કાંઈવાર તેણીને બે અક્ષરોથી યાદ કરતો હતો, એટલું જ નહીં પણ જ્યારેથી પોતા પાસે કાંઈ શબ્દ પડે ત્યારે માને માટે કાંઈ નજીવી બેઠ મોકલતો હતો, તોપણ તેની માને મનથી તેને પરીશોભાવનારો દીકરો તો પેસી હતો કે જે પોતાની માને કદી માન આપતો નહીં હતો, કદી એક કાગળના ટુકડાથી યાદ કરતો નહીં હતો, કદી એક મદદનું કુટુંબ દોહડિયું દેખાડતો નહીં હતો. પણ પેસી ડાહ્યો દોહરો ગણુતો, વિદાનમાં ખપતો, મોટા લખનારમાં લેખતો—પેસીનાં વખાણ વારંવાર વર્તમાન પત્રોમાં આપતાં, પેસીની પિછાણ સારા માણસોમાં થતી, મિલલશોમાં પેસીને “આટલાપર આવો સાહેબ” થતું એટલે તેની માને મનથી લીખા સરખા એક લીખારી—એક નાહસી ગયલા, રહતા, અને ભમતું બોળા દીકરા કરતાં પેસી વધારે મોટો માણસ હતો.

તોપણ પોતાના દીકરાને દસ વર્ષે દેખીને એક સગી મા ખુશી નહીં થાય એમ તો બનેજ નહીં. માણુકબાઈ લીખાને બેઠને મન તો થઈ પણ તેનું આજ અમળુચ અને અચાણુક આવવું અને તેની જ્યારે તેનાં ઘેરમાં બે પાંચ સારા માણસે આવેલા તેઓની વચે એક મુલકેશ લીખારીના અવતારમાં તેણે આવીને પોતાની માને “નરસ લગાડવું” તેણીને નહીં ગમ્યું. તે ખુશાલી અને

દિલગીરી, અચરતી અને ગભરાટના ભેગા જુસા વચે મુચ વાઈ મઈ અને પોતાના દીકરાને પોતાની છાતી સાથે બાંધીને ખુસરી ઉપર ફસાઈ પડી.

આજ અમળુચ આવવા માટે લીખાએ બોલાસો કરતાં વાર લગાડી નહીં, તેમજ તે લીખારી જેવો વાગે છે પણ ખરેખર તો થણે મુશરીને સમજી તથા ડાહ્યો થયો છે અને કાંઈને પણ માથે ભારી નહીં પડવાનો કસાવ કરી આખરકાર નોકરીએ લાગી આખરકારકારથી પોતાનું જીવનજી સલાવતો થયો છે એ પોતાના બચાવ અને બોલાસો તેણે પોતાની બહાલી માને આ પેહલીજવાર કહ્યો નથી.

કેહવાની બરફ નથી કે પેહલી અચરતી અને ગભરાટ ખતમ થયા પછી માણુકબાઈ થંડી પડી, તે પોતાના દીકરાને ખારથી બેઠી અને તેને પોતાને ત્યાં બાઈજત ઉતારો આપવાની મેનીમમાં પડી. લીખાએ અંહી રેહવા કરતાં રામચંદ્ર વડી લતાં નોનાંને માન આપી તેને ત્યાં ઉતરવા માટે પાછો જવા માણું; અને અગત્ય કરીને લીખી ભડભડ કેહવાને ભૂલ્યો નહીં કે હું થાણે છુપ્યો આવ્યો છું, છુપ્યો રેહવા માણું છું અને કાંઈ પાછો છુપ્યો જવા માણું છું, કે જેથી આગળના જે લોકો પોતાના પૈસાથી મારે લીધે રડી રહ્યા છે, તેમ જ મને મિથ નહીં અને હું જ્યાંમુખી તેમના પૈસા પગાર કરું એટલી દાલત લઈને આવું નહીં ત્યાંમુખી થાણામાં હું જાહેર દેખાવ દેવા માહતો નથી.

પણ લીખાની એ સઘળી તકરાર તેની માની નમરમાં કાંઈ ઉતરે વાઈ ? તેણે મેહલસ કરીને પોતાના દીકરાને ઉતારે આપ્યો, અને એ રીતે લીખાએ પોતાની રામી તો નવ દસ વર્ષ પોતાનાં બાપીકાં ઘર અને પોતાની નમનભૂમીમાં જીવરી. જે ચાકરો તેને પેહલાં ચોર સમજીને તેની પુઠે લાગ્યા હતા તેમ જ પોતાના શેકના આ વડા મેરાગને આપકાર દેવા પડ્યા, અને લીખા ભરભરિયાએ આસરે એક દાયકાના સુખાર ઉપર આ ઘેરમાંથી અમળુચ નાહસી નઈ જે ગભરાટ પેટ કીધો હતો તેનો આજે તેટલો જ અમળુચ પાછો ફરીને જોયા ખંજ વાળી આપ્યો.

માણુકબાઈએ લીખાને તેના પોતાના જ આગળા આરડામાં ઉતારો આપ્યો અને મુવો માટે ખચીત એક ફારી ખાટ યા કઠણ બાનટ નહીં પણ નરમ તોલાઈ અને તકિયાનું બિછાણું તૈયાર કરી આપ્યું. અને મોડી રાતે, માણુકબાઈના નોતેલા મેમાનોના જવા પછી મા દીકરા આ આરડામાં મુખ ફાખની આગળી પાછલી વાતો કરવા બેઠાં ત્યારે લીખાનાં ભાઈબહેનો સઘળાં અજાણીથી લીખાના ભડભડ આવેલો હેવાલ સાંભળવા એકકાં મળ્યાં. ભાઈ હીજી અને બેહન લીખાઈ તથા નવગીને લીખાના “દસા માઈને દરવાજા ખાંધે બાંધવા” ના હેવાલમાં નવાઈ ઘણી લાગી, પણ તેમ જ બાઈને કસા ખાટ કે ઉલટથી બેઠ્યાં નહીં. ભાઈબહેનો સઘળાં તેની લાંબી જીદાઈને લીધે કહ્યો કે તેની માની કેળવણીને લીધે કહ્યો, લીખાને એક અજાણુ મેગાના તરીકે થંડાં દિલથી અને કુદત દુરથી ને દુરથી જ સાંભળવા બેઠાં; અને જ્યારે લીખાએ પોતાની ગરીબીજી હેવાલ કહ્યો—તે બે ઘાંટો સદરી બેઠેલે, પોતાનાં બૂટને પોતાને હાથે ખાકિંગનું બધા મારે છે,

તથા પોતાનું બિછાણું પોતાને હાથે બિછાવેલું—ત્યારે એ સઘળું સાંભળીને મોટે ઘેરની ખાણકબાઈ કમકમી એટલું નહીં પણ હીજી, ભીખાઈ અને નવળી પણ નસકાંચ ચઢાડવીને પોતાના આ ભીખારી ભાઈથી સુગાયાં ! પણ ગરીબાઈની નિરાશાની વાતો કદમાં ભીખારીને તવંગરીને મારે આશાવંત થતાં શો વાર ? તે હું મેથને આશાવંત હોતો, તેમ આજે પણ હોતો. થોડા વખતમાં પોતે પૈસાવાળો થયો, બસો ચારસોના કમાતો થયો, અને કમાતો થયા પછી કૌંઠી કરીને ઘેર ખાડશે, ત્યારે પોતાની માને પોતાની સાથે રાખશે તથા ભાઈબહેનોને મોજ કરાવશે—એ સઘળી મેઘાં મોહડાંની લાંબી કબૂલાતો ભીષા આપવા પડશે ત્યારે તેનાં બાઈબહેનો કયું પણ ખરું માનીને ખુશી થવાને બદલે ખોટું માનીને હસ્યાં. ભીખાઈ તો આવા શોભતા ભીખા ભાઈથી સુગાઈને ચાલી ગઈ; પણ નવલીને તેની આગળી શિક્ષક દારાશાનંતની દીનીથી વધારે સારી કેળવણી મળી હતી—દીની ડાકટર ખંચી સાથે પરણી ગઈ ત્યારે થાણાની જ્વલાળા પોતાના બંગલામાં પોતાની સાથે રાખીને નવલીને વિવેકમાં સુધારી તથા કેળવણીમાં ખીલવી હતી—માટે તે વધારે ચીત અને ક્રીતથી વાત સાંભળતી હતી. ભીખાએ ધીરજથી રસ્તો કાપવા અને મેહુનતથી “ખભાં ઉપર ભાર ઉઠાવી લેવા” નો કસવ જાહેર કીધો તે ભીખા ઈચ્છે હતી કાહડશે, પણ નવલીએ તેને ઉશ્કે અને હિંમતના સંપુનો કલા.

પ્રકર ૭ ૧૧૦ મું.

ભીષા ભરભરિયાની માનતા અને આધારો.

સહવારે નાસ્તો પાણી કરીને ભીષા એકદમ ઘેરની બાહાર નિકળી પડશે. તેનો થાણામાં આજનો એકબ દાહડો હોતો અને તે દાહડો જમ અને તેમ અગત્ય ભેગ ફેરા આટીમાં તેણે પુરો કરવાનો હોતો. પેહલવેહલાં તો તે ખીંડો રામચંદ્રને ત્યાં કાંઈ પોહલાયલા સોલીની વધુ ખખર તે રાત્રે આવી હોય તો તે પુછવા ગયો. ખીંડો રામચંદ્રે ફક્કી ચઢકીને ના પાડી અને સાફ ખત આપ્યું કે “સોલી ખચીત મરી ગયો હશે.” ભીષા પણ આવા નવાખથી ફક્કી ચઢકીને પાછો નિકલ્યો. તેની બીજી ફરજ સોલીની માને મળવા નવાની હતી; અને ભીષા ત્યાં એકદમ જ હડીને નવાડું હોત તો હડી ગયો હોત, પણ આતો પડે ચાલીને નવાડું હળું, અને નતાં નતાં ઘણુંક રસ્તા સેરીએ વળાવવાનાં હતાં, અને તેમાં કાંઈ કાંઈ આગળી યોગખાણો તાણ થવાની હતી, માટે આ પછે ભમતો ભીષા ભરભરિયો દારાશા લાડજમાં માતાજી વાઈ દેખાઈને ક્યારે જઈ મળે તે કાંઈથી આગમચઢી કેહ વાઈ રાકાય એમ નહીં હળું.

રામચંદ્રની આઠીસ ઉપરથી વળતાં મસુંદાના તલાવ ને રસ્તે બજાર ઉપર આવીને આપણે ભીષા થાણા ના તે મેઘા ચકલા ઉપર આવી પોહડ્યો કે ન્યાં એક હાથ ઉપર વાડિયા ડિસ્પેન્સરી અને બીજા હાથ ઉપર મેહરામજી જીજીભાઈ હાઈ સ્કુલ, બે ઉપગોળી

ખાતાંમાં બે પારસી સંખાવતની યાદગારી જાળવેલું. પેહલાં ખાતાંના ભીખાએ કાંઈ લાભ લીધો નહીં હોતો, પણ છેલાંમાં—મેહરામજી જીજીભાઈ હાઈ સ્કુલમાં ભીખાએ અને તેના ભાઈએ તેમજ થાણાના ઘણા ખસ ભણતા છોડાઓએ પોતાની શરૂઆતની કેળવણી લીધી હતી તેમ હજી લેયેલું. હજી નિશાળ ઉંઘડયાને વખત હોતો—છોડાઓ આવવાના હતા અને તેઓ આવે તો ભીખાને યોગખનારા કોઈન હતા—પણ સ્કુલના યોડલા ઉપરજ સ્કુલનો પાણી ભરનારો પેસ્તન આજે ઘરડો ખખ થઈ, આંખે કચકડાંનો ચસમો ચઢાવી દાતાજી કરવા મેહેલો હોતો. તેને ભીખાએ યોગખી મોલાથી અને તે પણ જુના ભીખા ભરભરિયાને જોઈ ખુશી થયો. તેની સાથ વાત કરતો ભીષા સ્કુલની અંદર ગયો તો સ્કુલ જેવીને તેવી કશા ફેરફાર વગરની તેને નજાઈ—ખીંડ વગરના જુની કાશિનના જુના બાંક પછવાડે અંદેલીને મેસવાની ટેબલ સાથે જેવાને તેવા ખખડેલા અને શાહીથી ખરડાયલા જુવાન છોડાઓનાં મેઘાં મસ્તીની ઈધાણી આપતા હતા.

પેસ્તને છેલી પરીક્ષાની ખખર આપતાં સેજ વાત કરી, તે ઉપરથી ભીષા ઉલટમાં આવી ગયો અને મોલ્યો કે પારસી છોડાઓને માટે આ સ્કુલમાં બે ખાસ સ્કાલ રશિયોની જરૂર છે. “તો અંદરનાં બચારે હું પૈસાદાર થઈશ ત્યારે તે સ્થાપીશ અને સ્કાલરશિયને મારા રેસ્ત શાહજાદા સોલીનું નામ આપીશ.”

એ પ્રમાણે સ્કુલના પાલી બાંક આગળ સંખાવત વિષે એક નાનું સરખું ભાષણ કરી—કે જે ભાષણ સાંભળનારું “આડિયન્સ” એકલો પેસ્તન પાણીવાળો હોતો—ત્યાંથી ભીષા નિકલ્યો તેવો “આગ્રા રોડ” ની નજમણી વળાણ ઉપર “બાંક રોડ” ઉપર વળવાનો રસ્તો આવેલો ત્યાં ઉભો. ત્યાંથી તે મરહુમ કુમ્ભા કલ્યાણીવાળાને ઘેર વખતે વખત નોતો હોતો, પણ આજે કુમ્ભા બિચારો તે જ રસ્તેથી પસાર થતાં મેહાને છેડે થાણાની ટેકડી ઉપર દોખમે પડેલો હોતો, કે ન્યાં નવાની આપણા ભીખાને લાલચ ઘણી થોડી હતી. માટે અંહી બિચારા શાણુ, ભલા અને અસરાફ—જેકે ગરીબ—કુમ્ભાની ગમખાર પાદ કરતો તે પાછો વળ્યો અને સાખી બાજુએ થાણાના પારસી મોહલામાં ન્યાં દરેનેહર આવેલીએ તેમાં દાખલ થવાની વાંકી વળાણ ઉપર ગયો. અંહી તે અસલી પારસી વાડ, અંજનાંમાં કરેલા એક અને રસ્તા ઉપર સરેસ્તાની સફાઈ સાથે, પારસી સુધગાઈની તાણ ઈધાણીઓ વચે જમતો તેમ લંબાયેલો હોતો. એ મોહલામાં ભીખાને યોગખિતા કોઈ આજા નહીં હતા, પણ અંદરે રસ્તે ચાલ્યો કે વગમાં અગિયારી આવી અને તેના દરવાજા સુધી આચો તો મેં બેઠાલાવાની યાદ કરવાનાં પાક કરનાં ઘરમાં પેસવાનું ભીખાની પાક મનસનીને ખેંચાણું થયું, તે સુખડ લેખાન ની સ્વચ્છ સુત્રધનું નહીં પણ ભીખાના પોતાના પવિત્ર ભક્તિભાવનું ખેંચાણું હળું.

અગિયારીમાં થુરા દાદાદાર બોપ દેનાર હોતો—તે જ દાદાદાર કે જેને ભીખાએ આજ દસ વર્ષ ઉપર દારાશા

લાડનાં ભાંયતલિયામાં પોતાની મા અને બીજાં સર્વના દેખનાં ઉચ્છકારી કાઢાડ્યો હતો, કંઈ જેમ આને સોલી શુભ થયોછે તેમ તે વખત ઉપર નાની શુભ થયો હતો પણ બી ગયો નહીં હતો, તે છતાં તેને મુલેશો હતો દાદાદાડુએ તે બિચારાનાં એટલા પાથરણાની બિજલસ મંડાવી હતી, પણ ભીખા ભરભરિયાએ તેમાં ભંગ પાડીને નાનીના મરી જવા અગાઉ તે સમયી મરણક્રિયા અટકાવી હતી. ભીખાનો વંધો એવો હતો કે નાની મુલેશો નહીં થયો નહીં હતો—તે કદાચ જીવતોજ હોય—અને તેમ તે ખરેખર જીવતો પાછો આચો હતો, પણ દાદાદાડુને તે વખતે “ભોળાં બૈરાંમિને ભખાવવા” ના વાંક સાડું ભીખા ભરભરિયાનાં મોહડાંમાંથી “સાધારણ અધારડો” અને એવાંજ બીજાં નામોની શાળખામરી સાંભળવી પડી હતી અને તેથી દાદાદાડુનું દિલ કુપાયું હતું. પણ મોબેદ વગેરે સામરો લેતાં અસીલ, અસરાક અને થંડો હોયછે, માટે દાદાદાડુ બીજા જુઓ “દાડું” એની પેઠે ભીખાને આ વાંક ભૂલી ગયા હતા—પુદ ભીખી પોતે પણ તેવજીને હવે યાદ નહીં હતો. આને તેને એક ભૂતની પેઠે અમયુષ્ય આવી ઉમેરો જોઈ તેમજ અચરત યઈ ગયા પણ એાછા પુરા નહીં થયા. દાદાદાડુ ભીખાને યહુ ભાવથી ભેટ્યા અને તેની સાથે યહીક નવી જીની વાતે વલયા. જેમ તે વખત ઉપર નાની શુભ થયો હતો તેમ આને સોલીના શુભ થવા સાડું દાદાદાડુ અને ભીખા બેહુ બળાપો કરતા રહ્યા, અને દાદાદાડુએ દાદાર હોરમન હતી જનામમાં સોલીની સલામતીની એક એખાદત જુઓ, કે જેમાં તેવજુ તો કુસ્તી પાદિયાલ કરી સુલેલા હતા પણ ભીખા મરા ભલિતભાવથી કુસ્તી પાદિયાલ કરી આવી ને સામેલ થયો.

“દાદાદાડુ, હું બધારે ધંસાવાળો યઈય, ત્યારે મારા ‘શાહજાદા સોલી’ તરફની તમારી આ લાયકી અને સેપાસ દારીને નહીં ભલીય.” ભીખાએ વળી એક બીજા બાધા લીધી. “હું” મારા સોલીની યાદમારીમાં યાણાની અગિ યારીના સંબંધમાં તમારી ગેરાણીએ અને ગેરા છોરીની દીકરીએને ધર્મની કેળવણી આપવાની એક હરેસા સ્થાપીય અને તેમાં તમોને વડા ઉસ્તાદ ઠરાવીય.” દાદાદાડુ ભીખાની આ માનતા ઉપર માત્ર મુઠમાં હસ્યા, તો જોકે તેની આ સમી દિલની માગણી તેવજીને નાપસંદતો નહીંજ હોય.

અગિયારીનું દિવાનપાનું અને ધધરની ફર્સબંદી વાળો ચોક વગાવી ભીખા પાછળે બારણેથી બાહાર જવા નિકલ્યો, પણ તેટલાંમાં પાસેના ‘ઈધારા’ આ ગળથી કાંઈ અધ્યાત્મોના લજીવાને માંજેયુલંદ આવાજ તેના કાને પડ્યો અને તે આવાજથી જેમણે ‘ઈધારા’ વાળા યોપલા અને ચોખા પજુ સદે અને સિતલ દિવાનપાનામાં ગયો. એંદી જુદી જુદી બાજ ઉપર સરોશ મેલેલા હતા, કે જે આજે યાણુ શેહરની નાની વસ્તી પ્રમાણે અલભતાં યાણી નહીં હતી,—તમારા મુંબઈ ની અગિયારીએમાં ‘ઈધારા’ વાળો એપરડો બાજની લંગરી અને તે ઉપરની કાંસાની મકમકિત યાલીએથી

બરાઈ લયછે અને ન્યાં જોઈયે ત્યાં બાજના પુત્રમ્યાએનો એક સમુદ નરરે પડેછે તેવો એ દેખાવ નહીં હતો—પણ તેટલાજાં જે બિચારાં જુદસ્ત જુદસ્ત મરહુઓને તે બાજ ધરાતી હતી તેમની યાદમાં તે એાછી યવિત નહીં હતી. દરએક બાજની યાલી ઉપર એાજખાણને મારે મોટા અક્ષરે મર નારનું નામ આપે કરીને લખેલું હતું, અને તે મુજબ પાસેનું પડેલી એક બાજ ઉપર અધ્યાત્મના મોટા અક્ષરે “કુમરો કલ્યાણીવાળો” એમ નામ લખેલું ભીખાએ વાંચ્યું.

તે વાંચનાંની વાર એ “બિચારા મેહસ્તી” સારા સાણસની આપણા ભીખાને આને આલેલી ગમખાર યાદ પાછી તાજ યઈ. તે થોડીક પળ તો કુમલાનાં નામની જાણે કાંઈ આકર્ષીન કરતો હોય તેમ ગંભીર મુકીદીથી એખાદતની ટખમાં ઉભા રહ્યો—તેણે કુસ્તી પાદિયાલ તો યોડોજ વખત અગાઉ કરેલા હતા—અને પછી “અથોને અથોમ વોડી વેહસ્તેમ અસ્તી” પોતાનાં મન સાથે જાણીને પુરી કીધા પછ, બાજ ધરવા ઉભેલા મોબેદ સાથ સેન પરપુછ કરવાની ટખમાં વાતે વલયો. તે મોબેદે અવશ્યતા કલામો ભલતાં જુલનાં બાજમાંજ, એટલેકે અડધાં બંધ અને અડધાં ઉંઘાડાં મોહડાંમાંથી મુગા જવાબો દીધા, અને તે ભીખાને એાજખ્યા વગર કાંઈ મોટો શેડિયો નહીં તો શેડિયાને દીકરો સમજીને દીધા. કાલ રાત્રીના રખડતા રત્રલતા અને મેળા યેલાના દેખાવ કરતાં આને ભીખા ભરભરિયાને દેખાવ જુદાજ રોમ અને મેળાવાળો હતો. પોતાની માની મેહરમાતીપી તે નાહી યોઈને થોતાં કપડાંમાં આબરુદાર દેખાવ પાચ્યો હતો; અને તેનામાં મેહરની પેશાની અને પ્રભા, વાતચીતનો તોર અને રોમ, તથા શોડાઈ અને પટેલાઈનાં વડાપણાને દમામ અને દમદમે તો કુદરતીજ હતો. ભીખાને યાડો આવાજ લગાર યધરાવનારા અને ગંભીર હતા, તે આ ગંભીર અતરાકદેહમાં ચાલેલી ગંભીર કિયાની વચે વધારે યાડો થયો હતો—પણ નીચલી વાતચીત ઉપરથી જાણ્યો કે ભીખાને મિજાજ જરા મિગડીને બરબેલાક યવાથી તેની યાડી ધાંદીએ વધારે ગંભીરતા પકડી હતી.

“મોબેદ, તમે આ બાજ કોણની ધરો? ‘કલ્યાણી વાળો કુમરો’ કરી નામ લખ્યું છે તે કોણ?”

“સાહેબ, યાણામાં એ નામનો એક પારસી આગળ રહેતોયો, તે અરી ગયો, તેની એ બાજ છે.”

“તેમાં તમે અને નવું શું કહ્યું? તે કુમલા નામનો હતો અને પારસી હતો અને અરી ગયો અને તેની આ બાજ ધરોછ એટલું તો હું બી સમજુંછ” ભીખાએ તાણો માચ્યો. “વળી પારસી નહીં હોય યા અરી નહીં ગયો હોય તો તમે બાજ ઈજમી? તે પારસી હતો કે નહીં યા અરી ગયો કે નહીં તે હું નથી પુછતો, પણ હું એટલુંજ પુછુંછ કે એ કયો કુમરો? એની એાજખ થું? એ કયારે અરી ગયો?”

“અરી જવાને આસરે નવેક વર્ષ થયાં હશેજ” મોબેદે બાજમાં હુંકુંકું કરીને અડધું મોહડું ઉંઘાડી જવાબ દીધો. “એ અધ્યાત્મ હતો, ઝીણી ગેરાણી એંદી બજાર આગળ રહેતીથી તેનો એ મરનાર વર યાય.”

“હું! ત્યારે એવો મારો બેહુસ્તી હોસ્તન હતો. તે બિચારાની આ બાજ ઈન્જયલ? કોણના ખર્ચે વાડ?”

તે “ઝીણીને ખર્ચે જ. તે બીજ સાથ પરણી ગઈ, આજે ક નગરા નગરાદારની ઝીણી કેહવાય છે અને સુંગઈમાં હાટલ બાડીને રહી છે. તે બિચારા આગળ માઠી થતાની વર્ષો વર્ષ બાજ આ ઈન્જયલ.”

“મોહુડું સંભાળીને બેલ મોબેલ,” લીજી ઉત્કેશ થયો. “તું ઝીણી, ને ‘કુમલો’ ને ‘માઠી થતો’ એમ એક આપણદાર માણસ વિષે તોછડા શબ્દોમાં કેમ બોલે છે? તમે અધ્યારડાઓ થું નહીં સુધારો? હું દસ વર્ષે થાણે આચો તોખી તમે બિલાડાઓ જેવાને તેવાન પેટભર બેચ્છે. શરમ છે કે બિચારા એક સુવેલા માણસ, ને તેથી સારા માણસને વડે તમે લોકો આમ તોછડાં નામે ઈધ તેની પાક યાદગારીને અપમાન લગાડો છ.”

મોબેલ તો આ દમરાવનારી અચલુચ ગડબડથી લગાર ગભરાયા. તેવણું બાજમાં બેલવાનું સંહુ બંધ પડી ગયું. તેવણુ બેલવાનું એકદારે સુકી વધારે નમનતાઈ પકડી ખરનાર કુમલા કલ્યાણીવાળાની પવિત્ર યાદને અપમાન લગાડવાનું તોખત ના પાડવા લાખા.

“નહી? તમે ના પાડો છ?” લીખાએ પોતાની ભપકી ચાલુ રાખી. “તમે એક બેહુસ્તમાં કુલચુગર થયલા બેહુસ્તીને ‘કુમલો કલ્યાણીવાળો’ કરીને તોછડાઈ થી હાંક મારો છ! તે કેવો સારો માણસ હતો તેની તમે ને અજાણી છે? તે બિચારો ગરીબ હતો તો થું થયું પણ આખા ગામના અધ્યારડાં કરતાં તે ઈલાનદાર હતો અને તમારા ફસ્તુર દાવરોના કરતાં તો વધારે અશે માણસ હતો.”

લીખાની આ ભડભડ બોલીથી બીજ અધ્યારડાઓ, જે ઈધારાના બીજ ભાગ ઉપર હતા, તેઓ ભણતાં ભણતાં વાત સાંભળવા આચા એટલું જ નહીં પણ આ ગડબડ નો સાદ કાને પડયાથી દાદાદાર પંથકી વટીક દોડી આચા.

“આ થું? આ બાજની યાલી જુલોની? તે ઉપર ચાખે કરીને નામન કિંવુ તોછડું લખેલું છે! ‘શેક કુવરજ’ ‘કલ્યાણીવાળા’ કરીને લખતાં થું અધ્યારડાના હાથ ભાગા હતા કે ‘કુમલો કલ્યાણીવાળો’ કરીને લખ્યું!” લીજી પોતાનાં બેટ સુધાં ચોખી ઈધેલી ઈધારાની નજા ઉપર બાજ ને ઠંકેલી યાલી આગળ ચાલી જતો હતો, પણ દાદાદાર એ તેને અડકતાં અટકાવો અને યાદ આપી કે એ ઈન્જેલી ચોખી નજા ઉપર ભણતર ચાલતું હોય તે વેળા બીજ બસ તો તે અવાવ થાય. પણ આ અટકાવ છતાં લીખાએ પોતાનું થયડાવનારે ભડભડડ ચાલું રાખ્યું. “દાદાદાર, તમે થું બિચારા બેહુસ્તીને ઓળખતા નહીં હતા? સારા માણસ ની યાદને તેવા સુવાં પછી તમે અપમાન કરો તો મારા જેવા ના સુવા યાદ તમે શા ભાર રાખો? હજીની હું અચર કરું કે એ ભૂલ સુધારો ‘કુમલો’ ને બદલે ‘કુવરજ’ તોખે અને ‘કલ્યાણીવાળો’ કાઢી નાખી ‘કલ્યાણીવાળા’ કરો.”

બાજ ઈન્જાર મોબેલ એક બેલ બેલ્યા વગર નહીં બાજની યાલી ઉપર ચાખે લખીને આ ભૂલ સુધારો

પોતાનું બેલવાનું પાછું મારડું, અને હવે લીજી ઘણું મુશ થયો.

“ઢેક યુ! ઢેક યુ! માફ કરજો! મારાથી સુસામાં બેલાયું તે માફ કરજો! પણ એક સારા માણસને યતું અપમાન મારાથી શાંખી શકાતું નથી. બિચારા મારા બેહુસ્તી કુમલાની—અરે! કુવરજની—યાદ હજી આ અગિયારીમાં ચાલે છે તે બેધ અને સંતાપ ઉપજે છે. પણ હું તે મરડુમ વિષે એટલું માન ધરાવું કે તેની યાદગારી કાચમ રાખવાના મારી પાસે પેસા નથી તેથી હું સુગઈ. હજીની હું બાધા લઉં કે નયારે હું પેસાવાળો થઈશ ત્યારે મારા એ બેહુસ્તી હોસ્તની યાદગારીમાં આજ દરેક હરમ એક રૂપાંતું આકરગાનિયું તેતું નામ કોરાવીને બેટ આપીશ.”

લીખાનાં આ બોળાપણા ઉપર દાદાદાર મુઠમાં જ હસીને ચાલી ગયા; અને લીજી જે દારાશાનાંને મળવા નિકલેલા હતા તેને ઘણું મોડું થવાની યાદ આચાથી હવે તે લાગેલો, મારામાં કેયે પણ ખોટી થવા વગર, “દારાશા લાડન” માં નઈ પોહુચ્યો.

પ્રકરણ ૧૧૨ મું.

ભરભરિયો તે ભરભરિયો.

દારાશાનાંનાં ખરોદબાઈ લીખાને જોવાથી ઘણું ખુશી થયાં. લીખાને તેવણુ એકદમ આવાજ ઉપરથી જ ઓળખ્યો. રામચંદ્ર વટીકે કહ્યું હતું તેમ તેવણુ બિચારાં ખાટલે અડલાં હતાં, તોપણ ઉંઘેસ કરી શકતાં હતાં, અને તેના સાદ સાંભળતાં તેવણુ ઉંઘ અને હોંશભર બિહાણા માં ઉડી બેઠાં અને હજારો હજાર રૂવાના આશિય સાથ એવારણા લઈ તેને ખુશીભરેલા આવકાર ઈધે—જેવો આવકાર તેની જનોનાતી માએ નહીં ઈધે તેવો ઉલટબંદ આવકાર તેને તેના “શાહજહા સોલી” ની માએ આપ્યો.

લીખાએ યાણામાં ઘણો ફેરફાર જોયો, પણ ખરોદ બાઈના જેવો જમાનાનો ફેરફાર તેણે કોઈનામાં જોયો નથી. “દારાશા લાડન” નાં એ એક વખતનાં માતવર યરધણીવાળી ઉપર વખતના દોરે સર્વથી કડાં ઘાંત મુક્યા છે. જે એક વખતનાં કામકાજે ખડતલ, તનનાં આસુદા, અને એહરે જોલાળી હતાં, તે આજે અડી ગયલાં હાડ અને કરચલી વળેલી યામડી સાથ મુકાઈને છોડાં જેવાં થઈ પડ્યાં છે; અને આ દુનિયાં ને પેલી દુનિયાંની વચે, જીવ અને મોતની વચે, એક પગ જીહાવનાં અને બીજી પગ જીવનાં, એવી હાલતે જોવે છે.

તેવણુના જીવના કાકરો તેવણુનાં શરીરનાં બોલિયાંને જાણે કે સેમ વલગી રહ્યો હતો. તેવણુ પોતાનાં કીનથી આવવા નિકલેલા દીકરા નાનીની અને તેને એસ્તેજાલ લેવા ગયલા દીકરા સોલીની મુલાકાતની ટગર ધરી રહેલાં હતાં. લીખાને લાગ્યું કે જાણે કે તેવણુ આ દીકરાઓને જોવા સાડનું જીવતાં હતાં—તેઓનાં આવવાની વાર તેવણુ કાણુ મેળી રેજો એમ હતું. પણ તેજલાજ માટે લીખાને લાગ્યું કે જાણે કે તેવણુને લાંબા દાહડા

હવાડવા. મારે તેવણના દીકરાએ જલદી પાછા નહીં ફરે તો સાથ કે જેથી તેમને જિવાની ઉલટમાં ને ઉલટમાં "એ ડોસી હવતી રહે!"

ગમે તેને હાથ, પણ લીખાને રામચંદ્રે શેઠની આપેલી ચેતવણી વાળની લાગી કે આ નેક માતાની - આગળ તેના યુગ ધયાલા દીકરાની વાત ધણીજ સંભાળથી કરવાની હતી. સોલીના યુગ ધવા ઉપરથી તેનું ખન થવાને જે ભય લીખાનાં મનમાં પેદા થયો હતો, અને તેને રામચંદ્રે લાગલેલ રહેલો આપી દીધો હતો, તે વાત તેની નાતવાન મા આગળ કરવાથી તો તેનું ખેતલ જલજલ રામચંદ્રે લીખાને સંભાળીને વાત કરવા કહી હતી, અને તેણે ખરેખર સંભાળીને વાત કીધી - તે એટલે સુધી કે જુહુ જોલવાને તેને પિકાર હતા, મારે જુહુ તો નહીજ બોલ્યો, અને તોપણ ખરી ભીતા છુપાવી રાખ્યો.

"ને મારો સોલી તુને યુગમાં મળ્યો તો કે લીખા?" લીખાએ પોતેજ આગળમાં વર્ષો ઉપર પોતાની ચાલથી સોલીને કેટલું આડું લાગ્યું હતું તે વિષે જાણતી માડીએ આગીને પોતેજ સોલીની યાદ આપી ત્યારે તેની માએ પુછ્યું. "સોલી અહીંથી સિધાએ ત્યારે તારી ઉપર આગમયથી કાગળ લખીને - સિધાએ તો, તે તુને મળ્યો તો હશે."

"હા જો, માયજી. વળી તે મને નહીં મળે? યુગમાં સંકુપી પેટલો સોલી મને મળ્યો ને હું એને મળ્યો. હું એને કેટલાં પર લેવા ગયોતો ને એ ગાડીમાંથી ઉતરે તે આગાઉ તો હુંજ ગાડી પર ચઢી બેઠો. સોલીને મારી સાથે તે સાંજને સાંજે યુગમાં ફર્યોતો ને હુંજ હોખીને લેરથી લઈ ગયોતો."

"ને પછી ત્યારે મારા દીકરાને ક્યાં ચોકલી લીધો?"

"ચોકલી ક્યાં દે, માય? એ ભણે આજસ પોતાની જોળે કેડે ગયો!"

"પણ ક્યાં ગયો? ક્યાં છે? મારો દીકરો ક્યાં છે? મને કેહું લીખા?" અહીં બિચારાં ખરોટલાઈ રડવા પડ્યાં.

"છે હો, માય, છે, જાય ક્યાં?" લીખા ભરભરિયો પોતાની ભડભડ રીતે પીરજ આપવા લાગ્યો. "મેવકુક નાદાને તે નાદાનજ! કોઈને કહીને જાય તો કોઈ જાણેલી. બેઠી માય મને કહ્યા વગરજ ચાલી ગયો ત્યારે હું તે શું જાણું કે ક્યાં ગયો? પણ રામચંદ્રે કેહું કે સોલી તો સિલાનમાં નાનીને સામે લેવા ગયો, ને રામચંદ્રે નજારે એમ કેહું ત્યારે તે ખોડું હાથ નહીં, તે ઉપરથી હું ખી કહું કે સોલી સિલાન ગયો, ત્યાં નહીં તો ક્યાં જાય? માનીને લેવાજ આથી તો નાનીને લેવાજ ચાલ્યો ચાલ્યો જાય ગયો! લેવા આજસને કોઈ પુછે? પણ માય માં તે એવાં જો! મારો લાખલો લેવોની. હું કોઈને પુછ્યા વગર ચાલ્યો ચાલ્યો છેક મરકત માલી ગયો પાની! રાસકલ નાલી દરિયામાં થઈને ચાલ્યો ચાલ્યો ચાલી ગયો તો કની? તેમજ વળી સોલી!"

ખરોટલાઈને લીખાના આ નવાજથી થણી પીરજ આવી નહીં પણ આગળી પાછળી પાછળી ખુશી

પેલ થઈ. અને હવે લીખાએ પોતાના મસ્કતી આરથોને અનુભવ કહી તેવણને રીઝવીને થણાં રાજ કીધાં. લીખાએ જોયું કે તેવણ કુખી નહીં હતાં તે કરતાં વધારે ધરમાં એકલાં પડવાથી કાયર હતાં. તેવણને ધરમાં સહવાસ નહીં હતા. વડો દીકરો હોખી યુગમાં હતો, નાનામાં નાનો નાની ચીન હતો, સોલીની તેવણને સંગત સારી હતી પણ તે તો યુગ થયો હતો, અને દારી એકલો યાણમાં હતો પણ તે તો ડાકર થઈને હારપીટલમાં માકરીએ લાગ્યો હતો. એક માતાને દીકરીના સાથ વધારે સુખ આપે છે, પણ ખરોટલાઈ બિચારાં એકલાં પડ્યાં છે, કાંકે તેવણની વડી દીકરી દીની પરણીને સાસરે મઠ ત્યારે નાની પીરોજ છોકરાં શિખવવા ના ધંધા ઉપર યુગમાં મઠ હતી.

પીરોજની વાત ઉપર પીરોજ વિધેની પોતાની પ્રક ઉમેદ લીખાએ તેની માને ભડભડ કહી સંભળાવી અને ખરોટલાઈ તે ઉપર ખૂબ ખડખડ હતી પડ્યાં. તેવણને લીખાએ આજે પોતાની વાતોથી થણી રમુજ આપી, પણ તે પીરોજના ખારો હાથ પરણીને લેવા માહે છે વાત ઉપર તો જેમ હોખી પેલેલાં હરણો હતા તેમ ખરોટલાઈ હસવા લાગ્યાં. એથી લીખાને નરા ચાંઈ લાગ્યું, પણ તેની ધારેલી સામુ તેને વાળથી હસે છે એજ પણ તેને લાગ્યું. છેલ્લે ત્રણ ચાર મહીનામાં તે માન માન પચાસ રૂપિયા નવાથી ચક્રો હતો - અને તેથી સોલીની શોધમાં ખચાઈ ગયા હતા - એ વાત સંભળીને, એ હિસાબે પૈસાદાર થવા અને ખસો ત્રણસોના કમાઉત થવા અને પછી પીરોજને પરણવાની સ્વપ્ના સરખી આદ્યા ઉપરથી ખરોટલાઈને લીખા એક સોકમલી નેવા દીસ્યો. તોપણ તેવણ તેનું મારું પિકારી કાઢાડ્યું નહીં. તેવણે એટલાં જ કહ્યું કે "તું ધારેજ તેટલો કમાય ત્યારની વાત," અને તે ઉપરથી મારા 'આટ' લાગવાથી લીખાએ એટલેજ કરાવ કીધો કે પોતે ખસો ત્રણસો કમાતો થાય નહીં ત્યાંથી ફરીથી એ વિષે કોઈ આગળ વાત કરવી નહીં - "સગી મા આજલજી નહીં."

"દારાલા લાડન" માંથી લીખો પાછો પોતાને ધેર ગયો. કાંકે તે આજે બપોરે બે વાગવાની ગાડીમાં પાછો યુગમાં નવા માથો એને દસ તો વાગી ગયા હતા. તેની માએ તેને મારે એક અછો નાસ્તો જૈયાર કરાવ્યો હતો, જે ઉપર હાથ મારીને તે કલાક સાદા અગિયારને સુખારે પોતાની મા અને ભાઈ બેઠેને બેઠીને નિકલ્યો. તેની મગર આ એકવાર ફરી બે વાગવાની ફેટનની ફિયારી માં પોતાના દીકરા દીકરીને રેશન ઉપર લેવા તેમજ પુકવા નવાનો પોતાને આગળો રોખ પુરો પાડવાની હતી, પણ લીખો જે યાણમાં છુપ્યો આથી હતા તે વધારે છુપ્યો નવાજો હતો, મારે તેણે પોતાને વળાવતી વેળાની આ ધામધમ મોટી આજીજથી માડી વધાવી, અને રસ્તામાં ફરે જોડો વગર પાપરોજ રેશન ઉપર ધર્યો નવાને એકલોજ નિકલી પડ્યો. તેણે પોતાની બગલમાં પોતાની રાતવાળીજ કપડાંની ગાંસડી લીધી; અને તેની માએ પેસીની બચાંચોને મારે મીઠાઈનું એક પરીકું આપ્યું હતું તે બીજા હાથમાં લઈને તે ચાલતો ગયો.

પણ તે એકલા જાયુ ? થોડુંક ચાલ્યો નહીં એટલા માં તો એક અસલી ઝાળખિતો ગયો. તે કોઈન નહીં પણ પેસો કાલેજના અસ્તાન ગોધાઓનો વડો આનજોલો હતો—આજે તે એક દાહડી યુધવાગો પણ આગળના જોવાન અસ્તીમાં અસ્ત જુવાનિયો હતો, જે કલેક્ટરની કચેરીમાં કલાક થયો હતો. ભીષાજ તેને ઉડાર્વીને ચાલી નવા કરતો હતો, પણ તેણે તેને ઝાળખીને ખાતખા ઉભો રાખ્યો: અને તેને તોહડો તુચ્છર દેખાડવાનો ભીષા ભરભરિયાનો છવ ચાલ્યો નહીં.

“પેસી, કેમ છે ? તારો ભાઈ પેસી ?” સોલીની અને બીજા ગામ ગપાટાની વાતો કીધા પછી આનજોલોએ પૂછ્યું.

“પેસી તો મોટો શેઠિયો થયો. રસ્તામાં મળેજ તો મારી તરફ જોતાંથી નથી. થું કંઈ ? હું અસ્ત જઈને મુશ્કેલી આપ્યો, આનજોલો, નહીં તો કે હું આગળના જોવાન હતો ફેની તો જોને પેહલેન ઘડે રસ્તા ઉપર શેઠી આપતે. નવાગેને ત્યારે અને પેલી મોટની ચોરીની યાદ આપ્યા કરેજ.”

“પણ ત્યારે તું અને પેલી ખાટલીની યાદ આપ, ભીષાજ.” આનજોલોએ ક્યવ્યું.

“કંઈ ખાટલી ?”
“કંઈ શાહીની ભાગેલી ખાટલી, જે પેસીએ બિમારા એક કાલેજપનના નવા ઉપર ખાલી કરી તેના ઉપર ખાર લીધો, પણ જે ખાટલી મેં અચળ્ય શેઠી કાહડી અને તેથી તારા પેસી ઉપર સીદીનો માર પડ્યો હતો, મેં મારી મારીને એના બરડાનું ચામડું કાહડ્યું હતું. હું તો તારા ભાઈને તે વખતથીજ નિમકહરામ કુચી કહેતો હતો.”

આ આગળી યાદોથી છુટો પડતાં વળી ભીષાને યાદ આવ્યું કે તે દીની ઘરાશાનાંનીને અને ડાકર મંચીને મળ્યો નથી. તેઓને મળ્યા વગર તો ભીષા કદી મુંબઈ જાય નહીં. માટે તેણે કીલ્લા ભણી હેયું લીધું. કીલ્લા (જિલ્લ) ના બંગલામાં મંચી અને દીની ઘણા દમામથી રહેતાં હતાં. ભીષા ભરભરિયાને તો હાથિયાર બંધ સિપાઈએ દરવાજાનાં અટકાવે, પણ ભીષાએ પોતાનું નામ કેહવાતાં મંચીન નહીં પણ દીનીની મોટા હાથેર તેને એસ્તેકબાલ આવકાર દેવા આપ્યાં.

“હું જાણતીતીન, ભીષાજ, કે તું, તમે, અને તે મળ્યા વગર જાય, જોવાન નહીં” દીની “તું” અને “તમે” વચ્ચે અંગકી અચકીને બોલી.

“એ થું ઢોંગ, દીની !” ભીષા ભેટવાને બંદે પેહલાં તો ઉતરીન પડ્યો. “દીની, એ ‘તું’ થું ને ‘તમે’ થું ? ભીષા ભરભરિયા સાથે ‘તમે’ ને ‘અમે’ થી વાતન થી ? તું તો મને હોમેશ ‘તું તો’ થી કેહતીતી ને આજે અને ‘તમે અને’ થી અપમાન થાતું આપેજ ?”

“પણ તે વખત જુરો હતો. ભીષાજ,” દીનીએ ડાપણ શિખવ્યું “તે વખતે આપણ નાશન હતાં. આજે આપણ મોટી ઉમરનાં થયાં—”

“અરે થું ? હું તો જોવાને તેવો બચ્ચાં જેવું બચ્ચું રહી ગયો. જે દીની, મંચી, અને માક કરો, પણ હું

જે છે તે કહું કે તમે લોકો અને ‘તમે અને’ થી જે લાવવામાં મારાં સમજીજ, પણ હું તેમાં અપમાન આજું. જે તમે અને ચાહતાં હોવ તોજ ‘તું તો’ થી જે લાવી શકો, પણ નવારે તમે ‘તમે અને’ કરવા પેશ ત્યારે તમે મનમાં જુદાઈ રાખોજ એમ હું સમજું. હું મોટો થાઉં, પેસાદાર થાઉં, પરજ, પેસીતો ખાતી થાઉં ને પછી અને ‘તમે અને’ કરજે, પણ હમણા જે મંચી એમ અપમાન કરવાનાં હોવ તો મારે અહીં રહેવું નથી આ હું ચાલ્યો.”

ભીષાની આ ખાલી ભપકી નહીં હતી. તેણે આ બોલ બોલતાં પોતાની ગાંસડી બગલમાં ઘાંચી; પણ માર મુંચરતું હસતું નહીં ખમાવા છતાં મંચીએ તેને હાથ પરી અટકાવ્યો અને તેને માળા ઉપર લઈ ગયો, નવાં હવે બધે વખત દીનીએ તેની સાથે ‘તું તો’ થી વાત ચલાવી.

દીની જોડે ઉમરે વધી હતી તોપણ ભીષાએ તેને આગળ જોવી ત્રીડી ને ફુટડી દીડી હતી તેવીજ એ મારું આજે પણ હતી. બલકે ઉમરના વધવાથી તે રૂપવતિન મુખડાનું મોહન વધું હતું અને ફેરેસ્તાઈ સુરત સાં ફેરેસ્તાઈ નેકીને ન નુસેના હતી. દીનીએ પોતાન ગણ નાનાં જુલકાંઓને બોલાયાં અને ભીષાએ તેમને એક પછી એક હાથમાં લઈ રાખાડાં. અઠ માંતું છેવું જુલકું એક ધાવતું પણ માળાપનાં જેડ હસતું ગાળ હતું, તેની સાથે તો ભીષાએ, જાણે કે સમજતું હોય તેમ વાતો ચલાવી, તેને હાથમાં ઉઠાવ્યું અને ભીષાએ “હું પેસાવાગો શશિ ત્યારે તારે વાસ્તે રોન એકેકી ત્રીડાઈની રોપલી અને ત્રીજીના પુતલાંન ડાલી વાલીશ” વગેરે કબૂલાતો આપી.

એટલુંજ નહીં પણ દીનીના કાનમાં પણ ભીષાને વચનો ત્રીડી કબૂલાતો અને ઉમેરોથી ભરેલાં હતાં. દીની પરીભદ બેહન પીરોજ સાયના પોતાના ખ્યારની રસિયા વાતોના રસ ભીષાએ જરાખી અચકયા વગર દીનીન કાનમાં રેડેલા:—દીનીએ તેની પાક ઉમેરનાં કહેલુંન કુવા દીધી, તો જોડે તે ઉમેદ કેમ પાર પાડી શકે. વિષે બીજાં બધાંની પેઠે દીનીનાં મનમાં પણ શક હતો.

“નવારે મંચી છેલા મુંબઈ આપ્યા ત્યારે હોમીન ઘણા નાકુવત જેઈ આપ્યા હતા,” એ તે દીનીએ પોતાના બાઈની વાત છેડી. “વારે ભીષાજ, મારો હોમી કેમ છે ?” “છે તો સારી પેહે. પોતે ફેહજ કે હું સારી પે હું. પણ અને તેમ લાગતું નથી. કોણ જાણે એને થું છે આપજ, પીથેજ, હસેજ, રમેજ, ફરેજ, અને તોપણ નખાતે જાયજ. પણ તમારી જોઈએ તો જાનામેઈનદ જાનતી જાય ને પેલી ફુટતી શીરીન, તે તો નરી પરીભજ.”

અતે ઘડિયાલમાં ૧૨ના ટકોરો થતાં ભી ભડકીને ઉઠ્યો. સ્ટેશન લાંબે હતું અને તેનેનો ટા થયો હતો. મંચીએ પોતાની ગાડી જોતરાવાં માંગી, ભીષાના પગ તેની ગાડી હતો. તેણે એક અપાર કુદો મારી કીલ્લાના સાંકડા દાદર ઉપરથી નખાવી દી કે જેના આપકા સહીત હેડલથી વળાણ ઉપર આ એક સિપાઈના હાથમાં કુલતું કુંડ હતું તે મુખાં તે

ઉપરથી ગમડી ગયો અને તે હડીને જોય તે અગાઉ તે નીખે. તેનીજ. ઉપરથી કુલાવી જઈને દરવાજાની ખાહર નિકળી આવ્યો.

જામરના રસ્તા ઉપરથી જેમ તે ઝડપથી ધસ્યો જતો હતો તેમ તેના તરફ લોકોનું ધ્યાન વધારે ખેંચાયું હતું. પણ તેને જોનારાઓમાંના એકે તે તેને એક નાની ગલીને છેડે અટકાવીને ઉભો રાખ્યો; અને એકે તેનાં ગાંધાં ઉપર એ છેડે બે ભાગમાં ઉગાડેલાં ચુલતાં મુલકાં લાંબાં અને સફેદ થયાં હતાં તેપણ ભીખાએ તેને એકદમ જોતાના જીતા આગનાર દેહકા મારવાડી લેખે ઓળખ્યો.

“સાહેબ, ભીખાજી ભરભરિયા કે ?”

“હા હુંજ, ભીખો. પણ મારા દેહકા, તું જાણે કે હું તો સજનતા તો કે તું ખરી ગયો હશે અને તારા મારી ઉપરતું લેહણું ફીટી ગયું હશે. હું શાણું મોડા કલાકને કાગે આગ્યોતા અને તમે લોકોને નજર પડયા વગર નવા આહતોતો; પણ માર આંગળતું નસીબ સામેનું સામે.”

“સાહેબ, સારીવેલે તો છોની ?”

“તું હજીવાળી રૂપીશજી આગેલ કે ?” દેહકાએ ગમે એટલી લાપકડી બતાવીને રૂપીયાનું નામ નથી લીધું પણ ભીખાનાં મનમાં દેહકાનું કરન ભગ્યા કરતું હતું. “તું મારી ઉપર હુસે થયો હશે કે મેં હજીમુખી તારું લેહણું ભખું નથી.”

“તે તો, સાહેબ, અત્યાર અગાઉ ભરતું હતું.”

“હાથી ભરવાનાનું હતો. મારી પાસે પૈસા હતા તો હું તને આખી વગર રહેતો નહી. ખરે જરાબર થાદ છે. તારા કેટલા રૂપીયા છે ? ૫૦ ? વ્યાજ સાથ ૭૫ ?”

“તે માર આપણા છ પાઈ, ઉપર.”

“હા. મેં કાગળ ઉપર મારી રાખેલા છે. અમ્હી થાણામાં મારું રૂ. ૪૮૦ તું. કરન છે. તેની રીપ મારી પાસે છે. જે આ રહી. હું કદી ભૂલી ગયો નથી તે ભૂલી જવાનો નથી. મારી પાસે પૈસા મળ્યા કે અને પછી હું દરએક માગનારને રોકેલે રોકેલો ચુકવી આપીશ. ને તેમાં તુને મહુલી પેહલાં ચુકવીશ, મારા દેહલા.”

ભીખાએ ખરેખર એક પાકિટ-ચુકમાંથી જોતાના જીતા માંગનારાઓની જીની ખખ ધઈ ગયલી ને મેલી રીપ કાઢાડીને જતાવી.

“પણ સાહેબ દસ વર્ષ દેશાવર કરી આવ્યા તે શું કમાયા ? તમારાં માએ અને વાપરો દીધા કે તમે કમાઈને આવશે અને મારું રૂ. આપશે?”

“માએ કરું ને મેંથી તેમ કર્યું. પણ હું કમાઈ ત્યારે કરી ! પણ હું હજી મુખી તો કાંઈ કમાયો નથી. મેં પચાસ રૂપીયા એકદા કીધાતા તેની સોલી તારાશાનાની શોખમાં મેં ખચી નાખ્યાજી. ને મારી પાસે આવતી ખાખ નથી. તોપણ હું કાંઈ હંમેશા એવો ગરીબ રહેવાનો નથી. મેં મેહનત કરવા કહીજી. મેં કમાવો માર્યું છ. હું શખત મેહનત કરજી—તારા કરતાં તો ખચીત વધારે કામ કરજી; વાસ્તે ખાતરી રાખ કે જેવી મારી પાસે પાંચ રૂપીયાની પુલ થઈ તેવો હું તુને ભૂલવાનો નથી. હવે તો મને જવા દે. જનતા રાઈમ થઈ ગયેજી, સાહેબજી.”

“પણ સાહેબ, થોડા થણા તો આપો. પાંચ દસ રૂપીયા તો આપો.”

“પાંચ દસ પાવલા ફેંટની, તે મારી પાસે નથી. અમ્હી આવવાતા અમ્હી વીસ રૂપીયા કાલેજ મારો નવો કમલો મુખીને તેપર કહડાવ્યાજી; ને તેમાંનાથી પંદર તો અમ્હી ગયાજી. હું થઈ કલાસતી ચુસાફરી કરજી. જેની આ મારી થઈ કલાસતી ટિકિટ.”

ભીખાનાં આ ભડભડ થોલવામાં મોટું કાંઈ નહી હતું. તેની પાસે દસ્તાવેજ પુરાવા હતા, તે જેમ માગનારાઓનાં વિસ્મયી તેમજ આ ધઈ કલાસતી ટિકિટ દેખાડવાથી તેણે પુરવાર કરી આપ્યું.

અને હવે દેહકાએ તેની ઈમાનદારી ઉપરના પુર વિશ્વાસથી તેને નવા દીધો, તેવોજ તે જનતા લગભગ વખતે નઈ પોંદ્યો અને પાકરમાં ધઈ કલાસતી એક પુણામાં ભરાઈ બેસીને ચુંબઈ ગયો.

ખરતા તારા.

વાંચનારી મેહનો, આ નવેમ્બર અને ડીસેમ્બર માસમાં થોડોળી વખત તમે રાત્રે આકાશ તરફ નજર કરી ઉભાં રહેલો તો એકદા મણેજ મુંદર મક્કમીત તારો આસપાસ પરથી ખરી પડતો તમારી નજરે પડશે. આ તારાના પડવાથી આકાશમાંના જે અગાધીત તારાઓને તમે નીહાલતાં ઉભાંજી તેમાં કાંઈ તમોને ધરાડો થયેલો માલમ પડતો નથી. તે પડેછે ત્યારે આપણને એટલો મલકતો દેખાય છે કે આપણને જાણે એકું લાગે છે કે આકાશપરથી એકું મહ અથવા તેના મુખે આપણી તરફ ઉતરી આવતો હશે. પણ ખરું જોતાં તો આ ખરતા તારાઓ, શહેર અને તેઓના મુખે સાથે સરખાવાતાં એટલા જીતા છે કે જે તેઓ એટલા, ઉંચા હોય તો તેઓ કદી પણ આપણી નજરે પડી શકે નહી. એ ખરતા તારાઓ આપણને એટલા મોટા દીસેછે તેનું કારણ તો એ છે જે જ્યારે તેઓ આપણી પૃથ્વીની ઘણાજ નજદીક આવેછે ત્યારેજ આપણી નજરે પડેછે અને તેથી તે વખતે તેઓ આપણને આકાશમાંના બીજા તારાઓના જેટલાજ કદમાં માલમ પડેછે. એ ખરતા તારાઓ આખું વર્ષ ખરતા રહેછે; પણ આગસ્ટ અને નવેમ્બર માસમાં આપણને સર્વથી વધતા તે ખરી પડતા જણાયછે, અને કોઈવાર તો જાણે તારાઓના વર્ષાદ વર્ષતા હોય તે રીતે તેઓ મોટા નડામાં નીચે ઉતરી આવતા દીસેછે.

આ ખરતા તારાઓમાં જે જાતનાં ઈંગ્રેજીમાં “એરેલાઈડસ” ને નામે ઓળખાયછે તે જાતના મોટા મલકતા જોળાળા હોય તેવા આકાશમાં આપણી તરફ ઉતરેછે; પણ જ્યારે તેઓ જમીનપર પુગેછે ત્યારે તો તેઓ આપણને આજ રોજ પથરો જેવા માલમ પડેછે. આ પથરોને રસાયનશાસ્ત્રના નીચમ પ્રમાણે તપાસી જોતાં તેઓના મોટા ભાગ લોહ અને નીકલ નામની ધાતુ તો અનેલો માલમ પડેછે. અસલના વખતના કાહણી ક્રીસ્ટાઓમાં આકાશપરથી પડેલા પથરો વિષે આપણે

પણ તે એકલો જાય શું? થોડુંક ચાલ્યો નહીં એટલા માં તો એક અસલી ઓળખિતો મળ્યો. તે કોઈન નહીં પણ પેલો કાલેજના મસ્તાન ગોધાઓનો વડો આનજેલો હતો—આને તે એક દાંહરી મુછવાળો પણ આગળના જોવાન મસ્તીમાં મસ્ત જીવાનિયો હતો, જે કલેક્ટરની કચેરીમાં કલાર્ક થયો હતો. લીખાજી તેને હાથેથી ચાલી નવા કરતો હતો, પણ તેણે તેને ઓળખીને ખામખા ઉભો રાખ્યો; અને તેને તોછલો તુચ્છકાર દેખાડવાનો લીખા ભરભરિયાનો જીવ ચાલ્યો નહીં.

“પેસી, કેમ છે? તારો ભાઈ પેસી?” સોલીની અને બીજા ગામ ગપાટાની વાતો કીધા પછી આનજેલોએ મુઠકું.

“પેસી તો મોટો શેડિયો થયો. રસ્તામાં મળેલ તો મારી તરફ જોતાં જ નથી. શું કરું? હું મસ્ત જઈને સુધરી આવ્યો, આનજેલો, નહીં તો કે હું આગળના જોવાન હતે કેની તો એને પેલેજન દાહડે રસ્તા ઉપર થોડી આપતે. નવારેને ત્યારે મને પેલી નાટની ચોરીની યાદ આપ્યા કરેલ.”

“પણ ત્યારે તું એને પેલી બાટલીની યાદ આપ, લીખાજી.” આનજેલોએ મુચવ્યું.

“કંઈ બાટલી?”

“પેલી શાહીની બાજેલી બાટલી, જે પેસીએ બિચારા એક કાલેજપત્રના નમા ઉપર ખાલી કરી તેના ઉપર ખાલીધો, પણ જે બાટલી મેં અચચુચ શોધી કાઢી અને તેથી તારા પેસી ઉપર સોદીનો માર પડ્યો હતો, ને મેં મારી મારીને એના બરડાનું ચામડું કાઢાડ્યું હતું. હું તો તારા ભાઈને તે વખતથી જ નિમકહુસન કુનો કહેતો હતો.”

જે છે તે કહું કે તમે લોકો મને ‘તમે અને’ થી બોલાવવામાં માન સમજેલ, પણ હું તેમાં અપમાન સમજું. જો તમે મને ચાહતા હોવ તો ‘તું તો’ થી બોલાવી શકો, પણ નવારે તમે ‘તમે અને’ કરવા ધડાં ત્યારે તમે મનમાં જીદાઈ રાખો એમ હું સમજું. હું મોટો યાદ, પૈસાદાર યાદ, પરણું, ધેરોતો બારીતો યાદ; ને પછી મને ‘તમે અને’ કરજો, પણ હમણાં જો અને એમ અપમાન કરવાનાં હોવ તો મારે અંહી રહેવું નથી. આ હું ચાલ્યો!”

લીખાની આ ખાલી ભપકી નહીં હતી. તેણે આ બોલ બોલતાં જ પોતાની ગાંસડી બગલમાં દાખી; પણ માદી બૈયરતું હસતું નહીં ખમાવા છતાં મંચીએ તેને હાથ ધરીને અટકાવ્યો અને તેને માળા ઉપર લઈ ગયો, નવાં હવેળથો વખત દીનીએ તેની સાથે ‘તું તો’ થી વાત ચલાવી.

દીની જેકે ઉમરે વંધી હતી તોપણ લીખાએ તેને આગળ જોવી નહીં ને કુટડી દીઠી હતી તેવી જ એ ખાસી આને પણ હતી. બલકે ઉમરના વધવાથી તે રૂપવતિનાં મુખડાનું મોહન વધ્યું હતું અને ફરેસ્તાઈ સુરત સાથે ફરેસ્તાઈ નેકીને તે નમુનો હતી. દીનીએ પોતાનાં

પણ નાનાં જીવકાંઓને બોલાયાં અને લીખાએ તેમને એક પછી એક હાથમાં લઈ રમાડ્યાં. પણ માંનું છેલું જીવકું એક ધાવતું પણ માખાપનાં જીવું હતું જાણ હતું, તેની સાથે તો લીખાએ, બાજેકે તે સમજતું હોય તેમ વાતો ચલાવી, તેને હાથમાં ઉછાપ્યું અને લીખાએ “હું પૈસાવાળો થઈશ ત્યારે તારે વાસ્તે રોજ એકેકી મીઠાઈની રોપલી અને મીઠાના પુતલાંની ડાલી લાવીશ” વગેરે કબૂલાતો આપી.

હવે જે મુનબ મગજને તરી અને દીલને આસુરી આપવા માટે તરફ દીક્ષામાં ઉપાયો લેવાય છે તે મુનબ જે દાંતની જળવણી તથા સંભાળ વીરો પણ લેવાયે તો તેમાંને દુબળા અથવા સહેળા થવાને સંભોગ યોગે થાય. એ ઉપરથી ધનસાનના દાંતની વ્યવસ્થાનું કારણ કંઈ તેને કુધારો નથી પણ મુધરેલી હાલતમાં દાંતની જળવણી બાબે ના કામુદ કાનુનોની તમામ ગફલતી તથા બેદરકારી છે. ઉપલા દાખલા અધેના હુમસી અથવા ચીનાની પ્રજા એકંદ્ર છે પણ કાકેશીઅન પ્રજાએ અનેક છે. એએ અધેથી કોઈ પ્રજા શરીરમાં જળરી અને કોઈ નબળી છે. ચીના અને હુમસીની પ્રજા પોતાનાં દેશમાં આન કચકંઈ જમાના એ થયા બંધ પડી રહી છે કે તે વેળાથીજ ઉત્તરથી આવેલી તેઓની રીતીએ મુનબે માલતી આવેલી છે, પણ કાકેશીઅન પ્રજાએ દુન્યામાં એમરે પંચરાઈ પોતે મુધરતી અને બીજાએ ને મુધારતી આવી છે પણ મુધારો તેજ ફેરફાર છે અને જે ફેરફાર એક હુમસી કે ચીનાના દાંતોમાં આન જમાનાએ થયા મુજબે નથી જણાતા તે ફેરફાર મુધરેલી કાકેશીઅન ની ત્રીજા કે ચોથી યોલાદમાં તરતજ નજીક આવે છે.

કાકેશીઅન યુનીપાદની દરમ્મક આગળ આવતી યોલાદ આગળી યોલાદ દરતાં વધારે મુધરેલી એટલે કે આગળી કરતાં વધારે ફેરફારોની ભરેલી હોય છે તે ફેરફાર જેમ હરેકે સંસારી અથવા વેહેવારી હોયે તેમ તે શરીરી પણ હોય છે અને દાંત પણ શરીરનો એક ભાગ હોવાથી તે અધે પણ ફેરફાર થાય છે. પણ કંઈ હાલતના ફેરફારથી તેઓ કદી બગડતા નથી. તેઓના આગાનું મુજ પંદાન એટલુંજ કે માણસની મુધરેલી અને વધેલી સ્પીટી મુનબ તેઓના દાંતોમાં જે ફેરફાર થાય છે તે ફેરફાર મુનબ તેઓનાં બળ અને ઘન લીંગના કાપદા કાનુનોની તમામજ ગફલતી આન આપણે કેટલુંક થયુંના કરતા આવેલા છીએ. આનને મુધરેલો અને વેહેલો માણસ દુન્યા સંસારમાં એટલોબધે ખટપટથી અને મચમ્મલ છે કે પોતાના દાંતો વીરો તે તમામજ બેદરકાર રહે છે તે ઉપરથી પેહેલી નમરે કંઈ એવો સાર એ મવાની લાલચ થાય છે કે મુધરેલા માણસના દાંતો સહેલા અને હુમસી જેવા નંગલીઓનાં દાંતો સારા હોય. પરંતુ હુમસીએ તથા ચીનાઓના દાંત આપણી કાકેશીઅન જોતાના દાંત કરતાં વધારે દેહાઈ હોવાનાં કારણે યોલાસ વાર રીતે ઉપર સમજવેલાં છે. આપણે મુધરયા તેથી આપના દાંત બગડયા એમ માનવું સરિયામ મુખઈ છે, કારણકે મુધારામાંથી સદાકાળ મુધારોજ નીકળે છે તે ગ્રે થી બીગાડો કદી પણ નીકળવા પામેજ નહીં.

ગરીબોની કેળવણી સંબંધી લાર્ડ શાફ્ટ્સબરીની લડતો.

આ પરકુખ બંનન ઉમરાવે મજુરોની હાલત મુધારવાના ધારા બંધાવવાને કેટલી બધી લડતો મચાવી તે આપણે આગલા અંકોમાં જોયું પણ હજી તે તેની એ નેમમાં તે સ્તેહ પાગથો નહીં હતા તેટલાંમાંજ તેનું ખાન

એક બીજા બાબદ તરફ ખેંચાયું હતું. અને તે બાબદ પોતાના દેશનાં ગરીબોમાં કેળવણી ફેલાવવાની હતી. એ દુરમ્મદેશી ઉમરાવ જોતા હતા કે ગરીબોને અને તવંગરો ને કેળવણીનાં ફળ માખવાની એકસરખી જોગવાઈ નહીં હતી. બ્યારે શક્તિવાળાઓ પોતાના પૈસાનાં બળથી કેળવણી લઈ આગળ પડી જાય છે ત્યારે પૈસાની તંગીને લીધે ગરીબો અચાન રહી જવાથી કેટલીકવાર પોતાનાં મુનરાણનાં સાંપણે પણ પોડી બેસે છે. તેમની સંસારી હાલત મુધરતી નથી. તેમનાથી મલતી કેળવણીવાળાએ તેમને કળી પા તેઓપર ગેરધનસાફ પણ મુજરી શકે છે. જાહેર સત્તા જે પ્રજાગત છે, તે ગરીબોની શામેલગીરી વિનાનું હોય છે અને પૈસાદારો અને પૈસાની સગવડથી કેળવણી પામે લાએ ત્યારે પોતપોતાના કાપદાના હુકો જોગવી અને કાપદાએ બાંધી શકે છે ત્યારે ગરીબો પોતાની અચાન હાલ તમાં વધારે કંગાલ, વધારે અસતોષી, અને વધારે અનિતિ માન થતા જાય છે.

ઈ. સ. ૧૮૧૯ માં ક્રીપેલી એક ગણતરી પ્રમાણે એવી તેવીથી એવીસ હજાર નાની મોટી નિશાળો દેશમાં ચાલતી હતી. એમાંની ચાર હજાર નિશાળોને સરકારની મદદ હતી, અને પાંચથી છ હજાર નિશાળો ભલાં દીલના ધર્મશુદ્ધિ અને બીજા ગુરુસ્થાને બાળકોને માત્ર ધર્મના પુસ્તકો વાંચવા શીખવવા માટે સ્થાપેલી હતી. એ શિવાય બાકીની બીજી નિશાળો ખાનગી સહાયતા ચાલતી હતી. પણ ઈંગ્લેન્ડની વધતીવતી વસ્તીનાં પ્રમાણમાં એ નિશાળો યથૂજ થોડી હતી. માટે ગરીબ વર્ગે પણ રાજદુઆરી બાબતે સમજ શકે, પોતાને માટે વિચાર કરી શકે અને નિતિનાં પુસ્તકો વાંચી પોતાની હાલત મુધારી શકે એવાં તેઓને કરવાનું માત્ર એકંદ્ર સાંપણ જે છે તે કેળવણી છે. લાર્ડ શાફ્ટ્સબરી પોતે ખાનગી રીતે એ કેળવણીનું કામ આજળ વધારવાને યથૂ મેહનત કરતા હતા, તોપણ તેના વિચાર એ કામની મેહનત અને ખર્ચ સંકારને માથે નાખવાના વધારે હતા. માટે લાર્ડ શાફ્ટ્સબરીએ એ લડત માથે ઉઠતી અને પાર ઉતારી એ ગરીબો તરફની તેની બીજી ખેરખાઈ યાદગાર રહી ગઈ છે.

૧૮૩૪ માં પાર્લામેન્ટનાં ખાનપર સરકારની એ ફરજ લાવતાં લાર્ડ શાફ્ટ્સબરીની સાફ મોલેજા કે સરકારની ફરજ છે કે દેશનાં ગરીબોની સારું સંબંધી, કેળવણી સંબંધી અને ધર્મ સંબંધી હાલત કેવી છે તેની જોળ કાઢવી અને જે તેમનાં જાણવામાં આવે કે ગરીબો દુખી છે, યા અચાન પછાંને લીધે એટલાં અનિતિમાન થઈ ગયાં છે કે આપણાં દેશને હીલુ લાગે, યા પોતાપર મુનરતા ગેરધનસાફથી એટલાં અસતોષી બન્યાં છે કે દેશને તેમનાથી બીલીડું પડે તો તેઓએ તે હાલત મુધારવાને માટે ઉતાવળો પગલાં ભરવાં જોઈએ તેણે ઘણાંક અંકગાઓ રોકી બતાવી આપ્યું કે સરકાર તે વેળા જે દર સાલ વીસથી ત્રીસ હજાર પાઉન્ડની રકમ પ્રજાની કેળવણીપર ખરચતી હતી, તે યથૂજ થોડી હતી. તે મોલેજા કે કેળવણીને લાયકનાં લગે બાળકો અચાન પછાંમાં ઉઠી મોડપણે અનિતિમાન નિવડે છે. અને થોડી અને કુટકાંટ કરી દેશમાં અપરાધોનું પ્રમાણ વધારી મુકે છે.